

and.	وآم	D.	3774	بماح	ידודי	とうこと	コル
וחכפרינ	1			200	יבתה	בשנת	1905
אבלופופ	0	37	יוועוב	-	12	נובישיבקו	
אונורוברו	11		רוּאַבֿיוּו		28	h.pbas	10
himipik	15	H			10	VIZIV	
ארפרק		首	7714711		22	דוק פיי	1 18
himbarra	12		2712111		16	1264764	Film
אושישושיץ			שרים אינו שרים אינו	42		שימנוביץ	
himmenumain	10		קאמנני ב	بو	20	*****	4
אושיישביץ	2 1	1	צאניכיו		24	שוביש	80
אקמבייתביא	14	'	צאשינת	n!	24	פודנימון	16
אבדריבקח	8		פיבעס	_		פודששיה	15
TITIE			חודכין		12	בובושין	24
בוכאל	15		ווילרון			שוסיפנית	6
בודודוק			רדייביי	۲۰	. 14	פושימנקח	8
מודודיץ	15		שויקעו	مد	12	פישקח	
ארעקענח			שורקאן		28	פרושיכוואסט	21
שרשעוויץ	14		ששרייח		•	צרעבעקע	15
אומרבית	13		ששרנו	۴.	10	ברקוביץ	16
אירקה			יפוגיק	•		אירופורון י	6
m-1-11-11-11-11-11-11-11-11-11-11-11-11-			י ששיגער			צירניגובה	14
Per a a an 1864 a	2 2		בוקי			קופלאני כקה	24
marswart1917	2 7		מקורי			ורשין י	18
רישקוביץ	20		מחיידו	h .:	1	ו ו דיבשילווא	14
person	12		מיבלק	•		יושעוונג	20
י חודים	5		מעניקי			ישין	

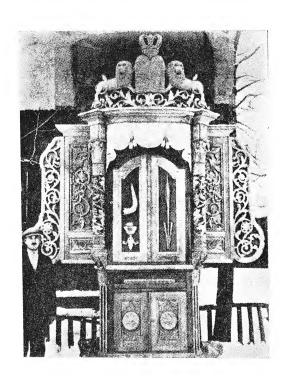
ניליוטה משה פולק (לפי חזיכרון)

אנטופול

ואנטיפאליען

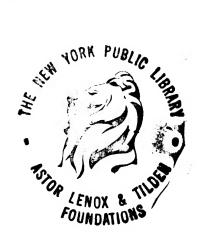
ספר יזכור

ערוך בידי בן־ציון ח. אילון

ארון קודש" מעשי ידי האמן יהושע ווארשא,

כל הזכויות שמורות נדפס ב שראל תשל"ב דפוס אלקנה בן־חור, תל־אביב גלופות: צינקוגרפיה ארצישראלית

בשערי הספר

לזכרון עולם לקהילת אנטופול

בלב מלא צער יגון ודאבה הבני כותב זכרונותי על עירנו אנטופול תחרבה, שבה נולדתי,ובה ביליתי את שנות אביב נעורי שהיה לפנים באנטופול. ובשנת 1921 כשעזבתי את אנטופול בכדי לעלות לארץ ישראל, נפרדתי ממשפחתי קרובי וידידי וחברי היקרים, ומעיירה יהודית מלאת חן הדר ויופי וענוה. תמימים השמחים בחלקם ויהבם ועמלם, ישרים בלב ונפש שחונכו על ברכי היהדות היהדות המשורשת.להגשת עזרה לחסרי ישע-לחולה סובל ונצרך. עיר תהילה עם גאוניה רבניה תלמידיה ומתמידיה ובתי-מדרשיה הרבים, שבהתמדה גם כל היהודים העמלים מסרו מזמנם באשמורת הבקר ובערב לתפילה ולמודי-תורה סמל תפארת אדם שנשא בגאות מורשת פאר האבות כל הדורות יותר מחמש מאות שנים לקיומה. וכעת כשהנני עובר מתקופת היופי של העבר,לתקופת הכליון והשואה לצערנו הרב הגורל המר התאכזר שעקד ובתק את פתיל החיים של קהילתנו הקדושה והיקרה. התוחלת של התקוות הטובות שהיו להם ולנו לחייהם בעתיר נכזבו חוסלו,ופרחו לפרומים עם הגשמות הטהורןת והקדושות מכל הקהילה השלמה מכל יהודי אנטופול שעונו באכזריות עד מסירת נפשם על קדוש השם, ודמם הרב שנשפך על ידי רוצחי חיות הטרף הגאציות ועוזריהם הפולנים הרוצחים והיורשים המקומיים ימ'ש. שבו היתומים השכולים שבתקופה מוקדמת נדדנו למרחקים שמעבר לים לפני יובל שנים למטרה שנוכל לתת עזרה להורים ולמשפחה,ואכן הרבה נעזרו וגם הצטרפון לילדיהם וקרוביהם ומשפחתיהם. אבל עזרתינו הופסקה בזמן מלחמת עולם השניה. ולסוף לאסוכנו הגדול לא נשאר לנו למי למי לעזור,והדבר היחידי החסד של אמת שעשינו למען הנצחת זכרונם על עברם המזהיר של כל הקהילה הקדושה ז'ל. הקמנו מצבות זכרון רבים ויפים בכל מרכזים בארץ ובארצות הברית עם העזרה המלאה של כל ארגונים ויחידים מיוצאי אנטופול בארצות הברית, להקמת את כל הפוסדות וה'הנצחות שכולם הם בושאים את שם וזכרון של קדושי אנטופול ז'ל. ובמיוחד נענו בהתעוררות רבה בחומר ובכסף להנציח בכתב תולדות הישוב היהודי העתיק מקדמותו, ובכל תקופת קיומה אשר אורם זרח ופרח בכל תקופת חייהם. עם כל רצוני והשתדלותי לא הצלחתי להשיג מבין יוצאי עירנו שהכיר אנטופול ומושך כעט סופרים,משורר ופיטן שירצה לקונן על חורבנה באיכה וקינה על הישוב והקהילה הקדושה מאנטופול ז'ל, ולהוציא לאור את ספר זכרון הזה, כפי שצריך היה להיות ולהעשות, אבל לא נחלק שבחים ולא ניתן מחמאות,עשינו במישב יכולתינו והתמסרותינו, מה שצו החובה מושל עלינו לכבוד ולזכרון משפחתינו קרובנו וכל הקדושים היקרים לנו. וספר זכרון זה יהיה וישאר לנצח על הטוב והיפה שהיה בעירנו שבה נולדנו, ולדור הצעיר, ולדורות הבאים.אמן. חבל רק שאך מתי מספר יחידים נשארו משארית הפליטה של עירנו, שעמד להם כח-הנפש לדלות מזכרונם, ולהעלות בכתב את אשר עבר עליהם בתקופת אימים מהשואה, היה לנו להסתפק במעט מצער רשומים מעדי ראיה בודדים על הסבל הרב, האיום והבורא שעבר על יהודי אנטופול הקדושים בכל תקופת שנות השואה וכליונה שלמענם אנו מקדישים את ספר זכרון זה, לא חסכתי זמן ומאמץ לשבת עם יחידי שארית הפליטה ולאסוף יחד את שמות הקדושים ולהנצחם בבית הכנסת שעל שמם הוא הוקם, ובספר זכרון זה. השתדלנו לבקש ולאסוף חומר על הישוב היהודי באנטופול בכל תקופת קיומה דמותה ותפארתה, ולסיום הנני מזכיר בהערצה את המנוח הדגול ר' פייטל בן הרב ר' משה ברמן ז'ל, שהיה פאר היהדות הידוע בארצות הברית, גאון ברפואה ובמדע, היה לי קשר רב אתו בחייו,לפי בקשתי כתב פייטל מאמר רב ערך על בית הכנסת העתיק והבתי מדרשים שהיו ליד ביתם, ועל כל היהודים היקרים שהתרכזו בתוכם, בשם, דער שול הויף. פייטל היה מהראשונים שהעניק מענק גדול למען להוציא מהדורה מיוחדת בשפה האנגלית בכדי שיהיה לזכרון לנוער היהודי דוברי אנגלית, ולדורות הבאים, ובעזרתם המסורה והנדיבה שנותן למען הספר ע'י כל יוצאי אנטופול בארצות הברית בישראל ימצאו סיפוק נותנה לנו האפשרות הגדולה והרצויה להתחלת העבודה למען להוציא לאור כאן בישראל.והנני בטוח שכל יוצאי אנטופול בארצות הברית ובישראל ימצאו סיפוק רב מאד שספר זכרון זה ימצא על שולחנם-הם בעיון והערכה לההנצחה היפה הזאת. ובטוחני שכל יוצאי עירנו מאנטופול יענו בעין יפה להשלמת הסכום ההגון., ובטוחני שכל יוצאי עירנו מאנטופול יענו בעין יפה להשלמת הסכום ההגון., וברוך לחי העולמים הנותן ליעף כח .

שלכם האנשופול'אי המסור והידיד הנאמן.

משה פולק

הקדמה

הספרות העולמית מגישה לקוראיה יצירות על תולדות חיים, עם תיאורי הואי וספורי תקוה. הספרות היהודית היא אחרת. היא מלאת יצירות על תולדות השמדה וטר־גדיות, יש בה ספרי "יזכור", תפילות ו"אל מלא רחמים", לזכר גבורים שנהרגו על קדושת השם.

להבדל זה ישנם גורמים היסטוריים:

- (1) כאשר עזבו אבותינו את מצרים לפני כ־3300 שנה הם היו 603 אלף נושאי חרב, ובס"ה למעלה משני מיליונים. וכאשר באו מסיני לארץ אבותם סבלו שם מלחמות והשמדות ולבסוף גורשו לבבל.
- 2,400 משר חזרו לארץ ישראל, וזה היה לפני כ־2000 שנה, מספרם היה רק 42 אלף נושאי חרב וביחד עם הנשארים בבבל היה מספר היהודים 300 אלף נפש. כפי הנראה היתה השמדה רבה. לאחריה באה תקופת מרגוע, ושוב התרבו היהודים בארצם ובבבל, כך שלפני 1900 שנה, לפני חורבן בית־ המקדש, היו כ־4½ מיליון יהודים בארץ ישראל ובגולה.
- 3) אחר כך בא חורבן הבית והעם. רבים מתו בחרב וברעב. משערים שנשמדו כ־1,200,000 נפשות יהודיות בארץ, וביחוד בירושלים. ושוב פיזור גלויות.
-) בסוף המאה השביעית ז.א. לפני כ־1,300 שנה, חשבו אותנו כבר למחוסלים. אבל קמנו לתחיה, ומספרנו הגיע ל־4 מיליון. ושוב קמו עלינו להשמידנו במסעי הצלב, שמד ואינקויויציות. אחרי כז באו עלינו קוזקים למיניהם, ודם יהודי נשפך כמים. כאב וצער ללא גבול היו נחלת אלה שנשארו בחיים ומספרם ירד מאד. ובסוף המאה ה־17 נשארו בחיים כמיליון וחצי יהודים.

- לוג נדמה, שהניחו לנו. באו זרמים אנושיים, מהפד כות למעז שיוויוז וסובלנות, התבהרו במקצת השמים וגם לנו נראה אור. ומספרנו החל לעלות.
   וב־1915 היינו למעלה מ־13 מיליוז.
-) באה מלחמת העולם הראשונה ודלדלה את שורו־ תינו, שוב היו היהודים השעיר לעזאזל. בכל־זאת נראתה עלייה באוכלוסיה היהודית וכשפרצה מלחד מת העולם השניה מספרנו הגיע ל־16 מיליון.
- 7) והנה הוליד השטן פושע גרמני שאין דוגמתו בתולדות האנושיות. דז'ינגיסחן ונרון, כמילנצקי וטורקוומדו הם יצורים עלובים כלפי תלין זה. השיא שלו הגיע לששת מיליון יהודים הרוגים. ובתוכם גם יקירינו שלא נשכחם לעולם, שחיו פעם באנטופוליה.

והנה לזכרם נוסף לספרות היהודית עוד ספר "זכור", עוד תאור של השמדה. אבות אבותינו באו לעירתנו, כנראה, במאה ה־16 כקבוצה קטנה של יהודים אשכנזים וגם ספרדים. הם נמשכו לשם בעקבות הפריבלגיות אשר נתנו למהגרים אחרי הרס הטטרים. מספר המתיישבים היהודים באנטופול הלך ועלה. ב־1847 היה מספרם 1108. כעבור 50 שנה עלה ל־3137 (3% כל שנה). באותה תקופה היו באנטופוליה רק 630 לא־יהודים בסוף המאה ה־19 היתה, כנראה, תקופת שיא.

במלחמת העולם הראשונה עזכו יהודים רבים את העיירה וב־1921 מספרם היה 1792. בתום המלחמה החלה הגירה לעברי הימים, ובשנות השלושים ירד המספר ל־1417, אבל כשחייליו של רוצח ארור כבשו את עיר מולדתנו ביולי 1941, נסגרו בגיטו סרוב ל־3000 נפשות, בכללם כמה מאות יהודים מהורודץ ומהכפרים הסמוכים. החיות ההיטלריות טרפו את כולם חוץ מֶעשֶר נְפָשוֹת החיות ההיטלריות טרפו את כולם חוץ מֶעשֶר נְפָשוֹת

שניצלו בנס. רוב מהם עזבו את העיירה. וכעת רק שני יהודים גרים בה.

יש על מה לבכות, יש על מי להתיפח: ולנשארים בחיים מהשואה הגדולה יש להשאיר ספרות עובדתית איומה, שהדורות אשר יבואו יזכרו את העמלק של המאה העשרים ואולי ילמדו לקח ביחס לתכנון עתידם וקיומם. קשה לכתוב ספר "יזכור" למי שעבר את הגיהנום, היות והמהלומה היתה כה קשה, שעיניו נשתטפו בים של דמעות ודם, ואזניו נסתתמו מזעסות ללא נשוא של כאב, בכי, תפילות ותחנונים של אנשים כבולים על ידי רוצחים, ללא אפשרות של הגנה כלשהי ובידיים ריקות לעומת ברזל ואש. קשה גם לכתוב ספר "יזכור"

כזה למי שלא עבר את הגיהנום, היות ולא יכול לתאר לעצמו את גודל הלהבות שאכלו אותנו, אפילו אם הוא בעל דמיון מעולה ביותר. לכן הספר שלנו רק בחלקו מספר על חורבן עירנו.

קשה להאמין שעיירה אשר התפתחה משך יותר מ־400 שנה לגן פורח בין ביצות פולסיה, הושמדה בצורה כה סופית וברוח נאצית כה קרה. אבל זוהי עובדה: העיירה היהודית שלנו נמחקה לגמרה, בשנות הארבעים של המאה העשרים! במקומה אנו מציבים מצבה, לדורות, לבל תישכח העיירה אנטופוליה, כמו יתר העיירות שהיו בגולה, תחת מושלים זרים, ועל אדמה זרה.

ד״ר פ. צ׳רניאק

תוכן הענינים

של החלק העברי של ספר אנטופול

	פרג ג/ חינוך ותרבות, מוסדות ותנועות		פרק א/ דברי ימי הקהילה
110	חינוך ותרבות/ש. טורניאנסקי	6	פולסיה / ע. בן־עזרא
111	המלמדים שלי/מ. פולק	10	אנטופול / פ. צ'רניאק
119	ייסוד בי״ס תרבות/ב. ליברפרוינד	11	הישוב היהודי הראשון באנטופול / מ. פולק
123	קוים לביה"ס תרבות / רינה אסיף	15	אנטופול / ע. בן־עזרא
131	בית־היתומים / מ. פולק	27	אנטופול כפי שראיתיה / ש. טורניאנסקי
135	קופת גמ"ח / מ. פולק	30	אנטופול ואוכלוסיה היהודיים / א. ליפשיץ
139	העזרה הרפואית באנטופול / ב. ליברפרוינד	34	מלחמת העולם א"/ מ. פולק
142	הנוער החלוצי / מיכאל קושט		פרק ב/בשערי תורה
146	פראדל הרבולוציונרית / מ. סתוי		
147	הציונים הראשונים / מ. פולק	42	ר׳ פנחס מיכאל / ע. בורעזרא
150	השומר הצעיר/חיים אסיף	54	צוואת ר' פנחס מיכאל
171	הקבוצה החלוצית הראשונה / מ. פולק	59	ר' מרדכי'לי זצ"ל / ע. בו־עזרא
	/	74	הרב ר' שמואל / ע. בן־עורא
	פרק ד/חיי כלכלה וחברה	74	הרב ר' משה צבי / בו־עזרא
186	התעסוקה באנטופול / מ. פולק וש. טורנינסקי	75	הרב ר' הירש / פ. רבינוביץ־רוטמן
202	עיירתי היקרה/ורדה קושט	78	הרב ר' משה ברמן / פליכט
203	זכרונות נעורי / מ. ולודבססי	79	הרב ר' משה סולובייציק / ע. בן־עזרא
203	חוותו של סבי/ב. ליברפרוינד	82	הרב ר' משה וולפסון / ע. בן־עזרא
206	אגרת החלום / ר׳ מרדכי׳לי	83	הרב ר' יוסף דוד / זלמן ז. שחור
207	ע"ד אגרת החלום / ע. בן־עזרא	87	הרב ר' יצחק אלחנן וואלקין / ע. בן־עזרא
210	ימים טובים/מ. פולק	87	ר' בנימין ראש ישיבה / מ. פולק
215	מים לתשליך/א. וורשה	90	ר' יעסב־חיים שו"ב / הרב א"א וולינעץ
218	רצח יונה הטוחן/א. סלונימסקי	90	ר' משה־לייזר השוחט / צ. שניידר
219	מזכרונותיו של מורה/ד"ר מ. זגור	91	ר' אברהם־יהודה מרגליות / א. שקולניק
219	סיפורי־עם מתקופת הרפ"ם / ע. בן־עזרא	94	הברת משניות ואח' / הרב א"א וולניעץ
227	דמויות והווי/משה ליפשיץ	94	הרב בנימיז סקידלסקי / ע. בו־עזרא
	פרק ה/אישים ומשפחות	95	הרב ר' יצחק ליפשיץ / ש. וורשה
238	משפחת ליפשיץ/א. אליאב	99	ר׳ אהרן־אשר וולינעץ / מ. פולק
242	שרה־איטה ליפשיץ / פ. בן־טובים	102	ביהמ"ד "חומה" / הרב א"א וולינץ
242	ר׳ אביגדור סירוטה / ד״ר מ. גורביץ	102	זכרונות בביהב"ד "חומה"

298	מלכה ינטה שוורץ (מטולסקי)	243	ר' אברהם קלורפיין / א. קלורפין
299	זיידל ברשביצקי /רינה אסיף	24 6	יוסף ואסתר גלטשטיין / א. קלורפין
302	רעייתי ורדה /מיכאל קושט	24 6	ר' דוד'ל / הרבנית ליפשה שחור
303	ורדה קושט/ רינה אסיף	247	אבי מורי ר' לייזר זצ"ל / מ. פולק
303	בלה ליברפרוינד־קלצקי / ג. נחמני	250	ר' שלמה בר' הענאך / מ. פולק
303	נפתלי וולינץ / אסתר רוז	251	ר' יעקב פרידמן / א. אנטופולסקי
307	לזכר הבנים שנפלו/ורדה קושט	251	לזכר הורים/רינה אסיף
307	בננו אליעזר שחור / פרידה שחור	254	ר' יעקב חיים קוטלר / רינה אסיף
311	נחום וולינעץ ז"ל	255	שלמה׳קע מנחם׳ס/רינה אסיף
314	יהודה סלונימסקי	258	חיה ואהרן שמואל קפלן/א. קפלן
314	אברהם קוטלר	258	איצע שרה מעניעס/מ. פולק
315	ד"ר פביוס פ. ברמן / ע. בן־עזרא	259	ר' יששכר דב רובשבסקי / רעיה קלימן
315	לייבל וולובלסקי / פ. צ'רניאק	259	ארצ'יק ושרה גלדשטיין / רעיה קלימן
319	אברהם ווארשא / א. ברבז		ר' זלמן בן שלמה שעיה/יהודית, נדל
323	עקיבא בן־עזרא / א. ליידיגר	262	וטובה אלטברג
32 6	אביגדור ווארשא	262	זכרונות / שמואל ליפשיץ
32 6	אברהם ליף (ליפשיץ) / ב. א.	2 63	ר' מאיר מאוסמולוביץ / מ"ל
327	הלילך / ורדה קושט	263	מאיר שוב ז"ל/מניה וולודבסקי
	פרק ו/שואה וחורבן	2 66	ר' אלתר זיסוק / א. אנטופולסקי
334		2 66	לזכר משפחת זונשיין/א. גמרמן
354 354	השמדת יהודי אנטופול / ג. צ׳רניאק	267	משפחת סגל/אסתר גמרמן
354 358	על אלה אני בוכיה / הרב יעקב פסטר	270	זכרונות מעלייתי ארצה / ש. עדרי
363	חיי האימים בגיטו / שושנה כץ	271	לזכר משפחתי / שושנה עדרי
303 375	פעולתו של רופא מחתרת/פ. צ'רניאק הצלתנו מהשמדה/ג. צ'רניאק	271	אמי עלקה־רחל / סגולה סוסניק
386	הצלתנו מהשמוה /ג. צוניאק בחטיבת הפרטיזנים/ש. כץ־וולובלסקי	274	משה סתוי־סטבסקי / פ. צ'רניאק
		279	קוים ליצירתו של מ. סתוי / ד. בן נחום
391 394	בר פומרנץ — משורר השואה / משה דור	283	משה סתוי (סטאבסקי)
394	שתי הזמנות לזכר החורבן/פ. צ'רניאק	290	לוכר אלחנז ליפשיץ / רינה אסיף
	פרק ז/ מפעלי הארגון בארץ	291	ר' אברהם־יצחק וויינשטיין / י. רמון
406	ארגון יוצאי אנטופול בישראל / חיים אסיף	294	ר' אביגדור מוליאר / ש.ד.ח. קריס
411	בית־הכנסת לזכר קדושי אנטופול / ז. שחור	295	צבי וולודבסקי/מ. וולודבסקי
423	זכרונות מהקמת בית־הכנסת / ש. ליפשיץ	295	פרומה בז צבי (פרידמנ) / י. בז־צבי
427	קופת גמ"ח ע"ש קדושי אנטופול / מ. פולק	298	פרומה בן צבי / רינה וחיים אסיף

אינהאלט

פון יידישן טייל פון יזכור-בוך אנטאפאל

	קאפיטל צוויי /		קאפיטל איינס / געשיכטע און זכרונות
	דאס רעליגיעזע און קולטורעלע לעבן	442	אנטאפאליע / עקיבא בו־עזרא
482	דער "שולהויף" / ד"ר פ. בערמאז	459	געוועו אמאל / ישראל פערניק
	/ די ארכיטעקטקור פוז דער קאלטער שול	462	מיין שטעטעלע און מיין פאמיליע / מאריס אסיפ
490	אברהם ווארשא	463	אין דער אלטער היים / דאבע זיסוס
494	שולן אוז בתי־מדרשים / א זאמלער	467	אין מיין שטעטעלע אנטאפאליע / י. א. שולרוף
494	א. דער מויער בית־מדרש	470	מלחמות אוז אקופאציעס (21-914) / שמואל ליפשיץ
494	ב. דער פריצישער בית־מדרש	478	אנטאפאל מייז שטעטעלע / אהרז גופר
494	ג. מאיר פאדאט׳ס בית־מדרש	478	שריפות איז אנטאפאל / י. ווארשא / מ.ל. בז־דוד

	/ אונדוער הויז און מיינע עלטערו	495	ד. דאס חסידים־שטיבל
5 91	ראדל פאסטאל־בארנבוים	495	ה. די תפארת־בחורים
594	יידן אין דארף האלוטשיץ / הרב אהרו־אשר ולינץ	495	ן. דער מנין ביי יענקל דעם קיסר
595	יידן אין דארף טאריקאן / הרב א"א וולינץ		זכרונות פוז דער תלמוד־תורה /
595	הרב יעקב גרינבערג / עקיבא בז־עזרא	498	הרב שלום פאדאלעווסקי
	ד"ר פאביוס (פייטל) בערמאו / ל.שייפער		/ בערטשע און דער חינוד אין אנטאפאליע
598	(פארווערטס)	502	יוסף ווייצל
599	ד״ר מאיר סלעצקי / פ. ב.	503	ר׳ הענאר דער מלמד / מ. ל. בו־דוד
602	שמערל ווערניה / פ. ב.	5 06	ר׳ מאיר־יאסל דער מלמד / צ. גארפינסל
602	לואיס פארבער / גדליה קאפלאו	5 97	רפאל דער מלמד / מ. ל. קאשטשוק
603	א מאמע א צדיקת /איידל גארפינקל	510	די "תרבות"־שולע / ביילה ליבערפרוינד
606	ד״ר הערשל בורסטאן / פ. בערמאו	514	הערברעאישע לערער / ש. ליפשיז
606	ד״ר הערבערט ל. ענדערסאן / אמעריק. פרעסע		Marie authorities and a second
607	פראפ׳ פנחס טשערניאק / ב. א.	ונא	קאפיטל דריי / פאליטיש־געזעלשאפטלעך, עקא
610	יארן פון פייער און בלוט/ אברהם באראבאו		מיש און שטייגער לעבן
615	פינטשע בערמאו / סאלאמאו קאהאו		/ די מאליטישיע באוועגונגען אין אנטאפאל
619	די ירושה פון עלטערו / סילוויה פינטשוס	518	ד"ר מאיר סלעצסי
		523	דער ציוניום אין אנטאפאל / ע. צייטלואו
	/ קאפיטל זעקס	523	רעוואלוציאנערע באוועגונג / אריה שסולניס
۲	אנטאפאליער אין ישראל און אין דער וועלי	52 6	אגטאפאליער רעוואלוציאנערקעס / משה סתוי
622	די טעטיקייט פון ישראל־פאראיין / משה פאליאק		/ מעדיצינישע הילף און מעדיצינישע אנשטאלטו
622	א. פאראייביקונג פון קדושים	527	פרופ׳ פ. טשערניאק
623	ב. די גמילות־חסדים קאסע		/ מארגאווניקעס — אנטאפאליער לאנדווירטן
623	בית־הכנסת לזכר קדושי אנטופול / ע. בו־עזרא	535	איטע וואלינעץ־עלפאנשטייז
6 2 6	חברה אנשי אנטיפאליע	538	אנטאפאליער בעלי־מלאכות / א. אשראוו
627	הילף פאר אנטאפאליע / ד"ר מאיר קלעצקי	542	די "באבע" אסתר־חיה / חיים אסיף
	ליידים אקזיליערי פון הארלעם / ליפשע זיידבערג	543	פון מיין אמאליקער היים / חיה בויער (קיב)
634	און מירקע זיידעל (פוטערמאן)		71771V 11V 17717 / 716 \$40.00
6 38	דאס ליכט פון אונדזער שטוב / פעניה אסיפאוויץ		קאפיטל פיר / חורבן און אומקום
638	די טרייע אנטאפאליער אין אמעריקע / משה פאליאק	54 6	די יארן 1939־44 אין אנטאפאל / פרופ׳ פ. טשערניאק
	/ דער יזכור־בוד קאמיטעט איז אמעריקא	559	אנטאפאליער געטא / פרופ׳ פ. טשערניאק
639	ישראל פערניס		/ 1939-45 צוריקערנדיק נאך דער מלחמה
643	פון אנטאפאל ביז ארגענטינע / א. מ. טורניאנסקי	570	איטע זיסקל־פלוט
6 5 0	יזכור און יזכור־בוד פארזאמלונגעו / ג. אוו פ. צ.	571	געבליבן / איטה וואלינעץ
	צום הייליסן אנדענס פון מיינע עלטערו /	574	דער לעצטער עטאפ / ארון־סודשו / יהושע ווארשא
651	פנינה ליבער (רובינססי)		management and appropriate / and become
654	צו דער קאמיסיע/לידיא מאזורסקי		קאפיטל פינף / פערזאנען און משפחות
655	מיר וועלו ניט פארגעסו / בו־שלמה	578	הרב ר' יצחס־הערש (רובינשטייו) / ע. בו־עזרא
655	דער יזכור־טאג / מאריס אסיפ	578	ד"ר סאראטשינסקי / א. ווארשא
658	די מצבה	579	יענסל דער רופא / עמנואל פאפי
ce0	גיטל פעלדשטיין־טשערניאס ז"ל /	583	מיין מאמע / הרב יעקב פעסטער
659	איטקע וואלינעץ־עלפנשטייו	586	מייז טאטע משה־וועלוול / יוסף ראזנפעלד
662	רשימת הסדושים של חללי אנטופול /	587	שלמת וואלינעץ / רינה אסיף
698	הנצחות / פאראייביסונגעו /	587	טיפו / פעשע נאוויס

רשימת התמונות - החלק העברי

154	. איסוף תרומות לקרנות בפורים	48		ארון־קודש מעשי־ידי י. ווארשא – בשער	.1
154		49		מפת אנטיפאליע והאיזור	.2
155	מפעל פורים 1927.	50	7	אנטופול — מראה כללי	٠3
155	ועד קפארי באנטופול	51	14	שרידי העמודים של ה"קאלטע שול״	.4
158	ועד "החלוץ" באנטופול	.52	18	ביה"ס תחת כיבוש הגרמ. במלחמת העולם ה־1	•5
159	בזר" לטובת הקק"ל בשנת 1934.	.53	19	חורש יהודי — סילועט מאת י. זוסמאן	.6
	ועדת קק"ל עם הציר ד"ר יוניצמן	•54	22	השוס והחנויות אחרי מלחמת העולם ה־1	.7
159	לעלייתם של חיים וליפא		35	רחוב קאברינער	.8
162	יפרייהייט־החלוץ" בשנת 1928,	.55	35	רחוב פינסקער	.9
162	·	.5 6	59	ר' מרדכ'ילי זצ"ל	.10
163	• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	•57	75	/ · · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	.11
163	•	•58	75		.12
1 66		.5 9	78		.13
1 66	•	. 60	79	•	.14
167	•	. 6 1	82	•	.15
167	• • •	.62	83	•	.16
170		.63	87		.17
170	7 · · · · ·	.64	90	•	.18
171		.65	91		.19
174	הקבוצה החלוצית הראשונה, שעלתה ב־1922	•66	94	• • •	.20
175	·	. 67	95 96		.21
178	קבוצה מארגון "פרייהייט" בהתרמה להפא"י	.68	98	הרב ר' יצחק ליפשיץ	.22
178	קבוצת טרומפלדור בקן השוה"צ	. 69	99	ר׳ אהרן־אשר וולינץ	.23
178 179	נוער מארגון פרייהייט	.70	103	בית־המדרש "חומה"	.24
179	תזמורת בזמן הכיבוש הגרמני 1916 בי"ס פרטי לבנות בהנהלת טייבע שאגאן	.71	115	בנין התלמוד־תורה	.25
187		.72	115 118	מורים וחברי הועד ת"ת "תבונה" מנהלים, רבנים ותלמידים של התלמוד־תורה	.26
194		.73 .74	118	מנהלים, רבנים ותכמיוים של התכמות וחווה הנהלת התלמוד־תורה	.27
194	איסון- נ <i>וו פפונים</i> בשדה מלפפונים	.75	122	הנהלוג התלמון החודה בנין בית־הספר "תרבות"	.28 .29
195	בשווו בולפפובים סוחרי אווזים הערשל וצייטל שטרמן	.76	122	בנין בית הספו "הוו בחד המחזור הראשון של ביה"ס "תרבות"	.30
195	מורגובניקים מחמיצים מלפפונים	.77	123	בית־הספר "תרבות" בשנת 1925	.31
199	שורת החנויות במרכז השוק	.78	126	ביה"ס הגרמני בימי מלחמת העולם ה־1	.32
231	הנהלת ספריית י. ל. פרץ	.79	126	מכתב עם חתימות הנהלת בית־הספר	.33
231	חלוצי אנטופול בארץ	.80	126	מורי בית־הספר העממי הגרמני	.34
239	תהילה־לאה בת שמואל ליפשיץ	.81	127	המורה ישראל וולובלסקי וכיתתו	.35
239	ר׳ עקיבא־פישל ליפשיץ, בתו ורעיתו	.82	127	קבוצת משכילות	
242	יעקב בר׳ משה צבי ליפשיץ	.83	130	גן ילדים של זלטה טורנינסקית	
242	שרה איטה (האופה) ליפשיץ	.84		אורח מישראל בחברת משכילים מאנטופול	
242	בני משפחת ר' משה אייזיקס ליפשיץ	.85	130	בשנת 1937	
243	אליעזר אזערניצקי, נכדו של ר' אביגדור	.86	131	בית־היתומים אחרי מלחמת העולם ה־1	.39
2 43	אברהם קלורפיין, צבי ניצברג ועוד	.87	134	בית היתומים בשנת 1936	.40
246	אסתר גלשטיין	. 88	134	בית היתומים באנטופול	.41
247	משה פולק	. 89	135	אישור חלוקת מעות־חיטין	.42
247	ר' אליעזר פולק וצאצאיו		135	קופת גמילות־חסדים	.43
250	ר' שלמה בר' הענאך גרינברג ואשתו	.91	138	חותמות המוסדות באנטופול	
251	משפחת ר' אליעזר פרידמז דער אבליער	.92	146	פראדל הריבולוציונרית	
255	ר' אליעזר ברגשטייו – השוחט האחרוז	-	147	הציונים הראשונים באנטופול	.46
255	שלמה׳קע גרשטייו ומשפחתו	.94	151	חיים אסיף ביום הספורט באנטופול	.47

95. ליבע עמנואלס ומשפחתה	255	143. גיטל צ'רניאק	334
פ. ליבע עמנו אל וחיה לפלו וב"ב 96. אהרורשמואל וחיה לפלו וב"ב	258	144. גזיזת פאות וזקן	335
סכ. אווין שבואל ווויו לפנו ו 97. ר' בריש החוכר	259	145. יהודי אומר "קדיש" אחרי ההרוגים	335
ופ. ו בויט ווווכו 89. שרה ואהרו גלרשטייו	259	146. אישור העסקה של גיטל צ׳רניאק כרוקחת	338
פס. שיון האוון ביו ספי ו 99. שיינדל נידוס לבית גלרשטייו ובתה	259	147. אישור כנ"ל	342
100. ר׳ יעקב־מאיר מאוסמולוביץ	263	148. היתר יציאה מהגיטו לד״ר פ. צ׳רניאק	
101. חנה שוב וילדיה	266	למטרות רפואיות	343
	266	149. אישור כנ"ל	346
102. משפחת שוב 103. שרה זונשייו	267	150. בתם של פנחס וגיטל צ'רניאק	347
104. רייול סגל ובתה אסתר	267	251. הרב יעקב פעסטער	355
105. דיידל סגל	267	152. שושנה כץ	359
106. שמואל סגל	270	153. פנחס צ'רניאק	363
100. שמואל 100. 107. הרבי יצחק גרבלובסקי	271	154. ד"ר פ. צ'רניאק וצוותו הרפואי	366
108. חיה בורדו לבית גרבלובסקי	271	155. אישור מטה הפרטיזנים לד"ר צ'רניאק כרופא	371
109. מרת גיטל גרבלובססי	271	156. אברמצ'יק פלדשטיין	375
110. ורדה קושט (ארליר) ואחותה מרה'לה	274	157. אישור מטה הפרטיזנים לגיטל צ'רניאס	
111. עלסע ארליד	274	כרוקחת	378
112. ר' יעקב־שמואל סטבסקי	274	158. הזמנת השלטונות לד"ר צרניאק לפתיחת	
112. מרת ריבה סטבסקי לבית ליפשיץ	274	קבר האחים	395
113. משה סתוי בשנותיו האחרונות	278	159. פתיחת קבר האחים אחרי המלחמה	398
112. ביו ידידיו האלמים	279	160. מר לייב לונדון ליד סבר האחים	399
116. משה סתול	283	161. הנצחת קהילת אנטופול במרתף השואה	406
117. משה סטבסקי ומשפחת אחיו גרשוו	286	162. בערב אזכרה	406
118. אלחנו ליפשיץ	290	163. בחתונה של בני עיר בנוכחות הערי ופעני אסיף	407
110 איינב לבל 110 ברוך באלושינער) 119	291	164. כנס אנשי אנטופול לכבוד זיסל ליפשיץ	407
120. ר' אברהם־יצחק דער פאלושינער	291	165. פגישה עם ישראל ליפשיץ וליובה דובנר	410
121. שרה־הינדה די פאלושינער	291	166. אסיפה לרגל ביקורה של גב' רבקה רוזנבלט	410
122. שרה־הינדה בתוד גו הירס	294	167. חתונת אלחנן גולדברג בביהכ"ג ע"ש	470
123. משפחת גדליה וויינשטייו	294	קטו. וויובון אכוובן גוכן בו גוב בביווב ב כ	411
124. תמונת ציור של צבי וולודבסקי	295	שוושי אנטופוק 168. בניו בית־הכנסת לזכר סדושי אנטופול	414
125. פרומה בן צבי לבית פרידמו	295		
126. אביה של מלכה שוורץ בריש מטולסקי ומשפ׳	298	169. הרבנים הראשיים בטקס הנחת אבן הפינה	415
127. מלכה ינטה שוורץ	298	170. חלק מהנוכחים בטקס הנחת אבו הפינה	415
128. זיידל ברשביצקי בצבא הפולני	299	171. מר אריה שסולניס ו"ל מבסר ליד בניו ביהכ"נ	418
129. ורדה קושט	302	271. הנחת אבו הפינה י	419
130. שרה וולינץ ובעלה נפתלי ז"ל	306	173. בית־הכנסת בשלבי הבניה	419
131. אליעור שחור	310	174. יום האזכרה בבית־הכנסת	422
132. נחום וולינץ	311	175. ברכת הרב הרצוג ז"ל	423
133. יהודה סלונימסקי	314	176. חתונת אלחנן ומרים גולדברג בביהכ"נ	423
134. אברהם סוטלר	314	177. ארוז הקודש בביהכ"ג ע"ש קדושי אנטופול	423
135. פייטל ברמו	315	178. מר חיים אסיף נואם בזמו ביקורו של מר	
136. חיים רובינשטייו מפאוויט	318	שמעון כהו	426
137. לייבל וולובלסקי	318	179. מר ז. ז. שחור נואם בחנוכת בית־הכנסת	426
138. אברהם ווארשא	319	180. הרב פוזיס נואם בטקס הנחת אבן הפינה	427
139. שלמה דער מאלער אביו של אברהם ווארשא	322	181. ר׳ אליעזר בר׳ אהרו־אשר ז״ל מביא ש״ס	
140. עסיבא בן־עזרא	323	לזכר אביו	427
141. אביגדור ווארשא	326	182. חברי הועד של סופת גמ״ח עם הערי ופעני אסיף	430
142. אברהם ליה (ליפשיץ)	327	183. מר משה פולס מגיש הצעתו לייסוד קופת גמ"ה	430

פרק א'
דברי ימי הקהילה

פרק א'

דברי ימי הקהילה

עקיבא בן־עזרא

פולסיה

פולסיה ידועה כאחד מאיזורי הביצות באירופה, בין הנהרות בוג ודניפר. איזור זה היה שייך לרוסיה. אחרי חוזה ריגה משנת 1921, קיבלה פולניה את כל פלך גרודנו וחלקים מפלך מינסק השייכים לפולסיה.

הביצות תופסות כמעט מחצית השטח. תודות לביצות התאפשרה גם עצירת הפולשים השוודים שנתקעו בביצות פינסק (1706) כשבראשם המלך קרל ה־12. גם נפוליאון נאבק קשות בביצות פולסיה (1812) והגרמנים נעצרו שם בשנת 1915.

בין הביצות והחולות משתרעים יערות אורן ונחלים קטנים, בהם דגים ממינים שונים המספקים פרנסה לחלק מאוכלוסית האיזור.

יערות פולסיה היו פעם ידועים בחיות טרף כגון זאבים, שועלים, דובים וכדומה, ולעתים קרובות היו חיות אלה מתנפלות על ישובי הסביבה.

במאות השנים האחרונות, כשנגדעו ונכרתו עצים רבים ביערות, קטן מספר החיות וגם קטנה הסכנה לישובים.

* * *

אוכלוסית פולסיה מורכבת בעיקר מרוסים־לבנים המת־ חלקים לשתי קבוצות: האחת בעלת תרבות שהושפעה מהפולנים, והשניה — שהושפעה מהרוסים.

כמו כן גרים בפולסיה פולנים, יהודים, רוסים, גרמנים, הונגרים וצוענים. הפולנים מהווים כ־10% והפריצים הפו־ לנים שלטו פעם בכל האזור.

הישובים היהודים, עד שהושמדו על ידי החיות הנאציות, גם כן היוו כ־10% וגרו לרוב בערים ועיירות ועסקו במסחר ובמלאכה. חלק קטן עסק גם בעבודת אדמה. רמתם התרבותית היתה גבוהה מזו של התושבים האחרים. אחד העיסוקים באיזור היה ענף העצים, שיערות פולסיה היו ידועים בהם. מסחר זה היה בידי יהודים. יהודים.

עסקו באחזקת יערות, ושכרו גויים לכרות עצים להובילם לנהר ולהשיטם ברפסודות לגרמניה.

* * *

בשנת 1569 התאחדו פולניה וליטא. הנסיכות הגדולה הליטאית פתחה את השער לתרבות הפולנית ומוסדותיה, ובמיוחד לכנסיה הקתולית. הכנסיה נקטה בכל האמצעים כדי להכריע בהשפעתה בכל תחומי החיים, והצליחה מאוד בכך. קמעה קמעה עבר כל האיזור תהליך של פולוניזציה. כמובן שזה הרגיז את הקוזקים והתבטא במרד כמלניצקי בשנת 1648.

לקוזקים הצטרפו האיכרים וביחד שדדו, חמסו ורצחו במשך שנתיים ימים, ודם יהודי רב נשפך בימים ההם עד שצבא פולין ניצח את הקוזקים.

* * *

באביב 1706, יצאו השוודים בהנהגת מלכם קרל ה־12 למלחמה נגד הפולנים. בהעצרם ליד ביצות פולסיה נאלצו לסגת ופולניה נשארה שלמה עד 1772, שנת חלוקתה הראשונה, שאז עברה רוסיה הלבנה לרוסיה. אחרי המלחמה של 1793—1795 עברו לרוסיה עוד פלכים וביניהם גרודנו. כמוזכר לעיל עברו כאן גם צבאות נפוליאון וגם הוא נאבק השות בביצות פולסיה.

הפולנים ניסו פעמיים להתקומם נגד הרוסים, בשנים 1830 ו־1863 ובשתיהן נכשלו. התקוממויות אלה השפיעו לרעה על היהודים שסבלו קשות משני הצדדים.

* * *

האיזור שקט ממלחמות כמאה שנה. אך תוך אותה תקופה סבלו היהודים מידי השלטון הצארי.

מלחמת העולם הראשונה הביאה את הגרמנים לשלטון קצר באיזור ולהשפעה מסויימת על החיים ותרבותם,

ואחרי מעבר האוקראינים והבולשביקים חזרו הפולנים במרץ 1919. השלום בא לאיזור בכללו. אך ליהודים באה תקופה של רדיפות ודיכוי, הגבלות ושפיכות דמים.

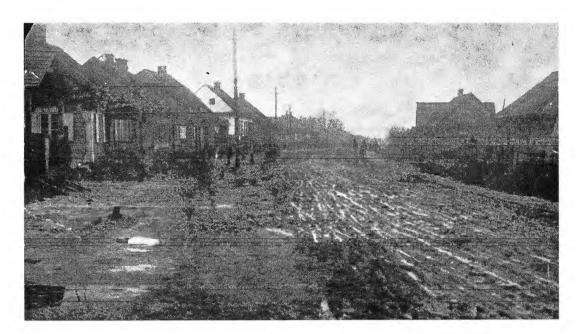
ביולי 1920 פרצו קרבות בין הפולנים והבולשביקים. בקרבות אלה התערבו גם רוסים לבנים בהנהגת הגנרל בעלאכאוויטש לטובת הפולנים. אך "בעלאכאווצים" אלה שפכו דם יהודי רב ורשמו פרק עגום בתולדות היהודים באיזור.

בחודש מרץ 1921 נחתם בריגה חוזה שלום בין פולין

וברית המועצות ההפולנים שלטו באזור עד 1939, פרוץ מלחמת העולם השניה. אז בא הצבא האדום שכבש את האיזור, השליט סדר סובייטי, ושלט עד יוני 1941, פרוץ מלחמת גרמניה־רוסיה, כשהגרמנים כבשו את פולניה ואוקראינה והגיעו כמעט עד שערי לניגרד ומוסקבה.

* * *

ואשר קרה אחרי שבאו חיות הטרף הנאציות – למאורעות דמים אלה מוקדש ספר זכרון זה.

אנטופול -- מראה כללי

פרופ׳ פ. צרניאק

אנטופול

1) גיאוגרפיה פיזית

אחת מיותר מ־30 עיירות דומות בפולסיה, השטח הבי־ צתי הגדול ביותר באירופה. האיזור נמצא כ־150 מטר מעל פני הים, על קו הרוחב הגיאוגרפי הצפוני '10°52 וקו האורך '24°42 מגריניץ. העיירה שוכנת בין קוברין, דרוהיצין, רדוסטוב, זפרוד, לא הרחק מהביצות הגדולות המשתרעות דרומה, מזרחה וצפונה־מזרחה, ואשר תופסות קרוב ל־56% של שטח פולסיה. אנטופול, בדומה לישובים אחרים, שוכנת על רמה קטנה של הקרקע, אולם בסביבתה הלא רחוקה כבר ישנן ביצות, ביחוד בצד מזרח.

2) הידרולוגיה

באנטופול אין נהר. במרחק כ־10 ק"מ מהעיירה עוברת התעלה קרולבסקי, שאורכה 79 ק"מ ורוחבה 20-30 מטר, ורק ½-2-12 מטר עומקה. התחילו לחפור אותה עוד הפולנים לפני 1795, וסיימו הרוסים הצאריים. בשנת 1941/42 הסוב־ייטים העמיקוה והרחיבוה במטרה לעשותה מתאימה יותר למשלוחים הרבים של אניות עמוסות חיטה לגרמניה הנא־צית בכוון הבוג והויסלה, ולקבל ממנה פחם ועפרות מתכת בכיוון זמוכווץ, פריפץ ודניאפר. אלה היו הזמנים אחרי "העיסקה" מולוטוב־ריבנטרופ בחסותם של סטאלין "היטלר. בחורף 1941/42 הביאו לאנטופול וסביבתה קרוב ל-5 אלפים אסירי מחנות מרוסיה האסיאתית, אשר בתנ־אים קשים ביותר חפרו והעמיקו את התעלה, וכן בנו שדה־תעופה בסביבתה, לשימוש צבאי.

מבחינה הידרוגרפית שייך האיזור, שבו נמצאת אנטופול, על הגבול של הרמה המפרידה את האגן הבאַלטי, אליו זורמים הבוג והויסלה, וכן השצרה — ניעמן מאגן הים השחור אליו זורמים הפריפץ והדניאָפּר. תעלה שניה ע"ש "אוגינסקי" מחברת את השצרה עם היסיולדה והפריפץ. תעלה זו קטנה יותר מהקרולבסקי: אורך 50 ק"מ, רוחב 12 מטר, ונחפרה במאה ה־18. לפי הפירוט הנ"ל אנו רואים כי האזור של אנטופול נמצא בצומת הידרולוגית חשובה. חוץ משתי התעלות הגדולות חפרו באיזור פולסיה תעלות יבוש רבות שארכן הגיע ל־2000 ק"מ בשנת 1935. בחפירת התעלות החלה המלכה בונה, כאשר קיבלה את קוברין והסביבה מהמלך זיגמונט והחלה להביא לאיזור זה מאזורים־קולוניזטורים, שהגיעו אז כנראה רק עד גרו־שעעווא, כ־3 ק"מ מאנטופול.

התעלה קרולבסקי עוברת דרך הורודץ – 8 ק"מ מאנד טופול – ושם נמצא ה"סלוז" וגשר גבוה, דרכו עובר גם הכביש המחבר את פינסק לבריסט דרך אנטופול.

מי התהום גבוהים מאוד באנטופול. מספיק לחפור כמה מטרים בכדי לקבל באר טובה למי שתיה. הרבה בארות נחפרו גם בחצרות של העיירה, ביחוד בשנים ה־40^1930.

כאשר החל ייצור צנורות צמנט לבארות ע"י האנטופולאי פודורובסקי. צנורות אלה היו קונים האיכרים מכל הסבי־ בה, וגם הם הרבו בחפירת בארות.

3) אקלים ומשקעים

הקלימטולוגיה באנטופול והסביבה מושפעת מהעובדה שהעיירה שוכנת בשטח סגור, נמוך ורטוב־ביצתי, בתוך יבשת המשתרעת מאורל לאטלנטיק ובין הים השחור והבלטי.

אין בידינו מדידות קלימטולוגיות מאנטופול גופא כי אם מפינסק ובריסט — ואין הבדל מהותי. הקיץ נמשך מסוף מאי עד מחצית ספטמבר, והטמפרטורה היא 17.6°C. הטמר פרטורה הגבוהה ביותר היא ביולי ובמחצית ראשונה של אוגוסט. בקיץ נושבות רוחות ממערב וצפון־מערב. קורה גם שבאות סערות חזקות עם גשמים, אולם רוב ימי הקיץ הם ללא עננים. אחרי ימי חום מתנשאים בלילות ערפלים צפופים, אשר באים מהביצות בסביבה המכוסות שכבה דקה של אדמה יבשה.

החורף הינו חריף ולרוב מעונן, מלווה שלג המחזיק מעמד 3 חדשים, והמים הקפואים, ביחוד בביצות, משמשים כדרכים טובות. הטמפרטורה הנמוכה ביותר היא במחצית השניה של ינואר. בגלל החורף והקיץ הארוכים האביב מקוצר ונמשך כחודשיים. זה הוא הזמן של התפשטות הבי־ צות ששיטחן גדול ביותר בימי הפסח. הסתו מלווה לעיתים גשמים חזקים (שורגי) והשמיים לרוב מעוננים.

כמות המשקעים היא די גדולה — מגיעה ל־600 מ״מ לשנה.

4) הקרקע

מבחינה גיאולוגית הקרקע בנויה משכבת גרניט ומעליה שכבות שונות של גיר וחול. בתקיפה הדילוביאלית היה כל האיזור מכוסה קרחונים ענקיים אשר גלשו מהצפון. בגלל הגבעות מגרניט שעל גדות הדניאפר לא יכלו הקרד חונים להתקדם ונשארו במקום, בצלחת הפולסאית. אחרי שנמסו נשארו ביצות וסלעים ואדמה רכה. יש חושבים שקודם היה במקום הזה ים והקרחונים מילאו אותו בחלקו. על הביצות החלה לצמוח צמחיה רבה וכך נוצרו שכבות טורף אשר תופסים כמעט 1/3 משטח האיזור. במקומות אחרים נשארו שכבות קאאולין ואף נוצרו איזורים של "אדמה שחורה".

בסביבות המאה ה־15-16, אחרי שהחלו את יבוש הביצות, החלו בעיבוד האדמה באופן מסודר. במאה ה־17—18 הש־ מידו הקוזקים וההידמקים שטחים רבים והרגו הרבה תוש־ בים ובכללם יהודים. אחרי המאמצים של פולוניזציה באו

יקטרינה השניה וניקולאי הראשון והחלו ברוסיפיקציה. ביחוד אחרי המרד (ב־1863) תוך הבאת קולוניזטורים חקד לאים. אולם רוב הקרקע הטובה היתה שייכת לנסיכים שונים. במאה ה־20 עם ביטול הסרביטוטים החלה פרצלציה והתישבות בשנים 1927/33. אחרי מלחמת העולם השניה כאשר שולטים באנטופול הסובייטים, הוקמו בעיירה 2 קולחוזים: פרוומאיסקי (ע"י פרישיכווסט) וגוברניה — דרומה מאנטופול.

(5) עולם הצמח כולל צמחיה פראית, ביחוד באיזור הביצות — סביב לאנטופול — כמו השוברי ועשב רב למרעה וחציר מסוגים שונים. שטחים רבים מכוסים ביע־למרעה וחציר מסוגים שונים. שטחים רבים מכוסים ביע־רות, אשר תופסים 32%—25 מהשטחים (1936), ובהם לרוב אורן (סוסנה) 65% כמעט מכל העצים וגם גרב, קלון, אלון, ברזה, אוסיקה ויונז ועוד. ביערות אלה רבים הפט־ריות והיאגודות אשר נאספות על ידי התושבים וגם תושבי אנטופול נהנו מהם.

הצמחיה האגררית המטופלת כוללת: שבולת שועל, שפון, חיטה, שעורה, פשתן, קונפליוס, גריקה, תפוחי אדמה, כרוב, בצל, שום, חמניות. באנטופול גופא היו שטחים רבים מעובדים הן ע"י האיכרים הגויים, והן על ידי המורגובניקים היהודים, אשר לרוב עסקו בגני ירקות (עגבניות, מלפפונים וכו'). העיבוד היה לרוב פרימיטיבי, ביחוד בכפרים. השתמשו רק בזבל טבעי. בשנים 28/09/31 ביחוד להתארגן קואופרטיבים חקלאיים, מחלבות בעיקר, והחלו להביא מספוא וגם זני זרעונים משובחים יותר.

6) עולם החי עשיר מאוד. חיות יער כגון: דובים, זאבים, רישים, חזירי־בר, לוש עם הקרניים הרחבות והשטחיות, סרנות, בוברים, ארנבות ועוד, כל אלה היו מטרות לצייד מפותח מאוד. עולם העופות הוא לא פחות עשיר, הן ביער

רות הן בביצות: אוזיבר 16 סוגים, צפלות, חסידות, פלי־
קנים, גלושצים ועוד. בנהרות ובביצות יותר מ־40 סוגים
של דגים — קרפיונים, יסיוטרים, שצופקים, פיסקושים,
ויונים ועוד. רבות גם הצפרדעים (שבערבים ממלאות
בתקופות שונות את השקט הערבי בצריחותיהם), הנחשים,
הנמלים, דבורים, יתושים וזבובים קטנים וטרדנים מאוד,
המיוחדים לביצות.

7) התושבים

מספר התושבים של אנטופול היה שונה בזמני התפתחור תה, בזמנים טובים הגיע מספר התושבים עד ל־3 אלפים, אולם אפידמיות, אמיגרציות ורציחות עשו שמות ולא נתנו לה להתפתח יותר. החלק הגדול היו יהודים והיתר כללו: פולישוקים ("טוטישי" — כלומר מקומיים) ביאלורוסים, רוסים ופולנים.

התושבים גרים בבתים (חאַטי) פרימיטיביים, התלבשו בבדים מעשי ידיהם, עד שהחלו להביא "מנופקטורה" מבתי חרושת. לעורם גוון חוור. פניהם אובליים ארוכים, מצחם רחב, אפם ישר, שערותיהם ערמוניות. הם שקטים, מדברים מעט ושקולים, סבלנים, קונסרבטיביים. לא חרוצים ולמרות העושר במים — לא נקיים. המבוגרים לעתים שוכבים על התנורים והילדים רציניים ועובדים. הדת השולטת היא הפראבוסלבית ויוצגה באנטופול ע״י כנסיה אורתודוקסית. אולם האיכרים מאמינים בכל מיני סגולות ולהם כיתות רבות כמו הבפטיסטים. אופייני הלבוש שכולל למשל לפטייות מליקה, כובעי קש וקוז׳וך. הפולנים החלו לזרום לאיזור עוד במאה ה־16. בתקופות שונות האימיגרציה שלהם קטינס או גדולה. אחרי מלחמת העולם הראשונה החל להתגבר גל העליה, ואז גם הגיע והתישב בה הנושא מכתבים כרו־מינסקי, התלין של אנטופול היהרדית.

משה פולק

תולדות הישוב היהודי הראשון באנטופול

החוקר והמורה ר' ישעיה אהרן אוזרניצקי ז"ל הקדיש חלק גדול מזמנו למחקר אישי על תולדות עירנו. ימים ולילות היה מבלה בביתנו ליד מדפי הספרים העתיקים. ומתוכם דלה ידיעות רבות על תקופתה הקדומה של אנטופול. אהבתי לקרוא את כתביו ומחקריו בשנים ההן, ובטוחני שהיו מהווים מקור חשוב לכתיבת פרק ההיסטורה בספר זה. לצערנו. כל כתביו של ר' ישעיה אהרון ז"ל עלו באש בשריפה הגדולה בעירנו בשנת מקריאת המורות הבאות הן כל מה שנשאר בזכרוני מקריאת כתביו.

בשנת ה' ק"ס (1400) כבר היה ישוב יהודי צפוף במקום שסביבו נבנתה לימים העיירה אנטופול. בשנת ה' ר"י

(1450) פרצה מגפה קשה ופתאומית בישוב היהודי, ויצא צו דחוף מארמון הנסיכות הקרובה להעלות מיד באש את הישוב על יושביו. הפקודה האכזרית הוצאה מיד לפועל כלשונה, ומן הישוב היהודי לא ניצלה נפש חיה.

רק מתי מספר, כשני מנינים יהודים, היו לרגל עבודתם מחוץ לישוב וניצלו. בחזרם לא מצאו אלא גל של אפר מעצמות חרוכות. מיד כיסו את אפרם ועצמותיהם של הקדושים בשכבת אדמה, ובגמר ישיבת שבעת ימי האבל הקיד מו לעצמם סוכה משותפת למגורים במרחק של כאלף אמות מזרחה לבית הקברות, ואחרי כן השלימו למלא את כל שטח בית הקברות באדמה בגובה שתי אמות, בעזרתם

הנדיבה והידידותית של הנוצרים מהסביבה, שניחמו אותם ועזרו להם בעגלותיהם בכיסוי השטח. כמו כן שתלו חורשה של עצים במספר נפשות שניספו.

בשנת ה'ר"פ (1520), עבר במקום המלך זיגמונד הראשון וראה את החורשה היפה שגדלה בינתים. הוא עצר להתד ענין מי יצר פינת חמד זו, ומלוויו, נסיכי הסביבה, סיפרו לו את סיפור המעשה. המלך ביקש לראות את היהודים האמיד צים ואת ישובם החדש והובילוהו לעבר בתי היהודים. הוא נתקבל בכבוד רב בבית המדרש שהוקם במקום בו עמדה בזמנה הסוכה המשותפת. המלך שיבח אותם על אומץ לבם, על חייהם הישרים ויחסי השכנות הידידותיים עם הנוצרים, ועל אמונתם באלהים ואדם.

לאחר מכן יצא המלך עם ראשי הקהילה לכיוון בית העלמין, וכחמישים אמה לפניו נעמד והכריז: כל המישור אשר אתם רואים לפניכם לכם הוא; עד לישובים מסביבכם כל השטח לכם הוא, והנני מציע לכם לקרוא את עירכם בשם אנטיפאליה, מפני שאני רואה בכם אנטיפאלי־טיקה בחיים היפים שלכם. ולאות הכרה לישרכם ואמונתכם הנני תורם סכום כסף שיספיק לבנות במקום בית כנסת גדול.

המלך נפרד מן הישוב באיחולים לשיגשוגם, ואכן החל הישוב לשגשג ולהתפתח. הובאו בעלי מקצוע רבים וכעשר שנים נמשכה העבודה, רוב בעלי המקצוע החליטו להשאר במקום, בנו לעצמם בתים יפים, והסתדרו בעבודות בנין ארמונות ומנזרים באחוזות ובכפרים של הסביבה.

כשהושלם בית הכנסת כליל ביופיו ותפארתו, יצאה משר לחת מפני העיר להזמין את המלך זיגמונד לפתיחה החגיר גית של בית הכנסת.

בשנת ה' ר"צ (1530) הגיעו המלך ומלויו לשער הכבוד שהקימו ליד בית העלמין מול שער בית הכנסת.

המלך מופיע בשער, ומצדדיו רואה אני בדמיוני את מלוויו ר' אביגדור סירוטה ראש העיר, ר' יעקב חיים שו"ב קאטלאר, ור' הערשל ניצברג, וממולם עומדים בכבוד והדר הרב ר' צבי הירש רבינוביץ והרב ר' משה ברמן וספרי תורה בידיהם, וביניהם ר' לייזר השמש המחזיק טס של כסף ועליו לחם ומלח ומפתח זהב משער בית הכנסת.

אך כשמוחה אני את עיני מהרהורי דמיוני אני נזכר כי חרב הישוב היהודי בידי זדים, ומאות שנים של יהדות יקרה נכחדו באכזריות. יהי זכר כולם ברוך!

שרידי העמודים של ה"קאלטע שול" בזמן מלחמת העולם הראשונה

עקיבא בן-עזרא

אנטופול

א. מקומה של אנטופול ותולדותיה

אנטופולה , או כפי שהיהודים קראו לה אנטיפאליע, שוכנת ליד מסילת הברזל פינסק־קוברין, 8 ק"מ מערבית לדרוהיטשין, בנפת קוברין, פלך גרודנו.

מבחינה גיא:גרפית נמצאת אנטופול בפולסיה. העשירה בביצותיה וביערותיה. אנטופול קבלה חלק גדול מ"עושר" זה, ולא לחינם קראו למקום בשם הלווי "ביצות אנטופול".

ליד אנטופול, מצד מערב, מהכביש ההולך לקוברין, נמשך לפני עשרות שנים יער עבות עד להורודץ. מצד דרום, בדרך לכפר רושעווע, נמשך גם כן יער עבות. ביערות אלה היו זאבים ודובים, וגם נחשים לרוב.

נראה כי אנטופול העתיקה התחילה בכביש קוברין, במקום בו נגמר היער, והשתרעה עד בית העולם הישן, שלפי הדין היה מחוץ לעיירה.

מתי נוסדה אנטופול? מתי התחילו יהודים להתיישב בה?

מעטות הן התעודות ההיסטוריות, עליהן אפשר להסתמך, ועלינו להסתפק בהשערות כי הישוב היהודי באנטופול נוסד בערך בשנת 1604 .

לפי תעודות פולניות (מהתקופה שבה היתה אנטופול תחת שלטון הפולנים) מוזכרת העיירה בשנת 1718 בקשר לבנית מנזר. באותה תעודה נאמר כי הגברת הנדבנית אנטונינה זאמויסקה בנתה את המנזר, ועל שמה נקראה העיירה אנטונ פול (כלומר, העיר – "פוליס" ביווי נית – של אנטונינה).

ב. תהפוכות השלמון באנמופול

איזור פולסיה עבר תחת שלטון ממשלים שונים בעקבות מהפכות ותהפוכות. עוד בשנים 1315 — בעקבות מהפכות ותהפוכות. עוד בשנים 1315 — 1341 כבש את פולסיה הארכידוכוס הליטאי גדימין. אחרי איחוד פולין וליטא בשנת 1386 פתחה הארכידוכסות הליטאית את שעריה לתרבות הפולנית, ובעיקר לדתה הרומית־קתולית נקטה בכל האמצעים כדי להרחיב את השפעתה בכל תחומי החיים. בהדרגה ובהצלחה השלימה הכנסיה את הפולוניזציה של בחלסיה. מצב זה עורר את חמתם של הקחקים והביא למרד המפורסם של כמלניצקי (1648).

הקוזקים פרעו ובזזו כשנתיים ימים, ודם יהודי רב נשפך בשנות ת"ה"ת"ט בפולסיה, עד שהצבא הפולני גבר על הקוזקים.

באביב שנת 1706 הכריזו השוודים, בהנהגת קארל

ה־12 מלחמה על פולניה, אך בגלל ביצות פולסיה נאלצו לחזור לגבולם עוד באותה שנה.

ההיסטוריה אינה מפרטת מה היה גורלם של יהודי אנטופול בשנים ההן, אולם בפי התושבים היהודים נשארה אמרה "זה זוכר את השוודים" כהגדרה למעשה ישן.

פולניה ניצלה ונשארה בשלמותה עד שנת 1772, שנת חלוקתה הראשונה. בשנים 1793—1795 עברו לרוסיה המ־חוזות מינסק, ווילנא וגרודנו נכללו אז 8 הנפות הבאות: גרודנו נכללו אז 8 הנפות הבאות: גרודנו, לידא, נובו־גרודנ, סלונים, וולקוביסק, פרוזשאני, בריסק וקוברין. מובן מאליו כי אנטופול נכללה בנפת קוברין.

לא עבר זמן רב ובאה מלחמת נפוליאון בינפרטה ברוסיה (1812), אשר לא פסחה גם על אנטופול. בעיירה התחוללו קרבות, מהם סבלו התושבים, ובכללם היהודים".

הפולנים באיזור לא היו מאושרים תחת שלטון הרוסים וניסו פעמיים להתקומם, בשנת 1830 ובשנת 1863. אך בשני הנסיונות נכשלו כשלון חרוץ.

ההתקוממויות האלה ("פאווסטאניעס") השפיעו קשות על היהודים באנטופול וסביבתה והם סבלו משני הצדדים היריבים.

הרבה אנטופולאים תמכו בפולנים. הם דאגו להם למזון ולמחבוא, אף כי הפולני לא שכח גם במקום מחבואו לצעוק על היהודי מצילו: "יהודי מצורע, הסר כובעך!". הרוסים לא סלחו ליהודים והענישום קשות על תמיכתם בפולנים. ענישת יהודים היתה אחד הדברים הקלים תחת שלטון הצאר, ועל יהודי אנטופול עברו גזירות מגזירות שונות שנגזרו עליהם ע"י הרוסים.

אדמת אנטופול והסביבה היתה שייכת לפריצים, והיהודים היו משלמים להם "פלאצאווע" (מס קרקע). בשנת 1904 שלמו היהודים מסים לפריצה ס ו פ י ה ד מ י ט ר י ב נ ה ו ו א י ט א ש . נכסיה הסתכמו ב־4.500 דעסיאטין אדמה טובה ו־100 דעסיאטין אדמה לא טובה 3.

הרדות למנהל עסקיה מרדכי שיינבוים עשתה טובות רבות ליהודי אנטופרל.

סביבת אנטופול שקטה ממלחמות כ־100 שנה. עד אשר בתשעה־באב שנת 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה שארכה עד נובמבר 1918.

בסוף הקיץ 1915 כבשו הגרמנים את אנטופול והס־ ביבה. הרבה בתים יהודים נשרפו והיהודים התישבו בבתים נטושים של גויים אשר ברחו לרוסיה. מתי־מספר היהודים שעוד נשארו בעיירה נערכו להתארגן ולהסדיר את חייהם היומיומיים. אך הגרמנים שלטו ביד חזקה. ביחוד פגע

המשטר בצעירים, אשר נתפשו ונשלחו לעבודה במקומות אחרים, או ששועבדו בעיירה גופה.

הכובשים הגרמנים החלו להחדיר בעיירה תרבות ושפה גרמנית באמצעות ה"פולקס־שולע", ויהודי אנטופול צעירים וקשישים החלו ללמוד גרמנית ולהתרגל לסדר הגרמני.

כך נמשך המצב עד נובמבר 1918, כשהגרמנים החלו

נים היא נושא בפני עצמו אשר נרשם בהיסטוריה בדם ודמעות של יהודים.

בשנת 1921 נחתם בריגא חוזה השלום בין פולניה וברית המועצות, ואנטופול נכללה במדינת פולניה. ממשלת פולניה החלה להנהיג את התקנות החמורות בתחום הניק־ יון, שהיו מכוונות בעיקר נגד היהודים, וכן הונהג חוק הינוד חובה לילדים.

המורים, השמש, ותלמידי בית הספר באנטופול תחת כיבוש הגרמנים במלחמת העולם הראשונה

לחזור לגרמניה. החדשים עד סוף 1918 היו חדשים של אנרכיה. כל הישר בעיניו יעשה. סוף כל סוף סופחה אנטופול לשטח השיפוט של פולניה החדשה ואז החל טרור "ליגאלי". המשטר הפולני החדש לקח את השודדים והרוצחים תחת חסותו, והפוזנאנטשיקים המשיכו לבוז, למרוט זקני יהודים ולערוך פוגרומים. לא ארכו הימים ואנטופול נהיתה שטח מריבה במלחמה בין הרוסים והפול־נים. בשנת 1919 הגיעו הבולשביקים לאנטופול והחלו להשליט את ה"סדר" שלהם. הם לא נשארו זמן רב והליגיונרים הפולנים חזרו לאנטופול. עם חזרם מתחילה תקופה חדשה בסביבה. הפולנים החלו להשתלט בכוה על האיזור ודם יהודי רב נשפך. כמו כן נגרם נזק רב לרכוש היהודי.

האיזור מתחיל להרגע, והתושבים מתחילים בשיקום חייהם, ואז פורצת המלחמה בין פולניה והבולשביקים (יולי 1920). בתחילה ניצחו הרוסים וכבר הגיעו לשערי וורשה, אך הגלגל התהפך וצבא הפולנים החל להדוף את הרוסים. בינתיים החלו חייליו של גנרל בלכוביץ, מנהיג גייסות הלבנים, לעזור לפולנים. עזרת הבלכובצים לפול־

השלטון הפולני הנהיג גם שירות חובה בצבא, שגם הוא לא היה לרוחם של היהודים. בכל זאת שרתו הרבה צעירים יהודים בצבא פולניה, והיו שגם הצטיינו בשירותם.

כך עברו השנים עד פרוץ מלחמת העולם השניה (אוגוסט 1939). אז באו הבולשביקים וכבשו בין היתר גם את אנטופול וסביבתה.

המשטר הסוביטי החל לשלוט בעיירה. מתחילות להגיע ידיעות סותרות אחת את השניה. אחדות אומרות כי הצבא האדום הביא גאולה, לא רק מבחינה רוחנית כי אם גם מבחינה חמרית. אחרות מודיעות באופן מוסווה כי הגן־עדן האדום הוא למעשה גיהנום.

הרוסים שלטו באיזור עד יוני 1941 כשהנאצים עברו את הגבול הרוסי וכבשו את כל פולניה ואוקראינה והמ־ שיכו בדרכם עד מבואות מוסקבה ולניגראד.

אנטופול נופלת בצפרני הנאצים. יהודי אנטופול מועבדים בפרך, מעונים ונכלאים בגיטו, אך הם אינם נכנעים. הם מתנגדים ונלחמים במחתרת, הם מבצעים חבלות, הם בורחים ומצטרפים לפרטיזנים ביערות.

אך היטלר ימ"ש חזק מהם. הוא משמיד ומכחיד את כל הנותרים, זקנים נשים וטף.

שנות הרציחות בידי הנאצים מחודש יוני 1941 ועד יולי 1944 לא ישכחו לעד!

בקללה על שפתינו נזכור לדראון את חיות האדם. אשר הכחידו מאות קהילות יהודיות וביניהן את עיירתנו היסרה אנטופול.

ביולי 1944 כבש הצבא האדום את אנטופול, הנכללת כיום בפלך קוברין שברוסיה הלבנה, אך יהודיה היקרים והקדושים אינם עוד. וכך בא הקץ ל־300 שנות הקהילה היהודית בעיירתנו אנטופול.

ג. הכלכלה באנטופול

אין בידינו ידיעות רבות על חיי הכלכלה באנטופול בשנותיה הראשונות. כמו כן אין לנו פרטים על אוכלוסיתה היהודית באותה תקופה, אולם ממקורות שונים אנו מסיקים כי האוכלוסיה היהודית היתה בגידול מתמיד.

כ־200 שנה לאחר היווסדה. בשנת 1847, מנתה האוכלו־ סיה היהודית 1108 נפשות ¹. לא ארכו הימים ובשנת 1860 מנתה האוכלוסיה היהודית 1259 מתוך כלל האוכלוסיה

בראשית שנות המאה העשרים התפתחה תעשיית מלפר פונים כבושים, שנמכרו ברחבי הארץ ועד ווארשה הגיעו.

היו ממלאים חביות במלפפונים ומורידים את החביות לתחתיתם של מרתפים כדי שלא תתקלקלנה בחורף. מסחר המלפפונים פירנס בכבוד משפחות רבות באנטופול, ושיגשג עד מלחמת העולם הראשונה.

התעשייה השניה בגודלה היתה גידול ופיטום אוזים למכירה. בשנות התשעים של המאה שעברה החלו יהודי אנטופול במסחר זה. היו מביאים אוזים ממחוזותיה הרחוקים של רוסיה והיו מגדלים אותם בלולים מיוחדים ("פאשארניעס"). את האוזים היו מפטמים בשבולת שועל ובדוחן עד ששמנו, ואז היו משווקים אותם לווילנא או לגרמניה. המסחר היה נמשך מחג הסוכות עד סוף חודש שבט, ומכאן הביטוי "אסור לאוז לשמוע את קריאת המגילה...".

האוזים הרוסיים היו גדולים ובעלי משקל, צוארם ארוך ולהם מקור מוגבה. "מעלות" אלה הביאו את האוזים לתשומת לבם של רבנים גדולים שעסקו בנושא זה בספרי שאלות ותשובות. הגאון הרב בן־ציון שטרנפלד הקדיש 18 עמודים גדולים לנושא אוזי אנטופול (ראה "שערי ציון", חלק א'. ע' 123-111, פיטרקוב, 1903).

סילועט מאת ישראל זוסמאן

של 1563 נפשות י. אם נקח בחשבון כי במשך 13 השנים שחלפו היו שריפות בעיירה ולא מעטים עזבו את המקום, הרי שהגידול נטו היה ניכר מאוד.

בשנת 1897 כבר היו היהודים רוב בעיירה, והם מנו 3137 מתוך אוכלוסיה כוללת של 3867 נפשות 7. בשנת 1904 כשמנתה האוכלוסיה הכוללת 5,235 נפשות 8. היו היהודים לפחות מחצית מכובדת. בתקופה ההיא גדלה אנטופול. רחוב פינסקר גדל באורכו, כמעט עד פרושיכוו־סט, והרחובות הצדדיים התמלאו במשפחות יהודיות.

במה עסקו יהודי אנטופול? מה הביא להתפשטותם לארכה ולרחבה של העיירה:

רוב יהודי אנטופול עסקו בעבודת אדמה. הם גידלו תפוחי אדמה. בצל, סלק, מלפפונים, צנון ועוד. עובדי האדמה, שנקראו "מורגובניקים" (מלשון מורג — כחצי הקטאר אדמה) עבדו את האדמה שמאחורי בתיהם, בעיקר ברחובות פינסקר וקוברינר. היו שעבדו בעצמם והיו שהעסיקו שכירים גויים. כשגדלו הירקות, העמיסום על עגלות להובלה לשווקי העיירות הסמוכות.

סוחרים וסוכנים מסחריים מערים אחרות היו באים לאנטופול, וסוחרי האוזים מאנטופול היו נוסעים לעתים קרובות לווילנא, עד כי יסדו מניין קבוע בווילנא לסוחרי אנטופול. בעל התפילה שלהם היה הערשל (דער געלער) שטרמן.

באנטופול היו בתיבד לשמן (אויליניצעס), טחנות ממונעות על־ידי סוסים, טחנות רוח לטחינת קמח ותעשיית לבנים לצרכי אנטופול והסביבה.

עסק חשוב בעיירה היה בית המלאכה לעיבוד פשתן. הראשון שיסד את הענף בעיירה היה אפרים וואליושער. ה"וואליוש" קנה לו שם באנטופול והסביבה. בעיקר בגלל צפירתו שנשמעה בקול רם בסביבה.

היתה בעיירה תעשיית סיד שסיפקה סיד לתנורים. ובאמצע העיירה, בין הרחובות קוברין ופינסק עמד השוק ובו ריכת של חנויות.

בערך בשנת 1890 היו בעיירה 42 חנויות". בהן מכרו היהודים סחורות שונות לתושבי העיירה ולתושבי הכפרים שבסביבה.

ביום הראשון בשבוע היו באים הגויים בני הכפרים שבסביבה עם מצרכיהם, למכרם ליהודים, ותמורתם היו קונים צמר גפן, מלח, קישוטים ושמלות וכיו״ב. הפדיון העיקרי היה מן הגויים, בעיקר בירידים השנתיים שנקראו בשמות דעטיאטיכא ו"טרויצא ¹⁰.

יריד הדעסיאטיכע היה חל ביום שישי, עשרה שבועות אחרי פסח, מכאן בא שמו (דעסיאט־עשר).

שמם של הירידים הלך לפניהם. סוחרים מערים אחרות היו באים לאנטופול בעניני מסחר, ויהודים מעיירות הסביבה היו באים לקנות מציאות.

בתחילת המאה ה־20 היתה באנטופול קופת הלוואה וחסכון, שאיפשרה לסוחרי העיירה לקבל הלואות בלי רבית. בנק זה היה בביתו של אביגדור סירוטה, ומנהל החשבונות היה פרץ גורביץ (הורביץ) שהיה אחר כך רופא שינים. הבנק החל לפעול בפרוץ מלחמת העולם הראשונה,

ונפתח מחדש בשנת 1921, כשחזרה אנטופול לעמוד על

רגליה. בשנת 1924 היו בבנק 190 חברים 1.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם נוסדה קופת "גמיר לות חסדים", בעזרתה הנדיבה של גברת אסתר קורנבלום שבאה לביקור מארה"ב.

השוק והחנויות אחרי מלחמת העולם הראשונה

בימי הירידים היתה אנטופול כמו כוורת הומיה, ובקושי אפשר היה לעבור בשוק.

פיתוח הסביבה סייע רבות לחיי הכלכלה בעיירה. בשנת 1840 כשחפרו את התעלה המלכותית שנמשכה מפינסק עד הורודץ (נקראה גם בשם "דניפרו־בוגסקי קאנאל"), סיפקה אנטופול גם עובדים למפעל, על ידי יהודי מקומי בשם יעקב שמולביץ 11.

בשנות השמונים של המאה שעברה, כשהניחו את מסיד לת הברזל בין זשאבינקע ופינסק, היו בני משפחת ליפשיץ, סוחרי היערות האנטופולאים, לספקי עצים למסילה. מסילת הברזל סיפקה עבודה לרבים מבני אנטופול, יהודים וגויים כאחד ¹².

מפעל גדול אחר היה סלילת הכביש בשנים 1908 – 1910, בין הורודץ ואנטופול. כביש זה הקל על תנועת בעלי העגלות בנסיעותיהם אל תחנת הרכבת בהורודץ וממנה.

קופת "גמילות חסדים" תרמה רבות להטבת המצב הכלכלי של יהודי אנטופול. קמעא קמעא נמשך שיקומה של העיירה. נבנתה תחנת־עצירה לרכבת (פרזיסטאנעק) בדרך לכפר סוועקליץ, שם עצרה הרכבת לזמן קצר, ומשם היו מביאים את הדואר, שעד אז היה מובא מתחנת הורודץ.

בערך בשנת 1928 נחנך קו אוטובוסים בין קוברין לאנטופול, וגם הוא תרם לפיתוח תנועת המסחר.

בשנת 1935 הוקמה תחנת־כוח קטנה שסיפקה חשמל לתאורה וגם הניעה טחנה לטחינת סולת.

אמריקה היתה מקור הכנסה גדול לאנטופול לפני מלחמת העולם הראשונה. גברים רבים שגרו באמריקה היו שולחים תמיכה לנשותיהם בצורת דולרים מזומנים, עבורם היו מקבלים רובלים, שני רובל לכל דולר. גם הוריהם של המהגרים קיבלו מהם תמיכות. עם תום מלחמת העולם הראשונה עוד גברה התמיכה מאמריקה. ממשלת

פולין, ובעיקר המיניסטר גראבסקי החלו לחסום בפני היהודים את כל דרכי הפרנסה.

אד לאז בורחים?

שערי ארצות הברית היו סגורים. ואז החלו שני זרמים של הגירה: זרם אחד פנה לארק־ישראל חרם שני נטה לדרום אמריסה (ארגנטינה, ברזיל, קובה, מכסיקו וכיו"ב).

תודות לשני זרמי הגירה אלה נשאר זכר לקהילת אנטופול. יוצאי אנטופול עוזרים בבנין ארצות מגוריהם הנוכחיות ובעיקר במדינת ישראל. יוצאי אנטופול בגולה גם הם תומכים בבנין מדינת היהודים, ואלה הגרים בארץ לוסחים חלס פעיל בחייה ובפיתוחה.

ד. תרבות באנטופול

אנטופול כעיירות יהודיות אחרות בפולסיה. היתה חדורה תודעה דתית. הדת היתה מסגרת כוללת לחיי היהודים. הרבנים היו נותני הטון בכל תחומי החיים, וכל ארחות החיים התנהלו על פי השלחן הערוך. אף כי לפעד מים קשה היה לנהוג לפי השלחן ערוך, בכל זאת הקפידו יהודי אנטופול לנהוג לפי כל סעיפיו. מספרים כי לפני למעלה ממאה שנה עשו יהודי אנטופול שותפות עם יהודי דרוהיטשין לרכישת אתרוג, כדי שיוכלו לקיים את המצווה. וכך היה שבכל יום מחול המועד סוכות רתמו זוג סוסים לעגלה כדי להביא או להחזיר את האתרוג לדרוהיטשין מרחק 32 ק"מ נסיעה לכיוון אחד".

אך פה ושם היו יחידים שלא רצו ללכת בתלם ומרדו. אחד מהם היה בן הרב ר' משה־הירש, שנהיה "ברלינטשיק" ואחרי שנים נודע כד"ר ישראל מיכל רבינוביץ, מראשוני חובבי ציון ומתרגם התלמוד לצרפתית ".

הצמאון להשכלה החל לחדור יותר ויותר, והציבור החל לדרוש שיביאו ל"חדר" מורים לעברית. רוסית וחשבון. ואכן, החלו ללמוד עברית, דקדוק ורוסית, ואנו מוצאים על כד ידיעות ב"המליץ" מן השנים 1884 עד 1889.

מזה אנו למדים, כי "המליץ" היה אורח קבוע בבתי אנטופול.

"הצפירה" היתה מגיעה לבתים אחדים באנטופול. בשנת 1905 היה בעיירה סוכן מיוחד של "הזמן" ¹⁶.

לעיירה הגיעו גם עתונים וכתבי־עת ביידיש וברוסית. והקוראים לא ידעו שבעה.

לתנועות השונות בתקופת המהפכה הרוסית היתה השפעה רבה באנטופול. בני אנטופול יודעים לספר על דבר פראדל טמאבסקי, שניהלה עבודה מהפכנית ושולחה לסיביר. היו במקום גם פעילים של ה..בונד", ס.ס. ו.,חובבי ציון" ואחריהם באו התנועות החלוציות. שקנו להן אחיזה חזקה באנטופול.

נערי אנטופול ונערותיה החלו ללמוד רוסית בבית הספר הרוסי, ואח"כ המשיכו בלימודיהם בגימנסיות בבריסק או בערים אחרות. ומשם לאוניברסיטאות מהן יצאו רופאים ובעלי מקצועות חפשיים אחרים.

יהודי אנטופול שמו דגש חזק על לימודי היהדות. בחורי אנטופול היו נוסעים ללמוד בישיבות שונות, והמד בוגרים יותר היו לומדים אצל הרב המקומי, או לומדים בעצמם בבית־המדרש. מספר לא קטן של רבנים גדל מבין בחורי הישיבות ורבים הוזמנו לשבת על כסא הרבנות בערים גדולות יותר.

בתחילת המאה העשרים היתה באנטופול עצמה ישיבה ובראשה ר' בנימין (שבלביץ) ראש ישיבה. לישיבה זו באו תלמידים גם מקהילות סמוכות.

רוחות חדשות החלו מנשבות ב"חדר" המסורתי, ואז נוסד "חדר מתוקן" שנוהל ע"י יליד אנטופול ר' אהרן ליפד שיץ (ליף). ה"חדר מתוקן" התקיים מספר שנים ואחריו בא ה"חדר" של ר' ישראל וולובלסקי־וואל, שהכניס במיו־חד סקאמייקעס (כסאות מיוחדים) והביא גם מורה לרוסית.

בימים ההם היה באנטופול בית ספר פרטי לבנות בהנהלת הגברת טייבע פרומע׳ס (שאגאן). מורים פרטיים לעברית, רוסית, גרמנית ומדעים שונים כבר היו מקובלים בעיירה, ואנטופול נהייתה מפורסמת כתאבת חינוך. בהרבה עזרה הספריה, שהכילה ספרים בעברית, יידיש ורוסית.

הצמאון לחינוך גבר עוד יותר אחרי מלחמת העולם הראשונה. נוסד בית ספר "תרבות" בו למדו נערים ונע־ רות בעברית כשפת הוראה. כמו כן התקיימה ספריה בשם "י. ל. פרץ ביבליאטעק".

גם ת"ת וישיבות נפתחו באנטופול, וקול תורה נשמע ברחובות העיירה. עד שהושתק על ידי הסובייטים שסגרו את מוסדות התרבות היהודיים, והנאצים ימ"ש הכחידו את אשר לא הספיקו קודמיהם.

ה. מושבות יוצאי אנטופול

יהודי אנטופול התבלטו בערים הגדולות של רוסיה ופולין. כבר בשנות ה־80 של המאה שעברה גרו יוצאי אנטופול בקישינב וקיימו שם חברה מלוכדת ובית מדרש משלהם.

גם בווארשה התבלטו יוצאי אנטופול, בעיקר בחוגי הספרות, שם התפרסם בן עירנו הסופר העברי — יידי משה סטאַווסקי־סתוי — (1905—1915). כן היו באים לווארשה סוחרי אוזים ומלפפונים מאנטופול.

מרכז חשוב לקליטת מהגרים מאנטופול היתה אמריקה. אמנם, הדרך היתה ארוכה וצריך היה להכין פספורט. לעבור גבול וקרנטינה, ואחר כך לנסוע באניה 372 שבו־עות, ובהגיע המהגרים לאמריקה לא יכלו לשמור מצוות כמו בביתם באנטופול. אך הרצון להרחיב את האפקים ולהתפתח גבר על הכל. נסעו לניריורק ולשיקגו, ערי מטרופולין בהן יכלו להתקיים בכבוד ולבנות בית. אך נסעו גם לברונסוויל שהיתה נקראת "ירושלים דאמריקה" בהיותה מעין "מושבה אנטופולית". שם יסדו בית כנסת בשותפות עם יוצאי קוברין והורודץ בשם "חברה גמילות חסדים אגודת אחים אנשי קוברין, הורודץ ואנטיפאליע".

איש הביא את רעהו ועזרו אחד לשני להסתדר בחיים החדשים. אך היו גם כאלה שלא הצליחו להתאקלם וחזרד לאנטופול להתחיל מחדש. אלה שנשארו בארה"ב התאזרחו

והחלו להשתתף בפיתוחה. הם יסדו אגודות ועזרו בהרבה לאחיהם באנטופול.

רבים מיוצאי אנטופול השתלבו בתעשייה האמריקאית, כמו משפחת פארבער בענף כלי הכסף, ומשפחת שלמה מרגלית בענף תחנות הבנזין והנפט. בשדה המוסיקה נודעו: החזן דוד פוטרמן, מגדולי החזנים באמריקה שהיה גם נשיא "אגודת החזנים" שם. למשפחת פוטרמן שייכת גם רוברטה פיטרס, כוכבת ה"מטרופוליטן אופרה" בניו־יורק.

בתחום המדע התפרסמו: ד"ר פ. ברמן ע"ה, שהיה מנהל בית החולים בפאסאדנה שהוא הגדול בעולם; ד"ר מ. קלצקי, שהיה במשך שנים רבות רופא שיניים ראשי של ה"ארבייטער רינג" ובעל מאמרים רבים בשטחו המקצועי; פרופסור הרברט ל. אנדרסון (אראנאווסקי) שלקח חלק פעיל בפיתוח פצצת האטום בשנותיה הרא־ שונות.

יוצאי אנטופול בשיקגו תופשים עמדות חשובות. הם יסדו שם אגודות ומוסדות שונים. בית הכנסת של האנטו־ פולאים בשיקגו היה ידוע בכל העיר. בן עירנו הרב יעקב גרינברג ע"ה יסד את "בית המדרש לתורה" בשיקגו, בו היה ראש ישיבה עד פטירתו. הרב יעקב גרינברג גם לא הסתפק בהוראה בלבד וגם התכתב וכתב על חכמת ישראל.

יהודי אנטופול נפוצו גם בערים אחרות בהן הם משתר תפים בפעולות ציבוריות בכלל ובפעילות יהודית בפרט. מקום נכבד תופסים יוצאי אנטופול גם בארגנטינה, ובמיוחד בבואנוס איירס. אפשר לומר, כי הם היו מראשוני המהגרים היהודים לארץ זו.

פרק גדול כתבו יוצאי אנטופול בבנין מדינת ישראל. ארץ ישראל היתה תמיד חרותה על לוח לבם של אנשי אנטופול. הם לא הסתפקו באמירת "ובא לציון גואל", וכבר לפני מאתיים שנה נודעו בארץ ישראל ¹⁷.

בשנת תקס"ט החלה עליית תלמידי הגר"א. שבעים איש עלו לארץ הקודש והתישבו בצפת ¹⁸.

צפת היתה אז האידיאל של תלמידי הגאון. בצפת גם לא היו הרבה חסידים כמו בטבריה, ששם גברו החסי־ דים על המתנגדים.¹⁹

הנסיעה ארכה חדשים, אך קושי זה לא עצר בעדם ובעד אחיהם מפינסק ומדרוהיטשין 20.

שוב אנו מוצאים יהודי מאנטופול בצפת בשם ר' משה שוב אנו בר' בר' אשר ניצל מפוגרום בשנת 1834 $^{\rm 21}$

ר׳ משה ברח לירושלים ונודע כר׳ משה נאמן שהיה פעיל בחיים הציבוריים בירושלים ²².

בין עסקני ירושלים בתקופה ההיא היה גם ר' משה צבי מאנטאפאלי 23.

לתולדות השנים ההן אנו מוצאים גם מצבות של של ילדים שהוריהם היו יוצאי אנטופול ²⁴. מעובדה זו אנו למדים, כי האנטופולאים עלו במשפחות שלמות.

בשנות ה־80 של המאה שעברה התיישב בישראל יהודי מאנטופול בשם יהלום. אחד מבני אותה משפחה, ר' בנימין, היה ממייסדי עין גנים ליד פתח־תקוה. הוא

היה פעיל גם בענינים כלל ארציים עד מלחמת השחרור ²⁵. מקום נכבד תופס משה יעקב בנז'מין, או כפי שנקרא בירושלים בשם אלטער אנטאפאליער. כאשר עלה משה יעקב עם הוריו בשנת 1863 היה עוד ילד בן שבע. לימים היה ממיסדי "מאה שערים". הוא גם היה הראשון שייבא דגים מלוחים לשיווק בארץ ²⁶.

בעולם הרבני נודע ר' נתנאל חיים פאפע ז"ל שעלה עם אשתו ובנו יצחק משה בשנת 1891 ^{27} .

בשנת 1902 יצאו מאנטופול לא"י כמה משפחות נכבד דות, בהן ר' יחזקאל סחרוב ע"ה עם אשתו חיה עטל ובנו יצחק מרדכי. יצחק מרדכי ע"ה היה פעיל מאוד בחיים הציבוריים של א"י. לבניו חלק גדול בבנין הארץ 28.

כך חיו ופעלו יהודי אנטופול בא"י עוד לפני הקול הקורא של ד"ר הרצל, שאחריו גברה העליה עוד יותר, וכאמור לעיל חלק גדול ליוצאי אנטופול בבנין הארץ.

ו. הפוף

בשנת 1960 כתב בן עירנו היקר ד"ר פ. ברמן ע"ה מכתב אל ה"גאלאוא" (מושל) של אנטופול. במכתבו התענין מה נשאר בעיירת הולדתו. בהגיע התשובה סוף, סוף, כעבור שנתיים, בצורת רפורטז'ה בעתון הבילורוסי "גאלאס ראדזימי", היוצא לאור במינסק בירת בילורוסיה, היה בה תאור של העיירה אחרי המלחמה. נראה כי המושל פחד לענות על המכתב בעצמו ושלחו למינסק. משם בא כתב מיוחד של העתון לכתוב על ביקורו בלווית תמונות. ומה ראה הכתב?

אחד בשם איסאק בערקאוויטש זאקס סיפר לו. כי בין הסובלים מן הנאצים באנטופול היו: בילורוסים, יהודים ופולנים. אכן היה גיטו בעיר, אך לא מוזכר שהכלואים בו היו רק יהודים. כמו כן הוא מספר שהתושבים ברחו ליערות, שם היו עם הפרטיזנים. גם ראש העיר היה פרטיזן לדבריו.

הכתב מתמוגג מנחת בספרו כי הבילורוסים כבשו מחדש את אנטופול והנהיגו משטר פרוגרסיבי, רב תרבות, הרצאות וקונצרטים. הכלל ממש גן־עדן.

באנטופול ישנם כיום 3 בתי ספר: אחד בן 11 שנות לימוד, אחד עם פנימיה (כנראה לילדי הכפרים), ובית ספר ערב לעובדים.

הכתב ביקר גם בספריה העירונית בה ישנם 26,000 ספרים, ובחדר הקריאה ישנם כ־30 עתונים וכתבי עת. ישנו בית מסחר לספרים ובו ספרים שונים ברוסית ותר־גומים מאנגלית, פולנית, צרפתית וגרמנית.

יך יידיש או עברית? בל ייראו ובל יימצאו. כי לא נשאר יהודי באנטופול. ישנו בית קולנוע בעיירה וכתב עת היוצא כל שבועיים.

הכתב אינו שוכח לציין, כי ישנה כנסיה בעיירה. אך מה בדבר בתי המדרש? לאן נעלמו הם?

ישנו בית חולים ובו 14 רופאים ר־22 עוזרים. בבית החולים 3 בנינים והשירות ניתן חינם. במקרה חירום שולחים את החולה באוירון לבריסק.

בסך הכל נשארו באנטופול 4,100 תושבים. 19 אוטור

בוסים מקשרים את העיירה עם מינסק, פינסק, בריסק וקוברין.

זה הכל. כך נסתם הגולל על הקהילה היהודית שהתק־

- ו) ראה: י. א. שולרוף, "אנטאפאליע איר נאמען און עלטער", ספר היובל של אנטאפאליער אייד סאסייטי. פופצן יערליכער יובילעאום בוך. שולרוף ערך את החשבון לפי הכתובות על המצבות הישנות ועל קיר ה"קאלטער שול", עליו נרשם תאריך בניית בית הכנסת.
- 2) ראה: מיכאלובסקי דנילבסקי, "אפיסאניע אטיטשעסטווד ענאי וואיני", כרך 1, ע"ע 343 344.
  - .1905 ראה: "פאמיאטנאיה קניזשקה", ע' 23, גרודנו, 1905
    - . ראה: יעוורייסקאיא ענצ.", כרך 2. אנטאפאל.
  - .1863 באה: "סלובאר רוסייסקאי אימפעריי", כרך 1, 1863.
    - .23 ע. בן־עזרא, ר' פנחס מיכאל זצ"ל, ע' 6
      - .810 יעוו. ענצ., כרך 2, ע' (7
        - .2 ראה: פאמ. קנ. ע' 2.
- 9) ראה: "אנציקלופדיטשסקי סלובאר". כרך 2, ע' 864.9) פטרבורג, 1890.
- 10) בתקופת השלטון הפולני, היה מחוץ לשני הירידים גם יריד בכל ראשון לחודש האזרחי.
- (11) ראה: ד"ר רפאל מאהלער, "די יידן אין פוילן", כרך 1.ע' 366.
  - .6 'ראה: הורודץ, ע' (12

- יימה כ־300 שנה. ואנו, יהודי אנטופול, בכל מקום אשר אנו. מרכינים ראשינו ובקול רווי דמעות אנו אומרים: יתגדל ויתקדש שמיה רבא!
  - -1928 אנטופול, אנציקלופדיה יודאיקה, אנטופול, 1928
- 14) ראה: "זילקט יוסף", קונטרס י"ז, ע' ס"ה, שנה ט', תרס"ט, בוניהאד, הונגריה. תודתי לידידי הביבליוגרף הרב יהודה רובינשטיין שהביא לידיעתי את הדבר.
  - (15 ראה: מאמרי עליו.
  - (16 ראה: "הזמן", ד' ניסן תרס"ה.
  - .553 ע' יערי, "שלוחי ארץ ישראל", ע' 17
  - (18 ראה: "מוסד היסוד". ע' 6. ירושלים, תשי"א.
  - (19 ראה: "ציון", כרך ב' ע"ע 130 131, תרפ"ז.
    - .118 ע. בן־עזרא, "דרוהיטשין", ע' 20
- (21) ראה: "קורות העתים", מאת מנחם מנדל מקמיניץ, הוצאת קרסל, ע' ל"ו.
  - .786 ע' שלוחי ארץ ישראל", ע' 22
    - .28 'ראה: "מוסד היסוד", ע' 32
    - 24 ראה: אשר בריסק, "חלקת מחוקק".
  - 25) ראה: דוד תדהר, "אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו", חלס א', ע' 258.
    - .460 ע' שם, ע' (26
    - . מונוגרפיה מאת ע. בן־עזרא. (27
      - .302 'ע' שם, ע' 28

שמואל טורניאנסקי

אנטופול כפי שראיתיה בימי חלדי

אנטופול נמצאת כ־90 ק"מ מזרחה מבריסק על הבוג. על מסילת הברזל בריסק—מוסקבה. בבואך מבריסק לאנד טופול תעבור דרך התחנות: ז'בינקה כ־30 ק"מ מבריסק, קוברין — 60 ק"מ, ואחרי קוברין תחנת הרכבת הקטנה של הורודץ, שבה עברה תעלת דניפר—בוג, וממנה 7 ק"מ לאנטופול.

אוכלוסיית עיירתנו היתה — כ־3.000 נפש, מהם כ־3.4 יהודים והשאר רוסים־לבנים (בילורוסים). היא היתה אופיינית לאותו איזור. הבתים היו רובם ככולם בנויים לוחות עץ גדולים ועבים, ומקורים בגגות רעפים או שבבים לוחות עץ גדולים ועבים, ומקורים בעששיות נפט, וחסרי סידורי נוחיות. מים היו שואבים מבארות פרימיטיביות בעזרת קילון (קלוץ) ונושאים אותם הביתה בדליים, מלאכה שלא היתה קלה כלל בימי החורף, עת הקור הגיע עד 30 מעלות מתחת לאפס. למי שהשיגה ידו, היה הגוי מביא את המים הביתה. לחימום ולבישול שימשו כיריים (הרובע), שהיו מסיקים בבולי עץ שהוכנו מבעוד זמן, על מנת שהעץ ייבש ויוצת בנקל. אלה שלא השיגה ידם, נאלצו להשתמש בעץ רטוב, שנקנה זה עתה והוצת בעמל רב. כמקום רחצה שימש המטבח, ובכל בוקר, בימי הקור,

היה צורך לשבר את שכבת הקרח הקרה שהיתה על פני ה־
מים שבגיגית, בכדי שאפשר יהיה להתרחץ. הגגות של
בתים רבים היו מכוסים פח או קש, ורוב הבתים היו מרוה־
טים בפשטות. רק בחדרי הצעירים היתה רצפת העץ משוחה
בששר אדום. ובחדרי הבחורות היתה גם ספה ("קושעט־
קה") מצופה שעוונית ובעלת קפיצים. הקירות היו מקוש־
טים בתמונות רקומות חוטים צבעוניים, שתארו תמונות
מהארץ הקדושה ומהווי התנ"ך כגון: "עקדת יצחק" וכר".
מלבד הרחוב הראשי שהיה מרוצף, לא היו כבישים ומד־
רכות ברחובות, ובאביב ובסתיו היו שקועים בבוץ. לכן
נזקקו כל התושבים למגפיים או ערדליים על גבי הנעליים.

הרחוב הראשי מקוברין בואכה דרוהיטשין היה מחולק באופן כזה: הרחוב הקובריני (קוברינער גאס), שאורכו היה כ־ק"מ. ככר השוק שהיה בצד הדרומי. באורך של כ־600 מ', מן הככר והלאה נמשך רחוב פינסקר (פינסקער גאַס) כ־1.5 ק"מ, עד הכפר קופלנבקה שגר בו יהודי אחד. משם והלאה הובילה הדרך לוולקה ולעוד כמה כפרים שגרו בהם רק גויים. הרחוב הזה היה מרוצף אבנים גדו־לות.

במקביל לרחוב קוברינער־פינסקער. מצד צפון, התחיל

"רושעבער גאס״-"זאניביער״, שאורכו היה כמעט כאורך קוברינער־פינסקער. מצד שני היה רחוב הגויים קוברינער־סקה גאַס״. בניצב לו היה "שלאָס גאַס״. שהתחיל מרחוב קוברינער ונמשך עד לגן של גורין. אחריו היה הרחוב של לייזר פרידמן ויעקב־חיים השוחט — "שלאס גאס״ ואז "יואל געסל״, הסמטה הצרה של שימליכה, הסמטה של חיים ליפשיץ, והסמטה הקטנה של אבא דער בויאר. אלו היו הרחובות מצד ימין.

מקוברין בואכה דרוהיטשין מצד שמאל היתה הסמטה של בית הקברות החדש וכן בתי הכנסת ובית הרב ברחבה שנקראה "שול הויף". הלאה היתה הסמטה של "אסמר לינקר" וה"געסל של יוסל החייט", הסמטה של בית המדרש החומה, והסמטה של "המוגילקס" (בית הקברות הנוצרי לשעבר) והסמטה של מרדכי צרניוק.

ככר השוק היתה בנויה בצורת מרובע כ־400×400 מטר, מוקפת בתים, ביניהם בתי אבן וגם בנין בן שתי קומות. בתוך מרובע זה היה מרובע קטן יותר, שכלל 48 חנויות, 12 בכל צד (ראד קראמען). צפונית מזרחית לבתים ולחנו־יות היה צריף "מכבי האש" בעל גג פח.

ליד צריף "מכבי האש" היתה סמטה קטנה לבית הכנסת הגדול (בית מדרש "חומה"). באמצע ככר השוק נמצאה כנסיה נוצרית פרבוסלבית בה צלצלו פעמונים בכל חג נוצרי. לידה היו נטועים עצי נוי שונים, ובאביב היו באים לשם הצעירים לקטוף את פרחי הלילך (בז). זה היה סימן של אהבה. שם נמצאו גם עצי אלה (ליפוביצוועט) שמפר־חיהם הכינו תה. בין העצים התרומם עמוד אבן עם קן חסידות. מצד דרום היו באים לגן גורין, בו היו בריכות מים עם קנה סוף, עצי נוי ופרי, והוא שימש כמקום שייט וטיול לאנשי העיירה. זמן מסויים היה שם אף מגרש ספורט לכדורגל. בתוך הגן היתה גם טירה, שנשרפה ע"י הגרמנים לפני שנסוגו בשנת 1917. לידה היו כמה אורוות מתומח.

שדרת עצים בצד מזרח הוליכה לתחנת הרכבת (פול־ סטאנעק). בצד דרום הוליכה שדרה לחורשה של גורין.

מצד צפון לאורך הרחוב "הויף־גאַס״ היתה גבעת חול, ששימשה זמן מסויים כמגרש כדורגל ובתקופה מאוחרת יותר — שוק בהמות.

בסוף רחוב "זניביר", לצד מזרח, היו גבעות חול שהס־ תעפו גם דרומה, לצד בית הקברות של הנוצרים (פרישיכר בוסט), ומצד צפון — הפוהוניה, אדמה שהיתה שייכת ליהודים ושימשה למרעה לסוסים ופרות. לאורך הרחוב "זניביר" היה בית קברות נוצרי עתיק — די מוגילקס, גבעה שהיתה למקום משחקים לילדים ולמרעה צאן האכרים. באמצעיתו של הרחוב נמצא בית המדרש של ר' מאיר פודוט, ואחריו בית הקברות היהודי הישן, שבו קבור רב פנחס מיכאל זצ"ל — רבה המפורסם של אנטופול. בהמשך הרחוב נמצא בית הקברות הנוצרי.

צפונית ומערבית היתה סמטה שבה היו בתי המדרש -ה,שול־הויף", בו היה עד שנת 1914 בית הכנסת הגדול
ה,"די קאלטע שול". גגו היה בצורת כיפה עגולה ובתקרה
היו ציורי 12 המזלות. ליד בית הכנסת הגדול היו: בית
המדרש הישן, בית המדרש החדש, בית מרחץ ובית קברות
ישן. בזמן האחרון היה שם גם מחסן לשמירת קרח. כנראה
שזמן רב לפני כן היה כאן קצה העיר.

ברחוב קוברינער היה הפריצישער בית המדרש. ליד בית הקברות הנוצרי העתיק (מוגילקס) היה בנין אבן שנועד מלכתחילה להיות בית חולים, אולם לבסוף שימש משכן לבית הספר העברי "תרבות". לידו היה ה"לודובנה" — מחסן לשמירת קרח, שהובא בחורף ונשמר למטרות רפו־איות ולתעשיית גלידה בקיץ. כאמור לעיל, הועברה ה"לו־דובנה" ל"שול־הויף" בתקופה יותר מאוחרת. באותו מקום היה גם טנק גדול לאחסון נפט שהיה מגיע לעיירה בכמה קרונות. האדמה בסביבה היתה שטופת מים כמעט כל ימות השנה, והמעבר היה קשה אפילו עם סוסים.

דרומית מזרחית לרחוב פינסק היתה דרך שנמשכה כחצי קילומטר עד לכפר פרישיכבוסט, ובסוף רחוב רושבר, מצד דרום־מערב, היה בית היתומים.

והיום, כל זה איננו במפת היהדות היקרה שלנו...

אברהם ליפשיץ

אנטופול ואובלוסיה היהודים עד למלחמת העולם חראשונה

על אם הדרך בין פינסק לבריסק דליטא, אשר ברוסיה הלבנה, שוכנת העיירה אנטופול. ממזרחה — העיירה דרו־ היצ'ין וממערבה — העיירה הקטנה הורודץ, שתחנת הרכבת שלה שרתה גם את אנטופול.

כעיירה יהודית טיפוסית זכתה אנטופול להקים דורות רבים של יהודים נאמנים ומסורים, חכמים, למדנים עסקד

נים נודעים ורבנים גדולים בתורה שיצאו מתוכה ושמם הלד לפניהם במידותיהם התרומיות.

קשת עיסוקיהם של יהודי אנטופול היתה מגוונת מאוד. תושבי שני קצות העיר עסקו בחקלאות וכונו בשם "מורגובניקס". רובם ישבו ברחוב פינסקר, במזרח העיר, וחלקם במערבה, ברחוב קוברינר.

מפעלי תעשיה מעטים היו בעיר, ביניהם יש למנות שתי טחנות קמח גדולות. על יד אחת הטחנות, שהונעה בקי־ טור, היה קיים מפעל לואי רציני לעיבוד הצמר של איכרי הסביבה הנוצרים, ברחוב רושבה. הטחנה השניה של מזורס־ קי, שהונעה על ידי מוטור "דיזל", נמצאה בתוך ככר השוק. כמה משפחות יהודיות התפרנטו בכבוד גם מהפעלת טחנות רוח.

חלק גדול מאנשי אנטופול עסק במסחר. כל החנויות בעיר היו שייכות ליהודים; מהן חנויות מכולת. מנופק־טורה, חמרי בנין, כלי עבודה, סחורות ברזל, בתי מסחר למשקאות חריפים (המונופול והטרקטיר), חנויות לסיג־ריות ועוד.

אחדים מהיהודים היו קצבים, מקצוע שעבר בירושה מה־
אב לבנו. לאחרים היו עסקי חליפין עם הגויים. היו גם
סוחרי יערות שסחרו עם בעלי האחוזות (הפריצים) מהס־
ביבה. לכל פריץ היו היהודים שלו, בהם נתן את אמונו
ואתם עמד בקשרי עסקים; מהם היו שקנו את חלקות היע־
רות, ומהם — את התבואה ואת תנובת השדות. אחדים קנו
את תוצרת החלב, ואחרים — את תוצרת התעשיה של
הפריץ.

רבים מאנשי אנטופול היו בעלי מלאכה. בעיקר חרשי נחושת. הם הועסקו לרוב על־ידי בעלי האחוזות בהתקנת מכשירי נחושת ששימשו לזיקוק הכהל. מלאכה שהיתה נפוצה ברוב האחוזות במשרפות היי"ש. אף לבעלי־ מלאכה אלה נמצאה מלאכתם בשפע, עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה. מלחמה זו הביאה בכנפיה זעזוע להרבה ענפי תעשיה בעיר. למען המאמץ המלחמתי ריכזה הממש־לה הרוסית את כל הנחושת ואילצה למסור לידיה אפילו כלי בית העשויים מנחושת, ובזאת חוסל למעשה ענף חרשי הנחושת באנטופול.

שלש תעשיות למשקאות קלים היו בעיר. את התוצרת היו מוכרים לכפרים הרבים בסביבה. אף תעשיה זו פסקה להתקיים עם פרוץ המלחמה הראשונה, מהעדר אמצעים לקיימה. אף טחנת הקמח של מזורסקי, אשר עמדה בשוק, נשרפה כליל בידי הרוסים בשעת נסיגתם ולא שוקמה מחדש. בין בעלי התעשיה בלטו בעיקר בנימין מזורסקי, בצלאל משה, ומשה ליפשיץ.

רב היה מספרם של בעלי המלאכה. הם עסקו בבנאות. נגרות וצבעות. היו גם סנדלרים, חייטים, תפרים, סתתים, חרשי עץ, זגגים ושאר בעלי אומנויות. אלה מהם שלא מצאו עבודה באנטופול, חזרו על כפרי הסביבה ופרנסתם היתה על העבודות שביצעו בשביל האיכרים ובעלי האחוזות. הם היו יוצאים לסבובם ביום הראשון וחוזרים בערב שבת, ולא אחת קרה שנאלצו להעדר מביתם אף בשבת.

אחדים מאנשי אנטופול פרנסתם היתה על מטעי הפרי של האחוזות הרבות שהיו סביב העיר. הם היו קונים את הפרי בעודנו על העצים. יוצאים עם משפחותיהם למטעים. מקימים שם מלונות. שומרים על הפרי, ובבוא הזמן קוטדפים אותו מהעצים ומובילים למכירה לשווקי הסביבה.

באנטופול היו הרבה משפחות של עגלונים שפרנסתם היתה על התחבורה לתחנת הרכבת. משלח־יד זה היה עובר

בירושה מאב לבנו, והיתה עליו כעין חזקה משפחתית.

ב. כאיציע ניונעס ומרדכי מאנטילס, מצאו את פרנסתם הדלה מהובלת חול וחומרי בנין בסוסיהם לבתי היהודים. חומר זה היו חופרים בשטח ההפקר, הויהון, שהיה על־יד "הגרבלה", מאחורי רחוב קוטליארסקי. עיסוק זה לא הספיק לפרנסת שתי המשפחות, ואיציע ניונעס היה מוביל בעגלתו גם את ארונות המתים לבית הקברות שהיה מרוחק מהעירה כ־2 קילומטרים. כדאי לציין שלמרות עניותם של שני היהודים האלה לא חשכו מאמץ מלתת חינוך לילדיהם, ובנו של איציע למד בישיבה הקטנה, חינוך לילמודיו.

לסיום התמונה אזכיר את חיים, מנקה הארובות, בכיגויו "חיים קאמינאר", ויש שכינוהו גם חיים דיעסיאטניק,
על התפקיד הנוסף שהוא מילא לשם השלמת פרנסתו.
תפקידו העיקרי היה לנקות פעם בחודש את ארובות
הבתים, אמצעי מנע לשריפות, ותפקידו השני — לשמור
בחתונות יהודיות על הסדר לבל יחדרו לשמחה אורחים
בלתי קרואים ולערוך את השולחנות למשתה החתונה.

כאמור, אנטופול מוקפת כפרים, ולפיכך היה בעיירה זו שוק גדול ונהדר, ובטבורו שורת חנויות. בעלי
היכולת ישבו קרוב לשוק ולסביבתו. בכל יום א' היה יום
שוק, שבו היו באים איכרי הסביבה לשם החלפת סחורותיהם
וקניית מצרכיהם. מלבד ימי השוק השבועיים היו שני
ירידים גדולים שנתיים, אחד בשם "דיסטיכה" (עשרה
שבועות לאחר חג הפסחא) ואחד בשם "טרויצע". אל
הירידים האלה היו באים גם סוחרים מערים אחרות.

יש לציין שבאנטופול לא עבר נהר, ורק בארות חפורות סיפקו מים לתושבי העיירה. אבל לא כל מימי הבארות היו טובים לשתיה, רק באר אחת או שתיים מימיהן היו מתוקים. לפיכך היו באנטופול גם שואבי מים ששאבו מים מן הבאר של שאגאן או באר אחרת וסיפקו ללקוחותיהם. שואבי המים היו גם יהודים וגם גויים, אבל חוטבי עצים היו רק גויים.

באנטופול היו אופים אחדים. רובם היו אופים רק לחם שיפון או גלוסקאות של קמח־סולת, ומיעוטם, אחד או שניים, אפו לחמניות, רקיקים, תופינים לחתונות וכדומה. האופים הפשוטים היו אופים בכל יום גם לביבות של כוסמת. על הלביבה החמה הזאת היו הרבה קופצים, ביחוד תלמידי ה,,חדר" ובחורי הישיבה, שהיו חובשים את ספסל בית המדרש.

כל משפחה, אפילו עשירים, היתה אופה בכל יום שישי חלות לכבוד השבת וחלות מיוחדות למען העניים שבעייר רה. אנשים קבועים אספו את החלות המיוחדות הללו וחילקו לניצרכים בסתר, כדי שלא לבייש את מי שאין לו. וכדאי לך להצביע על עוד "פרנסה", שבאמת לא היתה מפרנסת את בעליה והיא פרנסת השמשות.

זוכר אני את גדליה השמש. בבית המדרש הישן. שהיתה לו עוד פרנסה והיא חריתת מצבות. משתיהן התפרנס ב־דוחק.

ומי לא הכיר את לייזר השמש בבית המדרש החדש!

הוא היה יהודי זריז ואחז גם בכריכת ספרים. בשמשות עסק בלי שכר לשם שימוש תלמידי חכמים.

מלבד אלה השניים היו שמשים בבית הכנסת הקר, בבית המדרש "חומה". בבתי המדרש ברחוב קוברינר ופינס־ קר, וב, שטיבל" של החסידים. פרנסתם של אלו היתה זעומה וגם הם אחזו במלאכות יד שונות.

בין השוחטים בעיירה אחד ומיוחד היה ר' יעקב חיים השוחט. ר' יעקב חיים היה בבחינת "תלפיות" שכל הפיות פונים אליו. הוא היה הרוח החיה באופני הציבוריות באנטו־ פול, שעל פיו תישק העיירה. מלבד אומנות השוחט שבידו היה גם אומן יד במהילה. הוא היה המוהל בה"א הידיעה

של העיירה ובעיירות וכפרים הקרובים לאנטופול. גם קול ערב היה לו וכיבד את ה' מגרונו וההנה את אנשי העיירה בכל חג ומועד. לשוחטים בעיירה היתה חזקה על השחיטה, וכאשר השוחט השיא בת הוא נתן לחתנו חלק בשחיטה של העיירה. על ידי כך נתמנה ר' בנימין סקידלסקי, חתנו הראשון של ר' יעקב חיים, להיות השוחט השני באנטופול. ובסוף ימיו הוריש ר' יעקב חיים את השחיטה לחתנו הצעיר ר' אליעזר ברנשטיין, שהיה השוחט האחרון בעיירה, עד שבאו הנאצים ושחטו גם לר' אליעזר ברנשטיין.

יהי זכר כולם ברוך לעולם ועד!

משה פולק

מלחמת העולם הראשונה

עם תום תקופת ילדותי נהייתי יותר מתון ורציני, נכנד סתי בעול העבודה וגם התחלתי לקרוא הרבה. יום יום קראתי את שני העתונים היומיים "היינט" ו"מאמענט". משפט בייליס עניין אותי עד מאוד, ואת "עיר ההריגה" של ביאליק קראתי שוב ושוב. כבר למדתי את "התקוה" בעל פה ועל קיר ביתנו תלויה תמונה גדולה של הרצל. על קיר אחר תלוי לוח עם תמונה "והיה באחרית הימים וגר זאב עם כבש"...

והנה מופיעות ברחובות מודעות הקוראות לגיוס כללי למלחמה. מרה שחורה נופלת עלינו ודכאון משתרר באוכד לוסיה. אין בית שלא נשמע בו בכי נשים ואמהות, הנפרדות מהגברים במשפחה. אנו הילדים מלווים את המגויסים לרכבת, שם הם נפרדים מיקיריהם החוזרים כשדמעות זולגות מעיניהם. אנו מתבגרים לפתע ומתחילים לחוש את המצב החדש. פעמיים ביום אני רץ לבית הדאר ומצפה חסר סבלנות למכתבים. עוד מעט אהיה בר־מצוה. אחותי חשה תפרה לי תיק תפילין מהודר ואחותי בלומה מביאה לי זוג תפילין יפים, אך החגיגה צנועה היא. ביתנו מלא פליטים מבריסק ואנו עצמנו ישנים על העליה. אנו מתחדלקים עם הפליטים בכל. תרנגולות ואווזים נעלמים מן העיר, וכל אשר לנו מוצע למסכנים. אני עצמי מציע את התפילין שלי לפליט וגם הם נעלמים. צר לי על תיק התפילין המהודר שאהבה כה רבה הושקעה בו.

עובר חודש אחר חודש. הגרמנים כבשו את ווארשה והנה גם בריסק נפלה. אבי טומן באדמה את כל כלי עבודתו וגם את כל רכושנו וציוד הבית. העיר מתמלאת בקוזאקים וקומנדנט קוזאק שולט בעיר. אנו יושבים נעו־לים בביתנו. הפחד גדול וכבר שומעים קולות יריות בעיר.

רה. אנחנו עוברים לגור בשדות מאחורי העיר. החיילים בוזזים מכל הבא ליד, ואפילו מורידים את המגפיים מרגלי הגברים. לפנות ערב עולה עשן מהשריפה שהציתו בבתי העיירה. אבי רץ להציל את ספרי התורה מבתי המדרש. בחזרו לפנות בוקר, כולו מלא פיח ומתמוטט מרוב עייפות. אנו משיבים את רוחו והא ממשיך בדרכו חזרה. הוא מוצא את כל העיירה שרופה, אך מצליח לאכסן את ספרי מוצרה באחד הבתים ששרד.

אנו נגשים לביתנו השרוף. אבי מוציא מהמחבוא החפור את כלי הבית שהטמין בזמנו. אמי עוֹמדת כשדמעות בעי־ ניה וסופקת כפיה מרוב יאוש. באים מכרים ויועצים לנו להכנס בינתיים לגור באחד הבתים של הגויים שברחו מן העיר, אך אמי מסרבת לגור בבית של גוי. לבסוף בא מחותננו שלמה דער מאליער ולוקח אותנו לגור אתו.

אנו עוזבים את הבית בו עברתי את תקופת ילדותי ועוד ברים לגור בבית מחותננו. איטקע, בתו של שלמה, עוברת עם 3 ילדיה לגור עם הוריה ולנו נותנים את 2 החדרים שלה. אבי מתחיל מיד לחשוב על הקמת בית־מדרש לתפילה בתוך מבנה ארעי שהיה מיועד להיות בית חולים, ואכן גמרו את הבנין עד הימים הנוראים.

אחרי הימים הגוראים מתחילים לקחת צעירים לעבודת כפיה. לוקחים גם אותי ואת חברי ישראל־מענדל, בגו של יעקב חיים השוחט. למחרת שנינו חולים בטיפוס. חברי היקר נפטר מהמחלה, ואילו אני — אמי לא עצמה עין ולא משה ממטתי במשך 8 ימים והתפללה לאלהים שיקח אותה במקומי, ואכן אני הבראתי אך היא חלתה ונפטרה. עיניה הטובות מלוות אותי תמיד.

רחיב קאברינער

רחוב פינסקער

פרק ב׳ בשערי תורה

פרק ב׳

בשערי תורה

ע. בן-עזרא

ר׳ פנחס מיכאל זצ״ל

.8

הנחה מקובלת היא בידינו: ה"רביות" לחוד והרבנות לחוד, ואין אדם אחד משמש בשני הכתרים האלה ביחד. כי ה"רבי" הוא בעל המופתים, עושה נפלאות ומורה דרך לעמי־הארץ. ואילו הרב — הוא מרא דהלכתא, אב וראש לתלמידי חכמים. אין מלכות אחת נוגעת בחברתה. אבל העובדות ההיסטוריות באות ומבטלות את ההנחה האמורה לעיל. היו כמה אישים גדולים ודגולים שנתמזגו בהם סגולות הרבי, בעל הלב הרחב והמצטער בצרת הכלל ותכונת הרב הלמדן, סיני ועוקר הרים, הבונה עולמות רותניים ומחריבם — אישים אלה באים וטופחים על פנינו בדבר הרביות והרבנות.

עוד לפני הבעש"ט האירו על שמינו אישים כר' יהודה החסיד. מהר"ל מפראג ועוד כאלה שכללו בתוכם את כל המדות הטובות המנויות ברבי ורב. ואפילו לאחר התפשטות הבעש"טנות נתגלו פה ושם רבנים גדולים שהשתמשו בכתר תורה ובכתר שם טוב, כעין ר' זקיל ליב וורמסר ("בעל שם" ממיכלשטט), ר' אליהו גוטמכר מגריידץ ודומיהם.

רב מן הטפוס האמור היה ר' פינחס מיכאל זצ"ל. שאיחד בקרבו את הבקיאות והחריפות בים התלמוד כאחד הגדולים, ובה בשעה האצילה אישיותו הנעלה אור וחום לכל הנברא בצלם אלהים, והיה לכוח המושך לאלפי אנשים, בני ברית ושאינם בני ברית, ושנהרו אלין ליהנות מזין אורו ולקבל את ברכתו.

ר' פינחס מיכאל נולד בערך בשנת 1808 לאביו ר' יצחק אייזיק ולאמו בריינה הניה בעיר שרשב (פלך גרודנא). ר' אייזיק היה נכד הגאון ר' יהושע מפינסק מצאצאי ר' אליעזר מאמשטרדם, בעל "מעשה רוקח..." ומצד אמו היה מיוצאי ירכו של בעל ה"פנים מאירות" א)

ר׳ פינחס מיכאל היה בן־יחיד להוריו. אבל לא כדרך בן־יחיד הוא להתפנק ולהבטל מעול תורה — לא זו הדרך של הנער פינחס מיכאל. עוד משחר ילדותו התמסר לתורה ולעבודה. האידיאל של הוריו לא היה אידיאל חילוני, להרבות הון וקנינים גשמיים, כי אם להרבות תורה וחכמה. לפיכך הם פיטרו אותו מדאגת הפרנסה ועול החיים. והנער פינחס מיכאל ישב יומם ולילה על התורה ועל העבודה ושתה בצמא דברי תלמידים חכמים.

מן רבותיו שהטביעו עליו את חותמם ידוע לנו רק אחד, שהשפעתו עליו היתה מרובה, והוא ר' אשר הכהן, בעל "ברכת ראש". ר' פינחס מיכאל השתדל ללכת

- עיין בהקדמה ל",דברי פינחס" מאת ר' פינחס מיכאל, ווארשה, תר"ץ.
- ר' אליעזר בן שמיאל שמלקה לנדא נולד בקראקא בערך שנת 1665 ונפטר בצפת פ' בראשית, תק"ב (1741). הוא היה דיין בקראקא, רב בעיר רקוב שבפולין, אח"כ ישב על כסא הרבנות בברודי, וביום ו', כ"ז אלול, תצ"ה (1735) נתקבל לרב ראשי באמשטרדם. ביאת הגאון הנזכר לאמשטרדם עשתה רושם גדול מאוד ולזכר המאורע הגדול הזה טבעו מטבעות כסף ועליהן דמותו עד החזה (עיין "שאילת יעב"ץ", ח"א סימן ק"ע).
- ר' אליעזר חיבר את ספרו "מעשה רוקח" על המשניות ע"ד הנגלה והנסתר, וס' "ארבעה טורי אבן", שו"ת וחידושים על נת"ח
- (14) ה' מאיר בן יצחק אייזנשטט הוא המחבר של הספר החשוב "פנים מאירות", ד' חלקים שו"ת וחידושי ש"ס. הגאון האמור נולד בשנת 1670 ומת באייזנשטט (הונגריה) כ"ז סיון תק"ד (1744). הוא שימש בהוראה בפוזנא, היה רב בשידלוביץ שבפולין, ישב על כסא הרבנות בווירמיזא (ווארמס) ובפרושניץ (מהרין). ובשנת 1714 נתקבל לרב באייזנשטט (עיין יקותיאל יהודה גרינוולד. "היהודים בהונגריה", עמ' 28 והלאה).

בעקבות רבו זה בהתנהגותו הענוותנית, ומר' אשר למד את מדת ההסתפקות במועט, ולא רצה לקבל את כתר הרבנות עד קרוב לגיל החמישים, כר' אשר רבו.

וגם בחיבורים הלך בדרך רבו. מה הוא חיבר פירוש על מסכת זוי. על מסכת נזיר – אף הוא חיבר פירוש על מסכת זו. אמת, חיבורו של ר' פינחס מיכאל אינו מלא פילפול ועקירת הרים כחיבורו של ר' אשר הכהן.

כרבו סיגל לו את ההתמדה הנפרזה והדיר את עצמו משינה, עד שגזר עליו אביו בגזרת כבוד אב שעליו לישון שעה אחת אחה"צ. ומאביו ר' יצחק אייזיק ירש את האהבה הרבה לישראל ואת המסירות הגדולה לעניני צדקה.

כמנהג הימים ההם השיאוהו הוריו בגיל רך, הוא לקח לו לאשה את מושקה בת הנגיד ר' יחיאל מיכל מפאסוואל, מניני בעל "סדר הדורות". אשתו התעסקה בחנוונות והיתה המוציאה והמכניסה בבית, והיא הסירה ממנו את עול הפרנסה כדי שיוכל לשאת בעול התורה.

כבר בימים ההם, בעודנו אברך, נתפרסם ר' פינחס מיכאל כאחד הגדולים השוחים בים התלמוד ונושאי כליו. אז התחיל להחליף מכתבים עם גדולי התורה בעניני הלכה ובדברי הראשונים והאחרונים. כולם הרגישו בו כבעל שכל חריף ומנתח באופו אנליטי אליבא דאמת הגירסאות הנכונות. ואת החידושין הללו, בש"ס, רש"י, תוספות, רי"ף, רא"ש ור"ן התחיל לרשום עד שהיו לספר כבד ערך וכבד משקל בא:) אבל את הכל עשה בצניעות ובלי התרברבות. ויש שהוא מטה אוזן גם לדעות האברכים הלומדים בבית המדרש ומקבל את סברותיהם 3 וכשהוא אינו מבין את דברי רש"י. ר"אש, מהר"ם שיף או את "תפארת ישראל" אינו מתבייש מלאמר: "ולא זכיתי להביו". או "דבריו נפלאו ממני ולא זכיתי להבינם" וכדומה ". אבל כשהוא תופס איזו פלוגתא בין הרא"ש ובין מהרמ"ש הוא מעיר בהרכנת ראש ואומר: "ולי השפל דבריהם פשוטים". ואם סברתו של הרא"ש אינה מניחה את דעתו יאמר: "דאין סברא כלל כסברת הרא"ש. 6. או "היא הגהה ואינו מלשונו כלל" ז.

ובמקומות שברי לר' פינחס מיכאל כי לו הצדק לא ישא אפילו את המהרש"א ויכתוב: "פירושו מגומגם" או "ותירוצו דחוק". לרוב הוא מסכים לפירושו של רש"י. ויש שאינו נושא גם את פניו.

ולא רק בדבר הלכה הראה ר' פינחס מיכאל את כחו הגדול, אלא גם לדברי אגדה הראה פנים מסבירות".

.=

שרשב עיר מולדתו של רפ"מ היתה ידועה ברבניה. גדולי התורה והחכמה. שם שימשו בהוראה הרב ר' דוד. מחבר הספר "חומות ירושלים" על א"ח. על הרב הזה מסופר שעל־פי חשבונות אסטרונומיים רצה לקבוע שלושה ימים ראש־חדש ונהג לקרוא את המגילה גם ב"שושן־פורים" ". על כסא הרבנות בעיירה זו ישב גם ר' פינחס הלוי בן עזריאל מאמשטרדם, מחבר הספר "נחלת עזריאל" על "יורה דעה" ". ושם הורה הוראה הרב ר' אייזיק הכהן מחבר הספר "שערי יצחק".

באותה העיירה נהל עדתו הרב ר' אשר הכהן, תלמיד ר' חיים מוואלאזין ", מחבר הספר "ברכת ראש" על מסכת ברכות והגהות בפירושי רש"י ותוספות ", ו"ברכת ראש" על מסכת נזיר והגהות וביאורים בפירושי רש"י, תוספות ופסקי הרמב"ם ".

לכתחילה לא רצה ר' אשר הכהן לעשות את התורה קרדום לחפור בה. עד שנתו החמישים היה סוחר בשרשב, ובשעות הפנאי היה יושב ולומד תורה. סוף־סוף חזקו עליו דברי פרנסי העיר ונתרצה לשבת שם על כסא הרבנות אבל לא ישב שם זמן רב, כי מנהיגי העיר טיקטין (פלך גרודנא) נתנו בו עיניהם ובשנת תרי"ג נתמנה לרב העיר טיקטין 15.

כשעלה ר' אשר הכהן על כסא הרבנות בטיקטין התחילו ראשי הקהל של שרשב לבקש להם מרא דאתרא, שיוכל להמשיך את המסורת הרבנית של שרשב. לסוף בחרו בר' פינחס מיכאל להיות ממלא מקומו של ר' אשר הכהן. בו ראו את דמות־דיוקנו של רבם, בקיא גדול בתלמוד, בראשונים ובאחרונים, אדם צנוע ובעל מדות תרומיות.

כששמו את עטרת הרבנות על ראשו של ר' פינחס מיכאל לא שנה מדרכו הקודמת והתנהג באותה מדת הענוותנות שלפני תקופת רבנותו. כמאז כן עתה התהלך כאח וכרע עם המוני העם. הטה אוזן לשיחותיהם, השתתף בצערם ועזר להם בעת צרתם. ביחוד התחבב על הילדים והתיחס אליהם בכבוד ודבר אליהם בלשון "אתם" (איר).

למרות התנהגותו העממית נתפרסם ר' פינחס מיכאל בתור גדול בתורה, ונעשה לתל, שכל הפיות פונים אליו. מצד אחד הריצו אליו רבנים מפורסמים שאלות ותשובות להלכה ולמעשה, ומן הצד השני נהרו אליו המוני העם

^{.72} ב"ד. ב"ד. 8

⁹⁾ עיין שם. דף מ״ח. 108.

^{.60} ענין "עליות אליהו״ ענ׳ 10

¹¹⁾ היא היה אביר זקני של ר' פינחס מיכאל ועיין "דברי פינחס". עמ' נ"ג, 126.127.

[.]א"ת הכתב ראש", הוצאת הרב אליהן לנדא. ת"א.

¹³ נדפס בשנת תרט"ז יבשנת 1891 בפטריקיב.

⁽¹⁴⁾ נדפס בשנת "תירה" (—תרי"א, יבשנת 1876. כמה מהגהיתיי נדפסי בכוף הש"ס. דפיס ראם.

^{15.} עיין -שארית הברכה" מאת בני דיד ב-ברכת ראש" על מסכת ברכית. 1891. עמ' 57-50.

²⁾ הוא ר' יחיאל בר' שלמה היילפרין מגזע מהרש"ל, נילד בליטא בשנת 1660. היה אב"ד בעיר מינסק ומת שם בערך שנת 1747. ספרי החשוב הוא "סדר הדורות" על תולדות עם ישראל מאדם הראשון עד ימיו היא.

²א) חידושיו אלה נתפרסמו בספר "דברי פינחס" שיצא לאיר ארבעים שנה לאחר מותו ע"י נכדו אייזיק רביניביץ.

^{.54 .78 .84 .88 .98 .139} דף 139 עיין שם דף (3

⁴⁾ עיין שם, דף ל"ו, מ"ד, נ"ג, נ"ח, 74, 98.

^{.88} שם. עמ' 88.

^{.74} שם, עמ' 74.

⁷⁾ שם. עמ' 72.

לשאול עצה מפיו ולנהל אותם בדרך החיים. ביתו היה פתוח לרווחה לכל עני ונדכא.

כך נהג כשש שנים את רבנותו בשרשב, עד שנת תרכ״ד. השנה הזאת היא ציון חדש בחיי ר' פינחס מיכאל, כי בשנה הזאת עזב ר' פינחס מיכאל את עיר מולדתו שרשב, שבה גדל והתערה ובא לעיירה אנטיפוליה (אנטופול ברוסית), מחוז קוברין פלך גרודנא

אנטיפוליה, יצאו לה מוניטין לא רק בין יהודי פלך אנטיפוליה, יצא לה מוניטין לא רק בין יהודי פלך גרודנא, אלא מחוץ לגבולות הפלך הזה. אמת הדבר, עיירה זו שכמעט היתה שכוחה מעיני הממשלה הרוסית אבל עיני היהודים היו בה בשל רבניה המפורסמים בתורה ובקבלה. בעיירה זו ישב הרב הצדיק והמקובל ר' משה צבי ארבעים וארבע שנים משנת תקע"ח "ו עד תרכ"ב "ו. ר' משה צבי היה ידוע לא רק בתורתו וידיעותיו העצומות בנגלה ובנסתר — אלא בנשמתו הגדולה והרחבה, בלבו הרגיש לפרט ולכלל. והיו פונים אליו הן בדברים רוחניים, והן בדברים גשמיים, מי בעניני פרנסה, ומי בעניני רפואה לגוף או לנפש.

לאחר פטירתו של ר' משה צבי ישב על כסא הרבנות ר' חיים זלמן ברסלוי, מצאצאי הגאון ר' יוסף דוד במיר¹⁰. כפי הנראה נפלו דברי ריב בדבר כסא הרבנות, ולאחר כשנתיים היה ר' חיים זלמן אנוס לעזוב את אנטיפוליה והתיישב במיר²⁰. וכסא הרבנות באנטיפוליה חיכה ליורשו האמיתי. כמה רבנים, גדולי תירה והוראה, היו מועמדים לכסא־הרבנות בעיירה הקטנה הזאת. אבל אף אחד לא השביע את רצון תושביה היהודים, כי הרב שעליו היה לרשת את כסא־הרבנות — עליו להיות גם המשך של המסורת הרבנית באנטיפוליה ולהיות רצוי לכל שדרות העם על־ידי יחסו האבהי לכל נברא בצלם אלוהים.

ולא דבר קל היה להיות מקובל על יהודי אנטיפוליה, שמנו אז למעלה מאלף תושבים בל, כי כמעט כולם היו יודעי ספר, וביניהם גם למדנים, מגידי שעור בגמרא, כגון ר׳ יקותיאל הנפח וכיוצא בו.

ראשי הקהל של אנטיפוליה לא מצאו רב הגון וראוי למשרה זו אלא את ר' פינחס מיכאל המלא ידיעות תלמודיות מרובות ומסירות גדולה לכל שבור־לב ונכה־ רוח. טובי־העיר לא שמו לב ל"מום" שבו. כלומר, כובד־

הפה. הם ידעו שהחסרון הזה אינו מום גופני, אלא תוצאה של מהירות החשיבה וברקי התפיסה של ר' פינחס מיכאל. לפני עיניהם עמדו פשטותו, הן בלימוד והן בחיים, ורוחב ליבו ובקיאותו העצומה בתלמוד ובנושאי כליו. המעלות הללו הכשירו את ר' פינחס מיכאל לשבת כל כסא־הרבנות של אנטיפוליה.

לפני קבלו את הרבנות באנטיפוליה התנה ר' פינחס מיכאל עם פרנסי העיירה, כי אינו רוצה ליהנות מן הרבנות במשהו, וכי פרנסתו תהיה רק ממכירת השמרים שאשתו תתעסק בהם.

בר״ח חשון, תרכ״ד, זכו אנשי אנטיפוליה לבואו של ר׳ פינחס מיכאל. כל העיר שמחה לקראת רבה החדש. סוף־סוף זכתה אנטיפוליה למרא דאתרא שנטל שני כתרים, כתר תורה וכתר שם־טוב. כל אחד ואחד השתוקק לשמוע את דרשתו הראשונה, שבוודאי תהיה עוקרת הרים ומיישרת הדורים בראשונים ובאחרונים, כיד גדולי התורה בימים ההם. אבל לא כזו היתה – דרשתו של ר' פינחס מיכאל. לא דברי הלכה שמעו אלא דברי אגדה ודברי מוסר. וכדי לצאת ידי חובה אמר לבסוף גם דבר הלכה, כי גם דרכו של הקב"ה היתה כד, שלא אמר דבר לבני ישראל ביום הראשון לבואם להר סיני משום "חולשא דאורחא". וכן הוא הדין במצוות שנתן להם ה׳. תחילה נתן מצוות קלות, כעין חלה ועומר, ואח״כ תרומה, מעשר, שביעית ויובל, שהן חמורות. "כשנתן לנו הקב"ה מצוותיו הלך בהדרגה ללמד אותנו דרכי צדק, איך להתנהג במדת החסד". ומדברי אגדה הוא עובר לדברי מוסר. הוא חוזר ומזהיר על מצוות קלות, כגון תפלה בזמן וערך לימוד התורה. וכשהגיע לענין זה הרחיב את הדיבור, וכמעט כל דרשתו הראשונה סבבה על הנושא הזה. ואלה הם דבריו: "צריך כל אחד, אפילו עוסק במלאכתו או מסחרו, להזדרז ולתת עת וחוק קבוע ללמוד, אם מעט ואם הרבה, כפי יכולתו, או לשמוע מפי אחרים, איש כפי שכלו. ואין הקב״ה בא בטרוניא עם כל אחד שילמוד דווקא חומרות, רק כפי שחננו ה׳. רק שלא ילך בטל. וישמור משיחה בטלה... ובפרט בביהמ״ד או בביהכ״נ... גדולה היא חשיבותו של לימוד התורה. והאשה העוזרת לבעלה ומקילה מעליו את עול הפרנסה - שכרה הוא גדול מאוד, ממש כמו יששכר וזבולון" ²².

⁽²²⁾ הדרשה הזאת ישנה בכ"י הנמצא ברשותי. למעלה רשום: "פ" נח תרכ"ד בע"ה בביאתי לאנטיפוליע". תוכן הכ"י הוא דרשות והספדים שדרש ר" פינחס מיכאל בפרקי־זמנים שונים. את הדרשות האלה הוא מזכיר בצוואתו בדברים אלה: "וגם הדרשות המה מסודרים, ואם תרצו תדפיסו אותם" (עמ' ט). את הכ"י מסר לידי ר' משה זליג אלשאנצקי ז"ל, מחבר הפירוש להגדה "גפן ממצרים", ווארשא, תרנ"ד. ר' משה זליג היה מבאי ביתו של ר' פינחס מיכאל זצ"ל. לאחר מות הצדיק נמסר הכ"י לידו. את רוב הכ"י העתיק ר' משה מרדכי בר' נחום קוטלר (לפי עדותו של ר' פינחס זליג ז"ל), ורק המועט הוא בעצם כתבידו של ר' פינחס

הכ"י כרוך עם עוד כ"י, המכיל העתקים משל פירושי

¹⁶⁾ עיין ב"הכרמל" של רש"י פין, תרכ״ד גליון 9. קורספונדנציה מאת בנימין מרדכי גראיעווסקי מאנטיפוליה.

¹⁷⁾ עיין י. כהנוביץ, "העברי", גל' כ"ו, 1893, ניו־יורק.

רט זה מסר לי ר' אהרן ליף שכך היה חרות על מצבתו. על (18 פרט זה מסר לי ר' אהרן ליף שכך האראדעץ", עמ' 34-42. ר' משה צבי ותולדותיו עיין בספר "האראדעץ", עמ' 42-34. 19-47. ניו-יורק, תש"ט.

⁽¹⁹⁾ ר' חיים זלמן היה רב בסלץ, סטויבץ ולבסוף אב"ד ור"מ במיר. חתנו של ר' זלמן היה ר' מיכל ינושקר, מחבר הספר "שפת הים", ג"ח. אחד מבניו של ר' מיכל, ר' משה וולפסון, ישב על כסא הרבנות באנטיפוליה לאחר מלחמת העולם הראשונה. התורה מחזרת על אכסניה שלה.

²⁰⁾ עיין "הכרמל", תרכ"ד, גל' 9.

[.] עיין באנצ. הרוסית־יהודית ערך אנטופול.

הדרשה הראשונה שדרש ר' פינחס מיכאל באנטיפוליה היתה הפרוגרמה שעל־פיה התנהג כל ימי שבתו בעיירה זו. בה פרש את עיקרי שיטתו בתורה ובדרך־ארץ, כי ראש ועיקר לכל דבר הוא לימוד התורה. ועל הרעיונות האלה היה חוזר כמעט בכל דרשה ודרשה. ולימוד התורה צריך להיות באופן פשוט, בלי התחכמות יתירה. צריכים לכוון את הלב בלימוד, ולא ללמוד מן השפה ולחוץ. וכל אדם צריך ללמוד לפי טבעו. "יש שיוכל יותר ללמוד קודם השינה, ויש שיוכל יותר ללמוד בהשכמה שאז רעיוני האדם שקטו ונחו"."

נוסף לעמוד התורה יש עוד שני עמודים: עבודה וגמילת חסדים. על שלושת העמודים האלה היה תולה את דרשותיו ואת שיחותיו הפרטיות. ר' פינחס מיכאל נטה מן המנהג המקובל, שהרב היה דורש רק פעמיים בשנה: בשבת הגדול ובשבת שובה. הוא היה דורש בכל חג. ובשבת שובה היה עולה על הבימה, מתעטף בטלית ופורץ בבכי גדול, ואחריו כל הקהל. זו היתה "דרשתו", שבכוחה עורר את הלבבות לתשובה ולמעשים טובים.

רוב דרשותיו לא היו רצופות פילפול וחריפות, אלא דברי מוסר ואזהרות על ענינים יום־יומיים, כעין שמירת שבת, גמילת חסדים, הספקת מזון לאביונים ויושר המשקלות. על הדברים האלה היה עומד ומתריע בכל הזדמנות שבאה לידו.

ר׳ פינחס מיכאל אחז בדרך הפשט והתרחק מן הפילפול. בתשובתו לאיש אחד הוא אומר: "החזק, יקירי, בלימודך הטוב, וראה שיהיה לך יד ושם בש״ס. ולא תוכל לזה רק אם תעזוב דרך הפילפול ותאחוז בבקיאות "ב.

הלימוד על־פי דרד הפשט היה גר לרגליו. על־פי שיטה זו למד ולימד אחרים, כלומר, לפשט את הסתום בלי פילפול וריבוי דברים, אלא על־ידי הסבר הגיוני והסמת הגירסה הנכונה ובדרך קצרה. בשיטה הזאת נקט ר' פינחס מיכאל בפירושיו הקצרים והמדוייקים על מסכתות נזיר, תמורה, מעילה ותמיד. וכך הוא אומר: "ראיתי המסכת הזאת (נזיר) סתומה וחתומה יותר מכל מסכת שבש"ס, שגם פירוש רש"י אינו כשאר פירש"י, שקרוב הדבר שאינו כלו מפירש"י ז"ל... שאין זה לשונו המורגל... מחמת מיעוט המעיינים במסכת הזאת שרובה אינה נוהגת עכשיו - רבו בהן הטעויות בחסר ויתר... אף־על־פי שקמו מפרשים אבל האריכו מאוד. עדיין סוגיות הרבה מוקשות... וחייב שילמד אדם לתלמידיו דרך קצרה... כי אין העת מספיקה... ושמתי עיקר מגמתי ליישב סוגיית הגמרא בפשיטות... ועזבתי הפילפול". ובענוותנות מרובה הוא מוסיף: "וגם לא אספתי עבור גדולי דורנו. רק לאנשים כגילי" ²⁵.

מי שמעיין בפירושו "לקט הקוצרים" רואה שר׳ פינחס מיכאל אינו מלקט גרידא. הפירוש הזה הוא מועט המחזיק את המרובה. הוא ידע את סוד הצימצום, וידע מה לקרב ומה לרחק.

וכך נהג גם בפירושו על תמורה, מעילה וקצת ממסכת תמיד 2. וכמו בהקדמה לפירושו על "נזיר", כך גם בהקדמה לפירושו על "נזיר", כך גם בהקדמה לפירוש זה הוא מתנצל ואומר: "הנני מכיר קצת מיעוט ערכי ומיעוט שכלי. ויותר ודאי עמדי מה שאינני מכיר".

כפי הנראה השהה ר' פינחס מיכאל תחת ידו את חיבורו זה כמה שנים. בוודאי מפני מחסור בכסף, עד שהודיעו לו "מלמעלה" שהוא חייב להדפיס את חיבורו הנדון ²². ואז מסר אותו לדפוס, ומיד נתפשט פירושו זה על המסכתות העזובות הללו, כי הוא קב ונקי.

٦.

"לא אדע, אבא, לא אדע, מאין שאבת את חדות החיים המתרוננה, ומנין טוב־לבך המבטיח. בחוג־ביתך היית משיח על מדותי: הנעלות של הצדיק הרב פינחס מיכאל ז״ל שיצקת מים על ידיו״.

כך כתב המשורר ברל פומרנץ יליד סביבת אנטיפוליה"25 במישרין ובעקיפין השפיע ר' פינחס מיכאל על אלפי יהודים, בין אלה שזכו לשמוע מפיו דברי מוסר או חכמה. ובין אלה שרק את שמעו שמעו. וכבר בחייו נעשה לאגדה שנמסרה מאב לבן ומסב לנכדים. והכל היו מסיחים בצדיק, השם אזנו כאפרכסת לכל הפונה אליו ואינו מבדיל בין יהודי לשאינו יהודי, כי "גם גוי צריך לחיות". וכאב וכפטרון היה לכל מר־נפש וקשה־רוח שבאו אליו גם ממרחקים. ובין אלה היו תלמידי־חכמים. סוחרים, בעלי־מלאכה, נשים וילדים. אם קרה איזה אסון בבית - מיד רצו אל הצדיק. ה"פריץ" אינו רוצה לחדש את החוזה - פנו אל ר' פינחס מיכאל לבקש עצה מפיו. אחד חלה במחלה מסוכנת - קראו לעזרת הצדיק. והצדיק אומר: "איני יודע, ה' יברכך"! ור' פינחס מיכאל נשעה לשליחו של הפונה אליו. ובשעה שהיה מתפלל תפלת "שמונה־עשרה" היה מוסיף להתפלל גם על נותני הפיתקאות.

ולא כצדיק מקבל פיתקאות מן הטיפוס החסידי היה נוהג. הוא לא היה מקבל "פדיונות". לכל היותר היה מקבל פרוטות בשביל התלמידים העניים. וארנק היה תלוי

.12

הגר"א, כעין "פירוש על שה"ש מהחסיד מווילנא. ניסף על מה שנדפס, מה שלא ניתן רשות מהצגזור לדפוס" וכיוצא

⁽²³⁾ שם, דרשה לפי נח. ת"כ"ד.

^{. &}quot;דברי פינחס". עמ' מ"א.

²⁵⁾ מתיך ההקדמה לפירושו "לקט הקיצרים" על מסכת נזיר. ווילנא. תרכ"ז.

²⁶⁾ מסכת תמורה ומעילה עם פירוש לקט הקוצרים. ווארשא. תרמ"ה.

²⁷⁾ עיין בפרק "אגרת החלום".

[.]מלין ביער", עמ' קי"ב, קראקוב, תרצ"ט. (28

בצוארו ולתוכו היה שם את הפרוטות הספורות ומוציאן לצרכי צדקה. עשיית צדקה — זהו אחד היסודות שעליו בנוי העולם היהודי. לפיכך היה חוזר ומזהיר בכל הזדמנות על־דבר מצוה זו.

ר׳ פינחס מיכאל היה מצר בצערם של עניי ישראל. הוא היה אומר: "דער אידישער רובל איז זעהר אַ שווערער״ כלומר, בזעת אפיו מוציא היהודי את כספו. לפיכך היה מקל גדול בשאלת סירכא או בשר בחלב. ואף־על־פי שהיה מתנגד לשיטת החסידים ומנהגיהם, בכל־זאת כשהגיע הדבר להכשרת בקר — קבל את דעתו של בעל "דעת קדושים» רב חסידי בגליציה ²⁹.

וכמה חכמת־חיים יש בפסק־דין כזה: פעם באה אליו אשה עניה ושאלה בפיה: על־פי טעות שמה חתיכת חלב בקדרת לפתן של בשר. הרב שאלה על־דבר ילדיה ומאכליהם. כששמע שהיא עניה וילדיה אכלו רק דבר מועט מאוד, ואילו אכלו את הלפתן כי אז היו נהנים מאוד — פסק שמותר לתת לילדים את הלפתן הנדון.

ולא רק שאלות יום־יומיות הטרידוהו, שאלות שאינן סובלות דיחוי, כעין שאלות המובאות לעיל. אלא הוא חדר בעינו החדה גם לחיי עמנו שרק התחילו להתרקם באמריקה הרחוקה. ובה בשעה שהצבור היהודי באמריקה עוד היה מועט והדת היהודית היתה שם רופפת, היה יועץ את שואליו לנסוע לאמריקה, באמרו: "סעו לאמריקה. שם תהיה פרנסה" והיה מוסיף: "שמרו את השבת".

כמו ר' ישראל סלנטר בן דורו דאב לבו למצב האומה וגם הוא צידד בזכות ההגירה לאמריקה, כי בעיני רוחו ראה נחשול של פוגרומים מתחולל על ראשי בני ישראל ברוסיה. הוא עצמו? נפשו כמהה לנסוע לארץ־ישראל אבל אנשי עירו לא נתנוהו לעזוב אותם. מתוך געגועים מרובים היה מלוה כל אחד שהיה עולה ארצה, בין שוה חיט, סנדלר או איש סוחר ובעל נכסים, והיה הולך ברגל כדי פרסה אחת מחוץ לעיר.

הישיבה בא"י היתה בעיניו חשובה מאוד. ולא רק הישיר בה גופא, אלא אפילו מי ששואף לשוב לארצנו כבר ראוי לגאולה. וכך הוא מפרש את המאמר "בשל ארבעה דברים נגאלו אבותינו ממצרים... שלא שינו את לשונם ואת שמם". כי מי שבדעתו להשתקע בארץ אחרת הוא משנה את לשונו, שמו ומלבושיו ומתרגל לדרכי הארץ. אבל "מי שדעתו לשוב לבית אביו הוא ההיפך מכל זה. על כן היתה בזה זכות גדול[ה], שבכל קושי השעבוד לא פסקה האמונה מהם" לשוב לארצם, ולפיכך יצאו משעבוד לגאולה "ה".

ולר׳ פינחס מיכאל יש עצה איך להגאל מקשי השעבוד ומכל הלוחצים אותנו — והיא על־ידי שמירת שבת. ולכן הוא מבקש את שומעי דרשותיו להזדרז ולקבל את השבת בהקדם. לדוגמא: בעלי־המלאכה עם פועליהם יעזבו את סדנותיהם בשעה מוקדמת כדי שיוכלו לצאת מבית־המרחץ בזמן. ור׳ פינחס מיכאל היה מטריח את עצמו להכנס בכל

ערב־שבת אל בית־המרחץ שעה ארוכה קודם שקיעת החמה ושבט בידו ו"מלקה" את המאחרים לצאת.

הלקאה זו היתה הלקאה של חיבה, כי ר' פינחס מיכאל התנגד לענשי גוף ¹⁵. ופעם אחת כשסטר על לחיו של נער בן י"ד, הוא מאיר אוטנוף (בן החזן), מפני שהלה הכה את חברו, התחרט על מעשהו זה ותפלתו נטרפה עליו. ר' פינחס מיכאל נגש כמה פעמים אל המוכה ובקש את סליחתו. כשמחל לו, אחז בידו ושמח שמחה רבה ²⁵.

מטבעו היה ר' פינחס מיכאל סלחן והיה עובר על מדור תיו. רבים ניצלו את "חולשתו" זו והשתמשו בה לטובתם הפרטית. על מקרה כזה מספר ר' פינחס מיכאל בעצמו. נוכל אחד זייף את חתימתו והיה נוסע מעיר לעיר לאסף כסף לטובת בית תלמוד־התורה אשר באנטיפוליה. ר' פינחס מיכאל הגיב על הדבר הזה בעתונות וביקש מאת רבני הערים ששם יגיע הנוכל שיקחו את הפנקס והמכתב המזויף וישרפום באש. ותו לא!

כפי הנראה הנוכל הזה עשה מעשהו זמן־מה לאחר השרפה שהיתה באנטיפוליה בקיץ של שנת 1885. כשמונים בתים נשרפו אז. ובכ' סיון של אותו הקיץ פרצה שרפה שניה ונשרפו מאה ועשרים בתים "3. יהודי אנטיפוליה נתרוששו לגמרי ושליחים יצאו לקבץ נדבות לטובת הנש־רפים. וכאן נודמנה קרקע מוכשרת למעשי רמיה.

אנטיפוליה היתה "מפורסמת" בשרפותיה. זקני העיירה היו מספרים על השריפה הראשונה שהיתה בערך בשנת מספרים על השריפה הראשונה שהיתה, כי אז כמעט 351869 כעל מאורע היסטורי בחיי העיירה, כי אז כמעט כל העיירה עלתה באש. בשנה ההיא יצא ר' פינחס מיכאל עם ר' נתנאל חיים פפה, אחד מטובי העיר, למרחקים לטובת הנשרפים. עד לפטרבורג הגיעו. ובכל מקום קבלו אותם בסבר פנים יפות. והודות לשני יקירי העיירה נבנתה העיר מחדש, ושוב החלו לפכות בה חיים יהודיים על אורותיהם וצלליהם.

٦.

ור׳ פינחס מיכאל חזר לעיירתו וליהודיה. ולא רק את דאגת עדתו דאג, אלא את דאגות הצבור היהודי כולו דאג. וכך אמר פעם לר׳ יקותיאל בעל בילה חנה׳קס: "לך יותר טוב ממני, כי אין העולם עליך". ומכל פינות העולם פנו אליו ולא נתנו לו מנוחה, לא מנוחת הנפש ולא מנוחת הגוף. ומושקה אשתו היתה מגרשת את הצו־באים על בית הרב באמרה: — "אינו יכול ואינו יודע. הניחו לו״!

וככל שהיתה מגרשת — היו מוסיפים לבוא. והתורה מה תהא עליה? הרי חייב אדם לקיים "והגית בו ימים ולילה"? לפיכך התנהג לפי מאמר התלמוד: "לא איברי לילא אלא לגירסא" (עירובין ס"ה). היה ישן בסירוגין, וכמעט

²⁹⁾ מחבר הספר הוא ר' אברהם דוד וואהרמאן מבוטשאטש. (34) עיין לבוב, תרל"ו מהדורה ב' תר"מ.

^{.30)} מתוך הכ"י, דרשה משנת תרל"ט.

[.] עיין בצוואה שלו. (31

[.]ה׳ מפי מאיר אוטנוף ע״ה.

³³⁾ עיין ב"המליץ", 1888, גל' 130, מכתב מאת ר" פינחס מיכאל גרויסלייט.

^{.22 ,25} עיין "הצפירה" 1885, גל' 25, 22

³⁵⁾ אני מסיק את התאריך הזה עפ"י סוף דרשתו בר"ה תר"ל (כ"י) שקוראה לעזרת נשרפים. התאריך הזה מקביל לתאריך שנקט ר' אייזיק רבינוביץ הנ"ל באחד המכתבים אלי.

כל הלילה היה עוסק בתורה, וכתוצאה היתה בקיאותו בש"ס ופוסקים עד להפליא, "עד שכל גדולי זמנו חרדו מפניו ביראת הכבוד" ³⁶.

מיעוט השינה, טרדותיו המרובות והתמדתו העזה בלימו־ דים הנחילו את ר׳ פינחס מיכאל מחלת תחתוניות קשה. ועל־פי מצות הרופאים נסע לברלין לשם נתוח. ובצאתו לברלין התכונן גם לדרך כל העולם, כי מי יודע מה ילד יום! חייב אדם לצוות לבני ביתו. ור׳ פינחס מיכאל כתב אז צוואה 37. לכאורה, הצוואה היא לבניו, אבל מי שמעיין בה יפה בעין פקוחה רואה שצוואה זזו היא ה"אני מאמין" של ר' פינחס מיכאל, ודרכה יכולים לראות את עולמו הפנימי, העילאי, שכולו תום ויושר לכלל ולפרט. כאן אנו רואים את יחסו הדימוקרטי והשקפתו על מעמד העניים ובעלי־המלאכה, שבימיו הביטו על בעל־מלאכה כעל נחות־ דרגא. והחשוב בעיניו הוא ה"תלמיד־חכם". לפיכך הוא מצוה את בניו להשיא את בניהם לבנות תלמידי־חכמים "ולא תחפצו בעשירים... ולבנותיכם תראו ליתן להם איש טוב ובן־תורה אפילו ממשפחת בעלי מלאכה. אין זה גנאי כלל, כאשר יאמרו הסכלים, ויותר גנאי באלה ממש" פחת עשירים שאובדים ממון אחרים. אבל הבעלי־מלאכות הנהנים מיגיעם המה יקרים בעיני השם" 38.

כאמור נתן ר' פינחס מיכאל את זכות הבכורה לת"ח. לפיכך הוא מצווה את בניו "לקנות ש"ס ופוסקים ושאר ספרים הקדושים, כי לפעמים, המניעה ללימוד הוא מחסרון הספרים "ב. ולר' פינחס מיכאל יש גם חוש אסתיטי, והוא מבקש אותם לכרך את הספרים יפה. "כי היא תפארת לעושיהם בעולם הזה ובעולם הבא" "ב.

רפ"מ מזהיר "לא ישמע על פיכם שום קללה, ואפילו לעכו"ם, ואפילו לבעלי חיים... ותגדלו את יוצאי חלציכם בנחת לא בהכאות, רק בדברים טובים... ותזהרו שלא תצערו לשום אדם וביותר למשרתות, כי גם הן מבנות האבות כמוכם. על־כן תזהרו בכבודן ותזכו לרב טוב" ". כמו כן הוא מזהיר מאוד בדבר שלום בית. חייב אדם להיות נוח לאשתו, אפילו שלפעמים היא ממררת את רוחו. והוא יועץ לא להתווכח אתה כי קשה לנצחן, וצריכים לדון אותן לכף זכות ". וכן הוא מזהיר את בנותיו ואת כלותיו שיזהרו בכבוד בעליהן ולא לצער "אותם אפילו בדיבור קל" ".

על דבר העצבות והכעס הוא מזהיר כמה וכמה פעמים כי בעצבון לא תועילו מאומה לתקן העסק" ", "ותסירו מדת העצבות והכעס ובטחו בה" בכל עניניכם ". ולכן הוא

מזהיר על נתינת מעשר לטובת עניים וקרובים ושאר דברים שבקדושה. והכסף הזה יהיה שמור כאילו אינו של הנותו ⁴⁶.

ואם מצב הפרנסה לא יהיה כל־כך טוב — אל יסעו לעזרת צדיק בעיר אחרת, "כי בכל עיר ועיר... יש אנשים יראי ה' והם יכולים לבקש את ה' לטובת הנצ־רכים'. והוא הדין בעניני גוף. ראשונה צריך לבקש רחמים על עצמו מאת ה', ובה בשעה להודיע לאחרים שיבקשו רחמים עליו "ל.

וכשם שבחייו היה שליח־ציבור לכל עני ונדכא, כך הוא מבטיח להשתדל לטובת שואליו בעולם האמת 4.

לאחר שאנו קוראים את אזהרותיו של ר' פינחס מיכאל זצ"ל אנו נזכרים באזהרותיו של ר' אשר מסטולין ז"ל, בנו של ר' אהרן מקרלינית "כ. בנו של ר' אהרן מקרלינית "נו של היא מזהיר כמה פעמים על שמירת שבת והוספה מן החול על הקודש, על קביעת עתים לתורה, על נתינת מעשר וכעין אלה. והשאלה נשאלת: האם הושפע ר' פינחס מיכאל מן החסידות הבעש"טנית, ההיה ר' פינחס נוטה לחסידות?

על השאלה האחרונה יכולים לענות בוודאות בשלילה. אדרבה, מתוך האניקדוטות המסופרות בשמו אנו למדים שהיה מתנגד גדול לדרך החסידות ולרביות ⁵¹. ואיך יבואו שני הפכים בנושא אחד?

ובאמת, שתי הדעות נכונות הן: בנעוריו היה ר' פינחס מיכאל מתנגד גדול לשיטה החסידית, וביחוד בשל איחור זמן התפילה, אבל בשנותיו האחרונות התקרב אל החסיד דות, ויש שלפעמים היה אפילו מתפלל בשטיבל של חסידי סטוליו 2°.

למעלה מעשרים ושש שנים ישב ר' פינחס מיכאל על כסא הרבנות של אנטיפוליה. לא כל השנים האלה היו שנות טובה ושלוה. לא פעם ולא שתים פגע מי שהוא בכבודו, ור' פינחס מיכאל עבר על העלבון בשתיקה ובלבו מחל למעליב. והאמת ניתנה להאמר: לא כל תושבי אנטיפוליה הכירו בערכו הרם של רבם. וזוהי אמת פסי־כולוגית: אין אנשי העיר מכירים ברבם. אניקדוטה אחת המסופרת בשם ר' פינחס מיכאל תשקף את יחס יהודי אנטיפוליה אליו. פעם שאלו אותו: מדוע באנטיפוליה אינו כל־כך חשוב כמו בשאר הערים! ענה ר' פינחס מיכאל: הסדרה "פינחס" במקומה ובזמנה אינה יקרה מיכאל: הסדרה "פינחס" במקומה ובזמנה אינה יקרה ביותר, כי הלא קוראים אותה ב"מי המצרים". אבל כשקוראים אותה מחוץ למקומה, כגון "מפטיר" של חג.

אנטופול

[.]

[.]DT (46

mm (40

⁽⁴⁹⁾ שם. זכך ניהגים לאחר פטירתו להשתטח על קברו ולבקש ממנו שיהיה מליץ יושר. ולא רק המוני עם היו באים אל קברו, אלא משכילים ונאורים היו ציבאים על קברו מדי שנה בשנה. כגון היהודי העשיר לוריא מפינסק וכיו"ב.

לין זצ"ל, הגהגות ישרות מהרב הקדוש ר' אשר מסטולין זצ"ל, ב- 150 ב-צוואה" של ר' אהרן מקארלין, דף גדד ווארשא, תרכ"ג.

⁽⁵¹ עיין, למשל. ב.מדור דור" של מ. ליפסון. ח.א מסי

^{.36} עפ"י מכתב מדודי ר' חיים מגדל ז"ל. עיין הערה 36.

⁽³⁶⁾ מתוך מכתב דודי ר' חיים מגדל ז"ל, שהיה תלמידן.

עיין בספר "האראדעץ", עמ' 229-228.

⁽³⁷ עיין להלן בצוואת רפ״מ.

[.]שם. (38

[.]סש (39

[.]שם (40

שם (41

[.]DV (42

[.]DV (44

[.]DV (45

שהוא חלק של פרשת "פינחס", משלמים הרבה כסף בשר ביל עליה זו. כי פינחס במקומו אינו ניכר כל־כך, אבל פינחס לא במקומו חשוב יותר...

רק לאחר פטירתו התחיל כל אחד ואחד להכיר את חשיבותו הרבה של רבם־צדיקם שחי כאחד הקדושים ויצא מן העולם בקדושה. וכך מספרים: בר״ח אדר, תר״ן, חלה ר׳ פנחס מיכאל במחלת הטיפוס. שבועיים שכב במיטה שלא ירד ממנה, אבל דעתו היתה צלולה עליו. וכאשר הגיע זמן תפילה היה מתעורר ומתפלל. בשבת האחרונה לימי חייו עלה לתורה באמרו לאנשי ביתו: "אני אורח אורח חייב בעליה" ובמוצאי אותה שבת לאחר שהבדיל מסר גלויה להריץ אל הרב בפינסק, שבה הודיע על־דבר מותו, והזמינו להלויתו ובאותה גלויה בקש ממנו סליחה. כמו כן הודיעו שהמחלוקת בדבר מקום אחד ברמב״ם הדין עם כותב הגלויה. ואור ליום י״ז אדר, יצאה נשמתו בטהרה במדר לבשר את הבשורה הרעה על מות הצדיק. רודים מן הערים האלה, בני ברית באו ורבים מן הערים האלה, בני ברית באו ורבים מן הערים האלה, בני ברית באו

ללויתו. ואלה הרבנים קשרו עליו מספד: ר' יהושע יעקב רבינוביץ, רבה של הורודץ, הרב צבי הירש רבינוביץ ור' משה ברמן, חתנו של ר' פינחס מיכאל, מו"צ אנטיפוליה, הספידוהו אצל בית־הכנסת. ואצל בית המדרש שברחוב פינסק נשאו עליו מספד המו"צ של אנטיפוליה ר' דוד רושקין, והרב ר' פינחס בר' אליהו מלידא, המו"צ של קוברין, ואחר כך באו אל בית־המדרש הישן, ששם היה מתפלל המנוח, וקרא לבכי הרב הגאון ר' יוסף שאול אפשטיין, רבה של קוברין.

כך נחתמה פרשת חייו של ר' פינחס מיכאל זצ"ל ועם פטירתו נסתיים פרק היסטורי מזהיר בתולדות העיירה אנטיפוליה, שיהודיה השתתפו בכתיבתו.

צוואת ר׳ פינחס מיכאל זצ״ל

בע"ה

בני אהובי וחתני היקרים, מחמת כי נוסע אנכי לעיר רחוקה, ע"כ אכתוב לכם קצת דברי מוסר, הגם שאינכם צריכים למוסרי אחרי שבעז"ה ביכלתם לעיין בספרי מוסר, בכל־זאת החיוב על כל אב ללמד את בניו תוכחת מוסר ומזקנים נתבונן. וכבר האריכו והזהירו על זה חז"ל, במדרש פ' שמות.

ראשית כל דבר תבטחו בהשי"ת בטחון חזק ואמיץ. יודע אנכי כי כל ישראל בוטחים בד', כי בכל־זאת הן יש הבדל בין איש לאיש, כידוע. והכלל כי בכל עניניכם כאשר יצליח השי"ת אתכם בחסדו. חלילה לכם לחשוב כלל כי בחכמתכם ובינתכם עשיתם חיל. רק תודו לד' על חסדו שהיטיב אתכם. ואל יתעכם היצר להרבות יותר בעסק, כאשר אמרו חז"ל: יש לו מנה מבקש מאתים. והן אמת קשה הדבר מאוד לאדם להסתפק במה שיש לו ולא להרבות בעסקים, ולהטריד לבו ללכת בגבוהות. וראוי לחשוב תמיד פן חלילה כאשר אעוות דרכי יסיר, חלילה, השי"ת ממני את ההצלחה, ודלת הננעלת כו'. ע"כ תהיו שמחים בחלקכם אשר חננכם השי"ת בחסדו. ואם חלילה יהי׳ חלקכם בצמצום ובמצוק -- תבטחו בד׳ ולא תעצבו. כי בעצבון לא תועילו מאומה לתקן העסק. רק תבקשו רחמים מהשי"ת ותודיעו לאנשים יראי ד' שיתפללו בעדכם. ואין צורך לנסוע לעיירות אחרות, כי בכל עיר ועיר, בחסדי השי"ת שלא עזבנו, יש אנשים יראי ד' ית'.

ותזהרו מאוד משקר ומרמה, ואפילו הדיבור שלכם תראו לקיים, כי מדת האמת גדולה מאוד. ותזהרו מאוד משום ממון אחרים, כי הבוטח בד' לא יתאוה ממון אחרים, כי

השי"ת יכול ליתן בהיתר ובכשרות ויהי' לו מנוחת הגוף והנפש ויהי' לו פנאי להתפלל וללמוד. וכבר אמרו חז"ל: "דורות הראשונים שעשו תורתם קבע כו' והיה בטחונם חזק, ועשו מלאכתם ארעי השי"ת שלח ברכה במעשה ידיהם. ואם בוודאי קשה לנו להדמות לדורות ראשונים, ואפילו לדורות אחרונים, כמאמר רז"ל: "אם ראשונים כמלאכים כו' אנו כו' (עיין מס' שבת), מ"מ מאי דאפשר ראוי ללמוד מהם ולקחת מהם מוסר וללמוד מדות טובות מאי דאפשר. והמשכיל ישים אל לבו להתבונן במעשיו.

אודות למוד התורה ראוי הי' בזה להיות ראשית דברי.
אמנם כבר אמרו רז"ל: דרך ארץ קדמה לתורה. ע"כ
הקדמתי תחלה להזהירכם במשא ובמתן ובמדת הבטחון.
והא בהא תליא. כאשר תבטחו בד' בשלימות, יהי' לכם
פנאי יותר ללמוד. וע"כ ראו בני אהובי וחתני היקרים
ללמוד בכל יום דף גמרא ולחזור היטב. ואל תחשבו כלל
שעבור שהיות הלמוד יתקלקל העסק והמסחר. שקר הדבר,
כי הוא בלתי אפשר. השי"ת הוא משגיח בפרטיות על כל
תהלוכות האדם. ותלמוד תורה כנגד כולם. ואיך יתכן
שיהי' עבור זה הפסד? הוא מפאת היצר שניתן לו רשות
לנסות האדם אם בטחונו חזק בהשי"ת. אבל השי"ת ישלם
לו בקרוב או בזמן אחר או ינצל עי"ז מהפסד אחר יותר

בהנהגת הבית תזהרו מאוד מפיזור הבלתי נצרך, בפרט בעת הזאת שהפרנסה קשה מאוד. ואל תקנאו באנשים מוציאים הוצאות יתירות על עצים ואבנים ליפות ביתם ושאר דברים שאינם הכרחיים. כי עפ"י רוב אין סופם עולה יפה, שירדו מכבודם. ומהם עוד שאבדו ממון אחרים,

⁵³⁾ עיין בכתבה של מ. נושא שדה (פלדר) "המליץ", תר"ן, גל'
52. בהתנהגות מוזרה זו דומה פטירתו של ר' פינחס
מיכאל לפטירתו של רבו ר' אשר הכהן (עיין "שארית
הברכה" הערת בנו ר' דוד, ב"ברכת ראש" על מסכת
ברכות, 1891, עמ' 15—60).

[.] עיין י. כהנוביץ, "הצפירה", ז' ניסן, גל' 64 תר"ן.

אם מעט ואם הרבה, כידוע. וכבר אמרו חז"ל לכלכל דברים במשפט, יאכל אדם פחות ממה שיש לו כו', וכל הפורש מדברי חז"ל כאילו פורש מו החיים.

נחזור קצת לענין הלימוד. ללמוד בכל יום בחיי אדם, איך להתנהג במצוות השכיחות. וכן ללמוד הסידור "דרך החיים" בפירוש החדש שנדפס בווארשא בשנת תרכ"ז, כי יש בו הרבה נוספות. ודבר זה קטן מאוד, שהסידור שמתפללין בו, לאחר התפילה ללמוד בו מעט. והשי"ת מצרף כל רגע ורגע לחשבון גדול.

כאשר יעזרכם השי"ת להשיא יוצאי חלציכם יחי׳, למעה"ש שלא ליתן עיניכם בממון. וגם על עצמכם לא תכבידו וכבר אמרו חז"ל: שיתן לבתו כבנו. ובכל זאת אמרו ליתן לה עישור נכסים. כידוע, ההוצאות ממלבושים קשה מאוד להסתפק מעישור נכסים ושאר הוצאות היתי־ רות, שהכל צועקין עליהן. והרבה, לא עלינו, ירדו ממעמדם מפני שנתנו נדוניא גדולה ליוצאי חלציהן, ופיזור הוצאות החתונה יותר מהצורך. וכל זה ממיעוט הבטחון. ולא כמו שאומרים הסכלים שיוציאו יותר מכפי כחם ובוטחים בד׳. שקר הדבר. אם היו בוטחין בטחון חזק בד', היו לוקחין נער טוב בלמוד הישיבה, ההולך ערום ויחף ויבטחו בד׳ שיזמין להם פרנסתם. והם אינם עושין כן, רק בוטחין בשכלם הגס. ע"כ, אהובי, תעשו שידור עם בניכם כמאמר חז"ל להשיאם בת ת"ח, ולא תחפצו בעשירים. הלואי ימשכו ג' דורות העשירות, כמאמר חז"ל. ועינינו רואות זאת תמיד בעשירים גדולים, ואפילו יראי שמים. כי אם המה יראי שמים. מי יודע מה יהיו בניהם ובני בניהם, ומי לנו גדול מנקדימון בן גוריון שנקדה לו החמה. מעין יהושע. כמאמר חז"ל: "ג' נקדה להם החמה", ובכל זאת בעטה בתו, השי"ת ירחם. ולבנותיהם תראו ליתן להם איש טוב ובן תורה, ואפילו ממשפחת בעלי מלאכה. אין זה גנאי כלל, כאשר יאמרו הסכלים. ויותר גנאי באלה ממשפחת עשירים שאובדים ממון אחרים. אבל הבעלי־מלאכות הנהנים מיגיעם -- המה יקרים בעיני השם. ואם תוכלו להשיג שידוך ממשפחתנו, כמאמר חז"ל: "לעולם ידבק אדם במשפחתו ושבטו מה טוב". ובמדרש רבה פ' חיי האריך בזה. חטיא דקרתך זונין זרע מנהון. שהם קרובין להצליח. וכן עשה אברהם אבינו שאמר אל ארצו ומולדתו, שהם קרובים להצליח זרע קודש.

וכאשר יוגדלו בניכם ראוי מאוד שתשלחום לישיבה ללמוד, כי ילמדו סדר הלמוד. ומאוד אני מצטער שלא למדתי בישיבה ולא אוכל לבאר לכם גודל התועלת. אמנם הכל תלוי בענין הנער, אם תבינו שיהי' לו תועלת בנסיעתו ללמוד, ולפי חשקו.

ותראו ללמוד מדרש רבה בכל שבת פרשת השבוע. מוזהרו שבמשך השנה תסיימו מדרש עם המגילות. כי הוא דבר גדול ויקר. ותלמדו בפשטות. ובפרט כהיום שיש פרושים המובנים היטב. ואם יש מקומות אשר לפי הנראה אינם מובנים ואין להם ביאור מספיק, תדעו נאמנה שיש במקום הזה סוד נשגב. וכן קבלתי מגאוני זמננו זלה"ה בקארלין שבמקומות במדרש גנזו הסודות כמו שגנזו בקארלין שבמקומות במדרש גנזו הסודות כמו שגנזו אזצרות הסודות באגדות הגמרא. ע"כ אל תמנעו מלמוד המדרש בשביל איזה מקומות שלא תבינו.

אהובי יקירי, כאשר עול הפרנסה מוטל עליכם ואין כל אדם זוכה להיות פנוי מעסקי העולם, לכל־הפחות ראוי להיות ממעט בשיחה במאי דאפשר, ויחשוב שהשעה הקטנה שיגרע משיחה ויעסוק בעת הזאת באיזה ספר, אפילו בספרי מוסר, בחומש או בנביאים, שיקנה חיי אפילו בספרי מוסר, בחומש או בנביאים, שיקנה חיי העוה"ב. במרבית השיחה יוכל, חלילה, לאבד הרבה, כמאמר חז"ל: "כל המרבה דברים מביא לידי חטא". ואל תחשבו כי לענין המסחר ראוי להרבות בדברים. שקר הדבר! והכל ממיעוט הבטחון בהשי"ת הנותן הצלחה.

בעת התפלה הסירו מלבבכם עניני המסחר, והתחזקו לחשוב ברוממות השי"ת ובתיבות התפילה בפשטות והתחזקו בזה בכל יום ויום. ואל תתיאשו אם חלילה כמה פעמים לא תוכלו, כי זה מארבעה דברים הצריכין חזוק.

בענין ספרים, שלא לקנות ספרים חיצונים מספורי הבל ומליצה. וכבר אמרו במדרש קהלת: "ויותר מהמה בני הזהר. כל המכניס ספרים חיצונים בתוך ביתו מכניס מהומה בתוך ביתו". ואפילו ספר בן סירא שהוא עניני מוסר ודרך ארץ ומילי מעלייתא תזהרו מאוד שלא לקרותו. שבאמת אין ללמוד מגדולי הדור שלפעמים עיינו באיזה מקומות. באשר אמרו חז"ל: "לבית רבן גמליאל התירו ללמוד חכמת יונית, מפני שקרובין למלכות". ורבנו הרמב"ם ז"ל אכל מרורות ופתנים ונתאכלו בבטנו לדבש. ומי יכול לדמות אליו. ובכל־זאת בהרבה דברים לשיגו עליו באמת. המשכיל ימצאם במקומם.

תראו לקנות ש"ס ופוסקים ושאר ספרים הקדושים. כי לפעמים המניעה ללמוד הוא מחסרון הספרים. וכאשר אחרים רוצים לייפות בתיהם בכלי כסף, עץ ואבן משוחים בששר, תראו אתם לייפות בתיכם בספרים הקדושים ולכורכם יפה. כי היא תפארת לעושיהם בעוה"ז ובעוה"ב.

בכל עניניכם, הן בעניני הגוף, איזה מחלה חלילה, הן בעניני ממון, תדרשו ראשונה בד' לבקש רחמים ממנו, ולהודיע צערכם ברבים לאחרים שיבקשו רחמים עליכם. וכן בכל הפרטים בעניני שדוכים מיוצאי חלציכם, וכל הדברים מקטן ועד גדול תבקשו מאת השי"ת. כי במקום גדולתו שם ענותנותו, ולא יבזה ענות עני. וכבר אמרו חז"ל: הנכנס לכרך וכן למרחץ הכל על כל פסיעה צריך לבקש רחמים מהשי"ת. כאשר אמרו חז"ל: היוצא לשוק וכו' (עיין מס׳ שבת).

כאשר תלכו לישון לבד ענין ק"ש שאין צורך להזהירכם, כי אפילו ע"ה זהירין בזה. אמנם חוץ מק"ש, תזהרו מאוד לחשוב עד שתישנו, מאיזה דבר שבקדושה הן איזה משנה והן איזה גמרא או חומש, כל מה שתוכלו. וממחשבתה הזאת תישנו. וכן כאשר תנערו באמצע הלילה משנתכם ג"כ אל תחשבו מהבלי העולם. כאשר הזהירו חז"ל: "הניעור בלילה ומפנה לבו לבטלה כו", רק תחשבו ג"כ מחשבית קדושות. ותזהרו ליטול ידיכם אפילו באמצע הלילה. ואם בלתי אפשרי מאיזה סיבה, בכל־זאת מותר לחשוב בדברי תורה. כי כשאין ידיו נקיות אסור להוציא בפה, אבל מותר לחשוב

אהובי, תזהרו מאוד בשלום בית, להיות נוח לנשותיכם ולב"ב ולמשרתי הבית. וכמו שאדם רוצה שיהי' לו פרנסה כן ראוי לו להזהר בענין הזה. ותמעטו בשיחה עם האשה. ואם לפעמים תמרר האשה את רוחכם -אל תתווכחו אתן. ומוטב להניחן ולצאת לביה"מ או לביה"כ ולא להתווכח אתן, כי קשה לנצחן בסכלותן. ורז"ל אמרו: "המה נבראו מעצם, ע"כ קשה לפייסן". ותדונו אותן לכף־זכות, כי הנפשות אשר פטרן השי"ת מלמוד התורה אין חדוש אשר יתאבכו בסכלות. ותשימו אל לבבכם מאמר של ר' חייא: "דיינו שמצילות אותנו מן החטא". וכן בעניני העיר תראו להתנהג רק בשלום ולברוח מז המחלוקת כברוח מן האש. ולא תקבלו עליכם התמנות, אפילו להיות גבאי בביה"מ לקרא את המתפללים לעלות לקרוא בתורה, חוץ מגבאי ת"ת תקבלו עליכם כי ת"ת כנגד כולם. ובזה תזהרו מאוד להזהיר שילמדו תורה, ויתנו להם מזונות ומלבושין. וכז בביקור חולים תטרחו במאי דאפשר. ויתר החברות יותר טוב שלא להיות בתוכן, ובפרט שלא תהיו מן הבוררים והגבאים. וע"ז אני מזהירכם מאוד.

בענין המסחר תזהרו מאוד מהשגת גבול אפילו במקום שמותר מצד הדין, כגון להעמיד חנות אצל חנות, כי רחוק שתהיה הצלחה בזה מכמה טעמים. וכבר ראו עינינו זאת. ואם לפעמים יקשה עליכם זה, כבר אמרתי שהבוטח נקל עליו וד׳ יעזרהו.

בענין הלואה, אם תוכלו להזהר שלא להלוות ולא ללוות בריבית — מה טוב. כי באמת מה שעושים הסוחרים מסחרים גדולים ולווין על פריצענט כמעט רואין בסוף שאין בו הצלחה. אמנם לכל־הפחות תתמעטו בזה במאי דאפשר. ותראו שיהי׳ השט"ח כתוב בהכשר עפ"י דת, כמבואר בספר "חכמת אדם". ותזהרו בשבועה וקבלת חרם מאוד, כי גם על שבועת אמת נענשים מאוד. וכן תראו להתפשר שלא יבואו אחרים על ידיכם לשבועה. וכבר אמרו חז"ל במסכת שבועות, שהיא חלה על שניהם. וד׳ ימלא בזכות זה, כי אין מעצור לד׳ לזוושיע.

בענין קבלת שבת תזהרו מאוד לקבל בהקדם, ותזהירו על זה מאוד את נשותיכם ואת המשרתות, כי מצות שבת גדולה ושקולה ככל התורה כולה והמצוות. ומומר לשבת, חלילה, הוא מומר לכל התורה כולה. לא מצינו כזה בשאר העבירות. ותזהרו מאוד בענין הוצאה מרשות לרשות, כי יש בזה כמה פרטים, אפילו במקום שיש עירובין. ויש להחמיר שלא להוציא רק לחצרו. ואם החצר פרוץ – יעשה עירוב במקום הפרוץ כדת. ויעשה עירובי חצרות בכל ערב שבת, כי המצה שעושין אפשר היא מעופשת, ועוד כמה טעמים.

אהובי, תזהרו מאוד בענין הצדקה ממדת קמצנות. וכבר הזהירה התורה וקראה אותו בליעל. ואפילו בהנהגת הבית אין לקמץ ויתפוס מדת הממוצע.

אהובי, תזהרו מאוד בנתינת מעשר, ויהיו מעות המעשר שמור אצלכם כאילו אינו שלכם. ולתת לעניים וכרובים כפי הזדמנות ולשאר דברים שבקדושה.

בימים אלה ביותר שקידה יתירה, כי לא ניתנו שבתות

וימים טובים רק לעסקות בתורה כמאמר חז״ל. וכבר האריך בזה בספר הקדוש "ברית אברהם", וראוי לעיין בו. תזהרו מאוד במצות תפילין. ולמעה״ש שלא לעשות תפילין גדולים, טוב מאוד שיהיו קטנים, ועם המעברת יחזיקו שתי אצבעות, כדי שלא יהיו, חלילה, מונחים על המצח ויהיו פרודים בשל ראש.

תזהרו מאוד במצות ציצית. ואפילו כשתהיו בדרך תקחו עמכם ציצית. הכלל, בכל המצוות אל תקמצי כלל. והשי"ת ימלא לכם כל מחסורכם, ותעשו כבוד שמים עיקר ולא תחושו כלל לכבודכם ולעצמכם במקום כבוד שמים. דוד המלך ע"ה הי" זכותו בשביל שביזה עצמו לכבוד שמים. וכן ישעי" הנביא ויחזקאל ושאר נביאים ביזו עצמם לכבוד שמים. וכן נח ביזה עצמו לכבוד שמים. כמבואר במדרש רבה. ע"כ זכו למדרגתם. ומענין הזה שלא לדבר בבה"מ ובבהכנ"ס, מקום מקדש מעט. וזה בכלל כבוד המקום ית"ש.

אהובי ויקירי! תהי׳ ביניכם אהבה ואחוה ותפקדו תמיד איש בשלום רעהו, ואשה בשלום רעותה.

בקשתי להשתדל ולטרוח להדפיס החידושים שחנני השי"ת על הש"ס, וגם השו"ת מקדמאי הנמצאים אצלי. והמה מסודרים, וההשמטות כל אחד יבואו על מקומו. וגם הדרשות המה מסודרים. ואם תרצו -- תדפיסו אותם. לבנותי וכלותי, תזהרו מאוד בכבוד בעליכם, ולא תצערו אותם אפילו בדבור קל, חלילה. ולא ישמע על פיכם שום קללה ואפילו לעכו"ם, ואפילו לבעלי חיים. ותקבלו שבת בהקדם ובזריזות. ותגדלו את יוצאי חלציכם בנחת ולא בהכאות, רק בדברים טובים. וכבר הזהיר מורנו ורבנו הגאון החסיד רבנו אלי׳ זצ"ל מווילנא בצואתו. תקראו אותה תמיד, כי היא מרפא לנפש. ותסירו מדת העצבות והכעס. ובטחו בד' בכל עניניכם. ושארי דברים ודינים שהאשה צריכה להזהר בהם כבר נדפסו בלשון אשכנז. תקראו אותם תמיד. ותזהרו שלא תצערו לשום אדם, וביותר להמשרתות, כי גם הן מבנות האבות כמובן. ע"כ תזהרו בכבודן ותזכו לרוב טוב.

לאנשי עירי, היקרה בעיני, אנטיפוליע, השי"ת ירחם עליכם וישמרכם מכל רע. ויהי טוב וחסד בגבולכם. הזהרו במדת השלום וברחו מפני המחלוקת. ואם יהי' איזה סכסוך, הן בין יחידים והן בכלל העיר — הקריבו לפני בד"צ או תצרפו גם בע"ב נכבדים ויתפשרו ביניכם. למעה"ש להזהר בזה.

ובקשתי שתמחלו לי בלב שלם, הן בדיני ממונות הן בדיני איסור והיתר. ויוכרז זאת בבה"מ ובהכ"נ. וגם אני מוחל לכם בכלל ובפרט. אפשר פגעתם בכבודי ובשאר ענינים.

והתקנה מהחתונה שלא תהי׳ בחורף בעש״ק כלל, ובקיץ שלא תהי׳ אחרי ארבע שעות בצהרים, אבקש שתהי׳ התקנה הזאת במקומה.

אהובי, בני וחתני, בנותי וכלותי *, כולכם יתברכו בכל

בניו של רפ״מ היו: א) אברהם משה גרוסלייט בבריסק־ דליטא. ב) ומאיר אלעזר בפינסק. בנותיו הן: א) טויבה ביילה, ב) רויכל, ג) ומיכלה שנישאה לרב אבא סירקין,

טוב מהשי"ת, בקשתי לקיים המכתב שתחת יד בני אברהם משה. ובקשתי מכם שתלמדו בשנה הראשונה פרק וחצי פרק משניות ככל יום בכדי לסיים בסוף השנה כל המשניות. ותאמרו אחרי למוד המשניות תפלת "אנא" שנדפסה בהמשניות. וגם אנכי אתפלל בעדכם בכל יכלתי, ואעשה כל מה שביכלתי עבורכם. ובקשתי מרץ יעקב הכהן נ"י ומרץ טוביה ובנו שילמדו בכל יום פרק

רבה של שרשב. בניהם הם: דובר. ייסל. אלעזר ואייזיק. ובנותיהם: טויבה, פיגה, ובריינה. בריינה נישאה לר' משה ברמן מאנטיפוליה. שירש את כסא הרבנות של רפ"מ בשנת תרנ"ב.

בשנת 1921 בא ר' משה ברמן לאמריקה ונתקכל לרב ראשי על בתי הכנסיות האורתודוקסים בלוס־אנג'לס, קל. הוא נפטר כ"ב חשון, תרצ"א.

בניו הם: פרופ׳ פייטיל ברמן, מומחה למחלות הלב, בלוס אנג׳לס, והמפקח הראשי על בית־החולים בסביבת לוס אנג׳לס, שהוא היותר גדול באמריקה. ופינחס (פינטשה), משירר באידית ובנותיו הן: לאה סילברמן ופייגל.

לדובר, בנה של מיכלה, נולדו בת ובן. שם הבת פייגה.
ושם הבן ר' אברהם אבא זאיאנץ. אחרי השואה הנוראה
באירופה, רק האחרין ניצל ונמצא כעת בניו־יורק. הרב ר'
אבא (הנקרא כעת ציונ'ס) שימש בהוראה בישיבה "ר' יצחק
אלחנן", ועכשיו הוא יושב על כסא הרבנות באחד מבתי
הכנסיות בברונקס, נ. י. ור"מ' בשכונה ההיא.

משניות ואח"כ יתפללו ויאמרו הרבנן קדיש. ובע"ה אשתדל עבור ר' יעקב הכהן כפי שאוכל. והכלל, כל מי שילמוד עבורי משניות אראה להשתדל עבורו לטובה. ולכל אנשי העיר אני מזהיר שיהי' שלום ביניהם. וודאי כל מה שיהי' ביכלתי לא אשכח לעשות להם טובה. וכל מי שיודיעני לפה באיזה ענין ודאי אראה להשתדל כפי כחי. כי כאשר הייתי אצלכם הייתי משתדל תמיד בטובת אחרים כאשר יכולתי, כן גם עתה אעשה.

בתי יקירתי טויבא בילה תחי׳, בקשתי שלא להצטער הרבה כי את חלשה פן יזיק לבריאותך. והכלל, כל מה שעושה השי״ת הוא וודאי לטובה. ואסור לבכות הרבה ויקבל באהבה כל מה שעשה השי״ת, ובשמחה באמת. ואנכי איני בוכה בעת כותבי זאת, כי מצפה אני לרחמי השי״ת שאספר זאת בשמחה. המכתב שתחת יד בני אברהם משה נ״י יעתיק בני מאיר אלעזר וחתנו נ״י, והי׳ להם למשמרת. וגם מי שרוצה ליקח ממנו העתק תתנו לו. ותשתדלו להדפיס החבור על הש״ס ועל משניות וקצת על הפוסקים. והשי״ת יהיה בעזרתכם.

הנני אביכם וחותנכם דורש שלומכם באהבה. והנני כותב יום א' כ' סיון, תרנ"ז, פה ברלין,

פנחס מיכאל בא"א מ' יצחק אייזיק זצ"ל.

ע. בו-עזראַ

ר׳ מרדביילי זצ״ל

הכל תלוי במזל, אפילו ס"ת שבהיכל", (זהר, נשא) -- פשוטו של דבר: יש שלפעמים שוכחים לקרוא אפילו בספר־תורה גדול, ומוציאים מן ארון־הקודש ס"ת קטן וקוראים בו. כך הוא מזלם של ספרים, אנשים וערים.

לפעמים קרובות יקרה שלעיירה קטנה ונדחה יוצא מוני־
טין יותר גדול מלכרך גדול, והיא קונה לה שם בהיסטוריה.
כד היה מזלה של אנטיפוליה (אנטופול), עיירה שקועה
בבוץ, במחוז קוברין, פלך גרודנה. העיירה הזאת שלפני
מאה שנה ישבו בה רק 1108 יהודים היתה מפורסמת
ברבניה־צדיקיה. מלבד רבנים גדולי תורה שישבו על
כסא הרבנות בעיירה זו, ישבו בה יהודים בעלי־מלאכה
אשר היו משכימים בכל בוקר לבית־המדרש ללמוד דף
גמרא. ביניהם היה נפח אחד בשם ר' יקותיאל, אשר היה
מגיז' שעור בתלמוד לפני "בעלי־בתים" יודעי תורה.
שיחק לה מזלה של אנטיפוליה שבין הרבנים המופלגים
בתורה ששימשו בה ברבנות, היה הגאון ר' שמואל,
מי שנתמנה אחר־כך לרבה הראשון של קרלין !.

ו) הוא היה חותנו של ר' יעקב, מחבר הספר גופי הלכות". ווארשא, תקפ"ב. על שער הספר הוא כותב עליו כדברים האלה: "המובהק כבוד המנוח הרב הגאון הגדול, הריף ובקי, מאור הגולה המפורסם בדירו מ' שמואל, אב"ד דק"ק קארלין ואנטיפוליה".

וב.באורי הגר"א", מעיר המסדר כלהלן: ..אמר הכיתב. כבר אמרתי דברי הגאון ז"ל לפני הרב המאור הגדול, החריף ובק" המפורסם מריה שמואל נ"י, אב"ד דק"ק

ובעיירה זו שימש בהוראה הרב הצדיק והמקובל ר׳ משה צבי, אביהם של הרב יהושע יעקב וד״ר ישראל מיכל רבינוביץ, ארבעים וארבע שנים (תקע״ח—תרכ״ב). ר׳ משה צבי היה ידוע לא רק בתורתו ובידיעותיו העצומות בנגלה ובנסתר — אלא בנשמתו הגדולה והרחבה, בלבו הרגיש לפרט ולכלל, והיו פונים אליו הן בדברים רוחניים והן בדברים גשמיים, מי בעניני הן ברברים לגוף ולנפש בעניני רפואה לגוף ולנפש ב.

כאן ישב על כסא הרבנות הגאון ר' חיים זלמן ברסלוי. מי שהיה אחר־כך אב"ד ור"מ במיר".

העיירה אַנטיפוליה לא רק שנתכבדה שישבו על כסא רבנותה רבנים גדולים ומפורסמים, אלא היתה קרקע מוכשרת לגדל רבנים ששמשו לאחר זמן גם בקהלות אחרות. בין המפורסמים שבהם היה הרב הצדיק ר׳ יצחק הירש, מי שישב אחר־כך על כסא הרבנות בסימיא־ טיץ׳, פלך גרודנה 4, ור׳ מרדכי׳לי.

באווירה כזו, הספוגה תורה וקבלה, נולד ר' מרדכי'לי בג' אייר, תקצ"ז לאביו ר' מנדל ולאמו שרה. ר' מנדל היה טוחן, מכאן שם משפחתו של ר' מרדכי'לי, ווייצל (גרעין חיטה). ר' מנדל לא היה מן הלמדנים שבעיירה, אלא יהודי יודע ספר ויודע תפלה. ר' מנדל הבעל־תפלה היה ידוע באנטיפוליה ומחוצה לה.

כבר בילדותו ראו במרדכי, בנו של ר' מנדל הטוחן,
ילד בלתי שכיח. הוא לא הסתפק בלמודיו הרגילים
ב"חדר", אלא היה מאחר שבת והוגה בתורה גם לאחר
שעות הלימודים. ומשום כך כינוהו בשם החיבה "מרדכי"
לי". עוד בשחר ילדותו הרגישו בו שלגדולות נולד.
מספרים: פעם אחת בא הילד מרדכי'לי, בן שמונה
שנים, הביתה לאכול את ארוחתו, פנה אל אמו ואמר:
"בבקשה, תני לי את ארוחתי!" האם ענתה לו: "תיכף
בני". בינתים ניגש הילד הקטן אל התנור וראה את
הגלוסקאות הנאפות, הוא צעק "הגלוסקאות אינן כשרות!".
אמו גערה בו על הדברים האלה, והוא בשלו, ועוד
הוסיף: "אם אינן רוצה להאמין בי, לכי לרב ושאלי
אותו דין הגלוסקאות מהו".

האם של ר' מרדכי'לי הלכה לרב ושאלה אותו על־ דבר כשרות הגלוסקאות. הלה שאלה: "איך את יודעת שהדבר הזה הוא בגדר שאלה. מי אמר לך?"

ענתה לו אם ר' מרדכי'לי: "כך אמר לי בני מרדכי'לי". הרב עיין בדבר ופסק־דינו היה שהגלוסקאות אינן כשרות. מאז נתפרסם הילד מרדכי'לי לא רק בתור ילד מתמיד, אלא גם בתור ילד היודע דבר הלכה. לא יצאה שנה והילד היה לתלמידו של ר' יצחק הירש, רבה של אנטיפוליה.

ב

ר' יצחק הירש הרגיש בתלמידו הצעיר שאינו מסתפק בספרים רבניים גרידא, הדנים בשאלות איסור והיתר, כשר וטרפה וכיוצא בהם, אלא הוא מעיין בספרי קבלה המגלים עולמות חדשים, שאין לעין בשר ודם שליטה בהם. הספרים הללו שבו את לבו הרך של מרדכי׳לי. ר' יצחק הירש, שמלבד גדולתו בנגלה היה גם גדול בנסתר, לא הרשה לתלמידו לעיין בספרי ח"ן, כי לפי דעתו, קודם צריך אדם למלא את כרסו בש"ס ופוסקים, כי רק החכמות האלה מכשירות את האדם להכנס לפרד"ס.

הנער מרדכי'לי למד בהתמדה רבה מפי ר' יצחק הירש שש שנים, ובגיל ארבע־עשרה הסמיכו בסמיכת חכמים.

שמע ר' מרדכילי יצא מחוץ לגבולות אנטיפוליה ורבים מחשובי העיירה רצו לזכות בו שיהיה חתנם. ולסוף זכה בו ר' שמעון וולוול, יהודי אמיד מחשובי העיירה, והוא השיא לו את בתו, חיה, ופסק לו מזונות לכל ימי חייו. מלבד אשה ומזונות נתן לו חותנו ארון מלא ספרים יקרים שנאמדו בערך חמש מאות רובלים, "מתנת־דרשה" הגונה מאוד, ביחוד בשביל ר' מרדכי'לי המתמיד הגדול ואוהב הספרים.

חפשי מדאגות פרנסה עשה ר' מרדכי/לי לילות כימים והגה בתלמוד ונושאי כליו, ממש פומיה לא פסק מגירסא. וכדי שלא תחטפנו שנה היה מכניס את רגליו לתוך דלי מים קרים. בשעת הגותו בתורה היה שוכח אפילו את הצרכים היותו הכרחיים של האדם, כגון: אכילה, שתיה וכדומה. לימוד התורה לא היה אצל ר' מרדכי'לי קרדום לחפור בו, כי אם לשמה. אבל כשהגיע קדבר למעשה צדקה, לבוא לעזרת עני או לקיים מצות פדיון שבויים — אז קיים בגופו את המאמר: "עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תה' קי"ט, קכ"ו), היה עוזב את בית־המדרש, בוסס בביצות או בשלג, הולך מבית לבית ומאסף נדבות, ולא שם לב אפילו לאצבעותיו הזבות בשל הקור הגדול.

ואם קרה שאיזה "בעל־גוף" לא נתן לפי יכלתו נכנס ר' מרדכי'לי למטבח, חטף מקל בידו ואיים עליו. כמובן, הלה נכנע לר' מרדכי'לי ונתן כמה שהטיל עליו. כי ידוע ידע שלא למענו עושה ר' מרדכי'לי מה שעושה.

ר' מרדכי'לי לא הסתפק בד' אמות של ההלכה. אצלו הכלל: "כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא" — הוא עיקרון. הפרט הוא המהווה את הכלל, ואין בכלל אלא מה שבפרט. לכן הפרט הוא הכלל. מתוך נקודת השקפה זו חי ר' מרדכי'לי את חייו הוא.

אנטיפוליא, והוא ש"ב של הרב הגאון ז"ל (עיין משניות "יכין ובועז", עבודה זרה, פ"ב, מ"ה, על המאמר "אמר לו שמואל" וכר").

ועיין ירוחמזון "תלפיות", עמ' 15. ברדיטשוב, 1895. 2) עיין "האראדעץ", עמ' 25—26. ג. י. תש"ט.

³⁾ עיין ע. בן־עזרא, "ר׳ פינחס מיכאל זצ"ל", עמ' 14. נ. י. תשו"ג.

⁴⁾ הוא היה חותנו של הרב אליעזר בר' דוד יהודה, מחבר הספר "דמשק אליעזר", שו"ת וחידושי הלכות, ב"ח. ווילנא-תר"ן—תרנ"ז. עיין בראווערמאן, "אנשי שם", ח"א, דף 82. ווארשא, תרנ"ב.

⁵⁾ אני משתמש בתאריכים שנרשמו ב"דור רבנים וסופרים", ח"ב, עמ' 46—47, ווילנא, תר"ס. התאריכים האלה הם מהימנים, כי ר' מרדכי'לי בעצמו מסר אותם למחבר הרב בן־ציון אייזנשטט ז"ל, כפי שכתב אלי באחד ממכתביו.

והנה נוסדה בפינסק ישיבה לבחורים הראויים לסמיכה. מייסדי הישיבה היו המקובל ר' מרדכי זקהיים, אב"ד דפינסק", ור' אביגדור תוספאה", רבה של קרלין. ר' מרדכילי רצה להיות סמוך לאותו מקובל ולהיות מושפע ממנו בתורת הנסתר, ולשאוב ממעינות החכמה של ר' שמואל תוספאה.

ר' מרדכי'לי נסע לפינסק, ושלוש שנים התחמם לאורם של שני ענקי הרוח הללו. ביחוד נמשך לבו לחכמת הנסתר, אבל רבו. ר' מרדכי זקהיים, אסר עליו ללמוד את החכמה הזאת בגלוי, והיה לומד אותה בצנעה, בשעה שאין עין אדם שלטת. טעמו של ר' מרדכי זקהיים היה, שאם יוודע ר' מרדכי'י למקובל, אז יחשב ל,בעל־מופת", והמון העם יסעו אליו כאל "בעל־שם" ויטרידוהו מלימודיו.

לאחר שהוסמך ר' מרדכיילי גם מר' מרדכי זקהיים ור' שמואל תוספאה חזר לאנטיפוליה ונתקבל לדיין בעיירה. דבר זה אומר: דרשני! כי ר' מרדכי'לי לא היה בן רב ולא חתן רב היורש את כסא רבנותו. הוא היה בן טוחן וחתן אחד היהודים הפשוטים בעיירה. ואם נבחר ר' מרדכי'לי לדיין בעיירה, זה מוכיח שהוא עלה למדרגה זו אך ורק בזכות ידיעותיו המרובות ומידותיו התרומיות.

בשנת תרכ״ד, כשנתמנה הרב הצדיק ר׳ פנחס מיכאל ז״ל לרבה של אנטיפוליה ״, מיד נתקשרו שני הגדולים האלה בלב ונפש, ולא זזה ידו של ר׳ מרדכי׳לי מתוך ידו של ר׳ פינחס מיכאל. שניהם ישבו ולמדו יחד, ושניהם דאגו לכלל ולפרט, וביחוד לפרט, לרפא את פצעיו הגשמיים והרוחניים.

מיום שנתקרב ר' מרדכי'לי אל הצדיק ר' פינחס מיכאל ז"ל — שם ר' מרדכי'לי הלך וגדל, הן בשל גאונותו והן בשל צדקותו. קהלות רבות הציעו לפניו את כסא רבנותן, אבל קהילת אנטיפוליה לא נתנה אותו לעזבה.

עד כמה שהיה ר' מרדכי'לי חביב על יהודי אנטיפוליה יכולה לשמש עובדה זו: בשנת תר"ל פרצה שריפה גדולה בעיירה, כמעט כל העיירה עלתה באש. רוב היהודים נשארו מחוסרי לחם וצל־קורה, ובשנה ההיא פנו יהודי ביטן (פלך גרודנה) לר' מרדכי'לי והציעו לפניו את כסא הרבנות דשם. ההצעה מצאה חן בעיני ר' מרדכי'י וקבל אותה. אבל לא כן יהודי אנטיפוליה: הם לא יכלו להשלים עם העובדה הזאת, כי איך יתנו לבן עירם וחביבם, ר' מרדכי'לי, לצאת ממנה: לא די

שנתייסרו בעוני ובחוסר כל ועוד יתנו לאחרים את פארם?

והנה פרצה מחלוקת גדולה בין קהלת אנטיפוליה וקהלת ביטן. אלה טוענים: ר' מרדכי'י הוא שלהם, ואלה טוענים: לא כי, ר' מרדכי'לי יהיה רבם. סוף המחלוקת היה שר' מרדכי'י יצא באחד הלילות מן העיר, או כפי שאומרים הבריות: "בעלי־הבתים" של ביטן "גנבוהו".

וכדאי להוסיף שר' מרדכילי בא לרשת את מקומו הפנוי של הצדיק ר' שלמה'לי ז"ל, שכמה וכמה אגדות מתהלכות עליו. והקהלה בביטן היתה אז קטנה, בערך שתי מאות משפחות, והשכירות — רק 15 רובלים לחודש. אבל ר' מרדכי'לי קיבל הכל באהבה. וכאשר אשתו היתה קובלת על גורלה, היה ר' מרדכי'לי משדלה ואומר: "גורלה של אשת יעקב הסנדלר יותר טוב משלר?"

מדת ההסתפקות במועט היתה אפיינית לגבי ר' מרדכי׳לי. מכאן יחסו לעניים. וכך היה אומר: "לי ולמשפחתי יש די והותר ומדוע לא אעזור ליורד או לסתם עני? ולמה לא אקל את מצבה של יולדת דלה?״

ועל הכל הסתר וכיסוי. הוא שנא את הפירסום, וממנו התיירא מאד. דבר זה גם עכבהו הרבה פעמים מקחת חבל בעבודות ציבוריות, המוכרחות להעשות ברוב הפעמים באספות ובפרסום גדול".

מדה זו, מדת הענווה והבריחה מן הכבוד, היא היותר אפיינית אצל ר' מרדכי'לי. התכונה הזאת היתה יסודית בשרשי נשמתו של האישיות המקסימה הנקראת ר' מרדכי'לי.

ועד כמה שר׳ מרדכי׳לי נזהר אפילו מאבק של פירסום בכל־זאת שמו יצא לתהלה בין אלפי יהודים, ומקרוב ומרחוק נהרו לביטן, מי לקבל ברכה מפי הצדיק, ומי לשאול בעצתו בעת צרה. ואחד הגאונים־הצדיקים בתקופה ההיא, ר׳ פינחס מיכאל ז״ל היה אומר אל הפונים אליו לסגולה: "למה תסעו אלי, אם יש חכם וצדיק כמו ר׳ מרדכי׳לי: סעו אליו!״

וכך עשו. ומאז נתפרסם בשם "הצדיק מביטן" או "ר' מרדכי'לי מביטן" ("ר' מרדכי'לי ביטענער"). והודות להמונים שצבאו על פתח ביתו של ר' מרדכי'לי התחילה העיירה ביטן לפרוח. באה תשועה גדולה לבעלי־העגלה, האכסניות והחנויות שבעיירה, וממילא לכל תושבי העיירה.

ולא רק במובן הגשמי עלתה העיירה לגדולה. גם במובן הרוחני היתה לה עליה. בהשפעתו של ר' מרדכי'לי נתייסדה בביטן ישיבה לבחורים גדולים. ועשרות בחורים נתקבצו שם לשמוע תורה מפיו. זאופן הוראתו של ר' מרדכי'לי היה עפ"י ההגיון הבריא, ועד כמה שאפשר נמנע מדברי פלפול. ואגב אורחא היה מתבל את דבריו במילתא דבדיחותא ומענינא דיומא, כי ר' מרדכי'לי היה איש פקח וידע את הוויות העולם.

⁶⁾ היה רב בפינסק בשנות 1843—1953 (ראה "טייוענט יאר פינסק עמ' 267).

הוא חיבר את הספרים האלה: א) שאילות שמואל שו"ת.
 1888. ב) שארית הפליטה (באורים על התורה). 1888.
 ג) תנא תוספאה (פירוש על התוספתא. זרעים. מועד. גשים וקדשים). ד) ברכי יוסף (פירוש על ההגדה). 1891.

⁸⁾ עיין עליו בחוברתי בר׳ פינחס מיכאל זצ"ל". ברוקלין. תשו"ג.

⁹⁾ עיין ש, י. ווייצעל. "אבל עם". סלאנים. תרע"ז.

צרכי הישיבה והקהלה תפסו אצלו את רוב שעותיו ביום. הרי יש לייסד חברה "מלביש ערומים" להלביש את תלמידי הת"ת העניים, ויש לתקן את "הכנסת אורחים", מקום לינה לעוברי אורח עניים וכדומה.

העני והבודד היו חלק מגופו, ולהם הקדיש את חלבו ודמו, כי "חובת האדם ותורת ישראל דורשות מאתו לענות לכל איש ואשה". תפקיד הרב הוא לא רק לפסוק הלכות בשאלות בשר וחלב וכדומה, כי אם להדריך את העם ולהושיט לו עזרה מוסרית. משום כך התאונן ר' מרדכי על הרבנים שאינם נוהגים להענות לכל דורש, "כי לו השכילו לעשות כמוני, כי אז הביאו בזה רב טובה לישראל"!.

צרת הכלל וצרת הפרט היו מנת חלקו ביום, ובלילה — הוא הוגה בתורה עד אור הבוקר, ואגב אורח רושם חידושי תורה ועונה לשואליו בהלכה.

כשמונה עשרה שנים ישב ר' מרדכי'לי בעיירה ביטן. חייו הפרטיים בעיירה זו היו חיי סבל ועוני, כי כאן מתה עליו אשת נעוריו (ח' אדר תרמ"א), אחרי שנות מחלה ויסורים. והוא נשאר אלמן ומטופל בילדים קטנים. את כאבו הפרטי דיכא ר' מרדכי'לי, אבל לא כאבי השוקדים על דלתותיו, כי צרכי ישראל מרובים, והוא חייב להמציא רפואה ללבות הדוויים, לאחד בעצה הוגנת, ולשני במלה מטפטפת תנחומים.

וישיבתו בביטן אצלה עליה. מהודו, זיוו והדרו. כי בגלל ר' מרדכי'לי נעשתה לתלפיות, לתל שהכל פונים אליו, מפני שהכניס רוח חיים ללבות כמה אלפי אנשים ששחרו את פניו. כי על דבריו רחפה רוח האמת והאהבה. ואל בני ביתו שהתרעמו על הטרדנים הרבים האלה היה אומר: "אין אני אלא חייל פשוט". ובתור שכזה היה עומד על משמרתו עד כדי הקרבה עצמית.

7

כמה קהלות חיזרו אחרי ר' מרדכי'לי ורצו בו שישב על כסא רבנותן, אבל ר' מרדכי'לי סרב לקבל את הצעותיהן. והנה נתקבלה הצעה מקהלת קורליץ (פלך מינסק). כמה שנים ישב שם על כסא הרבנות הרב הגאון החריף ר' אליהו ברוך קמאי, מי ששמש לאחר שנים ראש הישיבה במיר והניח את הגושפנקא שלו על הישיבה הזאת. בשנת תרמ"ו יצא ר' אליהו ברוך קמאי מקורליץ ועלה על כסא הרבנות בעיר ווקסנא (פלך ווילנא). יהודי קורליץ התחילו לבקש להם רב שיהיה ראוי למלא את מקומו של ר' אליהו ברוך קמאי, ראוי למלא את מקומו של ר' אליהו ברוך קמאי, רב חריף ובקי, שיש לו ידיעה גם במילי דעלמא.

יהודי קורליץ החליטו למנות עליהם את ר' מרדכי'לי, והם שלחו "בעלי־בתים" אחדים לביטן וכתב־הרבנות בידיהם. בראשונה היסס ר' מרדכי'לי בדבר, ולבסוף חזהו עליו דברי השליחים והסכים להצעתם. אבל לא

כן יהודי ביטן. הם מיחו נגד יציאת רבם וחמומי המוח צעקו: "את עצמותיהם נשבר! את דמם נשפוך אם יקחו את רבנו מכאן!"

ר' מרדכי'לי קרא אליו את הצעקנים והשקיט את רוחם. למראית־עין נחו מזעפם. אבל עמוק בתוך לבותיהם תססה התמרמרות מרובה כנגד מעשי קורליץ. ובאחד הלילות בשנת תרמ"ז היה ר' מרדכי'לי אנוס לברוח לקורליץ, בעצם הלילה, ממש כמו שעשה בצאתו מאנטי־פוליה לביטן ויהודי ביטן שקלו מיהודי קורליץ מדה כנגד מדה.

היום שבא ר' מרדכי'לי לקורליץ היה יום חג ליהודיה. החנויות היו סגורות, בעלי־המלאכה שבתו ממלאכתם, נער וזקן יצאו לקבל את פני ר' מרדכי'לי שבא לרשת את כסא הרבנות של ר' אליהו ברוך קמאי.

לא עבר זמן רב ור' מרדכי'לי נתחבב גם על יהודי קורליץ. הכל חלקו לו כבוד, זקנים וצעירים. ומיד נתפרסם בתור ה"בעל־מופת" מקורליץ. ומקרוב ומרחוק, בני ברית ושאינם בני ברית, נהרו אליו. מי לשם ברכה, ומי לשם רפואה או עצה טובה. מלבד אלה באו לקורליץ בחורים ו"פרושים" ללמוד בישיבה שייסד ר' מרדכי'לי ולשמוע שעור מפיו הקדוש. כי שעורו של ר' מרדכי'לי היה מעשה־אמנות.

יחסו של ר' מרדכי'לי לתלמידיו משתקף מתוך עובדה זו: הרב־הסופר בן־ציון אייזנשטט כשהיה נער בן י"ג שנה בא ללמוד בישיבתו של ר' מרדכי'לי אשר בקורליץ. פעם אחת, במוצאי שבת לאחר חצות הלילה, שכב לו הנער הנ"ל על אחד הספסלים בבית־המדרש ולמראשותיו שם את מעיל החורף שלו. ובבית־המדרש היה חושך, פרט לפינה אחת, ששם דלק נר חלב קטן. והנה נכנס ר׳ מרדכי׳לי לבית־המדרש, סדר את הגמרות והספרים הפזורים ויצא מבית־המדרש. ולא עברו כעשר דקות ובנו של ר׳ מרדכי׳לי נכנס לבית־המדרש והעיר את הנער הישן ופצר בו שילך לבית־הרב שבו מוכנה לו מטה מוצעת. הנער המדובר סרב להזמנה זו, בחשבו שאינו ראוי לכבוד הגדול הזה. בן הרב חזר לביתו ומסר את דברי הנער הזר לר' מרדכי'לי. לא עברה שעה קלה והנה ר׳ מרדכי׳לי. בכבודו ובעצמו נגש אליו. ובדברי כבושין פנה : "טוב תורה עם דרך־ארץ. ואם התורה חסה על ממונם של ישראל -- על גופם ונפשם לא־כל־שכן! והמצער את עצמו חוטא הוא לפני .12 *הקב"ה"*

בדברי אהבה כאלה היה מושך אליו את כל בסוגי בני האדם, וכל אחד העריצו וכבדו.

ה

תחנת קורליץ היתה קצרה בחייו של ר' מרדכי'לי, רק ארבע שנים ישב על כסא רבנותה. והנה נקרא לשמש בכתר הרבנות באשמינא (פלך ווילנא). אשמינא היתה עיירה גדולה מקורליץ, והיא היתה מפורסמת לעיר של

¹⁰⁾ עיין ח. לונסקי, "תולדות הגאון הצדיק ר' מרדכי'לי ווייצעל". ווילנא, תרע"ז.

[.]שם.

^{.12} מתוך מכתב הרב בן־ציון אייזנשטט אלי.

לומדים ומשכילים. בעיירה זו כיהנו ברבנות הרב הגאון הצדיק, שלשלת היוחסין ר' חיים אברהם שפירא, בנו של הגאון המפורסם ר' ליבלי שפירא מקובנה, שהיה אחיו של הגאון מו"ר רפאל שפירא, הר"מ של וואלוזשין 1°.

ורב מרדכי/לי בא לרשת את מקומו של הגאון ר׳ אליהו יונה פרסקי ''. כאן ביקש ר׳ מרדכי/לי לישב בשלווה ולהתמסר רק לתורה ולעניני הקהלה. אבל לא עלה הדבר הזה בידו. גם לכאן נסעו הדורשים לשכנו. למצוא מזור למכאובם. ואיך ישלחם ריקם מלפניו? איך יאטום את אזניו משמוע את צער גורלם של אלפי האנשים הבאים אליו? ואיך לא ירגיש, למשל, בצערה של אשה מתהפכת בציריה, אשר אין פרוטה בביתה, והיא זקוקה לרופא? אל מי פונים בשעה מכריעה כזו?

מאליו מוכן — מיד באים אל ר' מרדכי'לי, אפילו אם זו היא שעה מאוחרת בלילה. ור' מרדכי'לי לובש את קפוטתו, והוא בעצמו רץ לרופא, מעיר כמה "בעלי־ בתים" משנתם, מאסף כסף כדי לקנות פרה חולבת ודווקא טובה, שיהיה חלב ליולדת ¹⁵.

ור׳ מרדכי׳לי הוא כאב רחמן וסבלן, ומגלגל עם כל אחד ואחד. כי לאו כל אדם זוכה למצוא את תיקונו בדף גמרא ובחידושי תורה. הפלפולים, לדעת ר׳ מרדכי׳לי, דומים לשמלת הכלה בליל החופה. "אבל שמלת החופה היא מחומר דק ועדין, ולאו כל אדם יכול ללבוש בכל יום ויום בגדי חתונה" "ל. לפיכך עשה ר׳ מרדכי׳לי את אזנו כאפרכסת לשמוע את צרות היחיד הבא להשיח לפניו את לבו הכבד.

ומלבד עניני יחיד יש גם עניני צבור. יש חברות ש״ס ומשניות, בחורים יושבים ולומדים תורה בבית־
המדרש הזקוקים לארוחה ולהלבשה. ומי ידאג להם אם לא ר׳ מרדכי׳לי? והכל בלי פומביות וצעקנות, אלא בצנעה ובחשאי. כי "פן ואולי יתודע ויתפרסם הדבר ונמצאת העזרה או הצדקה נעשית לשם פירסום וצלצול בלבד״ "ו

המנעותו מלהשתתף באספות רבנים גרמה לתרעומת מצד הרבנים. ופעם אחת שאל אותו אחד מגדולי הרבנים מדוע הוא מסור בלבו רק לעניני הפרט. תשובת ר׳ מרדכי׳לי היתה כזאת: "חלקי שזכוני בו מן השמים הוא: אולי אוכל להושיע במעט את היחיד הפונה לעזרתי, משענת הקנה הרצוץ. ובהצטרף יחיד ליחיד הלא צבור

נקרא לזה. ונמצא גם זה הוא כעין טובת הכלל. כי אין בכלל אלא שבפרט, מדה היא שהתורה נדרשת בה" 18.

והוא בעצמו היה מסתפק במועט דמועט, ולא טעם טעם בשר רק בשבתות ובימים טובים 1. ואת החלק הדול של משכורתו היה מחלק לעניים. כמו כן עשה בהענקות שהעניקו לו שוחריו.

באשמינא חל שינוי רב־ערך בחיים הפרטיים של ר׳ מרדכי׳לי. בעיירה זו נשא את אשתו השניה, את מלכה בתו של ר׳ אברהם גרינברג מסלונים, יהודי עשיר ותלמיד־חכם ב. וחותנו החדש קבל על עצמו לכלכל את ר׳ מרדכי׳לי. אבל הוא גופו לא נהנה מכל ההנאות שחותנו חפץ להנותו. הוא חי את חייו הפשוטים והענוו־תנים. אולם כשהדבר היה נוגע למזונו הרוחני — אז שום דבר לא עמד בדרכו. בכל מאמצי כחו היה ר׳ מרדכי׳לי קונה לו ספרים. והיה מוסר את נפשו כדי לרכוש לו ספר יקר המציאות ואותו יום שנוסף ספר חשוב לאוצר ספריו היה לו יום־טוב ממש ב!

וכשם שהיה רך לבריות — כך היה קשה כברול כשהגיע הדבר לקנאת הי, ולא נרתע לאחוריו מפני שום תקיף, והוכיח את העשירים על עשקם את העניים. ואם מישהו פגע בעיקרי היהדות, היה עוזב את ד' אמותיו ויוצא להלחם את מלחמת ה', כי האמת היתה תמיד נר לרגליו.

חייו של אדם דומים לדרך, ובה תחנות שונות. תחנה. תחנה וסימניה. כל תחנה משאירה רושם על המתעכב בה, ועל החונים עליה. חמש תחנות עשה ר' מרדכי'לי בחייו: אנטיפוליה, ביטן, סורליץ, אשמינא, והאחרונה היתה סלונים, עיר ואם בישראל. על כסא הרבנות שלה ישבו גאוני ישראל, כגון ר' משה 2°, ר' יהודה אדלמן 2°, ר' דוב בריש אשכנזי, 10 אייזיל חריף.

ובימי ר' מרדכי'לי שימש ברבנות סלונים ר' יוסף

⁽¹³⁾ בסוף ימיו היה ר' חיים אברהם אב"ד בסמרגון. ושם מנוחתו כבוד. הוא היה חותנו של ר' תנחום גרשון ביליצקי, אבדק"ק יאשיגובסקי, המחבר של שו"ת "גנת ביתן", 1898.

¹⁴⁾ הוא חבר את הספרים האלה: א) "כנפי יונה", שו"ת. ווילנא, תרל"ו. ב) "יד אליהו", ענינים בשיטות הש"ס ושו"ת. ווילנא, תרמ"ט. ג) "קול התור". פרוש על שיה"ש. ווילנא, תרג"ב.

¹⁵⁾ את העובדה הזאת מסר לי מר טוביה פרוסק מאשמינא.

¹⁶⁾ עיין בהקדמה ל"הדרת מרדכי". ווילנא. תרג"ם.

⁽¹⁷ עיין "אבל עם", לש. י. ווייצעל עם' 16–17. סלונים. תרע"ו.

^{.18-17} שם, עמ' 17-18.

^{.7} שם, עמ' 7

⁽²⁰ עיין שאלתו ב"הדרת מרדכי". פי' מ"ו.

⁽²¹⁾ עיין "אבל עם", עמ' 38. ספריו של ר' מרדכי'לי נמצאים כעת בספרית הישיבה־איניברסיטה ע"ש ר' יצחק אלחנן בניריורק.

⁽²²⁾ הוא חיבר את הספר "חלקת מחוקק". באור על ש"ע אה"ע וקצת תשובות לכל סדר גיסין וחליצה. נדפס עם הש"ע בשנת ת"ל (דפוס ראשון).

⁽²³⁾ מחבר הספרים האלה: א) "אפיקי יהודה", דרשות והספדים. לבוב. תקס"ג, זאלקווא, תקע"ט: לבוב. תקפ"ט: איידקוהנען תרל"ב. ב) "מי נפתוח", על הרמב"ם בסדר טהרות ביאליסטוס, תקע"ו.

²⁴⁾ מחבר הספרים: א) "נודע בשערים", שו"ת על ש"ע אה"ע. ווארשא, תרי"ט, ב) "נודע בשערים". על ד"ח הש"ע. ווארשא, תרכ"ד.

²⁵⁾ מחבר הספרים האלה: א) "אבי הנחל", דרשות. קניגסברג. תרט"ו. ב) "עמק יהישע", ב' חלקים: ח"א. שו"ת בדיני ש"ע, ח"ב דרושים. ווארשא. תר"ב. ועוד ספרים.

שלופר,²⁶ המכונה "העילוי מדינבורג" חתנו של ר' אייזיל חריף, מי שירש את מקומו של ר' יוסף רייזין⁷⁵. והנה בשנת תרס״ה נפטר ר' יוסף שלופר, וקהלת סלונים התחילה לחזר אחרי רב שיהיה ראוי לקהלתה, והיא נתנה את עיניה בר' מרדכי'לי.

ומה שאירע בעיירות הראשונות — אירע גם באשמינא. פרצה מריבה בין אשמינא וסלונים. כל אחת חפצה בר׳ מרדכי׳לי. לסוף נצחה סלונים, ובחשכת הלילה לקחוהו מאשמינא.

אחתרעשרה שנה ישב ר' מרדכיילי על כסא הרבנות של סלונים (תרס״ה—תרע״ו), ובו בזמן היה כאחד הרביים. עצם הדבר היה מוזר: רב של עיר ירועה, גדול בתורה ובחכמה, אשר כל גדולי ישראל פונים אליו בשו״ת בדבר הלכה, מתנגד בן מתנגד, מתנהג כבעש״ט, ואגדות למאות מתרקמות סביבו — אבל לגבי ר' מרדכי׳לי אין זה דבר והיפוכו. ולעת זקנתו כאשר כוחותיו הלכו וחלשו היה מתרעם על הבאים אליו לשם ברכה לאמר: "למה לנסוע אלי אם יש לכם חיים הנפח ?״

וחיים הנפח מכפר חולוזין הסמוך לפינסק היה מפורסם באהבתו לאמת וברדיפתו אחר הצדק. הוא היה ידוע לאדם שאינו נהנה משל אחרים אפילו במשהו. להפך, העני הזה היה מחזר אחרי העניים כדי לתת להם מדגנו ומירקותיו שקבל מאת הערלים שכר עבודתו. אדם כזה, לפי דעת ר' מרדכי/לי יכול לחבוש את פצעי הנדכא ושבור הלב 25.

ויש שהיה שולח את הפונים אליו אל הבחור ה"בעל־ מום" שיצא לו שם בתור "בעל־מופת". הבחור הזה ישב בכפר אחד סמוך לבייקי (פלך גרודנא), ואנשים למאות היו באים אליו לשאול עצה ורפואה מפיו, כי ידע גם בחכמות העולם²⁰.

ואף על "בעלי מופת" אחרים, ועל הניסים והנפלאות" שלו היה אומר: "אל אחרים, ועל ה"ניסים והנפלאות" שלו היה אומר: "אל תאמין! אלא מאי? גם ברכת הדיוט אל תהי קלה בעיניך" " בכל־זאת לא נתנו לו מנוחה, והיו שוקדים על פתחי ביתו ביום ובלילה. ובימים ההם נתגברה ההגירה לאמריקה, ואנשים באו לשאול בעצתו אם לנסוע אל הארץ הזאת, כי היו אומרים שאפילו אבניה הן "טרפות". ותשובת ר' מרדכי'לי היתה: "אם רוצים להיות יהודי יכולים להיות בכל מקום". ולאחותו אמר: "לא אחותי,

30) כך אמר לבן אחותו ר' מנדל גרפינקל היושב בניו־יורק.

אמריקה איננה אדמה טמאה. ימים באים שאלה פה יתקנאו באריקה שעזבו אדמה טמאה זו שאנחנו יושבים עליה" ^{31}

זאת היתה ראיה למרחוק, מרחק הזמן ומרחק המקום! כמו־כן היתה השקפתו על ישוב א"י, השקפה של יהודי המסור בלב ונפש לחזון הדורות. הוא היה אומר: "אילו ידעתי שהתוגר יתן את א"י, הייתי נותן את קפוטתי. ולפי חייקל לונסקי, כותב תולדותיו של ר' מרדכי'לי "היה (ר' מרדכי'לי) חובב ציון ברוח ובפועל" 3.

ודבריו עשו רושם רב על קהל הפונים אליו ושמעו בקולו. כי עיניו חדרו לתוך נשמתו של אדם. והכל חרדו מפני הדרת השיבה אשר רחפה עליו. וגבותיו הארוכות הפילו פחד על העומדים למולו, ויש שהסתכלותו בפני אדם היתה מהפנטת.

אבל אין כלל בלי יוצא מן הכלל. ויש כאלו שסרבו לקבל את מרותו. וסרבן כזה היה ספר יהודי אחד בסלונים, אשר מספרתו היתה פתוחה בשבת. ר' מרדכי'לי לא שקט ולא נח, וסוף־סוף נכנע הספר "ה.

ושוב מעשה בצלם יהודי אחד, מהני בריוני, שהיה מומר לחלל את השבת. "כשנודע הדבר לר' מרדכי'לי התריע מעל הבימה, התרה בו, בצלם, אחת ושתים. כשהלה עמד במרדו גזר עליו נידוי. למחר נדחף הצלם לביתו של ר' מרדכי'לי, הוציא אקדח וכוננהו כלפי ר' מרדכי'לי. נעשה רעש בבית, נתכנסו בני אדם, תפסו את הצלם ומסרוהו לרשות 3.

אבל, ר' מרדכי'לי, האב הסלחן, בא ביום־הדין לבית־
המשפט "ולימד זכות על הצלם. ולא זז משם עד שיצא
זכאי". כך היה דרכו להצלת נפשות, הוא מחל על כבודו
ולא שם לב לחולשתו והיה מטלטל את עצמו למרחקים
ומכתת את רגליו מפקיד אחד לשני ובלבד שלא יארע
רע לישראל. וחייקל לונסקי מספר על מקרה אחד
(בסלונים?) שדנו בחורים אחדים לתליה בעוון "מרידה
במלכות", ור' מרדכי'לי "טלטל את עצמו בזקנותו המופלגת
וביסוריו הגדולים לווילנא, לבקש רחמים עליהם אצל
השר הגנרל־גוברנטור, " ובקשתו ת"ל נתמלאה, כי ע"י
השתדלותו נפדו ממשפט מות 35.

והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה, הגבולות סגורים וקהלות רבות נעקרות ממקומן. וגם על סלונים העיר

²⁶⁾ הוא חיבר את הספרים האלה: א) "פורת יוסף" ווארשא, תרל"א. ב) "מרכבת יוסף", ווארשא, תרנ"ח.

²⁷⁾ הוא חיבר את הספרים: א) "פורת יוסף". ווילנא, תרמ"ד. ב) "עדות ביהוסף", ווילנא, תרכ"ו.

²⁸⁾ עיין ח. צ'מרינסקי (ר' מרדכי לי) עיירתי מוטלי, "רשומות", כרך ב' עמ' 81–82, ת"א; גדליהו קאפלאן, דער כאלא־ זשינער, "האָראָדעץ", עמ' 83–84, ניו־יורק, תש"ט.

²⁹⁾ עיין א. ליטווין, דער בייקיער בחור "יודישע נשמות", כרן ו', ניו־יורק 1917.

⁽³¹ כך אמר לאחותו אם ר' מנדל גרפינַקל הנ"ל.

³²⁾ עיון ח. לונסקי, "תולדות ר' מרדכי ווייצעל", דף 13, הערה.

³³⁾ עיון מ. מישקין, ר' מרדכי'לי, "האראדעץ", עמ' 81. ניו־יורק, תש"ט.

^{.298} מ. ליפסון, "מדור דור", ח"א, עמ' 348

³⁵⁾ עיין ה. לונסקי, "תולדות הגאון ר' מרדכי ווייצעל". עמ' 17.

מספרים בשנת תרע"א פרצה שרפה בחצר המנסרה של צדוק דובינבוים אשר בסלונים. האש שלטה גם בבית־ המדרש שבאותה חצר ועלו באש ספרי התורה שבו.

כשהובילו את היריעות השרופות לקבורה בקש ר' מרדכי'לי שקברו יהיה סמוך לקבר הספרים הקדושים וטובי העיר מילאו את בקשתו וקברוהו ליד הקבר הנ"ל, שהוא מאחורי הציון של ר' מרדכי'לי.

נשפכת חמת הרוסים לפני צאתם את העיר. וצרות ישראל הולכות ומתרבות. ר' מרדכי'לי אינו יכול לראות בצערם של ישראל, וכוחותיו הולכים ועוזבים אותו. ואור לכ"ח אדר א', תרע"ו, הלך הצדיק ר' מרדכי'לי לעולמו. כבה אורו שהאיר בימי חושך ומצוקה לכלל ולפרט!

רכושו הרוחני

רכושו הרוחני בעין של ר' מרדכילי אינו גדול ביותר, רק ספר אחד משלו נדפס, ורובי תורותיו בהלכה ושו"ת למאות נשארו בכ"י 30, וביניהם חבור רב הכמות והאיכות על שו"ע חושן־משפט, וחיבור גדול על סדר קדשים 37 וטעם הדבר: ר' מרדכי'לי לא רצה לפרסם את דבריו. וכאשר חזקו עליו דברי ידידיו שימסור להם את חילוקיו ופילפוליו, שדרש בכמה הזדמנויות, לשם הדפסה, השתוממו לשמוע מפיו כי מעולם לא רשם את דבריו. וכי יצאו מפיו תוך כדי דיבור 35. כח זכרונו היה מפליא, וידע על־פה את שני התלמודים ואת הספרות הרבנית הרחבה. ופעם אחת, בסעודת פורים, קרא לפני המסובים את כל "פסקי תוספות" שבש"ס על־פה 36.

בכלל, לא אהב ר' מרדכיילי את הפילפול לשם פילפול.

הוא העדיף את הפשטות ודרך ההגיון, ומשנתו היתה
קב ונקי. בכל־זאת לא מנע את עצמו גם מדרך הפילפול.

עוד בנעוריו חיבר ספר עפ"י השיטה הזאת וקראו "עלה
חבצלת" (מכאן שם משפחתו גם רוזנבלט) כפי הנראה,
הפילפולים הללו לא הניחו את דעתו ודן את הכ"י
לגניזה. ר' מרדכי'לי דימה את ההדרנים המפולפלים
לשמלת חופה עשויה מחומר דק. אבל אין מביטים על טיב
החומר, כי השמלה הזאת אינה עשויה כדי ללבשה בכל
יום. מסתכלים "רק ביופיה וחין ערכה, ולכן יעדוה ויפארוה
ברקמות ציצים ופרחים" "ל.

בדברים אלה אנו שומעים רמז, שהפילפולים אינם דברים של קיימא, והם רק לשם ברק חיצוני, זמני. במלים אלה כאילו הפחית ר' מרדכי'לי את ערך הפילפול.

ואף־על־פי שר׳ מרדכילי סרב להדפיס את חידושי תורתו, נעתר סוף־סוף לדברי הפוצרים בו ומסר לידידו הת״ח והמשכיל יהודא אידל ציזלינג מאשמינא 1 לפרסם כמה מדבריו, הכלולים בספר "הדרת מרדכי" 4.

הספר "הדרת מרדכי" נחלק לארבעה חלקים:

- א) "ציצים ופרחים" (הדרנים בדרך הפילפול).
  - ב) "משיב בדבר הלכה" (שו"ת).
    - ג) חידושי גפ"ת.
  - ד) "קונטרס בן־מנחם" (דרשות).

בהדרנים המפולפלים ר' מרדכי'לי הוא דוגמת סיני ועוקר הרים, הוא יורד בקעות ועולה הרים וטוחנם זה בזה, דוגמת הרבנים הדורשים דרשות בשעת סיום מסכת.

אבל לא כן בשו״ת. כאן הוא מסיק שמעתתא אליבא דהלכתא הלכה למעשה. הוא נושא ונותן עם גדולי הדור בעניני איסור והיתר, הוא שוחה בים התלמוד, פורש מצודתו על הראשונים והאחרונים ומשתדל עד כמה שאפשר להתיר 4.

וכאן עלי להצביע על דבר מוזר אחד שבספר "הדרת מרדכי". חלק התשובות. סימן ט'. דף מ"ג—מ"ה. שם ישנה תשובה שתכנה לקוח מן שו"ת של ר' עקיבא איגר, סי' ס"ב. ואין שום רמז על מקור התשובה הזאת".

ובאמת, קשה הדבר: הרי ר' מרדכי'לי התנגד להדפסת הספר משום התגנדרות, איך זה נכנסה התשובה הזאת לתוך ספריו.

לדעתי, באה התשובה הזאת שלא בידיעתו. אני משער שר' מרדכי'לי העתיק את התשובה הזאת מתוך הזכרון והניח בין כתביו. וכאשר ר' יהודה ציזלינג סדר את כתבי ר' מרדכי'לי חשב שגם התשובה זאת יצאה מפרי עטו של ר' מרדכי'לי וכללה בתוך שאר תשובותיו של ר' מרדכי'לי. ורבים נכשלו בכגון דא...

"חידושי גפ״ת״ שלו מבוססים על ההגיון ומתקבלים על הדעת. אין כאן הגימנסטיקה המוחנית, שלרוב היא מסובכת ומעוקלת, אלא יש כאן השכל הישר והזך העושה את המעקשים למישור.

וכך הוא בדרשות. יש כאן פשטות וגאונות. אין כאן הקפיצה מענין לענין והרכבת מין בשאינו מינו אלא יש בדרשות אלה הברקות של גאון, מעין קשת בעלת גוונים שונים. יש שהדרשה שלו היא בבחינת "כפטיש יפוצץ סלע", כלומר, מה הסלע הזה מתחלק לחלקיכ שונים: גדולים, בינונים וקטנים — כך מחברקים מתוך דרשתו ברקים וניתזים ניצוצות, ומתאחדים למהות אחת בעלת חשיבות.

^{.37} עיין "אבל עם", עמ' (36

^{.15} עמ' הוייצעל", עמ' 15 מרדכי ווייצעל", עמ' 15.

[.]lV מיין "הדרת מרדכי", דברים אחדים מהמו"ל, עמ' (38

^{.37} עיין "אבל עם", עמ' 39

^{.22} עיין הערה 3 בעמוד (40

⁽⁴¹⁾ הוא מחבר הספר "ילקוט ארץ־ישראל". ווילנא, תר"ן. יש עליו הסכמות מאת הנצי"ב. ר" שמואל מוהליבר ועוד גדולים.

⁴²⁾ הדרת מרדכי, ווילנא, תרנ"ט. עמ' 202. תבנית גדולה

 ⁽⁴³⁾ עיין לדוגמה: סי' ו': סי' כ"ו: ועיין במכתבו של ר' יצחק אלחנן (תלפיות", שנה ג'. חוב' א—ב, עמ' 5).
 (44) על הקורינו הזה העירני הגאון ר' חיים הלר שליט"א, ולו אני אסיר חודה!

ע. בן־עזרא

הרב ר' שמואל

אחד מראשוני הרבנים באנטופול היה ר' שמואל מפינסק, נצר לשושלת רבנים המתמשכת עד למהרש"א. אביו היה הרב אריה לייב, בנו של ר' קלונימוס, הרב של פינסק,

ר' שמואל היה אחד מטובי התלמידים של ר' רפאל הכהן (ר' רפאל המבוגר), אב בית דין של פינסק.

כבר בהיותו בז 19 שנה קבל ר' שמואל סמיכות מאת ר' רפאל הכהן, ובגיל 20 התקבל כרב באנטופול. אין אנו יודעים כמה זמן ישב על כסא הרבנות בעירנו, אך מספרים כי היה עליו לעמוד במחלוקת קשה ובעקבותיה עזב את אנטופול.

ר' שמואל עבר לכהן בקארלין שליד פינסק. הוא היה הרב הראשון בקארלין ושם נפטר בערך בשנת תקפ"א (1821).

הוא היה גדול בתורה ושמו מוזכר כ״הרב הגאון, הגדול, חריף ובקי, מאור הגולה, המפורסם בדורו״.

בין כתביו של ר' שמואל: חידושים על הש"ס, שו"ת וחידושים, אגדות על פרשיות השבוע.

נראה כי היתה לו נטיה לקבלה וחסידות, והוא נתן הסכמתו להדפיח את ספר הזהר אצל בעלי הדפוס החסידים האחים שפירא בעיר סלאוויטה.

אחד מצאצאיו של ר' שמואל התפרסם גם הוא — הסופר בן דור ההשכלה משה־אהרן שצקס.

ע. בן־עזרא

הרב ר' משה צבי

הרב ר' משה צבי היה בנו של הרב ר' ישראל רבינוביץ, נצר לשושלת ארוכה של רבנים מפורסמים. הוא היה אחד מגדולי הרבנים בזמנו, גדול בנגלה ובנסתר והצטיין כמקובל גדול. ר' משה הירש היה מבוקש גם על ידי "עמך", שהיו נוסעים אליו לקבל ברכה, קמע או סגולה, וגם על ידי רבנים מכל קצוות המדינה. הוא נקרא, למשל, ביחד עם ר' יעקב ליפשיץ ממינסק לאשר את החתימה על הצוואה המסובכת של ר' שאול קארלינער. הוא עצמו לא כתב ספרים. אולם אחרי מותו פרסם בנו, הרב ר' יהושע יעקב, קונטרס "חידושי הלכות ואגדות" בשם אביו. בקונטרס קטן זה אפשר כבר להבחין בידענותו. ר' משה צבי אינו מתפלפל כדי להראות את ידיעותיו בתלמוד. ומעדיף ללמוד גמרא, רמב"ם או תוספות על פי הפשט. לעתים ייעזר באבן־עזרא.

רעיון גאוני הוא מעלה בפירושו על "כפלח הרמון רקתך" (שה״ש ד׳. ג׳), המפורש ע״י חו״ל "ריקנים שבך מלאים מצוות כרמון (סנהדרין ל״ז). המאמר קשה מאוד ואינו מתקבל על נקלה. אך ר׳ משה צבי מפרש אחרת: "רמון" בגימטריה 296 וחצי (פלח) רמון = 148 השווה לגימטריה של קמה, כלומר שיהודים שאינם בקיאים בתורה, לעומת זאת נותנים קמח לכלכלתם של תלמידי חכמים, ועל כן יקבלו חצי שכר בעולם הבא.

הרב ר' משה צבי ישב בעת ובעונה אחת על כסא הרבנות באנטופול ובהורודץ. כשמלאו לבנו עשרים שנה מסר לו את הרבנות בהורודץ והוא עצמו נשאר באנטופול עד פטירתו בשנת 1862.

שאל אביך ויגדך, זקניך – ויאטרו לך...

פנינה רבינוביץ־רוטמן

הרב ר׳ הירש (רבינוביץ)

הרב ר' הירש נולד בשנת 1850 לאביו ר' עקיבא רבינוביץ מגרודנו. הוא היה למדן גדול שכל חייו קודש לתורה ואשתו היתה מפרנסת את המשפחה מהחנות שבבעלותה. ר' הירש התחתן בגיל צעיר מאוד, כמנהג

הימים ההם, ונשא את בתו של ר' דוד־יוסל המלמד מאנטופול.

כבר בהיותו בן 20 התמנה לדיין ליד ר' פנחס מיכאל שהעריכו מאוד. בהיותו רחב אפקים רכש לו ידיעות גם במקצועות חילוניים, כולל מתמטיקה גבוהה.

מספרים, כי פעם הגה ר' הירש בעיה קשה מאוד בגיאומטריה. פנו למתמטיקאי הידוע ר' חיים זליג סלונימסקי בוורשה לבקשת פתרון לבעיה, וענו מוורשה: "סלונימסקי הוורשאי אינו יודע לענות על בעיתו של סלונימסקי הפרובינציאלי". מאז התפרסם ר' הירש בכל המדינה בידענותו במתמטיקה, ואם היה סטודנט מתלבט באיזו בעיה קשה במקצוע זה ידע לפנות לר' הירש.

ר' הירש היה גם ידען גדול בעברית וברוסית וקרא בעתונות העברית וגם בעתונות הרוסית.

על אף ידיעותיו הרבות בספרות רבנית ובמדעים כלליים לא התנשא ר' הירש. להיפך, הרב הגבוה זקוף הקומה, בעל הזקן השחור והעינים היוקדות היה כחבר לכולם. תמיד ידע לנחם בעת צרה ולתת סעד רוחני לבני עדתו.

פעם, כשבקר את בנו ר' מרדכי, שהיה ראש ישיבה בקוברין, פרצה שריפה. ר' הירש לא הסס, טפס יחד עם בנו על גג השכן ועזרו בכיבוי האש.

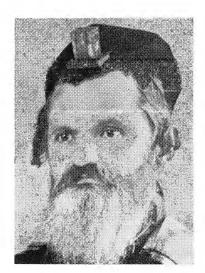
ר' הירש נפטר בזמן מלחמת העולם הראשונה. יהי זכרו ברוך!

חופה וקדושין ע"י ר' הירש ברחבת בית־הכנסת העתיק

פ. ליכט

הרב ר' משה ברמן

הרב ר' משה ברמן נולד בשנת 1864 בראזינאי, פלך גרודנו, שם היה אביו, ר' פייטל, ראש ישיבה שנים רבות. ר' פייטל ואשתו נפטרו כשבנם משה היה עוד ילד רך והוא גדל בביתה של האדעסקע הידועה, שהיתה קרובתם. לאשה צדקנית זו היתה השפעה עצומה על הנער, בעיצוב אופיו ואישיותו. הוא למד בישיבת ראזינאי ואחרי כן נסע לוולוזיין ולמינסק. לבסוף הגיע לאנטופול ללמוד אצל ר' פנחס מיכאל ז"ל.

באנטופול נשא לאשה את בריינע־העניע, נכדתו של הרפ״מ משערשעוו. תקופה קצרה שהה בקוברין ואחרי פטירתו של הרפ״מ, ובעקבות המחלוקת המפורסמת נשאר לכהן יחד עם ר' הערש כרבני העיירה, ועם פטירתו של ר' הערש נשאר רב יחיד.

הרב ר' משה היה אדם שקט, שקוע בתלמודו וטובת הקהלה לנגד עיניו. היה ציוני חם והתמצא גם בהוויות העולם. הוא גם ניסה לשלוח ידו במסחר בשותפות עם ר' אברהם־משה, בנו של הרפ"מ, אך אופיו הישר לא נתן לו להרוויח על הסחורה, ולעיתים קרובות היה מחזיר לקונים את רווחיו! כך נתפרקה השותפות.

אחרי גמר מלחמת העולם הראשונה העלוהו לארצות הברית שני בניו שכבר היו שם: ד"ר פייטל ברמן ומר פינטשע ברמן.

בשנת 1921 התמנה הרב ר' משה לרב של ביהכ"נ
"אגודת אחים" בלוס־אנג'לס. תוך זמן קצר התחבב על
מרבית היהדות האורתודוכסית בעיר והתמנה לאב בית
דין של הרבנים האורתודוכסיים בעיר. גם כאן הוכיח
את עצמו כחניכו של הלל הזקן בשל הבנתו את נסיבות
קיומה של היהדות באמריקה. הוא עצמו ישב כל היום
בטלית ותפילין בבית הכנסת ולמד עד שעה מאוחרת,
ובחזרו לביתו היה ממשיך בלימוד עד שעה מאוחרת
בלילה. הרב ר' משה נהל חליפת מכתבים עם רבנים
רבים באמריקה והיה מכובד על כל יודעיו. עשר שנים
כהן כרב בלוס־אנג'לס, עד פטירתו ביום כ"ב בחשון,
תרצ"א.

שנים רבות נערכה אסיפת אזכרה ביום פטירתו גם אחרי שבית הכנסת עבר למקום אחר.

על קברו הוצב אוהל, כמנהג הקדום במקום הולדתו.

יהי זכרו ברוך!

כתב זאת זכרון בספר ושים באזני בניך...

ע. בן־עזרא

הרב ר׳ משה סולובייציק

ר' משה נולד בוולוז'ין בטבת תרל"ט ועוד זכה לחגוג את בר־המצוה שלו בישיבה הגדולה של וולוז'ין לפני שנסגרה ע"י הצאר בשנת 1892. בשנת 1902 נשא לאשה

את פעשע, בת הרב המפורסם מפרוזשענע, הגאון רבי אליהו פיינשטיין.

בשנת 1910 הוזמן לשבת על כסא הרבנות בראסיין. בשנות מלחמת העולם הראשונה כהן בעיר כאסלאוויץ. בשנת 1921 הגיע לבריסק ומשם לווילנא. בהיותו בווילנא קבל כתב־רבנות מאנטופול אחרי נסיעתו לאמריקה של הרב ר' משה ברמן. משם הזמינוהו ראשי "המזרחי" להיות ראש ישיבה של "תחכמוני" בוורשה, ובשנת 1929 הזמינוהו לאמריקה לישיבת ר' יצחק אלחנן.

עם הגיעו של ר' משה לישיבת ר' יצחק אלחנן החלו לנהור אליה תלמידים מכל העולם. שתים עשרה שנה לימד ר' משה בישיבה, ותלמידיו היו לאחר מכן לרבנים מפורסמים וראשי ישיבות.

ר' משה היה ידוע בפשטותו ובחקר האמת והיה מעמיק בחיפושיו אלה גם בגמרא. היה מורה טוב ומסביר נוח וידע גם להחיות כל סוגיה.

בשנת תש"א נפטר ר' משה סולובייציק ובפטירתו נתייתמו תלמידים רבים שלמדו תורה מפיו. תנצב"ה!

מה טובו אהליך יעקב, משכנותיך ישראל!...

ע. בו־עזרא

הרב ר׳ משה וולפסון

לרב ר' משה וולפסון היתה שייכות קודמת לאנטופול. הוא היה נכדו של ר' חיים זלמן, שהיה רב בעיירה אחרי פטירתו של הרפ"מ.

אביו של ר' משה וולפסון היה ר' מיכל יאנושקער, מחבר "שפת הים" (3 חלקים) וחתנו של ר' חיים זלמן מלבד הייחוס של המשפחה היה לר' משה שם של למדן גדול, ושנים רבות כהן כרב וראש ישיבה בשטוצין, ליד לידא.

כשהתפנה כסא הרבנות באנטופול, אחרי ר' משה סולור בייציק, והחלו לחפש לו יורש, מיד עלתה מועמדותו של ר' משה וולפסוז והזמינוהו לשבת.

בשבת נשא דרשה שזורה בפלפול ואגדה ושבה את לבור תיהם של תלמידי חכמים ופשוטי עם כאחד. במוצאי שבת קויימה אסיפה בביתו של עקיבא פישל ליפשיץ שהיה אחד מ־33 בעלי זכות הבחירה בעיירה ופה אחד בחרו בר׳ משה וולפסוז.

ר' משה ידע להתהלך גם עם השלטונות וגם עם הגויים בעיירה, בהעזרו בידיעת רוסית ופולנית.

הוא התמסר בהתלהבות לעניני הקהילה ומוסדותיה. הוא גם קבל על עצמו לפקח על התלמוד־תורה בבית המדרש הישן, שם למדו תנ"ך, דקדוק ולשון קודש.

אך למרבה הצער לא האריך ר' משה בכהונתו.

בשנת 1929, אחרי הפרעות בחברון וחורבן הישיבה בחבר רון וטבח תלמידיה, הספיד ר' משה את הקדושים, ומיד אחרי תפילת מעריב כשחזר לביתו בלב שבור, קבל התקפת לב והחזיר נשמתו לבוראו.

הוא השאיר אשה, חמש בנות ובן יחיד. בתו הבכורה שפרה נישאה לרב וואַלקין, שהיה רבה האחרון של אנטו־ פול עד לחורבן העיירה. הבת השניה מיכלה נישאה לשוחט בקוברין ושם ניספתה. הבת השלישית לאה׳צה נישאה לז׳בינקה וניספתה שם. הבת חיה׳לה נישאה לרב חיים ב״ר אביגדור סירוטה והבת הקטנה מלכה׳לה ניספתה באנטופול יחד עם אמה ואחיה.

האהל על קברו של הרב ר' משה חלפסון

זלמו זאב שחור

הרב ר' יוסף דוד

אבי הגאון ר' יוסף דוד זצ"ל, רב ואב"ד באנטופול ואח"כ בסמיטיץ, נולד ברוזנוי שבליטא, לאביו הגדול בתורה ויר"ש רבי אלכסנדר זיסקינד שחור זצ"ל ולאמו הצדקת מרת רייזל בת הרב הגאון ר' זלמן, שהיה רב ואב"ד ברוזנוי, וישב על כסא הרבנות במקום אביו הגאון הגדול שבדור ההוא, רבי אלחנן מבוריסוב זצ"ל. הסבא ר' אלכ־ שבדר זיסקינד היה בנו של רבי חיים לייב שחור ממיר, שהיו קוראים לו ר' חיים לייב הנגיד, כי היה מנהל עסקים גדולים והיה מלווה את כספו בלי רבית לכל נצרך. ר' דוד'ל ממיר, חיים לייב היה חתנו של הגאון הנודע ר' דוד'ל ממיר, מגדולי רבניה של עיר זו וממיסדי ישיבת מיר הגדולה.

אבא זצ"ל קבל את חינוכו בישיבת וולוזין ויצק מים על ידי דודו הגדול הגאוז הנצי"ב זצ"ל שחיבב אותו מאד. כשאבא זצ"ל ישב על כסא הרבנות באנטופול היה הנצי"ב נוהג לבקרו. יום ביקורו של הנצי"ב היה ליום חג לא רק לאנטופול אלא לכל הערים שבסביבה. גדולי התורה מרחוק ומקרוב היו באים להקביל את פני רבן של ישראל. אחרי חתונתו לא רצה אבא זצ"ל לקבל עליו את עול הרבנות ובחר לחיות מיגיע כפיו. מבית מסחרו. רוב שעות היום, לרבות הלילות, היה עוסק בתורה ואשתו היתה מנהלת את המסחר. אבל רצה הגורל שאבא יאיר בתורתו את שמי יהדות ליטא. והנה נפלה שריפה בעיירה ונשרף גם בית אבא ובית מסחרו ואבא ירד מנכסיו. באותו פרק זמן נפטר הגאון הצדיק רבי פנחס מיכאל וצ"ל, שהיה שנים רבות ראב"ד דאנטופול. ידידי אבא הביאו לו את כתב הרבנות של העיר אנטופול והפצירו בו למלא את מקום רבי פנחס מיכאל זצ"ל. באיז ברירה קבל אבא את ההצעה ונתקבל כראב"ד באנטופול. רבי פנחס מיכאל היה מפורסם

לא רק כגדול בתורה, אלא גם כצדיק ובעל מופת, ורבים היו משכימים לפתחו לשאול בעצתו ולהתברד מברכות פיו. כשישב אבא על כסא הרבנות באנטופול, התחילו לבוא גם אליו מכל הסביבה לשאול בעצתו ולהתברך מברכות פין. אבא ניסה לדחות את המשכימים לפתחו, באמרו שאינו צדיק ולא בעל מופת. אבל כל זה לא הועיל. מרי נפש לא פסקו לבוא לתנות לפניו את מרי שיחם. באין ברירה נאלץ אבא להענות לדורשיו והדריך אותם ברוב חכמתו עד שיצא טיבו בכל הסביבה כגאוז, חכם וגומל חסדים. אבא היה חריף ובקי גם יחד. על בקיאותו שמעתי מפי ר' ישעיה גרינברג ז"ל (מותיקי המורים של הת"ת "שערי תורה" בתל־אביב־יפו) שהיה לומד תורה אצל אבא זצ"ל. פעם ישב בבית אבא ולמד. נכנס לחדר הספריה בו ישב אבא. בכדי לקחת ספר לעיין בו. שאלהו אבא: ר' ישעיה, איזה מסכת נחוצה לך? אמר לו: מסכת זו וזו. ואיזה מסכת הנד לומד? מסכת זו וזו. אם כד -- אמר לו אבא -- הנד עומד בדף פלוני ועליך לעיין בדף אלמוני שבמסכת השניה. עד כדי כך הגיעה בקיאותו של אבא זצ"ל.

אמא זצ"ל ספרה לי כי עוד בימי נעוריו, כשהיו שמים סיכה בדף ראשון של איזו מסכת שהיא, היה אומר בעל פה מה שכתוב באותו מקום בדף פלוני אלמוני. הגאון ר' מאיר ברלין היה אומר כי אבא היה מסוגל לחבר מסורת הש"ס בעל פה מבלי לעיין באף ספר, כי אבא היה בקי בש"ס ופוסקים כמו יהודי ב"אשרי".

אבא זצ"ל היה מחונן בהסברה יוצאת מן הכלל, וכשהיה אומר את שעורו לפני תלמידיו היו הדברים שמחים ומאירים כנתינתם מסיני. היה אוהב את כל אחד מישראל כנפשו, וכל אחד מאנשי העיר ראה את אבא כאב וכפטרון, הכואב את כאבו ומוכן לעזור לו בשעת מצוקתו. ידו היתה פתוחה לכל דורש, והיה מוציא לצדקה הרבה יותר מחומש. כשערכו מגבית עבור ענין חשוב היה אבא ראשון התורמים, ותרם את התרומה הגדולה ביותר, בכדי שעשירי העיר לא יוכלו לפטור את עצמם בתרומות של מה בכך.

השכל הישר היה לאבא יסוד מוסד בלימוד התורה.
ובאותו שכל ישר היה פותר בעיות קשות בשעת דיני
תורה שהובאו לפניו. תמיד היה משתדל ללמוד את
הבעיות לכל עמקן, ובעלי הדין התפלאו תמיד על רבם
שמתמצא בעניני מסחר וכלכלה כאחד הסוחרים המובהקים.
המיד היו נפטרים ממנו בעלי הדין בשביעות רצון, גם
אלה שהפסידו במשפטם. כי ראו את חכמת האדם בשעה
שישב בדין. מעצם פסק הדין וניסוחו הבינו כי שגו
בתביעתם והצדק עם הצד השני שיצא זכאי במשפט.

טיבו כדיין מובהק יצא בכל הסביבה, ומקרוב ומרחוק היו משכימים לפתחו בדיני תורה ובירורים בענינים מסובכים. בין בעלי הדין שהיו מופיעים לפניו היה גם ר׳ עוזר ויצמן, אביו של נשיא ישראל הראשון ע"ה, שהיה סוחר יערות, והיו לו מדי פעם בירורים עם שותפיו ולקוחותיו. פעם הופיעו בפני אבא זצ"ל שלושה שותפים לעסק גדול, כלם יראים ושלמים, ונוסף לבקיאותם במסחר היו גם בקיאים באותיות הקטנות. בקשו שאבא יברר את הסכסוך שנפל ביניהם. אבא, אחרי ששמע את טענו־ תיהם בקש שיביאו לפניו את ספרי החשבונות. הפנקסן הביא את ספרי החשבונות, ובקש לתת לאבא זצ"ל הסברים. אולם אבא אמר לו שזה מיותר. "בעצמי אמצא את מבוקשי". אחרי עיון בספרי החשבונות מצא טעות בהנהלת הספרים, ואחרי תיקון הטעות הותר כל סבך הסכסוכים, והכל בא על מקומו בשלום. הדין תורה הזה עשה לו כנפיים בחוגי הסוחרים, וכולם ראו בזה מעין משפט שלמה. אמא זצ"ל לא יכלה הפעם להבליג על סקרנותה ושאלה את אבא איך הגיע למסקנה שהסיבה לכל הסיכסוך היתה טעות בהנהלת הספרים? ענה לה אבא: הדבר פשוט מאד. ראיתי לפני אנשים כלם ישרים, ואין אחד רוצה להיהנות מפרוטה שאינה שלו. אם כד איך יכולים אנשים ישרים כאלה להגיע לידי סכסוך כה חריף? באתי לידי מסקנה שטעות נפלה כאן, ואחרי שעיי־ נתי בפנקסים עיון מעמיק מצאתי את הטעות, ועל ידי זה ניטל העוקץ מכל הסכסוך.

שמעו כדיין מלא חכמת ד' עבר גם לאוכלוסיה הנכרית. גוי שהיה לו סכסוך עם יהודי או עם חברו הגוי היה מביא את דינו לפני אבא זצ"ל. הדבר הגיע עד כדי כך שהשופט הממשלתי (סודבני פריסטאב) הרגיש שעומס המשפטים הוקל מעליו בהרבה. הוא התחיל לחקור על מה ולמה פסקו אנשי ריב ומדון, עד שהוברר לו כי שמעו של הרב יצא בין הגויים ואלה מביאים לפניו את סכסוכיהם. הוא ערך מכתב לאבא וביקש שירשה לו לערוך ביקור היכרות אצלו. הרשות נתנה והשופט בקר את אבא זצ"ל ויצא ממנו מלא התפעלות. אבא זצ"ל ניצל את ידידותו של השופט לטובת העשוקים, והשופט הזה הפך במרוצת הזמן לאוהב ישראל. הרבה סיפורים היו מהלכים בין תושבי הסביבה על עצותיו של אבא זצ"ל, שגבלו עם סיפורי נפלאות.

אחרי ישיבה על כסא הרבנות באנטופול אחת עשרה שנה, נתבקש אבא לכהן כראב"ד בעיר סמיטיץ, שהיתה עיר גדולה וידועה בעולם הרבנות. עם פטירת הרב הזקן של סמיטיץ, שהיה גאון וגדול בישראל, נשארה העיר שרויה בלי רב כמה שנים, מפני המחלוקת בין הצדדים בעיר. כשהגיע שמע הרב מאנטופול לראשי הקהילה בס־מיטיץ, הסכימו כולם להמליך עליהם את הגאון רבי יוסף דוד כרב ומנהיג רוחני. משלחת מטובי העיר נסעה לאנטוד

פול למסור לאבא את כתב הרבנות. לא קל היה לאבא לעזוב את אנטופול ואת הידידים הרבים שרכש לו שם, אולם גדולי הדור שבזמן ההוא הפצירו בו שיקבל את משרת הרבנות בסמיטיץ. כשנודע לראשי קהילת אנטופול שקהילת סמיטיץ הגישה כתב רבנות לרבם, נעשתה העיר כמרקחה. ראשי הקהילה החליטו להביא את תעצומותיהם לפני רבן של ישראל, הגאון רבי חיים סולוביציק מבריסק. קהילת סמיטיץ זכתה, ואבא זצ"ל התכונן לעבור למקום כהונתו החדש. היו בני סמיטיץ שמחים לקבל את פני רבם ובני אנטופול שרויים בצער ובדאגה. ביום שאבא זצ"ל עמד לעזוב את אנטופול התאספו כל בני העיר אנשים נשים וטף להפרד מרבם האהוב. גם שאינם בני ברית באו להפרד מה"רבין" הגדול. שיירה של כלי רכב לוו את אבא ורבים הלכו ברגל. כלם מררו בבכי. קשה היתה עליהם הפרידה. כשהגיעה הבשורה לסמיטיץ, שהרב מתקרב לעיר יצאו כל בני סמיטיץ להקביל את פני הרב בתופים ובכלי זמר, והעיר סמיטיץ צהלה ושמחה.

אבא זצ"ל הגיע לסמיטיץ בערב ראש השנה תר"ס וה־ עיר לבשה חגיגיות כפולה לכבוד הימים הנוראים והמועד דים ולכבוד הרב החדש שבא לכהן פאר, אחרי הפצרות רבות. את חג הסוכות חגגו בשנה ההיא בשמחה יתירה. שרידי הדור ההוא עוד מרבים לספר על שמחת הרגל. שמחת בית השואבה שעלתה על כל השנים שעברו בגלל הכתרתו של הרב החדש. אבא זצ"ל היה דרשו נפלא וכמ־ עיז המתגבר. פין היה מפיק מרגליות בדברי תורה וחכמה בכל הזדמנות. בשבתות ובחגים היה הקהל מלווה את הרב לביתו, ובבית נערך קידושא רבא, ואבא זצ"ל היה דורש בעניני דיומא. היות ובסמיטיץ היו גם חסידים, היה אבא משלב בדרשותיו גם דברי חסידות. לסעודה שלישית היו באים תלמידי חכמים, ואז השמיע אבא זצ"ל דברי הלכה בפלפולי דאוריתא. אחרי ההבדלה על הכוס באו פרנסי העיר ועסקני הציבור להתיעץ בצרכי ציבור. אבא דאג גם לבדק הבית בכל בניני הציבור שנחרבו בימי המחלוקת החריפה.

סמיטיץ זכתה למלכותו של אבא זצ"ל רק שש שנים. ביום ח' אלול תרס"ו השיב את נשמתו אל על. הידיעה על פטירתו השרתה אבל כבד בכל הקהילות הקרובות והרחוקות ומכל הסביבה נהרו להלויתו. גדולי הרבנים שבדור ההוא השתתפו בהלויתו והספידוהו. ביניהם הגאון רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב מוולוז'ין, שהיה דודו. הגאון רבי יחיאל מיכל אפשטיין מנווהרודוק בעל "ערוך השלחן", שגם הוא היה דודו. שני תלמידיו הותיקים, שיצקו מים על ידיו במשך שנים רבות, הרב הגאון רבי מאיר ברלין שהיה בן אחיו ובשנותיו האחרונות ישב בתל־אביב, והרב הגאון רבי יצחק קוסובסקי, שהיה בן של דודו הרב רבי שאול קוסובסקי — שחור, ואחי אשתו, הרבנית אמנו מורתנו ליפשה, זכר צדקת לברכה.

ע. בן־עזרא

הרב ר' יצחק אלחנן וואלקין

ר׳ יצחק אלחנן וואלקין נולד בשנת 1900 לאביו הגאון ר׳ אהרן וואלקין ואמו רחל, בת ר׳ בן־ציון סאראצקין.

כבר בצעירותו ניכר בכשרונותיו הבלתי רגילים. בהגיעו לגיל בר מצוה התקבל לישיבה הידועה במיר (בהנהלת הגאון ר' אליהו ברוך קאמאי ור' ירוחם ליבאוויץ). שם למד משנת 1913 עד שנת 1915 ואח"כ עבר לישיבה בראדין, אך הוא המשיך להתגעגע לישיבת מיר, סיכן את חייו, עבר את הגבול והגיע לפולטבה, מקום משכנה החדש.

נוסף למסירותו לתלמודו היה מסור לחבריו ועזר להם במצבים קשים, בעיקר בזמן השתוללות הטיפוס שלבסוף פגע גם בו. כשהבריא חזר לליטא, שם לימד תקופה ידועה בתלמוד תורה בקלם, וכשחזרה הישיבה של מיר למשכנה הקבוע חזר גם הוא אליה.

כשנפטר ר' משה וולפסון, נשא ר' יצחק אלחנן את שפרה בתו וגם ירש את כסא הרבנות באנטופול.

הוא עסק גם בצרכי ציבור ונערץ ע"י קטן וגדול. כשפרצה מלחמת העולם השניה, והבולשביקים נכנסו לעיירה, עשה חלק מעבודתו במחתרת, ואילו כאשר נכנסו הנאצים, נספה ר' יצחק אלחנן עם בני עדתו. ה' ינקום את דמם!

משה פולק

ר' בנימין ראש ישיבה

היה יהודי בעל עמדה יפה, ופרקו נאה שתמיד צועד בקומה זקופה. מזמן שהכרתי אותו היה לו זקן ארוך ולבן ושפם לבן־חום מהרחת הטבק. היה עניו מאד, ולא התעכב בשום ענינים לא בחוץ ולא בבית, וכל מעיניו היו אך ורק להרביץ תורה לתלמידיו. כל שלוש שנים היה גומר מחזור של למודים במסכתות בלימודי יום, ואחרי כן המשיכו הרבה מתלמידיו מכל התקופות ללמוד ולשמוע ממנו שעור במסכתות בכל ערב וערב.

הרבה דורות של לומדים ותלמידי חכמים העמיד ר' בנימין בכל תקופת חייו היפים. גם אחי אהרון, שהיה מבוגר ממני ב־18 שנה למד אצל ר' בנימין, ואחרי כן נסע לישיבת וולוזין. למדו אצלו הלמדן הידוע ר' יענקל ביילה חנה קעם, ר' אהרן אשר וולינעץ, ר' יענקל פפה, ר' איטשע שרה מעניע'ס, ר' לייזר יענקלים ואחרים. הם ירשו ממנו את

בקיאותם בתורה ואת דבקותם בלימודה. ר' בנימין היה יהודי מפולפל ובקיא בכל גנזי התורה ורזיה.

הכרתי את ר' בנימין ואת משפחתו טוב מאד. הם היו שכנים טובים שלנו. בית על יד בית. כשרק התחלתי ללכת על רגלי היה ביקורי הראשון בביתם. אשתו, הדודה חיה כפי שקראתיה, התייחסה אלי כדודה, ולא רק היא כי אם כל המשפחה. את הבן הבכור ר' מוטל הכרתי רק מביקוריו בביתנו ובביתנו. הוא גר אחרי חתונתו בקוברין. אבל הבנות מלכה, שרה־ויטה ומיכלה, הן היו בכל_תקופת חיי ילדותי כאחיות לי. בכלל כל המשפחה התידדו עם בני משפחתנו, ובעיקר עם אחי ואחיותי כחברים־חברות הטובים ביותר, והם היו אתנו כבני־בית. כשגמרתי את החדר הראשון של ר' אלתר, בו למדתי קמץ א, וכשיצאתי ממנו ידעתי כבר אפילו כל הברכות בעל־פה, עברתי ללמוד בחדר המתוקן של ר' לייבוש, שלימד אותנו בביתם של ר' בנימין וחיה

שכנינו, הרגשתי את עצמי בביתם כילדם, וחיה והבנות התייחסו אלי במיוחד בחיבה רבה, והיו מכבדים אותי בכל מיני מתיקה, ובכל מה שרק רציתי. הייתי מבקר בביתם בשעות היום הפנויות בכל תקופת ילדותי. עד שלמדתי אצלו בישיבה הכרתי את ר' בנימין רק בשבתות וחגים כשבקרתי בביתם לעתים קרובות עם אבי, שהיה בא לר' בנימין כדי לפתור סוגיא או קושיא, שנתקל בה בלימודיו בהרבים בספרים הרבים, העתיקים והחדשים שהיו בביתנו.

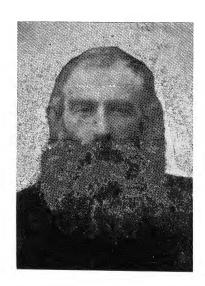
כשר' בנימין היה קצת חפשי מלימודיו, היה עומד על יד האצטבאות המרובות עם הספרים שבביתנו, שהיו מאוחסנים סביב הקירות, ומדפדף ומחפש ואוסף חבילת ספרים, שבכל פעם היה מחליפם באחרים. לר' בנימין ראש־ישיבה, רבי ומורי ושכני הטוב ביותר

לא פעם, בשעות המאוחרות של הערב או בחוה"מ,

לר׳ בנימין ראש־ישיבה, רבי ומורי ושכני הטוב ביותר ולכל משפחתו הנני מקדיש בהערצה ובכבוד ולזכרון את השורות הללו.

הרב ר׳ אהרן אשר וולינץ

ר' יעקב חיים שו״ב

ר׳ יעקב חיים שו״ב ז״ל באתי להזכיר לאיש אחד המיוחד באנשי עיר אנטיפאליע, האיש הדגול והמצוין במעלותיו, נדיב לב ועוסק בצרכי

ה״ה ר׳ יעקב חיים שו״ב ומוהל ב״ר ישראל זעליג קאטליר ז״ל, הוא הי׳ הש״ץ והבעל קורא היותר הגון בהעיר בבה״מ החדש ואח״ז בבה״מ החומה. בשבתות ויו״ט, ובפרט בימים הנוראים בתפלת המוספים, שהביא תמיד עונג רב בתפלותיו לכל הנאספים, ועל איש מרומם כזה נאמר בתפלת הש״ץ כתפלת זקן ורגיל ופרקו נאה וזקנו מגודל, וקולו נעים, ומעורב בדעת עם הבריות.

צבור באמונה, ובצרכי כל אחד ואחד למלאות בקשתם יותר מיכלתו בגופו ובממונו, וקבל את כל אדם בסבר פנים יפות.

הוא הי' מהשלשה ושלשים אנשים שנבחרו בחתימת כל אנשי העיר שכל צרכי העיר נעשים ע"י, בלי שום ערעור וטו"מ משאר אנשים, וכן נסע הנ"ל בישיבות לבחור רב בעיר, והי' הגבאי בת"ת שעסק מדי יום ביומו, והגבאי בחברה בקור חולים לשלם עבור עניים החולים להרופא והרפואות, ומה רב עמלו במעות חטים עבור העניים לחג הפסח, ועליו נוכל לאמר כאמור באבות: כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו.

נפטר י"ז סיון תרצ"ג -- תנצבה"ח.

צביה שניידר

ר' משה לייזר השוחט וחבריו

בית אבי, ר' משה לייזר השוחט, היה בערבי חורף מקום מפגש לו ולחבריו שהיו יושבים פעמיים־שלש בשבוע ללמוד תורה.

המבוגר בהם היה משה אברהם׳קעס, יהודי למדן ובר־

אוריין, לשעבר מנהל פנקסים אצל סוחר יערות. הוא התקיים מתמיכתם של ילדיו באמריקה וחדל זה כבר לעבוד, לכן היה מגיע הראשון. הוא היה כבן־בית אצלנו ובחכותו ליתר האורחים היה בינתיים מציץ בספרי הקהל

של בית המדרש של מאיר פודוט, שם אבי היה הגבאי. הוא היה גם עוזר בהכנת הגמרות והכנת התה.

השני היה ר' שלמה מיכל וולפסון. היה יהודי נמוך קומה ששיבה הקדימה לעלות בשערותיו, אך עיניו רכות כעיני ילד. אבי היה אומר עליו כי הוא הלמדן הגדול שבהם. ר' שלמה מיכל היה סוחר־קמח במקצועו, כלומר אשתו ניהלה את המסחר והוא עזר לידה. למעשה היו כל מעיניו בלימוד תורה, ולכן היה גם הוא מקדים לביתנו כדי להשתחרר מן העול היום־יומי.

ואז היה מגיע אבי. חבריו היו רגילים בכך שהוא מאחר בידעם כי הוא עסוק מאד. זוכרני את מראהו, גבה קומה, רזה, בעל מבט קשה אך לב של זהב. כלנו ידענו את הסיבה למבטו הקשה: היה חלוש בבריאותו ועבד קשה גם כשוחט וגם כסוחר מדי יום ביומו, ובערבים היה לומד עד שעה מאוחרת גם בעצמו וגם עם חבריו.

שני חברים נוספים היו מגיעים והם משה אליהו, מלמד הגמרא, ומאיר יוסף המלמד בתלמוד תורה, שניהם למדנים אך פרנסתם קשתה עליהם. כשהסבו לשלחנו של אבי היו שוכחים את כל בעיות הפרנסה ובעינים נוצצות ולבבות מלאי אהבה היו שוקעים בלימוד תורה. מדי פעם היה אחד מהם פוצח בניגון תוך כדי דיון על סוגיה, וכלם כאחד היו מאזינים אחד לשני בדרך ארץ ובהערכה הדדית.

זכור אזכור ערב חורף בחדר האוכל. אבי וחבריו מסבים לשלחן ליד תנור המחמם את החדר. חברותי ואני יושבות ליד שלחן אחר ומכינות שעורים ברוסית ובעברית. אמי, עליה השלום, טווה חוטים כשרים לציציות לטליתות של ילדים עניים. מטבעה היתה אמי תמיד במצב רוח טוב, אך בהסתכלה על אבי, מקשיבה לתלמודו, היתה בודאי חולמת על עולם הבא המחכה לה גם בזכות עצמה וגם בזכות

אריה שקולניק

ר' אברהם יהודה מרגליות

ר׳ אברהם יהודה אמנם לא היה יליד אנטופול, אך קשה לתאר את אנטופול בלי ר׳ אברהם יהודה.

גולד בגרודנו בשנת 1857 וגדל בבריסק. לעירנו אנטופול

בא ללמוד אצל ר' פנחס מיכאל זצ"ל. הבחור הצעיר נודע מיד במוחו החריף ללימוד וגם למשחק השחמט.

רבים רצו בו לחתן, עד שזכה בו אחד מטובי העיר ר' חצקל, גיסו של אפרים ליפשיץ. ר' אברהם יהודה לא רצה לאכול "קעסט" על שלחן חותנו, כמנהג הימים ההם, ולכן נהיה למלמד. עשר שנים עסק במלמדות, אך המקצוע לא התאים לאפיו. היה בו כח יוצר והוא שפע יצירה. בין היתר בנה בית חרושת למשחה לגלגלי עגלות, ומזה הת־פרנס. עם זאת נמשד ללימוד ולמשחק השחמט.

יום אחד הופיעו אנשי המכס ואסרוהו. הוא הצליח להמלט ולן כל לילה בבית אחר עד שעבר להתחבא אצל ר' אפרים סטאווסקי במשך שבועות. מחופש כאשה ברח לבריסק ומשם נסע לאמריקה.

באמריקה התחיל לסחור בשמנים. וכך נודע כתלמיד חכם ושחקן שחמט שוכה בפרסים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה עבר לגור בתל־אביב, ליד בנו, ונפטר בארץ ישראל ביום ד' בכסליו תרצ"ט. יהי זכרו ברוך!

הרב ר' אהרו אשר וולינץ

חברת משניות וחברות לימוד אחרות

הבאתי בספרי "שמירת שבת", שהרב מבריסק זצ"ל ראה פעם אחת בבית המדרש, כי שני אנשים נושאים נייר וכותבים שמות אנשים. על שאלת הרב לפשר הדבר ענו לו כי עושים רשימה לחברה־משניות. גער בהם הרב ואמר: "מה עוד? עוד מעט ותעשו חברה שומרי שבת!... הכל מחויבים ללמוד משניות או לשמוע, כמו שהכל מחויבים לשמור השבת, ועל מה לעשות חברה מיוחדת?". דברי הגאון הנ"ל על אנשי עיר אנטיפאליע.

באנטופול לא היתה חברת שומרי שבת, כי כל האנשים מנער ועד זקן שמרו את השבת; לא היתה חברת־משניות, יען כל הנמצאים בבית המדרש שמעו בלימוד המשניות; לא היתה חברה עין־יעקב, כי כולם נטו אוזן קשבת ללימוד העיו־יעקב; לא היתה חברה תהילים, וכל אחד ואחד

אמר תהילים בכל יום ויום, ובלילות שבת בשעה הרביעית בחורף, ובקיץ ביום השבת בשעה השלישית התאספו כולם לבתי מדרשות לאמר תהילים בציבור, ואחר אמירת ה־ תהילים ישבו כולם אצל השלחנות בלימוד משניות, עין־ יעקב וש״ס.

גם חברת מתפללים לא היתה בעירנו. כולם באו בכל יום להתפלל בבתי מדרשות ככתוב (תהילים נ״ה): בבית אלקים נהלך ברגש (ר״ת ברד רוח גשם שלג). ובפרט בשבת ויו״ט לא היה ניכר בין שבת ויו״ט לימים נוראים, וכן בשאר המצוות. בחג הסוכות היה מספר הסוכות כמספר הבתים, ועליהם אמר הכתוב (שמות י״ט) ויחן שבי ישראל נגד ההר. "ויחן״ לשון יחיד, כולם כאחד חנו אצל הר התורה.

ע. בו־עזרא

לתולדות הרב בנימין סקידלסקי

נולד בסלונים לאביו ר' יצחק בשנת 1889. ר' מרדכי'לי מסלונים הסמיך אותו, וגם ר' חיים מבריסק סמך עליו את ידין.

ר' משה גינזבורג מסמרגון היה אחד מרבותיו. כשנשא את הניה, בתו של ר' יעקב חיים השוחט, נתן לו במתנה נדוניה חלק מן השחיטה באנטופול והיה השוחט באנטופול עד בואו לאמריקה בשנת 1920. כאן היה בדקן בחברת Kraft. נפטר בשנת 1945.

באמריקה התרועע עם גדולי הרבנים ובא בחילופי מכתבים שהכילו חידושי תורה עם ר' משה סולובייציק, ר' משה ראזין (מחבר כמה ספרים) ועוד מגדולי ישראל.

בין הרבנים יוצאי אנטופול שבאמריקה הכירוהו כאוהב תורה ואוהב הבריות.

יהי זכרו ברוך.

שמואל ורשה

הרב ר' יצחק ליפשיץ

אנטיפולי, עיירה בלב פולסיה, על המסילה: בריסק דליטא — פינסק, שנים אחדות אחרי שעת החירום העולמי. החיים כבר שוטפים בנחת, במרוצם הרגיל, ורוח אחרת היתה בעיירה. בעלי בתים נכבדים ומופלגי תורה, אשר העיירה עשירה בהם, משתדלים לתקן ולשפר את החינוך בה, לתת לו את הדמות והצורה הראויים, והם מבססים ומבצרים את הקיים, ועוד מוסיפים בקדש. עומדת שאלה: נחוצים מלמדים גבוהים לגפ"ת, והעסקנים מעריכים היטב את אשר שומה עליהם לעשות. הם עובדים במרץ רב. בהבנה ובחשבון. ולעירנו הובא אז בתור "רבי" ראשי חרה"ג ר' שלמה זצ"ל, וולוז'ינאי ותיק. וכעבור זמן מה הובא אחריו גם הרב הגאון ר' יוזפא דוידובסקי (בעהמ"ח "אמרי יוסף" ואב"ד דצרנוויץ אח"כ.) ומוסד חנוך זה היה "אמרי ישיםה קטנה, מוסד ער וחי ומבטיח הרבה.

בימים ההם ידעתי עוד את יצחק מרחוק, ראיתי תכופות את הנער יפה־התואר ויפה־הקומה בין מערכות הנערים אשר כבדוהו כ"מכובד" גדול, אולם במגע קרוב עדיין לא באתי אז אתו. אחרי שנים אחדות: בעולמנו הצעיר כבר יצאו לו מוניטין בתור הארי שבחבורה בכתתו, ובשעה שאני מתקבל לחדרו של ר' שלמה הנ"ל, אבא ומכירים שואלים אותי בענין רב: "לאיזו כתה נתקבלת? אולי לכתתו של יצחק ליפשיץ?", המחלקה שהוא למד בה היתה מוכתרת בשמו, הוא היה "נציגה", וכשיכולתי להשיב: הן, על השאלה הנו", הרגשתי אז מה מאושר אני, כאילו עליתי במעלה, על שזכיתי ללמוד "אתו" יחד.

וכאן הכרתי את הנער שתהלתו היתה עולה מסוף העיירה ועד סופה. אפשר שבהרבה גרם לזה אפיו המופלא של רבנו. טפוס של מחנך טבעי מחונן, שאם גילה אצל מישהו איזה כשרון מיוחד, נשא אותו תמיד לתהלה על שפתיו. ממש לא גמר עליו את ההלל. ומהערותיו של זה תוך למוד הגמרא היה מטעים ומגיש יום יום לפני המרא דאתרא. ביצחק ז"ל מצא ה"רבי" את אשר נפשו אהבה. והרא נהיה לגולת הכותרת של כל מחלקתנו. ואותנו היה מצוה ה"רבי" ללמוד מיצחק, "כזה ראה וקדש". הוא עמד לפנינו כס מל — אשר אליו צריכות להיות נשואות עינינו!

אח"כ בחדרו של ר' יוזפא מרגישים אנו כבר אוירה של "ישיבה". ישנם גם קשישים. אולם כתתו של יצחק ליפשיץ היא די מסומנת תיכרת. כמובן חלק־הבכורה נוטל יצחק. הוא הראש והראשון בלמוד והנהגה. הרב מעריך את ערכו ומתיחס אליו ברצינות ובכובד־ראש יותר מאשר לכולנו. וכשאני מסכם כעת את רשמי מאז אין הדברים מעוררים בי וכשאני מסכם כעת את רשמי מאז אין הדברים מעוררים בי

כל תמהון. אדרבא: מדוע לא יפליאוהו המחנכים, אם הוא הפליא את כולם, בהיותו באמת הנבחר והמצוין בתורתו והנהגתו? ברור: המבט החודר של מחנך הכיר בו כי לגדולות נועד! אחת אני מתפלא: מהיכן לוקחה בימים ההם מצדנו, נערים בני גילו, כל אותה ההערצה אליו? מדרכם של נערים שיש ביניהם רגשות של קנאה ותחרות וכדומה — אולם ראה זה פלא, ביחס אליו לא היה בנו כלום מכל אלה. אותו הפלינו באופן מוחשי — אולי לא שכלי — מאתנו. הן משכמו ומעלה גבוה הוא מאתנו

ר' יוזפא

ומי יהין לחשוב אפילו שאם ירוץ אחריו יגיעו!! בעינינו נתקבל הדבר כחוק ולא יעבור: יצחק הוא תמיד הראש־ וראשון, הוא המובחר: ויצחק הוא תמיד היחידי שכל אחד מאתנו מבקש בו קרבת חבר — ותמיד מוצא. הוא אך הוא. המורם שבכל עדתנו!

ודומני שקו אופייני זה מלוהו במשך כל ימי חייו הקצרים. מחד גיסא: מורם הוא על הכל, ומאידך גיסא: הערצה יוצאת מן הכלל אליו מצד כל חבריו ומכיריו.

וככלל: דרק גידולו היתה די מופתית: התפתחות מודר־
גת־עקבית, בסדר ובקצב: כל שלב בהתפתחותו הגופנית
היתה מלווה שלב של התפתחות רוחנית מאתימה. זה
השלים את זה. תואמות היו ההתפתחויות, בד בבד הלכו
העליות. שופרא ואצילות היו נסוכים על פניו והם השקיפו
את החיים הפנימיים שבו. את העצמיות הפנימית ביותר,
את יושר לבו, מדותיו התרומיות, והלך מחשבתו הישרני.
ולא פעם עמדנו כמוכי סנוורים למראה התפתחותו המצוינה,
ולא יכולנו ממש להבים אחריו...

והשתיל הזה אשר ניצניו נראו עוד באנטיפולי הושתל אח"כ ע"י מעין מפכה מים חיים, הישיבה הגדולה דקוברין, והוא אז כבן י"ד. וזכורני: אנחנו עוד לא יצאנו אז אל ישיבה, ופעם הוא בא מישיבת קוברין, והנה הופתענו לראות לפנינו "בחור", בן־ישיבה כהלכה! במשך זמן קצר הצליח לעלות כמה שלבים בגרם המעלות של תורה ויראת־שמים, גם רבותינו החדשים כבר מפליאים אותו, ואנו משתאים: הזהו!!

בישיבת קוברין הוא מוסיף ועולה מיום ליום, לומד בהתמדה רבה, וראשי הישיבה מכירים תיכף את רב ערכו, כשרונותיו המצוינים וסגולותיו הנפשיות לתורה ולדעת, ומתיחסים אליו כראוי לו. הוא מחדש כבר חידושי תורה בסברא ישרה וניכר בו כבר הטיפוס של נקי־הדעת, בקצרה: מצטיין בכל המובנים. ומנת חלקו בין בני־הישיבה: הערצה, כבוד, ויקר. ולמרות־הכל הוא אותו הענוותן־ הצנוע, השתקני־במקצת, כמקודם. אדרבא: גם בכוון זה התקדם יותר ואנו קשורים אליו בעבותות של אהבה אמיתית.

ימים חולפים ושנים עוברות. יצחק יצא כבר לישיבה אחרת, ל ק ל צ ק. וכשכולנו מתכנסים לעתות בין־הזמנים בעיירתו, הוא שוב הבולט. משכמו ומעלה גבוה הן בתורה הן בכל דבר. חוט של חן וחסד משוך עליו ועל כל הליכו־תיו. הייתי אומר: איזה חן טבעי היה נסוך עליו ושפע ממנו. ובקשר עם זה נזכר אני בעובדא אופיינית מימי ילדותנו הרחוקים: המשחק הכי מפורסם אצלנו היה משחק ה...מלחמות", הד נפשי מו המלחמה העולמית שהתרחשה

סמוך לאותו זמן, והיינו בוחרים ב"צבא" ו"מצביאים", ואת יצחק היינו מושחים ל"מלך"!...

תרצ"ג -- תרצ"ה. התקופה האחרונה של קלצק. הרוך

הילדותי כבר פג ממנו, דמותו הלכה והתגבשה, אפיו נעשה מוצק ואיתן, ואישיותו בכלל קבלה צורה של בגרות. כחותיו הנפשיים עלו וגאו. והוא היה ער למתרחש מבפנים ומבחוץ. שוחחנו תכופות על פרובלימות שונות, ותמיד התענגנו לשמוע את חוות דעתו הצלולה על דא ועל הא. היה קנאי אמיץ לדבר ד'. אבל לא היתה זאת קנאות שהצעקנות מרובה בה על ההרגשה, אלא קנאות פנימית, נשמתית, אשר האמת נר לרגלה, קנאת האמת. הוא לא חפה על מי שהוא, יהי' מי שלא יהי', אפילו ידיד־נפש; לכולם היה מטיח, ולפעמים גם דברים קשים כגידים. נפשו האצילה לא יכלה לסבול כל סטיות שהן.

מטבעו היה שתקני במקצת. לא אהב את ההמולה. וכשהגיע היום המקווה שבו עמד להפליג ארצה־ישראל, השתמט בכונה מחגיגיות. אולם למרות רצונו ליוהו קהל רב אל המסע, ביניהם כל חברי ה,,חברה־ש"ס" שבעיר, כי במשך הזמן הקצר ששהה בעיר מולדתו בטרם נסעו לא"י למד וגם לימד. ומתוך הכרת תודה לוו חברי ,,חברת־ש"ס" את רבם הצעיר. אחרי הברכות והפרידה עלה לרכבת, ובהתרחקה הלאה־הלאה מאתנו, עמד הוא והציץ על הקהל הנאסף בעינים פקוחות מלאות חמלה וגעגועים... העלה היה על הדעת שזהו המבט האחרון עלינו של נשמה אצילה זו ז ההיה עולה על הדעת שבזה אנו מלוים אותו גם למנוחות עולמים ?... הה! מי מלל מי פלל, מי שיער ומי שעה ?!... תנצב"ה.

שמואל ורשה

מ. פולק

ר' אהרן אשר וולינץ

ר' אהרן־אשר נולד בשנת תר"ם — 1879 בעיירה אנ־
טופול, פלך גרודנו שברוסיה הלכנה, לאביו ר' אברהם
וולינעץ ז"ל ולאמו מרת אסתר־ליבע ע"ה. הוא היה ענף
חשוב לאילן־יחוס מפואר של גדולי תורה וחסידות מדורי
דורות. לפי רוחב לבו בתורה ויראה היה ראוי לרבנות,
אך מעשי אבותיו בידיו ובחר להמשיך במסורת של משפחת
עובדים תמימי דרך, שהשתכרו פת לחמם ביגיע כפיים
ובדוחק ושלחנם עשיר בתורה וחכמה.

משחר ילדותו התמסר ר' אהרן ללימודים בחדרים ור בישיבות, בגיל 14 גמר כל לימודיו בש"ס אצל ר' בנימין, ראש השיבה הידוע בעיירה מכאן ואילך עשה תורתו אומנותו, וביחוד עסק בפוסקים ושו"ת עד שנעשה ראוי ל"סמיכות", אך כאמור מיאן לעשות תורתו קרדום לחפור בו. באותו זמן השתלם גם בלימודים כלליים והיה לבר־ איריין מופלג ומשכיל הבקיא בהוויות העולם.

ר" אהרן היה הבן הבכור מבין 9 הילדים שהיו במשפחה ועליו הוטל העול לעזור בפרנסת הבית. וכך התחיל בהר ראה לילדים בכפר רושעיוע הקרוב לעיירה, וכן במתן שעורים לילדים של עשירי העיירה ממשפחת ליפשיץ. משפחות מיוחסות של גדולי תורה, ובשנת תר"ס — 1899 משארות מיוחסות של גדולי תורה, ובשנת תר"ס — 1899 מחברם של כמה ספרים וביניהם: "דברי חכמים וחידותם", לקט הקוצרים" ואח". בכסף הנדוניה שהוענקה לזוג הצעיר תחור בעיירה חנות של כלי-בית ומכשירי־כתיבה, והשם הצליח דרכם ומסחרם פרץ בארץ עם בתי־חרושת וסוכנים מוורשא, בריסק, פינסק וכו", שכן כולם רחשו לר" אהרך אשר לרעיתו אמון רב הודות ליושרם האישי והגינותם במשאס־ומתנם. ר" א"א לא הזניח גם את מצוות כיבוד אב משאס־ומתנם. ר" א"א לא הזניח גם את מצוות כיבוד אב

ואם והשתתף בפרנסת ביתם המטופל בילדים, אעפ"י. שבעת ההיא כבר נתברך בעצמו בשבעה ילדים.

יצוין לשבחו של ר' אהרן, שבהיותו בשיא הצלחתו קיים הלכה למעשה חציו לו וחציו לד' ולצרכי ציבור. ערב הלכה למעשה חציו לו וחציו לד' ולצרכי ציבור. תרב ערב התפנה ממסחרו ולימד משניות בפני ציבור המתד פללים בבית־המדרש "החומה", וביחוד בשבתות הקדיש מזמנו וממנוחתו לשיעורים ב"עין יעקב" בפני קהל הצמא לדברי תורה מפיו. ובמידה שווה היה מסור וער לעניני הציבור וצרכיו. היה הרוח החיה ב"תלמוד־תורה" ובמוסד לגמילות־חסדים, שימש כיו"ר הנהלת הבנק הקואופרטיבי ולא חשך כל מאמץ להקל על הלווים בשעת דוחקם.

בשנים 1928'9, כאשר הממשלה הפולנית הפעילה את
"מכבש" המסים בלחץ רב, ועסקי החנוונים ובעלי־המלאכה
ירדו פלאים, התחיל ר' א"א לחשוב על העתיד ובעיקר
על עתידם של הילדים, ולאחר עיון ושיקול בדבר, החליט
לה ענות להצעתו של בנו בכורו, יעקב, שהתגורר משנת
1922 בארה"ב, ובשנת 1930 נסע לאמריקה. בתחילה לא
מצא את מקומו הנכון בארץ החדשה, אך כעבור זמן קצר
הסתדר איכשהו והעביר אליו את בתו, חתנו ונכדיו הנו־
תרים. לאחר שכל הילדים הסתדרו בעבודה ובעסקים, ניט־
לה דאגת הפרנסה מהאב המזדקן ויכול היה לשבת בשלווה
על התורה ועל העבודה. את ידעתו הרחבה ובקיאותו
בתורה הריק אל שורת ספרים מלאי תוכן תורני. בשנות
הרווחה שהיו מנת חלקו בערוב ימיו הספיק להוציא
לאור את שנים־עשר הספרים הבאים:

"פורת יוסף" על שמירת שבת: "אושר אבות" על פרקי אבות: "תומר אהרן" על התנאים: "אמרי אהרן" על התפילות: "אשל אברהם" על אקדמות. "אמרי אשר" על בית־הכנסת: "לקוטי אהרן" על מגילת רות: "מנחת אשר" על מתן תורה: "מאמר אסתר" לכבוד שבת: "אושר אהרן" על חמישה חומשי תורה: "לקוטי אשר" על ספר תהלים: "ודע מה שתשיב" תשובות לשאלות המינים ומאמרים אחרים.

כתב־היד לספר האחרון וכסף להוצאתו לאור נשלח לכותב הטורים האלה, שהמחבר היה ידידו ושאר־בשרו, כדי לטפל בהדפסתו בארץ, ואת ההכנסה ממכירתו הקדיש לטובת המוסד לגמילות־חסדים של יוצאי אנטופול בישר ראל. אך בשעה שהספר היה תחת מכבש הדפוס הגיעה הידיעה שר' אהרן־אשר נתבקש לישיבה של מעלה ביום ש"ק ט"ו מרחשון תשכ"ח בניו־יורק.

עם פטירתו בשיבה טובה הסתלקה ממשפחתו, מקרוביו וידידיו, מאנשי עיירתנו אנטופול דמות נאצלת של תורה ויראה, חריפות ובקיאות, צדקה וחסד.

יהי זכרו ברוך.

הרב ר' אהרן אשר וולינץ

בית המדרש "חומה"

בית המדרש "חומה" נבנה בשנת תרמ"ו. ונגמר בחודש אלול תרמ"ח. וכן נרשם על כותל עזרת נשים מלמעלה באותיות זהב "תרחם". הגבאים הראשיים שעסקו בבניה באמונה יום ולילה היו: ר' יעקב שמואל סטבסקי ע"ה ור' אברהם שו"ב ע"ה, שעליהם יאות הכתוב (תהילים קל"ב): "אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לדי".

הצדיק ר' פנחס מיכאל זצ"ל שלח מכתב בקשה ונמסר לשליחים שסבבו בכל הערים הקרובות לאסוף נדבות עבור בניז בית־המדרש שעלה אז לסכום גדול.

צורת בית המדרש, תכונתו וגובה החלונות היתה כמתר כונת בית הכנסת של העיר קאברין. ביהמ"ד "חומה" נבנה על ידי בעלי המלאכה המובחרים ר' ברוך ור' יוסף ע"ה. הם נסעו לקאברין עם הגבאים לראות שמה את צורת ביהכ"נ ועל פיו לתקן ולשכלל את ביהמ"ד "חומה". בשעה מוצלחת חגגו את חנוכת הבית בסליחות הראשונות של שנת "תרח"ם".

לתפילת השבת של ה"סליחות" הביאו את החזן מן העיר האראדעץ, ובמוצש"ק נאספו כל אנשי העיר לחוג את חבוכת הבית. מהנדבות שנאספו אז עשו לפני החג את הרצפה, אבל כשנתיים עמד ביהמ"ד וכתליו לא היו מסויידים. פעם אחת בא לעיר רב מפורסם ונואם גדול ונאספו כל אנשי העיר לשמוע אותו. בעלות הנואם על הבימה עמד רגעים אחדים בלי אומר ודברים, אך הביט על הכתלים הערומים מכל צד ועבר, וכן על התקרה הערו־ מה. אחר כך פתח את פיו ואמר: "רו״ל אומרים (ב״ב,ס׳): מה. אחר בהבית וכו׳ כך אמרו חכמים, סד אדם את "ת״ר, כשחרב הבית וכו׳ כך אמרו חכמים, סד אדם את

ביתו בסיד, ומשייר בה דבר מועט, וכמה? א"ר יוסף אמה על אמה, א"ר חסדא וכנגד הפתח" ("זכר לחורבן"). ומה עשו, אמר הנואם ברעש וקול גדול, אנשי אנטופול? הם נאספו נמנו וגמרו ואמרו: למה לנו לעשות "זכר לחורבן" בכל בית ובית, הבה נבנה ביהמ"ד "חומה" ונשייר כל הבנין בלי חומר וסיד, "זכר לחורבן" עבור כל בתי העיר. הדברים עשו רושם גדול על קהל השומעים וכל הנאספים נתביישו ובפרט העשירים שהורידו את ראשיהם, ככתוב "בושתי ונכלמתי להרים פני". ותיכף אחר הדרשה נאסף סכום הגון, ולמחרת עסקו עושי המלאכה בתיקון הכתלים והתקרה.

ביהמ״ד הזה היה תמיד מקום תורה ותפילה וחברה ש״ס .א"ל. ממידית שבראשה עמד הגאון ר' יוסף דוד רושקין זצ"ל. ואח״כ הרב ר' משה זליג אלישנצקי ע״ה. בו היו חברה "עין יעקב" ו"חברה משניות". מגידי השיעורים היו ר" שמעון שרה׳קעס ע״ה, ר׳ יוסף שמואל ראסיל׳ס ור׳ בער־ טשע מאיר פייבילס ע״ה. וכמה שנים לימד את החברה כותב הטורים האלה. גם חברה "לומדי בלילות" התקיימה. בתחילת הלילה לימדו שני אנשים פרק משניות אחד, בסוף הלילה לימדו שני אנשים אחרים פרק שני. וכן למדו שם ימים ולילות נערים וזקנים עד המלחמה הראשונה שאז נשרף ביהמ"ד "חומה" יחד עם ביהכ"ג וכל בתי המדרש ע"י הקוזקים הרוסים בברחם דרך עירנו מפני הצבא האשכנזי שרדף אחריהם. מביהמ"ד "חומה" נשארו הכתלים עומדים בערך שתי שנים, עד כי הלכו אנשים אחדים לשר העיר ולקחו ממנו רשיון לתקן את ביהמ״ד וכן לקחו רשיון לקחת מהיער קורות ועצים הדרושים לבנין.

זכרונות מביהמ"ר "חומה" שנרשם בספרי "שמירת שבת"

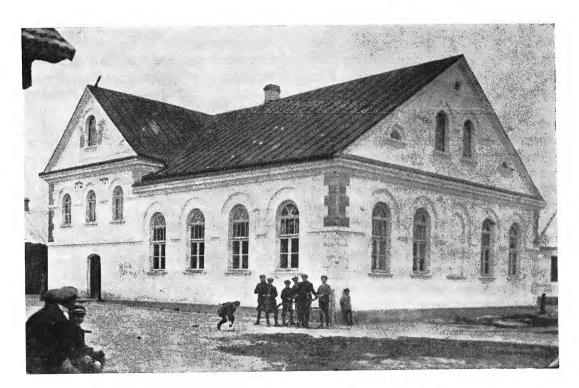
פעם אחת בלמדי בנעורי בביהמ"ד, והנה איש אורח בא ולקח ספר וישב אצל שולחני. האיש היה טוב תואר וכבא בימים. נתתי לו שלום, ועל שאלתי "מאין יהודי"? גמגם מעט בפיו. שאלתיו אם חפץ הוא מה לאכול, ושתק. חשב־תי כי האיש מעונה ורעב, וראיתי להביא לו מה לאכול, ואחרי זאת השגתי בעדו אצל הבעלי בתים מקום לאכול מדי יום ביומו. פעם אחת, בדברי עמו אודות מצבו הקודם, ספר מה שקרה אצל איש אחר, והבנתי שאודות עצמו הוא מספר.

מעשה באיש סוחר גדול בעיר גדולה, בשכבו פעם אחת על משכבו בליל שבת. נדדה שנתו. שם על לבו את דרכי חייו בכלל, ופרט מה שמחלל השבת, ובחשבון נפשו החליט שמהיום והלאה ישמור את השבת קודש בכל נפשו ומאוד; כאור הבוקר קם בזריזות ופנה לדרך בית המדרש, והנה השטן לקראתו, בדמות איש אחד ממכיריו הסוחרים בעיר, ואמר לו: נסע מהר למקום אסיפת הסוחרים, ונעשה שם איזה מסחר. ומבלי הגד דבר ממחשבותיו הטהורות והקדשות פן יהי לבוז בעיניו, נסע עמו, וכן חללו אח

השבת. כן נסה האיש לשמור את השבת כמה פעמים. ובכל פעם נכשל מאנשים ממכיריו. מה עשה האיש! עזב את עיר מושבו והלך לעיר אחרת, רחוק מעיר מושבו. ושם עשה מה שלבו חפץ לשמור את יום השבת קודש. והתורה והמצוות כל ימי חייו, באין מפריע.

ובזה יכולים לפרש מאמר רז"ל (קידושין מ'): "אמר רבי אלעאי הזקן אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים, ויתכסה שחורים, ויעשה כמו שלבו חפץ". ופירש תוספות "יגיעת דרכים ולבישת שחורים משברים יצר הרע ומונעין אותו מן העבירה. ובספור הנ"ל מפרש מי שיצרו מתגבר עליו,

הוא חפץ להיות יהודי כשר וטוב. אך מכשולים על דרכו הטוב ממכיריו, "יסע לעיר אחרת, שאין מכירין אותו, ויעשה מה שלבו חפץ לעבוד את ד' בשמירת שבת ושאר המצוות". כעבור איזה עת נודע מקום האיש שלמד בביהמ"ד חומה לבניו העשירים בעיר מוסקבה, ושלחו לו בגדים טובים ומעות הרבה, ושכר דירה יפה, שם אפו ובשלו עבורו וחי כמה שנים בשלוה ובכבוד, ובמותו באו בניו ממוסקבה, והביאו מצבה יפה אבן שיש בגדר ברזל טוב, ונתנו אז והביאו מצבה יפה אבן שיש בגדר ברזל טוב, ונתנו אז שתי מאות רו"פ לר' פרץ סופר עבור הקדיש כל השנה. וחשבתי אז הכתוב (תהילים ל"ז): "שמר תם וראה ישר. כי אחרית לאיש שלום".

בית־המדרש "חומה"

פרק ג' חינוך ותרבות, מוסדות ותנועות

פרק ג'

חינוך ותרבות, מוסדות ותנועות

ש. טורנינסקי

חינוד ותרבות

אם ניתן להגדיר תרבות במהותה של המלה, הרי ודאי שתרבות בת זמננו אינה עולה בקנה אחד עם התרבות של ימים עברו, ובפרט בעיירה אנטופול. עם זאת היתה פעילות תרבותית ענפה שהתרכזח בתחומים המפורטים להלן.

א. הספריה

הספריה כפי שהכרתיה היתה, בראשית דרכה, בשכנות למקום מגורי — בחציו השני של ביתנו. הספרנית באותם הימים היתה חשקה קולודנר. ספרי הקריאה היו ביידיש. עברית ורוסית. מענין לציין במיוחד שהעבודה בספריה הושתתה על בסיס של התנדבות בכל מקום בו שהתה, מכאן שהוצאות החזקתה של הספריה היו קטנות ותמורת פרוטות אחדות אפשר היה להחליף ספרים. הסכום שנגבה הספיק להחזקת הספרים במצב תקין מצד אחד, אך מצד שני בודאי שלא הספיק לרכישת ספרים נוספים, וכאן בא לעזרה חוג בשם "שוחרי הקדמה" — מתנדבים שהפרישו מכיסיהם את הפרוטות האחרונות להחזקת הספריה. הללו לא באו ממשפחות האמידים, כי אם להיפך, רובם ככולם היו ממשפחות העניים.

לימים נדדה הספריה לביתו של חיים זליג פוסטול, שבר חצרו היה מבנה ובו התגוררה משפחת ולדובסקי. בתו התמסרה להחזקת הספריה — בהתנדבות.

אחד מראשוני החוג "שוחרי קדמה" היה אברמצ'יק פלדשטיין, אשר שנים רבות התמסר בכל מרצו לענין זה. תחנתה השלישית של הספריה היתה בפרוזדור בית הספר "תרבות".

ב. לימודים תורניים

רובו של הישוב היהודי באנטופול היה דתי והחוג של תפארת בחורים" הטביע חותם עמוק לא רק על חבריו, אלא אף על אחרים. חברי החוג, שמקום משכנו היה בבית

בריינע־ריבה, עסק בלמוד תנ״ך, עין־יעקב ואגדה. התר רוממות הרוח בקרב חברי החוג — שגם אבי השתייך אליו — היתה בעיקר בשבתות, בסעודת "שלש סעודות". זכורה לי במיוחד שמחת הכנסת ספר־תורה. בחצרו של מאיר לונד דון נחוגה השמחה. כיסוי בד בגובה של 8 מטר האהיל ממעל, מנורות ניר צבעוני וקישוטים עטפו מסביב את הרחבה של החצר — התרוממות רוח כזו עוד לא ידעה אנטופול.

ב. ציונות

בשנת 1923 התארגן חוג צעירים בשם "חוג התחיה".
עיסוקו היה בהקניית ידיעות בציונות ולימוד היסטוריה
יהודית. היו מתכנסים פעמיים בשבוע וקוראים מכתבי
פרישמן ומנדלי, שלום עליכם ועוד. בזמן הפגישות היו
שרים משירי ציון וכן הכינו הצגה על חיי הקנטוניסטים.
חברי החוג ניסו כוחם גם בלחן והתאימו מנגינה מחודשת
לזמירות שבת "יום זה מכובד מכל הימים". החלו לעסוק
גם בחקלאות ובהכשרה לקראת עליה ארצה. אליעזר
אזרוניצקי, בנו של יהושע־אהרן, התייצב בראש. שכרו
חלקת אדמה וזרעוה כוסמת. ולא רק בחקלאות עסקו, כי
אם גם בעבודות פשוטות כמו ניקוי השוק, ואת שכרם הקד
ישו לקרן הקיימת. עם מותו של אוזרניצקי לקח את
מקומו המורה אברהם טורנינסקי, בנו של שמואל אליעזר,
והמורה ישראל ליפשיץ התחיל ללמדנו שעורים בעברית.
כמו כז אורגנה ספריה עברית בביתה של שרה יהלום.

אז החלו פוקדים את אנטופול נואמים ממפלגות שונות שבקשו למשוך אליהם את הנוער. התארגנה קבוצה של י.ס.א.י. (יידישע סאציאליסטישע ארבייטער יוגנט), מעין ארגון נוער של פועלי ציון ימין, שהועד המחוזי שלה היה בפינסק. החברים עסקו בעיקר בקריאת ספרים וניתוחם.

כמו כן הוצגו מספר הצגות, למשל בשנת 1925 הציגו את ה"דורפס־יונג" של ליאון קוברין בהצלחה רבה.

כמו כן עסקנו בספורט. הכדורגל התחיל להתפתח בהדר רכתו של יאשה ליפשיץ, בנו של בנימין ליפשיץ שהגיע מאודיסה. המגרש הראשון שלנו היה בשדה הפופוניה. לאחר מכן שכרנו מגרש בגן של גורין והכשרנוהו לתחרו־ יות בין קבוצתיות עם ערים אחרות, כגון קוברין, דרוהי־ ציו ועוד.

החינוך

החינוך היסודי היה כדלקמן: בנים ובנות החלו ללמוד ביחד, אך בגמר השנה הראשונה נתחלקו המינים: הילדים — ל"חדר", ללימוד חומש והתחלת לימוד תנ"ך, והילדות – לבית הספר "תרבות".

לאחר מכן היו חלקם של הילדים ממשיכים אצל מלמד דים, ואילו ילדי העשירים הועברו לבית הספר היסודי בין ילדי הגויים.

כית הספר העממי הגרמני

בסוף שנת 1915, עת כבשו הגרמנים את העיירה, פתחו בית ספר עממי של חובה, שלימדו בו מורים יהודיים וגם גרמני אחד. המורים היו: אליהו קלורפיין, מיכלה שבל-ביטש; האחים שמעון וישראל לונדון, המורה ולודבסקי (גיאוגרפיה), המורה לייבוש (עברית), והמורה רבקה שוב (ומרה). כמו כן היה הקצין הגרמני הופטמן "הרמן".

הלימוד בבית הספר היה כאמור חובה. ומכאן שגם ילדי החדר היו חייבים ללמוד בו בשעות לפני הצהרים.

בית ספר זה היה ברחוב פינסקר מאחורי ביתו של שלמה גולדברג הנגר, מול ביתו של ר' מרדכי שיינבוים.

עם יציאת הגרמנים וכניסת הפולנים עבר בית הספר לביתו של מרדכי גולדברג, והחלו ללמוד למודים תורניים וחילוניים בעת ובעונה אחת. בין המלמדים והמורים בבית הספר הזה ראויים לציון: בנו של הרב הירש — רב העיד רה — רבינוביץ, המורה לייבוש — לתנ"ך והמורה דעם קאַכעלניקס איידעם (חתנו של הקאַכעלניק).

מ. פולק

המלמדים שלי

ר' אלתר

הרבי הראשון שלי, שהחזיק את ה"חדר" בבית קטן שגבל עם בי.ג הקברות הישן, היה ר' אלתר. בכל יום היה בא ר' בינימינקה ולוקח אותי על כתפיו ומביא אותי לחדר של ר' אלתר, מרחק חמשה בתים מאתנו.

בשיעור הראשון, כשר׳ אלתר לימד אותנו בעל פה "קמץ א— א״, זרק לנו המלאך לכל ילד קופיקה אחת, וזה באמת חיבב עלינו מיד את הלימוד... אחרי שר׳ בנימינקה החזיר אותנו הביתה הייתי רץ לבדי לחנותה של שיינה רבקה. או לקיוסק של שרה־ויטה, או לביתו של ר׳ משה־אייזיקס לפנות ממתסים או מי סודה, או גלידה.

ר׳ אלתר התייחס אלינו כלתינוקות וגם לא הניף עלינו את רצועתו אלא כדי לאיים בלבד. אך תורתו הרביץ בנו באהבה, וכשגמרתי את 2 הזמנים אצל ר׳ אלתר כבר ידע־ תי את כל האלף־בית, ואפילו את כל הברכות ידעתי בעל פה.

ר' לייבוש

אחרי שגמרתי ללמוד בחדרו של ר' אלתר עברתי לחדרו של ר' לייבוש אשר החזיק את החדר אצל ר' בנימין ראש ישיבה, בבית השני מאתנו. לחדרו של ר' לייבוש הייתי רץ ובא תמיד הראשון, בכדי לקבל אצל בעלת הבית חיה או אצל בנותיה את הסוכריה היומית שלי. ר' לייבוש היה מורה טוב ולימד אותנו עברי ותפילה. הוא גם כן

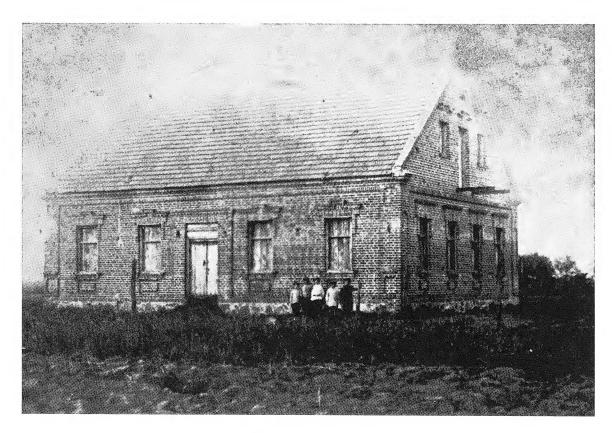
היה נגד מכות, ורס לפעמים מרוגזה היה מדבר מתחת השפם. למעשה פחדנו יותר מאשתו שהיתה לפעמים באה לעזור לו. קולה הצרום היה מבהיל אותנו, ושקט שרר בחדר כשהיא היתה נוכחת.

בקיץ היה ר' לייבוש יוצא אתנו לסיול בבוסתן של גורן ליד האגמים. שם היינו אנחנו הילדים מרגישים את עצמנו כמו דגים במים. בל"ג בעומר היה מוביל אותנו ליער ומספר לנו סיפורים ורכש את לבנו בגישתו החביבה אלינו.

ר' אכרהם הערש

4 זמנים למדנו אצל ר' לייבוש ואחר כך עברנו ללמוד אצל ר' אברהם הערש. ביתו היה על יד אסתר האופה, גם כן על יד ביתנו, וגם פה הייתי מהמקדימים כל בוקר. אצל ר' אברהם הערש התחלנו ללמוד חומש. גם מלמד זה היה מן הטובים. אמנם לפי התנהגותו הגיעו לנו מכות לעתים. אך פשוט לא היה לו כח, ואנו הילדים נצלנו את חולשתו. היינו כמה ילדים שובבים מן הרגיל, וכשאחד התחיל למשתובב אז גם היתר נדבקו נמנו...

רק יום אחד בשבוע היה הרבי "נוקם" בנו. זה היה ביום שישי, בגמר פרשת השבוע. בניגון של פזר ושלשלת היה הרבי מפזר ומשלשל את האזנים שלנו, וימים רבים היינו מרגישים את הכאב. עד היום, אם תראו מישהו עם

בנין בית הספר "תרבות" באנטופול

"תרבות המחזור הראשון של בית הספר

בית ספר "תרבות" בשנת 1925

רינה אסיף

קוים לבית הספר ״תרבות״

בכמה קשיים ומאמצים קיימו את בית הספר. הממשלה הפולנית לא תמכה בבתי ספר עבריים. רק ההורים שחס־ כו פרוטה לפרוטה, שגם היא היתה על פי רוב חסרה, מימנו את כל ההוצאות.

שכרם היה שילדיהם למדו עברית, התחנכו ברוח היה דות והציונות, כי זה היה כל מעינם. בועד למען בית הספר, שעשו עבודת קודש במסירות נפש אין קץ היו: ראש הועד משה רבינסקי טאניעס שמסר חלק גדול מחייו עבור המפעל ועשה לילות כימים ללא לאות; פרץ גורביץ רופא השניים, חיים ווייצל וברל לונדון. במסירותם הרבה קיימו את בית הספר והצליחו להתגבר על הקשיים שנערמו בדרכם.

* * *

המורה שלמה מנחם׳ס גרשטין למד בשעורים פרטיים עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, עברית, תנ״ך וביחוד

מתימטיקה. אכיר גם את המורה נחום קוטלר שהקים בשנת 1920 בית ספר עברי למתחילים, והקנה לתלמידיו קריאה וכתיבה בעברית וחשבון, וביחוד שם את הדגש לקליג־ רפיה.

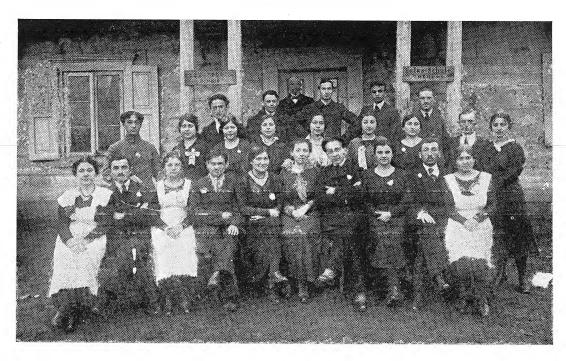
המורה שמעון גולדברג קבל תלמידים לשעורים פרטיים ועזר לתלמידים בבחינות הכניסה ל"תרבות" וגם לילדי החדרים חלק מידיעותיו.

ואלה שמות המורים מבית הספר "תרבות":

המנהלת גב' סרקין, המורה לפולנית שהגיעה לאנטופול מורשה. בנה יחידה יעקב סרקין נשאר בחיים והגיע אר־ צה ונמצא בקיבוץ דפנה.

המורה סרקין; המורה פינס (כעת בארץ); המורה אפשטין; המורים ליפשיץ ישראל (כעת בקנדה); פלדמן משה; ווארשילסקי; צפורה ואריה צרולניק; וולק, זריצקי ואש.

אנו התלמידים מרכינים ראשינו בהערצה לזכרם!

התלמידים והמורים בבית הספר העממי הגרמני, בימי מלחמת העולם הראשונה

מות-היפני פיועי

יוטופול הי אות תוכן אר בוויר וול בפלמלפים. איני אול בפלמלפים. איני אול בפלמלפים. איני איני אול בפלמלפים.

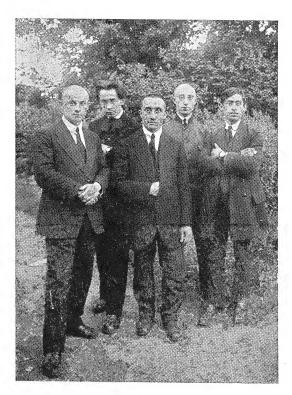
The react lowers lase ette act law slove if race the sig מאקם זינע בערבו זיבופתן החרבוניתו בם בית-הפפר אוסו אי ישנקתע באורי בון" ותיאם א חלו וה שנים אחבות. - נוצאו כות כינון מרוח שבספו העלך ונאבה הלבות לנספים שקדוע לבקום לפהל ממת חבריען לבנית מאמנוקה אכבה הוו לבות יספיע זברו כלו ולפתע היפח -אפת נביושל וחוצין, זכרע ואימדני מצוצות וחיה בפי יוביול המן כלים חנוץ אוווי, דררי ומנשי אם הקותו שתליע בחבריע הנוציים לם בניירץ לו תשונה מל שנ יצלח ביביני לשבל את בית-ספבע ולהימבו א תנכה הפרוש. כזה שצוות בבית-יפתיע חש מחלקות זה משוק תחת הפרכת חבר aller replied testing illow every. ___ saging a relief שפתת במשל ובין חברעל בשוניקה, יחבר אותן בח להכת ויקשר אותל קשר מוכעני שלו יפסק. המל חוממים:

Are adjand at allie oblishon.

Are to disposed at allie of the color of the part of the pa

מכתב עם חתימות הנהלת בית הספר

מורי בית הספר העממי הגרמני מימין לשמאל: אברהם יצחק בן יעקב חיים השוחט, יעקב לונדון, אליהו קלורפיין, ישראל לונדון, פרץ גורביץ.

המורה ישראל חלובלסקי וכתתו

קבוצת משכילות יושבות: פייטשע, לאה'טשע, רייכיל, ראשקע עומדות: שיינדל בעגון, וולאדאווסקי, שרה'טשע, טייבה שאנאן, שיינדל ראומאן, שרה'רייזל

אזנים ארוכות ואדומות. תדעו שהוא למד אצל אברהם הערש באנטופול.

גם תנ"ך התחלנו ללמוד אצלו. וספרי הנביאים ענינו אותי מאד ונחשבתי בין התלמידים הטובים, מה עוד שקבלתי עזרה ועידוד מאחי אהרון. גם אבי, שהיה קפדן מאוד בקשר ללימודים היה קצת שבע רצון מידיעותי, ואמי היתה ברקיע השביעי כשהיתה רואה את שביעת הרצון המינימלית של אבי.

ר' יעקב חיים שרה־מעני'ם

ביתו היה בין ר' מנחם האופה ובין ר' יעקב־מאיר בעל העגלה. אך עבורי היה חשוב, כי היה זה קרוב מאד לדודתי האהובה העניה.

ר יעקב חיים היה נחשב לרבי יקר וטוב. גם הרבנית שרה מניה היתה אשה חביבה וטובה והיתה מקבלת אותנו בחביבות ומכבדת אותנו בממתקים ובפירות בטוב לבה.

בחדר זה היתה רוח אחרת לגמרי. שמענו והקשבנו לדברי הרבי ברצון וביראת כבוד. הוא התחיל ללמד אותנו גמרא, מסכת בבא קמא. אמנם מתחילה זה לא משך אותי. אבל אחרי ההסברה הלבבית של הרבי, ובכדי להשביע רצונה של אמא, התחלתי להקשיב ברוב קשב ולתפוש במיוחד את הפירושים המיוחדים.

אבל לתנ"ך היתה לי משיכה מיוחדת. ידעתי אפילו את הפרקים הראשונים של ישעיהו בעל פה. בדרך כלל לא השתובבנו ולא הרגזנו את הרבי, ואת יצר השובבות היינו מפרקים בחוץ בהפסקות. אני הייתי רץ עם חלק מהחברים הקרובים לדודה העניה שלי וכל אחד קבל ממנה סוכריה. לפעמים היינו רצים עם משה מיכאל׳ס לראות את העגלות והפרות ברפת שלהם, או לאורוה של ר' יעקב מאיר לראות את הסוסים, ועוד מקומות המענינים ילדים בגילנו.

אצל ר' יעקב חיים היה לנו חופש מהפחד בחדר וחופש המעשה בחוץ. 4 זמנים למדנו אצל ר' יעקב חיים וגמרנו את 2 המסכתות בבא קמא ובבא מציעא.

ר' אכרהם זליג

ביתו היה כמעט בקצה רחוב זאניביה ע"י בית הקברות הנוצרי. ר' אברהם זליג נחשב גם הוא בין הרביים הטובים אך דעת הילדים היתה אחרת. מצב רוחו היה בדרך כלל זועף ואוי למי שנתקל בו במבטו הזועף. אף כי הייתי

מהתלמידים הטובים היה לי נסיון אישי מר מחמת מקרה שאירע בבוקר אחד כשמשום מה טעמתי את נחת כפו של הרבי. את זעמי ותגובתי הוצאתי על 2 הסלים עם הביצים שהרבנית קנתה לפסח, כמו כן נקמתי בכלי הזכוכית והשמשות, ואחר כך רצתי הביתה, ועליתי על תקרת הגג להתבודד עם כאבי. בינתיים באו לספר לאמי על סטירת הלחי שקבלתי, וכשבאה לחדר וראתה את החורבן חשכו עיניה. קהל רב התאסף על יד ביתו של הרבי. והרבנית עומדת ובוכה. הרבי בעצמו פנה אל אמי וביקש ממנה סליחה על שסטר לי ללא אשמה. אחרי זה כשחזרה הביתה ומצאה אותי בעלית הגג חרדה לשלומי ושלחה מיד לקרוא לרופא. כל המשפחה היתה כמרקחה, אך המע-שית מכולם היתה הדודה העניה שהודיעה גם לאחותי בלומה בקוברין, ולמחרת בבוקר הגיעה בלומה ודרשה להביא את הרבי לשלטונות המשפט. אך עתה כבר החלו להתערב לטובת הרבי, ובמיוחד התערב בזה ר' יעקב חיים השוחט שהרבי היה קרוב משפחתו. כמו כן התערבו הרב ר' הערש והרב ר' משה. לבסוף הוחלט שהרבי לא יועמד למשפט אד יחתום שיותר לא יגע בילד.

ברור שחצי השנה שעוד הלכתי לחדר של ר' אברהם זליג לא הוסיפה לי בהרבה, אף כי מבחינתנו היה לנו הילדים גן עדן.

עם סיימי את למודי אצל ר' אברהם זליג התחלתי להתכונן לבחינות כניסה לישיבה, ואחרי שהצלחתי בבחינות נכנסתי ללמוד בישיבה של ר' בנימין.

ר' בנימין ראש ישיבה

הישיבה היתה בחדר הצדדי בבית הכנסת הגדול. בסך הכל למדנו שם 13 ילדים. בישיבה נעשינו יותר רציניים. הרבי היה מקריא לפנינו את השיעור בגמרא ואחרי כן היינו לומדים בעצמנו, ובעקבות למודנו היה שואל אותנו שאלות ופירושים. בישיבה למדנו יום שלם, גם ביום וגם בערב. היום הקשה ביותר היה יום חמישי אחרי הצהריים כשהיו באים הבותנים לבחון אותנו.

הלימודים בישיבה ארכו שלוש שנים וגמרתי בה בשר למותם מסכת קדושין, גטין, שבת, ברכות ועוד.

מלבד הלימודים בישיבה למדתי גם שיעורים פרטיים לעברית ותנ"ך אצל המורה ישראל־יצחק, חתנו של ר' משה הרופא, וחשבון אצל המורה משה הערש. ואף רוסית אצל מיכלה, בתו הצעירה של שכננו ר' בנימין.

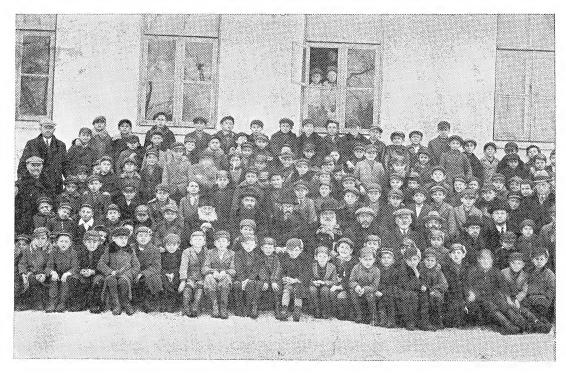
כתב זאת זכרון בספר ושים באזני בניך...

בנין התלמוד־תורה נבנה בשנת 1930

מורים וחברי הועד ת"ת "תבונה" בשנת תרצ"ו יישבים מימין לשמאל: מוסל פרניק, מנחם השוחס, ר' יעקב הרופא, הרב חלקין, אביגדור סירוסה ואיצ'ה שרה מענים. עומדים שורה שניה: השוחס אליעור ברנשסיין, ר' בנימין ורשה ושני מורים בת"ת. ר' אשר ראש הישיבה דער קאכעלניקער מלמד, שמריל מלמד ושלמה גרשסין מנחם"ס.

מנהלים, רבנים ותלמידים של התלמוד תורה

הנהלת תלמוד תורה יושבים מימין לשמאל: ר' יעקב הרופא, ר' יצחק שרה־מעני׳ס, ר' יעקב חיים השוחט, ר' משה חלחל רוזנפלד, ר' אביגדור סירוטה, ר' זכריה גרבר. עומדים: ר' אליעזר ברנשטיין השוחט, ר' שלמה גרשטיין, ר' הערשל בריל נאטעס.

בלה ליברפרוינד

ייסוד בית הספר "תרבות"

נחרתו בזכרוני שיחותיהם התכופות של הורי אודות בית־הספר העברי שעתיד היה להפתח בקרוב בעיירה, ובו יוכלו הילדים ליהנות מחנוך סדיר ומתוקן.

אנו הקטנים חכינו בקוצר־רוח למאורע החשוב מבלי לעמוד למעשה על משמעותו ומתוך סקרנות תמימה, עד שטוף סוף הגיע היום המיוחד.

רחוצים למשעי. סרוקים ולבושים בבגדי־חג הובלנו על־ ידי הורינו בפעם הראשונה לבית־הספר.

היה זה בנין לבנים אדומות שבנייתו לא הושלמה עדיין בשנת 1913, אשר היה מיועד לשמש כבית־חולים. במלחמת בשנת 1913, אשר היה מיועד לשמש כבית־חולים. במלחמת העולם הראשונה כאשר כל בתי הכנסת עלו באש, שימש הבנין זמן רב כבית־כנסת. אחרי המלחמה התחילה התנו־ עה הציונית, לכל זרמיה, להכות שרשים בחיים הצבוריים והתרבותיים של היהודים, ועסקני אנטופול הציונים הגיעו לדעה שאין טוב מאשר להפוך את הבנין הצבורי, שנתפנה בינתיים מהמתפללים, אשר בנו בית־כנסת חדש, לבית־ספר "תרבות" מודרני, שמעצם טיבו כאילו נוצר לכך מלכ־

חלקה רחבה ומלאה דשא רענן הפרידה בין בית־הספר ובתי העיירה העלובים. הבנין עמד בלב מרחבים אין קץ, אשר הבליטו כאילו את הפער בין החולין האפור של חיי הרחוב היהודי לבין החגיגי. המלא חדוות חיים, צהלת ילדים ונוער מחוסר דאגה. לא יפלא, אפוא, שבית־הספר כבש מהר את לב הנוער לכל גיליו.

בחדשיים הראשונים של שנת הלימודים התנהלו שעורים שלנו מחרץ לכתלי הבנין. תחת כיפת השמים, ותכנית הלימודים כללה משחקים ושירים בלבד. בחדשי החורף נאלצנו לחמצא בחדרי הכיתות הבלתי גמורים עדיין, המרו־ הטים בריהוט דל מאוד. אולם כל זאת לא העיב על מצב רוחם של הפעוטות שנהנו מהחופש בהשתחררם לשעות מספר מהמשטר בבית ההורים.

המורה הראשון שלנו, זארצקי, בחור צעיר, תמיר, בהיר שער ועליז תמיד, היה מחניכיו של אחד הסמינריונים הרא־שונים מיסודה של "תרבות" בפולין, ונראה בעינינו כאי־שיות מוסמכת. הוא לימד אותנו גם שירים חלוציים כגון:
"אנו עולים ארצה בשירה ובזמרה", "מסביב למדורה התא־ספו רועי־צאז", "אל יבנה הגליל" ואחרים.

עם תום שנת הלימודים עזב המורה זארצקי את בית־
ספרנו ונסע להשתלמות. במקומו באה המורה דבורה בת
הרב פאיאנס מביאליסטוק. היא היתה בוגרת של גמנסיה

עברית באחת מערי פולין המרכזית והקדישה שנה אחת להוראה בבית ספרנו. היא לימדה אותנו קרוא וכתוב, ודקלמה אתנו משירי ביאליק וטשרניחובסקי. גם היא עובה את בית הספר כתום שנת הלימודים, לשם המשך השתל־מותה בהוראה.

המורה השלישי, ישראל ליפשיץ, שהיה ממיסדיו של בית־הספר. המשיך והשלים את החסר בכל הנוגע לשיפוץ הבנין, ציוד הכיתות בריהוט מתאים. בספרי לימוד וכו׳. הוא אירגן ועד הורים ובשיתוף אתם עיבד תכנית לימו־ דים מתאימה, והתקשר עם משרד החינוך של "תרבות" שבתקופה זו התחיל בפעולתו במחוזות פולין המזרחית. הלימודים נכנסו לאט לאט למסלולם התקין. צוות המורים גדל בינתיים. הצטרף אליהם המורה פלדמן המחונן והנלהב לחנוך חלוצי, וכן המורה לפולנית סרקין.

בתקופה זו נוסדה הספריה שהכילה בתחילה מיצירות מאפו. סמולנסקין, ביאליק, טשרניחובסקי, כהן, פיארברג, פרישמן ואחרים. במשך הזמן הורחבה הספריה והכילה גם את יצירותיהם של ז׳ול־ווארן ושל טובי הסופרים הפולנים סלובצקי, מיצקביץ, סינקביץ, פרוס ואחרים.

מקום מיוחד בתודעתנו תפסו החגיגות שנערכו בבית־
הספר בכל חג ומועד. ההכנות לקראת אירועים אלה נעשו
בקפידה רבה. קישוטים ופרחים עיטרו את הכיתות, תכניות
עשירות בשירים, דקלומים, הרצאות המורים והמחנכים על
מהות החג, על מקורו בחיי העם היושב על אדמתו בארץ
האבות וכרי. הוצגו הצגות על נושאים לאומיים הלקוחים
מההסטוריה העברית. החנוך ברוח לאומית יצר ופיתח את
גרעיני תנועות הנוער, שנראו כהמשך טבעי של כיתת
בית־הספר.

בשנים הראשונות להווסדו של בית־הספר "תרבות" מיל־
או את כתותיו רק ילדות. הילדים המשיכו לקבל את חנו־
כם ב-חדרים" האפלים, ומוריהם ה"מלמדים" הלעיטו את
מוחותיהם הרכים בסוגיות הגמרא הקשות. משעות הבוקר
עד חשכה. אולם לא ארך הזמן וההתפתחות המהירה והבו־
לטת של בית־הספר "תרבות" גרמה לעזיבת ה"חדרים" על
ידי הילדים, אשר לא יכלו לעמוד בפני פתויו של המוסד
החדש. וגם ההורים נאלצו להכנע ולא להפלות בין ילדיהם.

ברבות השנים נשמעה הלשון העברית בפי הילדים בר־ חובות העיר. בוגרי בית־הספר וחניכיו הקימו את תנועות הנוער "החלוץ הצעיר", "השומר הצעיר" וכו', ועליהם היתה גאוות מייסדי בית־הספר.

גן ילדים של זלטה טורנינסקית

אורח מישראל בחברת משכילים מאנטופול בשנת 1937

מ. פולק

בית היתומים

בית היתומים נוסד בשנת 1921. הרוח החיה בו היה ר' הושל ניצברג ז"ל. עד שנת 1930 עברו דרך בית היתומים 21 ילדים. שהספיקו להסתדר בעבודות שונות בסני עצמם.

בשנת 1930 עוד היו בבית היתומים 12 ילדים וילדות. אחזקת המוסד מומנה ע"י תרומות חברים באנטופול (40%) ועזרה מאורגנת מיוצאי אנטופול באמריקה (60%). הממשלה הפולנית השתתפה רק בסכום של 300 זלוטות לשנה.

הרכב ההנהלה בשנת 1930 היה:

יושב ראש - הרשל ניצברג;

מנהלת - שרה רודצקי:

מזכיר -- דוד ורשבסקי;

חברים — פשה נוביק, זלאטה מזורסקי, הניה וולינץ, זיסל ליפשיץ, אברהם פלדשטיין.

בית היתומים אחרי מלחמת העולם הראשונה

מימין לשמאל יושבים: ציפה המבשלת, שרה, אשר, שלום, שמואל, יודיל המוליער, שרה ניצברג, קרינה ליפשיץ, בלומה פרבר, שרה גלרשטין.

עומדים: אטיה גרינברג, רבקה בת יעקב הרופא, חנה גרינברג, פרומצה ליפשיץ, מנהלת בית היתומים ריכל גרשטין והמורה גולדברג.

במרכז: ר׳ צבי ניצברג.

בית היתומים בשנת 1936

מ. פולס

קופת גמילות חסדים

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה היתה באנטופול קופת גמילות חסדים שהוחזקה על ידי 80 בעלי בתים שתרמו מדי חודש בחדשו, כל אחד לפי יכולתן.

היושב ראש היה ר' אביגדור סירוטה, הגזבר -- ר' זכריה גרבר, וחברי ההנהלה -- ר' הרשל ניצברג, ר' יעקב חיים שו"ב, ר' יצחק ברקוביץ, ר' מאיר שוב, ור' ברוך יגלום.

ערב מלחמת העולם הראשונה היה סכום ההלואות ש־ חולקו ל־70 משפחות קרוב לאלפיים רובל.

בזמן מלחמת העולם הראשונה חוסלה הקופה. בשנת 1921 הוקמה קופת גמילות חסדים חדשה ע"י התרומה הראשונה של הגברת אסתר קורנבלום מאמריקה. שבקרה בשנה ההיא באנטופול ותרמה 600 דולר לשם התחלת הפעולות של הקופה מחדש.

בתקופה עד שנת 1930 כבר הצטברו בקופה קרוב לד 3,000 דולר. התוספות היו 1,000 דולר ששלחו הבנים של ר' וולף לייב גלוצר מאמריקה; ארגון יוצאי אנטופול בשיקגו שלח 500 דולר, והג'וינט נתן 600 דולר. יחד עם תרומות נוספות של בני אנטופול עצמה, יכלה הקופה עד שנת 1930 להלוות 1825 הלואות בסכום כולל של 212,000

יש לציין כי בתקופה זאת נוהלה הקופה ע"י ר' מוטל

20/12 39 0900 Phi ô 8 A 000

هي هي الله وي وي الله عليه الله وي الله وي الله وي الله الله وي الله

By the Control of the second o

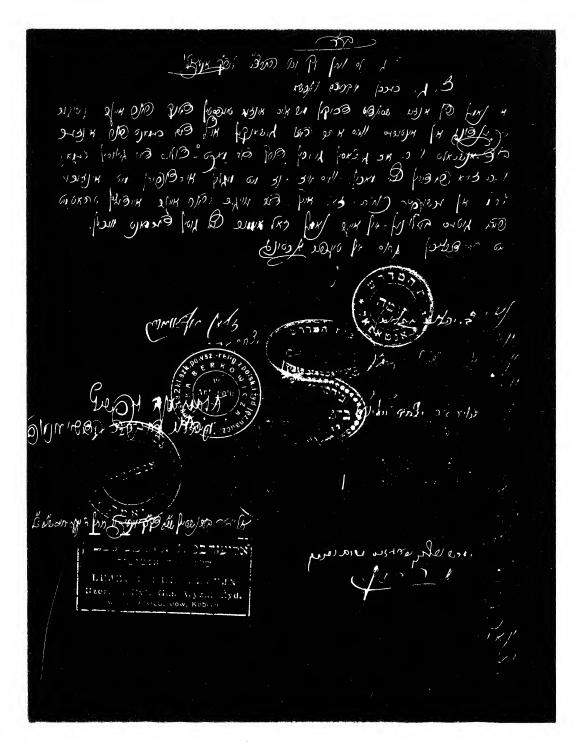
אישור חלוקת מעות־חיסין

פרניק, שהיה מנהל וגם גזבר, ופעל רבות למען הקופה. במיוחד במתן עזרה לחנונים ובעלי מלאכה בתשלום מסים לממשלה, כי הכנסותיהם היו מועטות בגלל המשבר הגדול ששרר אז בפולין בכל העיירות היהודיות ובאנ־ טופול בפרט.

> אנמא מאליער נמילת חסדים קאסע נענייניעט הירן מים' אסתר קארענכלום או אמשיקע אסאפאל, רעם <u>אסלין אלייניל</u>לון

1/1/10 6/10 (14 5m 215 07 18 11 11/10 11/10 (14 5m) 215 01 (14 11/10) 1 1/10 1

חותמות המוסדות באנטופול

בלה-ליברפרוינד

התפתחות העזרה הרפואית באנטופול

חינוך ותרבות, מוסדות ותנועות

כככל עיירה נדחת, גם באנטופול לא היה מצוי רופאי מדופלם. האוכלוסיה הבילורוסית נזקקה לכל מיני רופאי אליל, "ידענים" ו "לחשנים", ואילו היהודים השתמשו ב"רו־פאים" — "פלדשרים"), מילדות — ("באבעס") וכדומה.

היו אלה אנשים אשר בימי שלטון הצארים שרתו כעוד זרים אצל הרופאים הצבאיים ומתוך הסתכלות רכשו ידיד עות אלמנטריות שהספיקו להגשת עזרה ראשונה במקרה של צורך, אולם לא כדי איבחון טיב המחלה.

בשנים 1860 — 1905 שימש כ"פלדשר" מאשה הרופא. היה זה יהודי כעסן מטבעו, חסר כל השכלה, וכמובן ללא ידיעה ברפואה. לכל סוגי המחלות השתמש ברפואה אחת ויחידה — שמן־קיק, הוא עסק גם בעקירת שיניים, ולא אחת קרה שבמקום שן חולה עקר שן בריאה דווקא. את המתלונן במקרה כזה היה מרגיע בויתור על השכר תמורת עקירה נוספת.

בשנים 1875 — 1915 עסק ברפואה באנטופול גם יענקל הרופא. הוא עלה בידיעותיו על עמיתו מאשה, והיה מקוד בל על האוכלוסיה היהודית. את כלי אומנותו החזיק תמיד רכימיו.

בתקופה זו עסקה באנטופול כמילדת ה"באבע" אסתר־ חיה, שעזרתה ליולדות הוגשה על ידה בצורה מאוד פרי־ מיטיבית, ועוד אשה שכינוה "די סמוציכע" שהיתה עוס־ קת גם בהעמדת כוסות־רוח.

בסוף המאה הקודמת היה ידוע בין הרוסים הלבנים באנטופול הגוי מצ'רנוביץ והיהודי אריה אוסיפוביץ. שני־ הם ידעו לטפל בנקיעות ושברי עצמות, ושניהם ידעו להוסיף לטיפולם הרגיל גם לחש נגד "עין־רעה" כרפואה הבדוקה ביותר.

אסתר גורפינקל, המכונה "די גאטעכע", שרתה כמילדת אצל האוכלוסיה הבילורוסית באנטופול, והיתה מקובלת עליהם.

בשנת 1905 הגיע לאנטופול הרופא המדופלם הראשון, ד"ר סורוצינסקי, שהיה ממוצא פולני. הוא התערה בין התושבים היהודים ונחשב כידיד. הוא למד אפילו לדבר יידיש. היה מסובב בין לקוחותיו במרכבתו הרתומה לשני סוסים, לבנים־אדומים והיה אהוד על הבריות.

בשנים 1910 — 1914, הגיע לעיירה רופא נוסף, ד"ר ש"ץ. רופא זה הוזמן במיוחד בקשר להקמת בית החולים בתקופת מלחמת העולם הראשונה, והוא נחשב כרופא עירוני.

בנין בית החולים שנבנה הפך לבית כנסת, לאחר שכל חמשת בתי־המדרש שבעיירה עלו באש בשנות מלחמת

העולם הראשונה, ובשנת 1920 שוכן בבנין זה בית הספר "תרבות".

כמילדת הצטיינה במיוחד הגב׳ איטקה. היא היתה אהודה מאוד על כל שכבות האוכלוסיה, והיו מקרים בהם הצילה יולדות וולדיהן אחרי שהרופאים אמרו נואש.

במקרים קשים היו החולים פונים לרופאים בערים הסמר כות כגון, ד"ר גרשוני — בקוברין, ד"ר פרבולסקי וד"ר ייבסיינקו — בפינסק, ולרופא עיניים, ד"ר פינס — בביא־ ליסטוק. את החולים שנזקקו לבית חולים היו שולחים לפינסק או לוארשה.

בשנים 1918 — 1914 עסק ברפואה גם ד״ר ליפא זגורו־ דסקי, שאך גמר אז את לימודיו. וכן יענקל המכונה "קיין בייו״. כינוי זה ניתן לו בגלל מנהגו להרגיע את חוליו במלים "קיין בייו״. "לא יאונה כל רע״! בתקופה זו הופיע בעיירה גם רופא וטרינרי ראשון.

אחרי מלחמת העולם הראשונה נוסדו באנטופול שני מוסדות צבוריים לצרכי בריאות: האחד — "בקור־חולים" והשני — "לינת הצדק", שעל מייסדיהם נמנה ה' אלתר סלונימסקי. מתפקידם של מוסדות אלה היה לדאוג, בין היתר, לאספקה של תרופות ומכשירים לנזקקים.

בית־המרקחת הראשון באנטופול של משה אזערניק, נוסד בשנת 1911 ונקרא "בית־מרקחת קטן" ואחריו נפתח שני, שאליו היו פונים עם מרשמים של הרופאים.

בשנת 1918 היה רופא שיניים מבני המקום, הוא פרץ הירביץ. הוא הצטיין במקצועו, אולם משום מה עזב את אנטופול ועבר לדרוהיצ'ין. אשתו, ממשפחת סירוטה נמ־צאת בישראל ועובדת כרופאה.

בשנים 1921/24 נמצא בעיר רופא רוסי שאת שמו לא בשנים 1921/24 נמצא אזכור. הוא היה נרקומן ובלתי אהוד על הבריות. בשנים 1925-1929 ישב בעיר ד"ר וינשטיין שהיה רופא טוב ואהוב.

משנת 1938 התחיל לעסוק ברפואה באנטופול ד"ר פ. צ'רניאק, מילידי העיירה. עוד בבית הספר היסודי, ואחר־ כך בתיכון, שמו הלך לפניו כתלמיד מצטיין; בהצלחה גמר את הפקולטה לרפואה בצרפת, והמשיך להשתלם באוניברסיטאות של וילנא ווארשה. כתום שתי שנים של נסיון בבית־חולים — השתקע בעיר מולדתו, ובחודש מאי 1939 התחיל לעבוד בתפקידו כרופא.

בחדשים האחרונים של אותה שנה, כאשר הותקפה פולין ע"י הנאצים חולקה הארץ, כידוע, בין גרמניה ההיטלרית ובין רוסיה, והחלק המזרחי ובתוכו גם עיירתנו אנטופול, נכבש על ידי הצבא האדום. המשטר החדש לא שקט על שמריו, וכבכל שטחי החיים — הפעיל גם בשטח העזרה

הרפואית התארגנות מרחיקה לכת. נוסד בית־חולים עם מר מיטות, מרפאה — בה שרתו שני רופאים שהגיעו מרוסיה, מילדת וחובשים. הקמת המוסדות האלה וניהולם היו בידי ד"ר צ'רניאק. הוא גם הקים מרפאות בסביבת העיירה שמתפקידם היה לשרת את האוכלוסיה הכפרית מהסביבה.

בסוף שנת 1941 כבשו הנאצים מידי הרוסים את הסביר בה, בהתקדמם מזרחה. הפעילות בשטח הרפואה בעיר הופסקה, ומחוללה ד"ר צ'רניאק, הובא יחד עם כל האוכר לוסיה היהודית לגיטו. הצוררים הנאצים לא ויתרו בכל זאת על עזרתו הרפואית של הרופא היהודי, ומכאן הובל ד"ר צ'רניאק בכל יום תחת משמר קלגסים אל מחוץ לגיטו לשם טיפול בחולים שבהם. וכך נמשך הדבר עד חיסול הגיטו והנצלו, יחד עם משפחתו, מצפרני המוות.

לבעל דמיון, ולו גם החלש ביותר, -- לא יכבד לתאר את

מדת חשיבותו של תפקיד הרופא בתנאים ששררו בגיטו והסיכון שהיה כרוך בהגשת עזרה רפואית, השגת רפואית, מכשירים, חמרי חטוי וכיו"ב. חייו של ד"ר צ'רניאק היו תלויים לו מנגד בלי הרף, אך למרות כל זה הוא לא נמנע מלהגיש עזרתו, ורבים מאוד הספורים שאפשר לספר על מעשי גבורתו והקרבתו בימים הטרופים ההם.

בשנת 1945, מששוחרר האזור על־ידי הצבא האדום, נתמנה ד"ר צ'רניאק כמנהל בית־החולים, המרפאה, ומשרד הבריאות המחוזי ששוקמו שוב באנטופול. על שרותו בשטח הרפואה בשנות המלחמה, קבל ד"ר צ'רניאק אות הצטיינות מאת השלטונות הרוסיים.

ד״ר צ׳רניאק ומשפחתו עזבו את רוסיה בשנת 1946, כאשר ניתנה רשות לנתיני פולין לחזור למולדתם. הוא המשיך לעבוד בבתי־חולים בערים שונות בפולין עד שנת 1950, שבה החליט סופית לעלות לארץ.

מיכאל קושט

הנוער החלוצי באנטופול בין שתי מלחמות עולם

עיי שריפה, מפולת של שרידי קירות וארובות מפויחות מזדקרות כמצבות אלמות למשכנות היהודים באנטופול. זו היתה התמונה הקודרת של העיר, אחרי נסיגת הרוסים. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. רבים מיהודי אנטופול השרופה השתכנו בכפרים זניביה וטורקן.

ברחוב שהוביל לכפרים זגיביה וטורקן בין חלקו היהודי השרוף וחציו השני של הגויים, שנשאר שלם ועומד על תילו, עמד מבודד בית מדות אדום לבנים. ריק היה הבית, לא נפגע בשריפה, אבל לא גמור ועוטה מסתורין. אנו היל־דים שעשינו לעתים קרובות את הדרך מטורקן העירה, עברנו לידו, והבית הזה משך תמיד את תשומת לבנו. מהו הבנין הזה? שאלנו. הבית הזה נועד בזמנו לבית חולים.

היעוד הטיל על הבית אדום הלבנים תפקיד עוד יותר נעלה. בגמר מלחמת העולם הוקם בו בית הספר העירוני "תרבות".

זכו הילדים של שנות ה־1920-30 לקבל בבית ספר זה חינוך מעולה, חינוך יהודי לאומי, וללמוד את השפה העברת וספרותה באופן יסודי, ולקשר את הנפש לארץ ישראל ולראשית המאוויים והחלומות — לעלייה. אבל לא רק לאלה שבמישרים התחנכו במוסד זה נעשה הבית למרכז רוחני אלא גם לכל הנוער בעיר, שממנו יצאו מדריכים ומחנכים לתנועות הנוער החלוציות. בין כתליו נוסדה גם הספריה העברית.

באולמו הוצגו הצגות של החוג הדרמתי, בו נפגשו בער־ בים לישיבות ואסיפות. ואפילו אחר שהשלטונות שמו עין לרעה, ואסרו על הפעולות בתוכו, עוד היה בי״ס "תרבות״ לבסיס שממנו הסתעפו הפעולות החברתיות של הנוער עוד זמו רב.

ההתארגנות הראשונה של הנוער באנטופול אחרי המל־ חמה, שהיתה לה רציפות והמשך נקראה "התחיה". לפני כן היתה קיימת אגודת נוער בשם "הרצליה", שלא האריכה ימים. יוזמים ומדריכים ל"התחיה" היו חברי "צעירי ציון" ובראשם אליעזר אוזרניצקי ז"ל שמת בדמי ימיו. אסיפת היסוד היתה בבנין בית היתומים שעמד בקצה הרחוב בואכה רושבה, וכאמור עברה מיד פעולת "התחיה" אל ביה"ס "תרבות".

עיקרי אגודה זו היו: תחיית השפה העברית, ותחיית עם ישראל בארץ ישראל, קבלנו על עצמנו ללמוד את השפה ולהשתמש בה בחיי יום יום, קודם כל בפגישות ואסיפות סגורות. קשה להגיד שעמדנו בעיקרון זה של דבור עברי, אבל פעולה זו דחפה לייסוד ספריה עברית. ספריה באידיש היתה קיימת בעיר מקדמת דנא. חברי "התחיה" תרמו ואספו בעיר עשרות ספרים כגון: "אהבת ציון" — למאפו, "זכרונות לבית דוד", "מסתרי פריו" של קלמן שולמן, "התועה בדרכי החיים" של סמולנסקין וכדומה. ובזה הניחו את היסוד לספריה שהלכה והתפתחה ורכשה לה ספרים חדשים רבים. לגולת הכותרת הגיעה עם החתיד

מה על הרצאת שטיבל בוארשה, שרוב ספריה היו תרגומים מספרות יפה לועזית. רבים מהנוער, ילדי המלחמה, לא הספיקו לרכוש להם שפה לועזית, וספרים אלה הרחיבו את אופקם וידיעותיהם. הספרים שנקראו ביותר אז היו: "מלחמה ושלום" לטולסטוי, "באש ובחרב" לסנקביץ, "ויקטוריה", "עבדי האהבה" של קנוט המסון, ספרי אוסקר ויילד, ג׳ק לונדון וכיוצא בהם.

הפעולה הממשית השניה של "התחיה" היתה למען הקרד נות הלאומיות, בעיקר לקרן־קיימת ולקפא"י. המגביות נערד כו לרוב על ידי ביקורי בית, למשל בפורים — מחופשים היו מתפזרים זוגות זוגות, עוברים מבית לבית ומבקשים תרומה או מריקים את קופסאות הקק"ל. מאושר היה הזוג שהצליח לאסוף את הסכום הגדול ביותר. היו גם אכזבות במגביות כאלו, מקרים שלא רק שקפצו את ידם והשיבו פנינו ריקם, אלא הוסיפו עוד להעליב ולזלזל בכל הקדוש לנו. מגבית אחת מאכזבת כזאת נחרתה בזכרון. זה היה ב־1923, אז היה משבר בארץ־ישראל. ב״מאמענט" הודפסה סדרת מאמרים על חוסר עבודה גדול ועל ירידה ויאוש. הכל היה מלווה בתמונות. המגבית ההיא נגמרה לבעל לב רגיש בבכייה במיסתרים.

קשרנו קשרי היכרות עם אגודות נוער בסביבה. לנושר אים הקבועים שלנו העיוניים והמעשיים כאחד נוסף נושא חדש: העבודה.

התחלנו תוהים על תיקון העולם ע"י משטר חדש של עבודה "בלי מנצלים ומנוצלים". למדנו את בעיית "רכוש ועבודה" וכו'. קראנו לאגודתנו אז "התפתחות ועבודה". מפעל אחד שהקימונו אז הרים את קרננו בתנועה. ביי־ מדל אחד שהקימונו אז הרים את קרננו בתנועה. ביי־ חוד בפינסק. בסביבת בי"ס "תרבות" חכרנו חלקת אדמה גדולה. והקימונו גן ירקות. זרענו לראשונה תפוחי אדמה משותפת ולניהול וארגון משותף. הצלחנו להוציא יבול יפה של תפר"א שתמורתם היתה לטובת הספריה והקרנות. מבחן ראשון זה של הגשמה עצמית הצליח להוכיח לעצמנו את צדקת הרעיון שאכן יכול אדם לגלות מסירות. נאמנות וכשרון גם בתנאי צוות קולקטיבי ורכוש צבורי, רעיון שהתגשם לרבים מדורנו ועמד במבחן המציאות בתנועה הקיבוצית בארץ.

עם אחוד מפלגות "צעירי ציון" ו"פועלי ציון" בפולין
הוגדרה אגודתנו "התפתחות ועבודה" כנוער מפלגתי של
"פועלי ציון המאוחדים", אחר כך בשם "פרייהייט" —
דרור. הקשרים היו כבר לא רק עם המרכז האזורי בפינסק,
אלא גם עם המרכז בורשה, שסיפק לנו עתונות וספרות
ביידיש ובעברית מא"י, וחייב אותנו גם בפעולות מקומיות
שונות כגון בחירות לסיים הפולני וכדומה.

הממשלה הפולנית אסרה את ביה"ס "תרבות" להיות פתוח בשביל פעולותינו היום־יומיות. והפעולות נעשו לרוב בחשאי, בבתים פרטיים של החברים. רק לאסיפות פומביות שבהם הופיעו שליחים, נואמים מהמרכז או מפינסק קבלנו רשיון מהשלטונות לקיימן ב"תרבות". באותה תקופה נוסד על ידינו "החלוץ" שהקיף חוגי נוער רחבים יותר. עם התחלת העלייה הרביעית לארץ בשנת 1925, היתה תנועת

"החלוץ" בשיתוף עם חברי נוער "פועלי ציוו" בשיא ההתפתחות: המוני נוער הצטרפו במטרה לעלות ארצה. הבוגרים בני ה־19־18 ארגנו חוגים יותר צעירים "החלוץ הצעיר". עבודה תרבותית מקיפה נעשתה אז בחוגים ללי־ מוד הסטוריה יהודית, תולדות הציונות והסוציאליזם, ניתו־ חים ובירורים בנושאים שעמדו אז ברומו של עולם. כנוסי החוגים והאסיפות היו תמיד מלווים בשירה וברקודי הורה. בימים ההם התהלכנו ברחובותיה של אנטופול, צעירים וצעירות, מתרוננים ופינו מלא שירה, וכיסופי עלייה בלבנו לחיים חדשים בארץ הנכספת. בודדים יצאו אז לקבוצי הכ־ שרה, וכעין הכשרה זוטא, בצורת לשכת עבודה של ה"ח־ לוץ", שקבלה ובצעה כל עבודה שהזדמנה בעיר: עבודת שדה, הובלת זבל מהרפתות, הטענת בולי עץ בתחנת רכבת, נקוי השוק מהאשפה אחרי ימי השוק והירידים. בשום עבודה לא בחלו החלוצים הראשונים הללו שרבים מהם היו בני אמידים ולא לקיומם ופרנסתם עשו את העבור

אנטופול זו, שתורה השכלה ועבודה התמזגו בה יחדיו, ששכונות של חקלאים היו בה (מארגאווע), זורעי שדות ומגדלי ירקות (אלפי חביות מלפפונים כבושים נשלחו ממנה), ואפילו לחנוונים ולסוחרים שבה, היתה חלקת אדמה זרועה ע"י ביתם או עץ פרי גדל ע"י הבית. אצל רבים מתושביה התהלכו פרה ותרנגולות בחצר. היו בה יהודים גברתנים, נפחים, פחחים, ו"בעלי עגלה". בנאי עץ ובנאי לבנים - מומחים ידועים בכל הסביבה, סנדלרים, חיטים, נגרים, ואפילו מנסרי עצים (פילציקעס) היו עומ־ דים על פיגומים, אחד למעלה ושנים למטה ומנסרים בקצב עצים עבותים לקרשים. צעירים חלוצים בני אנטופול רגילים היו למלאכת כפיים ולא היו זקוקים להכשרה מיו־ חדת להתרגל לחיי עמל. הם יצאו חלוצים לעשות כל עבודה, "מלאכת גויים". וחלוצות בנות אמידים, בוגרות בי"ס, יצאו לנקות את השוק מאשפה. בחורים בני־השכלה יחפים הובילו זבל בראש כל חוצות, היו סבלים ברכבת וכורתי עצים ביער, הרי זו מהפכה גדולה ברחוב היהודי. מהפכה שקטה שהתנועה החלוצית חוללה בנוער היהודי למען הסר את החרפה, את פחיתות הכבוד שדורות ראו בעבודה, להרוס מחיצות ולמנוע הפליות, מנת חלקם של עמלי כפיים, למען הרם קרנו של האדם העובד, מה שנקרא בימינו שוויון ערך האדם. זה היה הפרוזדור דרכו עברו חלוצים ל"כבוש העבודה" בארץ וכבוש ביהודי לעבודה ילחקלאות - עדי תקומת ישראל.

שערי הארץ היו געולים, רק יחידים בני מזל זכו לסרד טיפיקטים... משבר העליה הרביעית נתן אותותיו. המוני חלוצים נשארו ללא מוצא ונסחפו בזרם ההגירה לארצות אמריקה. עם התרוקגות התנועה מפעיליה, החלה יורדת ושוקעת. בראשית שנות השלושים עוד התלבלבה באנטור פול תנועת "השומר הצעיר" רק לתקופה קצרה. יחידים הצליחו עוד ערב מלחמת העולם השניה לפרוץ ולהעפיל ארצה בעליה ב" עלית המחתרת המפורסמת.

בזה תם פרק חיים מלא הוד של נוער חלוצי באנטופול ולא ישוב עוד. השואה האיומה עקרה משורש אילן רב־

פארות. מעין טהור של דור יהודים גאים נסתם ע"י הצורר. אינם עוד צעירי אנטופול, בריאים בגופם ובנפשם, נושאי חזון גאולת עם ואדם. בבוא השעה הגדולה של תקומת עם ישראל בארצו לא זכו רבים לראותה ולא זכינו אנו לראותם עוד.

זכיתי עוד לראותך פעם אחרונה, עירת מולדתי, בעמדך כבר על עברי פי פחת בראשית שנת 1939, מתפתלת בגלו־ תך ונאבקת על פת לחם, משותקת מכל פעולה צבורית, אין זכר לשום תנועת נוער ואפילו הספריה העברית שטי־ פחנו סגורה וחתומה היתה מטעם השלטון העוין.

מסביבך גואה שנאת ישראל ומאחורי הגבול עומד כבר הצורר הגדול. מעל שממת חיים אפורים אלה בלט כמגדלור

בודד — ביה"ס "תרבות". אחרי שנים רבות שוב דרכו רגלי בשבילים ידועים אלה. הוזמנתי ע"י המורה פלדמן לחגיגת ט"ו בשבט. עומד אני ומספר לילדי אנטופול על ט"ו בשבט בארץ־ישראל ואיך חוגגים אותו בקבוץ בנטי־ עת גנים וחורשות. הילדים שרים משירי הארץ ומדקלמים את "לא שרתי לך ארצי" של רחל המשוררת. אני מלמד אותם לשיר את השיר הזה ופניהם משולהבים ועיניהם יוקדות בגעגועים ובאהבה לארץ הנכספת.

ילדי ישראל יקרים וטהורים, איך נספיתם בדמי ימיכם. שכלנו אותכם, את דור העתיד ודורנו זה שראה את השכול והאבדוז הלא עודנו בראשית גאולתו.

משה סתוי (מזכרונותיו)

פראדל הרבולוציונרית

בשנים 1910—1900 בהיותו תושב ורשה, לרגל השתת־ פותו בספרות העברית שם, היה הסופר משה סתוי מבקר את אנטופול עיר מולדתו וכן את בתי הקרובים, ובעיקר את בית אחותו צביה פלדשטיין. בשנת 1908 הגיע בסוף הקיץ לבילוי החגים ונשאר שם עד אחרי סוכות. הנוער היה מתרכז סביבו כשליבו נישא לציון. באותו זמן הופיעה

פראדל, נערה בתחילת בגרותה, בת אחיו אפרים ובאשקע, בת הרב נתנאל חיים פאפע. לבה נטה לסוציאליזם ולשחרור, המולדת הרוסית מכבלי הצארים. בימים ההם היה מנהג שבמוצאי שבת וחגים יצא הנוער האנטופולאי לטייל בגן של הפריץ גורן, ואז היו מתפלגים אלה לימין ואלה לשמאל, הימניים היו שרים שירי ציון וגעגועים לארץ ישראל והשמאליים שירי שחרור ותקומת המולדת הרוסית ברוח הסוציאליזם.

כאשר פעולת הרבולוציונרים התרחבה, היתה פראדל זו בין העומדים בראשה. הגיעה אלינו שמועה ממשטרת בין העומדים בראשה. הגיעה אלינו שמועה ממשטרת המחוז בקוברין שעומדים לעצור אותה. משה סתוי היה אז הגבר היחידי המבוגר במשפחה באנטופול. אביה אפרים היה בקרמנציוק שבדרום. משה לקח על עצמו את התפקיד להבריח את פראדל מהעיירה. שמו אותה בעגלה וכיסוה בדברים שונים וכך הביאו אותה לדרוהיצין, ומשם בדרכים שונות לקרמנציוק. הסוציאלדמוקרטית הצעירה שהיתה אז שונות לקרמנציוק הסוציאלדמוקרטית הצעירה שהיתה אז שגר בקרמנציון ואחר כך עברה ליקטרינוסלב יחד עם אביה — סוחר תבואה.

ביקטרינוסלב התחברה עם הקבוצה הרבולוציונרית ה־ מקומית וב־1910 השתתפה בהתנקשות בגוברנטור של יקטרינוסלב. פראדל נעצרה ונכלאה בבית הכלא, וגזר דינה היה להישלח לסיביר ולעבוד עבודת קטורגה. החברים הסוציאלדמוקרטים בארה"ב אספו כספים במטרה לשחררה או לעזור לה בסיביר.

בשנת 1917, כאשר פרצה הרבולוציה הרוסית, עזבה פראדל את סיביר ובאה למוסקבה, ומשנת 1919 לא נודעו עסבותיה.

זהו גורל הרבולוציונרית ברוסיה.

משה פולק

הציונים הראשונים באנטופול

חינוך ותרבות, מוסדות ותנועות

מבית־המדרש, יושבים בהקשבה רבה קהל־רב של חבר ריהם לתנועה, שהכרתי אותם בכל תקופת ילדותי: ישר ראל־יצחק וחיה גורפינקל, אורע ומינה לונדין, העני (אשתו של יהושע־אהרן) ותמר (אשתו של אהרן־אשר), ורייזל (אשתו של יואל־לייב), גיסי יענקל וורשה, אחותי בלומה, ואחי אהרן, ואני בתוכם, עטיה וברל (הילדים של יכנה), לייזר ודינקה; מוטל ומלכה שווילביץ, פייטל קול ציון ברמה היה נשמע בביתנו ובעוד בתים באנטר פול בחברת המשכילים שהיו מתאספים בהמונים, והיו קוראים בכל מה שקשור לארץ ישראל ולציונות. זוכר אני במיוחד כינוס אחד ביום הזכרון השני למותו של הרצל. יהושע־אהרן אוזרניצקי עומד ונואם ליד שולחן הנשיאות, מצדדיו יושבים יואל־לייב מולר ואהרן־אשר וולינעץ, וממולם על הספסלים הארוכים, שהביאו במיוחד

הציונים הראשונים באנטופול.
יושבים משמאל לימין: שלמקיע מנחםים, פייטל ר' משהים, מאיר,
פרץ דעם סופרים, יענקל --.
עומדים משמאל לימין: אהרן, בן לייזר הכורך, יענקל דעם האבלערים,
יואל לייב דער לערער.

ופיני (הבנים של הרב ר' משה), יענקל ומאיר (הבנים של פרץ הסופר), לייזר ולאה פרידמן, עקיבא סירוטה, שר פרץ הסופר), לייזר ולאה פרידמן, עקיבא סירוטה, ישראל בעדאנע, שלמקה גרשטיין, יוסל ווייסמן, אלתר ודובה זיסוק, אלתר וטויבה־חנה גרושבסקי, אפרים ובשה סטבסקי, מוטל וביילה פרניק, בנימין והעניה סקידלסקי, המורה לייבוש ובלומקה, יוסף־לייב ומלכה פרבר, יצחק ושרה ברקוביץ, ועוד הרבה בני גילם, וגם יותר מבוגרים. גם אבי היה מטה־אוזן בביתנו להרצאותיהם.

זוכר אני עוד כינוסים, הרצאות וויכוחים על פעולת הקרן־הקימת, על יסוד "המזרחי" בווילנה, על המשלחת להתישבות באל־עריש, על הפוגרום בקישינוב, על קול־ קורא של יוסף ויתקין, על יסוד פועלי־ציון בפולטבה, ועל הרבה נושאים ציוניים יהודיים אחרים.

החברים הנ"ל, שהיו הציונים הראשונים בעירנו, היו באים לביתנו כמעט בכל שבוע ושבוע להחליף ספרים בספריה העירונית שהיתה בביתנו, ובה ספרים שהגיעו מערים רחוקות לפי הזמנה. במיוחד נשארה בזכרוני דמותו הָנע־ לה של יהושע־אהרן, שהיה בא אלינו לקנות ספרים. לאיר תים קרובות היה מבקר אצלנו בערבים, ולאור נר שהייתי מאיר לו ע"י המדפים היה מחפש ומחליף או קונה מהס־ פרים בהם התענין וחקר בידיעותיו הרבות.

כאלה היו יהושע־אהרן וחבריו, ואנו הילדים למדנו, נזונו, וירשנו, וגם הגשמנו, את רצונם, תוחלתם ותקותם של הדור המבוגר והמשכיל, שכה רבות שאפו לתקומת ארץ ישראל וציון הנכספת. יהא זכרם ברוך!

חיים אסיף

"השומר הצעיר״

בחודש אב תרפ"ו נוסד בעירנו קן השומר הצעיר, על ידי חיים גולדברג וגולדשטיין מראשי התנועה בקוברין. בית הספר "תרבות" הוציא אז את המחזור השני. בעיירה לא היו בתי ספר להמשך הלימודים ולערים אחרות לא נסעו בגלל חוסר אמצעים, חוץ מאשר יחידי סגולה שנסעו לבריסק או לפרוזשאני.

עם יסוד הקן נמצא על כן כר פעולה רחב לנוער התוסס והדינמי, לפעול ולהתקדם. הצטרפו גם הנוער שלמד ב־ תלמוד תורה וגם צעירים שעדיין לא מצאו מסגרת ל־ פעולות.

בראשית עסקו בקן בפעולה תרבותית. נפתחו קורסים ללמוד השפה וכמו כן ללימוד היסטוריה וידיעת הארץ. אחרי זמן קצר נערכו כל האסיפות אך ורק בעברית. השפה העברית צלצלה בכל מקום, בבית, ברחוב, בהר־ צאות ובויכוחים ויצרנו אוירה של ישראל.

הפעולות היו מנוהלות על ידי בני הנוער בלי עזרה מהחוץ. עם זאת יש לציין את פעולתו המסורה של בן עירנו שלמה יהלום ז"ל, שליווה את התנועה מראשית צעדיה, הדריך, הסביר, ופעל גדולות בעיצוב דמות התנועה ופעולותיה. הוא נסע לוילנה ללמוד בסמינר, גמר שם את חוק לימודיו, וגם אחר כך הוסיף ללמוד עד שעלה הכורת וגם הוא נספה עם קרבנות השואה שפגעה באנטופול.

* * *

עם הקמת הקן כבר היו קיימות תנועות "פרייהייט" ו"החלוץ הצעיר". בזמן הראשון היו חיכוכים בין התנועות השונות, אך במשך הזמן, כשהיינו נפגשים בפעולות משוד

תפות למען הקרנות, הובהר לנו כי מטרתנו משותפת היא ושאיפותינו זהות.

הקן יסד ספריה על טהרת העברית. כיסוד לספריה שמד הספרים שהביאו החברים, כל אחד מבית הוריו. ספרים חדשים רכשנו בכסף שקבלנו בתמורה לימי עבודה שעבד־ נו בשדות, בגנים וכדומה כשכירי יום. יש לציין כי אף על פי שבני העיירה היו אנשי עבודה ועמל, לא היה מקובל לראות בן או בת טובים הולכים לעבוד בעבודות פשוטות כשכירי יום, ופעולה זו הרימה את קרן העבודה בעיני כל. הספריה התפתחה מדי חודש בחדשו. נוספו ספרים חדשים, וגם ילדי התלמוד תורה היו באים להחליף ספר. לא פעם התפרצו הורים בצעקות ובטענות לעומדים בראש התנועה על ש"מדיחים" את ילדיהם לתרבות רעה.

בזמן מלחמת העולם, עם כניסת הרוסים לעיירה, הכילה הספריה כ־1.000 ספר. הפעילים, שחששו לעתיד הספרים, הטמינום באדמה עד יעבור זעם. לצערנו ולדאבוננו לא זכו להוציאם ממעמקי האדמה, כי הם עצמם היו לקרבן לחיות הטרף.

* * *

הסיסמא היתה "נפש בריאה בגוף בריא". היינו מתעסד קים בספורט, בהתעמלות, ובטיולים בחיק הטבע. שיחותינו היו על ארץ ישראל, ושאיפותינו הגשמה להגיע לארץ, לעבדה ולהפריחה. מעטים מאתנו הצליחו לקבל סרטיפיקט ולעלות ארצה; מעטים הגיעו בדרך לא דרך, כתיירים למכביה, ונשארו בארץ; אחרים נדדו באניות במשך שבועות וחדשים בתנאים קשים, ואם התמזל מזלם ולא נעצרו ע"י החיילים האנגלים הגיעו לחוף מבטחים.

אך רוב החברים נשארו בעיירה, בתקווה, בשאיפה, בכי־ סופים, ולבסוף היו קרבנותיו של הצורר הגדול.

* * *

צפים ועולים זכרונות ימי הל"ג בעומר, כשהיינו יוצאים לשדה וליער בראש בית הספר "תרבות", צועדים בשורות מאורגנות, בראש זקוף, מלאי תקוות לעתיד. טוב ויפה

וראה זה פלא: שלושת הצעירים היהודים זכו בכל הפ־רסים! הסטרוסטה בכבודו ובעצמו ענד לכל אחד את ה־מדליה ולחץ את ידינו.

יחס התושבים, ובעיקר הזקנים, השתנה כבמגע קסם. ניגשו אלינו, לחצו ידים וברכו ב"יישר כח". הם הרגישו מעין גאוה לאומית יהודית, שדוקא אנו, המעטים בין המתחרים, זכינו בפרסים. היינו לשיחה בפי כל.

* * *

חיים אסיף ביום הספורט באנטופול.

ומבלים את היום בחיק הטבע, בתחרויות, בספורט, בשעשור עים. בזמרה, בשירת שירי ישראל היינו חוזרים לפנות ערב העירה.

כדאי לציין את השתתפות הנוער היהודי ביום הספורט הלאומי בפולין, שהיה נערך באביב כל שנה. בשנת 1928 נדשמו כ־40 צעירים נוצרים מהעיר ומכפרי הסביבה וגם שלושה מחברי התנועה: חיים אסיף, יודל פוטרמן, ומשה קאכעלניק.

כשהופענו לתחרות, יחפים כמו כל השקצים, היינו ללעג ולקלס בפי כולם. צעירים יהודים וספורט – מעשה שקצים! לאמי הביאו את הבשורה, והאיצו בה ללכת ולחזות בתכשיט שלה.

ההתחרות התקיימה בככר השוק וכללה: קפיצה לגובה ולרוחק, ריצה, זריקת רימון, וטיפוס על עמוד בגובה 12 מטר שראשו היה מוקצע וממורט ומשוח בשמן.

בגמר ההתחרות לפנות ערב, הגיע הסטרוסטה מקוברין עם פמליתו. המתחרים הועמדו בשורות, וכל תושבי העיר סביבם. אחרי נאום פטריוטי של הסטרוסטה, שעודדנו להרים את קרן הספורט הפולני, חולקו מדליות לזוכים,

התנועה גדלה, הוקמו קבוצות לפי הגיל, ומספרנו עלה על מאה אחים ואחיות. השפעתנו על הנוער היתה גדולה. השתתפנו בכל הפעולות הציבוריות והצלחנו בפעולות לטובת הקרנות הלאומיות.

מדי חודש בחדשו היו יוצאים זוגות צעירים, מהתנועה שלנו ומתנועת "החלוץ", להריק את קופסאות הקק"ל ולהביא את בשורת העתיד, ואת התקווה והחזון של בניית המולדת וגאולת הארץ.

מורשה הקק"ל היה הציוני הותיק מר מאיר שוב. בביתו התקיימו כל הישיבות וההתיעצויות. היינו גאים על כי יש לנו דריסת רגל בביתו ועל כי אנו שותפים לאותה מטרה.

היינו עורכים ימי שוק באולמי בית הספר "תרבות". וההכנסה היתה קודש לגאולת הקרקע.

ימים אלה היו ימי התעוררות וימי שמחה בתוך הימים האפורים היומיומיים בעיירה. גם בני האינטליגנציה הפר לנית היו מבקרים בבזאר, תורמים לקק"ל ונהנים מן הגעפילטע פיש...

אסוף תרומות לקרנות בפורים.

אנשי העיירה נפרדים ממאיר שוב לפני עלותו לארץ.

מפעל פורים 1927.

ועד קפא"י באנטופול.
יושבים מימין לשמאל: פשה
פומרניק, שמואל פרידמן, שרה
יינשטיין.
שורה שניה: זיסל ארליך, הגך
ליפשיק, רודיה פרידמן.
עומדים: המורה צירולניק, לאה
אלטורג, עזרא וולובלסקי.

בחג הפורים היינו מתחפשים קבוצות קבוצות ומבקרים בבתי התושבים ואוספים תרומות לקרן הקיימת ולקרן פועלי א"י (קפא"י). בהופעותינו הבאנו לעליצות ולשמחה, כאילו היה זה פורקן מעול הדאגות והבעיות היום יומיות.

* * *

חברי "השומר הצעיר" היו גם ממחיזים מחזות בכוחות עצמם. העלינו על במת בית הספר "תרבות" או במוסך של מכבי האש את המחזה "צוזייט און צושפרייט" של שלום עליכם. מחזות אחרים ברפרטואר שלנו היו: דער בטלן, יענקל דער שמידט, וכד". הבמאי שלנו היה מר גרוסמן (שהיה נשוי לרחל שטרמן בת אנטופול) שהיה מפורסם במטעי הכרובית והעגבניות שלו. הצעירים גם היו עובדים אצלו במטעים. במאי אחר של מספר ה־צגות היה מר אש, חתנו של אליעזר באיוק מבריסק. התודשכים נהנו מההצגות והאולם היה תמיד מלא.

* * *

שאיפתנו היתה בעיקר לעלות ארצה. יצאנו לקבוצי הכשרה והיינו מחכים לסרטיפיקט. מעטים בלבד הצליחו לקבל את האישור. גזירות מגזירות שונות של ממשלת המנדט עכבו ודחו את הסרטיפיקטים וכנזכר לעיל. מעטים זכו לעלות ארצה...

* * *

הנוער, ככל תושבי העיירה היו ציונים, תקוותם להגאל ולחיות חיים חפשיים בארצנו, שאיפותיהם ותקוותיהם לא נתגשמו. יד הכורת עלתה על כולם. הוא לא חס ולא חמל על נשים, זקנים וטף. נשארנו יתומים, בודדים וגלמודים מכל החברה הגדולה והפעילה. גלמודים מחברי הנעורים, מקרובים וידידים. הפצע שנפער בלבנו לא הגליד ולא יגליד. נדמה לי שעם כל שנה החולפת הננו תופסים יותר יותר את גודל האסון והשואה שבאו עלינו ועל עמנו, וואנו חיים יומם ולילה בצל הזכרונות!

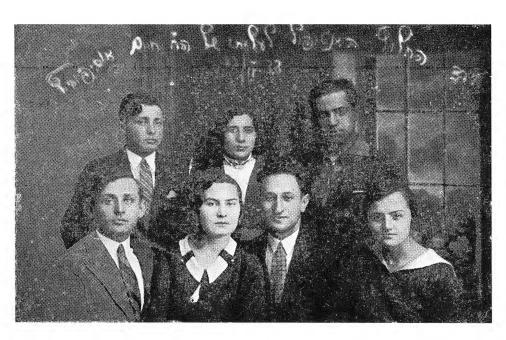
לעולם לא אשכח את יהודי אנטופול ואת הנוער שלה. תמיד אזכור את הפרידה שערכו לכבודי לעלייתי ארצה. תנועות הנוער צעדו במאורגן לתחנת הרכבת בשירה וב־ זמרה וכל פני העיר, מזקן ועד טף באו לתחנה להפרד ממני וללוותני, והדוחק היה רב.

כשעליתי לרכבת, שאלוני הנוסעים מי הוא הרבי הנפרד מחסידיו...

* * *

דמויותיכם, הבעת פניכם מלאי הכמיהה והערגה לארץ אבות, קנאתכם למאושר שזכה להגשים את שאיפותיו ור לעלות לארץ הבחירה, וזיק התקווה שנדלק בעיניכם, "מתי יגיע תורי?!", כל אלה חרותים בזכרוני עד היום.

התקווה לא התגשמה. הרוצחים הנאצים כרתו את חייכם הצעירים ונפלתם שדודים על לא עוול בכפכם. ועל זה הננו דואבים ובוכים.

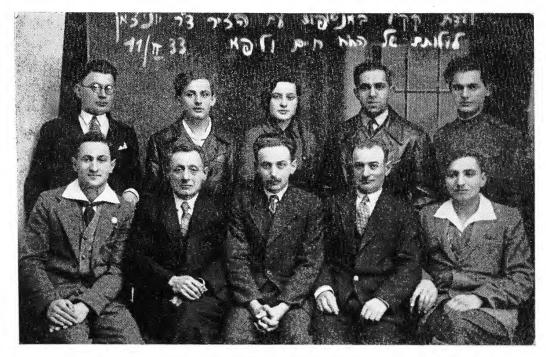

ועד החלוץ באנטופול. פרידה מהח' חיים אוסיפוביץ לעלייתו לארץ.

"בור" לטובת הקק"ל בשנת 1934. מימין לשמאל יושבים: יצחק גרושבסקי, שמואל פרידמן, חייקה סחרוב, גב' רבינסקי, זוג המורים צירולניק מבי"ס "תרבות", נחמה ביוק, ישראל פרניק.

שורה שניה: העניה נחום׳ם (הסנדלר), שרה גלרשטין, פייצע שיינבוים, מאיר שוב, מניה שוב, בנו של יוסף סירוטה, המורה סרקין. שורה שלישית: אש, פיצה קרום, המורה וולק, פשה נוביק, פרומה פרידמן, אברמצ׳יק פלדשטיין, אשת ברה לונדון, משה רבינסקי, יוסף סירוטה ואשתו בובצה, סיצה ויסוצקי, אברהם יעקב קפלן, גב׳ מזורסקי.

מ'מין לשמאל יושבים: ליפא יהלם, ברה לוגדון, ד"ר יוניצמן, מאיר שוב וחיים אוסיפוביץ. עומדים: יהושע חלינץ, אברהם יעקב קפלן, גכה גודיל, ישראל פרניק והמורה צירולניק.

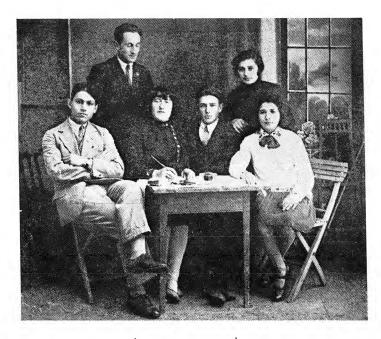

"פרייהייט" — "החלוץ" באנטופול בשנת 1928.

חברי "פרייהייט" -- "החלוץ" בשנת 1930.

מימין לשמאל עומדים: ישראל סטולר, $\times$, $\times$, אברהם קלוג, $\times$, יענטע גולדברג, צבי לב (בארץ), ב. גולדברג, בן של פריידע די בעקערקע, אחיו של נח דעם בעל עגלה׳ס, ליבע לעטעכעס, חיים חלינץ, ראובן פנצ׳וך. יושבים: משה לייב קחאל, $\times$, יוסף מילשטיין, אנטאפאלסקי, זיידל ברשביצקי (נפטר בארץ), בת פריידע-די בעקע־ יושבים: משה לייב קחאל, $\times$, יוסף מילשטיין, הגך ליפשיץ (כעת בארגנטינה), אריה שאגאן, יענקל קרמן (בישראל), רקע, ליבע גולדברג (כעת בארגנטינה), הגך ליפשיץ (כעת בארגנטינה), גרינשפאן.

ועד קק"ל חברי השומר הצעיר והחלוץ. מימין לשמאל יושבים: לאה אלטחרג, דוד לב, גחמה ביוק, אליעזר חלינץ. עומדים: שרה חיינשטיין, חיים אוסיפוביץ.

נוער מההשוהיצי ומהחלוץי.

חוג המנהלים בהסתדרות "השומר הצע"ר".

קבוצת צעירות מן "השומר הצעיר". מימין לשמאל יושבות: אסתר בדר, נחמה קגן, מ"רלה ארליך, פומרניץ, זלוטניק, אסתר חלינץ, טובה קוטלר. שורה שניה: שושנה חלובלסקי, משה פוטרמן, גליק, גולדה ישנגולד. עומדות: רישה אלפר, אלקה לונדון, רייזל קאגאן, בילה קוף, פרידל לוצקי.

קבוצת "טרומפלדור" ב״השומר הצעיר".

4 בני אנסופול בקיבוץ של "החלוץ" שנוסד בביתו של ישה ליפשיץ. עומדים מימין לשמאל : ישראל פרניק, שמואל סורנינסקי, ירמיהו רודצקי, משה טורנינסקי.

פלוגה מקבוץ "המפלס" כיניהם בנו של יהושע חרשה, שנפטר בקבוץ ז'עטל בשנת 1933.

"השומר הצעיר" בהפלגה ביער ע״י קוברין.

טיול של נוער אנטופולאי. מימין לשמאל עומדים: ×, שמואל טורנינסקי, ליפשה חלוולסקי, שמואל וגולדה ניידוס, ישראל לייב צרטוק. שורה שניה: רובינשטיין, פנחס ברנבוים, פרומה גולדברג. שורה שלישית: מוטיה קפלן, פייצע קרום, זיסל ארליך, שרה ויינשטיין, פניה אזרניצקי, חיים לייב לב.

משה פולק

הקבוצה החלוצית הראשונה

בביתנו היתה מזיגה נעימה של דת. ציונות וסוציאליזם. חנוך זה אפשר לי לספוג עוד מימי ילדותי את כסופי המשפחה לציון, ושמחתי כאשר גם אבי ז"ל זכה לעלות ארצה ולגור בירושלים, בה נפטר בשיבה טובה בשנת תרצ"ח.

כיוון שאחי אהרן ז"ל היה פעיל בתנועות צעירי ציון והמזרחי שהיו נפגשים בביתנו לעתים קרובות, ספגתי ציונות גם ממקור זה. ונוסף לזה ספגתי מן הקבוצות בהן היו פעילות אחיותי, ומכל הבאים לביתנו במשך הזמן.

אחרי מאורעות מלחמת העולם הראשונה, בהם עברתי תקופה קשה במחלות הטיפוס והקדחת ובאותה תקופה נפטרה אמי ז"ל, הגיע לאנטופול קרוב עשיר שלנו מאר־ צות הברית ורצה לקחת אתו בחזרו קרובים מכל משפחה מקרוביו. גם בגורלי נפל לנסוע. באי רצון נפרדתי מאבי וממשפחתי היקרים ונסענו לוורשא בשני קרונות מלאים

צעירים. בבית המלון בו שהינו, בשבתי ליד שלחן האוכל, שמעתי לפתע חבורת צעירים המדברים עברית, ליד שלחן אחר. התקרבתי אליהם, ולשאלתי מי הם, ענו לי כי הם חלוצים הנוסעים לארץ ישראל. בו ברגע החלטתי שגם אני נוסע אתם והודעתי לדודי על החלטתי ורצוני. הוא נסה עוד לשכנעני לנסוע אתו, אבל כשראה שהחלטתי נחושה, ברך אותי בהצלחה.

למחרת. אחרי התפילה וארוחת הבוקר, הסיעני דודי למשרד הארץ־ישראלי לסדר את נסיעתי לארץ ישראל. הופעתי כדרוש לבדיקה רפואית. אך לדאבוני לא אשר הרופא את נסיעתי בגלל סימני הקדחת, שעוד נשארו בי. הסתפקתי בינתיים בהבטחת הרופא כי בקרוב אתרפא לגמרי ואקבל את האישור לעליה.

נפרדתי מדודי שהבטיח לממן את נסיעתי לארץ ישראל בפעם הבאה. נפרדתי גם מגיסי יעקב, שנטע במקומי לאר־

צות הברית עם יתר הצעירים והצעירות, וכן נפרדתי מקבור צת החלוצים שפניהם לארץ ישראל בברכה להתראות בקרוב. חזרתי לאנטופול, וגם אבי שמח משינוי תכנית ומשחי.

בחזרי הביתה השתדלו אבי ואחיותי לעזור לי להבריא מהר ולהכין את עצמי לנסיעה. אני התחלתי להכשיר את עצמי בעבודה חקלאית והתחלתי לעבוד בעבודות שדה שונות. כמו כן ארגנתי עוד חברים אחדים לנסיעה.

בחודש אוגוסט 1921 קבלנו הודעה מהמשרד הישראלי מוורשא שנתכונן לנסיעה. התארגנו כולנו 7 חברים בני גיל 19 לקבוצה מגובשת ומלוכדת לעלייה ארצה, לבנות את חיינו במולדתנו לנו ולכל נדחי ישראל.

בחודש דצמבר 1921, בערב האחרון להיותנו באנטופול סודרה לנו מסיבת פרידה מפוארת על ידי הציונים המבור גרים והנוער האנטופולאי, והשכם בבוקר לוו אותנו בתז־ מורת ובחצוצרות לתחנת הרכבת.

אחרי שעברנו בנסיעתנו את תחנות קוברין ובריסק, הגענו שוב לוורשא ובאנו לאותו בית־מלון בו התאכסנתי בפעם הקודמת.

כעבור כמה ימים עזבנו את וורשא והגענו לווינה למעון החלוצים. נפגשנו עם מחנה גדול של חלוצים עליזים ושמ־ חים הנוהרים לארץ ישראל מעיירות פולניה וליטא והשמ־ חה עוברת על גדותיה.

התעכבנו כמה חדשים בוינה והמשכנו ברכבת בדרך היפה מוינה לטריאסט, בה טיילנו יום אחד והמשכנו לארץ ישראל באנית המשא בוקובינה. חודש ימים טולטלנו בים

התיכון כמעט ללא אוכל, וכל הזמן לא התפשטנו וישנו על חבילות המשא בבטן האניה, אבל לא התאוננו ולא התיאשנו, ואפילו רקדנו על הסיפון.

¥

ביום 6 במרס 1922 דרכה רגלנו על אדמת המולדת בחיפה. למחרת נשלחתי ליפו, בתור בא כוח הקבוצה, לה־ שיג עבודה. היו לי כמה כתובות של תושבי יפו ותיקים מיוצאי אנטופול. הכתובת הראשונה שקבלתי מאבי היתה של מכריו הותיקים משפחת אביגדור מולר, שגרו באהל משה ברחוב ע"ש אביהם ז"ל. נתקבלתי על ידם בסבר פנים יפות ובחמימות רבה ע"י כל המשפחה, ביחוד התענינה בי בתו הבכירה גוטיה ובעלה חיים קריס שהיה קבלן בנין. נשארתי ללון בביתם. למחרת הכניסני חיים לעבוד ביצי־ קת גג הבנין שבנה עבור מר גרודצקי ברחוב שבזי. אמנם העבודה לא היתה כל כך קשה, אבל קבלתי פצעים רבים מסחיבת פחי הבטון הנוזלים מהכתפים על הגב. אבל היום עבר מהר, ונהייתי מאושר מיום העבודה הראשון שלי בארץ. באתי הביתה לבית חיים וגוטיה, התרחצתי והחלפד תי את בגדי ונעלי שהיו רטובים בזיעה ומי־מלט, אבל הרגשתי היתה טובה מאוד, כאילו בניתי באותו יום בית לעצמי. גם למחרת יצאתי לעבודה בבנין אחר אצל חיים ובינתיים גוטיה מצאה לנו חדר בשכירות במרתף הבית של מר זליבנסקי ברחוב שבזי.

הודעתי תיכף בכתב לקבוצה בחיפה על הצלחתי בעבודה ובמציאת חדר, וכעבור כמה ימים הגיעו כולם. סידרנו

הקבוצה החלוצות הראשונה שעלתה לארץ במרץ 1922.

את כל המזודות ליד קיר אחד בגובה, ונשאר לנו מקום בצמצום על רצפת האבן.

חיים קריס סידר גם את נתן סירוטה בעבודה זמנית.

וקרה פעם שעבדנו ביום אחד 3 מחברי הקבוצה. עזרו לנו

במתן עבודה גם נחום מולר והגיסים משה סקילצקי ובני

גלזר שגם הם היו קבלנים קטנים. אבל לא חסר לנו דבר.

כיוון שחיינו בתור קבוצה קומונלית. וכעבור חדשיים

השגנו בנוה שלום חדר נורמלי, וגם קבלנו מהסוכנות

ביפו מיטה ומזרון לכל אחד. קנינו מנורת נפט ושולחנציק

משומש, ולכבוד המאורע הגדול קנינו גם בקבוק יין, שתי
נו לחיים ורקדנו עד שעה מאוחרת.

משם עברנו לחדר גדול ברחוב ברנט, שם היה מקום לכל 7 המיטות ליד הקירות.

בינתיים המשכנו לחפש עבודה. הסופר משה סתוי ז"ל עבר אז מבאר טוביה לנוה צדק עם 6 פרות חולבות. אחרי שכמה מחברי לא הצליחו להתאקלם בעבור דה אצלו, התחלפתי עם אחד מחברי בעבודה אצל הקבלן קריס ואני התחלתי לעבוד אצל משה סתוי והצלחתי מאוד. כמו כן השגנו קצת עבודה אצל חברת הבונה, שמנהלה היה בן עירנו המהנדס והקבלן הידוע ממסילות הברזל ברוסיה התיכונה, מר יחזקאל גרינברג. כמו כן השתדלו לעזור לנו משפחות מזורסקי, קטינסקי וסחרוב. האחרונים אף הציעו לנו לקנות את בית החרושת למרצפות שלהם ביפו, אך לא רצינו לבקש כסף מהבית.

המצב בארץ לא השתנה לטובה וחוץ ממני וסירוטה לא היתה עבודה לבחורים. עוד לפני שעברה שנה החליטו 1 חברים לנסוע לאמריקה ונשארנו רק סירוטה, זאב וולינץ ואני. קבלנו מהסוכנות אהל קטן והעמדנו אותו על החוד לות של תל אביב השוממה. הצלחנו גם לקבל עבודה ע"י סולל בונה בבנין זייגר — הבנין הראשון מעבר לרחוב אלנבי.

אחרי השתדלויות רבות הצלחתי ב־1923 להעלות את אחותי רייצה וב־1924 העליתי את אבי ואת אחותי רייזל. בשנת 1924 הגיעו מאנטופול גם אהרן שגן ושמחה ויניק שהצטרפו לחבורתנו. קבלתי צריף במתנה מחיים קריס כפרס עבור עבודתי, וחמשתנו נכנסנו לגור בצריף.

retur lo. lu. fy 2006 200 area 2007 WIF

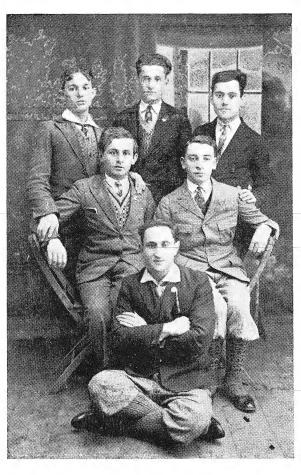
المرو معدد حدة و و و و المرود المرود و المرود و

אוני אוני אורי אורי אורי אורים אורי

בשנת 1925 קבלתי עלי את הנהלת העבודה של הבנין לעתון "דבר" בפנת הרחובות אחד העם ויבנה והעמדתי שם צריף ועברתי לגור בו. כאן נהייתי לעצמאי והקולקטיב שלנו התפרק.

אני ונתן סירוטה עבדנו כקבוצה וגם זאב וולינץ עבד אתנו ללא מקצוע, אבל אהרן שגן ושמחה ויניק לא הס־תגלו לעבודת בנין. וכעבור שנה הם חזרו לאנטופול, ואח־ריהם גם זאב וולינץ. נתן סירוטה ואני, שני הנותרים המשכנו להתקדם בארץ וגם נהיינו לבני בית אצל נפתלי ושרה וולינץ, שאף כי מצבם היה קשה נתנו לנו הרגשה ביתית שהיתה חשובה מאוד לנו, הקבוצה החלוצית ה־ראשונה.

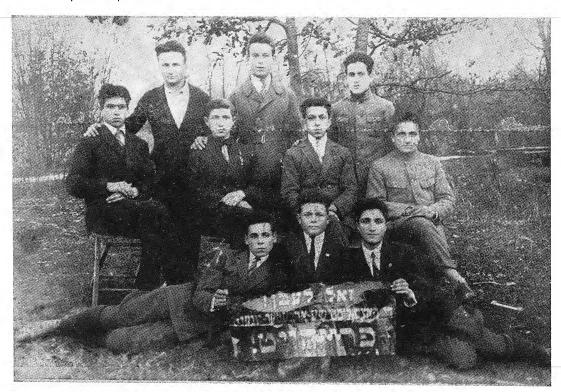
כתב זאת זכרון בספר ושים באזני בניך...

קבוצת טרומפלדור בקן השוה״צ מלמעלה: לייזר חלינץ, ברל פוטרמן, גרשון קפלן, עזרא חלובלסקי, ישראל פרניק, חיים אסיף.

קבוצה מארגון "פרייהייט" בהתרמה לטובת קפא"י

נוער מארגון "פרייהייט"

תזמורת בזמן הכיבוש הגרמני, 1916, בהנהלת אליהו גבירצמן ובנו.

בי"ס פרטי לבנות בהנהלת המורה טייבע שאגאן (פרומעס)

פרקד' חיי כלכלה וחברה

פרק ד'

חיי כלכלה וחברה

מ. פולק וש. טורניאנסקי

התעסוקה באנטופול

Я

אומנים ועובדי אדמה

רוב האוכלוסיה היהודית של העיר היו בעלי מלאכה שחיו מיגיע כפם. תוצרת עבודתם לא היתה רק בשביל אנטופול עצמה, אלא, ובעיקר, בשביל הסביבה. אנטופול היתה מוקפת למעלה משבעים כפרים ואחוזות. החלק הגדול שהתעסק בבנין עבד גם כל השבוע, מיום ראשון עד השבת באחוזות ובכפרים. כדאי לציין שהאוכלוסיה הנוצרית בעיר ובכפרים התעסקה בעבודות חקלאיות, בכריתת עצים, בגידול בהמות, בקר, צאן, כבשים ועזים, סוסים וחזירים, והמקצועות החפשים, ובעיקר, עבודות לפי בנין, היו בידי היהודים. והרי מספר המשפחות לפי המקצוע:

חרשי נחושת (קומליארעם)

בשנת 1914 היוו בעלי מלאכה אלה את שכבת האמידים בעיירה. ממלאכה זו התפרנסו 17 משפחות.

חרשים אלו עבדו לרוב אצל הפריצים בעבודות שונות:

החל בהתקנת דודים לבתי חרושת לספירט "בזאקוזעלע"

או ב"דרובנויע" אצל הפריץ זבדסקי. וכלה ביצירת כלים

שונים מנחושת כגון סירים (פענדלעך), סירים מיוחדים

לבישול תה — עם ראש צר ("בונקע") — לשמירת חמום

התה לשתיה בשעות הבוקר ואחר הצהרים של השבת,

כלי "נטילת ידים" — (קענדעל) וכדומה. עשיית הכלים

נעשתה ב"בית מלאכתם" אשר בעיירה גופה. לכל חרש

היה בית מלאכה פרימיטיבי ביותר, שכליו האופייניים

היו מפוח עור להפיח באש; סדן ברול, פטישים מברול

ומעץ וצבתות.

עיסוק זה נתבטל אחרי מלחמת העולם הראשונה, עת החלו להגיע מוצרים של בתי הרושת שייצרו בכמויות גדולות ובמחירים זולים.

פניהם של העוסקים במלאכה זו עולים וצצים בזה אחר זה: חיים זלמן פוטרמאן, צדוק פוטרמאן ושאר בני משפחתם; האחים קוטלר ברל לייב ואהרן שמואל, אנשים פשוטים וטובי לב, יראי שמים ועל הכל חרפו נפשם לטובת אחיהם בני עמם. זכורני אותו יום בו נכנס הצבא הפולני לעירתנו וערכו טבח. בין הנרצחים היו אפרים פומרניץ (המכונה בשם ה"קניפל"), בנו של יכנה, ומשה צ'רניוק (בן של פלק) אחד מראשי ההגנה במקום (אשר שמר ביחד עם חבריו ותושבי המקום בזמנים שבין הפרקים בהחלפת השלטון). את ההרוגים הביא ברל לייב לקבורה בקבר ישראל ואף את הגויים הביא לקבורה תמורת תשלום מכיסו עבור העגלה והסוס לבעל העגלה מיקיטה סבידרסקי הגוי.

נפחים

התגוררו בקצות העיירה, כשבית מלאכתם ליד ביתם. עסוקם העיקרי בפרזול סוסי הגויים והתקנת חשוקים לעגלותיהם. יחד עם זאת עסקו בכל עבודות ברזל זעירים, שיצרום בצורה פרימיטיבית. בסדנתם נמצאו אותם הכלים אשר לחרשים בתוספת צבתות ומלחציים. כ־12 משפחות עסקו בענף זה.

בין יתר העוסקים במלאכה זו זכורים לי: אברהם יצחק בין יתר העוסקים במלאכה זו זכורים לי: אברהם יצחק גאלדבערג — מרחוב מוגילקס הקוטלערסקי: אבא קאנד

ציפער — נפחיתו היתה מול בית הקברות העזוב של הגויים: ברל וישראל קובל, שמואל בכר (המכונה שמואל מאיר דעם שמידס): מוישה ודוד גאלדבערג: אלתר ברשביצקי ובניו.

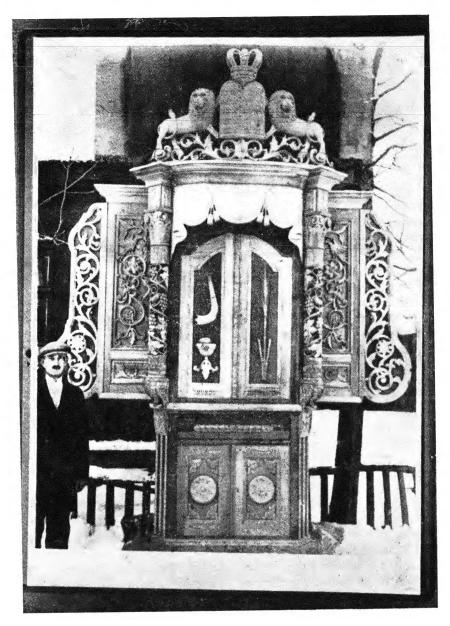
פחחים

התקיימו בדרך כלל מעבודה בחוץ, בכיסויי גגות אצל הפריצים או בבתי הכנסיות (קלויסטערס), שהתקינו גגור תיהם. כמו כן יצרו כלי חלב, משפכים, פנסים וכדומה.

נסרים (פילשמשיקעם)

רוב העצים המנוסרים היו קונים מוכנים מבתי הנסירה ביערות, או בבתי המסחר של עצים בעיר. אבל כל התוספות וההתאמות היו נעשות במקום על יד הבנין.

העבודה הזאת העסיקה 4 משפחות. הנסרים נחנו בעצמה גופנית העולה על הממוצע. הם ניסרו עצים למטרות בנייה שונות, כגון התקנת לוחות להקמת קירות בתים וקר־שים לגגות. כיצד בוצעו עבודות אלו? משהובאו העצים ל־אחר שנכרתו ביערות לעיירה, סווגו לשני סוגים: עצים עבים

ארון הקודש מעשה ידי האמן י. ורשה

שלא ניתן להרימם. גזירתם של אלו נעשתה ע"י כך שחפרו בור בעומק של כ־2 מטרים וברוחב של 1.5 מ' ולאורך של כ־30 מ'. בקצות הבור הונחו בולי עץ דקים לכל אורך הבור ועל גביהם גלגלו את העץ שעמד לניסור. אחד מהמנסרים היה יורד לבור וחברו עמד למעלה על העץ וכך היו מנסרים את העץ לאורכו.

העצים הקטנים נוסרו בדרך אחרת מזו, אם כי לפי אותו עקרון. העץ הונח על גבי תישי עץ ("קוזלות"), והפעולה בוצעה כבדרך הקודמת.

מתוך העושים במלאכה זכורים לי אברה'מל "דער דורבלא" ועזרא המכונה קלניק.

כנאי עץ

הללו בנו את בתי העירה, שכולם היו עשויים מעץ. סדר ההתקנה ובניית הבית היה כך: הבתים היו על פי רוב בני קומה אחת, שנבנו על יסוד של לבנים, כחצי מטר מעל פני האדמה, עליו הועלו עצי אלון גזורים. יסוד עץ על יסוד לבנים. עליהם היו בונים בקרשים ברוחב של כ־20 ס״מ, באורך של כמה מטרים כאורך הבית וגובה של 30—40 ס״מ.

בנאי לבנים (מוליארעם)

באנטופול היו בתי אבן שבנו אותם הבנאים היהודים. אבל עיקר עבודתם של הבנאים היתה בניית תנורים לאפיה ולבישול, ותנורים להסקה וחמום בחורף. בכל בית היו התנורים האלה. חלק גדול מבנאי העיר עבד בבנית בתי חרושת לספירט באחוזות זקעזעלע ורושעווע. גם בביהח״ר ללבנים ורעפים שברושעווע היו עסוקים. כמו כן בנו תנורים בכפרים ובאחוזות הסמוכות. בכלל היו באנטופול אומנים גדולים בבניית בתים, תנורים וארובות. המקצוע הזה העסיק 18 משפחות.

גננים

רוב הגגות כוסו ברעפי עץ (שינדלען בלע"ז), ובעבודה הזאת התעסקו 3 משפחות.

נגרים

אלה היוו קשת רחבה של נגרי בנין לדלתות וחלונות ונגרי ריהוט, וכל רהיטי הבית מעץ, וכן המיטות, הארונות לבגדים וספרים, ספות, שולחנות, כסאות וארונות לשעוני קיר. באנטופול היו נגרים אומנים, ביחוד לריהוט בתי המדרש (ארון הקודש של בית הכנסת הגדול היה למופת).

בנגרות עסקו 18 משפחות.

נודעו ביחוד יהושע ורשה ויעקב שמואל וולינץ.

חרמי עץ

אלה יצרו החל מרגלי השולחנות והכסאות, כפות עץ ל־ אכילה, זרים לארונות, ידיות לכלי עבודה, אופנים לעגלות,

סולמות, מכתש גדול לכתישת מצות שהיה בכל בית. במקצוע זה התעסקו 13 משפחות.

צבעים

במקצוע זה הצטיינו צבעי אנטופול, והיו אמנים בשטח זה ששמעם הגיע למרחוק. הם עסקו לא רק בעבודות צבעות במקום, אלא אף ממקומות רחוקים באו להזמין אותם לצבע את בתיהם. בין הבולטים שבהם היה שלמה ווארשע — (שלמה דער מאלער), וחתנו זיסוק בעלה של דאבע.

זגגים

רובם לא נראו במשך כל ימות השבוע בעיירה. הם נסעו לכפרים הסמוכים — אל הגויים — ושם עסקו בהתקנת השמשות בבתיהם הישנים ובבתים החדשים. למותר לציין שגם את מלאכת הזגגות בעיירה התקינו זגגים אלו.

מהם זכורים לי הזגגים משה לונדון ובניו; חיים זעליג, עקיבא, בערצ'יק (דב), נפתלקה ויאסיל (שכונה בשם יזפ). כן עסקה במלאכת הזגגות משפחת זיידל גארפינקל. השלישי שזכור לי היה אשר סלונימסקי — (דער גלע־זער).

מסגרים

על פי רוב עבדו באחוזות בעשיית מעקות וגדרות יחד עם נגרים. במקצוע זה התעסקו 3 משפחות.

ציפוי קירות ותקרות בנייר

חלק מבתי העיר קירותיהם ותקרותיהם היו מצופים בנייר. כן גם באחוזות. המקצוע הזה העסיק משפחה אחת.

מנקי ארובות

בכל בית היו תנורים וארובות. פעמיים בשנה היה צורך לנקותם. בעבודה זו התעסקו 2 משפחות.

בית מרחץ

בעיקר היתה התנועה בערב שבת לגברים, ובכל ערבי השבוע לנשים. בעבודה זו התעסקו 2 משפחות.

חוומום

עסקו בתפירת בגדי גברים על־פי הזמנות. מהם עולים בזכרוני יוסל פרידמן, יוסל דוד דובובסקי, פייבל גו־ לולצ'נה. הם התפרנסו מעבודתם בכבוד, שכן לפני ימות החגים הקפידו התושבים לחדש את לבושם.

במקצוע זה התעסקו 27 משפחות.

תופרות

היו מומחיות שתפרו את השמלות לפי האופנה. ובעיקר שמלות חופה לכלות ותלבושות נשים. כי לא היו חנויות לשמלות מוכנות. במקצוע זה התעסקו 5 משפחות.

כובענים (קירו'נר)

התקינו כובעים מעור לחורף וכן צוארוני פרוה למעילי חורף, ולעתים גם פרוות מעורות יקרי ערך. ביניהם היו חיים וגדליה קפלן, שנקראו בשם סנדר משה'ס אייניקלך; כן עסק בעבודה זו חיים קופיצקי (נושצ'כעס) שהגיע מקוברין ונשא את בתו של נתן הסנדלר. הוא פתח לו בית מלאכה בחנותו של שמואל ויסוצקי.

ממלאכה זו התפרנסו 4 משפחות.

פאה נכרית

לרוב נשי העיירה היו פאות נכריות, והעבודה הזאת העסיקה משפחה אחת.

ממרום

הספרים היו גם מנגנים בחתונות ובשמחות אחרות. מעבודה זו התפרנסו 2 משפחות.

מנדלרים

תפרו נעליים ומגפיים על־פי הזמנה. ביניהם זכורים לי: נחום ווליניץ׳ שהיה אחד מהמעולים שבסנדלרים; הרשל (סטישס); אביגדור (קליאון), אביו היה שומר הלילה הידוע בשם יוסל קליאון, שבקש להפיג את פחדו והיה הולך ומקיש בקשקשון ומשמיע קולות תוך כדי שמירתו. ילדי העיירה היו סובבים אותו והלכו לצידו. מעבודת הסנדלרות התפרנסו כ־30 משפחות.

תפרים (שמעפערם)

אלו בניגוד לעמיתיהם הסנדלרים, תפרו רק את העזר העליון של הנעליים והמגפיים. בעבודה זו עסק גם אבי המנוח: הרשבר (צבי דב) טורנינסקי. כן עסקו בעבודה זו משה צ׳רטוק, נחמיה מלמד; חיים איצ׳ה פודלבסקי ועוד.

כורסקאים

בעיבוד עורות באופן פרימיטיבי התעסקו 3 משפחות.

רצענים (רימארעם)

הם השתייכו למעמד האמידים בעיירה. וכפי הנראה הרוויחו יפה מעיסוקם. הם התקינו מעור גם מושכות ורתמות לסוסים ושוטים. ביניהם זכורים לי זלמן אלטוואיג שכונה זלמן קולבע, דער געלער רימארל יעקב ווליאנ־סקי.

שונות

היו גם מקצועות שונים כגון: עשיית רעפים, חביות לבארות ומרצפות. אחד החרשתנים היה אברהם פודרוב־ סקי שבא מחומסק והתחתן עם פניה שוב.

כן היה גם בית מלאכה למגפי חורף מלבד, ומאפייה למצות. כמובן, היו גם שוחטים, שען (זונשטיין), וצלם בשם ישה ליפשיץ שבא מאודסה.

כצבים

הקצבים היו הולכים רגלי או נוסעים לכפרים לקנות פרה או עגל עבור שבת. לחלק מהקצבים היו גם פרות למכירת החלב. בדרך־כלל לחלק גדול של תושבי העיר היו פרות או עיזים לתצרוכת החלב שלהם. פרנסה זו העסיקה 26 משפחות.

מחנות קמח

למעשה עסקו בענף זה בארבעה אופנים: בעזרת סוסים: טחנות רוח: קיטור ודיזל.

עיני הסוסים היו מכוסות, ותוך כדי תנועה סיבובית הפעילו את כנף הטחנה. יחד עם זה הפעילו בטחנה זו אבן ריחיים שבעזרתה אף יצרו שמן פשתן. כיצד? נטלו גרגירי פשתן, הכניסום במיכל עץ, והרתיחום ע"י חימום בעזרת מבער יד שפעל ע"י גחלים לוחשות ולהבה קטנה. תוך כדי הליכת הסוסים נקשו דפנות העץ זה בזה בכוח, וע"י השתחקותם נפרד שמן הפשתן מהגרגירים, והכוסבא היתה למזון הפרות. נשתמרו בזכרוני אלו שעסקו בזה: מרדכי קמינצקי (דבושס); יצחק זידל המכונה יצחק ריחלס; ואחיו פסח — אשתו נקראה בשם חיה גיטל. היו טחנות סוסים בצדה השני של העיירה שהשתייכו ליואל בנדט ולבנימין וולובלסקי. ואחת נוספת שהשתייכה למניה קמינציקי.

טחנות הרוח היו מחוץ לעיירה. אחרי מלחמת העולם הראשונה נשרפו הטחנות של הסוסים ע"י הרוסים (שעזבו את המקום עפ"י שיטת האדמה החרוכה) ובמקומם החלו לבנות את טחנות הרוח שהיו יעילות יותר — וגם הן היו פרימיטיביות — שכן היו עשויות מעץ. כאמור הוקמו מחוץ לעיירה, במקומות מוגבהים. גובהם כ־3 קומות וממרחקים נראו. את כנפי הטחנה כוונו לכיוון חרוח וזה האחרון היה מפעיל.

בעלי הטחנות האלה היו: מצד בית הקברות טחנתו של יואל בנדט והאחים וולובלסקי; בקצה רחוב הרושובר היתה טחנתו של יודל גאלדבערג, ומצד שני של העיירה היתה טחנתו של וועלוועלה (שכונה בשם וועלוועלה המשוגע).

היתה טחנת קיטור אחת. נעשו פעולות שונות, לא רק טחינת קמחים אלא גם גריסים נטחנו בה. ובה היו מרדדים בדי צמר — לגויים (זו נקראה "וואלוש"). היא השתייכה לגאדיה רובינשטיין. נראה שגם אחיו אפרים היה שותף או בעל דעה בטחנה זו. ואם לא עבד בה בפועל נקרא בשם "אפרים פון וואלוש".

טחנת הדלק, המשוכללת מכולן, היתה טחנה קטנה, באשר המכונות לא הצריכו מקום גדול. והיתה שייכת לדוד וועלויל גלאדער (דער מורגובניק). טחנה זו היתה ברחוב פינסק בקרבת ה"מורגות".

אופים

האופים סווגו לשני סוגים: האחד. בעלי מלאכה ומקצוע שאמנותם בכך, והאחרים שמתוך הכרח עסקו בדבר. לסוג השני השתיכו, לרוב, אלמנות וגרושות שהיה צריך להבטיח להן את קיומן בהעדר בעליהן. אחת מתוכן להבטיח להן את קיומן בהעדר בעליהן. אחת מתוכן פריידע שדרוביץ — אשתו של יענקלע הסנדלר שעזב אותה לאנחות ועבר לרוסיה הסובייטית, עסקה באפיית לחם שחור בביתו של אהרן, בנו של המלמד השחור (שווארצער מלמד). ולאחר מכן התחילה לאפות גם כן כל מיני לחם שאפו האופים האחרים. ללחמיה של שימעד ליכע — אשתו של שמעון אלטווארג, היה שם דבר. ואפילו מרחוב קוברין היו באים לקנות את הלחם המנופה (געבייטעלטע ברויט) שלה.

רוב בעלות הבית אפו בעצמן פת קיבר וחלות לשבת מקמח לבן (דאלאץ), ולא נזקקו למאפיות. במאפיות מקמח לבן (דאלאץ), ולא נזקקו למאפיות. במאפיות הקטנות אפו גם כעכים. לחמניות וכדומה. ידועה ביותר מאפיתו של יעקב פרקס — הוריו של ישראל ליפשיץ המורה. הללו אפו לחמניות (מנדל ברויט), פרגיות בדבש ומאפה אורז בדבש. כל עובד שעבר ליד מאפיתו של זה לא יכול היה — אם רק הפרוטה מצויה בכיסו — שלא להכנס לשם ולקנות מהמין הטוב הזה — שטעמו כצפיחית בדבש, ריר הפה היה נגרר רק לריחו המתוק. ולא הסתפק רק במאפה זה אלא אפה גם הולניקלאך, שנאפה מקמח כוסמת בפחיות מרובעות, וטעמם כטעם גן עדן. ולא רק הוא אפה את המאפה הזה. גם אחרים אפוהו.

גרוניה היתה אופה לחם חצי שחור, פיתות (פלעצל), ולחמניות, וביחוד כעכים מבושלים, שלפני האפיה שמו אותם במים רותחים, וטעם מיוחד היה להם, עד כי הכעכים של היום אינם ולא כלום לעומתם.

לא זכור באיזו שנה נתנו לאופים רשיונות להקים צריפונים מעץ על מנת למכור את תוצרתם בירידים — בשוק המקומי. מקומם של אלו היה בין טור החנויות לצד מזרח ובין הבתים של שמואל ויסוצקי ואיטקה מיירימס, שהתחתנה עם לייבקה אליעזר דעם חזנס. בין אלה שקבלו רשות להעמיד צריפון כזה למכירת מעשי מאפה היו משקה אייזרקס ליפשיץ, פרידה שעדראוויצקי — בתה של גרוניע ועוד. בסמטת רח' קוברין היה ידוע בזומנו מאפה הפיתות של שיינע רבקה. בין שאר האופים היה גם ברוך וולדמן (דער זייניק), וברחוב הקוברני היה גם מאפה של אחיו של ברוך, דוד יוסף ולדמן.

כורכי ספרים

את רוב הספרים היו מקבלים מוילנה, ורשה וביאליסטוק לא מכורכים. את ספרי ש"ס היו כורכים בכריכת עור

מיוחד. היו גם הזמנות מחוץ לארץ, ובעיקר מאמריקה לכריכה מיוחדת. העבודה הזאת העסיקה 2 משפחות.

שענים

היו שענים אמנים. בעצמם היו יוצרים שעוני קיר. המלאכה הזאת העסיקה שתי משפחות.

ירקנים (מורגובניקם)

הם התגוררו ליד נחלותיהם בקצה העיירה (ברחובות קוברינר ופינסקר). על שמות חלקותיהם קראו לעוסקים במלאכה זו ומכאן השם מורגובניקס, לאמר: בעלי חלקה שנקראה בשם "מורג" — (מידת שטח קרובה ל-3000 מ"ר). עסוקם העיקרי היה בזריעת מלפפונים, שהחמיצום ושלחום לאחר מכן לחו"ל, וזה היה עיקר הייצוא של העיירה. למלפפוני העיירה היה ביקוש גדול, והם הפכו לשם דבר "מלפפוני אנטופול". הירקנים האלה עסקו בגידולי ירקות לסוגיהם השונים וביחוד זכורים לי ה־בצלים...

איסוף מלפפונים

עומדות מימין לשמאל: פשה שטרמן, חנה מלכה שטרמן, בשה ינטה פומרניץ, שרה שטרמן, אברהם שטרמן, זלטה למסקי, רחל —, חיה בורדו־גרבלובסקי.

יושבת: פשה פומרניץ, שיינה למסקי.

בשדה מלפפונים

בתחילת הקיץ, יצאנו בהמונים אל המורגס על מנת לקנות את הבצל הירוק שנועד לזריעה. טעמו המר מבחרץ ומתיקותו בפנים (לאחר קילוף קליפתו החיצונית) מעלים עד היום טעם מיוחד בפי, עת נזכר אני בבצלים אלו. חלק מהמורגובניקים עסקו גם בפיטום אווזים ואפילו שוורים.

סוחרי אוזים הערשל וצייטל שטרמן

ר' משה שטרמן, הבת פשה והבן אברהם. מורגובניקים מחמיצים מלפפונים

ביניהם זכורים לי: חיים זניוויער, חותנו של משה זליג הדייג; לייב קפלושניק; משה שטרמן; נפתלקה ווליניץ; צ'ימרינסקי; הרשל שטרמן — המכונה דער געלר; האחים וולובלסקי; האשה די ביראכטשיכע; משפחת גרינמן; בניה לייזער וגעצל.

בעלי־עגלה

תחנה מקומית לא היתה, אך תחבורה "בין עירונית" היתה קיימת, וזאת ע"י בעלי־עגלות שקו פעולתם היה היתה קיימת, וזאת ע"י בעלי־עגלות שקו פעולתם היה מהעיירה לתחנת הרכבת שנמצאה בהודודץ — 7 ק"מ ממנה. העגלה היתה פשוטה ורתומה לסום אחד עם מושבים עשויים מסולמות עץ קטנים ועליהם שק ממולא קש. תחבורה זו פעלה בכל הזמנים, גם בימים של אי שקט. פעם — בשעה שהפולנים לא שלטו עוד על השטח, וחבורות גנבים ורוצחים פעלו ללא הפרעות בסביבה, נהרגו באחת הנסיעות מרדכי גרשטין, — אביו של גבריאל גרשטין ויוסף ווליניעץ, בנו של טוביה ווליניעץ, אחרי השתדלות מרובה מצד התושבים והתנגדותם של בעלי העגלות התחילה הרכבת להעצר גם מול אנטופול.

התחבורה היתה באומניבוס. (עגלה רתומה ל־2 סוסים לפחות — וסגורה כבקרון). לאחר מכן הובא האוטובוס הראשון — שלרוב לא התאים לנסיעה ועמד כאבן שאין לה הופכין. אך ברבות הימים משהחלו היהודים לעמוד על טיבה של המכונית ויכלו להפעילה, החל תור הזהב של התחבורה בעיירה אנטופול. הקונדוקטור של האומני־בוס היה יוסף אלטערס (לונדון).

מברנים

היו שלושה בתי קברות. אחד עתיק בטבורה של הד עיירה שהיה מלא וגדוש, ולא היה בו יותר מקום לקבורת מתים, ושניים חדשים. בקבורת מתים התעסקו מלבד חברי ה"חברה קדישא" 2 משפחות.

חורתי מצכות

בחריתת מצבות, שאת אבניהן הביאו מהחוץ, התעסקו 2 משפחות.

* * *

ביום בהיר אחד, קמו בעלי המלאכה והתחילו להתארגן.
הם יסדו את אגודת בעלי המלאכה (הנדווערקער פאראיין),
וטענו שיש ביכולתם לנהל את עניני המלאכה באופן
דמוקרטי. ואכן, הדבר הראשון שהחלו בו היתה הסתערות
על המוסד הפיננסי היחיד שהיה בעיירה — הבנק הקר־
אופרטיבי, שהונו היה מורכב ממניות של חברים, אשראי
גדול מטעם ה"ג'וינט", ומפקדונות של לקוחותיו. הייתי
העוזר למנהל החשבונות של בנק זה. בעלי המלאכה הציעו
לי להיות המזכיר ("סיקרעטער") של ארגונם. קבלתי את

ההצעה וארגנתי את הארגון על הצד היותר טוב. בעלי המלאכה כבשו כמעט את רוב מוסדות העיירה: את הבנק הנ"ל, שבו שמשתי מנהל ומנהל חשבונות, וכעבור זמן מה כבשו גם את ועד הקהילה. ארגוננו היה גורם חשוב במקום, ובכל ענין נטל חלק. הרצו הרצאות ואפילו הוצגו הצגות של ה"פרייהייט". השלטונות לא הביטו על כך בעין יפה, אבל הבקשה הגיעה מטעם ארגון בעלי המלאכה וזה עזר אצל הסטרוסטא בקוברין ואצל המשטרה

* * *

סיכום באנטופול ובכפרים בשנת 1939))

מקצועות	משפחות	פועלים	משפחות
שונים		בנאי עץ	3
רבנים	1	מכסי גגות עץ	1
ראש העיר	1	נגרים	10
שוחטים	4	חרטי עץ	1
מלמדים	13	מסגרים	3
מורים	22	פחחים	2
מנהלי חשבונות	6	זגגים	5
פקידים	2	צבעים	: 1
סוכנים	2	כורך ספרים	1
מנהלי עבודה	2	חרשי נחושת	8
רופאים	3	נפחים	31
מילדת	1	רצענים	2
רוקחים	3	כורסקאים	2
	60	חקלאים	41
בעלי	משפחות	סנדלרים	40
נעשיה ומסחר	1	תפרים ב	8
תעשית חומרי	6	חניםים ביים	17
בניו		้ำกำจักก	5
תעשית חרסינה	1	שען יי	1
תעשית שמן	1	קצבים	32
טחנות קמח	6	אָנפים	9
בית קרור	1	מנקי ארובות	2
בית בלון	1	בלו ֻ ַ ב	1
בתי מרוח בכפרים	3	ַ עַלִּי ענְלָה	19
מסעדות	3	רפדים	1 2
כתי קפה נקנוסקים	7	פועלי תעשיה	7
חנונים מכל	56	צלם "	1
הסוגים		מתווך	2
סוח' בכל המסחו	90	שומרים	, 5
בעיקר בכפרים	175	רוכלים	5
	350		270

מתוך האוכלוסיה הכללית של — 2225 נפשות היו 505 פועלים שנספו.

מקצועות ומסחר

רבנים 2 משפחות; שוחטים ובודקים 2 משפחות; מלמדים 55 משפחות; מורים לשפות וחשבון 8 משפחות; סופרי "סת"ם" 2 משפחות: סופרי בקשות 2 משפחות: שומרים (בעיקר בגני פרי) 4 משפחות; מנהלי חשבונות ופנקסים 6 משפחות; מנהלי עבודה חודשיים 4 משפחות; רופאים 5 משפחות; מילדת 1 משפחה; רוקחים 2 משפחות; בעלי מלון, במיוחד בשביל סוחרים שבאו מהערים הגדולות, מצאו את לחמם 2 משפחות; בתי מרוח, בעיקר עבור הנכרים של העיירה ועבור האכרים שהיו באים מהכפרים בכל יום ראשוו, מהם התפרנסו 2 משפחות: בתי קפה ומסעדות וקיוסקים, בזה התעסקו 6 משפחות; החזקת סוסים לצרכי השלטונות, שקראו "פאצט", התעסקה 1 משפחה; תעשית שמן ומוצרי מאכל לבהמות העסיקה 3 משפחות; תעשית ייון. באופו פרמיטיבי בעבודת ידים מצמוקים, העסיקה 2 משפחות: תעשית גזוז העסיקה 2 משפחות: תעשית זפת ומוצרי נפט העסיקה 2 משפחות; תעשית נרות העסיקה 2 משפחות; תעשית ממתקים העסיקה 2 משפחות; תעשית חרסינה העסיקה 1 משפחה; החזקת בית קרור, בעיקר קרח בקיץ לגזוז, וקרח להורדת חום, העסיקה 1 משפחה; המסחר ביערות - היו יהודים שחכרו יערות מידי הממשלה ומבעלי אחוזות נוצרים וניסרו אותם בתוך היערות גופם, ואחרי־כן שלחום לערים שונות או לחוץ לארץ. בזה התעסקו 6 משפחות; המסחר בעיר בעצי בנין -התעסקו 5 משפחות; המסחר בעיר בעצי הסקה - התעסקו 5 משפחות; מוצרי זפת - היו מוציאים משרשי העצים. העבודה נעשתה ע"י נכרים. בזה התעסקו 3 משפחות: המסחר בגני פרי – יש שהיו חוכרים מבעלי אתוונת גני פרי גדולים ובזמן הבשלת הפירות היו שולחים אותם לערים, או לחוץ לארץ. במסחר זה התעסקו 6 משפחות: חכירת אדמות — היו יהודים שחפרו אדמה מבעלי אחוות ינוצרים, מעבדים אותם ע"י נכרים ואת התבואה היו שולחים לערים שונות או לחוץ לארץ. בזָה התעסקו 6 משפחות: הסחר בבקר ובסוסים — היו קונים בכפרים בקר וסוסים 🗽 ומוכרים לסוחרים שבאו מהערים הגדולות. בזה הקעסקו 5 משפחות; המסחר בעורות — קנו עורות בפפיים ומכרו לסוחרי עורות מערים אחרות. בזה התעסק 3 משפחות: המסחר בשערות חזיף - היו קונים בכבלים שערות חזיר ושולחים לעיר מוריץ בפולין לעבוד בזה התעפקו 3 משפחות: המסתר בעופות - קנר אווזים ממרתקים פטמו אותם ואחרי כן שלחור אותם שווסים או חים לערים הגדולות, כמו ורשה או וילנה. במסחר זה התעסקו 16 משפחות: המסחר בביצים -- היו שולחים משלוחים גדולים לחוץ לארץ. במסחר זה התעסקו 4 משפחות: המסחר בירקות - בעיקר מלפפונים שהיו קונים אצל החקלאים העירוניים או הכפריים (כבישת המלפפונים זהו ענף בפני עצמו).בזה התעסקו 3 משפחות; המסחר בגבינות וחמאה -הין קונים מידי החוכרים היהודים בכפרים וגם מידי הנכרים, והיו, בעיקר, שולחים לחוץ לארץ. במסחר זה

התעסקו 2 משפחות; המסחר בפטריות העסיק 2 משפחות; המסחר בבד — הכפריים היו יוצרים את הבד באופן פרי־ מיטיבי. את הבד הזה היו שולחים לאמריקה. במסחר התעסקו 3 משפחות; המסחר בדגים ובדגים מלוחים העסיק 3 משפחות.

3

חנויות

בחנויות תבואה התעסקו 4 משפחות; בחנויות מכלת התעסקו 2 משפחות; בחנויות עור התעסקו 4 משפחות; בחנויות עור התעסקו 4 משפחות; בחנות בחנויות ברזל וכלי עבודה התעסקו 2 משפחות; בחנות משפחה התעסקה משפחה אחת; בחנות תמרוקים התעסקה משפחה אחת; בחנויות כלי מטבח התעסקו 3 משפחות; בחנויות אריגים התעסקו 4 משפחות; בחנויות נעלים התעסקו 2 משפחות; בחנות מכשירי כתיבה התעסקה משפחה אחת; בחנות רפואות התעסקה משפחה אחת.

י תעסוקת היהודים בכפרים

- ו) בתי מרוח
  - 2) פונדקים
- . החזקת פרות במיוחד לתעשית גבינה שווייצרית וחמאה.
  - 4) חנויות
  - 5) חכירת קרקעות ועבודם
    - 6) נפחים
    - מסחר עם הכפרים (7
      - 8) סנדלרים
  - 9) משגיחים בבתי חרושת לספירט ולבנים
    - 10) משגיחים ביערות

בס"ה היו ב־51 כפרים ואחוזות 178 משפחות יהודיות שהן 832 נפשות.

שורת החנויות במרכז השוק

ורדה קושט

עיירתי היקרה

איך אוכל לכתוב עליך אנטופול עירי האהובה, ואת חיה כלד בתוכי ואופפת את ישותי.

אני קשורה בך בעברי. עשרים וארבע שנים בליתי בתוכך; אהבתי לעקוב אחר זריחותיך ולחלום. הכל היה זורח, צוהל ומרנין לב. חלמתי על עתידי ולעת ערב, כ־ שהשמש שקעה והעדר נהר הביתה, סיכמתי את פעולות היום תוך תקוה להתגשמות חלומותי.

אהבתי להקשיב לצלצול פעמוני הכנסיה, להסתכל בחסיד דות הבונות את קינן באביב; כאבתי את כאב היהודים העמלים לפת־לחם לטפם; ראיתי את ילדי תלמוד תורה עם הפנסים החוזרים בערב לביתם.

בראש השנה בקרתי בבית הכנסת וינקתי לתוכי מקדושת הבית. אהבתי בך הכל, כי פה נולדתי, התחנכתי. שם היה בית הורי ואחותי. שם שכלתי את היקרים לי. את נצבת לעיני תמיד וכל פנה זכורה לי ואהובה.

כל כך הכל נהיר בזכרון. אני משוטטת ברחובותיך לעתים כה קרובות ומשתדלת להחיות בדמיון את העבר שלא נתן להחזירו לעד. האם צריך להנציח אותך? את שנראית לי התגלמות היופי, עצומה, רחבת שטחים ומאוכלסת, אבל בסך הכל היית רק עיר מולדתי הקטנטונת. מסביב לך ביצות פולסיה אשר שנים אפילו לא הגיעה רכבת לגבולך. אולי זה בהשפעת הלילך שגודל ליד חלוני ביפעת, כל פעם שהוא פורח לא אוכל להשביע את עיני בו. הרי לילך כזה פרח מאחורי ביתנו בגן של הכומר. גרנו ב"רחוב הגויים" קרוב לכנסיה, אשר מסביב לה צמחו שיחי לילך בשפע. אנחנו הילדים לא יכולנו לעמוד בפני קסם הפרח והריח העדין. עברנו את הגדר וקטפנו פרחים על פי רב לשבת.

ביתנו שלא היה גדול בשטח היה מתרחב בשבתנו בו הודות לאהבה הגדולה ששפעה בו מהורי. הם העניקו לנו את הכל יותר מכפי יכלתם. שפע מסירות, חינוך ואהבה ללא גבול וללא תנאי.

אני חיה בזכרונות של לילות השבת. עת התאספה כל המשפחה יחד. כלנו מקושטים, הבית מצוחצח, השלחן שקרן מאור הנרות ואור העינים הצופיות עלינו נסך בנו הרגשת בטחון שהננו בתוך קן חם. מוגן היטב מכל רוח פרצים.

את דמותכם אמי ואבי אנציח בלבי באהבה במשך כל ימי חיי!

: הזכרת לי, אמי, תמיד את השיר

אשה עבריה מי יידע חייך?

ביקרנו בבית־ספר "תרבות". התמסרנו ללימודים, צמאי דעת. דומני כי חוץ מספר התנ"ך לא היה ברשותנו. רצינו שתתגאו בנו הורי כי הערכנו את מאמציכם.

שני רחובות היו בך עירי. אבל בתוכו נוער יהודי מפותח ומסור לרעיון הציוני. היינו מארגנים בהסתדרות "השומר הצעיר" ובתור אחת שהתמסרה לעבודה נשארו לי גם זכרונות נעימים מאותה תקופה.

בית קן השומר הצעיר היה דל מבחוץ, אבל מלא חום מבפנים. השירה והריקודים לא פסקו עד חצות. מה לא סופר והושר על הארץ היעודה תוך להט נעורים ובתקוה להיות בין המגשימים.

לדאבוננו רק מעטים זכו להגיע לחופי הארץ. קשה לי לכתוב עליך אנטופול עירי ולא אדע על מה קודם. האם להזכיר את הגן שכל שבת נהרנו שמה מהתחלת האביב עד הסתו המאחר. או לתאר את הטיולים על המדרכות הלוך וחזור ללא מטרה. אבל בקפיצות ובחדוות נעורים. ככה עברו גם שנות ילדותי.

הלהזכיר את ימי השוק שאנחנו הקטנים אהבנו לשוטט ולהסתכל על הכל ולהתרשם חזק מכל דבר. רק בערב יום השוק נדבק פחד השיכורים כי אנחנו היהודים היינו תמיד השעיר לעזאזאל.

אנטופול! כך חלפה ילדותי חסרת דאגות בבית הורים מסורים דואגים ואהובים. שמה עוד היינו כל המשפחה יחד.

אחר כך התחלנו להתפזר. זוכרני עוד ועוד והכל ותמיד אזכרך.

נפרדתי מהורי ואחותי. עליתי לארץ. לא האמנתי שזאת תהיה הפרידה הנצחית מכם ולא ככה יקירי חשבתי יהא סופכם. יקירי! לא לויתיכם במסעכם האחרון ועל זה לבי דואב.

תמיד אשא דמותכם באהבה בלבי ולשמע שמך אנטופול יעבור רעד בכל עצמותי.

מרים ולודבסקי

זברונות נעורי

הורי, מאיר ויהודית שו"ב היו משפחה ותיקה באנטופול. במשך הדורות היו רבנים, חזנים ושוחטים (כפי שמעיד שם המשפחה שו"ב).

אבי היה עסקן ציבורי, ולא אחד מתושבי אנטופול עלה ארצה הודות לו. אך הגורל התאכזר לו ודוקא את בתו, האלמנה ניוטה עם 2 ילדיה, אברהם בן 12 ויהודית בת 5, לא הצליח להעלות ארצה, והם נספו עם כל בני המשפחה הענפה שלנו, יחד עם כל תושבי אנטופול הקדשים.

החיים בעיירה הקטנה עם בתיה הנמוכים התנהלו בשר קט, באטיות ובצמצום רב. זוכרת אני את הגן עם האגם היפה. שנקרא על שם בעליו הפריץ גורין, את הרחובות שהיו לעתים קרובות מלאים בוץ, ואת התושבים שגרו בהם, אנשים יקרים אחד אחד.

אני נזכרת בערב חנוכה אחד. בבית כבדו את כולנו בלביבות של תפוחי אדמה, כמנהג, ואחר כך יצאנו אנחד נו, הנוער, לטייל על פני העיירה. נרות חנוכה הבהבו בבתים, וריח לביבות עטף את העיירה וגירה את תאבוננו. והנה השוק עומד לנגד עיני. יום אחד, בהתקרבי לשוק, שמתי לב שמשהו השתנה שם ואנשים התאספו מסביב לשוחח על מה שראו עיניהם. הסתכלתי גם אני וראיתי כי במשך הלילה הספיקו הצעירים שנקראו לצבא להעביר את שלטי החנויות מאחת לשניה ובזה, ברוח ההתפרקות הגינים

זכרונות אלה ואחרים עומדים לנגד עינינו מתקופת נעורינו, אך הם אינם יכולים לרפא את כאבנו על אבדן בני משפחותינו שנספו בשואה.

בילה ליברפרוינד־קלצקי

חוותו של סבי

נולדתי בכפר "פרישיכווסט", ופה עברו עלי שנות ילד דותי הראשונות. הכפר נמצא במרחק כ־2 ק"מ מאנטופול, ומשמעות שמו נובעת מצירוף שתי המלים הרוסיות "פרישיטי־כוואסט" כלומר, "זנב תפור", הואיל והכפר היה כאילו המשכה של העירה.

באנטופרל עצמה היה רחוב ראשי ארוך ובמרכזו ככר מרובעת, אותה עיטרו בתי אבן וחנויות. הככר שימשה כשוק ובה נערכו פעמיים בחודש ירידים שאליהם היו מתכנסים מכפרי הסביבה האכרים הבילורוסים, שהביאו למכירה מפרי אדמתם ותוצרתם. בכסף שפדו היו קונים מצרכים שונים בחנויות היהודים כהלבשה, הנעלה, סדסית וכר. משני עבריו של הרחוב הראשי נמשכו רחובות בל־תי מרוצפים, ודרי בתי־העץ הקטנים שעמדו לארכם היו מדלת העם. ההמשכים משני קצוות הרחוב הראשי המארך נקראו "מארגעס", נחלות אדמה שהיו שייכות ליהודים שעיבדון והתפרנסו מפרי עמלם.

מסביב לעיירה התמשך אחו נרחב והשתרעו שדות תבואה שיכלו להסתיר, בין גבעולי הקמה הגבוהים. אדם במלוא קומתו.

הכפר "פרישיכווסט" היה אחד מאותם הכפרים הבילור רוסיים הידועים בעניים, בהם עמדו בתי עץ עם גגות

קש, מוקפים גינות וחצר. בניני משק שהכילו רפת לבקר, ואסם לתבואה וליתר תנובת האדמה. על תושבי כפר זה נמנו 2 משפחות יהודיות ואחת מהן היא משפחת סבי.

לסבי היתה הופעה פטריארכאלית. זקן מלבין עיטר את פניו. לבוש היה תמיד מעיל ארוך (קפוטה), וככל יהודי אדוק — הקפיד על תפילת שחרית, מנחה ומעריב, ובש־עות הפנאי הציץ גם בגמרא.

ביתו של סבי עמד במבואות הכפר. היה זה בנין עץ יפה מוקף גן עצי פרי, שמנה למעלה ממאתיים עצים. לא הרחק מהבית עמדו בניני השירותים; הרפת ובנין הגורן בו דשו את אלומות השיפון, החטה, השעורה ויתר תבואות הקיץ, ובעונת החורף שימש כמחסן לאיסום הגרעינים והמספוא.

ליד שער החצר נמצאה מלונת הכלב הגדול, שהיה מפיל חתיתו על האכרים לבושי הגלימות האפורות ונעולי הסנד דלים הקלועים מקליפות שקנים שגדלו בשטחי האחו.

הבאר נמצאה בתוך הגן ועל ידו גדל עץ אגס פרא. ופירותיו הבשלים שנשרו לתוך המים נתנו להם בושם מיוחד.

כך התנהלו החיים בשקט ובשלווה. דור אחרי דור. עד שהקיץ הקץ ויד הכורת עלתה גם עליהם...

ר׳ מרדכי׳לי זצ״ל

אגרת החלום

שנשלחה לרב הגאון ר׳ פנחס מיכאל זצ"ל

ב״ה יום וא״ו, כ״ח בחודש שבט, תרמ״א, פק״ק ביטען. שוי״ר לכבוד ידיד ה׳ וידיד נפשי, ה״ה הרב הגאון החריף ובקי סוע״ה, הרב הצדיק ועניו המפורסם כקש״ת ר׳ פינחס מיכאל, הרב דק״ק אנטיפאלע.

אחדשה"ט כתר"ה הנני לספר לכם מעשה נורא, ומסתמא לא יגלו לשום אדם בעולם, רק יצניעו המכתב במקום שאין יד אדם שולטת בו, או יקרעו אותו לקרעים, באופן שלא יתגלה זאת לשום אדם בעולם.

בליל עי״כ העבר בלמדי אז שיעור הקבוע לי, נפלה תרדמה עלי וישנתי, ובחלומי בא אלי איש הדר בתואר פנים וזקנו מגודל, בהביטי אליו נרתעתי, אחז בידי ואמר, מה לך נרדם? קום קרא אל אלהים, ונרתעתי מאוד, ואיקץ והנה חלום. אמרתי חלומות שוא ידברו. בכ"ז היה לבי נוקפי וחרדה גדולה נפלה עלי והלכתי לישן עוד על מטתי. והנה בחלומי בא אלי עוד פעם איש הדר הנ"ל ועוד שני אנשים עמו, אמרו לי שני האנשים: תדע שזה חלום אמת ולא תאמר נואש, ונשתוממתי מאוד. אז קרא אלי איש הדר הנ״ל ואמר לי: הוי מפשפש במעשיך כי אני בשליחות מעולם העליון בא אליך. אז התחזקתי ואמרתי לו: באיזה שליחות באתם אלי? ומחמת קולי הגדול שדברתי עמו : הקיצותי משנתי. וארא והנה חלום, ואמרתי עוד הפעם החלומות לא מעליו ולא מורידיו. בכ"ז מחמת שהיה לבי נוקפי נפלה חרדה ולא ישנתי עוד בלילה זה. וביו״כ בכיתי מאוד בכי גדולה שלא הורגלתי בזה מעולם, ולא ידעתי מה זה הבכיה שאני בוכה כ"כ, ואמרתי בלבי אפשר מחמת החלום הנ"ל אני בוכה כי לב וכו' ולא היה לי חלום עוד עד שמ"ע. אז ישנתי בלילה תוך הסוכה כמנהגי, ובאמצע שנתי בא אלי עוד הפעם איש הדר הנ"ל בבגדי לבנים. ונרתעתי בהביטי אל גודל יפיו ומראהו הנורא מאוד. ואז קרב אלי האיש ואמר לי: הבכי׳ שבכית ביו"כ הועיל מאוד, עד ששלחו אותי להבינך ולהגיד לך אשר תוכל לתקן ולבטל הגזירה. ושתק האיש ועמד בשתיקתו ערך רבע שעה. ואז התחלתי לבכות מאוד בחלומי ואמרתי: לא ידעתי מה זה החטא הגדול שחטאתי עד ששלחו לי שלוחים מעולם העליון. ובכיתי הרבה מאוד בחלומי, ומחמת גודל הבכי׳ הקיצותי משנתי. ובהקיצי לא אמרתי עוד שזהו רק חלום ודברים בטלים, כי ראיתי אשר דבר הוא. וביום שמ"ע הייתי בשמחה גדולה מאוד ולא ידעתי אז מה זה השמחה אשר מעולם לא היה לי שמחה כזאת. ובליל שמ״ת כאשר ישנתי על מטתי באמצע שנתי בחלומי, והנה בא אלי עוד איש הדר הנ"ל. זיו תוארו היה נורא מאוד ומעוטף בלבנים, וקרב אלי ואמר: עד מתי יהיה לי טירחא עבורך לילך אצלך ממקומי הנכבד. ואז התחזקתי

ואמרתי לו: בזכות התורה ובזכות התנאים ואמוראים שלמדתי אותם ויגעתי בם הנני אבקש מכם להגיד לי כל ענין השליחות שלכם ולבאר לי בביאור יפה שאוכל להבינם. ואז הלך אתי לחדר יפה ונעים מקושט בתכשיטין, ולא נשבע עין מלראות זאת, ואמר לי: שב בני, שב ואגלה לך ענין סתר. וזה השליחות שלי. ישבתי על כסא א' והוא ישב אצלי. והוא אמר לי: הנני מגלה לך מסתרים, תדע שאני מהר"י בן לב, ובעת שהייתי בחיים על זה העולם ישבתי על כסא דין לשפוט בין איש ובין רעהו. ובאו אלי שני אנשים בדבר איזה משפט ויצא אחד מהם חייב. ולא רצה לציית הדין מחמת שהיה איש אלם. ואז הזהרתי אותו באזהרה הידוע ויצאתי לחוץ. בא אלי האיש הנ"ל, שיצא חייב מאתי, והכה אותי על לחיי. וענין זה חקוק על עצמו־ תיו עד היום ואין לו שום תקומה עד היום. וכהיום נגזר עליך, שאתה מיוצאי צאצאיו, לתקן אותו ויהיה לו תקומה ערך כאבן דומם ערך ע"ז. ואז נרתעתי ונשתוממתי ונשארתי רבע שעה. ולאחר זה נגע בפי המהר"י בן לב ז"ל ואמר לי: מה זה שתקת? ואז התחלתי לבכות מאוד ואמרתי: לא ידעתי במה אתקן אותו כי אין לי ידיעה ביחודים וכוונות אז אמר לי המהר"י בן לב ז"ל: תדע שכן נגזר עליך אשר תקנה ספר תשובות מהר"י בן לב ותלמוד אותו בקביעות עד שיהיה שגור בפיך מראשו עד סופו. ואז תהיה תקומה גדולה אליו ותוכל לעלות ממדרגה למדרגה. אמרתי לו לבין לי מה זה ממדרגה למדרגה. ואמר לי בלשון רכה: בהדי כבשי דרחמנא למה לך? אמרתי לו: כמה זמן אלמוד התשובות הנ"ל שיהא שגור בפי? אמר לי: לא פחות מארבעה שנים, כי מלבד זה מוכרח אתה ללמוד שיעורין הקבוע לך, איסור והתר ודיני ממונות. על כן מוכרח אתה לפחות מארבעה שנים. ואז אמרתי לו: אין לי תשובות מהר"י בן לב. ואמר לי: תבקשם ותמצאם לקנות, רק דבר אחד אני מגלה לך, אשר מוכרח אתה לקנותם דוקא אצל הרב דאנטיפאלע שיש לו תשובות הנ"ל. ואמרתי לו מה זה דוקא אצל הרב הנ"ל? ובתוך אמירה זו הקיצותי משנתי ונרתעתי מאוד. אז אמרתי בלבי, כי אפשר זהו דבר בטל לקנותו אצל הרב הנ"ל. כי אפשר לי לקנות אותו במקום אחר. ובין כה וכה נתרבה עלי טרדת העיר והתחלתי לבקש איזה אנשים שישיגו עבורי לקנות את הספר הנ"ל. וזה כשני שבועות בחלומי בא אלי עוד הפעם איש הדר הנ"ל ואמר לי בדברים קשים: למה תמתין לתקן שליחותי? ואמרתי לו: הלא אני מבקש אותו לקנות. ואמר לי: הלא הזהרתי אותך לקנות דוקא אצל הרב דאנטיפאלע. ואמרתי לו: מה טעם בזה? ואמר לי: מחמת ששמשת את הרב דאנטיפאלע זכית בזה להיות

שליח אליו, ואגלה לך ענין זה. תדע אשר גם על הרב הנ"ל יש איזה דברים למעלה כי הוא התחיל להכין א"ע להדפיס ביאור על ש"ס תמורה מעילה (וזאת אין אני זוכר איך אמר לי "תמורה ומעילה" או "מעילה" לבד) ולא קיים הכנתו. ע"כ מוכרח הוא ג"כ לתקן זה. ומהמעות שיקבל ממך עבור המהר"י בן לב יתחיל להכין א"ע להדפיס הנ"ל. ואמרתי לו: מה ענין זה לזה! ואמר לי בהדי כבשי דרחד מנא למה לך! ואמרתי לו: למה לא תלכו בעצמכם להגיד להרב דאנטיפאלע! אמר לי: בהדי כבשי דרחמנא למה לך. חזר וצעק בקול: תראה למע"ה לקיים אזהרתי תו"מ לד. חזר וצעק בקול: תראה למע"ה ואז יהא טוב לך וגם ולא תשנה מכל דברי אף כקוצן ש"י, ואז יהא טוב לך וגם לאחרים. ומחמת הקול הקיצותי משנתי. למחר היה ברצוני לשלוח שליח מיוחד לכם לספר כל הענין, רק התעכבתי מעט מחמת צרכי ציבור שהייתי טרוד בהם מעט. ובשבוע מעכר בלילה כשהתחלתי לישן מרוב צער ויגוני על זוגתי

שנחלה בחולי גדול, בא אלי עוד הפעם המהר"י בן לב ז"ל ואמר לי בקול: תדע שזהו אזהרה אחרונה שאני מזהירך, וחולי זוגתך לך האות מחמת זה שנתעצלת באזהרתי, ע"כ תראה למע"ה תיכף לשלוח להרב הנ"ל דוקא, ותקנה ממנו התשובות שלי ותלמוד בו עד שיהא שגור בפיך כמעט בע"פ, ואז הקיצותי משנתי בחרדה גדולה והתחלתי לשכור שליח מיוחד אל כבודם, רק נודעתי שהמוכ"ז נוסע אל כבודם באיזה דבר ענין. ע"כ מורי ורבי, חמולו נא, רחמו נא עלי לפרוש כנפי החמלה עלי ולשלוח לי התשובות המהר"י בן לב, ומעות כמה שירצו אסלק לכם עבורו ורק מהרו לשלוח לי ואתחיל לתקן התיקון, זוגתי מאוד בסכנה גדולה, ה' ירחם עליה. אבקש מכת"ה להתפלל עליה. ידידם עוז בלו"נ הכותב ממעמקי הלב בדמעות שליש.

מרדכי החופק"ק הנ"ל.

על דבר "אגרת החלום"

הערותיו של החוקר עקיבא בן־עזרא

ר' מרדכי'לי שבאגרת הנדונה. היה יליד אנטיפוליה. עוד לפני בוא רפ"מ לאנט. כבר שימש שם ר' מרדכי'לי בהורד אה. כשישב רפ"מ על כסא הרבנות בעיירה זו נתקשרה נפשו בנפש ר' מרדכי'לי. שניהם ישבו ושנו. וביחד פסקו דינים ודאגו לכלל ישראל '. וכאשר יצא ר' מרדכי'לי את העיירה לא פסקה ידידותם הנאמנה והיו מחליפים מכתבים איש את רעהו הן בענינים פרטיים והן בענינים כלליים '. והמכתב המודפס כאן הוא אחד המכתבים ששלח ר' מרדכי'לי אל רפ"מ ושנתפרסם בעולם.

המכתב הזה נדפס בראשונה בשם "אגרת החלום" ב"קבוצת קונטרסים" בירושלים, ועל־פי מהדורה זו אני מעתיק את המכתב.

המהדיר הראשון של המכתב, ר' יצחק הירשנזון, כותב כדברים האלה: "המכתב הנ"ל הגיע לידי ע"י אחד ממכירי ומתלמידי ישיבת "שנות אליהו" שנסע לצורך עניניו דרך העיר אנטיפוליה וביקר את האב"ד דשם הנ"ל, ונתאכסן בביתו, ובפתחו שם ספר ללמוד באור היום מצא המכתב הנ"ל מהרב מבוטען, והעתיקו תכף ושלחו לידינו. וגוף הכתב החזיר למקומו.

הנה באחד המכתבים אלי כתב לי הרב חיים הירשנזון ז"ל שמעתיק המכתב הזה היה ר" יצחק הורוויץ, מי שהיה אחר־כך מנהל בזכרון יעקב 1 וחותנו של המלומד ד"ר בנימין מנשה לווין.

ור׳ מאיר אוטגוף ספר לי פרטים אלה בקשר עם המכתב הנדון: בכל ערב שבת היה רפ״מ נוהג להריק את כיסיו ומוסר את החפצים לנכדו אלטר. בן אלעזר בנו מפינסק על מנת להטמינם או לשרפם. פעם הרגיש אלטר בין שאר מכתבים שמסר לו רפ״מ את מכתבו של ר׳ מרדכי׳לי.

אלטר לא שרף את המכתב המדובר אלא מסרו לר' משה רונברג הסופר (ר' משה דער שרייבער) לשם העתקה. ור' משה העתיק את המכתב. וכך נתפרסם המכתב המסתורי הזה ליהודי אנט. כשנודע הדבר התרעם רפ"מ על נכדו. אלטר חלה, ולאחר שבוע מת. רפ"מ בכה מאוד על מותו. מספרים: הרב אמר: זאלסט מער ניט זיין קיין נאר" ("שוב אל תהיה שוטה").

המכתב הזה נדפס גם ע"י דוד ווייסמאן בשם "המורא הגדול", תרס"ג, ב,מוסדות האמונה" לר' מרדכי אריה ניסנבוים, מהדורה שניה נ. י. תרפ"ד; "חלום נפלא", ת"א, תרצ"ם.

המכתב הנ"ל נדון ע"י חוקר החלומות מארק טאלעראז (ב. ריווקין) בגליונות ה"טאג" (4 במרץ, 11 בו ו־25 באותו חודש, 1944).

מהר"י בן לב הנזכר במכתב הוא ר' יוסף בן לב, אחד הרבנים הגדולים שחי במאה הט"ז בטורקיה. ספרו שו"ת בד' חלקים נדפס בראשונה בקונשטנטינא, בשנת של"ג בעזרת חנה דונה גרציה ודון יוסף הגשיא .

הספר הזה נדפס גם בוויניציא, שס"ו; פיורדא, תנ"ב; ובאמשטרדם, תפ"ב. לספר הזה היתה תפוצה גדולה וכבר בשנת תפ"ב היה יקר המציאות ³.

ענין האיש שהכה על לחיו של מהר"י בן לב הנזכר במכתב — זוהי עובדה היסטורית. שם האיש היה ברוך. מאנוסי פורטוגל שישב בשלוניקי. הוא היה איש עשיר ועריץ. המעשה המגונה קרה באחד השווקים שבעיר הזאת לפני כל עם ועדה בשנת הש"ה (עיין ר' דוד קונפורטי, "קורא הדורות", מהדורת קסל, דף ל"ז: שלמה רוזניס. "דברי ימי ישראל בתוגרמה", ח"ב, עמ' 58).

מ. פולק

ימים טובים

פורים

פורים היה חג שמח במיוחד לנו הילדים. בבית התחילו להרגיש את החג עם הריחות הטובים של הדגים שבשלו אותם בחומץ ובעלי דפנה בשביל הסעודה, והריחות הנעי־ מים של כל מיני עוגות שאפתה אמי למשלוח מנות. ונוספו גם ריחות של תפוחים ואגסים שהיינו שומרים בעליית הגג, ובמיוחד ריח תפוזים שאחי אהרון היה מקדים לשלום לנו כמשלוח מנות.

כמובן שאני הייתי מתכבד להיות השליח של משלוח מנות. והתנועה היתה מתחילה בעיקר אחרי הצהרים, אך אני הייתי מקדים עוד מהבוקר כדי שאהיה שליח גם בדרך חזרה.

את משלוח המנות היו שמים בצלחת גדולה עם פרחים שאחיותי הזהירו אותי לא לשברם. בתוך הצלחת הכניסו שתי מנות עוגות גדולות, אחת לבנה ואחת חומה, ושלוש חתיכות עוגות ממולאות מכל המינים. כמו כן נוספו תפוח זהב אחד, תפוח עץ אדום אחד, אגס יפה אחד, חתיכת שוקולד וכמה סוכריות עטופות בעטיפות שונות. מסביב הצלחת היה קרטון עגול בגובה יותר מן העוגה, בכיסוי מטפחת לבנה מגוהצת, ששוליה אסופים מתחת לצלחת.

כשליח היה שכרי גם בתשלום וגם בטעימה, כך שבסוף היום היו כיסי מלאים וגם בטני שבעה.

בולטים בחשיבותם אחרי משלוח מנות היו משחקי פורים (פורים־שפיל). אני וחברי שמעון היינו מתחפשים לזוג זקנים. שמעון היה מביא אלינו את מעיל המשי הישן של אביו, ואחיותי קפלו אותו וסדרו אותו כך שית־ אים בשבילי. גם לכובע הישן של ר' משה הכניסו בפנים סמרטוט, ובכל אופז הוא עבר מעל האזניים שלי, את הזקן הלבן יצרו מפשתן והדביקוהו עם דבק. גם המקל השבור שבידי הוסיף להדרת הזקן שלי. לשמעון חברי התאימו את שמלת המשי השחורה ואת הפאה הנכרית הראשונה של אמי, וכאשר הלכנו כזוג זקנים לעבור בב־ תים לא הכירונו. וזאת לדעת כי במקום שלא הכירונו היר תה הנדבה גדולה יותר. חברנו ישראל־מנדל היה מלווה אותנו ומחזיק את הארנק הגדול. בכניסתנו לכל בית היה מכריז שהתרומה היא עבור אלמנה ויתומים ולא פסחנו על אף בית. אפילו האלמנה שעבורה אספנו גם היא תרמה! בכלל, כל יהודי אנטופול תרמו בעין יפה, וכשאמי העבירה את הכסף לרבנית החליטו על החלוקה בין האל־ מנות, ולנו היה הסיפוק שהשגנו ועשינו את חלקנו לעזרה

כמובן שהייתי רץ גם לבית המדרש, כדי לקיים מצות הרעשת המן בזמן קריאת המגילה. רעשנים הייתי בונה בעצמי, ולפעמים בעזרתו של חברי זיידל, שהיה מומחה במלאכה זו. לפני פורים הייתי הולך למאיר הנגר ולוקח

אצלו שיירים של חתיכות עצים ודיקטים, ואצל אביו של גדליה חברי, שהיה נגר, הייתי חורט שיניים בגלגלים שאחיותי היו אוספות לי מחוטי התפירה, ועם חמרי גלם אלה הייתי מייצר רעשנים מגדלים שונים. כמובן שאח הגדול והמרעיש ביותר הייתי משאיר לעצמי. את השאר הייתי מוכר או עושה חליפין עם חברי תמורת צעצועים אחרים.

פסח

פסח וההכנות לו היו במזל נקיון. לא היה דבר שלא הוצא מהבית לניקוי. כל הבגדים והלבנים נוקו ואווררו, זכל הארונות והארגזים שופשפו ונרחצו. אפילו כלי החמץ נוקו ניקוי יסודי לפני שהעלו אותם על הגג.

ההכנות כללו ניקוי מחסן לחג, חביות למצות, ארון עם ריבות וצנצנות שומן אוזים, ומכתש גדול מעץ, הכל נוקה והוכשר.

אבי היה עסוק גם מחוץ לבית. הוא היה רץ להכשיר את טחנת הקמח של גדייה לטחינת החיטה השמורה. אחר כך באו בתור ניקוי ותיקונים של התנור אצל אסתר האופה.

עצם אפיית המצות היתה כעין עזרה הדדית בין כל הקרובים. זה היה אורך לכל משפחה כ־5 שעות, כשלושה ימים עבור כולם. עסקו בזה בעיקר הבחורות שהיו מגלג־ לות את המצות לפני אפייתם, ואחד או שני בחורים היו מספיקים לעבור בגלגל שיניים על כל מצה לפני אפייתה. הכנסת המצות לתנור והוצאתם ממנו היתה בידי המבוגרים.

אחרי גמר אפיית המצות והכנת הבית הייתי מביא שק בסורת עץ לפיזור על הרצפה, ואחר כך רץ להלבין את כלי הנחושת של בישול, אפיה ואכילה. ובעיקר מעת לעת לפני הסדר הייתי רץ לבית המדרש כדי לשים בכמה מקו־מות פירורים עבור ביעור חמץ, ואחרי תפילת מעריב הייתי הולך עם אבא ובעזרת נר דולק היינו מחפשים את הפירורים בשביל לעשות את הברכה של ביעור חמץ ו־לבערם.

אצל הרב ר' הערש הייתי לוקח חרוסת, בגינה של טיכאן הייתי חופר ומוציא חזרת בשביל מרור, אצל יוסל שמואל רסילס הייתי קונה יין בשביל בית המדרש, ואחר הייתי גם עוזר לאבא בניקיון יסודי של בית המדרש לכבוד פסח. אחר כך היינו רצים מסביב לעיר לראות אם העירוב שלם, ולבסוף לבית המרחץ להתרחץ לכבוד פסח.

בבית הכנסת היינו אנחנו הילדים בדרך כלל משחקים כחוץ באגוזים, אבל קרה גם שאבא לקח אותי והושיב אותי על הספסל מעל הבימה ולא גרע עין ממני כדי שלא אתלכלך. ובאמת כשהגעתי הביתה נקי וישבנו ליד השלחן היתה ההנאה שלמה.

אבא לבש את הקיטל הלבן עם הכיפה הלבנה והתישב ליד השלחן במקומו הקבוע בצד מזרח, המצה השמורה זיתה מכוסה במפה רקומה לכבוד פסח, הכוסיות על יד כל אחד לפי גדלו, והכוס של אליהו באמצע השלחן בקר־בת אבא, ליד הצלחת הצבעונית עם הזרוע והביצה והמרור והכרפס והחרוסת. היין והמעד היו מתוצרת עצמית והוגשו בבקבוקי זכוכית עתיקים. גם ההגדות של פסח היו עתיקות ובהן ציורים על כל נושא.

אחרי שאבא בירך על היין בקידוש חגיגי נגשים לסדר עצמו. אני הקטן הייתי כמובן השואל את ארבע הקושיות. ואחר כך כשהיו ממשיכים בקריאת ההגדה הייתי לרוב ברדם עוד לפני שהחלו באוכל. את החד־גדיא כבר שמעתי מתוך שינה...

ל"ג בעומר

המורה שלימד אותנו את משמעותו של ל"ג בעומר היה ר' לייבוש. בחג זה היה יוצא אתנו ליער ועושה עבורנו קשתות וחצים לזכר המלחמה והגבורה. ר' לייבוש היה מספר לנו על בר כוכבא ור' שמעון בר יוחאי, על גבורתם ועל התמסרותם לעם ולארץ ועוד ועוד. אצל רביים אחרים היה החג רק חופש מלימודים והיינו בעצמנו רצים ליער ועושים מלחמות בינינו לבין עצמנו. והייתי חוזר הביתה בערב כמו אחרי מלחמה.

חג השכונות

חג השבועות בשבילי היה מהנה במיוחד כשאחותי חשה היתה נוסעת בערב שבועות אל קרובינו משפחת וויינשר טיין בכפר פאלושין והיתה לוקחת גם אותי. שם הייתי מרגיש את חג הקציר וחג הביכורים, והיינו חוזרים הביתה עם סלי ירקות ופרחים, ואפילו יונים, ממש כמו בימי קדם...

תשעה כאכ

צום תשעה באב היה מורגש בכל מקום. גם בחדר, בערב תשעה באב היה הרבי מספר לנו על חורבן בית המקדש, על נבואתו של הנביא ירמיהו, על הרעב הגדול שהיה בירושלים, ואיך שהמלך צדקיהו וכל השרים נפלו, ואיך יוחנן מגוש חלב עם האחרונים שנשארו התבצרו בעיר ולא רצו להתמסר. ולמה חרבה ירושלים? על קמצא וב, יקמצא. עלינו הילדים זה השפיע מאוד עד כי דממת מות היתה שורה בחדר. בביתנו כמובן כולם צמו יגם אני רצי־ תי לצום, אבל אמי הוכיחה אותי שבגילי אסור לצום, בבית המדרש כבבית הלכו כולם בלי נעלים ובגרבים סרועות.

ראש השנה

שבועות רבים לפני הימים הנוראים הייתי רץ בערבים לכל חזני העיר לשמוע את החזרות עם המשורדים על

תפילות הימים הנוראים. לא כל אחד היה זוכה שיתנו לו להכנס לשמוע, אך לי היה מזל מיוחד. אצל ר׳ יעקב חיים השוחט הייתי כבן בית, כי בנם ישראל מנדל היה חברי הטוב ביותר. אצל ר' אביגדור הבעל תפילה הייתי נכנס בזכות חברותי עם חברי דוד ונסקה. חברי יוסל ושמר אל אפשרו לי להכנס לשמוע את תפילת אביהם ר' דוד, ואילו קרובנו ר' שמואל דינקה'ס היה בעצמו מזמין אותי ואשתו היתה מכבדת אותי בממתקים. כאשר אבי היה לוקח אותי לסליחות הייתי תמיד אומר את הסליחות בכונה רבה מתוך חשבון נפש על כל חטאי האפשריים במשך השנה שחלפה. כמו כן הייתי עוזר לאבי להכין את בית המדרש. הייתי מטאטא את כל בית המדרש, מנגב ומעמיד על המקום את כל השלחנות והכסאות, ממלא נפט במנורות ומנקה אותם ואת הזכוכיות שלהם, ממלא את הכיור במים לנטילת ידים. ואת כל זכויותי אלה הייתי מגלה לפני רבון עולם שישקלם כנגד חטאי...

והנה כבר ערב ראש השנה. השלמתי את כל העבודות שהיו מוטלות עלי, ואני עומד על הבימה ליד אבא, בכוונה וביראה ואינני מחסיר מלה מן התפילות. בגמר התפילה מברכים לשנה טובה תכתבו ותחתמו לאלתר ולחיים, והו־ לכים הביתה במצב רוח, ונכנסים לעשרת ימי תשובה ביר־ את כבוד ליום הדין.

יום הכיפורים

בערב יום הכיפורים היתה לי עבודה נוספת להכין אצט־ באות סביב הקירות כדי להעמיד עליהן את הארגזים הממו־ לאים בחול בשביל להעמיד בהם את הנרות הלבנים הגדולים להזכרת נשמות. כמו כן הייתי מביא מהבית צלחות ומעמידן ליד הדלת עם כתבות לפי שם המוסד מקבל התרומה.

תפילת מנחה היתה מוקדמת מאוד וכל מי שנשכב להגיד וידוי, היה אבא מוסיף לו ארבעים חסר אחת מלקות. אחרי כן היה כל אחד מחלק צדקה לכל צלחת שמצא לנחרץ, ואני הייתי עומד ליד השלחן ומשגיח שהכתבות בתוך הצלחות לא יפלו ולא יתחלפו. בגמר תפילת מנחה הייתי מכניס את כל הצלחות עם הכסף לתוך הארגז שעמד על הבימה וסוגרו, ואחר כך הייתי עוד פעם מטאטא את כל בית המדרש, והייתי מכניס את כל הנרות הארוכים לתוך ארגזי החול ורץ הביתה לאכול לפני הצום ולהתלבש לכבוד יום כיפור וחוזר להדליק את הנרות והמנורות. אבא היה בא לבית המדרש עם הכתונת הלבנה ועם האבנט והכיפה הלבנה והמוכספת והיה נעמד על הבימה ובקול דממה דקה אומר תפילה זכה. וכשהחזן ר' דוד היה מתחיל "על דעת המקום", נעשה שקט וכל הקהל היה רועד מפחד עד שהיה גומר "ויאמר ד' סלחתי כדבריך". אבא היה נשאר כל הלילה בבית המדרש בתפילות ובתחנונים, ואני עם אמא היינו הולכים הביתה. בבוקר היתה אמא משכימה לבית המדרש ואחר כך היתה חוזרת להעיר אותי ולקחתני עם קצת אוכל עבורי. אחרי הזכרת נשמות היינו אנחנו

הילדים הולכים אל מאחורי בית המדרש וגומרים את כל הסעודה.

אחרי תקיעת השופר וגמר התפילה היינו חוזרים הביתח ואחר כך שוב חזרה לבית המדרש לנקות ולאורר ולרשום מן הזכרון את כל התרומות בעליה לתורה, ובחזרה הביתה לעשות הכנות ראשונות להקמת הסוכה.

חג הפוכות

למחרת יום כיפור מתחילה בניית הסוכה. אחרי פתיחת הכנפים במוצאי יום כיפור התמלאה הסוכה באבק ויש לנקותה מחדש. מורחים במשחה את הגלגלים שפותחים את הכנפים ומביאים ענפים לסכך על הסוכה. מתחתו תולים כמה תפוחים ואגסים, מיפים את הקירות בתמונות של גאונים ותמונה של בית המקדש, מקשטים בניר צבעוני והרי הסוכה מוכנה ויפה. נוסף לאכילה בסוכה, היה אבא גם ישן בסוכה. גם אורחים היו באים אלינו, בני משפחה וידידים, והיה שמח. אחי אהרון היה מספק לנו אתרוג ולולב ואני הייתי רץ עם הלולב והאתרוג לזכות את קרו־ בינו במצות ברכת אתרוג, וגם לזכות אחרים שאבא היה רוצה ביקרם. כשהייתי מגיע לארמונו של ר' מרדכי שיינ־ בוים היו הכלבים מבעד לשער מפחידים אותי, אך השוער היה לוקח אותי על הידים ומכניס אותי פנימה ושם נותנים לי רובל של כסף בעד טרחתי. קפתי גדלה עוד יותר אחרי שבערב הושענא רבא הייתי רץ עם אבא לבוסתן של גורן, ועל יד האגמים היינו גוזמים חבילות גדולות של ערבות להושענות. בבית היינו אני ואחיותי מנקים אותן וכור־ כים אותן חבילות חבילות של 7 חתיכות וקושרים עם רצועות מהלולב של השנה שעברה. אחרי כן הייתי מתישב ליד הכניסה של בית המדרש שלנו והייתי מקבל כל מחיר שנתנו. ואת הכסף הייתי מוסר לאמא, וחלק לקפה שלי.

שמחת תורה

בשמחת תורה הייתי נוטל חלק יחד עם המבוגרים בשמר חתם. אבא נתן לי ספר תורה קטן ויכולתי להשתתף אתו בהקפות כאחד המבוגרים. היתה לי גם הזכות להכנס עם

התורה לעזרת הנשים ולזכות במיוחד את אמי ואת דודתי בנשיקת התורה, והילדים היו מלווים אותי בקנאה. בגמר התפילה היה אבא מזמין חלק מבעלי הבתים הביתה לקידוש והיו יוצאים בריקודים בבית וברחוב והיה שמח מאוד.

חג החנוכה

כל שמונת הימים לא למדו אך אני הייתי שקוע בשמיעת הקראותיהן של אחיותי על גבורת החשמונאים, על מתת־ יהו, יהודה המכבי, יונתן, חנה ושבעת בניה, גבורת יהודית, נס פחית השמן. אפילו אבא היה מתפנה לשחק אתנו היל־ דים בסביבון, שח או דמקה, ואפילו בקלפים. בערב חנוכה הייתי רץ ליער להביא ענפים רכים ובעזרתו של אבא או גם חברי זיידל שהיה מומחה ליצירת וחריטת תבניות היינו יוצקים בדיל נמס לייצור סביבונים. את הבדיל היינו מקבלים מאותיות מקולקלות של עבודת אבא הכורך; גם זיידל היה מביא חותמות בדיל משקי הקמח שאביו ר׳ רפאל האופה היה נותן לו. סיר האש של אמא שימש לחימום הבדיל וכף נחושת שמשה לערבב אותו וליצוק אותו לתבניות. היינו מיצרים סביבונים מכל הגדלים וסר־ חרים בהם בחדר. וכדי שיותר המסחר בחדר היינו קודם כל נותנים לרבי סביבונים עבור ילדיו. אמנם סוחר גדול לא הייתי ולעתים נתתי בהקפה ולא הייתי טורח לגבות. את עיקר רווחי הייתי מקבל מדמי חנכה. את כל הכסף הייתי מוסר לאמא לשמירה ורק חלק הייתי שומר בקופות סתר שלי.

מ"ו בשבם

יום זה היה מפורסם במספר החתונות הרב שהיו עורכים בו. גם חתונת אחותי בלומה היתה בט"ו בשבט. היינו לומדים חצי יום ובחצי השני היינו רצים לבוסתן של גורן אל האגמים הקפואים להחליק על הקרח במחליקיים שהיינו עושים בעצמנו או בעגלות החורף הקטנות. בבית היתה אמא נותנת לנו פירות לחג: חרובים, דבלות, ותמר רים מארץ ישראל.

כתב זאת זכרון בספר ושים באזני בניך...

א. ורשה

מים לתשליד *)

כל עיירה ועיירה וחין־סגולותיה המיחדות אותה משאר העיירות: אגדותיה, גיבוריה וכיוצא באלו. מסביב לכל ישוב נרקם סיפור־קסמים מימי קדם וכן ממאורעות ההווה.

אנחנו, ילדי ישראל, האזנו בצמא לדברי הגדולים על תפארתה של עירנו. ששוחחו על כך ברגשי כבוד ובדרך־ ארץ. אכן, לא דבר קטן הוא אם יש לנו בבית־העלמין "אהלים" של ר'משה־צבי זצ"ל ושל ר' פנחס־מיכאל זכותו תגן עלינו. איזו עיר בכל הסביבה זכתה לגדולה כזאת ? ובית־הכנסת "הקר", ששמו יצא לתהילה בכל האיזור כבנין עתיק ומפואר, וכן הרשימה הארוכה של רבנים ידועי־שם, שהישיבה העתיקה נתנה לעולם. ובכלל המספר הגדול של למדנים הנמצאים עד היום בעיר זאת. כל זה מילא את לבו של כל אחד ברגשי גאווה ושמחה.

אך לעתים קרה המקרה ומישהו מעיירה סמוכה בא לבקר בעירנו וביטל במחייד את כל התפארותנו, וזה גרם לנו, הילדים בעיקר, אכזבה ודכדוך נפש. טענתם המוחצת היתה: היש לכם נהר או גשר? האם מסילת־ברזל יש לכם? הרי אפילו להתגרש אי־אפשר בעירכם... טענות כאלו וכיוצא באלו היו בפי אנשי הורודץ, שמילאו פיהם תהילה בדבר התענוג הגדול הנגרם על־ידי הרחיצה בערבים תחיל שמים הזרועים כוכבי־זוהר וכדומה. ואילו הקוברינאים הרחיקו לכת ושמו ללעג ולקלס את העיירה שכולה בוץ מאין כבישים ומדרכות ושאפילו עגלות־מסע אין בה.

אולם משנלקח קוברינאי כזה לטיול ב"גן החצר", התמוטט אילן־היחוס שלו. נרעש ומוקסם התבונן בנפלאות הטבע עד שהיה מוכן למסור עשרה גשרים ולוותר על הקסרקטינים תמורת מקום־בילוי נפלא כזה. לאמיתו של דבר לא השתייך הגן לעיר כלל. נהפוך הוא, העיר היתה שייכת ל"חצר", שלבעליה שילמו תושבי העיר את מסיהם, ואילו הכניסה לגן לא דבר קל היה. בכל זאת לא נמנעו תושבי העיר להתפאר ולאמר: הגן "שלנו", החצר "שלנו". ובכוללם יחד את כל העשירות וחפצי הערך העתיקים של החצר, גניה ויערותיה נתמלא לבם רגשי עליונות כלפי עיירות אחרות. כלומר האורחים והידידים הבאים משם.

מסביב לחצר עצמה היתה רווחת שורה של אגדות, הקשורות באהבות, תככים ורציחות, אך לא נגעו לעיירה כלל, אלו היו,,משלהם". את הרשימה של גבירות מפותות, בארונים שנורו וכד' לא צירפה עיירתנו למגילת־היוחסין

שלה. פרט למקום אחד שבחצר הנאה אפשר היה לאמר שהוא שייך לעיירה היהודית, וזאת בריכת־המים הנהדרת, שאליה היו הולכים היהודים בראש־השנה לאמר "תשקיך».

הבריכה נמצאה משמאל לשער הכניסה. כשהיא עטורה עצים ושיחים, משל היו מסגרת חטובה להפליא לתמונת הבריכה הנאה. ששכבה שרועה מול שמי התכלת ורחשה תפילה נצחית, שנגולה מלבותיהם השבורים של יהודי המקום ביום הראשון של ראש־השנה. ונדמה היה, שאלמלי נזדמן מישהו לעבור ליד הבריכה הזאת בשאר ימות השנה. אל נכון הגיע לאזניו קול דממה דקה של מלים קדושות שצלצלו אי־שם בהרמוניה נפלאה: "רננו צדיקים, שירו לו. זמרו לו"... ומי שניחן בשמיעה מעולה יכול היה להאזין אף לשירתה של הפמליא של מעלה. אך למעשה לא על נקלה ניתן היה לעדת ישראל להגיע למי־מנוחות אלה ביום הקדוש ביותר של השנה. השער נעול היה תמיד, ומדי שנה חייבים היו לשגר משלחת אל הרוזנת. כדי לבקש ממנה חסד מיוחד ולהתיר ליהודים לבוא ולהת־פלל ליד הבריכה שבגנה.

ושני שתדלנים היו בעיר, שהיתה להם דריסת־רגל בארמון. האחד היה חיים צדוקם, היינו חיים גרינברג, והשני היה שלמה הצבע, והואיל וחיים היה מתרשל ללכת לחצר היה סומך בכל על שלמה. אך ראוי לציין, שלעולם לא היה בטחון כלל שה, פריצה "תפתח השנה את השער, כי לאחר כל ראש־השנה נפוצו שמועות שעלתה חמתה על היהודים שעברו את הגשר והשחיתו את הגן ורמסו את הפרחים. ולמען האמת לא היתה זאת עלילת־דברים כלל.

ולפיכך, בהגיע ערב ראש־השנה, נזכרו היהודים בברי כה ולבם נתמלא חרדה, פן לא תפתח הפריצה את השער וקדושת החג תופר חלילה. הם נתמלאו רגשי חימה על הצעירים והצעירות השובבים, שבעטים באו עליהם כל הצרות הללו. המצב המתוח ואי־השקט היו מוצדקים, שכן עלול היה להיעדר חלק נכבד מעבודת הקודש, שבו השירה הנפשית עולה ממעמקים וממלאה את כל היקום המיה אלהית, כשכל נפש חיה וכל צמח ודומם מצטרפים לשירה.

*

הנה כבר עברה תפילת ה"מוסף" ועדיין לא נודע גורלם של המים ל"תשליך". הפריצה נהגה משום־מה לקבל את מבקשי הרשיון דוקא ביום־טוב. אם היה בכך מתעלולי שרירות לבה או מטעמים אחרים, על־כל־פנים נאלצו לל־ כת לחצר ביום הראשון של ראש־השנה ולהתחנן לפניה כמו לפני פרעה בשעתו: "שלח את עמי ויעבדוני!"... ושלמה, במקום ללכת לבית־המדרש מיד אחרי סעודת

מתוך ספרו של א. ורשה : "יארן פון פייער און בלוס".

הצהרים, יצא בדרך אל החצר ותפילה חרישית בלבו, שהשם יצליח דרכו, שהפריצה לא תנהג בו בקצפה ותמסור בידו את מפתח השער. ומשנראה שלמה בחצר בית־הכנסת והכרת פניו הקורנות ענתה בו כי איש בשורה הוא, יצאו לקראתו בתרועות גיל לשמוע מפורש יוצא מפיו:

השבח לאל, יהודים יכולים ללכת לתשליך !..

כעל כנפי רוח נישאו מילים ספורות אלו והגיעו בסערה לכל בתי־המדרשות ולבית־הכנסת הגדול. ולשבחם ייאמר, כי היציאה מבתי התפילה התנהלה בסדר ובמשטר כמו תחת פיקוד מנוסה. לא היתה הסתערות פראית ומרוצה, אלא כל בית־מדרש הלך בנחת תחת דגלו. תהלוכת היהודים של יום־טוב היתה נפלאה באווירו הצח של חודש תשרי, שעטף את הכל בצעיף זהב וזוהר. כאילו מאליהן הסתדרו שורה אחר שורה. ומעל לים הראשים הנעים הבהיקו פה ושם כובעי־צילינדר שנראו כמנהיגי המחנה.

בעוברם על פני העמודים היפים, שהתנוססו משני צדי

השער. חדרו כאילו לעולם של מסתורין. העצים בשדרות הסמוכות הרכינו ראשיהם בפני העדה הקדושה וקיבלו את פניהם ביראת כבוד. הבריכה שכולה תכלת המתינה להם בכמיהה כמוסה, והשיחים שעל שפתה והאלונים שמסביב הצטרפו לתפילה. גלים גלים של אנשים מתקרבים למים ולוחשים תפילותיהם בכוונה עצומה כשגופותיהם המתנר עעים משתקפים בראי הבריכה, המקבלת וטומנת רזיהם בנבכי מימיה.

שקיעת השמש דועכת לאיטה והולכת לאי־שם. התפילות צפות אל הים. שיר גדול לאלהי האלהים מעמו ישראל הקיים לעד. עוזבים את חוף המים המקודשים וחוזרים אל בית־המדרש בצעדים בטוחים ובלב קל. הכל מרגישים בחוש ומקווים, שנכתבה להם שנה טובה ומאושרת.

השער נגעל שוב על מנעול ובריח. בריכת־המים והעצים השוכנים לצדה מוסיפים לשיר את שירם הנצחי — ממעמקים קראתיד ...

א. סלונימסקי

רצח יונה הטוחן

זה היה בשנת 1908. בשבת שלאחרי חג הסוכות נערכה בגנו של הכומר הפגנה נגד השלטונות הרוסיים. 2 קבוצות של צעירים התהלכו בשבת זו לפנות ערב ושרו שירים רבולוציונריים: הקבוצה של פראדל שרה שירים בינלאו־מיים, פרולטריים, והקבוצה שכנגד — שירים יהודיים לאו־מיים. בקבוצה האחרונה היה גם משה סטבסקי ו"הפראוו־יואר".

לקול השירים באו שוטרים ואסרו 3 בחורים מפגינים: את החייט מאודיסה, את סטבסקי ואת הפראוויזאר. הבחור רות הלכו יחד עם הבחורים לפריסטאוו. כאשר כולם נכנסו למשרדו, הושיט הג'נטלמן יד לבחורות וציווה עליהן לל־ כת, ואת הבחורים עצר.

באותו ערב של מוצאי שבת נרצח יונה הטוחן (דער מילנער). לקול הצעקות שבקעו מבית הטוחן החלו לרוץ אנשים וגם הפריסטאוו עזב את משרדו, רץ בכבדות וצעק לעבר הבית לתפוס את הרוצה. הבחורים העצורים ניצלו את הבהלה ועזבו בשלום את המקום ואף הם הלכו לבית הטוחן. כשהגיעו האנשים למקום ראו את הטוחן שרוע על הרצפה וראשו שסוע.

הרוצח, גוי רוסי, שברח מסיביר, הסתתר ביער ליד אנטופול. לפנות ערב נכנס לביתו של יונה. כשהאחרון חזר מתפילת מעריב התנפל עליו, הוציא מכיסו כמה רוב־לים, ומפחד שמא יודיע לפריסטאוו — הרג אותו. אשתו של יונה, אשר רצתה להגן על בעלה, נפצעה קשה ונפטרה כעבור כמה ימים, והרוצח ברח.

רצח זה עורר סערה גדולה בעיירה. ומאותו יום הוחלט להפקיד שמירה מעולה על העיירה בכל לילה משעה עשר עד עלות השחר.

הגיים נבהלו מאוד מהחלטה זו של היהודים. הם הסתגרו בבתיהם ולא העזו לצאת בשעות אלו.

התושבים היהודים לא נחו ולא שקטו. הם החלו בחריצות לחפש את הרוצח של יונה הטוחן. כעבור כמה ימים מצאו אותו בעיירה הסמוכה הורודץ, כשהוא ישן על שפת הנחל. הוא נכבל באזיקים והובא לאנטופול. הרוצח נכלא באחת החנויות הפנויות, אבל סרב לספר ולהודות ברצה.

באותה שעה בא לעיירה אדם בלתי מוכר, נכנס למלונו של אייזיק רובינשטיין לאכול ארוחה. הלה גמר את סעוד־
תו וסרב לשלם. אייזיק הבהיל את המשטרה, האורח נעצר וכלאו אותו באותה החנות שבה היה הרוצח כלוא. שני הכלואים תחילה לא פנו זה לזה, אבל לאחר זמן קצר הוציא האסיר החדש בקבוק יי"ש וכיבד את חברו בכלא, ותוך כדי שתייה גדף וקלל את היהודים שבגללם הוא כעת במעצר. אז גם האסיר הראשון פתח את פיו ושניהם החלו להשמיץ את היהודים ולאט לאט הרגיש הרוצח שחברו הוא בעל השקפות זהות וחבר נאמן לו, וכמאמר התלמוד "נכנס יין יצא סוד", והרוצח התחיל לגלות לו את סודות ליבו, כיצד הגיע לאנטופול ורצח את יונה הטחן ואת אשתו.

למחרת הוצא "העצור" הסרבן מן המאסר. נתגלה שהוא היה בלש ושנשלח על ידי המשטרה להוציא הודאה מפי הזיוצח על דבר הרצח וכמה פרטים על ביצועו. מעשה אי

התשלום בעד הארוחה במלונו של אייזיק רובינשטיין היה רק אמתלה כדי שייעצר ביחד עם הרוצח.

היהודים הודו לבלש שהצליח במשימתו, וליהודי אנטור פול היה חג כאשר הובל הרוצח ברחובות העיירה אל

הפריסטאוו. כששני אנשים אוחזים בו בכל יד. המונים נתאספו לחזות ברוצח שנתפס. יהודי אחד ניסה אפילו לגשת אליו ולחבוט בו. הרוצח נשפט ונידון שנית לבלות בסיביר עשרים שנות גלות עם עבודת פרך.

ד"ר מ. זגור (זגורודסקי)

מזכרונותיו של מורה באנטופול

אנטופול היתה האחרונה מבין העיירות שחייתי בהן באיזור פולסיה.

בתקופת היותי מורה למטמתיקה בפינסק לא הספיק השכר המועט למחייתי, לכן יעצוני לצאת לזמן מה לעיירה קטנה. הפנו אותי לאנטופול, מצויד בהמלצות לעלמה יהלום, שהכירוה כמשכלת וטובת לב. היא באמת עזרה לי לקבל שעורים בבתים הגונים, והיא עצמה הזמינה אותי אליה כמורה לגרמנית.

משפחת יהלום היתה מהמשובחות באנטופול. במוצאי שבת היו באים טובי העיר לשתות תה ולשוחח על דא ועל הא, ביחוד על עניני מסחר, יערות ועצים. גם אני הייתי מבקר לפעמים במסיבות אלו, אך לא התוודעתי לאורחים, והיו לי מעט מכרים מביניהם. כיוון שהמשכתי בלימודי ובהכנה לבחינות, ביטלתי בלבי את העיירה, בחשבי כי בודאי אינה שונה מיתר העיירות בתחום המושב. אבל נוכחתי כי טעיתי.

חיה שם דיין שהתעניין בהנדסה (הרב צבי הירש רבינוביץ) וקרא את ספרו של ח.ז. סלונימסקי "תורת ההנדסה". בשעות של לא יום ולא לילה היה עוסק

בפתרון שאלות הנדסיות. כשנודע לו שבעירה נמצא "מלומד מפינסק", פנה אלי בכתב בבקשה לבקרהו במוצאי שבת. אחרי ההבדלה. נעניתי לו וביקרתיו. דברנו על הנדסה, ופתרתי לו כמה שאלות שהתקשה בפתרונן. פעם שאלני שאלה שאף אני התקשיתי בפתרונה, ושלחתיה לאחי יח"ז בוורשה, שישאל את פתרונה מפי ח.ז. סלונימסקי. קבלתי מאחי תשובה זו: "הסלונימסקי אשר בוורשה אינו מגיע עד קרסוליו של 'סלונימסקי' אשר מחוץ לוורשה", ז.א. אין הוא יכול לפתור את השאלה ששאל הדיין דאנטופול.

מפיץ ההשכלה באנטופול היה בזמן ההוא דווקא גוי,
הרופא הנוצרי המקומי ד"ר ביק, שהיתה לו ספריה הגונה
והיה משאיל את ספריו לכל מי שפנה אליו. גם העלמה
יהלום היתה שואלת ממנו ספרים. נראה שרבים מיהחדי
אנטופול היו משתמשים בספרים של הגוי הזה. גם אני
הייתי שואל ספרים ממנו ועזרתי בהפצת ההשכלה.
בשבתות הייתי מנהל שיחות עם הילדים והנערים על
נושאים שונים, ולפעמים על תורתנו ומצוותיה הרבות,
על הנשמה, על אלהים, גן עדן ועוד. בכלל, השתדלתי
להאיר את עיני הילדים ולהרחיב ידיעותיהם.

בלבי נשאר זכרון טוב על העיירה אנטופול, בפרט כשמצאתי בה תאווה להשכלה ואנשים ונשים חרוצים שעזרו בהפצתה.

לקט סיפורי-עם מתקופת הרפ״מ זצ״ל

(לוקטו ע"י ע. בו־עזרא)

לקבר ישראל

מעשיה מספר אברהם־הקצב, והוא מתחיל:

— "את טוביה הקצב הרי מכירים אתם": הכל מנענים־
ראש: מכירים. לטוביה זה היה אב ושמו הירשל — אותו
דאי שאין אתם זוכרים. הירשל זה אף הוא היה קצב, היה
חוזר על הכפרים ונושא־ונותן עם ה"גויים". אחר ההבדלה
היה יוצא ועם הדלקת הנרות בערב שבת היה שב. בימים
ההם אחרים היו הגויים ואחרים היו גם המסחרים. והירשל

זה היה חשוב בעיניהם. אין מוכרים עד שיחוה הירשל את דעתו.

פעם ביום־ראשון עם הנץ החמה, יצא הירשל את ביתו. אחר שהתפלל, סעד את לבו, שם פת ותיק הטלית והתפילין לתוך שקו: סמן קצת מעות בכיסו התלוי לו מתחת לכתנתו. נטל את מקלו בידו ומעילו על שכמו. והימים ימי שלהי דקיטא. בדעתו של הירשל היה לשוב ביום ד׳ לכל היותר ביום ה׳ בבקר, שהרי כל העיירה מחכה לבשר בערב שבת.

[•] ד"ר מ. זגור הוא המחבר של "מלון כל בו לחקלאות" ועוד ספרים חשובים במקצוע החקלאות, והרבה לעשות למעו ארץ ישראל.

אור ליום ג' נראה הירשל לטוביה בנו בחלום הלילה. מכיר טוביה מתוך שנתו, שאביו הוא הנראה אליו. מתפלא טוביה על שהקדים כל כך לשוב, ושאל: "אבא, היכן "בן־הבקר"? — והוא משיב לו שנשאר בכפר. "למה איפוא מהרת כה לשוב"? — והריהו משיב לו, שלא מרצונו הוא בא, — איך הוא מוצא מנוחה לעצמו כל זמן, שלא באו עצמותיו לקבורת־ישראל.

בבקר השכם ממהר טוביה אל הרב וסח לו כל אותו זמעשה. באותם הימים עוד חי הצדיק ר' פינחס מיכאל, זכרונו לברכה. שואל הוא את טוביה, איך נראה אליו אבא, והיאך נכנס אל הבית — אם כדרך כל האנשים או שלא כדרכם. כך מדברים והנה באים שני אחיו של טוביה הרע פנים. הם עבדו ביער במרחק חמש עשרה וירסטאות ואף להם נראה אותו חלום וישכימו וכאור הבקר יצאו ויבאו העירה לדעת מה נהיה.

הבינו הכל, שהדבר אינו פשוט. שואל הרב: "אנה הלך אבא"? עונה לו טוביה: לחומיציץ. "כמה כסף היה אתו"? עונים לו: ששים רובל היו לו בכיסו. נותן להם הרב את ברכתו ומצום ללכת באותה הדרך, שיצא בה אביהם.

באו שלשת האחים לכפר הראשון. עמדו ושאלו: טשי ניע בוב טוט הירשקא? לאמר: ההיה פה הירשקא? עונים להם: "בוב" — היה. ומראים להם מקום לינתו. ומספרים להם איזי בהמות ראה.

באים הם לכפר שני. אומרים להם שוב: "היה. התפלל, אכל פת שחרית, והלד לו לדרכו״.

באים הם לכפר חומיציץ ושמים פעמיהם ישר אל פרוקופ, שאצלו צריך היה הירשל לקחת בהמה. מוצאים הם את פרוקופ עומד בחצר ומתקן את העגלה, והנשים עוסקות בגנה. פותחים האחים את השער ונכנסים לתוך החצר. עושה בגנה. פותחים האחים את השער ונכנסים לתוך החצר. עושה פרוקופ את עצמו כאילו אינו מרגיש בהם ועושה לו את מלאכתו. אומרים הם לו: "דאברע זדראוויע" (שלום וברכה) ואינו פוסק ממלאכתו. שבים ושואלים לו: "טשי ניע בוב טוט הערשקא?" (אם לא היה פה הירשקא) עונה להם הגוי: "ניע בוב, יאַ נאַוועט ניע באַנטשיוו הערשקא" (לא, לא היה, אף לא ראיתיו) ואינו מרים ראשו מסדנה של העגלה שהוא מקציע באותה שעה. פתאום נתנו האחים עיניהם בקתה של הגרזן, שהיה ביד פרוקופ, והכירו בה שהקצעה זה עתה מחדש; וכרגע הרגישו כל שלשת האחים, שבו, בגרזן זה, נהרג אביהם...

עמדו ומצאו אמתלא, שמבקשים הם לקנות שחת. אפשר יהא פרוקופ מראה להם את השחת אשר בגרנו? מניח הגוי את הגרזן מידו, פותח להם גרנו ועומד ומביט, כיצד הם תוחבים את ידיהם עמוק לתוך השחת ובודקים בה, שמא היא רקובה מתחת. וכשהם חוזרים מן הגרן, פונה אליהם הגוי ואומר: "אַ יאַ אוזשע דיוואואוסיא שאָ הירשקאָ נימאַ, אי הראָשי טרעבאַ" (ואני כבר התפלאתי שאין הירשקא, וגם כסף נחרץ).

פורשים להם האחים לצדדין, ונמלכים בדעתם מה לעשות.
ולבם כבד עליהם. שאביהם איננו יותר בחיים — בזה אין
הם מטילים עוד ספק. אך מי יודע? אם יעלה בידם למצא
את גופו. הן "דרך אחת לגנב — ואלף לרודפו" אומרים
הפריות. גומרים האחים ביניהם, שצריך לעבר את הגן
המריות. אומרים האחים ביניהם איש לעברו ובודים
והאחו אשר מאחוריו. פונים להם איש לעברו ובודים
אמתלאות שונות: זה יוצא השדה לראות בבקר, וזה —
אל הגן לתלוש ירקות לסעודה.

וכך מהלכים האחים ומתבוננים סביבם, אולי ימצא איזה גל, או סימני חפירה רעננים בקרקע. ובעוד הם מהלכים ככה, נתקל טוביה בחריץ ורואה, שמתוך החריץ בולט שק, ומתוך השק משתרבבות זוג רגלים. מתחיל טוביה קורא וצווח. מהרו האחים לקול קריאתו ובאו והוציאו את גופו של אבא...

כשכלה אברהם לספר, שאל ר' בער השמש "הזוכר אתה את דברי הצדיק, זכרונו לברכה, בשעה שהביאו את המת העירה"? — וכי מה אמר? אין אברהם זוכר את הדבר. הצדיק זכרונו לברכה, אמר, שלא נתנה רשות להירשל לבוא לבניו בחלום הלילה, אלא בזכות ה"ימים" שהאכיל את ילדי תלמוד־תורה, ובזכות האורחים שהיה מזמין לשלחנו בשבת. משום שהיה בדעתו של אותו רשע להוציא בלילה הבא את גופו של המת מתוך החריץ ולטמנו ברפת מתחת לזבל...

עצה מוכה

: פעם אחת נכנס אצלו אדם מישראל וסח לפניו את צערו

- רבי, לבלר אני ביער. בעל־מלאכתי אדם קשה הוא והריהו רוצה לפטרני ולקפח את פרנסתי. ואם יפטרני אין לי תקנה אלא ליטול תרמיל ולחזור על הפתחים אני וביתי. יתקנני רבי בעצה טובה מה לי לעשות.
- הר אתה כלום שואל אותו רבי פינחס מיכאל דר אתה ביער עם בני ביתך?
- לאו, עונה הלבלר דר אני בגפי. איך אוכל ואביא את בני ביתי ואני גופי תלוי עומד ואיני יודע מה יעלה לי מחר.
- אם כן, אומר רבי פינחס מיכאל שמע לעצתי
   ושלח והבא אליך את אשתך ובניך.
- אין רבנו יודע את בעל־מלאכתי, נרתע הלבלר רתחן הוא ואביר־לב וכשיראה שהבאתי את בני ביתי יעיר כל חמתו ומיד יגרשני.
- אל תירא, מפיס את דעתו רבי פינחס מיכאל שמע לעצתי והמקום יהיה בעזרך.

הלך הלבלר ועשה כעצת רבי פינחס מיכאל. הביא אליו את אשתו ובניו והושיבם אתו ביער. והיה זוחל ורועד מיום בואו של בעל־מלאכתו.

בא בעל היער וראה את הלבלר דר עם ביתו, כעס עליו ונזף בו קשות. ברם לא היו ימים מועטים והוא נתפייס ונתרצה. ולא עוד אלא, שהוסיף ללבלר על שכרו והשיא

את בתו שהגיעה לפרקה. וכשנחשף היער וכלתה רגל העובדים העביר את הלבלר ליער אחר מיערותין.

לימים בא הלבלר לרבי פינחס מיכאל והודה על עצתו הטובה, שהיה בה מטעם חכמים.

— לדידי — אומר רבי פינחס מיכאל -- היה הדבר פשוט בתכלית הפשטות. אדם מישראל, אפילו קשה שבקשים, לא ירד לחייו של חברו המפרנס אשתו ובניו. ישראל רחמנים בני רחמנים הם...

הצדיק על הגג

פעם אחת פרצה שרפה באנטיפוליה. כנהוג, התחילו להתעסק בהצלת הבתים של האנשים העשירים בעיירה, ולבתי העניים לא שמו לב. עלה ר' פינחס מיכאל זצ"ל על גג של בית אחד שהיה שייך לאיש עני שלא מהרו להצילו.

כשראו האנשים שהרב יושב לו על הגג ואינו יורד מעליו, מהרו להציל את הרב. אבל ר' פינחס מיכאל זצ"ל קרא מעל הגג: "אני לא ארד מעל גג הבית עד שתצילו גם את הבית הזה".

כאשר התחילו להתעסק גם בהצלת הבית הנדון, ירד הצדיק מעל גג הבית.

ענשים

בנין בית־המדרש "עין־יעקב" או כמו שקראוהו בית־ המדרש של הקצבים שבעיר פרוזינה נמשך כמה שנים. וזוהי סיבת ההפסקה שחלה בבנינו:

לעיר פרוזינה בא גלח פרבוסלבי חדש, הוא ראש הגלר חים במחוז פרוזינה, ושמו גומליצקי. פעם ביום ו', כשהלך הגלח המדובר אל המרחץ, עבר על־יד בית־המדרש ההולך ונבנה. הוא פנה אל מקורביו ושאל: מה טיבו של בנין זה?

כששמע שהבנין הזה יהיה בית־מדרש ליהודים צוה למדוד את המרחק שבין בנין בית־המדרש עד חצר התפלה שלהם. חשב ומצא שהבנין החדש הוא קרוב יותר מדי למקום תפלתם. מה עשה? שלח כתב הלשנה לעיר הפלך הורדנא, ומשם באה פקודה להפסיק את בנין בית־המדרש.

עברו כמה שנים והבנין לא נשלם. ומה עשו אחינו בני־ ישראל ?

שלחו שליחים אל הצדיק ר' פינחס מיכאל זצ"ל לבקש ממנו עצה.

ור׳ פינחס מיכאל הבטיח להם שהכל יהיה בכי טוב.

והנה בא יום־הדין. וכאשר פתח בעל התפלה "יעלה תחנוננו מערב ויבוא שועתנו מבוקר" — נשע קול צעקה מבחוץ: "פוזר"! (שרפה). והנה אש אחזה בגרנו של הגלח גומליצקי, ומשם עפרה על בית־התפלה, בנין של עץ שעמד קרוב לגורן. ולאחר שעה קלה לא נשאר שריד מז הגורז ובית־תפלתם.

ושוב שלח הגלח הנ"ל כתב־הלשנה להורדנא, לאמר: ידי היהודים בשרפה הזאת, כדי שתהיה להם אפשרות להעמיד את בית־המדרש שלהם על מכונו.

ומעיר הפלך הורדנא ירדו שני פקידים חשובים: הקטגור של הפלך ואחד ראש הכמרים. חקרו ודרשו את הגלח גומליצקי מי היה באותו ערב בגרנו. נתברר הדבר שבאותו יום דשו שם שני גויים את תבואתו. יהלה כיבד אותם לאחר עבודתם בכוסות יי"ש אחדות. לאחר שתייתם חזרו אל הגורן, הציתו את מקטרותיהם ונתנמנמו. בינתיים נשתלשלה מקטרת אחת מפי אחד הגויים ונפלה לתוד התבן שבגורן. ומכאן שרפת הגורן ובית־התפלה.

והגלח גומליצקי שקל למטרפסיה. פעם בא אל בי־הדואר לקחת את המכתבים המתקבלים על שם בית תפלתם, ובין המכתבים הללו היה גם צרור כסף. גומליצקי לקח לו את הצרור והלך לו. אבל לא לעולם חוסן. והנה בתקבלה פקודה שהגלח גומליצקי ירד מגדולתו ויהיד כאחד הכמרים באיזה מקום נדח. הגזרה הזאת דכדכו. ועכרה את רוחו. ולאחר זמן־מה נטרפה עליו דעתו.

¥

בעיר קוסובה אשר בפלך גרודנא היה בית־משרפות יי״ש. ובאותה עיר היה יהודי ושמו שלמה. שלמה זה נשא חן בעיני הפריץ, שלו היה שייך בית־משרפות היי״ש ומינהו לעושה היי״ש.

והנה קם גוי אחד שקנא בשלמה. הלה כרכר כמה כרכו־ רים והסוף היה שפיטר הפריץ את שלמה וקבל את הגוי במקומו.

בא שלמה לפני ר' פינחס מיכאל זצ"ל וספר לו מה שקרהו. ר' פינחס מיכאל קרא למנין יהודים ובפניהם ברך את שלמה

לא עברו ימים מועטים והגוי דנן התחיל לשתות לשכרה וגרם להפסד ממון גדול לפריץ. כעס הפריץ על הגוי והשיב את שלמה אל כנו.

¥

קדיש אוטנוף היה מלמד בכפר וואוליצקי שאצל הורלוד ביץ. ואשתו גרונה היתה מוכרת יי"ש לנכרים. והנה גוי אחד מגויי הכפר היה מציק לה ואינו נותן אותה למכור יי"ש. הלה היה שולח בכל פעם את ה"אקציזניק" לבדוק את רשיונה. ואותו רשע היה ממית גם את אוזיה שהיתה מפטמת.

פעם באה גרונה לפני הרב לתנות את צרותיה. אמר לה הרב שתתוודע על־דבר שם הגוי ושם אמו, אבל אל תגיד לשום אדם. הגידה גרונה את שמותיהם לרב. המעשה הזה היה בחודש חשון. ובחודש כסלו נסע הגוי המדובר אל היער. שם נפל ריב בינו ובין גוי אחר. קם האחרון והרג את הגוי הרשע.

חקרו ודרשו מי היה הגוי הרוצח ולא מצאו. גרונה ספרה את הדבר לרב, והצדיק אמר: "יהיה זה סוד כמוס".

¥

מעשה ביודיל טורנויאר, חתן מנדל פלבסקי, שישב כמה שנים בכפר טורנויה. וביתו של יודיל זה היה בנוי על אדמת גוי אחד של אותו כפר. גויי הכפר פיתו את בעל

הקרקע שיכרים את יודיל לפנות את מקום ביתו, ואז יזכה בבית מנדיל בחצי המחיר.

בא מנדיל עם אחיו ר' לזר מהוטיווא אל ר' פינחס מיכאל לבקש עצה. ענה הצדיק: "הרגע, הוא לא יגרשר, ישב תשב בביתך".

ויודיל טורנויאר חזר לכפרו. כשהגיע לטורנויה בישרוהו שבעל הקרקע שבק חיים לכל חי. ויודיל שלנו ישב בביתו עד יום מותו.

בכפר דרוונויה, הסמוד לאנטיפוליה, ישב יהודי אחד בשם ר' יוסף רובינשטיין, או כפי שהיה ידוע בשם ר' יוסף דרוונויאר. באותו כפר היה גוי אחד ולו חמשה בנים. כולם רשעים גמורים. היו נכנסים לבית מרוחו של ר' יוסף, שותים לשכרה ולא משלמים, שוברים את כלי הבית, ולפעמים גם מכים את בעל־הבית.

בא ר' יוסף הנ"ל אל רבי פינחס מיכאל ז"ל לשאול בעצתו. ראשית דברו של הצדיק היתה: "הקדימו לקבל את השבת". אחר־כך אמר: "תן להם לשתות כאות נפשם ואז יחדלו להציק לך". וכך הווה: האב ובן אחד נשרפו על־ידי שתיית משקאות חריפים. בן אחד נטחן בטחנת־רוח, בן אחד מת ממכה טריה, אחד נשתטה ואחד נעלם. האסונות האלה אירעו בשנה אחת.

מספרים שאותו הבו שנשתטה, קם פעם בלילה אחד, פתח את הרפתים של הכפר. הוציא את הפרות, והוא עצמו, בחור כארז, עומד בחוץ ורק כתונת לבשרו, עיניו מורמות לשמים ומסתכל ומסתכל ואינו נוגע לרעה בשום אדם.

פעם אחת היה ריב ביו ר' שמואל החיט וביו שותפו. הלכן אל ר' פינחס מיכאל לדין תורה. הרב זיכה את ר' שמואל. אז קפץ שותפו הבור ואמר אל ר' פינחס מיכאל: לא אקיים את הפסק. אשמע לך כמו שאשמע לחתול. הדבר הזה קרה בערב־שבת.

הלה הלך הביתה וספר את הדבר לאשתו. בצהרים כאשר אשתו נתנה לו חתיכת דגים, קפץ עליו חתול הבית ותקע את שינין בשפתיו. הוא התחיל לצעק ולגרש את החתול. אבל החתול לא שם לב אליו. דם זב משפתיו ולא יכל להפטר ממנו. האשה רצה אל ר' פינחס מיכאל ובקשה ממנו סליחה. הרב מסר את מקלו לשמש ואמר לו: לך גרש את החתול. השמש הלך וגרש את החתול.

פעם אחת התחצף חצקאל בעל־העגלה נגד הרב, ור׳ פינחס מיכאל גרשהו מן הבית. מספרים שכל בני הבית של חצקאל מתו בשחפת, ולא נשאר לו זרע של קיימא.

ומעשה זה קרה בערך בשנת 1905, ימי הריבולוציה ברוסיה. זאטוטי אנטיפוליה היו מתאספים בבית־הקברות אשר מחוץ לעיירה.

באחת האספות נגש שבתי קולודנר, בנו של עושה הנרות, בחור בן חמש־עשרה, אל האוהל של הצדיק ואמר:

"זקן, זקן, הלא אתה אומר שתביא את משיח, איה משיח

מיד הוכה בשיתוק איברים.

בכפר אחד סמוך לאנטיפוליה גר חוכר יהודי, ולו משר־ תת יהודיה. וזו היתה מופקרת. לסוף לקח אותה הפריץ אל ביתו.

ויהי הלילה והגורו של הפריץ עלתה באש. באה היהודיה המדוברת ואמרה לאדוניה שהיהודי החוכר שלח את גרנו באש. בינתיים הושיבו את החוכר בבית-הכלא עד גמר

אז באה אשת החוכר לפני ר' פינחס לבקש עזרה. הרב אמר שה' יהיה בעזרה ובעלה יצא לחפשי.

ימים אחדים לפני המשפט שלח הרב את השמש אל היהודיה להזהיר אותה שלא תאמר עדות שפר. אבל היא ענתה לשמש שתאמר מה שהיא חפצה. אז שלח אליה הרב את השמש עוד פעם, ושוב אותה התשובה. וכך ענתה בפעם השלישית. הרב שמע את דברי השמש ואמר: "ה׳ יעזור ולא תגיד".

יום המשפט בא. וזה היה בעיר המחוז קוברין. בשעת בירור המשפט שאל השופט את הפריץ: "איה העדה"?

- היא במלון אבל היא חולה - ענה הפריץ - ושוכבת במטה ואינה יכולה לבוא לבית המשפט.

השופט צוה להביא את העדה במטתה אל בית־המשפט. וכאשר הביאו אותה במטה לפני השופט, שאלה: "מה את יודעת על־דבר מעשה היהודי"?

אבל היהודיה נאלמה ולא יכלה לדבר, והיהודי יצא לחפשי.

עכורת צכא

פעם בזמן ה"פריזיוו" (הקריאה לעבודת הצבא) מסרו לצבא הרבה יהודים ופטרו את הגויים. באה בילה חנה'קס אל הצדיק להתאונן לפניו על העוול הזה. כששמע את השערוריה הזאת דפק על השלחן שלוש פעמים ואמר:

"רבונו של עולם! די לשחרר את הרשעים"! תכף לאחר

המעשה הזה התחילו לשחרר את היהודים.

מספרים, שפעם אחת התאוננו על רשעתו של ה"מרשליק" בבריסק־דליטא המתאכזר לצעירי ישראל ומוסרם לצבא. בתחלה דחם בקש באמרו, שלא כל־כך קל להרוג גוי. לסוף נשתתק, כאילו הודה לדבר המתאוננים. אחרי שבועיים אחז השבץ את ה,,מרשליק" ומת.

והיה היי"ש לחומץ

ליהודים אחדים היה בית־משרפות יי"ש. כידוע, חייבים לשלם מכס מכל חבית יי״ש, אבל היהודים הגדונים העלימו מעיני הממשלה ולא שלמו את המכס השלם.

והנה לילה אחד בא פקיד הממשלה לחקור את הדבר.
הלה תפס חבית אחת וחתם אותה בחותם הממשלה להיות
עד בשעת המשפט. לעת־עתה אסרו את השותפים, ורק
שותף אחד ניצל מן המאסר ובא אל ר' פינחס מיכאל
זצ"ל לשאול עצה מפיו. בראשונה לא רצה הצדיק לענותו.
כי אסור להעלים מכס מעיני הממשלה. אבל לאחר שפצר
היהודי בצדיק, יעץ אותו כי בשעת המשפט יגידו השותפים
פה אחד כי עשו חומץ ולא יי"ש.

וכך הווה: בשעת המשפט שלחו השופטים והביאו את החבית החתומה, בדקו ומצאו כי יש בה חומץ ולא רי״ש, והיהודים יצאו לחפשי.

רפואות

שרה זיסל, בתו היחידה של המלמד ר' לזר מהוטוהה חלתה במחלה כבדה מאוד. באותו פרק הזמן היה באנטיר פולתה אפתיקר פולני. והנה בא אליו רופא גדול מוורשה. אשתו של ר' לזר הביאה את הרופא האורח לראות את בתה החולה המסוכנת. וזה היה בשעה שתים לאחר הצהרים בערב־שבת של חורף. הרופא בדק את החולה ונתייאש במנה. פתח ואמר: למה הבאתם אותי לאדם מת?

אבל הורי הילדה לא נתייאשו לגמרי. ר׳ לזר רץ לעזרה אל ר׳ פינחס מיכאל זצ״ל. אמר הצדיק: "מה אתם סבורים, דברי הרופא הם תורת אמת? הרי לך שש פרוטות מכסף "הפדיון", לך אל הרבנים וקנה שמן, ובשמן הזה תמשח את החולה והשם יתברך יעזור לה״.

ר׳ לזר עשה כדברי הצדיק. ולאחר שמשחו את כל גופה נפתחה המורסה שהיתה בגרונה והמוגלה יצאה. אז פקחה הילדה את עיניה ובקשה דבר־מה לאכול. והילדה הלכה הלוך והברא.

¥

בעיר קוברין היה אופה ושמו יעקב. ליעקב זה היה בן, והוא חולה במחלת חולי נופלים, ר"ל. עד שנתו השישית היה חולה במחלה זו. הביאוהו אל ר" פינחס מיכאל זצ"ל. הצדיק שם פלח סוכר לתוך פיו ואמר לו: "אכול ותבריא". וצוה לקראו זיידיל. ומאז הבריא.

¥

פעם בא אב עם בנו (אב לחמשה בנים) שנתאלם לפתער פתאום. ר' פינחס מיכאל שאל את אביו אם בכור הוא לו ואם ערך לו "פדיון הבן". נזכר האב שלא פדה את בנו.

אז קרא הרב ליעקב הרופא שהיה כהן ולעוד כהן אחד וערכו "פדיון הבן" לכל דקדוקיו ופרטיו. ולאחר הטקס התחיל האלם לדבר.

¥

פעם נתקע עצם בגרונו של שואל הקצב אשר באנטיד פוליה. יעץ הצדיק להשקותו כוס חלב. וטעמו ונימוקו עמו: מכיוון שבשר וחלב אסור הוא — יקיא שואל דנן את החלב ביחד עם העצם. וכך היה.

משה בר' עקיבא ירוחם ליפשיץ

דמורות וחוור

הלל רוזנצווייג. סבו של ברוך יהלום, למד ושנה הרבה. הוא היה בן הדור הישן, בין המשכילים ואנשי הרוח אשר החזיקו בתורה ובמצוות, אך גם מחכמה ומדע לא משכו את ידם. הוא למד בצוותא עם חיים זליג סלונימסקי, עורך העתון "הצפירה", עתון לחכמה ומדע.

הלל בא לגור באנטופול, ולקח לו לאשה את ביילה בת שמואל צבי, אחות תהילה לאה, אשת אפרים ליפשיץ ואחות חיה אטיל, אשת יחוקאל סחרוב.

ביתו היה ברחוב פינסק והיתה לו אכסניה בשביל אורחים אשר נסעו מבריסק לפינסק דרך אנטופול. נוסף לזה עשה יין לקידוש ולהבדלה בשביל תושבי העיר והסביבה.

ביתו של הלל היה פתוח למכרים וידידים. בערב היו מתאספים לשתות תה. מיחם רותח עומד על השלחן, עקרת הבית עומדת ומנצחת על המלאכה, מגישה לכל אחד כוס תה. משוחחים ומספרים על מה שקרה בעיר ומה נשמע

בארץ. בין הבאים למסיבות כאלה היו יקותיאל הנפח ואחיו הירשל.

יקותיאל היה נפח על פי מקצועו. כל היום היה מכה בפטיש על הסדן. אך בערב אחר תפילת מנחת ומעריב בבית המדרש היה מקהיל קהילה אל השלחן, ולומד בפניהם דף גמרא. כך היתה דרכו יום יום. אחיו הירשל למד בישיבה והיה גדול בתורה. יעקב בן אהרן שמואל, אחד מחוכרי ה"מארגעס" (היא מידת אדמה בערך 6 דונם) גם הוא היה בין הבאים. בעלי המורגות (מארגאווניקעס) חכרו בערך 200 מורגות ושילמו מס לבעל האחוזה הגרמני וואיטאש. היו מעבדים ומזבלים את האדמה, זורעים מלפפר נים ושאר ירקות. כאשר היה קיץ שחון ולא היה גשם להשקות את האדמה, היו ממלאים חביות מים מן הבארות למובילים אותן להשקיית האדמה. לאיסוף המלפפונים היו מוברים מוברים מהכפר הסמוך, מכינים חביות קטנות

ולאחר שמילאו את החביות וסתמו את פיהם בפקקים של עץ, היו שולחים אותן לווארשה.

העניך בעל העגלה היתה לו עגלה גדולה מכוסה לבד למחסה מגשם. בכל יום ראשון היה עורך רשימות מהחגר וונים על הסחורה הדרושה להם, וגם נוסעים היו לו אשר היו להם דברים עם בריסק. ביום שני היה נוסע, וביום רביעי היה חוזר עם הנוסעים ועם הסחורה. היה מביא חבילות ארוזות מלאות צימוקים בשביל תעשיית היין. היו דורכים אותם עד שנעשו לתמיסה, נותנים בחביות למשך 3 שבועות, מסננים בשקיקים תלויים מעל גבי לחביות עד שיצא היין מזוקק וראוי לשתיה.

עונת המלפפונים נגמרה. הגיע חודש אלול, וימי סליחות ותשובה התחילו. נאומים נישאים, דרשנים ומוכיחים בשער מעוררים לתשובה ומעשים טובים ועזיבת החטאים. והנה הרב ר׳ נפתלי צבי ברלין מוואלאזין, הנקרא הנצי"ב, עומד להגיע העירה לקראת השבת הבאה לשאת נאום בבית הכנסת. תכונה רבה לקבלת פני הרב הנודע לתהילה. הכל יודעים אשר הגרמני בעל האחוזה וואיטאש נושא פנים ליהודי העיר, כי הוא פותח שער חצרו בשביל היהודים כאילו היה אומר: "פתחו שערים ויבוא גוי צדיק לאמירת תשליך דרך רחוב המסגר (שלאס גאס), כי שם בריכת מים עם דגים חיים". לכן באו אליו יהודים אחדים ואמרו, כי הרב המפורסם ר' נפתלי צבי מגיע לעירנו ויואיל נא למסור את המרכבה שלו כדי להביא את הרב אלינו. "יארוואל", ענה, "אם הרב הגדול מגיע אליכם אמסור," לרשותכם את המרכבה שלי עם הנהג". כאשר בא הנצ"יב, יצאו לקראתו חשובי העיר לקדם את פניו על אם הדרך בין האראדעץ לאנטופול. בהגיעו לבית הכנסת לשאת את נאומו הכה אברהמל השמש בפטיש של עץ על הבימה והכריז: "הס כל בשר מפני כבוד הרב. שתיקה יפה!". וינאם הנצי"ב נאום משך שעה אחת. הדיין הרב צבי הירש הכהו רבינוביץ, חתן ר' דוד יוסף המלמד, דרש בשבת "שובה" בבית הכנסת על השארת הנפש ועל עוד

בתי העיר ברובם היו קטנים, דלים ורעים ורובם ישנים. החנויות היו של עץ ורובן רקובות. רק בתי המלון יצאו מהכלל. הם היו גדולים וטובים, ותחת גג אחד היו בית

עם אורווה גדולה בשביל העגלה הגדולה עם הסוסים והסחורה אשר עליה, כי דרך אנטופול היו הולכים מבריסק דליטא עד פינסק. בתי מלון כאלה היו ברחוב קאברין, על יד ביהמ"ד וברחוב פינסק.

יום אחד בצהרי יום קיץ פרצה דליקה גדולה בעיר. כל החנויות של עץ שבטבור העיר, הבתים מצד אחד וביה"מד של עץ וכל הבתים מסביב לשורת החנויות ברחוב וחלק גדול מן הבתים ברחוב פינסק היו למאכולת אש במשר שעות אחדות.

עבר קציר, כלה קיץ וכל אחד חשב איך להקים בית. כל ימות החורף התכוננו, מי בכסף ומי בחומר. ימי האביב הגיעו, יש שבנה לו בית עץ ויש שבנה בית חומה. מעט מעט התחילו לקום לתחיה משנתם הלטרגית בימות החורף. בית המדרש של עץ אשר קורותיו שחו מזוקן ומטו לנפול הקימו מחדש בית אבנים עם עזרת נשים מלמעלה. בקיץ הקימו גם בית יפה בעל חדרים יפים להלל כאמור. חדר גדול בשביל אורחים חשובים, חדרי אוכל וחדרי שינה עם מרפסת יפה לרחוב. חיים זליג הנגר עשה צעצועים יפים, מרוח עץ סביב הדלתות והחלונות. הכל נעשה על פי רוח הזמן החדש. והחיים התחילו לשוב למסלולם הישן והרגיל.

כך התנהלו החיים באנטופול. דור הולך ודור בא. הגדיים נעשו תיישים ורוחות חדשות התחילו לנשב בעיירה. יש שיצאו מן העיירה ונתפזרו בעולם הגדול, ויש שנשארו בעיירה והמשיכו בעול ומעשי אבותיהם בידם עד היום הגדול והמר, יום פרוץ מלחמת העולם הראשונה. אז נשר תבשו הדרכים, דרכי האנשים שנשארו באנטופול, והם אובדי עצות.

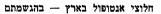
* *

הרבה שנים של מהומות ומבוכות עברו על אחינו באנד טופול והאחרון הגדול, כלומר שונא העולם הגדול, היטלר ימ״ש הגדיל לעשות. הוא איבד והשמיד והרג את אהובינו ויקירינו ולא השאיר להם שארית, ואנטופול היהודית בת ארבע מאות שנה איננה. אבל זכרה ישאר בקרבנו ולא יסוף!

הנהלת ספריית י. ל. פרץ באנטופול

יושבים מימין לשמאל: ישעיהו נידוס, נחמה ביוק, דבורה גלרשטיין, זיסל ארליך, ישראל־ליב צ'רטוק. עומדים: דוד ורשבסקי, אהרן שגן, אברהמציק פלדשטיין וחיים־ליב לעוו.

עומדים מימין: מלכה גרבר, שרה פולק, חסיה זיגמן, משה סלונימסקי, מיכאל קושט, מינדל שובינסקי. שורה אמצעית: משה פולק, נתן סירוסה, אהרן שאגאן, רחל לנצביצקי. יושבים מימין: בנימין אולציק, ליובה — , יעקב שובינסקי, — איצקוביץ.

פרקה' אישים ומשפחות

פרק ה'

אישים ומשפחות

א. באנטופול

אריה אליאב

משפחת ליפשיץ

ראש המשפחה הענפה הזאת היה

ר׳ אפרים הליצ׳יצ׳ר. תאריכי הלידה והפטירה שלו אינם ידועים בדיוק, אך יש להניח כי נולד בערך בשנת 1750. ר׳ אפרים גר בכפר הליצ׳יץ, לא רחוק מאנטופול, באזור פינסק. הליצ׳יץ היתה בעצם אחוזה כפרית גדולה ור׳ אפרים היה חוכר (ארנדטור) אצל אחד הפריצים בסביבה. הוא היה תלמיד חכם והחשיב את הלימוד יותר מאשר את הממון. ספרו עליו כי שדכן בא לשדך את אחד מבניו של ר׳ אפרים עם יהודי עשיר. כאשר נפגש ר׳ אפרים עם המחותן המיועד, סיפר האחרון על עושרו והדגיש כי כל חייו לא איבד כסף, כלומר, לא נתן מימיו גמילות חסד לאיש. ר׳ אפרים ביטל מיד את השידוך.

לר' אפרים נולד בן

ר' שמואל ליפשיץ. נולד בערך בשנת 1770. הוא היה הראשון שנשא את שם המשפחה, מקור השם אינו ברור, אך יש להניח כי נקרא על שם מקום בסביבה. ר' שמואל כבר לא היה חוכר אצל "הפריצים". הוא היה איש עני, בעל מלאכה, והתמחה בבניית טחנות־רוח. ר' שמואל העתיק את מגוריו לעיירה אנטופול שנעשתה מאז מקום מושב בני המשפחה לארבעת הדורות הבאים.

לר' שמואל נולד בן

ר' יואל־בר ליפשיץ. נולד באנטופול בערך בשנת 1800 ונפטר בה בערך בשנת 1880. היה איש גבה קומה ויפה תואר. שם אשתו היה איטקה והיא נפטרה לפניו.

נולדו להם שני בנים ובת

ר' אפרים — הבכור

ר' אליעזר — הבא אחריו. הוא התעשר עוד בצעירותו, אבל קרהו אסון — באחת מנסיעותיו נסע על אגם קפוא, הקרח נשבר תחת עגלתו והוא נפל למים. כתוצאה מכך חלה קשה ומת. (על שמו קרא אחיו הבכור, ר' אפרים, את אחד מבניו בשם אליעזר).

ר' אליעזר השאיר אחריו בן בשם מרדכי שגר בעיירה חומסק, ליד אנטופול. היה איש שקט ותלמיד חכם. למרדכי נולד בן בשם דוד־יעקב שבמשך הזמן נעשה לפקיד בעסקי יערות של ר' אפרים ליפשיץ.

תנה־שפרה — הבת. נישאה ליואל־הרשקה ריינס, שהיה בורסקאי ובר־אוריין. להם נולדו בנים ובנות. ענף אחד ממשפחה זו היגר לארה״ב ושמם רוזנצווייג.

לחנה שפרה נולד בן שהתחתן עם משפחת מינצברג ומהם נשארו קרובי משפחה בישראל (גב' ד"ר אסתר מינצברג מקופת חולים ת"א ובעלה מר חרוזי ממשרד הדאר ת"א).

ר' אפרים ליפשיץ נולד באנטופול בשנת 1833 ונפטר בה ברג' בתמוז שנת תרס"ו (1906), בשנת ה־73 לחייו. עוד בנעוריו הצטיין מאד בלמודיו. רבו היה הצדיק ר' עוד בנעוריו הצטיין מאד בלמודיו. רבו היה הצדיק ר' מספרים עיליהם כי בצעירותם עשו ביניהם הסכם כי אם אפרים יהיה לסוחר עשיר ומרדכלה ימשיך בלמודי תורה, יחלקו ביניהם, חלק כחלק, את "העולם הזה" ו"העולם הבא". וכך היה. אפרים היה לסוחר עשיר ור' מרדכלה היה לדיין, ובמשך שנים רבות היה ר' אפרים נותן לר' מרדכלה תמיכה כספית הגונה והיה מקבל ממנו "קבלות" על חלקו ב"עולם הבא".

עוד בצעירותו החל ר' אפרים לעשות חיל בעסקים וכאיש צעיר ומצליח התחתן עם תהילה־לאה לבית רו־שובסקי.

תהילה לאה לבית רושובסקי נולדה בכפר רושובה, הסמוך לאנטופול, בשנת 1832, ונפטרה בשיבה טובה, בת 84. בשנת 1916. שם אביה היה ר׳ שמואל צבי מרושובה ומכאן שם משפחתם — רושובסקי, ושם אמה טובה־חנה. הם היו אנשים עניים והיה להם בית מרוח (קרצ'מה) קטן. לתהילה לאה היו אחים ואחיות. שם אחיה הבכור היה

תהלה לאה בת שמואל ליפשיץ נצר למשפחת התוספות יום טוב

יעקב מאיר, וענף זה של המשפחה הגר לארה"ב, ושם הם נקראים בחלקם רושובסקי ובחלקם גרשטיין. שם אחותה הצעירה היה חיה־אטל, שהתחתנה עם ר' יחזקאל סחרוב. לזוג זה נולדו בנים ובנות ואחד מהם הוא ר' יצחק מרדכי סחרוב, הוא אביו של יחזקאל סהר (שנקרא ע"ש סבו ר' יחזקאל). יתר האחים של תהילה־לאה היו: אברהם־יצחק, משה, חיים, ועקיבא. משפחת רושובסקי מתיחסת לצאצאי ר' יום־טוב ליפמן, בעל "התוספות יום טוב", וזה סדר הדורות:

ר׳ שמואל צבי — בנו של
ר׳ עקיבא — בנה של
רבקה — בתה של
דבורה — בתו של
ר׳ משה זאב וולף — בנו של
ר׳ יואל בוכאווער — חתנו של
ר׳ שמואל — בנו של
הגאון ר׳ יום־טוב ליפמן.

דעתה נחזור לנשואיהם של ר' אפרים ליפשיץ עם תחילה־לאה. הם נשאו, כמנהג הימים ההם, צעירים ביותר. הוא היה כבן 17 והיא כבת 16. בעוד אפרים מרחיב ומגדיל את עסקיו בחכירות רבות של אדמות ויערות בסביבה, שלחה גם תהילה־לאה את ידה במסחר. היה לה פונדק (שיינק) בבית מגוריהם, והיא מכרה יי"ש לגויים. מטרתה בכך היתה לעזור למשפחתה ולמטרות צדקה. היה לה איפוא, מקור הכנסה משלה, בלתי תלוי בבעלה, וכל הכסף שהרוויחה נתנה לעניים ולנצרכים בעיירה.

במשך השנים התעשר ר' אפרים עוד יותר. הוא רכש נכסי דלא־ניידי, והיות ואסור היה ליהודי לרכוש על

שמו אדמות ונחלאות רכש את האחוזה "פולושין" ע"ש הכומר מאסמולוביץ. "פולושין" היתה אחוזה גדולה, לא רחוק מאנטופול, ובה כ־1500 דיסטין (כלומר כ־16000 דונם), מהם 400 דיסטין אדמת חריש והיתר יער. כמו כן היו באחוזה בית גדול ומבני משק רבים. "פולושין" היתה למקור הכנסה חשוב, והעשירה את ר' אפרים.

תהילה־לאה השתדלה והצליחה למנות את אחיה וקרוביה כפסידים בעסקי בעלה הנרחבים.

תהילה־לאה ואפרים הקימו משפחה ענפה. בשנים הרא־ שונות לנשואיהם ילדה תהילה־לאה חמשה ילדים אבל הם מתו בלידתם או בשנתם הראשונה, ורק אחר כך נולדו להם עשרה בנים ובנות שנשארו בחיים ואלה הם:

ר׳ עקיבא פישל ליפשיק, בתו ורעיתו ר׳ עקיבא ורעיתו נפטרו בארק, הבת ובעלה אברהם ליפשיק מתגוררים בישראל

עקיבא פישל, יצחק דוד, פרומה, חיים יהודה, יוסף אליעזר, משה יעקב, שלמה, יהושע, אברהם.

בית הליפשיצים היה הבית העשיר ביותר באנטופול. זה היה בית של "תורה וחכמה וגדולה במקום אחד". היל־ דים קבלו חנוך יהודי וכללי (האב אפרים ידע גם הוא לדבר, אך לא לכתוב, רוסית ופולנית).

ימי החגים וחג פורים בפרט היו ימי השיא בשנה. בפורים חלקה גברת הבית כסף לכל נצרך ונתנה לשתות "לחיים" לכל דיכפין, ליהודים וגויים. שולחן פורים היה ערוך לעשרות אנשים. ה"פורים שפילערס" (שחקני פורים) היו נוהרים לבית, כי שכרם שולם בעין יפה. אזני המן היו אופים כל אותו יום והשמחה היתה רבה.

וכך בבית מסורתי ועשיר זה. בין אב קפדן ומחמיר. ובין אם חיננית וטובת מזג, גדלו והתבגרו הילדים שהיו מוכנים להמשיך במעשי אבותיהם.

פעשע בו־טובים

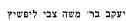
שרה איטה (האופה) ליפשיץ

ביד רחבה גם להם.

לארץ הקודש.

רבים מתושבי אנטופול. יהי זכרה ברוך!

בר' מרדכי שמואל

שרה איטה באה לגור באנטופול, אחרי שבעלה הראשוז לא חזר משרותו בצבא הצאר. כאן נישאה לבעלה השני, שהיה מלמד תינוקות.

גם בתקופת אלמנותה מבעלה הראשון וגם אחרי שנישאה לבעלה השני היתה אשת חיל חרוצה וניהלה את משק הבית כמומחית לאפיית מיני מאפה מיוחדים, לשמחות וארועים שונים שהיו בעיירה.

צדקנית היתה והיתה מרבה במצוות ובמעשי צדקה. מלבד חלוקת כספה לצדקה היתה גם מארחת נצרכים

שרה איטה (האופה) ליפשיץ

בביתה: וכשהיו מגיעים שד"רים לעיירה היתה תורמת

כי יגיעו לעיירה פליטים ונרדפים, היתה שרה־איטה בין הראשונות לקבל את פניהם, לסעדם ולכלכלם, וכל

בתה של שרה־איטה עלתה ארצה ואחר כד נסע גם בנה והיא נשארה לבדה בעיירה. כשלבה עורג לעלות

אך לא זכתה לכך ומתה בנכר, ואחרי מטתה הלכו

ימיה היא צנועה ונחבאת אל הכלים.

בני משפחת ר' משה אייזיקס ליפשיץ שנספו בשואה שלושת בניהם מתגוררים בכ"ס

ד"ר מנוחה גורביץ

ר׳ אביגדור סירוטה ז״ל

קשה לכתוב על קדושינו היקרים כאשר דמויותיהם של המעונים מתערבות בזכרונות נעורים מלאי שמחה, תקוות

ר' אביגדור סירוטה היה אישיות רוחנית תקיפה אשר רוב חיין היו קודש לקהילה היהודית באנטופול בה כהן ."כ״סטאראסטא״.

נאמן ומסור לתפקידו, לא ידע פשרות וביצע כל עבודה ציבורית בהתנדבות ובכל לבבו. בכתבי שורות אלה יודעת

אני לבטח כי אהבתנו והערכתנו הרבה לאבינו לא היתה רק כמו לאב, כי אם גם כמו לפטרון אבהי יהודי של הקהילה.

לא אשכח את חוש ההומור שלו. אשר סעדו במצבים קשים, עד שבניו הבוגרים באו לעזרתו. אף כי היה דתי. לא היה קיצוני והעריך גם את אלה שלא היו כל כך דתיים.

מדי שנה, בהתקרב הימים הנוראים, נזכרת אני איך ילדינו היו הולכים לשמוע את אבי בתפילת "כל נדרי". "מו־

סף" ו"נעילה". במיוחד נשארה בזכרוני התפילה "הנני העני ממעש". כשאבי היה מתחיל בקולו היוצא מן הלב היה עובר רעד בלבבות שומעיו. ובעל התפילה עצמו היה משתפך בבכי. ההיה זה בכי נבואי על מה שעתיד היה לקרות לבעל התפילה וקהל המתפללים ז!

מי שהיה אב למשפחתו ולכל מי שנזקק לעידוד ולסעד. כקטן כגדול, חילק את גורלו עם כל הקהילה.

מספרים כי הגרמנים, ימ"ש, אספו את יהודי אנטופול בשוק וביניהם גם אבי ע"ה. אחד הקצינים הרוצחים קרא:

מי הוא היהודי החשוב ביותר?" מובן שכולם הצביעו. על אבי. ואז שלף הגרמני את אקדחו והרגו.

מעומק לבבי אני קוראת: אל נקמות הופיע!

אליעזר אזערניצקי, נכדו של ר׳ אביגדור

אליהו קלורפיז

ר' אברהם קלורפיז

על אף כל טרדותיו המסחריות הקדיש תמיד מזמנו ללמוד דף גמרא. חובב תנ"ך היה וידע אותו על בוריו. ביתו היה בית יהודי מסורתי וברוח זו חינך גם את ילדיו. וגם לימודי חול לא מנע מהם. מזמן לזמן אהב גם הוא לקרוא ספרות חילונית בעברית וביידיש והיה מקוראי "הצפירה" המתמיד דים. אבל לעת זקנה עזב את הקריאה החילונית והתמסר כולו אך ורק ללמודי קודש. מעורב עם הבריות היה. כגבאי בית הכנסת הגדול (דער מויער בית מדרש) היה מכובד ומקובל על כל המתפללים.

בחוגי המסחר הכירוהו בישרו ובמצפונו הטהור, וגם בשיפוטו ההגיוני והבהיר. פעמים רבות היו פונים אליו סוחרים שיקבל עליו בוררות בסכסוכיהם המסחריים, ותמיד יצאו מרוצים מהתיווך שלו. ביתו עמד בככר השוק, מול מרכז החנויות, וזכורני כי רבים מן החנונים היו באים אליו לבקש גמילות חסד ותמיד היה נענה בסבר פנים יפית. באהבה היה תומך בלומדי תורה וביד רחבה תרם לישיבות. את תרומותיו היה שולח גם לארץ ישראל ל,כולל הורודנה" אשר בירושלים מדי שנה בשנה. כשנוסדו קרן הקיימת וקרן היסוד היה מראשוני התורמים והמתמידים.

לילדיו הטיף תמיד לטוהר מידות ומצפון, לצדק קפדני במשא ומתן ולהבנת הזולת. וכל מכריו ומוקיריו יזכרוהו כאחת הדמויות האצילות בעיירה.

אברהם קלורפיין, צבי ניצברג, שרה. בתו של ר' צבי ושני בניה

אליהו קלורפין

יוסף ואסתר גלשטייז

אסתר גלשטיין

ר' יוסף גלשטיין ז"ל היה תלמיד חכם ומיקירי העיירה. כמעט כל זמנו היה שוחה בים התלמוד, למד ולימד. אחרי תפילת הבוקר בבית המדרש היה מגיד דף גמרא לפני כמה יהודים. בין מנחה למעריב היה מפרש פרק משניות, ובשבתות היה דורש "עין יעקב" לפני קהל גדול באחד מבתי המדרש.

בעל הסברה מחונן היה, פיו מפיק מרגליות. אדוק היה

וחרד לכל דבר אלהים, וביחד עם זה נוח לבריות. היה מגיב בנחת על דברי הזולת, גם אם לא היו לפי רוחו. התעניין בחוויות העולם, וביחוד בעולם היהודים על כל פזוריהם. לכך היה מרשה לעצמו לבטל שעה קלה מלימודו ולהציץ מדי יום ביומו ב"הצפירה".

כנדבן לכל דבר שבצדקה החשיב את המעשה וגם את העושה. זכורני, לעיירה שלנו היה בא מדי שנה בשנה המגיד מקובנה לאסוף תרומות בשביל ישיבת קובנה. והיה מתאכסן בבית ר' יוסף כל זמן שהותו בעיירה. ר' יוסף היה מלווה אותו, בחזרו על בתי התורמים, לאסוף את תרומותיהם. כמו כן היה עוזר לתלמידי חכמים שהיו באים לעיירתנו למכור את ספריהם.

לילדיו נתן חינוך דתי־מסורתי, חדור אהבת ישראל וארץ ישראל.

ר' יוסף נפטר בשנת 1914, בתחילת מלחמת העולם הראר שונה. נשי העיירה היו באות להשתטח על קברו ולתנות את צרותיהן, אנשי המקום חשבוהו לצדיק, וכזה היה.

אסתר אשתו קנחה את עולמה לא בזכות בעלה הדגול. אלא בזכות עצמה. אשה צנועה היתה. במיוחד זכורה העובדה שהיא יסדה את "חברת מלביש ערומים" בשביל ילדי הת"ת העניים. היא היתה מכינה בגדים חמים ונעלים לימי הסתיו והחורף עבור הילדים הנזקקים. היא היתה מחזרת על בתי נדיבים, ובהשפעתה התחייבו לשלם תרו־מות חדשות למטרה זו. תחת פיקוחה המסור התקיים המוסד שנים רבות עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

הרבנית ליפשה שחור ע"ה

ר' דוד'ל

ר׳ דוד׳ל היה דמות בולטת בין רבני העיירה, וכן נודע כמרביץ תורה רב פעלים. אחרי התפילה היו באים התל־ מידים הצעירים, ואח״כ המבוגרים ללמוד תורה מפיו. יומו היה קודש ללימוד ולכתיבה, אך תמיד מצא זמן לשמוע מרי־נפש שבאו לבקש עצה ממנו. היא היה אומר: אפילו אם אי אפשר לעזור למר־נפש, עצם שמיעת צרותיו היא מצוה גדולה. כן היה בעל נסיון בהשכנת שלום בין איש ואשה. על אף הבקורת בציבור שדאג לכבודו של הרב, הנהיג בימי שישי בערב לימוד חומש בביתו והיה אומר: באים יהודים מקצה העיירה ללמוד תורה, ומי אני שאמנע

מהם תענוג זה! במוצאי שבת היה ממשיך בשיעור והציר בור היה שותה בצמאון את דבריו.

הבית היה מעין אכסניה לאורחים חשובים: רבנים, דרשנים, ראשי ישיבות או משולחים. כמו כן היו באים מעיירות הסביבה לדין־תורה בפניו.

כשעברנו מאנטופול לסמיטיץ, ליוו אותו כל אנשי העייר רה. הלכו ברגל עד לתחנה, ולעתים קרובות המשיכו לבסרי רסמיטיץ.

אך לאחר שנים מעטות לכהונתו בסמיטיץ, חלה ר' זיוד'ל והחזיר נשמתו לבוראו. תנצב"ה!

משה פולק

רת יומי לנשמת אבי מורי ר' לייזר זציל

משה פולק בנעוריו לפני מלחמת העולם הראשונה

אם היו פעם ל"ו צדיקים, הרי הם היו באנטופול, ואבי ז"ל היה אחד מהם. הוא היה איש ישר ועניו ונחבא אל הכלים, שכל דאגותיו היו נתונות תמיד לשרת את ד' באמונה ובמסירות ללא מצרים ומעצורים. וכל הגיגיו היו תמיד לטובת הכלל, שלא על מנת לקבל פרס. גם כלפינו הילדים נהג בהבנה רבה. אף פעם לא היה דורש מאתנו לעשות למעלה מיכולתנו והיה נמנע מלנקוט כלפינו בלשון פקודות, למען שלא. נחטא ח"ו ולא נעבור על הצו של "כבוד אב".

הכלל הגדול "ואהבת לרעך כמוך" היה תמיד נקוט בידי אבא, וברוח זו חנך גם אותנו הילדים.

היה תמיד חוזר ומשנן באזנינו את הפסוק "עזוב תעזוב עמו" והיה מוסיף: "אם אתה עוזר לזולתך. אז תעשה בכל לבך ובכל מאדך".

אבא היה מחונן בתכונה הנעלה של אהבת האדם הנברא בצלם, אבל עיקר דאגתו היתה נתונה לחלשים ולנחשלים, ששום מעצור לא עמד בדרכו לבוא לעזרתם ולעודדם ולסעדם.

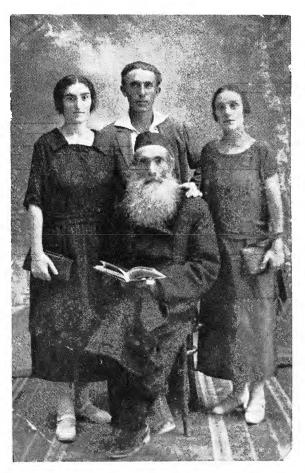
לנו הילדים נתן את החינוך הטוב ביותר לפי המישגים של הימים ההם. השיג בשבילנו את המורים הטובים ביותר. ומאד מאד התענין בהתקדמותנו בלמודינו. וכמה דאג שעמלו לא יהיה לשוא ויעלה בידו לתת לנו חגוך טוב ותורני.

כל חייו היו קודש למעשים טובים. לתורה, לתפילה

ולעבודה, בשבילו, בשבילנו ובשביל כל אחד ואחד. ידיו היו אמונות בהרבה מלאכות והיה עוזר בחפץ לב ובשמחה לכל נזקק ונצרך בבדק בית או בעזרה אחרת. והכל מתוך אהבת חסד, וחנם אין כסף.

היה משחר לפתחם של תלמידי חכמים ולומדי תורה לשמה, והיה עוזר להם בכל מה שידו היתה משגת. עיקר דאגתו ומסירותו היו נתונים לאנשי עבודה ומעשה שהם גם אנשי תורה.

את הפועלים שהיו עובדים יחד עם אבא בכריכת ספרים היה קודם־כל מלמד קריאת ולמוד הספר, ואחר כך את המלאכה. אף פעם לא התיחס לפועלים כנותן עבודה, אלא נטע בהם הרגשה של שוים. היה גם מפסיק עבודתם של

ר' אליעזר פולק. שתי בנותיו: רייזל וויינשטיין. רייצה נימרובסקי ובנו משה פולק

הפועלים לתפילת מנחה ומעריב והיה גם לומד איתם שעור בגמרא.

אף פעם לא היה גובה שכר כריכת ספר. היה מוסר את הספר המכורך לבעליו ומוסיף: "קח לך, ולך לשלום". על פי רוב אחיותי ואני היינו הגובים.

את כל חייו ועמלו היה אבא נותן לבית־המדרש. והיה תמיד הראשון, ותמיד נשאר האחרון בגמר התפילות. ולעתים קרובות מאוד היה חוזר הביתה מבית־המדרש יחד עם עוברי אורח שהיה מזמינם לארוחת ערב. בליל שבת היה נוהג להזמין לארוחת שבת שני אורחים, שאפשר יהיה לברך במזומן על האוכל. לא היה גבול לשמחתו של אבא אם היה נתקל בעובר־אורח בר־אורין. היה משרת אותו ולא מש ממנו כל אותה השבת. בכל ליל שבת לפני הארוחה היתה אמא ז"ל מציידת את אבא בחלות וסיר תבשילים ואבא היה אץ לחלקם בין הנצרכים. כמעט בכל ארוחה היה משאיר חלק ממנה, והיה אומר "אולי עוד יבוא מי שהוא לאכול".

סדור חגיגת סיום מסכת והכנת הסעודה החגיגית תפקיד זה לקח עליו אבא בשמחה ובהתרוממות רוח, אבל קודם כל דאג לנצרכים, והיה מזמינם להשתתף בחגיגה

ובסעודה. וגם לא שכח את אלו שלא היה באפשרותם להשתתף בסעודה והיה רץ לחלק גם להם.

כשקראתי את ספורו של י. ל. פרץ "אם לא למעלה מזה". עמדה לפני עיני דמותו של אבי ז"ל. הלא גם הוא נהג תקופה ארוכה כאותו צדיק והיה משכים בלילות, בשעה שלוש, ומחלק חבילות עצים על מפתני הבתים של הנצרכים.

בערבי חורף היה אבא מביא מהבית לבית המדרש תפוחי־אדמה, והיה מבשלם בתנור בית־המדרש, ומחלקם לאלו שנשארו שם ללמוד וללון. כמו כן היה מביא מהבית שמיכות בשביל אלה שנשארו לישון בבית המדרש, למעו ייחם להם.

אבא היה גם מעורב בין בני הנוער והיה נהנה להמצא בחברתם, שהיו מתאספים בביתנו והיו מבלים בקריאת ספרים, והיה מעוררם לרעיון "שיבת ציון". תמיד היה מטיף לנו למעשים טובים ושלא נוציא את זמננו לריק, שלא נבטל מתורה ומעבודה. וכמה מאושר היה שחלומו ומשאת נפשו קמה והיתה, שבערוב ימיו זכה לעלות לארצנו הקדושה.

יהי זכרו ברוך!

משה פולק

ר' שלמה בר' הענאך (גרינברג) ואשתו הניה־הרס בר' משה־שמואל ז״ל

ר׳ שלמה הענאך היה בעל בעמיו, ומסחרו היה מסחר עצים להסקה. הוא היה ירא שמים גדול ונותן מעצי ההסקה מעשר — עצים לעניים.

מלבד מעשי צדקה ביד היה עושה גם צדקה בפה הוא היה עוזר בעצה טובה לכל אלה שהיו זקוקים לכך. הוא גם היה מגיד שעור בבית המדרש החדש.

אשתו, הניה־הדס, נקראה ע"י כלם בשם "הדודה הניה". לה עצמה לא היו ילדים משלה אך הרבה יתומים ויתומות קראו לה "אמא", כי כאם היתה להם. אמנם היא היתה אחות אמי, אך גם לי היתה כאם. הרבה שהיתי בביתם והיא גם דאגה לי ופנקה אותי. הייתי תמיד שמח לעזור לה במעשי צדקה, בהם היתה ידועה. היתה לה חנות מכולת בביתה, ולמי שלא השיגה ידו לקנות צרכי שבת היתה נותנת ביד פתוחה קמח, מלח, סוכר ושמן.

בכל ערב שבת, לפני הדלקת הנרות היתה רצה עד קצות העיירה, סל בידה, ומחלקת מעדני שבת לנצרכים.

כן היתה לה מסורת נאה במצוות הכנסת כלה. והרבה יתומות נעזרו על ידה בנישואיהן.

בנם היה הרב יעקב גרינברג, ע"ה, מי שהיה ראש בית המדרש לרבנים בשיקאגו.

ובל על דאבדין ולא משתכחין!

ר' שלמה בר' הענאך גרינברג ואשתו הניה בר' משה שמואל השמש

א. אנטופולסקי

ר' יעקב פרידמן

(יענקל דער אבליער)

מי לא הכיר את יענקל דער אבליער, סוחר הדגים שמוצאו מן הכפר אבליע. הוא היה יהודי נאה בעל זקן יפה. שביתו עומד ליד הכנסיה. ובחצרו תמצא תמיד "טיראלקע" – בהמה מיוחסת – ו"שפאן" – סוס צעיר ועגלה, בהם היה נוסע כל שבוע כדי להביא דגים לשבת עבור יהודי העיירה. כל ימי השבוע כשהוא היה בדרכים היתה אשתו אופה כעכים למכירה.

ר' יעקב החל לעסוק בצורכי ציבור כאשר, בגלל גילו, כבר לא נדד הרבה בדרכים ובנו לייזר - שהתחתן בינתיים - ירש ממנו את מסחר הדגים.

הוא נכנס לחיי הקהילה בסערה. קודם כל יום לשקם את בית המרחץ. לפליאת כולם התמצא בכל החידושים שהיו ידועים בערים הגדולות, והתקין תנורי חימום בלי עשן, מים חמים וקרים בכל מדור ומדור ועוד ועוד. כשחסר כסף למימון, היה מעכב את קריאת התורה עד שהיו מנדבים את הסכומים הדרושים, והנה מגיע יום שישי אחד כשבית־ המרחץ החדש מוכן להנאתם של בני הקהילה. והיכן הוא יוזם המפעל? יושב לו בפינה ומתרחץ בלי להתבלט.

יוזמה ברוכה אחרת של יענקל דער אבליער היתה הקמת בית חולים מקומי בו יוכלו לשרת רופא קבוע ואחיות

רחמניות. אחד מתומכיו החשובים היה אברהם אליה קיטשין, חתנו של אליה מ"ס, שהיה גבאי ב"פריצישר בית מדרש". עוד עוסקים בזה ויוזמה חדשה נולדת ומבוצעת - אספקת קרח ציבורית לחולים.

בקיץ 1914 הונחה אבן הפינה לבית החולים והקירוח נבנו עד הגג עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה ואז הופסקו העבודות.

המלחמה פרצה, הגברים גויסו ובעורף נשארו נשים וילדים, ועם עבור החזית נשרפה מרבית העיירה ומגיפות קוצרות חיי אדם. יענקל וליפא נובוגרודסקי הרופא מקבלים רשות מן הקומנדנט הגרמני להפוך את בית הכומר לביח חולים. אורגנו מטות, לבנים ומכשירים והוקם בית חולים שבו נצלו חייהם של חולים רבים. יענקל אסף צוות רפואי. שרה רייזל, בתו של שייע הקצב היתה אחות רחמניה. אשתו של מרדכי טאקער היתה מבשלת לחולים ויענקל עצמו עסק בכל יתר המלאכות נוסף לניהול המקום.

בינתיים ארגן יענקל "בקור חולים" ו"קפת גמילות חסדים" ועוד פעולות ציבוריות רבות. בימים הקשים של קיץ שנת 1920 כשהעיירה היתה זקוקה לו יותר מתמיד, נרדם יענקל לשנת נצחים ונפטר בחודש אלול. יהי זכרו ברוד!

רינה אסיף

לזכר הורי היקרים אחי ואחותי הבלתי נשכחים

הורי היו אדוקים ושומרי מצוות, וכך חינכו את יל־ דיהם. אחי דוד למד בישיבה עד שנשא אשה. אבי היה מראשוני צעירי ציון בעיירה עוד בימי הצאַר. בביתנו דברו הרבה על ארץ ישראל. ציונות, ועקבו אחרי כל ידיעה מהארץ, ושאיפתם היתה לעלות לארץ. קופסת קק"ל התנוססה בין יתר קופסאות הצדקה של ישיבות ובתי יתומים. בין הספרים התורניים נמצאו ספרי הרצל וירחוני השילוח ועתוני הצפירה. הבנים למדו בתלמוד תורה ובישיבה וה־ בנות נשלחו לבית הספר תרבות כשדמי הלימוד לוחצים על התקציב, ולמרות שקיים בי"ס ממלכתי פולני שהלי־ מודים בו חינם.

אבי ז"ל לרגלי מסחרו היה נעדר מהבית ברוב ימי השבוע, וכשהיה חוזר למשפחתו עייף ורצוץ מעמל השבוע, לא נח ודאג לכושל ונזקק, לאלמנה ויתומים. דלתות ביתנו פתוחות היו לקרובי משפחה הזקוקים לעזרה לעצה ולעידוד. ליתומים ממלחמת העולם הראשונה שמצאו

סעד והדרכה, ומתן בסתר, בחסכו ממש מפי בני המשר

משפחת ר' אליעזר פרידמן דער אבליער

רושם עז השאירו עלי ימי השבת והחגים, כשכל המשר פחה מסובין לשלחן הערוך. אבי חוזר מביהכ"נ בלווית אורח, ואורח קבוע מתושבי העירה אברהם ליב (בכינוי די מיידל קעשענע) שהיה סועד אתנו בלילות שבת. ובאם נשאר אורח בביהכ"נ היה אבי רומז לאמי שתכין חבילה שהכילה א בולקע, חתיכת דג ועוד. ולאחר שהיה מביאה לאורח בביהכ"נ היה חוזר הביתה להסב אתנו לשלחן, מזמרים זמירות ונשמעים דברי תורה. השבת נתנה את ההשראה ואת הכוח הגופני והרוחני להמשיך בחיים הקשים בתנאים כלכליים ירודים ולקוות לימים יותר טובים.

זכורני "אוכלי הימים", ילדי ישראל מהכפרים והישובים אשר סביב עירנו, שבאו ללמוד תורה, ואמי מטפלת בהם, מאכילה אותם ודואגת לכל מחסורם כלבני המשפחה. לימים עברנו מביתנו הקטן בו גרנו יחד עם משפחת אהרן שמואל קפלן ועברנו לגור בבית מרווח יותר ברחוב מצרים, מול בית ר' יעקב חיים השוחט. אליו היו פונים בחורי הישיבה לעזרה ולסידור, וביתנו שימש לבחורי הישיבה מקום לינה וארוחה חמה. אמי הצדקנית היתה מכבסת במו ידיה את כלי המטה ואת הלבנים של בחורי הישיבה, ואינה מוסרת לעוזרת הנוצריה, פן תחמיץ את המצווה. בביתנו מצאה מקלט גם אשה מסכנה שדעתה המצווה. בביתנו מצאה מקלט גם אשה מסכנה שדעתה

נטרפה עליה כשאיבדה את כל משפחתה במלחמת העולם הראשונה. לא כאן המקום לפרט את כל המעשים הטובים שעשו למען אחרים.

מפי אלחנן ליפשיץ ז"ל שמעתי כי רב העיר הרב וואלקין הטיל על אבי ועליו משימה שהיתה קשורה בסכנת נפשות. נודע בעיירה כי בכפר דמידיבצינה רצחו הגויים את התושב היהודי היחידי והערירי — ארקה. זה קרה בשנת 1940 בזמן הכיבוש הרוסי. המשימה היתה להביא את הברמינן לקבר ישראל בעירנו. אבי ואלחנן קיבלו על עצמם את המשימה ויצאו לדרך מבלי לספר לנשותיהם. כשחזרו אחרי סכנות רבות העירה עם גופת הנרצח, ונודע הדבר לאמי — התעלפה. כשחזרה להכרתה אמרה: תודה לאל שמלאתם את מצוות הרב.

אבי שאף לעלות לארץ ישראל עם כל משפחתו. עם עלייתי ארצה התגברה התקווה, אך מלחמת העולם השניה הקדימה אותם.

הורי היקרים, אחי ואחותי, גיסתי וילדתם, משפחת אמי הענפה, חברי וכל בני עירי נספו בידי הצורר הגדול.

מכלם נשארתי אני יחידה בשברון לב, בפצעים עמוקים שאינם מגלידים ולא יירפאו לעולם, כשזכרונם ומעשיהם הטובים מלווים את המשר דרכי.

רינה אסיף

ר' יעקב חיים קוטלר שו״ב

גרנו בשכנות לבית השוחט ר' יעקב חיים והיינו קשר רים מאד למשפחת קוטלר.

ר' יעקב חיים היה יהודי תלמיד חכם בעל הדרת פנים, מחייך תמיד ושופע חן, חכמה וטוב לב. היה מעורה בין הבריות ומכיר את כלם. כמוהל יחידי בעיר ובסביבה היה מכניס את כל הילדים הנולדים בבריתו של אברהם אבינו. עסקן ציבורי, נשא בעול הציבור שלקח על עצמו ברצון. דאג את דאגת הכלל והפרט, ובעיירתנו לא חסרו דאגות ובעיות. מקורות התעסוקה והפרנסה היו מצומצמים, תמיכת הממשלה הפולנית היתה מועטת או לא היתה בכלל, והקהילה דאגה לצרכי עצמה בחינוך, סעד, ובריאות והיתה כמדינה בתוך מדינה.

השפעת הרב ופני העיר היתה גדולה ור' יעקב חיים היה הרוח החיה שבין העסקנים. ביחוד אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשרוב בתי העיר נשרפו ונשארו אלמר נות ויתומים, פנו לבני אנטופול בארצות הברית ואלה נענו ברוחב לב וביד פתוחה. בתמיכה זו נצלו הרבה תושבים מחרפת רעב.

דלתות ביתו של ר' יעקב חיים היו פתוחות לאורחים עניים המחזרים על הפתחים, שסבבו מעיר לעיר לקבץ נדבות. כן היו באים מכניסי כלה, דרשנים, מגידים, ובחורי

ישיבה שלמדו בעיירה. בבית השוחט קבלו ארוחה חמה, מקום לינה וכן עצה והדרכה.

פעם בשנה היה מתאכסן בביתו הרבי מקוברין, שבא לבקר את קומץ החסידים בעיירה. השוחט אמנם לא השד תייך לעדת החסידים, אבל שמח לארח את הרבי וכבדהו. בשבת בה ביקר הרבי היתה התעוררות והתרגשות בעיירה. התושבים התכנסו במצרים־געסל והצטופפו ע״י בית השור חט. ניגונים, זמירות וריקודים מילאו את החלל, ושמחה עמוקה השפיעה על המסובים והעומדים בחוץ.

ר׳ יעקב חיים טרח והגיש לשולחן, ורעיתו שרה נצחה על המלאכה כשעוזרים לידה הבת איטה חנה ובעלה השו־ חט ר׳ אליעזר ברנשטיין. וכך בין סעודה לסעודה המשיכו בדברי תורה, בזמירות ובריקודים, בהתלהבות הולכת וגדלה עד חצות.

עדיין מתנגנת ומצלצלת באזני תפילת נעילה שהיה מתפלל לפני העמוד בבית המדרש החדש, יחד עם ה"כל נדרי" של ר' אביגדור סירוטה עם בניו המשוררים, והמוסף של ר' דוד גרושבסקי. תפילותיהם, ניגוניהם היו מאחדים את עדת המתפללים ומרטיטים את הלבבות, מטי־לים פחד ויראה, ומעוררים תקוות לימים יותר טובים, שלצערנו לא באו...

ר' יעקב חיים נפטר בשנת 1932 ממחלת הטיפוס. הרופא המקומי שעה בדיאגנוזה. וכשהבהילו רופא מפורסם מבריסק, היה כבר מאוחר מדי.

בת השוחט ושני ילדיה עברו לביתנו, ואעפ"י שהיו פעוטות ותינוקת במשפחה, הורי לא היססו למען משפחת השוחט. אבי סעד את מיטתו של ר' יעקב חיים, ובינתיים חלו גם הבת ובנה הקטן והעבירום לבית החולים בקוברין. הרופא מבריסק עשה כמיטב יכלתו, אך בליל שישי נפטר ר' יעקב חיים ואבל גדול ירד על העיירה.

בהלוויה השתתפו כל התושבים מקטון ועד גדול, רבנים מהסביבה ובחורי ישיבות מקוברין.

אחרי יומיים נפטרה גם הבת ונשארו 2 יתומים קטנים. הסבתא חיה ברנשטיין הצדקת באה לטפל בנכדיה, וכשד בנה ר' אליעזר התחתן בשניה עם פיצה קרום, בת אחות של ר' יעקב חיים השוחט, עזבה את פולין ועלתה לארץ לשתי בנותיה. בעלה היה בין 36 קדושי פינסק במלחמת העולם הראשונה. גם בארץ התאכזר לה הגורל ובתה נפטרה בגיל צעיר. היא בכתה על מר גורלה כי גם את כל משפחתה אבדה בשואה.

נפטרה בשיבה טובה בבית אבות בבני ברק. יהיה זכרה ברוך!

יזכר גם השוחט השני, מנחם פרלמוטר, שנשא את חיה רחל בת הרב הדגול ר' הירש רבינוביץ. הוא הוזמן לכהן בתור שוחט נוסף אחרי מות ר' יעקב חיים ז"ל, והתחבב על אנשי העיירה בישרו ובמעשיו הטובים.

ר' אליעזר ברנשטיין, השוחט האחרון חתנו של ר' יעקב חיים השוחט

רינה אסיף

שלמה'קע מנחם'ס לבית גרשטיין

שלמה׳קע היה המורה הראשון לעברית ולחשבון והקים דור של יודעי עברית. הוא היה נותן שעורים בתנ״ך ל"תפארת בחורים" בבית המדרש. ורבים מבני הנוער היו באים לשמוע תורה מפיו.

שלמה׳קע גרשטיין ומשפחתו

ליבע עמנואלס ומשפחתה, סבו של שלמה'קע גרשטיין

היה מסור מאוד לאמו שהתעוורה, והיה מובילה בידו לכל מקום עד סוף ימיה.

בגיל מבוגר הקים משפחה והוליד 2 ילדים על סף מלחמת העולם השניה. כלם נפלו בידי הצורר ימ"ש, עם יתר בני העיירה.

יהי זכרם ברוד,

אברהם קפלן

משפחת חיה ואהרן שמואל קפלן

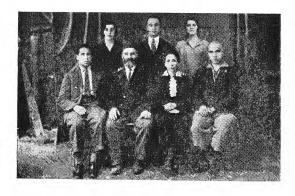
חיה רייזל בת מרדכי סלונימסקי היתה ילידת אנטופול, ואהרן שמואל בר' דוד קפלן היה יליד הכפר טאריקאן הסמוך לאנטופול. ילדיהם מרדכי (מוטיה), דוד, חנה ואברהם (יעקב).

מבני המשפחה, רק הצעיר אברהם עלה ארצה בשנת 1935 והקים בית בישראל. כל האחרים הוצאו להורג ע"י הגרמנים, הם וילדיהם הקטנים: שנים של דוד ואשתו רחל לבית הירשנהורן, ושלושה — רחל, אברהם ומינדל של מוטיה ואשתו פשה לבית צ'רניאק.

הבית ניזון, כבתים אחרים, מערכי המסורת היהודית השרשית ושם את הדגש על "בין אדם לחברו" לא פחות מאשר על "בין אדם למקום". ידוע היה בעיירה כי הבית פתוח תמיד לעני ונצרך, ומעולם לא הושבה יד אדם ריקה. מקור הפרנסה היה המסחר (סחר תבואה), אולם היה זה מסחר רחוק מהונאה, ובזה לא הובחן בין יהודי לבין שאינו יהודי.

רוחות הזמן שפקדו את העיירה לא פסחו גם על בית זה. ידם של ההורים היתה תמיד פתוחה לכל מגבית לאו־

מית, והבנים תרמו אף הם את חלקם לכל פעילות תרד בותית, ציבורית ולאומית. בתקופות שונות חלמו גם הבנים האחרים על עליה, ומה צר שלא זכו לעלות ועל כולם עלה הכורת, ורק אחד הגשים את חלומו ושרד להנציחם בספר הזכרון.

אהרן־שמואל וחיה קפלן וב"ב

משה פולק

איצע שרה־מעניעס ברקוביץ

אביו, יעקב חיים המלמד, היה יהודי בן תורה, שמוצאו מקארטוז־בערעזה, ואמו שרה־מעניע מוצאה ממשפחה אנטופולית ענפה בת 7 אחים ו־2 אחיות.

כבנו של מלמד היה גם איצע בן תורה. הוא נשא את בתו של יעקב־זאוול והתפרנס מחנות לבגדים מוכנים. אחרי השריפה בשנת 1911 נשרפה גם חנותו ורבות סבל מכך, אך לימים התמזל מזלו ובנה חנות עשויה מלבנים ומצבו השתפר בהרבה. את העסק ניהלה אשתו והוא עסק בצרכי ציבור. כיהודי תלמיד חכם היה לומד עם עוד יהודים בבית

המדרש הישן "חיי אדם" וגמרא. שם היו לו מאזינים רבים. הוא היה גם גבאי בתלמוד תורה ובמוסדות ציבוריים אחרים. איצע היה גם בעל־תפילה והיה מתחלק במוספים עם אביגדור ה"סטאראסטע" בבית המדרש הישן. לאיצע היה בן יחיד בשם יעקב־חיים, שניספה יחד עם כלל יהודי אנטופול.

שני דודים של איצע, האחים ברקאי, היו ממיסדי המושר בה יבנאל בגליל.

רעיה קלימן־רובשבסקי

ר׳ יששכרורב רובשבסקי (בריש החוכר) קוים לדמותו

סבי עליו השלום נחרת בזכרוני ובלבי כאחת הדמויות המופלאות ביותר. היתה בו אצילות הנפש עם אהבת י השופר על הר הבית בשנת תשכ"ז. הבריות ואהבת התורה.

> בילדותי הייתי בטוחה שסבי הוא אחד מל"ו הצדיקים שבזכותם העולם קיים.

> לדאבוני נפטר סבי בעודי ילדה ולא זכיתי להיות הרבה במחיצתו. בתקופה שהכרתיו כבר לא היה בקו הבריאות, אך סרב לשכב במיטה. הוא ישב תמיד על יד השלחן ולמד גמרא.

> אבי מנחם הי"ד הרבה לספר אודות סבא. מעשיו וצדקותו. היתה לו לסבא נשמה פיוטית ותמיד הת־ רשמתי מכושר ההבעה שלו. זכורני כי פעם בחול המועד פסח אמר: "מאוחר בלילה, אחרי הסדר השני, כשכל אנשי אנטופול שכבו כבר לישון, יצאתי לגזוזטרה. בדו־ מית הלילה עשיתי אזני כאפרכסת, והנה שמעתי מרחוק שכבר תוקעים בשופר".

וחבל, חבל, שלא זכה סבי הצדיק לשמוע את תקיעת

ר' בריש החוכר

רעיה קלימן-רובשבסקי

לזכר ארצ'ק ושרה גלרשטין

ר׳ ארצ׳יק בן ר׳ ליזר מיכל גלרשטין היה אדם ישר, צנוע ומוכשר. ועבד עם אחיו יעקב הרש בתור אקספדי־ טורים בהורודץ. שתחנת הרכבת שלה שימשה גם את

שרה ואהרן גלרשטיין מנהל תחנת־הרכבת אנטופיל--הורידץ

שיינדל נידים לבית גלרשטיין ובתה צפירה בעלה שמיאל ובנה אברהמל, חיו מספר שנים בארץ. ירדו עם האם שרה וניספו בשיאה

אנטופול. כל השבוע ישב בבית אחיו, ורק לשבתות בא לביתו באנטופול.

נפטר בשנות השלושים.

אשתו שרה היתה ילידת זמברוב, שעל יד ביאליסטוק.

אחרי מות בעלה עלתה ארצה עם ביתה שיינדל, חתנה — שמואל ניידוס — וילדיהם צפורה ואברהם׳לה. לרוע מזלם חזרו לאנטופול לפני מלחמת העולם השניה ואבדו בשואה עם כל בני הקהילה. הי״ד.

יהודית, נדל, וטובה אלטברג

ר׳ זלמן בן שלמה שעיה

ר' זלמן בן שלמה שעיה, שהיה ידוע בכנויו "ר' זלמן החיט", היה אדם עדין נפש, שכל מאווייו היו עזרה לזולת. בימות הקרה דאג לעצי הסקה לעניי העיירה, לאלמנות ויתומים. בערב שבת לא היה חוזר לביתו ללא 2 אורחים שיצטרפו לשלחנו.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשהיה המצב הכלכלי בפולניה בכי רע, בא ר' זלמן וארגן את כל התבואה, כך שחילקו אותה בין כל אנשי העיירה.

בשנת 1921 לקה בשיתוק בחצי גופו, ולמרות זאת המשיך לעזור לזולת. כשנפטר חותנו, מסר את חדרו לעניים, כמצד

וות הכנסת אורחים. במשך שנה התארחו בו אורחים עניים והוא דאג למחסורם. לא פעם, בישבו בביתו לאכול, דפק מישהו בדלת ואז הושיבו מיד לשלחן ומסר לו את ארוחתו.

הוא עצמו היה עני מרוד שחי מתמיכת משפחתו שבאר־ צות הברית. אשתו הענווה, הודל בת משה יוסף, לוותה אותו במסירות בכל חייו.

את שנותיו האחרונות חי בארה"ב בחברת ילדיו ונכדיו. נפטר בשנת 1933. יהי זכרו ברוך.

שמואל ליפשיץ

זכרונות

מתוך כאב עמוק ולב דווי, אנו נזכרים בתקופה האיומה, כאשר אנשים, נשים וטף הושמדו על לא עול בכפם, ודמם הטהור נשפך כמים וגופותיהם היו לדומן על פני האדמה. עיירות וישובים נהפכו לגיא הרגה והשמדה, וכל זה נעשה לאור היום, לעיני העולם הגדול — ואין פוצה פה, מגיב ומוחה. אכן גדול השבר וקול נהי מתפרץ, כדברי הנביא: "איך שדדנו — בושנו מאוד".

נוראים ואיומים הזכרונות מהמאורעות שהתרחשו בת־ קופה זו ואין אנו מסוגלים לתפוס את גודל הטרגדיה.

מתוך נבכי העבר, אנו נזכרים באנשים שונים מתושבי עירנו, שהצטיינו באפיים וברוחם, למרות פשטותם בחייהם. על פי רוב היו אנשי עמל והתפרנסו מיגיע כפיהם. למרות פרנסתם הדחוקה — היו קובעים זמנים לתורה. הם היו אדוקים באמונתם והולכים בדרך הישרה, חיו חיים יהודיים — ספוגים מורשת אבות מימי קדם, חיי משפחה בקדושה ובטהרה, באהבה ובמסירות — הורים לילדיהם וילדים להוריהם. הם ניהלו משק בית "בעל-ביתי" ללא מותרות

ובזבוז. גם האמידים, ומעל לכל — הקדישו הון וזמן לדברים שברוח.

כאלה היו, וכך נחרתה דמותם בזכרוננו.

עוד משחר ילדותי הרגשתי עת עצמי מעורב בין כל בני העיירה כמשפחה אחת, ללא הבדל מצב ומעמד. ולמרות מעמדי, כבן משפחה אמידה ומכובדת — לא חשתי שום רגש של יהירות או התרחקות מאחרים, ותמיד אפפוני רגשי התקרבות וחמימות, כשהייתי בא הביתה בזמן החופש מלמודי בווילנא.

זכורני, כיצד ההורים שלי ז"ל היו משתדלים להציע לחנוונים "גמילות חסד" לפני הירידים הגדולים, כדי שיוכלו לרכוש סחורה ולהשתתף ביריד. העזרה והסעד לזולת היו מסימני ההיכר של כולם ותמיד קיימו "איש את רעזו יעזור — ולאחיו יאמר חזק".

ולבסוף, רצוני לתאר במקצת את דמותו של אחד מתושבי עיירתנו, גדליהו וויינשטיין ז"ל, או כפי שנקרא

בפי הבריות "גדליה דער פאלושינר". הוא היה פקיד אצל סבא שלי ר' אפרים ליפשיץ ז"ל, או יותר נכון, כפי שנקרא בזמנו "נאמן". ובאמת, גדליה וויינשטיין היה נאמן וישר בכל מעשיו. הוא היה מוכר עצים ביערות של ר' אפרים ליפשיץ ז"ל. פעם בשבוע, ביום ראשון, היו מתכנסים כל הפקידים למסור דו"ח מהמכירות וכו'. ברם, גדליה לא היה מנהל חשבונות ורשומים ככל האחרים, אלא היה מריק את כיסו ומפטיר: זהו הפדיון השבועי שלי. ודבריו ומעשיו היו נאמנים יותר מכל עדויות וחשבונות.

מספרים עליו, שפעם אחת קנה בשביל ר' אפרים שוורים ביריד גדול אצל גוי אחד, ואחרי ששילם לגוי והביא את הסחורה הביתה — התברר שהגוי טעה בחשבון בכמה מאות רובלים, מכפי שנקבע המחיר. גדליה לא הסס הרבה, וכעבור זמן־מה נסע לכפר להחזיר את הכסף ול־העמיד את הגוי על טעותו.

כהנה וכהנה אפשר לספר על אנשים יקרים אלה. שנשמדו ונהרגו על קדוש השם והעם.

יהא זכרם ברוך וצרור בצרור נשמת האומה.

מ"ל

ר׳ יעקב מאיר מאוסמולוביץ

ר' יעקב מאיר היה אחיה של תהילה לאה ליפשיץ. הוא ישב בכפר אוסמולוביץ. איש תם וישר היה. את כל עניניו ניהלה אשתו יענטה. היא היתה נוסעת העירה להביא חבית יי"ש והזמנות בשביל אכרי הסביבה: דגים מלוחים, טבק־ מחורקה, גפרורים וכדומה. הוא, ר' יעקב מאיר, היה בא עם המשניות בידו, מוזג כוס לאכר, מוכר לו מחורקה וגפרורים וחוזר אל המשניות. אשתו היתה גם משווקת סחורות ומוכרת בעיר.

בימים נוראים היה ר' יעקב מאיר בא העירה עם בנו דוד. להיות שליח צבור לפני הקהל, ובנו דוד היה מנצח בנגינות. תפלתו משכה הרבה מעריצים שבאו לשמעו גם בבית המדרש החדש וגם בבית המדרש הישן.

ר׳ יעקב מאיר מאוסמולוביץ

מניה וולודבסקי (כפר סבא)

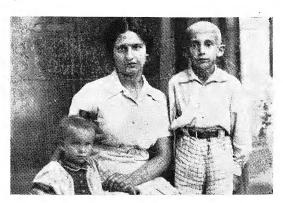
מאיר שוב ז״ל

מאיר שוב היה בנו של ראש המועצה המקומית ("סטא־רוסטה") באנטופול, וגם אחיו ובנו מילאו את התפקיד הזה. כל ימיו ישב מאיר בוורשה, אבל בזמן מלחמת העולם הראשונה עבר לאוקראינה, לעיר קרמנטשוג, בה עברו עליו ועל משפחתו כל הזוועות של המלחמה. ממשלת הבולשבי־קים עיקלה את רכושו והוא נשאר בחומר כל.

בשנת 1921 חזר לאנטופול. בה התמסר לעבודה ציונית והרבותית. אסף כספים לקרנות הציוניות. לעתים קרובות

הלך באופן אישי לאסוף את התרומות בבתים, התרים ותרם הרבה בעצמו. הוא היה המורשה של הציונים הכלליים ועשח הרבה למען הקק"ל וקרן היסוד. לא רק למוסדות ציבוריים ולאומיים דאג. הוא דאג גם לסתם נצרכים, לקח עבורם הלוואות ונתן ערבויות בשבילם. היה אדם אינטלקטואלי, בעל תרבות וער לכל דבר שיכול היה להביא קידמה לחיי תושבי העיירה. דאג ליסוד בית ספר חילוני, והשתדל להשר פיע על ההורים לשלוח את ילדיהם לבית הספר הזה.

בנסיעות הרבות לוורשה, למשרד הארץ־ישראלי, השתדל לקבל סרטיפיקטים עבור צעירי אנטופול. גם אצל השלטון הפולני פעל לקבלת רשיונות יציאה, שהיו לרוב קשורים בהוצאות כספיות ניכרות. הודות לו עלו הרבה צעירים ארצה. הוא היה מתרועע עם צעיר וזקן, היה בן־אדם טוב באפיו ובעל לב יהודי חם. ביתו היה בית ועד לעסקנים באפיו ובעל לב יהודי חם. ביתו היה בית ועד לעסקנים

חנה שוב וילדיה, אחותה של מניה ולודבסקי

ציוניים ולכל יהודי הזקוק לעצה או לתמיכה כספית. בתו הצעירה, אניוטה, ואשתו היו עזר כנגדו בעבודה הציונית. בתו הבכורה מרים ובעלה צבי ז"ל עלו ארצה בשנת 1925 בתור חלוצים. שניהם אמנים.

משפחת שוב עומדים מימין לשמאל: גרישה ולודבסקי ז"ל, מניה ולודבסקי, צבי שוב יושבים: מניה שוב ז"ל, מאיר שוב ז"ל, חנה שוב

א. אנטופולסקי

ר׳ אלתר זיסוק

(אלתר שלמה דעם מאליערס)

ר׳ אלתר נולד בכפר ברשביץ. כיוון שהיה צעיר מאד בבואו ללמוד מקצוע אצל שלמה, אמצה אותו העיירה והוא אמץ את העיירה. אך לא לחינם ראתה בו כל העיר בן של שלמה. ראשית, היה דומה במראהו למשפחת שלמה ושנית, ירש מר׳ שלמה כמה תכונות טובות, כגון עזרה לנצרכים, מתן בסתר וכדומה.

בבית עבד ר' אלתר כל עבודה כדי לפרנס את משפחתו. לאחר המלחמה, כשפולין סיפחה את האיזור, החל לעסוק במסחר, ובשנת 1925 הביאה אותו אחותו לאמריקה לשיקגו, שם השיגה לו עבודה אצל קבלן בנין קרוב משפחה.

בהגיע השבת הראשונה הלך ר' אלתר להתפלל באגו־ דת "חברה אנשי אנטאפאליע", שם פגש בני עיר והיה לו

עונג שבת אמיתי. אך עונג השבת שלו לא ארך זמן רב. אותם קרובים שעזרו לו להסתדר בעבודה החלו להתוכח אתו על נושאי שמירת השבת. וספר לי ר' אלתר עצמו שבשבת הבאה התפלל מוקדם, החל בדרכו לעבודה אך בדרך חזר בו ושב לבית הכנסת.

דורשי טובתו אהבוהו לאחר מכן על ישרו ורחשו לו דרך ארץ. לא ארך זמן רב ור׳ אלתר יצא לרשות עצמו, ובד בבד היה לאחד מעמודי היסוד של ארגוני אנטופול בשיקגו, לא רק בדבורים כי אם גם במעשים.

השפעתו היתה רבה גם על ילדיו שגם הם קנו להם שם בשיקגו, ובעיקר בארגונים של יוצאי אנטופול. תנצב״ה.

אסתר גמרמן

לזכר משפחת זונשיין

בית קטן הפונה לצד צפון. השמש לא חדרה מעולם לבית זה, אך הבית היה נקי ומצוחצח. בפנת החדר עמד שלחן העבודה של ר' יצחק השען שהיה יושב רכון אל השלחן כל היום. שקט בבית, שומעים רק את תקתוק השעונים מכל

מיני תקופות. אפילו שעוני שלום עליכם הובאו לכאן לשם תיקון. באמצע החדר עמד שלחן האוכל ועליו פרושה תמיד מפה צחורה. מנורת תקרה תלויה מעל.

חוור היה ר' יצחק וגם נכה, אך יהודי פקח היה וענותן.

הבת הבכירה במשפחה מרובת הילדים הספיקה להגר לארד גנטינה. האם, אשה צנומה וחרוצה, היתה תמיד עסוקה בעבודתה בבית שדאגה לכל צרכיו במסירות של אשת חיל. תמיד חייכה ותמיד חכתה לימים טובים יותר.

הבת שרה. רזה, עדינה ושבירה, שערות פשתן ועיני תכלת. פקחית, נאמנה ואינה מרבה לדבר. יחד היינו בהכשרה בלובלין בשנת 1933. לא זכתה לעלות ארצה, אף כי זה היה חלומה בתנועת השומר הצעיר. היתה פעילה ופעלה כראש קבוצה, חברת ההנהגה של הקן. כנה ועדינת נפש מילאה את כל תפקידיה במסירות.

בשנים האחרונות לפני עלייתי ארצה ביקרתי בביתה שהיה לי כמו בית שני. בית שרה יחד עם ביתי ועם נוף העיירה, ילווני בזכרון בדרך כל חיי.

שרה זונשיין

אסתר גמרמן

משפחת סגל

רייזל סגל ובתה אסתר לבית סגל גמרמן

בית הורי. בית שטוף שמש והרבה אויר. חלונותיו פנו דרומה ומזרחה, וחצר מאחורי הבית. בית מסורתי היה אך לא פאנאטי. כאשר, בעקבות התארגנות תגועות הנוער, החלו להגיע, אלינו הילדים, כל מיני חוברות ועתונים היה גם אבא קורא בהם, מעיין בהם אך אינו מתנגד להם, אף כי לפעמים לא היו לרוחו.

בית הודי. תמיד דאגת הפרנסה לנגד עיניהם. עסקו במסחר. גם אמי ושני אחי עזרו למשוך בעול הפרנסה. בעזבי את הבית היה אחי זיידל רק בן 16 ואחי שמואל בז 21.

זוכרת אני את אבי הנוסע לירידים, ובימים של מזג אויר גרוע היינו מחכים בדאגה לשובו. אמי, שמצב ברי־ אותה היה רופף בשנים האחרונות בגלל עול הפרנסה שהעיק עליה, גם התאבלה תמיד על שני בניה שנפטרו בעודם קטנים.

אבי היה בעל הומור, ידע עברית והרבה לקרוא בעברית מקורית, כגון מאפו, שניאור, ביאליק, וטשרניחובסקי, גם בתרגום לעברית מרוסית וצרפתית. בשבתות של קיץ אהב להשכים קום, לצאת לחיק הטבע ולעיין בספר. בחזרו מטיול כזה היה פונה מיד לבית הכנסת לתפילת שחרית. היתה זו מזיגה מיוחדת במינה, אהבת הטבע ודבקות לבית הכנסת.

ויידל סגל

זכרם ברוד.

החגים היו נחוגים לפי המסורת. בנוסף לחגים הגדולים, החג שהיה אהוב על כולנו היה חג השבועות. הבית היה מלא פרחי לילך ויסמין, אמא הכינה מאכלי חלב לכבוד החג, ועל פי רוב היה בא אלינו להתארח הדוד דוד, אחי אבי, מן העיירה סלץ.

בימים הנוראים היה אבי מתפלל לפני התיבה, ואחי שמואל וזיידל עוזרים לו בתור מקהלה. היו להם קולות ערבים, ואהבתי להאזין לחזרות שלהם וכמובן גם לתפי־ לותיהם בבית המדרש.

בבוקר אחד של חודש יולי 1939 עזבתי את בית הורי, מלווה על ידי הורי, אחי, דודי טוביה ובני משפחתו, אל תחנת הרכבת בהורודץ, שם נפרדנו.

קשה היתה עלי הפרידה. הרגשתי כי משהו עומד להת־ זולל...

שוא נרות תחפש בחלון שם זהרו.

העיירה היהודית איננה יותר. נשאר רק תל חרבות. יהי

שמואל סגל

שושני עדרי (לבית גרבלובסקי)

זברונות מעלייתי ארצה

כשהייתי בגיל צעיר נכנסתי לתנועת נוער "פרייהייט". זה הנוער העובד, ובגיל יותר מבוגר ל"החלוץ". ב"החלוץ" קבלתי חיבור ציוני חלוצי והכשרה לחיי קיבוץ. ערב אחד בא אלינו לתנועה בן עירנו חברנו חיים אסיף שיחיה ונתן לי את הדחיפה לעזוב את הבית ולצאת להכשרה. קבלתי את עצתו והתקשרתי עם המרכז בוורשא, ואחרי זמן קצר קבלתי תשובה לצאת לפלוגת דומברוביצה פלוגת "קלו" סוב". תיכף ארזתי את המזוודות, אמרתי שלום להורי, לחברים ונסעתי, ועל־ידי זה שאני עליתי הצלתי עוד שתי נפשות ממשפחתי: את אמי ז"ל ואת אחותי חיה ז"ל. בדרך לקיבוץ פגשנו בעוד חברים שישבו ושרו שירי חלו־ צים, וחשבתי בלבי גם הם נוסעים באותה הדרד. שאלתי אותם לאן פניהם, וענו כולם פה אחד: לפלוגת קלוסוב־ דומברוביצה. אני זוכרת כמו עכשיו איך נכנס פקיד הרכ־ בת וצועק מה קרה? מה השמחה הגדולה עליכם? עניתי לו: אלה הם בוני המולדת של מדינת ישראל, חלוצי הג־ שמה! הפליט קללה בפולנית והלד. הגענו לתחנת דומברו־ ביצה שם חיכו לנו חברי הפלוגה עם רשימה ביד וקראו בשמות מי שירד ומי ימשיך הלאה לקולוסוב. בגורלי יצא לרדת בדומברוביצה.

חברי הקיבוץ קבלו אותנו טוב מאוד והיינו כמו אחים ואחיות. המצב בקיבוץ היה אז קשה מאוד. אבל החשק

להגשים את החלום החלוצי ולעלות ארצה שבר את הקושי והמשכתי בעבודה. עבודתנו היתה במנסרה (טרטק), ואחרי 4 חדשים עבודה מסורה בלב ונפש אשרו לי שאסע הביתה להכין את הניירות והדרכון כדי לעלות.

למזלי הרע נסגרו בשנת 1929 שערי העליה לזמן בלתי
ידוע, ולי בחיים הפרטיים כבר לא היה מקום כיוון שהתר־
גלתי לחיי קולקטיב. חזרתי לכן לקיבוץ מבלי לדעת לכמה
זמן. הייתי שנה עוד בהכשרה עד שלמזלנו התחילה העליה
מחדש, ובשנת 1930 עליתי ארצה בחודש מרץ. באניה
נסענו אז 1500, חלוצים במחלקה 4 כמו בהמות. סבלנו
מאוד ממחלת הים ועברנו את כל הקשיים בכח החלוצי
החזק. אחרי 5 ימים בים באנו לנמל יפו, ומהנמל ישר
לבית עולים ברחוב עליה.

אחרי שבוע מנוחה בבית עולים באו ממרכז הקבוץ המאור חד לקבל את פנינו. חלק הלך ליגור וחלק לרמת רחל בירושלים. לבי ניבא לי שירושלים תהיה בירת מדינת ישראל שנית ואני נסעתי לרמת רחל. החיים היו קשים: לא משק, לא מים ולא בית, אך המשכנו את חיינו יום יום כשמסביב השכנים הבלתי נעימים שלא נתנו לנו מנוחה לרגע. בכל זאת המשכנו לעבוד ביום ולשמור בלילה והגענו עד הלום להגשמת החלומות שרקמנו בזמנו בעייר־תנו אנטופול.

שרשנה עדרי (לבית גרבלובסקי)

לזכר משפחתי

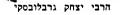
אבי ז"ל היה רבי ראשון בעיירה, וילדים רבים למדו אצלו תורה. היה יהודי מלומד וכל ימיו שנה ולמד ככתוב "והגית בו יומם ולילה". אחרי מחלה קשה נזקק לניתוח, ממנו נפטר, לפני מלחמת העולם.

אמי ז"ל זכתה להגיע ארצה חדשיים לפני פרוץ המל"

חמה, והגשימה את שאיפתה לחיות בארץ ולמות בה. אחותי חיה ז"ל, חלוצה ומגשימה, זכתה לעלות ולחיות בארץ. שלושים ושלוש שנה היינו ביחד, עד שבא המוות האכזר, והיא בשנתה ה־68.

יהי זכרם ברוך!

חיה בורדו לבית גרבלובסקי

מרת גיטל גרבלובסקי

סגולה סוסניק (לבית ארליך)

לזכר אמי עלקה רחל ואהיתי מרה׳לה

אמא ז"ל ילידת זפרוד היתה וגדלה כיתומה. אביה־ סבי ז"ל מת בגיל צעיר. הוא היה תלמיד חכם, ישב ולמד יומם ולילה, ואחרי מותו נפל עול הפרנסה על שכמי סבתא ע"ה.

בגדלם בכפר הביאו הביתה מורה שלימד את הבנים והבנות. אמא שלטה ברוסית ובפולנית והיתה בקיאה גם בספרות יידיש. סבתא גידלה את היתומים לתורה, לחופה ולמעשים טובים. חלק מילדיה היגרו לאמריקה והסתדרו שם יפה, ואחר כך הביאוה אליהם. אמי ואחיה נשארו בפוליו.

בבואה לאנטופול התחבבה אמי על כל מיודעיה. מש־ פחת אבא העריצו אותה במיוחד על יחסה החם יהכן לאנשים תמיד היתה לה מלה טובה ורוך לנזקקים. גם הצעירים באי ביתנו אהבו לשהות בחברתה והעריכו את פקחותה וחכמת החיים שלה.

לאחר שאבינו חלה ולא היה מסוגל לעבוד, המצב נהיה קשה. היינו עוד ילדים ואמא לא יכלה להתחלק אתנו בעבודה. עברנו מהבית החדש והמרווח לדירה הישנה. בעזרת המשפחה מאמריקה הוקל מעט עול הפרנסה. אמא המשיכה לתת לנו חינוך בבי"ס תרבות בהסבירה לנו כי היא עושה זאת על מנת להכין אותנו לחיים. אף פעם לא קבלה על מר גורלה, והקנתה לנו את הגישה לקבל הכל באהבה.

היתה גאה בילדיה. ובשנותיה האחרונות חיתה עם המכתבים מילדיה. בגלל המלחמה האכזרית לא זכתה להצטרף לילדיה.

יהי זכרה ברוך!

אחותי הצעירה, מרה'לה ז"ל, היתה אהובה על כלנו. היתה ילדה יפה עם עיני תכלת, תמיד שמחה ועליזה.

כשעליתי ארצה היתה תלמידת בית ספר. כמקובל בבית הספר "תרבות" ספגה את האהבה לעם ולארץ, והיתה גאה שיש לה אחות בארץ. בכל מכתביה אלי היתה מבקשת לכתוב לה על החיים בארץ, וקיוותה כי כשתגדל תעלה גם היא ארצה ותבנה פה את חייה.

ורדה קושט (ארליך) ואחותה מרה׳לה

אבל הגורל רצה אחרת. בזמן המלחמה נשארה עם אמא, עבדה ופרנסה אותה. עד היום האחרון לא רצתה לעזוב את אמא, ונספתה יחד אתה.

יהי זכרה ברוך!

עלקה ארליך

ב. בישראל

פרופ׳ פ. צ׳רניאק

משה סתוי־סטבסקי - אבו נעמן

ב־23 ביזלי 1964 עזב אותנו לעולמים האיש היקר משה סתוי עליו השלום. הוא הלך אחרי קרב עז וממושך עם מלאך־המות. לקרב גויסו טובי הלוחמים הרפואיים;

ר׳ יעקבישמואל סטבסקי

לא חסכנו שום פעולה, אשר היתה נראית כיעילה; השר תמשנו באמצעים המובחרים אשר לרשותנו — ולא הצלחנו. ביגון ואבל רב קיימנו כלפיו את החרוץ על כולנו — "אדם יסודו מעפר וסופו לעפר". וכך סיים את מאבקו

מרת ריבה סטבסקי לבית ליפשיץ

האחרון האיש. שכל חייו היו שרשרת אחת של מאבקים עם כל אשר עמד בדרך חייו. איש לא רגיל, אשר עלה על סביבתו.

הוא נולד באנטופול בשנות השמונים של המאה שחלפה, לאביו יעקב־שמואל סטבסקי ולאמו רבקה, ממשפחת ליפ־ שיץ. במשפחה היו עוד שתי אחיות וחמשה אחים. כאשר אכלה האש את טחנת הקמח לשמן־פשתן, לקח אביו את ששת הילדים, ואת משה בתוכם, ונסע לקרמנצ'וק. בנסי־ עותיו הרבות בענין התבואות שעסק אביו. בא משה הצעיר לוורשא והתידד עם קבוצת משוררים צעירים, אשר פתחו את תקופת הרנסגס של הספרות העברית־אידישית ושם החל לפרסם את ראשוני עבודותיו. לבסוף עזב את בית הוריו ועבר לוורשא. וכן עשה אחיו ברל, שעזב את הבית ולמד לרב, ואחותו גניה שלמדה רפואה־גנקו־ לוגית. שני אחים אחרים נתפזרו גם הם. מוורשא היה משה מבקר באנטופול. מבין סיפוריו הביוגרפיים היה אחד מהתקופה ההיא וכן יסופר שם: "בשנות 1908/10 הייתי מבקר לעתים את אנטופול ובית קרובי, ובמיוחד בבית אחותי צביה פלדשטיין. ב־1908 באתי בסוף הקיץ לבלות את החגים ונשארתי עד אחרי סוכות. סביבי היו מתרכזים בני־הנוער שוחרי הספרות והנושאים לבם לציוו. היתה לי אז גם "מחתרת" ממשפחתי -- פראדיל הצעירה, בת אפרים אחי, סוציאליסטית, קביצתי היתה שרה שירי ציון וגעגועים לארץ־ישראל, וקבוצתה — שירי שיחרור המו־ לדת הרוסית. וכשתיכנו המושל לעצרה, החבאתי אותה בעגלה, העברתי אותה לדרוהיצ'ין ודרך שדות ויערות מזרחה עד לקרמנצ'וק".

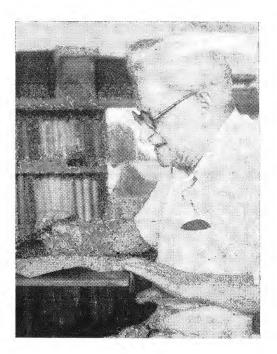
משה חזר לוורשא והמשיר במאבקיו,בהעדיפו חיי דוחק של סופר צעיר על חיי רווחה בבית הורים אמידים. פה הכיר את בת־זוגו והחליט לא רק לשיר ולהתגעגע על ארץ אבותינו, כי אם גם לגור ולעבוד בה. ב־1911 עבר הזוג על אניה רוסית פרימיטיבית מאודיסה ליפו -- אחרי מאבק קשה עם הים, הטורקים ומחסור במים מתוקים ואוכל. וכשהגיעו ליפו לא חיכתה לו רווחה גם פה. החלה תקופה ארוכה של עבודה קשה. משה, שמילדותו כה אהב את הטבע, ראה אותו מוזנח בארץ חלומותיי והחליט לשנית את פני הדברים. החל לומד להכיר את הסביבה החדשה, את השכנים הערביים, נעשה ידען של אורח־ חייהם ויד ד של הפלחים והשיכים, של החמורים והגמלים. החל מטפל בשעורה ובכרם. בפרי הדר ופירות סובטרו־ פיים. מסופר אידישאי נהפד לבעל ידיעות בלתי־רגילות בשפה העברית, בה החל לפרסם את סיפוריו הנפלאים החדשים ולעבד את הקודמים מאידיש. כאשר השנים ה־ ראשונות, כשהוא סופר־לוחם. נעשו קשות מנשוא (שנים עליהן היה מספר לי כשדמעות מתרגשות בעיניו. בעיני האיש הסשה והסתום למראית עין) -- כאשר סבל חרפת רעב ושכר־סופרים היה מגיע ביד מצומצמת ולא בזמו. למרות הקשרים החברתיים המצוינים עם ביאליק, פרישמן, וגדולי הדור הספרותי האחרים, נאלץ משה סטבסקי לנטוש את הספרות לכמה שנים ועבר לעבוד במחרשה ובמשרדי עבודה. ושוב נאבק קשה, הן בתור מרכז לשכת

עבודה בפ"ת העברית, הן בתור פועל ואחרי־כן כבעל־
אחוזה בבאר־טוביה. פה למד היטב־היטב על עורו, גבו
ורמשו את כל קשיי מטבע יהפתעותיו. אולם בתענוג
מיוחד היה מספר לי על מלחמתו עם הרוח, הגשם, החום
והשרב, כדי להבטיח יבול טוב וגז טוב; על חוסר
הדרכים ועל המסעות במשך ימים ולילות בעגלות וגמלים
מפ"ת או באר־טוביה דרומה וצפונה במסעיו בארץ ל־
אורכה ולרוחבה

לבסוף החליט לעבור העירה, אשר אולי תאפשר לו לחזור לאולימפוס. ביום בהיר אחד הופיע הסופר ברחוב מנדלי בתל־אביב עם מספר פרות, ולעיני סנובים רבים טיפל בחיבה בבהמות־הבית שלו ושיווק את תנובתן בין הצרכנים. הסופר החקלאי נהג שוב שלא כדרך איכרים רג לים: הוא גידל אוצרות הטבע, אך גם למד את המת־ רחש וחקר את נשמתם של השדות, הצמחים ובעלי־החיים. וכך נהפך לידען, לחיקר, לאנציקלופדיה של חיי הטבע בארץ.

בהזדמנות ראשונה חזר לאט למעמדו והחל שוב כותב, מרצה ומלמד. האיש הלא־שקט החל בתקופה זו לחשוב על עתידו ושם לו למטרה להקים מפעל, אשר יבטיח לו אפשרות של עבודה ספרותית בלי הפרעות, בגלל דאגות לפרנסה המצומצמת ביותר שבה הסתפק כל חייו -מפחד ששוב לא יאלץ לעזוב את העט כמקודם. כמעט בידיים ריקות החל לבנות בית שהקים בכוחות עצמו, בהלוואות ומאמצים גדולים כשחוסך מפיו ומפי משפחתו הקטנה, כשבנו נעמן לא רק לומד כי אם גם עובד. נוסף לכך הוא המשיך בכל הזדמנית להיות עוזר ומיעץ לאחרים, וביניהם לבני אנטופול ובני משפחתו. שהגיעו ארצה ב־ עקבותיו. וכן היה מספר: "בימים האלה, כאשר אחרי העבודה הייתי יוצא העירה היו בתיקי בעיות רבות לסדר ובתכניתי פגישות רבות. ולשם מה? לחוש לעזרת הזולת, לחלשים ולנצרכים". את אנטופול לא שכח מעולם. תוד מאמצים גדולים היה עושה נסיעות מהארץ לפולין ומבקר בעיירה. כולם זוכרים את ביקוריו ב־1930–1938, כאשר ילדי בתי־הספר והנוער המאורגן הלאומי־החלוצי היו באים לתחנת הרכבת לקבל פניו של המשורר הארץ־ ישראלי להתכבד בשיחה אתו ולשמוע את הרצאותיו על הארץ ועל הספרות העברית. אחרי כל ביקור השאיר משה סטבסקי חומר רב למחשבה ולרגשות לנוער האנטופולאי, כמו לנוער של כל העיירות והערים בהם ביסר ונאם -חומר אשר חינך והעמיק את הציונות בתקופת התקומה ההיא

כאשר הגענו ארצה ב-1950. מצאנו את משה סתוי במלוא גבורתו הספרותית. הציבורית. החברתית והברי־ אותית. כשהוא כותב בלי הרף. מתקן ולומד תנ"ך ומשנה. נוסע לישובים שונים להרצאות ולהצגות. איך צריכים לעבוד טוב ויפה בחקלאות ולטפל בבהמות־בית. כעבור כמה שנים החל מאבקו בשטח חדש: השנים הקשות שעברו עליו חישלו אותו ועשוהו לאיש חזק. אולם הרסוהו מבחינה פיסית: הפרקים החלו לכאוב והיה צורך להאבק עם כאבים וקושיי הליכה. גם העיניים התחילו לבנוד

משה סתוי, בשנותיו האחרונות

בו והיה צורך להילחם עם החשכה. אשר אט אט החלה לגרום סבל רב לאיש, שכולו היה קשור באות הכתובה והמודפסת. ולבסוף הגלמודות והבדידות של חיי יחיד נעשו יותר ויותר מכבידים. אולם משה סתוי התעלם מן המצב הקשה ונאבק עם הטבע בעזות ובעקביות גדולה. בשום פנים לא נתן, שמחשבה של חמלה, ושל השתתפות תתגלה אצל הידידים הותיקים והחדשים הרבים שהיו לו, הידידים הנאמנים שהתבשמו מידיעותיו הרחבות ו־מרעיונותיו המיוחדים.

במשך 14 שנה האחרונות היתה לנו הזכות להכיר את אישיותו של הסופר סתוי ז"ל, ולי עצמי היתה הזכות לשרת אותו בתפקידים שונים וביחוד רפואיים, להתקרב אליו ולרכוש את אימונו של הדוד הדגול, הקשה והמסובך, הלוחם אך האהוב והיקר. למדתי והרגשתי, שתחת חזה חיצוני מברזל כעם לב רחב, רגיש, רומנטי, עמוק; תחת עצם הגולגולת פעל מוח חושב, מלומד, חריף, חוקר; תחת שכבת עור קשה היתה נשמה ישרה, עקשנית אך בריאה ופעילה מבוקר עד ערב ומערב עד בוקר.

בסך הכל היה איש, אשר במשך 8 עשרות שנים עבד קשה, קשה מאוד, לחם הרבה, בנה הרבה, בניה פיסית ורוחנית. וכך הקים לעצמו מצבת־נצח גדולה וחשובה המשתרעת מהרובע היהודי בוורשא, דרך אנטופול, עד לבוב, עד באר־טוביה וגדרה; מניו־יורק עד לתל־אביב. איש אשר הרחיב את ביתו מרחוב שלמה המלך 38 לכל מושב וקיבוץ וכפר; משולחן־הכתיבה שלו המלא וגדוש תמיד, לשולחנותיהם של ידידים וחברות רבים.

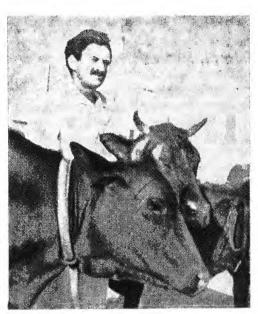
הספריה של משה סתוי על הטבע והעבודה, על בהמות ושדות, על אגדות המזרח של עמים ושל עמנו, בשביל ילדים ומבוגרים: על הלשון העברית התנ"כית והחקלאית ועל החיים הערבי" הוא גולת הכותרת למחקריו החברתיים ואחד הספרים המקוריים והחשובים ללימוד הבעיה) — הספריה הזאת של סטבסקי־ כתוי אינה עשירה בכמות אך חשובה באיכות והיא לא רק מצבת־נצח לסופר המנוח, כי אם נכס לאומי חשוב.

הוא לא גמר את מלאכתו. הוא הכין חומר רב לפרסומים נוספים. מזמן החל לעבוד על ספרי ההשמדה. השתתף בספרים על חורבן בריסק וקובל ולחם על ספר אנטופול. ב־1962 עמד בראש הועד הישראלי למען ספר אנטופול, וערבים רבים בילינו בקריאת החומר שנשלח לועד זה לפני העברתו לארצות הברית, לועד האמריקאי. לפתע נגזר עלינו להיפרד ממנו. בדאגה ובחרדה נאבקנו קשה לשמור על בריאותו, אך לא הצלחנו. אולם זכר האיש נשאר שמור בלבנו. כאילו מרחף בינינו. וכאשר מצלצל פעמון הדלת בצליל חזק מהרגיל, המחשבה הראשונה העוברת במוחי היא: "הנה הדוד בא", האיש החזק ברוחו נראה כחי לנצח. חיש־מהר אנו עומדים על הטעות, אולם שומה עלינו לעשות הכל, כדי שטעות זו לא תיעקר מלבנו. עלינו להקים מפעל, אשר יאפשר להחיות את זכרו גם לעתיד וינחמנו בנוכחותו הרוחנית. עלינו להקים מעבדת־מחקר על שמו לחקר החקלאות בשיטה שהוא כה התענין בה בזמן האחרון. בראותו אותי עובד בשטח החדש של עולם האטום, הוא התענין הרבה באותיות הקטנות, קרא לא אחת מהעבודות שלנו ורצה לדעת איך לנצל בשביל העולם החקלאי את הידע הגרעיני. ובכן מצבה ראויה לשמו זו מעבדת מחקר רדיו־חקלאית, אשר תמשיך ברעיונותיו של חקר ושיפור הטבע בארצנו, ש־ אותה כה אהב ושהיא כעת מחבקת אותו לעולמים.

דניאל בז נחום

קווים ליצירתו של משה סתוי

אדם זוכר תמיד לספר את חסד נעוריו שלו, ועוד יותר מכן את חסד ילדותו. עוד שמור בלבי הרטט של פגישה ראשונה עם "ידידי האלמים" של משה סתוי, בחוברות הדקות, צהובות הדגים, בהוצאת "מוריה" בא דיסה. זכורות לי הדמעות ששפכתי על גורלו המר של לבן הארמי, הסוס המרדן, האציל, שלא רצה לקבל מרות ולא הרשה לבעליו לפרזלו בשום פנים ואופן, כעין רמז לאהבת החופש המסרבת לעולה של גלות, ולמה שעלתה לה ב"תחום המושב" של היהודים. סימן יפה הוא לסיפירים אלה, שבפגישה השניה לאחר עשרות שנים, אתה טועם בהם שבפגישה השניה לאחר עשרות שנים, אתה טועם בהם טעם חדש, ומגלה קווים וממדים שנעלמו אז מעיני הילד. אחדים מגדולי סופרינו הגו אהבה יתירה לבעלי־חיים והפליאו לתארם. אולם יחיד ומיוחד היה משה סתוי בספרותנו, השומע כביכול שפת בהמות, חיות ועופות ומעלם על ראש יצירתו. ודווקא בסיפוריו על בעלי־חיים הוא אנושי ביותר.

בין ידידי האלמים

חיותיו של סתוי שוכנות כבוד בבית ובהצר. בדיר ובקרפף העצים. בסיפירי קורותיהן משתקפים כבאספקר לריה בהירה חיי יהודים פשוטייעם ושכניהם מעם־הארץ. ועל כולם דמיון הילדות הברוכה. אשר גם בהיותה דלת מאורעות. עשירה היא בחוויות והרפתקאות. במשמעותה הנפשית חורגת היא הרחק מתחומיה ומהווה מעין קרן שמורה. שממנה ניזון האדם כל ימי חייו. והילד השיבב

וגלוי העיניים אינו אלא סופרנו משה בכבודו ובעצמו. בנו של בעל טחנת קמח בעיבורה של אנטופול. העיירה הקטנה בתוככי פולסיה, המשופעת בגינות ומדשאות. שרחובותיה וקרפיפיה נפתחים למרחב השדות שמסביב.

משה סתוי ריאליסטן הוא בשורשו, מחונן בטביעת־עין
חריפה, ובהסתכלות חודרת, התופסת כל תג וגון בטבע,
כל תנועה והעוויה בחי ובאדם, והרי דוגמאות: "עגלה
קטנה גמולת חלב השתרעה לה בפישוט רגליים, ספק
הולכת למות, ספק מעודף כח ונחת רוח, וספק מתוך
שובבות ובדיחות הדעת. רק בעלי־חיים צעירים יודעים
להתפרק ככה". או: "זוג הפרדות הצעירות... שירבבו את
פיותיהן הממותגים, כאילו משכו את העגלה לא בחזיהן
אלא בפיהן, ומקוצר רוח ניענעו בעכוזיהן כאילו נסתבכה
אחת המושכות מתחת לזנבן, והן מוכנות לבעוט ברגלי־
הן..." רק הקרוב לעולם הטבע החי ידע להעריך את כל
הדיוק והחיוניות בתאורים אלה.

כאחד משיירי האסכולה הקלאסית, המנדלאית, בספרותנו, צמוד סתוי בכל חושיו לקרקע המציאות ודמיונו היוצר אינו חפשי לעולם ממרותה. יפה העיר לו ביאליק במכתבו, כשניסה בעלימיו את כוחו בסגנון "מודרניסטי־סימבוליסטי״: "בסתרי תורה אין כוחך יפה, ידידי, רגלך — רגל ישרה, ואלוהים ברא אותך ואת כשרונך ישר, ולמה תחפש דרכים עקלקלות! בחיבה לכשרונך הבריא״. ח.נ.ב.

ואכן סיפוריו של סתוי שופעים בריאות, קרקעיות, שנדי־ רות הן בספרותנו. ועם זה אופיינית לסתוי הנימה הלירית־הרומנטית. המעלה את המציאות לדרגת הסמל. אולי שלא מדעת ניכרת בדרך כתיבתו גם השפעת פרץ, צייטלין ופרישמן, סופרי וורשה, שהסתופף בצלם בשנות נעוריו. אחדים מסיפוריו הראשונים מצטיינים בחריפות ה"פואטה" ובדרמאטיות העלילה, שבה תגרת־יד הגורל, כמוה כחסד האהבה, אינה מפלה בין עליונים ותחתונים בסילם הבריאה, ובין מקרי האדם ובהמתו נמתחים חושים גלויים וסמויים. כבכבשוני החיים ומסתריהם ("בחום קיץ״, "בחצר העצים"). אכן, היסיד הקבוע ביצירתו רבת הזוויות והפנים. הוא הקשר והחיבה אל הקרקע. הדביקות באדמה. יסוד־עולם, הוא הקו העמוק העובר בכל מפעלו הספרותי כבדרך חייו. אין הוא רק שר הימנונים לכבודה, אלא ארוג ושזור בחיי האדמה בפועל ממש. הדפים המעולים ביצירותיו. הן הגלותיות והן הישראליות. אלה שהם בגדר שירה. ספוגים כוחה וריחה של האדמה־האם עד שכרון החושים "וביטול היש" של האמן: "שמש חדשה, רעננה ואדמדמה. כעולה מן הרחצה. נראתה ברקיע השמים: מן האדמה. שזה עתה שבה לתחייה, עלה ריח דשא עשב ופרחי שדה ובישם את האוויר. מן העצים ניתלו רסיסי אלמוגים גדילים וזכים, נשרי לארץ אחד אחד

בקול ובת־קול. אי־כאן, אי־שם נשארו הרסיסים תלויים ועומדים בראש גבעול, בחביון עלה ובכוסית פרח, כ־ דמעות־כסף זכות בעיני ילד תמים, וקרניה האחרונות של השמש הצונחת לשיפולי הרקיע חדרו אלכסונית מבין ענפי העצים והשתקפו בתוך רסיסי הכסף הדק באודם ארגמן" ("ביום קיץ"). אמת ידועה שהכל דשים בה, כי חיינו בגולה היו תלושים מו הקרקע, אכן חסרים היינו שכבה רחבה של איכרים ממש, המוציאים את לחמם מן האדמה. אך יסוד הקרקע לא נעדר כליל מחיי עמנו ופרנסותיו. בעיקר תושבי הפרברים ידועי העוני. שנזקקו כל כך לתנובת גנם ומקשתם ופרי בהמתם ועופותיהם, הם ששמרו על "לוז־שדרה" של חיות קרקעית. הם שלא ניתקו מעולם בשיחתם ובכל הוויתם התמימה מחיי הכפר, ואף "הנשמה היתירה" של ימי שבת וחג, אווירת בית־המדרש האפוף ריח־תורה וקדושת מסורת, לא הפיגו את ריח השדה והרפת. רבים מן הסופרים היהודיים הקדישו את עטם לפשוטי־העם ולסבלותיהם, אך מעטים העלו את הזיקה הקרקעית שבחייהם כמשה סתוי, שבחיבתו של יהודי פשוט לבהמתו ("פרה בדיר – ברכה בבית", "הוא והיא") רואה הוא את הקשר לטבור־ההוויה. למקורות השפה מלעילא ומלתתא.

חיבת הקרקע היא שעמדה למשה סתוי, לאחר שסיפוריו הראשונים זכו לפרסום והקנו לו שם -- בדרכו לארץ ובהיאחזותו כפועל באחת מו המושבות הנידחות בגבול הנגב, בבאר־טוביה, שחייו ויצירתו השתזרו בה. דווקא הוא, המעורה כל כך באדמת הגלות ובלשון העממית־ עסיסית של "עמק", קיבל עליו את דינה של המהפכה הארצישראלית ביתר חומרה וביתר עקיבות מסופרים עבריים אחרים שהגיעו ארצה בימי העליה השניה. שהם "רוחניים" יותר, אווריריים יותר. איז טבע הארץ ואדמתה נקנים לו בטביעת־עין ובהלך־נפש בלבד, אלא בכל רמ״ח ושס״ה, במגע הבלתי אמצעי של אדם הנאבק עם הטבע כיעקב עם המלאד, כדי להוציא ממנו בכוח את ברכתו. סיפורי הכפר הארצישראליים של סתוי נושמים אוויר שדות, שבהם "נעה מחרשה, כנר לא יכבה, זעה, נעה, מעלה, מטה, מני אופק אל אופק" ("זרענו בדמעה"). בהם מורגש זרע היד העובדת, הגוף המתפרק וכמה המרגוע. כל מעשי־בראשית, חליפות יום ולילה, בוקר וערב אינם קיימים לעצמם אלא שלובים ומאוחדים בעמל האדם. הלילה לתנומות ולמשמר והטל למרעה הבקר. דממת לפנות בוקר להביא מן השדות, רוח שחרית להוציא את ראשית התבן הרך, והיום הבהיר - לחריש, שרב הצהרים לדיש - ורוח בין־ערביים לזרות התבואה ("לאחותי באר־טוביה"). כל תמורות ההוויה נראות כאן באספקלריה של תהליכי העבודה: "הערפל העב החל נסוג, כאילו הפנוהו מתוך משק־הזרע ופזרוהו בידיים. לאחר מכן, כשאחת העגלות העמוסות הביאה אתה מהשדה אל הגורן את זהב הבוקר הצעיר, יחד עם זהב הברכה הארוז בין הסולמות" ("הבוקר אור").

סתוי הוא ראשון למספרים הארצישראליים שתפסו תפיסה חריפה, חיונית וממשית את ייחודו של נוף הארץ

בלי להעביר אלא דימויים וזכרים של נופים אחרים, תיאור ריו הם לכאורה ריאליסטיים־דקדניים, עד כדי הפרזה נא־ טוראליסטית ("אי־שם התעוררה פרה והטילה מים בקול רם, ומיד הקיפה הטלת המים את כל הכפר") ואף־על־ פייכן פרוש על כל דוק של קדם חי: "ערפלי המשי הקלים והאפורים אשר שלחו את קוריהם עם תחילת הערב מתחת לשמים הזרועים כוכבים ובישמו את האוויר בדבר מה לח ומרענן, ירדו עם חצות־ליל לארץ כמטווה עב, סמוך ורב ברכה... הלבנה של סוף החודש הגיחה זה עתה מאחרי הרי יהודה אדמדמת, כמבויישת על אשר איחרה להופיע, הביטה לארץ הבטה של לפנות בוקר, מבעד לערפלי הכסף, כעין שנתמלאה דם, ולרגע קט הגבירה את החשכה". סתוי הוא פיטנה של "תקופת הבראשית" בחקלאות העברית בארץ, בטרם תדחה המכונה הכל־ יכולה את עבודת הבהמה ואת עבודת היד בחליבה ובגז. בזרימה ובקציר. תקופה זו אשר רק עשרות שנים מעטות מפרידות אותנו ממנה ואף־על־פי־כן יש שהיא נראית לנו כעידן רחוק ונשכח. ולא פעם מופיע סתוי כרומניסטיקן של ירח הדבש היקר, ירח הדבש המרגין עם ראשית פעמיהם של החלוצים והמתיישבים. דבריו, על אף פשטותם החיצונית, חגיגיים כהימנון או כתפילה: "דשא, שמש וגשם, וארץ — ושמים — ואלוהים״.

גם בסיפורי הכפר הערבי ואגדותיו, שנכתבו מתוך ידיעה עמוקה וחדירה לפני ולפנים, מפעמת הרגשה של שותפות של "ברית־לחם ומלח" לכל המשפחה הזאת המוציאה ממנה את לחמה בזיעת אפה, כעין – שותפות "פלחית". שמחה זו -- של גשם בעתו וברכת השובע, ולעומתם צער הבצורת ואימת הרעב, המקיפים את כל היקום החי והרומש על פני האדמה, בלי הבדל מין וסוג, משפחה ודרגה, גזע ואומה, דת וכיתה. (ספרו של סתוי "הכפר הערבי" הוא תרומה יסודית, מיוחדת במינה בספר רותנו בתחום הפולקלור הערבי מלפני הכבוש האנגלי וחדירת השפעות מודרניות). ראייתו של סתוי בהווי ה־ פאטריארכאלי של שכנינו, שאינה מחפה על ניגודים פני־ מיים, ורקבונות חברתיים עמוקים, היא אכזרית ומפוכחת. אד תיאור הכפר מוכה הבצורת, המחכה לבוא החמסינים, ספוג כולו רוח של מרד וגאווה אנושית רמוסה ברגל. סיפורים ורשימות אלה מצויינים בהסתכלות ל"עצם הדב" רים", בפיקחות איכרית המעורה בהוויות העולם, בהומור מחונן ובלחלוחית פיוטית המבצבצת בין השורות.

לא רבים משערים מה קשים הם חבלי העקירה והנטיעה מחדש מלשון אל לשון לסופר, שהלשון אינה רק כלי־מלאכתו אלא גם אויר־יצירתו וכינור השראתו. זמן רב הורקו סיפוריו הארצישראליים של סתוי מכלי אל כלי. מאידית לעברית. (תרגום המופת של א. שלונסקי וכן מ. טיומקין ו־י. ליכטנבוים) עד שנשתרש בקרקעה של הלשון העברית. אך גם כאן חותר סתוי אל השורשים תוך קרבתו לטבע ולחקלאות, ל"שיחת חיות ועופות". להווי הכפר הערבי, ולשיטות החקלאיות, שנשתמרו בהם מנהגים ואורחות חיים מימים קדומים.

ולא עוד, אלא פתאום זנק ועמד בשער של שיפור

הלשון. למד סופרנו על חייה הקדומים של לשוננו כצמי־ חתה מתוך טבע הארץ ונופה, ומתוך חייהם ועבודתם של אבותינו. ב"אכילת קורצא" אין הקורצא אלא פת רועים, הנאפית על גבי רמץ מדורה ונאכלת בצוותא ומלווה בדברי רכילות, ניבול פה, מזימות ולשון הרע (דוגמא: פרשת מכירת יוסף). וה"חוטרא" - "זרוק חוטר רא לאוירא ועל עיקריה קאים" (תנחומא, בלק, י"ז) אינו אלא ה"נבוט" - ה"אלה" הערבית, מקל הרועים בגולתו העבה, המשמש נשק ונופל תמיד על ראשו מחמת כובד המשקל, וכו' וכו'. לאחר שסתוי נותן ספר־כריתות לארץ הנכר, על נופה שהוטבע עמוק בנפשו. הוא מוחה את רשמן בחוזקה, על מנת שיוכשר לחיות במלואם את חיי הארץ, להידבק בה בשלימות בלא שיהיו מראות ותחושות אחרות חוצצות בעדו ומערבבות עליו את עולמו. ובענין שהחמיר על עצמו מדקדק הוא גם עם אחרים, ומוכן הוא להוכיח באותות ובמופתים, במאמרים ארוכים ומפורטים, כי טובי סופרינו ומשוררינו - מראות של ארץ אחרת ושמיים אחרים נגררים אחריהם ביצירותיהם ואם תרצה לומר: שניות זו טבועה בכל ספרותנו הלאומית מאז הלך שמנו בגולה. מראות שהן מנוף קדומים ורשמי מולדות־ נכר, משמשות בה בערבוביה.

אין עוד בין סופרי דורנו החיים עמנו אחד כמשה סתוי, שכוחו יפה להעלות מן הנשיה פרקי ראשונים, נועדי המחרשה הראשונה ופותחי תלם ראשון בקרקע

המולדת לאחר פרידה של אלפי שנים; הוא איש העליה השנייה, שהתהלך כאח וכרע עם הבילויים בגדרה ועם איכרי עקרון ובאר־טוביה, אנשי־שדה פשוטים "מן הדור הישן", על אף ניגודי דורות וריחוק הלבבות, על אף המאבקים הקשים המתחוללים אז בין האיכרים ופועלים במרכזי הישוב בפתח־תקווה, בראשון־לציון וברחובות, יבערוב יומו — עם צעירי הקבוצים בעמקים ובגליל, שדה והלכות לשון וספרות, לתת יד עזר ולהטות שכם ממשכב כוחו וידיעתו, כאחד מן המשפחה, כאדם מבפנים, ממשיכי השרשרת, שלא נותקה מאז, שרשרת העמל ה־חלוצי. מי יודע עוד כמוהו ללקט מעפרות החיים הקשים את זהב החזן, ומקוציהם לארות את צוף דבש האהבה המזוקק, כרבי מאיר מגלה הוא מתחת לקליפה הגסה־הנוקשה את גרעיני "התור"...

בספר "ראשונים" זה נגלית גם מגילת־חייו של סופרנו. שהעיד על עצמו: "ומעולם לא ידעתי אושר גדול מזה שעה שהידיים אינן נשמעות לך ברצונך להגיש את האוכל לפה אחרי יום עבודה מאומצת. ...ובהגיע היום וידי לא תסכין לגזוז יותר מכבשה אחת ליום — לא אוותר על האחת... תתהלך לה בעדר כבשה תמה אחת המשולה לכנסת ישראל, גזוזה בידי אחד, שעוד בשחר ילדותו קשר עצמו בכל נימי נפשו לרגבים אלה, ולאדמה זו — אדמת המולדת". (ממכתב נען).

משה סתוי (סטאבסקי)

סתוי היה מושרש בעיירת מולדתו אנטופול, שהיתה גם מקור השראתו בבעלי־המלאכה שבה, בפשוטי העם ובמנהגיהם ראה את עילמו של עצמו בו מצא את תיקונו. ממקור זה אסף מלוא חופניים דברי הוואי יהודי. שהתיך אותם בכור עבודת: הספרותית, ויצאו פנינים נוצצות מנשמת העם, שחרט אותן על חיטי משי דקים. אנטופיל היתה מקודשת עליו. בה ראה את בבואת היהודי בגלותו ולה הקדיש את מיטב יצירותיו.

(מתוך ההקדמה ל"בערוב היום")

הזכרונות מאנטופול ליוו אותו עד יומי האחרון וביקש להנציח אותם במצבת־הזכרון לעיירה. לפיכך עשה והעשה את אנשי העיירה בארץ ובחוץ־לארץ למען ספר־זכרון לאנטופול. והיא בעצמו כתב כמה פרקים בשביל הספר.

א. מתולדות חייו ופעולתו הספרותית

משה סתרי (לפנים סטאווסקי) נולד א' באדר תרמ"ד (1884) בעיירה אנטופול (פוליסיה). בשנות ה־90 המ"ד אוחרות עבר עם בית"אביו לעיר קרמנצ'וג לסייע לאביו

בעסקי התבואות. לרגל העסקים עבר את רוב ערי רוסיה הדרומית ולבסוף הגיע בשנת 1904 לאלכטנדרוב, שבקרבת הגבול הגרמני, מקום שם התחיל לכתוב את סיפוריו הראש:נים באידיש. משנת 1907 חי וכתב בווארשה שם פגש את בת־זוגתו ובסוף 1911 עלו יחד ארצה.

עד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה חי בתל־אביב ועסק בספרות, עיתונאות וגם פקידות (בגימנסיה "הרצליה"). עם פרוץ המלחמה עבד כפועל חקלאי ושומר בבאר־טוביה, בן־שמין ופתח־תקוה. בשנת 1922 חזר לתל־אביב וקיים משק־חלב ברחוב מנדלי עד 1929. בשנות 1930—1932 ערך מסע על־פני ערים ועיירות בפולין בענין הספר העברי. בשובו מהמסע חי בתל־אביב עד פטירתו בשנת 1964 בגיל שמונים. הוא נטמן בבנימינה.

כאמור, החל סתוי לכתוב באידיש והמשיך בה במשך שנים רבות, ורק בארץ עבר בהדרגה לעברית. ראשוני סיפוריו תורגמו מאידיש לעברית וביניהם סיפורו המפורסם "לבן הארמי". את סיפוריו מעולמם של בעלי־החיים והטבע, "לבן הארמי". את סיפוריו מעולמם של בעלי־החיים והטבע, שהתחיל לכתוב בחוץ־לארץ בנוף הנכר, הגביר ביתר שאת והרחיב יריעתם בנופה האהוב עליו של ארץ־ישראל. קובצי סיפוריו הנודעים הם: "הבוקר אור", "ספר הבהמות" (במהדורה מחודשת: "ידידים אלמים"), "הכפר הערבי", "בדרך לארץ האושר". "בערוב יום", "הזורעים בדמעה" ואח". בהיותו מצוי כל ימיו אצל הווי הכפר והעבודה עסק בערוב ימיו בחקר הלשון והמינוח של הטבע והעבודה ובעקבות מחקרים אלה יצאו ספריו: "פרקי טבע ולשון". ובעקבות מחקרים אלה יצאו ספריו: "פרקי טבע ולשון".

שלושה דברים אהב סתוי בכל נפשו ובכל מאודו: את אנטופול עיר מולדתו, את בעלי־־החיים הידידים האלמים ואת ארץ־ישראל, שהיתה לו למולדתו הטבעית. בארץ הזאת הכה שורשים וממנה צמח הסופר משה סתוי, שהניב לנו מתנובתה, האכילנו מפריה והשביענו מטובה.

ב. עולם המכע והחי – כנכר

אנטופול, שממנה נטל סתוי את טיפוסיו בראשית דרכו בנכר, היתה אחת המעטות שבעיירות היהודיות בתפוצות, שהיו בה יהודים עובדי־אדמה ומגדלי בהמות־בית ובעלי־חיים אחרים. מעיירת מולדתו זאת באה לו ההשראה לתאר ולעצב את חיות־הבית, כלי־הבית וכל הסובב את המשק הכפרי בבית ובשדה. סתוי אוהב את בעלי־החיים הלא הם הפרה, הסוס, הכלב והתרנגולת הנמצאים תמיד במרכז התמונה, ואילו שאר הטיפוסים מעולם המדבר טפלים להם. כידוע, הכניס כבר מנדלי את "סוסתי" ושאר בעלי־החיים אל ספרותנו, אך סתוי הגדיל לעשות, בפותחו לנו חלון להתבונן בנפשם פנימה, להבינם ועל־ידי כך גם לחבבם.

כבן־בית המצוי אצל החיות וכביכול מבין את לשונם ואת נפשם, הוא משתף את הקורא בהווי חייהן ובחוויותיהן, שמהן נראה בעליל, כי יחסיהם של בעלי־החיים בינם לבין עצמם כמוהם כיחסי האדם לאדם זולתו.

רגשות הכלבה "דונקה" אל בנה כרגשותיה של אם בת אדם. היא קשורה אליו, באלפי נימין סמויות, ואם ניתק ה"חוט" היא

כאילו יוצאת מדעתה ואובדת עצות ("בחצר העצים"). וכמשפט הכלבה דונקה כן משפטה של הפרה "ודקה" האוהבת את בנה העגל אהבה עזה. היא עוצרת ולוחצתו אל הקיר ובאהבת אם בלי מצרים היא מלקקת ומנשקת כל אחד מאבריו. ולא אם בלי מצרים היא מוהבת את העגל, כי אם גם בניהבית, שהתרגלו אל הפרה. אוהבים אותה ואינם יכולים להיפרד ממנה. נוגעת עד הלם היא התמונה, כשבא יהודי מן העיירה לקנות את הפו"ה "ורקה" ובת האיכר מתנפלת לרגלי אביה ומתחננת לפניו: "אבא, אל־נא תמכור את "ורקה" שלנו". סתוי חודר גם לתוך רגשותיה של הפרה, בשעה שלקחו ממנה את העגל בריבטנה. והריהו הולך ומוסיף תמונה על תמונה, כשאחת מזעועת יותר מחברתה.

משה סטבסקי ומשפחת אחיו גרשון, שנספו בשואה

הנה שחיטת העגל על כל הזעזועים שבה. והנה "שחיטת" הפרה בלי סכין. — שמונה ימים רצופים עשתה ורקה שמות ברפת. את הדלת קשרו בחבלים וגדרו בגל של עצים, למען לא תתפרץ החוצה. בתקרה עשו חור והורידו אליה בעדו בחבל מים לשתות. ורקה היתה טועמת מן המים ומיד הופכת את הדלי או בעטה בו ברגל והשליכתו למעלה עד כי נשארו ממנו רק שבבים. והתמונה האחרונה, שחיטתה של ורקה. היא אכזרית ביותר, והמספר־הצייר נאמן לעצמו ולנושאו. הוא רואה את הברייה העלובה, מרגיש את רגשותיה ושומע את פרפוריה. אף הקורא מדרה עמה, ואנחה השוברת חצי גופו של אדם מתפרצת מתוך הלב, אנחת אדם חי על גורלה של בהמה מעונה על לא עוון בכפה. ("ורקה").

ג. עולם המכע והחי – בישראל

כוחו של סתוי אינו רק בתיאורם של מצבים נפשיים המסעירים את הרוחות, אלא גם של מצבים רגועים ש־ בשלווה פסטורלית. והרי דוגמה של תיאור לילה בארץ באחד מימי הקציר:

אירשם סיימה בהמה סעודתה השניה, רבצה בכבדות ובגניחה.

אישם גרד סוס את עורו בשיניו מתוך נמנום בעמידה והשרשרת שבצווארו השמיעה קול צלצול. אי־משם נשמעה העלאת גירה של כבשים בשקידה, ברוב־מתק בפיהם ובקצף לבן על שפתם. שכבר גדול עבר והחריד את התרנגולות. ואי־שם בקצווי הכפר טיפסה לטאה כמתוך שינה על־גבי הגדר, עלתה על הגג והניעה רגע את הרעפים, עברה את הגג ונעלמה מעבר משם.

ושוב נשתררה דממה. הכלבים כבר חספו את שנתם הראשונה ופשטו בכפר — זה יצא מחוץ לכפר להקשיב למתרחש בעולמו של הקדוש ברוך־הוא ולראות אם לא התגנבה חיה זרה אל שוקת הבאר, וזה עבר על־פני חצרו לתור אחרי שיריים של היום, וזה הצטרף אל השומר "בסובבו" את הכפר, והיה מהלך בחשאי פעם לפניו ופעם לאחוריו, ויחד עמו הקשיב דומם אל הליל ("הביקר אור").

סתוי אהב את האדמה וכל הצומח מן האדמה — את החיטה ואת השעורה, את הכרובית ואת הסלק, את הגזר וכל מה שהיא מעניקה לעובדיה. וביחוד אהב את אדמת ישראל. ומתוך אהבה זו חזה שפע של יבול — "העגלות אשר נטו למות עד סוף קיץ מאפס מרעה בשדות. לא ימותו עוד, כמעט יבקע עליהן עורן מרוב שומן" ("שפע"). וכך הוא מתאר והולך את רוב השפע שהביאה העבודה הקשה של הפועל העברי. אולם עדיין רב היה המרחק בין "חלום־השפע" לעתיד לבין המצב הקיים ועל זה דאבה "חלום של סתוי וכן כתב:

בימים ההם הישוב היהודי טרם זכה להימנות בין מגדלי הצאן, ה"עמק" לא היה קיים עדיין, נסיונות בודדים לגידול הצאן ביהודה לא עלו יפה... בהיכנסי לעבוד בקבוצה שהתקיימה אז בבאר־טוביה היה חלום הצאן גם הוא בין חלומות הפז שהיינו חולמים במקהלה — חולמים, מתיעצים, מדברים ומתווכחים עליהם בשעת ארוחת־הערב, אבל... החבורה נתפרדה ונתפזרה ומיד נגווו החלומות".

אך עם גניזת חלום־הכלל לא אמר סתוי נואש והוסיף לחלום את חלום־היחיד שלו. שאכן לא יאחרו לבוא גם ימי־הגשמה. ובינתיים עברו עליו הרבה גלגולים וטלטולים קשים — מן המזמרה בפתח־תקוה נתגלגל לחיי שומר עם רובה ואקדח בבאר־טוביה. העיקר להיות קרוב לאמא — אדמה, לקיים בה מצוות כיבוד־אם ולעמוד על משמרתה בהתמדה ובמסירות נפש עד שחלום השפע יקרום עור וגידים ויהיה למציאות.

ד. הכפר הערכי

כשם שידע סתוי לתאר את השפע שבכפר העברי, כך ידע לתאר את חיי המחסור שבכפר הערבי ואת "פחד הרעב ואימתו הגוראה אשר ריחפו על הכפר. האמהות אפו את הפיתות לשם קימיץ למשך יום תמים, ולשם קימיץ שמו בתוך הבצק עשבים טובים ומזינים, ולשם קימרץ חצו ושבו וחצו את הפיתות, בתיתן איתן לילדיהן הרעבים" ("בנגב").

סתוי הכיר את הכפר הערבי יפה יפה. ידע את אנשיו, מנהגיהם ואופן דיבורם, והוא חפן ונתן ביד רחבה וגדושה מן המציאות הידועה לו. ואתה קורא את דבריו ונהנה הנאה מלאה. את ידיעתו בפרשת חייהם של הערבים

ובאגדותיהם שיקע בספר "הכפר הערבי" המלא וגדוש ידיעות ומושגים על הכפר הערבי, אורח־חייו, ארוחותיו, חגיו ומימרותיו. הספר הזה קורע חלון אל תוך החיים חגיו ומימרותיו. הספר הזה קורע חלון אל תוך החיים של הערבי והערביה המצועפים בצעיפים רבים. את אגדו תיהם של הערבים שב והעתיק מחדש בספרו "בדרך לארץ האושר" וצאי חדשות ומצוחצחות בצורה עברית נאה כשדוק של מוסר השכל פרוש עליהן. ספר זה אינו רק אוסף סיפורים ואגדות ערביים לילד בלבד, אלא לנער זלוקן כאחד. יש בהם בסיפורים הללו חכמת חיים ותוד ולוקן כאחד. יש בהם בסיפורים הללו חכמת חיים ותוד ספת הומור קל. מעין "אלף לילה ולילה" נוסח סתוי.

"בארץ האבות, שהקדשתי לה מיטב ימי חרפי, טעמתי טעם ילדות שניה. ואת רשמי ילדות זו ספגתי יחד עם מראה־נוף זה ועם צביין־החיים המתואר כאן, מתוך יחסי שכנים טובים, צד בצד, תלם על־יד תלם ומחרשה בעקבות מחרשה... עלי לתאר תיאור מקיף את חיי הכפר הערבי בארץ הדומים בהרבה לחיי אבותינו בימים קדומים. ידועות לנו עוד מימות ה"חדר" המריבות של ריעי אברהם ויצחק עם רועי אבימלך מלך גרר על אידות הבארות. גם יסודו של הכפר הערבי כיום הוא הבאר. באין הבארות. אין של:ם ואין רחבות. אין חיים ואין פריד"...

ה. חקירת הלשון

חקירת הלשון של סתוי בכל הנוגע למונחי השדה וכל הכרוך בו קובעת ברכה בפני עצמה. לא כחוקר ובלשן בא סתוי אל שדה המחקר הזה, אלא כאחד שיש לו מגע ומשא יום יומי עם הקרקע והיודע ומכיר את השדה, דרכי עיבודו. כליו ונושאי־כליו. מתוך ידיעתו המובהקת בחיי הכפר והשדה פירש כמה וכמה פסוקים סתומים או ביטויים תנ"כיים ותלמודיים שהתקשו בהם המפרשים. בהסברתו לביטוי "חציר גגות" הוא מבאר:

תכיפת הגג גם מצופה חומר ומטוייתת טיחדטיט, חמרה מעורבת בתבן דק ובמוץ. כל זה מכיל זרעים שונים, התופחים ונובטים עם הגשם הראשון ומכסים את כיפת הגג במעטה ירוק: "חציר גנות" וכיוון ששכבת החזמר והטיח היא דקה למדי, ואין תחתיה קרקע להזין את הצמח, הריהו ממהר להתיבש ולנביל, לחציר זה השווה משורר ה"תהילים" את הרשעים, "שקדמת שלף יבש" — שייבשי קודם שהקנה והגבעול יספיקי להשתלף" ("פרקי טבע זלשוו").

ובדרך זו הוא הולך גם בספרו האחרת "גלויות וסתומות בלשון". הוא חותר למקורה של מימרא עד שילבן אותה ו'סבירה דבר דביר על אופניו. וכל זאת תוך ראיית חותר כית מהמציאות הארצישראלית. ובהיותו בטוח בצדקת ראיותיו הוא נושא־ונותן עם גדולי הספרות העברית ו' מעמידם על טעויותיהם בטבע בעלי־החיים ותהליכי העבור דה. סתוי אינו נושא פנים אפילו לסופרי המופת שלנו אם לא כיוונו לאמת החיים. כן הוא בא וטופח על פניהם אם מצא בכתביהם מלה או ביטוי שאינו על־פי רוח הלשון העברית. אך ביחוד תיקן טעויות הרבה בידיעת נפש הבהמה וטבעה שאותם הכיר מקרוב וחדר לנבכיהם.

עפ"י מאמרי של עקיבא בן־עזרא ב-הדואר" גל' ל"ג מ"ים ט"ו באב תשכ"ד ימקורות אחרים.

רינה אסיף

לזכר אלחנו ליפשיץ

אלחנן ליפשיץ, בנם של יהודה וקרינה, עולה בזכרוני מימי הילדות כפטרון של בני הנעורים, כנציג הסתדרות השומר הצעיר כלפי השלטונות הפולניים, וכידיד ויועץ מסור לכל הפונה אליו.

אדם שופע טוב לב, ידיד וחבר לצעיר ולמבוגר, מקדים שלום לכל ומוכן לעזור למקופח ולעני; עומד על המשמר ומסכן את חייו לטובת הקהילה. לא פעם הציל את העירה מפורעי הפטלורבצים והבלכובצים, בזמן מלחמת העולם הראשונה. כל אנשי אנטופול העריכוהו, כיהודים כנוצרים.

במלחמת העולם השניה, כשהרוסים כבשו את האיזור, נתמנה לראש המועצה, וכדרכו תמיד פעל לטובת הציבור, ללא ליאות וללא פחד. כשהכובשים מינו אותו לחלק חל־ קות יער לשם כריתת עצים, האשימוהו הגויים כי חלק ליהודים חלקה מהעידית, ושהוא בורגני "קולאק". הם החתימו את תושבי כפרי הסביבה.

בלילה הוציאוהו השלטונות ושלחוהו לסיביר. בסיביר עבר את כל שבעת מדורי הגהינום, רעב, מחלות וניוון גופני ונפשי, כבודד, שכל משפחתו נשארה באנטופול. סיפוריו על תקופה זו היו מסמרי שער. אך הוא החזיק מעמד ועבר את כל התלאות, שנתנו את אותותיהן בגופו ובבריאותו, אבל לא לקה ברוחו.

בשנת 1951 הגיע ארצה. בני העיירה, משפחתו בארץ. וביחוד אחותו הדסה קבלוהו באהבה. אחותו טיפלה בו כאם, והוא התחיל לחזור לאיתנו.

לא רצה לפול למעמסה על אף אחד, חיפש ומצא עבודה מתאימה לגילו הקשיש כשומר במפעלי "אמקור" בתל־אביב. התאושש, ורצון החיים חזר אליו. כשבקרנוהו בעבודה, שלא היתה לפי מעמדו הקודם, היה גאה שהוא עובד ומביא תועלת, מקיים את עצמו, ונפגש עם בני העיר, ידידים וקרובים המעריכים אותו,

כהרגלו התענין בפעולה ציבורית, וביזמתו התקיימה אסיפת הזכרון הראשונה לזכר הקהילה שבה חי ופעל שנים רבות. באסיפה זו יסדו את ארגון יוצאי אנטופול בישראל.

באסיפה הראשונה נתקבלו הצעות והחלטות להנציח את זכר קדושינו, להוציא לאור ספר יזכור, ולהקים בית כנסת לזכרם. היו חלוקי דעות בנוגע להקמת בית כנסת או מוסד אחר. בהשפעת אלחנן ז"ל הוחלט להקים בית כנסת לזכרם של הקדושים. נימוקיו היו שאנשי הקהילה חיו כל ימיהם וכל מעינם היה בבית הכנסת, בו שפכו את נפשם ומרי לבם. בבית הכנסת שהיה מבצרם ומפלטם, שאבו עדוד וכוח להמשיך בחיים, ולקוות לעתיד טוב יותר.

הארגון קשר קשרים עם יוצאי אנטופול בחו"ל, ביחוד

בארצות הברית. אלחנן שלח מכתבים, ענה תשובות, נימק והשפיע, עד שקיבל הבטחות שיושיטו לנו יד לעזרה. הוא טרח ועמל בימי חום כבימי גשם, התרוצץ, השפיע וכיוון, ובשנת 1956 הניחו את אבן הפינה לבנין בית הכנסת. כמה קרנו פניו! איזה אושר וחדות חיים מילאוהו, ששאי־ פותיו הולכות ומתגשמות. באוחו מעמד אמר לנו: אי״ה ויעלה בידינו להקים את המצבה הזאת, ואראה במו עיני את בית הכנסת בתקומתו, אז אוכל למות בשקט.

בית הכנסת בנוי לתלפיות, אך אלחנן ז"ל לא זכה לחנכו. ביום הזכרון לאמו מרת קרינה, האשה הדגולה, פטרונית

אלחנן ליפשיץ

בית היתומים, בזמן אמירת קדיש, כרע נפל והוציא נשמתו בטהרה.

המשכנו וקיימנו צוואתו. שנים נמשכו המאמצים וההתד לבטויות. אשרינו שזכינו והבנין המפואר עומד על תלו לכבוד ולתפארת ומנציח שמות יקירינו.

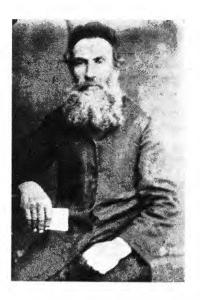
לא נצא ידי חובה אם לא נזכיר את אחותו הדסה גלזר לבית ליפשיץ, שהיא ובעלה נח קבלו את אחיהם באהבה ובמסירות ללא גבול. טפולם בו החזיר את רצון החיים וזקף מחדש את קומתו.

החיים התאכזרו להדסה ולנח. הם שכלו 2 ילדים ונשארו ערירים. כל דרך חייהם בארץ רצופה מלחמת קיום קשה ובריאות רופפת. למרות הכל לא התלוננה על מר גורלה, היתה פעילה והתענינה בכל פעולות הארגון. לא נעדרה מאף כנוס ואזכרה, התענינה בשלום חברי הארגון, וחורמת הרבה יותר מכפי יכלתה.

יעקב רמון

ר׳ אברהם יצחק וויינשטיין ז׳ל

דער פאלושינער

ר' ברוך יאָסל וויינשטיין (דער פּאָלושינער)

יליד אנטופול. כל ימיו היה עובד אדמה, אבל ערג ליום שיוכל לעלות ארצה ולהשתתף בגופו בהחיאת שוממותה. שאיפתו זו נתגשמה, כשהיעלו הוא ואשתו

ר' אברהם יצחק דער פאלישינער ינכדתו שיינדעלע נאוויק

מאנטופול לשכונת שיינקין על יד תל־אביב. על ידי בניהם מאמריקה, והתישבו על הקרקע שהוכנה להם מראש

תושבי השכונה זוכרים עד היום את הצריף שעמד בראש הגבעה ושטח האדמה מסביב לו. שתול ירקות. היה זה מחזה מרהיב עין לראות את זוג הזקנים עסוקים במשקם. בדיר ובלול. כשעיניהם מאירות מגיל על שזכו לעת זקנתם להגיע אל נחלתם על אדמת אבות.

בשבתות היה ר' אברהם יצחק מכתת את רגליו לשכונה הקרובה כדי להשלים מנין. היה לו תענוג שבזכותו מת־ קיים מנין בשכונה עברית. בסוף ימיו זכה לעבור לכפר הרואה. שם היתה שמחתו שלמה. שזכה להתנחל בכפר שיושביו שלומי אמוני ישראל. אולם, לאחר מות אשתו הצנועה גברה עליו בדידותו. בניו הכניסוה: למושב זקנים בירושלים, ושוב היה מאושר שזכה לחיות את שארית חייו בעיר הנצח.

המנוח היה מחותנו של הרב שלמה פרידמאן נ״י, אחיו של האדמו״ר מסאדיגורה שליט״א. השאיר שני

שרה הינדה די פאלושינער עם הנכד זיסעלע נאוויק הי"ד

בנים באמריקה. אחד מהם הוא מר יוכף ברוך וויינשטיין, שהיה מזכיר בית הבריאות העירוני בתל־אביב.

זכרו של האיש הכשר והתמים, עובד השם על אדמת הקודש, ישאר חרות בלב כל יודעיו ומוקיריו.

ר' ברוך־יוסף וויינשטיין מפולושין היה ראש המשבחה. ר' אברהם־יצחק ואשתו שרה־הינדה חיו בארץ בשנותיהם

שרה הינדה בתוך גן הירק שליד ביתה בשכונת שינקין

האחרונות וניהלו משק ונפטרו בשיבה טובה בשכונת שיינקין על־יד תל־אביב.

משפחת גדליה וויינשטיין כולם ניספו בשואה, חוץ מ־3 בנות ובן ומשפחותיהם הנמצאים בארץ.

שמואל דב חיים קרים

ר׳ אביגדור בר׳ יוסת מוליאר

העיירה אנטופול הוציאה לא רק תלמידי חכמים, רבנים וגאונים, שהאירו את עולם התורה, גם בעיירה וגם בערים אחרות, כי אם גם סוחרים ישרים ובעיקר בעלי מלאכה יהודיים ישרים, פשוטים ותמימים בתקופה שהרבה משפחות התיחסו בזלזול למלאכה. בעלי מלאכה אלה היו בעת ובעונה אחת גם יראי שמים בכל לבבם ומלאי אהבה לבורא העולם ולעמו ישראל.

אחד מבעלי מלאכה אלה היה ר' אביגדור בר' יוסף ז"ל מוליאר, שהיה "פעטשניק בן פעטשניק" (בונה תנורים), ובחר במלאכה זו שברוסיה אפשר היה לעשות בה חצי לד' וחצי לי — בקייץ היה עובד ומפרנס עצמו, ובחורף כשהבנייה שבתה, היה יושב בבית המדרש ולומד עם צדיק הדור ר' פנחס מיכאל. אך גם בקיץ לא ויתר על "תיקון חצות" ושפיכת דמעות על חורבן ירושלים וחורבן המקדש.

היה תמיד מסתפק במועט. היה חוסך משכרו כדי לקנות נחלה בארץ ישראל, בה יוכל להתהלך על האדמה עליה דרכו אברהם, יצחק ויעקב.

בינתים הקים משפחה וחינך שני בנים ושלוש בנות. בנה בידיו את ביתו וחי בכבוד בקרב אחיו באנטופול.

אך בשנת 1910 ארז את חפציו ועלה עם כל משפחתו לארץ ישראל. כאן קנה מגרש ליד תל־אביב, בנה עליו בית, והוא ובנו נחום היו יוצאים יום יום לעבוד בתל־ אביב הקטנה בה נשארו עד היום עדויות לעבודתם במר־ פסות וגדרות מהתקופה ההיא.

אשתו לנה פייגל היתה בת ישראל כשרה ואשת חייל. לא הסתפקה במעשי הצדקה של בעלה והיתה גם היא נדבנית ותורמת ככל יכלתה. שמרה על ה"צאינה וראינה", "נחלת־צבי", "נופת צופים", "ש"ס תחינה" וכדו־ מה, והתפללה שלוש פעמים ביום מסידור "קרבן מנחה" גדול עם תרגום עברי־טייטש.

השכם בבוקר היתה קמה לאפות לחם בתנור שבנה בעלה, ובכוחותיה הדלים ובשכר המצומצם שהביא בעלה קיימה את הבית.

הם היו סמל לבני אנטופול הישרים והנאמנים.

בזמן מלחמת העולם הראשונה עבדו ר' אביגדור ובנו נחום אצל הקבלן וולפסון בבניית ביצורים עבור הממשלה התורכית בבאר־שבע. בזמן הפצצה נפגע ר' אביגדור, ומת כעבור יומיים בטבת 1917. אשתו לנה פיגל נפטרה כשנה אחריו.

מרים וולודבסקי

צבי וולודבסקי ע״ה

נלקח ממני רעי, חבר נעורי, האיש היקר לי מכל. אדם נעלה היה, בורח מן הכבוד ושונא בצע, עניו וצנוע, טהור רוח ונקי כפיים, איש אוהב טבע, אדמה, ואמנות.

צבי ולודבסקי נולד בחומסק, פלך גרודנו. אביו שלח אותו לבית ספר למסחר בברסט־ליטיבסק, בתקוה שאחרי גמר לימודיו יתמסר למסחר. אבל הוא היה אמן בנפשו והתמסר יותר לציור. עם גמר לימודיו בבית הספר שלח את ציוריו לאקדמיה לאמנות בקרקוב ונתקבל שם בתור תלמיד.

בשנת 1914, כשפרצה מלחמת העולם הראשונה והגרמנים כבשו את פולין, היגר עם משפחתו לאוקראינה, ושם עברו עלי: המהפכה והפוגרומים אותם העלה על הבד בציורי:. בשנת 1921 אחרי שכבר היה נשוי חזר לפולין ועבד בתור מורה בבתי־ספר בפינסק, ובשנת 1925 עלה ארצה ונכנס ללמוד בבית ספר לאמנות "בצלאל" בירושלים. בשנת 1931 עבר לכפר־סבא.

היתה בו מזיגה נפלאה של אמן רב־גאוני: ניגן, צייר,

פיסל, ביים הצגות, וכתב שירים, שאחדים מהם הפכו לשירי עם בחוץ לארץ.

הוא לא ויתר על היצירה אפילו בשכבו חולה. גם ביום שלפני מותו.

יהי זכרו ברוך!

תמונת ציור של צבי וולודבסקי רחוב קוברינר באנטופול, 1921

יוסף בן צבי

לזכר פרומה בז צבי לבית פרירמז

ורומה נולדה באנטיפול להוריה פייגל ויוסף פרידמן, שהו בני משפחה גדולה, ענפה ומכובדת, הילדים עורא ולייבל חיים באמריקה, ואילו ההורים וילדיהם שיינה, יענטה, שמואל, חנה ומשפחותיהם הושמדו בשואה.

ורומה עלתה לארץ בשנת 1926. התחתנה עם יוסף בן צבי, ילדה בן ובת והיתה להם רעיה ואם למופת.

היתה אהובה ומכובדת על משפחתה. ייצאי אנטופול. וכל מכריה ומוקיריה.

בשנת 1951 נפטרה. אך זכרה הברוך יחיה בקרבנו לעד.

פרימה בן צבי לבית פרידמן

רינה וחיים אסיף

פרומה בן צבי היקרה והבלתי נשכחת

עשרים שנה חלפו מאז הלכת מאתנו. אך כמו חיה את נצבת מול עינינו, טובת לב וביתך פתוח ליוצאי אנטופול וקוברין, עיר הולדת בעלך, יבל"א.

לא נשכח את היום בו הופצצה תל־אביב ונפגעו סבי־ בנו הצריפים בשכונת נורדיה. שמת נפשך בכפך, בימים האחרונים במצבך אז, עשית את דרכך לצריפים הבוע־ רים, על מנת לפסוד אותנו אם לא נפגענו. כאילו מלאד

משמים בא לבקרנו. הרגע בו נכנסת אלינו לא ימוש מזכרוננו לעד.

צעירה לימים הלכת לעולמך, ועזבת משפחה מיותמת, בעל אוהב ומסור, ילדים רכים, חברים וכל היקר לך. ואת כה אהבת את החיים.

> לא נשכחך חברתנו היקרה, פרומה. יהי זכרך ברוך!

מלכה ינטה שוורץ בת בריש דב מטולסקי ז"ל

קווים לדמותה של אם המשפחה

אמנו נולדה באנטופול, בשנת תרנ"א 1880 (נר שלישי של חנוכה) לאמה מרת רייזל ולאביה ר' בריש דב, ונפטרה בתל־אביב, ביום ד', ז' באייר תש"ל (13.5.70), בשעה 2 אחה"צ, ושנות חייה שמונים ותשע.

אביה ר' בריש דב היה בר־אורין, יודע ספר, חכם וחריף, אדוק בדתו וישר במעשיו – רבים השכימו לפתחו לבקש עצה ועזרה. גם הסבתא של אמנו היתה

אביה של מלכה שוורץ בריש מוטולסקי ומשפ׳ בריש דוד — הסבא; מלכה ינטה — האם; יעקב יוסף — האב זכרונם לברכה

ויבל"א הבנים: יצחק, שמואל (ז"ל), ירחמיאל ואברהם

מפורסמת בחכמתה וידיעותיה. היה לה "חדר" של נערות בו לימדה תורה, כתיבה, דינים ותפילות.

המשפחה היתה מרובת ילדים וחיתה בדוחק. למרות זאת היתה ידו של ר' בריש תמיד פתוחה. אמנו המשיכה בדרך זו כקודמיה שיצאו מגזע רב תפארת. ימי ילדותה היו קשים. בהיותה עוד רכה בשנים מתה עליה אמה ונאלצה לצאת לחיי עמל, כדי לעזור למשפחה. בעודה צעירה מאוד נישאה לאבינו ר' יעקב־יוסף שורץ ז"ל, שמוצאו מהכפר הקטן אוסה ליד דיווין (יערות פולסיה). סביבה זו היתה נוצרית בעיקרה, ורק משפחות יהודיות בודדות השתלבו בה פה ושם.

אבינו היה נצר ממשפחת רבנים, למדנים, וחסידים מכובדים. לאחר הנשואיז עברו לוורשה ושם נולדו להם

מלכה ינטה שוורץ

שבעה בנים (נשארו בחיים כיום ארבעה בנים: יצחק, שמואל, ירחמיאל ואברהם). לאחר שגרו בוורשה קרוב ל־400 שנה עלתה המשפחה בשנת 1925 לארץ ישראל.

***

ארוכה היתה הדרך עד אשר הסתדרנו וזכינו למקום מגורים ראוי לשמו. לאחר נדידה ממקום מגורים אחד למשנהו: חדר ערבי שכור בגבול תל־אביב — יפו, צריף ע"ש מתישבים ראשונים בחולות בת־ים, חזרה לצריף. ובינתיים במשך מלחמת הקיום ולבטי מאורעות הדמים 1925, 1939, 1939, נפטר אבינו. עוקרים לדירה ממש ב"ד־אליהו" ולבסוף מחליפים דירה זו בדירה מרווחת ברחוב שלמה המלך 1 תל־אביב, אולם לצערנו — אין אמנו זוכה ליהנות מדירה זו זמן רב.

אבינו נפטר בגיל צעיר יחסית, בן 59. הוא היה אדם פקח וטוב לב, ישר מאוד, אהב את הבריות וגם את בעלי החיים, אולם אהבתו לילדיו לא ידעה גבול.

אמנו התאלמנה כשהיא עדיין בגיל 55 שנה. היא התר גברה על האסון המר והמשיכה לנהל את הבית ולחנך את הלדים בדרך טובה. באלמנותה ישבה כשלושים וארבע שנים משנות חייה, ועל אף ההצעות הנכבדות לנשואין, דחתה אותן משום שרצתה לשמור על הקשר עם ילדיה. מעולם לא חדרה לתחומים לא שלה ולא הביעה דעה שלא במקומה. בתבונתה ידעה להתאים את עצמה לתקופה החדשה ולהבין את הרוח החדשה הנושבת. דבר זה לא הפריע לה להיות אדוקה בדתה כשמצוות התורה משמשות נר לרגליה. שני קטבים אלה התמזגו באישיותה. אמנו היתה אשה חרוצה, חכמה ונעי־ הה. הקפידה על נקיונה ונקיון לבושה. קומתה היתה

גבוהה. פניה מביעים תבונה ותקיפות. וקמטיה היו כעדים לחיים ארוכים, משברים ותקוה כאחד.

הבית היה בזמנו חם ופתוח לכל נצרך. אמנו היתה נערצת על כל המשפחה וכן על ידידיה ומכיריה. במשך הפגעים והאסונות שפקדוה (תחילה בעלה, ולאחר מכן בנה הבכור משה דב ז"ל) עמדה איתנה ולא נכנעה.

אומרים שאמנו הלכה לעולמה בשיבה טובה, אולם עם מותה נוצר חלל ריק בבית. כל אשר ספגנו וגמענו לאור דמותה נשאר לעד בתוכנו. באותה האצילות בה פרחה באותה האצילות גם נדמה. רצונה לחיים היה עז ובכל כוחותיה המשיכה להאבק עם מלאך המות עד לרגע האחרון. בבהירות והגיון מפליא צוותה והורתה כיצד לנהוג לאחר מותה.

כבדנו אותה אולם עוד יותוי כבדוה ידיז ה ומכיריה — הם ראו את הדבר המופלא שבה. את חכמתה, הדרה, ופסחותה.

בחייה קפלה דורות של הישן והחדש. עם מותה ניתק הפתיל מהדור הקודם. היא אהבה את אבא, אהבה את ילדיה, אהבה בני אדם, אהבה שמחה ואהבה חיים. ללא ספק חטאנו כלפיה פה ושם. היא תשמש תמיד כסמל ומופת למשפחה הענפה שהשאירה הכוללת בנים, כלות, נכדים ונינים. המון רב נהר אחר לויתה וכן ביום "השלושים" בטקס גלוי המצבה — בשניהם עמדו על מידותיה התרומיות ועל אישיותה, והספידוה הרב ידידיה פרנקל, הרב איסר פרנקל ומר זלמן שחור. "אל מלא כחמים" ערך החזן הראשי בנימין אונגר.

נסתם הגולל, אולם זכרה ישמר בקרבנו לעד, ומצבתה תהיה לנו כמקדש מעט אותו נפקוד ונתפלל.

רינה אסיף

זיירל (יהודה) ברשביצקי ע״ה

(1963 - 1908)

זיידל גדל בבית של יהודים עמלים, אנשים ישרים וטובי לב. מגיל צעיר כבר עזר לאביו בנפחיה, אבל לבו נמשך יותר לחקלאות והיה מעבד בעצמו את חלקת אדמתם. הוא הצטרף לשורות "פרייהייט" ו"החלוץ" והיה בין הפעילים. תמיד היה לבוש חולצה רוסית רקומה, צחוק תמידי על פניו ועיניו הפיקו טוב לב ומסירות לזולת.

בשנת 1934 הגיע ארצה אחרי שעבר הכשרה בפולין בה הצטיין כאחד הפועלים הטובים ביותר. חבריו היו אומרים עליו: יש לו לב יהידי וידי גוי. הוא נתקבל שם כעובד בטחנת קמח, עבד בסבלות והיה מכתיף שקי קמח שמשקלם הכבד היה בשבילו כמשקל נוצה והוסיף כבוד ודרך־ארץ לפועל היהודי.

זיידל ברשביצקי בצבא הפולני

בארץ הצטרף לקיבוץ דפנה. גם פה נמנה בין החברים המסורים בכל נימי נפשם. שום עבודה לא היתה קשה לזיידל. תמיד היה שופע בריאות ושמחת חיים. קיבוצו היה על גבול סוריה־לבנון, ושם היה חורש בטרקטור כשהרובה תמיד לצדו. משני אלה, הטרקטור והרובה, לא נפרד עד רגעו האחרון, כשכרע נפל על משמרתו. הוא לא התאונן אף פעם. תמיד היה דואג לזולת ומסור עד אין גבול לרעיתו ושתי בנותיו, שיבדלו לחיים, ומסירות אין קץ לקיבוצו וחבריו.

בפגישתנו האחרונה בקבוץ גבעת־השלושה, בבר־מצוה של בן־אחותו, פלט דרך אגב: עוד לא ישנתי אף לילה בלי הרובה לידי.

נפרדנו ממנו על מנת להפגש בחתונת בתו הבכורה שרה, ושבוע לפני חתונתה נפטר. נפל על משמרתו האילן־המוצק, איש האדמה היקר בן־עירנו. על יד הטרקטור שלו אותו אהב כל כך.

> זיידל הנערץ, זכרך יהיה שמור אתנו לנצח! חבל על דאבדיו ולא משתכחיו!

מיכאל קושט

רערותו ורדה ז"ל

הכרתיה מילדותה בעיירתנו אנטופול. בת למשפחה שידעה מחסור ומצוקה, אבל ידעה לתת לארבע בנותיה חינוך מעולה והשכלה בביה"ס תרבות ובבי"ס פולני בעיר. האחיות היו גם מעורות ופעילות בתנועת הנוער של הימים ההם.

כשעליתי ארצה היתה ורדה ילדה, תלמידת בית ספר. כעבור שנים, כאשר ביקרתי שנית בעיירה, פגשתיה כבר כעלמה. ומאז התקשרנו להקים בית ומשפחה. ורדה הצד ליחה לצאת מפולין ולעלות ארצה ימים ספורים לפני פלישת הגרמנים בשנת 1939.

את הקן המשפחתי בנינו בתקופה סוערת ורבת עליר לות. החל מחרדות מלחמת העולם השניה והשואה; אחריה תקופת המאבק נגד שלטון המנדט ומלחמת השחדרור. נעדרתי אז לעתים קרובות מהבית. הילדים היו קטנים. ורדה כאם יהודיה טיפוסית, הקדישה את חייה לגידולם באהבה רבה ובחרדה מתמדת לשלומם ורווחתם. עמדה לימיני בנאמנות בכל תהפוכות החיים והלבטים במציאות היומיומית בקבוצה. ביחוד בתקופת הפילוג, הסוערת והמכאיבה, ואחר כך במאמץ המשותף העילאי, בבנין משק וחברה חדשה בקיבוץ יפעת.

את חלקה נתנה במסירות לעבודתה בטיפול המשותף. אהבה ילדים מטבעה, ומצאה סיפוק רב ותוכן לחייה בעבודה מתמדת עם הגיל הרך. מלאת מרץ וחדוות חיים, ידעה לטפח יחסי חברות וידידות כנים. אהבה לקחת חלק בארועים חברתיים והשתתפה במסיבות באופן פעיל. ביחוד בהקראות. חייה היו מלאים ושלמים ביחוד עם נשואי בנותינו (ניצה ולאה) והופעת הנכדים במשפחה.

הלא זה קורטוב הנחת. לו מייחל אדם בן תמותה שאינו מהלך בגדולות.

***

הגורל רצה אחרת. ממלחמת ששת הימים — ייתכן כתוצאה מקפיצה פאטאלית לתוך שוחת מקלט בעת אזעקה — התחילה סובלת כאבי גב ורגלים ונמשכה פרשה ארוכה של בדיקות ובתי־חולים עד הניתוח בעמוד השדרה שלא הביא לה מרפא. במאמץ רב ובעוז רוח השתדלה להמשיך במאבק למרות סבלותיה, ועד יומה האחרון היתה ערה לנעשה בארץ ובעולם.

ורדה קושט

רינה אסיף

לזכר ורדה קושט לבית ארליד

ילדותה ונעוריה של ורדה עברו באנטופול, עיירה של תורה, עבודה וחזון ציוני. בת למשפחה שידעה מחסור ומצוקה, אך שידעה לתת חינוך והשכלה לילדיה. ורדה היתה חברה בתנועת "השומר הצעיר", אך גם בביתה היתה מסורה ללא קץ להוריה שהיו זקוקים לעזרתה. זמן קצר לפני פלישת הגרמנים לפולין ב־1939 הצליחה ורדה לעלות ארצה ולבנות בית יחד עם בעלה מיכאל יבדל"א. היו לנו זכרונות משותפים מתקופת ילדותנו — על בי"ס "תרבות", על "השומר הצעיר" וכיוצא באלו קשרים נכשיים בל יינתקו. ואמנם בהגיעה ארצה באה לביתנו ישר מהאניה ולשמחת פגישתנו לא היה קץ, אם כי פחד המלחמה כבר העיב לא מעט על שמחתנו. ישבנו כמה המים ולילות, העלינו זכרזנות יקרים, אך בעיקר הבענו

דאגה עמוקה לגורל משפחותינו שנשארו שם. לבנו חרד וניבא רעות, אך נבצר מאתנו להושיט להן עזרה. אכן נבואות לבנו לא לשוא היו...

כאם יהודיה טיפוסית היו חייה קודש לחינוך הילדים. היא אהבה ילדים מטבעה, ובטיפול המשותף בקבוצה מצאה סיפוק רב ותוכן לחייה.

כשנודעה מחלתה, החלה במאבק קשה עם גורל אכזרי, תוך נסיגה איטית מתמדת. עוז רוח וגבורה עילאית מנעו ממנה שקיעה ביאוש. עד יומה האחרון היתה ערה למשפחה, לסביבה, קראה את העתון, צפתה בטלביזיה ושמרה על צלם האלהים שבאדם.

עם פטירתה אבדה אחת הפעילות, מראשוני הנוער החד לוצי באנטופול.

ג. נחמני

בלה ליברפרוינד - קלצקי

באמצע חייה מתה, בעודה צמאת־חיים, דעת ופעילות. כל חייה היו שרשרת של השתלמויות. לא הסתפקה בהש־ כלתה הגבוהה ושאפה להעמיק ידיעותיה ולהרחיב אפקיה. היא שלטה בשמונה שפות על בוריין.

היתה רוקחת בקופת־חולים בתל־אביב, בת למשפחה ציונית מכובדת בעיירה אנטופול, פולסיה שבפולין. עוד בשחר ימיה הצטיינה בלימודיה ולאחר שסיימה את הגימ־נסיה השתלמה במדע הרוקחות והגיעה להישגים יפים על אף המכשולים האנטישמיים שעמדו בפולין לפני המשתלמים היהודים. עם פרוץ מלחמת העולם השניה נקרעה־נתפזרה משפחתה בחפשה דרך הצלה והיא, בלה קלצקי, נתגלגלה בודדה למעמקי רוסיה, נאבקה קשה עם קלצקי, נתגלגלה בודדה למעמקי רוסיה, נאבקה קשה עם

החיים הקשים ששררו אז בימי המלחמה ברוסיה, אך בזכות מקצועה הצליחה להתגבר על המכשולים ולהחזיק מעמד. בתום המלחמה קיוותה שעוד תמצא את משפחתה או שרידים ממנה, אך כולם ניספו בשואה והיא, גלמודה יכודדה עזבה את עמק־הבכא ושמה פעמיה לארץ שבה נמצא אחיה היחיד שהוא מורה. לאחר חבלי עליה קשים ונוראים, ימי באווין, זכתה להגיע לארץ זמן־מה לפני קום המדינה ולאחר לבטי סידור והתאקלמות — באה סוף סוף אל המנוחה ואל הנחלה והקימה בית. כאשה נבונה וחברתית נתחבבה על רבים וחוג ידידיה היה גדול, אולם בעודה בעיצומם של חייה, עיסוקיה והשתלמותה כירסמה בה מחלה ממארת ונסתלקה למגינת־לבם של בני משפחתה, ידידיה ומוקיריה הרבים.

אסתר רון (וולינעץ)

נפתלי וולינעץ ז״ל

כמו באגדת הילדים על אדם היורד לעמקה של באר ושם מתגלה לו עולם אחר, עולם של פלאים, כן אשקע בגבכי ילדות לעולם אגדי של תום, טוהר, אהבה. שמחה ויופי. לא מכלולים ופאר יעטרו אגדה זאת. רק

חולות זהובים סביב צריף עץ גדול החצוי לשנים. בחלקו האחד שני חדרי מגורים עם רצפת בטון, ובחלק השני, הגדול יותר והחסר רצפה, עומד שלחן נגרות, דלתות וחלונות שלא הגיעו לגמר עבודתם מוצבים על יד

הקירות. את אבא אראה עומד על יד שולחן הנגרות וקול המשור שבידו נשמע כמנגינה.

היו בקרים, כשהתעוררתי והנה הפכה הנגריה לאולם שינה. הדלתות שעמדו על יד הקירות הפכו מיטות ועליהם מצעים ואנשים ישנים — אלו אורחים שהגיעו עם לילה. אנטופולאים חרשים שזה עתד: הגיעו ארצה, ובצריף ביתנו מצאו מלון ובית עד ש"יסתדרו". מדרך הטבע היה שאבא יראג להם לעבורה, שהיה קשה לה־שיגה בימים ההם, וכמובן גם למגורים.

תמיד נדמה כי דלת צריף העץ מחכה שיכנסו דרכה. הצריף תמיד חכה לאנשים. הם הביאו שמחה ותקוה לבית, ובשיחם בצותא נשב בצריף אויר צח של אמונה ותקוות עם ואדם שהביאה רוח החלוציות, שנשבה אז בלבבות.

לא רק הנגריה משמשת היתה מלון אורחים. מדי בואי הביתה מבית הספר הייתי מוצאת כי גם חדרי המגורים הקטנים השתנו. הנה הוזוו מיטות, ובפינה עומדת מיטת תינוק. מזל טוב! תינוק נולד לזוג אנטופולאי, ולהם אין חדר מגורים להביא אליו את תינוקם, ואז התרחב הצריף והמקום הספיק גם להורים הצעירים וגם לתינוקם. התינוק הביא שמחה רבה לצריף, ואף פעם לא צר המקום לבני הבית, ההורים וחמשת הילדים, ולבאי הבית שגם הם נחשבו כבני הבית.

אבא היה מלא אהבה לכל יצור חי. על יד צריפנו בנה שובך יונים. פעם התגנב חתול לשובך וטרף יונה. אבא כעס וידה בו אבן כדי לגרשו. החתול צנח ונפל, ומיד חוורו פני אבא ואמר לאמא, שתבדל לחיים ארוכים: "לכי לראות, האם החתול חי?!"...

זכורים לי שבתות של קיץ. על רצפת החול של הנגריה זרזי חול נקי, וזובו הדלדים יושבים על הרצפה. האצבע מציירת בחול הזהוב והאזניים קשובות לקולו של אבא הקורא לפנינו מפרשת השבוע.

ליד שולחן השבת, כשעתון ביד, ישוחחו אבא וחברו אלתר בבעיות רמות. אלתר היה כאחד מבני המשפחה אצלנו, עד שעבר לגור בירושלים אחרי נשואיו.

האידיאלים של שיבת ציון ואמונה עמוקה ביעודנו הלאומי חיו בתום נפשו של אבא. אזכור כמה צהל כשה־ קימו את המזח בתל־אביב בזמן המאורעות של 1936. אז התנבא כי עתיד גדול עוד צפון לנו בארץ.

אבא דבק לאהבה את הארץ. הוא לא רצה לעזבה גם בימים הקשים של ראשית היותו בארץ ואחיותיו שבאר־ צות הברית שלחו את כל התעודות הדרושות בתוספת כסף, כדי לאפשר לו להגר לאמריקה. הוא החזיר להם את כל אשר שלחו לו והודיע כי את ארץ ישראל לא יעזוב לעולם.

כאשר נפל אחינו נחום ז"ל במאורעות תרצ"ט, ונכ־ נסתי הביתה בהיודע לו האסון, קם אבא ויצא לקראתי וניחם אותי: "אל תבכי, הוא נפל למען המולדת!". את אבי עצמו ראיתי לאחר חדשים מחזיק שן שנשרה פעם לנחום בילדותו, מביט כה ובוכה.

אחרי כל אלה לא פסו התום, האמונה והאופטימיות שהיו יסודות נפשו. אפילו בבית החולים "הדסה", כשנה וחצי לאחר שנפל נחום, על מיטת חליו שלא ירד עוד ממנה, אמר אבא: "יש עתיד גדול לארץ ישראל. הרפואה בארץ ישראל עוד תעמוד במקום ראשון בעולם ותביא מרפא לעולם.

"ואהבת לרעך כמוך" ו"בכל מאודך ובכל נפשך", זאת קיים אבא כל חייו בתום וביושר. עם האנשים אשר אתם קיים אבא כל חייו מעין שאב אבא את התום והטוהר? האיננו אותו מעין ממנו שאבו גם אותם האנשים הטובים, התמים והישרים, ידידי ביתנו האנטופולאים?

טוהר, אהבה וחום חיים לנצח, הם ממשיכים לערוח באגדות שמזינות את נפש האדם ואת החיים. שורש האגדה צמח הרחק בערפלי אגדה של העיירה אנטופול. האגדה היא בדמות אם אבי, גולדה, שנפטרה בדמי ימיה, בהיות אבי ילד רך, ואחותו צירל, הצעירה ממנו. פליאה היתה אהבת אבא לאחותו צירל שהיגרה לארצות הברית. הזרככו בה געגועים לאהבת אם ורוך רחמים לאחות היתומה שלא זכתה בזאת. ואחותו צירל ידעה להשיב אהבה.

כל זה נהפך לאגדה של מרחקים, כשבאופק ערכלי, בעיירה אנטופול נראים ילד וילדה רכים, יתומים תוהים ונבוכים. הם אוחזים יד ביד ותומכים אחד את השני, כדי לנחם ברגשות אהבה אמהית את יתמותם.

פלא שבעתיים נגלה לי בפגישה הראשונה עם גולדה בת צירל, אחות אבינו, שנולדה בארצות הברית ונקראה על שם גולדה, אם אבי ואמה. למרות מרחקי ארצות, חינוך שונה, ותרבות שונה, למרות שלא הכרנו את אמה, ולמרות שהיא לא הכירה את אבינו, ידענו אותם ספורי אגדה על ילדות היתומים, ועל מעמקי אהבה שדלו מתוך עצמם האח והאחות, מעין פיצוי לאהבת אם שלא ירעה ילרותם. והאגדה של תום, אהבה לכל יצור, שמחה על החיים וצניעות צמחה במרחקי זמן וארצות, כשהגרעין נעוץ במרחקים במקום ששמו אנטופול.

אגדה זו אף העלתה גולדה על בד־ציור, כשאת שם התמונה קראה אנטופול.

שרה וולינץ ובעלה נפתלי ז"ל מראשוני העולים מאנטופול

ג. יד לבנים

ורדה קושט

לזכר הבנים שנפלו

לזכר הבנים, אותם לא נפגוש יותר בשום מקום.

כי נפסקו החיים וכל היופי הגניז,

ונשאר השכול.

נזכור האביבים הצעירים. בזריחות. צמיחות וגידול; בשמחות מרנינות לב ובתקוות מרקיעות שחקים. כעת נשאר רק הוד הגבורה וחדלון.

> הגידו, למה חייבים לחייך כשהלב פנימה מתפלץ ? למה חייבים לשתוק כשהכל זועק עד כלות הכוחות ?

יש לבלוע.

לבלוע עד תום את כוס התרעלה.

על העבר יש להמנע מלדבר. וההווה מעורפל וסתום. יש נעלם גדול ושמו החיים, ובו גלום הבלתי ידוע. והבלתי צפוי. זה כורח החיים ללכת בתלם הלאה.

> להמשיך בשביל הדרוך. ולקוות ליום הטוב שבוא יבוא. כי אחרי לילה מפציע בוקר חדש ליקום המתעורר.

בננו אליעזר שחור זצ"ל

שנפל בגבורה במלחמת השחרור. בשער הגיא. בהגינו על ירושלים עיה״ק

דברי אמו, פרידה שחור, אל בנה.

בני יקירי אליעזר!

לקחתי על עצמי משימה קשה מאוד לכתוב כמה שורות עליך, אחרי שהלכת לעולמך, בגן־עדן תהי׳ מנו־ חתך. אסור לנו להתלונן, בורא עולם מנהיג את עולמו ואסור לנו לשאול שאלות.

בני יקירי! יד ימיני, מורי ורבי למידות טובות ומעשים טובים, לוקחת מאתנו בשעה שמהרת להושיט עזרה מהירה לחייל בשעת הקרב בשער הגיא (ד' אייר תש"ח) ובעצם ביצוע מעשר ההומניטרי פגע בלבר הטהור חץ האריב והכריע אותך לנצח. לבך הטוב שתמיד פעם ודאג אך ורק לפעול טוב לזולת, הלב הזה הפסיק לפעום!

כשהיית בן 5 ואחיך דוד שיחי׳ בן שלוש וחצי היה שובב ורציתי להענישו. היית מסתירו בגופך ואומר לי: "אמא, תרביצי בי. כשאת מרביצה לו זה כואב לי. וכשתרביצי לי זה לא יכאב לי...."

כשהיית כבן שש ואחיך דוד כבן ארבע והיית נוסע אתו לשפת הים, היית משגיח עליו בשבע עיניים, ולא נותן לו להוציא את ידו מבעד לחלון האוטובוס. שארתנו הקשישה מרת רוזנבלום, כשראתה את מעשיך, היתה כ"כ מופתעת עד שנגשה אליך ושאלה אותך מי אתה, טרם שהכירה אותך, וכששמעה את שמך באה אלינו וספרה לנו איזה ילד יש לנו.

כשהיית בן שבע הלכת לבדך אל רופאת השנים. כי אמך היתה עסוקה. כשבאת וראית שאין חולים מחכים בחדר ההמתנה, דברת על לב הרופאה ואמרת לה "אל תדאגי, היום יום שישי ואין לאף אחד זמן ללכת לרופאת השנים. עוד תהי׳ לך עבודה״.

באותו גיל בערך, כשבאת פעם מבית הספר "בילו", נגשת אלי בדמעות בעינים ואמרת: "אמא! את יודעת, המחנך שלי כנראה אין לו מספיק כדי פרנסתו וצריך לדאוג לו שיקבל הוספה. "למה ו", שאלתי. אז סיפרת לי ששמת לב בשעת הפסקת עשר, שעה שכל המורים

סועדים סעודת עשר, כולם אוכלים לחמניות מרוחות בחמאה והמחנך אוכל את הלחמניה — כשהיא יבשה, כנראה שאין פרנסתו מספיקה די הצורך. ככה דאגת תמיד משחר ילדותך אך ורק לזולתך.

כשלמדת בישיבת כפר הרואה ובאתי לבקרך, בדרך חזרה לאוטובוס הלכנו שנינו דרך פרדס לימונים. הפרי היה כל כך יפה ואני רציתי לקטוף פרי אחד. אמרת לי: "אמא! חלילה לך, זה לא שלך!", ואתה אז בס"ה בן שתים עשרה. באותה שנה באת לבקרני בטבריה ולקחתיך לשיט בכברת. הסירית היו אז מאוד פרימיטיביות ואתה כל הזמן השגחת עלי ודאגת לי, עד שהדבר השפיע על הערבי בעל הסירה ואמר לי: "ראיתי אמהות דואגות לילדיהן, אולם טרם ראיתי ילד שדואג כל כך לאמו".

בהיותר בכפר הרואה היית אתה זה שדאג לחבר חולה או לזקוק, אף פעם לא דאגת לעצמך. כשראית שהלחם אחר לבוא לארוחת הצהרים, היית יורד לכפר ומעלה על כתפיך את הלחם בכדי שהחברים לא ירעבו אפילו שעה הלח.

כשחזרת מכפר הרואה היית תמיד מזרז אותי להרבות בצדקה ובפרט ליתומים והיית אומר לי: "כמה שתתני ד' ישלם לך כפליים."

אתה גדלת והתפתחת לבחור גבוה ורחב כתפיים וכשהייתי מהלכת אתך, הרגשתי את עצמי כ"כ קטנה... היית מבקש רשות לצאת לטיול וכמובן קבלת רשות, אולם כשחזרת אחרי כמה ימים כ"כ עייף וסחוט, לא הבנתי למה . כעת נודע לי שאלה לא היו טיולים, אלה היו אמונים בפלמ"ח.

פעם חזרת מטיול כזה בחצות ושכבת לישון וישנת כמו הרוג חלילה. פתאום מצלצלים בדלת ואבא שיחי׳ ירד מהמטה לפתוח והנה נערה מבקשת את אליעזר. אבא אמר שרק לפני שעה קלה חזרת עייף ולא רצה להעיר אותך, אולם הנערה לא הלכה והמשיכה לצלצל עד שאתה שמעת, ותיכף התלבשת, לקחת את השכמיה ונ־עלמת. אח"כ נודע לנו שהנערה היתה מהפלמ"ח ואתה נקראת להתיצב, לעזור בהעלאת מעפילים לחוף מבטחים.

היית בס"ה בן שבע עשרה וחצי כשיצאת להגן על המולדת ותמיד הראשון, בשרונה, בסלמה ובהתקוה. ואחיך דוד, שהיה אז בן שש עשרה, הלך בעקבותיך. לילה אחד נדרשת לצאת לפעולה ואני נתתי לך ללכת בקלות כזו, מבלי לחשוב על המקרה המר והנמהר המחכה לך ולנו.

היית בין בחירי הפלוגה הדתית ותיכף נשלחת לחזית. במקור־חיים ובתלפיות. כמה פרטים מסר לי מפקדך מהתנהגותך בחפירות. כשאתה נכנסת הבאת אתך אורה ושמחה. תמיד מצאת מלת עדוד ברגעים הכי קשים. ותרמת למורל גבוה של כל היחידה. אתה דאגת לקיום תפילה במנין בתוך החפירות, אתה דאגת לעריכת הסדר בחפירות, אתה הכינות חרוסת מהתפוחים שקבלת מהבית. זה היה הסדר האחרון בחייך. את החבילות שקבלת מהבית חלקת בין חבריך לנשק. פעם הגיעו לחפירות קופסאות בשר בלי הכשר. לא היה מה לאכול. כלם אכלו ובדין בשר בלי הכשר. לא היה מה לאכול. כלם אכלו ובדין

בשעת חרום. אתה רעבת ולא נהנית מקופסאות הבשר. כדברים האלה סיפר לי מפקדך.

מיום עזבך את ביתנו לא ראינוך במשך חצי שנה והנה עמדת לבוא לחופשה קצרה. עמדתם בשנלר מוכנים להמריא לתל־אביב. והנה קריאה משער הגיא, וכל פלו־ גתכם מיהרו לעזרת אחיכם בשער הגיא, ובאותו יום

אליעור שחיר

מר ונמהר, יום נפילת גוש עציון, יום ד' באייר, יום החמישי בשבת. ערב יום הכרזת המדינה, גבר הקרב וקרבנות נפלו מכל צד. אתה חשת לחבוש חבר פצוע וכדור האויב פגע בלבך הרך והטהור, ויצאה נשמתך בקדושה ובטהרה על הגנת ירושלים עיר הקודש, שתבנה ותכונן במהרה בימינו. השמועה פשטה בירושלים, שאלי־ עזר שחור נפל בקרב, והצדיק הירושלמי ר' ארי' לוין מהר לבקור־חולים והיה בין המלוים המעטים כי יום של הפגזות היה היום הזה. ר' ארי' לווה אותך בסכנת נפש לסנהדרי' ועל יד הקבר הפתוח הספיד אותך ואמר קדיש. כלם ידעו על נפילתך חרץ מאתנו הוריך. דוקא באותו יום קבלנו ממך מכתב כתוב בערב פסח ולא ביולנו לתאר לעצמנו שכותב המכתב כבר שוכן בגנזי מרומים.

אחרי חג הסוכות תש"ט קבלנו מכתב מידידנו הגדול הרב הצדיק ר' ארי' לוין, זכותו תגן עלינו, ובמכתב הזה הוא מספר לנו מעשה נורא:

"בליל כל נדרי נרדמתי, דבר שלא קרה אצלי מעודי, והנה אני רואה את בנכם אליעזר זצ"ל עומד לפני ומבקש רשות להתפלל יחד אתי. אמרתי לו: הרי תפול אימה על המתפללים, וענה לי — לא ישגיחו בי, רק אנא תן לי מקום לעמוד. נתתי לו מקום על יד עמוד פלוני והקיצותי. בתפילת נעילה שוב נרדמתי והנה אני שוב רואה את אליעזר, שהוא אומר לי יישר כוחך. שאלתיו — למה לא באת להתפלל? והוא ענני, כי התפלל ע"י אותו עמוד שנתתי לו. אחל לי שנה טובה והקיצותי. נגשתי לאותו עמוד והנה נודע לי שאותו עמוד נשאר עומד כל יום הכפורים מבלי שמישהו יגש אליו, למרות שאמרתי לכמה תלמידי הישיבה לגשת לאותו עמוד ולהתפלל. ככה

התפלל אתנו אליעזר היקר שלכם בשנה הראשונה לעלותו למרומים והפיל תחינות לפני שוכן מרומים לשנה טובה לכם ולכל ישראל".

טוב לב היה בחייו וטוב לב אחרי עזבו את העולם הזה. יהי׳ מליץ יושר עבורנו ועבור כל ישראל, בזכותו ובזכות אחיו גבורי ישראל, וננצל גם הפעם מכל אויבינו מסביב, ונזכה לראות את ישראל נושע בד׳ תשועת עולמים.

מספר יזכור של צה״ל

אליעזר בן זלמן זאב ופרידה. נולד כ"ט אדר תרפ"ט בתל־אביב למשפחת תורנים ועסקנים בישוב. משסיים את בית הספר העממי "בילו" בת"א הלך ללמוד תורה בישי־ בות כפר הרואה והישוב החדש בת"א. בערבים היה לומד

בבית הספר התיכוני "השכלה" ועמד לפני בחינות הגמר. היה מטובי הלומדים והחניכים. שקדן, אוהב תורה ולבו פתוח תמיד לכל נדכא וקשה יום ומוכן להיות לו לעזר. ניחן בלב טוב ודאג תמיד לזולת. בהיותו בן 8 בא פעם מבית הספר מלא דאגה וסיפר לאמו, שבשעת ההפסקה לארוחת עשר, השגיח שאחד המורים סועד את לבו בלחמניה בלתי מרוחה. כנראה שהמורה נתון בדחקות ויש לדאוג לו ולהיטיב את מצבו. מנעוריו היה פעיל בגדנ"ע, אליצור ובנוער המזרחי. השתתף בהגנה בשמירה ובהעלאת מעפילים. עם הכרזת העצמאות התגייס לצה"ל ושירת בפלוגה הדתית. נשלח למקור חיים אשר בירושלים ומשם לשער הגיא.

באחד ממכתביו האחרונים הוא כותב: "יום יום, שלוש פעמים ביום, בעמדי להתפלל מול הר הבית, מתפלל אני בלבי: "יהי רצוו ונוכל להתהלר חפשים בארצנו״.

שימש חובש מחלקתי ובעצם חבשו חבר פצוע נפל בשער הגיא ביום ד' אייר תש"ח (13.5.48) יום לפני הכרזת יום העצמאות. נקבר בסהנדריה בירושלים.

נחום וולינץ ז״ל

נחום ז"ל נפל בטרם הגיע לבגרות. היה כברוש שקומתו הגופנית והרוחנית עוד שאפה לגדול, וטרם הגיעה לגמר גידולה. יפה תואר, טוב מזג, בעל הומור ושופע שמחת נעורים. נדיב לב היה ואוהב לעזור בעבודות הבית. בהיר תו ילד היה רץ לקראת אמו, תבדל לחיים ארוכים, ולוקח ממנה את הסל שנשאה מן השוק.

נדיבותו ואהבתו לעזור לזולת הם שדחפו אותו למלא תפקיד בחזית החובה של ההגנה. מי ידע שכבר אז היה פעיל בהגנה? מי ידע ששמר ברמת הכובש, שהיתה מוקד להתקפת הכנופיות הערביות?

ובלילה האחרון, ליל כ"ד בטבת תרצ"ט. כשמילא את מקום חברו בשמירה על שכונת ספר של תל־אביב. מי ידע:

הוא נפל על משמרתו, משמרת העם, וטרם גמלה נפשו פירות בכורים. מי ימלל ומי ימנה פרי הילולים של נפש נדיבה, תמה וטובת מזג, שהיתה זוכה לבגרות ולהמשך חיים:

טוב לבו. ישרו. נדיבותו ללא שיעור — כמה אושר יכלו לשפוע על זולתם כבן, כאח. כבעל, כאב!

וכל זה העלה קרבן על מזבח הגנת המולדת.

קו'בגו נרצה כקרבנות רבים אחרים. שוכרם בחיינו

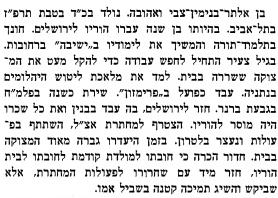
שצמחו מקרבנם, והכאב על הקרבן שלא זכה בחיים צרור תמיד בצרור חיינו.

יהי זכרו ברוך בחיים ברוכים שעליהם נתן את חייו.

נחום חלינץ נפל במלוי תפקידו בומן המאירעות בשנת 1939

יהודה סלונימסקי

עם פרוץ מלחמת־השחרור פעל במסגרת אצ"ל שבתוך צה"ל והשתתף בקרב על שייך־ג'ראח, הר־ציון, ובקרב הידוע להגנת רמת־רחל. כחבלן צעד בראש כובשי הכפר מלחה. היה גם הראשון בנופלים בכיבוש הכפר ביום 14.7.1948 ארוסתו, בת־שבע יום־טוב, חברת אצ"ל גם היא, נהרגה יומים אחרי נפילתו בעמדת־שמירה בצפון ירושלים. היה קבור בשייך באדר א'. ב־10.9.1950 הועבר להר־הרצל בירושלים.

יהודה סלונימסקי

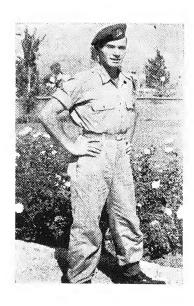
אברהם קוטלר

נולד בארגנטינה ב־21 בדצמבר 1931. בגיל צעיר מאוד נכנס לשורות "השומר הצעיר", שם קיבל את חינוכו החלוצי הראשון. בשנת 1954 עלה ארצה יחד עם הגרעין שלו, ותיכף נקלטו בקיבוץ "רבדים" בנגב הצפוני.

לאחר זמן קצר התגייס לצה"ל ושרת בנח"ל. שבועיים לפני שחרורו נהרג ע"י המצרים בתקרית גבול ליד "כיסו־ פים" ב־4 באפריל 1956.

אברהם קוטלר הוא נכדו של אריה אסיפוביץ, שנולד לאביו צבי ולאמו אסתר קוטלר, שהיא ילידת אנטופול.

יהי זכרו ברוך!

ד. בארצות־הברית

ע. בו־עזרא

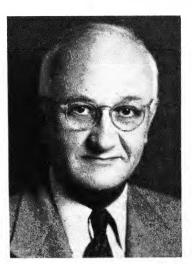
ד"ר פביום פייטיל ברמז

אחד הכוכבים הזוהרים בשמי אמריקה היה ד"ר פביוס (פייטיל) ברמן, שנולד באנטופול והיה חדור רוח אנטופול עד יום פטירתו.

ד"ר ברמן, שנקרא פייטיל בעיירתנו, נולד בשנת 1890 באנטופול ונפטר בשנת 1967 בארה"ב.

אביו היה הרב ר' משה ברמן, וכיאה לבנו של הרב, קבל חינוך דתי קפדני אצל טובי המלמדים באנטופול. בגיל צעיר נסע פייטיל לרוזשינאי, עיר הולדת אביו, ללמוד בישיבתה הידועה. לאחר מכן למד שנתיים בישיבה ביאנאווע, לא רחוק מאנטופול.

הבחור הצעיר לא הסתפק בתלמוד ופוסקים והחל להציץ גם בספרים בעברית וברוסית. בעקבות צמאונו הרב לחינוך נסע לפינסק, שם למד בגימנסיה המקומית. הוא סיים את לימודיו בהצטיינות וחזר לעירו אנטופול, שם החל ללמד רוסית ומדעים כלליים.

פייטל ברמן

בד בבד עם מקצוע ההוראה נהיה פייטיל פעיל בתנועת ס.ס.. שהיתה מאורגנת היטב באנטופול. מזגו הסוער וצמאונו לחינוך הביאוהו לאמריקה בשנת 1913.

בשנת 1916 כבר נכנס ללמוד באוניברסיטת דרום קליד פורניה בלוס־אנג׳לס. גם כאן הצטיין בלימודיו, קיבל מדלית זהב ומלגה לכיסוי שכר לימוד.

בשנת 1919 קיבל את התואר ד"ר למדיצינה והוא מתמסר למקצועו בכל לבו. בשנת 1929 מונה למנהל בית החולים המחוזי בלוס־אנג׳לס, אחד מבתי החולים הגדולים ב־ אמריקה.

יחד עם תפקידו כמנהל בית החולים הוא ממשיך להרצות באוניברסיטה בה למד. תחת הנהגתו גדל בית החולים מ־100,000 חולים לשנה.

הנהגתו הפוריה חוסכת להנהלת בית החולים כסף רב וכמה מגילוייו והמצאותיו בשדה הרפואה מנוצלים ברחבי העולם.

בשנת 1956 הוא פורש מהנהלת בית החולים ומתמסר לפעילות מגוונת, אך ממשיך בקשר הדוק עם הצוות הרפואי וגם עם כל הקשור ביהדות ולשון הקודש.

כאשר נולד הרעיון להוציא ספר זכרון כמצבה ספרותית לקהלתנו היקרה — היה ד"ר ברמן לאחד הפעילים ונרתם לעבודה במרץ נעורים. הוא עצמו גם תורם תרומה גדולה ומתרים גם אחרים כדי לעזור בהוצאת הספר לאור. תרומתו הספרותית, בצורת מאמרים לספר הזכרון, מלאה אהבה עמוקה לעיירת הולדתו.

לאשתו מאשע (בתו של יודל דער שרייבער) היה חלק גדול בהצלחתו בכל אשר פנה. ולאחיו המשורר פינטשע ברמן יבל"א היתה השפעה הדדית עם אחיו בעסקנות צי־ בורית.

לא זכה לראות בהוצאת ספר הזכרון, אך זכרו ילווה אותנו תמיד!

פנחס צירניאק

לייבל וולובלסקי

בשנת 1927, אחרי מלחמת העולם הראשונה. עזבה משפחת וולובלסקי את ביתם באנטופול. ברחיב גרושווה, וההורים עם שתי בנות ושני בנים הגיעו ניריורקה.

הגדול מבין הבנים היה לייבל. והיא אז בשנותיו העשרים. מלא חיים ותכניות. מלא זכרונות מהעיירה ואנשיה שעזב. לייבל היה צעיר משכיל. מחונך יפה. מאורגן. מסידר

ומסור מאוד ל־3 דברים בחייו: למשפחתו, לעיירתו וליהדות ולציונות בכלל, ולישראל אחרי תקומתה, בפרט. לייבל יכול לשמש דוגמה לצעירי אנטופול, אשר עוב: את העיירה והתפורו בארצות־העולם, בחיפושיהם אחרי תכלית, אחדי קדמה, אחרי עליה בסולם החיים, ותוך כדי כך נשארו וגדלו כנציגי אנטופול, הפועלים בשמה ולמענה בכל מקום בתפוצה.

בהיותו הבן המבוגר, דאג לייבל לביסוסה של המשפחה בארצות הברית, מאז שהגיעה ירוקה לשם, וכשההורים נפטרו נטל לעצמו את תפקידם. הוא עזר לאחיות ולאח הצעיר להסתדר בחיים ולייסד משפחות. אולם לעצמו לא היה לו זמן, ואת עניניו הפרטיים השאיר אחרונים. כך הוא נשאר לבדו במשך כל חיין. כאשר האחיות והאח עזבו את הבית, סידר לו לייבל דירה נפרדת ועסק במסחר בכדי להתקיים באופן עצמאי ולעזור, לפי יכולתו, לקיומן של מטרות שבחר כחשובות בעיניו.

מטרה שניה בחייו היתה העיירה אַנטופול ובעיותיה. לפני מלחמת העולם השניה היה ביתו (בית הוריו) מרכז לפעולות למען בית היתומים, בית־הספר "תרבות", הספריה ע"ש פרץ, בית־מרחץ, מחסן הקרח ומוסדות דומים של העיירה. אזנו היתה קשבת לבקשות אינדי־וידואליות של אנטופולאים, אשר ראו בארצות־הברית את העצמה הפיננסית היכולה לפזר דולרים לזקוקים. לייבל היה למשל הכתובת לאלמנה שהיתה חסרת דירה, לזקן שלא היה לו מקור פרנסה וכדומה, והוא לא חסך מאמץ וזמן לעזור להם.

אחרי מלחמת העולם השניה, אחרי החורבן, החל לפעול למען הנצחת המושבה ואנשיה. היה פעיל בהקמת מצבות לנרצחים בבתי עלמין בניריורק, והחל מ־1954 בהקמת מצבה בכתב, "נקרולוג", לעיירה ותושביה.

חיים רובינשטיין מפאוויט בן־דוד של ל. וולובלסקי, ניספה בשואה

כידוע נתאספה בתחילת 1953 בבית־קפה בתל־אביב, בפינת הרחובות פרישמו ושלמה המלד, קבוצה של יוצאי אנטופול עם מר סתוי, אסיף, אלפנדשטיין, ליפשיק וצ׳ר־ ניאק והחליטו להתחיל בעבודת איסוף חומר ואמצעים להוצאת ספר אנטופול, בעזרת מר עקיבא בן־עזרא אשר הוציא את ספר הורודץ. פנינו לארצות הברית ושם אורגן ועד ה"יזכור־בוך", כשלייבל עומד בראש הועד. בהתמדה, במרץ ובעקשנות החל הועד באיסוף כספים, והעורך המיועד -- באסוף חומר ספרותי. משך שנים עסקו בזה. ב־1964 בא לייבל לישראל ואחת ממטרותיו היתה בעית ספר היזכור. ישבנו אז וחברנו "קונסטיטוציה" וראשי פרקים לספר זה. ב־1966, בחזרי מהמזרח הרחוק נעצרתי בניו־יורק למספר ימים ולילות. ביחד עם לייבל ויתר חברי ועדת הספר והעורך התקיים דיון וסדור של החומר הספרותי. לייבל לא הסכים אז לפזר האת כספי הקופה מעל למידה. הוא היה חסכוני ורעד על כל פרוטה מהקופה הציבורית שהיתה לו יקרה כפליים. אמנם גישה זו, אולי קמצנית למדי, הפריעה בהתקדמות לסיכום המאמץ של שנים. כידוע העבירו ב־1968 את החומר והכספים לישראל לשם הוצאה סופית של הספר "יזכור". כאשר פגשתי את לייבל בניו־יורק בפעם האחרונה, בקיץ 1970, בחזרי מכינוס בוושינגטון מצאתי את האיש הבא בימיו והחלש. כשהוא עוד ממשיך להקדיש הרבה ממחשבותיו ומזמנו להיסטוריה של אנטופול והדואג לגורל הקופה והחומר שהוציא מידיו. תמיד נפרדתי ממנו כמבעל תרבות יהודית, מאיש ישר ונאמן לאידיאלים היפים, ה"ליטאים", מהזמנים

מטרה שלישית היתה בחייו וזו העבודה הפעילה למען היהדות, למען הציונות ולמען ישראל. הוא שיתף פעולה ועזר להרבה ארגונים פילנטרופיים של יהדות ארצות הברית, החל מגזינט וכלה בארגונים מקומיים של עזרה הדדית. היה איש קשר ואספן בפעולות קרן היסוד וקרן הקיימת, ובשנים האחרונות תרם, וגם התרים אחרים, למען המלווה (באנדס) לישראל. לשם ציון עזרתו קיבל מספר אותות הצטיינות ומכתבי הערכה וברכה מהנהלות

לייבל וולובלסקי

הארגונים הפילנטרופיים והישראליים. אולם לייבל לא הוציא אותם ממגירתו לאור, לא התפאר בהם, לא קנה בעזרתם עולם הזה אלא עולם הבא. בדומה לעסקנים, מסורים לעבודתם בלב ובנפש, אזרחים יהודיים מהגיזרה שאנטופול ועיירות דומות לה הולידו לנו, היה לייבל

עושה את פעולתו הברוכה להשבעת רצונה של נשמתו, של מהותו הוא, ולא לשם קבלת פרס או הלל. באביב 1971 נרדם לעולמים, בהשאירו ירושה רוחנית מעניינת לנשארים. יהי זכרו ברוך!

ה. יבדלו לחיים ארוכים

אברהם ברבן

אברהם ווארשא

על ספרו: "שנים של אש ודם״

אברהם ווארשא

על מפת חורבנה של יהדות אירופה משתרעות אלפי עיירות יהודיות, אשר אך מעטות מהן זכו שימצא מישהו שינציח אותן ויקים להן מצבה רוחנית בכתב. ספרי ה, יזכור", שלפי כמותם משאירים בנו את הרושם כאילו הם מקיפים את כל העיירות שנחרבו בשואה, משקפים למעשה רק חיי אותן העיירות להן נתמזל המזל, שחלק מתושביהן היהודיים ניצלו בנס ומהם, בעלי כשרון, שיכולים בעט סופרים לספר על עיירותיהם. מאות (ואולי אף אלפי) עיירות יהודיות נמחקו כליל ממפת החיים ולא השאירו אחריהו, לצערנו הרב, שריד ופליט.

עובדה ידועה היא. כי כל כמה שהנאצים התקרבו בכיד בושיהם יותר למזרחה של אירופה, אכזריותם ליהודים גברה. בעיקר נוגע הדבר לפולסיה, רוסיה הלבנה, אוקד ראינה — ובחלקו גם לליטא. באותם חבלי ארץ, ערך מלאך־המוות הגרמני את חשבון הדמים שלו עם היהודים קבל־עם, לעיני כל, ללא שום הסוואה. היהודים האומללים נצטוו לחפור ולכדות בעצמם בורות לקבריהם, ובעזרת אולם, לאנטופול, העיירה היהודית הקטנה במחת פולסד

יה (בקרבת קוברין וכ־70 ק"מ מבירת המחוז, פינסק), שיחק המזל שעוד שנים רבות לפני השואה, היה לה נוער בעל זיקה ציונית־לאומית חזקה ומאושרים מקרבו זכו לעלות. בזמן הנכון — בטרם הפורענות האיומה, לארץ־ישראל, ולהיות בין החלוצים בוני הארץ בתנאים הקשים של אותם הימים, ולשמור בלבם את זכר העיירה, אשר אחרי שנים נחרבה ועברה מן החיים על יהודיה היקרים. למען האמת, לא רק לארץ־ישראל נהר הנוער יהודי של אנטופול. בשעתו, היגרו רבים מהם לארצות שמעבר־ילים, ובמיוחד לארצות הברית. אך, גם שם הם שמרו על קשר הדוק עם עיירת מוצאם, על ההווי היהודי שלה, ונשאו ברמה ובכבוד את שמה של אנטופול.

שני בעלי־כשרון מיוצאי אנטופול (מני רבים באמר ריקה), מוכרים לי מקריאת ספריהם. אחד מהם הוא פינ־ האוכלוסיה הגויית המקומית, צמאת הדם והרכוש היהודי, השמידום במקום. וכאמור לעיל, רק יחידים מאותן אלפי העיירות נשארו בחיים. כזה היה גורלה של העיירה היהודית הלבבית אנטופול.

טשה ברמן, משורר לירי, עממי־לבבי, שאודות ספרי השיר רה שלו פרסמתי כבר בדפוס (בארץ ובחו"ל) כמה הערכות. והשני, הרי הוא אברהם ורשא (כעת תושב מיאמי־ביטש), שעל ספרו "שנים של אש ודם" (בהוצאת ה"יידישער נציונל פרבאנד" בשיקגו), נרחיב להלן את הדיבור.

מהקדמתו הצגועה והרגשית לספרו הנ"ל, אנו למדים כי כשרונו כסופר התבשל בו, באברהם ורשא, עשרים שנים תמימות. באותה תקופה ארוכה כתב את סיפוריו על אנטיפול, ובענוות: כי גדולה לא נשא בכלל את עיניו להדפסתם בספר ואף לא מצא אותם ראויים לכך. וכך הוא כותב בספרו על אותו ענין:

"הסיפורים המתפרסמים בספרי זה. נכתבו במשך עשר רים שנה. התמונות והטיפוסים באו ללא יומרה. הכתיבה היתה בשבילי כעין הסד. מתת ארעי ופורקן אישי. שפיצו איתי מיד. לא חלמתי מעודי על הוצאת ספר. וכתר הקוצים של סופר לא קסם לי ולא משך אותי למלכותה של ספר רות יידיש באמריקה".

אולם נמצאו בעלי־סמכא. ודווקא מביז, הצמרת של תתר

רות יידיש באמריקה, כגון ד"ר א. מוקדוני, והמשורר העממי הגדול אברהם רייזין, וגם א. קראוויץ (עורך "יידישער וועג") שהעריכו נכונה את כשרונו הספרותי של א. ורשא ודרבנו אותו, יחד עם אנשי אנטופול באמר ריקה, להוצאת ספרו רב־הממדים (393 ע") בידעם כי בפרסום הספר הם מקימים מצבה רוחנית צנועה לקהילה הקדושה אנטופול, שאחריתה היתה כה טרגית.

ובאמת, תוך כדי קריאת הספר, אנו מגלים בו שנים: את הפרוזאיקן, עדין הנפש והבטוי, אברהם ורשא, ואת אנטופול — העיירה ואנשיה: יהודים, ולהבדיל, גויים; חול ויום־טוב; יהודי תהלים פשוטים ולמדנים — מקומיים ואורחים; בעלי מלאכה וסוחרים; רבנים רמי מעלה וכלי קודש שאין יחוסם עמם; אנשי חיבת ציון, נוער ומבו־גרים, ומאידך גיסא — סוציאליסטים למיניהם, ואף קומו־גרים, ומאיקים. באחת — אנטופול חיה ותוססת, לפני שירד עליה הכורת.

כשרונו של א. ורשא שייך, הייתי אומר, לאותו סוג סופרים שראו את עיירותיהם בחום לבם ודנו אותן ללא סייג לכף זכות. הם ציירו אותן בליריות מובהקת. לכן, הנימה הענוגה, השירית, בכל ספוריו של א. ורשא, אם כי, בדרך כלל, ההתרחשויות עצמן ספוגות זעזועים וטר־גיות, דבר הנשמע גם מעצם כותרתו של הספר: "שנים של אש ודם". כך, למשל, כשאנטופול נתונה היתה ב־1920, בעת המלחמה בין פולין וברית המועצות, להתקפות והת־בעת המלחמה בין פולין וברית המועצות, להתקפות והת־קפות־נגד בין הצדרים הלוחמים, ויהודי העיירה שרויים היו בפחד ובחרדה, מתאר א. ורשא מצב זה, לאמיתו של דבר, בליריות (וכמובן — גם בטרגיות):

"יום ולילה רעמו תותחי האויב בהשמיעם שריקות מפחידות, וצבעו את השמים באדום ובכחול. עננים, שגוונם ירוק־לבן, מתנפחים ומתנדפים ברחבי הרקיע הזך. היער מנצנץ בעליו המזהיבים־מצהיבים בשמש הסתוית ועונה בהד להתפוצצויות הפגזים המזעזעות את היקום כולו. על האדמה, ספוגת הדם, זוחלים אנשים מופחדים במדים ירו־ קים כעשב השדה. דרך שבילים מוסתרים מתגנבים האנד שים לתוככי היער כדי להסתתר מעיני האויב וממטוסיו הענקיים, הממטירים אש ואברי אדם. מאות יצורי אנוש במדים ירוקים כעשב בולע לתוכו היער בו מהדהדת הפלדה, האש והבדיל המכבים עשרות נשמות בכל רגע". יהודי אנטופול אינם רוצים בשניהם כאחד: לא את הפולנים, שונאי ישראל הארסיים, ההורגים ובוזזים, ולא את הבולשביקים, המעוררים גם הם פחד: הלא הם קמים על המסורת היהודית להעבירה מן העולם, ונגד הדת בכלל. כן, הם הלא גם נגד הרכוש הפרטי... ברם, מוטב שיבואו אלה מאשר הפולנים. יהודי חי אחד, שווה כנגד עשרים יהודים הרוגים חס וחלילה. בדיעבד, שמחים על השלטון החדש, הבולשביקי, שניצח זמנית. אך לא לזמן רב. מיד, ממש באותו יום, בערב יום הכיפורים, חשים יהודי העיי־ רה, שהבולשביקים מגרשים את נשמת העיירה - את אלוהי היהודים. זה היה מעשה ראשון למורת רוחם. במ־ רוצת הזמן, צפויים מעשים אחרים, דומים ואף גרועים מאלה. היום יודעים אנו, שהיה זה התחלת הסוף של החיים

שלמה דער מאלער אביו של אברהם ווארשא

היהודיים־הלאומיים ברוסיה בכלל, בעזרת הפרזאולוגיה האנטי־דתית... ובכוח הזרוע הברוטלי:

"בשיק מעל במה ארעית, הזתערו הניאמים על האלור הים, על המינהגים הישנים, על ההרגלים הישנים, שחבר שו, לדבריהם, את עיני ההמון, הנושא בעול הבלתי צודק, קולות הנואמים הדהדו ברמה בשעת הערבים, עם צאת היום, והתפרצו לחלונות ולדלתות הפתוחות של בתיד היראה בחטביעם את ה"אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה", אשר בעלי התפילה הכריזו בקול נוגה, שובר לבבות. התבוננו המתפללים איש ברעהו בתמהון, כרוצים לשאול — מה זה מתרחש כאן? הלא הם מחללים את שם האלוהים בפרהסיה?"

בספוריו של א. ורשא ניתנת לקורא הזדמנות להכיר את אנשי אנטופול על טפוסיה השונים. הנה הוא, מאירל הבונה, "יה די פלגמטי בעל ההליכות החרשיות, ירא שמים גדול, מכניס אורח מוסתר" — בספור המעניין והכתוב כהלכה, בכשרון: "יום־טוב הרוס". הסיפור כשל־עצמו, מחושב היטב, והקורא עוקב בדריכות אחרי ההת־רחשויות. א. ורשא משרכט כאן בקוים עדינים את מידת הדרך־ארץ הגדולה של יהודי אנטופול ללמדנים, דרך־ארץ מיוחדת במינה, כזו שהיתה מושרשת מקדמת־דנא באותם חבלי־ארץ — ליטא ופולסיה, — בלי התלהבות חסידית, בלי "אש־להבה אוכלת", אך ברטט כבוד גדול לתורה בופא, למוח החריף של הלמדן, לשכלו הרציונלי.

הלשון בסיפוריו של א. ורשא הנה אידיומטית־שרשית (אם כי כדאי היה שהגחת הספר תהיה קפדנית יותר). התיאורים — פלסטיים בתכלית. בסיפור הגדול יחסית, אש ודם", השיג א. ורשא רמה ספרותית נאותה. הוא חדר לנבכי הטיפוסים, למאבקם הפסיכולוגי־נשמתי, וב־מצבם שהוא מתאר, הוא מעלה את התקופה הרת־התהפו־כות, כפי שהיתה בזמן ראשית המהפכה הרוסית, עת היא קסמה במלוא כוחה ללבבות היהודים המעונים, קרבנות ההפלייה הזדונית, בכיסופים משיחיים, בחלום הגאולה הקרובה. סימפטית ביותר היא הדמות של מהפכן העיירה, משה קפלן, קומיסר בעתיד, אשר, כשלעצמו, הנו בעל

נשמה רגישה, תועב הדוגמטיות והטרור, אם כי הוא עצמו נקלע על־ידי המאורעות לבצוע מעשים ברוטליים בפקודת השלטון, תחת מסווה של "דיקטטורת הפרולטר־יון". תוכנו של סיפור זה — מרתק מאוד. כן גם כל הטיפוסים שהוא מעלה (כגון זה של סוניה מינץ, ואלה של משפחת מינץ בכלל) יוצאים מתחת עטו של א. ורשא כמפוסלים באבן, כאנדרטות ממש.

א. ורשא שואב את השראתו ממקור־ראשון. הייתי אומר – מאהבת עיירתו, מאנטופול "שלו". הוא מתגאה בה, ויש במה להתפאר:

"אנחנו, בני ישראל הקטנים, הקשבנו בדריכות לסיפורי

אליעזר ליידיגר

עקיבא בז-עזרא

עברית ואהבת מולדת

עקיבא בן־עזרא

בשנת 1914 בא לארצות הברית בחור צעיר. והוא כן 17 שנים. שנים אחדות עברו עליו בחיפוש דרכים, עסק ברוכלות ובעבודות שונות בבתי חרושת. בשנת 1917 מצא את אשר בקשה נפשו - דרכו בחיים. ומאז מסר את עצמו לחינוך העברי. לימד בכמה בתי ספר ורכש נסיון רב בהוראת השפה העבורית ובלימודי קידש בכלל. נתו חבב על קהל תלמידיו והיה למורה מצליח ולמחנד בחסד. בעודו מלמד תינוקות חקר את דרכי ההוראה ופירסם כמה מאמרים במקצוע זה. ובהיותו נאמז בכל לבו למסורת היהודית היה מלמד לתלמידיו דינים ומנהגי חיי היהודים. ותוך לימודו חיבה ספרי לימיד לתלמידים על דיני שבת ומועד. ומתיך היראת קריאה בעברית בא להכיר את ערך התפילה בלימוד הקריאה ובלימיד השפה העברית. יגם בשדה זה העמיק חקיר והעלה בחקירותיו כללים להוראת הסידור שפירסם במאמרים בעתינות החינוכית באמוזיקה. באותן שנות ההיראה בישיבה "איהל משה" בברוקלין שם כיהן במשך 30 שנה. גדלה פעולתו הספרותית.

השתתף בעתונות היהודית באמריקה בעניני יום־יום, וכעתונות העברית במחקרי לשון ב"הדואר" "בציון", "שבילי החינוך" "הצופה" ובעוד אכסניות (ספרותיות). וגם מבקורת ספרים לא משך את ידו. הוא שם את מעיניו גם מבקורת ספרים לא משך את ידו. הוא שם את מעיניו מסטולין. והמונוגרפיות שלו: "ר׳ פינחס מיכאל זצ"ל", "ר׳ מרדכי׳לי מסלונים" ועוד — ידועות בעולם הספרותי. ובאותן השנים לא חדל מלפרסם את חקירותיו במנהגי ובאותן השנים לא חדל מלפרסם את חקירותיו במנהגי חגי ישראל. ולפני שנים מספר הביא לידי סיכום את חקירותיו אלה והוציא את ספרו החשוב "מנהגי חגים".

המבוגרים על גדולתה של עירנו, והזקנים דברו אודותה

בכבוד ובהתרגשות. הלא אין הם סתם דיבורים: מלתא זוטרתא, זכותה של העיר שבבית העלמין שלה מתנשאים

לתפארת "אוהלי" הצדיקים – זה של ר' משה־צבי וזה

של ר׳ פנחס־מיכאל, זכותם תגן עלינו? איזו עוד עיר

בכל המחוז זכתה לחסד כזה? ו"בית הכנסת הקר", אשר

שמי הולד לפניו בכל הסביבה בזכות יופיו ועתיקותו:

ואיפה רשימת הרבנים אשר הישיבה העתיקה נתנה לק־

הילות ישראל בתבל כולה? והיכן מספר הלמדנים הנמ־

צאים בה כיום (המדובר בתקופה שלפני השואה. א.ב.) ?

כל זה נסך בנו רגש של שמחה וכבוד עצמי".

בהקדמה לספר זה כותב בן עזרא: "לתוך ספרי זה קבצתי את המנהגים השונים מקדמת דנא עד השנים האחרונות. עד ועד בכלל. כמו כן התעכבתי על המנהגים הרווחים בקהילות שונית. ועד כמה שאפשר זרעתי עליהם אור". הספר הזה נכתב בצורה מדעית והוא איצר הערות ומראי מקומות חשובים. בן עזרא כותב לא רק לגדולים. כי אם גם לקטנים והוא מהנה אותם מפרי עטו בספורים קלים המושכים את לב הקורא. וספרו "ספורים לילדים" מוכיח על פוריותו זו.

בלבו של בן עזרא אהבה רבה לספר העברי. הוא אוהב סתרים, ואוסף־הספרים הפרטי שלו רב הכרכים מגיע לאלפים. ומתוך אהבה זו — ידיעתי הביבליוגרפית. הוא סידר ופירסם ביבליוגרפיות לכמה סיפרים, כגין כרופ׳ צבי שרפשטיין, ד"ר שלמה רובין ועוד. היא חיבר גם ביבלייגרפיה של "שבילי החינוך" וערך את ה...כתבים עברים" של ד"ר מיריס רבינסון.

בן עזרא היא קנאי לעברית. חבריו ומכריו יודעים זאת. והוא אינו מדבר בשפה אחרת אלא אם כן היא אנים לל פי הדיב'ר. היא חינך את בניי בשפה העברית. משד פחת בן עזרא ידועה כאחת המשפחית הראשונות באמר ריקה שהשפה העברית היתה השפה המדוברת בפי הילדים.

החרוצה והכשרונית למדה בבית מדרש למורים "הרצליה"

וזכה בן־עזרא לתת חינוך דתי־לאומי לבנו ולבתו, שהיו מתלמידי הישיבה דפלטבוש. וכשגמרו שם את חוק לי־ מודם עבר הבן לבית מדרש למורים על יד בית המדרש לרבנים מיסודו של שכטר, והנו עכשיו מהנדס־כימאי ואחד העסקנים הציבוריים בבינגהמטון, נ. י. ובתו מרים

אביגדור ווארשה

אביגדור ווארשה נולד באנטופול למשפחה מותיקות הק־ הילה. בשנת 1939 עלה עם הוריו וארבעת אחיו לארץ ישראל, והוא אז בן עשר. בגיל 13 נאלץ לצאת לעבוד. תחילה עבד כנער־שליח במשרד עורכי דין, ובכסף שהר־ וויח מימן את לימודיו. הוא היה היחיד מכל בני משפחתו שבחר במקצוע אקדימאי.

ביום היה מבקר בבית המשפט ובערב למד לבחינות הבגרות. בתום שירותו הצבאי התחיל לעבוד כפקיד בכיר במשרדו של עורך דין עקיבא פרסיץ, ובערבים השלים את לימודיו בבית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל־אביב. את תקופת התמחותו השלים במשרדו של עקיבא פרסיץ, ואח״כ היה לעוזרו כעורך דין.

בנסעו לארצות הברית בקשר לעסקיו, היה שם פעיל בועד העולמי למען מדינת ישראל שליד מרכז "בני ברית". שם גם פגש את רעיתו לעתיד, אביבה לבית קייב, וחזר עמה לישראל, לקרית אונו.

בקרית אונו התחיל בפעילות ציבורית, בד בבד עם פעילותו המקצועית כעורך דין. פעילותו הציבורית הביאה לו הערכה רבה ותומכים רבים. בהציגו את מועמדותו

בבחירות למועצת קרית אונו תמכו בו מספר רב של בוחרים שהביאו לבחירתו לכהונה של ראש המועצה.

בנ. י. וסיימה בהצטיינות רבה ונישאה לרב פרופ׳ חיים

לפני שנתיים פרש בן עזרא מההוראה, ומיד עלה לבקר

במדינת ישראל בלוית רעיתו. וכאן גמלה החלטתם להש־

תקע בארץ, והשנה ביצעו את החלטתם זו. "הצופה", 10.25.71 יום ב' ו' חשוון, תשל"ב.

דנבורג במונטריאל, קנדה.

אביגדור ווארשה

אברהם לית (ליפשיץ)

(קנדה)

אברהם בר׳ דב ליף (ליפשיץ), יליד אנטופול, היגר עם אמו בשנת 1904 בגיל צעיר מאד אל אביו בקנדה. בבית הוריו קיבל חינוך יהודי וכללי יסודי ונרחב. משגדל עבד למחיתו ולמד משפטים באוניברסיטת טורונטו וגמרה בהצלחה. בשנת 1926 התחיל לעבוד כעו"ד, ומשנתפרסם כמשפטן מצליח נתמנה לשופט שלום ולבסוף הוכתר כשופט עליון.

מבית אביו ירש חיבה גדולה לציונות ולישראל. ביקר

בארץ, השתתף בקונגרסים ופועל למען המגביות השונות לטובת ישראל. הוא גם מעורה היטב בחיי החברה היהודית. הוא שימש במשך שנים רבות, החל משנת 1947, כנשיא הקהילה של היכל "אגודת ישראל", ולרגל פרישתו ומסירת התפקיד לבא אחריו, נערכה לכבוד: קבלת־פנים חגיגית רבת משתתפים, בה הועלתה על נס פעילותו הציבורית המבורכת. בכינוס זה נוסדה קרן על שם א. ה. ליף לצרכי הבאת מלומדים לאוטבה להרצות בעניני תורה יחכמת ישראל.

אברהם ליף הוא אחיו של הנדבן לואי ליף. שתרם סכומים ניכרים לחלוקת מילגות ליוצאי אנטופול בקנדה לשם המשכת לימודיהם הגבוהים. הוא גם בן דודו של ישראל ליפשיץ, המירה הידוע בקנדה. וכן בן דודה של רינה אסיף מתליאביב.

אחיו מוריס ליף מכהן כפרופסור האוניברסיטה בווא־ שינגטון.

ב. א.

אברהם ליף (ליפשיץ)

ורדה קושט

הלילד

מול חדרי פורח הלילך צבען סגיל בהיר. שובה העין ביופיו ומרנין את הלב.

היה לך בית אחר וגינה עץ לילך ענק — שם בצלי טווית חל:מותיך.

> למה השנה שונה התפרחת. צבעה כה חוור! הלב מרטט, תיהה ומתפלא!

עברת גבילות וארצות. חלפו מאז שנים. דוק הערפל שמכסה עיניך החוויר את פרחי.

> ערב עת הכל רוגע. רחש אשמע בין הבדים התזכירי: ימים עברו אגלה לך פשר הסוד.

הבנתי את הרמז השבתי. אתה צודק! יפית הלילך כתמיד לא חל בך שינוי בי נעוץ הסיד.

פרקו' שואה וחורבן

פרק ו'

שואה וחורבן

ערות על השמרת יהודי אנטופול מפי הניצולה גיטל צ'רניאק

עד פרוץ המלחמה

בעירת מולדתי אנטופול חיו כ־3,000 תושבים. רבע מהם היו באלו־רוסים וכ־2,300 – יהודים. בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה כמעט ולא היתה כל אנטישמיות. היהודים הרגישו עצמם חופשיים, עסקו במקצועות שונים, כמו חייטות, נגרות, סנדלרות; חלק גדול עסק בחקלאות ובמסחר; אחדים עסקו במקצועות חופשיים. העיסוקים עברו לעתים קרובות בירושה מאב לבן.

בעיירה היו תנועות־נוער ציוניות — "החלוץ" ו, השומר הצעיר" וגם תנועות פוליטיות סוציאליסטיות אחרות. הילדים למדו ב, חדרים" ובבתי ספר עממיים, כולל "תרבות" עם שפת לימוד עברית. בגמר בתי הספר היסודיים היו ונסעו למרכזים אחרים: לישיבות, לבתי ספר מקצו־עיים, לגימנזיות ואוניברסיטאות. אני למדתי בביה"ס התיכון בפינסק עד שנת 1931 והמשכתי לימודי במקצוע הרוקחות, בוורשא, עד שנת 1935. בשנה זו, חזרתי לעיר מולדתי ושם שהיתי עד פרוץ המלחמה. עבדתי כרוקחת, בבית המרקחת היחיד באזור, שהיה בבעלותו של מר נידיץ.

עם פרוץ המלחמה

בשלהי שנת 1939 התקדרו שמי יהדות פולין, בעקבות ההסכם שנעשה בין ממשלות רוסיה—גרמניה, הידוע כהסכם "ריבנטרופ־מולוטוב", לפיו חלק גדול של יהודי פולין אשר נכבשה וחולקה, עבר תחת שלטון הנאַצים. בגורלה של עיירתי אנטופול, שבפלך ברסט־ליטובסק, עלה להכלל בשטחי הכיבוש הסובייטי, כשנהר "בוג" מהווה גבול בין צבאות הכובשים.

וכך נכנסו לעיירתנו הסובייטים. הם הלאימו את כל

המוסדות ובין היתר גם את בית המרקחת. המסחר פסק, החקלאות הצטמצמה, נוצר מחסור במצרכים ובמזון. תושבי העיירה היהודים שברובם עסק: בעבודה יצרנית כבעלי מלאכה, ובחלקם גם חקלאים שסיפקו תוצרתם לערים הגדולות, נפגעו מההסדרים החדשים שנכפו עליהם. במקום חופש הפרט והיזמה בכל שטחי החיים הכלכליים והדתרתיים, באה שיטת התכנון מגבוה ותלות בחסדם של באי־כוח השלטון. משטר זה נכפה על כל התושבים. אחת השיטית שלו היתה עקירתם של תושבים ממקורות פרנסתם והעברתם למקומות אחרים. כך נקבע גם לבעל בית המרקחת שבעיירה, מר ניידיץ, אצלו עבדתי כ־4

גיטל צ׳רניאק

מזוועות הנאצים

(מארכיתם של התליינים)

הם התחילו במעשי התעללות שטנית כמו גזיזת פאות וזקן וכו'. וסיימו בהשמדה מוחלטת...

יהודי עטור בטלית ותפילין נאלץ לאמר קדיש" אחרי ההרוגים היהודים הראשור נים. כדי לחלק עמם את גורלם לאחר מכן.

שנים. הוא נצטווווה באחד הימים לעזוב את המקום ולעבווי לעבוד כרוקח לעיר ז'אבינקה, ועלי הוטל למלא תפקיד מנהלת של בית המרקחת (אשר בינתיים הועבר מביתו של ניידיץ לבית מר ליפשיץ שבשוק). נוסף לכך קיבלתי הוראה לפתוח סניפים בעיירה הסמוכה הורודץ ובכמה כפרים בסביבה לשם חלוקת רפואות נוחה יותר לאוכלוסיה.

מר ניידיץ היה ידוע כחולני והעברתו למקום אחר היתה משפיעה לרעה על בריאותו. לכן השתדלתי אצל הממונים בבריסק שישאירוהו במקום. נדרשתי לחתום על התחייבות לאחריות מלאה לכל מה שיקרה אם "בעל הרכוש לשעבר" יבצע סבוטז'ה. חתמתי. בנוסף למר ניידיץ נתקבלה לעבודה לבית־המרקחת גם הגב' רוזה אוזרניצקי־רוזנבאום, בתה של הגב' הניה אוזרניציקי, בעלת החנות לתמרוקים, אשר היתה גם מכינה תרופות, לפי מרשמים רפואיים.

במשך הזמן נכנסו החיים למסלולם. האנשים הסתגלו לסדר החיים החדש והשלימו עם המצב. השלטזוות הרוסיים הקימו באנטופול את המוסדות האזרחיים והציד בזריים. ייסדו משרדים פוליטיים ואדמיניסטרטיביים, בתי ספר, בית חולים איזורי, בית משפט, משטרה, בנק, קרטלים של בעלי מלאכה, בתי מסחר ממשלתיים וכ"?. חלק מתפקידים שונים במוסדות אלה מלאו פקידים שהובאו מרוסיה, והיה צורך לפתיר בעיית שיכונם. לשם כך הופקעו בתיהם של בעלי רכוש כביכול, אשר בחלקם נאלצו להצטופף בדירות שכניהם וחלקם הועברו

למקומות מרוהקים ברוסיה. לגלות דומה יצא גם בעל האחוזה יאנקביץ, אשר גר בגבולה המזרחי של אנטופול. באחוזה ישנקביץ, אשר גר בגבולה המזרחי של אנטופול. באחוזתו שנהפכה לרכוש המדינה, נבנה בית החולים. בעלי הרופא, ניהל באותה תקופה את המרפאה האזורית (שנוסדה בביתו של מר ליפשיץ שבהתחלת רחוב פינסק), ועליו הטילו השלטונות גם את תכנון בית החולים וניהולו.

המצב הזה נמשך עד 21 ביוני 1941, יום ההתקפה הפתאומית של הצבא הנאַצי על הצבא הסובייטי. הגרמנים כלשו לעבר שטחי הכיבוש הרוסי. הצבא נסוג תוך פינוי האזרחים והמוסדות. נסיגה זו נמשכה 3 ימים, עד שהגר־מנים השתלטו על האזור מברסט־ליטובסק עד הגיעם לאנטופול ומפה המשיכו בכבוש.

נסתיימה תקופת הטובייטיזציה, כשהיה קיים בטחון לחייהם של התושבים היהודים. לפתע הועמדנו בבני מציאות מרה לקראת בואם של הנאַצים אשר פתחו את תקופת השואה הנוראה שבאה אחר השלטון הרוסי.

כעבור ימים ספורים אחרי הכיבוש הנאַצי, כשהחזית התרחקה, הקימו הגרמנים שלטון אזרחי, ובראשן העמידו את מחלק הדואר לשעבר, שהיה גרמני, פולקסדויטש, כראש העיר. עד אותה עת חי איש זה "בידידות" עם היהודים והסתיר את אנטישמיותו. שמו היה כרומינסקי. מאיחר יותר היה הוא האיש שקבע חייהם ומותם של התושבים. הוא שיתף פעולה מיד עם כניסת הצבא הנאַצי והתחיל לבצע בנאמנות רבה, בתור בירגרמייסטר, את הפקידות שקיבל מהנאַצים האזרהיים ובראשם הקרייז־לאנדווירט.

	STAATLICHES ARBEITSAMT in Kobelin lebenslelle in UUIOAN		Vordruck No. 4.
4.653/19	Besché	<u>inigung</u>	
	Es wird hiermit b		
	der Schernia Dipotlick	$c_{in}^{\dagger} O$	rlopil 3
	beschälligi ist.	MISOTIW : Miller des Arbeitsa der Nebenstelle des	wa mies s Arbeitsamies)
	South The state of		

החלה התדרדרות של יהדות אנטופול — החלה תקופת השואה הנוראה, ולה 3 תקופות: לפני הגיטו, הגיטו, והחיסול הסופי.

בתקופה הראשונה של הכיבוש הנאצי, שלפני סדור הגיטו, התרכזה השתוללותם של הרוצחים בשוק אשר במרכז העיירה. בשוק הזה היתה כיכר וסביבה התרכזו הכנסיה הפרווסלבית, המשטרה, בית המרקחת, הדואר, תחנת הרדיו שהתקינו הרוסים, המלון, הבנק ומוסדות אחרים. לכיכר זו היו מגיעות מהעיר קוברין מכוניות עם אנשי הס.ס. הרוצחים הידועים באכזריותם, עם סמל שחור של ראש מתים על קסדותיהם. בהגיעם ידעו כולם שתהיינה צרות.

כך היה בפעם הראשונה. במקרה של הריגת 2 חיילים יהודיים. אשר ברחו מהשבי הגרמני. עליהם הצביע הצורר כרומינסקי, שכאילו אחרי שובם מהשבי מפיצים הם גרוילפרופגנדה על מעשי הזוועה נגד יהודים, שהם היו עדים להם. בעקבות מסירה זו ובעד זה הוכו הבחורים באכזריות עד אבדן החושים ולבסוף נורו למות.

פעם אחרת יצא יהודי צעיר לבקר משפחה ועבר בכיכר השוק. חיילי הס.ס. שראוהו בדרכו, אילצוהו לרוץ עד למכוניתם וחזרה הלוך ושוב, עד שאיבד את כוחותיו והכרתו ונפל. אז הרטיבוהו במים ושוב חזרו להתעללותם. פעם אחרת, זוכרת אני, אנשי הס.ס. קראו לכמה ילדים יהודים ואילצום ללקק את מכוניתם עד שזו הבריקה. כתשלום קיבלו בעיטות וקריאות: סורו יהודים ארורים! לא פעם הכניסו קבוצות יהודים, שתפסו בדרך, למשטרה והיכום עד אבוד החושים, אחר כך עזבו אותם, וכשהת־אוששו, חזרו על התעללותם כשהמוכים צועקים בקיל מרוב כאבים.

כל זה ראיתי ושמעתי בעמדי על־יד חלון בבית:
המרקחת שהיה בבית ליפשיץ (בו המשכתי לעבוד), אשר
ניצב בכיכר השוק, שהיתה מול המשטרה בבית ווינשטיין,
לשם, בדרך כלל, היו באות המכוניות. מהצעקות והבכי של
המוכים, בשל הפחד לגורלם קיבלתי היסטריה של בכי
וכאב בכל גופי. כל החיים אני שומעת אותם, וביניהם
את וייסמן ממשפחת סירוטה והאב של צ׳רטוק.

ביום אחר הופיעה מכונית צבאית סגורה של אנשי הס.ס.
הם באו בתואנה כי ראו צנחן צונח בסביבה. ערכו
חיפוש מדוקדק בעיירה מבית לבית, עד שלבסוף נתקלו
בגרינמן, מהמורגים הפינסקאים, אשר התחתן לפני המל־
חמה. החליטו שזה הוא הצנחן. ירו בו במקום סתם
ככה, ללא חקירה, ללא דיון, ללא משפט, וחזרו כנראה,
לקוברין, כשבידיהם דו"ח על תפיסת צנחן מרגל חשוב.
יהודי אויב, אשר נידון למות ופסק הדין בוצע.

כך החלה תקיפת הגזירות, ההשפלות הנוראות המוסריות והגופניות ושפיכת דמם של התושבים היהודים החפים מפשע, של עיירתי אנטופול.

תקופת הגימו

בהתחלה היתה איזולציה, או גיטו מוסרי, אידיאולוגי:
ימים ספורים אחרי הכיבוש אספו הגרמנים את אוכלוסית
הגויים לכנסיה והכריזו על בוז והתרחקות מהז'ידים
המכוערים. המלוכלכים, האויבים של הנוצרים, הצוענים
הגרועים ובעלי אפיטטים דומים. לאחר מכן ניתנה פקודה
לתושבים הנוצרים ולאיכרי הכפרים, שאסרה עליהם
מכירת מצרכים חקלאיים ליהודים ומגע מסחרי או כלשהו
אחר עמהם. הודפסו מודעות גדולות שהודבקו על קירות
הבתים, ועל גדרות בשוק.

בפקודת כרומינסקי, מחלק הדואר לשעבר, נקבע "יוד דנראַט" שייצג את היהודים ושימש בעיקר מכשיר בידי הצורר לביצוע הפקודות־גזירות, אשר היו מגיעות מהגס־טפו בקוברין אל הקרייזלאנדווירט. האחרון מסר אותן לביצוע נאמן של הפולקסדויטשע. חברי היודנראַט היו: רוזנברג — ראש היודנראַט, חתנו של הסוחר פלצ׳וק, בנימין וולף, זלמן אלטווארג (כינויו — זלמן קולבע), רובינשטיין והרב ואלקין זצ"ל. וולף היה הפעיל ביותר. הוא הגיע לאנטופול מהעיירה ינווה הסמוכה והקים בעיירתנו תחנת כח חשמלית. רב העיירה — ואלקין זצ"ל, נמנע מלשתף פעולה, אך אולץ לקיים את ישיבות היודנראט בביתו.

אנשי היודנראט היו מנכבדי ועשירי העיירה – בעלי עמדות. סוחרים וכיו"ב, שהכירו היטב את העיר ואת אנשיה. הם נדרשו להעביר את הפקודות והגזירות שבאי מקוברין מהגסטפו. והרי דוגמאות של הפקודות הראשונות אשר ביצעו: נשיאת הטלאי הצהוב, יציאה לעבודות כפייה, איסוף כספים ודברי ערך, כפי שנדרש על ידי הגרמנים (היודנראט היה קובע מי ישלם וכמה): אסור אסיפות ותעמולה. אסור מסחר או קשר אחר עם האריים, כחולי הדם: ארגון של מיליציה יהודית. ראש מיליציה זו היה ברוך־הערש רבינוביץ ולעזרתו השוטרים דוד קפלן, שרטוק, אפשטיין ובנו הבכור של וולף. מתפקידם של "השוטרים" היה שמירה על הסדר הכללי, הקפדה שאיש לא יצא אל מחוץ לגיטו, שילבשו את הטלאי הצהוב, שלא יברחו, שילכו לעבודה. הם גם היו מביאים את המזון לגיטו ומחלקים אותו. מזון זה כלל לחם וחלב. בתחילה היה עשוי הלחם מחיטה ושעורה ואחרי כן משעורה בלבד. הוא היה מתפרק וקשה לאכילה. אולם גם עליו לחמו, כי לא היה מספיק לכולם. החלב היה בלי שומו – זאת היתה השארית אשר יצאה מהצנט־ ריפוגה. מתפקידם של המשטרה והיודנראט היה גם כאילו לסייע לגרמנים בזמן "האקציות". שיתוף פעולה זה היה בדרך כלל רופף ביותר.

ברחיבותיה הראשיים של אנטופול, קוברינר ופינסקר. היתה מדרכה בצד ימין בלבד. יום אחד יצאה הוראת הבירגרמייסטר שכל היהודים נושאי הטלאי הצהוב, הגרים מצד ימין של הרחיבות הראשיים האלה. חייבים לעזוב את בתיהם. עליהם להתרכז בצד שמאל בלבד, ואסור עליהם השימוש במדרכה הנ"ל. מי שלא יעשה כן עליהם הראשינים התביישנו נירא להופיע ברחוב בימים הראשינים התביישנו נירא להופיע ברחוב

מסומנים בסטיגמטים משפילים, עם הטלאי הצהוב, ורק מצד שמאל, בחול ובבוץ של הרחובות. אבל לא היתה ברירה, הרי אני הייתי צריכה ללכת לבית המרקחת ובעלי למרפאה.

העברת היהודים לצד שמאל של הרחובות, יצרה למעשה גיטו יהודי פתוח. בגיטו הפתוח היו כ־2500 יהודים. היות ובנוסף ליהודי אנטופול, הובאו יהודים מהעיירות הורודץ, שרשוב וז'בינקה.

הגיטו נשאר פתוח במשך כחודשיים בלבד. לפקודת המושלים, אשר ניתנה באוגוסט 1941, חולק הגיטו לגיטו A ולגיטו B. כל מי שהיה בעל מקצוע כלשהו, היה פרודוקטיבי במובן הנאצים ומשרתיהם, נכנס לגיטן A, והיתה לו הזכות לצרף אליו את בני משפחתו והוריו. השאר התרכזו בגיטו B, אשר כלל שרידי משפחות שראשיהם לא היו עוד בחיים, זקנים וחלשים וכדומה. לכל תושבי גיטו A היו תעודות מיוחדות אותן קיבלד מהיודנארט. מצורפת פוטוקופיה של תעודתי. בעלי הרופא ואני, הרוקחת, הועברנו לגיטו A. באותה עת הכריזו על גיטו A כגיטו סגור. הוא הוקף על ידי גדר גבוהה מקרשים ותייל. כדי להכנס או לצאת, היה צורד לעבור את שער הכניסה, היכן ששמרו מבחוץ אנשי משטרה או ז'נדרמריה. בין השוטרים הפרו־גרמניים, (קראו להם אשר שמרו על שער הגיטו (Zielonowcy), אשר שמרו על היו מספר קומוניסטים וקומסומולים רוסיים שנשארו במקום אחרי הכיבוש הגרמני והתנדבו למשטרה. הם רצו להוכיח נאמנות גבוהה, לכן הם היו השוטרים הגרועים ביותר, ונהגו לערוך חיפושים בקפדנות יתירה, כשדיירי הגיטו היו חוזרים מעבודתם. חוץ מהרוסים גויסו למיליציה זו גם המקומיים הבילורוסים. בז'נדרמריה היו גרמנים ופולקסדויטשים בלבד. בגיטו A היו כ־850

איש. החיים היהודיים התנהלו בתוך הגיטו בלבד. שפת הדיבור היתה אידיש. לי ולבעלי היתה זכות לרשום את אמותינו ולהעבירן לגיטו A. היתה ההרגשה שגיטו A יתקיים בעתיד יותר זמן וגיטו B נידון לחיסול. לכן היו מקרים שבחור שהיה בגיטו A צירף אליו בחורה על־ידי נשואים פיקטיביים, כדי להצילה.

החיים בגימו

בגיטו, וביחוד אחרי האקציה שלפני האחרונה, היו משפחות שסועות ונפשות קרועות. פסקו החיים המשפח־ תיים, הסוציאליים והתרבותיים. האנשים ידעו או הרגישו בעומק לבם מה מצפה להם, וחיכו בחוסר ברירה למותם, לביצוע גזר דינם. הם היו צל־אדם, חסרי כל רצון לחיים וכל תוחלת, רעבים לא רק ללחם כי גם למלה טובה, לנחמה כלשהי, לזיק של תקוה, לידיעה על המתרחש בעולם, בחזית, בארץ ישראל ובתנועה הציונית, במצבם ובפעולתם של קרוביהם בארצות החופש. עתונות יומית לא היתה מגיעה ואסור היה לקבלה, לא מקומית ולא גרמנית. מקלטי רדיו נלקחו, לפי פקודה, מהגיטו. חוץ משמועות מחרידות ומוגזמות על נצחונם של הגרמנים. שהיו מספרים הגויים, ואשר גרמו לדכאוז עוד יותר גדול, לא היה מקור אחר לאינפורמציה. הופסקו החיים המקצועיים, התעשייתיים והמסחריים. בעלי מלאכה לא עבדו, לא היה בשביל מי ולשם מה. המסחר בסתר הצטמצם לחליפין של מזון בעד כל מיני סחורות שאצל מישהו נשארו. בבוקר היו מוציאים את האנשים לעבודה מחוץ לגיטו על פי רשימה מבוקרת. הגברים עסקו בעיקר בסלילת ותקוני כבישים; הבחורות -- כפועלות בית בניקוי מגורי הגרמנים. היו גם כאלה שעבדו אצל אזרחים רוסיים וגויים מקומיים בעבודות חקלאות. האח־

רונות והבחורות המנקות הצליחו להגניב מעט מזון לגיטו. היו מקרים שאזרחים בלו־רוסיים היו מביאים מזון לשער הגיטו והצליחו להעבירו למכר יהודי או לזרוק עבורו דרך הגדר. זה היה תלוי כמובן בהיקף השמירה ובמידת קפדנותו של השוטר בשער הגיטו. תושבי הגיטו היו נותנים מרכ"שם הדל, שנשאר להם עדיין, ל"שכנים ההומניטריים" האלה.

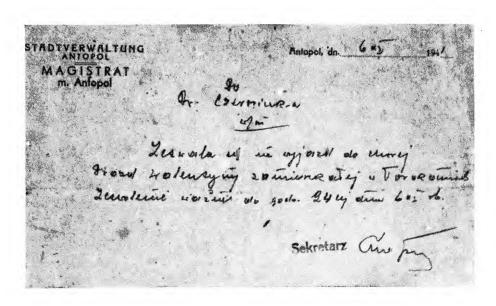
מקרה שהיה: בעלי עבד במרפאה מהוץ לגיט". אישור מיוחד על כך ניתן לו מהבירגרמייסטער. שוטר היה יום יום מוציא אותו לעבדה ומחזירו. האיכרים הרוסיים שבאו לבקר במרפאה אצלו אהבוהו והביאו ל! בחשאי מזון, אני כרוקחת, יכולתי לנוע מחוץ לגיטו רק בלווי אזרח מקימי. פעם החלטתי ללכת לבקר במרפאה. בעלי נתן לי מעט מזון אשר קיבל. הסתרתי אותו מתחת למעילי ולקחתיו הביתה. בשער ראני אחד המתנדבים הרוסיים, "זעליונוביץ". הבחין שהיה חבוי אצלי מזון והביאני למשטרה. אולם בבואי לשם פניתי למפקד המשטרה. המפקד הכירני והסכים לשהררני, למרות שהיה בידי המזון, מאחר וזכר כי אני אשת הרופא שהגיש לאשתו סעד כשהיתה חולה.

בתי הכנסת הפסיקו לשמש מרכז של חיי רוח, חיים יה דיים, כפי שזה היה בעבר. את בית הכנסת "הישן" (מעץ), אשר בשול־הויף, הפכז הרוסים בהתחלה למחסן תביאה, והמשיכו בכך הגרמנים. בית הכנסת "תהדש" (מלבנים) היה ריק ושם התפללו אלה שעוד האמינו במשהו. הרוב היה מיואש ומאובן, יאף כי התפללו בשבתות וחגים בדביקות, העיניים היו יבשות וקולות בעלי התפילות היו ללא היים. אנו זוכרים במיוחד את התכילות בימים הנוראים האחרונים בגיטו, כשבועיים לפני החיסול הסיפי: בשקט ודביקות רבה התחננו בזני בורא העולם: למה הנך שותק? תן אות ומוכת. והוכרת בהשמות היתה כה ארוכה! וכל אחד חשב: מי יוכירני הנשמות היתה כה ארוכה! וכל אחד חשב: מי יוכירני

בעתיד. אם לא יקרה נס וברק מהשמיים לא יחסל את צוררי ישראל?

מצב הבריאות בגיטו היה ירוד מאד, בעיקר בגלל מחסור במזון וכתוצאה מעבודה קשה. ד"ר צ'רניאק, בעלי, היה מטפל בתושביו לאחר שובו בערב מהמרפאה, עייף ימדוכא. הוא נעזר בתרופות אותו היה מגניב בסתר מן המרפאה ואני הייתי מביאה באותה צורה מבית המרקחת. במקרים של חולים גויים קשים היה מקבל פקודה לנסוע אליהם מחוץ לאנטופול: בדומה לבית החולים האזורי אשר הקים בזמן הרוסים. פעם כשנסע לכפר נובוסיולקי לקח אתו תרופות עבור העובדים היהודים במחנה עבודה זפרוד. עבר שער ראשון של המחנה, אולם בשני נעצר. המצב היה קריטי ביותר רק בקשותיו של האיכר שהביאו לחולה ושליווה אותו למחנה הצילוהו מאקזקוציה בו במקום, של המרגל "היהודי שהגיע עד להנה". פעם אחרת נלקח לחווה בכפר הרושבו. התברר שהחולה היה פיליפ, מנהיג הפרטיזנים שהחלו להתארגן בתקופה ההיא. כמובן שהרופא היהודי דאג לטיפולו מבלי למסור על הענין לאף גורם. בדרך זו התהווה קשר בינינו לבין לוחמי מחתרת אנטי־גרמנית.

כחודש לפני האקציה האחרונה, שבה כל היהודים, שנשארו עדיין בגיטו, הזו צריכים להיהרג ובתוכם גם שנשארו עדיין בגיטו, הזו צריכים להיהרג ובתוכם גם אני, בעלי והתיניקת שלנו אשר נולדה 5 חודשים קודם לכן, נסענו, הרופא ואני, בשעה 10 בלילה, לחולה מדממת מחץ לאנטופיל, בלי הרשיון הדרוש, כי העיריה היתה סגירה, ואחרי שעת ההסגר, תוך סיכון החיים אם יתפסו איתנו. אולם ערך החיים היה אז כבר כה ירוד, שלא התנגדנו לבצע בקשתו של איוון באידוק שבא בחפזון לבעלי והתחנן לב"א מהר להציל חיי אשתו. אדרבה, העבנו: שיתפסו וישימן קץ לסבל העל־האנושי של העיבון עם 300 צללים, 300 גופות מתהלכות חסרי

צלם האדם בעל לב ומוח. אבל לא תפסו. מאוחר בלילה חזרנו לגיטו. התינוקת כבר לא בכתה אצלנו בבית (בחדר), כי 3 ימים קודם לכן מסרנוה לפציאַנטית, וורה אוכריץ, במטרה שתציל אותה. כשבאה האקציה האחרונה, ניצלנו הודות לחולים הרבים שטפלנו בהם כל הזמן, לפני ובזמן המלחמה האכזרית.

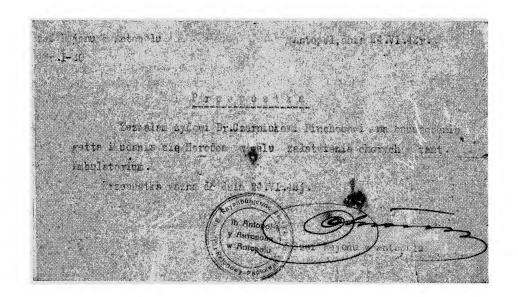
אקציות (לוכקות, צייד אנשים)

אחרי הכנה פסיכולוגית של היהודים, שמטרתה היתה לדכא כל חשק ללחימה, להתנגדות מוסרית או פיזית, למרד, להתגוננות בפני חוליגאניזם גס, בפני השפלה לא אנושית, בפני פגיעה בכבודו של ייצור אנושי; אחרי חיסול כל כח יורידי, אדמיניסטרטיבי, מסחרי, מקצועי, תרבותי, פיזי, משקי ואחר, שהיה פעם לאוכלוסיה היהוד דית באנטופול; אחרי ביצוע איזולציה משפילה של "היהודים הארורים, הקומוניסטים, הפחדנים, השפלים, הגנבים, חולי הנפש המרמים" ובעלי עוד אפיטטים דומים. אשר נזרקו כלפינו מפי האוקופנטים השחורים משחור רגיל: אחרי הורדת "מחיר החיים" של יהודי לאפס, ומתן הרשות ואפשרות להכותו ללא בושה, ללא רחמים, ללא קץ, עד נכות ואף מוות; לבסוף, אחרי הוצאתו מכל חסות, מכל הגנה משפטית, משטרתית או ממשלתית, כשמותר היה להרגו בפני עם ועדה ללא סיבה, בלי משפט וללא עונש למבצע הברוטלי, ברחוב, בגיטו, מחוץ לגיטו, בתור יחידים, או במאורגן בקבוצות שהיבלו לבורות, פשטו בגדים ואחד אחד הפילו את הקדושים לתיכם: אחרי כל זה "הצליחו" הנאצים ומשרתיהם, שהשם בני־אדם אינו מתאים להם, לבצע את תכניתם הגנוסידית של חיסול בעית היהודים בדרך של שפיכת דמים. החיסול נעשה על־ידי "אקציות" שהשם היותר מתאים הוא "לובקות" (Lowka) או פשוט "צייד אחרי אנשים", כמו צייד אחרי חיות בר או זבובים מטרידים.

חיות הטרף עשו מלאכתם לפי תוכניות מחוכמות: 1) הכנה במשך כמה ימים תוך רמאות ועוררות תקוות שוא ביה דים בקיום אנושיות כלשהי אפילו אצל הנאצים, 2) ביצוע פתאומי בתנאי מצור ושימוש בכח הנשק וטרור.

באנטופול היו 4 אקציות מתוכננות כאלה.

האקציה הראשונה התחוללה כשעור לא היה הגיטו הפתוח, קרוב לזמן בו השלטון האזרחי בא אחרי הכיבוש, באוקטובר 1941. המטרה היתה לחסל את האינטליגנציה ואת הנוער החזק, שעלול היה בעתיד "לעשות צרות". רצו להוציא מהאוכלוסיה היהודית את הכוח הפוטנציאלי להתנגדות או התארגנית לפעולות אנטי־נאציות. זכורה לי ה"פעולה": הופיעו חיילי הס.ס. בכמה משאיות, הקיפו את מרכז העיירה ואת סביבתה, בשדות. בתי היהודים היו כבר מסומנים במגז דוד לפי פקודה קודמת. ברמקולים הודיעו הנאַצים שכל היהודים, גילאי 20–18, בריאים ומסוגלים לעבודה גופנית, יתקהלו בכיכר השוק. כמובן שרוב היהודים החביאו את בניהם, אולם מעטים עוד האמינו לקול שיצא מפי כאילו־אדם, והתייצבו. לאחר חיפוש מדוקדק של אנשי הס.ס. הוצאו מהבתים בכח אלה שלא הצליחו להתחבא; כך אספו כ־150 איש מהתושבים המובחרים, הצעירים, החזקים, האינטליגנטים. החזיקים תחת משמר בכיכר השוק. כשהאנשים כבר היו בצפורניהם, הכריזו הס.ס. על קונטריבוציה, שמטרתה היתה להוציא מהיהודים את כוחם הכספי, את ממונם, שאולי בעזרתו היו יכולים "לקנות" השפעה כלשהי בסביבתם - וכך להפוך אותם לאביונים מסכנים. הקונד טריבוציה כללה: כל התכשיטים, מטבעות או כלים מזהב וכסף, כל היהלומים ואבני חן אחרים, מטבע חוץ, פרוות, לבוש חם ורשימה של מעדנים (כולל, למשל, אורז). את הקונטריבוציה הפכן לסחיטה ואיימו שזה

גם כופר תמורת חייהם של 150 האנשים העצורים. אשר בינתיים הועברו ונסגרו בבית הספר העממי שבסוף רחוב פינסקר. היודנראט התפזר לבתים והחל לאסוף את הנדרש לבית הרב, ששם ניצב נאצי ותפס הכל. כל אחד רצה להציל את הנערים ונתן את מיטב כספו. בזמו האקציה הזו התחבא בעלי בחדר־המחסו הצדדי בבית הכומר. שהיה בגן אשר מאחורי הכנסיה הפרוו־ סלבית. הוא שמע איך הגרמנים המחפשים יהודים היו נכנסים ושואלים. הכומר היה מכבד אותם בשתיה. כמובו שלא ערכו חיפושים אצלו, בהיותו נחשב לאחד משלהם. כך הכומר שילם לבעלי בעד הטיפול במשפחתו. אולם בערב לא שוחרר הנוער, אלא נלקח אל מחוץ לעיר, ליער קטן מול הכפר פרישיכווסט, בצד השני של הכביש ושם נורו למוות. נודע לנו אחרי זה, שבאותו יום בבוקר גוייסו האיכרים בכפר זה עם מעדריהם והם הכינו ביער קבר אחים. למחרת חזרו חיילי הס.ס. באוטו משא לאנטופול, נעמדו מול ביתו של פישצ'יק והודיעו כי שלחו את הילדים למחנה עבודה והם זקוקים לבגדים ולמזון. הכריזו שבטובתם הם מוכנים לקבל חבילות עבורם עד 5 קילוגרם. האמהות אספו מתנות לילדיהם, כתבו שמות ומסרו לנאצים. האחרונים התרחקו עם האוטו שלהם בכיוון דרוהיצין ואנשי פרישיכווסט סיפרו אחרי זה שהס.ס.מנים נעצרו בדרך, פתחו החבילות, גזלו מה שמצא חן בעיניהם והיתר זרקו לצידי הכביש. האם זה יאומן? רבונו של עולם!

האקציה השניה בוצעה בסוף יולי 1942, אחרי שהגיטו חולק ל־A ו־B. היה סגור ו־B נשאר פתוח. המטרה היתה "לשחרר" את העיירה מתושבי גיטו B שהרי תושביו אינם פרודוקטיביים, וגורמים לקשיים באספקת מזוז דל ומצרכים אחרים. רשמית היה מדובר שלוקחים אותם למחנה מיוחד לעבודה קלה, והמדובר היה ב־1100 איש (נשים, זקנים, ילדים וחולים), את האנשים שתפסו רכזו תחת משמר בכיכר השוק ומשם הובילום לתחנת הרכבת. בשעה 10 בבוקר הגיעה לשם "רכבת המות" עם קרונות מלאים יהודים מיאנובא, מוטלה ידרוהיצין. חולים, זקנים, תינוקות וילדים רכים שלא יכלו ללכת הוטלו בערמות על עגלות שספקו האיכרים והמשצ'נים של אנטופול. כאשר המספר של 1100 בערך מגיטו B לא A הושג והרכבת התקרבה, פרצו חיות הטרף לגיטו ועשו צייד על מי שבא ליד. וכך אספו כמעט את כל אנשי גיטו B ואנשים מגיטו A. בצייד זה נתפסו זקני ונכבדי העיירה ובינם יודל ליפשיק, אביגדור סירוטה ואחרים שגרו סביב כיכר השוק. נכללה גם הרבנית האם ובנה הצעיר בן ה־12. נלכדה כל משפחת פוטרמן. האב פוטרמן עבד לפני המלחמה בדואר עם הצורר כרומינסקי. כשהביאו את כולם לרכבת המוות קיללה הבת של פוטרמן והשמיצה בקול רם את כרומינסקי הזה, אשר ארגן והשגיח על הביצוע ביחד עם הגסטאַפו ומשרתיהם. הפולקסדויטש התרתח. חזר לכיוון הגיטו ואת מי שפגש הרג ביריות האקדח שלו, ללא כל אבחנה. כך עשה לשלוש האחיות ז'ליכובר, שהצליחו להסתתר בזמן האקציה

בין הערוגות בגן ויצאו במקרה לזמן קצר; אז נתקלו בו והוא ירה בהן. אחר כך ראה את האב ליבוביץ ובתו שיצאו מהבית, לאחר שהאקציה נסתיימה — וירה גם בהם למות.

בתחנת הרכבת הכניסו את הקדושים לקרונות בדוחק שנדרס שוער. כשלא אחד מצא שם מותו בחנק או שנדרס בין ה־200-250 איש בקרון לבקר, תוך צעקות ובהלה שקרעו את לב השמים האטומים. רכבת ארוכה זו, שלקחה בדרך אומללים נוספים מקוברין, הגיעה לבסוף לברונה גורה, שאחרי ז'בינקה ומשם לתוך יער, למקום "המחנה" לעבודה קלה. בתוך היער היתה פולנה גדולה, לפני מספר ימים הכינו שם שורה של בורות עמוקים. קרון אחרי קרון נפתח לקדושים שצוום להתפשט, ומהצד עמדו מכונות יריה וללא הרף הרגו והרגו. ילדה מדרוהיצין כבת 18, פצועה ברחה מהבור, הגיעה ברגל לאנטופול וחיפשה עזרה רפואית, כי הפצע בשד שלה הפריש דם ומוגלה. טפלנו ובה והיא סיפרה פרטים מהגהינום עלי אדמות, שאפילו לנו היה קשה להאמין, ודנטה לא היה מסוגל לתאר אותו. חשבנו אותה כמטורפת מרוב צער, כאב, רעב, צמאון וחוסר כוחות. שם בברונה־גורה נטבחו מעל ל־40 אלף יהודים של הרכבת.

אקציה שלישית. כעבור כחודש, באחד הלילות, פשטה שמועה שתהיה שוב לובקה, ויקחו אנשים לפי רשימה, שהוכםה מראש בדיוק גרמני בתיאום עם התליין כרומינסקי. בלילה כיתרו אנשי הגיסטפו את הגיט: אנשי המשטרה והשומרים נצטוו להצטרף לגסטפו אנשי המשטרה והשומרים נצטוו להצטרף לגסטפו ומשרתיהם המקומיים, אשר התפרצו לתוך הגיטו. והחלו לאסוף את היהודים לפי הרשימה. הפעולה נמשכה עד הבוקר. ידענו כמעט בבירור מי מופיע ברשימה. בעלי, הבוקר. ידענו כמעט בבירור מי מופיע ברשימה. בעלי, כרופא, לא היה ברשימה, לכן הוא לא התחבא. אני הייתי עם התינוקת שלנו הראשונה, שנולדה בגיטו 4 חודשים

בתם של פנחס וגיטל צ'רניאק שניצלה ע"י שהוחבאה אצל מכרה גויה

לפני כן. בהתחלה לא רציתי להתחבא, כדי שלא להשאיר את התינוקת לבד. לבסוף כשהציידים בחוץ התחילו להשתולל ולצעוק שחסר אנשים, התחבאתי בארון עם התינוקת. נתתי לה סם הרדמה בכמות גדולה, כדי שלא תבכה. שמענו את צעדי המחפשים אשר הוציאו ממחבוא או מפוטאַיניק בקרבת החדר שלנו את השכנים ואמרו להם שיקחו אתם כסף, כי כולם הולכים למחנה עבודה מחוץ לגיטו. אחרי כן נכנס גרמני לחדר שלנו וראה את בעלי, שעל זרועו היה צלב אדום על רקע לבן, כפי שציוו עליו, סימן להיותו רופא (היתה עדיין בתוקף הפקודה לא לקחת רופאים). הגרמני ראה את עריסת התינוק. הוא שאל על האשה והתינוק ובעלי השיב שכבר לקחו אותם. ואני בארון הבגדים, כמעט ונחנקתי. עם צאת הגרמני, פתח בעלי את הארון כדי שאוכל לנשום. אמי צביה אשר התחבאה מתחת למיטה (באותה רשימה היו כל הזקנים), וחמותי שפרה בפוטאיניק תחת קרשי הרצפה באותו מקום. אולם הנאצי הסתפק בהודעת בעלי והלך. מולנו בבית מרקיטר גרה משפחת קפלן, גיסתי פשה עם 2 ילדיה. בפרוזדור עשו קיר כפול, צבעוהו ולא היה מוכר שמאחריו ישנו חלל. כאשר האקציה החלה נכנסו לתוך פוטאיניק זה משפחת קפלן עם 2 הילדים וגם גיסתי השניה, אחותה של פשה, רודיה. לצערי גילו הגרמנים את הקיר הסמוי ואת הפוטאיניק שמאחו־ ריו. האיכרים שליון את הגרמנים נצטוו להרוס את הקיר בגרזנים. ראינו איך שמוציאים את כל הנמצ־ אים שם, איך שפשה מובילה בשתי ידיה את שני ילדיה, ואחריה מוטיה בעלה ורודיה אחותה. בשער הגיטו השקו את הגרמנים בחבית ספירט כדי שיהיו שיכורים, ולהקהות אצלם כל רגש אנושי. חדרנו היה בבית השלישי השמאלי (אחרי בית חלאבנה) משער הגיטו, כך שיכולנו לשמוע את פקודות הגרמנים. כיוון שעדיין לא היה מספיק אנשים והרשימה לא התמלאה, באה הוראה לקחת את כולם, אפילו רופאים ובעלי מקצוע משוריינים אחרים. בעלי מהר להתחבא. עלינו על הגג, שם היה פוטאַיניק (מחבוא). את התינוקת, במצב תרדמה אחרי ברומופורם, כיסינו בסדין והשארנו בעריסה והאמ־ הות נשארו שוכבות מתחת למיטה ולקרשים. באותן השעות שנערך איסוף האנשים, פרצו זעקות קורעות לב המעבירות אדם על דעתו. עד עכשיו נשמע הדם מהדהד באזני, וחלחלה אוחות בי.

בצהרי היום נשתרר שקט מוות בגיטו. הציידים הלכו. האנשים־עכברים החלו בזחילה לצאת מחוריהם וראו שהנה השמש אינה מתביישת לזרוח ולהפיץ חום ואור על האדמה לתוך הגיטו הכמעט ריק. נשארו כ־300 אנשים. נערכו רשימות חדשות סופיות. הזקנים שהיו מיועדים למשלוח החיסול והצליחו להתחבא. וביניהם גם האמהות שלנו, כבר לא נחשבו בין החיים ולא נרשמו. שאר האנשים שנשארו בגיטו היו קרועים ושסועים בנפשם והתפללו לסוף מהיר וקצר, כי לא ראו כל תקוה ותוחלת, כי החיים היו קשים מנשוא.

האקציה הרביעית, הסופית. ב־15.10.1942 בלילה, נכנסו הגסטאַפו לגיטו ועצרו את אנשי המשטרה והיודנ־ ראט. תפקידם נגמר. סגרו אותם בהתחלה בחנות בשוק. זה היה סימן ברור שהגיטו מועמד לחיסול, אבל איש לא ידע על המתרחש, כי כולם ישנו. האסירים בחנות הוצאו מוקדם כראשונים למוות. השכם בבוקר התעוררתי מצע־ קות אחי אברמציק. הוא פתח את התריסים החיצוניים מבחוץ וצעק אלי כי הגיטו מוקף בגרמנים וברח. קולו עדיין מהדהד באזני. אותו לא ראיתי יותר. התלבשנו מהר, אני ובעלי. יצאנו לחדר היכן שהיו חמותי ואמי. הן הסתכלו עלינו בעיניים מלאות חרדה וציפו לתגובה שלנו, מה לעשות. התינוקת כבר לא היתה אתנו. איזה מזל שחודש קודם לכן "זרקתי" אותה בפתח הדלת של בית אוכריץ בהתאם להסכם שבעלי עשה עם הפציאנטית שלו וורה. הסכימה לקחת את הילדה, להציל אותה, כי "אתכם יהרגו", אמרה לו בפשטות. בעלי החליט לצאת מהבית, לראות מה נעשה. צעקתי אחריו, שיתכן ולא נתראה יותר אבל הוא חזר מיד ואמר שהגיטו מוקף. יצאנו מהבית ובעלי הובילני לבית שמרל, קרוב לבית הכנסת החדש. בית זה היה על גבול הגיטו ומעברו היה רחוב הגויים. החלונות של הבית היו חסומים עם קרשים. בעלי פרק מספר קרשים עד כדי מעבר והתכונן לקפוץ דרך החלון. השעה היתה כחצי שעה לפני 6 בבוקר. ערפל כבד השתרר אז ולא ראו מספר צעדים קדימה. בעלי קפץ במהירות בטרם הספקתי לעצרו (היות ומאחורי הערפל הרגשתי בדמויות), והנה שמעתי מעברו השני של הרחוב, נאַצי צוָעק "האַלט" (עצור!) והוא אסר את בעלי ולקחו.

מיד חזרתי לכיוון הבית שלנו. מול ביתנו היה ביתו של יוסף סירוטה. אצלו בבית היה מחבוא גדול תחת הרצפה. באקציה הקודמת התחבאו שם מספר אנשים וגם אחי היה ביניהם. ראיתי שמספר משפחות רצות להסתתר בביתו של סירוטה, ואני עמדתי מאובנת ללא כל רצון להימלט, לאחר שלקחו את בעלי פנחס. אמי התחילה להתרחק ממני לעבר האנשים שקראו לנו להצטרף אליהם. היא לא קראה לי, רק הפנתה פניה אלי, הסתכלה ולא אמרה מלה. פעם אמרה לי אמא, שבזמן אקציה אסור לנו לקרוא אחד לשני. שכל אחד יעשה כחפצו. תודות לכך נשארתי בחיים. עמדתי כך זמן מה עד שלפתע עלה בדעתי שמיד יפתחו את השער ואז תתחיל האקציה. יש צורך להתחבא. נכנסתי עם חמותי לביתנו והתחבאנו במח־ בוא שהיה בפרוזדור מתחת לרצפה. המחבוא היה חלק ממרתף חסום, מתוכנן בצורה פרימיטיבית לצורך הסתר. בינתיים התחיל הצייד - הלובקה. שמענו גרמני שנכנס לבית וצעק "הראוס" — החוצה. בדירה סמוכה הוא טרף תינוק ממשפחת זידל, שההורים המסכנים השאירוהו, והלך לו.

האקציה נמשכה כל היום. שמענו צעקות בודדות ותחנור נים של נשים שישאירו אותן בחיים, כי הן יכולות לעבוד. האקציה נמשכה גם בלילה. שמענו אז שהאיכרים

הגויים מסתובבים בבתים ובוזזים את הרכוש שנשאר. נכנסו גם לבית שלנו לחדרינו ולעלית הגג ומשם הבילו חפצים על גבי הרצפה, בה היה פתח המחבוא שלנו. למחרת בבוקר שמענו את קולם של הצורר הפולקסדויטש כרומינסקי ושל הרופאה הרוסית טרושניקובה, שירשה את מקומו של בעלי. היא הובאה לאנטופול כשבועיים קודם לכן. השנים באו לגזול כל ציוד רפואי שנשאר אולי בדירתנו. נשארנו בפוטאיניק כל היים ועוד לילה. למחרת, לפנות בוקר, החלטנו לצאת. חשבתי שנשאר קבורים שם ונמות מרעב. נסיתי לפתוח פירצה והצלחתי. אני וחמותי יצאנו ורצינו להתחבא בקוצ'קע מתחת לתנור, אולם שם היו מוחבאים חפצים שמישהו החביא לצורך ביזה. לפתע שמענו צעדים של גבר והוא מיד הבחין בנו ופנה אלינו בקריאה: "החוצה". ראיתי שהוא אינו גרמני אלא שוטר פולני מהסביבה ומוכר לנו. שאלתיו אם הוא מכיר אותי והוא ענה שכז, מבית המר־ קחת. פניתי אליו שיוציאנו מהגיטו, אותי ואת חמותי, האמא של הדוקטור, בעלי. הוא אמר שאי־אפשר ביום. בקשתיו שיבוא בלילה. נתתי לו את טבעת הנישואין שלי ואמרתי לו שיבוא בערב ואתן לו עוד. למרות שידעתי שכבר אין לי מה לתת לו. הוריתי לו שאנו נהיה במחבוא עד שיבוא, אחרת בודאי יחסלונו. עם פרוסת לחם ישן וקצת מים ירדנו למרתפון־דירתנו האחד רונה בגיטו. באותו יום ארוך מאוד, כל דפיקה על הדלת וכל צעד בבית אשר שמעתי, חרדתי האם זה השוטר או אחר. בלילה כשהירח שקע ידענו שכבר מאוחר. הגוי לא בא עדיין. החלטנו לצאת מן המחבוא. תוך כדי כך עוררנו רעש, והנה לפתע, נכנס מישהו והאיר בפנינו בפנס. למזלנו היה זה אותו שוטר פולני, אבל הוא היה שיכור ובקושי עמד על רגליו. הוא התנצל שהיתה מסיבה במשטרה (חגגו כנראה "נצחון" על 300 יהודי הגיטו החמושים בפוטאיניקים, תפילות וקלל:ת) ולא יכול היה לעיובה ללא סיבה. הוא סיפר שהגיכן כבר ריק מיהודים – לדעתו הכל חוסל. העבודה נגמרה. בקולו לא היתה אף נימה של צער. של חרדה, של בושה או יגון. במוחו וגרונו בדומה לאחרים הדומים לו. כשדברו על הבעיה היהידית היה סיפור יבש ומובן מאליו של הרג, רצח, ביזה, הרס וחיסול של הכל, אשר זשידובסקע. של שחרור הגויים מה"פלגה זשידובסקה" לפי התדריך. הארגון, הצווים והביצוע של האוקיפנטים הגרמניים. כך שמענו את דבריו המעטים, והבנו שהיקרים לני מסרו נשמתם לנצח.

הבריחה מהגיטו השוטר השיכיר, הגוי מהכפר דמיר דובשצינה, אמר לנו להוריד את נעליני ולא לעורר רעש, כי יש עדיין משמר חזק סביב הגיטו: יריות נשמעו בחזץ. (משמר זה נשאר במקומו משך שבוע ימים). הוא סייר לפנינו. בדק את השטח, לאחר מכן קרא לני. הגעני לפידצה בגדר. הפירצה נעשתה על ידי הגייים שבאי לשדוד בגיטו. יצאני מהגיטו, חצינו את הרחוב יניביה לשדוד בגיטו. יצאני מהגיטו, חצינו את הרחוב יניביה ורצאנו דרך סימטה לשדה בור. בהיירני בשדה ירד גשם דק. השמים האפילו. השיער דרש מענו כסף

נוסף. הוצאתי מספר שטרות כסף שנקרא "קרבוונצי" (כסף שהשתמשו אז) אבל הוא לא הסתפק בכך ודרש עוד תכשיטים. וברשותי לא היה כלום. התרחקתי ממנו כמה צעדים ואמרתי לו שיש לי משהו בגרב; בינתיים ניצלה חמותי את ההודמנות והתחילה להתרחק ברחוב הראשון בכיוון כפר הרושוו. אחרי שהתרחקתי קצת בחשכה, החילותי לרוץ והוא החל לצעוק אחרי שיירה. לי היה זה היינו הך, המשכתי לרוץ אבל הוא לא ירה הוא חשש להקים רעש פן יבולע גם לו. כך ברחתי ימינה בכיוון לכפר זניביה ופרישיכוואסט. לבסוף יצאתי לחולות לא הרחק מתחנת הקמח שנמצאת ברחוב פינסקר, בדרך לדרוהיצין. זחלתי על גחוני, רציתי לעקוף את הטתנה, כי חשבתי שיש שם כלב שמירה. לא רחוק הטחנה היה ביתו של איוון באידוק.

זכרתי שלפני כמה שבועות. כפי שסיפרתי, איש זה בא לגיטו, לקחת את בעלי אל אשתו שקיבלה שטף דם רציני, למרות שידע כי לבעלי לא היה רשיון לעזוב את הגיטו. חששתי אז שמא יקרה משהו לבעלי, לכן הצטרפתי אליו. באותו לילה החזיר אותנו האיכר בשלום לגיטו, והבטיח לני שאם נהיה בצרה ונרצה לברוח, הוא יקבלנו.

ידעתי את הדרך, וכיוונתי את צעדי לביתו של איוון באידוק, אולם חששתי בכל זאת להיכנס אליו, שמא נמצא שם מישהו זר. לכן החלטתי להיכנס לאסם, אשר בי היו פרות. התחבאתי מתחת לאלומות התבואה, והמד תנתי לבוקר. תיארתי לעצמי כי האיכרה תבוא לחלוב את הפרות ואז אצא אליה. ניקרה במוחי מחשבה, שמא מסתתר גם בעלי אצל האיכר הזה. בבוקר התקרבה אשת האיכר לרפת והבחינה שהשער פתוח. היתה מבוהלת והסתכלה סביב. אז ניגשתי אליה. כשראתה אותי נבהלה עיד יותר ולשונה דבקה לחיכה מהתרגשות. היא חששה שמא עוקבים אחרי. הרגעתי אותה שאין בכוונתי להישאר אצלה ובאתי רק לשאול אם בעלי נמצא אצלה. היא ענתה לי כי הוא מסתתר פה על ערימת הקש למעלה. קשה לתאר את הפגישה עם בעלי. הוא סיפר לי איך הצליח לברוח מהגיטו, אחרי שהגרמני תפס איתו, אחרי קפיצתו דרך החלון, ואיך במשך היומיים שהיה שם. התיהסו אליו יפה. הוא קיבל מזון ואפילו עתון. כשהצטר רפתי, היה זה יום א׳. איוון ואשתו עזבו את הבית. הלכו לכנסיה. לא נתנו לנו איכל, השאירו איכל בשביל הפרנת וחזרו רק בערב ואז הודיעו לנו שאת בעלי היו מחזיקים, אבל מאז בואי הם חוששים פן יודע מישהו נוסף על המצאנו אצלם. יטכיון שהיא אשה חולה עליני לעזבם. האיכר הפנה אותנו לביתי של חולה אחר שגר בכפר פרישיכוואסט, בטרחק 2 ק"מ מכאן. בעלי ביקש ממנו מעיל. כי היה קר טאוד. וכך באותי לילה עזבנו אותם בכיוון לכפר פרישיכוואסט.

וכנכני לכפר. לא ידעני איני רפת שייכת לאיכר ששמי היה נכטריל. אשתי היתה חילת לב. אהת הח'לית של בעלי. לכן הסתתרנו מאחירי אלימית קש. ליד הקיר

של אחד האסמים, והחלטנו להמתין לבוקר, לראות לאן ילך אותו איכר. הכרנוהו. בערב יצאנו מאחורי הקש ונכנסנו לרפת שלו, ובבוקר הבא בעלי הזדהה. בפעם זו כבר לא גילינו שאנו שניים. האיכר חשש להחזיק את בעלי ותאר לו דירות של חולות אחרות — טניה וזוסיה. החלטנו מיד שאני אנסה מזלי אצל הפצינטית זוסיה ובעלי ילך לטניה. הגעתי לזוסיה ולאחר שהזדהיתי דחתה אותי והרעישה עולמות. החילותי ללכת ממנה בריצה לתוך חשכת הלילה. בינתיים בעלי הועבר לדודתה של טניה אשר גרה בדירה רחבה ליד מסילת הברזל. היא היתה אלמנה עם 2 בנים, ואצלה היה יחסית בטוח יותר.

מאחר והושלכתי על-ידי זוסיה, החלטתי ללכת לטניה לחפש את בעלי. לא ידעתי שהוא הועבר למקום אחר. באתי אליה באותו לילה ושאלתי על בעלי. היא אמרה לי ש"עבר דירה", שהוא הועבר כבר למקום אחר, ואף היתה מוכנה לקחתני לדודה שלה. וכך שם נפגשנו שוב.

כבר החל החורף. בבית זה חפר בעלי מחבוא תחת הרצפה כשהכניסה אליו נמצאת בקיר הקוצ'קה תחת התנור הגדול במטבח. שם בילינו חדשי החורף.

בקיץ 1943 החלו הפרטיונים להניח מוקשים תחת מסילת הברזל. הגרמנים ציוו להוריד את העצים ליד המסילה וכן את כל הבתים הבודדים עד למרחק של 500 מטר. הדודה של טניה ובנה הצעיר חיפשו עצה כיצד להיפטר מאתנו (הבן הבכור היה משתכר ולא ידע אפילו שאנו בבית. פחדנו ממנו שימסור). הם החליטו להרעילנו. זאת שמענו מתחת לריצפת המטבח, תוך האזנה לשיחות בעלת הבית ובנה עם טניה. הם ביקשו לקנות רעל עכברים או שועלים אצל הרוכלים שטובבו בכפר, אבל למזלנו לא הצליחו לקנות רעל זה. אז

החליטו לספר על הענין למאהבה של טניה — לשוטר קוסטק, כדי שיוציא אותנו ליער ויירה בנו.

עשינו הכנות לברוח לפני האקזקוציה, אולם היינו בלי נעליים (הדודה לקחה אותם "בהשאלה" מאתנו עבורה ועבור בנה). יום אחד, כשהדודה יצאה מביתה, הכין בעלי סמרטוטים במקום נעלים ומפתח גנבים לדלת החוצה. בערב נפגשו שוב במטבח, וטניה סיפרה לדודה שהשוטר, אשר שמע אודות ד"ר צ'רניאק, אשר הציל אותה כשהיתה חולה, אמר שאינו מוכן להרגו. הבטיח להתקשר עם מנהל משרד העבודה, מר ארצישווסקי, אשר, כפי שידוע לו, מחביא בחורה יהודיה, ואולי יסכים להחביא גם את הד"ר צ'רניאק ואשתו. כששמע מנהל העבודה את הסיפור, הסכים לקבלנו, בזכרו את העיברה הערורה את הסיפור, הסכים לקבלנו, בזכרו את העיברה התפואית שקיבלה משפחתו.

בזמנים האלה עוד היה קיים עוצר החל משעה 7 בערב. לפני השעה הזו היינו חייבים ללכת, מבית הדודה לארצישבסקי. היינו חלושים ביוצאנו מתחת לריצפה. הדודה לקחה אותי ומנהל העבודה את בעלי, תחת הזרוע, כשאנו מחופשים לאיכרים וחזרנו לאנטופול דרד השלוס געסל. הגענו לביתו של מנהל משרד העבודה, והוכנסנו שוב לעליה שברפת. המגורים היו בבית שהיה קודם בגבולות הגיטו, מצד שמאל של רחוב קוברינר. ובכן חזרנו לגיטו והיינו, לצערנו הגדול, 2 יהודים בודדים, עזובים ואומללים, המחכים יום יום לבקורה של המשרתת הטובה של מר ארצישבסקי. היא היתה מביאה אוכל ובוכה מהתרגשות בראותה את "דירתו" של רופא והרוקחת מאנטופול. מר ארצישבסקי היה בערבים מתגנב לרפת, עולה בסולם ובלחש מספר על המלחמה ועל הנא־ צים ששנא אותם הן בתור פטריוט פולני והן בתור איש משכיל, אינטליגנטי־אנושי. הוא נתז לנו עידוד לסבול עד שתבוא הגאולה.

הרב יעקב פסטר

על אלה אני בוביה

על אלה אני בוכיה, על גדולי התורה, ארזי הלבנון, קדושי עליון, שלא פסקו מגירסא כל ימי חייהם ומסרו את נפשם על קידוש השם, בעד קדושת התורה, קדושת עמנו וסדושת ארצנו!

עירנו הקטנה אנטופול היתה ככל העיירות במחוז קובר רין, מעטה בכמות ורבה באיכות. יושבי העיירה מהם בעלי מלאכה, מהם בעלי שדה ומהם בעלי מסחר. רובם ככולם ינקו פרנסתם מבני העיר ומאכרי הכפרים שבסביבה.

יהודי המקום היו יהודים פשוטים באפיים ובדמותם, אבל גדולים ברוחם ובנפשם. אדוקים בתורה ובמצוות. באמונתם הפשוטה מוכנים היו למסור את נפשם על קוצו של יוד מתורתנו הקדושה, וכל מגמתם בחיים היתה להגדיל תורה ולהאדיר.

אוהבי תורה היו ומוקירי רבנן. כל מי שזכה להעמיד בנים בני תורה היה נחשב לעשיר גדול. כל מי שלא ראה שמחת האב בבוא בנו מן הישיבה, לחופשת חג הפסח או

חג הסוכות, לא ראה שמחה מימיו! עיירתנו הקטנה גם העמידה רבנים גדולים ששמעם נודע ברחבי המדינה.

נעלה דברים אחדים על דבר בני הישיבות בני עירנ: שנפלו בידי המרצחים ימ"ש.

מחוייבים אנו להעמיד מצבת זכרון לאלה שהלכו לעולמם בלי שם ובלי זכר, אבל אין עושים נפשות לצדיקים — שדבריהם הם הם זכרונם!

באנטופול היו יותר מעשרים בחורים שלמדו בישיבות גדולות. אחד עשר מהם נפלו על קידוש השם.

הראשון שכדאי להעלות את שמו הוא הרב ר' משה נודל ז"ל, מוסמך ע"י רבנים גדולים בפולין. הוא למד בישיבת ברנוביץ, ואח"כ למד בישיבת קמיניץ. הוא היה אחד המתמידים היותר גדולים בישיבה, שקדן גדול ובעל זכרון נפלא. למד כל ימיו בשקידה יתירה ובאהבתו הנא־מנה לתורה לשמה. אביו היה סנדלר ועני מדוכא, אבל עשיר היה בחלקו שזכה לגדל בן גדול בתורה. ר' משה נודל נשא אשה מדאמאטשעווע, את בתו של אחד מחשובי העיר. הוא עסק בתורה ובפרקמטיא, ותורה ודרך ארץ נעשו לו אחיות שלובות עד יומו האחרון שמסר את נפשו נטהורה לבוראן.

לזכר עולם נזכיר את הרב ר' יצחק קלוג ז"ל. אביו היה אופה. ר' יצחק קלוג למד כל ימיו בישיבות, ועיקר לימודו היה בישיבת קמיניץ בה קבל סמיכות מרבנים חשובים. הוא היה שקדן נפלא, וכל כוחותיו השקיע בלמוד

התורה. הוא הצליח הרבה בלימודו וביחוד בפוסקים. היה בעל מזג טוב ומוכתר במדות טובות. היה אהוב על הבריות ועל המקים. נשא אשה מפינסק ועסק בפרקמטיא עד יומו האחרון כשהחזיר את נשמתו הטהורה ליוצרה.

אחד מחבריו היה הרב ר' יוסף קיסילוב ז"ל. הוא למד בישיבות קלצק ובריסק. עוד מנעוריו ניכר בו כשרון נפלא. במוחו החד היה מחדש חידושים נפלאים בתורה. נשא אשה בת שרשב ועסק בפרקמטיא עד יומו האחרון. יהי זכרו ברוך!

האמת נתנה להיאמר, אודה ולא אבוש, שאין לי מלים להביע ולהעריך את ערכו הרם של אחד מבני אנטופול, הרב שמואל ווארשא ז"ל. ר' שמואל ווארשא למד בישיבות קוברין וקמיניץ. היה ידוע בשם "העילוי מאנד טופול", וידוע כי בישיבות פולין וליטא היו מדקדקים בשבחים מסוג זה. הוא היה בעל זכרון נפלא ושקדן גדול. שם לילות כימים בלימוד תורתנו הקדושה. ראשי הישיבה היו משתעשעים עמו בחידושי תורה ובפילפולי אורייתא. היה בעל כושר ביטוי מצויין והשאיר אחריו הרבה חידושי תורה בכתב. כתב גם מאמרים בעתון השבועי חידושי ווקרים מפז. "דאָס יידישע וואָרט" ובעתון "דגלנו", וכל דבריו היו נחבדים ויקרים מפז.

ר' שמואל וורשא היה גם מטיף נעים ודרש ברבים, דבש וחלב היו תחת לשונו! במזגו הטוב היה אהוב על הכל. עסק גם בצרכי צבור באנטופול. היה אחד המיסדים של החברה "תפארת בחורים" באנטופול. ארגן את הנוער הד-תי מטעם "המזרחי" באנטופול, להכשרה חלוצית.

הרב יעקב פעסטער. רביעי מן היישבים משמאל כנגד הציין

אביו, ר' בנימין וורשא היה ידוע כתלמיד חכם ובעל מעשים טובים. ביתם היה פתוח לעוברים ושבים. יהי זכרם ברוד.

בלב כואב, נשבר ונדכא אני מעלה דברים אחדים על הרב ר' חיים סירוטה ז"ל. הוא היה אחד המצוינים בישי־ בות. למד בישיבות קוברין ומיר. בעודו צעיר לימים הרעיש את העיירה במוחו החד. היה למדן גדול, נעים ואהוב במידותיו הטובות. היה גם עסקן ציבורי ועסק בצרכי ציבור באמונה. הגיד שעור בגמרא בבית המדרש הישן לפני הלומדים ולפני חשובי העיר. הסברתו בתלמוד ובפר־ סקים היתה נפלאה. כל בני העיירה אהבו אותו אהבת נפש. הוא נשא את בתו של רבנו הרב ר' משה וולפסון זצ"ל. ועסק בפרקמטיא עד יומו האחרון. אביו ר' אביגדור סיר: "תלמיד חכם ועסקן ציבורי גם יחד. היה בעל צורה נאה תלמיד חכם ועסקן ציבורי גם יחד. היה בעל צורה נאה והיה גם אחד החזנים היותר חשובים בעיר. אך למותר הוא להאריך על דבר משפחת סירוטה, כי היתה ידועה אף לתינוקות של בית רבן, יהי זכרם ברוך!

לזכר עולם ארשום דברים אחדים על דבר בני הישיבות הצעירים. אחד מהם היה ר' צבי ארליך ז"ל, שלמד בישיד בות פרוז'נה וקמיניץ. פומיה לא פסק מגירסא. היה צדיק במעשיו וצנוע בדרכיו. הוא נועד לגדולות אבל נקטף בדמי ימיו.

ר׳ יחיאל וולפסון ז״ל, בנו של רבנו הרב דמתא, היה גדול בתורה עוד בהיותו צעיר לימים. למד בישיבות בר־

נוביץ וקמיניץ. העידו עליו כי תורה מחזרת על אכסניה שלה.

ולזכר עולם נרשום את הבחורים היקרים והנחמדים: דויד פרידמן — ר' לייב גולדברג — ור' אלטר גולדברג, ר' ישראל מיכאל וולינץ ואחיו יצחק וולינץ, ור' פנחס פוסטול, שלמדו בישיבות ברנוביץ וקוברין. היו אדוקים בתורה ובמצוות עד יומם האחרון כשכבה אורם בידי מרצחים ארורים.

כפופי ראש עומדים אנו על קבר בני עירנו. שנחצב בתוך לבנו. שנפלו בידי מרצחים אשר הרגו את עוללינו וטפינו. גמולי מחלב, עתוקי משדים, שלא חטאו ולא פשעו. הרגו ולא חמלו.

קול דמי עמנו צועקים מן האדמה: "ארץ אל תכסי דמנו!"

הלב כואב ומטפטף דם, והקריאה מתפרצת מעומק הלב: "עד מתי. אל, יחרף צר ינאץ שמך?" "אל נקמות הופיע! שלם להם גמולם בראשם! למה יאמרו הגויים איה אלהים?"

מאמינים בני מאמינים אנו. גזירה היא מלפניו ואין להרהר אחריו, אבל מאמינים אנו גם בהבטחת "לי נקם ושלם". וקרוב הוא יום אידם יום תבוא רעתם עליהם. ישתו מכוס התרעלה ויקבלו שכר פעולתם, יכירו וידעו כל יושבי תבל כי יש דין ויש דיין ומלכותו בכל משלה!

שושנה כץ

חיי האימים שלי בגיטו אנטופול והצלתי

בעיירה גרו עם משפחותיהם מספר גרמנים אשר מלאו תפקידים אדמיניסטרטיביים שונים, והם העסיקו בעבודות בית בחורות יהודיות מהגיטו ובתוכן גם אותי. באחד הימים בשובי מעבודתי הלכתי לבקר אצל חברתי, אולם לחזור הביתה אל אמי כבר לא יכלתי. המהומה היתה נוראה ואמה של חברתי לא נתנה לי לעזוב את הבית. באותו לילה, בשעה 6.00 לפנות בוקר, התחילה ה"אקציה" מס' 2, ובשובי הביתה כבר לא מצאתי את אמי. כפי שמסר רו לי אחר־כך דודי ודודתי, שהסתגרו בגן ביתנו, היא נלקחה ל"ברוננה גורא" יחד עם כולם.

הגרמני המקומי שאצלו עבדתי בא אל ה"יודנראט" ושאל עלי, מאחר שלא באתי לעבודה. הם הראו לו מקום המצאי, אולם פחדתי ללכת אתו והתחלתי למרר בבכי.

הגרמני התחיל להרגיעני וגם איש ה״יודנראט״ אמר לי שאלך עם הגרמני לביתי ולא אפחד, כי האקציה כבר נגמרה. הגרמני נאות ללוותני לביתי.

על דלת הכניסה של ביתנו היה כבר כתוב "הכניסה אסורה".

בעזרת הגרמני חדרתי פנימה. התחלתי לחפש בחדרים ולקרוא "אמא"! "אמא"! אך הכל היה לשוא, היא כבר לא היתה בחיים. לקול קריאותי בחצר ובגן, נענו דודי יעקב לייב ודודתי סטירה. הגרמני הרשה להם להכנס לביתנו ורשם על הכניסה שברשותו גרים פה יהודים.

הלכתי עם הגרמני לעבודה, ולצערי לא היה גבול. הגר־ מני הראה לי יחס אנושי, הציע לי לאכול, וכשגמרתי

את העבודה, בידעו שאני מפחדת הציע לי ללון בביתו. אך אני חזרתי הביתה. הדוד והדודה, בתם וילדתה יצאו גם אני חזרתי הביתה. הדוד והדודה, בתם וילדתה יצאו גם הם ממחבואם והרגיעו אותי במדת יכלתם. החיים חזרו למסלולם וכך חלפו כשלשה חדשים. ושוב ביום בהיר אחד הופיעו המכונות המכוסות בככר השוק, ובביתו של נותן העבודה שלי הרגשתי לפנות ערב את התכוננותם של אנשי הס. ס.; שוב נעשו הכנות לקראת משהו. באותו ערב חזרתי יחד עם כולם למקום המחבואים.

לפנות בוקר שמענו צעדים בבית וקולותיהם של אנשי הס. ס. שהסתובבו בחדרים וחפשו את מקומות הסתר של קרבנותיהם. הכניסה למחבוא שלנו היתה מוסווה על־ידי המטה שעמדה על פתח המנהרה. אחד מאנשי הס. ס. הסיט במכת מגפו את המטה, פרץ את מכסה המנהרה וכמובן מצא את כולנו. בחדר אחד היו הדוד והדודה, בתם ליפשה עם ילדתה לילה, בתם השניה, איטקה, בעלה וילדתם אסתרקה בת 12 וילד כבן 9, ואני אתם. הס. ס. פקדו עלינו להתקדם אחריהם דרך החצר בשורה ערפית, כשאחד מהם ומגלב בידו הולך בראש והשני, בדמות מפלצת, סוגר את התהלוכה.

יחד עם אנשי הס.ס. נמצא בא־כח ה"יודנראט", בחור בגילי בשם חיים אפשטין. בלכתנו לחש לאיש הס.ס. שמא־חורינו. כי אני היא חברתו. והגרמני לחש לי להסתלק. צייתתי לו וחמקתי לעבר הבית, ובמהירות הבזק חדרתי שוב למנהרה. הבית היה ריק מנפש חיה. נותרתי לבדי.

בשעות אחר הצהרים שמעתי לפתע בכי והכרתי את קולה של בת דודי איטקה. עליתי למעלה ולעיני נתגלו איטקה ובעלה (שמו שכחתי) וילדתם אסתרקה, אחותה ליפשה וילדתה לילי: הוריהם — דודי ודודתי — ובנם בן ה־9 הובלו למקום החיסול. ליפשה ולילי שאף הן היו אתי בשעת החיפוש בביתנו, גם הן הצליחו לברוח מהשורה יהסתתויו. מבלי שאדע על כך, בין שני הארונות שעמדו

שישנה כץ

בחדר הכניסה. ואני עברתי על פניהן במנוסתי מבלי להר־ גיש בהן. רק עם בואה של האחות עם בעלה ובתם יצאי גם הן ממחבואם.

ושוב חלפו כ־4 חדשים. שוב נלקחו אנשים לעבודה. הימים ימי סתיו ימי אסיף תפוחי אדמה מהשדות. בגיטו נשארו בסך הכל כ־300 נפש.

לפנות בוקר, בעודנו ישנים, שמענו צעקות אימה מבחוץ, וכשפתחנו את החלון נתגלתה התמונה המוכרת של המון אנשי הס.ס. והמשטרה, מזויינים מכף רגל עד ראש, ועזו־ ריהם השוטרים הנאמנים מבין התושבים הנוצרים, כשהם רודפים אחרי קרבנותיהם. רק עם כותנתי לעורי קפצתי החוצה לחצר ביתנו ומשם חדרתי לגן השכן הנוצרי. רצתי לאורך המשעול הצר, כשלפתע השגחתי בערימה של תר׳ מילי אפונה ריקים. התחפרתי בתוך הערימה ועצרתי את נשימתי. על־ידי עברו הציידים אולם בי לא השגיחו. כך נשארתי במשך כל היום. בשעות הערב יצאתי ממחבואי, והתחלתי לחפש דרך יציאה מהגיטו. בדרכי השגחתי ליד אחד הבתים בקשישה גרינמן בת ה־80 ונכדה בן ה־7 שניהם חבוקים מתים. התקרבתי לאט אל גדר הגיטו והת־ חלתי לגרוף בידי את האדמה הקפואה ועלה בידי, אחרי מאמצים אל־אנושיים לחדור אל מעבר לגדר. כשאני נזה־ רת לבל ישגיחו בי התושבים הנוצרים, יצאתי דרך הסמטה מחוץ לתחום העירה, והתחלתי ללכת לכיוון החוה הקרובה, שאת אחת מבנות המשפחה הנוצרית הכרתי. נכנסתי לבית ובקשתי את מכירתי ג'ניה לתת לי איזו שמלה ישנה. היא אמרה לי שאלך לכוון החורשה הקרובה, שם נמצאים עוד בורחים יהודים ולמחרת תביא לי לשם שמלה, אם עתה אתן לה את הטבעת שהיתה על אצבעי. היא לא הציעה לי לאכול ואף לא כוס מים. הבנתי, איפוא לכוונותיה ועזבתי את הבית.

כשהתרחקתי קצת מהמקום שמעתי קולות אנשים מדבר רים יידיש, וכשהתקרבתי מצאתי את אשת דוד קפלן, בתה הדסה והתינוקת שלה. כבת שנה. אמה של הדסה התחילה להפציר בבת שתלווה אלי. ואולי נצליח להנצל, ואת התי־נוקת תשאיר ליד פתח בית החווה של הנוצרים, אולי יאמצוה. בקושי שוכנעה הבת לעשות את הצעד הנואש של נטישת תינוקת. היא הניחה מתחת לחלון את פרי בטנה, וכשהתרחקנו מהמקום שמענו את פעייתה של התי־נוקת שהתעוררה משנתה.

הדסה לא פסקה מלבכות כל הדרך. בכי ילדתה שהדהד באזניה לא נתן לה מנוח. בנדודינו באותו לילה, היינו בטוחות שהגענו ליישוב מרוחק מאנטופול, אבל להפתעתנו הגדולה מצאנו שאנו נמצאות קרוב לעיירה. בבהלה התחדלנו לרוץ בכוון הפוך ולפנות בוקר הגענו לחווה.

הדסה לא נרגעה, עזבה אותי וחזרה למקום בו עזבה את אמה ואת התינוקת שלה. ואני הספקתי להסתתר בתוך

ערימת קש שהיתה מונחת על־יד קיר הרפת. כעבור כמה שעות שמעתי קול צעדים מתקרבים ועצרתי את נשימתי מפחד. מישהו ניגש, הרים קמעה את שולי הערימה ולחש: "אל תפחדי, ראיתי שאת מסתתרת כאן, השארי עד הערב ואז תוכלי להכנס לבית". בערב חזר האיש והזמינני אל ביתו, האכילוני והשקוני, והאשה נתנה לי שמלה, מגפיים, חולצה ומעיל עליון — בגדים משומשים, אולם במצב טוב למדי. היו אלה בני משפחת וויטוביץ, שעל מעשיהם האנו־למדי. היו אלה בני משפחת וויטוביץ, שעל מעשיהם האנו־שיים בהצלת יהודים נרדפים יודעים רבים לספר.

וויטוביץ הדריך אותי איך עלי לנהוג במקרה שאתפס על-ידי נאצים או שוטרים מקומיים. במקרה זה עלי להגיד על-ידי נאצים או שוטרים מקומיים במקרה זה עלי לעלית שאינני מכירה את האנשים ושלא ברשותם חדרתי לעלית הרפת, וגם הוא כמובן אינו יודע על קיומי. כך נשארתי במשפחה זו, בה שיתפו פעולה כולם, הבנים והאשה, בהצדלת יהודים שהסתירו במקומות שונים בסביבת משקם ואשר למחסורם דאגו.

באחד הלילות שמעתי לחשם של אנשים שגם הם שוכנו בעליה בסמוך אלי. היו אלה שייע ניידוס וחברו שברחו ממחנה עצורים בקוברין והגיעו אל משפחת וויטוביץ. מעלית הרפת העביר אותנו מר וויטוביץ לבור ביער הסמוך, אשר הותקן כמסתור בזמן ההתקפות, ופה נשארנו שוב כשבועיים.

לבסוף, החליט מר וויטוביץ שלא נוכל להמשיך לשהות אצלו, הואיל והגרמנים התקדמו עד מוסקבה והסיכויים נראו חסרי תקוה —מה גם שהשכנים התחילו לעקוב אחרי התכונה שבחווה. וויטוביץ צייד את כולנו במזון לכמה ימים וליווה אותנו עד מעבר לכפר גרושבה, כדי שלא נתקל בגרמנים שחנו במקום ויעץ לנו להגיע לגיטו פרוז'ני, בו טרם נגעו ביהודים לרעה. הוא גם ניסה לצייד אותי בתעודת זהות (פספורט) של בחורה נוצרית שמתה בימים ההם, אולם מסיבות שונות הדבר לא יצא לפועל.

יצאנו שלשתנו לעבר פרוז'אני ובדרכנו הגענו בערך בשעה שתיים אחר חצות לכפר זאפרוד. התושבים השגיחו בנו. (כפי הנראה, משמר הכפר הזעיק אותם ע"י צלצול בפעמונים). מיד קמה מהומה, התחלנו לרוץ כדי לברוח מהכפר והספקנו להגיע לחורשה בקצה הכפר, ופה נפרדנו בחשכת הלילה.

נשארתי לבדי עד אור הבוקר והבחנתי שדרך החורשה עוברים משעולים שבהם היה עובר בקר לרעות. התרחקתי יותר לעומק היער, כדי שלא להתקל בו. שם ביליתי את כל היום. לפנות ערב בהיותי רטובה כולי מהגשם שירד, וקפואה לחלוטין מהקור, החלטתי לגשת לכפר ולנסות מזלי בשנית. דפקתי על בית אחד האכרים. הוא יצא ושאל מי אני, וכשהכיר שאינני מבנות המקום הגיף את הדלת. שאבתי קצת מים מהבאר שבחצר, הורדתי מהגדר שק רטוב, בו כסיתי את ראשי והלכתי לאורך הכפר עד קצהו

השני. בצאתי מהכפר פגשתי לתמהוני שוב בשייקע ניידוס וחברו, ושלשתנו שמנו פעמינו, בעצת שייקע, לחווה הקרו־ בה. שייקע הציע שתמורת 10 דולר שיש ברשותנו יבקש מאכר שיאכסן אותנו ללינת הלילה.

אכר אחד אמנם הסכים, פתח את הרפת והכניס אותנו, אולם עוד בטרם חלפה שעה הופיעו שוטרים שהוא הזמין והם הוציאו אותנו החוצה. ספגנו מכות רצח, אני הופרדתי מחברי והשוטרים הביאוני לתחנתם. המפקד שדיבר פול־ נית התחיל לחקור אותי למקום מוצאי וכל יתר הפרטים. תוך החקירה התחלתי לדבר על לבו שירפה ממני ויתן לי ללכת לגיטו פרוז'ני כאילו בו נמצאים קרובי. הצלחתי להשפיע על רגשות אנוש שבו, ואפילו דמעות נראו בעיד ניו, לשמע כל מה שעבר עלי והוא נאות לשחררני. הוא יעץ אותי לחכות עד לפנות בוקר, ויחד עם האכרים המו־ בילים שחת למשקיהם אוכל להתקדם לעבר פרוז'ני. כשעז־ בתי את המשטרה ירד גשם, ובחושד לא ידעתי לאז לפנות. השגחתי בערימת שחת מתחת לגגוז מותקו במיוחד. חדרתי אל מתחת לשכבת השחת ונרדמתי. כשהאיר היום ראיתי עגלות אכרים טעונות שחת מתקדמות לכיווז הגבול שהגד רמנים קבעו משום מה בקרבת פרוז'ני. נצמדתי לאחת העגלות, מבלי שהאכר ישגיח בי והלכתי אחריו. לפתע פנה האיכר הצדה ואני מצאתי עצמי מול הגבול. איכרה שהובילה עגלה עמוסה כרוב באה לקראתי, ולשאלתי אם ראתה בדרך גרמנים ענתה לי שאני יכולה להתקדם ללא חשש, הגרמנים נשארים בבתים בגלל הגשם ועסוקים במ־ שחק קלפים. עברתי את הגבול וכאשר התקדמתי כשני קילומטר הגיחו מצד היער שייע וידידו. הם סיפרו שעלה בידם לשחד בכמה דולרים את השוטרים וכך ניצלו.

החלטנו להתקדם בנפרד, כשאני הולכת לפניהם בתפקיד של גשש. לפתע הופיעו לנגד עיני שלשה אנשים, כלם לבושים מדים גרמניים. אחד מהם דיבר פולנית והשניים דברו גרמנית. משהשגיחו בי צעקו אלי: "האַלט״! העמד דתי פנים שאיננני מבינה והמשכתי ללכת, אולם הפולני הדביק אותי וברוגזה עצר בעדי בצעקו: מדוע אינך נשמעת לפקודה, הגידי מי את, רוסית, יהודית או פולנית? עניתי שאני רוסית, עבדתי באסיף תפוחי־אדמה בכפר הסמוך, והנני חוזרת עכשיו לכפר השני הסמוך לפרוז'ני. "הראי את תעודותיך", פקד שוב הפולני. עניתי שבכפרנו עדיין לא ניתנו שום תעודות. אחד הגרמנים אישר שאמנם עוד לא ניתנו תעודות, וכך נתנו לי להמשיך בדרכי. שני חברי שהלכו אחרי השגיחו בנעשה ונמלטו לתוך היער.

המשכתי ללכת ובקרבת פרוז'ני פגשתי בעגלה ובה שני נערים עם סימן ההיכר, הטלאי הצהוב, על חזיהם. הם הכירו שהנני יהודיה ויעצו לי להסתתר למשך היום בבית החרושת ללבנים הסמוך, ובערב יכניסו אותי לגיטו יחד עם הבנות העובדות בשדה בהוצאת תפוחי־אדמה, וכך היה.

בבואי לגיטו פרוז'ני פניתי לבית יאשא ליפשיץ, תושב אנטופול. הוא הגיע לכאן עוד בטרם נקבע הגיטו, כאשר

הלשינו עליו הנוצרים שהוא קומוניסט, ואחרי שספג מכות רצח — עזב עם משפחתו את אנטופול ועבר לפרוז'ני. הפגישה עם המשפחה היתה רבת מתח, הם הרבו לשאול על כל מה שעבר על אנטופול עיר מולדתם, ועל חיסול הגיטו. מר ליפשיץ חזר הביתה בחברת כמה אנשים ובי־ניהם, כפי שנודע לי אחר־כך, נוצרי אחד. כולם לבושים כיהודים בני הגיטו עם הטלאי על חזיהם, אולם היו אלה פרטיזנים שכבר החלו אז לפעול בסביבה.

שהותי בגיטו פרוז'ני ארכה בערך כ־8 חדשים. מדי פעם באו הפרטיזנים לבית ליפשיץ, ואני קשרתי אתם לאט לאט היכרות, ולבסוף הצעתי לאחד מהם, יוזיק – בחור יהודי מקארטוז'בירוזה, שיספחוני לחטיבת הפאר־ טיזנים.

בליל חורף אחד, כשסופת שלג השתוללה בחוץ, ניתק־ נו את חוטי הגדר ועברנו לריכוז הפארטיזנים שבסביבה,

מצויידים בכל סוגי נשק קל ותחמושת. בשורות הפארטיזנים פעלתי עד יום השחרור בחודש אוגוסט, היא תקופת קציר התרואות.

* * *

החלטתי לבקר באנטופול מולדתי. גלמודה, ובידיעה ברורה שלא אמצא מישהו ממשפחתי בחיים, שמתי פעמי למקום בו עמד הבית בו נולדתי וגדלתי. על הגבעה עליה עמד ביתנו נעמדתי והעליתי בדמיוני את הבית, חדריו ומוצאיו. ימי הילדות הטובים חלפו ביעף לנגד עיני, כל זה היה ואיננו. דמעות חנקוני ועזבתי את המקום.

זה סיפורי הבלתי גמור, כי לאמיתו של דבר אין בכחו של אנוש למצות את תיאור האסון שפקד את כל בית ישראל ואת קהילת אנטופול בתוכו.

פנחס צירניאק

פעולתו של רופא מחתרת מאנטופול

(גישה יהודית מול גישה נאצית)

ב־1941, כאשר האיינזצקומנדוס (Einsatzkommandos) של הימלר וקלטנברונר הגיעו לארצות אירופה המזרחית, מטרתם היתה לחסל אנשים. שלא דומים להם או לא נחוצים למטרותיהם: יהודים, צוענים, קומוניסטים, פר־טיזנים, אינטלקטואלים, לאומנים ושוחרי חופש; חולים, תינוקות והורים זקנים (שלא יכולים לעבוד ביצור כלי מלחמה). רופא, יהודי ופרטיזן, היה בעיניהם "פושע משולש", מסוכן ביותר עבור גדולתו של הרייך השלישי.

עברו 4 שנים. דפדף דף היסטוריה חדש. באיחור, באיחור רב, חזר הצדק לעולם, וגם באיחור החל לשפוט את הרוצחים המדופלמים, המקצוענים, אחרי שהספיקו לשפוך 24 מיליון ליטרים דם יהודי, מבין ה־52 מיליונים סד הכל ששפכו כמים. וכן להפיק טונות של סבון משא־ ריות השומו שנשאר עוד בגופם של היהודים המורעבים שהושמדו (ראה כתבה באידיש, דוקומנט 1). עפרו של הרוצח הראשי הפריח הרוח ותלייני המשנה שלו חלקם קיבלו פסק דיו וחלקם עדייו מתחרים כעת עם "הגאונות" של הפרפלוכטע יודן, בכדי למצוא חורים בקליפת הארץ ("פוטאיניקים") שיד הצדק לא תשיגם. הפישע המשולש הנ"ל (יהידי + רופא + פרטיזן) בעל פסק־דין מוות לפי חוקת היטלר, חזר מהיער, מהמחתרת העירה לשם מילוי תפקידו כרופא. הוא סיכם והשווה פעולתם של ההומוצידים, ה"אובר"מנשים" מצד אחד, ושלו, החיה הנרדפת, ה-פרפלוכטר יודע", הצועני, הז'יד, מצד שני. הוא החל בחיפוש אחרי חבריו הריפאים ונודע לו:

פנחס צ׳רניאק

האחד, מבריסק, (א.ה.) שפך חומצה גופריתנית על רוצחיו, שבאו לקחתו לאגזקוציה וקפץ מהקומה הגבוהה בבית מגוריו — העדיף כך לגמור את חייו הצעירים מאשר מנוקב בכדורים מתוצרת גרמניה. אחר מקוברין (א.ג.) הכין שני רימונים וזרקם על אויביו ועל עצמו. את השלישי בהורודץ (ז.א.) הכריחו לחפור ביר ע"י רפת בחצר ולשם הפיליהו גוסס ביחד עם אשתו כשבזרועותיה ילדם בן השנתיים. הרביעי, בעיר סמוכה דרוהיצ'ין הזריק לעורקיו מנה מספקת של מורפיום בעוד מיעד: חמישי זכרינם לברכה לא עזבו את העדה שטפלו בה קודם. נרצחו כמו רבבות של אחים ואחיות והיטלו לקבר משיתף. בעיירה הליטאית שלי נספו מידי הנאצים משך שנה יחצי: 2 רופאים צעירים. רופא שיניים. 2 ריקחים

ו־3 עוזרי רוקחים, 2 פלצ'רים, 2 מילדות, 3 אחיות וכוחית־ עזר רפואיים אחרים (ראה לוח מס' 1).

: שאלות יחיד, עזוב ועלוב. לא פעם שמעתי שאלות יהודים רבים לא הצליחו להציל עצמם ועמדו בתור מאורגן לההרג? אשיב בשאלה: אילו היו האפשרויות להצלה? התשובה: 1) להסתתר אצל טובי לב, לא יהודיים; 2) להתחבר עם לוחמי היערות; 3) לעבור למקום זר עם תעודת זהות מזויפת של לא־יהודי. אבל אז נשאלה השאלה איך לבצע? א) לברוח מוקדם במתוכנן בעוד מועד: ב) לברוח בזמן אקציה, חיסול חלקי או סופי של הגיטו. הדרך הראשונה היתה קשורה עם רפרסיות חמורות של האוקופנטים: אם נעלם איש מהגיטו הוציאו להורג תחתיו 50 עד 100 אחרים, קרובים ומכובדי העיר. ומי רצה לנסות להנצל במחיר כה מחריד? הדרך השניה דרשה מהמבצע כח פנימי רב ורצון עז לחיות, לחיות למרות המחלה הפסיכית "שיתוק שלם של הרצון לחיות" או טוטופלגיה (Psychological totoplegy), שאחזה את המתגוררים בגיטאות. ממבט רפואי, מחלת שיתוק זו היא הסיבה העיקרית שקל היה להומוצידים לחסל מיליו־ נים. איך הם הגיעו לגרום לטוטופלגיה? נא לתאר: לקחו אנשים עד אז חופשיים. תרבותיים, אינטלקטואלים, פעילים במדע, מסחר ותעשיה, בעלי מקצועות חופשיים, ילדים להורים, אחים וחברים והשפילו אותם במתוכנו באיטיות, בהתמדה, באדישות, לעג ובוז, צחוק ואכזריות בלתי אנושית ליצורים מחוסרי הגנה או אף מליצי־ יושר, לבעלי חיים שלא נחוצים לאף אחד, שאין להם כל ערך, שכל חיה במדים ירוקים, בעל פּרבלום, יכולה בכל עת, בכל מקום, כאוות נפשו השיכורה, להרוג תחת פרטקסט מדומה. סגרו יצורים אלה בגיטאות, בדיחק, עוני, פרימיטיביות, רעב ולכלוך. ניתקו כל קשר עם העולם הקרוב והרחוק, הטילו משטר של איסורים, פקודות, קונטריבוציות, גזל, עבודה כפויה בלי תשלים ובלי כל סיפוק אחר, בתוספת פחד מתמיד מפני מוות, מחנה ריכוז, השמדה בלי דין ובלי סיבה, בלי ויכוח. עם פחד טבעי בפני גילוי "הפוטאיניק" והוצאת אנשים וטף, כמו עכברים מחוריהם והובלתם לקברי אחים או הריגה בו במקום, אחרי מכות רצח. בנוסף לכל לחיות כך, בלי שום תקוה לשינוי לטובה, וכך משך שנה ועוד שנה; 720-360 יום. מה נעשה עם הפסיכיקה של אנשים בתנאים אלו? איזה ערך לחיים בעיניהם? למה לחיות, בשביל מי ומה? מצב זה כה חמור ששמעתי אנשים צעירים וחזקים בעבר, שאתם חכיתי בקבוצה אחת לבואו של אוטו משא אשר יוביל אותנו לבורות ששם יהיה צורך להתפשט ולקבל כדור בעורף, שמעתי כשהם אומרים: "שיבוא כבר הסוף - מהר, אבל מהר! לא רוצים יותר לחיות וכה לסבול" המוות היה שחרור מעול. כשפניתי שם לד"ר ו.ר. הצעיר, שגמר לפני שנה את הפקולטה לרפואה בווילנא ודרשתי: רפי בוא נברח, קיבלתי תשוד בה: "אין ערך, ופה את אמא שלי לא אעזוב". מחלה פסיכית זו ושמה טוטופלגיה מנטלית אוטוקונדמנציה למות, אוטודגרדציה לאפס עם רויגנציה מחיים, היא

שעזרה להומוצידים. רק שארית של כח פנימי רב, אל־ אנושי, בלתי רגיל ושל תקוה קלושה דחקו יחידים לנסות מזלם. וכשהצעד הראשון, הבריחה, הצליחה, נשא־ רה עוד דרך ארוכה להישאר בחיים, אחרי הבריחה.

דרך זו מהגיטו במצור, מכיכר ההסעה למקום מקלט, היתה קשה. מסוכנת וסיכויי ההצלחה קטנים. אלה שעברוה עשו זאת לא לפי כלל יחיד ולכל אחד אודיסיאה משלו. הנה אחת מהן אנטיפולאית: אפריל 1942. איכר מופיע אצל הרופא היהודי עם "אשור" של הג'נדרמריה הגרמנית בזה הלשון: "מאשרים לזשיד הרופא פ. צ. לעזוב את הגיטו למשך 12 שעות ולבקר חולה בכפר ה.״ עגלה מביאה את הרופא לבית בקצה הכפר. לחדר נכנס חולה צהבת. לבושו, אקדחו, אוטומט על כתפו ורימונים בחגורתו מעידים מי הוא, אשר־אומר: "אתה נרדף ואני. לנו אמונה בך. עשה ושתוק. יבוא הזמן ונעזור לך". אפּיזודים דומים חזרו. אוקטובר 1942. האיינזצקומנדו הקיפה את הגיטו לשם חיסול סופי של כ־300 תושביו האחרונים. הרופא החליט: "לא אלך להתפשט על שפת הבור, לקבל כדור בראש וליפול על גל גופותיהם שקדמו לי". הצליח בנסיון השלישי לברוח מה,,אומוצפלאץ". שדות, רפת, חורבות, ערימות קש, תת־רצפה, אלה ממקומותיו וכתובותיו של האקדמאי היהו־ די בימים הללו, עד שהתקשר עם אנשי היערות והרופא היהודי שברח מידי ציידי אנשים החל לפעול כאיש

ד"ר פ. צ'רניאק וצוותו הרפואי בשירותו בפרטיזנים

נחוץ למישהו. החל להתמסר בליבו ובנפשו למציליו. הוא מצא ביער יוכני, בסביבות הכפר אודרינקה, מחוז אנטופוליה קבוצה של כ־30 אנשי מחתרת. מגורים באוהלים או על העשב תחת עץ. סביב ביצות. נשק עדיין מועט. היום פה מחר במקום אחר, כי הגרמנים סביב אורבים ושולחים מרגלים. מצב חירום תמידי. אולם הינך נושם חופשי, בידך נשק לדו־קרב ובליבך תקוה. לא חשוב גם שחוץ מידיעותיך המקצועיות שבקליפת המוח, אין לך דבר: אין תרופות, מכשירים, עזרה מקצור עית, פינת עבודה, אור וכדומה. גם בתנאים אלה העבודה מתקדמת, והיות וקיים רצון עצום והתנדבות ללא גבול. הנך חופשי ושווה בין שווים. עליך אחריות מוחלטת בעניני בריאות של המחנה ומאמינים בך. הרופא היהודי החל לפעול.

הבדיקה הראשונה של כל הלוחמים נעשתה מאחורי סדין שבין שני עצים, על שמיכה פרושה על העשב. במקום סטטוסקופ — מטפחת־אף. התברר שהחצי מהאנשים סובלים מ־Scabies. מיד הוחל בטיפול. הביאו גופרית סובלים מ־Scabies מיד הוחל בטיפול. הביאו גופרית ושומן חזיר (Adeps suilli) והרוקחת ג. צ. אשתו של הרופא, שגם היא ברחה מהגיטו במצור. הכינה משחה גופריתנית 20%. במשך מספר ימים התפשט ריח הגופרית בין עצי היער. בביצה קרובה רחצו את הגוף, חלק מהבגדים הרתיחו והיתר זרקו, שרפו. כעבור כשבועיים מהבגדים הרתיחו והיתר זרקו, שרפו. כעבור כשבועיים לנוח, לישון". המשחה של "הפושע" המשולש — הרופא לאוהדים, לאוכלוסיית כפרים, שביניהם היו רבים החולים בסקביאס, והיתה לעזרה. זוג היהודים שברחו מהציידים הפכו לאנשים ברוכים.

באותו זמן: ההיסטוריה מספרת, בהתאם לכתוב בדו־
קומנט מס' 94 של הטריבונל בנירנברג לפושעי הנאצים:
רופא גרמני, עם דם כחול בעורקיו, של האיינזצקומנדו A
רופא גרמני, עם דם כחול בעורקיו, של האיינזצקומנדו המצא בין יהודי Newel ו־Scabies מקרים של האבחנות (האם זה באמת היה Scabies אף אחד לא יודע. האבחנות של בעלי הדם הכחול לא פעם היו כוזבות). כאפידמיולוג חרוץ דרש רופא זה פעולות חיסול המחלה, לשם מניעת התפשטותה. הפעולה בוצעה בצורה אוריגינלית, היטל־ריסטית, נבזית: ב־Newel הנה שיטה של רפואה ציבורית, יהודים ובתיהם נשרפו. הנה שיטה של רפואה ציבורית, וריפוי המחלה ללא קרבן של אלפי אנשים במחוז אנטופול וריח שריפה וערימות אפר בתים + ריח סיד מקברי אחים של 1,665 איש יהודים, 1,665 קרבנות אנוש במחוז Newel אור מול חושך, שחור מחושך.

סוף 1943 — התחלת 1944. תנאי עבודתו של הרופא פיוטר ארונוביץ', הפושע המשולש, שופרו. היקף פעולור תיו התרחב. היינו כבר 700 איש בשני מחנות: קבוצה לוחמת (כ־400 חייל) וקבוצה משפחתית, נסתרת במקום מבטחים, באזור ביצות ספורובו (Sporowo). לשם שלחתי את הרופאה טרושניקובה, שהגרמנים הביאו לאנטופול במקומי והיא ברחה אלינו בהתחלת 1944, כשהמצב בחזית

הורע לגרמנים. היהודי ואשתו נשארו במחנה האופרטיבי. מספר הקרבנות עלה וכן מספר הפצועים והחולים. היחיד דה הפרטיזנית לקחה על עצמה לספק עזרה רפואית לאוכלוסיית הכפרים שבהם חנתה, היות והיה אסור לנסוע לעיר המחוז אנטופול. העבודה היתה מרובה.

א. אורגנה מרפאה פרטיזנית — בתחילה באוהל ואחר־
כך באחד מבתי הכפר, אליו פרצה הקבוצה. לרשותו של
הרופא הוקצב חייל אדיוטנט, סוס ועגלה, ואמצעי אריזה.
עיבדנו תוכנית לפיה יכולנו לארוז במהירות את המרפאה
ולעזוב את המקום ביחד עם המטה, בשעות חרום. מרפאה
זו פעלה כל שעות היום והלילה — כי התנועה במחנה
היתה תמידית: קבוצות של לוחמים היו חוזרות ושוב
יוצאות לפעולות קרב, חבלה, גישוש, קשר ואחרות.
פרטיזנים מקבוצות אחרות היו באים או עוברים בדרכם
למטרותיהן וביניהם לא מעט שהיו זקוקים לעזרה רפואית.
חולים מהאוכלוסיה היו דופקים על הדלת אחרי שקיבלו
רשות כניסה לאזורנו, מידי אנשי אמון.

ב. סודר בית מרקחת פרטיזני ונאספו מכשירים. באסי־ פה כללית נתבקשו החיילים להביא שאריות תרופות שימצאו בבתי הכפרים. הפעולה הצליחה: עד מהירה הופיעה ערימה של שקיות וקופסאות עם כדורים, זריקות, משחות, אבקות. הרוקחת עסקה במיון הרכוש. בתי מרקחת של הנאצים היוו מקור שני לתרופות. אנשי הרייך השלישי היו מוכרים בעד שומן חזיר לאנשי קשר שלנו תרופות לפי רשימות של הרופא היהודי. לבסוף גם השירות הרפואי המרכזי של החטיבה הפרטיזנית היה שולח מזמן לזמן אספקה מסויימת. כבנק הדם שמשו בקבוקים עם מים פיזיולוגיים אחרי סטיריליזציה בפח לסמוגון. אורגנה גם "מעבדה קלינית" לבדיקות חימיות של שתן. איסוף מכשירים רפואיים נעשה בדרך דומה, בנוסף להמצאות מקומיות. למשל: פלשנו לכפר דמידוב־ שצ'ינה. כעבור שעה מתייצב תושב ובוכה: "עזרו, אשתי הולכת למות ". התברר: מטרורגיה, הפלה בחודש השלישי. אין מכשירים לגרידה. גוייס נפח הכפר ועבד שעתיים: ממקלות ברזל שבשימוש לניקוי הרובים עשה לי מלקחיים (כאילו Museux). למקל ברזל אחר חיבר חתיכות פח מנחושת של בטריות כיס ונתקבלה קירטה. משפופרת אלומיניום בעובי שונה, אשר היו בשימוש בכפרים לדסטי־ לציה של סמוגון (וודקה) נעשו הגרים. בדרך דומה נוצר ספקולום, אשר השלים את מערכת המכשירים הגיד נקולוגיים. סיר שימש לסטריליזטור ושולחן מטבח הפך לגינקולוגי. נעשתה גרידה והדימום חדל. האשה הבריאה. ההריון הבא יהיה מוצלח יותר. בכפר אחר (דרבנויה) אשה הרה התחילה ללדת ויצאה שלישיה. למזלי, היה הכל כשורה. קשרתי חבלים של הטבור ועשיתי מסג׳ של גוף הרחם לשם היצאת השליה, שאיחרה לצאת. באותו זמן הרופאים הנאציים חסלו דמומי רחם טבעיים אצל יהודיות במחנה ריכוז, בשיטות אחרות לגמרי. במטרה שלא ייכנסו להריון בעתיד. ושוב שיטות טיפול גינקולוגי ומילדות של רופא יהודי מול נאצית: טיפול

בדימומי האשה במטרה האנושית להבריאה ולהציל פריונה לעתיד, מול שיטת קסטרציה של הימחרשמוניקים ביהור דיות צעירות לשם סטריליזציה וחיסול פריונז.

דאגה מיוחדת של הרופא היהודי היה המצב הסניטרי במחנה הלוחמים, חיסול אפידמיות ומניעתן. בהתחלת שנת 1944 השתוללה באזורנו אפידמיה של טיפוס הבהרויות. החיילים היו לעתים נשארים לישון בכפרים ונדבקים על־ידי הכינים ובדרך זו הביאו את המחלה למחנה. מספר החולים הגיע ל־10. התחלנו בפעולה. בכניסה למחנה בנינו באדמה חדר לדזינפקציה מונעת רגילה עם אדים. שם תלינו את כל הבגדים וכלי המיטה למשך שעתיים. השערות נגזרו וכולם התרחצו בבית מרחץ שדה. הפקודות בוצעו. החיילים שוחררו מהמכה השלישית של מצרים. החולים הופרדו לשם טיפול. התוצאות היו טובות. הגענו למספר כולל של 22 חולים וכולם הבריאו — אף פטירה, אף על פי שבאותו זמן תקפו אותנו הנאַצים, נעזרים על־ידי קוולריה הונגרית, ונאלצנו לעזוב את המקום ולסחוב ארבעה חולים קשים על אלונקות העשויות מענפי עץ ובד.

באותו הזמן, — ההיסטוריה של פשע של אנשי הדם הכחול מספרת: המפקד של האיינזצגרופה "ב", Nebe, מספרת: ב"ל האיינזצגרופה "ב", Nebe שלח ב־10 לאוקטובר 1943 דו"ח גאה לברלין ובו מודיע: בוויטבסק היתה מגפה של טיפוס הבהרויות. היה חשד שמקורו בגיטו, ששם צפיפות. לכן: 4,099 יהודים הוצאו להורג והגיטו חוסל. ב־Radomysl מצאו השלטונות הסני־ טריים שהגיטו כאילו מלוכלך. חשדו שזה עלול לגרום לאפידמיה של טיפוס. לכן 1,668 יהודים נהרגו והפחד בפני אפידמיה פוטנציאלית חלף.

אפשר להבחין בהבדל שיטות העבודה האפידמיולוגית. הרופא היהודי (הפושע האנטי־גרמני) נלחם ביעילות ביערות בתנאים פרטיזניים בכינים מפיצי המחלה וה־ רופאים הפסידו־מלומדים של קבוצת פושעים שחשבה עצמה בפסגת האנושות, נלחמו באפידמיה על־ידי הרג חולים. הראו לבזיונם הן גבורה והן חכמה נאציות מה הן?

דאגה גרמו לנו הפצועים והחולים שהיו זקוקים לאשפוז. ביחס לפצועים היתה האמביציה של הרופא היהודי להחזיר את כולם לשורה ובהקדם האפשרי. ניתוחים קטנים, תחבושות, טיפול בשברים נעשו במקום. ברשותנו היתה כמות גדולה של גבס כשלל מפעולה בכביש בריסק—פינסק, בה נתפס אוטו משא עם כמה דברים נחוצים לנו. פצועים קשים היו מעבירים לאחורי קוי הקרבות בעזרת אוירונים, שהיו מגיעים בלילה מזמן לזמן לשדה תעופה פרטיזני ביערות.

והנה אפיזודה: הנני בסירה קטנה עם האדיוטנט וחיל פצוע. הוא היה בסיירת. נתקלה ביחידה גרמנית והיה קרב. נפל עם הפנים לאדמה פצוע ברגל. ניגש חייל גרמני, נתן בעיטה עם הרגל והפליט todt, אבל ליתר בטחון שלח כדור לאזור העורף והלך. הכדור עבר דרך הלוע והפה. נגרם שיתוק הלוע וגנגרנה הריאות מבליעה. עם פצוע זה אנו נוסעים בתעלות שבין הביצות, הרבה קילומטרים

והרבה שעות לשדה התעופה הפרטיזני. בלילה יבוא "פייפר", יקח את הפצוע ויביאו לבית חולים שבו לא שולטים הגרמנים.

לפני עיני מופיעה תמונה אחרת: אני מובא לפינה בגיטו ביום הראשון לחיסול הסופי. מחכים לאוטו משא. לשטח מביאים בחור נגר מצוין. הנאַצי מצא אותו באיזה חור וירה בו כי לא מיהר לצאת. הכדור פגע בבטן, דרך הפתח יוצא המעי הדק. הבחור סובל מכאבים מחרידים. מחזיק ראשו בין ידיו. איזו עזרה אני יכול לתת? בעזרת ממחטה עקובה בדמי ממכה שקיבלתי על המצח בנסיוני הראשון לברוח הנני מכניס את המעי וסותם בעזרתה את החור. הכאבים נרגעים וזה הכל. יודע אני שבעוד להורג. ואני עושה את הנסיון השלישי לברוח, לשם, להורג. ואני עושה את הנסיון השלישי לברוח, לפני בואו של אוטו המשא, והצלחתי.

ושוב השואת שתי שיטות פעולה רפואית כירורגית: פצוע וטיפול בו של רופא יהודי חופשי, נסיעה איתו למרחקים תוך סיכון חיים במטרה להציל את הפצוע. ושיטה גרמנית בלי שום דאגה לטיפול רפואי בפצועים בלי שום רגש אנושי לעשות משהו לפצוע; השלכתו על האדמה תוך המתנה להריגתו של הפצוע. האם דבר זה יאומן?

כאמור, הרופא הפרטיזני היה גם רופא בשביל האוכד לוסיה של הכפר בו זמנית ישבנו. אולם, גם חולים מהסביבה הרחוקה, ששמעו על הרופא הפרטיזן היהודי, שעובד אצל ה,חלופצים", היו עושים מאמצים להגיע אליו. חפשו פרוטקציות אצל אנשי קשר ובסופו של דבר היה צורך לתת להם עזרה רפואית, לפי רשיון כניסה שקיבלו מאנשינו. היה גם צורך לנסוע לכפרים לחולים ששוכבים — לפי המלצת המטה שלנו. העזרה הרפואית המחתרתית היתה מקסימלית וחינם.

והנה, למשל, מקרה עליו נודע לי מאוחר יותר: ילד ממשפחה מסורה לשלטון האוקופנטים, היה בטיפול ממושך אצל רופאה רוסית באנטופול אשר תפשה מקומו של הרופא היהודי שרצו לרוצחו וברח. הטיפול בילד לא הצליה. ואז מושלי המחוז נתנו עצה: "תסעו לכפר הרושבו, תחפשו פרוטקציה אצל הרופא הפרטיזן ונשמע מה בפיו". הדבר נעשה. הצלחה רפואית האירה פנים.

ובאותם זמנים מספרת ההיסטוריה על זוועות נאציות בילדים היהודיים. רופא גרמני צבאי מצא בשומיאטיצי 16 ילדים יהודיים מפגרים, במוסד פר־רפואי, לדבריו בלי השגחה קפדנית מספקת. בגלל זה שלחו כדורים לראשיהם והרגום, בקפדנות גרמנית רבה. ובאותם זמנים, במקום אחר, פרחי ההיטלריוגנד היו מקבלים מהגיטו בלמברג ילדים יהודים והיו משתמשים בהם כמטרות לקליעה טובה.

האם יש צורך להשוות את הפדיאטריה של הרופא הפושע היהודי ושל הרפואה האובר־מנשית?

כן. שיטות עבודה, אטיקה רפואית ואנושית של רופא יהודי פרטיזן היתה שונה לגמרי מהגרמנית. אצל הרופא היהודי גם אז לא היו הבדלים בטיפולו בחולים בין שהם יהודים או לא יהודים. פרטיזנים יהודים קיבלו טיפול דומה לזה של לא־יה:דים וגם כל האוכלוסיה הלא־יה־דית, שאולי לא אחד ממנה גילה אנטישמיות בהז־דמנית אחרת. אולם כשנזקק לעזרה רפואית של רופא יהודי — בפיו ופועליו היו ידע מקצועי, אוביאקטיביות ומסירות דומה יומם ולילה.

יעידו על כך כמה מספרים שנאספו על ידי רופא יהודי ביערות: (לוח מס' 2) במשך 18 הדשים היו אצלו. 7,320 קבלות אמבולטוריות של פרטיזנים חולים מבין האוכלוסיה, אשר גרה בסביבת פעולתם של הפרטיזנים. היו בטיפול 58 פצועים פרטיזנים ר'6 אזרחים. נעשו 35 נתוחים קטנים, אושפזו 213 חולים. נעשו 152 נסיעות לחולים, אשר גרו ב־46 נקודות יש"ב. השתתף ב־9 פעולות צבאיות קרביות גדולות יותר.

בכדי לעזור בביצוע העבודה המרובה ולדאוג להגשת עזרה ראשונה מהירה, שהרי ידוע שהיא לעתים הקובעת גורל הפציע, היה צורך בזמן פעולות צבאיות בכוח עזר. לא היו מומחים או מועטים בין הלוחמים, והרי הרופאים, הפלצ'רים, האחיות וסניטרים יה דיים ברצחו.

לכן על הרופא ביערות היה ללמד אחיות מעשיות וסניטרים מבין הנמצאים. במשך מספר חדשים קיבלו 16 בחירית שעורים והדגמות לעזרה ראשונה. כל אחת

היתה לאחר מכן צמודה ליחידה מסוימת של לוחמים. במקרים, כאשר המטה ורוב הלוחמים היו יוצאים לפעולה גדולה, מותר היה גם לרופא היהודי, שהיה נחשב לחבר המטה, להצטרף ולראות בעיניו מעשי נקמה ופעולות למען שחרור. האחיות המעשיות והסניטרים הקרביים שהודרכו – מלאו תפקידם בנאמנות, מסירות ובמקצו־ עיות ראויות לציון. מיותר להדגיש את הבדלי הגישה בהדרכה ולימוד של העזרה הרפואית, ברבוי הכוח המטפל בחולים אשר הראו מצד אחד הפרפלוכטע יידען ומצד שני ציידי אנשים. הראשונים משכו כיחות רפואיים, לימדו את אומנות הרפואה לעוזרים, הרבו את מספרם בכדי לקרב את העזרה הרפואית לנזקקים. והנאַצים הרגו באותו מחוז ובאותו זמן של האוקופציה רופאים, רופאי שיניים, פרמצבטים, מילדות, אחיות וסניטרים והרסו מרפ־ אות ואת בית־החולים האיזורי. ע"י כך חיסלו את רוב העזרה הרפואית שהיתה קיימת.

בא הקרב האחרון עם הגרמנים.

התחלת יוני 1944. אנשי קשר שלנו מודיעים: "קבוצת היילים גרמניים מחופרים ביער, שלפני בית החרושת לכיהל". יצאנו כולם להתקפה מהצד. אצלם בהלה. בור־ חים. באופק נראית אש מברזה־קרטוזקה. מתקרב הערב. השמים אדומים מהשרפות שהציתו הגרמנים לפני נסיגתם. אבל הגרמנים אינם. אנו חופשיים. לפנינו אור הגאולה. אנו מתקרבים אליו והוא אלינו. בצהרי יום שני נעשית הפגישה הראשונה עם כח מחץ של צבא שנלחם כמווו

, велорусский ·	
штав	
партизанского движения	СПРАВНА
1 194 r.	
№ 686 Дана	настоящая Пераковичу Проновичу
в том, что	он действительно состоял в нар
CKOM OTDS	демя. Рироваригалы
	мрелед 1943 г. по " 21 " чено 18 194 г.
в должнос	ти отвадиого врага и
Tipoc	кат. син. честное отпавае. ба к местным органам власти обазать
A forone	В су Я. А. содействие и
1/39/2007	на жительство и работу.
Marie Land	in the same of the
M. T. Weading colors United	a Relevou
Austona Australia	1
Benefit and the second of the second	The state of the s

בפושעים, מובהלים, קטנים, עלובים, אשר בורחים בחיד פזון כה רב ואשר ב־22 ליוני 1941 בצליל פקודות ובניצוץ חרבות פלשו לארץ לא שלהם, לאנטופול שלנו, והפכוה לתל חורבות.

בדיוק אחרי שלוש שנים, ב־22 ליוני 1944, ביחד עם הקבוצה הפרטיזנית הלוחמת אנו נכנסים לאנטופול חזרה. שקט, חלל ריק — היהודים אינם —הכל אבוד. בשביל רופא יהודי שחזר למקום זה נשארה נחמה אחת — את כל כוחו וזמנו להקדיש לרסטורציה של העבודה הרפור אית ובה לחפש נחמה. ובאותו הזמן לקיים את חלומו, משנות נעוריו, לחפש כל דרך אפשרית בכדי להגיע למולדת שהיתה חסרה לו ולדומים לו במשך הגלות השחורה והארוכה, לחיות בה חופשי ולעבוד בה לטובתה ולגדולתה.

נסתיים פרק שלא נשכח בחיים היהודיים ובחייהם של

הרופאים היהודיים. שונאים רבים הקיפונו ופשעו קשות. דם רב הוקז מגופנו. אולם, היו גם שבכו בכי מר יחד אתנו. צערם היה עמוק כשחיסלו אותנו, וגם עמוק היה אז כשהשארית אשר נוצלה החלה לעזוב למטרות עליה. והנה מילי פרידה של אחד החברים הפולניים האלו:

מארובות הקרמטוריום עולה עשן —
אנו אתכם כשמגופותיכם הוא עולה.
דעו, הנשמות שלכם לא נשרפות —
הן נשארות בחיים לעולמים ומדריכות אותנו
בתבונתן, ברגשותיהן, ובגדולתן
איך עלינו לנהוג בכדי שהבסטיה
הגרמנית לא תתעורר לעולם.
אחים יהודים — אנו אתכם תמיד,
לאן שתפנו ותעלו.

לוח מס׳ 1. סיכום ההרס במוסדות רפואה, שהנאצים עשו באנטיפוליה וסביבתה

_		רגו	הו	השהרור	אחרי	המצב	הנאצי	הכיבוש	בזמן			
פרמצבטים	עובדי מעבדה אחיות	שיניים פלצ' רים מילדות	רופאים ורופאי	נהרב	נשרף	מלם נפאר	מהיר ליום ברובלים	פעילות בשנה	עבודה	פעילות לפני הכיביש	המיסד הרפואי	המקים
2	1		2	חלקית	_	_	5	5~6,000	+	22—23 אלף	פוליקליניקה	אנטיפוליה מרכז
1		2		חלקית	_		25	10—15 מיטות	+	30 מיטות	בי״ח אזורי מח׳ פנימית ויילדות	"
		1		+	_	_	_	לא היו	_	" 20	בי"ח אזורי מח' אפידמיול'	"
	1			+	_	_			_	20—10 בדיקות ביום	מעבדה בקטריולוגית	"
		1	***	+	_		_	_	_	מיוחדת	מרכז לסניטציה	"
			1	_		+	3	2,000	+	אלף 8 <del></del> 9	אמבולטוריום	הורודץ
-				_	+	_	_	_	_	9,000 עד	מרכז רפואי כפרי	דטקוביץ
				_	+	_	_	_	_	עד 2,000	"	טורוקן
				+	_	_	_	_	_	עד 2,000	"	אוניסקוביץ
				+	_	_	_		_	עד 1,000	נקודת מילדות	ברזני
				+	_	_	_		_	עד 2,000	נקודת פלצ׳ר	וורוטיניץ
3	2	4	3	8	2	1		עד 8,000	3+ 8—	עד 45-47,000 עד בשנה	11	ס״ה

4

4

נובמבר

דצמבר

ס״ה

פרת 1943	מס' החולים שקיבל בס"ה	מס' הפצועים	ניתוחים שביצעו	חולים מאושפזים	סה" ימי אשפוז	נסיעות מחוץ למחנה	ביקורים בסביבה	לידות	השתתפות בקרב	אבקואציה של חולים קשים
מאי	220		_	5	20	3	7		_	
יוני	273	4	1	9	50	10	75	1	1	
יולי	289	6	2	11	55	6	46		1	1
אוגוסט	277	4	1	11	106	12	56	3		3
ספטמבר	315	8	3	12	87	10	71		1	_
א'קטובר	377	7	1	12	73	27	115		1	_

174

263

807

24

23

115

לוח מס. 2. עבודת רופא יהודי אנטיפולאי שברח מהנאצים

גיטל פלדשטיין – צ׳רניאק

440

761

2,952

הצלתנו מהשמרה

169

134

694

27

14

101

3

3

14

8

6

43

היה זה יום חמישי, 15 באוקטובר 1942, שעה 5 בבוקר. צעקתו המבוהלת של אחי אברהם — "גיטל, הגיטו מוקף!" — העירה אותי משנתי. הוא פתח מבחרץ את התריסים ונעלם. אתו נדם גם קולו. שנים רבות ליוותה אותי צעקתו הנרעשת. אותו לא הוספתי עוד לראות.

בעלי ואני התלבשנו במהירות ונכנסנו לחדר הסמוך, בו מצאנו את אמי, צביה ז"ל, ואת אמו של בעלי, שפרה ז"ל, עומדות כמאובנות מפחד ומבטיהן שאלו: מה לעשות? לאן לפנות? חמותי הושיטה לי מטפחת צמר חמה. היה זה בוקר סתיו סגרירי, והקור הורגש במלוא עוזו. אסיף תפוחיר אדמה בשדות היה אז בעיצומו.

זכור לי, שיום לפני כן הופיע בגיטו המפקח הגרמני על היבול החקלאי (קרייזלאנדווירט) והודיע, כי כל אחד יכול לחפור בשדה ולאסוף 3 פוד ת"א (פוד = 16 ק"ג). אחי אברהם התכונן ללכת בשדה, בהניחו, שאם מרשים לאסוף ת"א, סימן הוא שהחורף יעבור בשלום ולא יגעו לרעה בתושבי הגיטו. אני לא הייתי כה אופטימית. להיפך, פחדתי שמי יודע אם נזכה לטעום מהם. וכך היה. בלילה לאחר הכרזתו של הקרייזלאנדווירט, נאסרו אנשי ה, יודני ראט" ע"י המשטרה והוכנסו לאחת החנויות בשוק, ולפנות בוקר הוקף הגיטו ע"י הנאצים. כך היו הנאצים ועחריהם מרמים את תושבי הגיטו, כל פעם לפני פעולה פושעת, בכדי להרדים את העירנות, התארגנות או התנגדות. העובדה שהכוונה שהפעם היודנראט נאסר היתה חמורה, והעידה שהכוונה לחסל את כולנו. הרגעים חלפו. היה עלינו להחליט על

צעדים להצלה, אך איש לא ידע מה לעשות. בעלי הפליט:

— "אצא החוצה ואראה מה נשמע". עד מהרה חזר נרגש ובפיו החשד שאפסה תקוה להצלה, מאחר והמשמר מסביב הגיטו כבד מאד. ואז באה המחשבה: אולי נצליח לצאת דרך בית משפחת רימר הגובל עם רחוב הנוצרים. כשהגענו לשם בריצה נוכחנה, שאצל רבים עלה אותו רעיון, הגיעו לכאן ומלאו את הבית. החלונות היו חסומים בלוחות עץ ואף אחד לא העז להסירם וליצור פרצה לבריחה.

2.

6

אברמצ׳יק פעלדשטיין

בעלי הצליח להסיר כמה לוחות ועמד לקפרץ החוצה. החזקתי בכנף מעילו והזהרתיו שיציץ לפני כן לראות אם אין משמר. אולם הערפל הסמיך של אותו בוקר סתו מנע ממנו לראות דבר. כשקפץ והתקדם צעדים אחדים, שמענו פקודתו של גרמני: "האלט!".

הספקתי לראות את הנאצי החמוש תופש את בעלי בכתפו ומתרחק אתו מהמקום.

הנשארים מהרו לסתום בחזרה את הפרצה, ועזבו את זבית.

כעבור כמה שניות עברה על פנינו קבוצת אנשים שהתקדמה לעבר בית יוסף סירוטה, שבו גר חתנו של פלצ'וק, אשר נעצר עם היודנראט. בבית זה היה מקלט סתרים רחב וטוב. הם קראו לנו להצטרף אליהם, אולם כנראה לא שמעתי קריאתם, כי עיני היו מוסבות לעבר הגדר הקרובה מתוך תקווה, אולי יראה אותי בעלי. אבל אמי התחילה ללכת לכיוון הקבוצה המתרחקת, כשמבטה מלא היאוש והתוגה נח עלי. לעולם לא אשכח את הבעת פניה באותו רגע, את עיניה המפוחדות, פניה החוורים, והמטפחת המשובצת העוטפת את ראשה.

זוכרת אני את דבריה אחרי שניצלנו מ"האקציה" הקודמת: "ילדים, להבא, בזמן "אקציה", אל תקראו ואל תמריצו אחד את השני. ילך כל אחד לדרכו, כפי שנראה לו, ומזלו ילווה אותו". בגלל דעה קדומה זו, היא לא קראה לי ללכת אחריה, והודות לכך נצלתי ונשארתי בחיים.

נשארתי לעמוד עם חמותי ז"ל, אשר מלאת אבל ויאוש מלמלה וחזרה כמה פעמים: "את פנחס לקחו, פנחס כבר איננו!" וקולה היה מלא דמעות. הרגשנו שמסוכן הדבר להשאר בחוץ, בזמן שכל רגע עלול להפתח השער, וה, אקציה" תתחיל. נכנסנו לבית שהיה קרוב לגדר והס־תתרנו במרתף קטן שבפרודור. כעבור זמן קצר החלה ה, פעולה" הפושעת בגיטו. שמענו בחדרים צעדים וצעקותיו של גרמני: "הראוס!". בדירה הסמוכה נשמע בכיו של תינוק. הוריו — משפחת אברהם זיידל — לא הספיקו למסור אותו לנוצרים כפי שאנחנו עשינו כחודש לפני כן. כעת ההורים עובו את התינוק בברחם, היות ולא היתה כרירה אחרת לאומללים.

בכי התינוק נפסק, כי הנאצי שהתהלך בבית וצרח "הראוס" לקח אותו עמו. מיד אחרי זה פלחה את הדממה בחוץ צווחה של אשה, אשר בקשה לשכנע איזה נאצי שהיא יכולה עדיין לעבוד ולהביא תועלת. ובזכות זו שישאיר אותה בחיים. יריה שמה קץ לתחנוניה ולחייה.

כך נמשכו שעות היום שנדמו כנצח. בא הערב ועמו החושך. התושבים הנוצרים החלו לפרוץ לבתים לשם שוד. הפתח לעלית הגג נמצא מעל למרתף שבו הסתתרנו, וחששנו שמא מישהו מהשודדים יכוון לעברנו פנס־כיס דרך סדק ויגלה את מחבואנו. נוסף לזה היריות הבודדות, שפלחו את האויר מזמן לזמן, הגבירו את האימה שאפפה אותנו. ישבנו צפופים על הרצפה ושתקנו.

אט־אט האיר הבוקר של יום שישי. לפתע, נשמעה

חריקת קרש ממקלט סמוך ומתוכו הגיחה שכנתנו רחל קפלן, מבית הרשנהורן, עם שני ילדיה. אחד כבן 7—6 ההשני כבן שנתיים. לשאלתי דרך הקרשים איה בעלה ומה היא מתכוונת לעשות, ענתה לי, שבעלה איננו אתה והיא הולכת להצטייד במים וקצת נפט למנורה. בשובה לאחר כמה רגעים לא רצה הילד הקטן לחזור למקלט, לאחר שנוכח כי האור שורר בחוץ. אולם רחל הכניסה אותו בכוח, כשהילד בוכה. כשאך הספיקו לרדת למקלט נשמעו דפיקות חזקות ושוטרים התפרצו לתוך הבית לשמע בכיו של הילד. אחד השוטרים ירד למרתף, שבחלקו השני מאחורי מחיצת הקרשים, הסתתרתי עם חמותי ז"ל. התחיל למשש את הלוחות. ברגעים אלה התכווצנו בפינה ועצרנו.

לבי כאילו עמד מדפוק. לפתע, שוב נשמע בכיו של הילד מעבר המקלט האחר. מלמעלה נשמעו צעקות — המחפשים זיהו שהקול בא מתחת לארון. השוטר עלה למעלה. נשמעו חריקות הארון שהוזז ממקומו וקול קורא לילד הבוכה: "גיב דאס הענטעלע" ("הושיטה את ידך"). הגולנים נעלמו עם קרבנותיהם.

נשארנו מאובנות, במתיחות מתמדת, עם מבטים ללא ישע. שפתיה של חמותי ז"ל מלמלו תפילה שקטה. בשעות הבוקר המאוחרות שמעתי את קולותיהם של הרוצח כרא־מינסקי הפולקסדויטש, נושא המכתבים לשעבר, של הרופאה הרוסית (הסוביטית) טרושניקובה, וקולו של עוד גבר לא מוכר לי, אשר באו כנראה לבדוק את הירושה שהשאיר ד"ר צ'רניאק (בעלי) — תרופות ומכשירים — במטרה לגזול הכל.

דרך הסדקים השגחתי גם בגרמנים שהסתובבו בחצר בלווי כלבים, והייתי בטוחה שהם מחפשים את חמותי שפרה ז"ל ואותי, מאחר שלא מצאו אותנו בין המחוסלים. עם בוא הערב הופיעו שוב התושבים הנוצרים והחלו במלאכת השוד. הם סחבו מכל הבא ליד. מחביות כרוב ומלפפונים כבושים נשפך הציר מעל מקום הסתר שלנו. תדמה היה לנו כאילו שופכים בנזין או נפט לשם הצתת הבית, כדי להשמיד ע"י כך את המסתתרים. כך עבר ליל אימים, ליל ידם שישי.

למחרת בבוקר החלטתי לחפש מקום סתר אחר והתכוונתי להגיע אל מתחת לתנור, ל"קוטשקע". בקושי רב עלה בידי להסיר לוח בקצהו האחד וליצור פרצה, דרכה יצאתי. אולם טרם הספקתי לבצע את תכניתי ולהסתתר במקום החדש, הופתעתי מצעקתו של שוטר — "הראוס!".

היה זה בן איכרים, מהכפר אוניסקוביץ, ששרת במשטרה הגרמנית. העזתי לבקשו שיצילנו. מתוך הנחה שהוא בטח מכיר אותי, הרוקחת של העיירה, ואת חמותי, אמו של הד"ר צ'רניאק. הוא נענה להפצרותי והבטיח לחזור בערב ועד אז צווה לשוב למחבואנו. הורדתי את טבעת הקידושין ונתתיה לו.

המתח הנפשי במשך כל אותו יום היה ללא נשוא. כל רחש צעדים שהתקרבו לבית העלו חששותינו שהגה בא

השוטר עם נאצי לחסלנו. עם רדת החשכה החלטנו לברוח בכוחות עצמנו. כשאך הספקתי לצאת ממקלטנו שמעתי צעדים מתקרבים ואור פנס כיס כוון ישר אל פני. היה זה השוטר שהבטיח להצילנו. הוא היה שתוי לשכרה ובקושי עמד על רגליו. לדבריו החזיקו בו חבריו, שערכו הילולה, ומסיבה זו איחר לבוא.

חמותי שפרה ז"ל הצליחה בקושי רב לצאת מהמקלט. השוטר הוליכנו לפרצה בגדר ודרכה יצאנו לסמטה, בכוון זניביה, שהובילה לעבר השדות. השוטר ציווה על חמותי ללכת מהמקום מהר עד כמה שאפשר, וממני התחיל לדרוש תוספת שכר עבור טרחתו.

בהתאם לתכנית שפעם דברנו עליה בשבתנו במקלט, החלה חמותי להתרחק לכוון שמאלה. בכדי להגיע לוורה אוכריץ, אשר בביתה היתה בתי. קוינו, שוורה תחזיק גם את הסבתה ובאם לא תסכים, היתה התכנית להגיע לגיטו בפרוז'נה, שם עוד לא ערכו חיסולים. שם גרה מרים, הבת הטובה של הדוד זיידל ירמוק ז"ל, עם בעלה זבלבסקי וילדיהם. חמותי ז"ל רצתה להגיע שמה, ואני, מתוך כוונה להרויח זמן, התחלתי לחפש בבגדים משהו כדי לתת לשוטר, ובינתיים חמותי התרחקה בשלום. הצעתי לו כמה שטרות תקף אותי ובכוחותי האחרונים התחלתי לרוץ בחשכה תקף אותי ובכוחותי האחרונים התחלתי לרוץ בחשכה ימינה בכוון הפוך, בכוון ל"פינסקער מארגעס". השוטר צעק אחרי שיירה בי, אם לא אעמוד, אולם לא שמתי לב לאזהרתו. הוא לא ירה, כי היה שכור, וחזר העירה.

באפיסת כוחות הגעתי לחולות, לא הרחק מאנטופוליה בכוון פרישיכווסט, שמצדם השני נמצאה חוותו של האיכר איוואן באידוק, הכרתי את הבית, כיוון שלפני כחודשיים, בערב אחד, בעלי ואני עובנו את הגיטו, בלי רשות, ומתוך סיכון חיינו נסענו לשם, להחיש עורה רפואית דחופה לאשתו של איוואן, שאירע לה שטף דם רציני. האיכר אז בכה והתחנן שנציל את אשתו. נסענו, ובאותו לילה, בעזרת בעלי, נעצר שטף הדם. האיכר, שלא ידע איך להודות לבעלי על הצלת חיי אשתו, אמר לנו שאם תהיה פעם צפויה לנו סכנה — שנפנה אליו. ובכן הגעתי לרפת שבחצר החוה, והסתתרתי בין אלומות התבואה.

באותו זמן הגיעה חותנתי לוורה אוכריץ. כפי שהאחרונה ספרה לנו אחרי השחרור, וורה החזיקה אותה כמח ימים בלבד, וחמותי ז"ל עובה את המקום בכדי להגיע למרים ובלבסקי בפרוז'נה. כנראה שמחשבה אחת נתנה לה עוד כוח להלחם עם החיים: התינוקת שהיתה בידיים של וורה, התינוקת של פנחס בנה שהנאצי חטף אותו כשקפץ מהחלון. היצור החי הזה שעיניה של חמותי. זכרונה לברכה, ראו ונשקו — זו הנקודה היחידה המאירה שנשארה לה בדרכה האחרונה. למחרת, כאשר האיר היום, הסתתרה בקש ושם מצאוה אכרים ומסרוה לידי הגרמנים.

הסתתרתי ברפת של איוואן, וציפיתי שיופיע מישהו לחלוב את הפרה, וכן היה. נכנסה אשת האכר, וכאשר הבחינה בי נבהלה מאד והדיבור ניתק מפיה. בקשתי אותה שתניח לי להשאר במשד היום, ובערב אחפש מחבוא אחר.

בהזדמנות שאלתיה: "אולי ידוע לך מה קרה לבעלי?". "כן" — היתה תשובתה — "הוא הגיע אלינו ומסתתר בין אלומות השיפון, שעל העליה".

האם ניתן לתאר רגע זה, אחרי 3 ימי בלהות, שעברו עלי, לאחר שחשבתי את בעלי למחוסל, להפגש עמו כאן!

פנחס, בעלי, ספר, שאותו נאצי אשר תפסו בקפצו מחלון, הוביל אותו לתחנת המשטרה, שם גזלו את תעודותיו וחפציו האישיים. בינתיים הגיעה השעה 6 וה,אקציה" החלה. את האנשים, שמצאו בגיטו, רכזו על יד השער ולשם הובא גם פנחס, ונפגש שם עם רופא השיניים שוגם, הרוקח נידיץ ובנו, והמילדת ויינשטין, עם בנה רפאל, הרופא הצעיר. פנחס החליט שלא יילך לחיסול ללא התנגדדות — וחפש דרכים להמלט. שני הנסיונות הראשונים לא הצליחו. אחרי הנסיון השני קבל מכה בקת הרובה במצחו. למקום הריכוז הובא בינתיים ילד פצוע בבטנו, כשמעיו בחוץ, פנחס, אף כי זב דם, הכניסם וסתם את הפתח עם מטפחת, כדי שהכאבים יהיו קטנים יותר במשך השעה שנשארה לו עוד לחיות, עד שיובא לחיסול.

ליד מקום הריכוז (פינה שבין בית הסנדלד נחום וואליניעץ וגדר הגטו) היה מעבר צר בין בית הסנדלר הזה לביתו של כלאוונע אייזענבערג. במעבר זה העמידו הגרמנים שולחן ותחתיו 2 שרפרפים, כדי לחסום את המעבר בפני העצורים. בזהירות ובמהירות הצליח פנחס להזיז אחד השרפרפים וליצור פרצה. כאשר מאחורי הגדר נשמע רעש המכונית, אשר באה לקחת את הקרבנות למקום ההשמדה, ואחד הגרמנים השומרים התכופף כדי להצית את מקטרתו — ניצל ה,,פערפלוכטע יודע" את הרגע, ובזחילות חתול התחמק מתחת לשולחן והגיע לרפת הסמוכה. הוא עלה לעלית הרפת, משך אחריו את הסולם והתכסה בקש. כאן עבר עליו היום הראשון למנוסתו. כשהחשיך היום ירד מהעליה והחל לחפש בזחילה, לאורך גדר הגיטו, מקום להמלט. סביב התהלכו הגרמנים, והשוטרים המקומיים ירו מזמן לזמן והאירו בפנסי כיס כל מקום חשוד. לאן להמלט? צץ הרעיון: ייתכן שבגבול הגיטו והשוק, במקום שנמצאים בית המשטרה ופנימיית השוטרים (בית פלצ'וק וסירוטה) שם אין משמר כבד, כי שם הם בטוחים. וכן היה. בזחילה על הבטן, בין שני הבתים הנ"ל, הצליח פנחס לצאת, עבר את השוק, את שורות החנויות, והגיע לבית וויסוצקי ומשם לרחובות הצדדיים בכוון ; פינסקער מארגעס״. הרחובות היו שחורים ועזובים; . (עמוד) "סטאי" (עמוד). היה טפטוף גשם קל. לפתע שמע פקודה פנחס הכיר שהצועק הוא יורק, שוטר מבני המקום. שוטר זה רצה להתחמק מלהשתתף בפעולות נגד כפריים שהיו מסרבים לשתף פעולה עם הגרמנים. היה בא אלינו ומקבל משחות גירוי ושם אותן בין אצבעות הרגליים. התפתחה נפיחות ולא יכול היה לנעול נעליים, ולכן היה נשאר לשמירות במקום. כשהכיר פנחס את קולו של יורק, ענה לעומתו: "אל תירה בי. זה אני, הרופא צ'רניאק". השוטר הוריד את הרובה, הסביר איפה נמצא משמר הגרמנים והלך. פנחס המשיך בדרכו מחוץ לבתי התושבים, והגיע לחוותו של איוון באידוק.

בפגישתנו, לא הרבינו, פנחס ואני, בשיחה על מה שעבר עלינו. היינו המומים, ובמידה שיכולנו לרכז כוח מחשבה, היינו נתונים לתכנון מנוסתנו, כי לא היה מקום להנחה שהסכנה מאהורינו. ומה המצב אצל ווירה אוכריץ? איך להוודע?

הרגשנו שאיוואן ואשתו נעלמו מהחווה. הם לא דאגו אפילו להאכלת בעלי־החיים. אותו יום ראשון עבר עלינו בעמידה על המשמר, בהסתכלות דרך סדקים אם לא מופיעים אנשי המשטרה או ס.ס.. בערב חזרו איוואן ואשתו והודיעו לנו. כי אין הם יכולים יותר להמשיך ולהסתיר אותנו, מחשש שיתגלו ובזה יסכנו את חייהם.

בחצות הלילה יצאנו לכיוון הכפר פרישיכווסט הסמוך לאנטופוליה. איוואז הסביר לנו בדיוק את הדרך לאיכר נסטרוק, שהיה אחד החולים שלנו. הגענו לשם. במקום מצאנו מחסה בין ערמת תלתן וקיר הרפת, ובעמידה בילינו את כל היום. בבקר השכם ראינו איך נסטרוק רותם את סוסו לעגלה ויוצא עם אשתו. כשהחשיך נכנסנו לרפת, וכשנסטרוק חזר, ניגש אליו בעלי וביקש מחסה. אחרי התיעצות עם אשתו חזר והביא חלב, ביצים ולחם, אבל הודיע שלא יוכל להסתיר אותנו. כי אשתו חולת הלב תסכן את בריאותה בהיותה שרוייה בפחד מתמיד. באותו ערב עזבנו. היה ברור שלשני אנשים ביחד יהיה קשה להסתתר. לכן החלטנו להתחלק: אני אלך לזוסיה ובעלי לטאניה - לקוחות של בעלי שעשינו רבות עבורן. טאניה נענתה יפה ועשתה כמיטב יכולתה. הגישה אוכל לפנחס ודאנה למחסה: באה בדברים עם דודתה שגרה בבית בודד בקרבת המקום, לא הרחק מפסי הרכבת לפינסק, ושידלה אותה לאכסן את בעלי. כמו כן לקחה על עצמה אספקת מצרכי מזון, מאחר ודודתה היתה עניה. לא כן נפל בחלקי אצל זוסיה. כאשר ראתה אותי נבהלה, והתחילה ביחד עם אמה הזקנה לדרוש שאעזוב את ביתה. לא עזרו בקשותי. הופיע גם בעלה. סיפר שהגרמנים העסיקוהו בקבורת הרוגים. הורגים את כל היהודים בגיטו, והפרוש: מה אני עושה פה? העלו בכוונה את אור הפתיליה בחדר. וזוסיה פתחה את הדלת. מצבי היה בכל רע. חייבת הייתי לפעול במהירות! עזבתי את הבית ומיד שיניתי את הכיווז. כדי להעלם מעיני זוסיה ובעלה. פניתי גם אני אל טאניה. מבעד לחלון ביתה ראיתיה בחברת גבר. דפקתי בדלת ויצא הגבר שלא הכרתיו. בקשתי למסור לטאניה כי חברתה רוצה לראותה. היא יצאה, הכירה אותי מיד והודיעה לי שלפני שעה קלה היה אצלה בעלי, והיא הסתירה אותו אצל דודתה. לבקשתי, היא הובילה גם אותי למקום מחבואו של פנחם.

מספר ימים ולילות בילינו במרתף על תפוחי־אדמה, ושוב ימים אחדים בעלית הרפת, עד שהכפור גבר ללא נשוא. שכנענו את ה"דודה" שתרשה לנו לחפור מחבוא מתחת לרצפת הבית עם כניסה מתחת לתנור, ה"קוטשקע" שם נשארנו כל חודשי החורף, בתנאים בלתי אנושיים. ביקוריה של טאניה אף הם פחתו ומנות האוכל נעשו עלובות ביותר. היה עלינו להזהר מפני בנה הבכור של

מארחתנו, שהיה משתכר לעיתים קרובות, ופחדנו שבשכרותו יגלה אותנו.

בסביבה החלו לפעול פלוגות הפרטיזנים ומדי פעם בפעם מיקשו את פסי הרכבת. הגרמנים פקדו לכרות את היערות ולהרוס את הבתים שעל יד הפסים, כדי שלא ישמשו מסתור לחבלנים.

הבית בן היינו היה במרחק של כ־200 מטר מפסי הרכבת. צוו לעזבו עד 15 במאי כי ייהרס על־ידי הגרמנים. הת־ עוררה השאלה מה לעשות אתנו? אם יתנו לנו לצאת הרי שהנאצים יכולים לתפוש אותנו, ואז יתלו את השותפים בהגשת עזרה ליהודים. החלו התיעצויות במטבח בין טאניה והדודה. פנחס הטה אוזן להתיעצויות שלמעלה. היה זוחל ל"קוטשקע" כל פעם שטאניה היתה באה ל"ישיבות". ערב אחד שמע שהוחלט להרעיל אותנו. הטילו על קוליק להביא רעל עכברים. למחרת מסר קוליק שלא השיג היות שמכירת הרעל נאסרה על־ידי הגרמנים מטעמי בטחון. באה הצעה שניה, לחסלנו ביריה. הוחלט למסור את הביצוע לידי מאהבה של טאניה, השוטר סוסטיס. התכוננו להתפתחויות. בעלי התקין מפתח לדלת היציאה והצטייד במקלות, כדי שנוכל לברות במקרה שיוחלט סופית על ה"אקזקוציה" שלנו. כל זה נעשה בעת העדרה של בעלת הבית ובנה הקטו, רועה הצאו, בשעות שהיינו נוהגים להגיח כעכברים ממחבואינו, לשם החלפת אויר צח, להתרחץ וכו'. המשכנו להקשיב להתיעצויות שערכו מדי ערב בערב במטבח. שמענו בהתרגשות לדיווחה של טאניה כאשר מסרה תשובתו של מאהבה קוסטיק. הוא הזדעוע להצעת אהובתו, והזכיר את העזרה שהושיט ד"ר צ'רניאק לה ולו בהיותו עוד בגיטו. לסוף סירב לבצע את המזימה והציע להתיעץ עם מנהל משרד העבודה באנטופול, הפולני ארצישבסקי, אשר כפי שידוע לו הציל ילדה יהודיה בימי ההשמדה, והוא בטח יסכים להושיט עזרתו לד"ר צ'רניאק ואשתו.

למחרת ספרה לנו מארחתנו על צו העזיבה (לא ידעה כמובן ששמענו הכל) ובשרה, שארצישבסקי עומד לבקרנו ועלינו להכין עצמנו לביקור זה. היא איפשרה לנו להתרחץ ולהסתלק. הוא הופיע עם חשכה, ופרץ בבכי למראנו העלוב. עזיבת המקום תוכננה בקפדנות. ארצישבסקי בא שנית לפנות ערב. אני נלוויתי על-ידו, ובעלי בחברת ה, דודה", שלובי זרועות, יצאנו לכיוון אנטופול דרך ה, פינסקר מורגעס" בשעות הערב. בדרך קידמו את מר ארצישבסקי מכרים עוברים ושבים בערב־טוב, אותנו לא הכירו כמובן. הגענו לביתו. ארצישבסקי דאג להכין עבורנו מחבוא על עלית הממגורה, והמשרתת שלו דאגה למחסורנו.

פעולות הפרטיזנים בסביבה תכפו יותר ויותר. ארצי־ שבסקי הביא לנו מדי פעם בפעם ידיעות על כך. הוא גם קיים קשר אתם. בעלי ביקש ממנו להעביר לפרטיזנים, אשר פעלו בסביבות גרושעווא, ידיעה על המצאנו בחיים. עם קבוצה זאת קיים בעלי קשר עוד בהיותו בגיטו, בהושיטו להם עזרה רפואית. לא ארכו הימים וקבלנו הודעה, שעלינו להתכונן לדרך להצטרף אליהם.

ערב אחד חיכתה פלוגה מחוץ לעיר לרופא ואשתו. אולם היציאה היתה בלתי אפשרית בגלל משמרות המשטרה מסביב לאנטופול. בפעם השניה נעשה נסיון אחר: בשעות הצהרים באה עגלה לחצר ביתו של מנהל משרד העבודה. בליבה של אנטופוליה, ומתוך הממגורה הוציא ארצישבסקי בעזרת איש קשר אשר בא עם עגלה 2 שקים, כאילו מלאים תפוחי־אדמה. והשליך אותם לעגלה. בשק אחד הייתי אני ובשני בעלי.

השקים כוסו בקש וחבלי הסגירה הורדו בכדי שיהיה לנו יותר אויר. יצאנו מאנטופול למקום מוסכם בזיולובא. לשם הגיעה פלוגה של שוחרי החופש והעבירה אותנו לחיים אחרים, לשדות ויערות. החלה מיד עבודה רפואית ורוקחות מאומצת ורחבה בתנאים קשים, מלאי הרפתקאות אבל חופשיים.

הגיעו ימי הקיץ 1944 ואתם שעת השחרור הנכספת. בדיוק ביום השנה השלישי של חדירת הנאצים ב־1941, חזרנו עם הלוחמים האנטינאצים לאנטופוליה השדודה. הריקה מיהודים. מיד הטילו על בעלי לארגן את העזרה הרפואית באיזור. אותי הביאו כעבור ימים, ביחד עם עוד שארי משפחות, במצב קשה, כי לבי נחלש ממחלות אנגינות ושפעת עם חום גבוה, תוך תזונה מצומצמת וחוסר תרופות מתאימות לרפוי ביערות. נשארתי בחיים הודות לטיפול המסור של בעלי ועזרתה של איטקה ווליניעץ־אלפנדשטיין, אשר נמצאה כל הזמן אתנו.

בחזרנו לאנטופול נכנסנו לבית יאגלאם (יהלום), ברחוב פינסקר, ושם התחלנו לסדר חיים זמניים. חזרו לעיירה גם כמה ניצולים אחרים: רייזל קאגאן עם הילד שלה, איטקע מאזורסקה, שושקה וואלאוועלסקה ואביגדור נעט, אשר חזר מרוסיה. כך נוצרה משפחה יהודית קטנה. בערבים היינו מתאספים ונזכרים בעבר האיום. שחיטת הנאצים ועוזריהם, בהצלות והחיים במחתרת. לאט לאט נכנסו כולם למסלולים חדשים והתחילו לעבוד. כח החיים דרש להתארגן מחדש בסביבה קיימת. הצעירות אף החלר לחשוב על בילוי, אולם אני, החלשה, חשבתי שכבר לעולם לא יעלה צחוק על שפתי.

חפושינו הרבים אחרי חמותי שפרה ז"ל לא נשאו פרי,
וכל התקוות הקודמות שהיו לנו בחשאי התבדו. גם קויתי
שאולי אמצא את אחי אברמציק, אולם כאשר הבראתי קצת
וירדתי ממיטתי, בא לבקרנו הרופא הווטרינרי הסובייטי
שאצלו עבד אברמציק בזמן הגיטו. וסיפר שכשבוע אחרי
התחלת החיסול ראה שהמשטרה הובילה קבוצה קטנה של
בחורים וביניהם אחד עם פנים נפוחים ומגואלים בדם.
בחור זה הוריד את הכובע וצעק לעומתו "שלום דוקטור",
ולפי הקול הכיר את אברמציק. ידועה הדרך לאן הנאצים.
החיות הטורפות, הובילו קרבנותיהם.

בינתיים הפעיל בעלי מחדש את בית־החולים האיזורי. שהקים עוד לפני חדירת הנאצים, וכן את המרפאה העירונית של אנטופוליה. ניהל אותם והושיט עזרה רפואית בכל שעות היום יהלילה. ופתח גם מרפאות בסביבה.

בין החולים, כמובן נוצרים, שקבלו עתה טיפול היו גם ה"רחמנים" שלנו. באחד הימים הופיע איוואז באידוק אשר גרש אותי מחוותו ותינה על מר גורלו והסבל שגרמה לו המלחמה. אשתו נפצעה בקרב האחרוז כשהנאצים עזבו את העירה. הפצע הזדהם: הופיעה גנגרנה והחולה נשלחה באופן דחוף לבית־חולים בדרוהיצין. שם נקטעה ידה עד הכתף. זוסיה שגרשה אותי מביתה בפרעשיכווסט, לא סבלה ממוסר כליות. באחד הימים הביאה אלינו את ילדה היחיד הנחנק ממחלת הדיפטריה, במצב מוזנח מאד, וביקשה עזרה רפואית. בעלי לא היה בבית, כי נסע לחולה בסביבה. היא בכתה על מר גורלה, באשר הרופא לא נמצא במקום דוקא בצר לה. לידה היה בעלה אשר עסק בקבורת יהודים שנהרגו על ידי הפושעים. הוא צלע, כי רגלו נקטעה, לפי דבריו בחזית נגד הגרמנים. בעלי אחר לחזור מביקורו אצל החולה ובינתיים הילד נפטר. לטאניה חזר בעלה מן הצבא בגמר המלחמה. ליוריק, השוטר לשעבר, העברנו דרך מקשר פרטיזני הצעה שלא יברח עם הנאצים, כפי שעשו משתפי פעולה ושוטרים אחרים. הוא נשאר באנטופול. בחזרנו לעיירה ספרנו לשלטונות על עזרתו לנו, ולכז לא עצרוהו, אלא גייסוהו לצבא האדום. הוא יצא להלחם בשאריות הנאצים שברחו לברלין. הצטיין, נפצע, הבריא וחזר לעיירה. את ארצישבסקי ענו הנאצים ועוזריהם למות עוד לפני השחרור, משנודע להם על קשריו עם הפרטיזאנים. אחרי השחרור ערכנו אקסהומציה של גופתו והעברנו אותה לבית הקברות הקתולי בהורודץ, כפי שמגיע לאיש אציל זה.

בספטמבר אותה שנה ערכו השלטונוות הרוסיים אקס־ הומציה אחרת: פתיחה של אחד מקברי הקדושים אשר ביער קטן מול הכפר פרישיכווסט, שם נקברו הקדושים האחרונים. בעלי הוזמן רשמית להשתתף, אולם לא הלך כי קשה היה לו להסתכל בשרידי החורבו. אני הייתי אז

בחודש האחרון של הריון ונרגשת ביותר, היות וחשבתי שאפשר יהיה לראות בקבר את אברמציק המנוח ואת חמותי ז"ל שהיו בין האחרונים שנרצחו. המחשבה גרמה לי חולשה עד להתעלפות. בעלי שלח במקומו רופאה יהודיה אשר נשלחה לעזרתו ממוסקבה. נוכחו גם כמה מהיהודים שנצלו. גם איטקה וולינץ לא הלכה לשם מתוך הרגשה שלא תוכל להסתכל בקבר האחים. אלה שהיו ספרו שהיה בלתי אפשרי לזהות איש, כי אדמה ושרידי גופות היו מעורבים ביחד. באקסהומציה נוכחו גם כמה הורים שכולים נוצרים שגם את ילדיהם רצחו הגנוסאידים הארורים והשליכו אותם לבור זה. זלגו דמעות, נאמרו מלים קשות, צלמו, ושוב כיסו את הגולל, והחלו לגדר את המקום בתיל.

עבר הקיץ, חלף החורף. שתיים מהבחורות הניצולות התחתנו. משפחתנו גדלה בעוד תינוק. החלטנו לעזוב את מקום לידתי וערש נעורי, אליו היינו כה קשורים, עם כל העבר המשפחתי היהודי, ולעבור מערבה ולהגיע ארצה ישראל.

מתוך פחד בפני עצמי ובלי להגיד מלה לאיש, החלטתי להפרד מהבית שלנו, מבית הורי. כמו גנב נכנסתי דרך החצר בפתח האחורי. האסם (השייאר) לא היה קיים, הרוצח של אנטופול — כראמינסקי — ציווה להורידו ולהעבירו לחצר שלו. בבית עצמו הרסו את הקירות הפנימיים. רק התנור הגדול עמד. פשטתי את ידי בכדי לחבק אותו, כאילו לחבק את צל אמי היקרה, אשר תמיד היתה פוגשת אותי בחיבה כה גדולה ועוקבת אחרי כאשר הייתי חוזרת מהלימודים בפינסק. היא היתה עומדת לעיתים על יד תנור זה. לא הייתי מסוגלת לבכות. החורבן היה כה עצום עד שסגר בהלם חזק אחד את כל רגשותי. הלכתי מהמקום ולא חזרתי עוד. רק הכאב האיום נשאר, ויישאר עמי עד סוף חיי.

שושנה כץ (שאשע וואלאוועלסקי)

תקופת שירותי בחטיבת הפרטיזנים

בתקופת ינואר 1942 התחילה התארגנותן של קבוצות פרטיזנים בסביבת פרוז'אני. שלשה נוצרים מתושבי המקום, אשר משפחותיהם סבלו אבידות מידי הגרמנים, פעלו מתוך יצר נקמה על דעת עצמם ושיתפו פעולה עם כמה צעירים יהודים מתושבי הגיטו.

הקשר עם שלושת הנוצרים נעשה על־ידי בחור יהודי מקרטוז־בירוזה, בשם יוזיק, וחברו הנוצרי אוסטאפצ'וק; זה האחרון נרצח לאחר מכן על־ידי חבריו הנוצרים, בגלל היותן אדם ישר ורחשו אהדה לסבלות היהודים הנרדפים.

אחרי שהוחלט בגיטו להקים פלוגת פרטיזנים, עזבו את

הגיטו עשרים איש, ביניהם אני ועוד אשה אחת, בשם גליה ובעלה יוסף אונטרשוס. בחסות סופת השלג שהשתוללה ומנעה מהמשמר לראות ולשמוע מהנעשה, ניתקנו את גדר התיל ומצויידים בכלי נשק קל מסוגים שונים (רובים, תת־מקלעים ואקדוחים) הצטרפנו אל שלושת הנוצרים, כשאחד מהם שימש כמפקד הפלוגה.

בתוך יער, במרחק עשרים קילומטר מפרוז'אני קבענו את המחנה. בנינו בונקר בעומק של שלושה מטר, סדרנו שני משטחים ללינת לילה וביניהם מעבר צר. הכניסה לבונקר היתה באמצעות סולם. התנאים הסניטאריים נשמרו בקפדנות, למרות הקשיים בימי החורף והכפור.

כשאזלה האספקה שהבאנו אתנו התחלנו בפשיטות על החוות שבסביבה, על מנת להצטייד בצרכי אוכל וגם לשם קבלת אינפורמציה על המתרחש בסביבה. בתחילה ביקרו אצלנו לעתים מזומנות קשרים מפלוגות אחרות שבסביבה והדריכו אותנו לקראת הבאות. הם הביאו לנו ידיעות על התארגנות חטיבות בהיקף גדול, והבטיחו להושיט לנו עזרה באספקה ותחמושת עם התקרב האביב. בינתיים ישר בנו בבונקר וחכינו.

שלג עמוק כיסה את האדמה, ומחשש להשאיר סימני צעדים שיכלו לגלות אותנו, ישבנו חמישה ימים רצופים ללא אוכל. באחד הלילות האלה, כשעמדתי בחוץ על משמרתי, שמעתי צעדים מתקרבים. נכנסתי לבונקר והזעקתי את אנשי הפלוגה, ואמנם היו אלה צעדים אולם לא של אנשים, אלא של סוס שתעה בדרכו והגיע אלינו. בהיותנו רעבים כזאבים בימי חורף, הרגנו את הסוס ואכלנו את בשרו שבושל ללא מלח והיה תפל ומעורר בחילה למרות הרעב. מפני הפחד להתגלות, השתדלנו למעט ככל האפשר בחיפוש אחרי צרכי מזון אצל האיכרים שבסביבה, אך לא פעם נאלצנו להסתכן, כאשר הרעב הציק לנו מאוד, ובחור רינו היו פושטים בחוות הסמוכות ומביאים קצת צרכי אוכל. בתנאים אלה החזקנו מעמד כל חדשי החורף.

מזמן לזמן היו אנשינו מבצעים על דעת עצמם פעולות שונות. אחת מהן בוצעה על־ידי יחידה של שבעה בחורים מהנועזים ביותר שבפלוגתנו. באחד הלילות הם התקיפו את מעונו של ה"גביטסקומיסאר" שבפרוז'אני ומבלי לירות — כדי לא להקים רעש — עצרו אותו, סתמו את פיו, כפתוהו והספיקו לקחת אתם את כל כלי המשרד עם התעוד דות הצבאיות, את כלי הנשק שהכילו תת־מקלע ומאוזר, וכן כל בגדי השרד של ה"גביטסקומיסאר". התעודות הכילו ידיעות חשובות מאוד, כפי שנגלה אחר־כך. בדרכם חזרה מפעולתם זו הצליחו הבחורים לפרק את נשקה של פלוגת חיילים גרמנים שנקרתה בדרכם.

היינו מקבלים הוראות גם מאת הפרטיזאנים שבסביבה לבצע משימות שונות, בעיקר מיקוש פסירכבת וניתוק חוטי טלגראף, אולם טרם היינו קשורים בצורה רשמית צבאית עם חטיבה כלשהי. המפקדה הראשית של הפרטי זאנים ידעה על קיומנו וייחסה לנו חשיבות בגלל היותנו מצויידים בנשק, אולם הוטל עלינו לחכות עד גמר החורף. במרחק מה מהבונקר שלנו נמצא בונקר אחר. בו הסתד תרו כמה משפחות מיהודי פרוז'אני. באחד הימים הן הותקפו עלידי הגרמנים, וכמה מהאנשים שלא הספיקו לברוח, וביניהם ילד וילדה של משפחה אחת, — נרצחות הורי שני הילדים שנרצחו — ניצלו, יהם נמצאים בארצות הברית.

חדשי החורף הקשים חלפו. השלגים התחילו להפד שיר בשעות הצהרים של אחד מימי מרץ 1943, ואני ההתכוננו לקראת קבלת פקודות מהמפקדה העליונה. באחד הימים לפנות בוקר הודיע לנו איש המשמר על התקרבות קבוצת אנשים לכיוון הבונקר שלנו. לפקודת הכן, עזבנו בסדר את הבונקר ותפסנו עמדות בסביבה. עד מהרה התברר שאלה הם פרטיזאנים, אשר באו לבקרנו.

הם הודיעו לנו שהוטל עליהם לחלק אותנו בין פלוגות סדירות של פרטיזאנים, המבצעים משימות קרביות מותא־ מות ומתוכננות על־ידי מפקדים של הצבא האדום.

אחרי ארוחת הבוקר, הסתדרו אורחינו בחורשה הסמוכה והתחילו להזמין אליהם את אנשינו אחד אחד, לשיחה ולחקירה. ראשונים נקראו שבעת הבחורים שכפי שציינתי כבר, הראו את גבורתם בהרבה הזדמנויות, ושאת נחת זרועם חשו על גבם הנאצים של פרוז'אני ויתר העיירות הסמוכות.

הנחקרים חזרו לפלוגה מוזהרים לבלי להחליף דברים עם חבריהם. לפנות ערב התחילו ההכנות לדרך. קבוצות בנות חמשה אנשים כל אחת יצאנו במרחק מה אחת מהשדניה. לעבר הכפר הסמוך. כאשר התרחקנו מהמקום הערתי לגליה, שהלכתי בחברתה, שלא רואים משום־מה את הבחורים שלנו, ועל כך היא הגיבה בחוסר סבלנות ויעצה לא להקים רעש, כי זה יכול להיות מסוכן עבורי. היא הבטיחה גם לספר לי אחר־כך. לפתע נשמעו יריות תתדמקלע ונחרדתי מאוד, וכפי שנתגלה מאוחר יותר, היו אלה יריות מוות שקטלו את שבעת בחורינו הגבורים.

בבואנו לכפר מצאנו בבתי האיכרים ארוחת ערב, שאנד שי הקשר הכינו עבורנו בעוד מועד. ואחרי מנוחה קלה נקראנו למקום הריכוז, מקום בו חיכי לנו עגלות רתומות לסוסים על מנת להובילנו הלאה למחנה הפרטיזאנים. לבית בו שהיתי יחד עם גליה, אשת יוסל אונטרשוס, נכנס אחד מהפרטיזאנים אשר בקרו בפלוגתנו לשם הגיוס. הוא היה לבוש מקטורן עור שהכרתיו כשייך למייצ'יק, היה מקטורן דעור שה מייצ'יק, וכאשר פשט את מקטורן העור, עקב החום ששרר בחדר, ראיתי עליו את חולצתו של מייצ'יק ושעון הזהב מהמלקוח אצל הנאצי מפרוז'אני. הבנתי מיד שקרה אסון לבחורינו ופרצתי בבכי מר. כל הלילה בדרך למחנה הפרטיזאנים, ישבתי בעגלה ליד גליה ובכיתי על מר גורלם של בחורינו האמיצים טנרצחו על לא עוול בכפם.

לקראת בוקר הגענו למחנה הפרטיזאנים על שם צ'קלוב שחנה ביערות העבותים של "בילובז'סקיה פושצ'ה" (מקודם אחוזת הצאר הרוסי). המחנה הכיל אהלים ומבנים שונים, והיה מצויד כהלכה. חולקנו בין האהלים, וכעבור שעה קלה נקראנו למפקד. כל אחד מאתנו נקבע לפלוגה מסויימת, וכתים הרישום והמפקד שוחררנו למנוחה.

בין אנשי המפקדה שקבלו את המפקד, ראיתי את איש המחתרת אפאנאסייב שהכרתיו מבקוריו הרבים בפלוגתנו. וכאשר שוחררנו נגשתי אליו ובקשתיו שיקדיש לי כמה רגעים לשיחה. כי לא מצאתי לי מנוחה אחר מה שקרה עם הבחירים. הוא נענה ברצון לבקשתי. וכאשר ספרתי לו על מה שקרה בפלוגה שלנו ושאלתיו לפשר הדבר ענני. שאמנם קרה מקרה מעציב. נפלו אנשים חפים מפשע, ואלה אשר העלילו עליהם ייחקרו בבוא עת ויבואו על ענשם. אולם עד אז עלי לשתוק, אחרת אסכן את חיי.

בשבועית הראשונים של שהותי במחנה החדש, לא יכור לתי להשתחרר מהמועקה עקב האסון, ובכל הזדמנות השחתי את צערי למקורבים. הדבר לא היה לרוחם של

האשמים בביצוע הפשע, וכדי לסלק חשדות מעצמם — החליטו להפטר ממני שלא אעיד נגדם בבוא יום פקודה.

בפלוגה שאליה השתייכתי נמצא יהודי בגיל העמידה, בשם מישא מויטיבסקי. לילה אחד נשלחנו לבצע מיקוש פסי הרכבת, בדרך הרגשתי שמישא הולך ממש בעקבותי ושומר שהמרחק ביני ובינו לא יתרחב. הדבר הטרידני ולהערתי למה הוא עוקב אחרי, ענני ברוסית — "זה לא עסקר, ככה צריך". כעבור זמן־מה, כאשר נרגעתי במקצת, הסכנה חלפה והמפקדים התחילו להתייחס אלי כאל פרטיד זאנית פעילה לכל דבר, סיפר לי מישא, כי באותו לילה תכננו הרוצחים הפרטיזאנים לרצוח גם אותי, והוא החליט לסכל את זממם.

גורלם של מישה ושל עוד צעיר ממינסק בשם סניה (שמעון) נחתך בחזרם יחד עם יחידתם ממבצע קרבי נגד הגרמנים. הבית אליו הם נכנסו על מנת לנוח, הוקף על־ידי חיילים גרמנים, ולא נשאר להם כל פתח להצלה. הם פרצו החוצה, הטילו רימון על המתקיפים והפילו בהם חללים, אולם זה לא הציל אותם. השרשרת הלכה ונתהדקה יותר ויותר. עוד רימון הושלך לעבר הגרמנים והפיל עוד לעצמם. בהתקרב הנאצים בצהלת נקם כדי לתפסם, הם לעצמם. בהתקרב הנאצים בצהלת נקם כדי לתפסם, הם הדליקו את פתיל הרימון שניתק את פתיל חייהם. גם מישה וסניה קיימו סיסמת שמשון הגיבור — "תמות נפשי עם פלשתים" — ודמם התערב בדם מתקיפיהם.

במרחק של כעשרים קילומטר ממחנה הפרטיזאנים שלנו נמצא בונקר עזוב. נהגו לבקר בו יחידות, בדרכן חזרה מפשיטותיהן הליליות. לשם מנוחה. פעם הודיע לי אחד מאלה שהשתתף בפעולה וביקר בבונקר שהוא ראה שם ארבעה אנשים וביניהם ילדה הדומה לי, והוא שאל אם אין זו אחותי. היו אלה בעל ואשה בשם שפירא, צעיר בשם רויטקופף וילדה בשם נינה, אשר דמיונה אלי הניע את הבחור לחשוב שזוהי אחותי.

כשנודע לי שמציאותם של הניצולים בבונקר הובאה לידיעתו של המפקד, פניתי בבקשה להרשות לי לבקר אצלם ולהביאם למחנה. המפקד היסס וניסה להניאני מכך בטענו שאין ברשותו הנשק הדרוש לציודם, אולם לא עמד בהפצרותי הרבות ולמחרת הלכנו למקום.

בבונקר לא מצאנו איש; תושביו הסתתרו בחורשות הסמוכות במשך שעות היום והיו חוזרים רק לשעות הלילה לתוכו. כדי לרכוש את אמונם ולהפיג את פחדם של המסדתתרים הותר לי לקרוא להם באידיש, ואני צעקתי אליהם שלא יפחדו, שאני פרטיזאנית יהודיה. ואמנם הם נרגעו ויצאו אלינו ממחבואם. מראיהם היה איום. לבושי בלויי סחבות, מגודלי פרא, תשושים וחוורים. הם סיפרו שאחד האכרים מהחווה הסמוכה סיפק להם קצת מזון תמורת כספם האחרון שהיה בידם. שפירא, שמקצועו היה נגר, הצליח להתקין מעץ דגם רובה, והוא שימש להם לשם הפחדת האכרים להשגת מצרכי אוכל.

מראיהם של הניצולים והפצרותי השפיעו על המפקד. והוא החליט להעבירם למחנה האזרחי הקרוב שנהנה מחד

סותנו, שבו נמצאו הרבה משפחות אזרחים. מאחר שנפל לידינו באחד הקרבות המוצלחים שלל רב של נשק – צוידו הארבעה וסופחו לחטיבת הפרטיזאנים שלנו. כעת כולם נמצאים בארץ.

הקרבות הלכו ותכפו. הגרמנים, כמובן פתחו בפעולה נגדית ואנשינו נאלצו לנדוד ממקום למקום. בימים אלה קבלה אחת מיחידות פלוגתנו פקודה למקש את פסי הרכד בת, ולא חזרה לזמן הקבוע. מצב זה אילץ את כל הפלוגה להשאר על המקום כל זמן שזה היה אפשרי. איכרים שבאו לקצור חציר והוזהרו לבל יגלו לגרמנים את מציאותנו — לא עמדו בהבטחתם והלשינו עלינו. מחננו מצוי היה במערה יער המוקף ביצות טובעניות. לפתע הודיע איש המשמר שישב בראש עץ גבוה, על התקרבות אנשים. לראשונה חשבנו שאלה הם אנשי היחידה, ובראשם יאשה אשר נעדרו מאז ליל אתמול, אולם התגלה שאלה הם גרמנים, שסיירו את המקום בעקבות הודעת האיכרים.

המפקד ציוה לתפוס עמדות, והורה לא לירות בלי פקור דה. קבוצת הסיירים הגרמנים מנתה שמונה עשר איש. ניתן להם להתקרב עד כדי טווח יעיל, ואש תת־מקלע חיסלה את כולם טרם הספיקו להפעיל את נשקם. שלשה מהם, פצועים, נלקחו למחנה לחקירה, וכאשר נאלצנו לעזוב את המקום חוסלו גם הם. בחלקי נפל להרוג אחד מהם. נשמעתי להערתו הלקונית של המפקד — "חבל על כדור" — ובפגיון שהיה בידי, שמתי קץ לאחת מהמפלצות בינות אדם

בעקבות הסיירים הגרמנים ולקול היריות, התקרב הכוח העיקרי של הפלוגה. המפקד, פיוטר איבאנוביץ, הלך יחד עם כמה פרטיזאנים בכיוון המשמרות, כדי להכין את המעדרה נגד הצבא הגרמני שהתקדם אלינו. הקרב התפתח כך שהם הספיקו לחסל כ־40 קצינים וחיילים גרמנים, אולם מצאו את עצמם מנותקים מאתנו. חשבנו אותם כאבודים ואת הפיקוד קיבל על עצמו סגן המפקד. פיוטר איבאנוביץ ואנשיו חזרו כעבור חודש, תשושים רעבים ונטולי נשק, ולשמחתנו לא היה גבול.

כתום הקרב עם הגרמנים שהסתיים בנצחוננו, ידענו כי פלוגות צבא גרמני נוספות, מתוגברות בנשק רב יגיעו למקום, כדי לאסוף את חלליהם ואמנם כך היה. מפקדנו החדש תיכנן מארב מוצלח על־יד גופות ההרוגים, וכשר הגיעה התגבורת של הגרמנים, הפלנו מביניהם עוד כמאה הרוגים ונסוגנו למקום אחר.

למרות שאחזתי בנשק, שותפתי בכל הקרבות הנועזים של החטיבה אליה השתייכתי, והסתכנתי יחד אתם בכל אשר פנו — קופחתי קשות, בתום המלחמה, בידי מפקדי אשר רשמו בתעודת־הפרטיזאן שלי שהייתי מבשלת. על־ בון צורב זה היה מנת חלקם של רבים, רבים מאוד של בחורינו ובנותינו ששרתו בשורות הפרטיזאנים, ואשר מתוך רגש נקמה יוקד השליכו נפשם מנגד, ולא נמנעו מפעולות המסוכנות ביותר והיו תמיד הראשונים שהתנדבו לבצוע תפקידים מסוכנים, ועם שחרורם בתום המלחמה טפלו עליהם אשמות תפלות, במגמה למעט מזכויותיהם הרבות בשדה הקרב.

משה דור

בר פומרנץ - משורר השואה

ציתים להערכת שירתו

בראש וראשונה — האפתעה. ספר השירים החדש, שהופיע במסגרת ספרי "נפש" של אגודת הסופרים (זו הפעם, באמצעות "מסדה" — ואיזה הבדל, לטובה, לעומת שני הספרים הקודמים מסוג זה, קובציהם של דויד פוגל ונח שטרן: מלאכה נקייה, נאה, מרחיבה את הדעת), — אסופת שיריו של בר פומרנץ, הוא כמעט כולו בחזקת גילוי. בכל אופן, לי עצמי.

היכרתי עד כה. בסך־הכל, שלושה שירים של המשורר (שניספה בידי הגרמנים ב־1942, לאחר שנתגלה מקום מחבואו ביער הפולני): אלה שנכללו ב"מיבחר השירה העברית החדשה". בעריכת אשר ברש, שיצא לאור בתרצ״ח. היה בהם כדי לעורר שימת־לב, ויותר מזה: ייחודו של מחברם היה בולט, בלא שאפשר להתכחש אליו. אבל עכשיו. כשמונח לפני עזבונו הפיוטי השלם - היינו, מה שהספיק לפרסם בימי־חייו. - אינני חדל להשתאות. ההשערות, מה היה סופר פלוני מסוגל להוציא מתחת ידו אילו נותר בחיים, הן עניין ישן בתולדות הספרות. אד איזה תוקף יש להן במקרה הנוכחי: כשרונו של בר פומרנץ כבר בא לידי הוכחה מרהיבה בשיריו שראו אור, ודווקא הוכחה זאת נותנת מקום לניחושים מלהיבים. סיגנון שחותם־אישיותו של המשורר טבוע בו כדי כך, -- מודרניזם בלתי־מזוייף, משכנע, אותנטי, ובעת ובעונה אחת חסר יומרות. מכוח צניעותו של המחבר, הנסוכה על־פני השורות, השירה העברית־הפולנית של שנות העשרים והשלושים. ואפילו זו הארצישראלית. אלא בזכות עצמו.

כי מהו מודרניזם. ראשון־כלל? — חיתוך־הדיבור החדש־באמונה, זווית־הראייה העצמאית־במובהק, חכמת־הצירופים האינדיבידואלית־בתכלית, וכל אלה משום שיש בהם כורח התפתחותו הפנימית של המשורר. ודאי, גם אצל פומרנץ יש השפעות, אם משל ליריקנים זרים ואם משל הללו הכותבים עברית: אך השפעות אלו נתחסמו על סדן האישיות היוצרת, שהיא, בלוז ובגרעין שלה, מקורית. מעניין להשוות את שירו של פומרנץ, "גלשה עב עגולה אדמדמת", אל "מתוך וידויו של חוליגאן" של סרגיי ייסנין: יש בהם אלמנטים קרובים פומרנץ היובר, לקרוא — פומרנץ הירבה, על־פי עדות יודעי־דבר, לקרוא ספרות רוסית — אולם ראו־נא באיזו מידה כל אחד משני הפייטנים יש לו זהות ברורה משלו, הייתי אומר

"לאומית" ממש. "איכרים עלובים, עלובים! / ודאי הייתם למכוערים, / וגם את אדוני יראתם ואת יוון כל בוץ. / הה, אילו הבן הבינותם / כי בנכם ברוסיה / הנעלה במשוררים הוא", אומר ייסנין (בתרגום א. שלונסקי), ואילו פומורנץ הרי־הוא יהודי, לעילא: העולם! ואני קמתי נקי־בגדים עם מנת־חלב כשרה / מתנת אם ערה. /אהוב אהבה האם את בנה / מכוער־האף, / וציוותה את השמש לשמור פעמיו, / אם אף סרה־ומרה בה / באשמת יפיו מתחת לעור־בשרו; / אם אף יצא לנוע במעלה־קוצים, / אולי יזכה פעם בצדק לפרס־האהבה — — "

שירתו של פומרנץ, יש לה אבטוביוגרפיה ברורה, שאפשר לשחזרה על־פי המתדובב ממנה, אף בלא סדר־ חיים פורמאלי. זה שיבחה הגדול. אתה למד מתוכה על ההיסטוריה האישית של בחור יהודי, יליד כפר במעמקי חבל־יערות, רוסי לשעבר ופולני לאחר תמורות השילטון, על מצבה החומרי הקשה של המשפחה, מות האב, קשרי־הנפש העמוקים עם האם - וזהו פרק לחקר שירת פומרנץ, הראוי לדיון נפרד ומקיף --והעקירה העירה, על כל המשתמע ממנה, הז מבחינת ההתגוששות עם הנוף האורבאניסטי החדש, הן מבחינת כמהוז־הלב אל הפאסטוראלה שניטלטל מחיקה. זוהי שירה בעלת תהודה אכספרסיוניסטית, אבל לא צעקנית. אלא נוטה להפנמה. כמה יפה הוא השיר הקטן "התחמק הכוכב המאדים", איזה מבט אוריגינאלי יש בו --ועד־מה לקוחים הדימויים מתוך עולם מוחשי, שייתכן למוש אותו בכפיים. הכוכב משול ל"בעל־חוב שירד מנכסים" - אין כאן שמץ של רומאנטיקה מופשטת, מתקתקה: וגם תיאור הנערה, והמעבר ברחוב על־פניה סצינה העלולה לגלוש לרגשנות שאבלונית - עצור -ואצילי, שקט בתוך־תוכו. הוויית היער והכפר, כמו זו של העיר. על שיכוריה ויצאניותיה ואכזריות־היסוד שבה. שתיהן חיות, שתיהן ממשיות. השירים על האב, שהרקע להם הוא מחוזיההולדת האהוב, אינם אידיאליזאציה. בכל חום־הרגש המפכה מהם. שלו. למשל, את הפואמה "על ההדום" ותיווכחו עד היכן הריאליה קיימת: "ובשובך ינעלה ענן כבד מעל הבית / ומילא את הבית / — רוח־גיל גדול, / כי מלבד חדוות־חיים מתרוננת /

וטוב־לב מבטיח / הלא הבאת למזווה שק תפוחי־אדמה / וכד דבש".

יש בשיריו של פומרנץ, הכתובים רובם ככולם בחרוז לבן, מתוך סירוב להשתעבד למיסגרות נוקשות, עדינות מרובה, אבל לעולם לא נשיות; יש בהם גאווה גדולה, לא מתנשאה. אף לא מתייהרת בסגירות סנובית, כי אם גאווה אנושית, הצוברת את כוחה מכבוד־האדם־בצלם־אלוהים, בלא שתפנה עורף לעיוותו של צלם זה בתנאיו של עולם קשוח, ברוטאלי, ואנטי־אנושי. ויש בהם גאווה יהודית, אך נקייה משמץ של שוביניזם — המרתיע, לא־פעם, ביצירתם של משוררים אחרים, שנזקקו לתוקפנות לאומנית כדי להחזיק מעמד לנוכח סביבה חיצונית עויינת ושוחרת־נקם; זוהי גאווה יהודית מזוככה, שניטהרה בייסורים גדולים, היסטוריים ואישיים גם יחד: "אני הנידון למשטמה בין יורשי היער / שואף אוויר ביאוש גמור, אך גאה. / בעוד היום אור מתכחדת בי הביטחה התמימה / ואהיה אף באין נשק אביר שמי", הוא שר

ב"השריף". ואם יש להיזהר מאד באבחנה של "נבואות חורבן", בתחום הפיוט של יוצרים יהודים בטרם מלחמת־עולם שנייה, נראה לי, כי אצל פומרנץ אפשר בהחלט להתחקות על נבואת-לב מכבידה והולכת, הקאטאסטרופה אורבת בשער. עד מה מזעזע, מטעם זה, לקרוא את השיר האחרון שזכה להידפס לפני שפערה התהום את לועה, כנראה בקיץ תרצ"ט, ובו שורות ענוגות כל־כך של פומרנץ אל בנו־יחידו הרך: "ישן, מחמדי, ויהי נועם / עליך ועל אמא שלך. / רך־עלים עץ יצא מן היער / לסכך ערשך"...

ממש לארנעים, בסיום, להעיר על קלישותה של האקדמה לספר מופלא זה, החוטאת בשיגרת־לשון־
ותפיסה; אך אין ברדידותה כדי להעיב על המפעל הראוי־לכל־שבח, שפעלה אגודת הסופרים בכנסה את יצירת פומרנץ, כשם שאין בה לגרוע מהרגשת השמחה, טראגית ככל שתהא, על שיש לספרות העברית משורר יחיד-במינו כזה.

פנחס צ׳רניאק

על קברי יקירינו בני אנטופול שתי הזמנות לזכר החורבו

הבאה לקבר ישראל זו חובתו הקדושה של הנשאר עדיין בחיים, כלפי היהודי שהלך לעולמו. כך נהגו בני אנטופול במשך 400 שנות קיומם, עד השנים 1940/41 בהן השתלטו חיות טרף על העיירה ובצעו אקזקוציות ברבריות של טף, נשים וגברים בלתי מזוינים, חפים מפשע. בחולות שמול פרישיכווסט, מעבר לכביש לפינסק, נחפרו בורות — קברי אחים — על ידי הגויים מהכפר הסמוך, לפי הזמנת מתכנני הפשע הגנוסידי.

ב־22 ביוני 1944 חזרנו לאנטופול. חיות הטרף ברחו בבהלה. "גיבורי" הרציחות של קורבנות בלתי מזוינים, פחדו אימת מוות מהחוזרים המזוינים.

***

הזמנה ראשונה

ב-17 בספטמבר 1944 אירגן האיספולקום של עירית אנטופול טקס פתיחת קבר־האחים. קבלתי הזמנה ממר פסטושנקו, היושב ראש, ובה כתוב: "אנחנו מבקשים אותך להשתתף בועדה של פתיחת הקברים של הקרבנות

אשר הגרמנים, הטורפים הפשיסטיים, רצחו בצורה בסטיד אלית בזמן האוקופציה". קשה ביותר היה לי לענות בחיוב. שלחתי במקומי רופאה יהודיה ממוסקוה, אשר נשלחה לי לעזרה, והיא ספרה: "מחזה איום. מפלי דמעות ירדו מעינינו כאשר בשדה פתוח, בין הרי החולות, הראו על מקום הקבר. חפרו מעט, והחלו להופיע עצמות ושאריות דלות ממה שהיה פעם בשר ודם וחיים. אי אפשר היה לזהות בני אדם. בין הרוגי הגיטו היו גם ופותיהם של מספר גוים, אשר נרצחו על ידי הנאצים בגלל חשד בבגידה. הנוכחים שמעו דברי הספד ברוסית, העלו זכרונות וקללו את הגרמנים הארורים. שוב כיסו בחול את השאריות היקרות, שמו תייל מסביב ובכאב עצור אשר סתם הגרון מדבור, חזרו בשקט לאנטופול.

***

הזמנה שניה

27 שנה לאחר מכן נשלחה הזמנה מטעם ארגון יוצאי אנטופול בישראל אל בני עירנו היקרים וזו לשונה:

"הנכם מוזמנים בזה לטכס אזכרה והטמנת אדמת העפר מקבר האחים של יקירינו קדושי אנטופול הי״ד, במרתף השואה, בהר־ציון בירושלים, שיתקיים ביום שני כ״א סיון 14.6.71, בשעה 17.00 (5 אחה״צ).

בן עירנו לייבל לונדון שעלה לאחרונה עם משפחתו ארצה מרוסיה היה שליח המצוה, ולפי בקשתנו נסע במיוחד לבקר את קבר האחים של יקירינו הקדושים באנטופול, שקברם נשאר בנכר הפקר לחיות השדה והאדם, כדי שבעליתו ארצה יביא מקברם אדמת עפר לארץ ישראל.

בהטמנת עפר קדושינו במרתף השואה בהר־ציון בירו־ שלים הקדושה, נמלא חובה ומצווה קדושה, להביאם במובן זה לקבר ישראל.

את טכס האזכרה והטמנת העפר במרתף השואה ינהל הרב בלוי שליט"א מהועדה להר־ציון.

בשם ארגון יוצאי אנטופול ישא את דבריו פרופסור פנחס צ'רניאק. לאחר הטכס יאמרו המשתתפים קדיש בצבור.

אנו פונים ומבקשים בזה מבני עירנו. לבא להשתתף בטכס במקום ובזמן הקבוע, ולתת בזה כבוד אחרון ליקי־ רינו קדושי אנטופול הי"ד".

הרב בלוי שליט"א גילה בדברי ההספד שלו כי המעד שים הטובים של יהודי אנטופול היו מוכרים לו עוד מלפני פרוץ מלחמת העולם השניה. בישבו אז בירושלים הקדושה. תחת לוח שיש שחור של המונומנט השחור המסמל קברי אחים רבים ממחנות השמדה וגיטאות, שמנו שקיק עפר, שכל גרעין בו מסמל אדם יקר מבין כה רבים החדסרים עתה בינינו. שקועים בכאב, כולם מתפללים ואומררים פרקי תהילים. יהי זכרם קדוש.

קולו העצוב והעמוק של החזן מעלה תפילה עבורם לאל מלא רחמים, והנוכחים אומרים קדיש בצבור.

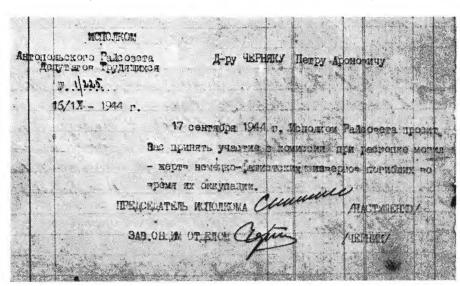
על יד הקבר הסמלי בארץ אבותינו נפרדים מהקדושים אנשי העיירה, אשר נשארו בחיים. והרי דבריו של אחד הניצולים, פנחס צ'רניאק:

עפר יקר ודומם של אלפיים הורים, אחים ואחיות שהוק־ רבו על מזבח האומה לפני 30 שנה; שארית הפליטה שברחה מהקברים שהיו מוכנים לבלעם; יוצאי אנטופול שמזלם הוציאם מהגיהנום בעוד מועד!

כולנו שוב מאוחדים פה. לפני עינינו יותר מאלפיים בני אדם מהעירה היקרה שהיתה ואיננה עוד. הנה לפנינו מרחפים רוחותיהם של צעירים וזקנים, תלמידים ומורים, אבות ותינוקותיהם, כשעפר גופותיהם מונח לפנינו, פה במרתף השואה הנוראה, מעשה ידי הרוצחים הגרמנים.

בשנים 40/41 הלכנו בחוצות הגיטו האנטופולאי עם סימן מגן דוד צהוב על החזה והגב, כמו אוטומטים שנגד סימן מגן דוד צהוב על החזה והגב, כמו אוטומטים שנגד ל מהם צלם האדם, חום הלב וכח המחשבה. הקשבנו שם יום ולילה, לאבסורד הגוים המושלים עלינו, לאבסורד היורידי: השופט (הארור) היטלר גזר דין מוות, בלי רשות לאפלציה, על כל אנשי האומה היהודית. והרי הם היו חפים מכל פשע, חוץ מאחד: שהם נולדו, התדפתחו והתנשאו ברוחם, בזמנים שלגרמנים שלו, של היטדלר זה, טרם ניתנה הרשות לראות אור היום ולהתחמם ברוח הקודש; בנוסף לזה היהודים האלה תמיד היו, למדרות הכל, דוגמא לעמים אחרים ומהם למדו תורה ומצרות, ולא מהאוברמנשים השנואים של התלין.

על השנים האלה 1940/42 שבאו עלינו בגיטאות ומחנות אמר יחזקאל הנביא בפרק ל"ז פסוק יא": "הנה אומרים: יבשו עצמותינו ואבדה תקוותני, וגזרנו לנו". וכך היה:

הזמנת השלטינית הסיביטיים לד"ר פנחס צ'רניאק להשתתף בפתיחת קבר האחים בשנת 1944.

לא היתה לנו אז בגיטו אנטופול שום תקוה לחיות, לא היתה תקוה לשוב לחיים. אנחנו היינו נגזרים, נחתכים וכרותים ללא תקוה שנוכל לשוב לשלמותנו.

הגזירה הנאצית בוצעה באכזריות שאין דוגמתה. ואנו, שעדיין רוח חיים בגופנו, שואלים, חוזרים ושואלים: למה, איך זה קרה? מה יהיה, מה לעשות, איך לסבול? איך לנהוג? במה להקל על הנפשות, הרוחות, המרחפות פה, אחרי שגורשו מגופותיהם באביב חייהם?

והנה תשובת הנביא: "היתה עלי יד אלוקים ויוציאני ברוח אלוקים ויניחני בתוך הבקעה והיא מלאה עצמות. והעבירני עליהם סביב־סביב והנה רבות מאוד על פני הבקעה, והנה יבשות מאור. ויאמר אלי: בן אדם, התחיינה העצמות האלה? ואומר: ארוני אלוקים אתה ידעת. ויאמר אלי: הנבא על העצמות האלה ואמרת אליהם: העצמות היבשות, שמעו דבר אלוקים. כה אמר אדוני אלוקים לעצמות האלה: הנה אני מביא בכם רוח וחייתם. ונתתי עליכם גידים, והעלתי עליכם בשר וקרמתי עליכם עור ונתתי בכם רוח וחייתם; וידעתם כי אני אלוקים. ונבאתי כאשר צויתי: ויהי־קול כהנבאי, והנה רעש, ותקרבו עצמות עצם אל עצמו. וראיתי והנה עליהם גידים ובשר עלה, ויקרם עליהם עור מלמעלה, ורוח אין בהם. ויאמר אלי: הנבא אל הרוח, הנבא בן־אדם, ואמרת אל הרוח: כה אמר אדוני אלוקים: מארבע רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים האלה ויחיו. והנבאתי כאשר צוני, ותבוא בהם הרוח ויחיו, ויעמדו על רגליהם חיל גדול מאוד מאוד. ויאמר אלי: בן אדם העצמות האלה כל בית

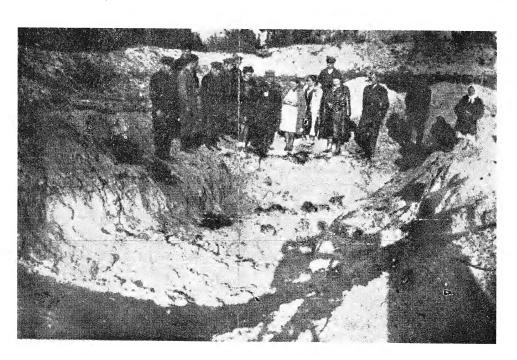
ישראל המה... לכן הנבא ואמרת אליהם: כה אמר אדוני אלוקים: הנה אני פתח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם, עמי, והבאתי אתכם אל אדמת ישראל. וידעתם כי אני אדני, בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם, עמי. ונתתי רוחי בכם וחייתם, והנחתי אתכם על אדמתכם! וידעתם כי אני אדני דברתי ודעשיתי, נאם אדוני".

הבקעה, עליה מדבר הנביא, זה מרתף השואה שאנו עומדים בו וסביבנו העצמות היבשות, העפר הקדוש מה־ גיהנום הנאצי שהיה בכל אירופה. עפר של 6 מליון בני אדם.

אנו חוזרים אל השאלה שהופנתה ליחזקאל: "בן אדם, התחיינה העצמות האלה? הנוכל להכניס רוח חיים לעפר הזה?" והתשובה שנתקבלה: "הנה אני מביא בכם רוח וחייתם. הנה אני פותח את קברותיכם והבאתי אתכם אל אדמת ישראל, עמי וחייתם".

תקוה מתעוררת אצלנו: אולי במעשינו ומחשבותינו נצליח להחיות את העצמות היבשות המבקשות רחמים לעשות למענם, להמשיך בחייהם, במחשבותיהם, בשאי־ פותיהם, בבצוע תכניות חייהם וילדיהם.

קטסטרופות דומות לשלנו היו גם בזמנים ומקומות אחרים. רבבות נרצחו, והנחמה היחידה שנשארה לבני אדם היא, שנשמותיהם של הנרצחים נשארו בחיים. את הנשמה אין כלי זיין מסוגלים לחסל — היא אינה בשר

פתיחת קבר האחים של קדושי אנטופול אחרי המלחמה

ודם. לכן הקימו בתי קברות ומצבות לעפר; מקדשים. בתי תפילה ובתי התיחדות לנשמה.

בני אדם הנשארים בחיים, שומרים מצד אחד על העפר, על העצמות היבשות, ומצד שני על הרוחות המרחפות. הם מרימים יד ונותנים שבועה לעשות הכל בכדי להמשיך בחייהם ושאיפותיהם של הנרצחים, אחרי שהחרב הפ-רידה את הנשמה מהגוף.

אנו נשבעים, פה, שנוליד דור חדש בארץ חדשה, שהעצמות היבשות ילבשו עור, שרוח חיים תכנס לבני האדם, שתביא רגנרציה ויובניליזציה של העם הזה.

"נעלה מהקברות ונהיה לעם גדול מאוד, מאוד". כנבואת הנביא.

עפרנו ונשמותינו היקרות, דעו־נא שהקורבן שלכם לא לשוא היה, שמתגשמים החלומות שלכם שרקמתם בהיו־ תכם בגולה. נעשה הכל להתקדם עוד ועוד. נוחו בשלום בגן־עדן״.

מר ליפשיץ, כנציג יוצאי אנטופול בישראל, סיים את יום הזכרון לקדושי אנטופול במרתף השואה, בספור מאלף על גדולתם, סגולותיהם, ודבקותם לתורה לעבודה ולמ־עשים טובים של אלה שאינם כבר.

בלב מלא יגון התפזרנו בהחלטה למלא את השבועה.

מר לייב לוגדון ליד קבר האחים ממנו הביא עפר הקדושים להטמנה בישראל

פרקז' מפעלי הארגון בארץ

פרק ז׳

מפעלי הארגון בארץ

ח. אסיף

ארגוז יוצאי אנטופול בישראל

הארגון נוסד בשנת 1951, עם בואם לישראל של ראשוני הניצולים שהביאו את הבשורות הרעות על מה שקרה ועלה בגורלם של הורינו, קרובינו וכלל בני קהילת אנטו־ פול הקדושים.

רגש עמוק של יתמות ושכול אפפונו. ודחף פנימי הורה לנו להקים ארגון של שארית הפליטה, המשפחות המע־ טות שנשארנו מקהילה של מאות משפחות, על מנת לקיים פגישות, להעלות זכרונות, לכאוב ביחד, ולקיים את יום הזכרון השנתי לזכר קדושינו.

70—80 הארגון של יוצאי אנטופול בישראל מונה משפחות המכירות אחת את השניה עוד מימי מגוריהם בעיירת הולדתם עד דור שני ושלישי.

הננו מקיימים קשרים עם ועדי ארגוני הלאנדסמאנשא־ פטים בארצות הברית ועם הרבה משפחות בארצות אח־ רות. בעזרת ארגונים אלה הצלחנו להקים בית כנסת מפואר בתל־אביב, להנצחת זכר הקהילה וזכר קדושינו.

בית הכנסת נושא את השם "בית הכנסת על שם קדושי אנטופול" ומוקדש בו אולם זכרון לקיום כנוסים ואז־כרות שאנו עורכים מדי שנה ביום ד' חשון, שהוא יום הזכרון לקדושינו.

הארגון יסד קופת גמילות חסדים לעזרה הדדית. ע"ש קדושי אנטופול, בשם "קרן הרי ופני אסיפוביץ" מניו יורק, שבתרומתם, בעזרתם ופעילותם גדלה הקרן. הקופה מחלקת לחברי הארגון הלואות לפרעון בתשלומים קטנים ובלי רבית.

שם הקהילה הונצח במרתף השואה בירושלים ע"י משפחת מקס ורבקה פוטרמן מניו־יורק, בעת ביקורם בארץ בשנת 1964, ובשנת 1971 הובא לשם גם אפר מקבר האחים של קדושינו.

לאחרונה נוסדה גם קרן מלגות על שם לואי וג'ין ליף.

הנצחת קהילת אנטופול במרתף־השואה בירושלים

בערב אזכרה
יושבים מימין: יצחק נוביק, שמעין — נכד הרפ"מ,
ר' אברהם ליפשיץ, משה סתוי, ר' שמחה מובשוביץ
עימדים: חיים אסיף, אהרן אשר גיפר ושלמה בן טובים

הנדבן הוא יליד קנדה והוריו יוצאי אנטופול. הרבית וגולת הכותרת היא כמובן הוצאת ספר הזכרון לקדושי שתצבור הקרן תחולק כמלגות לתלמידים בין חברי אנטופול, שזכינו לראותו יוצא לאור בעקבות יזמתם הב־ הארגון.

רוכה של חברי ועד הארגון בישראל.

יוצאי אנטופול בחתונה של בני עיר בנוכחות האורחים הערי ופעני אסיף מארצית־הברית

כנס אנשי אנטופול לכבוד האורחת זיסל ליפשיץ (לבית ארליך) מארגנטינה בביקורה בארץ בשנת 1954

פגישת יוצאי אנטופול בזמן ביקורם בארץ של המורה ישראל ליפשיץ מקנדה וליובה דובנר לבית יהלום מארה"ב יושבים מימין לשמאל: עליזה יהלום, ישראל ליפשיץ, ליובה יהלום, שרה וולינץ, שמואל טורניאנסקי עומדים: מירה בת עלִיזה אלוול, איטקה ברשביצקי, חנה בת נחמה וחיים חן, נחמה חן, אסתר סגל, פריל רובינסקה, רודיה אסיף (פרידמן), שרה וינשטיין, יהודית נאדל וחיים אסיף

אסיפה של יוצאי אנטופול לרגל ביקורה של גב׳ רבקה רוזנבלט, לבית וולוולסקי

חתונה בבית־הכנסת של אלחנן גולדברג, מנצולי השואה. יושבים מימין לשמאל: שכנא פרוזנסקי, יצחק ליכט, מאיר ליפשיץ, ר' אברהם ליפשיץ, מקס פוטרמן מארה"ב, חתן וכלה, הרב רוזגבוים. רב בית־הכנסת, נתן סירוטה ושלמה בן טובים עימדים מימין: שמואל ליפשיץ, רבקה פוטרמן, זלמן שחיר.

ז. ז. שחור

בית הכנסת לזכר קרושי אנטופול בת״א

בשלהי אלול תרצ"ז יסד ר' זלמן שחור בית כנסת זמני בבנין הישן של ביח"ר לודזי' ברחוב נחמני, שנקרא אח"כ "ביהכ"ג בלב תל־אביב". הנסיון עלה יפה וביהכ"ג התפתח והתפללו בו בימות החול כמה וכמה מנינים. ובימי שבת ומועד המה בית־הכנסת קהל מתפללים. מיום הוסד ביהכנ"ס בלב תל־אביב נשא המייסד את עיניו לבית כנסת בנוי על תלו. על מגרש מתאים בסביבה הקרובה. לשם כך קרא לאסיפת המתפללים ודרי הסביבה. נבחר ועד ונוסדה האגודה לבניו ביהכ"נ בלב ת"א. עברו שנים ולמרות פניות הועד לעירית ת"א לא נמצא מגרש מתאים לבנין בית הכנסת. בשנת תרצ"ט (1939) פנה זלמן שחור לרושת ודדייה ושירלה עם רחובות יהודה הלוי־כורש־מזא"ה) ושמו גינטר, ובקש ממני שימר כור לו את המגרש השייך לו והפונה לרחובות יהודה הלוי מצד אחד וכורש מצד שני. על המגרש הזה עמר צריף ובו חנות מכולת ואטליז. אחרי מו"מ ממישך הס־ כים הגרמני למכור את המגרש, שמחירו ייקבע ע"י מעריך, וזלמן שחור נתן לו חמישים ל"י דמי קדימה. בפרק זמן זה פרצה המלחמה העולמית השניה וכל

תושבי שרונה נעצרו ובתוכם גם גינטר הנ"ל. זלמן שחיר

לא התיאש מתכניתו ופנה לראש העיר המנוח מר ישראל רוקח בהצעה לפנות לממשלת המנדט ולבקש ממנה שתפר קיע את החלסה הגובלת עם הרחובות יהודה הלוי, כורש. מזא״ה למען בנין בית־כנסת מרכזי, היות ובכל הסביבה אין בית־כנסת. מר רוקח פנה לממשלת המנדט בנדון, וזי הפקיעה שטח של 24 דונם מאדמת שרונה. אחרי מו"מ ממושך עם ראש העיר ומנהל מחלקת נכסי העיריה ה סכם להקצות דונם אחד לשם בנין בית־הכנסת בלב תל־אביב.

* * *

בשנת תשי"ד פנו אנשי קהלת אנטופול ליושב ראש האגידה לבנין בית־הכנסת בלב תל־אביב, שהוא בו הרב הגאין רבי יוסף דוד זצ"ל. הרב מאנטופול, בהצעה: היות ולרשותם עומד סכים כסף מסויים לשם בנין ביתר כנסת להנצחת זכר קדושי אנטופול, והיות ואתם קבלתם מגרש מהעיריה לשם בנין בית־כנסת. מציעים הם להכנס עם האגודה בשותפות ולבנות ביחד בית־כנסת "לזכר קדושי אנטופול". אחרי סדרה של ישיבות עם ועד האגו־ דה לבנין ביהכ"ג בלב ת"א. היחלט לקבל את הצעת אנשי אנטופיל, וביום כ"ג שבט תשי"ד נחתם בשעה

טובה ומוצלחת ההסכם בין ועד אנשי אנטופול ובין ועד האגודה לבנין בית־הכנסת בלב ת"א. למחרת חתימת ההסכם התחילה פעילות קדחתנית של הועד המאוחד ליצור את התנאים שיאפשרו לגשת ליריית אבן הפנה לבית־הכנסת החדש. פנינו לכמה אדריכלים ידועי שם ובקשנו הצעות־תכניות. אחרי בדיקה מדוקדקת ובהת־יעצות עם מנהל מחלקת נכסי העיריה דאז, ד"ר כדורי, נבחרו תוכניות האדריכלים מוהיליבר וקויפמן מת"א למתאימים ביותר.

וביום ד' במרחשון תשט"ז (שהוא יום הזכרון לקהילת קד.שי אנטופול) התקיימה חגיגת הנחת אבן הפנה בנוכ־

קבלנו 9000 דולר. בידי מר זלמן שחור היה אישור מהשר ר' משה שפירא. לקבלת הלואה ממשרד הדתות בסך 10.000 ל"י והשלב הראשון צריך היה לעלות לפחות תשעים אלף ל"י. פנינו לעיריה ומר בויאר הבטיח לשלם את ההלואה ממשרד הדתות, בתנאי שנחזיר לו 4000 ל"י החסרות לו לתקציב השנתי לחלוקה לבתי־כנסת קטנים, שאין להם אפשרות לגמור את בניניהם. בכדי לא לעכב את הבניה הסכמנו, ועירית ת"א שלמה את ההלואה. נגשנו לגייס כספים ממתפללי בית־הכנסת בלב ת"א וכן נאשנו לגייס לספים ממתפללי בית־הכנסת בלב ת"א וכן מאנשי אנטופול המעטים בת"א. חבר הועד מר חיים אסיף, שנסע לארה"ב לבקר את בני משפחתו, ערך אסיפה

חות הרב הראשי לישראל הגרי"א הרצוג שליט"א, הרב נים הראשיים לת"א, הרב אונטרמן שליט"א והרב טוליד דנו שליט"א, אדמורים, רבני העיר, ראש העיר מר היים לבנון, סגניו, הרב אברמוביץ ור' אברהם בויאר, מנהל מחלקת נכסי העיריה, ב"כ מחלקת ההנדסה, אזרחי תל-אביב, אנשי אנטופול מכל הארץ וקהל מתפללי בית־הכנסת בלב ת"א ובראשם הרב הגאון ר' דב רוזנטל שליט"א, רב אזור לב ת"א ורב ביהכ"נ.

ימים ספורים בלבד לפני הנחת אבן הפנה הוסרה אבן המכשול האחרונה מעל דרך בנין בית־הכנסת, שהיתה סוגה באבני מכשול רבים.

הנחת אבן הפינה הוחגה ברוב פאר והדר, ותיכף נגשר שנו לבנייה. התקשרנו עם הקבלנים חברת "חרצובה" ונגשנו לבנות את שלב א', את היסודות, המקלט ויציקת העמודים בגובה של 12 מטר. מאנשי אנטופול בצ'יקגו

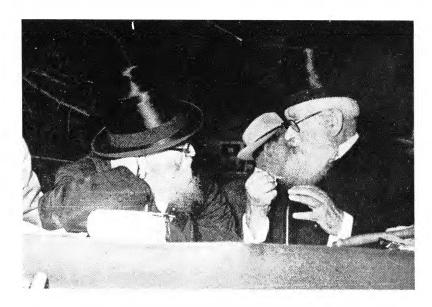
של אנשי אנטופול בניו־יורק ובשובו הביא ג"כ קצת מומנים והרבה התלהבות ששתל בלב האנשים. גמרנו בעזהי"ת שלב ראשון, ונאלצים היינו לעשות הפסקה באין יותר אמצעים. היות ובנין ביהכ"נ גובל עם ביה"ס יהודה הלוי, שימשו עמודי הבטון הגבוהים מטרה טובה לילדים לטפס עליהם ולקפוץ מהם, דבר שאלץ את מנהל בית־הספר לפנות אלינו בהתראה, שאם לא נגמור את הבנין, או לפחות אם לא נגדר אותו בגדר חוטי ברזל דוקרניים, נהי' אחראים לכל מה שיקרה חלילה, לכל ילד. עמדנו בפני ברירה לגמור את הבנין או לגדר אותו כמו שהוא. היות וכסף לא היה, החליט-הועד אחרי כמה ישיבות סוערות, להקיף את הבנין בגדר חוטי־ברזל דוקר־שיבות סוערות, להקיף את הבנין בגדר חוטי־ברזל דוקר־ניים. זה צריך היה לעלות למעלה מאלף לירות. אותו לילה נדדה שנתו של זלמן שחור. הוא חשב כי אם יגדרו את הבנין תהי' לנו מנוחה מצד מנהל בית־הספר והעיריה.

אולם מי יודע מתי יתחילו שוב לבנות! והחליט — צריך לגשת לבנות וד' יעזור!

בבוקר התקשר עם כמה מחברי הועד והודיע להם על החלטתו הנחושה. על השאלה והכסף מאין ימצא, היתה תשובתו: ד' יעזור! שאל את ה"ה שמואל ליפשיץ וחיים אסיף אם הם מוכנים לחתום אתו על השטרות לקבלנים, וכשקבל תשובה חיובית נקראו הקבלנים, נחתמו הסכמים חדשים ונגשו לבנין. התחילה עבודה קדחתנית להשגת מקורות כסף בארץ וכן בארה"ב. ולאט לאט התחיל

לזרום קצת כסף מארה"ב ע"י מסירותם של מר הרי ומרת פעני אוסיפוביץ־אוסיפ, אנשי אנטופול, שנתנו ב־עצמם סכומים נכרים ואספו סכומים קטנים וגדולים מאנשי אנטופול בארה"ב.

בעבודת נמלים ע"י ועד האגודה לבנין בית־הכנסת לזכר קדושי אנטופול, אפשר היה כבר להכנס ולהתפלל בבית־הכנסת החדש אם כי טרם הושלם. בימים הנוראים תשי"ט התפללו בבית־הכנסת החדש וגם בבית־הכנסת הישן בלב ת"א התקיימו התפילות. בשנת תש"ך עברנו

הרבנים הראשיים בטקס הנחת אבן־הפינה

חלק מקהל הנוכחים בטקס הנחת אבן־הפינה

איסר יהדא בריא אנטרבן

RABBI L J. UNTERMAN

לכבוד

אחינו היקרים, יוצאי עיר אנסופול בישראל,

שלום וברבה.

שמעתי שאתם עורכים היום יום זכרון לקדושי עירכם, שנטלו חללים ע"י המרצחים ימשש בתקומת השואה האיומה. בימי-זכרון כאלה אנד מתיחדים עם זכרם של הקדושים ומשוים לנגד עינינו את גודל החורבן ועומק הטרגדיא של יהדות מירוסא, שנחרבה באומן אכזרי איום.

חושבני שמדאי להטיף לכט נטפי-תנחומין כי בנוגע לעירכם אנטופול עשיתם מזכרת מתאימה בהשתתפותכם בנין ביהכשנ בלב תל אביב, עשש עדושי העיר זשל. – ה' יבקום דמם.

אין אני יודע 1464 מזכרת יותד מתאימה לעירכם, פישבו בה רבנים גדולים ומפורסמים ויצא לת שם סוב בבעלי-בתים מצוינים בתורה בנדיבות ובמסירתם ליהדותם, מאשר בנין בית-כנסת כזה בארץ הקודש, המשפש לא רק לתפילה בלבד, אלא גם לשעורי-תורה קבועים, לטיפול רוחבי בנוער ולחזוק בעניני החסד, בעיר העברית

אין ספק כי בנה יש קורת-רוח רבה לנשמות הקדופים, אשר זכרם יעלה אפני הצכור עשי מקום מקדע מעם.

לא אוכל להתאפק מלהזכיר בזה, כי היו לי גם קשרים משפחה באנסופול כי שם גדו קרובי, הרב הג' ד' מעה צבי אונטרמן ז"ל עם משפחתו היקדה. כמו כן בתקבל שם לרב, בהיותי רב בהוראדנא, ידידי הגאון ד' משה וולפטון זצ"ל, וחבל כי'' אילן זה נקטף באמצע גדולו.--

אקות כי בפעולתכם זאת תשמשו דוגמא שובה לרבים, להראות כי מזכרת לקהילה קדושה צריכה להיות מקושות עם בנין שבקדושה, המקרב לבבות לאביבו שנשמים ודבקות בתוה"ק.

יוככם ד' עם כל אחב"י לראות את הגאולה השלפה, בזכות כל אלה שמטרו נפשם על קדושת שמו ולחזות בבנין ציון וירושלים בימינו בקרוב.

> בכבוד רב ואחולי נחמה "הענענעני בענעי" איסר יהודא אונטרטן הרב הראשי לתל אביב-יפו והמחוד

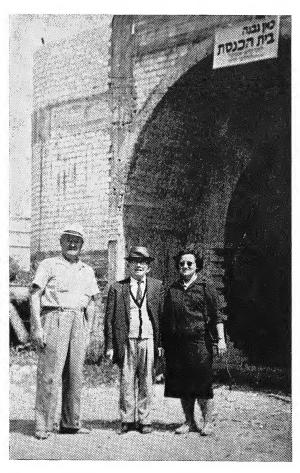
מכתב ברכה מאת הרב אונטרמן

לבית־הכנסת החדש שבנינו תם, אם כי לא נשלם. במשך כל השנים האלו המשיכו להשלים את הבנין הנהדר הזה ועושים את זה עד היום. ארון קודש מונומנטלי נבנה ע"י האדריכלים נסים שטריק ושלמה ברנשטיין. ארון הקודש מורכב משיש, עץ וזכוכית אמנותית. את עבודת העץ תרם מתפלל ביהכ"נ, בעל נגריה מר פסח אנגל לזכר בנו דן ז"ל, הטייס שנפל במלחמת ששת הימים.

בבית הכנסת מתפללים יום יום מנין אחרי מנין בוקר וערב, ובשבתות ומועדי ישראל נערכות תפילות מרשימות ע"י חזנים ידועי שם. פעולות רוחניות של למוד תורה נערכות ע"י הרב שליט"א המגיד שעור בש"ס מדי יום ביומו, ובשבתות הרצאות מוסריות בפרקי אבות ומד־רשים. כן לומד משניות מדי יום ביומו בין מנחה לערבית

הרב יקותיאל שליט"א; בשבתות נערכות מסיבות שלוש־ סעודות בהן אומר דברי תורה הרב יקותיאל. יו"ר ביהכ"נ. ר' זלמן שחור מרצה שעור בגמרא ובפרשת השבוע, מתקיימים שעורים של צעירים ונוער, כך שביהכ"נ משמש מרכז רוחני בכל הסביבה.

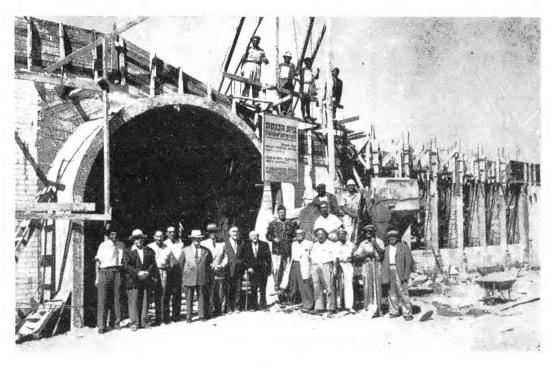
השנה זכינו לאכסן כולל של כמנין אברכים המשתלמים בהוראה ולומדים בביהכ"נ מהבוקר עד אחר־הצהריים. וקול התורה נשמע בבית־הכנסת כל היום ודלתותיו פתו־חות לכל צמא למים, ואין מים אלא תורה. הצליחו אנשי אנטופול להנציח את זכר יקיריהם באופן הכי נשגב בגל־עד ע"י יצירת ביכ"נ גדול ויפה בסביבה שקטה בטבורה של העיר תל־אביב. ביהכ"נ מוקף גינה יפה ועצי נוי המוסיפים להדור המקום הקדוש הזה.

מר אריה שקולניק ז"ל מארה"ב, מבקר ע"י בנין בית־הכנסת בחברת בתו פנינה הלוי מקיבוץ חצור

הנחת אבן־הפינה. ראשון משמאל: הרב הראשי לישראל. הרב הרצוג זצ"ל ולידו מר ז. ז. שחור יבדל"א

בית הכנכת בשלבי הבניה

בבית הכנסת לזכר קדושי אנטופול ביום האזכרה - לומדים משניות

ב״ה

הזמנה

כבודו וב״ב מוזמנים בזה להשתתף בחגיגת הנחת אבן הפנה לבנין בית הכנסת שתתקיים, ברצות ד׳, ביום חמישי, ד׳ חשון, תשט״ז (20.10.1955), בשעה 3.00 אחה״צ, בהשתתפות הרבנים הראשיים לישראל, הרבנים הראשיים לתל־אביב—יפו, שרי ישראל, ראש העיר ונבחריה, רבני עירנו וערי ארצנו.

בנוכחותכם נתכבד.

בכבוד רב

הועד

מגבית לא תערך.

אוטובוסים : מס. 20.

מס, 12.

: כניסות למגרש

תחנת הירידה ברח' מאז"ה פנת דרך פתח תקוה. תחנת הירידה ברח' יהודה הלוי פנת רח' מזא"ה.

מרח' מזא"ה 77, ליד דרך פתח תקוה. מרח' אוליפנט פנת רח' יהודה הלוי מס' 64.

שמואל ליפשיץ

זברונות מהקמת בית הכנסת

חובה נעימה היא לי להעלות זכרונות בענין הקמת בית הכנסת על שם קדושי אנטופול.

בית הכנסת הוקם לשם הנצחת זכר יקירינו הקדושים הי"ד, ולתת ביטוי מתאים לאלה שהיו דבקים באמונת ה' וב"נצח ישראל". הבנין המפואר, המצטיין ביפי סגנונו נמצא במרכז תל־אביב ובכניסה מתנוסס השם "לוכר קדושי אנטופול".

כאחד מהרבים. שנתנו ידם למפעל זה, ובעמדי כל הזמן בין העושים במלאכת הבנין רצוני למסור סקירה קצרה על השתלשלות הענינים.

הוגה רעיון בית הכנסת ע"ש קדושי אנטופול ומניח היסוד היה ר' אלחגן ליפשיץ ז"ל. ר' אלחגן היה בנו של דודי, ר' יהודה ב"ר אפרים ליפשיץ ז"ל, שנרצח בין שאר הקדושים באנטופול בשואה.

ברכת הרב הרצוג זצ"ל רבה הראשי של ישראל

ר' אלחנן היה פליט מרוסיה והגיע לארץ רצוץ ושבור. הוא התחיל להטיף לרעיון ולהפיצו בין בני העיירה בארץ. אולם היו גם אנשים שהצעה זו לא נראתה להם והם נטו להצעות אחרות. אך הוא לא ויתר ועמד איתן על הצעתו ודעתו, הוא פנה במכתבים אל יוצאי אנטופול באמריקה ובמקומות אחרים ועשה תעמולה חזקה לטובת הענין עד שלאט לאט חדר הרעיון ללבבות.

בינתים נחלשו כוחותיו וביום אחד, כשבא להתפלל בבית הכנסת שלו בגבעת שמואל צנח ומת. יהא זכרו ברוך!

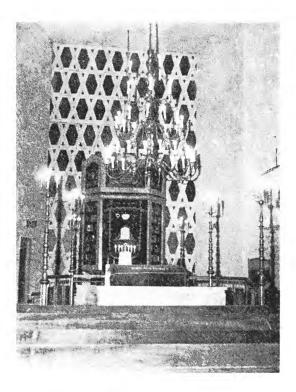
הוא לא זכה לראות בהתגשמותו — אך החזון שהגה, הכה שרשים ופלס לו דרך.

את התרומה הראשונה בסכום של --9000 דולר בערך, קבלנו מיוצאי אנטופול בשיקגו וזאת היתה הדחיפה להתחיל במפעל.

אחרי התלבטויות שונות ווכוחים לאין ספור — החלטנו להתקשר עם ביהכנ״ס "לב תל־אביב״. עירית תל־אביב

חתונת אלחנן ומרים גולדברג בבית־הכנסת

ארון הקידש בביתוהכנסת עדש קדישי אנטופול

הבטיחה להם מגרש גדול במרכז העיר. אך לא היו להם אמצעים לגשת לבניה. לאחר מו"מ הוסכם שאנחנו נקים את הבנין והוא יהיה מוקדש לזכר קדושי עיירתנו ויקרא על שמם.

בראש הועד של ביהכנ״ס "לב תל־אביב״ עמד העסקן הידוע ר׳ זלמן שחור, יליד אנטופול, בן הרב הגאון ר׳ דוד זצ״ל, שכהן כרב באנטופול.

ר׳ זלמן שחור היה הרוח החיה בכל המפעל, הוא התמסר לו בלב ונפש והקדיש הרבה מאוד מזמנו וממרצו לענין זה. הקמת הבנין קשורה בו קשר בל ינותק וכל דבר ופעולה נעשו בהשתתפותו הערה והפעילה. הודות לו ביצעו עבודות והחלטות, שקשה לתאר שאפשר לבצד עם בלי השתתפותו. המפעל בזמן הקמתו, ואח״כ בהנד הלתו, נעשה לו סם חיים ועבודתו הברוכה נמשכת עד היום.

בנשימה אחת, אציין בהערה את פעילותו הערה והנמ־ רצת של גיסי ר' אברהם ב"ר אפרים ליפשיץ. הוא נכנס בעובי הקורה של המפעל ונטל חלק פעיל בו. הקדיש הרבה מזמנו וממרצו, והודות לקשריו המרובים, הצליח לגייס כספים והצעיד את המפעל קדימה.

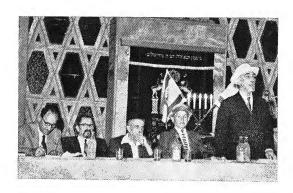
למרות כל המאמצים המרובים, נתקלנו בקשיים ועיכוד בים שונים בדרך הארוכה של הקמת הבנין. מוכרחים היינו מפעם לפעם להפסיק במלאכת הבניה, ואחרי שהונח היסוד והוקמו הקירות — עמד הבנין זמן רב שומם והגיע גם לכך, שחלק מהקירות נהרס.

אחרי תקופה די ארוכה הצלחנו להתגבר על כל המכ־ שולים.

לפעמים נדמה לנו, שכוחות טמירים עליונים סייעו לנו להגיע לשלב הגמר.

מר חיים אסיף נואם בזמן ביקורו של מר שמעון כהן, נכדו של הרפ"מ, לרגל הבאת ספריו של הרפ"מ

מר ז. ז. שחור נואם בחנוכת בית־הכנסת יושבים מימין: הערי אסיף מראשי החורמים לביהכ"נ. אברהם ליפשיץ, הרב ברנשטיין, חיים האסיף.

לא אצא ידי חובתי אם לא אתעכב באופן מיוחד על פעילותם הפוריה, של משפחת אסיף חיים ורינה. מהתחלת הטיפול בהצעה של בנית ביכנ"ס, ועד השלב הסופי, הם לקחו חלק פעיל בכל הענינים. ביתם נעשה מרכז הפעילות וכל פגישה וכנוס רעים ואחים — התרחש בביתם. את כל פעולותיהם עשו בשקט ובצנעה, בעוד שעתם דוחקת בעבודתם המפרכת. ברוחם הטובה, השפיעו גם על מד כרינו וידידינו להשתתף בעבודה זו. בביקורם באמריקה עשו הרבה נפשות למפעל והצליחו לגייס סכומים ניכרים.

קצרה ידי לתאר את העבודה הרבה והפוריה שהשקיעו. והתועלת הרבה שהביאו לענין ורק "מקצת שבחם ניתן להגיד". יהא שכרם בעמלם.

אזכיר גם את פעילותו ומסירותו לענין של מר יהושע ורשא, שהקדיש מזמנו וממרצו לטובת המפעל. אציין בברכה את פעילותם הרבה של משפחת הרי ופני אוסיפ מניו יורק, שתרמו הרבה בעצמם והתרימו גם אחרים. כן פעלו רבות לטובת הענין משפחת מקס פוטרמן ורעיתו רבקה, גולדמן ואהרונסקי ז"ל, שהביאו סכום כסף ניכר, וכן מירקה זיידל, משפחת ליף מקנדה ואחרים.

אציין במיוחד את אנשי שיקגו שעזרו לנו הרבה — רדיל פוסטול, פשה נוביק, משפחת זיסוק, ורניק ועוד רבים אחרים.

מן הראוי להזכיר כאן גם את ספר־התורה — שי לבית הכנסת שקבלנו משיקגו.

יעמדו על הברכה כל אלה, שהטו שכם ונתנו יד עוזרת ותומכת להקים בכוחות משותפים מפעל קדוש זה — היכל, שהוא לתפארת לבני עירנו ולזכר יקירינו הקדושים שניספו בשואה.

הרב פוזיס, יליד אנטופול, ניאם בטקס הנחת אבן־הפינה

משה פולק

קופת גמילות חסרים ע״ש קרושי אנטופול

קרן של הערי ופעניה אוסיפוביץ יקרן ע"ש ר' אהרן אשר ותמר וולינעץ ז"ל.

שנים רבות דרשתי וחדשתי את הצעתי לחברי ועד הארגון של יוצאי אנטופול בישראל, בישיבותינו המרובות. להכניס לסדר היום באסיפות הכלליות של יוצאי אנטור פול, שמתקימות בכל שנה בד׳ חשון בערב האזכרה לקדושי עירנו אנטופול, את הצעת יסוד קופה לגמילות חסדים ע״ש ולזכרון של קדושי אנטופול, לעזרתם ותוד עלתם של יוצאי אנטופול בישראל במיוחד לנצרכים. ולעזרתם של העולים החדשים שהגיעו לארץ אחרי השואה מאנטופול בחוסר־כל. אבל הצעתי היתה נדחית משנה לשנה כדי לא לפגוע במגבית שלנו לבנין בית הכנסת ע״ש קדושי אנטופול, שבנינו והקמנו.

במוצ"ש אור ליום כ"ה תשרי תשכ"א, בישיבתנו בועד הארגון, חידשתי את תביעתי אחרי שבית הכנסת כבר הושלם, ואפשר כבר לייסד קופה לגמילות חסדים. הפעם כל חברי הועד, שמואל ליפשיץ, רינה אסיף וחיים אסיף

ר' אליעזר בר' אהרן אשר ז"ל, מביא ש"ס לזכר אביו לביהכ"ז. עשה רבות למען ביהכ"ג וקופת גמ"ה. מימין: שלמה בן טיבים, אליעזר וולינץ, ר' אברהם ליפשיץ, שמואל לפשיץ זעמנואל גרשטיין

חברי הועד של קופת גמ"ח בפנישה עם האורחים החשובים הערי ופעני אסיף בישיבת הועד בביתם של שרח ומשה פולק

ואנכי, החלטנו להביא את הצעתי לסדר היום לפני האסיפה הכללית. בערב האזכרה, אור לד' חשון שנת תשכ"א (24.10.1960), הבאתי את הצעתי לאסיפה הכ"ללית של יוצאי אנטופול בבית הכנסת ע"ש קדושי אנטופול, בדבר יסוד קופה לגמילות חסדים ע"ש קדושי אנטופול. כל משתתפי האסיפה הצביעו פה אחד בעד הצעתי, ובאותו ערב קמה ונוסדה קופת גמילות־חסדים ע"ש קדושי אנטופול. כמו־כן הציעה האסיפה הכללית ובחרו בי להנהלת וגזברות הקופה. באותו הערב תרמו כל המשתתפים סכום 1000 לירות, ובבחירות משניות נבחר ועד לגמילות־חסדים לפי הצעתי, הח' רינה אסיף, אסתר גמרמן, שמואל טורנינסקי, ומשה אלפינשטיין, והם בחרו בי ליושב ראש והנהלת הקופה.

עוד באותו שבוע התחילה הקופה לעבוד ונתנו 5 הלואות בסכום של 200 ל"י למשפחה, ובסוף שנת 1961 גדלה הקופה שלנו בממדים גדולים פי 7, הודות לאורחינו הנכבדים הערי ופעניה אוסיפוביץ מארצות הברית, שבקרו בארץ ותרמו --3000 לירות לקופה. נוסף לזה הם הביאו בשביל קפת גמילות־חסדים עוד -3500 ל"י שנתרמו ע"י משפחתם, קרוביהם ומכיריהם, מיוצאי אנטופול, ומארגוני יוצאי אנטופול בארצות הברית, ולמען טוב־לבם ופעולתם הרבה החלטנו לרשום על שמם קרן מיוחדת ליד קופת גמילות חסדים ע"ש קדושי אנטופול. כמו־כן החלטנו לרשום קרן ע"ש ר' אהרן אשר ותמר וולינעץ ז״ל. עוד בחייו בארצות הברית שלח אלי את כתב־ידו מספרו השנים־עשר "ודע מה שתשיב", ובקש ממני שאת־ מסר ואטפל בכל העבודה של ההדפסה וכריכה ולהוציא אותו לאור, ואת כל ההכנסה מהספרים הנ"ל הוא הקדיש לטובת קופת גמילות־חסדים ע"ש קדושי אנטופול. בנו אליעזר וולינעץ, ומשפחתו מארצות הברית. בקשו ממני להמשיך אחרי שאביו נפטר, ולטפל בהדפסה ובכרי־

כה, ושלח לי —800. דולר עבור ההוצאה הנ״ל. אחרי שמכרתי את כל הספרים, הכניס לנו לקופת גמילות יוסדים סכום מעל —4000. לירות.

כשאנו נעבור ונתבונן במאזן הכללי של הקופה. בגמר 10 שנים מיום הוסדה, יש להעריך ולהעריץ את יוצאי אנטופול בכל מקום ומקום על ההישג הגדול. בהתענינותם ותרומתם לטובת גמילות־חסדים, שהיא לטו-בת יוצאי אנטופול בישראל, הנעזרים ע"י הקופה הנ"ל בהלואות בלי ריבית, וביחס חברי ובכבוד ההולם את שמם של יוצאי אנטופול, התורמים לתפארת לנו ולזכרון להמשכיות הטובה והיפה למה שהיה בעבר בתקופת קיומה של אנטופול.

כשהנני עורך כעת את הדין וחשבון הכללי מכל תקופת עבודתי למען המפעל הנהדר הזה, יש גם לי סיפוק רב, שיכולתי בהתמסרותי בזמני ובמרצי להגשים ולהמשיך בשלשלת למען כבוד יוצאי עירנו אנטופול, ולזכרון קדושי אנטופול שניספו, שעל שמם נקראה קופת גמילות־

כמו כן קיימת אצלנו קופה מיוחדת, לעזרה דחופה לנצרכים מיוצאי עירנו, המתנהלת ע"י הנהלת קופת גמילות־חסדים, את הקופה המיוחדת יסדנו בשנת 1965, עפ"י הצעת ידידתנו בת עירנו, מרת שרה קרום מברונקס. בזמן בקורה בישראל בשנת 1965 היא ראתה משפחה, מיוצאי עירנו, הגרה 5—6 נפשות בחדר אחד בלי חדרי שרות, וגגה דולף. מאז התחלתי להתענין בבדק הבית, וקודם־כל אספנו סכום כסף הגון מיוצאי אנטופול ביש־ראל, וגם מרת שרה קרום שלחה מארצות הברית סכום מאז הננו ממשיכים לתת לנצרכים מתנת־חג בערבי חג, וגם שלחנו חבילות־שי לרוסיה עבור יוצאי עירנו הבו־ וגם שלחנו חבילות־שי לרוסיה עבור יוצאי עירנו הבו־ דדים שנשארו שם.

והנני מודה ליחידי־הסגולה מיוצאי עירנו בארצות הב־ רית, וברוכים יהיו על נדבת לבם ומתנת ידם לעזרת הנצרכים. כיום יש לנו בקופת העזר סכום של 250 לירות.

מר משה פולק מגיש את הצעתו לועד יוצאי אנטופול לייסד קיפת גמ"ח ע"ש קדושי אנטופול, באסיפה כללית בבית הכנסת ע"ש קדושי אנטופול

תעודת רישום קופת גמילות־חסדים.

מדינת ישראל משרדי המינהל המחוזי תל־אביב

2926/99 'סס ,14.3.63

לכבוד מר משה פולק, יו"ר האגודה ומנהל קופת גמ"ח ע"ש קדושי אנטופול, קרן הרי ופניה אוסיפוביץ, וקרן ר' אהרן־אשר ותמר ווליניעץ, חולון, רח' פיירברג 13.

..1 .8

הריני מתכבד לאשר קבלת מכתבכם מיום 25.12.62, בצירוף הודעה לפי סעיף 6 של החוק העותומני לאגודות לשנת 1909 על יסוד האגודה הבאה:

- הרי ופניה שם האגודה: קופת גמילות־חסדים ע"ש קדושי אנטופול, וקרנות ע"ש הרי ופניה אוסיפוביץ, ור' אהרן אשר ותמר ווליניעץ ז"ל.
  - .2 כתובת האגודה: חולון, רח' פיירברג 13. אצל פולק משה, המשרד כנ"ל.
- 3. מטרת האגודה: א) לעזור ולסייע לחברים, במקרה אסון, מחלה, ובכל מצב הנצרך עזרה, ולפתח כל צורה של עזרה לחברים, ועזרה הדדית לכל הנזקק מיוצאי העיר.
  - 4. כל הפעולות הנ"ל בלי הוצאות.

בכבוד רבי

י. קופרמן הממונה על מחוז תל־אביב

מאזן קופת גמילות חסדים מיום הוסדה

ום כללי	ם ך סכ	משפ׳	הון הקופה	שנה
1,600	200	8	1,115,50	1961
8,800	400	22	6,771,00	1962
5,200	400	13	8,884,20	1963
7,500	500	15	11,344,90	1964
17,500	500	35	14,170,20	1965
13,500	500	27	15,811,45	1966
18,000	500	3 6	18,691,40	1967
20,000	500	40	24,384,45	1968
28,000	500	59	27,449,50	1969
33,500	500	67	30,807,75	1970
35,000	500~750	82	35,874,25	1971
188,600		401	ה"כ	Ö

כ"ה חשרן שנת תשל"א 10.10.1970

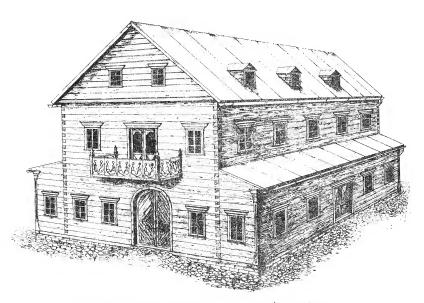
בכל הכבוד הנהלת הקופה משה פולק

אנטאפאל

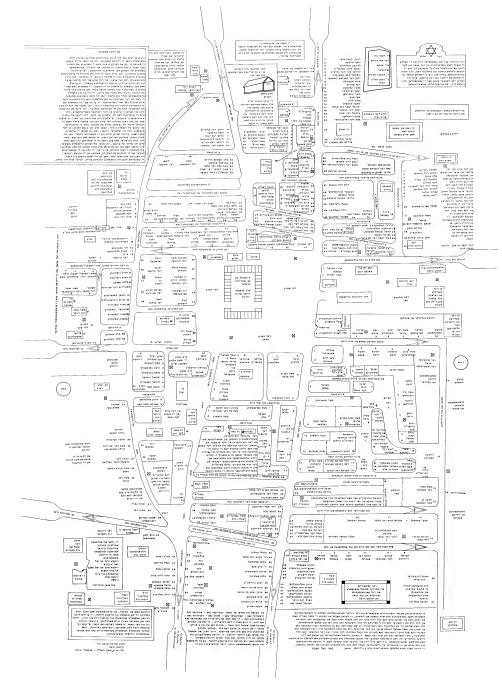
ואנטיפאליען

א יזכור־בוך

רעדאגירט פון בן־ציון ח. אילון

די "קאַלטע שול", געצייכנט פון זכרון דורך יהושע ווארשא

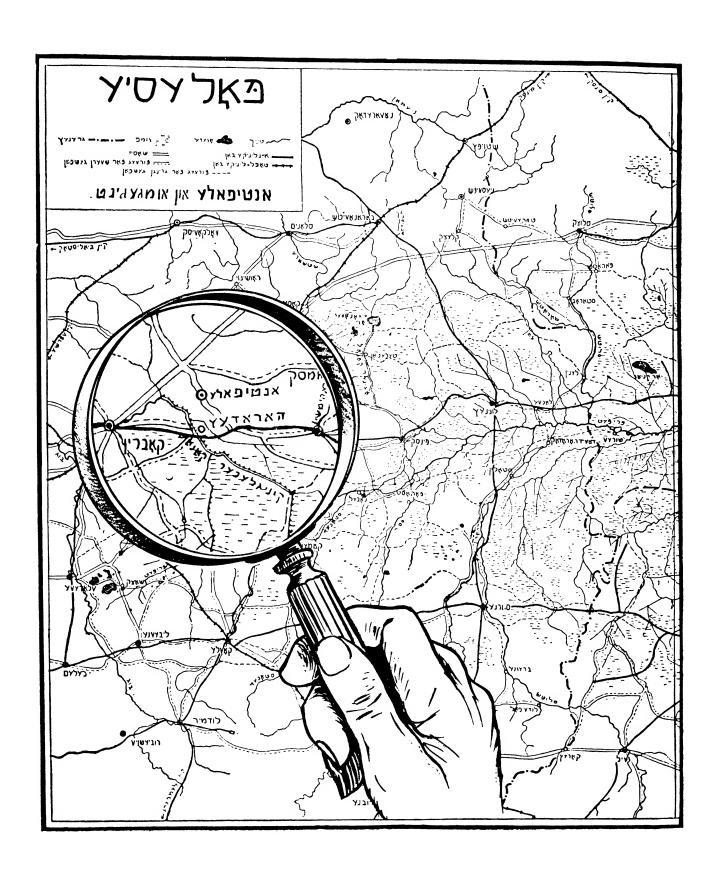

יהושע ורשה

מפת אנטיפאליע

רישימה פון בילדער - יידישע אפטיילונג

611	אברהם ווארשא	.218	443	184. אנטאפאל – אלגעמיינער אויסזען
615	פינטשע בערמאז	.219	446	185. פוז די אנטאפאליער אלטערטימלעכקייטן
619	סילוויא פינטשוס און מאן היימאן ע״ה		462	186. ר' אריה אסיפאוויץ ע"ה
631	אנטאפאליער הילפס קאמיטעט	.221	462	187. שרה־גולדה אסיפאוויץ
635	ליידים אקזיליערי פון הארלעם	.222	466	188. דאבע זיסוק
639	הערי און פעני אסיפ	.223	474	189. זאוועל דעם מוליערס פאמיליע
642	יזכור בוך קאמיטעט	.224	482	190. דער שולהויף
643	ליידים אקזיליערי פון יזכור־בוד קאמיטעט	.225	48 6	191. ר' אביגדור סיראטא
651	פריל אוז שלמה סולובלססי	.226	486	192. זיין פרוי חאשע
651	משפחת רובינסקי	.227	491	193. די קאלטע שול געצייכנט פון א. ווארשע
654	איטקה מזורסקי	.228	499	1925. די תלמוד־תורה אין יאר ארום 1925
658	זרח שיינבוים און פרוי	.229	502	195. ר' בערטשע ווייצל
658	די מצבח	.230	502	196. די לוויה פוז בערטשע ווייצל
745	הרב ר' משה־זליג און פרוי	.231	5 11	197. די געביידע פון דער תרבות־שולע
745	יוסף און בריינה רוזנבלום	.232	515	198. ר׳ אהרז ליף
745	יוסף און ליבע זיידעל	.233	515	199. ישראל וואלאוועלסקי
745	משפחת נאוויק	.234	519	200. פון די ערשטע ס. ס. ניקעס
745	ר' מיכאל נאוויק און פרוי	.235	52 6	201. אריה שקאלניק
747	ר' אלטער מענדל׳ס	.23 6	530	202. איטקע די אקושערקע
747	אברהם הירש טרויקע		542	203. די "באבע" אסתר־חיה
747	שאשע גאלדע וואלאוועלסקי	.238	571	204. איטה וואלינעץ
747	.דב־בער סטאווסקי א. א		586	205. מיין טאטע משה־וועלוול
747	חיים מאיר און מלכה פאזשעס		587	206. שלמה וואלינעץ, פרוי אוז סינד
749	זיידל פאפע און פרוי		590	207. פעשע נאוויק אוז איר מאז
749	משה, עמנואל און הענאך פאפע		591	208. ר' סנדר־משה, פרוי און טאכטער
749	לייבקע פאזניאק		591	209. ר' סנדר־משה'ס הויז
749	ר׳ בערל פאזניאק		595	210. ר' לייזר טאריקאנער אוז פרוי
749	הערש־לייב פאזניאק		598	211. הרב יעקב גרינברג
751	העניה וואלינעץ	.246		
751	שרה'קה רודצקי טשערטאק	.247	599	212. ד"ר פייטל בערמאו
751	רבקה בורשטיין א. א.	.248	599	213. ד"ר מאיר קלעצקי
751	משפחת הערשענהארן		603	124. דאבע זיסוק ע"ה
751	משפחת טורניאנסקי		603	215. איידל גארפינקל אוז מאז איצל ז"ל
753	ר' אפרים רובינשטיין און משפ'		607	216. פראפ׳ טשערניאק ביי זיין קאטעדרע
753	משפחת טשערניוק	.252	610	217. פנחס טשערניאק אין זיין משפחה קרייז

אנטופול (אנטיפאליע) ספר-יזכור

פארווארט

פוז יזכור-בוך קאמיטעט

אין פולער אנערקענונג פון דער גרויסער פאראנטור ארטלעכער פליכט וואס מיר האבן אויף זיך מקבל געווען, זענען מיר צוגעטרעטן מיט יארן צוריק צו דער הייליקער ארבעט פון אויפשטעלן א ווירדיקע מצבה פאר דער בארימטער קהילה אנטאפאליע און אירע טייערע יידישע אינוווינער, וועלכע זענען אזוי טראגיש אומגעקומען אויף קידוש־השם אין דער גרויזאמער צווייטער וועלט־מלחמה.

- נאכדעם ווי מיר זענען בייגעקומען אלע שוועריקייטן פריער אין אמעריקע און לעצטנס אין ישראל — וואס איבעראל פארבונדו מיט אזא קאמפליצירטער ארבעט, ווי זאמלען מאטעריאלן און בילדער, פארצייכנען זכרונות און דאטן, שרייבן און באווירקן אנדערע צו שרייבן, שאפן די נויטיקע געלט־מיטלען אא"וו, - ליגט פאר אייך, ליבע אנטאפאליער יידן, אין ישראל און אין דער גארער וועלט, דער יזכור־בוך "אנטאפאליע", וואס זאל זיין א גייסטיקע מצבה און "תיקון" פאר אונדזערע ליבע קדושים, ווי אויך א ווירדיקער אנדענק פארן קליינעם הייפעלע געראטעוועטע אנטאפאליער, וואס האבן זוכה געווען אנטייל נעמען אין דער הייליקער ארבעט. יאר איין און יאר אויס וועלן מיר און אונדזערע קומער נדיקע דורות בלעטערן די מיטן בלוט פונעם הארצן באשריבענע זייטן פונעם בוך, וועלכע שילדערן דאס שיינע יידישע לעבן פון אונדוערע ליבע און טייערע און זייער העלדישן מארטירער־טויט פון די הענט פון בלוט־דארשטיקע מענטשן־חיות.

מיר ווייסן ווויל, אז יעדער מי, וואס איז אריינגעלייגט געווארן אין דער חשוב'ער אונטערנעמונג — ווי כדאי זי זאל ניט זיין — איז זי דאך ניט גענוג אויף צו ברענגעז צום פולז אויסדרוס די גראנדיעזע לעבנסגעשי־כטע פון א גאנצער יידישער קהילה אין משך פון הונד־ערטער יארן, א קהילה, וואס האט זיך בארימט געמאכט מיט אירע רבנים גאונים, וואס האבז גע'שם'ט איז דער

ועלט מיט זייער תורה און חכמה; וואס האט ארויסגער געבן שרייבער און וויסנשאפטלער, וועלכע האבן געשאפן כבוד און פארערונג דעם נאמען אנטאפאליע; ארנטלעכע כלל־טוער, לערער און פירער פון באווועגונגען, וואס האבן געטרוימט און געווירקט פאר א בעסערן מארגו; און סתם אנטאפאליער יידן, וואס האבן זיך אויסגעצייכנט מיט א טיפן געפיל פאר גערעכטיקייט צו גאט און צו לייט, וועלכע האבן מיט ווירדע געטראגן אין הארצן דעם אידעאל פון אונדזערע אבות: יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך״...

נאך ווייניקער קען דער געגעבענער מאטעריאל גענוג זיין צו שילדערן דעם גרויסן אומגליס פון טראגישו אומקום, וואס האט ניט זיין גלייכן און דער געשיכטע. ערשטנס איז דער רוב מאטעריאל געשריבן געווארן ניט דורך באגאבטע שרייבער און דיכטער, נאר דורך פאלקס־מענטשו, וועלכע האבן געשריבן ווי זיי סענען, שעפנדיס זייערע טרויעריקע זכרונות פון א צובראכו אומסליקלער הארץ. און צווייטנס, ווען אלע לעבן געבליבענע אנטא־מאליער יידן אין דער גארער וועלט זאלן זיין דענקער און שרייבער, וואלטן זיי דען אומשטאנד געווען צו געבן א פולערע באשרייבונג פון דער יידישער אנטאפאליע, וואס אירע קינדער האבן זיך מיט איר תמיד געצירט ווי מיט א געטרייע צערטלעכע מוטער, און אויר זייענדיק מיט איר געפרייט און געיחסנט.

מיר גלויבן, אז מיר האבן דערפילט אונדזער חוב דערמיט וואס מיר האבז דערמעגלעכט יעדז איינעם, לויט זיינע פעיקייטז אוז מעגלעכקייטז, בייצושטייערז צום קאלעקטיוון יזכור־בוך, וואס זאל זיין א הייליקער בעכער טרערז אויסגעוויינטע אויף די נישט געזענע אוז נישט באזוכטע קברים פון אונדזערע ליבע און טרייע עלטערז אוז קינדער, שוועסטער אוז ברידער, וועמעז מיר וועלן אייביק אונדזערע לעבנס שולדיק בלייבן. און

ווען דער בוד וועט אונדז העלפז צו דערמאנעז מיט כבוד און דרך־ארץ זייערע הייליקע העלדישע נעמען און טאטן, וועט דאס זיין אונדזער לוין.

צום שלוס האלטן מיר פאר אונדזער חוב אויפריכטיק צו באדאנקען די אלע אנטאפאליער אין ישראל, אמעריקע. ארגענטינע און קאנאדע, וועלכע האבן מייטגעהאלפן מיט ראט און טאט, גייסטיק און מאטעריעל צו פארווי־

רקלעכן אונדזער אלעמענס הערצנס פארלאנג און מקיים זיין די ניט געשריבענע צוואה פון אונדזערע טייערע קדושים, וואס האבן געפאדערט א תיקון פאר זייערע הייליקע נשמות.

יזכור-בוך קאמיטעט

תל־אביב, ל"ג בעומר תשל"ב 2 במאי 1972

פינטשע בערמאו

ארך וויל היינט זאגן קדיש

איד וויל היינט זאגו קדיש
נאד די "צעו פארלארענע שבטים" — —
די פארטיליסטע געביטו פון מיין היים:
איד וויל היינט זאגו סדיש
נאד מיין וועלט, וואס אין צערונען,
און וואס ליגט דארט אונטער אש און אונטער ליים.

×

איך וויל היינט זאגן קדיש
נאר דעם גארטז פוז מייז יוגנט,
נאר דעם וואלד פוז מיינע טרוימעז, וואס אוועק.
עס איז דער וואלד דארט א צעברענטער,
אוז דער גארטז — א בית עולם,
און פארווארלאזט יעדער שליאך און יעדער וועג...

¥

וויי מיר! כ'בין געזעסו אין דעם שאטן פון טאפאליעס. און דער ווינט האט מיר געצערטלט און געהעלט... און דארטן האט דער שטורעם, ווי א חיה, ווילד געריסן, און פארטיליקט, אן רחמנות, מיר מיין וועלט...

¥

איד וויל היינט זאגן סדיש,
אוז זיד שטעלו ביי דעם עמוד,
איז א טלית, אויסגעוועבט פוז אש אוז רויד;
איד וויל היינט זאגן סדיש,
אוז וויל רופז גאט צום מנין — —
זאל ער סומעז, זאל ער זאגן אמן אויר!...

קאפיטל איינס

געשיכטע און זכרונות

עקיבא בן עזרא

אנטאפאליע (אנטאפאל)

א. דער אנפאנג

אנטאפאל, אדער ווי יידן פלעגן עס רופן אנטאפאליע עס געפונט זיך פון צפון זייט זיבן קילאמעטער פון דעם נאענטן שטעטל האראדעץ, און פון מערב זייט 32 קילאמעטער פון דעם שטעטל דראהיטשין. דאס שטעטל האט באלאנגט צום קאברינער קרייז, גראדנער גובערניע.

פון דער געאגראפישער לאגע זעהען מיר, אז אנטאפאליע איז א טייל פון פאלעסיע, וועלכע איז באווסט מיט אירע זומפן און וועלדער. אנטאפאליע האט גענומען א אירע זומפן און וועלדער. אנטאפאליע האט גענומען א גאנץ גרויסן טייל פון דער דאזיגער "רייכקייט" און ניט אומזיסט האט אנטאפאליע געהאט דעם צונאמען אנטאפא־ליער בלאטעס.

נעבן אנטאפאליע, פון מערב־זייט, פון דער גאס וואס ציט זיך צו קאברין, איז געווען, מיט א זעכציק יאר צוריק, א געדיכטער סאסנע־וואלד ביז האראדעץ. פון דרום־זייט, אויפן וועג צום דארף רושעווע, האט זיך אויך געצויגן א געדיכטער סאסנע וואלד. אין דיזע וועלדער זענען געווען וועלף און בערן, און אויך שלאנגען האבן ניט געפעלט.

וועדליק ס'זעט אויס האט זיך די אלטע אנטאפאליע אנגעפאנגען פון דער קאברינער גאס, וועלכע ציט זיך קיין קאברין, ווו ס'האט זיך געענדיקט דער וואלד, און זיך געצויגן ביז דעם אלטן בית־עולם. דארט איז געווען דער סוף פון שטעטל (ווייל א בית־עולם מאכט מען ביט אין מיטן שטאט).

ווען איז אנטאפאליע געגרינדעט געווראן? ווען איז דארטן אנטשטאנען א יידישער ישוב?

די היסטארישע דאקומענטן זענען זייער מאגער. מיר ווייסן זייער ווינציק ווי אזוי דאס שטעטל איז צו שטאנד געקומען, און מיר מוזן אנקומען צו השערות אז דער

יידישער ישוב אין אנטאפאליע איז געגרינדעט געווארן יידישער ארום 1.1640 ארום

לויט פוילישע דאקומענטן, ווייל דאן האט אנטאפאליע באלאנגט צו דער פוילישער רעגירונג, ווערט זי דערמאנט אין 1718 אין צוזאמענהאנג מיט דער גרינדונג פון א קלויסטער. לויט דער דאזיגער ידיעה האט די רייכע גוט באזיצערן פרוי אנטאנינא זאמויסקא געגרינדעט דעם דאזיגן קלויסטער און אויף איר נאמען הייסט דאס שטעטל אנטאפאל, ד.ה. די שטאט פון אנטאנינא ("פאל" אדער "פאליס" הייסט אין גריכיש א שטאט). ²

ב. די פאליטישע לאגע

דער פאלעסיער געגנט האט דורכגעלעבט פארשידענע פאליטישע איבערקערענישן און אויפטרייסלונגען. אין די יארן 1341־1315 האט דער ליטווישער גרויספירשט געדימין איינגענומען פאלעסיע. שפעטער. אין יאר 1385 איז ליטע פאראייניגט געווארן מיט פוילן. דאס ליטווישע גרויספירשטענטום האט געעפנט די טויערן פאר דער פוילישער קולטור און אירע אינסטיטוציעס, און ספעציעל פארץ רוימישן־קאטאלישן קלער. די רוימיש – קאטאלישע קירך האט אנגענומען אלע מיטלען כדי אריינצוב־ריינגען איר השפעה אין אלע צווייגן פון לעבן, און ס'האט זיך איר גאנץ גוט איינגעגעבן. ביסלעכווייס, ביסלעכווייס,

¹⁾ זע י. א. שולרוף, "אנטאפאליע — איר נאמען און עלטער", ספר היובל של אנטאפאליער אייד סאסייעטי, פופצן יערליכער יובילעאום בוך. שולרוף מאכט דעם אויבענדער־ מאנטן חשבון לויט די אויפשריפטן אויף די אלטע מצבות און טאוולען אין דער שול, וועלכע האט אנטהאלטן די די די די די די די שול איז אויפגעבויט געווארן.

¹ די השערות אז דער נאמען אנטאפאל קומט פון דעם וואס (2

אנטאפאל - אלגעמיינער אויסזען

איז דער גאנצער פאלעסיער געביט פאלאניזירט געווארן. דאס האט ארויסגערופן דעם צארן פון די קאזאקן, וועלכער האט זיך אויסגעדריקט אין דעם באוווסטן כמעלניצקי אריפשטאנד (1648).

צו די קאזאקן זענען צוגעשטאנען די אונטערדר ריקטע פויערשע מאסן. די קאזאקן האבן געבושעוועט ארום צוויי יאר, און ניט קיין ביסל יידיש בלוט איז פארגאסן געווארן אין פאלעסיע. ביז די פוילישע מאכט האט מנצח געווען די קאזאקן.

אין פרילינג פון יאר 1706 האבן די שוועדן, אונטער דער אנפירונג פון קארל דעם 12 טן, אונטערגענומען א מלחמה קעגן דער פוילישער רעגירונג. א דאנק די פאלעסיער זומפן האבן זיי טאקע דעם זעלבן יאר געמוזט פארלאזן פוילן.

וואס איז דער גורל פון די אנטאפאליער יידן אין יענע יארן ווייסן מיר ניט. די היסטאריע שווייגט וועגן דעם. געבליבן איז בלויז אין מויל פון די אנטאפאליער יידן דער דאזיגער שפריכווארט: "ער געדענקט שוועדן", אויף א מעשה וואס האט שוין לאנג פארלאפן.

פוילן איז אפגעראטעוועט געווארן און איז געבליבן גאנץ ביז 1772, ווען זי איז צום ערשטן מאל צוטיילט געווארן. אין די יארן 1795־1793 זענען צו רוסלאנד

איבערגעגאנגען די פאלגענדע גובערניעם: מינסק, ווילנא און גראדנא. אין גראדנער גובערניע זענען דאן איינגע און גראדנער גובערניע זענען דאן איינגע גלידערט געווארן די פאלגענדע אכט אויעזדן (קרייזן): גראדנע, לידע, נאוואגאראדעק, סלאנים, וואלקאוויסק, פרוזשאני, בריסק און קאברין. זעלבסטפארשטענדלעך, אנטאפאליע איז איינגעשלאסן געווארן אין קאברינער אויעזד.

עס האט ניט גענומען לאנג און נאפאלעאן באנאפארט האט אנגעהויבן זיין מלחמה אויף רוסלאנד (1812). און די מלחמה האט אויך ניט אויסגעמיטן אנטאפאליע. אין אנטאפאליע זענען פארגעקומען שלאכטן, פון וועלכע די אינוווינער. און צווישן זיי די יידן, האבן שטארק געליטן. ³ געליטן.

די פאליאקן אין געגנט זענען ניט געווען צופרידן מיט דער רוסישער מאכט. און זיי האבן צוּויי מאל פרובירט מאכן אן אויפשטאנד. אין 1830 און אין 1863, אבער אין ביידע פאלן האבן זיי געהאט א דורכפאל. די דאזיגע אויפשטאנדן ("פאווסטאניעס") האבן זיך שלעכט אפגערופן אויף די יידן פון אנטאפאליע און געגנט, און זיי האבן געליטן פון ביידע צדדים.

א סך אנטאפאליער האבן געהאלטן מיט די פאליאקן. זיי פלעגן באזארגן די פאליאקן מיט שפייז און אויך זיי אויסבאהאלטן. אבער אויך דאן, ווען דער ייד פלעגט באהאלטן דעם פאליאק אין קוטשקע צוזאמען מיט די באהאלטן דעם פאליאק ניט פארגעסן געבן א געשריי צו זיין יידישן רעטער: "זשיד פארכאטי, זדעם טשאפקי!" צו זיין יידישן רעטער: "זשיד פארכאטי, זדעם טשאפקי!" (פארכאוואטער ייד, נעם אראפ דאס היטל).

די רוסישע רעגירונג האט זיך אפגערעכנט מיט די

דאס שטעטל האט פארמאגט א סך טאפאלען אדער אנטי. וואס מיינט געגען, די פעלדער (פאליע) — האט קיין ממשות ניט (זע שולרוף, דארטן, באמערקונג 1).

יז מיכאלאווסקי דאנילעווסקי, אפיסאניע אטעטשעסטווער (3 מיכאלאווסקי וואיני, 1, זי 344 א 343 נאי וואיני, 1, זי 345 א נאי וואיני, 1, זי גער א

יידישע רעטער, און ניט איין ייד איז שטארק באשטראפט געווארן.

באשטראפן א ייד אונטערן צארישן רעזשים איז געווען פון די גרינגע זאכן, און די אנטאפאליער יידן האבן געהאט אויסצרשטיין אלע גזירות און פארפאלגונגען וועלכע די רוסישע רעגירונג האט געהאט צוגעטראכט פאר יידן.

די ערד פון אנטאפאליע און אומגעגנט האט באלאנגט די ערד פון אנטאפאליע און די פריצים, און די יידן פלעגן זיי דארפן צאלן פלאצאווע (ערד־שטייער).

אין 1904 האבן זיי געצאלט צו דער פריצטע סאפיא דמיטריעוונא וואיטאש. זי האט פארמאגט 4,500 דעסיאטין דמיטרערד, און 100 דעסיאטין ניט גוטע.

דורך איר פארוואלטאר מרדכי שיינבוים האט זי א סך טובות געטאן די אנטאפאליער יידן.

פון די אנטאפאליער אלטערטימדעכקייטן

אנטאפאליע און די סביבה זענען געווען שטיל פון מלחמות אריבער הונדערט יאר. אין תשעה באב 1914 האט אויסגעבראכן די רוסיש־דייטשע מלחמה, וועלכע ווערט באצייכנט אין דער געשיכטע אלס די ערשטע

וועלט מלחמה, וועלכע האט זיך געצויגן ביז נאוועמבער 1918.

אין סוף זומער 1915 האבן די דייטשן איינגענומען אנטאפאליע און אומגעגנט. א גרויסער טייל פון די יידישע הייזער זענען פארברענט געווארן. יידן האבן זיך באזעצט אין די פוסטע גויישע הייזער, וועמענס איינוווינער זענען אנטלאפן קיין רוסלאנד. דאס ביסל יידן וועלכע זענען געך פארבליבן אין שטעטל האבן זיך גענומען ארגאניזירן און צוריק אויפשטעלן זייער טעגליכן לעבן, אבער דער דער דייטש האט גענומען הערשן ביד חזקה, ספעציעל האט זיך עס אפגערופן אויף דער יונגווארג. ער האט געכאפט יונגע יינגלעך און אוועקגעשיקט אויף ארבייט אין אנדערע געביטן, אדער ער האט זיי פארשקלאפט אין שטעטל גופא. געביטן, אדער ער האט זיי פארשקלאפט אין שטעטל גופא.

דער נייער אקופאנט האט ביסלעכווייז אנגעהויבן אריינבריינגען די דייטשע שפראך אין דער פאלקס שולע, און אנטאפאליער יידן, יונג און אלט, האבן זיך אנגעפר אנגען לערנען די דייטשע שפראך און צופאסן זיך צו דער דייטשער ארדנונג.

אזוי האט עס אנגעהאלטן ביז נאוועמבער 1918, ווען דער דייטש האט אנגעהויבן זיך צוריק ציען קיין דייטשלאנד. די פאר חדשים, פון נאוועמבער ביז'ן סוף 1918, זענען געווען חדשים פון אנארכיע. יעדער איינער האט געטאן וואס זיין הארץ האט געגלוסט. סוף כל סוף איז אנטאפאליע איינגעגלידערט געווארן אין דער איז נייער פוילישער רעגירונג, דאן ווערט שוין דער טעראר "לעגאליזירט". די פוילישע מאכט נעמט די רויבער און רוצחים אונטער איר שוץ, די פאזניאנטשיקעט בושעווען איבעראל, מ'רייסט יידישע בערד און מ'פאגר־ בושעווען איבעראל, מ'רייסט יידישע בערד און מ'פאגר־ אמירט אומעטום.

עס נעמט ניט לאנג און אנטאפאליע ווערט א צילד ברעט, אין דער מלחמה צווישן די רוסן און די פאליאקן. אין 1919 זענען די באלשעוויקעס אריינגעקומען קיין אנטאפאליע און אנגעפאנגען איינפירן זייערע "ארדנונגען". די דאזיגע הערשאפט האט לאנג ניט אנגעהאלטן, און די די דאזיגע הערשאפט האט לאנג ניט אנגעהאלטן, און די פוילישע לעגיאנערן זענען אריינגעקומען קיין אנטאפאליע. מיט זייער אריינמארש הויבט זיך אן א נייע תקופה אין דער געגנט. די פוילישע מאכט וויל מיט גוואלד באהערשן דעם געביט, און פיל יידיש בלוט ווערט פארגאסן און יידיש האב און גוטס ווערט צערויבט.

ס׳ווערט אביסל רוהיקער, און די איינוווינער הויבן אן קומען צו זיך — און דא ברעכט אויס די פוילישע באלשעוויסטישע מלחמה (יולי 1920). אין אנפאנג האבן די רוסן געזיגט און זיי זענען שוין געווען ביי די טויערן פון ווארשא. אבער דאס רעדל האט זיך א דריי געטאן און די פוילישע חיילות האבן אנגעהויבן צוריקטרייבן די רויטע ארמיי. דערוויל האט די פרייוויליגע ארמיי פון גענעראל בעלאכאוויטש, דער אנפירער פון די ווייס — גווארדייער, אונטערגענומען צו "העלפן" די פאליאקן. די הילף וואס די בעלאכאווצעם האבן געגעבן די פאליאקן הילף וואס די בעלאכאווצעם האבן געגעבן די פאליאקן איז א קאפיטל פאר זיך, און איז איינגעשריבן מיט טרערן און בלוט אין דער יידישער געשיכטע.

^{.1905} זע פאמיאטנאיא קניזשקא, ז. 23, גראדנא, (5

אין 1921, איז געשלאסן געווארן אין ריגע דער שלום אפמאך צווישן פוילן און ראטענפארבאנד, און אנטאפאליע איז איינגעשלאסן געווארן אין דער פוילישער מלוכה. די פוילישע רעגירונג הויבט אן איינפירן אירע שטרענגע געזעצן וועגן ריינליכקייט, וועלכע האבן הויפטזעכלעך געצילט געגן די יידן. די פוילישע רעגירונג האט אויך איינגעפירט א געזעץ פון צוואנגס שול־בילדונג פאר יעדן קינד.

די פוילישע מאכט האט אויך איינגעפירט אלגעמיינע מיליטער דינסט. דאס איז ניט געווען צום הארצן, פונדעס־טוועגן האבן א סך יידישע בחורים געטאן זייער פליכט און געגאנגען אין מיליטער. אייניקע פון זיי האבן זיך אפילו אויסגעצייכנט אין זייער דינסט.

אזוי האט עס אנגעהאלטן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט — מלחמה (סעפטעמבער 1939). דאן זענען געקומען די באלשעוויקעס און פארנומען אנטאפאליע און דעם גאנצן געגנט.

די סאוויעטישע רעגירונג הויבט אן הערשן אין שטעטל. סותר/דיגע ידיעות קומען אן. אייניגע שרייבן אז די רוסישע ארמיי האט זיי געבראכט א גאולה שלמה, ניט נאר גייסטיק נאר אויך קערפערליך. און אנדערע שרייבן זייער פארשטעלט, אז דער רוסישער גן עדן איז א גהינום. אזוי ארום האט די באלשעוויסטישע מאכט דארטן געהערשט ביז יוני 1941, ווען די דייטשן זענען באפאלן די רוסן און פארנומען גאנץ פוילן און אוקראינע, און כמעט צוגעקומען צו די טויערן פון לענינגראד און מאסקווע.

אנטאפאליע ווערט אריינגענומען אין די קלאמערן פון די נאצים. אנטאפאליער יידן ווערן פארשקלאפט, געפיי־ ניגט, און אריינגעזעצט אין א געטא. די אנטאפאליער יידן געבן זיך ניט אונטער. מ'בונטעוועט זיך, מ'סאבא־ טאזשירט און מ'אנטלויפט צו די פארטיזאנען אין די וועלדער, וועלכע גיבן די דייטשן וויירויך צו שמעקן.

אבער היטלער, ימ"ש, איז שטארקער. ער פארניכטעט אלעס און אלעמען. די דייטשע מערדערייען פון יענע בלוטיקע יארען, פון יוני 1941 ביז יולי 1944 וועלן קיינמאל ניט פארגעסן ווערן!

מיט א קללה אויף אונדזערע ליפן וועלן מיר דערמאנען יענע בעסטיעס, וועלכע האבן אפגעווישט הונדערטער יידישע קהילות און צווישן זיי אונדזער ליבע שטעטעלע אנטאפאליע.

אין יולי 1944, איז אנטאפאליע איינגעגלידערט געווארן אין ראטענפארבאנד, און פון דאן אן באלאנגט זי צום קאברינער אבלאסט, און זייער ווייניג ווייסן מיר וועגן איר און אירע איינוווינער. פון דאן אן הענגט א נעפל איבער

אנטאפאליע, און זייער זעלטן רייסט זיך דורך א שיין אויף דער יידישער שטעטל אנטאפאליע, וועלכע האט עקזיסטירט קרוב צו 300 יאר.

ג. די עקאנאמישע לאגע

אונדז איז ניט באוווסט וועגן דער עקאנאמישער לאגע פון אנטאפאליע אין די ערשטע יארן פון איר עקזיסטענץ. צו דער זעלבער צייט ווייסן מיר אויך ניט וועגן דער יידי־ שער באפעלקערונג אין אונדזער שטעטל. מיר שטויסן זיך אן, אז די יידישע באפעלקערונג איז געווען אין א פראצעס פון פארגרעסערט ווערן. יעצט מיט א צוויי הונדערט יאר שפעטער, אין 1847, דערוויסן מיר זיך אז די יידישע באפעלקערונג איז באשטאנען פון 1108 נפשות 3, און ס׳נעמט ניט לאנג, אין גאנצן 13 יאר, אין 1860 איז די יידישע באפעלקערונג באשטאנען פון 1259 נפשות. די אלגעמיינע באפעלקערונג איז דאן געווען 1563, מיר דארפן נעמען אין באטראכט אז אין די דאזיגע דרייצן יאר זענען געווען גרויסע שריפות אין אנטאפאליע 3. פיל יידן זענען פארארעמט געווארן און האבן פארלאזן אנטאפאליע, און דאך איז די יידישע באפעלקערונג געוואקסן.

דא זען מיר אז אין יאר 1847 זענען די יידן געווען א מיעוט, אבער אין פופציג יאר שפעטער. אין 1897, זענען די יידן געווארן דאס רוב פון דער אלגעמיינער באפעל־ קערונג. זיי האבן שוין געציילט 3137 נפשות, פון אן אלגעמיינער באפעלקערונג פון 3867 נפשות ⁰. אין 1904 האט אנטאפאליע געהאט א באפעלקערונג פון 5,235 נפשות ¹⁰. מיר קענען זיך משער זיין אז דער צאל יידן איז ניט געווען ווינציגער פון א העלפט. צו יענער צייט איז אנטאפאליע פארגרעסערט געווארן, די פינסקער גאס איז אנטאפאליע פארגרעסערט געווארן, די פינסקער גאס האט זיך אויסגעצויגען לענגער, כמעט ביז פרישיכוואסט, און די זייטיקע געסלעך זענען פארפולט געווארן מיט יידו.

וואס האבן די אנטאפאליער יידן געטאן? וואס איז געווען זייער באשעפטיקונג? וואס האט געבראכט אז זיי זאלן זיך אויסשפרייטן אין דער לענג און אין דער ברייט פון שטעטל?

אויף דער ערשטע פראגע קען מען ענטפערן: די אנטר אפאליער יידן האבן זיך פארנומען מיט ערד — ארבייט. זיי האבן פארזייט קארטאפל, ציבעלעס, בוראקעס, אוגערקעס, רעטאך א.ד.ג. אט די יידן וועלכע מ'האט גערופן מארגאוו־ ניקעס "ו האבן געהאט די פעלדער אונטער זייערע הייזער, הויפזעכטליך אויף קאברינער און פינסקער גאסן. זיי פלעגן אליין באארבייטן אדער דינגען גויישע ארבייטער צו באארבייטן דאס לאנד. און אז די גרינסן זענען געווארן בייטיק, פלעגן זיי עס פירן צו די ארומיקע שטעטלעך צו פארקייפן.

פון האט דעם מסחר איז אין אנהריב פון 20 טן יארהונדערט געוואקסן דער גרויסער האנדל מיט די איינגעלייגטע אוגערקעס. וועלכע זענען פארקויפט געווארן קיין ווארשא און אנדערע שטעט.

[.] זע יעוורייסקאיא ענצ., 2, אנטאפאל (6

⁻¹⁸⁶³ וע סלאוואר רוסייסקאי אימפעריי, 1, 1863.

⁸⁾ זע ע. בן־עזרא, ר' פנחס מיכאל זצ"ל, עמ' 23, יעור. ענצ. אנטאפאל.

⁹⁾ זע יעוו. ענצ., 2, ז. 810.

⁻²⁾ זע פאמ. קנ. ז. 2

וו) א מערג איז בערך א האלבער העקטאר.

די אוגערקעס פלעגט מען איינלייגן אין פעסער. און די פעסער פלעגט מען ארונטערלאזן אויפן אפגרונט פון ברונימער, אז זיי זאלן ניט קאליע ווערן דורכן ווינטער. דער דאזיגער מסחר האט געגעבן פרנסה צו א היבשן טייל פון די אנטאפאליער בעלי בתים. ער האט אנגעהאלטן ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דער צווייטער הויפט האנדל איז געווען גענז. אין די 90 ער יארן פון 19 טן יארהונדערט האבן זיך די אנטא־פאליער יידן גענומען צו דעם דאזיגן מסחר. מ'פלעגט בריינגען גענז פון טיף — רוסלאנד און זיי ,זעצן' אין פאשארניעט (ספעציעלע געביידעס פאר די גענז).

וואס מיינט זעצן גענז?

דאס האט געמיינט שטאפן די גענז מיט האבער און הירזש ביז זיי פלעגן פעט ווערן, און דאן זיי שיקן קיין ווילנע אדער דייטשלאנד. דער דאזיגער מסחר פלעגט אנהאלטן פון נאך סוכות ביז סוף שבט, אזוי ווי דאס פאלקס — ווערטל גייט: "א גאנז טאר די מגילה ניט הערן..." ¹²

סוחרים אדער קאמיסיאנערן פון אנדערע שטעט פלעגן קומען קיין אנטאפאל און אנטאפאליער גענז סוחרים פלעגן פארן קיין ווילנע מכח די גענז. סיפלעגט אמאל אויסקומען אנטאפאליער גענז סוחרים צו זיין ראש־השנה און יום־כיפור אין ווילנע. זיי פלעגן דארטן האבן זייער אייגענעם מנין, און הערשל דער געלער איז געווען זייער בעל־תפילה.

אנטאפאל האט אויך פארמאגט אויליניצעם, ווו מ'פלעגט אויסקוועטשן אויל. אויך זענען געווען פערד — מילן און ווינט — מילן, ווו מ'פלעגט מאלן קארן. אויסער דעם האט זי פארמאגט א ציגעלניע, ווו מ'פלעגט מאכן ציגל. די ציגעלניע האט צוגעשטעלט ציגל פאר די אנטאפאליער איינוווינער און אומגעגנט.

א גאר וואזשנער געשעפט איז געווען דער וואליוש, ווו מ׳פלעגט אויסגלעטן דעם לייוונט וואס די גויים פלעגן בריינגען.

דער ערשטער וועלכער האט געגרינדעט א וואליוש איז געווען אפרים וואליושער. דער וואליוש האט געהאט א גרויסן נאמען אין אנטאפאל און אומגעגנט, ספעציעל צוליב זיין פייפן.

אין אנטאפאל איז אויך געווען א קאכאלניע, ווו מ'פלעגט מאכן קאכל פאר אויוונס.

און אין מיטן שטעטל, צווישן קאברינער און פינסקער גאסן, איז געווען דער מארק מיט א ריאד קראמען אין מיטן.

ארום יאר 1890 זענען געווען 42 קראמען 1890. ווו יידן האבן פארקויפט פארשידענע סחורות, סיי פאר דעם שטאט׳שן און סיי פאר דעם דארפישן קויפער.

זונטיקס פלעגן די גויים קומען פון די דערפער מיט זייערע פראדוקטן, זיי פארקויפן צו די יידן, און פארן געלט איינקויפן גאזע, זאלץ, ציץ פאר א קליידל א.ד.ג. די הויפט לייזונג איז געווען פון די גויים, ספעציעל אין די גערליכע ירידים דעסיאטיכא און טראיצע ^{18,} דעסיא־ טיכע פלעגט אויספאלן א פרייטיק, צען וואכן נאך פסח. דעריבער האט מען עס גערופן דעסיאטיכע (פונ׳ם ווארט דעסיאט — צען).

די דאזיגע ירידים האבן געהאט א שם אין אנטאפאל און אומגעגנט. סוחרים פון אנדערע שטעט פלעגן קומען קיין אנטאפאל וועגן מסחר, און יידן פון די ארומיגע שטעטלעך פלעגן קומען איינהאנדלען מציאות.

אין די אויבנדערמאנטע ירידים איז אנטאפאל געווען ווי א בינשטאק. מען איז געלאפן, געשמאיעט און געטומלט. מ׳האט קוים געקענט דורכגיין דעם מארק.

א וויכטיקע ראליע אין דער עקאנאמישער סטרוקטור פון אנטאפאל האבן געשפילט די אויסערליכע אומשטענדן פון דער סביבה. אט אין 1840 ווען מען האט געגראבן דעם "קעניגליכן" קאנאל, האט זיך געצויגן פון פינסק ביז האראדעץ, אדער ווי מ׳האט עס גערופן דער דניעפרא בוגסקי קאנאל, האט אן אנטאפאליער ייד יאנקל שמול־ עוויטש צוגעשטעלט ארבייטער.

און אין די 80 ער יארן פון פארגאנגענעם יארהונדערט ווען מ'האט געמאכט די אייזנבאן - ליניע צווישן זשאב־ינקע און פינסק האבן די גרויסע אנטאפאליער וואלד־סוחרים, די ליפשיצעם, צוגעשטעלט די קלעצער. דאס האט געגעבן באשעפטיקונג פאר פיל אנטאפאליער יידן און קריסטן. ^{18}

גאר א גרויסער אויפטו איז געווען דער שאסיי וואס איז געמאכט געווארן אין 1910־1908 צווישן האראדעץ און געמאכט געווארן אין שאסיי האט א סך פארגרינגערט דאס לעבן פון די אנטאפאליער בעלי עגלות וועלכע פלעגן פארן צום האראדעצער וואקזאל און ברענגען פאסאזש־ירן אדער סחורות פון וואקזאל און צום וואקזאל.

אין אנפאנג פון 20 טן יארהונדערט האט אנטאפאל פארמאגט א ליי־און־שפאר קאסע, וועלכע האט דערמעג־ליכט די אנטאפאליער קרעמער צו קריגן א הלואה אן פראצענט. די דאזיגע באנק איז געווען אין אביגדור טיראטא׳ט הויז, און פרץ גורוויץ (הורביץ), דער שפעט־ערדיגער ציין־דאקטאר, איז געווען דער בוכהאלטער.

די דאזיגע באנק האט אויפגעהערט צו פונקציאנירן ווען די ערשטע וועלט מלחמה איז אויסגעבראכן, און זי איז באנייט געווארן אין 1921, ווען דאס שטעטל האט זיך

¹² די רוסישע גענז זענען געווען גרויסע און שווערע, זייער האלדז איז געוון זייער א לאנגער און צו דעם האבן זיי געהאט א הערבל אויף זייער שנאבל. אט די דאזיגע "מעלות" האבן געבראכט צו דעם אז געוויסע גרויסע רבנים האבן באהאנדלט די דאזיגע גענז אין שאלות ותשובות ספרים, און דער גאון הרב בן־ציון שטערנפעלד האט אפגעגעבן אכצן גרויסע זייטן דער פראגע פון די אנטאפאליער גענז (זע "שערי ציון", ח"א, ע' 123 — 141, פיעטרקוב, 1903).

¹³⁾ ע ענציקלאפעדיטשעסקי סלאוואר, 2, זי 864. פעטערבורג 1890. ווא 1890

¹³⁾ אין דער צייט פון דער פוילישער מאכט, אויסער די צוויי אויבנדערמאנטע ירידים, איז געווען א יריד יעדן ערשטן פון ציווילן חודש.

¹⁴⁾ זע ד"ר רפאל מאהלער, די יידן אין פוילן, 1, 1. 366. 14א) זע האראדעץ, 1. 6.

אנגעהויבן שטעלן אויף די פיס. אין 1924 האט די באנק אנגעהויבן שטעלן אויף די פיס. אין 190 האט די געהאט 190 מיטגלידער. $^{\rm 15}$

צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט מלחמות איז געגרינדעט געווארן א "גמילות חסדים". א דאנק דער פרוי אטתר קארנבלום, וועלכע איז געקומען פון אמעריקא אויף א באזוך.

די "גמילות חסדים" האט זייער א סך אויפגעטאן כדי צו פארבעסערן די עקאנאמישע לאגע פון די אנטאפאליער יידו.

ביסלעכווייז האט זיך אנטאפאל אנגעהויבן שטעלן אויף ביסלעכווייז האט זיך אנטאפאל אנגעהויבן שטעלן אויף די פיס. ס'איז אויסגעבויט געווארן אן אפשטעלן סטאנציע (פרזיסטאנעק) ווו דער באן פלעגט זיך אפשטעלן אויף א קורצע וויילע, און פון דארט פלעגט מען ברענגען די פאטשט, אנשטאט פון האראדעץ. ארום 1928 האט אנגעפאנגען צו קורסירן אן אויטאבוס צווישן קאברין און אנטאפאל. די דאזיגע אויסשטאטונגען האבן פארבעסערט די קאמערציעלע געשעפטן פון אנטאפאל.

אין 1935 איז צוגעקומען אן עלעקטראוונע, וועלכע האט געגעבן אנטאפאל עלעקטרישע ליכט און באטריבן א מיל צו מאלן קאשע, דאס איז אויפגעשטעלט געווארן דורך דער פאמיליע פאמעראניעץ פון יאנעווע.

אמעריקא איז פאר דער ערשטער וועלט מלחמה געווען א גאנץ גרויסער קוואל פון הכנסה פאר אנטאפאל. פיל מענער וועלכע זענען געווען אין אמעריקא פלעגן שיקן זייערע פרויען אמעריקאנער דאלארן וועלכע זענען פאר דאפעלט געווארן אין רובלס. אויך עלטערן וועלכע האבן געהאט קינדער אין דער גאלדענער מדינה פלעגן זיי אפטער קריגן א פאר רובל. ספעציעל האט זיך אנגעזען די אמעריקאנער שטיצע נאך דער ערשטער וועלט מלחמה. אנטאפאל האט זיך דאן אנגעהויבן אויסליידיקן פון אירע יידן, ווער סיהאט געקענט איז אנטלאפן. די פוילישע מאכט מיט׳ן מיניסטער גראבטקי אין שפיץ האבן אנגעהויבן פארשטעלן אלע וועגן צו וואס מ׳האט זיך גענומען.

? אבער וווהין אנטלויפט מען

אלע טויערן פון די פאראייניגטע שטאטן זענען געווען פארמאכט. דאן האבן זיך אנגעהויבן ציען צוויי שטראמען פון עמיגראציע: איינע קיין ארץ־ישראל, און א צווייטע קיין דרום אמעריקא, ווי ארגענטינא, בראזיל, קובא, מעקסיקא, א. ד. ג.

א דאנק אט די צוויי שטראמען פון עמיגראציע זענען א דאנק אט די צוויי באריבן אנטאפאליער יידן אויף דער וועלט. וועלכע נאך געבליבן אנטאפאליער

העלפן בויען די לענדער ווו זיי וווינען, און ספעציעל מדינת ישראל. אנטאפאליער יידן אין דער דיאספארא געבן מיט א פולער האנט פאר דעם אויפבוי פון דעם יידישן לאנד, און די וועלכע האבן זיך געראטעוועט און לעבן אין מדינת ישראל נעמען א טיכטיקן אנטייל אין דער אנטוויקלונג און פארטיידיקונג פון לאנד.

ד. דאם קולפורעלע לעבן.

אנטאפאליע, אזוי גוט ווי די אנדערע יידישע שטעטלעך פון פאלעסיע, איז געווען דורכגענומען מיט'ן רעליגיעזן געפיל. די יידישע רעליגיע האט דאמינירט אין אלסדינג, געפיל. די יידישע רעליגיע האט דאמינירט אין אלסדינג, די רבנים זענען געווען די טאן־געבער אויף יעדן געביט, און דער שולחן־ערוך איז געווען דער וועג־ווייזער. כאטש אפטמאל איז געווען שווער נאכצוקומען דעם שולחן־ערוך, דאך האט דער אנטאפאליער ייד ניט פארפעלט אפצוהיטן אלע זיינע סעיפים. אט ווערט דערציילט אז מיט אריבער הונדערט יאר צוריק האבן די אנטאפאליער יידן געמאכט שותפות מיט די דראהיטשינער יידן און געקויפט אן אתרוג, מסתמא האבן דאן די אנטאפאליער יידן ניט פארמאגט צו קויפן אן אתרוג פאר זיך אליין. און יעדן טאג פון חול המועד סוכות זענען געווען געשפאנט א פאר פערד צו א וואגן כדי אפצופירן דעם אתרוג קיין דראהיטשין וואס איז געווען 28 קילאמעטער ווייט פון אנטאפאליע.

און פונדעסטוועגן פלעגן זיך דא און דארט ארויסכאפן איינער אדער צוויי וועלכע פלעגן ניט וועלן גיין אין "שפאן" און רעבעלירן. איינער פון די דאזיגע רעבעלן איז געווען גראדע דעם רב׳ס, ר׳ משה הירש, זון וועלכער איז געוואן גראדע דעם רב׳ס, ר׳ משה הירש, זון וועלכער איז געווארן א "בערלינטשיק" און מיט יארן שפעטער באוווסט אלס ד״ר ישראל מיכל ראבינאוויץ פון די ערשטע "חובבי ציון".

דער דורשט נאך השכלה האט אנגעהויבן אריינדרינגען טיפער און טיפער. און דער עולם האט אנגעהויבן פאדערן אז אין די "חדרים" זאלן אריינקומען ספעציעלע לערער צו לערנען העברעיש. רוסיש און חשבון, "ווייל אן די דאזיגע געגענשטאנדן קאן א היינטוועלטיקער מענש ניט עקזיסטירן".

מ'האט אנגעפאנגען לערנען לשון־קודש, דקדוק און אויך רוסיש. אלס פאקט קאנען דינען די פילע קארעספאנדענ־ ציעס וועלכע זענען געווען געדרוקט אין "המליץ". "י פון דעם לערנען מיר אז דער "המליץ" איז געווען אן אפטער גאסט אין די אנטאפאליער הייזער. אויך די "הצפירה" פלעגט אנקומען צו געוויסע אנטאפאליער בעלי־ "הצפירה" פלעגט אנקומען צו געוויסע אנטאפאליער בעלי־

תוצפידור פלעגט אנקומען צו געוויסע אנסאפאליער בעליד בתים וועלכע פלעגן בשותפות אויסשאפן די צייטונגען. אין בתים וועלכע פלעגן בשותפות אויסשאפן די צייטונגען. אין 1905 האט אנטאפאליע אפילו געהאט א באזונדערן אגענט פאר דעם "הזמן" 20.

אויסער די העברעישע צייטונגען זענען קיין אנטאפאליע אנגעסומעז יידישע און רוחישע ציימונוען און זייורואלער

אנגעקומען יידישע און רוסישע צייטונגען און זשורנאלען. אויך די באוועגונגען אין די יארן פון דער רוסישער רעוואלוציע האבן געהאט א שטארקן אפקלאנג אין אנט־ אפאל. אנטאפאליער לאנדסלייט ווייסן צו דערציילן וועגן פראדל סטאווסקי וועלכע האט אנגעפירט רעוואלוציא־

⁻¹⁹²⁸ זע ענציקלאפעדיא יודייאיקא. אנטאפאל, 1928)

¹⁶⁾ זע "וילקט יוסף", קונטרס י"ז, ע' ס"ה, שנה ט', תרס"ט, בוניהאד, הונגריה. איך קום א דאנק מיין פריינט דעם ביבליאגראף הרב יהודה רובינשטיין פאר אויפמערקזאם מיר מאכן אויף דעם פונקט.

^{.97~-~94}יז ווע וועגן אים ע. בן־עורא, "האראדעץ", זי 17

¹⁸⁸⁹ זע קארעספאנדענציע אין "המליץ", גל' 233, 1889.

¹⁹⁾ זע "המליץ" 1884 גל' 25: 1885 גל' 3. 6. 6. 8: 1887. גל' 186. 6. 1892. גל' 106. 106. 106. גל' 1892. גל' 1893. גל' 225. 106. 115. 225. 241.

^{. (20} וע "הומן", ד' ניסן תרס"ה.

נערע ארבייט און פארשיקט געווארן קיין סיביר. ס'זענען געווען אויך טעטיק דער "בונד" און ס.ס. און זעלבסט־פארשטענדלעך, אז די "חובבי ציון" באוועגונג און דערנאך די ציוניסטישע וועלט ארגאניזאציע האט אין אנטאפאל געהאט א שטארקן אנהאלט, אבער דאס איז א פרשה פאר זיר.

אנטאפאליער יינגלעך און מיידלעך האבן אויך אנגע־ פאנגען זיך לערנען רוסיש אין דער רוסישער שקאלע (שולע), און דערנאך פארגעזעצט לערנען די אלגעמיינע לימודים אין די גימנאזיעס פון בריסק אדער אנדערע שטעט, און פון דארטן אין די אוניווערזיטעטן, פון וועלכע ס׳זענען ארויסגעקומען דאקטוירים און אנדערע געלערנטע. און הויפטזעכלעך האבן אנטאפאליער יידן געלייגט געוויכט אויף די יידישע לימודים. אנטאפאליער יינגלעך פלעגן פארן זיך לערנען אין פארשידענע ישיבות, און גרעסערע בחורים מיט קעפ פלעגן לערנען ביים רב פון שטאט אדער אין בית מדרש פאר זיך. און פון זיי זענען ארויסגעקומען באוווסטע וועלט־רבנים. אין אנהויב פון 20 טן יארהונדערט איז אויך געווען א קליינע ישיבה אין אלס ראש (שעוועלעוויץ) אלס ראש אנטאפאל מיט ר' בנימין'ען ישיבה. און ניט נאר אנטאפאליער יינגלעך פלעגן לערנען אין דער דאזיגער ישיבה — נאר אויך יינגלעך פון אנדערע שטעטלעך.

די נייע ווינטן וועלכע האבן אנגעהויבן בלאזן אין די "חדרים" האבן אויך דערגרייכט אנטאפאל. אויך אין אנטאפאל איז געגרינדעט געווארן א "חדר מתוקן", און ניט פון קיין אנדערן ווי פון אן אנטאפאליער געבוירענעם. ר' אהרן ליפשיץ (ליף).

דער דאזיגער "חדר מתוקן" האט עקזיסטירט עטליכע יאר. דערנאך איז געקומען ישראליט (ישראל וואלעוועלסקי־וואל) "חדר" וועלכער איז געווען אויסגעשטאט מיט טקאמייקעט (ספעציעלע קלאס־ביינקלעך) און א באזונ־דערער לערער פאר רוסיש.

אין יענע יארן האט אנטאפאל אויך פארמאגט א פריוואר טע מיידל־שולע אונטער דער אנפירונג פון טייבע פרומע׳ט (שאגאן). פריוואטע לערער אויף העברעיש, רוסיש, דייטש און אלגעמיינע וויסענשאפטן איז געווארן א געוויינליכע דערשיינונג. אנטאפאל איז געווארן א שטעטל וואס לעכצט נאר בילדונג, און זייער א סך האט צוגעהאלפן די ביבלי־ אטעק וועלכע האט פארמאגט העברעישע, יידישע און רוסישע ביכער.

דער דאזיגער דורשט נאך בילדונג איז פארשטארקט געווארן נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה. ס'איז געגרינד דעט געווארן א "תרבות" שולע ווו יינגלעך און מיידלעך האבן געלערנט די העברעישע שפראך. ס'האט אויך עקזיסטירט א ביבליאטעק אונטערן נאמען "י. ל. פערעץ ביבליאטעק.

אויך א ת״ת און ישיבות האבן זיך געעפנט אין אנטאפאל. און דער קול של תורה האט געקלינגען איבער די אנטא־ פאליער גאסן ביז וואנען ער איז פארשטומט געווארן צוליב די סאוויעטישע ארדנונגען וועלכע האבן פארמאכט

די יידישע קולטורעלע אינסטיטוציעס. און די נאציס ימ״ש. האבן אין גאנצן פארשניטן אונדזערע אנטאפאליער ברידער, הי״ד!

ה אנמאפאליער כאלאניעם

אנטאפאליער יידן האבן זיך שטארק אנגעזען אין די 80 גרויסע שטעט פון רוסלאנד און פוילן. שוין אין די ער יארן פון 19 טן יארהונדערט זענען געווען אנטאפאליער יידן אין קישינעוו, בעסאראביע. זיי האבן זיך געהאלטן צוזאמען געזעלשאפטליך אויף אלע געביטן. זיי האבן געהאט אפילו אן אייגענעם בית מדרש".

און אין ווארשא זענען אויך אונדוערע ברידער געווען אנד אנגעזען, ספעציעל אין די ליטערארישע קרייזן, ווו אונד דער לאנדסמאן דער העברעיש־יידישער שרייבער משה סטאווסקי (סתוי) האט געוווינט (1912-1913). קיין ווארשא פלעגן קומען זייער אפט אנטאפאליער גענז־הענדלער און אוגערקעס — איינלייגערס.

א וויכטיקער צענטער פון עמיגראציע איז געווען אמער ריקא. אמת טאקע, ס'איז א ווייטע וועג מ'דארף מאכן א פאספארט, מ'דארף דורכגיין א גרענעץ און א "באד". און דערנאך פארן מיט א שיף א צוויי־דריי וואכן. און צו דעם איז די אמעריקאנער ערד "טרייף", מ'קאן ניט אפהיטן יידישקייט ווי אין דער היים — אבער אן אמערי־קאנער דאלאר איז אין אנטאפאל צוויי רובל!

און דער עולם האט אנגעפאנגען פארן קיין ניו־יארק און שיקאגא, די צוויי גרויסע שטעט ווו מ'קאן מאכן א לעבן, און בויען א היים. אויך אין בראנזוויל, די אמאליקע "ירושלים ד'אמעריקא" איז געווען אן אנטאפאליער "קאלאניע". זיי האבן דארטן געגרינדעט א שול בשותפות מיט קאברינער און האראדעצער לאנדסלייט, מיט'ן נאמען "חברה גמילות חסדים אגודת אחים אנשי קאברין, האראדעץ ואנטיפאליע".

און איין לאנדסמאן האט אריבערגעבראכט א צווייטן. אבער ניט אלע האבן זיך געקענט אקלימאטיזירן אין דעם נייעם לאנד. פילע זענען צוריקגעקומען קיין אנטאפאל און איבערנייס אנגעהויבן בויען זייער וועלט. און די וועלכע זענען פארבליבן אין די פאראייניגטע שטאטן האבן זיך אנגעהויבן איינבירגערן און געהאלפן אין דעם פראגרעס פון לאנד. זיי האבן געגרינדעט חברה'ס און געהאלפן זייער פיל זייערע ברידער אין אנטאפאל.

פיל אנטאפאליער זענען שטארק פארטראטן אין דער אמעריקאנער אינדוסטריע, ווי די פארבער פאמיליע (Farberware) און שלמה מרגלית אין אויל און געזאלין סטאנציעס.

און אויפן געביט פון מוזיק האבן אונדוערע אנטאפאלי־ ער א גאנץ שיינעם חלק: חזן דוד פוטערמאן, איז איינער פון די באווסטע חזנים אין לאנד, וועלכער איז געווען אויך דער פרעזידענט פון דער "אגודת החזנים" פון אמעריקא.

¹²⁾ דער יידישער שרייבער שמואל דייקסעל איז דער זון פון אן אנטאפאליער ייד וועלכער האט געהאלטן א גרויסע שניידער פירמע אין קישינעוו.

אויך ראבערטא פיטערס איז א פוטערמאן, וועלכע איז א "שטערן" אין דער "מעטראפאליטאן אפערא הויז" פון ניו־יארק.

אויך אויפן געביט פון וויסענשאפט זענען אנטאפאליער ניט אפגעשטאנען. אונדזער איבערגעגעבענער לאנדסמאן ד״ר פייטל בערמאן ע״ה איז געווען דער פארוואלטער פון גרעסטן שפיטאל אין דער וועלט, דער שפיטאל פון פאסאדינא (קאליפארניא). און אונדזער גוטער פריינט ד״ר מאיר קלעצקי איז געווען פאר פיל יארן דער הויפט־דענטיסט פון ארבייטער רינג און שרייבט וויסנשאפטלעכע ארטיקלען וועגן ציין היילונג.

און אין דער שאפונג פון דער אטאם — באמבע האט אויך אן אפשטאמיגער פון אן אנטאפאליער ייד, פראפעטאר הערבערט ל. אנדערטאן (אראנאווסקי) א גרויסן טייל. ער האט געהאלפן אין דער פארמירונג פון דער דאזיקער באמבע, וועלכע האט געבראכט צום סוף פון דער צווייטער וועלט מלחמה. די אנטאפאליער יידן אין שיקאגא פארנעמען גאר א שיינעם ארט. זיי האבן דארטן געגרינדעט חברה׳ס און אנדערע אינסטיטוציעס. די אנטאפאליער שול אין שיקאגא איז געווען א שם דבר אין שטאט. א דאנק אונדזער לאנדסמאן הרב יעקב גרינבערג ע"ה איז געגרי־נדעט געווארן דער "בית המדרש לתורה" אין שיקאגא, ווו ער איז געווען דער ראש ישיבה ביז זיין פטירה. הרב יעקב גרינבערג ע"ה האט זיך ניט באנוגענט מיט מרביץ יעקב גרינבערג ע"ה האט זיך ניט באנוגענט מיט מרביץ תורה זיין אין דער ישיבה, נאר ער האט אויך געשריבן ארטיקלען אויפן געביט פון חכמת ישראל.

אנטאפאליער יידן זענען פארשפרייט אויך אין אנדערע שטעט ווו זיי נעמען א גרויסן טייל אין די אלגעמיינע און יידישע אינסטיטוציעס.

זייער א גרויסן אנזען האבן אונדזערע אנטאפאליער לאנדסלייט אין ארגענטינא, ספעציעל אין בוענאס איירעס. מ׳קען זאגן אז זיי זענען דארטן פון די ערשטע יידישע עמיגראנטן וועלכע זענען געקומען זיך באזעצן.

גאר גאר א באזונדער קאפיטל האבן אנטאפאליער יידן אריינגעשריבן אין דער אויפבוי און שאפונג פון מדינת ישראל. ארץ ישראל איז שטענדיק געווען איינגעבאקן אין די הערצער פון די אנטאפאליער יידן. זיי האבן זיך ניט באנזגענט מיט דער תפילה "ובא לציון גואל" א.ד.ג.

זיי האבן אויך אנטיילגענומען אין באשטיערונגען פאר ארץ ישראל נאך מיט קרוב צו צוויי הונדערט יאר צוריק²². אין יאר תקס"ט האט זיך אנגעפאנגען די עליה פון דעם הגר"א'ס תלמידים. זיבציק מענשן זענען דאן געקומען קיין ארץ ישראל און זיך באזעצט אין צפת ²³. צפת איז דאן געווען דער אידעאל פון גאון'ס תלמידים. אין צפת זענען אויך ניט געווען קיין סך חסידים. אזוי ווי אין טבריה, וועלכע האבן געהאט די אויבערהאנט אויף די מתנגדים. ²⁴. די נסיעה האט געדויערט חדשים, אבער דאס האט זיי ניט אפגעהאלטן פון פארן קיין א"י. אויך פון פינסק און פון דער נאהענטער דראהיטשין זענען געווען עולים. ²⁵.

אנטאפאליע איז אויך ניט אפגעשטאנען פון יענער עליה. מיר געפונען אין יענער צייט אן אנטאפאליער ייד אין צפת מיט׳ן נאמען ר׳ משה בר׳ עקביא (עקיבא:) מאנטיפאלי, וועלכער האט זיך געראטעוועט פון א פאגראם אין יאר 1834 ²⁶. ר׳ משה איז אנטלאפן קיין ירושלים און איז באוווסט אלס ר׳ משה נאמן, וועלכער איז געווען זייער טעטיק אין ירושלים׳ער כלל זאכן.

צווישן די ירושלים׳ער עסקנים פון יענער צייט איז צווישן די ירושלים׳ער אויך אויך געווען ר׳משה צבי מאנטאפאלי געווען ר׳משה אבי מאנטאפאלי

פון יענע יארן געפונען מיר אויך מצבות פון קליינע קינדער וועמענס עלטערן זענען געווען אנטאפאליער ². פון דעם דאזיגן פאקט קענען מיר לערנען אז אנטאפאליער זענען עולה געווען גאנצע משפחות.

אין די 80 ער יארן פון 19 טן יארהונדערט האט זיך באזעצט אין א"י אן אנטאפאליער ייד מיט'ן פאמיליע נאמען יהלום. איינער פון דער דאזיקער משפחה, ר' בנימין, איז געווען פון די גרינדער פון עין גנים (נעבן פתח־תקוה). ר' בנימין יהלום איז געווען אויך באווטט אלס טעטיקער כלל־טוער אין א"י ביז צו דער באפרייאונג —מלחמה 30.

גאר א באזונדער פלאץ פארנעמט משה יעקב בענזשאר מין, אדער ווי מ׳האט אים גערופען אין ירושלים: אלטער אנטאפאליער. ווען משה יעקב איז געקומען מיט זיינע עלטערן אין 1863 קיין א"י איז ער נאך געווען גאר יונג, אין גאנצן זיבן יאר. מיט יארן שפעטער איז ער געווען פון די ערשטע בויער פון "מאה שערים", וועלכע האבן איינגעשטעלט זייער לעבן און פארטיידיגט די שכונה פון די אראבישע אנפאלער. אלטער אנטאפאליער איז אויך באוווסט אלס דער ערשטער וואס האט געבראכט העדינג פון אויסלאנד צום פארקויפן "י.

א באזונדער פלאץ אין דער רבנישער וועלט פארנעמט ר' נתנאל חיים פאפע ז"ל וועלכער האט עולה געווען מיט זיין פרוי און זון יצחק משה אין יאר 1891 .

אין 1902 זענען ארויסגעפארן פון אנטאפאל קיין א״י איינע פון די אנגעזעהענסטע משפחות, דאס איז ר' יחזקאל סאחאראוו ע״ה מיט זיין פרוי חיה עטל און זיין זון יצחק מרדכי. יצחק מרדכי ע״ה האט געשפילט גאר א גרויסע ראליע אין געזעלשאפטלעכן לעבן פון א״י, און זיינע קינדער ראליע אין געזעלשאפטלעכן לעבן פון אונדזער לאנד נהאבן א גרויסן חלק אין דעם אויפבוי פון אונדזער לאנד ניי אט אזוי איז אויפגעקומען דער אנטאפאליער ישוב אין

^{.553} ע א. יערי, "שלוחי ארץ ישראל", ע' 22

²³⁾ זע "מוסד היסוד", ז. 6 ירושלים, תשי"א.

[.] איון", ב', ע' 130 - 131, תרפ"ז, (24

^{118.} זע ע. בן־עזרא, "דראהיטשין", ז. 118.

²⁶⁾ זע "קורות העיתים" פון מנחם מנדל מקמיניץ, קרעסעל'ס אויסגאבע, ז. ל"ר.

^{786 .} זע א. יערי, "שלוחי ארץ ישראל", ז. 786

^{.28} וע "מוסד היסוד". ז. 28

^{.&}quot;29 מחוקק". מחוקק".

³⁰⁾ ז. דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו. ח"א ע' 258.

^{.460} וע דארטאן, ז. (31

[.]א זע מאנאגראפיע פון ע. בן־עורא (32

⁽³³⁾ דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, ח"א, ע' 302.

א"י ביז וואנען ס׳האט זיך דערהערט דער קול פון ד"ר הערצל׳ן וואס האט גערופן זיך אומקערן צוריק צו אונד־זער לאנד. און אויך אונדזערע אנטאפאליער יידן האבן זיך צוגעהערט צום קול, און ס׳האט זיך אנגעהויבן אן עליה קיין א"י. וואס פארדינט א באזונדער קאפיטל.

ו דער סוף

אין יאר 1960 האט אונדזער ליבער לאנדסמאן ד"ר פייטל בערמאן ע"ה געשריבן א בריוו צום "גאלאווא" (הויפט) פון אנטאפאל. פריינט בערמאן האט זייער געוור אלט וויסן וואס ס'איז געווארן פון זיין געבורטס־שטעטל, וויפיל יידן זענען דארטן געבליבן, ווי אזוי זיי לעבן א.ד.ג. סוף-סוף איז געקומען אן ענטפער, מיט צוויי יאר שפעטער, און ניט קיין פריוואטער, דירעקט צום שיקער פון בריוו, נאר אויף עפענטלעכן אופן, אין דעם ווייס־ פון בריוו, נאר אויף עפענטלעכן אופן, אין דעם ווייס־ רוסישן זשורנאל "גאלאס ראדזימי", וואס גייט ארויס אין מינסק, די הויפט־שטאט פון ווייס — רוסלאנד, צו וועלכע אנטאפאל באלאנגט יעצט.

און די מעשה איז אזוי געווען: דער "גאלאווא" פון אנטאפאל, זעט אויס, האט מורא געהאט צו ענטפערן אויף זיין אייגנער אחריות, האט ער איבערגעשיקט דעם אויבער נדערמאנטן בריוו קיין מינסק, און פון מינסק איז אראפגר עקומען א קארעספאנדענט פון דער "גאלאס ראדזימי" קיין אנטאפאל. ער האט באשריבן דאס שטעטל און באגלייט מיט בילדער, ווי איינער זאגט: נאט זעט און אורטיילט אליין ווי גוט עס איז צו לעבן אין סאוויעט — לאנד. און וואס האט דער קארעספאנדענט געזען?

איינער א איסאק בערקאוויטש זאקס (ס'זעט אויס אייד) האט אים איבער עגעבן אז אין אנטאפאל האבן געליטן פון די נאציס: ווייס־רוסישע, יידן און פאליאקן. יע, דער שרייבער גיט צו אז די אומגעקומענע זענען געווען יידן און ניט קיין אנדערע. ווייטער שרייבט ער אז די אנטאפאליער באפעלקערונג איז אנטלאפן אין די וועלדער, זיי זענען געווארן פארטיזאנער, אפילו דער הויפט פון שטעטל איז געווארן א פארטיזאן. איז דאס אמת?

דער שרייבער פארכלינעט זיך פון פרייד וואס די ווייס־ רוסישע (?) האבן צוריקגענומען אנטאפאל און אנגעהויבן איינפירן נייע פראגרעסיווע ארדנונגען, מיט לעקציעס און קאנצערטן. הכלל, עס איז חי געלעבט! דער אנאלפאבע־ טישער עולם איז יעצט געלערנט, לייענט צייטונגען און זשורנאלן.

אין אנטאפאל זענען דא דריי פרייע שולעס: א שולע - ווו מ'לערנט 11 יאר (וועדליג ס'זעט אויס א פאלקס — שולע צוזאמען מיט א גימנאזיע), א שולע מיט אן אינט־ערנאט (מסתמא פאר די דארפישע קינדער), און אן אווענט — שולע פאר ארבייטער.

דער שרייבער האט אויך באזוכט די שטאטישע ביבליא־
טעק, ווו ס'געפונען זיך 26.000 ביכער און אין לעז־צימער
זענען דא ביי א 30 פארשידענע צייטונגען און זשורנאלן.
עס איז אויך דא א ביכער – געשעפט ווו ס'געפינען זיך
פארשידענע רוסישע ביכער, אויך איבערזעצונגען פון
ענגליש, פויליש, פראנצויזיש און דייטש. אבער יידיש,
העברעיש? אויף א רפואה ניט ווייל קיין איין ייד איז
אין אנטאפאל ניט געבליבן.

הכלל, די קולטורעלע לאגע פון אנטאפאל איז "אגיל ואשמח'דיק". ס'איז דא א קינא און ס'גייט ארויס א צוויי וואכענדיקער זשורנאל וועלכער ווערט געדרוקט אין קאברין.

דער שרייבער פארגעסט ניט אונטערצושטרייכן, אז עס איז דא אין אנטאפאל א קלויסטער. און וואס איז מכח די בתי מדרשים? וווהין זענען זיי אהינגעקומען? וואס איז געווארן פון זיי?

וועגן דעם שווייגט דער שרייבער. ער דערציילט די גליקן פון אנטאפאליער שפיטאל מיט 14 דאקטוירים און 32 געהילפן. דער שפיטאל באשטייט פון דריי בנינים, און די באדינונג איז פריי. און אויב דער פאציענט איז אין א געפערלעכע לאגע — ווערט ער איבערגעפירט מיט אן עראפלאן קיין בריסק.

דער סך הכל איז אז אין אנטאפאל געפונען זיך 64,000 איינוווינער און 19 אויטאבוסן לויפן דורך אנטאפאל וועלכע פארבינדן דאם שטעטל מיט מינסק, פינסק, בריסק, און קאברין.

און וואס איז מכח די אנפראגעס וואס ד"ר בערמאן האט און וואס איז מכח די אנגעפרעגט?

דער "גאלאווא" פון אנטאפאל און דער קארעספאנדענט האבן אנגענומען א מויל מיט וואסער און שווייגן. דאס יידישע שטעטל אנטאפאל וואס האט עקזיסטירט וויי 300 יאר איז שוין ניטא! און מיר אנטאפאליער יידן, ווו מיר זאלן ניט זיין, לאזן אראפ אונדזערע קעפ צו דער ערד און מיט א וויינינדיקן קול זאגן מיר:

יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

ישראל פערניק

געווען אמאל

ווער פון אונדז, אנטאפאליער, געדענקט ניט די סלופעם מיט דעס הילצערנעם פארקאן ארומגעצוימט אין מיטן שול־הויף: דאס איז געווען די געדעכעניש פון דער גרוי־סער קאלטער־שול אין אונדזער היים־שטעטעלע אנטאפא־ליע, פון נאך דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען מער ווי א העלפט פון אנטאפאליער הייזער זענען אפגעברענט געווארן, און בתוכם אלע 5 בתי מדרשים, און אויך די קאלטערשול.

פון די בתי מדרשים איז נאר פון מויער־בית־מדרש געבליבן די ווענט, און פון דער שול זענען געבליבן די ציגעלנע סלופעס, ארום וועלכע הויכע גראזן און קראפעווע זענען אנגעוואקסן. אין די 20ער יארן, ווען מ'האט גענומען אויפדאסניי אויפבויען דעס נייעם בית מדרש האט מען 2 סלופעס צענומען און גענוצט די ציגל. אבער, א דאנק פראטעסטן פון מער פארשטענדלעכע מענטשן, האט מען 4 פון די 6 סלופעס איבערגעלאזט אלס זכר, און ארום זיי פארצוימט א הילצערנעם פארקאן, כדי די חזירים זאלן ניט , קענען אריינקריכן, ווי זיי האבן עס געטאן ביז דאן. יעצט ווען אונדזער שטעטעלע איז געווארן נאר א גוטער אנדענק פון די יארן ווו מיר האבן געלעבט, קומט מיר אויפן גע־ דאנק, אז אייגענטלעך, זענען מיר — די וועלכע האבן זיך באצייטנס ארויסגעריסן אין די לעצטע יארן אין דער גרויסער וועלט אריין. קיין ישראל. אמעריקא, ארגענטינא און אנדערע לענדער — מיר זענען ווי די סלופעס, דער שארית הפליטה, פון אונדזער היים־שטעטעלע, פון דעם כאראקטעריסטישן יידישן ישוב וואס האט געשפרודלט און געשפריצט מיט היימליכקייט גוטסקייט און יידישקייט. דאך אבער, יידן מיט גרויסע הערצער, ברייטע . הענט צום געבן, און געטריישאפט איינער צום צווייטן גענוג צו דערמאנען די גמילות־חסדים קאסע, ווו יעדער נויטבאדערפטיקער האט געקראגן צו לייען געלט אין א נויט, אן פראצענט. ווו מיין פאטער ר' מאטל פערניק ז"ל איז געווען דער סעקרעטאר פאר דער גאנצער צייט פון איר עקזיסטענץ און אן קיין שום געצאלט. 450 משפחות, ד.ה. 95% פון אלע יידישע משפחות האבן גענאסן פון דער דאזיקער וווילטעטיקער אינסטיטוציע (אגב אורחא, אויך פאר דער ערשטער וועלט מלחמה האט עקזיסטירט אזא קאסע, געגרינדעט מיט די געלט פון ר' עקיבא פישל ליפשיץ, און מיין זיידע ר' הערש לייב ז"ל איז געווען דער נאמן). היינט דער בית יתומים, אונטער דער איבער־ געגעבענער פירערשאפט פון ר' הירש ניצבערג ז"ל, ווו צענדליקער יתומים זענען אויסגעהאדעוועט געווארן און ארויס פאר זיך מיט פאכן און געווען א געטרייע און א פיינע יוגנט. א שטאלץ פאר דער שטאט.

א בקור־חולים, געפירט פון נחום וואלינעץ און זיין פרוי העניע ע״ה. צו יעדער צייט, בייטאג און אפילו אין מיטן נאכט, האט מען געקריגן צו לייען זאכן וועלכע זענען געווען נויטיק פאר א קראנקן, ווייל קיין האספיטאל איז אין שטאט ניט געווען. היינט ווידער די חברה קדישא, וועלכע אירע מיטגלידער זענען געגאנגען צו יעדער צייט טאן די רעכט צו א בר־מינן אן באצאלונג און פארגיטי־ קונג. א מעות־חטים־פאנד, ווו יעדער נויט באדערפטיקער האט געקראגן גענוג צו מאכן פסח. איך קען אויך ניט געדענקען א פאל ווו א פרעמדער מגיד, אדער א יורד א רב, זאל ניט קריגן 2 אדער מער מענשן וואס זאלן ניט גיין זאמלען געלט פאר אים. און ווען אן אומגליק ל"ע האט ביי עמיצן געטראפן האבן זיך שוין געפונען אזעלכע וואס זענען געגאנגען און געזאמלט געלט ארויס צו העלפן, און קיינער האט אפילו ניט געוווסט פאר וועמען עס איז, כדי ניט צו מבייש זיין. גרעסערע יישובים וואלטן געקענט שטאלצירן מיט אזעלכע קולטורעלע אינסטיטוציעס וואס מיר האבן געהאט, סיי וועלטלעכע און סיי עכט יידישע. 5 בתי מדרשים (2 געמויערטע און 3 הילצערנע), מיט א חסידים שטיבל, א תלמוד תורה ווו עס האבן געלערנט ביי 150 יינגלעך; די תרבות־שולע ווו ביי 200 יינגלעך און מיידלעך האבן געלערנט, כאטש עס זענען געווען 2 אלגעמיינע פוילישע שולן ווו מען האט ניט געדארפט צאלן שכר־לימוד. די י.ל. פרץ ביבליאטעק מיט טויזענטער ביכער אין יידיש, העברעיש און פויליש. אויך דער "השומר הצעיר" האט געהאט א העברעישע ביבליאטעק. און וואס איז מכח אונדזערע ארגאניזאציעס ? די גרויסע "החלרץ" ארגאניזאציע מיט העכער 110 מיטגלידער, דער השומר הצעיר, די פועליי ציון, די פרייהייט גרופע און אלגעמיינע ציוניסטן, די מזרחי און רעוויזיאניסטן, און כמעט אלע זענען געווען טעטיק. און ווו זענען די פאנדן קרן קיימת, קרן היסוד, ליגע פארן ארבייטענדן ארץ ישראל וועלכע האבן פונק־ ציונירט אין שטעטל? די אויבנדערמאנטע ארגאניזאציעס האבן מיר צו פארדאנקען וואס עס איז נאך געבליבן א זכר פון אונדוער שטעטעלע. דארט אין די לאקאלן פון החלרץ און השומר הצעיר האבן מיר די יוגנט געקריגן די אנרעגונג ארויס צו רייסן זיך אין דער וועלט, און מיר זאלן זיין ביכולת אויפצושטעלן א ליטערארישן דענקמאל נאך אונדזער פארוויסטער און צושטערטער. אבער קיינמאל ניט פארגעסענער שטעטעלע, וואס האט געהייסן אנטאפאליע, כדי אט די אלע אומגעקומענע קדו־ שים אונדוערע ליבע עלטערן, קרובים און פריינט, זאל וייער אנדענק שטענדיג בלייבן אין אונדוער הארצן!

מארים אסיף

מיין שטעטערע און מיין פאמיליע

אין אנטאפאליע זענען געווען צוויי גאסן. איין גאס אין אנטאפאליע זענען געווען צוויי גאסן. איין גאס האט געהייסן פינסקער גאס, וואס האט זיך געצויגן פון די מארגעס ביז'ן מארק, און די צווייטע גאס וואס האט זיך געצויגן פון דעם מארק ביז צו קאברינער זייט, און האט געהייסן קאברינער גאס. די צוויי גאסן זענען געווען צוואמען געבינדן אזוי ווי צוויי קייטן מיט א רינג אין מיטן, וואס האלט זיי צוזאמען.

דער מארק, א גרויסער פלאץ מיט שיינע קראמען אין מיטן און שיינע הייזער ארום, איז געווען מערערע מאל ליידיק ווי פול. נאר זונטיק, און א מארק טאג, און אין א יריד, ווען גויים פלעגן קומען צו פארקויפן און קויפן, א יריד, ווען גויים פלעגן קומען און יידן האבן געטרייט צו דאמאלסט איז געווען פריילעך און יידן האבן געטרייט צו פארדינען פאר דער וואך און פאר שבת.

אט די צוויי גאסן מיטן מארק אין מיטן זענען געווען ווי אין אלע קליינע שטעטלעך אין אמעריקע די "מאין סטריט" פון דעם שטעטל, און ביי די זייטן פון די צוויי גאסן, דער "בעקבאון", האבן זיך געצויגן און געשלענ־ געלט קליינע און קרומע געסלעך מיט מערערע קליינע הייזקעס מיט פענסטער ביי דער ערד און א פריזבע ארום הויז.

נעמט דאס אלעס צוזאמען די צוויי גאסן מיט די הייזער און סעדער און גערטנער, און די קלענערע הייזקעס ארום און וויקלט עס אויף, וועט אייך ארויסקומען דאס שטעטל אנטאפאליע.

דער ווינטער שטעלט זיך דארט פרי מיט די זאווערר כעס, ווינטן און שנייען, דאבעלע פענסטער און א קעלט אז מען לאזט די קינדער ניט ארויס פון הויז ביז נאך פסח. מען ווארעמט זיך ביי דער ריבקע אין די לאנגע ווינטער נעכט, און דער שניי ליגט אזוי לאנג ביז פסח, ווען עס צוגייט און עס ווערט א בלאטע ביז די קני.

אין זומער הייבט אלעס אן בליהען און שפראצן, און די פייגעלעך קומען צופליען צוריק.

דארט האבן געוווינט מענטשן, גוטע מענטשן, אלטע, מיטל־יעריקע און קינדער, צוזייט און צושפרייט אין די הייזער און הייזקעס פון שטעטל: ארעמע מענטשן, וואס האבן ניט געוווסט פון וואנען זיי וועלן נעמען אויף מארגן; ארבייטער, הענדלער, מעקלער, סוחרים, און א קליין הייפעלע מענטשן וואס האבן געמאכט א מער אנשטענדיקן לעבן.

יעדער איינער האט געוווינט צוזאמען מיט זיין גלייכן. אויף פינסקער גאס איז געשטאנען א הויז מיט א שיינעם סאד. פון איין זייט איז געווען דער נגיד מרדכי שיינבויים, און פון דער צווייטער זייט אברהם יצחק דער סטאליער.

דארט האט אויך געוווינט מיין פאטער אריה יוזעפ׳ס, עליו השלום, מיט זיין פאמיליע, און אין דער צווייטער

זייט — זיין ברודער, מיין פעטער ישראל, עליו השלום. און פאמיליע (ווען זיי זענען נאך געווען אין אנטאפעליע. נאכער זענען זיי אוועקגעפארן קיין אמעריקא). די לעצטע צוויי צענדליק יארן האבן זיי געלעבט אין אמעריקא מיט זייערע קינדער.

האט ביי עמיצן געברענט, אדער די סאזשע אין קוימען האט זיך אנגעצינדן, האבן אריה און ישראל געגאסן וואסער, אדער ארויף געשלעפט א טיר פארדושען די פייער; איז געווען א חתונה — זענען זיי געווען די

ר׳ אריה אוסיפאוויץ ע״ה

שרה גולדה אוסיפוביץ, מוטער פון חיים אסיף נפטר געווארן אין ישראל

סארווערס: איז חלילה עמיצער געשטארבן — זענען זיי געווען צווישן די ערשטע צו טאן דעם טויטנ'ס רעכט; און האט מען געדארפט א גוי לערנען דרך־ארץ — זענען זיי געווען, מיט גיטן אדער מיט בייזן, אין אים איינגער שטעלט.

מיין פאטער איז שטענדיק געווען גרייט צו העלפן יעדן איינעם. האט ווער געדארפט אן עצה, א גמילותר חסד, אויסגלייכן א ניט־פארשטענדיניש, איז מען געקו־מען צו אריה׳ן.

גאט האט אים באשיינקט מיט נאך א חוש — מיט אריינשטעלן א גליד צוריק אויפן ארט. ווען א קריפל האט ניט געקענט אויסדרייען דעם קאפ, א פיס, אדער א האנט, האט ר' אריה עס געמאכט צו רעכט און זיי זענען אוועק געזונט מיט א ברכה אויף די ליפן. אלעס האט ער פאררעכנט פאר א מצוה און ניט גענומען קיין געלט, אפילו ביי גויים וואס פלעגן קומען פון ארום די דערפער. זיי פלעגן נאכער בריינגען מתנות פון זייערע פעלדער ווי א זעקעלע גרויפן, רעטשקע, בעבלעך, ארבעס, א.ד.ג.

מיין טאטע, פעטער און ברודער, האבן געארבעט שוו־ ער, אבער זענען געווען צופרידן און געווארט ווי אלע יידן פון אנטאפאליע אויפן שבת צו אפרוהען זיך און דאנקען זיין ליבן נאמען.

פרייטיק פלעגט אונדזער גוטע געטרייע מוטער, עליה השלום, אויפשטיין, ווען עס איז נאך געווען פינסטער, איינהייצן דעם אויוון צו באקן ברויט, חלה, אויף שבת, קייק, פירעשקעס, און נאכער — טשאלענט אויף שבת. ווייל דער אויוון האט שוין געברענט, האט מען צוגע־גרייט א טאפ אנגעריבענע קארטאפל צו באקן טייגעכץ. איך פיל נאך יעצט דעם געשמאקן טעם.

דען דער טאטע עליו השלום פלעגט אויפשטיין פרייטיק אין דער פרי ווי אלע טאג און גיין אין בית המדרש דאוונען: קומט פון דאוונען אפעסן פרישטיק און אריי־נגיין אין שטיבל צו ארבייטן ביז 12 אזייגער, און דען פארמאכן דעם פלאץ. נאך דינער איז ער אוועק זיך אויס־שוויצן אין באד. דאס איז געווען זיין גרעסטער פארגע־נייז

קומענדיג פון באד פלעגט דער טאטע עפעס עסן און זיך לייגן אויף דער סאפקעלע נעבן ריבקע כאפן א דרימל,

און דען אויפגעשטאנען, אנגעטאן די שבתדיגע קאפאטע און דען אויפגעשטאנען, אויפנעמען דעם ליבן גאסט, דעם און גיין אין בית המדרש אויפנעמען דעם ליבן גאסט, דעם שבת.

ער האט זייער ליב געהאט צו דאוונען ביים עמוד. נאך דעם דאוונען, קומענדיג אהיים, האט ער געמאכט קידוש, געגעסן סאפער און געבענטשט. מיד איז ער געווען, פל־עט ער גיין שלאפן און אויפשטיין פרי, טרינקען ציקאר ריע און אוועקגיין אין חסידים שטיבל דאוונען. קומען צוריק פלעג ער 12 אזייגער, און דען איז מען געגאנגען זיך וואשן, און עסן. נאך די רעגולערע פארציעס האט די מאמע ארויסגענומען דעם טשאלענט, און א גוטן קוגל.

נאך דעם עסן האט ער זיך צוגעלייגט שלאפן, און גייען אין בית המדרש, קומען אהיים, מאכן הבדלה און אריין אין טשימבארנע אנפאנגען זיין וואך ארבעט, און ווייטער ווארטן אויפן פרייטיק צו אויפנעמען דעם שבת.

איך דענק, אז ווער עס וועט דאס לייענען וועט זען זיין פאמיליע פון אנטאפאליע פאר די אויגן, ווי זיי האבן פארבראכט זייערע טעג, שבתים און יום טובים. ווער בעסער און ווער ערגער.

איך וועל אייביק געדענקען די צוויי ליבע מענטשן וואס איך בין געווען מיט זיי קנאפע צוויי צענדליק יאר פון מיין לעבן, און עס איז שוין א פאר צענדליק יאר אוועק נאך דעם. איך וועל זיי געדיינקען כל זמן איך וועל לעבן: אונדזער ליבן פאטער עליו השלום, וועמען איך האב געשעצט, געאכטעט, אפגעגעבן כבוד, און געליבט פאר זיין פארשטענדעניש מיט מענטשן, און אונדזער ליבע מוטער עליה השלום וועלכע די לעצטע 15־10 יאר האט זי געלעבט אין ישראל מיט אונדזער ליבן ברודער און ליבע שוועגערין זיי צו לענגערע יאר, וועלכע זיי האבן איר געטריט ווי א קעניגין, און אונדזער ליבע שוועגערין איר מאט זיך פארנומען מיט איר אז צו קיין מאמע קען מען אזא ליבע בעסער ניט ארויסווייזן. זאל זיי גאט פאר אלעס באצאלן מיט גוטס, און זיי זאלן האבן אלעס וואס אליין.

זאלן די נשמות פון אונדזערע עלטערן און די נשמות פון אונדזערע שוועסטער, ברידער און אלע בני קהילה זיין פארבינדן מיט די 6 מיליאן יידן פון יוראפ, אין דעם יזכור בוך, דער אנדיינקונג פאר אונדזערע ליבסטע און געטרייסטע.

דאבע זיסוק

איז רער אלטער היים

מיינע עלטערן זענען געווען ניט קיין רייכע, אבער זיי האבן געהאט א גוטן נאמען, און דעם גוטן נאמען האבן זיי פארדינט מיט דעם, וואס זיי האבן א סך הילף

געגעבן פאר ארעמע און קראנקע. וועמען עס פלעגט פעלן אויף פסח: מצה, וויין, פלייש און אזוי האבן מיט מינע עלטערן זיי באזארגט, ניט אין גאנצן מיט

דאבע זיסוק

אייגענע געלט. זיי האבן געמאכט, אז יענער זאל אויך געבן, און געזען אז די נויטבאדערפטיקע זאלן ניט פארשעמט ווערען.

מיין מוטער ע"ה איז געווען אן "אשת חיל" און זי האט מדריך געווען איהרע 10 קינדער אין א זייער שיינעם וועג. די אינגלעך געלערנט ביי די בעסטע מלמדים און די מיידלעך אויך געלערנט דאוונען און שרייבן א בריוועל.

איך, די שרייבערין פון אַט דעם עפיזאד בין געווען די עלטסטע פון די 10 קינדער, און איצט בין איך שוין א באבע פון גרויסע "אמעריקאנער" אייניקלעך, און קען ניט פארגעסן דעם גרויסן פארגעניגן פון ערב פסה אין דער אלטער היים.

צוויי וואָכן פאר פסח פלעגט מיין מאמע דינגען א גויע און זי פלעגט אויסקאלכן די שטוב און אויסוואשן די פאדלאגע. נו, אז עס איז שוין געווען א פסח׳דיקע שטוב, האט מען באדארפט עסן פון מולטער און זיך היטן אז עס זאל חלילה ניט אראפפאלן אין ערגעץ א שטיקל חמץ. און אויף אויפהאלטען די ריינקייט פון דער פאָדלאָגע, האט מען אַנגעלייגט פול מיט העי אָדער שטרוי און מען פלעגט טאקע שלאפן אויף דעם, ווייל די בעטן זענען געווען אויפ׳ן פאָדוואר צונומענע ביז דעם טאָג פון ערב פסח. אזוי אויך דער טיש און די בענק און אלעס האט באדא רפט זיין אויסגעוואשען און אויסגעשייערט. יעדער ברעד עט באזונדער, אלעס אויף דער גאס, א ליידיקע שטוב געבליבען און נאָכ׳ן שווערען טאָג ארבייט איז געווען זייער גוט צו שלאפן אויף דער געוואשענער פאדלאגע. זויער גוט צו שלאפן אויף דער געוואשענער פאדלאגע. הלואי וואלט זיך געשלאפן דא אויף די גוטע מאטראצן.

עטלעכע וואכן פאר פסח פלעגט מען קויפן 3 פיד מעל צו באקן מצה אין ערשטן אויוון, ווייל מיין פאטער און מוטער זענען געווען זייער פרומע. אז די מצה אין שוין געווען אין א פולער באַדניע, און עס איז געבליבן א ליילעך מצה אויף איינשטויסן פאר מצה־מעל אויף קניידלעך, פלעגט מען אראפנעמען פון בוידעם די סטופע מיט דער רעשיטע און זיפעלע, און איך, די עלטסטע מיידעל און מיין ברודער מיט 2 יאהר יונגער פלעגן זיך שוין נעמען צו דער ארבייט, אנגעשטויסן און איבערגעזיפט און אריינגעשאטן אין זעקלעך, און די מטופע מיט דער רעשיטע און זיפעלע, פלעגען שוין לייהען סטופע מיט דער רעשיטע און זיפעלע, פלעגען שוין לייהען די שכנים פון גאס, און דער געשמאקער ריח פון די פרישע מצה, שמעקט נאך מיר היינט.

ווייטער אין די 2 וואכן האט מען באדארפט צוגרייטן די קופערנע טעפ, פאַנען, טעלער, לעפעל, אויף צו כשר׳ן, און ווער מיינט איהר האָט דאָס געטאַן ? איך. ווען איך בין נאך קיין 10 יאר ניט אלט געווען, געשייערט 3 מאל, און ערב פסח האָב איך מיט מיין ברודער געטראָגען צו משה יצחק הערש אין קאטליארנע אויסווייסן און כשר׳ן.

צו בדיקת החמץ, האָט שוין די מאמע אראָפגענומען פון א הויכע פאליצע, א הילצערנע לעפעל וואס זי האט איר פארלייגט ווען עס איז געווען אויף איהר עפעס א שאלה און די מאמע פלעגט אנווייזן דעם טאטן ווו די ברעקלעך חמץ ליגן, און ער פלעגט מיט דער לעפל מיט א פעדער און ליכט טראגן דעם סידור און אפזאגן מיט גרויס כונה די ברכה על בדיקת חמץ און מיר אלע קינדער געענטפערט אמן.

און דער סדר, ווי די מאמע פלעגט אויסבעטען די הסיבה בעט און דער טאטע מיט׳ן ווייסן קיטעל פלעגט מאכן דעם שיינעם קידוש, און נאך דעם מיינע ברידערלעך, די קשיות און די הגדה וואס די אלע ברידער האבן געמוזט פארטייטשן ווארט ביי ווארט. עס האט געדויערט ביז 12 אזייגער.

ניטאָ די אלטע היים, און דאָ אין דער נייער היים קען מען שוין דאס ניט דערווארטן.

און דאס קען איך אייך זאגן ליבע מענשן אז איך האב זיך דאָ געפירט מיט מיין מאן ע״ה און מיינע קינדער זאלן לעבן ניט אנדערש ווי ביי מיינע עלטערן אפילו דאַ אין אמעריקע. און אפילו איצט וואָס עס איז אין מיינע הענט פיר איך ווי אין דער אלטער היים. הלואי וואלטן אלע יידן זיך דא נוהג געווען ווי אין דער אלטער היים. וואַלט די מורא אז אידישקייט האלט ביים אונטערגעהן, ניט געווען אזוי גרויס, ווען דער נייער דור אונזערער וועט דערצויגן ווערן אין עכטן ידישן גייסט, וועט ער בלייבן אן אונדזעריקר, א יידישער.

י. א. שולרוף

איז מייז שטעטעלע אנטאפאליע

ס'איז געווען אין מיינע קינדהייט־יארן, ווען די גרויסע קאלטע" שול און די צוויי בתי מדרשים, די "אלטע" און "נייע", זענען געווען דער צענטער פון מיין וועלט.

אונדזער שטעטל איז געווען איינגעוויקלט אין יראה און קדושה. וואס האט זיך קאנצענטרירט אַרום דעם אַלטן רב. אַ גאון וצדיק, מיט זיין געטלעכער געשטאַלט, וואָס האט ארויסגערופן דרך ארץ ניט נאר צווישן יידן, נאר אויך צווישן די גוים. ווען כ׳בין עלטער געווארן האב איך זיך צוגעהערט צו די מעשיות וואָס זיינען דערציילט געווארן וועגן אים.

מיט קיין עשירות און גרויס מסחר האט זיך אונדזער שטעטעלע ניט אויסגעצייכנט. ווייט פון אַ טייך און איזנבאַן זיינען די מעגלעכקייטן געווען קליינע פאַר אונטערנעמונגען. אַבער גייסטיק זיינען די איינוואוינער געווען רייך. דער עיקר, זיי האָבן געלעבט אין צופרידנ קייט. דער גייסט פון פרומער אידישקייט האָט געשוועבט איבעראל. הארעפאשנע, פארהארעוועטע, פלעגן יידן איבעראל. הארעפאשנע, פארהארעוועטע, פלעגן יידן דאַוונען בציבור, זיך איינהערן צו אַ פרק משניות, עין יעקב, חיי אדם. אין די בתי מדרשים האָט מען געלערנט גמרא און דער ניגון האָט זיך געטראָגן פון די פענצטער. שבת פלעגט די האַוועניש אָפגעשטעלט ווערן. עס האָט זיך געדאַכט, אַז די גראָזן און בוימער האָבן אויך אויפגעה־ערט צו וואַקסן.

די אַטמאָספער איז געשאַפן געוואָרן דורך די רבנים פון יענער צייט. אין אונדזער שטעטל איז געווען אזא רב, וועמעס נאָמען איז געווען באַקאַנט ווייט און ברייט, אַ רב אַ צדיק וועלכער האָט געצויגן זיין יחוס מקדמונים. אונדזער שטעטל האט שוין געהאט א טראדיציע, אז גרויסע רבנים זאַלן זיצן על כסא הרבנות. און ווער זיינען געווען די נאָכפּאָלגער פון דעם רב און זיינע שטיצער! בעלי מלאכה׳ס, קרעמער און אַביסל סוחרים ניט זיי האָבן זיך געקאָנט דערלויבן לוקסוסן און ניט זיי האָבן געקאָנט געבן דעם רב לוקסוסן. און ער האָט אַזעלכעס גאָרנישט פאַרלאַנגט. אלס צדיק, האָבן זיי געפרעגט ביי אים אַן עבה, געבעטן אַ ברכה. און ער, אָט דער קורץ געוויקסיקער, דאַרענקער מענטשעלע, האָט געפירט אַ גרויסע ישיבה מיט תלמידים וועמען ער האט באזארגט מיט "טעג" און געלעגערס און זיי אויך געלערנט אַ שיעור. חוץ דעם האָט ער געגעבן עצות און סגולות. ניט נאָר האָבן אידן געוואַרט צוצוקומען צו אים, נאָר אויך קריסטן האָבן געגלויבט אַז דער "נאַבאָזשני ראַבין" קאָן זיי העלפן און אויסהיילן

אַזאַ פּאַל האָב איך געזען: דער רב האָט נעגעבן אַ געשריי אויף אַ געזונטן ישובניק אַ שמיד, וועלכער האָט

זיך באַקלאָגט אַז "שטרזי געפינט זיך ביי אים אין בויף". ער האט זיך געקארטשעט פון ווייטיק, אבער דער רב האט אים געהייסן פאָרן אַהיים און ער וועט געזונט ווערן... דער שמיד האָט טאַקע געזאָגט אַז ער פילט שוין ווי אַ ניי געבארענער. אן אנדער ייד, איינער א יהושע פלעגט דערציילן אַז ער האָט שוין געהאַלטן ביי גט׳ן זיין ווייב מחמת דעם וואָס זי איז געווען קינדערלאָז. דער רב האָט אים, אַבער, פאַרזאָגט דאָס ניט צו טאָן און אים געגעבן אַ ברסה. צום יאָר, האָט ער דערציילט, האָט לאנע זיין פרוי געבאָרן אַ מיידעלע...

דער רב גופא האָט אַליין גאָרנישט געגלויבט אז ער קאָן עמיצן העלפן. דאָך ווען מענטשן זאָגן אַז יאָ האָט ער זיי געגעבן ברכות. זאָלן זיי זיך באַרואיקן. די רביצין ווידער, איז לגמרי ניט געווען צופרידן וואָס מ׳באַאומרואיקט דעם רב. "פּינטשע, גיי עסן, דער קרופניק ווערט קאַלט״, האָט זי אים גערופן. צו פרעמדע פלעגט זי שרייען: "גייט אַהיים. וואָס ווילט איר פון אים ?"

ווען אַ געווינערין האָט געהאַט אַ שווערן האָבן און די "באָבע" האָט ניט געקאָנט העלפן, איז מען געלאָפן צום רב און ער האָט געזאָגט, אַז גאָט וועט העלפן און געהייסן אונטערלייגן אַ פּאַטשיילכעלע דער געווינערין צוקאָפּנס. אין אזא פאַל האָט דער רב גענומען סנדק. ווען אזא ברית איז אויסגעפאלן יום כיפור, איז גאר געווען א שמחה. דאס בילד איז שווער צו שילדערן אין ווערטער. דער רב אַליין האָט מיט זיין ווייסער פּאַטריאַרכאַלער באָרד, זיין קיטל מיט דער ווייסער יאַרמולקע און ווייסע זאָקן, אויסגעקוקט מיט דער ווייסער יאַרמולקע און ווייסע זאָקן, אויסגעקוקט ווי אַ מלאך. ווי אַ יונגערמאַן האָט ער זיך אַוועקגעזעצט אויפן שטול, מיט ליבשאפט צוגעדעקט דאס עופעלע. אבער ווען דער מוהל פלעגט זאָגן דעם סקאַרבאַוון ניגון פון ווען דער מוהל פלעגט זאָגן דעם סקאַרבאַוון ניגון פון "בדמיך חיי", האט זיך פאַרצויגן אַ וואַלקן אויפן פנים פון רב וואָס איז געזעסן אויפן כסא של אליהו, און אַ פון רב ראיז אַרונטערגעפאַלן אויף זיין ווייסער באָרד.

עס איז אויך דערציילט געווארן וועגן יאַוודאָכעץ, דער טאכטער פון טיכאן, וועלכע האט געהאט געבורטווייען. די רביצין אַרויסגייענדיק פון שטוב מיט אַ זאק אין האַנט האט דערהערט די געשרייען און איז באַלד אוועקגעלאפן צום רב אין בית המדרש. עס איז געווען ערב שבועות־וואך, ווען די בוימער זיינען געווען אין פולער בליאונג און די געז" האָט געשפרייט איר אַראמאַט. די געוואלדן זיינען געווען אַ דיסאָנאַנס צו דעם גוטן ליכטיקן דרויסן. און דער רב, וועלכער האָט אויך געפילט גוט, האָט איר דער רב, וועלכער האָט אויך געפילט גוט, האָט איר געהייסן נעמען די פאטשיילע און ארונטערלייגן יאודאכען צוקאפנס. דערביי האָט ער ניט פאַרגעסן איר אַנצוזאָגן, צוקאפנס. דערביי האָט ער ניט פאַרגעסן איר אַנצוזאָגן, אַז ער ווצט נעמען סנדק ... אומבאַדינגט, און זי זאַל

למען השם ניט פארגעסן. די רביצין האָט געשמייכלט: אַיי, אַיי, פינטשע, ביי דעם ממזר פון דער שיקסע יאוודאָ־כע, ווילסטו נעמען סנדק! דער רב האָט זיך פאַרטראַכט. מן הסתם האָט ער געבעטן גאָט אַז עס זאָל שוין קומען משיח און "ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים ..." און אלע גרים זאָלן גלויבן אין אמת׳ן גאט.

ניטא שוין מער אונדזער שטעטעלע. די נאציס און ווייסרוסישע באַנדיטן האָבן עס חרוב געמאַכט. ביי דער פרישיכוואסטער גרעבליע ליגן באגראבן אונדזערע ליבע און טייערע (אַפילו ניט צו קבר ישראל געקומען) אין אַ מאַסן־קבר. און צוזאמען מיט זיי ליגן אויך באגראַבן אונדזערע יוגנט חלומות.

שמואל ליפשיץ

מלחמות און אקופאציעס אין 1914 21

×

ביים אויסברוך פון קריג האט די רוסישע מאכט אויפגעהאנגען אין מארק אויפן קלויסטער א מעלדונג וועגן מאביליזאציע. אין איינעם א שבת נאך מיטאג אין חודש אב, האבן די מאביליזירטע פון אנטאפאליע און אומגעגנט געדארפט אפפארן מיט דער באן קיין קאברין. די פרויען, קינדער און עלטערן האבן באגלייט די יונגע לייט צו דער באן מיט גרויס געוויין. כ'בין דאן געווען 9 יאר אלט, און דאס בילד האט ביי מיר געלאזן א דערינערונג, וואס איך וועל קיינמאל ניט פארגעסן.

ווען די מאביליזירטע זענען דורכגעגאנגען אויף קאברינער שאסיי, זענען אלע יידישע איינוווינער פון שטעטל ארויס אויפן גאס און זיי באגלייט מיט א קרעכץ און מיט טרערן אין די אויגן. אין דעם טאג פאר זייער אפפארן, איז גראדע אויסגעפאלן א ליקוי־חמה. האבן מענטשן גערעט: דאס ווייזט אויף שלעכטע צייטן. אז דער קריג האט זיך צופלאקערט, האבן אנגע־פאנגען קומען בריוו פון פראנט און פון פארוונדעטע פון די שפיטאלן.

די יונגערע מענטשן פלעגן גיין שבת צו דעם פריס־טאנעק. די צוגן זיינען געגאנגען אן אויפהער צום פראנט מיט אמוניציע און זעלנער, און אויף צוריק מיט פארוונדעטע סאלדאטן. כ'מוז אויך באטאנען, אז דער אנטיסעמיטיזם האט זיך דאן אויך פארגרעסערט. מ'האט פארשפרייט קלאנגען אז אלע יידן זענען פאר די דייטשן, און מ'שיקט פיל געלט קיין דייטשלאנד.

מ'האט זיך דאן געגרייט אויף א גרויסע שלאכט ביים בריסקער פעסטונג. דאן איז אנטאפאליע געווארן איבערפילט מיט יידישע היימלאזע. מ'האט זיי באזעצט אין די בתי מדרשים און, אויף וויפיל עס איז געווען מעגלעך, אין פריוואטע הייזער. דאס שטעטל האט זיך איבערגעגעבן צו העלפן די היימלאזע.

ביי אונדז אין שטוב (ד"ה ביי משה אייזיק'ס), וואס איז געווען אויפן שול־הויף, איז געווען די קיך, ווו מ'האט געקאכט עסן פאר די היימלאזע.

מיר זענען ניט ארויס פון שטוב ביז דער לעצטער נאכט אידער ס'זענען אריין די דייטשן. אין דער צייט ווען די מלחמה איז געווען ביי דעם האראדעצער טייך. וועלכע האט אנגעהאלטן ארום 13 טעג, האט מען די שיסערייען געהערט ביי אונדז אין אנטאפאליע, און די רוסן האבן מיט 8 טעג פריער געברענט דאס שטעטל. זיי האבן פארברענט דעם 4 קאנטיקן ריאד קראמען אין מארק, און מאזורסקי'ס מיל, וועלכע איז געווען געטריבן מיט א דיזעל מאטאר. מיט 8 טעג שפעטער, די לעצטע נאכט איידער די דייטשן זענען אריינגעגאנגען, איז דער וואכ־מאן געקומען און האט אונדז געהייסן זיך צוגרייטן צו פאר רלאזן די שטוב, ווייל מען פאנגט באלד אן פארברענען דאס פארקומען ווייל זיי פארלאזן, און אויף מארגן פאר מיטאג וועלן אריינקומען די דייטשן.

מיר האבן זיך צוגעגרייט, באהאלטן דאס ביסל געלט וואס מיר האבן געהאט, אונדזערע זאכן האבן מיר פארפאקט אין אייזקעלער, און אונזער פאמיליע, וואס איז באשטאנען פון זיידן, עלטערן און 3 קינדער, האבן פארלאזן די שטוב 12 באנאכט, ווען מיר האבן שוין געזען דאס שטעטל ברענענדיק אין 3 פלעצער. מיר זענען אוועק דורך דוד קאפלאנס גארטן אויף די פעלדער ווו מיר האבן זיך געטראפן מיט נאך יידן, און אויך מיט מיטגלידער פון אונדזער משפחה, וועלכע איז געווען ניט קיין קליינע אין שטעטל.

אזוי לעגענדיק אויפן פעלד און צוזעענדיק ווי דאס שטעטל ברענט פון אלע זייטן, און הערענדיק די געשרייען פון מיליטער וואס האבן זיך אפגעטראגן, האבן מיר זיך אלץ אפגעטראגן ווייטער און ווייטער, און זיך געטראפן מיט אחינו בני ישראל פון שטעטל, און אויך מיט היימר לאזע. אויף מארגן זיינען מיר אויך געווארן היימלאזע. דער שול-הויף, די שול מיט די בתי מדרשים און אונדזער שטוב און אויך די באד זענען פארברענט געווארן.

און אויף מארגן איז אריין די דייטשישע ארמיי.

2

די באפעלקערונג האט זיך צוריקגעקערט אין שטעטל, וועלכע איז געווען דאס רוב פארברענט. און אזוי ווי דאס שטעטל איז געווען איבערפולט מיט יידן, האבן די אריינגעפארענע און די שטעטלשע באפעלקערונג אנגע־פאנגען אויפמאכן די קריסטליכע הייזלעך, וועלכע האבן געפוסטעוועט, און זיך באזעצט אויך אין די נאענטע דערפער: פרישיכוואסט, זשאליווע, זעניוויע, און טארא־קאן, גלייכצייטיק האבן אונדזערע יידן אנגעפאנגען זיך פארזארגן מיט עסן.

אזוי ווי דאס איז געווען פאר די יום־טובים זענען שוין געווען די תבואות אין די שייערן. אנטאפאליער יידן האבן אויף א פרימיטיוון אופן אנגעפאנגען קלאפן מיט שטעקענס איבער די פולע זאנגען און צוגעגרייט ברויט. און די גרויס שטעטישע האבן נעביך געמוזט אנקומען צו אונדזערע קליין שטעטלדיקע. מען זאל זיי לערנען ווי ארויסצובאקומען דאס ביסל תבואה און נאכדעם רייניקן און מאלן.

האט גאט געהאלפן און דער ווינטער האט זיך זייער פארשפעטיקט, און מען האט אויסגעגראבן די קארטאפל, וועלכע עס איז נאך געווען אויף די פעלדער. אפילו שפער טער אז ס'איז שוין געווען פרעסטליך, איז אז עס פלעגט טער אז ס'איז שוין געווען פרעסטליך, איז אז עס פלעגט לאזן דער פראסט פלעגט מען אויסגראבן די קארטאפל, גענוצט עס איז שוין געווען צוגעפרארן, און מ'האט זיי גענוצט צום באקן טייגעכצער. פארשטענדליך אז די תבואות ארום דאס שטעטל האבן זיך שנעל געענדיקט, נאך איידער די דייטשישע רעגירונג, וועלכע האט אלעס גענומען אין אירע הענט, און איידער זי האט אנגעפאנ־גען מאכן איר ארדנונג.

גלייך ווי די דייטשן האבן אנגעפאנגען צו מאכן ארדנונג. האבן זיי געמאכט בעצירק. אנטאפאליער בעצירק איז געווען פון האראדעצער בריק ביז דעם דארף בראשער וויטש. פון בראשעוויטש האט זיך אנגעפאנגען דראהיט־שינער בעצירק. דערפער וועלכע האבן געהערט צו אנטאפאליער בעצירק זיינען געווען: פרישיכוואסט, זשאליווע, זאניוויע, טאראקאן, שוקאצי, און רושעווע. די דייטשן האבן אויך איינגעשטעלט א ציווילע הערשאפט.

:

אין אנטאפאליע איז אויסגעקליבן געווארן א בירגער־ מייסטער. ער האט געדארפט קענען די דייטשישע שפראך. דער ערשטער בירגערמייסטער אין אנטאפאליע איז געווען א בריסקער הינקעדיקער היימלאזער ייד, וועלכער האט אנגעטאן גרויסע צרות, ביז מען איז פון אים פטור געווארן. אויף זיין פלאץ איז אויסגעקליבן געווארן שוב, אן אנטאפאליער. דאן איז באשטעטיגט געווארן א ראט פון 4, כדי צו מאכן ארדנונג וועגן בריינגען די פויערשע תבואות און איינטיילן פאר דער באפעלקער רונג און אויך ריקוויזירן פאר די דייטשן. די דייטשן האבן פארמאכט אלע וועגן, קיין באן איז ניט געגאנגען האבן פארמאכט אלע וועגן. קיין באן איז ניט געגאנגען א געוויסע צייט. פון איין בעצירק צום צווייטן האט

בען ניט געטארט אריבער אן א שיין פון קאמענדאנטור, בעל עס איז געווען ניט צו קריגן.

מען האט מאביליזירט אלע בעסערע פערד. מ'פלעגט פון צייט צו צייט בריינגען די פערד צום דאקטאר אונטערזוכן. די פערד זענען אלע געווען געסטעמפלט און פארשריבן, און די דייטשן פלעגן באפעלן ווען מ'זאל זיי די פערד איבערגעבן. און דא וויל איך באמערקן אז א פערדל איז געווען א גאנצער פארמעגן. ווער ס'האט געהאט א פערדל האט געהאט צום עסן, און ווער ס'האט ביט געהאט האט שטארק געהונגערט. עס איז געווען פארבאטן אריינצופירן עסנווארג פון דארף אין שטאט אריין. אויף די אלע באפעלן האבן אפגעהיט די דייט־שישע וואך. פון 9 אזייגער אין אוונט איז געווען פארבאטן ארויסצוגיין פון די הייזער. די גאנצע מענ־לעכע באפעלקערונג פון 14-15 יאר אלט זענען גענומען געווארן אויף צוואנגס־ארבעט.

די ארבעט איז געווען צו פארעכטן וועגן, פירן פארשיידענע פראדוקטן צום באן, וואס האט אנגעפאנגען שפעטער צו אפערירן נאר פאר מיליטערישע צוועקן, און גרוזעווען אין די לאסט וואגאנעס. צו די אלע ארבעטן האבן די יידישע באאמטע געדארפט צושטעלן מענטשן, פערד און וועגענער.

אין יאר 1918 איז אויסגעבראכן די רעוואלוציע אין רוסלאנד, און אין 1919 איז געשלאסן געווארן טראצקי׳ס רוסלאנד, און אין 1919 איז געשלאסן געווארן טראצקי׳ס פרידן־אפמאך מיט די דייטשן אין בריסק־ליטאווסק. דאן האבן אלע פארלאזענע פויערים פון גאנצן געגנט אנגע־פאנגען זיך צוריקקערן צו זייערע אלטע היימען. זיי האבן געפונען זייערע הייזער רואינירט, און א גרויסער טייל איז געווען פארברענט. די פארבליבענע הייזער זענען געווען אן טירן און אן פענסטער. און דער באדן איז געווען פארוואקסן מיט ווילדע גראז. קען מען זיך פארשטעלן וואס פאר א לאגע עס האט געהערשט אין געגנט. גלייכציי־טיק האט די דייטשישע מאכט אפגעטראטן, און עס האבן זיך געשאפן פיל באנדעס צו ראבירן, גנב׳ענען און הרג׳־ענען.

.7

אין יענער צייט האבן זיך צוריקגעקערט די קריגסגער פאנגענע, און פון זיי פיל יידן. האט זיך אין אנטאפאליע געשאפן א זעלבסטשוץ פון יידן, און זיי האבן אנגעפירט מיט דער מאכט. אין שפיץ פון דער זעלבסטשוץ איז געשטאנען אלחנן ליפשיץ, וועלכער האט זיך צוריקגעד קערט פון רוסלאנד. דאס געווער האט זיך געפונען ביי נחמיה דעם שטעפער אין וווינוג, וועלכער האט דאן גער וווינט אויפן מארק, אין אסתר שמואל ראסל׳ס מויער. נייעס פלעגט מען זיך דערוויסן פון א דורכגייער וואס פלעגט זיך ווי ניט איז זיך דורכרייסן פון איין שטאט פלעגט זיך ווי ניט איז זיך געצויגן א שטיקל צייט אין דער צווייטער. אזוי האט זיך געצויגן א שטיקל צייט ביז ס׳איז געקומען א ידיעה אז אין קאברין זענען אריין די בעלאכאווצעס. זיי האבן געווארט ביז די פוילישע ארמיי איז אנגעקומען, און דאן האבן זיי זיך פאראייניגט

אויף פארזעצן דעם קריג געגן דער רויטער ארמיי, וועלכע האט ביז דאן באוויזן צו באהערשן אלע איבעריקע פער־ שיידענע ארמייען וואס האבן זיך געשאפן אין רוסלאנד. איז אין חמיה׳ס וווינונג געווען דער ארט ווו מ'פלעגט זיך צוזאמענקומען הערן, און איבערגעבן די נייעס וואס ס'האט זיך דורכגעריסן, און אויך אננעמען פארשיידענע באשלוסן.

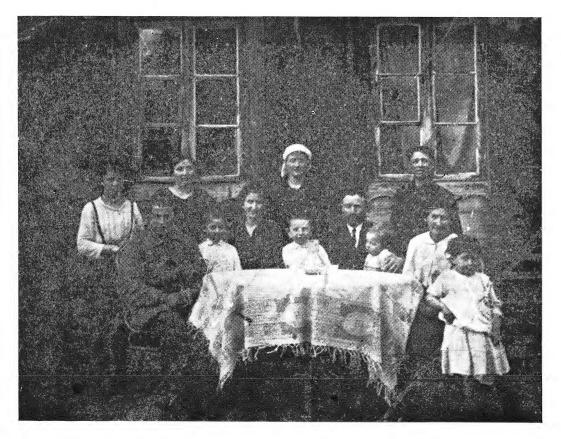
אין איינעם א מיטוואכענדיקן אוונט, ווען מיר זענען געועסן ביי חמיה דעם שטעפער, איז זיין פרוי אריינגעד קומען אין שטוב א דערשראקענע, מיט די נייעס אז עס זענען נאר וואס צוגעקומען צו אביגדור דעם סטאראסטא'ס מויער עטליכע רייטער, און זי האט געהערט אז זיי רעדן פויליש. גלייך איז געווארן א טומל. חמיה און מיין פאטער און נאך א פאר מענטשן פון עלטערן דור זענען ארויס מען דורך דער הינטער־טיר אוועקגעטראגן דאס געווער. דער פחד איז געווען גרויס ווייל עס איז אנגעקומען מיט עטליכע טעג פריער א ידיעה אז די באפעלקערונג פון עטליכע טעג פריער א ידיעה אז די באפעלקערונג פון אנטאפאליע זאל דאס געווער וואס זיי האבן בריינגען קיין קאברין, און איבערגעבן דער פוילישער מאכט. און פון דער צוויטער זייט, האט די רויטע ארמיי צוגעשיקט פון דער צווייטער זייט, האט די רויטע ארמיי צוגעשיקט

געלט מיט א בריוול צו קויפן געווער, און מ'זאל האלטן די מאכט ביז זיי וועלן קומען.

די עטליכע אויסשפירער האבן זיך ארומגעדרייט אין די עטליכע אויסשפירער אויפן דריטן איז די רויטע 3-2 ארמיי אריין קיין דראהיטשין. גלייך דעם זעלבן טאג איז זי געקומען קיין אנטאפאליע.

л.

די רויטע ארמיי איז אריין אין אנטאפאליע אן א באפעל. א גרויסע מחנה פון פערשיידענע סאלדאטן: עס מענען געווען געווען גאנץ יונגע, און אויך פיל עלטערע. זיי זענען געקומען צו פוס אן וואפן. עס זענען געווען אייניקע וואס האבן אפילו קיין ביקסן ניט געהאט. אבער יעדערער פון זיי איז געווען באהאנגען מיט האנט גרא־נאטן. אזוי ווי זיי זענען אנגעקומען פארנאכט, איז געור ארן א טומל. ס'איז אויפגעקומען א פראבלעם ווו זאל אזא מחנה געלייגט ווערן אפרוהען. ניט לייכט איז דאס געווען. אין יעדן שטוב האט מען איינגעטיילט סאלדאטן צום שלאפן. אויך האט מען געמוזט זיך טיילן מיט דעם נאכטמאל, אויב עס איז געווען מעגליך. ווי עס איז, האט מען אלעמען איינגעארדנט און אלע זענען אוועק האט מען אינגעארדנט און אלע זענען אוועק

זאוועל דעם מוליער'ס פאמיליע, אייניקע פון וועלכער זענען אומגעקומען אין דעם מוליער'ס פאמיליער פאגראם דורר די בעלאכאווצעס

שלאפן. מען האט אפילו קיין וואך ניט אנגעשטעלט. פארטאג זענען די פוילישע און בעלאכאווצעס אריין מיט מאשין געווער, מיט קאוואלעריע אין ארטילעריע. די רויטע ארמיי האט ניט אוספייעט אנטלויפן. זיי זענען געלאפן מיט די הויזן אין די הענט, און זענען געפאלן פון די שיסערייען פון ביקסן און מאשין־געווער, ווי די פליגן.

ביידע ארמייען זענען אריין אין שטעטל באזונדער. דורך קאברינער גאס זענען געקומען די פוילישע ארמיי. און דורך רושעווער גאס זענען אריין די בעלאכאווצעס. זיי זענען צוגעקומען ביז דעם מארק מיט ארדנוג. דער־ נאך האבן זיי זיך געלאזן איבער די הייזער. כלומרשט צו זיכן באלשעוויקעס. אין דער ווירקליכקייט האבן זיי ראבירט און געמארדעוועט.

זיי האבן דערשאסן 3 יידן: א בחור משה, פאלק טשערניוק׳ס א זון, און נחמיה׳ס זון, פון א דארף, און אפרים דעם בעל עגלה, א פאטער פון 4 קליינע קינדער. אפרים דעם בעל עגלה, א פאטער פון 4 קליינע קינדער. זיי האבן געוואלט נאך מענטשן דערמארדן, אבער עס האט זיך איינגעגעבן זיך אויסקויפן מיט געלט. די ערשטע 3 יידן וואס זיי האבן דערשאסן האבן זיי גאר ניט געפרעגט: גלייך ווען מען האט זיי געעפנט די טיר האבן זיי ארויסגענומען זייערע קרבנות פון שטוב און זיי גלייך דערשאסן. קיינער איז ניט ארויס פון די הייזער. ערשט פארנאכט זענען זיי אוועק, דאן איז מען ארויס פון די היוגרם.

אין זאקאזעלע האבן זיי דערמארדעט אלע 3 יידישע פאמיליעס.

איבערהויפט פלעגן די פאליאקן שניידן די בערד פון די יידישע איינוווינער. אין א צייט ארום האט זיך היידישע איינוווינער. אין א צייט ארום האט זיך האט זיך ביסלעכווייז נארמאליזירט. עס האבן זיך געעפנט די וועגן, עס האבן אנגעפאנגען קומען ידיעות פון אמעריקא, און א ביסל שפעטער אויך הילף. עס האט אנגעפא־נגען קומען שטיצע פון "דושאינט" און אויך פון אמערי־קאנער יידן וועלכע האבן געהאט פאמיליעס אין אנטא־פאליע. עס זענען אנגעקומען פראדוקטן פון "דושאינט" וועלכע מען האט פארטיילט פאר קינדער. עס האט זיך געעפנט א קיך ווו די קינדער פלעגן באקומען א מיטאג. דאס איז געווען אין מויער בית מדרש, דער איינציגער וואס האט זיך אפגעבויט אין יענער צייט. שפעטער איז וואס האט זיך אפגעבויט אין יענער צייט. שפעטער איז אנגעפאנגען באקומען מער שטיצע פון אמעריקאנער אנגעפאנגען באקומען מער שטיצע פון אמעריקאנער קרובים.

אין 1921 האט זיך די רויטע ארמיי, געפירט פון טראציקי׳ן, געשטארקט און אטאקירט די פוילישע ארמיי,

און ווידער האבן זיך אנגעפאנגען מלחמה־ליידן, מען האט געכאפט יידן מיט זייערע בהמות, פערד און וועגן. נדך ערגער איז געווען ווען דורך אנטאפאליע האט אנגעפאנגען די רוסישע ארמיי גיין צוריק. א נס וואס דאס איז געווען זומער. אלע מענער פון שטעטל אין עלטער פון 14־15 יאר ביז 70 זענען געווען באהאלטן א לאנגע צייט אין די וועלדער, און שפעטער אויך יונגע פרויען און מיידלעך האבן זיך אויך באהאלטן. דאס שטעטל איז צוראבירט געווארן פון די פוילישע סאלדאטן. אין שטאט האבן זיך געפונען נאר קינדער און אלטע לייט.

די ערשטע 2 אויסשפירער זענען אריין רייטננדיק אויף פערד מיט לייכטע מאשין געווער אויף די פלייצעס פון זשאליווער זייט, מיט דער באגריסונג: "זדראווסטוו" איטע טאווארישטשי! פאליאקאוו ניעט?" (זייט געגריסט חברים! פאליקן זענען דא ניטא?). גלייך האבן זיך באוויזן עטליכע פוילישע זעלנער וועלכע זענען געווען באהאלטן, און געלאפן אנטקעגן זיי מיט אויפגעהייבענע הענט. א ביסל שפעטער איז אריין די רויטע ארמיי פון פינסקער, זאניוויער און זשאליווער גאסן אין מארק. די רוסישע ארמיי האט גלייך באשטימט א ציווילע הערשאפט מיט דעם נאמען "רעווקאם", וועלכע איז באשטאנען פון דער יידישער און קריסטלעכער באפע־ לקערונג. וועלכע עס זאל זיי העלפן אויספירן זייערע באפעלן. כ׳מוז באטאנען דאס די גאנצע ארמיי, טראץ דעם וואס זיי האבן געקעמפט און געליטן הונגער, האט קיינער ניט געוואגט צו ראבירן. זיי פלעגן בעטן אויב מ'קען זיי געבן עפעס צו עסן. אויך פלעגן זיי בעטן מען זאל זיי לאזן אנגראבן אויפ׳ן פעלד א ביסל קאר־ טאפל. ערגער איז געווארן די לאגע ווען די פוילישע ארמיי האט באקומען הילף פון די מערב רעגירונגען, און אנגעפאנגען צוריק שטויסן די סאוויעטישע ארמיי.

ווען דער פראנט איז אוועק ווייטער פון אונדזער שטעטל, האט די מלחמה שוין לאנג ניט אנגעהאלטן. ווידער האט זיך געעפנט די וועלט. א דאנק די אמערי־ קאנער הילף האט מען אנגעפאנגען צוריק זיך איינא־ רדענען, ווייל דער אמעריקאנער דאלאר האט געהאט א גרויסע ווערדע, און עס איז שוין געווען אלעס צו באקומען.

מיר יידן, זענען דאן געזעסן אויף די וואליזעס. צום באדויערן לויפן איז אויך ניט געווען וווהין. עס זענען ניט געווען קיין בעלנים אונדז אריינצונעמען. אלע טויערן זענען געווען פארמאכט. די וועלכע האבן זיך יא ארויסגעכאפט, איז זיי דאס אנגעקומען מיט גרויסע שוועריקייטן ביז זיי זענען ניצול געווארן.

אהרן גופר

אנטאפאל מייז שטעטעלע

עס איז שווער צו פארגעסן דאס שטעטעלע ווו איך בין געבוירן געווארן און ווו מיין יוגנט איז מיר אדורך. ווו ס׳זענען אדורך די חדר־יארן, ווי אויך טעג פון פרייד און אומעט. עס איז שווער צו פארגעסן דאס שטעטעלע ווו עס האבן געלעבט און אכזריותדיק אומגעקומען די טייערסטע און ליבסטע. דאס שטעטעלע מיט אירע קליינע הייזעלעך, זאמדיקע געסעלעך, און אירע איינוווינער, וועלכע זענען מער נישטא.

נאך דעם ווי איך בין 5 יאר נישט געווען אין אנטאר פאליע — און דאס זענען געווען די יארן פון מלחמה. די יארן אין וועלכע דער שונא־ישראל היטלער מיט זיי־נע באנדיטן האבן אומגעבראכט מיליאנען אומשולדיקע מענטשן נאר דערפאר ווייל זיי זענען געווען יידן, און צוואמען מיט זיי אויך אנטאפאליער יידן — האב איך זיך צוריקגעקערט אויף א 5-טאגיקן אורלויב אין אנטאר פאל. פארנדיק פון ברעסלאו (דייטשלאנד) ביז אנטאפאל האב איך געלעבט מיט דער האפנונג, אז אפשר איז גע־שען א נס און אין אנטאפאל איז געבליבן אלעס ווי געווען. נאר ווען איך בין אנגעקומען אין שטעטל האב איך דערפילט אז איך האב געלעבט אין אילוזיע.

איך בין שטיין געבליבן נעבן אהרן שמואל דעם הארבער קרעמערס שטוב. דאס הארץ האט זיך באגאסן מיט בלוט, און די אויגן מיט בלוטיקע טרערן. און איך טראכט וווהין זאל איך גיין. שטייענדיק אזוי הער איך ווי עס בלייבט שטיין נעבן מיר א פור און פון וואגן איז אראפ א גויעלע. ער איז צוגעגאנגען צו מיר און פרעגט מיר: דו ביסט נישט חיים דעם שוסטערס א זון? און איידער איך האב אים בארויזן צו ענטפערן זאגט ער מיר גלייך אן די בשורה, אז די דייטשן האבן אומגעבראכט אלע אנטאפאליער יידן און צוזאמען מיט זיי אויך מיינע עלטערן, שוועסטער און ברידער און די גאנצע פאמיליע. עס איז געבליבן וויגדער ברידער און די גאנצע פאמיליע. עס איז געבליבן וויגדער. דוויניעץ, צו וועלכן ער האט מיר געוואלט ברענגען.

זיצנדיק אין וואגן און פארנדיק דורך פינסקער גאס, האב איך דערזען אויפן בריקל פון חיים בצלאל משה'ס שטוב שאשקען, בנימין דעם מילנערס טאכטער. איך האב איר דערקענט און אויך זי מיר. מיר זענען געלאפן איינער צום צווייטן, זיך ארומגענומען און באוויינט די נאענסטע און טייערסטע.

י. ווארשא און מ. ל. בן דוד

שריפות אין אנטאפאל

ביי אונדז אין אנטאפאליע האבן א סך מענטשן געציילט די יארן און געשעהנישן לויט די שריפות נאך. מ'האט געזאגט: "דאס איז געווען פאר דער ערשטער שריפה", דאס האט געטראפן נאך דער צווייטער שריפה" א.ד.ג. אין די יארן צווישן 1870 און 1885 האט אונדזער שטע־טעלע איבערגעלעבט צוויי גרויסע שריפות. אין דער ערש־טער שריפה איז מיט'ן פייער אוועק א האלבע שטאט הייזער מיט איין מענטשלעכן קרבן.

אין איין שיינעם זומערדיקן טאג האט זיך אנגפאנגען די גרויסע שריפה פון גדליה דעם שמש׳ס הויז, וואס איז געווען אין צפון זייט פון שטעטל, און זיך געגרעניצט מיט דעם חסידים־שטיבל, כאטש מיט איין שטרויענעם דאך, האט זיך אפגעשטעלט ניט באשעדיגט. ווי ס׳ווייוט אויס האט אין יענעם טאג דער שר־האש מיט דעם שר־הרוח שותפות געמאכט, און דער ווינט האט

אים געפירט צו דרום־זייט פון שטאט. ער האט פארכאפט די הויז פון יענקל קאנאוואל (זיין צווייטער נאמען איז געווען תרח). זיין אינגל האט געזען אז ס'ברענט, האט ער זיך דערשראקן און זיך באהאלטן אונטערן בעט. אז די עלטערן האבן אים ניט געקענט געפונען, האבן זיי געמיינט, אז ער איז אנטלאפן מיט נאך קינדער אין די קארן פעלדער אונטער זייער הויז. אזוי פלעג מען לערנען קינדער, אז ווען זיי וועלן זען א פייער זאלן זיי זיך נעמען פאר די הענטלעך און אנטלויפן אין די קארן פעלדער.

יענקל קאוואל׳ס אינגל האט מען געפונען אין דער פאר־ ברענטער הויז, א פארשאטענער, פארברענטער אויף קויל, אויף דעם ארט ווו די בעט איז געשטאנען. מ׳קען זיך פארשטעלן דעם טרויער און אומגליק וואס האט געטראפן די עלטערן. דער פאטער, א פרומער איד, האט זיך גענומען פארזארגן מיט עפעס פאר נאך זיין טויט. ער האט

גענומען אויף זיך גיין קלייבן געלט פאר א ספר־תורה. פאר דעם הייליקן צוועק פלעגט ער יעדן פרייטיק גיין קלייבן געלט און מיטנעמען מיט זיך איינעם פון די בחורים צו פארשרייבן די נדבות.

צוריק צו דער גרויסער שריפה. דער ווינט האט געפירט דעם פייער צו דרום־זייט. צום מארק, פארכאפט סענדער משה׳ס דעם קירזשנער׳ס הויז. דער פייער האט אויך פארברענט דעם גאנצן מזרח־זייט פון מארק און פארברענט דעם גאט בית־מדרש אין גאנץ פינסקער גאס, די אנדערע האלבע שטאט פון מזרח־זייט. אויפן ארט פון דעם בית־מדרש האט מען צוריק אויסגעבויט פון ציגל א שענערן מון גרעסערן בית־מדרש און מען האט אים שוין אנגערופן "דער מויער בית המדרש".

* * *

אונדוער קליין שטעטעלע אנטאפאליע האט איבער געלעבט די צווייטע שריפה מיט א 15 יאר שפעטער, אבער אין א סך פרטים אנדערש פון דער ערשטער שריפה. זי איז ניט געקומען ווי די פריערדיקע: אפגעברענט, געליטן, און פארגעסן. נאר עטליכע מאל אין יענעם זומער איז אויסגעבראכן דער פייער אין דער זעלבער צייט אין די ארימארגנס.

די דאזיקע שריפה האט געהאט סמנים פון נקמה אין א מענטשן וואס איז געווען רייך און א אנגעזעהנער מענטש. און אזוי ווי מען האט זיך אגעלייגט אויף א מענטשן נעמען נקמה, איז ווו ער זאל זיך ניט איבערציען, האט מען אלץ אונטערגעצינדן זיין וווינונג. צוליב אים האבן געליטן פיל אומשולדיקע. דעם ערשטן מאל וואס מען האט אונטערגעצינדען זיין הויז איז געווען א תמוז'דיקר הייסער טאג, אין א באגינען, ווען מען טרייבט ארויס די בהמות צו דער פאשע, פלוצלונג דערזעט מען א שווארצן רויך טראגט זיך פון אברהמל׳ס הויז. ס׳ווערט א גוואלד און א געשריי "פאזשאר, עס ברענט". מענטשן כאפן זיך ארויס קוים לעבעדיקע אין די נאכט־העמדער. מען פרוווט זיך ארויסכאפן דורך די פענסטער און טירן. אברהמל׳ס הויז . האט זיך געפונען אין מערב זייט פון די מארק־הייזער די ארומיקע הייזער האבן זיך באלד אויך אנגעצונדן. ס׳האט ניט געהאלפן וואס אלע מענטשן פון שטעטל, יונג און אלט, גרויס און קליין, האבן זיך געשטעלט אויף די פיס און געלאפן צו דער "פאזשארנע קאמאנדע" הויז וואס איז געשטאנען אין מארק.

דארטן האבן זיך געפונען פייער לעשער אינסטרומענטן, פעסלעך מיט וואסער אויף רעדער, וועלכע מענטשן אדער פערד פלעגן זיך איינשפאנען און לויפן צו די ברענענדיקע הייזער, און אויך פאמפעס צו פאמפען וואסער פון די ברענימער. אבער די אלע זאכן האבן ניט געהאלפן, ווייל דער ווינט האט געטראגן שטיקער ברענענדיקע האלץ ווי ראקעטן. דער פייער איז אריבער געווארפן געווארן

אויף דעם שווארצן מלמד׳ס הויז און ווייטער צו זאניוויער גאס, ווו די הייזער זענען געווען מיט שטרויענע דעכער. גאס, ווו די הייזער זענען געווען מיט שטרויענע דעכער. קופערטן אויף רעדלעך האבן געסקריפעט, און פעקלעך מיט איינגעבינדענע בעט־געוואנט האט מען געשלעפט צו די פעלדער און ליידיקע פלעצער. קינדער דערשראקענע האבן זיפ געהאלטן אין דער מאמעס קלייד און געציטערט פון שרעק. א ביסעלע עלטערע קינדער האבן געוויינט, געבעטן דער מאמען זי זאל מיטנעמען די קאץ מיט די קליינע קעצעלעך, און די מאמעס האבן געשריגן אז די קינדער זאלן שטיין ארום זיי און ניט לויפן אין ערגעץ.

ס׳האט זיך אנגעצינדן יאסל שמואל ראסעל׳ס הויז. דא האבן שוין אונדוערע אלטע אויסגעפרוווטע פייער־לעשער, ווי די אסיפאוויצעס, אריה דער צימבער און זיין ברודער, מיט שלמה דעם מאלער זיך געווארפן ווי לייבן אויף דער הויז. די מענטשן האבן קיינמאל ניט מורא געהאט פאר פייער. זיי האבן פארשטעקט די פאלעס אין גארטל, העקעלע אין איין זייט און א שפיז אין א צווייטער, א העקעלע אין אייף זייט און א שפיז אין א צווייטער, א איינגעווייקט אין וואסער, איבערגעדעקט איבערן קאפ ווי א טלית און כאפן זיך ארויף אויף דעם ברענענדיקן דאך, גראבען זיך איין און האקן און בראקן, און מיט נאך א נאסן זאק לעשן דעם פייער, אראפגעווארפן פון דעם ברענענדיקן הויז א שטיק דאך־פליגל, ניט דערלאזן דעם פייער זיך אויסשפרייטן, און פון אונטן האט מען אויף זיי געגאסן וואסער אז זיי זאלן זיך אויך ניט אנצינדן.

סוף כל סוף האבן זיי דאס הויז אפגעראטעוועט און מיט דער כוונה אז דער פייער זאל זיך ניט פארשפרייטן ווייטער. נאך דער שריפה האט די משפחה פון דעם אויבנדערמאנטן יידן אריבערגעצויגן אין הויז פון חיים זעליג דער סטא־ליאר, אויף פינסקער גאס. אין א קורצער צייט ארום האט מען אנגעצינדן אויך יענע הויז. אונדזערע געניטע פייער־לעשער האבן באפאלן די הויז פון ארום און ארום, און מיהאט ניט דערלאזן אז דער פייער זאל פארניכטן די הויז.

אבער די שריפות זענען ווידער פארשפרייט געווארן, און דאן האט דער רב פון שטאט, הרב ר' דוד'ל ז"ל, געהאלטן א דרשה און אויסגערופן א סארט חרם, אז ווער עס ווייסט וועגן עמיצן וואס איז פארדעכטיק אין דעם אומגליק זאל קומען און זאגן, און די וועלכע האבן א האנט אין דער שריפה זאלן באקומען א שטראף בידי שמים.

אלע האבן זיך אפגעבויט, מ׳האט געבויט נאך שענערע הייזער און אויך געמויערטע, און די ערשטע זאך האט מען געזען אז די באד און די מקוה זאל אפגעבוייט ווערן, ווייל דאס גייט שוין אריין אין צניעות, כשרות און פאמיליע לעבן. מ׳האט געפונען א מאן וואס איז צוריק־געקומען פון אמעריקע און געהאט געלט. זיין נאמען איז געווען משה דער שניידער. ער האט געגעבן געלט אויף דער באד און איז געווארן דער בעדער.

קאפיטל צוויי

דאס רעליגיעזע און קולטורעלע לעבן

ד"ר פ. בערמאן

דער שולהויף

דער שול — הויף האט זיך געפונען אין מיטן שטאדט, ווו עס האבן זיך גרופירט די רעליגיעזע און קהלישע געביידעס פונ'ם שטעטל. מסתמא איז דאס געווען דער פלאץ ווו די ערשטע יידן, אין אוראלטע צייטן, האבן זיך באזעצט און האבן זיך פון דאנען אויסגעשפרייט איבער די אנדערע טיילן פון שטאדט.

ווען איך בין געווען א יינגל איז דער שול הויף געווען דער איינציקער ברוקירטער פלאץ, וועלכער האט דערפאר ווייניקער געליטן פון די גרויסע בלאטעס אין הערבסט און אין פרילינג.

דער שול הויף איז געווען פיר — עקענדיג, ארומגערי נגלט מיט די געביידעס פון דער קאלטער שול, די צוויי בתי מדרשים און דער בית הרב. אונטער דעם אלטן בית מדרש איז געשטאנען די באד און דערביי דער הקדש. דארטן האט זיך אויך אנגעהויבן דער אלטער בית עולם.

די "קאלטע שול"

די "קאלטע שול" איז געווען די העכסטע געביידע אין שטאט, אויסער דעם פראוואסלאוונעם קלויסטער, וועלכער איז געשטאנען אין מארק. די ארכיטעקטור פון דער שול איז געווען פון דעם גוט באקאנטן טיפ פון פוילישע און ליטווישע שולן וועלכע זענען באשריבן אין ליטעראטור. איך האב געזען בילדער פון אזעלכע שולן וועלכע זעהן אויס ווי קאפיעס פון אונדזער אייגענער שול אין אנטא־ פאליע. ווי אלט די שול איז געווען ווייס איך ניט. מען האט זי פאריכט פיל מאל און אין אלטע צייטן מסתמא

אלס קינד געדענק איך די שול אלס א סאלידע געביידע. ריין, אן אויסערליכע באפוצונגען און אין מיינע קינדערשע אויגן, די גרעסטע און שענסטע אין דער וועלט.

אינעווייניק, אין שול האט שטענדיק געהערשט א טונק־

לקייט, ווייל די גאנץ גרויסע, גאטישע פענצטער זענען געווען אין דער הויך, ניט ווייט פון דער סטעליע, וועלכע איז געווען אפשר צוויי שטאק הויך פון דער פאדלאגע. די ווענט זענען געווען געפארבט טונקל גרוי און אויף איין וואנט איז געהאנגען די מצה אין א ספעציעלן בלעכענעם רעמל פאר די ערובי חצרות.

די סטעליע איז געווען א קיילעכדיקער געוועלב איבער איין איינציקן גראבן באלקן, וועלכער איז געווען אויס־געשניצט ווי א געפלאכטענער קויליטץ, געפארבט ווייס און גאלד, און האט זיך געצויגן פון איין וואנט ביז צו דער אנדערער. דער געוועלב איז געווען אין גאנצן באדעקט מיט מאלערייען און א סך פיגורן פון אלערליי מזלות. סאמע אונטן זענען געווען געמאלן די צוועלף מזלות. איבער זיי זענען געווען הערשן און לייבן און אויך אפילו, ווי איך געדענק, א חיה מיט איין איינציגן הארן אין קאפ — מסתמא, דער מיטאלאגישער יוניקארן. אונטער יעדער בילד פון די מזלות איז געווען א העברער יעדער אונטערשריפט ווי: מאזנים, דגים, עקרב, א.ז.וו. אונטער אנדערע חיות זענען אויך געווען אונטערשריפטן וועלכע האבן זיך געפאסט צו יעדער חיה. איך געדענק די אונטער שריפט "רץ כצבי" אונטער א הערש.

אין מיטן שול, נאענטער צום טיר, איז געשטאנען די בימה, און אין מזרח וואנט, ווי געוויינטליך איז געווען דער ארון קודש וועלכער האט פארנומען א גרויסן פלאץ מיט געשניטסעכטס און געמאלעכטס ציענדיק זיך אין דער הויך פון דעם ארון ביז צו דער סטעליע. ס'איז געווען געמאלן מיט א סך גאלד פארב און אין סאמע אויבן זענען געווען געמאלן צוויי הענט ווי ביים דוכנען.

די ווייבערשע שול האט זיך געפונען אויפן צווייטן שטאק, איבער דעם פאלוש אין שטיבל. דאס איז געווען א גאנץ גרויסער צימער. די מזרח וואנט איז געווען נזור האלב פארבויט און איז אריין אין שול ווי א גאלעריע מיט שטאכעטן, דורך וועלכע די פרויען האבן געקענט אריינקוקן אין דער מענערשער אפטיילונג און נאכפאלגן דעם דאווענען.

אין דער קאלטער שול האט מען געדאוונט שבת און יום־טוב א גאנץ יאר. ווינטער האבן ווייניק מענשן דארט געדאוונט — אם מיינסטנס זענען זיי געווען עלטערע בעלי מלאכה׳ס. מען האט דארט ניט געלערנט, נאר געדאוונט און געזאגט תהלים.

מ'דערציילט אז דער שמש פון דער קאלטער שול איז אמאל געווען א ייד מיטן נאמען אברהם'ל. ער איז געווען א קליינער אלטער יידעלע, אבער ער האט נאך געהאט כח צו קומען אלע פרייטיק פארנאכט אין מארק אריין און רופן מיט א הייזעריקן קול: אין שול אריין!.

פון דעם נעמט זיך זיין פאמיליע נאמען שולרוף און אזוי רופן זיך זיינע קינדער און קינד'ס קינדער עד היום. דער שמש אין יענע צייטן איז געווען אליע, א שיינער ייד מיט א ברייטער רויטער בארד. ער איז אויך געווען דער מלמד פון תלמוד תורה וועלכער האט פארנומען דאס שטיבל פון דער קאלטער שול.

דער נייער בית מדרש.

איז אין אמת'ן ניט געווען דער יונגערער פון די צוויי בתי מדרשים אויפן שול־הויף. דער אלטער בית מדרש איז געווען א סך נייער. ער איז אבער געבויט געווארן אויפן פלאץ פון דעם אריגינעלן אלטן בית מדרש וועלכער איז אפגעברענט געווארן מיט יארן צוריק, און דער נאמען "אלטער" איז פארבליבן.

דער נייער בית מדרש איז באשטאנען פון גרויסע צימערן אפגעטיילט מיט א לאנגן ציגעלנעם אויוון צווישן די מענער און די "עזרת נשים".

דא האבן געדאוונט א סך וויכטיקע בעלי בתים פון אנטאפאליע. ר' הערש, איינער פון די דריי רבנים וועלכע זענען פארבליבן אין שטעטל נאך דער פטירה פון ר' פנחס מיכאל זצ"ל, איז געווען דער רעליגיעזער פירער פון בית המדרש, און ווען די מחלוקת צווישן די "טשאפליעס" און די "גאגעס" איז פארשטילט געווארן זענען דיזע בעלי בתים, אם מיינסטנס, געווען אויף זיין צד. אפרים ליפשיץ, דער נגיד פון שטאט, און זיין פאמיליע האבן דא געדאוונט, אויסער זיין זון, דוד, וועלכער האט געדאוונט אין אלטן בית מדרש, צוזאמען מיט זיין שווער. שמואל סבארשציק, דער סטאראסטא פון שטעטל פאר א סך יארן, און דער בעל קורא און ימים נוראים'דיקער בעל תפילה, האט באלאנגט צו דעם בית מדרש. דא האט

א סך יארן, און דער בעל קורא און ימים נוראים'דיקער בעל תפילה, האט באלאנגט צו דעם בית מדרש. דא האט אויך געדאוונט חיים דער הארבאטער, איינער פון די וויכטיקע קרעמער פון מארק און דער בעל הבית פון דעם איינציקן צוויי שטאקיגן מויער ווו דער שטאטישער אפטייק האט זיך געפונען. דא האט מען אויך אפטמאל געקענט זען ר' חצקל'ען דעם רושעווער, א שיינער ייד און א גרויסער למדן, וועלכער איז געווען אזוי אריינגעטאן אין לערנען דאס ער האט זיך וויניק פאראינטערעסירט אין דער אויסערדיקער וועלט. ר' חצקל פלעגט לערנען מיט'ן עולם "עין יעקב".

יעקב חיים דער שוחט איז געווען א סלוגער ייד וועלכער האט זיך אינטערעסירט אין א סך קהלישע ענינים, און איז געווען איינער פון די הויפט פירער אין די חברות וועלכע האבן זיך פארנומען מיט צדקה און אנדערע אלגעמיינע אנגעלעגנהייטן אין שטעטל.

ווי אין אנדערע בתי מדרשים האט מען דא אויך א סך געלערנט. עס זענען געווען יונגע לייט וועלכע האבן דא פארבראכט דעם גאנצן טאג. איינער פון זיי איז געווען יעקב שלמה הענאכס. שלמה הענאך האט געהאט א דיליד־ זאנס וואס פלעגט בריינגען פון בריסק יעדע וואך סחורה פאר די אנטאפאליער קרעמער.

לייזער דער שמש פון נייעם בית מדרש איז געווען א הויכער קרעפטיקער ייד מיט א לאנגער שווארצער בארד און פלינקע באוועגונגען. איך געדענק אים ווי ער פלעגט פרייטיק פארנאכט גייען פון באנק צו באנק אנצינדער נדיק די פילע ליכט פון די גרויסע הענגלייכטער. די שמשות איז ביי אים געווען נאר א ביי זאך. דעם גרעסטן טייל פון זיין חיונה האט ער געצויגן פון בוך — בינדעריי. ביי אים האבן זיך שטענדיק געפונען פיל ביכער אין

ר׳ אביגדור סיראטא

אלערליי שפראכן וואס זענען געבראכט געווארן צום איינבינדן פון די פריצים פון די ארומיקע הויפן.

דער אלמער בית מדרש

האט געהאט נייע ווענט, דאך האט מען אים גערופן "אל־טער" ווייל ווען ער איז געווען זייער אלט און האט שוין געהאלטן ביים איינפאלן — האט מען אים איבערגעבויט. אבער אזוי ווי מ'טאר ניט בייטן דעם נאמען, איז געבליבן דער נאמען "אלטער". לזכר אז דאס איז דער אלטער בית מדרש האט מען אריינגעבויט דא און דארט שטיקער האלץ פון אלטן בית מדרש, ווי עס האט געהייסן צו טאן ר' פנחס מיכאל זצ"ל.

אין אלטן בית מדרש פלעגן א סך בחורים זיצן און לערנען, מיט ר' פנחס מיכאל זצ"ל.

פון אלטן בית מדרש זענען געווען אויסגעלייגט ברעטער ביז צום הויז פונ׳ם רב. אז ס׳איז געווען א בלאטע, און ווען איז ניט געווען קיין בלאטע אין אנטאפאליע, זאל דער רב ניט פארשמוצן זיינע שטיוול.

דער אלטער בית מדרש איז געווען א פיל גרעסערער און מער מאדערנער בנין ווי דער נייער בית מדרש. דער אריינגאנג איז געווען ריכטיק אנטקעגן דעם אריינגאנג אריינגאנג איז געווען ריכטיק אנטקעגן דעם אריינגאנג צום בית הרב. דאס איז געווען א גרויסע געביידע מיט א סך פלאץ פאר דאוונער און לערנער. דער לאנגער קאכלינער אויוון האט פארנומען כמעט די גאנצע מערב־דיקע וואנט. אונטער דער בימה האבן זיך געצוגן לאנגע טישן און בענק ארום אלע ווענט. פון פארהויז האבן עטלעכע טרעפ געפירט אראפ צו א שטיבל ווו א כתה פון תלמוד תורה האט געלערנט.

די פרויען אפטיילונג איז געווען אויפן צווייטן שטאק און האט געהאט א באזונדער אריינגאנג.

מיין פאטער, ע"ה, האט פארבראכט כמעט זיין גאנצע צייט אין אלטן בית מדרש, און איך אליין, אלס יינגל, צייט אין אלטן בית מדרש ווי א טייל פון אונדוער האב באנוצט דעם בית מדרש ווי א טייל פון אונדוער

און זיין פרוי חאשה

הויז. קומענדיק פון חדר אין מיטן וואך, און שבת און יום טוב, ווען מען האט אין חדר ווייניק געלערנט — בין איך שטענדיק געווען אין בית מדרש. און ווען איך בין עלטער געווארן האב איך א צייט געלערנט דא "פאר זיך". אונטער דעם אויפזיכט פון מיין פאטער.

צווישן די פיל בעלי בתים וואס האבן דא געדאוונט זענען געבליבן אין מיין זכרון אייניקע אינטערעסאנטע פערזענלעכקייטן.

אין מזרח ווינקל נעבן ארון קודש האט געדאוונט ר' יקותיאל, ביילע חנה'קעס. זיין פרוי איז געווען די אשת חיל און געפירט דעם געשעפט פאר דער גאנצער משפחה. ער אליין האט פארבראכט זיין גאנצע צייט אין בית מדרש. א ער אליין האט פארבראכט זיין גאנצע צייט אין בית מדרש. מיט א טיף שווארצער בארד און פאות. מיט א שטילע און א ביסל הייזעריקע שטימע, האט ער שטענדיק געלערנט, און זיך ווייניק אינטערעסירט מיט וועלטליכע אנגעלעגענהייטן. זיינע צוויי זין, ווי איך געדענק, זענען געווען די איינציקע גאר יונגע בחורים געדענק, זענען געווען די איינציקע גאר יונגע בחורים אין בית מדרש וועלכע האבן געטראגן לאנגע שווארצע בערד.

אביגדור סיראטא, דער סטאראסטא, איז געווען איינער פון די וויכטיקע בעלי בתים פון אנטאפאליע. צולים זיין אמט אלס סטאראסטא איז ער געווען פארבונדן מיט אלע פאליטישע און פילאנטראפישע ענינים. ער האט פארנומען א וויכטיקן פלאץ אין אלטן בית מדרש.

יענקל דער רופא איז געווען איינער פון די פיינסטע פערזענלעכקייטן אין אלטן בית מדרש. ער איז טאקע געווען א גרויסער מומחה אין דער אלגעמיינער פראקטיק פון מעדיצין פון יענער צייט, און מען האט אים באנוצט פיל מער ווי דעם פוילישן דאקטאר.

ער איז אויך געווען פאראינטערעסירט און האט אנטייל גענומען אין אלע וויכטיקע אינסטיטוציעס אין אנטאפאליע. ער איז געווען א העכסט ארענטלעכער מאן, און געטאן א סך גוטעס פאר אלע.

דער אלטער בית מדרש האט געהאט צוויי שמשים. יענקל מענקע׳ס, דער אונטער — שמש האט געטאן די פראסטערע ארבייט ווי קערן, הייצן, און האלטן ריין די געביידע. ער פלעגט רופן צו סליחות און צו תהלים זאגן. ער איז אויך געווען איינער פון די צוויי קברים — גרעבער פון דער חברא קדישא. ער איז, פארשטייט זיך, דערצו געווען א גרויסער ארעמאן און זיין פרוי פלעגט ארבייטן אויפן טאג אין די בעלי בתי׳שע הייזער.

גדליה דער שמש האט אנגעפירט מיט די הכנסות און הוצאות, געפירט די ביכער, געמאנט די חובות פון די בעלי בתים און אין אלגעמיין צוגעזען וועגן אלע נויטיג־ קייטן פון בית מדרש. ער האט אויך אויסגערופן די עליות, געמאכט די "מי שבירך׳ס" און אפטמאל אויך געדאוונט ביים עמוד און געווען דער בעל קורא ווען נויטיק. ער איז געווען וואס מען רופט א "כל בו". ער האט געקענט פיל מלאכות, ווי בויען א הויז, מאכן א ציגעלנעם אויוון א. א. וו. ער האט אויך געטאן אלערליי סטאליארסקע ארבייט.

גדליה דער שמש איז געהרגעט געווארן אין דער מלחמה צווישן די באלשעווויקעס און די פאליאקן.

אין אלטן בית מדרש האט מען אויך א סך געלערנט. עס זענען דארט געווען א חברה ש"ס, א חברה משניות און א חברה עין יעקב. אויסער דעם האבן א סך יונגע לייט דארט געלערנט דעם גאנצן טאג. אין אוונט זענען אלע טישן געווען באלויכטן און דער טראדיציאנעלער גמרא ניגון האט זיך געהערט פון אלע זייטן. אפטמאל איז אין בית מדרש געווען ליכטיק א גאנצע נאכט ווען יונגע לייט בית מדרש געווען ליכטיק א גאנצע נאכט ווען יונגע לייט האבן געהאלטן א "משמר" און געלערנט ביזן פרימארגן.

דער בית הרב

געווען א גאנץ גרויסע הויז און איז מסתמה געבויט געווארן אין ר' פנחס מיכאל'ס צייטן. ס'זענען געווען 5 גרויסע צימערן מיט א קוכניע, און אנ׳איינגעבויטע סוכה וואס איז א גאנץ יאר באנוצט געווארן אלס א שפייכלער. דער גרויסער באק־אויוון און די לאנגע רובע וועלכע איז אריין מיט א טייל פון וואנט אין יעדן צימער, און האט געווארמט די גאנצע הויז אין ווינטער, האבן פארנומען א שיין ביסל פלאץ אין מיטן פון דער געביידע. דער גרויסער עסן־צימער, וועלכער האט אויך געדינט אלס ווארטע צימער פאר די וואס זענען געקומען זען דעם רב, און ווו אלע דאנערשטיק האט מען פארקויפט הויוון, האט געהאט א סך פאלעצעס, פון דער פאדלאגע ביז דער סטעליע, אלע אנגעפילטע מיט אלטע ספרים. עטליכע יאר נאך ר' פנחס מיכאל'ס פטירה האט זיין עלצטער זון, אברהם משה, די ספרים צוגענומען צו זיך קיין בריסק, ווו זיי זענען, אין א קליינער צייט ארום, אלע פארברענט געווארן אין א גרויסער שריפה.

אין מיין זכרון איז פארבליבן א קליינער פלאץ אין דער סטעליע, גלייך איבער דעם ארט ווו דער רב פלעגט זיצן ביים עסן. ס'איז קיינמאל ניט געפארבט געווארן, און געווען

שווארץ פון אלסקייט און געהאט דעם אריגינאלן אויסזען פון די האלץ, ווען די הריז איז געבויט געווארן. דאס איז געווען דער זכר לחורבן וואס פרומע לייט האבן אפגעהיט אין זייערע הייזער.

אין צווייטן גרויסן צימער האט דער רב פארבראכט דעם גרעסטן טייל פון זיין צייט. דא זענען פארגעקומען די זיצונגען פון בית — דין. דא זענען גע׳פסק׳נט געווארן די די שאלות וועגן כשרות און דא זענען פארגעקומען די די שאלות וועגן כשרות בעלי בתים פון שטעטל.

איך געדענק אין דעם צימער איז געווען א קליין שאפקעלע איינגעבויט אין וואנט, וועגן וועלכער מיין פאטער האט דערציילט אנ׳אינטערעסאנטן עפיזאד פון ר׳ פנחס מיכאל׳ס צייטן.

דער אלטער רב האט אמאל פורים נאכן דאוונען פארבעטן דעם גאנצן עולם צו זיך אין בית — הרב און צוגעזאגט צו געבן זיי "וויין פון וואנט". פון די אנטאר פאליער בעלי בתים האט קיינער ניט געצווייפלט אין ר' פנחס מיכאל'ס כח צו צאפן וויין פון וואנט. זיי זענען אלע אבער געווארן אביסל ענטוישט ווען דער רב האט שמייכלענדיק ארויסגענומען א פלאש וויין פון דער קליינער שאפקעלע, איינגעבויט אין וואנט, און גוטמוטיק געמאכט "לחיים" מיטן עולם.

די שמאמישע כאד

איז געשטאנען א קליינע שטרעקע אונטערן אלטן בית מדרש און די פענצטער זענען אריין צום אלטן בית עולם. מענער זענען געגאנגען אין מרחץ אלטן בית עולם. מענער זענען געגאנגען אין מרחץ אלע פרייטיק. פאר פרויען האט מען געהייצט די באד אניאנדער טאג אין וואך. די מקווה, פארשטייט זיך, איז באנוצט געווארן אלע טעג. ניט נאר פאר פרויען. פרומע מענער האבן זיך אויך גע׳טבל׳ט אין מקווה.

אויפן דאמפף קעסל פון באד איז געווען איינגעארדנט איבוען דאמפף קעסל פון באד איז געווען איינגעארדנט א הודאק וועלכן מען האט געקענט הערן איבערן גאנצן שטאט. פרייטיק האט מען, געוויינטליך, געהודעט צוויי מאל. אין דער פרי האט מען גערופן דעם עולם אין באד אריין, און פאר נאכט פלעגט מען אנזאגן די פרויען ווען עס איז צייט צו בענטשן ליכט. דער רב פלעגט אויך פרייטיק פארנאכט אפטמאל גיין אין באד ארויסטרייבן די פארשפעטיקטע בעלי בתים.

דער בעדער האט געוווינט אין א הויז נעבן באד וואס איז העלפט געווען פארנומען מיטן הקדש. ווו דורכפארער נדע ארעמעלייט האבן זיך געוויינטליך אויפגעהאלטן. א שטענדיקער ארבייטער אין באד איז געווען דוד בער, דער משוגענער, איינער פון א צאל משוגעים, מענער און פרויען, וואס אנטאפאליע האט פארמאגט און גאר ניט געקענט טאן פאר זיי, ווי די אומשטענדן זענען דאן געווען אין אנדערע שטעטלעך אין געגנט. צום גליק זענען די אלע משוגעים, ווייסט אויס, געווען שטילע מענשן, צום ווייניקסטן אין אנטאפאליע, און איך געדענק ניט זיי זאלן עמיצן טאן עפעס שלעכטס.

דוד בער פלעגט אפטמאל קומען צו אונדז אין הויז. זיינע תפילין האט ער געהאלטן ביי אונדז און פלעגט כמעט אלע טאג קומען דאוונען. קיין טלית האט ער ניט געטראגן. פילייכט איז ער קיינמאל ניט געווען פארהייראט. איך געדענק אים ווי א מיטל־יאריקן מאן, א נידריקער מיט א שווארצער בארד. ער פלעגט ווייניק רעדן, אבער פלעגט זיך אפטמאל באקלאגן דאס "דער מענש איז חרב". די פראזע זיינע איז געווען באוווסט אין שטעטל און איז ניט זעלטן באנוצט געווארן ווען מען האט חוזק געמאכט פון עמיצן וואס האט זיך באקלאגט אויף זיין שוואכן געזונט.

* * *

דער שול — הויף איז געווען דער נערוון צענטער און אויך דער באראמעטער פון אינערליכן לעבן פונ׳ם שטעטל. דא האט זיך א מאל אנגעהויבן א מחלוקת וועלכע האט געפלאגט אנטאפאליע פאר א לאנגע צייט. דא זענען אפטמר אל פארגעקומען אסיפות פון אלערליי חברות ווו באשלוסן און וויכטיקע אלגמיינע תקנות האבן ניט זעלטן געהאט און ווירקונג אויפן לעבן פון דער גאנצער געמיינדע.

שמחות, ווי אויך טרויעריקע פאלן אין שטעטל האבן שטענדיק געפונען אנ'אפקלאנג אין שול הויף. דא זענען געשטעלט געווארן די חופות פון דעם גרעסטן טייל חתונות. א טיפער טרויער פלעגט פאלן אויפן שול הויף יעדעס מאל ווען א לויה איז דורכגעפירט געווארן. אויב דער נפטר איז געווען א וויכטיקער מענטש האט מען זיך דא, געוויינ־טליך, אפגעשטעלט און געמאכט דעם הספד.

שבת און יום טוב איז דער שול — הויף געווען א גאנצן טג אנגעפילט מיט דאוונער און לערנער, אנגעטאן אין די טאג אנגעפילט מיט דאוונער און ל

בעסערע שבת'דיקע מלבושים און א פייערלעכע שטימונג האט געהערשט אין אלע ווינקלעך.

אין מיטן וואך האט אויך אפטמאל דער שול־הויף צוגעצויגן א גרויסן עולם, ווען א באוווסטער מגיד האט געהאלטן א דרשה אין איינעם פון די בתי מדרשים. אייניקע פון די מגידים האבן געקענט צוציען זייער א סך מענשן אין א ווינטער אוונט און ווען די פענצטער זענען געווען פארמאכט און די לופט איז געווען פארשטיקט, פלעגן די לאמפן זיך טוקען און ניט ברענען נארמאל. דער עולם איז אבער געווען דורשטיק נאך א גוט ווארט, איבערהויפט צו הערן פון די פייערדיקע ציוניסטישע מטיפים, און אין געווען צופרידן צו ליידן און שטיין פאר א צייט צונויפ־געווען צופרידן צו ליידן און שטיין פאר א צייט צונויפ־געדריקט ווי הערינג אין א פאס.

די אלגעמיינע פריילעכקייט און טומולט פון שמחת תורה און פורים. און דער הייליקער אומעט פון יום כפור און תשעה באב זענען אויך פארבליבן און מיין זכרון אין פארבינדונג מיטן אנטאפאליער שול הויף פון פאר 50 יאר צוריק.

אויפן שול הויף איז א מאל געווען א סאזשעלקע. אין די רעגענס סעזאנען פלעגט זיך די סאזשעלקע אויס-שפרייטן ביז ר' הערש'ס הויז.

די סאזשעלקע איז גאנץ צוניצליך געקומען. ערשטנס, האט מען גענומען וואסער צו לעשן שריפות, וועלכע זענען געווען אפטע געסט אין אנטאפאליע. צווייטנס, פלעגט מען גיין תשליך צו דער סאזשעלקע.

נאך דעם חורבן פון אונדזער טייער שטעטל שטייט דער פלאץ פון שול־הויף פאר׳יתום׳ט און וויינט צוזאמען מיט אונדז.

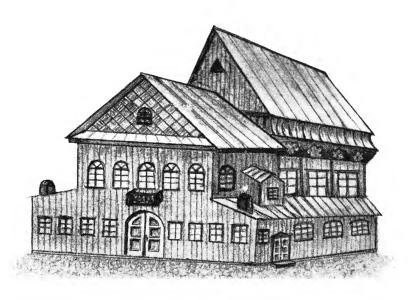
א. ווארשא

די ארביטעקטור אוז קונסט־ארבעט פון דער קאלטער שול

ווען איך האב אנגעהויבן צו זען די שול, איז דאס איבער פופציק יאר צוריק. דאן זענען שוין געווען צוגעבויט: דאס ווייבער־שטיבל, דער פאלוש פארגרעסערט, און די צוויי פליגלען פון ביידע זייטן, צפון און דרום. אריינגער נומען די קהל־שטיבלעך. דער אריגינאל איז געווען געבויט, ווי מען האט דאן געזאגט, מיט דרייהונדערט יאר צוריק, אין דעם גוט באקאנטן סטיל וואס מען זעט סינד אגאגעס געמאלן און געצייכנט ביי בארימטע וועלט־מייס־טער. ד.ה. אז דער הילצערנער בנין האט געהאט אן ענלעכ־קייט צו נחיס תיבה. דער אונטן איז געווען קאסטנמעסיג, די פענצטער ערשט אונטערן געזימזס וועלכער האט בייכיק ארומגענומען די צווייגארינדיקע ווענט, וואס איז

געווען ענלעך צו די אלטע פארטן. מעגליך אז דאס האבן די יידישע בויער געהאט אין זינען, אז אין א עת־צרה זאל די שול דינען פאר א פארטיפיקאציע.

איך האב איינמאל איינגעשטעלט מיין לעבן און ארויפקריכענדיק דורך דער סטעליע פון ווייבער־שטיבל, האב איך באטראכט די "וויאזיאנעס", ד. ה. סקעלעט פון געוועלב, אויך די רונדיקייט פונעם קארניז, וועלכער בויגט זיך ארויס אין דרויסן ביים ערשטן אפדעכל ארום דריי ארשין. אויך ווי די קראקוועס וועלכע האבן אויסגעפאר־מירט די אזוי גערופענע יארמולקע אדער "הימל" אין שול, איז געווען צוזאמענגעפלאכטן און באהעפט איינער

די קאלטע שול געצייכנט פון א. ווארשא

מיט דער אנדערער, און די גאנצע קאנסטרוקציע איז געווען צוגעאנקערט — בלויז צו איין באלקיע. די באלקיע, א געשניצטע, האט איבערגעשניטן אונטערן געוועלב די שול פון צפון צו דרום.

קריכענדיק אויף משקולות איבער די אלט צעפרעסענע לייסטלעך צוגענעגלט אלס שטאפלען בשעת אין בויען דעם בנין, ד. ה. צייטווייליק, איז דער לעבן געהאנגען אויף א האר. דאך האב איך באטראכט די טשוועקעס וואס זיינען געמאכט געווארן דורך שמידישע הענט. דאס גלויב איך קען באשטעטיקן די אלטקייט פון דער שול. ווייזט אויס אז דאן איז נאך קיין פאבריצירטע נעגל ניט געווען איצט וועל איך איבערגעבן מיינע זכרונות פון דער קונסטארבעט.

איך וועל אנהויבן מיטן פריז. דער פריז איז געווען ביים ראנד פונעם געוועלב, ווו עס זענען געווען איינגעפלאכטן די צוועלף מזלות. דער פריז אליין, געמאלן אין א געב־רענטן אומבער, פון שאטן און ליכט, איז געווען א מייסטער־שטיק פאר זיך אליין. נישט געקוקט אויף דעם אפשניט פון נאענט צו 300 יאר, איז נאך דער פארב געווען אין פולן קאליר, ס׳האט זיך געדוכט אז מען זעט נאך דעם מייסטערס האנט פירענדיק דעם פענזיל.

דערמאנט זיך, די מוזיקאלישע אינסטרומענטן איבערן ארון קודש. די כלים וואס סימבאליזירן דעם קאפיטל ק"נ פון תהלים. געדענקט איר די גיטאר און הארף, דעם שופר און פלייט, דעם צימבעל און פויק. זיי זענען דאך געווען עכט, נאר אראפצונעמען מיט דער האנט. דער אלטער מאליער איז געווען א קינסטלער בחסד עליון. איך האלט אז דעם פרומען מאליער׳ס כוונה וועגן די חיות איז געווען: אפילו א בעסטיע, ווען זי קומט אין ג׳ס הויז, פארלירט אויך דעם גיפט.

איצט וועלן מיר ארויפקוקן צום ארון הקודש. איך האב

אין אונדזער געגענט, אין גרעסערע שטעט, אזא רחבותדיקן ארון קודש ניט געזען. אונזער ארון קודש איז געווען ארון קודש ניט געזען. אונזער ארון קודש איז געווען ארום דריי עטאזש די הויך. זיינע געשניצטע פליגלען וועלכע האבן זיך צעשפרייט איבער דער מזרח־וואנט, האבן מיט זייער ווייס און גאלד באשטראלט מיט הייליקן גלי דעם גאנצן עולם. ווער געדענקט נאך די געשניצטע אויסגעהוילטע פיר קאלאנען פון ביידע זייטן פרוכת. ווער געדענקט נאך ווי די כרובים פלעגן א פלי טאן ווען מען האט דעם ארון קודש געעפענט. ערשט נעמט דעם פארב און דעם גאלד, וואס איז בלי ספק אלט געווען ארום 300 יאר. ניט דער עמאל האט זיך ערגעץ געשפאלטן, ניט דאס פאלירטע גאלד האט זיך ווו געשיילט.

מיר דארפן אין זינען האבן, אום צו באשטעטיקן דעם סכום יארן, אז די מאלעריי און שניצונג זענען געמאכט געווארן באלד נאכן אויפשטעלן דעם בנין. מחמת די רישטאוואניעס זיינען געווען א טייל פון דער געביידע.

ווער זיינען געווען די מייסטער? נישט געלאזט קיין סימן פון זיך. מען אט געזאגט: זיי זיינען געווען פון דער פרעמד.

עטלעכע יאר איידער די שול איז אוועק מיטן פייער, מיטנעמענדיק ביידע בתי־מדרשים, אט מען בעשיינט די אלטע שול מיט א נייער בימה. חיים זעליג דער סטאַליער האט ממש בעשאפן א צירונג פאר דער שול. און שלמה דער מאליער האט אריינגעלייגט א טייל פון זיך אויס־צופוצן דער בימה. מענטשן פון נאענט און ווייט האבן געשטראמט אנצוקוקן דעם ווונדער.

איך וועל זאגן אז אונדזערע זיידעס, טאטעס און מיר, זיינען געווען בארעכטיקט — צו שטאלצירן מיט דעם; אז אזא ארעם קליין שטעטעלע, האט פארמאגט אזא וווג־דערלעך גייסטיקן אוצר...

שולז אוז בתי־מדרשים

א. דער מויער בית מדרש

דער מויער בית מדרש, וועלכער איז געשטאנען צווישן מארק און פינסקער גאס, איז ניט געווען קיין אלטער מען האט אים גערופן "מויער בית־מדרש". צו אונטער־שיידן אים פון די אנדערע בתי־מדרשים, וועלכע זענען געווען פון האלץ.

דער שמש איז געווען א קליין דארער יידעלע. מ׳האט אים גערופן משה הערשל. ער איז אויך געווען דער קברות־מאן פון שטעטל. משה הערשל פלעגט רופן אלע פרייטיק אין פינסקער גאס און אין מארק "אין שול אריין". אויך צו וויכטיקע אסיפות פלעגט ער רופן אין די גאסן. משה הערשל, אז ער פלעגט שמחת תורה נעמ־ען א כוס, פלעגט ער כלומרשט ליינען פון א טעלער גאנץ גשם און טל. דערנאך פלעגט ער זינגען: "אני הומה" — אבער א מעלה, ווידער א מעלה. "ברה כחמה" — מומה" הורה, פונדעסטוועגן — דמתה לתמר.

שרה'קע איז געווען די גבאי'טע. איר גאנץ לעבן און געלט האט זי אוועקגעגעבן צו באפוצן און פארשענערן דעם בית מדרש.

אין די לאנגע פרייטיק־צו־נאכטסן פלעגט משה זעליג דער קרעמער זיצן נעבן דער רובע און לערנען מיטן עולם די סדרה פון דער וואך מיט'ן אלשיך, און שבת נאך מיטאג לערנען פאר'ן עולם עין יעקב.

אויסער פארשידענע ספרים איז אין מויער בית מדרש געווען אן אלטע קאנקארדאנציע. אז מ׳פלעגט זיך שפארן וועגן א פסוק — פלעגט מען גיין אין מויער בית מדרש אריינקוקן אין דער קאנקארדאנציע.

ב. דער פריצישער בית מדרש

פארשידענע ווערסיעס גיין ארום וועגן דעם נאמען "פריצישער בית מדרש". אייניקע זאגן אז דער פריץ ברעווער האט אווועקגעשיינקט דעם בנין פאר א בית מדרש — דארום האט מען אים גערופן ביי דעם נאמען. אנדערע זאגן אז דעם בנין האט מען אפגעקויפט ביים פריץ שעפעליא, און פון דעם נעמט זיך דער נאמען.

ווי ס׳זאל ניט זיין, קיין פריצים האבן ניט געדאוונט אין דעם בית מדרש. דארטן האבן געדאוונט יידן פון קאברינער גאס און פון די ארומיקע געסלעך, וועלכע האבן זיך געפוילט אדער ניט געהאט קיין כוח צו גיין אויפן שול הויף.

איינער פון די בעלי תפילות פון פריצישן בית מדרש איז געווען ר' אברהם יצחק "מיט די שיך". ס'פרעגט זיך: וואָס האָט מען אים עפעס גערופן "מיט ד' שיך"? די מעשה איז אַזוי: ער איז געווען זייער אַ פרומער ייד. ער האָט ניט געוואָלט זיין "מאָדערנע" און אַנטאָן שטיוול אַזוי ווי די "היינט־וועלטיקע", האָט ער גע־ טראָגן שיך מיט בענדלעך, אַזוי ווי אין אַמאַליקע צייטן,

אברהם יצחק איז געווען א ייד א בעל־בית, א מאר־גאָווניק, פון די ערשטע מאָרגאָווניקעס אויף פינסקער גאָס. ער איז געווען דער מאַן פון דער באַוווסטער צדקנית רחל׳ע, וועלכע האָט אַוועקגעגעבן טעג און נעכט פאַר אָרעמע לייט. זיי זענען געווען די עלטערן פון די מאָרגאָווניקעס ר׳ יעקב לייב און מאיר דוד שטערמאַן, וועלכע האָבן איבערגענומען בירושה זייער פאָטער׳ס שטימע, און אויסגעדאַוונט פאַר׳ן עולם. זאָלן זייערע תפילות אריינגענומען ווערן אין היכל התפי־לות.

ג. מאיר פאדאט'ס בית מדרש

מ'האט גערופן דעם בית מדרש אויף קאברינער גאס מ'טן נאמען "מאיר פאדאט'ס בית מדרש", ווייל מאיר פאדאט האט געגעבן דעם פלאץ פאר'ן בית מדרש.

וועגן מאיר פאדאטין גייען ארום פארשידענע לעגער נדעס. מ'פלעגט זאגן אז מאיר פאדאט האט א שטימע פון א לייב. אז ער פלעגט דאוונען אין זיין בית מדרש אויף קאברינער גאס, פלעגט מען הערן אין אנדער'ן עק שטאט, אין פינסקער גאס.

ווי אזוי איז מאיר פאדאט מפורסם געווארן פאר א בעל תפילה, ניט קיין אנדערער ווי ר' פנחס מיכאל האט אים מפרסם געווען. און די מעשה איז אזוי:

איינמאל יום־כפור צום מוסף איז דער חזן קראנק געווארן. האט ר' פנחס מיכאל געפרעגט: "ווער קען דאוונען?", האט מען אים געזאגט: "סאיז דא א יונגער רמאן וועלכער קען דאוונען".

דאס איז געווען דער יונגער בחור מאיר פאדאט. האט אים ר׳ פנחס מיכאל געפרעגט:" קענסטו דאוונען פאר׳ן עמוד ?"

איך האב קיינמאל ניט געדאוונט פאר׳ן עמוד — האט מאיר פאדאט געענטפערט.

גיי דאוונען און זיי א שליח צבור — האט געזאגט ר׳ פנחס מיכאל.

פון דאן אן איז מאיר פאדאט באוווסט געווארן אלס גרויסער בעל תפילה.

:אויך דערציילט מען

ר' מאיר פאדאט איז געווען א קאברינער חסיד. האט דער קאברינער רבי, ר' משה, איינמאל אים איינגעלאדן צו זיין זיין בעל תפילה אין קאברין, און ער האט צו אים אזוי געזאגט:

אויב דו קענסט נעמען אויף זיך צו זיין א כפרה פאר כל ישראל, קענסטו גיין צום עמוד. און ר' מאיר פאדאט כל ישראל, אינגעשטימט און געגאנגען דאוונען.

אט די אגדה כאראקטערעזירט דעם יידן וואס מ'האט גערופן ר' מאיר פאדאט. ער איז געווען א גרויסער אוהב ישראל. און זיך איינגעשטעלט פאר עם ישראל.

ד. דאס חסידים שטיבל

אין אנטאפאליע זענען ניט געווען באזונדערע שטיב־לעך פאר חסידים, ווי אין אנדערע שטעט. וועדליג עס זעט אויס, זענען ניט געווען קיין סך חסידים אין אנטא־פאליע. דערום איז געווען נאר איין חסידים שטיבל, ווו ס'האבן געדאוונט אלע חסידים פון שטעטל. דארטן האבן געדאוונט סטאלינער, קאברינער, ליובעשעווער, סלאני־מער, און טריסקער חסידים.

— כאטש זיי האבן באלאנגט צו פארשידענע דינאסטיעס דאך האט מען געלעבט בשלום צווישן זיך.

דעם בנין האט אוועק געשיינקט בעריש דעם קצב'ס פאטער. דאס חסידים שטיבל איז געווען באוווסט מיט אירע קבלה ספרים.

עס געדענקט זיך: לייזער מיכל, א סטאלינער חסיד. א ייד א למדן, ניט קיין שרייער, א שטילער איינגענער מענער ייד.

הענאך דער מלמד איז געווען א טריסקער חסיד. ער איז געווען אריינגעטאן אין קבלה.

בעריש דער חוכר איז געווען א קאברינער חסיד. א ייד א פקח, וועלכער איז געווען איינער פון די שטאט טאטעס.

און ווער געדיינקט ניט נתן געצל׳ס. ער איז געווען און ווער געדיינקט ניט פחסיד, מיטן אמת׳ן ברען און און האט ער קיינעם ניט פארברענט...

יע, ווען ס'איז געקומען א הילולא פון א רבי'ן אדער א רבי איז געקומען קיין אנטאפאליע, זענען אלע חסידים געועסן ביי איין טיש, געטרונקען "לחיים", געכאפט שיריים און געגאנגען צוזאמען א טענצל.

און אלע צוזאמען זענען זיי געגענגען צום טויט. ה' יקום דמם!

ה. די "תפארת בחורים"

צוזאמען מיט די 5 בתי מדרשים מיט דער קאלטער שול און חסידים־שטיבל וואס האבן עקזעסטירט אין אנטא־ פאליע האט אויך עקועסטירט, ביז דעם יאר 1915, א מנין פון די חברה "תפארת בחורים", וואס איז באשטאנען פון קנאפע 2 מנינים יונגע לייט פון פערשיידענע בעלי־ מלאכה׳ס. די חברים פון דער "חברה" זענען געווען זייער באפריינדעט צווישן זיך. די חברה האט געהאלטן א רבי׳ן, משה הערש דעם איינבינדער'ס, א הויכער איד, א מתמיד, מיט א קליין שיטערע ניט געוואקסענע בערדיל. ער פלעגט אלע פרייטיק־צונאכט לערנען מיט דער חברה חומש, און שבת פלעגט ער לערנען מיט זיי חיי־אדם און משניות. דער מנין איז געווען ביי בריינע־ריווע׳ן אין שטוב, וואס איז געווען אין מארק, צווישן די מויערן פון עקיבא פישל ליפשיץ און חיים גרינבערג'ס (הארבול). מ'האט דארטן געדאווענט נאר שבתים און ימים־טובים. שבת נאך מנחה פלעגט מען פראווען שלוש־סעודות, מעשה חסידים, כאטש זיי זענען ווייט געווען פון צו זיין חסידים. און יעדן שבת פלעגט אן אנדערער מיטגליד געבן שלוש־סעודות. וואס איז באשטאנען פון חלה, הערינג. ביר, א. ד. ג.

נאך הבדלה פלעגט מען זינגען שבת־צו־נאכט זמירות, ווי המבדיל און "אמר ה׳ ליעקב״. מ׳פלעגט אויך זינגען דעם "אל תירא עבדי יעקב״ אין רוסיש:

> ניע באיסיא באראן יאקאווא ניע באיסיא נעטשעווא. נעטו, נעטו ניקאווא. טאלקא באגא אדנאווא.

דער רבי ר' משה הערש, פלעגט זיין געהאלט באקומען פון דער חברה. ער פלעגט קומען צו די חברים אין שטוב און זיי פלעגן אים אויפנעמען בכבוד רב און באצאלן וויפיל יעדער איינער האט זיך באשטייערט. איין מאל, דאס איז געווען בערך אין יאר 1910, האט דער מנין אריבער אויף א שטיקל צייט צו מאיר־דעם־נאז אין שטוב. ער האט אויך באלאנגט צו דער חברה. דאן איז געווען די אמתע שמחה, אויף וואס די חברה האט געווארט: מ'האט געלאזט שרייבן א ספר־תורה, און מיט דער נייער ספר־תורה איז מען אריבער צו בריינע ריווע'ן אין שטוב. אזוי ווי קיין באלייכ־ארינג אין די גאסן אין אונזער שטעטיל איז ניט געווען, האבן די חברים דעם גאנצן וועג פון מאיר־דעם־נאז שטוב, ביז בריינערריווען, אויס געשטעלט סלופעס מיט נאפט־לאמפן. די גלעוער פון די לאמפן האט מען פארקלעפט מיט געפארבטע פאפיר און אויסגעשניטענע אויפשריפטן.

געגאנגען איז מען מיט כלי־זמרים, געזאנג און טענץ. און דעם ספר־תורה האט מען געטראגן אונטער א חופה. און ניט נאר די מיטגלידער פון דער "תפארת בחורים" האבן אנטייל גענומען אין דער שמחה — נאר אלע אידן פון אנטאפאליע האבן גענומען א חלק אין דער שמחה של מצוה.

מ'האט צוגעביסן און געמאכט א "לחיים" אזוי האט מען געטאנצט און גענומען אין מויל אריין דעם גאנצן וועג, ביז מ'איז געקומען צו בריינע־ריווע'ן אין שטוב.

און ערשט דאן האט זיך די שמחה אנגעפאנגען אויף אן אמת. ביז שפעט אין דער נאכט אריין. מ'קען ניט זאגן אז אנטאפאליער אידן האבן ניט געקאנט אויך פרייליך זיין, ווען מ'האט באדארפט.

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די חברה "תפארת בחורים" באנייט געווארן דורך שלמה'קע מנחם'ס. ער האט פיל מי אריינגעלייגט אין דער באנייאונג פון דער חברה. מ'פלעגט זיך אויפקלייבן יעדן שבת אין ניעם מויער בית־מדרש אויפן שול־הויף, און שלמה'קע מנחם פלעגט לערנען מיט זיי, אדער אנפירן מיט פערשיידענע ויכוחים.

...א שאד, געווען אמאל...

ו. דער מנין ביי יענקל דעם קיסר

אחוץ די שול און פינף בתי מדרשים און דאס חסידים שטיבל, זענען אויך געווען אין אנטאפאליע דריי מנינים אין פריוואטע הייזער: ביי יענקל אהרן שמואל׳ם אויף דער פינסקער גאס, און ביי יענקל דעם קיסר, וועלכער האט געוווינט אויף זאניוויער גאס.

הרב שלום פאדאלעווסקי

זכרונות פון דער תלמוד תורה 1923–1926

זייער ווייניק שטעטלעך אין אייראפא זענען געווען אזוי ענג פארבונדן, און געמוזט אנקומען איינע צו דער צוויי־טער, ווי אנטאפאליע און האראדעץ. אנטאפאליע וואלט ניט געווען קיין אנטאפאליע אן האראדעץ, און האראדעץ וואלט ניט געווען האראדעץ ווען ניט אנטאפאליע.

אנטאפאליע האט ניט געגעבן האראדעץ קיין נאטירליכע רייכטימער. דאך האט זי געגעבן האראדעץ אירע גייסטיקע רייכטימער. די לעצטע האראדעצער רבנים זענען געווען געבוירענע אנטאפאליער: ר' חיים גרינבערג איז געווען אן אנטאפאליער, און אויך דער לעצטער האראדעצער רב, ר' ארי' גרינמאן, איז געווען א געבוירענער אנטאפאליער. ווען א האראדעצער האט געדארפט א דאקטאר אדער אן אקושערקע, האט מען געמוזט אנקומען קיין אנטאפאליע. האראדעץ האט מער ניט פארמאגט ווי דעם גוי'שן פעלדשער. אויך מעדיצין איז געווען נאר אין אנטאפאליע, אין אנטאפאליער אפטייק אדער סקלאד אפטעטשני. און אפילו צו א באנק האבן די האראדעצער געמוזט אנקומען צו אנטאפאליע, ווייל אין האראדעץ איז געווען קיין באנק.

נאר די גרעסטע זאך וואס אנטאפאליע האט געגעבן האראדעץ איז געווען די תלמוד־תורה.

אין האראדעץ איז אין יענער צייט ניט געווען מער ווי איין מלמד. און ווען ער זאל אפילו זיין דער גרעסטער פעדאגאג – וואלט ער ניט געקענט לערנען מיט אלע קינדער פון שטעטל, ווייל יעדעס קינד איז געווען פון א באזונדערן עלטער און פון אן אנדער קלאס. פארשטענד־ לעך, ווען א קינד איז געווארן עלטער און ניט געקענט זיך צופאסן צום האראדעצער מלמד, איז ער געפארן אדער געגאנגען קיין אנטאפאליע. און אזוי פלעגט מען זען אין די זומערדיקע פרייטיקס האראדעצער יינגלעך פון יאר גיין אויף דעם ברייטן שאסיי, וואס האט 10-12געפירט פון אנטאפאליע קיין האראדעץ אויף שבת. און וונטיק פלעגן די יינגלעך גיין צוריק קיין אנטאפאליע. אמאל פלעגט אנפארן אן אנטאפאליער בעל עגלה אדער סתם א ייד צו א גוי און צופירן די יינגלעך א שטיקל וועג. אט געדיינק איך א ווארימען טאג נאך פסח, ארום 1922, האט מיר מיין פאטער ע"ה גענומען און מיר זענען געגאנגען צו פוס קיין אנטאפאליע, כדי מיר אפגעבן לערגען אין תלמוד־תורה.

קיין תלמוד תורה בנין איז נאך דאן ניט געווען. עס האט זיך געהאלטן אין מיטן בויען, און די תלמוד תורה איז געווען צוווארפן איבער די אנטאפאליער פינף בתי מדרשים. זייער א גרויסע פראצעדור האט מיין טאטע געהאט מיר אריינצוגעבן אין תלמוד תורה. די ערשטע זאך איז ער געגאנגען מיט מיר צו די גבאים.

דער ערשטער גבאי איז געווען הערשל דער שווארצער.

א ייד מיט א שיינע שווארצע בארד, געמישט מיט ווייסע האר, מיט א הדרת פנים. ער האט אויסגעזען מער ווי א קעלעמער בעל־מוסר איידער אן אנטאפאליער בעל בית. זיין ריידן און האלטן זיך איז געווען בנחת, ווי א מענטש וואס האלט פון זיין פאזיציע. ער האט גערעט א לאנגע צייט מיט מיין טאטן וועגן אנטאפאליער גוטער תלמוד תורה, וואס כמעט אלע יינגלעך פון שטעטל לערנען דארטן.

אז מ'איז שוין דורך ביי דעם ערשטן גבאי, האט ער געגעבן א צעטעלע צום צווייטן גבאי — ר' יעקב חיים דער שוחט. צוקומענדיק צו ר' יעקב חיים'ס הויז איז געווען פונקט דער היפך פון הערשל דעם שווארצנס. הערשל'ס הויז איז געשטאנען אין מיטן א סאד, ווו מ'האט געהערשט רוהיקייט, און שמעקעדיקע בלומען און גראז האבן פארשפרייט זייערע ריחות. אבער ר' יעקב חיים'ס הויז איז געווען דער היפוך: דאס הויז איז געווען דער היפוך: דאס הויז איז געווען אין א ענגן געסל: ס'איז געווען רעש'יק או טומעלדיק. ביי דעם גאניק איז דארט געווען דער בית־השחיטה, און די קולות פון די הינער און הענער האבן זיך צוזאמענ־געמישט מיט די קולות פון די פרויען און פויערים פון מארק.

ארום ר' יעקב חיים'ס הויז איז געווען א יריד פון

מענטשן מיט הינער. מיין טאטע איז אריין מיט מיר צו ר׳ יעקב חיים׳ן און געוויזן הערשל דעם שווארצענס צעטל. ר׳ יעקב חיים האט אויסגעזען ווי א סוחר, ניט ווי א שוחט. זייער א קלוגער ייד, נאענט צו די עלטערע יארן, מיט א סך דערפארונג אין לעבן, דערצו א גוטער מענטש. ער האט ניט געהאט קיין צופיל צייט צו רעדן עסן, אין מיטן עסן, צום טאטן. אריינגעכאפט א פאר ווערטער אין מיטן גיך אפגעבענטשט, אנגעשריבן א צעטל פון א פאר ווערטער, אז מען זאל מיר ארייננעמען אין תלמוד תורה. אין ווייבערשן בית מדרש ביי איין גרויסן טיש איז געזעסן א נידעריקער יידל מיט א שרעקליכן בייזן אויסזען. ארום אים זענען געזעסן אריבער 20 יינגלעך, אין עלטער פון 12—12 יאר. יודל דער מלמד האט מיר געוויזן א פלאץ זיך צו זעצן. קוים דערלעבט נאךץ לערנען -- דער טאטע איז געקומען און האט מיר אוועקגעפירט אויף מיין נייער סטאנציע, ביי משה׳ל מטות־ס, אן עלטערער ייד, א שוסטער, זייער א פיינער און גוטער מענטש.

נאך סוכות האט מיר ר' יעקב חיים דער שוחט געגעבן א קוויטל צו א גרעסערן מלמד, צו ר' שלמה'ן. ווי א מלאך פון הימל איז ער געווען פאר מיר. איך האב אלע מאל ליב געהאט מיינע רביים. נאר אזא ליבע ווי איך האב געהאט צו ר' שלמה'ן איז שווער געווען צו געפונען.

ר׳ שלמה איז געווען אין די 50־ער, א גרויסער תלמיד חכם, א מענטש מיט א סך פארשטאנד, מיט א ברייטע

הארץ און א סך ליבע צו יידישע קינדער. ווי אזוי ר' שלמה קומט צו דער אנטאפאליער תלמוד תורה ווייס איך ניט. ער האט געשטאמט פון סיסלאוויטש. פוילן. געלערנט אין ישיבות און געוווסט ווי צו זיין א אמת'ר פעדאגאג, און צו מיר האט ער ארויסגעוויזן גאר א גרויסע ליבע. ער האט מיר אריינגעגעבן ליבע צו לערנען, ליבע צו אים, און ליבע צו מיינע חברים אין אנטאפאליע. מ'האט געמורמלט אז ר' שלמה איז אביסל צו מאדערנע — ער האט מאדערנע אידעעס. נאר וואס האט אונדו תלמידים

אפלערנענדיק ביי ר' שלמה'ן א יאר, האט מען מיר מיט מיין קרוב און חבר קלמן קופריאנסקי, און מיין חבר ברוך גרעבלאווסקי, אלע האראדעצער, אריבער געזעצט אין העכסטן קלאס.

דער רבי איז געווען הרב הגאון ר' יוזפא. ר' יוופא האט געשטאמט פון קאברין און ער איז געווען זייער בארימט אין די נאוואראדאקער ישיבות. ער איז געווען אין די אנפאנג דרייסיקער, זייער א שיינער, א הויכער מיט א שווארצע בארד און געהאט א רבנישן אויסזען. זיין גאנג

1925 די תלמוד־תורה אין יאר ארום

געארט וואס ער איז — אבי ער איז געווען גוט. ר' שלמה איז געווען מיין היים, מיין פאטער, און מיין דערציהער. ער האט שוין געמאכט ווי אין די מאדערנע שולעס, א חנוכה שפיל פון די עלטערע צוויי קלאסן. אונדזער קלאס איז געווען די חשמונאים און די העכסטע קלאס איז געווען די יוונים. דער עיקר איז געווען ר' שלמה'ס הסברה. ער האט ממש יעדן ווארט אריינגעלייגט אין מויל. מיר האבן דאן געלערנט גמרא. קידושין איז געבליבן מיין באליבסטע גמרא.

איך געדענק ווי בגניבה פלעגט ער מיר נעמען אין אן אנדער בית מדרש און לערנען מיט מיר באזונדער, כדי איך זאל קענען בעסער. איך האב זיך זייער גוט געלערנט ביי אים, און אויך די אנדערע יינגלעך. איך וועל קיינמאל ניט פארגעסן ר' שלמה'ן און אויך אנטאפאליע וואס א דאנק איר האב איך געהאט אזא גוטן רביץ.

און האלטונג איז געווען גיכער ווי א מירער, אדער א ראדינער, איידער א נאוואראדאקער. ער האט געווינט אויף פינסקער גאס, און ווען ער פלעגט דורכגיין דעם מארק פלעגט זיין הדרת פנים ארויסרופן פיל רעספעקט, ניט ווייניקער ווי דער רב פון שטעטל, הגאון ר' משה וואלפסאן. די תלמידים פלעגט ער הייסן "מאכן א ליינען", און ער אליין פלעגט זאגן א שעור, מעשה ראש־ישיבה. אלס רבי האט ער אפשר זיך ניט אווי גוט אויסגעצייכנט אוי ר' שלמה, אבער ער האט געזוכט דערציהען די תלמידים צו ווערן מער זעלבסטשטענדיק און זיין בני תורה. א סך צייט פלעגט ער אועקגעבן אין ריידן מיט אונדו און מיט לערנען וועגן תורה, יראת שמים און מידות.

זיין דרך איז געווען אזוי צו אנטוויקלען דעם קאפ, ווי צו אנטוויקלען דאס הארץ. מ'איז געועסן ביי ר' יוזפא'ן ווי א אות ה. דער בעסטער יינגל איז געועסן דער

ערשטער, דער צווייטער צום בעסטן איז געווען דער צווייטער, און אזוי כסדר. אנטקעגן ר' יוופא'ן איז געזעסן צווייטער, און אזוי כסדר. אנטקעגן ר' יוופא'ן איך בין האראדעץ, דאס הייסט קלמן, איך און ברוך. איך בין כסדר געזעסן צווישן מיינע צוויי חברים. און ווען עס פלעגט אויסקומען אונדז רופן פלעגט דער רבי רופן "האראדעץ". פון יעדן זייט זענען געזעסן צו 12 אנטא־פאליער, בסך הכל ארום 27 תלמידים.

דער גרעסטער בעל כשרון און פייהיקסטער פון אונדז אלעמען איז געווען יעקב גארדאן וועלכער איז אוועק־ געפארן קיין ארגענטינע. אנדערע זענען געווען: יוסף לווין, בן־ציון גארבער, עזרא סאנקע׳ס, הרב ר׳ יעקב פעסטער, ישראל פרניק, ישראל וואלאוועלסקי, אהרן וואלינעץ, און דער שרייבער פון די שורות.

ארום צען פון ר' יוזפא'ס תלמידים, די אויסגעצייכענסטע און געראטענסטע פון דער אנטאפאליער תלמוד תורה האבן פארגעזעצט דעם לערנען אין די ישיבות פון קאברין, קאמעניץ און מיר. זיי זענען אויסגעוואקסן גדולי תורה ויראי שמים, א שטאלץ פאר אנטאפאליער תלמוד תורה. נאר ליידער האט היטלער'ס מערדערשע האנט זיי אומר געבראכט, צוזאמען מיט אלע יידן פון אייראפע. פון יענער שיינער תקופה זענען ווייניק געבליבן פון די בני תורה וואס האבן פארגעזעצט די אידעאלן פון ר' שלמה און ר' יוזפא.

מיט א געבויגענעם קאפ זאג איך קדיש נאך זיי: יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

יוסף ווייצל

ר׳ בערטשע און דער חינוך אין אנטאפאליע

עס פארשטייט זיך, אז אין יענע צייטן איז אין אנטאר פאליע ניט געווען קיין ארגאניזירטע חינוך־אינסטיטוציע. הגם מיר דאכט זיך, אז עס איז געווען א תלמוד־תורה פאר ארעמע קינדער, אבער איך געדענק גארניט און איך

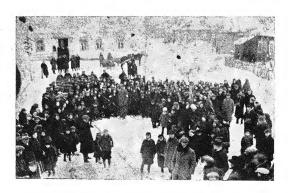

ר׳ בערטשע ווייצל

האב קיין אנונג פון דעם. אזוי אז מען קען זיך פארד שטעלן, אז קיין וויכטיקער אנשטאלט איז דאס ניט געווען. אין אלגעמיין איז די לאגע אין חינוך געווען: "איש כל הישר בעיניו יעשה". אז א ייד האט נעבעך ניט געהאט קיין פרנסה איז ער געווארן א מלמד. צו ער האט זיך אויסגעטייגט צו ניט, דאס האט ניט אויסגעמאכט. איך

רעכן, אז עס זענען אפילו געווען מלמדים, וואס האבן נעבעך אליין ניט געקענט — "רבי לא שנה חייה מניין". נאר וואס דען אז איינער איז שוין יא געווען א מלמד און ער האט דאס אנגעהאלטן פאר א שטיקל צייט, איז ער שוין ממילא געווארן מער אדער ווייניקער א שטיקל מומחה

ווען חיים ע״ה, דעם טאטנס בכור, איז אונטערגעוואקסן האט זיך די לאגע אביסל פארבעסערט, ווייל דער טאטע האט שוין געקליבן די מלמדים און אגב פלעגט ער טאקע אנטייל נעמען אין דעם חדר. ער פלעגט אמאל אריינד קומען אין חדר און פארהערן די קינדער. און ווער נאר עס האט געהאט א יינגל אין חיים׳ס עלטער, האט ער אפגעגעבן זיין קינד אין דעם זעלבן חדר. אגב איז שוין דער חדר געווען פון געקליבענע בעלי בתישע קינדער, ווייל קיין ארחי־פרחי האט מען ניט אריינגענומען אין דעם חדר.

די לוויה פון בערטשע ווייצל

און די חדרים זענען שוין געווען א מין סקול מיט קלא־ סן. חאטש יעדער חדר איז געווען א באזונדער אינסטי־ טוציע, אבער זיי האבן געהאט מדרגות:

1) דער דרדקי מלמד — יעקל פערקיס, 2) דער חומש קלאס — יצחק דער הינקענדיקער, 3) חומש רש"י און התחלת גמרא — גדליה דער שמש. ווען חיים האט געענד דיקט זיין קורס ביי גדליה דעם שמש, איז שוין קיין העכערער קלאס ניט געווען. האט זיך דער טאטע גענו־מען צו ר' אהרן'ן, אז ער זאל מאכן א חדר פאר חיים'ן, און דער טאטע האט אויפגעקליבן די יינגלעך, און כך און דער טאטע האט אויפגעקליבן די יינגלעך, און כך הווה. אהרן איז געווארן דער העכסטער קלאס אין אנטא־

פאליע. ווען עס איז געקומען מיין צייט צו גיין אין חדר איז צו 4 יאר האט מיר שוין דער טאטע אליין אויסגער לערנט אלף־בית און עברי, אזוי אז ביי יעקל פערקיס האב איך געלערנט איין יאר, ביי יצחק׳ן איין יאר, ביי גדליה׳ן 2 יאר, און ביי אהרן׳ן איין יאר. און ער האט גדליה׳ן 2 יאר, און ביי אהרן׳ן איין יאר. און ער האט געואגט דעם טאטן אז ער האט שוין ניט פאר מיר מער קיין תורה, און געעצה׳ט צו שיקן מיר אין א ישיבה.

אזוי האט אויסגעזען דער חינוך אין אנטאפאליע אין סוף פון 19־טן און אנפאנג פון 20־סטן יארהונדערט, און בערטשע דער קרעמער האט אריינגעבראכט א ביסל ארד־נוג אין דער דערציונג אין אנטאפאליע.

מ. ל. קאשטשוק

ר׳ הענאך דער מלמד

דער וואס האט אפילו קיינמאל ניט געזען ר' הענאך חסיד פערוענלעך, האט אים באלד אין דעם ערשטן בליק דערקענט, אז דאס איז עפיס א הייליקער מענטש, נאך זיין הילוך, נאך זיין האלטונג און נאך זיין קליידונג. א קליין דארינקער יידעלע מיט א בלייכן אויסגעצערטן פנים און א פארטראכטער אין עולמות: מיט צווי לאנגע געקרייזלטע פאות, מיט א ברייטער שווארצער לאנגער בארד, מיט א זיידענעם שווארצן גארטל פארבונדן ארום בויך, און פון ביידע זייטן אראפגעהאנגען צוויי שיינע פרענזן ווי קוטאסן. אונטערן היטל א שווארצע שיינע יארמולקע, איבערגעדעקט די פאטיליצע ביזן נאקן, און געטראגן א לאנגן וואלינעם ווייסן טלית־קטן, מיט לאנגע ציצית זיך געבאמבלט איבער די קני: אנגעטאן אין א לאנגן ריפסענעט שווארצן בגד, צושפאלטן אויף צוויי פאלעס און מיט צוויי קעשענעס פון הינטן. פון איין קעשענע איז ארויסגעהאנגען א רויטע פאטשיילקע וואס ער האט גענוצט פאר אלע פיינע באקוועמלעכקייטן. ספעציעל פאר פארט־ רייבן פליגן, חלילה ניט הרג׳ענען זיי, זיי זענען דאך אויך מעשי ידיו. און מ׳דארף מקיים זיין "ורחמיו על כל מעשיו". אין דער צווייטער קעשענע האט ער געטראגן א טאבאקירקע, א פושקע א געפלאכטענע, מיט טאבאק צו שמעקן. די פושקע איז געווען א ירושה פון זיינע עלטער־ עלטערנס, וואס זיי האבן באקומען פון צדיק אליין, זכרונו לברכה, וואס ער האט געשמעקט פון איר טאבאק. די רויטע פאטשיילקע האט געדינט פאר נאך פיל זאכן: א שמירה צו פארשטעלן דעם מויל פאר מזיקים, זיי זאלן גיט חלילה אריינכאפן זיך אין מויל, און ווען ער גייט אין גאס פארשטעלן דעם מויל פאר לשון הרע רייד, און פארשטעלן . די אוייגן, טאמער באגעגנט ער א אשת־איש אין גאס זיין גאנג איז געווען געמאסטענע טריט, פאמעליכקעס,

פערטראכט אין אלקות, אין עבודת־הבורא און קבלה. מען ! ווען ער איז געגאנגען דאוונען האט אים געדארפט זען ווען ער איז ממש געלאפן, עס איז געווען שווער נאך גיין מיט אים. ער איז געלאפן מקיים זיין א מצוה, תפילה טאן צום בורא עולם. מיט א פריינטלעכן שמייכל פלעגט ער ווינשן יעדן אייינעם א גוט מארגן, אדער א גוט שבת. ר' הענאך איז געווען א מלמד. ער האט געלערנט צו זיין פרומע און ערלעכע אידן. ער האט דאס ניט געמאכט פאר א קוואל פון פרנסה, ניט קיין קרדום לחפור בו, דער עיקר צו פארשפרייטן יידישקייט און חסידות און מקיים זיין די מצוה פון "ושננתם לבניך". ער האט ניט געזוכט קיין רייכע קינדער כדי צו נעמען א סאך שכר־לימוד. ג׳ האט אים מזווג געווען מיט א פרוי, אן אמת־ע אשת חיל, ווי עס פאסט פאר אזא צדיק א חסיד ומקובל. זיין אשת חיל האט געקענט אפשפרעכן "א גוט אויג" אַן "עין הרע". "א גוטע לופט" ווי אויך אפשפרעכן ציין ווייטיק, אויסגיסן שטעכעניש אז עמיצן האט עפעס וויי געטאן. זי פלעגט אויך אפקוועטשן זאוואלקעס. פארשטייט זיך, אז פאר די דאזיקע זאכן פלעגט זי ניט נעמען קיין געלט. מ'איז געגאנגען צו איר אפשפרעכן, ווייל אלא האבן גע־ וווסט, אז דער הייליקער מאן אירער, ר' הענאך, האט איר מגלה געווען דעם סוד פון אפשפרעכן על פי קבלה. און די רוחות ומזיקים האבן מורא פאר איר לחש. אויב עמיצער האט זיך איינגעשפארט און געוואלט איר באפרי־ דיקן, איז געשטאנען א גרויסע פושקע פון "מאיר בעל נס" און זי האט געהייסן אריין ווארפן דאס געלט אין פושקע. זי האט אויך געשטעלט באנקעס, און פאר קליינע קינדער איז זי געווען א מומחהיטע. אז זי האט דערקענט אז ס'איז עפעס ניט אזוי פריילעך מיט'ן קינד — האט זי באלד געהייסן רופן דעם דאקטער און באפעלט איר מאן ער

זאל וואס גיכער בעטן גאט פאר׳ן קינד. און גאט האט טאקע גיך געשיקט די רפואה שלמה.

ר׳ הענאך איז אויך געווען א גוטער מלמד. זיינע תלמי־ דים האבן אים ליב געהאט. ער האט זיי קיינמאל ניט געש־ לאגן ווי אנדערע מלמדים. זיין שיטה איז געווען אז מ'טאר ניט שלאגן, מ׳דארף ריידן, אויפקלערן די קינדער מיט מוסר־זאגן און זיי אנשרעקן מיט׳ן גיהנום, אז זיי פלעגן זיך אזש צווויינען. ר' הענאך איז געווען א ספעציאליסט א מלמד. זיינע תלמידים האט מען דער־ קענט פון דער ווייטנס. ער האט שטארק געווירקט, אז זיינע תלמידים האבן געטראגן לאנגע פאות־לעך, און אפילו אייניקע האבן געטראגן אנאל גארטעלעך, צוליב די גארטעלעך האבן זיינע תלמידים געדארפט אויסשטיין מלחמות. די חברים פלעגן א כאפ טאן פארן גארטעלע און א צי טאן פלעגט דאס גארטעלע אראפ פאלן און ס׳פלעגט קומען צו א געשלעג. מ׳דערציילט אז אין דער ערשטער מלחמה ווען די רוסישע ארמיי האט פארלאזן דאס שטעטל, האבן זיי אונטערגעצונדן די הייזער, ניט איבערלאזן פארן דייטש קיין פארטיקע הייזער, ער זאל זיי קענען נוצן. געוויינלעך האט מען דאס געוווסט און מען האט

ארויס־געפירט פון די הייזער פארשיידענע חפצים: בעט־ געוואנט, מעבל, געפעס צו קאכן, און מ׳האט דאס אוועק־ געפירט אויף פעלדער און ליידיקע פלעצער, איבער ווארטן די שריפה. אויך ר' הענאך׳ס פאמיליע האט ארויסגעפירט אירע מטלטלים אויף א ליידיקן פלאץ, קעגן זייער הויז אויף די מאגילקעס (קריסטליכער בית־עולם). מ׳זעט אז זייער הויז ברענט שוין אויך, און דא זעט מען זיך ארום אז ר׳ הענאך פעלט. ווערט א געשריי, ווער האט אים געזען ? א שכנה זאגט אז זי האט אים געזען גייענדיק מיטן טלית און תפילין אונטער דעם ארעם, גייענדיק צו זיין הויז. מיקומט צולויפן, מיגעפינט אים טאקע אין הויז. ארום ברענען די הייזער און זיין הויז פאנגט אויך אַן ברענען, און ר' הענאך שטייט מיט דעם טלית און תפילין איבער געדעקט דעם קאפ ער שטייט שמונה־עשרה. באלד ווי דער דייטש איז אריין אין אנטאפאליע איז ר׳ הענאך נפטר געווארן, אן טומל און אן רעש, און מ׳האט ניט געקענט אים אפילו אפגעבן דעם כבוד וואס אים - קומט

> חבל על דאבדין ולא משתכחין! תנצב"ה.

> > צבי גארפינקעל

ר׳ מאיר יאסל דער מלמד

מאיר־יאסל דער מלמד איז געווען אַ ייד וועלכער איז חלילה קיינמאל ניט געלאפן נאך כבוד. זיין גאנצן לעבן איז ער נאר געווען ביי דער גמרא. ערשט ווען ער איז ארויס פון חדר, איז ער גלייך אוועק אין נייעם בית־המדרש און זיך געזעצט ביי דער גמרא. אזוי איז עס געווען סיי זומער און סיי ווינטער, שבת אָדער יום טוב. אהיים איז ער נאר געגאנגען עסן און שלאָפן. ניט געקוקט אויף דעם וואָס ער איז געווען פון די גרעסטע גמרא מלמדים אין שטאט איז ער געווען פון די גרעסטע גמרא מלמדים אין שטאט איז ער געווען א גרויסער קבצן. ער האט געוווינט ביי יענעם אין דירה פון צוויי צימערן און זיין ווייב זלאטע האט געהאלטן אַ קרעמל און דערצו געהאט אַ פאבריק פאר אלטע יידינעס טשיפקעס, זלאטעס טשיפקעס מיט קווייטן און ווינטרויבן — האָבן געשמ׳ט.

אין בית־המדרש איז מאיר יאסל געזעסן ביים סאמע מערב־וואנט. דארטן האט ער געהאט אלע ספרים בי דער האנט. דאס האט אים געשפארט צייט און טירחה. וואלט מען דאך געקענט מיינען — אז קיינער קוקט זיך ניט אין זיין זייט און קיינער זעט אים ניט?! ווייל מ׳שטיינס געזא־גט — עפעס א ייד זיצט שטענדיק איבערגעבויגן איבער דער גמרא, שטיל — ניט הערענדיק פון אים אַ וואָרט אָדער אַ ניגון, ווי פון אנדערע יידן וואס לערנען. ווי למשל

אָרע דער מלמד, אָדער בנימין דער שוחט, וועלכע האָבן פארקלונגען דעם גאנצן שולהויף מיט זייערע נגינה. דער־פאר אָבער, ווען עס איז געקומען צו הושענות — וועמען האט מען אויפגעזוכט פון אונטערן אויוון צו שטיין מיט א ספר תורה אויף דער בימה? — מאיר יאָסל דעם מלמד.

ווען עס איז געקומען ראש־השנה צו תקיעות, ווען דער רב, ר'הערש ז"ל, איז ארויף אויף דער בימה פון דעם סאמע אויבנאן, איז פון אונטערן בימה ארויף דער שטילער מאיר יאָסל — צו זיין דער בעל מסדר. און מאָדנע, ווי דער ניט רעפעטירטער דועט פון עקסטרעמע טענער האבן אזוי ווונדעלעך הארמאנירט. ר' הערש פלעגט מיט זיין למנצח מאכן די ווענט ציטערן. אזוי אויך דער מי המצר און ברכות. האָט אָבער מאיר יאָסלס — קוים הערבארע וויינענדיקע תקיעה! — דורכגעדרונגען די טיפענישן פון די צארטע הערצער ביי די פאָרכטיקע מתפללים.

קוקנדיק אויף מאיר יאסלען, האט מען געקענט דענקען אז חרץ דער גמרא ווייסט ער גאָרניט וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט. פון וואנענט האָט אזא מענטש געקענט וויסן? ווייל דאָס וואָלט דאָך געווען ביטול תורה. פונדעס־

סוועגן האט ער געהאט א חוש פאר וועלט־זאכן. מעגלעך אז ער פלעגט אָנשטעלן אן אויער צו די רייד פון "אויסערן מיניסטער" פון נייעם בית מדרש. דאָס איז געווען שלמהקע מנחמ׳ס, הי״ד. וועלכער פלעגט פירן די גאנצע וועלט פאָליטיק — קומענדיק דאוונען סיי אין דערפרי און פאר־ נאכט. ארום שלמה׳קען איז אלעמאַל געשטאנען אן עולם און געשלונגען זיינע פירושים אין וועלט געשעהענישן. דערהויפט זיין אויסטייטשונג פון איטשעלעס "פאליטישע בריור" אין דער שבתדיקער ביילאגע פונעם "מאָמענט", און פון נחום סאקאלאווס "ועל המדינות בו יאמר" אין דער "הצפירה". הגם צו שלמה קעס געזעסל איז מאיר יאסל ניט צוגעגאנגען, האָט ער ווי עס ווייזט אויס ניט נאָר געהערט וואָס שלמה׳קע לייענט אין די גאזעטן, נאָר ער האָט אויך געכאפט א זייטיקן קוק, — ווי שלמה׳קע גיט איבער אלע נייעס אויף שטום לשון מיט אלע פיטשעווקעס און ניואנסן — פון אלע מלחמה־פראנטן און פון די קייזערלעכע הויפן צו משה דעם שטומן (קיווע דעם הילצערנעם).

ווען א פרעמדער וואלט אריינגעקומען אין נייעם בית־ מדרש און אַ קוק געטאן אויף מאיר יאָסל דעם מלמד, האָט ער געקענט מיינען אז ער שלאָפט נאָר. און פלוצלונג מישט ער איבער די בלאט, און דער פארגליווערטער סילועט נעמט אריין די באָרד אין מויל, די אויגן פארטשעמעט, עפעס איז ניט גלאט. נישט די באָרד און ניט די מפרשים העלפן ארויס אויפן אָרט. גייט ער שוין איינגעבויגן נאָך הילף צו בנימין דעם שוחט -- וועלכער איז א חוץ דעם רב -- געווען דער גרעסטער למדן אין נייעם בית־מדרש. און מיט בנימינס הילף — איז אלעס אריבער בשלום, די קנייטשן פון פנים פלעגן ווערן גלאט. א ליבלעך־צו־ פרידען שמייכל האָט גערויטעלט זיין צורה, ווי ער וואָלט געזאָגט: — אַ דאנק דעם אויבערשטן — איבער־ געקומען. ערשט איצט האט ער אנגעשאטן א האנטפלאך מיט שמעק־טאבאק און מיט אַ שארפן אפעטיט — אָנפּילן ביידע נאַזלעכער, ווי דער גרעסטער גביר קאָן זיך אזעל־ כעס פארגינען און ווידער גיין צו דער גמרא..

משה לייזער קאשטשוק

רפאל דער מלמד

ווער פון אונדזער דור געדענקט ניט רפאל דעם תל-מוד־תורה מלמד? דעם קאברינער חסיד? ר' פנחס מיכאל זצ"ל פלעגט אים הייסן זאגן תהילים מיט זיינע קליינע תלמידיםלעך פאר א קראנקן. ער פלעגט זאגן געוויסע קאפיטלעך תהילים, פלעגט זיך פאנאנדער שאקלען און אלע קינדערלעך נאך אים. ער פלעגט משנה שם זיין דעם קראנקן, און אלע קינדערלעך פלענן שרייען: אמן. און די יינגלעך פלעגן דערפאר באקומען 13 קאפיקעס. קיין תלמידיםלעך האבן אים ניט געפעלט. זיין הויז איז געווען נעבן חסידים־שטיבל. אז ער פלעגט ארויס פון הויז רופן די קינדער לערנען אדער איינשטילן זיי, אז זיי זאלן ניט שרייען הויך, פלעגט ער אויסזען הויך, שיין, מיט א בלאנדע ציגענע בערדל, אנגעטאן אין א לאנגן וואלענעם טלית־קטן מיט לאנגע ציצית ביז די קני, ווי א חסידישער ייד דארף אויסזען. אין איין האנט האט ער געהלטן דעם קאנטשיק מיט פינף לאקשן (קעגן חמשה חומשי תורה), די צווייטע האנט אין בוזעם. דעם קאנ־ טשיק האט ער שטענדיק געמוזט נאכטראגן נאך זיך. ווייל איינמאל האט א תלמיד צוגעגאנוועט דעם קאנטשיק, און ס'יז אים אנגעקומען שווער ביז ער האט אים געפיר נען, און וואס טויג א מלמד אן א קאנטשיק? דעם קאנט־ שיק האט ער געהאט בירושה פון זיין טאטן דעם מלמד. די צווייטע האנט פלעגט ער אמאל באנוצן, ווען ער פלעגט זיך וועלן דערמאנען עפעס א ניגונדל צום זינגען.

דאן פלעגט ער נעמען דאס קליינע בערדעלע אין מויל אריין און זינגען. ער איז געווען א גוטער זינגער. רפאלן פלעגט מען הערן זינגען אויף פארשיידענע שמחות: אויף א חתונה, א ברית אדער ווען מ'פלעגט אריינטראגן א ספר תורה אין שול מיט כלי־זמרים. ער פלעגט דאן זינ־ גען "אשת חיל מי ימצא" און "טובים מאורות שברא".

ווען ער איז געווען א מלמד פלעגט ער גיין צו א קינ־
פעטארן אין הויז מיט זיינע תלמידים, פלעגט זאגן מיט
זיי "המלאך הגואל מכל רע יברך את הקינפעטארן ואת
הילד", און אלע קינדערלעך פלעגן מיט זייערע קוויטשי־
דיקע שטימעלעך אויסשרייען: "אמן" מיט אלע כוחות,
און פלעגן ליינען "קריאתשמע", די "באבע פלעגט
געבן אלע קינדערלעך "קריאת שמע", דאס איז געווען
א הויפן ארבעס, באב, געפאריטע יאדערן, זיי פלעגן אמאל
קריגן 13 קאפיקעס, און דערנאך ארויסלויפן מיט א גע־
שריי: "א גוטע נאכט דעם יינגעלע און דער קינפעטארין".
רפאל דער מלמד פלעגט אויך באזארגן דער קינפעטארין".
מיט "שיר המעלות'ן", געשריבענע אדער געדרוקטע, לייגן
עס דעם קינד צו קאפנס און אויפהענגען אויף די פענ־
סטער און טירן, אלס שמירה, אז מזיקים זאלן חלילה ניט
מזיק זיין.

אין די זומערדיקע מאנאטן פלעגט רפאל מלמד פירן זיינע תלמידים שבת אינדערפרי אין דער גרויסער קאל־ טער שול דאוונען. ער, דער הויכער ייד פלעגט שפרייזן,

ווי זיין מאדע איז געווען, גרויסע טריט מיט דעם שבת־ דיקן קאפטן און גארטל, די פאלעס צושפרייט, און די קינדערלעך פלעגן קוים נאכלויפן, ווי קליינע הינדעלעך נאך דער מאמע־הון, אויך האט רפאל מלמד געהאט א געוווינהייט ארומגיין פארטראכט און קנאקן מיט צוויי פינגער פון זיין רעכטער האנט און זינגען א ניגונדל. שטענדיק מאכן זיך פריילעך, ווייל פריילעך זיין איז א

גרויסע מצווה, ווי אין פסוק שטייט: "עבדו את ד' בשמר חה", און עצבות איז די גרעסטע עבירה. דאס איז די סטרא אחרא. רחמנא לצלן, דאס צושטערט דאס געזונט. און מען קען ניט דינען השי"ת. אזוי האט דער הייליקער רבי ז"ל געלערנט. און אויך תהילים זאגן פארן דאווענען איז אזוי חשוב ביי גאט ווי לערנען א פרק משניות. ניט אומזיסט האט מען גערופן רפאל דעם מלמד: רפאל מלאך.

ביילה קלעצקי־ליבערפרוינד

די ״תרבות״ שולע

איך קען מיר גענוי ניט דערמאנען ווי אלט איך בין געווען ווען כ'האב אנגעהויבן באזוכן די שולע. איין זאך געדענק איך אויף זיכער, אז ווען איך בין צום ערשטן מאל אריין אין שולע, האב איך שוין געקענט ליינען און שרייבן עברית. אויך האב איך געקענט פארטייטשן אין יידיש די ערשטע קאפיטלעך פון חומש בראשית. וואר־שיינליך האב איך זיך דאס אויסגעלערנט, אונטערהע־רענדיק זיך צו די פריוואטע לעקציעס, וועלכע ס'האבן באקומען מיינע עלטערע שוועסטער און ברידער.

א לאנגע צייט פארן ערשטן לערן־יאר אין שולע האט זיך צו אונדזערע קינדערשע אויערן דערטראגן דאס ווארט "שולע". מיר האבן געהערט אונדזערע עלטערן איבער־חזרץ ווידער אמאל אין נאכאמאל: "ס'וועט זיך עפענען פאר די קינדער די שולע". "די קינדער וועלן אנהויבן באזוכן די שולע". מיט גרויס אומגעדולד האבן מיר געווארט אויפן דאזיקן טאג, כאטש מיר האבן גענוי ניט פארשטאנען די באדייטונג פון דעם. ביז, ענדליך, האבן מיר זיך דערווארט אויף דעם גליקליכן טאג. ארומגעוו־מיר זיך דערווארט אויף דעם גליקליכן טאג. ארומגעוו־אשענע און אויסגעפוצטע אין אונדזערע שענסטע קליידער, האבן אונדז די עלטערן אפגעפירט צום ערשטן מאל אין שולע.

די שולע אין שטעטל איז דאן געווען א גרויסע ניט איז אויסגעפארטיקטע געביידע פון רויטע ציגל. וועלכע איז אויסגעבויט געווארן נאך אין יאר 1913 און האט געדארפט דינען אלס שטאטישער שפיטאל. אין ערשטן וועלט קריג זענען די יידישע בתי מדרשים פון שטעטל פארברענט געווארן, און די נייע שפיטאל געביידע האט א לאנגע צייט געדינט אלס א בית מדרש. שפעטער, נאכ'ן קריג, ווען די ציוניסטישע באוועגונג אין פוילן האט אנגעהויבן שלאגן אירע ווארצלען אין קולטורעלן יידישן לעבן פון די שטעט און שטעטלעך אין פוילן, איז ביי ארטיקע אנד טאפאליער ציוניסטישע פירער אנטשטאנען דער געדאנק צו פארוואנדלן דעם אמאליקן שפיטאל און שפעטערדיקן בית מדרש אין א מאדערנער העברעישער "תרבות" שולע. און די געביידע איז ווי באשאפן געווארן פאר דעם דא־זיקן צוועק.

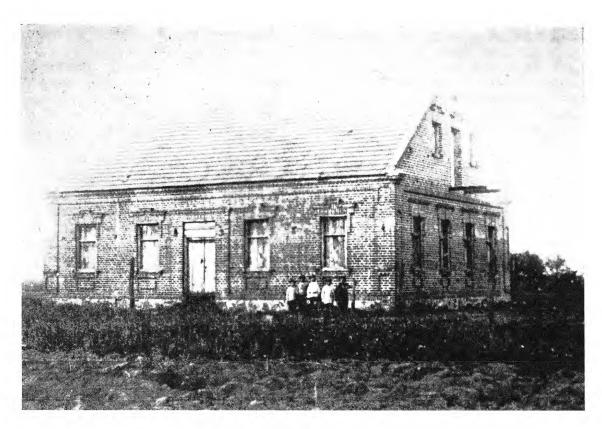
אפגעטיילט פון גרויען ארעמען יידיש שטעטל דורך א פירקאנטיקע ברייטע גרינע לאנקע, ארומגערינגלט מיט פעלדער, איז די שולע פון ערשטן אויגן־בליק איינגער באקן געווארן אין אונדזערע קינדערשע הערצער.

אין די ערשטע חדשים פון ערשטן לערן־יאר זענען די לעקציעס פארגעקומען מער אויף דער פריי ווי אין דער שולע. דאס לערנען איז פאקטיש באשטאנען אין ארגא־שולע. דאס לערנען אין געזאנג אויף דער גרינער לאנקע.

אין די ווינטער חדשים פון ערשטן לערן־יאר זענען די לעקציעס פארגעקומען אין די נישט־אויסגעענדיקטע צימערן, אן טירן און אן פענסטער, אן א פאדלאגע, און מ'איז געזעסן אויף פשוטע נישט געפארבטע בענק.

אונדזער ערשטער לערער, זארעצקי, א יונגער הויכער, רויט האריקער יידישער שילער פון איינעם פון די ניי געגרינדעטע "תרבות" סעמינאריום׳ס אין פוילן, איז פאר אונדז געווען א גרויסער אויטאריטעט. א שטענדיק פריי־ ליכער און גוט מוטיקער האט ער אונדו אויסגעלערנט די ערשטע חלוצישע לידער ווי: "אנו עולים ארצה בשירה ובזמרה", "מסביב למדורה האספו רועי־צאן", "אל יבנה הגליל" און פיל אנדערע לידער. צום סוף פון ערשטן שול־יאר האט אונדו דער לערער וארעצקי פארלאזן, און געפארן פארזעצן זיין שטודיום. זיין פלאץ האט פארנומען די לערערין פאיאנס, א טאכטער פון א ביאליסטאקער רב, וועלכע האט נאך ענדיקן א גמנסיה עברית אין איינע פון: די פוילישע שטעט, זיך אפגעגעבן איין יאר מיט אונדזער: יונגער "תרבות" שולע. זי האט אונדז געלערנט ליינען און שרייבן. אויך חומש און דעקלאמירן לידער פון ביא־ ליק׳ן און טשערניחאווסקין. אבער אויך זי האט אונדז פארלאזן נאך איין יאר לערנען, און געפארן פארזעצן איר שטודיום. (זי לעבט יעצט אין רחובות אין ישראל און פארנעמט א הויכן פאסטן אין משרד החינוך והתרבות).

אונדזער דריטער לערער און דער פאקטישער גרינדער פון דער שולע אין אנטאפאליע איז געווען דער לערער ישראל ליפשיץ, א געבוירענער אנטאפאליער. ישראל ליפשיץ (ליף) וווינט שוין יארן לאנג אין מאנטרעאל,

די געביידע פון דער תרבות־שולע אין אנטאפאל

קאנאדע, און איז א באוווסטער פעדאגאג און א מחבר פון לערן ביכער.

אין זיין צייט איז די שולע ענדליך אויסגעפארטיקט געווארן. די צימערן האבן באקומען די נויטיקע טישן, שול בענק, טאוולען און די ווענט זענען באהאנגען געוו־ארן מיט בילדער.

דער לערער ליפשיץ האט אויך געגרינדעט דעם ערשטן עלטערן־ראט, און מיט זייער הילף האט ער אויסגעאר־בעט א פראגראם פון לערנען. אויך האט ער זיך פאר־בעט א פראגראם משרד החינוך פון פוילן, וועלכער בונדן מיט'ן אלגמיינעם משרד החינוך פון פוילן, וועלכער האט זיך נאך אויך דאן געפונען אין זיינע וויקעלעך.

דער לערער ליפשיץ האט אנגעפירט מיט דער שולע לויט די אינסטרוקציעס פון דעם אויבנדערמאנטן משרד החינוך און אויך לויט די אנווייזונגען פון עלטערן-ראט. אזוי האבן מיר אנגעפאנגען צו לערנען סיסטעמאטיש —5 שעה א טאג. די אונטעריכטס־שפראך פון אלע געגענשטאנדן איז געווען העברעיש. מיר האבן געלערנט פאלגענדע געגענשטאנדן: עברית, תנ"ך, אלגעמיינע און פאלגענדע געשיכטע, געאגראפיע און נאטור וויסענשאפט, און פויליש. אויך געזאנג און האנט ארבייט.

דער לערער פערסאנאל האט זיך אנגעהויבן ביסלער כווייז צו פארגרעסערן. ס'איז צוגעקומען דער לערער פעלדמאן, א גרויסער ענטוזיאסט פון דער מאדערנער פעלדמאן, און א גרויסער אנהענגער פון עברית "תרבות" שולע, און א גרויסער אנהענגער פון עברית

און חלוציש־ציוניסטישן געדאנק. ער האט זיך אריינגעוו־ ארפן אין דער ארבעט מיט ברען, און דאס לערנען אין שולע איז פון טאג צו טאג געווארן אינטערעסאנטער.

512

די לערערין אויף פויליש, סערקין, א גרויסע ליבהאר בערן פון דער פוילישער ליטעראטור, האט אונדז געלער רנט די ערשטע לידער פון מאריא קאנאפניצקא, מיצקעוויטש און סלאוואצקי. אויך האט זי מיט אונדז אנגעפאנגען ליינען די יידישע דערציילונגען פון עליזא ארזעשקאווא און פרוס.

ס'האט זיך דאן געגרינדעט אין אנטאפאליע די ביכער אטעק, וועלכע איז אנפאנגס באשטאנען פון די ביכער פון אונדזער השכלה ליטעראטור: מאפו און סמאלענסקי און פון אונדזערע פאעטן ביאליק, טשערניחובסקי און און פון אונדוערע פאעטן ביאליק, טשערניחובסקי און אודערע. שפעטער זענען צוגעקומען איבערזעצונגען פון אנדערע. שפעטער זענען צוגעקומען איבערזעצונגען פון דער וועלט ליטעראטור: אנדערסען, זשול ווערן, און דער פוילישער דיקענס. אויך זענען געווען ביכער אין דער פוילישער שפראך. כאטש כ'בין דאן אלט געווען 13—12 יאר, האב שפראך. כאטש כ'בין דאן אלט געווען 15—12 יאר, האב אין שוין דאן געשלונגען צוזאמען מיט "אהבת ציון" און "אשמת שומרון" פון מאפו און "התועה בדרכי החיים" פון סמאלענסקין, די באצויבערנדע דערציילונגען פון פייערבערג און פרישמאן, ווי אויך די פאנטאסטישע איב־ערוצונגען פון זשול ווערן, און אפילו דעם ראמאן פון ערועצונגען פון זשול ווערן, און אפילו דעם ראמאן פון

סיענקעוויטש "באש ובחרב", וועלכן כ׳האב דאן פארשטאר נען מיט מיין קינדערשן שכל.

אויך די פוילישע ליטעראטור איז מיר אנגעפאנגען צו ווערן צוטרויליך. א באזונדערן רייץ האבן פאר אונדז קינדער באקומען די יידישע יום־טובים. יעדן יום-טוב איז אין שולע איינגעארדנט געווארן א פייערונג. צו די דאזיגע פייערונגען פלעגן מיר זיך אלע, שילער און לערער, צוגרייטן זייער זארגפעלטיק א לאנגע צייט פריער. די שול־געביידע פלעגט באפוצט ווערן מיט אונדזערע די שול־געביידע פלעגט באפוצט ווערן מיט אונדזערע נאציאנאלע בלוירווייסע פאנען, מיט נאטירליכע בלומען און צווייגן אין די פרילינגס און אין די זומער יום־טובים. און מיט קינסטליכע בלומען – ווינטער צייט.

אויף די דאזיקע פייערונגען פלעגן מיר שילער געווייר נטליך האלטן פארטראגן וועגן דער נאציאנאלער און רעליגעזער באדייטונג פון יום טוב, און אויך וועגן דער באדייטונג פון יום טוב אין די צייטן ווען אונדזערע אורע־ לטערן אין ארץ ישראל האבן זיך באשעפטיקט מיט ערד ארבייט, און יעדער יום טוב איז געווען פארבונדן מיר דער נאטור.

אויך פלעגן פארקומען פארשטעלונגען. חנוכה זענען מיר פארוואנדעלט געווארן אין קליינע חשמונאים, וועלכע מיר פארוואנדעלט געווארן אין קליינע חשמונאים, וועלכע האבן מוטיק געקעמפט קעגן די אכזריות׳דיקע יוונים.

פורים - זענען מיר געווען פורים־שפילער, וועלכע ."האבן פארגעשטעלט די געשיכטע פון "מגילת אסתר". פסח איז פארגעשטעלט געווארן די געשיכטע פון יציאת מצרים. דאס ארויס־גיין פון פארשקלאפונג צו פרייהייט. און שבועות דער פרייליכער פרילינגס יום טוב, פלעגן מיר מאכן אויספלוגן אין די נאענטע פעלדער, רייסן בלומען, פלעכטן קרענץ און באפוצן דע שולע און די הייזער מיט גראזן און גרינסן, מיט בלומען און צווייגן. די דאזיקע ימים טובים האבן אנטוויקעלט אונדזער פאנט־ אזיע. פלעגן אונדז אריבערטראגן צו די צייטן, ווען יידן האבן פרידליך געלעבט אויף זייער אייגענער ערד, האבן געפייערט זייערע יום טובים און האבן מוטיק געקעמפט פאר זייער אומאפהענגיקייט. שוין דאן האט זיך אין אונדזער שולע געגרינדעט דער ערשטער קערן פון "השומר הצעיר". מיר פלעגן זיך פארזאמלען אין אונדזער פרייער צייט, צוגרייטן פארלעזונגען וועגן דער אנטוויק־

לונג פון ארץ ישראל. מיר פלעגן זינגען חלוצישע לידער, טאנצן "הורה" און אין הארצן פון יעדן פון אונדז איז אנטשטאנען א טיפער שטרעבן צו פארלאזן דעם גלות און עולה זיין קיין ארץ ישראל, ווו ס׳האבן געלעבט אונדזערע גרויסע עלטערן, וועגן וועלכע מיר האבן געלערנט אין די פרעכטיקע דערציילונגען פון תנ״ך.

גאר אין אנפאנג איז אונדזער שולע געווען אן אויס־
שליסליך מיידל־שולע. די יינגלעך פון שטעטל האבן נאך
דאן פארבראכט דעם גאנצן טאג אין אן ענגן חדר, ווו זיי
פלעגן פון פריעם מארגן ביזן שפעטן אוונט לערנען ביי
א רבי׳ן, וועלכער האט מיטן קאנטשיק אין האנט זיך
באמיט צו אריינקלאפן אין די יונגע יינגלישע קעפלעך
וועגן וואס אביי און רבא האבן זיך געקריגט.

אין 1923 איז אין דער שולע דערשיינען דער ערשטער יינגל. דאס איז געווען מיין ברודער, וועמען מיינע עלטערן האבן באשלאסן ארויסנעמען פון "חדר" און אריינגעבן אין דער ברייטער, ליכטיקער שולע.

דער צווייטער יינגל איז געווען דער זון פון איינער פון אונדזערע לערערינס. אין די שפעטערדיקע יארן האט זיך ביסלעכווייז אנגעהויבן צו ליקווידירן דער אלט מאדישער ״חדר״, און די יינגלעך פון שטעטל זענען געווארן תלמידים פון דער "תרבות" שולע.

אין 1924 איז געקומען דער סוף פון מיין גליקליכן לעבן אין שטעטל אנטאפאל, און פון מיין לערנען אין דער "תרבות" שולע. מיינע עלטערן האבן באשלאסן צו פארלאזן דאס שטעטל און ארויספארן קיין ווילנא.

מיט א שווערן הארץ האבן מיר זיך געזעגנט מיט אונד דזערע ליבע, הארציקע לערער און מיט אונדזערע ערשטע און בעסטע שול־חבר׳טעס, צו וועלכע איך בין געווען זייער צוגעבונדן.

אויפן געזעגנונגס אוונט, וועלכער איז פאר מיר און מיין ברודער איינגעארדנט געווארן, האבן מיר באקומען א מתנה א באנד געקליבענע לידער פון שאול טשערניחא־יוסקי געבונדן אין העל בלויען פראכט-באנד אנגעשריבן מיט גאלדענע אותיות.

פאר לאנגע יארן איז דאס דאזיקע בוך פון די פרעכטיקע לידער פאר אונדז געווען דער סימבאל פון אונדזערע ערשטע, גליקליכע און זארגלאזע קינדער־יארן.

שמואל ליפשיץ (פתח תקוה)

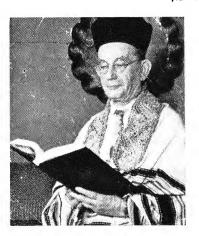
העברעאישע לערער

איינער פון די ערשטע מאדערנע לערער אין אונדזער אנטאפאליע איז געווען אהרן ליף (ליפשיץ). אהרן איז געווען א פעהיקער אינגל, און אין אנטאפאליע זענען פאר אים ניט געווען קיין מלמדים, איז ער אוועקגעפארן

קיין רוזשינאי צו לערנען ביי ר' בנימין ען אין דער ראזשינאיער ישיבה. אויסער וואס אהרן איז געווען א גוט אינגל, האט ער אויך געהאט א שיינע שטימע, און געלערנט נאטן ביי דעם ראזשינאיער חזן זיסל רוסאטא.

ווען אהרן איז צוריקגעקומען קיין אנטאפאליע האט ער אויך מיטגעבראכט א שיינעם באגאזש פון ידיעות אין אויך מיטגעבראכט א דינעם באגאזש פון ידיעות אין רוסיש און העברעיש.

אין אנפאנג פון 20־טן יארהונדערט, ווען די באוועגונגג פון חדרים מתוקנים האט זיך פארשפרייט איבער רוס־לאנד, האט אהרן געעפנט אין יאר 1900 א "חדר מתוקן" אין אנטאפאליע. ער האט צו זיך גענומען א שותף, איינעם א יוסף ליבערמאן פון פינסק. זייער חדר מתוקן איז באש־טאנען פון צוויי צימערן מיט סקאמייקעס (ספעציעלע בענק און טישלעך) פאר די תלמידים. ר׳אהרן האט געלערנט און טישלעך) פאר די תלמידים. ר׳אהרן האט געלערנט תנ"ך און העברעאיש. העברעאיש איז געלערנט געווארן פון די מא־דערנע ביכלעך, ווי "בית־ספר עברי". פון ראזאווסק׳ין, און דערנע ביכלעך, ווי "בית־ספר עברי". פון ראזאווסק׳ין, און האט מען אויך געלערנט די יידישע געשיכטע "דברי המימים לבני ישראל" פון בן־יהודה, און לערנערס (חצ"ל). "מורה הלשון".

ר׳ אהרן ליף (ליפשיץ) דודו של אברהם ולואי ליף

אהרן פלעגט אויך לערנען זיינע תלמידים זינגען. ער האט ארגאניזירט א כאר, און געדאווענט ראש־השנה אין מויער בית־מדרש, און יום־כיפור אין שול. ר' אהרן האט אנגעהאלטן זיין "חדר מתוקן" עטליכע יאר, ביז עט זענען צוגעקומען אינגערע לערער און האבן אויך געע־פענט א "חדר מתוקן". דאן איז אהרן אוועקגעפארן קיין אמעריקא, ווו ער האט פארגעזעצט זיין פראפעסיע. דארטן איז ער אויך געווארן א שוחט און חזן אין פער־דארטן איז ער אויך געווארן א שוחט און חזן אין פער־שיידענע שולן.

ארום 1912 האבן זיך צוזאמענגענומען צוויי אנטאפאר ליער יונגעלייט: ישראל באדאנעס (וואליוועלסקי־יעצט וואל) און שלמה־קע מנחם דעם בעקער׳ס. זיי האבן געעפענט א "חדר מתוקן" פאר אנפאנגער על־פי שיטת עברית בעברית און געלערענט אויף א מאדערנעם אופן, אינגלעך און מיידלעך איניינעם. איך האב ביי זיי געלע-

רנט די ערשטע דריי זמנים. ישראל׳ס חדר איז געווען ביז דער דייטשישער אקופאציע.

ישראל וולווולסקי

ישראל'ס חדר האט געהאט א פינאנציעלן דערפאלג, און אנדערע לערער האבן אנגעהויבן עפענען "חדרים" מתוקנים" אין אנטאפאליע. איינער פון זיי איז געווען מחום דער לערער (בערל לייב דעם קאטלער'ס זון). זיין קלאס איז געווען אין זיין פאטער'ס הויז. אין זיין קלאס האט מען געלערנט מיט דער זעלבער מעטאדע ווי ביי ישראל דעם לערער. נאך איינער איז געווען. מ'האט אים גערופן לייבוש דער לערער. זיין קלאס איז געווען אין אוריסן צימער ביי בנימין דעם ראש-הישיבה אין הויז.

אויסער די "חדרים מתוקנים" זיינען אויך געווען פריור־אטע לערער. וועלכע האבן געגעבן פריוואטע לעקציעס, אין דער היים, אדער אין די חדרים, לערנען די קינדער שרייבן זידיש, העברעאיש, און רעכענען. איינער פון די לערער איז געווען שלמהיקע מנחם׳־ס, א גוטער די לערער איז געווען שלמהיקע מנחם׳־ס, א גוטער העברייער, און א ציוניסט, און צו דעם איז ער אויך געווען א כלל־טוער און אנטייל גענומען אין יעדער שטא־טישע אקציע.

און ווער געדענקט ניט דעם לערער אלטער שלום דעם שוחט־ס? ביז 1915 איז ער געווען א לערער אין דעם שוחט־ס? ביז 1915 איז ער געווען אין פריוואטע די חדרים. ער האט אויך געגעבן אוראקן אין פריוואטע הייזער. אין 1915 איז ער געווארן א לערער אין דער פאלקס־שולע, וואס איז געווען אין דארף טארעקאן. נאך דער מלחמה איז ער אוועקגעפארן קיין אמעריקע.

אויסער לערער זענען אויך געווען לערערינס און "שריי־ בערס" אין אנטאפאליע. איינע פון זיי איז געווען טייבע פרומה"ס. זי האט געהאט ביי זיך אין הויז, אויף קאברינער גאס, א קלאס פאר מיידלעך. זי פלעגט אויך געבן פריוואטע אוראקן. נאך דער ערשטער וועלט מלחמה איז זי געקומען קיין אמעריקע. זי וווינט יעצט מיט איר מאן (ראזענפעלד) אין מיאמי.

קאפיטל דריי

פאליטיש - געזעלשאפטלעך, עקאנאמיש און שטייגער לעבן

ד"ר מאיר קלעצקי

די פאליטישע באוועגונגען אין אנטאפאל

דער אנפאנג פון דעם צוואנציקסטן יארהונדערט האט אריינגעבראכט גרויסע ענדערונגען און איבערקערונגען אין דעם לעבן פון דער יידישער באפעלקערונג אין אנטאפאל. פאר יענער עפאכע איז דארט אלעס געווען שטיל, רוהיק און מאנאטאניש: די בעלי־בתים פון שטעטל האבן געהאט די גאנצע דעה איבער די פירונגען פון דעם אינדיווידועלן און סאציאלן לעבן. אביגדור דער סטאראסטע, מיט דער הילף פון נאך אייניקע בעלי־בתים פלעגן רעאגירן איבער לעגאלע פראבלעמען ווי די באציאו־נגען פון דער באפעלקערונג צו דער אויסערלעכער וועלט, דאס הייסט צו דער רעגירונג. די גאגעם און טשאפליעט פלעגן אכטונג געבן אויפן גייסטיגן און רעליגיעזן לעבן, דאס הייסט איבער די באציאונגען פון דער באפעלקערונג די ראס הייסט איבער די באציאונגען פון דער באפעלקערונג צו די רבנים.

דער יונגער דור פלעגט זיין געהארכזאם און אונטער־
טעניק צו די עלטערן. די קולטורעלע דערציאונג איז
באשטאנען. אין דער גרעסטער מאס, אין לערנען יידיש
און העברעיש. די יינגלעך פלעגן באקומען זייער קולטורע־
לע דערציאונג אין די חדרים, און די מיידלעך אין זייערע
היימען.

אן ענדע צו דער דאזיקער ארדנונג איז געקומען כיים אנפאנג פון דעם יעצטיקן יארהונדערט. דאס אנקומען פון דער נייער רעוואלוציאנערער באוועגונג אין רוסלאנד, אין אלגעמיין, און אין אנטאפאל בפרט, האט געבראכט א גרויסע איבערקערעניש אין דעם פריוואטן און אין דעם סאציאלן לעבן פון דער גאנצער באפעלקערונג, איבערהוי־פט פון דער יוגנד. פרישע ווינטן האבן אנגעפאנגען צו בלאזן איבער גאנץ רוסלאנד, דערגרייכענדיק אויך די

קליינע שטעטלעך, איינשליסנדיק אנטאפאל. דאס פאלק האט זיך אנגעפאנגען אויפוועקן פון דעם ליטארגישן שלאף. די רוסישע רעוואלוציע האט זיך אנגעפאנגען. די יידישע יוגנד, אזזוי גוט ווי די קריסטלעכע, האט אנגעפאנגען פרא־טעסטירן ניט נאר קעגן דעם צאר און דער גאנצער ביורא־קראטיע, נאר אויך געגן די אלטע פירונגען און באגרע־ניצונגען וועלכע פלעגן ליגן שווער ווי שטיינער אויפן לעבן פון דער באפעלקערונג. דאס איז געווען דער אנפאנג פון די פון דער באפעלקערונג. דאס איז געווען דער אנפאנג פון די פארטייען.

די צוויי ממשות׳דיקע פארטייען, וועלכע האבן געשפילט א וויכטיקע ראלע אין אנטאפאל אין יענע יארן זענען א וויכטיקע ראלע אין אנטאפאל אין יענע יארן זענען געווען דער "בונד", וועלכער האט דערגרייכט א מיט־גלידערשאפט פון ארום 150, און דער ס.ס. (סאציאליסטן־ציוניסטן) וועמענס מיטגלידערשאפט איז באשטאנען פון ארום 100.

די יונגווארג איז אוועקגעריסן געווארן מיט דער רעוואר לוציאנערער סאציאליסטישער באוועגונג. אויך זענען דאן געווען אין אנטאפאל אייניקע אינדיווידועלע מיטגלידער אדער סימפאטיקער פון אנדערע פארטייען אויסער די אויבנדערמאנטע. למשל. פראדל סטאווסקי, וועלכע האט באלאנגט צו די סאציאליסטן־רעוואלוציאנערן; די נאוויגר רודסקיס, וועלכע האבן באלאנגט צום לינקן פליגל פון דער סאציאל־דעמאקראטישער פארטיי. אבער דיזע איינד דער סאציאל־דעמאקראטישער פארטיי. אבער דיזע איינד ציקע פלעגן מיטארבעטן מיט די סס.ניקעס אדער מיט די בונדעווצעס אין שטעטל, ווייל די צוויי פארטייען זענען געווען גוט ארגאניזירט.

די איניציאטארן פון דער באוועגונג אין אנטאפאל, אזוי

ווי אין די אלע אנדערע קליינע שטעטלעך, זענען געווען די יונגע יינגלעך, וועלכע האבן געהאט די געלעגנהייט זיך ארויסרייסן פון דעם פארשלאפענעם שטעטל און אוועקפארן אין די גרעסערע שטעט דארט ארבעטן. דארט פלעגן זיי קומען אין בארירונג מיט אנדערע ארבייטער, פלעגן ווערן אמת׳ע פראלעטארער און זיך אנשטעקן מיט די רעוואלוציאנערע אידעאלן. זיי פלעגן ארבעטן אין דער גרויסער שטאט דעם גאנצן יאר, און אויף יום־טוב פלעגן זיי זיך פארפוצן מיט נייעם גארניטור און קומען אהיים קיין אנטאפאל. דארט אין דער היים פלעגן זיי זיך באגעגענען מיט זייערע אלטע חברים. זיי האבן משפיע געווען און פלעגן זיי ראטן נאכצומאן זייער ביישפיל ארוי־ סצופארן אין די גרעסערע שטעט, אווו אלעס לעבט, אלעס באוועגט זיך, דארטן קריגן ארבעט, צו זיין באשעפטיקט און מאכן א לעבן, אדער זיך לערנען אן ארבעט אין אנטאפאל און זיין זעלבסטשענדיק. אין דער זעלבער צייט פלעגן זיי דערציילן זייערע חברים אינטערעסאנט דאס לעבן אין דער גרויסער שטאט איז. אז דארט זענען דא באוועגונגען ווי דער "בונד", די ס.ס. און אנדערע פארטייען וועלכע ארבייטן פאר א בעסערע. שענערע וועלט און פאר פרייהייט און גערעכ־ טיקייט פאר דער רוסישער באפעלקרונג בכלל, און פאר די יידן בפרט. צווישן דיזע אגיטאטארן געדענק , איך נאר די נעמען פון: נאסקע, יצחק לייב׳ס (לאנדאן), וועלכער איז געווען צווישן די ערשטע פיאנערן פון בונד", און נתן, דוד וועלוועל׳ס (גלאַצער) און לייזער, פארבער, וועלכע האבן געהאלפן ארגאניזירן דעם ס.ס. אלס רעזולטאט איז דער שרייבער פון דיזע ציילן געווארן א מיטגליד פון ס.ס. נאך נעמען וועלכע איך קען געדיינקען אלס וויכטיקע טוער פון ס.ס זענען געווען: אליהו קלאר־ ,(אביגדור דעם סטאראסטע׳ס זון), פיין, עקיבא שאול וואלפסאן, פרץ הורוויץ, פייטל בערמאן (ר' משה'ס זון), ישראל וואלאוואלסקי און נאך אייניקע. מיר זענען אייגענטלעך געווארן די פירער פון דער ס.ס.שער באווע־ גונג אין אנטאפאל.

אזוי שנעל ווי די פארטיי איז ארגאניזירט געווארן האבן

פון די ערשטע ס.ס. ניקעס ד"ר מאיר קלעצקי שאול וואלפסאן (שלמה מיכל'ס) ד"ר פייטל בערמאן

מיר אנגעפאנגען א שטארקע קולטורעלע באוועגונג צווישן דער יוגנט אין אנטאפאל. מיר פלעגן זיך צוזאמענקומען אין די פארשידענע היימען, האבן "סכאדקעס" (אויספלוגן). דארט פלעגן מיר געבן לעקציעס צו די מיטגלידער, זיי לערנען די טעאריע פון ס.ס. אין יידיש און אין רוסיש. מיר פלעגן קריגן פארשידענע פראקלאמאציעס, בראשורן און ביכער פון די גרעסערע שטעט, ווי פינסק א.ז.וו. מיר פלעגן פארלעזן פון די ווערק פון קאאוטסקי, בעבעל, ליבקנעכט, אויך פון די פארפאסער פון דער ס.ס.שער ליטעראטור.

אין די אוונטן, אדער שבת־מיטאג׳ס, אדער דורך די ימים־טובים פלעגן מיר זיך ארויסלאזן אויף דער "ביר־זשע", וועלכע איז געווען אויף דער קאברינער גאס. בחור רים און מיידלעך, אינטעליגענטן און פשוטע ארבעטער, פראלעטארער און ליידיג־געער, פלעגן גיין צוזאמעז. מיר פלעגן וועלן צייגן דער עלטערער באפעלקערונג אז אלע מענשן זענען גלייך. אז עס איז ניטא קיין אונטערשיד צווישן ארעם און רייך, צווישן די געבילדעטע און ניט גענוגע געבילדעטע. די וואס זענען ניט געווען געבילדעט גענוג פלעגן מיר זיי לערנען און מאכן אזוי פיל ווי מעגלעך פאוווסטזיניג, איבערהויפט, אין פאליטישע פראגו.

אויף דער "בירזשע" פלעגן מיר זיך ארויסלאזן אין א "פראצעסיע", די ס.ס.ניקעס אויף איין זייט פון גאס, און די בונדאווצעס אויף דער צווייטער זייט. זייער אפט פלעגן די בונדאווצעס אויף דער צווייטער זייט. זייערע, און זייך אונדזערע גרופעס צוזאמענשטייסן מיט זייערע, און פארפירן הייסע דעבאטעס וועגן די צווי קעגענזעצלעכע פארטייען. די בונדיסטן פלעגן אונדז אויפווארפן אז מיר זענען ניט רעוואלוציאנעריש גענוג, אז מיר וועלן קיין מאל ניט קענען אנפירן א קלאסנקאמפף, ווייל מיר האבן ניט גענוג פראלעטארער אין אונדזער מיטגלידערשאפט.

דיזע דיסקוסיעס פלעגן אפט פארשאפן שטרייטן אין די צוויי פארטייען, און אפטמאל פלעגט עס אויך קומען צו געשלעגן. דאך פלעגן ביידע פארטייען זיין פאראיי־ניגט און פלעגן מיטארבעטן ווען מען פלעגט זיך דארפן קענגשטעלן קעגן דער פאליציי אדער אן אנדער שונא ווי א באנדע פון פאגראמשטשיקעס, א.ז.וו. אלס ביישפיל וועט דינען פארלגנדער פאל:

עס האט געדארפט פארקומען א וויכטיקער יריד אין אנטאפאליע. א קורצע צייט פאר׳ן יריד האבן זיך אנגער פאנגען ארומטראגן קלאנגן אז צו דעם יריד קלייבן זיך די רעאקציאנערע אומזיניקע פויערים צו מאכן א בלוטר באד אויף דער יידישער באפעלקערונג, דערום מוז מען זיין צוגעגרייט אויף יענעם טאג. פילענדיק אז אונדזערע אייגענע קרעפטן וועלן אפשר ניט זיין שטארק גענוג, קעגן די פילע פאגראמשטשעקעס, האבן מיר געבעטן הילף קעגן די פילע פאגראמשטשעקעס, האבן מיר געבעטן הילף פון די זעלבסט-שוץ ארגאניזאציעס פון די ארומיקע שטעט. האראדעץ האט זיך אפגערופן שיקענדיג עטליכע "יאטן", האראדעץ האט זיך אפגערופן שיקענדיג עטליכע "יאטן", און קאברין האט ארינגעשיקט גאר א גרויסע גרופע, ארום 30 פערזאן. א טאג פאר׳ן יריד האבן מיר גערופן אן אסיפה אין אלטן בית מדרש. צו דער דאזיקער אסיפה זענען אויך געקומען פשוט׳ע יידן, יידן מיט בערד און

פיאות. צווישן זיי שטארקע און געזונטע חברה'לייט, יידן גבורים, וועלכע האבן געקענט געבן קלעפ, ווען מ'האט געדארפט. אויך זיי האבן זיך אנגעשלאסן אין דער זעלבסט־טוץ. צווישן זיי איז אויך געווען דער קורצער שוואכער שמואל דער סופר, וואס איז געווען גרייט צו פארטיידיקן זיינע ברידער.

אין דעם טאג פונם יריד האבן אלע יונגע בחורים, אזוי גוטע דיסציפלינירטע סאלדאטן, געמארשירט אין די גאסן, איבערהויפט אויפ׳ן מארק, מאנכע מיט די רעוואר לווערן, מאנכע מיט שפיזן, א.ד.ג. די פאליציי איז אויך ארומגעגאנגען און געהיט. זיי האבן אונדז גאנץ גוט באמערקט, אבער זיי האבן זיך געמאכט ניט זעענדיק. זיי האבן אונדז ניט געשטערט. דער טאג איז אריבער א רו־היקער און קיינע אונאנגענעמלעכקייטן זענען ניט פארגע־קומען. אלע זענען געווען צופרידן.

באנוצנדיק זיך מיט אזא זעלטענער געלעגענהייט פון צוזאמענקום פון אזוי פיל מענשן פון קאברין און אנדערע שטעט, האבן ביידע פארטייען, דער "בונד" און די ס.ס. באשלאסן צו האבן אן אלגעמיינעם מאסן מיטינג ביי וועלכן מיר וועלן קענען דיסקוטירן די פארשידענע טעאריען פון די פארטייען, א סארט סימפאזיום. מיר האבן באשטימט די רעדנער וועלכע וועלן רעפרעזענטירן די צוויי פארטייען. דער שרייבער פון דיזע ציילן האט געזאלט פארטרעטן די ס.ס. און איינער פון די קאברינער בונדיסטן האט געדארפט רעדן פאר׳ן "בונד". ארום 8 אין אוונט זענען מיר שוין אלע געווען פארזאמלט אין א שטוב, צום ענדע פון שטעטל. אלע צוזאמען זענען מיר געווען ארום 200 פערזאן, בחורים און מיידלעך. עטלעכע יונגע לייט האבן מיר ארויסגעשיקט אין די הויפט גאסן, אויך ארום דער שטוב פון דער פארזאמלונג צו היטן קעגען דער פאליציי. פאר א קורצע צייט איז אלעס געגאנגען אין ארדנונג: דער קאברינער בונדיסט האט אנגעפאנגען זיין רעדע, אנצייגענדיק די וויכטיגקייט פון "בונד" און די ראלע וועלכע דער "בונד" שפילט אין יידישן לעבן. אלע האבן זיך צוגעהערט זייער געהארכזאם, און די שטימונג איז געווען א געהויבענע. פלוצלונג, אבער, איז דיזע געהוי־ בענע שטימונג איבערגעריסן געווארן, און האט זיך .פארביטן אין א גרויסע מאמענטאלע טומלניש און שרעק מיר האבן אלע באמערקט א יונגן, צורודערטן יונגן מאן, איינעם פון אונדזערע היטער, וועלכער איז אריינגעלאפן און אויסגעשריגן דאס ווארט "פאליציי".

דער טומל איז געווארן גרויס. מאנכע פון די פארזאמע־לטע האבן גענומען שפרינגען דורך די פענסטער צו אנטלויפן. נאר איינציקע האט עס זיך איינגעגעבן. די איבעריקע זענען געווען געצווונגען זיך צוריקקערן אין הויז, ווייל די פאליציילייט האבן זיך צושטעלט ארום די פענסטער און טירן און קיינעם ניט ארויסגעלאזט. מיר האבן זיך אלע באפרייט פון דעם געווער און זיך אויסגעשטעלט רוהיק און מיט גרויס אומגעדולד געווארט צו זען וואס עס וועט פאסירן. מיר האבן געהערט א קלאפ אין טיר. דער יונגער בחור וועלכער האט געהיט די טיר

האט די טיר געעפנט און מיר האבן באמערקט אז דער ערשטער איז אריינגעקומען דער פריסטאוו. אונטער אים זענען נאכגעגאנגען עטליכע אוראדניקעס, דערנאך עטלעכע זשאנדארן, ארום צען פערזאן צוזאמען.

אלעמענס אויגן זענען געווען אנגעשטעלט אויפן פריס־
טאוו׳ס פנים. איז ער שטארק בייז און שטריינג, אדער
רוהיק און געלאסן? עס איז געווען צו באמערקן אז
דער פריסטאוו האט אויסגעזען צו זיין פריינטלעך. מיר
האבן אפילו באמערקט א שמייכל אויף זיין געזיכט. ער
איז צוגעגאנגען צו אונדזער פארטרעטער און אים גלייך
בארויקט, אן זיי זענען ניט געקומען אונדז צו ארעסטירן,
נאר זיך דורכצוריידן מיט אונדז. ער וויל וויסן די אורזאכע
פאר וואס אזוי פיל מענשן פון די ארומיקע שטעט זענען
געקומען קיין אנטאפאל. אונדזער קאברינער פארטרעטער
האט אים דערקלערט פאלגענדעס:

אזוי ווי אייך איז באוווסט זענען פארגעקומען פאגרא־, מען קעגן יידן אין פארשידענע שטעט. צו אונדו זענען אנגעקומען קלאנגען אז אייניקע פויערים האבן בדעה צו אטאקירן יידישע קרעמער כדי זיי צו בארויבן. זענען מיר געקומען אהער מיט דעם הויפט־צוועק צו בארוהיקן די קרעמער און זיי אנצייגן ווי אזוי א פאגראם קען אויסגע־ מיטן ווערן. ווען, למשל, א שכור׳ער פויער פארלאנגט עפעס פון א קרעמער און וויל ניט באצאלן, זאל דער קרעמער ניט מאכן וועגן דעם קיין צו פיל טומל. א קליינער געשלעג קען אמאל פירן צו בלוט־פארגיסונג, וועלכע מוז אויסגעמיטן ווערן אום יעדן פרייז". דער בחור האט פארענדיקט זיינע רייד אויסדריקענדיק די האפנונג אז אין אנטאפאל וועלן קיין מאל ניט פארקומען אזעלכע שלעכטע פאסירונגען ווי אין אנדערע אומגליקלעכע שטעט. דעם פריסטאוו איז דאס געפעלן געווארן. ער האט דעם רעדנער פארויכערט אז כל זמן ער איז פריסטאוו אין אנטאפאל וועט ער זען אז קיין פאגראם זאל דארט גיט פאסירן. ער האט געבעטן אז מיר זאלן אלע אהיים גיין. די קאברינער און האראדעצער בחורים . האט ער געהייסן אהיים פארן אזוי שנעל ווי מעגלעך. מיר זענען צופרידענע אהיים געגאנגען.

די ארגאניזירטע יוגנט אין אנטאפאל האט באטראכט אונדזער צוזאמענשטויס מיט דער פאליציי אלס א גרויסן זיג. מיר האבן געפילט אז מיר קענען שוין אטעמען פרייער, אז מען קען שוין זיך פארזאמלען מיט מער פארזיכערונג און מער אפן. עס האט אויך דערמוטיקט פילע פון אונדז אפצוטאן מאנכע טאטן וועלכע זענען ניט נויטיג געווען. זיי האבן ניט געבראכט די געוונשטע רעזולטאטן זיי האבן געפירט צו דעם אז די אנטאפאליער פאליציי, אנגע־ פירט פון מילדן פריסטאוו, זענען געווארן פיל שטרענגער, פירנדיק צו דער ארעסטירונג פון איניקע פון אונדזערע וויכטיקע טוער, איינשליסענדיק פראדל סטאווסקיץ.

איך האב פארלאזן אנטאפאל אין יאר 1907, און מיין טעטיקייט אין דער ס.ס. פארטיי האט זיך דאן געענדיקט און אפשר האט זיך געענדיקט די טעטיקייט פון די אנדערע חברים.

ע. צייטלזאן

דער ציוניזם אין אנטאפאל

אויך אין אונדזער שטעטל האט דערגרייכט די דערוואר כונג פון אונדזער פאלק. די שטרעבונג פון דערלייזט צו וערן איז שטענדיג געווען דער חלום פון אונדזערע יידן. ווען ס'איז אויפגעקומען די "חובבי ציון" באוועגונג און מען האט אנגעהויבן שטעלן קערות ערב יום כיפור אין די בתי מדרשים, איז אנטאפאל געווען איינע פון די שטעטלעך וועלכע איז ניט אפגעשטאנען פון דער מצווה פון גאולת הארץ.

שוין אין יאר תרמ״ח (1887) איז אין אנטאפאל צונויפר געזאמלט געווארן צען רובל ל. דאס איז געווען א היבשע סומע פאר אנטאפאל אין יענער צייט. צווישן די טוערס זענען געווען שמואל פיסאצקי (דער צוקונפטיקער שמו־זענען געווען שמואל פיסאצקי אל דער סופר) און יוסף גרינבערג.

אין יאר 1890 זענען די נדבות געשטיגן. ס'זענען צור זאמענגעקליבן געווארן 30 רובל ². וועדליג ס'זעט אויס האבן די אנטאפאליער יידן זיך ניט באנוגנט מיט נדבות, און אייניקע זענען אויך געווארן מיטגלידער פון דער "חובבי ציון" ארגאניזאציע ³.

די דאזיקע אויפלעבונג האט לאנג ניט אנגעהאלטן. זי איז צוביסלעך אפגעקילט געווארן. נייע ווינטן האבן אנד געהויבן צו בלאזן, "פרילינג ווינטן", וועלכע זענען אנגעקור מען אויך קיין אנטאפאל. ס'האבן זיך אנגעפאנגען נייע באוועגונגען, באוועגונגען צו באפרייען רוסלאנד פון צא־ריזט. דיזע באוועגונגען האבן אויך פארכאפט אונדזער אנטאפאליער יוגנט, און די באוועגונג צו באפרייען דאס יידישע פאלק איז אפגעקילט געווארן. אבער די אפקי־לונג האט לאנג ניט אנגעהאלטן. טיף אין די הערצער האבן געטליעט פונקען וועלכע זענען צוריק אויפגע־בלאזן געווארן נאך דער גרויסער אנטוישונג וואס אונדזער רע ברידער האבן געליטן אין רוסלאנד, און אונדזערע אנטאפאליער ציוניסטן האבן זיך ווייטער גענומען צו זייער הייליקע ארבעט, ווי קויפן שקלים, קלייבן געלט

פארץ נאציונאל־פאנד. האבן אויפקלערונג־פארזאמלונ־ גען און ערב יום כיפור שטעלן קערות אין בתי מדרשים. זיי האבן זיך ניט באגנוגנט מיט קלייבן געלט. אייניקע זענען אויך עולה געווען קיין ארץ ישראל צו באלעבן דאס לאנד און זיך אליין.

אמת טאקע ניט קיין סך געלט איז צוזאמענגעקליבן געווארן אין 1903, אין גאנצן 13 רובל מיט זעכציג קאפי־ קעס ', אבער דאס צייגט אז ציוניזם לעבט ווייטער.

אין 1911 איז די ערב יום כיפור זאמלונג שוין געד שטיגן. ס׳איז צונויפגעקליבן געווארן 47 רובל מיט 97 קופיקעס 3.

און מערקווירדיג, אין 1913, אין יאר פון אונטערדרי־ קונג און דעם עלילת דם אין קיעוו, איז אין אנטאפאל גע-זאמלט געווארן אין די ערב יום כיפור קערות אין גאנצן 22 רובל מיט 19 קאפיקעס!

ס'איז כדאי צו פארצייכנען די אקטיווע טוערס פון יענע זאמלונגען. זיי זענען: מנחם רובאשעווסקי, בעריש דעם חוכר׳ס זון. שלמה׳קע מנחמ׳ס, הלל קלעצקי און יואל לייב מוליאר.

אט די אויבנדערמאנטע האבן פארזייט די קערענדלעך פאר דער צוקונפטיקער עליה באוועגונג.

- 1) זע ״המליץ״, גליון 212 (יום ה׳, כ״ה תשרי תרמ״ח), דאר־ טן גליון 232.
- 12) זע חשבון ועד החברה לתמיכת בנ"י עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ הקדושה לשלש שנים חודש אייר ה'תר"נ עד אייר תרנ"ג. אדעססא תרנ"ג.
  - .) זע דארטן (3
- 4) זע חשבון הנדבות בערים שונות בערב יום הכיפורים,
   תרס"ט, לטובת חברת תמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובער לי מלאכה בסוריה הקדושה לקנין אדמה בארץ ישראל.
  - .1911 אנת "חשבון הנדבות..." שנת 1911.

אריה שקאלניק

רעוואלוציאנערע באוועגונג

פאסירט האט דאס אין 1905, ווען די רעוואלוציאנערע באוועגונג האט ארומגעכאפט גאנץ רוסלאנד, איז אונד־זער קליין שטעטעלע אנטאפאליע אויך געווען אין דער מיט. די גאנצע יוגנט, ווי אויך דאס קליין הייפעלע ארבעטער,

איז ווי דורך א כישוף איבערנאכט געווארן רעוואלוציא־ נעריש באוווסטזיניק מיטן אויסרוף: "צאר ניקולאי דא־ לאי". פון צייט צו צייט פלעגט מען אראפברענגען ארא־ טארס פון קאברין און בריסק, און אפהאלטן געהיימע מי־

אריה שקאלניק

טינגען. איינער אזא מיטינג איז אפגעהאלטן געווארן אין א ווינטערדיקן פרייטיק־נאכט אין אלטן בית־המדרש אויבן אין דער ווייבערשער שול.

אויף מארגן שבת פרי, די ווייבער זענען געקומען דא־ "ווענען און דערזען דעם חורבן וואס די האבן דארט געמאכט. מ׳האט געפונען שטיקלעך אריסגע־ רויכערטע פאפיראסן, שוועבעלעך, אויסגעלאשענע ליכט א. ד. ג., האבן די פרויען געמאכט א רעש, א טומל און מיט באנומענע קולות ארונטערגעשריגן די מענער: קומט. זעט וואס די אפיקורסים האבן אפגעטאן. ג' ווייס וואס פאר א צרות די אויסווארפן וועלן אויף אונדז ברענגען. און נאך שפעטער איז דער טומל פארגרעסערט געווארן ווען ביים דאווענען האט פאלק, שמואל טביה׳ס א בחו־ ר'ל, זייענדיק אינספירירט פון נעכטיקן רעדנער, איז ארויף אויף דער בימה. ווען דער חזן האט נאכן ליינען די תורה אנגעפאנגען מאכן "הנותן תשועה". ער האט א קלאפ געטאן אין טיש און א זאג געטאן: "איך וויל ניט מען זאל מאכן ניקאלייקען א "מי שברך"! צאר ניקאלאי דאלאי!" עס איז געווארן א טומל, א געשריי אין בית־ זיך אבן וואס האבן זיך צוהיצטע יידן, וואס האבן זיך געווארפן אויפן יונגן בחור'ל. געוואלט אים אנברעכן די זיך האט דא המדרש. ביינער פון פון ארויסווארפן ביינער אביגדור דער סטאראסטא אריינגעמישט. ער האט געגעבן א געשריי: "יידן, האלט! ברענגט ניט אויף זיך אליין קיין צרות!.."

משה סתוי

אנטאפאליער רעוואלוציאנערקעס

פראדל סטאווסקי, די טאכטער פון אפרים און באשקע, פון די אנגעזעענע בעלי בתים אין אנטאפאליע, איז געווען א סאציאל־רעוואלוציאנערן. זי האט ניט געהאלטן פון "בונד" אדער ס. ס. זי האט געוואלט גלייך ארונטער־ווארפן דעם צאר און איינפירן א סאציאליסטישע ארד־נונג אין רוסלאנד.

וועדליג ס'זעט אויס האט מען זיך דערוווסט וועגן איר אין קאברין, און מ'האט זיך געגרייט איר ארעסטירן. צום גליק איז דאן געווען משע סטאווסקי איר פעטער אין אנטאפאליע. ער האט איר אריינגעזעצט אין א פור, צוגעדעקט מיט פארשידענע זאכן, און אזוי ארום איר געבראכט קיין דראהיטשין, און פון דארטן ארויסגע'גנ־ ווע׳ט קיין קרעמענטשוג ווו איר זיידע ר' יעקב שמואל האט זיך געפונען.

פון קרעמענטשוק, צוזאמען מיט איר פאטער. איז זי אריבערגעפארן קיין יעקאטערינאסלאוו. אבער די יונד גע רעוואלוציאנערקע איז אויך דארט געווען טעטיק. און אין 1910 האט זי אנטיילגענומען אין אנפאל אויפן יעקאטערינאסלאווער גובערנאטאר. פראדל איז געכאפט יעקאטערינאסלאווער גובערנאטאר.

געווארן אויף קאטארגע אין געווארן אויף קאטארגע אין סיביר.

אין 1917 ווען ס'איז אויסגעבראכן די רוסישע רעוואלו־ ציע, איז פראדל באפרייט געווארן. זי איז געקומען קיין מאסקווא און חתונה געהאט מיט משה באראטשענקא פון בעסאראביע. זי האט געהאט א שטעלע אין דער הויפט ביבליאטעק אין דער שטאט.

איר א יונגסטער ברודער גרשון אין אמעריקא האט אנד געהאלטן א קאנטאקט מיט זיין שוועסטער פראדל ביז געהאלטן א קאנטאקט מיט זיין שוועסטער פראדל ביז 1939. און פון דאן אן הערט ער פון איר גארניט. לעבט זי נאך? לעבט איר זון? ווו איז איר מאן?

אט דאס איז דער שיקזאל פון א רעוואלוציאנערקע אין רוסלאנד!

* *

אן אנדער רעוואלוציאנערקע איז געווען יהודית פעלד־ שטיין. פאר אירע רעוואלוציאנערע שטרעבונגען, וועלכע האבן געהערט צו דער רוסישער סאציאל־דעמאקראטישער פארטיי איז זי פארשיקט געווארן אויף קאטארגע קיין סי־ ביר אין 1895. דארט איז זי קראנק געווארן אויף טובע־ רקולאז פון די לונגען און געשיקט געווארן צוריק אהיים.

איר ליטעראטור, געדרוקט מיט א מאשינקע אויף טונד קלען פאפיר, האט זי באהאלטן אויפן בוידעם פון דער וווינונג. אין 1920 האבן דאס געפונען די פאליאקן ביי איין אביסקע און באשולדיקט איר ברודער, אברהמציק

פעלדשטיין, אין סימפאטיעס אדער אנגעהעריקייט צו א פיינטלעכע פאליטישע פארטיי. ער איז ארעסטירט געווארן און געזעסן אין קאברין, פון וואנען ער איז באפרייט געווארן אויף ערבות.

פרופ׳ פ. טשערניאק

מעריצינישע הילף און מעריצינישע אנשטאלטן

: אויף דעם געביט איז צו אונטערשיידן 2 תקופות איינע פאר די 1850 יארן, די צווייטע נאך זיי.

אין דער ערשטער תקופה איז אין שטעטל קיין רופא נאך נישט געווען, און די מעדיצינישע הילף אין דאן געלעגן אין די הענט פון באבעס, זנאכארס, גוטע יידן, רביים, שפרעכערנס און ווייסערס. די "דיאגנאזעס" פלעגן דאן זיין פשוטע: מ'פלעגט ריידן וועגן: 1) קראנקהייטן מיט היץ, 2) בויך־ווייטיק, 3) ווונדן, 4) געלענקען און ביינער־ברוכן, און 5) "משוגעים".

מיט אט דיא פסיכיש קראנקע, פאראליזירטע, שטום־ טויבע, היסטערישע א.ד.ג. פלעגט מען אנקומען צו א גוטן יידן, א רבי אדער א אפשפרעכער, וועלכע פלעגן זאגן א גוט ווארט, אדער פלעגן מתפלל זיין אז דאס שלעכטס זאל אוועקגיין.

היץ, בויך־ווייטאק און אנדערע אינערלעכע קראנקהייטן פלעגט מען היילן מיט די פאפולערע גראזן ווי רומיאנעק, מענטע, ליפאווי־צוועט, קראפעווע א.ד.ג.; צום אויסווא־רעמען האט מען גענוצט זעקלעך מיט זאמד אדער סעמיע; צום אפקילן — שטיקלעך אייז. ווונדן, בלאטערן און בלוטונגען פלעגט מען היילן מיט שפינוועב, טייגלעך פון האניק, צעריבענע קארטאפל, געבראטענע ציבעלעס, בולקעס מיט מילך און אנדערע ענלעכע מיטלען.

באזונדערע מנהגים האבן דאן געהערשט פאר די געוויד נערינס. אין די העכערע מאנאטן פלעגט מען די שוואנגערע פרויען אריינלייגן, אלס קמיע, זאלץ אין א טאש. נאכן פרויען אריינלייגן, אלס קמיע, זאלץ אין א טאש. נאכן געבורט האט מען געדארפט אפהיטן דאס קינד מיט דער געווינערן פון שדים און רוחות ביזן ברית. "שיר המעלות״ן האט מען אויפגעהאנגען אויף די ווינקלען פון בעט, און חדר־קינדער פלעגן קומען יעדן אוונט נאך מנחה צו לייענען קריאת שמע. די קינדער מיטן רביץ האט מען דערפאר מכבד געווען מיט געקאכטע בעבלעך.

דער מוהל פלעגט זיך באנוצן מיט א פודער, וועלכען ער האט פארשאפן פון א צעפוילטן סאסנע האלץ, כדי צו באשיטן די ווונד נאך דער מילה.

ביי דער ווייס־רוסישער באפעלקערונג איז אין 19טן יארהינדערט געווען זעהר בארומט דער צערנאווציצער גוי, וועלכעו פלעגט איינשטעלן ברוכן פון ביינער און אויס־

לונקן. אויך פלעגט אריה יוזעפס (אסיפאביץ) זיך באנוצן מיט "דאקטאריע". דער אויבנדערמאנטער פלעגט אויך אפשפרעכן אן "עין הרע".

פון די פריעסטע יארן האבן זיך ארגאניזירט אין אנטאר פאליע חברה׳ס פאר סאציאלער הילף ווי: בקור הולים און לינת הצדק. געלט האט מען געזאמלט דורך ספציעלע פושקעס: די גבאים פון די חברות האבן פארטיילט די הילפס מיטלען ווי באנקעס, פיאווקעס א.ד.ג. זיי האבן אויך געזארגט פאר נאכט זיצונג און דער באדינונג פון די קראנקע: געבן זיי טרינקען, מאכן איינרייבונגען א.א.וו.

די צווייטע תקופה הייבט זיך אן אין די יארן 1850 אדער 1860 ווען עס האט אנגעהויבן פראקטיצירן מאשע דער "רופא". זיינע מעדיצינישע קענטענישן האט ער באקומען אין דער רוסישער ארמעע, ארבעטנדיק אלס סאניטאר אין א מיליטערישן שפיטאל. צוריקקומענדיק פון מילי־טער האט ער חתונה געהאט און זיך באזעצט מיט זיין פרוי אויף דער קאטליארסקער גאס. עס זענען ביי זיי געבוירן געווארן צוויי טעכטער און א זון.

מאשע דער "רופא" פלעגט אויך פארשרייבן רעצעפטן. צום מערסטן פלעגט ער אליין צוטיילן די רפואות פאר זיינע פאציענטן. די רפואות זענען באשטאנען פון ריצין־ אויל, כינין און פארשידענע קרייטעכצן. ביים באטראכטן דעם קראנקן פלעגט ער צוערשט א טאפ טאן דעם דופק, דעם קראנקן פלעגט ער צוערשט א טאפ טאן דעם דופק, מיט דער הילף פון א לעפל אריינקוקן אין האלדז, צושרייבן דעם רעצעפט און באקומען פאר זיין טרחה 10 אדער 15 קאפיקעס. ער פלעגט אויך רייסן קראנקע ציין.

ארום 1875 איז דערשינען מאשע דעם רופא׳ס קאנקור רענט — יענקל דער "רופא״. ער איז געווען א יתום און געלערנט אין דער אנטאפאליער ישיבה. ווען מען האט אים צוגענומען צו מיליטער, האט זיין מלמד געזארגט אים צוגענומען צו מיליטער, האט זיין מלמד געזארגט פאר אים און צוזאמענגעקליבן אין שטעטל א סומע געלט, כדי מען זאל דעם ישיבה־בחור איינארדענען אין דעם מיליטערישן שפיטאל ער זאל עפעס לערנען. עס איז געלונגען באצאלן וועמען מ׳דארף און אזוי ארום, נאך עטלעכע יאר דינסט אין מעדיצינישע אנשטאלטן פון דער צארישער ארמיי, האט ער באקומען די אויסבילדונג פון צארישער ארמיי, האט ער באקומען די אויסבילדונג פון

א פעלדשער. קומענדיק צוריק אין אנטאפאליע האט ער חתונה געהאט מיט דער שוועסטער פון אריה און פאלק טשערניוק און אנגעהויבן זיין מעדיצינישע קאריערע. ער איז געווען א קלוגער ייד. א ערנסטער און דער עיקר מיט א שטארקן ווילן. ער האט פארנומען אן ארט צווישן די שול־גבאים און פלעגט זיך נישט אפהאלטן געבן א וואגיקן פאטש א חצופדיקן "שייגעץ". אין 1915 יאר האט ער פארלאזן אנטאפאליע צוזאמען מיט אלע קריגס־פליטים און זיך צוריקגעקערט ערשט אין 1918 יאר. אין יאר 1895 איז אין אנטאפאליע אויסגעבראכן א כאליערע־עפידעמיע. מאשע און יענקל די רופאים האבן מאביליזירט סאניטארן און "לינת הצדק" מיט "ביקור חולים". אלע האבן שווער געארבעט כדי צו באקעמפן די שווערע עפידעמיע, וועלכע האט צוגענומען זייער פיל קרבנות. מ׳דערציילט, אז דאס היילן איז באשטאנען אין געבן בראנפן און איינרייבן די פיס.

קיין סך האט יענקל דער רופא נישט גערעדט. געווען שטענדיק פארטראכט אדער פארמאטערט און פלעגט שמייכלען נור פון די נאאיווע פראגן פון די יידישע מאמעס. אין ערנסטע פאלן, האט ער נישט געוואגט שטעלן אויף זיך און געראטן זיך ווענדן צו א אמתן דאקטאר, ווי צו ד"ר סאראטשינסקי אדער ד"ר ויינשטיין אין אנטאפאליע, ד"ר פראבולסקי אין קאברין, ד"ר פינעס (מי־ אין אין פינסק.

איך געדענק, ווען איך האב געענדיקט די גימנאזיע אין יאר 1930 און זיך געקליבן פארן קיין פראנקרייך פארועצן לערנען, האט ר' אביגדור סיראטא ז"ל זיך דערוווסט און באגעגענדיק מיין מוטער ע"ה, גענומען זי מוסר'ן, ווארום זי לאזט מיר גיין צווישן גויים. זי איז דאן אוועק צום פריינט — דעם שוואגער יענקלען פרעגן זיין עצה. ער האט קורץ דעצידירט: "לאז אים גיין!" שפעטער, אין די יארן 1932/33, ווען איך פלעג קומען אהיים אין די זומער פעריען און גיין באזוכן דעם פעטער יענקל דעם רופא, פלעגט ער מיר לאנג אויספרעגן, וואס איך לערן, וואס ווייסט מען "היינט" איבער די אינערלעכע אברים און איבערהויפט פון דעם קאפ.

הער נאר, — פלעגט ער מיר זאגן, — איך בין דיר שטארק מקנא אויף דעם אלעמען, וואס דו לערנסט און ווייסט. אזוי האט ער גערן געהאט וויסנשפט.

נאך 62 יאר מעדיצינישער ארבייט אין אנטאפאליע איז יענקל דער רופא געשטארבן פון א הארץ־אטאק אין עלטער פון עטלעכע און אכציק יאר. אין יאר 1937.

אין דע זעלבע יארן פון סוף 19 טן אנהייב 20טן יאר הונדערט האבן פראקטיצירט אין שטעטל עטלעכע פרויען. באזונדער איז באקאנט געווארן אסתר־חיה די באבע. א נידעריקע, פעסט געבויטע יידענע, וועלכע האט געלעבט אין שטעטל פון ארום 1860 ביז 1914 און האט געהאט הונד דערטער "אייניקלעך". זי פלעגט צוגרייטן אלעס נויטיקעס צום געבורט און נאכקוקן דער געווינערן, וועלכע האט זיך ארומגעדרייט אין אירע געבורט־ווייען. זי פלעגט באגלייטן דער געווינערן און שפאסנדיק זאגן: "קום איך באגלייטן דער געווינערן און שפאסנדיק זאגן: "קום איך

וועל גיין מיט דיר, אפילו אויפן בוידעם". איר שטוב האבן אלע געקאנט, ווייל כמעט אלע געווינערינס זענען אנגעד קומען צו איר הילף. פריער האט זי געוווינט אין א דירה אין שכנות מיט מרדכי שיינברים, און שפעטער האט זי אפגעקויפט די שטוב פון נפתלי וואליניעץ. אין אנפאנג פון דער ערשטער וועלט מלחמה, אין יאר 1914, איז זי געשטארבן אין עלטער פון 80 יאר.

אין יענע יארן איז געווען נאך א "באבע". מ'האט איר גערופט "די באבע באשע־יענטע". זי האט געוווינט אויף קאברינער גאס. זי איז געווען כמעט אלעמענס "באבע". און אלס דאנקבארקייט פלעגט מען איר שיקן פורים א משלוח־מנות.

אין די יארן 6-1905 איז אויך געווען אין אנטאפאליע א דיפלאמירטע אקושערקע, מאניע גערשטיין. זי איז געווען א געבוירענע א סמארגאנער, ווילנער גובערניע, און האט חתונה געהאט פאר אן אנטאפאליער בחור, בערל, גערשטיין, פון די ליפשיצעס.

איטקע די אקושערקע

אנאנדער באבע האט מען גערופן איטקע די אקושערקע. וועלכע האט געוווינט ביי בענדעט דעם קאטליאר און האט אנגעהייבן די ארבייט אין יאר 1907. זי איז געווען א שלאנקע סימפאטישע מיידל. זי האט גאנץ שנעל זיך פארשאפן א גוטן נאמען. אין 1908 יאר איז זי געווארן שטארק פאפולער נאך א שווערן געבורט פאל. צו וועלכן עס זענען געווען איינגעלאדן דער ארטיקער ד"ר סאראצ'ינסקי צוזאמען מיט ד"ר גרשוני פון קאברין. זיי ביידע זענען געווען אנטוישט און האבן פארלאזן די געווינערן. איטקע איז געבליבן אליין און עס איז איר געלונגען נאך שווערע מי אפנעמען דאס קינד און אויך די געווינערן איז געבליבן לעבן. אין יאר 1923, האט זי זי געווינגערן איז געבליבן לעבן. אין יאר 1923, האט זי חתונה געהאט מיט שלמה פאדאלעווסקי פון האראדעץ.

אין דער זעלבער צייט האט אויך אברהם וואלף׳ס טאכטער פראקטיצירט אלס אקושערקע. זי האט דעם פאך געלערנט אין בריסק, און אנגעהייבן פראקטיצירן אין דארף דערעד וונאיע. אבער אין די יאהרן 1915 פלעגן הונגעריקע פויערן באפאלן און ראבירן. דאן איז זי אריבער קיין אנטיפאליע און איז דא געווארן באליבט. אין 1925 יאר איז זי אוועק קיין פינסק, ווו זי האט פארגעזעצט ארבעטן אין איר פאך.

כדי צו ערגענצן די רשימה פרן פרויען ספעציאליסטינס. מוז מען דערמאנען אויך אסתר־רחל גארפינקל, "די געטעכע" (פון וואס שטאמט דער פסעוודאנים איז נישט באקאנט), וועלכע האט געהאט א "קאבינעט" ביי זיידל בראצקען און זלמן קולבע. אירע פאציענטן זענען געווען געווען גויים. מ'האט איר טאקע גערופן די "גויעשע פעלשערין". זי האט געשטעלט באנקעס, באזונדערס געהאקטע, און יעדן זונטיק איז איר "קאבינעט" געווען איבערפולט. זי האט אנגעהויבן פראקטיצירן נאך אין 19רטן יארהונדערט און איז געשטארבן אין יאר 1914.

די עפאכע פון פעלדשערס און באבעס האט זיך געננד דיקט אין יאר 1905. ווען אין שטעטל איז דערשינען דער ערשטער דיפלאמירטער דאקטאר. דער פאליאק סארא־טשינסקי מיט זיין פרוי און טאכטער זאסיע. פון וואנען ער האט געשטאמט האט קיינער נישט געוווסט. קלאנגען זאגן אז ער איז געווען א פרוזשענער און זי א שליאכ־ציאנקע פון ווארשע. ער האט זיך געשאפן א רעפוטאציע פון א יידן פריינט, האט זיך אפילו אויסגעלערנט רעדן יידיש און אויף זיין רויטן פאיעטאן איינגעשפאנט אין צוויי רויט־ווייסע קליינע פערדלעך האט ער געמאכט זיינע באזוכן ביי די יידישע קראנקע. ער פלעגט נאך אפילו זיי צוגעבן היילן אפילו אן געלט. ער פלעגט נאך אפילו זיי צוגעבן געלט אויף צו קויפן די רפואות. אין 1914 יאר איז גערט, ארצינסקי אנטלאפן פון אנטאפאליע.

אין די יארן 1910-21, ווען דר סאראצינסקי איז נאך געווען, האבן די אנטאפאליער בעלי־בתים אנגעהויבן אלץ מער זיך אפגעבן מיט דער געזונטהייט פראגע. די גבאים אין די שולן פלעגן שבת אפהאלטן די קריאת התורה און אגיטירן אז מ'זאל באשטימען א שטאט־דאקטאר און בויען א שטאט־שפיטאל א "באלניצע". מען האט זיך טאקע גענומען צו דער ארבעט. צוערשט האט מען אין יאר 1910 אראפגעבראכט דעם ד"ר שאץ, וועלכער האט זיך באזעצט ביי דוד דעם געלן, און עס איז אויך געלונגען, אין משך פון עטלעכע יאר אויפשטעלן די ווענט פון דער באלניצע". אויף א שיינעם פלאץ, נישט ווייט פון די "באלניצע". נעפט רעזערווארן. ווען די ערשטע וועלט מלחמה האט אויסגעבראכן, האט ד"ר שאץ פארלאזן אנטאפאליע. דער געדאנק פון א שטאטישן שפיטאל איז אויך נישט דערפילט געווארן, ווייל די געביידע האט מען אויסגענוצט צוערשט אויף א בית־מדרש, ווייל די בתי מדרשים זענען 1919־20 אין די יארן שפעטער און שפרברענט געווארן, און שפעטער נאך דעם ווי די שולן זענען צוריק אויפגעבויט געווארן, האט מען די געביידע פארוואנדעלט אין א "תרבות"־שולע פאר די יידישע אנטאפאליער קינדער.

אין משך פון די שווערע מלחמה יארן 191418, ווען ד"ר סאראצינסקי און ד"ר שאץ, אויך יענקל דער רופא. זענען אוועק, האבן פארטיילט מעדיצינישע הילף אין אנ־זענען אוועק, האבן פארטיילט מעדיצין ליפא זאגאראדסקי טאפאליע דער סטודענט פון מעדיצין ליפא זאגאראדסקי מבית ליפשיץ, איצל בורשטיין, יודל דעם שרייבערט איידעם, אויך א סטודענט, און דער פעלדשער יענקעלע "קיין בייז", אויך א סטודענט, און דער פעלדשער יענקעלע "קיין בייז",

וועלכער פלעגט באטראכטן דעם קראנקן: א טאפ טאן דעם דופק, צולייגן זיין הילצערנע טרייבל צום ברוסט און אויסהערן, אריינקוקן מיט דער הילף פון א לעפל אין האלדו און זאגן — "גאט וועט העלפן, עס וועט זיין גוט, עס וועט אדורכגיין — "קיין בייז!" — דערפאר האט מען אים גערופן "יענקעלע קיין בייז".

אין דער שפעטערדיקער תקופה פון דער רוסישער רעוואלרציע, און נאכדעם אין דער צייט פון די אפטע איבערגאנגען פון איין מאכט צו דער צווייטער זענען אין אנטאפאליע דורכגעגאנגען פיעל דאקטוירים, אם־מייסטן פון די ארמייען. דיזע דאקטוירים האבן פערטיילט מעדי־צינישע הילף דער באפעלקערונג פון אנטאפאליע און אומגעגנט. מען דערציילט, אז אין 1918 איז מיט דער רוסישער ארמיי געקומען א יידישער יונגער דאקטאר. ער פלעגט באזוכן אין יעדער שטוב, ווו מען האט אים גערופן, נישט גענומען קיין אפצאל און פארטיילט אומזיסט רפואות, ווי ריצינאויל, אספירין און חינין. ער פלעגט אבער גערן נעמען ווייצן־מעל, פון וועלכער ער האט געגעבן באקן פלעצל ביי טורניאנסקען אין שטוב און געגעבן באקן פלעצל ביי טורניאנסקען אין שטוב און האט זיי פארטיילט צווישן די זעלנער.

א קורצע צייט האט פראקטיצירט א הויכער רוסישער דאקטאר, א נארקאמאן. דער ארט איז אים נישט געפעלן און ער האט פארלאזן דאס שטעטל אין 1929. ווען די מלחמה צייטן האבן זיך געענדיקט און עס איז געווארן רוהיק איז דאן פון די ליטווישע געגענטן אנגעקומען, אין יאר 1925, ד"ר וויינשטיין מיט זיין פרוי, די אקושער־ קע, און זייער זון, א גימנאזיסט. ער האט זייער פיל געלייסטעט און געהאלפן די קראנקע, באזונדערס די טובע־ רקולאזע, וועלכע זענען דאן געווען אין א גרויסער צאל. איין אינדערפרי, אין יאר 1933, האט ד"ר וויינשטיין ביים ראזירן זיך איבערגעשניטן זיך די אדערן פון האלדו און איז געשטארבן. דער זון, וועלכער האט נאך דאן געלערנט אין גימנאזיע און געקליבן זיך לערנען מעדיצין אין ווילנא, איז נאך געווען פארשטייט זיך צו יונג כדי ער זאל קאנען פארנעמען זיין פאטערס פאסטן. דעריבער האט די פרוי וויינשטיין ארויסגעפאדערט פון פינסק דעם ד"ר נארקין.

ד"ר נארקין האט זיך באזעצט אין איר שטוב אויף פינסקער גאס און האט אנגעהויבן זיין טעטיקייט מיט ענערגיע. אינגיכן איז ער גאווארן פאפולער ביי דער יידישער באפעלקערונג ווי אויך ביי די קריסטן פון די ארומיקע דערפער. ער פלעגט זיך שטארק אפגעבן מיט זיינע פאציענטן, און זיך אינטערעסירן צו די רפואות האבן געווירקט. צו דעם צוועק פלעגט ער מאכן קאנטראל־באזוכן און דאס איז שטארק געפעלן די קראנקע. ער האט אויך געזארגט אז די פלוימען און מאנדלען זאלן באציי־טענס באזייטיקט ווערן און זאלן נישט פארשאפן אנגינעס. צו דעם צוועק פלעגט פון צייט באזוכן דאס שטעטל זיין ברודער, א גוטער לארינגאלאג פון פינסק. ד"ר נארקין האט אויך איבערגענומען די לייטונג פון דער קראנקן קאסע, "קאסא חאריך", פאר ארבעטער און באא־מטע. מיט קלענרע קראנקהייטן האט מען פארגעזעצט זיך

ווענדן צו יענקל דעם "רופא". וועלכער איז אין 1918טן יאר צוריקגעקומען קיין אנטאפאליע.

אין יענע יארן האט זיך באזעצט אין ה' קוליק'ס שטוב, סוף פינסקער גאס, דער קריסטלעכער פעלדשער טשערניק, און האט אויפגענומען קראנקע. ער האט זיך שטארק חשוב געמאכט, זאגנדיק, אז ער לייענט א מעדיצינישן זשורנאל און היילט זיינע קראנקע מיט פראגרעסיווע שיטות. ווען עס איז אבער נישט געלונגען צו טרעפן דעם קראנקען א רפואה, פלעגט ער אפשיקן קיין פינסק אדער ווארשע, באטאנענדיק, אז די דאקטוירים פון די נאענטע שטעט ווייסן נישט בעסר פון אים.

פאר דער ערשטער וועלט מלחמה פלעגט מען פארן צו נפתלי דעם רופא אין האראדעץ היילן די ציין. ער האט זיך "אויסגעלערנט" ציין־דאקטאריי אין א פאר חדשים אין ווארשע.

ווען נפתלי דער רופא איז ארויסגעפארן קיין קאברין, און וויטקין איז אנגעקומען קיין האראדעץ, פלעגט מען פארן צו וויטקין'ען, וועלכער איז געווען א דיפלאמירטער ציין־דאקטאר. אזוי פלעגט מען פארן צו וויטקין'ען ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, ביז וואנען וויטקין איז ארויס־ געפארן פון האראדעץ.

ד"ר שאגאן, וועלכער האט זיך באזעצט אין אנטאר פאליע אין יאר 1927 האט זיך פארנומען מיט היילן ציין. כדי די פאציענטן זאלן האבן צו אים צוטרוי, אין פאל פון באזייטיקן קראנקע ציין, וואס האט פארלאנגט א שטארקע האנט, פלעגט ער זיך פלייסן אויסזען יונג און ענערגיש. דערפאר פלעגט ער זיך פלייסן אויסזען יונג און אויף שווארץ און אונטערשמייכלען צו די יונגע פאציענטנס. ד"ר שאגאן פלעגט זיין זייער אויפמערקזאם אויפן היגיענישן געביט, און ווען א פויער האט נישט אפגעווישט זיינע שטיוול און גלייך פונם גאס זיך ארויפגעועצט אויפן דענטיסטן־שטול, פלעגט ער נעמען מוסר׳ן. ער פלעגט זיין זייער שטרענג בשעת׳ן באהאנדלען דעם קראנקן צאן, און האט פארלאנגט געהארכזאמקייט. זיין מלאכה האט מרל נערני

כדי צו דערגענצן דאס בילד פון דער מעדיצינישער הילף אין אנטאפאליע פון יענע צייטן מוז מען אויך צוגעבן דעם אפטייקער וועזן. עס זענען געווען דריי קוואַלן פון רפראות פאר קראנקע. דער ערשטער קוואל — פון די פעלדשערס, וועלכע פלעגן אליין צוגרייטן פארשידענע רפואות פון גראזן און פון די דאקטוירים, וועלכע פלעגן באקומען גרייטע רפואות אלס פראבעס פון פארמאצעווטישע פאב־ריקן און שפעטער גרייטע רפואות פון דער "קאסא כאריך".

דער צווייטער קוואל איז געווען דער אפטייק, וועלכער איז געגרינדעט געווארן נאך אין 1900 יאר דורך ליפשיצן, אין גרינבערג'ס מויער אויפן מארק פלאץ. דעם אפטייק האט דאן געפירט דער פראוויזאר סעלעצקי. שפעטער ווען אין דעם מויער האט זיך געעפנט א פארגימנאזיע, אין יאהר 1912 האט דער אפטייק זיך איבערגעצויגן אין מאזוררסקעס שטוב. און אהין איז שפעטער געקומען דער פראוויזאר ניידיץ.

דער דריטער קוואל פאר ליפערן רפואות זענען געווען די אפטייק־סקלאדן. דער ערשטער האט געעפענט אזעלכן אפטייק־סקלאד משה־אהרן אזערניצקי, אין סירא־טא׳ס שטוב, און נאך זיין טויט האט געפירט דעם געשעפט זיין פרוי העניע. שפעטער האט הערשענהארן געעפענט א צווייטן אפטייק־סקלאד און אויך שטילערהייט געמאכט רפואות.

אזוי ארום איז 15 יאר נאך דער ערשטער וועלט מלחמה געווארן אנטאפאליע א קליינער מעדיצינישער צענטער פאר זיך און פאר דער ארומיקער באפעלקערונג, פארמאגנדיק א דיפלאמירטן דאקטאר, 2 גוטע פעלדשערס, עטלעכע קראנקען־שוועסטער (צווישן זיי פרוי וויסאצקי), א דיפלא־מירטע אקושערקע און עטלעכע "באבעס", א צאן־דאקטאר, אן אפטייק און עטלעכע אפטייק־סקלאדן, און שפעטער אויך א וועטערינאר דאקטאר, וועלכע האט זיך באזעצט אין גורין׳ס סאד.

אין די דרייסיקער יארן פון 20 טן יארהונדערט זענען געווען אויסזיכטן אז די מעדיצינישע הילף וועט זיך אין אנטאפאליע פארבעסערן, ווייל 4 אנטאפאליער יוגנטלעכע האבן געלערנט די קונסט פון היילן קראנקע.

איינער פון זיי, דער שרייבער פון די שורות, האט אין 1936 יאר געענדיקט זיין שטודיום אין פראנקרייך, און האט זיך צוריקגעקערט אין שטעטל. דער פראנצויזשער דיפ־לאם האט נאך נישט בארעכטיקט צו פראקטיצירן אין פוילן; מ׳האט געמוזט אדורכמאכן "נאסטריפיקאציע" אין ווילנע. נאכדעם, נאך א יאר ארבעט אין א בריסקער שפיטאל, האט ער אין יאר 1939 געעפנט א קאבינעט אין אנטאפאליע.

אין דער זעלבער צייט האבן פארגעזעצט זייער מעדיצין שטודיום רפאל וויינשטיין, זון פון ד״ר וויינשטיין, יוסף, זון פון ד״ר וויינשטיין, יוסף, זון פון ד״ר שאגאן, און אברהם שטערמאן, פון די פינסקער מארגעס, וועלכער איז אוועק זיך לערנען אין פראנקרייך. די אלע האבן געגעבן גוטע האפענונגען צו ווערן גוטע דאקטוירים.

עס איז אבער אויסגעבראכן די צווייטע וועלט מלחמה. דעם 1טן סעפטעמבער 1939, און געשעענישן האבן אנגע־ פאנגען זיך אנטוויקלען אין א גאנץ אנדער ריכטונג.

דאס שטודיום האט זיך צייטווייליק איבערגעריסן. איך האב באקומען א באפעל פון דער פוילישער מאכט צו גרינדן אין אנטאפאליע 4 פונקטן פון ערשטע הילף פאר פארווונדעטע זעלנער. אויפן 1-טן טאג פון קריג איז אין קאברין פארגעקומען א שווערער קאמפף ביים טייך מוכאוועץ, פונוואנען מען האט געבראכט צו אונדז מיט אטאמאבילן די ערשטע פארווונדעטע. ס'האט ניט גענומען לאנג און די רוסישע ארמיי האט אריינגעמארשירט.

ווען די געגנט איז פארנומען געווארן פון דער רוסישער מאכט, איז די מעדיצינישע הילף פארטיילט געווארן פאר דער גאנצער באפעלקערונג אן אפצאל. אין ליפשיצעס גרויסן הילצערנעם הויז איז געגרינדעט געווארן א פאליק־ ליניק. די פריוואטע קאבינעטן זענען מיט דער צייט געשלאסן געווארן, אין יאנקעוויצעס שטוב, וואס איז געשלאסן געווארן. אין יאנקעוויצעס שטוב, וואס איז

געווען סוף קאברינער מארגעס, איז געעפענט געווארן א שפיטאל. נאך צוויי הילצערנע הייזער זענען צו דעם צוועק איבערגעפירט און אויפגעשטעלט געווארן אויפן פלאץ, און עס האט זיך געשאפן דער ערשטער אנטאפאליער שפיטאל מיט 60 בעטן. אין שפיטאל זענען געווען אפטיילונגען פאר אינערלעכע, אקושארישע און אנשטעקנדע קראנק־ הייטן. אין דריי נאענטע דערפער זענען געעפענט געווארן פעלדשערסקע פונקטן. דער מעדיצינישער פערסאנאל פון אנטאפאליע האט זיך געביטן. ד"ר נארקין האט זיך צוריקגעקערט קיין פינסק, און יענקל דער רופא איז געשטארבן. פון מינסק זענען אנגעקומען אנדערע 2 דאק־טוירים, א סאניטארער אינספעקטאר, עטלעכע פעלדשערט טוירים, א סאניטארער אינספעקטאר, עטלעכע פעלדשערט טוירים, א סאניטארער אינספעקטאר, עטלעכע פעלדשערט טראטיווע מאכט (ראיזדראוואטדיעל) און איך האב פארנומען דעם פאסטן פון שפיטאל און פאליקליניק דירע־סטאר.

אין יוני 1941 האט זיך צופלאקערט א נייע מלחמה, און צו אונדזער גרויסן אומגליק זענען אנגעקומען די דייטשי־שע רוצחים. אלעס ווערט צושטערט. זיי האבן דאך נישט געדארפט זארגן פארן געזונט־צושטאנד פון דער באפעל־קערונג, אומגעקערט — זייער לאזונג איז געווען פארניכטונג. די רוסישע מעדיקער זענען אנטלאפן. איך צוזאמען מיט ד"ר זונשיין פון בריסק, וועלכער האט זיך געפונען אין אנטאפאליע אלס פליט, זענען איינגעשפארט געווארן אין געטא. ראפא וויינשטיין און יוסף שאגאס האבן ניט באוויזן ענדיקן מעדיצין אין ווילנא און זענען אויך פארשפארט געווארן אין געטא.

ביי דער לעצטער אקציע, זענען אלע מעדיצינישע ארבעטער פון געטא: דער יונגער כמעט שוין ד"ר ויינ־ שטיין, ד"ר שאגאם, די אקושערקע וויינשטיין, דער אפטיי־ קער ניידיץ און אזערניצקע, קראנקען־שוועסטער וויסאצקי

דערמארדעט געווארן. די מעדיצינישע פונקטן אין די דערפער זענען געשלאסן געווארן. איך מיט מיין פרוי, אפטייקערין גיטל (פעלדשטיין) זענען אנטלאפן אין אונ־טער גרונד צו די פארטיזאנער און ביז יולי 1944 דורכ־געמאכט אין די וועלדער און בלאטעס פון אנטאפאליער וועוות

דעם 22־טן יולי 1944 האבן די רוסן צוריק פארנומען אנטאפאליע. איך האב ווידער באקומען די אויפגאבע צו ארגאניזירן די מעדיצינישע הילף אין אנטאפאליער ראיאן ארגאניזירן די מעדיצינישע הילף אין אנטאפאליער ראיאן — אבער ליידער, פאר וועמען? אנטאפאליע איז געבליבן אן יידן. אט גיי איך איבער די גאסן, צווישן די חורבוח מער קיין יידישע פאציענטן צו געבן מיין הילף. די אלע וועלכע האבן צוריק מיט 3 יאר געלעבט, געשטרעבט, געשאפן, און געוואקסן, עקזיסטירן נישט מער. איך שרייב רעצעפטן פאר נעמען פון די, וועלכע האבן זיכער געפרייט זיך ווען מען האט אומגעבראכט מיינע ברידער און שוועס־טער. אבער אלס ארצט קען איך דאך ניט אנדערש. איך מוז זען פאר זיך נאר א קראנקן.

אין 1945 פארלאזן מיר אונדוער שטעטל אנטאפאליע, וועלכע איז מער נישט קיין יידישע שטעטל. פרעמדע האבן אלעס גע'ירש'נט.

אין 1962 יאר האב איך זיך דערוווסט, אז אין אנטאפאר ליע וווינט נור איין יידישע משפחה. דער מארק פלאץ איז פוסט. דארט וואקסן בוימער. דער שפיטאל האט זיך אנטוויקלט און פארמאגט א כירורגישע אפטיילונג. די אמבולאטאריע און סאנסטאציע פונקציאנירן ווי פריער. אנטאפאליע איז געווארן א טיפישע ווייסרוסישע סאוועטי־שע שטעטל. און פאר דער אידישע אנטאפאליע זאגן מיר יתגדל ויתקדש!!!

איטע וואלינעץ־עלפאנשטיין

אנטאפאליער לאנרווירטן – ״מארגאווניקעס״

אנטאפאל איז בדרך כלל געווען א ארט, ווו די מערהייט פון דער יידישער באפעלקערונג האט זיך פארנומען מיט פראדוקטיווע ארבעטן. די וויכטיקסטע פון זיי איז געווען די לאנדווירטשאפט. בערך א הונדערט משפחות האבן געהאט אייגענע פעלדער און זיי אליין באארבעט. ספעציעל פלעגן זיי זיך איבערגעבן מיט עקספארטירן געזייערטע אוגערקעס אין פארשידענע שטעט פון פוילן.

דאס איז געווען ניט קיין לייכטע פרנסה. דער סעזאן פלעגט זיך אנהויבן באלד נאך פסח, ווען מען האט אנגער הייבן צוגרייטן די פעלדער. מען האט באדארפט צו אקערן

דעם באדן, מיסטיקן, פארטיילן אין בייטן און פארזייען. אין די פעלדער האט מען געמוזט אפהיטן פון מזיקים, ווי פויגלען א.א.וו. מען איז געווען שטארק אפהענגיק פון די וועטערן, ווייל די פעלדער האבן באדארפט באקומען אין דער מאס רעגן. איז די שפעטערדיקע מאנאטן האט מען באדארפט "יעטן" די פעלדער, ד.ה. ארויסרייסן די ווילדע גראזן, וועלכע האבן געשטערט צום וואקסן. ביז די אוגערקעס פלעגן וואקסן האט מען דערווייל זיך פארדי גומען מיטן צוגרייטן די פעסער צום "איינלייגן". צו דעם נומען מיטן צוגרייטן די פעסער פון הערינג וועלכע מען צוועק האבן געדינט די פעסער פון הערינג וועלכע מען

האט באדארפט לאנג ווייקן אין וואסער, בכדי עס זאל ארויסציען די זאלץ. בערך אין יוני האבן זיך שוין באוויזן די ערשטע אוגערקעס. דאן הויבט זיך אן די וויכטיקסטע ארבעט. דריי מאל א וואך פלעגט מען ארא־ פנעמען די אוגערקעס פון פעלד און ברענגען זיי אין זעק, אויסשיטן אויפן הויף און סארטירן אין עטלעכע קאטעגאריעס. נאך דעם האט מען זיי געדארפט וואשן און דאן זאלצן. די פעסער האט מען געלאזט אפן א גאנ־ צע נאכט, אז די אוגערקעס זאלן איינפאלן און דאן האט האט מען דערגאסן וואסער און פארמאכט הערמעטיש. איבערלאזנדיק עס אויף א פלאץ, ווו די זון קומט ניט צו. יעדן מאנאט פלעגט מען עפענען די פעסער און צוגיסן וואסער. יום־טובים צייט האט מען אראפגעלאזן די פעסער אין די קעלערס, כדי זיי זאלן געשיצט זיין פון די פרעסט. בערך חנוכה־צייט האבן זיך באוויזן די ערשטע אפנע־ מער. געקומען זענען זיי פון פארשידענע געגנט פון פוילן.

נאכן נעמען פראבן פלעגט די סחורה געטיילט ווערן אויף פארשידענע סארטן. ניט איינמאל האט פאסירט, אז די אוגערקעס זענען געווען ווייך און ניט געטויגט צום עקספארט. אין דעם פאל איז דער היזק געווען גרויס און די ארבעט פין זי גאנצן סעזאן האט זיך ניט אפגעצאלט. די יידן, וואס האבן זיך פארנומען מיט דעם צווייג פון פראדוקציע, האבן אויסגעארבעט זייער פרנסה, ווייל זיי האבן באקומען פון די פעלדער אויך אייגענע ברויט, קאר-טאפל, גרינסן א.א.וו. כמעט אין יעדער שטוב איז געווען א בהמה, א פערד, עופות, גענדז א.ד.ג. אין די ווינטער מאנא־טן האבן פיל זיך פארנומען מיט קארמענען גענדז אויף שמאלץ און פלייש און עס אפשיקן אין פארשידענע גענטן. אויך האט מען אויסגעארבעט ווורשטן און פארקו־יפט פעדערן און פוך.

אט אזוי האט געלעבט א באדייטנדער טייל פון אנטאד פאליער יידן.

א. אשראוו

אנטאפאליער בעלי־מלאכות

עס איז אן אנגענומענע זאך, אז אן ארבעטער איז אן עם־הארץ, ד.ה. א פראסטאק. ביי אונדז אין אנטאפאליע איז דער דאזיקער כלל ניט אויסגעהאלטן, ווי די ווייטערדיקע שורות וועגן אנטאפאליער בעלי־מלאכות וועלן דאס באווייזן, כ׳וועל אבער בעטן אנטשולדיקונג פון די וועלכע זענען ניט דערמאנט, פשוט מ׳איז מער ניט ווי א מענטש...

יקותיאל דער שמיד, וואס האט געהאט זיין קוזניע אונ־ טער ד״ר סאראטשינסקי׳ס גארטן, פלעגט שטיין ביי דער קאוואדלע מיטן לעדערנעם פארטוך, אויפן קאפ די יאר־ מולקע, די בארד שטויביק גרוי און אויסשמידן נוצליכע זאכן פאר הויז און פעלד. אויף אים האט מען געזאגט: בייטאג שפריצן פונקען פון זיין בלאזאק, ביינאכט שפרי־ צן פונקען אין בית־מדרש, פון זיין לערנען״.

הערשל דער שמיד (גרינמאן), א ייד א למדן און א חריף. ער האט די קוזניע אויפגעגעבן און זיך פערנומען מיט ערד ארבעט. איינער פון זיינע זין איז געווען רב אין האראדעץ.

יאסל דער שמיד (יאסל טאראקאניער) — בייטאג געשר מידט פערד, פאריכט פעלד מכשירים פאר די פויערים, און אין די אווענטן און אין די פארטאגס געווען אריינגעטאן אין מוסר־ספרים, געווען א גרויסער מכניס־אורח.

אביגדור דער מוליער, (יאסל דעם מוליער'ס זון) פלעגט דעם גאנצן ווינטער זיצן אין פריצישן בית־מדרש ביי דער גמרא. זיין בכור יואל לייב האט חתונה געהאט און איז

געבליבן אין שטאט. אויף אים האט מען געזאגט אז ער איז דער בעסטער העברייער אין שטאט. געווען פון די ערשטע ציונים אין שטעטל, זיך באזעצט אין ארץ־ישראל, נאכער עמיגרירט קיין אמעריקע. געשטארבן אין ניו־יארק אין 1930.

מרדכי חיים דער מוליער, א חסיד, א תלמיד חכם. איך געדענק דעם שטילן באשיידענעם ייד, דער חכם אין חסיד דים־שטיבל, און ביי דער ארבעט צווישן פראסטן עולם. אומעטום שווייגט ער. האט אבער עמיצער א פראבלעם, פארטרויט ער זיך פאר מרדכי חיימען.

שלום דער מוליער (גארפינקל), וועגן אים קען מען אנשרייבן א גרעסערע אפהאנדלונג. איך וועל בלויז אנווארפן איניגע שטריכן: ערשטנס איז ער געווען א קינסטלער אין זיין פאך. אפילו זיינע קאלעגן מוליערעס, קאנקורענטן, האבן מודה געווען אז צו שלום־ס קאפ און הענט קענען זיי זיך ניט פארגלייכן. אגב האט ער אויך געקענט גאנץ משניות — אויסענווייניק.

מרדכי לייב דאווידטאן (שמעון דעם בלינדנ׳ס זון) א גוטער מוליער, זיך גענומען צו חזנות, שפעטער געווארן באוווסט צווישן די גוטע חזנים, איבערהויפט אין אמערי־קע, אונטערן נאמען חזן דייוויס.

משה לייזר קאשטשוק. ער איז געקומען צו דער קעלניע פון ישיבה און לערעריי, געווען א משכיל. א סאך גע־ לייענט און ליב געהאט צו דעבאטירן.

משה מוליער (מרדכי חיים־ס). פאר אים איז געווען אפן

אי דער אלטער ספר אי דער מאדערנער בוך. געפאלן ביי ביאלעסטאק אין ערשטן וועלט קריג, 1914.

יעקב שמואל שוקר:ף (אליהו דעם שמשרס זון) א מולר יער א משכיל. געווען באלעזן אין העברעיש און אין יידיש.

ברוך גארפינקל (שלים דעם מוליער־ס זון) גאר פרי גענומען שלינגען ביכער, געהאט א נייגונג צו שרייבן גראמען. ליב געהאט צו דעקלאמירן רוסישע שרייבער, זיך גענומען צו צייכענען, היינט איז ער אנערקענטער ארטיסט אין בוענאס איירעס, ארגענטינע.

אהרן יאסל דעו קאטליאר (פאניטש). געקענט לערנען אורץ אגוטער בעל־מלאכה.

חיים זלמן דער קאטליאר (פוטערמאן) געווען דער בעס־ טער בעל־מלאכה צווישן זיינע ברידער. זיין ספעציאליטעט איז געווען אויפצושטעלן דעם מעכאניזם פון ברייזער. ער איז געווען שטיל און באשיידן. אט דעם ידן דעם שטילן מיט דעם גילדענעם הארץ, קרוב צו אכציק, האבן די דייטשן, — אים מיט זיין פרוי די שיינע פעשקע — אומגע־ בראכט אין דער ערשטער הריגה פון אנטאפאליע.

בעריל נאוויק דער קאטליאר, א קינסטלער אין זיין פאך. געווען א יודע־ספר, געהאט א נייגונג צו נגינה און געווען א שיינער בעל־תפילה.

ישעיה מאיר (שמואל סופר־ס זון) ער איז אויך געווען פון די אינטעלגענטע בעלי.מלאכות פון דעם קאטליאר פאך.

משה לייב דער קאטליאר (שפעטער משה לייב דער בעדער) געווען א גוטער בעל־מלאכה און געקענט גוט לערנען.

פאלק נאוויק דער קאטל־אר (דוד הערש דעם מלמד'ס זון). אלס בעל־מלאכה האט מען אים געמעגט פארגלייכן מיט די אנטיק גאלדשמידן. ער האט מנדב געווען צום "בית־ הכנסת לזכר קדושי אנטאפאליע" אין תל־אביב א אייגען־ געמאכטן כתר, אין ווערט פון ארום טויזנט דאלאר. נדבור פון דעם מאן קען מען נאך היינט געפונען אין שיקאגא, אין פארשיידענע בתי־תפילה.

לייזער דער איינבינדער, אדער ווי מען האט אים גערופן לייזער דער שמש. ער איז געווען דער איינציקער אין שטעטל אין זיין פאך. ער איז אויך געווען א גוטער פאפיר־היינגער. ער האט אויך געקענט לערנען.

אריה יווּפּס (אסיפאוויטש), א טשימבער, איינער אין דעם פאך. זיינע אויסגעארבעטע פעלכלעך האבן געהאט א שם אין גאנצן געגענט. דער ייד האט געהאט א אייגעני שאפט וואס לא כל אדם זוכה: ער איז געווען א מומחה אריינשטעלן גלידער ווען זיי האבן זיך ארויסגעגליטשט פון זייערע שלעסער, סיי ביי מענטשן, און להבדיל ביי שטומע באשעפענישן. מען האט געזאגט דאס דער דאקטאר פלעגט אין אזעלכע פאלן שיקן דעם פאציענט צו פלעגט איז געווען ביי אים א דבר־מצוה.

אברהם יצחק דער סמאליאר(פאסטאל), געקענט האב אברהם אבר אין דער איז שוין געווען א זקן, אבער נאך ביים איך אים ווען ער איז שוין געווען א

ווארשטאט, געווען א גרויסער מייסטער: דער בעסטער סטאליאר אין שטאט. זיין מייסטעטיש אויסזען האט אים געגעבן חשיבות, געקענט פיין לערנען.

גדליה גארפינקל (גדליה דער שמש). אין דער יוגענט איז ער געווען א סטאליער. געהאט פעאיקייטן אלס א מעכאניק. ער האט פארלארן אלע פינגער פון זיין רעכ־מער האנט ווען ער האט געוואלט ווייזן אז ער קען אויפ־רייסן שטיינער מיט דינאמיט. דאך האט מען גדליה־ן גענוצט אין שטאט צו אלע מעכאניזמען וועלכע זענען קאליע געווארן. קיין געלט האט ער פאר די אלע אפעראציעס ניט גערעכנט. זיין פרנסה האט ער געצויגן פון פאלגענדע פראפעסיעס: שמש, בעל־קורא, בעל־תפילה. מלמד פון חומש מיט תנ״ך, און א מצבה קריצער.

יהושע ווארשא (שמואל ווארשאווטשיקס) דער סטאר יהושע ווארשא (שמואל בחור־ל, וואס איז שוין א ליער, דער אמאל סמאגלער בחור־ל, וואס איז שוין א עלטער־זיידע ביז 120, אין תל-אביב, ווערט אנערקענט אלס איינער פון די בעסטע מייסטערס דארט.

לייזער אליה נאוויק בויער (דוד משה־קעס) ער איז איינער פון די בויערס וואס האט געקענט אריינקוקן אין א ספר. געווען א פיינער בעל־תפילה.

הערשל פאמעראנעץ, א בעל־עגלה (יעקב מאיר דעם בעל־עגלה־ס טאטע). אויף אים האט ר' הערש געזאגט: "קיינער איז ניט אזוי קלאר אין מדרש ווי ער". און ער פלעגט טאקע זאגן מדרש פאר צו הערער.

הערש בער דער שטעפער (לייזער דעם הוטעווער'ס). ער איז אויך אריין אין דער קאטעגאריע פון די לומדים אין שטאט.

אריה דער שטעפער (שקאלניק). הענט האט ער געהאט קינסטלערישע, אן ערשט קלאסיקער העברייער, און א תלמודיסט.

יעקב ווארשע (שלמה דעם מאליער'ס). געלערינט אין ביאליסטאקער קינסטלערישע שולע, באקומען דעם טיטול מאליער. גוט באלעזן אין דריי שפראכן: יידיש, העברעאיש און רוסיש. אין אמעריקע זיך פערנומען מיט שילדן מאלעריי, געדרוקט זיינע איבערלעבונגן אין "מארגן זשורנאל" אונטערן נאמען "אין א רוסישן קאנ" צענטראציע לאגער".

יהושע ווארשע (שלמה דעם מאליערס). אונטער דער ווירקונג פון "בונד" איז אנטלאפן פון דער ישיבה, פאר־ ווארפן די גמרא און זיך גענומען צום פענזל.

אברהם ווארשע (שלמה דעם מאליערס). א געבוירענער מאליער. גלייך פון חדר־ארויס איז ער שוין געווען א פולשטענדיקער בעל־מלאכה. אין אמעריקע האט ער זיך פארנומען מיט הויז מאלעריי. זיין בוך "יארן פון פייער און בלוט" באשטעטיקט אז ער איז א קרעפטיקער דער־ציילער. ער איז אויך א גוטער שאך־שפילער, געווונען א מעדאל אין א געוויסן שאך־קלוב. אויסער דעם שרייבט ער פאעמעס וועלכע זענען אנגענעם צו לעזן.

חיים אסיף

די "באבע" אסתר חיה

די באבע אסתר חיה

די שולד איז ניט געווען ווייל ס׳איז ניטא קיין שפיטאל. א דאקטאר, הילף אין דער צייט, נאר געוויס זענען דא זינד אין שטעטל. מ'פלעגט נאכזיכן און שטענדיק האט מען געפונען, אויף וואס ווארפן די שולד. די לעצטע יארן האט די באבע אסתר־חיה געוווינט ביי אונדו אין הויז. זייער ווינציג געגאנגען צו געווינערינס. אין דער צייט איז שוין געקומען אין שטאט א אקושערקע. זי האט זיך שוין פארנומען מיט מצוות. געטיילט פיל צדקה. און איר פושקע פון קק"ל איז געווען שטענדיק פול. זי פלעגט זיין גליקלעך, ווען איך פלעג איר דערציילן פון אינדזער הייליקער לאנד ישראל. פון די יידן וועלכע לעבן דארט. פון די חלוצים וועלכע בויען דאס לאנד. פון אוגדזער הייליקער שטאט ירושלים. פון צייט צו צייט פארליינען פון שלום עליכם׳ם ווערק, די דריי מתנות פון י. ל. פרץ, און איך האב געווונען ביי איר דעם פולסטן צוטרוי, און זי האט מיר אריינגעפירט אין אירע סודות און איך זאל זיין דער שרייבער פון איר צוואה.

געווינערינס זענען געגאנגען פון דער וועלט פאר דער

נאך 120 יאר זאל מען איר מיט געבן דעם קנויל פאדעם מיט די קנעפלעך. ביי יעדן קינד, וואס זי האט געבראכט אויף דער וועלט האט זי געמאכט א קניפל. איך האב געוואלט איבערציילן וויפיל פארמאגט דער קנויל קניפן, האט זי מיר ניט דערלויבט, חס וחלילה ס'זאל ניט הערשן קיין עין־הרע. מיטגעבן דאס פעקל קבלות פון תרומות, פאר ישיבות, בתי יתומים, הכנסת כלה, קק"ל, קרן היד מעות חיטין א. א. וו.

און מיט ציטערדיקע הענט און טרערן אין די אויגן האט זי אויפגעהויבן דאס זעקעלע זאמד, די ערד פון אונדזער הייליקע לאנד, וועלכעס זי האט ווי דעם גרעסטן אוצר שוין צענדליקער יארן, אויסבעטן איר קבר, מיט דער ערד.

אין טיפן עלטער, איינזאם און עלנד, אירע אייגענע קינדער און אייניקלעך צושפרייט אין אמעריקא אזן ענגלאנד, איז זי באגלייט געווארן דורך דער גאנצער באפעלקערונג אין איר לעצטן וועג.

און די צוואה איז פאלקאם אויסגעפירט געווארן.

די באבע, וועלכער איך האב געקענט. האט געבראכט א העלפט פון אנטאפאליער איינוווינער אויף דער וועלט. און צווישן זיי אויך דעם שרייבער פון די שורות.

א נידעריקע קלייניטשקע פרוי, מיט א שיין ליכטיקן שמייכלענדיקן געזיכט, ציכטיק געקליידעט. א געבלומ־
טער פארטוך ארומגעבונדן און א ב'נד שליסעלעך אויפ־
געהאנגען אויף א קופערנעם הענטל פון א צעבראכענער לעפל, אפגעשייערט און געבלישטשעט ווי גאלד. פאר־
שטעקט אין פארטוך. די פרויען פון אנטאַפּאַליע האבן געהאט צו דער באבע דעם גרעסטן רעספעקט אין צוטרוי, געוארן אז אלעס איז געגאנגען גלאט. אויב ניט האט געווארן אז אלעס איז געגאנגען גלאט. אויב ניט האט זי געהיסן ארויסרופן א דאקטאר פון קאברין אדער בריסק. און אויך דאן, ביז די הילף איז געקומען. און די מיטלען צו העלפן זענען געווען באגרענעצט, און פיל מיטלען צו העלפן זענען געווען באגרענעצט, און פיל

חיה בויער (קיב) מאנטרעאל, קאנאדא

פין מיין אמאליקער היים

(זכרתות)

אז איך הויב זיך אן דערמאנען פון מיינע קינדער יארן וויקלט זיך פאנאנדער די קינדערשע פארגאנגענהייט ווי א פילם, און איך זע אלע קינדערשע איבערלעבונגען אזוי דייטלעך ווי זיי זענען איינגעקריצט אין מיין נשמה. עס טראגט מיך אוועק צו מיין ליבער שטעטעלע אנטאפאליע, ווו איך האב די ערשטע טרעט געשטעלט און פיל חלומות געוועבט. איך זע און געדענק יעדעס געסעלע, יעדער סטעשקע, יעדעס הייזעלע, און פיל מענטשן זענען איינ־געקריצט אין מיין זכרון. דאס איז מיין רייכטום, וואס איך האב מיטגענומען מיט זיך אין יאר 1928, ווען איך האב זיך אויף אייביק געזעגנט מיט אנטאפאליע אפפארנ־דיק אלס יונג קינד צו מיין פאטער ר' יצחק ז'ל נאך קאנאדע.

פיל זכרונות אנטדעקן זיך ביי מיר און אט זע איך מיין טייערע באבע צירל ע׳ה. וועלכע האט פארנומען ביי אונדז דעם שענסטן כבוד אין הארצן. א פרוי מיט איד פולן גלויבן און איר שטענדיקן געראנגל פאר פרנסה. נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די באבע געבליבן איין אלמנה מיט 11 קינדער און מיט אונדז צוגעקומענע אייניקלעך. ווען איך בין אלט געווען 5 יאר זענען צוויי אירע טעכטער שבע און חייקע ע׳ה אוועק פון דער וועלט. מיין פאטער יצחק און מיין פעטער לייזער האט מען דאן מומע דבורה און גיטל זענען אפגעפארן נאך אמעריקע. מומע דבורה און גיטל זענען אפגעפארן נאך אמעריקע. מיין מומע העניה האט שוין דאן חתונה געהאט מיט ר׳ נחום וואלינעץ אין האראדעץ. געבליבן זענען מיר מיט דער באבען, מיינע מומעס צייטל, אסתר, גולדה, יאספע אין איר

מיין באבע צירל האט געשעפט איר חיונה פון פארקויפן פראדוקטן, וואס איז באשטאנען פון איין איינציקע שא־פע מיט עטלעכע פאליצעס און פון איר גרויסן גארטן, וואס זי אליין פלעגט באארבעטן און פארזייען פארשי־דענע גרינסן און אלערליי פרוכט בוימער, וואס מיין טא־טע ז'ל האט אליין מיט זיינע הענט געפלאנצט. באזונ־דערס האב איך ליב געהאט די פאפעראווע עפל, וואס איך האב געקענט אליין אלס קינד דערגרייכן צו זיי. די

באבע פלעגט מיר שיקן בלעטלעך פון דעם בוים אין באבע בריוו קיין מאנטרעאל.

מיין באבע האט מיט פארגעניגן צופרידנגעשטעלט אלע שכנים, און האט ליב געהאט זייער די פריילעכקייט, וואס האט שטענדיק געהערשט ביי איר אין הויז פון די שכנים ביי דעם וואלגערן די מצות. מיר קינדער זענען געווען צופרידן, וואס מען פלעגט אונדז מאכן ברוסטיכער און איפהענגען מיט א בענדל אויפן האלדז. נאכן ענדיקן באקן די מצה פלעגט מען זיך נעמען צו כשרן דאס הויז און מאכן פסחדיק. וויפל ארבעט האט מען אריינגעגעבן ארויסצוטראגן דאס ביסל ארעמקייט און דאס ריין מאכן, מיר קינדער האבן זיך פארנומען צו היטן דאס.

דעם לעצטן טאג ערב פסח פלעגט די גאנצע פאמיליע זיך פארקלייבן אין א ווינקל צו עסן די כל־חמיראניקעס, און דער באבעס בליק איז געווען אז עס זאל חלילה ניט אראפפאלן קיין ברעקל אויף דער ריינער פאל. מיר קינדער אין אנטאפאליע זענען געווען פארשיידן אזעלכע וואס זענען אויף יום־טוב געווען ניי באקליידעט און מיט נייע שיכלעך, און אזעלכע, וואס האבן פאר די קינדער איבערגענייט די קליידלעך און אפגעפוצט די שיכלעך, זיי זאלן אויסזען נייער. אבער דער קינדערשער יום־טוב ל'ג בעומר! מיר אלע קינדער פון דער תרבות שולע, אלע ל'ג בעומר! מיר אלע קינדער פון דער תרבות שולע, אלע פרי מיט א שטאלצקייט איבער אונדזערע אנטאפאליער גאסן און אין גורנס סאד.

יא, עס זענען דא פיל זכרונות, נאר איין זכרון.
וואס איז פארבליבן פון אונדוערע אלע טייערע,
פון אונדזער אלעמענס גרויסן אומגליק וואס היטלער
האט געבראכט און אומגעבראכט מיין ליבע מוטער רחל־
באשע, מיט מיינע פיר ברידערלעך, מיין טייערע באבע
צירל בויער, מיינע מומעס און פעטערס, העניה און נחום
וואלינעץ, צייטל און אבא קאנציפער, יאספע און יענקל
טורניאנסקי, מיט זייערע אלע טייערע קינדערלעך, וואס
וועלן פאר מיר און פאר אונדז אלע אנטאפאליער קיינ־
מאל ניט פארגעסן ווערן.

זאלן מיינע שורות דינען אלס קדיש נאך אלע מיינע טייערע.

קאפיטל פיר

חורבן און אומקום

פרופ׳ פ. טשערניאק

רי יארן 1939-44 אין אנטאפאל

דער סוף אוגוסט 1939 איז א הייסער. מיר הערן דעם דייטשן ראדיא דונערן: "פוילן דארף אפגעבן דעם קארי־דאר! מיר דארפן א וועג צו מזרח־פרוסיע! דאנציג מוז זיין דייטשיש! די דייטשן פון פוילן ווילן קיין דייטשלאנד!" א. א. וו.

די דיפלאמאטן מאטערן זיך; דער פוילישער אמבאסא־
דאר אין בערלין, ליפסקי, קלאפט אין טיר צו ריבענט־
ראפן, דעם אויסערן־מיניסטער, און וויל פארהאנדלונגען.
ריבענטראפ נעמט אים אויף שפעט דעם 31־טן אוגוסט
און ווייסט דאך אז מיט א פאר שעה פריער האט היטלער
געגעבן דעם באפעל פון אנהויבן דעם מארש קעגן פוילן.
וואס־זשע קען ליפסקי אויפטאן?

די מיליטער־לייט גרייטן זיך: רידו־סמיגלי זאגט אין פוילישן ראדיא. אז א קנעפל פון א פוילישן שינעל וועט ער ניט פארלירן. פון צווייטן זייט, פארמירן די היטלערישע גענעראלן די דיוויזיעס.

אין אנטאפאליע ווייסן ווייניק מענטשן וואס קומט פאר. מען איז דאך אזוי פארנומען מיט פרנסה, קינדער, שטוב, און כלל זאכן. געוויס וועט גאט העלפן. אנדערע ווייבער זענען פארזיכטיק און קויפן מער פראדוקטן. אין אפטייק קויפט מען אביסל וואלעריאנער טראפן, אספירין און ביטער־זאלץ — עס זאל זיין אין שטוב. אין די בתי־מדרשים דאווענט מען הייסער. די פוילישע "אינטעליגע־נץ" פון שטעטל איז דענערווירט. אנדערע ווערן מאבילי־זירט און פארן אפ.

עס איז 4.45 פארטאג דעם 1יטן סעפטעמבער 1939. אין גליוויץ־שלעזיען האבן כלוימערשט פוילישע זעלנער באפאלן די דייטשישע ראדיא־סטאנציע. אין אנדערע ערטער זענען פארגעקומען פלאנירטע דייטש־פוילישע אינצידענטן. היטלער "קען מער ניט דולדן די פוילישע

אגרעסיע". ער האט געגעבן דעם באפעל און די דיוויזיעס טרעטן אריבער דעם פוילישן גרענעץ. אין די מארגן־שטונדן האט דער ראדיא אין די אנטאפאליער הייזער געמאלדן וועגן דעם. מען איז פארגליווערט. מען הייסט מיר צוגרייטן סאניטארע הילפס־פונקטן אין שטעטל. אין "דאם־לודאווי" אויפן מארק איז דער הויפט־פונקט. מען זאמעלט מעדיצינישע מאטעריאל און מען גרייט זיך באהא־נדלען פארווונדעטע.

ביינאכט איז אין שטעטל פינסטער. די פענסטער זענען פארשלייערט, די שיין פון די לאמפן פארשטעלט. די גאסן זענען פוסט, נאר פאטרולן דרייען זיך ארום. עס איז מלחמה. מלחמה רעזשים אין אנטאפאליע.

אויף מארגן כאפט מען נייעס פון אלע זייטן, און מען כאפט פראדוקטן אין די קראמען. די פנים'ער זענען פאר־ זארגט. מאמע — טאטע באוויינען די אוועקגעגאנגענע קינדער, און פרויען — אוועקגעגאנגענע מענער. אנדערע זענען געבליבן שטעקן, ווייל די גאנצע מלוכה־אמטן זענען בליץ שנעל דעזארגאניזירט געווארן, און מיהאט זיך ניט געקענט רירן.

¥

מיר טרעטן ניט אפ פון ראדיא. וואס שווייגט רוסלאנד! וואס טוען די ענגלענדער, מיט וועלכע מען האט דא ניט לאנג געשלאסן אן אפמאך? פאר וואס זיצט מיט פארלייג־ טע הענט די שטענדיק פריינטלעכע פראנקרייך? אט האבן היינט, אויפן דריטן טאג פון קריג, זיך באוויזן די דייטשע עראפלאנען איבער אנטאפאליע. זיי האבן זיך אראפגעלאזן נידריקער ביי דער עלעקטראווניע, אונ־ טערן שטעטל. געזוכט וויכטיגעס און אוועק. מיר ליגן אין די צוגעגרייטע אקאפעס אויף די נאענטע פעלדער

און עס דאכט זיך. אז אט אט ווארפט דער עראפלאן אראפ א באמבע גענוי אויף דער אקאפע.

אויף איינעם פון די מארגענס, דעם 17טן סעפטעמבער.
ווערט לייכטער אויפן הארצן; דער ראדיא זאגט אן, אז
רוסלאנד איז אריין אין קריג, מיר ווארטן און האפן: אפשר
וועלן צו אונדז קומען די רוסן און ניט די דייטשן!! אז מען
וועט פוילן צערייסן איז דאך שוין קלאר — פארפאלן. די
אומגליקלעכע פוילן לעבט איבער א נייעם "ראזביור
פאלסקי" — פוילן צעטיילונג. מיר פילן מיט די פוילישע
פאטריאטן. ניט לאנג האבן זיי זיך געפרייט מיטן פרייען
פאטערלאנד. זיי צערייסט מען און מיט אונדז יידן
וואס וועט געשען?

¥

די רוסן גייען שנעל פאראויס. אויך די דייטשן פליען שנעל פאראויס. זיי לויפן קעגנאיבער און אנטאפאליע איז בווישן. דורכן ראדיא דערגייען צו אונדז נייעס פון אלע זייטן. די יידישע יוגנט האט פארלאזן די טאג־טעג־לעכע ארבעט און זיצט טאג און נאכט ביי די ראדיא־לעכע ארבעט און זיצט טאג און נאכט ביי די ראדיא־אפאראטן — זיי זענען די נייעס־געבער. און לויט זיי שוענען די רוסן שוין גאנץ נאענט. די דייטשן זענען אנגע־קומען פון דרום זייט און אוועק אויף בריסק — אוי און פויי צו אונדז! מיר, זענען אין זייערע הענט! זיי זענען שוין ביי קאברין.

אויף מארגן ווערט לייכטער: די יינגלעך האבן אויפגער כאפט א מעלדונג. אז די דייטשן טרעטן אפ ביז בריסק און צו אונדז וועלן פון מזרח קומען די רוסן. ווארט מען. און אנטאפאליע איז דערווייל געבליבן אן מאכט. מען זיצט אין די הייזער. אין די בתי־מדרשים, קראמען און ווארשטאטן מען דיסקוטירט, בעט גאט און מען האפט אויף בעסערס.

דעם 20"טן סעפטעמבער זענען די רוסן געקומען קיין אטנטאפאליע. זייער ארמיי ציט זיך ווייט און לאנג; מאשי־נען, מענטשן, געווער און פריינטלעכקייט. אלעס ווערט אקופירט — פוסטע פלעצער, גרעסערע הייזער, גערטענער. אין גורינס סאד, אויפן מארק, אויפן פלאץ קעגנאיבער דער "תרבות"־שולע, אויפן אלטן שול־הויף, אויף די זייטן פון שאסיי זוכן צייטווייליקע רוה־פלעצער פעכאטע, ארטי־לעריע, טאנקיסטן, סוויאזיסטן. עס זענען פאראן יידישע לעריע, טאנקיסטן, סוויאזיסטן. עס זענען פאראן יידישע אפיצירן: פאר אונדז, אמאליקע פוילישע בירגער, איז דאס אן אנגענעמע נייעס. די געקומענע האבן פעסטע באפעלן און רעדן ווייניק; זיי ארבעטן און ארגאניזירן זיך פלייסיק, אנטאפאליע ווערט רוסלאנד, ווייס — רוסלאנד.

עס איז פרילינג 1940 יאר. אנטאפאליע האט זיך פארענדערט, ווערנדיק א ראיאן־צענטער אנשטאט א קליינע גמינע. אנטאפאליע איז א אדמיניסטראטיווער צענ־ קליינע גמינע. אנטאפאליע איז א אדמיניסטראטיווער צענ־ טער פון א טייל ווייסרוסלאנד מיט א 40 טויזנט איינוווינער ארום זיך. די מאכט האט זיך באזעצט אין מארק. אין מאזורקעס שטוב זיצט דער פארטיי־סעקרעטאר. דעם אפטייק האט מען פון דארט אריבערגעטראגן אין יודל ליפשיצעס מויער. אין צווייטן זייט פונם מויער האט מען איינגעארדנט א ראדיא־צענטער. מ׳האט אים פארבינדן מען איינגעארדנט א ראדיא־צענטער. מ׳האט אים פארבינדן

מיט דראטן איבערן שטעטל צו די הייזער, ווו עס זענען איינגעשטעלט געווארן הער־אפאראטן. דער צענטער האט פונקציאנירט דעם גאנצן טאג און אין די הייזער האט מען געהערט די נייעס און די מוזיק פראגראמען. אין גרינבערג׳ס מויער האט זיך באזעצט די מיליציע. אין סיראטע׳ס מויער האט די מיליטערישע קאמיסיע רעגיסטרירט די יוגנט און מאביליזירט. אין קלארפיינ׳ס מויער האט זיך באזעצט די מלוכה־באנק און געפירט די פינאנסן פון דעם ראיאן. סאכאראוו׳ס שטוב איז געווארן א בית־דין מיט א פראקוראטור. פאלציוק׳ס מויער -- א האטעל פאר געקומענע "שישקעס" און שפעטער דער צענטער פון קאמסאמאל. די קראמען האט מען פארוואנדלט אין סקלאדעס פאר מיליטער און דער פארוואלטונג. אין אייניקע האט מען געעפנט געשע־ כטן פון דער רעגיר נג אדער קאאפעראטיוון מיט א קליי־ נעם אויסוואל פון סחורות. אין ליפשיצעס הילצערנער, לא־ נגער שטוב אויף דער פינסקער גאס האט מען איינגעארדנט א פאליקליניק. און אין דעם מויער איבער דער גאס האט זיך באזעצט דער ציווילער אמט פאר רעגיסטרירן חתונות. געבורטן און טויט־פאלן. אין וויסאצקי׳ס שטוב האט מען געשאפן א שוסטער־קאאפעראטיוו, אויף דער קאברינער גאס – א שניידער־קאאפעראטיוו. דער איספאלקאם האט זיך באזעצט אין דער געביידע פון דער אמאליקער גמינע. יים האבן פונקציאנירט 3 שולעס. דער "ענקאגעבע" האט ייד פארבאהאלטן אין שאגאן׳ס שטוב. מען האט צושפרייט א נעץ פון טעלעפאנען צווישן די אמטן און אלעס איז געווארן קאנטראלירט געפילעוועט, און געפירט אין ארדנונג.

עס זענען אנגעקומען פיל נייע קאלאניזאטארן פון ווייסרוסלאנד און רוסלאנד. דער סעקרעטאר פון פארטיי, סובאטין, האט פארנומען בערע לאנדאנ׳ס שטוב, אויף פינסקער גאס, און צוזאמען מיט פאסטושענקא, פון איספאר לקאם — געהערשט.

די יידן האבן געביטן זייערע פאכן. אנשטאט קרעמער און מעקלער געווארן באאמטע אדמיניסטראטארן, קאאר פעראטיוו־אדער ארטעל־מיטגלידער; דערצו פלעגט מען נאך צוהאנדלען אין דער זייט אביסל. מען האט געלעבט, געהערט רעדעס, געלייענט רוסישע צייטונגען, געהערט ראדיא, וואס דער ראדיא — צענטער פלעגט איבערגעבן. די יויגענט פלעגט גיין זען פילמען (עס איז אויך געווען א קינא). די עלטערע פלעגן גיין אין די בתי־מדרשים דאוו־נען. זייער צאל איז מיט דער צייט געווארן קלענער, ווייל ני "בעזבאזשניקעס" זענען ניט געשלאפן.

¥

דאס לעבן גייט ווייטער. קראנקע ווערט וואס ווייטער מער אין שטעטל. עס קאסט ניט קיין געלט זיך צו היילן, ווער עס וויל קומט אין פאליקליניק, פארשרייבט זיך, ווערט אונטערזוכט, באקומט א רעצעפט, גייט אין אפטייק און באקומט וואס ער דארף. אנדערע דארפן דאך שפיטאל, האט מען געמאכט אין אנטאפאליע א שפיטאל. סוף קאבר האט מען געמאכט אין אנטאפאליע א שפיטאל. סוף קאבר רינער גאס איז געשטאנען די שטוב פון אסאדניק יאנקער

וויץ. איין טאג האט מען מיר אהין געבראכט און געזאגט: עפן דא א שפיטאל! שפעטער מיט 2 וואכן זענען דא אויפגענומען געווארן דיא ערשטע קראנקע. פון א דארף האט מען אריבערגעפירט 2 הייזער, וועלכע האבן געהערט צו "קולאקעס" אין צוגעבויט אן אקושערסקע און אנש־טעקנדע אפטיילונגען. עס האט זיך געשאפן אן אנטאפא־ליער שפיטאל מיט 35 בעטן. ביז הונדערט קראנקע א־טאג פלעגט אויסקומען צו באהאנדלען אין פאליקליניק און שפיטאל. אנטאפאליע איז געווארן א מעדיצינישער און שפיטאל. אנטאפאליע איז געווארן א מעדיצינישער צענטער. מען האט מיר געשיקט צו הילף א מאסקווער יידישע טאכטער, און א באברויסקער פרוי דאקטוירים. עס האבן זיך כמעט אפגעשטעלט די פארעניש פון קראנקע קיין קאברין און פינסק.

¥

די רוסישע אקופאציע־מאכט האט פארארדענט "וואלן" אין אנטאפאליע. אין מאזורסקי׳ס שטוב האט די פארטיי אויסגעשטעלט א ליסטע פון קאנדידאטן און מען האט "געראטן" אלעמען צו שטימען פאר זיי.

אין א הערבסטיקן רעגנדיקן טאג זענען די אנטאפאר ליער בירגער געגאנגען צו די אורנעס און אריינגעוואר רפן אפגעדרוקטע צעטלעך מיט נעמען. עס האט זיך שפער טער אויפגעזאמעלט דער אזוי אויסדערוויילטער "סאוועט" אין דער הילצערנער פוילישער שולע אויף פינסקער גאס. עס איז געווען א גרויסער יום־טוב, מען האט די דעלעגאטן פארקויפט שאקאלאד, ווורשט און פאפיראסן. אזוי איז אויך געווען אין אנדערע ראיאנען. די דעלעגאטן האבן אויך געווען אין אנדערע ראיאנען. די דעלעגאטן האבן דאן באשלאסן: מיר ווילן א אינקארפאראציע מיט סאוויעט ווייס רוסלאנד.

דער אויבערשטער סאוועט אין מאסקווע האט אנגענומען די ביטע און באשלאסן, אז מיר ווערן צוגעטיילט לויט דער ביטע פון אונדזערע דעלעגאטן — צו ווייסרוסלאנד. מינסק ו'ערט אונדזער הויפט־שטאט. פון דארט קומען אן באפעלן און באאמטע, קאמיסארן און קאמסאמאלן. די נייע בעלי־בתים הויבן אן אויסרייניקן די אטמאספערע פון דער רעא־קציע, קולאקעס, אידעאלאגישע און עקאנאמישע געגנער. די אמאליקע פוילישע אסאדניקעס ווערן, צווישן אנדערע, ארויסגעפירט אין טיף רוסלאנד. ביינאכט מעלדעט זיך ארויסגעפירט אין טיף רוסלאנד. ביינאכט מעלדעט זיך מיליטער, הייסט זיך אנטון, איינפאקעווען נויטיקע זאכן און ארויפזעצן זיך אויף די מאשינען. מען פירט צו א זאמעל פונקט, מען שלאגט ניט, מען הרג׳ט ניט.

¥

א זוניקער יוני פרימארגן 1941 יאר. איך קלייב זיך אפרוען, אבער זיבן א זייגער קלאפט מען; יאסל דער שניידער איז דא, א צעטומעלטער. ער פרעגט: איר האט ניט געהערט 6 א זייגער דעם ראדיא? די דייטשן האבן באפאלן רוסלאנד. אויף דער בריסקער סטאנציע איז אנגעקומען א באן מיט קוילן־וואגאנעס פון דער דייטשער זייט, ווי יעדן טאג. עס האבן זיך געעפנט די פארפלאמבירטע וואגאנעס און עס זענען גאר ארויס־געשפרונגען דייטשע פולעמיאטשיקעס און גלייך אריין

אין קאמף. פיל רוסישע אפיצירן האבן, ווי גיוויינליך, די נאכט פון שבת אויף זונטאג פארבראכט אויף פארוויי־לונגען. אזוי פאררעטעריש באפאלן די פריש־געבאקענע פריינט, נאך דעם ריבענטראפ־מאלאטאוו׳ס אפמאך! די גזלנים קומען אהער. די עראפלאנען זייערע האבן פארטאג באמבארדירט חארקאוו, אדעס, האמעל, מינסק. עס האט זיך געשאפן א פאניק, וואס טוט מען?

כאטש מיר זענען געווען פארשלאסן אין ווייסרוסלאנד. זענען דאך צו אונדז דערגאנגען ידיעות פון מויל צום אויער וועגן די וואנדאלישע הערשער אויף יענער זייט בוג: רציחות, רדיפות, אלעס מיט דעם ענד ציל פון עקסטער רמינאציע. אביסל האט מען ניט געגלויבט, מען האט זיך געטרייסט, אז עס איז איבערטריבן. ווייל מען האט נאך געגלויבט, אז עס איז דאך צווישן מענטשן.

אנטאפאליער יידן האבן זיך געשטעלט אויף די פיס. מען האט אנגעהויבן לויפן.

יעדער איינער פארשטייט, אז מען דארף אנטלויפן, אבער וווהין? אין רוסלאנד? לאזן אלעס און לויפן! איז דאך איינער קראנק, דער צווייטער מיט קליינע קינדער, דערצו איז נישטא מיט וואס צו פארן. און וועט מען קאנען אזוי גיך גיין ווי דער דייטש גייט פארויס אויף זיינע מאשינען? מען וועט כאפן אויפן וועג און דאן וועט דאך זיין א געוויסער טויט, וואס טוט מען? וואס טוען אלע? וואס טוען די רוסן? וואס טוט די מאכט?

¥

אויפן אויפן 4 טעג שפעטער. אונפארגעסלעכע 4 וואגשאל האבן זיך געוועגן לעבן און טויט, שרעק און אנמאכט. באשלוסן און הילפלאזיקייט. די סאוויעטישע מאכט האט געווארפן אלעס, און אויף די געציילטע אוטומו־ בילן אוועקגעפארן צוזאגענדיק פייערלעך: מיר וועלן צו־ ריקקומען, האט ניט קיין מורא, מיר וועלן דעם דייטש באווייזן! ווילסטו־־פאר מיט אונדז, האבן זיי מיר געזאגט. אבער ווי קאן איך אננעמען זייער פארשלאג? וואס וועט זיין מיט מיינע נאענסטע? מיר האבן יעצט מק־ נא געווען די "קולאקעס". וועלכע מען האט מיט א צייט צוריק דעפארטירט אזוי באקוועם, צוגענומען הינטער דער וואלגא. יעצט זענען זיי געזיכערט מיט זייער לעבן, מיר בלייבן געבונדען מיט פאמיליע און פריינדשאפטס־קייטן, מיט מענטשלעכע געפילן און אינערליכע פאראנטווארט־ לעכקייט. וואס עס וועט זיין מיט זיי וועט אויך זיין מיט מיר! דאס איז געווען דער באשלוס פון א סך.

¥

די דייטשן זענען אריין אין אנטאפאליע. עס האט זיך געעפנט א נייע בלאט אין דער יידישער היסטאריע, וואס פארשעמט דעם נאמען מענטש. א תקופה פון ניט באגר רענעצטן פיין, פון אונגעהויערע ווילדקייט און פון געציי־לטע נסים, א דאנק וועלכע איך און בלויז זיבן אנדערע זענען געבליבן לעבן. קליינע שערבלעך פון גרויסע, הערלעכע בלומען־טעפ, וועלכע זענען צעבראכן געווארן. דער דייטשישער שטיוול האט צעטראטן אייראפע, געווארן. דער דייטשישער שטיוול האט צעטראטן אייראפע, ארויף אייף די שטעט און שטעטלעך, צווישן זיי אויך אויף

אונזער ליבער אנטאפאליע און פארניכטעט — אזויפיל פארניכטעט! פארגאסן אזוי פיל מענטשנס בלוט מיט אזא אומרעכט און גרויזאמקייט! צעטראטן מענטשנס ווערדע און גייסט! עס זענען געווען שווארצע, טונקעלער ווי שווארצע, יארן פון געשיכטע. וויי איז די מענטשן, וועלכע האבן איר געשאפן און נאך מער וויי איז די, וועלכע האבן איר דורכגעלעבט.

אין אנטאפאליע איז טויט שטיל. דער זייגער איז 2 נאכמיטאק: עס איז זוניק: עס האט זיך געענדיק די צווייטע "לאווקע" — כאפעריי פון די רוצחים. איך גיי ארויס שטילערהייט פון דער באהעלטענעש אין דער שטוב אויף דער זאניווער גאס, וווהין מען האט אונדז פארטריבן. פון דערווייטענס זע איך גייט אוועק א גרינער חזיר אויף 2 פיס. ער גייט דורך נעבן אפעלבוים׳ס שטוב. די טירן זענען אפן — די איינוווינער האט מען שוין אוועק־ גענומען. פון דער לינקער טיר פויזעט ארויס א קינד, א קליינס, א רוהיקס אויף אלע פיר. די מאמע האט איר ווייזט אויס פארבאהאלטן, און איר, דער מאמען, האט מען צוגענומען. דאס קליין קינד פויזעט און זוכט דער מוטער. דער באשטיוולטער חזיר מיט די טשוועקעס אויף די פאדעשוועס דערזעט דאס קינד. ער גייט צו און גיט איך קאן ... איך קאן הויב־אויף זיין שטיוול מיט טשוועקעס מער נישט קוקן. שפעטער האט מען פון דארט צוגענומען א הויפעלע מיט א צעקלאפטן קעפל צו קבורה. פארוואס האט א דונער ניט א קלאפ געגיבן דאן אין קאפפון דער

יוסף פרידמאן דעם שניידערס זון, אויך א שניידער, האט די פאליציי ארעסטירט מיטן אויסרייד, אז ער איז א קאמוניסט. אבער אלע האבן געוווסט, אז ס'איז פאלשר ער איז אונפארטייאיש. איז ער אנטלאפן פון דער פאליציי. די פאליציי האט געמאלדן, אז ער זאל זיך צוריקקערן אליין, אויב ניט וועט מען שיסן די גאנצע פאמיליע טאטא מאמע, פרוי און קינד־און נאך 10 אנדערע נכבדים פון אנטאפאליע. דערווייל האט מען אריינגעזעצט יאסלען ז"ל און דעם זון'ס פרוי. מען האט אויך געקליבן נאך 10 מעומשו.

דער "דעזערטיר" האט זיך געפונען אין דער געגענט. ביינאכט פלעגט ער זיך פארגנב'נען אהיים און מען האט אים דערציילט, וואס עס טוט זיך. קיינער האט אבער אים ניט ארויסגעגעבן, ווייל דאס וואלט געהייסן זיין זיכערער טויט. אלע האבן זיך פארגעשטעלט דעם ליידן פון דעם יונגן, שיינעם, געזונטן יונגן מאן. וואס פאר א אינערלעכן קאמפף האט ער געפירט! זאל ער זיך מעלדן צו זיי וועט מען אים פייניקן, זידלען און דערנאך שיסן, און א סוף צום יונגן לעבן. וועט ער זיך ניט מעלדן, וועלן אומ־קומען זיין ווייב און קינד, טאטע, מאמע און אפשר אויך נאך אנדערע.

ער האט זיך אזוי געפייניקט 48 שעה... און ווען עס האט זיך געענדיקט דער טערמין, איז ער אוועק צום האט זיך געענדיקט דער טערמין. פאסטערונעק און זיך איבערגעגעבן.

שיסט מיר און באפרייט יענע! — די מערדער האבן —

טאקע אזוי געטאן. זיי האבן גארניט אפגעשאצט די גבורה די העלדישקייט, די הויך־גייסטיקייט. זיי האבן זיך גאר ניט פארטראכט איבער דעם. זיי האבן אים ארויפד געועצט אויפן אויטא, אוועקגעפירט קיין קאברין און דארט ביים זייט פון דעם הויכן בריק איבערן מוכאוועץ — געשאסן. דארט אין זייער עקזעקוציע־פלאץ, ליגט ניט איינער. אין אונדזערע אויגן איז דער יונגער מענטש פאר־בליבן אלס א העלד — ערע זיין אנדענק!

עס איז די לעצטע "לאווקע". די געבליבענע עס איז די לעצטע "לאווקע". די געבליבענע שטיקלעך מענטשן זענען ארומגערינגעלט מיט א קייט פון מערדער און מאשין־געווער, וועלכע טשאטעווען פון יענער זייט צוים ארום קליינעם געטא. דער יודנראט אוז "אונדזער" פאליציי זענען שוין נישטא. נאך אייניקע מינוטן וועט מען אנהויבן אונדז אלעמען כאפן, שלעפן, איועקפירן אין די זאמדן אויף לינקס פון דעם שאסיי, וואס פירט צו פרישיכוואסט. דארט וועט מען הייסן זיך אויסטון און שיסן, א סוף צו אונדז אלעמען.

ווי בליצן פליען די געדאנקען. מיט א צייט צוריק, האט מיר געפירט צוריק אין געטא מיין טעמפער פאך "חבר" ניעסטערוק, א אוקראינער דאקטאר, וועלכן מען האט פון קאברין געבראכט צו אונדז, זיין א "שעף־ארצט" אין ראיאן. ער האט געדרשנט און געטרייסט: פאנאציקו, וואס קען מען טון? עס איז אויפגעשטאנען א פראקורא־טאר אויף אייך, ער הייסט היטלער. ער האט ארויסגעגעבן א ווערדיקט פון טויט־שטראף אן אפעלאציע אויף אלע איידן. הייסט דאס, אז מען קאן ניט אפעלירן? ווארט אין צעלע אויף דיין עקזעקוציע. איין געדאנק פרעגט: איז שוין טאקע געקומען דער סוף? א צווייטער געדאנק ענטפערט: וואס פאר א משפט, וואס פאר א ווערדיקט, אויף וועלכן סמך, מיט וועלכע רעכט; פארוואס, געוואלד, פארוואס?! עס קריסטאליזירן און פארמירן זיך פעסטע באשלוסן: ניט לאזן זיך! זיך ראטעווען ביי אלע אומשטער נדו!

דער פריוואטער סך הכל פון אונדזער משפחה איז פאלגדענדער: דאס אייגן קינד, דאס טעכטערל פון 10 מאנאטן, האבן מיר מיט א מאנאט צוריק אונטער־געווארפן א "מתנה" דער קריסטן ווערא אכריץ: ביידע מיינע שוועסטער: ראדיע און פעשקע מיט איר מאן און די צוויי גאלדענע קינדער רחל'ע און יודל'ע ז"ל האבן די רוצחים שוין פריער פארטיליקט. מיין מוטער שפרה ז"ל האט אונדז ביז יעצט געלונגען אויסבאהאלטן אלע מאל אין א אנדערן קעלער. ביי מיין פרוי איז נאך איר מוטער צביה און איר ברודער אברהם'צע געלעבט. דאם איז אלעס. און יעצט? עס איז אברהם'צע געלעבט. דאם איז אלעס. און יעצט? עס איז די ימים נוראים, און אין הימל האט מען שוין פארציי־ די ימים נוראים, און אין הימל האט מען שוין פארציי־ כענט אונזער פסק־דין. די רעשטלעך מענטשן האבן זיך גיך אנגעטון און לויפן ארום ווי די שאטענס, ווי געכאפטע פייגעל אדער מיין.

שטיל, שטום, פארטעמפט, רעזיגנירט, צעטומלט, בלייך און טרוקן. א מישמאש פון געפילן, וועלכע עס איז שווער און טרוקן. א מישמאש פון געפילן, וועלכע איז שווער צו באשרייבן און שווער צו פארשטיין ווייל זיי זענען צו באשרייבן און שווער צו

געשאפן געווארן ביי מענטשן אין חיות'שע באדינגונגען. עס פאלן קורצע זיפצן — וואס ט'ט מען? ווו באהאלט מען זיך? יידן ראטעוועט זיך!!!

איך גיב א קוק אויף די געבליבענע טייערע. אברהם׳ציק איז נעלם געווארן. צביה איז אוועק צו יאסל סיראטע׳ס פאטאייניק און געזעגענט זיך מיט טיפן טרויער אין די אויגן. איך נעם דער מאמע׳ן און מיין פרוי... "קומט מיר וועלן פראבירן אוועק". מיר גייען אריין אין דער שטיבע־ לע, וואס איר פענסטער גייט ארויס אויף דער גוי'עשער גאס. א לעצטן קוק אין די טיף, ליבע, געטרייע, איבערגע־ געבענע, אן גרענעץ און פארטרויערטע אן סוף אויגן פון דער מאמע ז"ל... איך שפרינג דורכן פענסטער. מיין פרוי ציט מיר צוריק. ווייל זי האט דערזען דורכן נעפל, אז פון יענער זייט שטייט א דייטש, אבער שוין שפעט. איך שטעל זיך אויפן באדן פון די גויים. אזא חוצפה! עס גייט טאקע ארויס קעגן מיר א ארויסגעשטרעקטע דייטשע ביקס מיט א שארפן שפיז און איך דערהער - "האלט"!. א ווונדער, ניט דערשטאכן, ניט דערשאסן? ער נעמט מיר. דער טעמפער דייטש האט א באפעל צו שיסן אויב עמיצער וועט שפרינגען פון דעם געטא. די קאפ טראכט ניט. דאס הארץ צאפעלט; שוין צעריסן, די מאמע און פרוי זענען געבליבן דארט. זיי וועלן דאך ניט שפרינגען, רוייל זיי האבן דאך געזען, אז דער דייטש האט מיר צוגע־ נומען און זיכער אז עס איז שוין "נאך אים, עס איז שוין זיין סוף", וואס וועלן זיי טאן? און וואס וועט זיין מיט מיר? איך באשלים ווייטער, כל זמן זיי האבן ניט ארויסגעריסן מיין לעבן, זיך ניט אונטערגעבן!

¥

דער 16־טער אקטאבער 1942. איך ליג אויף דער "סט־ אראנע" פון אפגעשניטענעם קארן אין שייער פון דעם איוואן, וואס זיין שטיבל איז די לעצטע פון אנטאפאליע אויפן וועג צו פרישיכוואסט, לינקס פון שאסיי. מיט א פאר וואכן צוריק האב איך געראטעוועט פון טויט דער בעל־הבית׳טע פון שטוב. דאן האב איך אינמיטן נאכט מיט איר מאן וועלכער איז געקימען צולויפן בעטן רחמים און מיט גיטלען די געטא פארלאזן בכדי צו קומען 🔝 זייער שטיבל, איינשטעלנדיק דערביי דאס לעבן. ווען די דייטשן כאפן אונדו איז א טויט צו אונדו. אט די זעלבע גויע געפינט מיר אין שייער, יענעם פארטאג ווען זי איז געקומען מעלקן די בהמה, וועלכע איז געשטאנען אין צוו־ ייטן זייט. צוערשט האט זי זיך דערשראקן ווי פאר א "שלעכטן גייסט און שפעטער ארויסגערופן איר מאן, איוו אן. זיי האבן מיר ארויפגעפירט אויבן און באהאלטן. זיי האבן מיר געבראכט א מאנטל זיך צודעקן, ווייל איך בין געווען נאס פון רעגן און געציטערט פון קעלט. נאכער האבן זיי מיר געבראכט ווארעמע מילך און בלינצעס. די זון האט זיך אויפגעהויבן, איך לעב נאך הייסט עס,

די זון האט זיך אויפגעהויבן, איך לעב נאך הייטס עס, צווישן די סנאפעס תבואה. א האלבן טאג האט די קאפ גארניט געטראכט, געווען פארטעמפט. נאר אינסטינקט די אינערציע האט געארבייט. איך האב זיך געטוליעט ווי

א הונט אין די לאטעס, כדי זיך דערווארעמען. ביסלער כווייז האט דער געדאנק אנגעהויבן רעאגירן.

-- איך זע פאר זיך ווי יעצט; דער דייטש באפעלט פאראוס"! און איך גיי. ער ברענגט מיר צו א גרופע. מענטשן" (אנטשולדיקט פארן אויסדרוק): אין דער גרופע... זענען געווען 1)דער דייטש, דער לאנדווירטסמאן. 2 דער שעף פון דער פאליציי און 3) זייער הונט – דער בירגערמייסטער פון אנטאפאליע, דער אמאליקער בריוו־ טרעגער כראמינסקי, דער פאליאק און פאלקס־דויטש, דער מערדער פון אונדוערע טייערסטע, דער פארגאסענער מיטן בלוט פון זיינע קרבנות, וועלכע ער האט מיט זיינע אייגע־ נע הענט געשאסן. איך זע זיין טייוולשן פנים מיטן שפיציקן נעזל און פארגליווערטע אויגן מיט דער האנט אויפן - רעוואלווער אין דער זייט. זיין חזירשער מויל גיט אזאג "זאבראטש גא"! נעמט אים צו! און 2 גראנאטאווע פאליי ציאנטן כאפן מיר און פירן אין סיראטע׳ס מויער ווו עס האט זיך געפונען דער פאסטערונעק. דארט זענען שוין דא נאך 4 אנדערע געכאפטע. שפעטער מיט עטלעכע מינוט ברענגט מען אויך דער אקושערקע וויינשטיין און נאך 3 בחורים. מען האט נאך ניט געשאסן, עס איז נאך צו פריה. מען האט צוגענומען ביי אלעמען אלעס וואס מען האט געהייסן די קעשענעס און מען האט געהייסן זיצן אויפן פאל. דער אורטייל איז קלאר.

דער מח טראכט נאר איין ריכטונג. ווו נעמט מען אזא כח מ'זאל קאנען זיי דערלאנגען אזא קלאפ, אז אלעס זאל זיך צעברעכן און מען זאל קאנען באפרייען אט יענע, וועלכע לויפן יעצט ארום הינטערן פארקאן און זוכן פארשיידענע לעכער זיך צו באהאלטן. דאס הארץ איז פול מיט שנאה צו די רוצחים, פול מיט ווייטאק און א דאגה — ווי לאנג וועט דאס נאך קלאפן?

אט שטעל איך מיר נאך פאר מיינע אויגן דעם דייטש מיטן אויסגעשטרעקטן רעוואלווער. וועלכער פירט מיר ארויס ארום 8 אין דער פרי פון פאסטערונעק, יעדע סעקונדע קאן ער א דרוק געבן אויפן צינגל און מיך דורכלעכערן, איך גיי שטילערהייט. ער פירט מיר צוריק אין געטא צום זאמל־פלאץ.

אויף אלע פיר. שנעל ווי א קאץ גיב איך א לויף ווען דער פוליעמיאטציק, וועלכער היט אונדו גיט זיך א בייג איין, כדי צו פארויכערן א פאפיראס. עס קלאפט נאך אפילו יעצט דאס הארץ, ווען איך דערמאן מיר אין דעם באשלוס, וועלכן איך האב בליץ שנעל אנגענומען און אויסגעפירט. איך לויף צו אייזענבערג׳ס שטאל. אט זעט מיר פונדערווייטענס דער אלטער שעף פון דער דייטשער זיך ניט זעענדיק. כ׳האב ניט קיין מורא פאר אים. איך דערמאן זיך, אז נאך דער צווייטער "לאווקע", ווען ער איז געשטאנען ביים ברונעם נעבן מארקיטערס הויז אין געטא, האט ער געקוקט טיף אריין און געזאגט צו מיר שטילערהייד מיט א זיפץ, ווען איך בין צוגעגאנגען צום ברונעם "וועלך איין עלענד"! זיין קול האט געציטער רט און איך האב געמינט, אז טרערען וועלן זיך שטעלן.

דאס איז געווען דער איינציקער, אמת'ער צער. וועלכן איך האב געפילט ביי א דייטש פון יענע צייטן.

אט ליג איך אין איזענבערגס שטאל אויף די ווישקעס. איך ריר זיך ניט. ווער פילט ווייטאקן, הונגער. דורשט? איך האב זיך צוגעדעקט מיט פארפוילטע היי און ווארט. עס ווערט נאכט און איך מוז די נאכט אויסנוצן. איך גליטש זיך אראפ פון די ווישקעס און הויב אן בלאנדזשען צווישן די פינסטערע שטומע הייזער אין געטא. איך הער נאך יעצט פון איין זייט די טויטע שטילקייט פון דעם געטא און פון דער צווייטער זייט די שטימען פון די געטא און פון דער צווייטער זייט די שטימען פון דע פאטראלן ויעלכע גייען ארום געטא. שיסן אין דער לופט פון צייט צו צייט. זיי היטן מען זאל ניט אנטלויפן.

איך האב זיך אדורכגעגנבהיט צווישן פאלציוק׳ס און סיראטע'ס שטוב, און איך קריך אויפן בויך איבערן מארק. עס קאפעט א קליינער רעגן, עס איז פינסטער. איך בין שוין אין דער זאניוויער גאס. אין פלוצים אין דער פינסטערניש ווידער א ביקס אנטקעגן און א באפעל: "סטאי, קטא אידושע!?" איך דערקען דעם קול פון דעם פאליציאנט קאסטיא, איך קאן אים גוט. איך פלעג דאך אים געבן א רייצנדע זאלב צו דער ווזנד אייפן גראבן פינגער, ער זאל ניט קאנען אנטאן שיך און זיין באפרייט פון די אבלאויעס. קאסטיא ווייזט אויס געדענקט דאס אויך, ער איז דאַנקבאר אין לאזט מיר דורכגיין. אזוי בין איך דער־ גאנגען ביז איוואנס שטאל. דער קערפער ציטערט יעצט שוין ניט פון קעלט נור פון אויפרעגונג. פון אומגעדולד, פון פארדרוס. וואס איז מיט די אנדערע! וואס איז מיט דער מאמע, גיטל, דאס קינד? ווו זענען זיי די אַלע 300 געבליבענע? א טייל האב איך דאך געזען. אז מען האט אוֹעקגעפירט. איוואן קלעטערט צו מיר נאכמיטאק און דערציילט, אז אין געטא איז ניט גוט. ער ברענגט מיר א דייטשע בלאט און מיט ווייטאק לייען איך, וועגן זייערע זיגן אויפן פראנט. עס קומט די נאכט, אבער ווער קען שלאפן!

אזוי האט זיך אנגעהויבן א קאפיטל פון אונטערערדישן לעבז.

אפריל 1943. איך מיט מיין פרוי וועלכע האט זיך אויפן דריטן טאג אויך ארויסבאקומען פון געטא און איז געקומען ביינאכט צום זעלבן שייער פון דעם איוואן און מיר האבן זיך דא געטראפן. געפינען זיך יעצט ביידע אונטערן פאל פון א שטוב ניט ווייט פון דער באן־ליניע, צווישן אנטאר פאליע און פרישיכוואסט. עס קומט אן פלוצים א באפעל אראפנעמען די שטוב צוליב זיכערהייט צוועקן. וואס טוט מען מיט די צוויי אונטערערד־איינוווינער, טראכטן אונ־ זערע באהאלטער? ארויסלאזן — וועט מען זיי כאפן און די דאקטאראווע וועט אויסזאגן ווו זי איז געווען, ווייל זי וועט ניט אויסהאלטן קיין קלעפ. איך הער די באראטונגען אויבן — לסוף באשליסט מען דארט: מ׳דארף זיי שיסן אדער פארסם׳ען. אבער: קיין סם קריגט מען ניט און שיסן וויל ניט דער באקאנטער, וועלכער האט געווער. איך גרייט צו א אלטן אייזן און מאך צו א שלאס צום טיר. איך וועל זיך ניט איבער געבן, איך וועל קעמפן!

עס האט זיך געפונען א אויסוועג. ארצישעווסקי האט זיך דערוווסט, אז ד"ר טשערניאק מיט זיין פרוי לעבן אין מען דארף זיי צונעמען. ער איז אין איינעם אפרייטאק געקומען, און מיר זענען ארויס צו אים. דער זיידענער מענטש, דער פוילישער פאטריאט, האט זיך צעוויינט, דערזעענדיק די רעשטלעך פון א שטעטל יידן! מיר זענען אריבער צו אים.

¥

אונדוער אדרעס אנהייבנדיק פון סוף אפריל 1943: אנטאפאליע,קאברינער גאס נומער 10, די ווישקעס פון ארצישעווסקיס שטאל. מיר זענען פארגראבן אין די היי, נאענט צו די שציט־ברעטער. דארט איז געווען א שפאלט. וועלכער האט אונדו געדינט אלס פענסטער. 3 מאל אין טאג עפענען זיך ברייט די טויערן פון שטאל. די "גאספאסיע״, א גוטע, פשוטע, הארציקי דארפס־שיקסע אין מיטעלע יארן, גייט מיטן עמער געבן עסן דעם לעבעדיקן אינווער נטאר פון דעם שטאל: א פאר חזירים, א בהמה, הינער מיט א האן, א פערד און ד״ר צערניאק מיט דער אפטיי־ קערקע גיטל. פאר דיא לעצטע האט זי אין עמער באהאלטן כלים מיט שפייז פאר מענטשן. זי רעדט צו די בהמות, קריכט אויף דעם לייטער כלומרשט נעמען היי און לאדעט אויס די כלים פון דעם עמער. אויבן גיט זי א שעפצע א כאר ווערטער פאר אונדז אויך. אמאל פלעגט דער פאן אליין אריין און זי פלעגט פילעווען אונטן. ער פלעגט קומען כאפן א שמועס, דערציילן נייס און קלאגן איבער דעם. וואס איז געווארן פון פוילן, פון די יידן, פון זיין פאמיליע. ער ארבעט ביי די דייטשן אבער ער פלעגט טטענדיק ענדיקן: "ניעך איך חאליערא זאבעיעזשע צ׳ים .(ואל זיי א כאלערא נעמען וואס גיכער). — "פרענדועי" איינמאל ביינאכט האט זיך א חזיר פארוואלט פרעסן, ער האט א כאפ געטאן א שלעפערדיק הינדל פונם פארקאן. די הון האט געמאכט א ליארעם. אויך די איבעריקע בהמות כון שטאל האבן זיך אויפגעוועקט און אנגעהייבן געווא־ לדעווען, יעדע אויף איר שטייגער. דער חזיר האט זיך ווייזט אויס דערשראקן, ער האט אפגעלאזן די הון און דער סכסוך אין שטאל האט זיך ליקווידירט – קיינער האט ניט געליטן. איך האב זיך צוגעהערט צום קאמף און געטראכט: ביי אונדו מענטשן גייט עס ניט אזרי. אונדו אנמעכטיקע, אפגענארטע האט באפאלן א ווילדע חיה, קינדער און פרויען, זקנים און קראנקע. מיר האבן געליא־ רעמט, אונדזערע קולות זענען דערגאנגען ביז צום הימל און האבן געקאנט בערג אויפטרייסלען, אבער וואס האט עס געהאלפן? אט זענען מיר אין צענטער פון דער אמאל יידישער, לעבעדיקער שטעטל, מיט ביז 2 טויזנט מענטשן יעצט איז ארום און ארום שטיל, פוסט, אויסגעשטארבן. —

¥

פון ארצישעווסקען זענען מיר אריבערגעפארן קיין רושעווע. די איבערזידלונג איז געווען א גאנץ אריגינעלע. 12 אזייגער בייטאג איז אריינגעפארן אין הויף אויף דער קאברינער גאס, ניט ווייט פון מארק, פאר די אויגן פון

די אולטראמערדער, א פור מיט הויכע דראבינעס און אביסל שטרוי.

ארצישעווסקי מיטן רושעווער יונגן הויכן דארף־שמיד זענען אריין אין שטאל. דארט זענען שוין געווען גרייט זענען אריין אין שטאל. דארט זענען שוין געווען גרייט 2 פארבונדענע זעק – זיי האבן אויסגעזען ווי אנגעפילט מיט קארטאפל. די 2 מענער האבן גענומען 1 זאק און אים אריינגעווארפן אין וואגן. נאכער דעם צווייטן. זיי האבן צורעכט געמאכט די זעק, צוגעדעקט מיט אביסל שטרוי און ארבייטענדיק אונטער די שטרוי זיי געעפנט, מיר זאלן קאנען בעסער אטעמען. אין די זעק זענען געווען דער דאקטאר מיט זיין פרוי די אפטייקערין.

ביידע מענער האבן זיך ארויפגעזעצט אויף די קאזלעס. געגעבן א שמייס די פערד, ארויף אויף דער קאברינער געגעבן א שמייס די פערד, ארויף אויף דער קאברינער גאס און ארויסגעפארן פון אנטאפאליע. מיר זענען געקו־מען אין א כוטאר אין רושעווע, ווו איך האב געהאט א אדרעס, די געשיכטע פון וועלכן הויבט זיך נאך אן אין געטא.

ווען דער יידישער רופא האט געדארפט פארן צו א קראנקן אין דארף, האט ער באדארפט באקומען א ערלויד בעניש פון בירגערמייסטער אויף צו פארלאזן דער געטא. איין טאג ברענגט מיר א קריסטן אזא ערלויב־ איין טאג ברענגט מיר א קריסטן אזא ערלויב־ ענעש און בעט מיר פארן צו א שווער קראנקער פרוי. איך פאר אוועק, קום אן אויפן כוטאר רעכטס פון וועג. איך גיי אריין אין שטוב און זוך מיט די אויגן די קראנקע פרוי. מען בעט מיר זיצן און ווארטן. אין א 10 מינוט ארום עפענט זיך די טיר און עס גייט אריין א הויכער קריסט באוואפנט מיט איין אוטומאט און גראנאטן. דאס איז "די קראנקע גויע". ער האט מיר ערקלערט, אז מען האט מיר צו זיי געבראכט, ווייל זיי האבן צו מיר צוטרוי. די דייטשע אקופאנטן יאגן מיך און אויך זיי.

— איך בין קראנק געווארן, — זאגט ער צו מיר.
ווען איך וועל געזונט ווערן מיט דיין הילף, וועלן מיר
ווייטער גיין קעמפן מיטן שונא.

- איך אונטערזוך אים, שטעל פעסט די דיאגנאזע געלבזוכט. פארשריבן רעצעפטן אויפן נאמען פון דער גויע. דאנקבאר און שטום, ווירדיק און שטאלץ האט מען מיר געדריקט די הענט און אפגעפירט צוריק אין געטא.

אין א 3 וואכן ארום קומט צו מיר אין פאליקליניק א מאן מיט א קריסטלעכן אויסזען. ער פארמאכט די טיר פעסט און דערציילט מיר זיין געשיכטע: מיין נאמען איז אליאשא. — "איך בין א ייד, א פליער. א רוסישער מיליטער־געפאנגענער. מיין עראפלאן האבן די דייטשן אונטערגעשאסן אין קאמף ביי בריסק. מיין פאראשוט האט מיר געראטעוועט. מען האט מיר גענומען אין געפאנגע נשאפט און איבערגעגעבן צו א פויער איך זאל ארבעטן. זיי האבן געמיינט אז איך בין א קריסט. יעצט רופט מען מיך צום סאלטוס אויף אונטערזוכונג. איך האב מורא. אז מען וועט מיר הייסן זיך אויסטאן כדי צו זען צו איך בין געמלט. קענסטו מיר מאכן א פערקערטע אפעראציע?"

זאג איך צו אים, — גיי צו יענעם כוטאר אין רושעווע און דערצייל די זאך. זיי וועלן דיך צונעמען צו זיך.

אין 10 טעג ארום איז צו מיר ווידער פארפארן א גוי 10 אין א פעלץ. דאס איז געווען דער זעלבער אליאשא. אונ־טערן פעלץ האט ער שוין אשטיקל געווער און אויך א שטיקל ווורשט פאר מיר מיט א צוזאג:

מיר וועלן דיר העלפן, ווען דו וועסט וועלן. מיר וועלן דיר אנזאגן ווען עס וועט ווערן שלעכט, ווייל מיר האבן מענטשן, וועלכע ווייסן.

#

סוף, סוף! קומט דער סוף צום פארפלוכטן דייטש. ער איז יעצט אזוי לעכערלעך, אזוי צעבראכן, אזוי פארש־מוצט. פארבלוטיגט, פארשעמט, פארניכטעט! דערלעבט די מינוט, דערלעבט זען, אז גערעכטיקייט זיגט. אבער אפגעגעבן אזא קאלאסאלן פרייז פאר דעם.

מיר גייען אריין צוריק קיין אנטאפאליע. זי איז פוסט. נעכטן ביינאכט האבן די לעצטע חיות פארלאזן דאס שטעטל. דער הונט כראמינסקי איז אוועקגעלאפן צוזאמען מיט זיינע הערן. אוועקגייענדיק האבן זיי פארברענט אפאר הייזער.

עס איז א שיינער יוני טאג. דער ערשטער טרעפט מיר איר וואן באדוק און פאלט מיר אויפן האלדז קושן. אזא אויסגוס פון פריינטשאפט! יעצט! און פריער? שאד צו דער מאנען. מיינע ערשטע טריט זענען צו דער שטוב ווו עס דארף זיין אונדזער טעכטערל. גאט צו דאנקען — זי איז דא געזונט. און שפעטער? אוי ווי עס איז שווער דא צו אטעמען! ווי עס איז שווער צוקוקן אויף אלעס און אלע־מען דא אייף דעם ארט, ווו פריער איז געווען אלעס מיי נאענט, ליב, שיין און טייער. עס זענען געקומען געקומען גערט, וועלע האבן זיך געראטעוועט — און דאס איז די יידישע אנטאפאליע.

מען מוז זיך איינארדענען. פאלגן די באפעלן פון דער נייער מאכט. פון דער רוסישער ארמיי. מען הייסט מיר ארגאניזירן די געזונדהייטס־דינסט אין שטעטל און אין יאיאז. מיט ברען לאז איך זיך אריין אין דעם. איך זוך ארבעט אויף א גאנצן טאג און די שלאפלאזע נעכט. איך זאל ניט האבן דעם מח פריי אויף איין מינוט. די ארבעט זאל מיר פארטאן.

אבער בלייבן דא קען מען דאך ניט. פאר וועמען? מיר מוזן אוועקפארן, מיר מוזן קומען צווישן יידן, מיר מוזן סוף סוף פארלאזן דעם גלות און פארווירקלעכן אונ־ זער אלטן חלום.

¥

די טאכטערל איז שוין איבער 3 יאר אלט. וויערא אכריץ האלט נאך איר, זי וויל ניט אפגעבן. זי וויל ראטעווען א נשמה פארן "אמתן גלויבן", זי פילט זיך אלס מוטער, ווייל זי האט דאס קינד געראטעוועט פון טויט. זי זאגט:

— "מיר וועלן ווארטן ביז זי וועט אלט ווערן 18 יאר וועט זי זאגן דאן צו וועמען זי וויל".

וואס טוט מען? עס איז א שווערער פראבלעם. זי איז אזוי צוגעבונדן צום קינד! איינמאל האט די זשא־

נדערמעריע איר ארעסטירט מיטן קינד אלס חשד, אז דאס קינד געהערט צום דאקטאר טשערניאק. מען האט דעם קינד געוואלט שיסן. וויערא האט דאס קינד געהאלטן 3 טעג אויף די הענט און געזאגט:

אויב שיסן, איז אויך מיר צוזאמען מיט איר. אונד — זערע ביידענס נשמות זאלן אוועק אין הימל צוזאמען.

ארויסגעראטעוועט האט זיי דער גלח, וועלכער האט עדות געזאגט, אז וויערא איז א גלויביקע קריסטן און דאס קינד איז א קריסטלעכע (דער גלח האט אבער געוווסט דעם אמת פון וויעראס' ווידוי. נאך דעם אלעם האט זי דאך דאס רעכט צו זיין אן אפוטרופוס. אבער עס לעבן דאך די טאטע מאמע. מיר האבן איר געגעבן אלעס וואס איז מעגלעך, וואס זי וויל, געהאלפן זייער פיל, אבער דאס קינד אלס מתנה קאנען מיר דאך איר ניט אוועקשענקען. עס איז געווען א משפט און דער פסק איז געווען, אז דאס קינד געהערט צו אירע אמתע עלטערן.

×

מיר האבן דערלעבט. איינגעפאקט זיך, אפגעפארן קיין בריסק, אריינגעזעצט זיך אין א באן און אוועקגעפארן קיין פוילן, אלס רעפאטריאנטן — קיין לאדזש, פון דארט קיין גאזשוב (לאנסבערג) און שפעטער קיין ווראצלאוו. דא האבן מיר געפונען רעשטלאך פון אנטאפאליער יידן. פון מינסק איז געקומען מאזורסקי׳ס טאכטער, וועלכע האט זיך געראטעוועט פון געטא, און אין אויסערגעוויינ־לעכע שווערע באדינגונגען דערלעבט פרייהייט. איטקע וואליניעץ מיט איר מאן משה העלפאנדשטיין, און בנימין וואלף.

¥

מיר זעצן זיך אריין אין באן, וועלכער גייט אפ קיין פאריז. אדיע פוילן, אדיע גלות. מיר האבן שוין א באשלוס און

א מעגלעכקייט צו פארווירקליכן אונדזער אידעאל — קומען קיין ארץ ישראל.

אונטערוועגס ווארט מען אביסל אין פראנקרייך. אין האטעל, ווו עס זענען פארזאמלט די אנטלאפענע רעש־ טלעך פון די פארניכטעטע יידישע שטעט און שטעטלעך, פירן זיך געשפרעכן, ויכוחים, מען דערציילט היסטאריע.

דאס זענען א הייפל קראנקע מענטשן, רעשטלעך פאמיר ליעס, צעבראכענע גייסטן, דערשלאגענע אמביציעס; מעלאנכאלישע, נויראסטענישע עקסצענטרירטע אינדיווידו אומס; ניט דערנערטע, פארפרארענע, געשניטענע, געפייר ניסערפערס; געסטעמפלטע הענט; יעדער איינער א וועלט פאר זיך, א היסטאריע פאר זיך, א טראגעדיע. ייאס זאל מען טאן?

אזנדזער פעסטער באשלוס איז שלאגן כפרות מיטן גלות, ניט אפשרעקן זיך פאר קיינע שוועריקייטן און שלעכטע צייטן אין פאטערלאנד (עס זענען דאך די יארן שלעכטע צייטן אין פאטערלאנד (עס זענען דאך די יארן 1949־50) פארקערט, מיר דארפן יעצט קומען צוהילף. אבער ניט אלעמען אימפאנירט דאס, ניט אלע טראכטן אזיי

שטילערהייט לאכט מען אפילו אויס די אידעאליסטן, ווייל מיר, די איבערגעבליבענע, האבן דאך געזען, אז אידעאלן האבן ניט קיין ווערדע. היטלער האט אלעס ברוטאל צעטראטן.

אין מארסעל זעצן מיר זיך אריין אויף דער ישראל שיף אין מארסעל זעצן מיר האבן זיך דערפילט צווישן אייגענע. ווי גוט מיר האבן זיך דערפילט צווישן אייגענע. ווי טייער דאס איז!

מיטוואך דעם 4־טן אפריל 1950 באגריסן מיר די ישראל ערד. מיר ווערן בירגער פון אונדוער פאטערלאנד!!!!

פרופ׳ פ. טשערניאק,

אנטאפאליער געטא

עס איז אנהייב סעפטעמבער 1939 יאר. אט זע איך אנטאפאליע פאר מיינע אויגן: דעם מארק מיט די קראמען, די הייזער פון גרינבערג, ליפשיץ, סמאלינקער, סיראטא, פאלצ׳וק, מאזורסקי, ראזענבוים, וויסאצקי, קאפלן א. א. אט ציען זיך די גאסן זאניוויער, זשיאלאווער, די גרעבליע, דאס געסל צו דער אלטער שול, צו יענקל דעם רופא. אט זענען די בתי מדרשים, די שולעס, די באד מיט דער ליאדאווניע, דער בית־יתומים, די חדרים, דער אפטייק, די פאסט, די באנק, די גמילות־חסדים, די קיאסקן און קרעמלעך, ווארשטאטן און ווארשטאטלעך. אלעס וואס איר ווילט. און אלעס איז אזוי נאענט, ליב און שיין.

אין יענע סעפטעמבער טעג האבן זיך די פנים'ער גער ביטן. אלע זענען פארזארגט. באמבעס פאלן איבער גאנץ פוילן. דאס פארעטערישע דייטשישע פאלק ברעכט אלעס איף זיין וועג, זיי דערנעענטערן זיך שוין צו אונדז, וואס טוט מען? וווהין לויפט מען? מען טרינקט זיך אין א ים פון שנאה און פרעמדקייט. מען ווארט נישט אויף גוטעס. מען איז מאכטלאז, ארעם און שוואך, ליבשאפט און געטריישאפט העלפן ווייניק אין אזעלכע טעג פון פייער און בלוט.

עס איז שוין האלב סעפטעמבער, א גאנצע נאכט הערט מען בלויז דעם רעש פון די אבאזן פון דער פוילישער

ארמיי, וועלכע פארלאזט דעם פראנט. זיי לויפן צום רו־ מענישן גרעניץ. עס הערן זיך אופרייסן. פון דער קאברי־ נער זייט זעט זיך דער רויטער הימל, מען ברענגט פארוונ־ דעטע.

אינדערפרי קומט אן א ידיעה, אז די רוסישע ארמיי קומט אן צו אונדו. די יידן אין שטעטל לעבן אויף. עס וועט ווערן א סוף צו די ליידן פון אונזיכערהייט און עס וועט זיך אנהויבן א נייער קאפיטל, נייע ארדנונג, נייע פריידן און ליידן — דער עיקר אבער, דאר לעבן וועט זיין געזיכערט. די רוסן זענען געקומען. מען פאסט זיך צו, מ׳ארבעט, מ׳בויט און אזוי גייען אוועק א יאהר מיט 9 מאנאטן.

עס איז 6 פארטאג דעם 22־טן יוני 1941. עס ציטערט אויף א נייער פייער, אויפן בוג, ביי בריסק, רירן זיך די היטלעריסטישע באנדעס, דאס סאוועטישע מיליטער אנט־לויפט אין גרויס איילעניש, איבערלאזנדיק גרויסע סקלא־דן מיט געווער און פראוויאנט. זיי האבן באוויזן פאר־ניכטן נור א טייל פון זייערע ארכיוון; די געבליבענע האבן די דייטשן שפעטער גוט אויסגענוצט.

אויפן 4-טן טאג נאכן אויסברוך פון דייטש־רוסישן קריג האבן די לעצטע, די רוסן פארלאזן אנטאפאל. עס שטארבן אפ די יידישע גאסן. מען הערט שוין דעם גערויש פון די דייטשישע עראפלאנען. עס קומעו אן די ערשטע מא־ טאציקליסטן. די דערשראקענע יידישע באפעלקערונג קוקט ארויס ד.רך די פארענגלעך אויף די אנגעקומענע רוצחים.

עטלעכע וואכן האט געדוירט דער מארש פון דער דייט־ שער ארמיי. אזוי לאנג זיי האבן מארשירט, איז די מאכט געווען אין די הענט פון דער זשאנדארמעריע. נאך דער זשאנדארמעריע איז אריין די געסטאפא, וועלכע האט געשאפן די ציווילע פאליציי פארמירט פון דער ארטיקער פוילישער און ווייסרוסישער באפעלקערונג.

צוערשט האט די פאליציי זיך אפגערעכנט מיט יעני־ קע, וועלכע האבן מיטגעארבעט מיט די באלשעוויקעס. זיי האבן אויך ארויסגעגעבן צוויי יידישע מענער, וועלכע האבן אין דער צייט פון דער סאוועטן־מאכט זיך צוריקג־ עקערט קיין אנטאפאל, אנטלויפנדיק פון א דייטשן לאגער. די פאליציי האט די 2 בחורים צוגעפירט צו דער ס. ס. מאשין, וואס איז געקומען פון קאברין. איינער פון די רוצחים האט זיי מערדערלעך געשלאגן און געשטויסן מיט די פיס, אזן ערשט נאך א לאנגן פייניקן – זיי דערשאסן.

מיט דעם האט זיך אנגעהויבן דער בלוטיקער קאפיטל. די פאליציי האט זיך געשאפן א פארוויילונג דורך שמייסן יידן. זיי פלעגן אויסנוצן די צייט ווען עס פלעגט זיך יידן. זיי פלעגן אויסנוצן די צייט ווען עס פלעגט זיך פארהאלטן איין ס. ס. מאשין אויפן מארק. זיי פלעגן דאן כאפן צופעליג דורכגייענדע יידן, וועלכע האבן שוין געטראגן פאסקעס מיט מגן דוד אויפן ארבל, אריינגעפירט זיי אין פאליציי און שמייסן. די געשרייען און געוויינען פון די געשמיסענע פלעגן פארקילן דאס בלוט אין די אדערן ווען א געשמיסענער, וועלכן זיי האבן אפגעלאזן האט נישט באוויזן וואס גיכער אוועקגיין, ריכטיקער געזאגט אוועקקריכן, פלעגן זיי אלס שטראף ווידער

רופן צוריק, גיסן אויפן קרבן קאלטע וואסער און ווידער ממייסן. אזוי פלעגט נישט איינער ליגן לאנגע וואכן מיט צעבראכענע ביינער.

אן אנדער שפיל פלעגן די פאליציי צוזאמען מיט די דייטשן זיך פארשאפן: זיי פלעגן הייסן יידן וואשן זייערע מאשינעס. און דערביי מערדערלעך געשלאגן, געהייסן לויפן הין און צוריק ווי הינט. דורך אזעלכע וואנדאלישע מיטלען האבן זיי באוויזן ביסלעכווייז פארמיאוסן דאס לעבן. פאר־שעמט און צעטראטן די יידישע נשמה.

אין א קורצער צייט ארום האבן די דייטשע הערשער צונויפגעקליבן די קריסטלעכע באפעלקערונג פון שטאט אין קלויסטער און זיי געגעבן א אויפקלערונג ווי אזוי זיך באגיין מיט יידן. די "תורה" איז גאנץ לייכט פאר־שטאנען געווארן און אנגענומען געווארן דורך די "איווא־נעס" און "מארוסיעס".

סיסטעמאטיש, קאלטבלוטיק, אויף א רוצחישן אופן הויבט מען אן דורכפירן דעם אנטיידישונג פלאן: א שטר ארק באוואפנטע הידרע קעגן א הויפל מאכטלאזע מענער, פרויען און קינדער. קיינער פרעגט נישט פארוואס און פאר ווען, אויפן מארק ווערן אויפגעהאנגען פלאקאטן מיט אנטיסעמיטישע לאזונגען, וואס זענען געווען דערשיטער רנד. מיטליארה בדערטדיק.

נאכדעם הויבן אן אנקומען גזירות איינע נאך דער צווייטער. מען באפעלט אויפנייען געלע לאטעס אויפן ברוסט און אויף דער פלייצע. און די וועלכע וווינען אויף דער רעכטער זייט פון פינסקער גאס דארפן פארלאזן זייערע הייזער.

דער בריוו־טרעגער כראמינסקי איז געווארן שעף פון שטאט און אומגעגענט. ער האט פארארדענט, אז יידן זאלן שאפן א יודנראט, וועלכער זאל באשטיין פון א פרעזעס און 5-6 מיטגלידער. פון אנפאנג האט מען געוור אלט, אז אויך די דאקטוירים, ד״ר זונשיין און איך, זאלן אויך ארין אין דעם יודנראט. זיי האבן זיך אבער שפעטער איבערצייגט, אז ווען די דאקטוירים וועלן זיך פארנעמען מיט אנדערע ענינים, וועלן דערפון ליידן די קראנקע פון שטאט און פון די ארומיקע דערפער, האבן זיי דעם באפעל צוריקגעצויגן.

און אט אין א קאלטן אקטאבער מארגן, באווייזן זיך פון ארום די אנטאפאליער פעלדער רייען פון באוואפנטע באנדיטן אין דייטשע אוניפארמען, מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן. זיי רינגלען ארום דאס שטעטל ווי מיט א קייט, און מען שטעלט דעם יודנראט א פאדערונג: 1) גאלד, זילבער, בריליאנטן, לעדער, פארשידענע פראדוקטן און אויך פוילישע און סאוועטישע געלד. דאס איז די קאנד טריבוציע. 2) אלע קרעפטיקע מענער זאלן זיך צונויפזא־מלען אויפן מארק צו ארבעט. די מענער צעלויפן זיך, ווו מ'קען זיך באהאלטן. מיר האט אויסבאהאלטן דער פאפ אין זיין עסן־שפייכלער. מ'זעט נאר פרויען און מיטג־לידער פון דעם יודנראט. יעדערער טראגט וואס ער פאר־מאגט, צום זאמל פונקט, צום רב וואלקין ז"ל. דאס גאלד,

זילבער און געלט — אין שטיב, די סחורית — אין א קראם אויפן מארק.

ביז פארנאכט האבן די דייטשן באוויזן כאפן ארום 140 מענער. צווישן זיי אפילו יינגלעך פון 14 יאר. זיי האבן אלע פארשפארט אין דער פוילישער שולע אויף דער פינסקער גאס.

אין דער צייט. ווען די פרויען פון די מענער, זייערע מוטערס און שוועסטער האבן געזאמלט די קאנטריבוציע פאר די מערדער מיט דער האפענונג, אויסצולייזן זייערע טייערסטע – האבן די פרישיכוואסטער גויים געגראבן גריבער אין וועלדל, אנטקעגן דעם דארף. וועלכע דארפן איינשלינגען די קרבנות. (וועגן דעם האבן מיר זיך שפע־טער דערוווסט).

דער טאג פארגייט, עס ווערט טונקל און א דראבנער רעגן פאלט. אלע זיצן אין די הייזער, מען טאר זיך שוין נישט באוויזן אין גאס, אבער די הערצער זענען דארט מיט זיי, מיט די געפאנגענע טאטעס און ברידער.

און אט הערט מען אין די הייזער וועלכע זיינען נאהער נט צו דער שולע ווי עס פארן צו אויטאס צו דער שולע. מען פירט ארויס די אומשולדיקע, מען לאדעט זיי אויף די אוייאס און מען פירט זיי צום "ארבעטס לאגער"... אבער ווייט פארפארן זיי נישט. אנדערע האבן דערציילט אז זיי האבן געהערט די טעמפע קלאפעריי פון די מאשין געווער, וועלכע האבן אוועקגענומען דעם לעבן פון די אוועקגערויבטע טייערסטע פון זייערע משפחות. די הערצדער האבן האסטיק געקלאפט, אבער די מוחות האבן נישט געוואלט גלויבן, אז אזעלכעס קאן פאסירן, עס איז דאך א תקופה פון קולטור און ציוויליזאציע פון דעם 20טן יארהונדערט!

אויף מארגן פרי קומט אן אן אויטא און די מערדער מעלדן: מען קאן שיקן ביז 5 ק"ג זאכן און שפייז פאר יעדן פערזאן פון די, וועלכע זענען נעכטן צוגענומען געווד ארן אויף דער ארבעט אין לאגער. א נייער שפאס פון די טייפאלים! אבער מאמעט און פרויען פארפאקן דאס בעסטע וואס איז זיי נאך געבליבן, שרייבן אן דעם נאמען אויף אלע זייטן פון די פעקלעך און גיבן איבער אין די הענט פון די "שליחי מצווה", שפעטער מיט א שעה, א פאר קילאמעטער הינטערן שטעטל, ווערן די פעקלעך געעפנט, ארויסגענומען דאס בעסטע און דאס איבעריקע אוועקגעווארפן. אט אויף אזא וואנדאלישן אופן האבן די מערדער באשפיגן דאס ווערט פון דעם מענטשן און זיין קולטור.

אין קורצן נאך דער ערשטער ליקווידאציע איז געשאפן געווארן די געטא. צוערשט האט מען אונדו פארטריבן אין איין האלבער טייל פון שטאט, אויף דער לינקער זייט פון פינסקער און קאברינער גאסן. א פאר וואכן האט געדויערט א שטילקייט. שטילקייט ווי פאר א שטורם. און דאן קומט אן א נייע גזירה: עס ווערט געשאפן געטא "א" און געטא "ב". פאכלייט — נוצלעכע יודן, און נישט פאכלייט — נישט נוצלעכע. ווער האט דאס געוואלט זיין נישט קיין נוצלעכער? דער יודנראש האט געמוזט,

צוזאמען מיטן ארבעט־אמט מאכן ליסטעס. עס האט זיך אנגעהויבן א דינגעניש אויף לעבן און טויט. מען האט נאך געמיינט, אז נוצלעכע וועלן בלייבן לעבן. וועלכע מיטלען האט מען נישט אנגענומען, וואס האט מען נישט געטון ?! געגעבן מתנות, געבעטן, געוויינט, געבעטן רחמים אבי אריין אין געטא "א", צושרייבן אן אלטן טאטן און מאמע. און וואס ווייטער?

מען האט צונויפגעזאמלט אין אנטאפאל די יידן פון די ארומיקע דערפער, פין האראדעץ און פון שעטלאך פון פרוזשענער געגנט, ווי פון ביאלאוויעזשער פושטשע און אנדערע. די דאזיקע איבערזידלונג האט געמוזט דורכגע־ פירט ווערן אין משך פון 24 שעה. גאנץ אפט פלעגט מען סתם טרייבן פון ארט צו ארט. נאך אזא טאג פון אנשט־ רענגונג, ווען עס קומט דער אווענט, הויבן אן די אנגע־ קומענע אויף די נייע ערטער זיך ארומקוקן און זוכן פאטאיניקעס". דאס איז א נייער באגריף פון א ארט צו "פאטאיניקעס". באהאלטן זיך פון די תלינים. וויפל שכל, אינזשענעריע. טעכניק און קאנספיראציע האט מען אריינגעלייגט אין דער זאך, אין ווענט, אונטער די פאדלאגעס, אונטער שאכעס, פארשלייערטע אריינגאנגן, דאפעלטע ווענטלעך און פארשידענע פינסטערע לעכער האט מען געגרייט פאר באהעלטענישן. מענטשן זענען געלאפן ווי די מייז אין אט די לעכער. באהאלטנדיק זיך פון די רוצחים, פון די צעבושעוועטע ווי די טיגערס, ספעציעל די דרעסירטע הינט. די הינט זענען נאך אונדז געלאפן ווי א קאץ נאך א מויז. פון יענער צייט האבן מיר באקומען מיטלייד צו די מייז און פילן זיי מיט.

עס איז א פריהער זומער־טאג 1942 יאר. די רוצחים רינגלען ארום דעם געטא "ב". מען דארף אוועקנעמען רינגלען ארום דעם געטא "ב". מען דארף אוועקנעמען איבער 1000 מענטשן. אלע וועמען מען כאפט פירט מען אויפן מארק, קינדער און אלטע פירט מען ווי די שאף אויף וואגענס. פון מארק טרייבט מען אלעמען צום באן־פשיסטאנעק. דארט קומט אן א צוג מיט יידן פון פינסק, יאנאווע און דראהיטשין; אין דעם צוג שפארט מען אריין אויך די אנטאפאליער יידן. עט קומען דא פאר גרויזאמע סצענעס פון געשרייען, געוויין און יאמער.

שפעטער האט מען זיך דערוווסט, וואס דארט איז פארגעקומען. אין די וועלדער פון "בראנע גורא" נעבן קארטוז־בערעזע, האט מען צוגעגרייט מאסן־קברים צווישן הויכע סאסנע און זאמדיקע בערגלעך. די באן איז דארט צוגעקומען, איין וואגאן נאכן אנדערן האט זיך דא געעפנט און די מענטשן זענען געשליידערט געווארן אין די קברים. אין דער צייט האבן די פוליעמיאטן געשאסן אן אויפהער. א פארוונדעטע פרוי איז פון דארט אנטלאפן און דער־ציילט, וואס דארט איז פארגעקומען. פארשטינערטע, ציילט, וואס דארט איז פארגעקומען. פארשטינערטע, אבער פארטויבטע, פארשטומטע האט מען זיך צוגעהערט, אבער אויך יעצט האט נאך ערגעץ ווו אין מוח געלייכטן א פונק פון האפנונג: אפשר איז די פרוי משוגע, קען דען דאס זיין אין דער ווירקלעכקייט, איז דען מעגלעך?!!!!

געטא. אין דעם טייל שטאט צווישן מארק. קאברינער. זשיאלאווער און רושעווער גאסן. מען האט אויפגעשטעלט ארום א הויכן פארקאן מיט שטעכיקע דראט און ארומגר עשטעלט מיט א וואך. דא איז מען דערשטיקט און אויפר געפרעסן געווארן ד'רך פארשידענע קרענק אין הינגער וועמען קימערט דאס! יעדן פרימארגן רופט מען ארויט גרופעס ארבעטער אונטערן וואך פון דער פאליציי און מען טרייבט זיי אוועק צו עפעס אן ארבעט. דער לוין איז קלעפ און זידלערייען. די וואנדאלן האבן ניט געקאנט פארטראגן די צאל לעבן געבליבענע און זיי האבן ארגא־פארטע אקציע.

איין נאכט ווערט די געטא ווידער ארומגערינגעלט. מען שלעפט ארויס מענטשן פון באהעלטענישן, מען זוכט מיט ליכט. ארום 400 מענטשן האט מען צוזאמענגעקליבן. וויפל מענטשלעכע טראגעדיעס שפילן זיך ווידער אפ. משפחות ווערן צעריסן, אבער ווער רעכנט זיך מיט דעם? די בעס־טיע טוט אירס. אט נעמט מען דעם רב ר' וואלקין זצ"ל אוז מען שלאגט אים, מיר באהאלטן זיך אויף א בוידעם. דורך א שפאלט זעען מיר וואס עס טוט זיך אין גאס. אט לויפט א יונגער שוסטער, ער שרייט - "לאזט מיר לעבן, איך קאן גוט ארבעטן"! דער דייטש שיסט און ווייזט אויס ער האט אים געטראפן ווייל עס הערט זיך נאר א שוואכער זיפץ פון דעם קרבן.

נאך דעם טאג, נאך דעם טראגישן אקט, קומען אנדערע טרויעריקע טעג. נאסע פון טרערן, טרוקענע פון געפילן. יעדער איינער שעמט זיך פאר זיך אליין: פארוואס איז ער עפעס לעבן געבליבן, פארוואס איז ער נישט אוועק מיט די אלע אנדערע, ווי לאנג זאל מען זיך נאך מאטערן און "קעמפן" פארן לעבן, צו לינט זיך דען?

ארום 300 שטיקלעך פון פאמיליעס, שטיקלעך פון מענטשן זענען מיר געבליבן. עס איז געווען קלאר, אז דעם טויט אורטייל האבן מיר שוין זיכער, נאר ווען וועט אונדו די דייטשע קויל דורכלעכערן? מיר זענען אפגעריסן פון דער וועלט און מיר ווייסן נישט וואס עס טוט זיך ארום. נישטא אפילו די מינימאלע טרייסט, אז עס איז ערגעץ ווו דא עמיצער וואס טראכט וועגן אונדז. א פאר־ משפטן צום טויט באזוכט געוויינלעך פארן אויספירן דעם טויט אורטייל א רב אדער א גייסטלעכער פון אנדערע גלויבנס; ער זעט א באדויערנדיקן פנים, מיטלייד פוז קרובים. צו אונדו אבער איז גארנישט דערגאנגען איבער די געטא ווענט. אפט האט מען אן אידעאל, פאר וועלכן מען איז מקריב דאס לעבן, א זעלנער איז גרייט צו פאלן פאר זיין פאטערלאנד. מיר האבן גארנישט. עס רינגלען אונדו ארום אפגעפרעסענע צעשמייכלטע פנים'ער פון די רוסישע שכנים מיט דעם בריוו־טרעגער כראמינסקי בראש, צוזאמען מיט די חיות פון "לאנד אם ריין", און אלע וואס עס, וואס אוועקרויבן אלעס, וואס עס וועט בלייבן נאך אונדזער טויט. עס איז זיי געבליבן נישט לאנג צו ווארטן. כראמינסקי האט זיי צוגעזאגט, אז אינ־ גיכן וועלן זיי שוין קאנען גיין שפאצירן איבער דער געטא. פון בריסק איז אראפגעקומען א דאקטארין, א קרי־

סטן, אין זי האט פארנומען א וווינונג אין געטא. מיינע א געוועוענע פאציענטץ, ווערא, פון דער קאברינער גאס, ווארנט מיר איך זאל איר וואס גיכער איבערגעבן מיין קליין 10 חדשים אלט קינד, ווייל אונדז וועט מען אינגיכן אומברענגען.

עס איז אנפאנג סעפטעמבאר 1942. אין געטא זעט מען נישט קיין מענטשן נאר שאטענס. מיזוכט מיט ליכט א שמייכל. אין די שלאפלאזע נעכט שעפטשעט מען און מען בעט גאט ער זאל זיך דערבארעמען און מאכן גיכער א סוף צו די ליידן, אדער עס זאל עפעס געשען א נס. אייניקע באראטן זיך ווי אזוי צו בויען בונקערס אין געטא אדער צי זאל מען בויען באהעלטענישן אויסערן געטא און דארט א יסווארטן. ווו נעמט מען אביסל געווער?

דער טרעגער פון דעם געדאנק איז געווען מארקיטער. ער אלס גוטער עלעקטראטעכניקער פלעגט אפט גערופן ווערן דורך די דייטשן, צופאריכטן זייערע ראדיא אפאראטן, און פון דארט האט ער געהאט א צוגאנג צו זייער געווער. עס איז שוין געווען אפילו באשטימט א טאג, אין וועלכן ער וועט כאפן עטלעכע ביקסן און אנטלויפן אין וואלד אריין. מען האט זיך אבער ווידער געשראקן פאר די פאלגן דערפון אין געטא און דער פלאן איז נישט דורכ־געפירט געווארן.

איין נאכט זענען אנטלאפן 6 יידן פון געטא. עטלעכע טעג האבן זיי זיך ארומגעדרייט אין דער געגענט, אבער קיינער האט זיי נישט געוואלט העלפן. אויסגעמאטערטע, הונגע־ ריקע, פארפרוירענע זענען זיי צוריקגעקומען. אין יענער צייט האבן מיר אונטערגעווארפן צו דער קריסטן אוגדזער קליין טעכטערל. אנדערע האבן אויך וועגן דעם געטראכט, אבער זיך נישט געקאנט דעצידירן אויף אזא ביטערן שריט. ליפשע וואלאוועלסקי, משה הערשהארנ׳ס פרוי האט שוין אפילו אוועקגעגעבן איר עטלעכע־יאריקע טאכ־ טער צו א קריסט אויף א כוטאר נעבן א דארף, אבער די קינדער שפילענדיק זיך מיט איר האבן זי אנגערופן און און דערשראקן און איר קריסט האט זיך דערשראקן און איר "זשידאווקא". אפגעבראכט צוריק. אין דער זעלבער צייט האט אויך גיטל זיידל אפגערעדט מיט א קריסטין פון די פינסקער מארגעס, אז זי וועט איר אפגעבן דאס קינד, וואס איז דאן אלט געווען 8־7 מאנאטן. עס איז איר אבער זייער שווער געווען זיך צו שיידן מיטן פיצל קינד און זי האט פאר־ שפעטיקט. עס זענען געווען נאך עטלעכע פאלן וואס האבן באשטימט ערטער, אבער זיי האבן פארשפעטיקט. נישט קענענדיק זיך שיידן מיט די קינדער.

אין דער נאכט פון דעם 15טן אקטאבער, האט דער מערדערישער בריווטרעגער גערופן דעם יודנראט און די יידישע פאליציי צו זיך און זיי פארשפארט אין טורמע. גלייכצייטיק האבן די דייטשע ס. ס. ארומגערינגלט די געטא. די יידן אין געטא ווייסן נאך גארנישט. איך געדענק, אז פאר 6 אינדערפרי קלאפט אבראמציק אין לאדן פון אונדזער צימער און מעלדעט, אז די געטא איז ארומגערינגלט. יעצט איז שוין אלעמען געווען קלאר, אז עס

קומט שוין דער סיף. אינדזער ערשטער געפיל איז געווען אין דער מינוט: ווי גוט וואס דאס קינד איז נישט מיט אונדז, אפשר וועט זי בלייבן לעבן — א זכר נאך א'נדז... דער צווייטער געפיל, וואס האט באהערשט איז געווען: ניין, איך וועל זיך ניט לאזן אומברענגען! איך שפרינג ארויס פון געטא. מען כאפט מיר און מען פירט אין זשא־נדארמעריע און פון דארט אויפן פלעצל, פון וועלכן מען פירט אפ צום גרוב. און דאס איז דער סוף!!

איך וועל דעם ארט נישט פארגעסן. אט איז דארט דער יונגער שערער, ירוחם. ער רויכערט איין פאפיראס נאכן צווייטן און זאגט: "זאלן זיי זיך שוין צואיילן די תלינים און מאכן א סוף". דא איז אויך דער דענטיסט שאגאן מיט זיין פרוי. ער זאגט צו מיר: "וואס איר ווילט אנטלויפן? עס איז אומזיסט". ווייטער, זיצט די אקושארקע וויינשטיין מיט איר זון, דעם יונגן דאקטאר, וועלכער טוליעט זיך צו איר. איך ווענדע זיך צום אים, ער זאל אויך מיטקומען אנטלויפן. זיין ענטפער איז: "די מוטער וועט נישט קאנען מיטלויפן און איך וועל זי נישט פארלאזן". אט יאגט מען צו א יינגל מיט א דורכגעשאסענעם בויך, פון וועלכן עס שפארן ארויס די קישקעס. מיט מיין פארבלוטיקטן נאז־ טיכל פון מיין פארוונדעטן שטערן (וועלכן א דייטש מיט זיין פריקלאד האט צוקלאפט נאך מיין ערשטן פרווו צו אנטלויפן) פארשטאפ איך די לאך. ווער טראכט וועגן א סעפטיקע? זאל כאטש ווייניקער אים ווייטון. עס קומט אן דער אויטא. די דייטשן ארום גיבן זיך א ריר און איך ווי א קאץ אויף אלע פיר גיב א שפרונג, א לויף און אין די ווייטערע סעקונדן בין איך שוין אויף די ווישקעס פון א נאענטן שטאל.

די זעלבע, אדער ענלעכע געשיכטע פון אונגלייבלעכעס קאן דערציילן יעדער איינער פון די 8 לעבן געבליבענע פון די איבער 2 טויזנט, וועלכע מען האט פארזאמעלט און אומגעבראכט אין אנטאפאל.

מען האט געדארפט האבן א אייזערנעם ווילן צו שטרעבן זיך ראטעווען און נאך מער מזל שפעטער. צו בלייבן לעבן אין א ים פון שנאה וואס האט פארפלייצט אונדזערע שיינע ליטוויש־רוסישע קאנטן.

בערך 4 טעג האט געדויערט די לעצטע ליקווידאציע פון געטא אין אנטאפאליע. 4 טעג און נעכט האבן די חיות בצורת מענטשן געכאפט די אומגליקלעכע יידן מיט איין צוועק נור זיי אומברענגען.

נאכדעם זענען פארבליבן בלויז פוסטע צעראבירטע, אפגעריסענע הייזער. פארשמוצטע געסלעך, טויטע שטי־ לקייט, פארעיפושטע אבער יידנפרייע לופט, און די זון האט אונפארשעמט ווייטער באלויכטן דעם חורבן פלאץ.

איוואן מיט זיין שיקסע, אוטו מיט ווילהעלמען האבן געקד אנט פריי שפאצירן אויפן געטא "שלאכט — פעלד", נאך דעם ריטערלעכן באזיגן פונם "שונא". נאר 8 הונגעריקע, איינזאמע, מיואשדיקע נפשות האבן זיך אויסבאהאלטן אין די פעלדער, וועלדער, בלאטעס, בונקערס אום צו בליי־בז לעבן און כאטש אביסל דערציילן פון דער בלוטיקער געשיכטע, פון בלוטיקע שווארצע צייטן, פון די מענטשן־מערדער וואס אין פארגלייך מיט זיי זענען פרעה, נבוכדנצר, נעראן, טארקוועמאדא, כמעלניצקי און פילע אנדערע רשעים געווען גאר קלייניטשקע אויפטוער.

עס זענען שוין פאריבער 28 יאר. די צייט האט אביסל די ווונדן געהיילט. דער זכרון האט אביסל פארגעסן. וואס האט אבער פאסירט מיטן כלל. מיר אבער, די אלע, וועלכע האבן דאס אליין אלעס אדורכגעמאכט, קאנען דעם שוידער נישט פארגעסן. מיר זוכן זיך פארארבעטן, פארנעמען די געדאנקען, נישט האבן קיין שלאפלאזע נעכט. עס וואקסט א נייער דור, וועלכער האט נישט געזען. און ער וועט זיך גאר נישט פארשטעלן און נישט וועלן גלויבן. זאל ער כאטש לייענען און געדענקען, אז נישט אלעס קאן די פען פון די פשוטע שרייבער באשרייבן. אבער די ביס־עלע, וואס זיי גיסן אויס, איז פון הארצן, עס איז בלויז א טראפן פון דעם וואס האט זיך אנגעפילט במשך 2 יאר פון גהינום, וועלכן אפילו דאנטע, וואלט נישט פעהיק געווען צו שילדערן.

מיר זענען בלויז געבליבן רעשטלעך.

וואס קענען מיר, די געליטענע, ענטפערן? מיליאנען שווייגן אין די גריבער, אדער זענען אוועק מיטן רויך. די רעשטלעך טראכטן פארשידן: אייניקע וועלן קיינמאל נישט מוחל זיין און ווארטן אויף נקמה. שטרעקן אויס זייערע פויסטן צום הימל און שרייען פאר דער וועלט: מיר געדענקען, מיר וועלן נישט פארגעסן, וואס דער עמלק האט געטאן. אייניקע גיבן נאך, שאקלען צו מיטן קאפ און זענען משלים מיטן גורל. וואס קאן מען דען יעצט פארבעסערן!

נאך אנדערע ווילן איבערהויפט זיך נישט פארנעמען מיט די אונמענטשן. זיי לאזן איבער פאר דער געשיכטע זי זאל משפטן. זיי ליידן צופיל אליין, זיי האבן צופיל איגענעם טרויער, זיי זאלן נאך האבן פלאץ פאר פרעמדע זארגן. זיי ווייסן זייער גוט וואס הייסט גייסטיק צו ליידן, אוז זיי קענען פארשטיין די יעצטיקע ליידן, מיר זענען געבליבן צעבראכן — זאלן אונזערע מערדער אויך בלייבן צעבראכן. מיר טארן זיי נישט העלפן זיך רעהאביליטירן מאראליש פאר דער היסטאריע; זאלן זיי ליידן אויב ווירקלעך ערוועקט זיך זייער געוויסן!

איטקע זיסקעל-פלוט

צוריקקערנריק אין מיין געבוירן – שטעטל אנטאפאל נאר דער מלחמה 1939-45

איך פאר צו מיין צובראכענע היים. מיין הארץ צוגייט פון ווייטיק. פון מיינע אויגן גיסן טרערען אזוי ווי פון קאנטאנען. צו וועמען פאר איך? ווער וועט מיר אנטקעגן קומען? אווו זענען מיינע עלטערן, שוועסטער און ברודער? קומען? אווו זענען מיינע עלטערן, שוועסטער און ברודער? ווער וועט מיט מיר זיך פרייען? איך גיי אראפ פון באן, דער אומעט הערשט זייער פיל. מען זעט ניט קיינעם. ווו זענט איר מיינע טייערע? פון דער ווייטנס האב איך געזען איין גוי. מיין הארץ צוגייט אין מיר. איך, די פארשד עמטע צובראכענע, שעם זיך אים פרעגן, איך לאז זיך גיין אין שטאט און אויפן וועגן קוק איך זיך ארום, אז קיינער אין שטאט און אויפן וועגן קוק איך זיך ארום, אז קיינער מיינע עלטערן און שוועסטער און ברודער, פארוואס האסטו מיך אזוי צובראכן?

מיינע איבערלעבונגען זענען געווען זייער גרויס, ניט איבער צוגעבן, איך האב געוואנדערט עלנט אליין אין דער גרויסער וועלט, אין וועלדער און אין פעלדער, ארעם און הונגעריק, נאקעט און קאלט. איך גיי א'ן וויין, אלע הייזער זעגען פארבליבן שטיין, אבער קיין ייד, אונדזערע עלט־ ערן, שוועסטער און ברודער זענען שוין ניטא. אלע זענען געפאלן דורך די היטלערישע מערדער. איך האב געטראפן אין שטאט איינצעלנע אומגליקלעכע מענטשן, וועלכע עס האט זיך געלונגען אנטלויפן פון די מערדערישע הענט און זיך באהאלטן אין די וועלדער, איבערגעקומען הונגער און קעלט און נאך פארשידענע שרעקלעכע איבערלעבונ־ גען: דאקטאר פנחס טשערניאק מיט זיין פרוי גיטל געקומען פון וואלד, שאשקע וואלאוועלסקי, איטקע וואלי־ נעץ, איטקע מאזורסקי, רייזל קאגאן, חיים־לייב פינקל־ שטיין, אביגדור דיווינעץ. דאס זענען די איינציקע לעבן פארבליבענע פון אונדזער גאנצער שטאט, וועלכע איך האב דארט געטראפן, חוץ נאך עטלעכע, וועלכע זענען געווען אין פארשידענע פלעצער פארטריבן.

איך האב געוואנדערט און האב זיך ניט געפונען קיין ארט. אונדוער שטוב איז געשטאנען, אבער אריינגיין האב ארט. אונדוער שטוב איז לויף ארום אזוי ווי משגוע. איך וויין, איך ניט געקענט. איך לויף ארום אווי ווי

מיין הארץ פלאצט, דער אומעט אין שטאט איז זייער גרויס. אלע הייזער -- וויינען, יעדער שטיינדעלע איז אנגעזאפט מיט בלוט פון אונדוערע עלטערן, שוועסטער און ברידער. איך גיי אוועק אויף פינסקער גאס ווו איך האב געטראפן שאשקע וואלאוועלסקי מיט איטקע מאזורסקי אונדוער טרעפן זיך איז געווען זייער שוידערליך. מיר זענען ארויף געפאלן איינער אויפן צווייטן מיט גרויס געוויין. אין צווייטן הויז האט געוווינט דער דאקטאר טשערניוק מיט זיין פרוי. נאך איין וואך זיין אין שטאט, האב איך זיך אנגענומען מיט כוח און זיך געלאזט גיין צו אונדזער שטוב. איך קום צו צו דער הויז, זי שטייט גאנץ, מיין הארץ פלאצט, די טרערן גיסן זיך פון מייבע אויגן, איך עפן די טיר, עס וווינען דארט גויים. איך גיי ארום אין שטוב פון צימער צו צימער. אין איין צימער בין איך ארויף געפאלן אויף די ווענט. מיט די ציינער האב איך זיי אנגעהויבן רייסן מיט געווין: זאגט מיר ווו זענען מיינע עלטערן, שוועסטער און ברודער, איר ווייסט דאך פון אלעס, אבער די ווענט האבן מיר גארניט דערצלייט ... מיט איין ציבראכן הארץ האט מיר די גויע אפגעריסן און אויך געוויינט קוקנדיק אויף מיר.

ווו זאל איך גיין, מיר די איינציקע אומגליקלעכע איבער רגעבליבענע קענען שוין ניט מער טרעטן אויף דער ערד, וואס איז פארגאסן געווארן מיט אונדזערע עלטערן און פארלאזן די געבוירן שטאט פון אונדזערע עלטערן און אויך אונדזערע. מיר וועלן זיך שוין קיינמאל ניט קערן צוריק צו אונדזערע עלטערנס קברים אויסוויינען אונדזערע שווערע צובראכענע הערצער. מיר האבן פארלאזט אונד דוער שטאט אנטיפאליע מיט געוויין און מיר האבן זיך געלאזט אויף דער וועלט וואנדערן צו זוכן איין היים. געלאזט אויף דער וועלט וואנדערן צו זוכן איין היים. מיר זענען געווען אין פארשידענע לענדער, מיר האבן זייער אסך געליטן הונגער, קעלט און נויט. די נשמה האבן מיר אלע מאל געהאלטן אין די הענט ביז וואנען מיר זענען געקימען אין ארץ ישראל. יעצט האבן מיר זענען געקימען היים, אבער אונדזערע צובראכעינע שוין אונדערע אייביקע היים, אבער אונדזערע צובראכעינע הערצער וועלן קיינמאל ניט פארהיילט ווערן.

איטה וואלינץ

געבליבן

איטה וואלינעץ

זומער 1944. די באפרייאונג איז געקומען, א'ן פון ווער לדער אין אנדערע באהעלטענישן, האבן זיך אנגעהייבן לדער אין אנדערע באהעלטענישן, האבן זיך אנגעהייבן זאמלען די געציילטע יידן, וועמען ס'איז געלונגען זיך אר יסרייסן פון טויט, פון די דייטשע מערדער. דער סך הכל איז געווען זייער א טרויעריקער. פון אלע ארומיקע שטעט זענען געבליבן בלויז איינציקע עדות, וועלכע האבן אדורכגעלעבט די גרויזאמע תקופה. אין אזא יידישע אשטט ווי בריסק זענען ארויס פון האהעלטענישן קוים 5 אשטט ווי בריסק זענען ארויס פון האהעלטענישן קוים יידן, און אין קאברין נאך ווייניקער.

גאר ווייניק זענען געבליבען לעבן פון קינדער, וועלכע מען פלעגט ניט אננעמען אין די פארטיזאנער גרופן וואס האבן זייָד געפונען אין די ארומיקע וועלדער און געקעמפט אייף כארשידענע וועגן מיטן שונא.

דער גורל האט געוואלט אז ביי אונדז אין אנטאפאל זאלן בלייבן לעבן פין געטא 7 יידן, צווישן זיי ד״ר טשערניאק פרוי אין קינד, און 4 מיידלעך. איז דעריבער צנטאפאל געווען א שם דבר אין יענע טעג. די לעבן געב־לעבענע זענען: שאשע וואלאוועלסקי פון גרושעווער גאס איטקע מאזורסקי (איצל מאזורסקי׳ס טאכטער), רייזל קאגאן (יענקל טביה׳ס טעכטער) פון קאברינער גאס, און די שרייבערין פון די שורות (נפתלי קאפלאנאווקער׳ס א טאכטער). ווי אזיי מיר זענען געבליבן לעבן קען יעדער פון אונדז אנשרייבן א גאנצן בוך פון א תקופה ווען יעדן פון אונדז אנשרייבן א גאנצן בוך פון א תקופה ווען יעדן טאג מען געזען דעם טויט פאר די אויגן.

איך בין געווען אין אנטאפאליער געטא פון ערשטן טאג איך בין געווען מיט מיין פאמיליע. ביי דער לעצטער אקציע. ציזאמען מיט מיין פאמיליע. ביי דער לעצטער אקציע ווען די לעצטע איבערגעבליבענע אין געטא האט מען

געטריבן צום באן טראנספארט(אקטאבער 1942). איז מיר געלוננגען אנטלויפן און זיך אויסבאהאלטן ביי א באקאנטן קריסט, דער פאליאק ארצישעווסקי. בלייבן אין אנטאפל איז געווען א:ממעגליך, ווייל קיינער פון די יידן איז שוין דארט ניט געווען. דעריבער האט ער מיר אפגעפירט אין א פאר טעג ארום אין דארף נאוואסיאלאק צו א קריסט. דארט האט ער פאר מיר צוגעגרייט א פלאץ אין א גרוב אונטער א שטאל אויפן הויף. עס איז שווער זיך פארש־ טעלן דאס לעבן אין א גרוב אן ליכט, אין קעלט, עלנד און אפגעריסן פון דער וועלט. עסן פלעג איך באקומען כונקט ווי מען פלעגט אמאל אין די דערפער געבן עסן א קאץ אדער א אנדער חיה. קיין שרעק האט ניט געפעלט, ווייל אין הויז פונם קריסט פלעגן אפט קומען דייטשן, און איך פלעג הערן זייערע קולות. די היגיענישע באדי־ נונגען האבן דערפירט דערצו אז איך בין קראנק געווארן אויף טיפוס. וועגן מעדיצינישע הילף האט דאך קיין רייד ניט געקענט זיין: מען איז געווארן שטארקער פון אייזן, אז מען האט דאס געקענט אדורכלעבן.

בערך 6 מאנאטן האב איך זיך געמאטערט און ניט גע־ קענט מער פארבלייבן אין דארף, ווייל דער קריסט האט מורא באקומען פאר זיין לעבן. עס האט אים געדראט א זיכערער טויט, אין פאל ווען די ארטיקע מאכט וואלט זיך דערוווסט אז ער באהאלט א ייד. ער האט מיר דערציילט, אז ער האט געהערט אז ד״ר טשערניאק און פרוי געפוגען זיך אין די נאענטע וועלדער, אין א פארטיזאנער גרופע. ער האט מיר געראטן מען זאל זוכן א וועג זיך פארשט־ ענדיקן מיט אים ער זאל מיר צונעמען. ס׳איז נישט גווען פון די לייכטע זאכן צו דערגרייכן דעם דאזיקן ציל, אב־ ער איך האב זיך דערווארט א טאג ווען עס איז פארפארן א ווינטער שליטן און אונטער א בארג שטרוי פון אויבן האט מען מיר באהאלטן און אפגעפירט אין וואלד אריין. דארט האט זיך אנגעהויבן א אנדער סארט לעבן: די פארטיזאנער האבן געלעבט אין פרימיטיווע באדינגונגען אין פאלאטקעס, וועלכע זיי האבן אויפגעשטעלט. מען פלעגט אפט מוזן בייטן דעם פלאץ, ווייל דער דייטש פלעגט אונדז נאכיאגן. די באדינגונגען זענען געווען ספעציעל שווערע אין ווינטער. געפונענדיק זיך אין די באקאנטע פינסקער בלאטעס. צו מיין גליק האב איך זיך געפונען אין איין פאלאטקע מיט ד״ר טשערניאק און פרוי. ער האט זייער פיל באוויזן און געלייסטעט פאר דער פאר־ טיזאנער באוועגונג, און איז געווען ביי זיי זייער פאפולער. רוען ניט ער, וואלט מען מיר ניט אנגענומען אין פארטי־ זאנער גרופע, ווייל פרויען האט מען זעלטן געוואלט אננ־ עמען. ער און זיין פרוי האבן מיר געפילעוועט ווי א אייגן

אזוי האט מען זיך געמאטערט ביז זומער 1944. מען האט זיך געטרייסט מיט די מפלות וואס דער דייטש האט אנגעהויבן באקומען אויף די שלאכט פעלדער און געהאפט אז אפשר וועט מען נאך דערלעבן א ליכטיקן טאג. ענדלעך איז די באפרייאונג געקומען. מיר האבן זיך אלע אומקער קערט קיין אנטאפאל. שווער צי בשרייבן דעם איינדרוק וועלכן עס האט אויף אונדז געמאכט אונדזער געבארטס שטעטל. דא האב איך געטראפן די איבעריקע לעבן געב־ליבענע:

איטקע מאזורסקי: האט אויך דורגעמאכט א שווערע צייט. זי איז אנטלאפן פון געטא און זיך געוואלגערט איבער דערפער. אפגעריסן און הינגעריק. מען האט איר געפונען א פארפרוירענע. ענדלעך האט זי זיך אויך דערשלאגן צו א פארטיזאנער גרופע און דארט לעבן געבליבן. היינט לעבט זי אין ארגענטינע.

שאשע וואלאוועלסקי: אנטלאפן פון אנטאפאל קיין פרוזשענע. דארט איז דער געטא ליקווידירט געווארן פיל שפעטער. צוזאמען מיט א גרופע יוגנטליכע אנטלאפן אין שפעטער. צוזאמען מיט א גרופע יוגנטליכע אנטלאפן אין וואלד און אנגענומען געווארן אין א פארטיזנער גריפע.

רייזל קאגאן: האט זיך אויסבאהאלטן ביי א וואלדר וועכטער ביז דער באפרייאונג.

מיר האבן זיך אלע ארומגעטראגן מיטן געדאנק ווי אזוי זיך פארבינדן מיט דער אויסערלעכער וועלט און בייטן א נייעם לעבן.

אין מערץ 1945 האב איך חת:נה געהאט. די ערשטע יידישע חופה נאכן קריג אין אנטאפאל, איז איינגעארדנט געווארן אין דער וווינונג פון ד"ר טשערניאק.

אין יולי 1945 זענען מיר אפגעפארן קיין פוילן מיטן 1945 געדאנק פין דארט זיך באקומען קיין ישראל.

נאכן סוף פון קריג האבן זיך אומגעקערט קיין אנטאפאל נאך א צענדליק משפחות, וועלכע זענען געווען אין טיף רוסלאנד ביי פארשידענע אומשטענדן ווי געדינט אין דער רויטער ארמיי א.א.וו. בלויז 2 משפחות (זאק פון פרישיכוואסט אין חיים לייב פינקעלשטיין, דער בלעכער) זענען פארבליבן אין אנטאפאל, אלע איבעריקע האבן עמיגרירט.

אזוי האט זיך פארענדיקט דאס קאפיטל פון יידישן ישוב אזוי האט איך פארענדיקט אין אנטאפאל.

יהושע ווארשא

X.

דער לעצטער עטאפ

ביז מיט עטלעכע צענדליק יאר צוריק איז נאך קיין באן ניט געגאנגען פארביי אונדזער שטעטעלע אנטא־ פאליע. מען פלעגט פארן ווי געוויינלעך מיט פערד און וועגן. א גרעסערע שטרעקע פון פינסק קיין בריסק איז געגענגען דער עטאפ, אויך מיט פערד און וועגן. דאס איז געווען מיט צוריכטונגען פאר איין גרעסערן מאשלוט פיר באקוועם און זיכערקייט פאר די פאסאזשירן. עס איז געווען מיט צוריכטונגען פאר איין גרעסערן מארשרוט בוידן אין דער גאנצער ליינג פון וואגן, די בוידן זענען געווען הויכע מען זאל קענען אריינגיין און ארויס גיין פון וואגן און די בוידן זענען געווען געדעקט מיט ברע־ זענט אז קיין רעגן זאל ניט דורך שלאגן, אויך באשיצן פאר דער זון, אויך פאר ווינטן און שנייען. די סידענעס, די זיץ זעק זענען געווען צוליינג פון דער ברייט פון וואגן געפאקטע מיט שטרוי — די ברייט פון די זעק איז מען געועסן פון ביידע זייטן. דער עטאפ איז געגאנגען טאג — טעגלער. קיין שאסייען איז ניט געווען בא דעם טראקט דאס הייסט מיט דער וועג וואס מען איז געפארן איז געווען קרעטשמעס ווו מען פלעגט רוען. דאס פארן האט געדויערט. א פאר וויארסט פאר אנטאפאליע איז געשטאנען א איינזאמע הויז אין דער לינקער זייט.

דאס איז געווען א קרעטשמע. דער באזיצער פון דער קרעטשמע איז געווען יצחק דער קאפלאנאווקער. פרנסה האט זיך געצויגן פון די פארביי פארערס. און אביסל צו געהאנדלט.

עס זענען אימער געווען געסט אין שטאט, דורך פארער וואס זיי פלעגן בייטן דעם עטאפ. אויך דער עטאפ האט געהאט זיינע פונקטן ווי זיי פלעגן פארבייטן איינער דעם ציייטן, איבער־נעמען די פאסאזשירן, ווער אויף דעם ציייטן, איבער־נעמען די פאסאזשירן, ווער אויף ווייטער און ווער אויף צוריק. דאס איז געווען פאר דער ציווילער באפעלקערונג. פאר סוחרים, פאר קאמער רטשיסקע מענטשן און סתם ווער האט וווהין געדארפט. איין אלגעמיינער עטאפ פאר די רעגירונגס מענטשן, פאר די קאזיאנע, אויך פאר דער פאליציי איז געפארן די סטאיקע, וועלכע פלעגט אויך ברענגען די פאטשט אין שטעטל צו שטעטל, אין יעדער שטעטל האט זיך געביטן די סטאיקע. די סטאיקע איז געווען אונטער דער געביטן די סטאיקע. די סטאיקע איז געווען אונטער דער אויפזיכט פון דער קאנצעלאריע.

פאר אונדזער צייט האט געהאלטן די סטאיקע אין אונדזער שטעטל אנטאפאליע — משה שמואל וואלאווער לסקע. ער האט געוווינט אויף רישעווער גאס. די סטאיקע — איז בעשטאנען פון א פאר פערד מיט א בריטשקע

אויך א קוטשער — אבער דאס האט געדארפט זיין פאר־
טאפלט — ווען איין סטאיקע פארט אפ דארף שטיין
א צווייטע סטאיקע אין רעזערוו. ביידע באדינונגס פורן
פארן פאר קער — פון עטאפ מיט די בוידן און די
סטאיקא האבן געהאט דעם זעלבן אויסדרוק, מיטן זעלבן
נאמען — דער עטאפ, מען האט ניט געהערט אנדערש,
מען האט ניט געוווסט אנדערש. אזוי האט מען זיך
געהאלטן — מען שיקט מיטן עטאפ — מען פארט מיטן
עטאפ — דער עטאפ האט זיך פארשפעטיקט. איך וועל
פארן מיטן עטאפ — א טאג טעגלעכע דערשיינונג. מענ־
טשן אין די אכסניה'ס און אין די קרעטשמעס און אין די
טראקטירן ווארטן אויפן עטאפ — ווער עס האט געביטן

דעם עטאפ — דער עטאפ האט געגעבן באוועגונג — דער עטאפ האט געגעבן לעבן.

אבער דער טרויעריקער עטאפ מיט וועלכן די דייטשן ימח שמם וזכרם האבן געטריבן די אומבאשיצטע, די אומבאהאלפענע, די צורואינירטע, די צובראכענע יידן, טאטעס, מאמעס, קינדער, אלטע, קראנקע, 6 מיליאן יידן, א דריטל פון אונדזער פאלק, אין זייער לעצטן וועג, מיטן לעצטן עטאפ צו די צופלאקערטע גאז אויוונס, צו די צונגען פלאמען, צום אומקום, דעם עטאפ וועלן מיר קיינמאל ניט פארגעסן, דעם עטאפ וועלן מיר קיינמאל ניט פארגעסן, דעם עטאפ וועלן מיר קיינמאל ניט פארגעסן, דעם פועלן פון אונדזער פאלק ישראל.

.⊐

ארון־קודש׳ן

אין דער צייט פון דער מלחמה אין 1914 איז אין א נדוער שטעטעלע אנטאפאליע פיל הייזער פארברענט געווארן, אויך די קראמען, וועלכע די לעצטע רוסישע סאלדאטן האבן פארברענט און צוראבירט אלעס וואס דארט איז געווען. אויך האבן זיי פארברענט דעם שול הויף — אין דעם די אלטע שול, וועלכע איז געווען מיט אויסער געוויינלעכע קונסט מאלעריי און איין ארון קודש וואס דאס אויג זעט דאס ניט פון גאנץ אלטן ערלעכן סטיל. וואס מער מען האט אין דעם אריינגעקוקט איז מען מיין ווי פארשיכורט געווארן, מען האט דאס אויג ניט געקענט אפ ווענדן פון דעם אלעס – אויך זענען פאר־ ברענט געווארן אויפן שול הייף ביידע בתי מדרשים, דער אלטער בית מדרש און דער נייער בית מדרש, אויך די הויז פון הרב משה׳ן דעם דיין, זי איז געשטאנען נאהענט און אנטקעגן דעם אלטן בית מדרש, זי איז אויך פארברענט געווארן. אויך איז צו רואינירט געווארן דער מויער בית מדרש. אויך אויף קאברינער גאס איז פארברענט געווארן דער פריצישער בית מדרש. רב מאיר פאדאט בית מדרש אויף זאניוויער גאס האט מען בא די רוסישע סאלדאטן אויסגעקויפט מיט געלט. בא די יידן איז געווען דער בית מדרש די היים. אן די בתי־ מדרשים זענען זיי געווען אין גאנצן רואינירט. אונדזערע אנטאפאלער יידן האבן זיך גענומען איין אויפגאבע צום אויפבויען די בתי מדרשים מיט דער הילף פון אונדן־ ערע אמעריקאנער קרובים.

די 4 בתי מדרשים האט מען אויסגעבויט מיט פיל שוועריקייטן, אבער מען האט זיך ניט באגנוגנט מיט דעם מען האט אויך געזארגט זיי באשיינען מיט פרעכטיקע ארון־ קודשן.

דעם ערשטן ארון קודש האב איך געמאכט אין דעם נייעם בית מדרש, אויף וועלכן יוסף שמעון האט געשיקט א מתנה — אלס אנדייק. דעם צווייטן ארון קודש האם איך געמאכט אין אלטן בית מדרש. דעם דריטן ארון קודש האב איך געמאכט אין מויער בית מדרש. דעם פערטן ארון קודש האב איך געמאכט צום בית מדרש אויף קאברינער גאס. דעם פינפטן ארון קודש האב איך געמאכט קיין קארטוז בערעזע צו חברה תהילים בית מדרש. דעם זעקסטן ארון קודש האב איך געמאכט אויך קיין קארטוז בערעזע צו חברה קדישא בית מדרש וואס מען האט באשטעלט בא מיר. ביידע ארון קודשן וואס איך האב געמאכט פאר בערעזער בתי מדרשים האב איך געמאכט בא זיך אין דער היים אין אנטאפאליע. דעם ארון קודש וואס איז געווען פאר חברה תהילים האב איך אויסגעשט־ עלט מיט אייניקע מאנאטן בעפאר־דעם צווייטן ארון קודש. ווען איך האב אים ארויסגענומען פון מיין הויז אויף צום אפפארן קיין בערעזע, איז מיר פערביי געלאפן א געדאר נק, איך זאל אים פאטאגראפירן. איך האב אים פאטאר גראפירט. איך מיט מיין זון פנחס זענען מיטגעפארן מיטן ארון קודש צום אויפשטעלן אים. ווען מיר האבן אין בית מדרש אנגעהויבן צוזאמענשטעלן דעם ארון קודש איז צוגעגאנגען צו מיר הרב ישראל מאיר פאזעס מיט א פריינדלעכן שלום־עליכם. איך האב אים איבערגעגעבן א גרוס פון זיינע עלטערן וועלכע זיי זענען אנטאפאליער.

מיינע ארון קודשן זענען אלע געווארן פארניכטעט, נאר דורך דער בילד וואס איך האב געמאכט פון בערעזער ארון קודש בין איך און מיין פרוי און אונדזערע קינדער זענען מיר ג' צו דאנקען געווארן אויפגעריכטעט, ניצול געווארן פון דער דייטשישער בעסטיע...

קאפיטל פינף

פערזאנען און משפחות

ע. בן עזרא

הרב ר׳ יצחק הערש (רובינשטיין)

ר' יצחק הערש איז געבוירן געווארן אין אנטאפאל ארום 1827. זיין פאטער איז געווען ר' חיים, וועלכער איז געווען רב אין אנטאפאל.

ווען ר' יצחק הערש איז נאך קיין צוואנציג יאר אלט געווען, איז ער אויפגענומען געווארן אלס רב אין אמסטיבאווי (גראדנער גוב.) און פון אמסטיבאווי האט מען אים "ארויסגע'גנב'ט" קיין לונא (גראד. גוב.). דערנאך איז ער אויפגענומען געווארן אלס רב אין יאשינאווקי (גראד. גוב.). דארטן האט ער באקליידעט די רבנות אין גאנצן דריי יאר. אין יאר 1883 האט מען אים אויפגענומען אלס רב אין סימיאטיטש (גראד. גוב), א חשוב יידיש שטעטל. אין סימיאטיטש איז ר' יצחק הערש געווען רב צען יאר, ביז 1893, ווען ער איז נפטר געווארן.

ר' יצחק הערש האט גע'שם'ט אלס גאון. אייניגע פון זיינע תלמודישע חידושים געפונען זיך אין ספר "דמשק אליעזר" פון זיין איידעם הרב אליעזר גינצבורג.

ר' יצחק הערש האט אויך געלאזן אין כתב־יד צוויי גרויסע חיבורים, איינער אויף הלכה און איינער אויף דרוש. די דאזיגע כתב־ידן געפונען זיך ביי זיינעם אן אייניקל אין מעלבארן, אויסטראליע.

ס׳איז כדאי צו באמערקן אז ר׳ יצחק הערש׳ס זון ר׳ יקותיאל, ביילע חנה׳קעס מאן, פלעגט זיצן יום ולילה און לערנען אין אלטן בימ״ד. ער האט אויך געהאט סמיכה אויף רבנות, אבער ער האט ניט געוואלט מאכן די תורה א קרדום לחפור בו. ער איז נפטר געווארן הושענה רבא, תרכ״ז. תנצב״ה!

א. ווארשא

ד״ר סאראטשינסקי

ד״ר סאראטשינסקי איז געווען א צענטראלע פיגור אין שטעטל. דעם שריבער פון די שורות איז ניט קלאר ווען דער יונגער שיינער פאליאק האט זיך באוויזן אין שטעטל. לויט אלע ווארשיינלעכקייטן, האט עס באדארפט זיין אין אנהויב פון דעם יארהונדערט. ווייל אין די גרויסע קאטאסטראפעס, ווי די ערשטע כאליערע, די

גרויסע שריפה, פון וועלכע דאס שטעטל האט גערעדט מיט שרעק, האט נאך דער נאמען דאקטאר — ניט פיגורירט.

ווי עס לייגט זיך אויפן שכל, האט ער, דער ד"ר מיט דיין אימפאזאנטער פיגור און פריצישע מאניערן געפונען חן ביי דער באראנעסע פונעם שטאטישן הויף.

עס האט לאנג ניט גענומען און ער איז געווארן דער "פראווליאעשטשע" (פארוואלטער) איבער אירע מאיאנטר קעס. אין שטעטל איז געווארן לעבעדיק. עס האט זיך א ריר געטאן די פארגליווערטקייט פין הונדערטער יארן. ער האט גענומען בויען און איבערשטעלן דעם גאנצן אויף, פין פאקוי — ביז די חזיר־שטאלן. אט האט ער געבויט, אין בארדיטשער הויף, א נייעם פאקוי פאר דער באראנעסע, ביי וועלכן א גרויסער טייל פון די שטא־טישע בעל־מלאכות זיינען געווען באשעפטיקט. ער האט אויך אין דער זעלבער צייט געסטרויעט א ספעקטאווע הויז, פאר בלומען און גרינסן אין ווינטער, גערייניקט הי גרויסע סאזשעלקע (ווו די יידן האבן געהאט א חזקה צו זאגן "תשליך") און געראבן ספעציעלע קאנאלן, אדער וואסער רעזערווארן צום פלאדען פיש.

איך האב נאך אין יענע צייטן, ווען דער פריץ איז געזעסן אויפן שפיץ פון זיין רום, זיין צורה קיינמאל ניט געזען. אין חדר האבן יינגלעך דערציילט אז דעם דאק־ טאר׳ס שיינע טאכטער איז געווארן מסוכן קראנק, איז ער געקומען אין תלמוד־תורה און געהייסן די קינדער זאגן תהילים. פאר זיין בת־יחידה׳ס געזונט. יעדער יינגל האט דערנאך באקומען א צען־קאפיקע שטיק, און די טאכטער איז געהאלפן געווארן. פארשטייט זיך אז די קינאה צו יענע תלמוד־תורה יינגלעך איז געווען :גרויס. מיך האט אבער געארט א קאמפליצירטע קשיה אז ער — אז אמת טאקע, דער טאטע זאגט אויף אים איז א גוטער גוי, ער קען אפילו אריינגערעכענט ווערן צווישן די חסידי אומות העולם, אבער וואס פאר א מחותן איז ער מיט אונדזער תהילים? מיט אונדזער דוד המלך? מיט אונזער גאט?! און אויב ער, דער דאק־ טאר אליין גלויבט אין דוד׳ס תהילים בעסער ווי אין ווארום איז ער א גוי... — ווארום איז ער א גוי...

איך געדענק ווען ד"ר סאראטשינסקי האט זיך געבויעט איז געדענק ווען ד"ר סאראטשינסקי האט אויסגעסטרויעט א הזיז אויף דער פינסקער גאס. ער האט אויסגעסטרויע סטיי־ א קליינעם פאקוי. ער האט אויסגעריכטעט א קליינע סטיי־ נעלע מיט קליינע פערדעלעך, מיט רויט־ווייסע פלעקן, און א פרוכט סאד מיד געבלומטע אלייען.

אין שטעטל האט מען געווסט, אז דער ד"ר האט באפוילן: טאמער מאכט זיך ווען מען דארף עמיצן ארויס־העלפן אין א נויטפאל, זאל מען אים ניט אויסמיידן.
מ'האט דערציילט אז ד"ר סאראטשינסקי האט אויס־געהאלטן אויף זיין חשבון מרדכי דעם טאקער'ס משפחה.
אויך האט מען דערציילט אז איינמאל איז געקומען ר' מרדכי'לע קיין אנטאפאליע, און ווי זיין שטייגער איז געווען, איז ער איינגעשטאנען ביי זיין חבר אפרים ליפשיץ. צווישן אלע וועלכע זענען געקומען נעמען ברכות איז אויך געווען ד"ר סאראטשינסקי. און ר' מרדכי'לע האט אים געבענשט.

אין זיינע מיטעלע יארן האט ער געוווינט אליין אין דער גרויסער שטוב. זיין פרוי און טאכטער זענען אין שטעטעל ניט געווען. די הויז האט באדינט די קעכין אנדרעיעוונא מיט אירע צוויי יונגע מיידלעך. אין סטיינע און גארטן און אלס לאקיי, האט געדינט מאקסים, וואס האט אויך גערעדט יידיש.

איידער דער ערשטער וועלט־מלחמה, פלעגט ער פארן יעדן מיטוואך קיין זאקאזעליע, ווו ער פלעגט פארבריינ־גען דעם טאג אין דער דארטיקער "באלניצע" (שפיטאל) ווו די גראפיניע באברינסקאיא האט געגעבן פרייע מעדעצינעשע באהאנדלונג צו דער גאנצער איינוווינער־שאפט ארום זאקאזעליע. דער טאג איז געווען זיינע הויפט הכנסות.

אין צייט פון קריג איז ער געווארן מיליטערישער דאקד טאר. געזעסן אין פריסוטסטווא. ווו ער האט א סך שטעטלדיקע יונגע מענער ארויסגעכאפט פון פייער. מיטן אפטרעטן פון צארישן מיליטער, איז ער מיטגעגאנגען וויטער אין טיף רוסלאנד. ווען א סך אנטלאפענע פונעם שטעטל האבן זיך נאכן קריג צוריקגעקערט אהיים, האט מען וועגן אים דערציילט אז ער איז געווארן א באלשעד וויק. אייניגע האבן דערציילט, אז סאראטשינסקי האט חתונה געהאט מיט א יידיש ווייבל. ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, זענען די לעגענדעס געווען אויס־געטראכטע. דער באליבטער ד"ר סאראטשינסקי איז צום געטראכטע. דער באליבטער ד"ר סאראטשינסקי איז צום שטעטל מער ניט געקומען.

עמנואל פאפי

יענקל דער רופא

די אמאליקע קליינע שטעטלעך פון ליטע און פוילן, ווי אנטאפאליע איז געווען, פלעגן זיך האלטן, ווי א הענגענדע געביידע, אויף שטארקע זיילן. די זיילן זענען געווען די חשוב׳ע שטאט בעלי־בתים, יידן מיט תורה און חכמה. די מערסטע פון זיי וואַלטן אַנערקענט

געוואָרן, אפילו אין גרעסערע שטעט, אפילו אין גאָר גרויסע שטעט. וויפל אזוינע שיינע יידן עס זענען געווען אין אנטאפאָליע, קען מען ניט וויסן. עס איז שווער יעצט זיי צו דערמאנען. אבער אייניקע פון זיי זיינען געבליבן אין זכרון פון פילע אנטאפאליער.

יעצט אז מען נעמט קוקן אויף צוריק, אום צו באַשרייבן אונדזער אומגעק מענער שטעטל, סטארטשן גלייך ארויס געוויסע פערזענלעכקייטן. דאס זיינען פערזענלעכקייטן, וועלכע שטייען די ערשטע אין דער ריי, צו דערמאַנט ווערן.

דער שענסטער ייד וואס איז מיר זייער בולט אין זכרון איז יענקל דער רופא. א שיינער געזונטער. ייד מיט א הערצל בארד, מיט קלוגע רוהיקע אויגן, מיט א האלב לאנגע קאפאטע. מיט א שיין, קליין, רענצעלע אין האנט, ווו ער האט שטענדיק געטראגן זיינע דאקטערשע מכשירים. זיי זענען באשטאנען פון א סטעד טאסקאפ, אויסצוהערן דאס קלאפן פון הארץ, א טער־ מאמעטער צו נעמען די היץ, א געוויסע צאל פילן, קאפסולן, און אויך פראָשקעס. ער איז געווען זייער לייכט אויף זיינע פיס. קיינער האט ניט געוווסט פין וואנען ער שטאמט. ער איז געוויס ניט געווען קיין אנטאפאליער געבוירענער. ער האט ניט געהאט קיין ברידער אָדעו שוועסטער, אָדער קרובים אין אנטאפאָ־ ליע. ער האָט זייער ווייניק גערעדט מיט מענטשן. זיין בעסטער פריינט איז געווען מנחם דער בעקער, וואָס איז אויך געווען זיין נאענסטער שכן. פון יענקל׳ס הויף האט מען געקענט אריין גלייך אין מנחם׳ס בעקעריי און הייז. ער האָט געהאט נאָך גוטע פריינט, וועלכע זענען טאקע געווען די זיילן פון שטעטל. אזוינע יידן ווי: יעקב חיים דער שוחט, אביגדור דער סטאראסטע, ר׳ הערשיל דער שווארצער, און נאך פילע שיינע אידן. אחוץ דעם רב ר׳ הערש, וועלכער איז אויך געווען יענקל דעם רופא׳ס א שכן. וואס מ׳האט יא געוווסט רועגן אים איז געווען דאס וואס ער האט אליין דער־ ציילט וועגן זיך. איבערהויפט איז די נייגעריקייט איז שטעטל באשטאנען צו וויסן, ווי קומט צו אים זייז ? דאקטאריע

ער האט זיין דאקטארסקע קענטעניש דערלערענט אין סאלדאטשינע, ווו ער האט אויסגעדינט זיין פולע צייט, און נאָך מיט אַ סמיטשעק. ווייל ער איז געווען אנדערש און נאָך מיט אַ סמיטשעק. ווייל ער איז געווען אנדערש ווי אנדערע וואָס האָבן געדינט אין דאָקטאָרסקן קאָר־סקע נעמען פון פארשידענע רפואות. ווען ער פלעגט סקע נעמען פון פארשידענע רפואות. ווען ער פלעגט שרייבן אַ רעצעפט איז עס געווען אין לאטיין, ווי דער געזעץ האָט געפאָדערט. אין שפעטערע יאָרן, אז עס פלעגט זיך מאכן חלילה א קראנקייט ביי א בעל־הבית, ווו ווייב און קינדער האבן אראפגעבראכט א גרעסערן דאָקטאר פון אַ גרויסער שטאָט ווי קאָברין, בריסק, און אמאַל טאקע פון סאמע ווארשא, פלעגן אָט די ספעציא־ליסטן זיך ניט קענען אפוונדערן ווי אזוי אזא קליינ־שטעטלדיקער רופא, האָט אזא וויסן און פארשטאנד פאר

זיינע פאציענטן. עס איז אַ כלל גדול אין דער גאנצער וועלט. אז די פסיכאלאגישע אפשאצונג פון חולה איז ווערט מער ווי די מעדיצינישע וויסן. יענקל׳ס קלוגשאפט, זיין פארשטיין די מענטשלעכע זייט פון זיינע פאציענטן, האבן אים געמאכט פאר א גרעסערן רופא חולים, ווי גרויסע אויסגעשטודירטע גרויסשטעטיקע דאָקטוירים. אזוי האָט יענקל דער רופא אוועק געגעבן זיין גאנץ לעבן צו היילן די קראנקע פון אנטאפאָליע. מיט איין זאך פלעגט ער זיך ניט אָפגעבן. דאָס איז מיט קינפעטאָרנס. אָבער ווען די קינדער פלעגן שוין געבוירן ווערן, און עס פלעגט זיך מאכן עפעס אַ קאָמפליקאציע, פלעגט יענקל שוין איבערנעמען די ווייטערדיקע היילונג. האט זיך טאקע געמאכט אַ טראגעדיע אין יענקל דעם רופא׳ס אייגענער היים. זיין ווייב האט געבוירן דאס דריטע קינד, און זי איז פארשלאפט געווארן, זי האט געקרענקט. און יענקל איז ניט געווען בכח איר ארויפצושטעלן אויף איר אייגענע פיס. זי איז שפעטער געשטארבן און יענקל דער רופא איז געבליבן אנ׳אלמן מיט דריי קינדער. ער איז שוין געווען אין די מיטעלע יאָרן. דער שיקזאל האט אים צוזאמענגעבראכט מיט מיינער אַ טאנטע, מיין מוטערס שוועסטער, מושקע.

מ׳קען זיך גאָרניט פאַרשטעלן אנטאפאַליע אָן אזא ייד ווי יענקל דער רופא איז געווען. ערשטנס, זיין נוצליכקייט אלס רופא־חולים. צווייטענס, זיין קהל׳שע אָנגעהעריקייט.

זייענדיק מיינער א פעטער. איז ער אויך געווארן מיין בעסטער קונד סיינע קהל׳שע שליחותן, דהיינו: ברע־ נגען דעם אתרוג און לולב אין הויז. די טעכטער זאלן בע־ נטשן: פורים ברענגען שלח מנית: חנוכה גלאט אזוי קריגן חנוכה געלט. וויפל ער פלעג מיר באצאלן פאר די אלע שליחותן איז געווען גענוג פאר מיר צו האבן שטענדיק א פאר גראשן אין קעשענע פאר נאשערייען און אנדערע נויטבאדערפטיקייטן. אויך פלעג איך אלע מאנטיק און דאנערשטיק קראנק ווערן. פלעגט יענקל קומען און מיר געבן זיינע רפואות און פארפירן מיט מיר לאנגע געשפרעכן. מיינע מאמע איז געווען שרעקלעך פארזארגט וועגן מיינע אַפטע קראנקייטן. פלעגט ער איר טרייסטן אז וואָס מער א קינד קרענקט זיך אויס אין דער יוגענט. זענען זיינע אייסזיכטן בעסער צו אויסלעבן א געזונטן לעבן ווי די וואַס קרענקען ווייניקער אין דער יוגענט. ער אָט "געמיינט אז מען ווערט, וואָס מען רופט היינט אימיון געמיינט צו פילע קראנקהייטן. זיין נביאות איז מקויים געווארן.

יענקל רופא׳ס נאמען איז קיינמאל ניט ארונטער פון די ליפן פון אנטאפאליער אידן. ערע זיין אנדענקונג. גרויסער זייל פון דער קליינער אנטאפאליע.

הרב יעקב פעסטער

מייז מאמע

איך וועל קיינמאל ניט פארגעסן די באזונדערע אויפמער־ קזאמקייט וואס מיין מוטער האט מיר געשיינקט אלס איר עלסטער קינד. זי האט אויף מיר געלייגט גרויסע האפ־ נונגען. איך האב זיך גוט געלערנט. מיין מוטער האט זיך אנגעשטריינגט מיט אירע לעצטע כוחות צו ערמעגלעכן, אז איך זאל קענען פארזעצן מיין לערנען. איך וועל קיינמאל ניט פארגעסן ווי אזוי מיין מוטער האט מיר אלס יינגל פון צוועלף יאר געפירט לערנען אין דער גרויסער קאברינער ישיבה. מיין מוטער האט מיר דארט איינגעארדנט מיט עסן און שלאפן. איר שטארקער ווילן צו זען גוטס אויף קינדער איז ביי מיר פארבליבן אויסגעהאמערט אויף מיין הארצן. איך וועל קיינמאל ניט פארגעסן צוויי אויסערגע־ וויינלעכע פאלן, וואס האבן פאסירט אין מיין לעבן. דאס ערשטע האט פאסירט דעם צווייטן יאר פון מיין לערנען אין דער קאברינער ישיבה. נישט עסנדיק די ריכטיקע שפייז און צייטנווייז נישט גענוג פריש, בין איך קראנק געווארן אויף בויך־טיפוס, וואס צו דעם איז נישט געווען קיינע מיטלען צו היילן, נאר מען דארף ווארטן אויף דעם קריזיס. איך בין געליגן אין זייער הויכע היץ און האב קיינעם ניטש דערקענט. האב איך געהערט אז דער דאק־ טאר האט געזאגט צום ראש ישיבה וועלכער איז געזעסן ביי מיין בעט: "איר קעוט מער אויפטאן פאר אים מיט אייער תפילה ווי איך מיט מיינע רפואות. שיקט א טעל־ עגראמע צו זיין מוטער זי זאל גלייך קומען". אין דעם זעלבן טאג איז מיין מוטער געזעסן ביי מיין בעט און געהאלפן מיט וואס זי האט נאר געקענט. אזוי איז זי געזעסן ביי מיין בעט זעקס וואכן צייט. אין די דאזיקע זעקס וואכן האט זי זיך נישט אויסגעטאן צו לייגן זיך שלאפון. ווי אזוי זי האט דאס באוויזן צו טאן ווי אזוי זי האט איינגעארדנט די קינדער אין דער היים האב איך קיינמאל נישט געוווסט און נישט פארשטאנען. דעם קומער נדיקן יאר האט ווייטער פאסירט די זעלבע זאך. איך בין ווידער אין ווידער אין דער ווידער אין ווידער איז מיין מוטער געווען ביי מיין בעט וואכן לאנג. וואס מיין מוטער איז דורכגעגאנגען צוליב אירע קינדער איז ניט צו רטייריתו. הען דאס אן אמעריקאנער מוטער דורכטראגן אזוי פיל ליידן און פיין מיט אזוי פיל מסירות נפש פאר קינדער ? 1 ._

א מוטער דארף נישט האבן קיין בילדונג צו ליבן און באשיצן אירע קינדער. ערליכקייט, אויפריכטיקייט און ליבע פאר א פאמיליע דאס איז געווען דער גרונט פונד־אמענט פון א יידישער מאמע אין דער אלטער היים. איך האב נישט געהאט די זכיה צו אפצאלן מיין מוטער דעם כבוד וואס זי האט פארדינט. איך בין זיכער ווי פיל איך וואלט געטאן צו אפצאלן מיין מוטער פאר וואס זי

האט געטאן פאר מיר וואלט איך קיינמאל נישט באוויזן, ווייל ס׳איז ניטא אזא זאך ווי אפצאלן פאר א מוטער׳ס לירט

איך וועל אויך קיינמאל ניט פארגעסן אן איבערלעבעניש, וואס איך האב דורכגעלעבט אין מיינע יונגע יארן. די פאסירונג האט אויף מיר געמאכט זייער א טיפן איינדרוק אויף מיין הארצן אויסגעקריצט אויף מיין הארצן אויף שטענדיק. איינמאל, קומענדיק אהיים אויף פסח פון דער ישיבה, וואס דאס איז געווען מיין מוטער'ס גרעסטער פארגעניגן צו זען א יידישן נחת פון אירע קינדער. ווען דער יום טוב איז אריבער האב איך זיך גענומען קלייבן צוריק פארן אין ישיבה, פארצוזעצן מיין לערען. אַבער פלוצלינג איז מיין מוטער קראנק געווארן, און דער . דאקטאר האט געזאגט אז דאס איז איין ערנסטע קראנקייט איך האב נישט געוווסט וואס צו טאן. איך האב באשלאסן צו בלייבן אין דער היים ביז וואנען מיין מוטער וועט געזונט ווערן. אבער מיין מוטער האט געליינט מיין געדאנק און זי האט מיר געזאגט: "מיין קינד, פאר צוריק אין ישיבה נאך היינט. דא האב איך א פאר דאלאר וואס איך האב ערהאלטן פון מיין שוועסטער אין אמעריקע. נעם דאס מיט זיך און פאר געזונטערהייט, און זעץ פאר דיין לער־ נען, און וועגן מיר זארג ניט, מיין קינד, דיין לערנען וועט מיר געזונט מאכן. איך דארף נישט קיין דאקטאר". פון דעם עפיזאד קען יעדער איינער עפעס לערנען. דער עפיזאד קען יעדן איינעם עפענען די אויגן צו זען, און דאס הארץ צו פארשטיין און פילן וועלכע הייליקע מאמעס מיר האבן פארמאגט.

אין מין זכרון איז פארבליבן א בילד פונ׳ם לעצטן מאל ווען איך האב געזען מיין מוטער אין דעם שטאט ראסיין, ליטא, נישט ווייט פון קאוונא. דאס איז געווען אין 1941, אין חודש מרץ.

איך בין געווען א תלמיד פון דער גרויסער ישיבה כנסת בית־יצחק, וועלכע האט זיך געפונען אין קאמיניץ־ליטאוו־סק. איך האב אסך יארן פארבראכט אין ישיבות. איך האב פיל געלערנט פון דעם גרויסן וועלט גאון און צדיק הדור ר' ברוך דב לייבאוויטש זצ"ל. איך האב אויך פיל געלע־רנט פון דעם קאברינער רב. הרב ר' פסח פרוסקין זצ"ל. אין 1939 איז אונדזער קאמיניצער ישיבה ארויסגעפארן קיין ווילנע. ווען די רוסן האבן פארנומען ווייס־רוסלאנד האבן די ישיבות באשלאסן צו לויפן נאך ליטא. מען האט געדענקט אז ליטא וועט בלייבן א שטילער ווינקל און וועט אויסמידן דעם קריג. אין 1940 זענען מיר אריבער געפארן קיין ראסיין. אין 1941, אין מרץ, אין א שיינעם פרי מארגן, ווען איך בין אריין אין דער ישיבה האב איך פיי גרויס באוונדערונג געטראפן מיין מוטער ביי

דער טיר פון דער ישיבה. פארשטייט זיך אז אונדזער פריד איז געווען אויסער געוויינלעד, אבער, ווי אזיי איז מיין מוטער געקומען און ווי זי איז אריבער דעם גרענעץ צווישן ווייס רוסלאנד און ליטא אויף דעם האב איך נישט קיין ענטפער. ווייזט אויס אז ליבע און טריישאפט פון א מאמע איז שטארקער פון אלעס.

מיין מוטער איז געווען מיט מיר א וואך צייט. מיר האבן פיל גערעדט פון דער צייט אין וועגן אלע פאסירונגען אין אונדזער שטעטל. אבער וואס א מאמ׳ס הארץ פילט אין אונדזער שטעטל. אבער וואס א מאמ׳ס הארץ פילט ווייסט קיינער ניט. מיין מוטער האט מיר: "מיין קינד, אורזאך וואס זי איז געקומען צו זען מיר: "מיין קינד, ג' זאל דיר העלפן און באשיצן ווו דו זאלסט ניט זיין. איך פיל מיין הארץ זאגט מיר, אז מיר וועלן זיך מער נישט זען. איך האף אז דו וועסט אנקומען צו מיין פאמיליע אין אמעריקע". דאס זענען געווען מיין מוטער׳ס לעצטע ווער־טער וואס זענען ארויסגעזאגט געווארן מיט הייסע בלו־

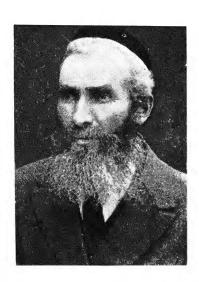
טיקע טרערן, וועלכע האבן געווארגן מיין מוטער׳ס שטימע. די ווערטער האב איך געהערט מיט איבער צוואנציק יאר צוריק. זיי וועלן אבער שטענדיק קלינגען אין מיינע אויערן. אזוי לאנג ווי איך וועל לעבן וועל איך הערן דעם קלאנג פון די ווערטער פון מיין ליבער מוטער: "מיין קינד. דאס איז דער לעצטער מאל וואס מיר זעען זיך". מיר האבן געהאט יידישע מאמעס, איז געקומען א פייער און א מביל פין בלוט אין אלעס פארברענט און אפגעש־ווינקט. נישטא מער די אלטע יידישע היים. נישטא מער די יידישע הארציקע מאמע. מיר לעבן היינט אין נייע היימען, מיר בויען אונדזערע פאמיליעס, אבער דאס הארץ פון דער יידישער מאמע איז פארשווונדן און פארלארן געווארן. דאס וואס מיר האבן געהאט וועלן מיר שוין קיינמאל נישט האבן.

ירע און ליבע צו אונדזערע מוטערס!

יוסף ראזענפעלד

מייז טאטע משה־וועלוול

טלעך מיטן פריץ.

ר׳ משה־וועלוול

ווען עס איז ארויסגעקומען דער קייזערלעכער אוקאז. אז יידן וועלכע זענען געקומען צום געגנט נאך 1885 מוזן זיך ארויסציען פין די דערפער, האט מיין פאטטער זיך מיישב געווען צו איבערגיין לעבן צווישן יידן אין אנטאר פאליע.

אין דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען די דייטשן זענען ארייז איז שטעטל איז מייז פאטער געוועז אממיוו איז ארייז איז שטעטל איז מייז פאטער געוועז אממיוו איז

מסחר. ער איז געווען א פאכטער ביי די ליפשיצעס אין "סמאלארניע" און האט אויך געהאנדלט אין מילך פרא־ דוקטן און וואלד פראדוקטן. ער איז אויך געווען פריינ־

ער האט זיך אויפגעבויט א פרעסטיז' צווישן אלע, אפילו גויים. ביי אונדז אין שטוב פלעגן איבערגיין "גייערס״ און "אנוטשניקעס״ און די טיר איז געווען אפן פאר אלע.

אריין אין שטעטל איז מיין פאטער געווען אקטיוו אין אריין אין אריין דעם שטאט קאמיטעט וואס זאל פאר־העלפן ארגאניזירן דעם שטאט קאמיטעט וואס זאל פאר־וואלטן מיט אלע שטעטישע ענינים.

משה וועלוול איז געווען א גוטער שתדלן און געקענט אויספירן א סך ענינים ביי דעם קאמאנדאנט אין שטעטל. נאך דעו' מלחמה איז ער געווען אקטיוו אין תלמוד תורה. ביקור חולים און אנדערע אינסטיטוציעס.

פונקט ווי עס איז געווען גרויס אונדזער טרויער ווען מיר האבן אים פארלארן אין 1931, זענען מיר שפעטער געווען צופרידן וואס ער האט ניט דערלעבט צו זען דעם אומבריינג פון זיינע 3 טעכטער און איין זון מיט זייעוע גאנצע פאמיליעס דורך די נאציס ימח שמם.

יין אנדענק!

מיין טאטע איז געווען פון די כלל־טוער אין אנטאפאליע אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

נאך זיינע חדר יארן האט ער געלערנט אין די ארומיקע ישיבות. און א געוויסע צייט איז ער געווען אונטער דער ישיבות. און א געוויסע צייט איז ער געווען אונטער דער השגחה פון ר' פנחס מיכאל'ן. ער האט חתונה געהאט מיט דער טאכטער פון ר' חנא דעם שוחט פון אסטראוויטש. נאך א קורצע צייט אלס שוחט האט ער אונטערגענומען נאך א קורצע צייט אלס שוחט האט ער אונטערגענומען

רינה אסיף

שלמה וואלינעץ

שלמה וואלינעץ, זיין פרוי שרה (שולרוף) און קינד

שלמה בר' אשר וואלינעץ און זיין פרוי שרה שולרוף (הי"ד) זענען געווען באקאנטע אלטגעזעסענע איינוווינער אין אנטאפאיל.

שלמה וואלינעץ האט זיך בארימט געמאכט דערמיט. וואס ער איז געווען דער ערשטער אין אנטאפאל, וואס האט ארייסגעוויזן א איניציאטיוו און געעפנט א געשעפט

פון וועלאס פעדן (ראווערן), וואס איז געווען א וויכטיקע געשעעניש אין שטעטל פון עקאנאמישן שטאנדפונקט ווי אויך פון אלגעמיינער אנטוויקלונג.

שלמה וואלינעץ האט א שוועסטער צביה און א ברודער יצחק־אהרן אין ארגענטינע. זיין פרוי שרה שולרוף האט א ברודער אברהם שולרוף אין פתח"תקוה.

פעשע נאוויק

טיפן

מיט צער און ווייטיק דערמאן איך זיך אין די קליינע יתומים פון האראדעץ וועלכע האבן געלערנט אין אנ־ טאפאליער תלמוד תורה. זיי האבן געגעסן "טעג"; עס האט געריסן דאס הארץ צו זען די ארימע קינדער. אבער עס איז געווען א טרייסט, אז זיי וועלן אויסוואקסן גוטע מענטשן און איבערגעגעבענע יידן, א דאנק דער געל־ עגענהייט וואס עס איז זיי געגעבן געווארן צו לערנען.

אט די יתומים זענען שפעטער אויסגעוואקסן, און א טייל פון זיי זענען געווארן בעלי מלאכה׳ס. זיי פלעגן אונדז דאנקען פאר דער הילף וואס איז זיי געגעבן געווארן קליינערהייט. מיר האבן געפילט אז מיר האבן געפעס איפגעטאן פאר אנדערע און ניט נאר פאר זיך. איך דערמאן זיך: נחום וואלינעץ דער שוסטער און זיין פרוי העניע. זיי האבן מיט שווערע ארבייט און

פעשע נאוו'ק און איר מאן

ארענטליכקייט זיך ארויפגעארבעט, הגם פשוטע מענטשן . האבן זיי געהאט אין זינען ניט נאר זיך נאר אויך אנדערע נחום איז געווען גבאי אין נייעם בית מדרש. אפילו ארויס־ געהאלפן דעם שמש אין זיין ארבעט. צוליב דעם וואס ער האט ליב געהאט ריינקייט. און געוואלט מאכן דעם עולם איינגענעמען. כאטש ער איז ניט געווען קיין פאנאטיקער, איז דער בית מדרש געווען א טייל פון זיין היים. ער איז אויך געווען א גבאי פון "חברה קדישא". נחום האט געדארפט מאכן די סעודה איינמאל א יאר. עס איז געווען גענוג שפייז פאר אלע ארעמעלייט, און די וועלכע האבן ניט געקענט קומען האט מען זיי צוגע־ בראכט די שפייז אהיים. ער האט איינגעארדנט א "לינת מען האט מען געווארן איינער איז קראנק געווארן האט מען אפילו אין מיטן נאכט אויפגעוועקט נחים׳ן צו נעמען ביי אים דעם שליסל צום פלאץ ווו עס איז געווען אייז פאר קראנקע. נחום און העניע פלעגן אליין קומען שטעלן באנקעס און מאכן מאסאזשן.

העניע איז געווען איבערגעגעבן מיטן גאנצן הארצן צום בית יתומים, דער תלמוד תורה און דער "תרבות" שולע, ווו ארעמע קינדער האבן געלערנט פריי. שבת און יום טוב האבן זיי אלע מאל געהאט אורחים, ארעמע יידן וועלכע האבן ניט געהאט ווו צו עסן.

שלום דער מוליאר אין זיין פרוי פייגע רחל האבן געארבעט שווער פאר דער ארעמער פרנסה און האבן זיך געטיילט מיט זייער לעצטן שטיקל ברויט מיט ארעמע לייט, און געטאן אייניגעס צו העלפן נויט באדאר פטיקע. עס דערמאנט זיך מיר ווי שלום איז געפארן זיין לעצטן וועג קיין בריסק מאכן אן אפעראציע, פון וועלכער ער איז שוין מער ניט געקומען צוריק. אבער וועלכער ער איז שוין מער ניט געקומען צוריק. אבער

ניט קוקנדיק וואס ער האט געפילט זייער שלעכט. איז בעפאר ער איז אוועקגעפארן, איז ער געגיין אין פריצישן בית מדרש. אין שטיבל ווי ארעמע דוכגיי־ ערס פלעגן איבערנעכטיקן, אין אנגעשטאפט די אלטע זעק מיט פרישע היי, בכדי ארעמע לייט זאלן האבן א בעסערן געלעגער.

פייגע רחל זיין פרוי, שוין זייענדיק אן אלמנה און לעבענדיק מיט דער שטיצע פון די קינדער אין אמעריקא, פלעגט אפקאכן א גרויסן טאפ געקעכץ, און ווער פון די ארעמע לייט וועלכע פלעגן בעטן עפעס עסן, פלעגט זי געבן א טעלער געקעכץ מיט א שטיקל ברויט. דאס איז געווען איר טאג־טעגליכער רוטין.

עס דערמאנט זיך מיר אין אליעזר, יענקל דעם אבל פר'ס א זין און זיין פרוי לאז. אליין כמעט ניט געהאט אויף זייער טאג טעגלעכן געברויך, פלעגן זיי טראגן דעם יאך און אחריות פון אנדערע, וועלכע האבן נאך געהאט ווייניקער פון זיי. זיי האבן ארויסר געוויזן צו אלע נויטליידנדע א גרויסע הארציקע ווארעמקייט און פריינטשאפט. ווען עס איז געקומען פרייטאג האט לאה צושיקט מיט די קינדער פיש צו בעל הבית'שע ארעמעלייט. כפעציעל געדענק איך, אז ווען ס'איז געווען איין עלענדער ארעמער קראנקער ייד. וועלכער האט זיך גענויטיקט אין דער הילף פון גוטע מענטשן, האבן זיי אים מקרב געווען ווי אן אייגר ענעם. אלע מאל האבן זיי געהאט אן אורח ביי זייער נכדי אן ארימאן אנקליידן.

אויך איז ר' אליעזר געווען אלע מאל פארטאן אין שטאטישע ענינים, און פארשידענע יידישע פראבלעמען וועלכע מ'האט געדארפט לייזן. ער איז געווען איבער־געגעבן מיט׳ן גאנצן הארצן און געטאן דאס בעסטע וואס ער האט נאר געקענט. ניט ק קנדיק וואס ער איז אליין געווען פארטאן מיט דאגת הפרנסה, צער גידול בנים און נאך אזעלכע דאגות — דאך האט ער זיך איבער־געגעבן מיט העלפן אנדערע.

ר׳ הערשל דער שווארצער, ניצבערג, ע״ה, האט געגרי־נדעט דעם בית יחומים. ער האט פשוט אויפגעהויבן קינדער פן דער בלאטע. אין בית יתומים האט מען זיי געגעבן גוט דערציאונג, אויסגעלערנט א פאך, און אין דער זעלבער צייט אויך געגעבן אן אלגעמיינע בילדונג. מ׳האט זיי אלע געהאלפן צו ווערן זעלבסטשטענדיקע ארנטליכע בעלי מלאכית אדער הענדלערס.

דער בית יתומים אין אנטאפאל איז געווען א מזל׳דיר קער, ווייל ער האט געהאט אזא איבערגעגעבענעם פאר־זיצער ווי ר׳ הערשל ניצבערג מיט זיינע געטרייע ארויס־העלפער.

יעצט זענען מיר פארי׳יתום׳ט פון זיי. כבוד זייער אנדע־ נקונג.

ראדל פאסטאל-בארנבוים (שיקאגא)

אונדזער הויז און מיינע עלטערן ע״ה

ר׳ סגדר משה מיט זיין פרוי אַלטע און טאכטער ראדל פאסטאל

אונד:ער הויז אין ווינקל פון מארק קעגנאיבער דעם פאזשארנעם סאריי איז אין מיינע אויגן געווען דער צענטער פונם שטעטל. אויב איינער פון שטעטל וועט זאגן: ער געדענקט ניט סנדר־משה דעם קירזשנערס שטוב — איז ער ניט קיין אנטיפאליער.

דעם טאטן געדעגק איך זינט איר האב אנגעהויבן באנער מען זאכן איינער ייד מיט א ווייסע בארד מיט בלויע מען זאכן א שיינער ייד מיט א

בליציקע אויגן. די מאמע, הגם א סך יינגער פון טאטן, האט אויף זיך ארויפגעצויגן די אלטקייט (לויט איר נאמען אלטע) מיט זארג און דאגות פאר דער גאנצער וועלט. דאס שווערסטע איז געווען דער יאך צו פירן אזא גרויס הויז מיט אזויפיל פאראנטווארטלעכקייטן. פון זונטיק כרי ביז פרייטיק נאכמיטאג, איז די שטוב געווען פול מיט טאראראם. שטעפ־מאשינען האבן געהודושעט, פרע־ כאייזנס האבן געטשאדעט אין דער ריח פון אויסגעארב־ עטע פעל האט זיך געשפירט איבערן גאנצן הויז. ביי די 2 ברייטע לאנגע טישן האבן געארבעט ארום צען מענטשן, פון 8 פרי, ביז צען ביינאכט. דער טאטא מיט דער נאדל אריינגעשטעקט אין קאמזויל פלעגט איינשטעלן די ארבעט, נאכקוקן צו אלס גייט אויפן דרך און זיך אליין אויסקלייבן עפעס צו טאן. ס׳האט אבער זייער זעלטן געטראפן, אז דער טאטע זאל בלייבן פאר א גאנצן טאג אין שטוב. אל־ עמאל איז אונטערגעקומען א קהלישער ענין וואס האט געמוזט באהאנדלט ווערן, און ער פלעגט אנזאגן דער מאמע: — אלטע, זע עס זאל זיין אזוי און אזוי ביז וואנען איך וועל קומען. אין מיינע אויגן איז מיין טאטע געווען דער וויכטיקסטער מענטש אין שטעטל, ער איז געווען טשלען אין אופראווע, גבאי פון חברה־קדישה, גבאי פון חברה־ תהלים און מיטגליד פון ביקור־חולים, מלביש־ערומים און לינת־הצדק.

ר' סנדר־משה'ס הויז

פרייטיק איז דער טומל אריבער צו דער קיך פון פריען פארטאג איז שוין די מאמע מיט מיין שוועסטער געווען פארטאג איז שוין די מאמע מיט מיין שוועסטער געווען פארהארעוועט אין קיך. עמערס מיט קארטאפל האט מען אנגעשיילט דאנערשטיק ביינאכט. און ווען די משפחה האט אויפגעוואכט — האט שוין די הייז געשמעקט מיט טייגעכצער איינגעדעקט אין גרויסע בלעכן. ווייל חוץ דער אייגענער משפחה, זענען נאך געווען צוויי געזעלן, פארדונגען מיט עסן. די אמתע הארעוואניע אין קוך האט זיך ערשט אנגעהייבן. ניט נאר האט די מאמע געזען צו פארזארגן איר הויזגעזינד — זי האט אויך אין זינען געהאט געוויסע מענטשן, וואס קענען זיך מיט קיין שבתדיקן מאכל ניט באזארגן...

נאך האלבן טאג, האט די גרוימע שטוב, ד.ה. די מייס־
טערסקייע אנגעהויבן ווערן ליידיקלעך, די ניי־מאשינען
שטיל געווארן די אנגעווארפענע ארבעט איז אפגעראמט
געווארן, די ארבעטער זענען זיך לאנגזאם צעגאנגען
און די שטוביקע פרויען האבן זיך גענומען פארוואנדלען
די וואכיקע פארבריק אין א שבתדיקן סאלאן. אין אוונט,
ווען דער בליצלאמפ האט באלויכטן די שטוב, די בענטש־
ליכט האבן געפינקלט און דער טאטע מיט אן אורח זענען

געקומען פון בית־המדרש — איז מיט זיי אויך געקומען די שכינה. אלע היימיש־שטוביקע מענטשן האבן גאר אייסגעזען אנדערש.

איין שבת וועלכער האט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון, איז געווען דער שבת נחמו, דער יערליכער לעקעך־ און בראנפן פון חברה־תהלים אין אונדזער הויז, דאס האט נעמלעך געמיינט אלע דערוואקסענע מאנסבילן פונם שטעטל. פן אלע עקן פונם שטטל האבן געצויגן שבת־ דיקע יידן צו מאכן קידוש ביים גבאי אין הויז, עס איז געווען פראכטפול. יעדער איינער האט באקומען א פלע־ שעלע שנאפס מיט א שטיק טארט. איינציקע האבן געמאכט קידוש אויפן ארט און זיך געווונשן לחיים און אנדערע האבן גענומען זייער חלק אהיים. ביי מיר ליגט נאך היינט דער טעם פון די ברעקלעך צושניטענעם טארט, וואס מען האט אונדז קינדער אפגעגעבן די ליידיקע בלעכן אויסצישקראבען.

היינט, שרייבנדיק די שורות, זע איך דורך מיינע פארט־ רערטע אויגן יענעם יידישלעכן לעבנסשטייגער פון יענע צייטן, וואס וועלן זיך קיינמאל ניט אומקערן. און מיט א הייסע־הייליקע טרער פארזיגל איך די זכרונות.

הרב אהרן אשר וולינץ

יידן אין רארף חאלוטשיץ

בדרום העיר אנטאפאליע איז געווען דער דארף האלור טשיץ. דארט זענען געווען דריי באווסטע מענטשן. בעפאר איז געווען דארט ר' אפרים א קרוב פון דעם גביר הנכבד ר' אפרים ליפשיץ. ער איז געווען איש תם יושב אהלים, וחסיד בכל מעשיו, ובפרט בהכנסת אורחים. ער איז א זיידע פון מיין איידעם המצוין אפרים פרוזשא־נסקי שו"ב ומוהל בניו־יארק. מען האט געפרעגט דעם ר' אפרים מהאלוטשיץ וואס ער מאכט. האט ער געענטפרט ניע שאק ניע תאק, ד"ה: ש"ק — ראשי תיבות שנאה קנאה, ת"ק — ראשי תבות תפילה קדושה. אין דארף איז ניטא קיין שנאה און קנאה, אבער עס איז ניטא אורך קיין תפילה בציבור און קדושה. א מחותן איז

געקומען צו זיינעם א קינד און פאר די תנאים האט דער מחותן דערציילט אים אז ער האט פיל מסחרים מיט פרא־ צענט און קיינמאל איז ניט געגאנגען פארלארן זיינע א פרוטה. האט ר' אפרים געענטפערט: אויב אזוי, זענט איר ניט מיין מחותן.

דער צווייטער איז געווען זיין זון ר' מרדכי יעקב, מופלג גדול בתורה ואיש חסיד בכל מעשיו, קיים הכתוב "אשרי משכיל אל דל ביום רעה", אליין געלעבט "ביום רעה" א עני ואביון, און געטאן פאר אלע דורכגייער און ארעמעלייט אברהם אבינו־ס "אשל" — אכילה שתי לינה.

הרב א"א וולינץ

יירן אין רארף טאריקאן

ר׳ לייזר טאריקאנער און זיין פרוי אסתר

במזרח העיר אנטאפאליע איז געווען דער דארף טאריקר אן. בעפאר איז געווען דארט א אדם גדול ר' אהרן אנדראנאווסקי ז"ל, אין א ספר איז געשריבן אויף אים. "איש תם וישר רב פעלים צדיק וחסיד מו"ה ר' אהרן ז"ל, ער האט מקיים געווען די שלשה דברים עליהם העולם עומד. על התורה, ועל העבודה ועל גמילות חסדים. ער האט זוכה געווען צו מחנך זיין א דור פאר ג' און פאר מענטשן. באוויסט איז געווען זיין בארימטער זון, "הרב החכם ר' חיים לייב טאריקאנער", בקי בש"ס ובפוסקים, און אלס איש חכם זענען זייער פיל מענטשן געק־מען צו אים פרעגן עצות אין אלע זייערע ענינים. אויך איז ער געווען דער בורר ביי גבירים פון גרויסע מסחרים, מיט דעם שליש דער בורר ביי גבירים פון גרויסע מסחרים, מיט דעם שליש הגאון ר' חיים עוזר מווילנא זצ"ל.

זיינע קינדער זענען געווען מפורסמים.

הראשון. ד"ה מיין שווער ז"ל, המחבר ספר דברי חכמים

וחידותם על אגד. ת ולקט הקוצרים על גמרא פירוש תוספות עם הסכמות מהגאון ר' חיים מבריסק זצ"ל ומהגאון ר' מרדכי בוטע. ער זצ"ל. זיי שרייבן אויף אים כבוד ידידי ואהובי הרב מופלג בתורה ויראה חריף ושנון מו"ה ר' אליעור בהרב ר' היים לייב מאנטאפאליע שהוא עמוס בתורה ומעש"ט וכ"ו, חיבורו הנעים חלק הדרוש וחלק הפלפול, והוא נחמד אף נעים כי בפלפולו הוא יורד לעומקה של הלכה, בדברים נחמדים לאמיתו, וכ"ו.

הבן השני, מופלג גדול בש״ס, וקיים "ותלמוד תורה כנגד כולם". כ"ש ר' מאיר אנדראנאווסקי ע״ה. ביי א סים הש״ס בבית הרב ר' דוד זצ״ל האט זיך ר' מאיר מפלפל געווען מיט לומדי הש״ס. האט הרב ר' דוד געזאגט צו זיין שווער ר' שאול קאסאווסקי אז דאס איז א "שובניק", ד״ה וואס פאר מופלגי תורה ישובניקעס עס איז ארום אנטאפאליע.

הבן השלישי המופלג בתורה נבון ומשכיל כ"ש ר' יצחק אשר אנדראנאווסקי העוסק תמיד גם ביש"ב ארץ ישראל, בישבו אח"ז בעיר פינסק.

ביי דעם פאטער און קינדער איז געווען חילוקי דעות אין לערנען פשט און הלכה, זכרז"ל (קידושין דף ל) "אשרי הגבר אשר מלא אשפתו מהם, וכ"ו, א"ר חייא בר אבא אפילו האב ובנו וכו" שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה לזה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה לזה. וועגן א חילוקי דעות און הלכות תחומין, בין איך געווען שליח צו פרעגן ר" מרדכי בוטענער זצ"ל ווען ער איז געווען אין אנטאפאליע וועגן די רבנות, ביי ר" ער איז געווען אין אנטאפאליע וועגן די רבנות, ביי ר" עקיבא פישל ליפשיץ, וענה: "הפשט כצד אחד, אבל הלכה נמצא בשאלות ותשובות כצד השני".

בכלל איז זייער נאמען אין אנטאפאליע געווען חכמי טאריקאן.

עקיבא בן-עזרא

הרב יעקב גרינבערג

הרב יעקב גרינבערג איז געבוירן דעם 15־טן דעצעמבער 1879 (תרל"ט), ביי זיינע עלטערן ר' שלמה הענאך אין פיילע גריבערג, אין אנטאפאל. דער פאטער איז געווען א וואלד־סוחר און א גרויסער למדן. צו צוועלף יאר לערנט שוין דער יונגער גרינבערג פאר זיך, זייענדיק שטארק באאיינפלוסט פונם רב ר' הירש ראבינאוויץ. צו 18 יאר

איז ער שוין א מוסמך. ער האט אויך געלערנט אין דער העברעישער און רוסישער ליטעראטור, איבערהויפט אין פיזיקע. 2 יאר האט ער פארבראכט ביי די גאונים ר' דוד קארלינער, ר' חיים בריסקער, ר' אליהו פרוזינער, און ר' זלמן סענדער אין מאלטש.

אין תר"ס האט ער חתונה געהאט מיט אסתר בר' אהרן

הרב יעקב גרינברג

שמואל ליפשיץ פון פינסק. ער ווערט א פרוש אייף 3 חדשים אין קאוונע, אין קריגט אויך סמיכה פון ר' הירשל קאוונער און ר' משה סלאבאדקער. דאן פארט ער קיין דייטשלאנד, שטודירט 4 יאר עלעקטריק און מאשינען בוי אין די באוווסטע פאליטעכניקומס אין קעיטאן און שטוטגארט, און פראקטיצירט אין כעמניץ, זאקסן.

אין 1905 איז ער געקומען קיין שיקאגא. ער האט געא־ רבעט ביי די "וועסטערן עלעקטריק", און ביי דער עדיסאן קאמפ. אבער ער האט עס אויפגעגעבן ציליב שמירת שבת. ער האט ניט געוואלט זיין קיין פראפעסיאנעלער רב. אבער ער האט געווידמעט זיין גרויס געלערזאמקייט פאר דער יידישער דערציאונג און האט געהאלפן שאפן דעם בית־מדרש לתורה" אין שיקאגא. אין 1923 אין הרב יעקב. גרינבערג אויפגענומען געווארן אלס הויפט ראש־ישיבה כון אויבנדערמאנטן מ סד. ער האט געהאלפן שאפן די ישיבה און זי אויפהייבן צו א הויכע מדרגה וועלכע האט ארויסגעגעבן מוסמכים, אן זענען די גייסטיקע פירער פון איבער 100 יידישע קהילות אין אמריקע. זיין איינפלוס איז ווייט און ברייט. ער האט געוווסט ווי אזוי צו ציען צו תורה אין עכטן טראדיציע־טרייען יידישן לעבן. זיין בייטראג צו שיקאגאר יידנטום אין זיין בארייכערונג פון תורה־ יידישקייט איז פארצייכנט מיט גאלדענע אותיות.

אויסער זיין גרויס וויסן אין יידישע למידים האט ער פארמאגט גרויסע ידיעות אין וועלטלעכע וויסנשאפטן. איבערהויפט האט ער זיך אינטערעסירט אין איינשטיין׳ס

אויך זיינע ספרים האבן צו טאן מיט מאטעמאטיק, ווי ״קונטרס סוד העיבור״ אין ״אהל מועד״, סט, לואיס, תרפ״ח, און ״פרשת המועדים״ סט, לואיס, תרפ״ט. הרב יעקב גרינבערג איז נפטר געווארן ר״ח שבט תשי״ט. שלום לעפרו!

לואיס שייפער (״פארווערטס״)

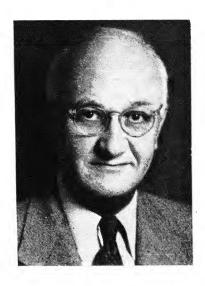
ד׳ר פאביוס (פייטל) בערמאן

ד״ר פאביוס (פייסל) בערמאן, דער זון פון הרב משה בער'מאן פון אנטאפאליע, איז אנגעקומען אין לאס־אנדזש־בער'מאן פון אנטאפאליע, איז אנגעקומען אין לאס־אנדזש־עלעס אין עלטער פון 23 יאר און דא אויסגעשטודירט פאר דאקטאר. זיין פאטער דער רב האט אודאי געטרוימט אז זיין זון זאל גיין אין זיינע דרכים און ווערן א רב, אבער אים האט געצויגן צו אלגעמיינער וויסנשאפט און שפראכן. ער האט זיך געמאטערט און שטודירט אין רוסלאנד און געענדיקט גימנאזיע מיט א גלענצענדן אטעסט־רוסלאנד אין געענדיקט גימנאזיע מיט א גלענצענדן אטעסט־ריטא. דערצו איז ער אריינגעצויגן געווארן אין דער רעוואלוציאנערער באוועגונג און געמוזט דעריבער עוקר מאלי מאלי

אין יאר 1913, ווען ער איז אנגעקומען קיין לאס־ אנדזשעלעס, האט ער זיך רעגיסטרירט אין דער אוניווער־ זיטעט פון דרום קאליפארניע און אין ווייניקער פון צוויי

יאר צייט איז ער בארעכטיקט געווארן איינצוטרעטן אין דער ארטיקער מעדיצין שולע, וועלכע ער האט געענדיקט אין 1919 מיט א אויסצייכנוג. ער איז גלייך אויפגענומען געווארן אין דעם "קאונטי האספיטאל" אין לאס־אנדזשער לעס, צוערש אלס דאקטאר, דערנאך אלס אנפירער פון א אפטייל־נג, און פון 1928 אלס הויפט מעדיקאל דירעקטאר. אונטער זיין אנפירונג געפינען זיך איבער 3 טויזנט דאר קטורים, סאניטארן און שוועסטער און האט אויפזוכט אויף 4 טויזנט פאציענטן, וואס געפינען זיך אין דעם גערעכנט גערויס פארצווייגטן שפיטאל, וועלכער ווערט גערעכנט אלס דער גרעסטער אין דער וועלט און האט דעם בעסטן נאמען צווישן די שטאטישע האספיטאלער אין לאנד.

ניט געקוקט אויף זיין הויכן אמט, אויף וועלכן ער ווערט זייער געשעצט און פארערט, איז ד"ר בערמאן א זייער באשיידענער מאן, באציט זיך פריינטלעך צו יעדן איינעם

ד"ר פייטל בערמאן

און איז א לעזער פון "פארווערטס". ער פארערט זייער זיין פאמיליע און אפשטאם אלס אייניקל פון באוווסטן

ר' פנחס מיכאל פון זיין מוטער'ס צד. אין 1921 האט ער אראפגעבראכט פון אנטאפאל זיין פאטער הרב משה בער רמאן, וועלכער האט געלעבט ביי אים צען יאר צייט ביז זיין טויט. אויך שעצט ער זייער זיין ברודער פינטשע בערמאן, וועלכער האט זיך אויסגעצייכנט אלס א שריי־בערמאן, וועלכער האט זיך אויסגעצייכנט אלס א שריי־בער, וואס פארשאפט כבוד דעם נאמען אנטאפאל.

אלס צייכן פון פארער צו זיין פאטער און יחוס׳דיקן אפשטאם, היט ביי זיך ד"ר בערמאן צוויי קליינע געבונ־דענע ספרים — איינער איז א סידור מיט א שטעמפל: "משה בערמאן מ. צ. דאנטאפאליע", און דער צווייטער איז סתם א העברעאיש ספר׳ל געדרוקט אין יאר 1788. דעם סידור האט ער באקומען פון זיין פאטער איידער ער איז אפגעפארן קיין אמעריקע, דער צווייטער ספר איז ביי אים טייער, ווייל דער מחבר איז הרב אלעזר פון אמסטערדאם, וועלכער איז געקומען צו קבר־ישראל אין ארץ־ישראל און פון וועלכן עס ציט זיך דער יחוס פון ארץ־ישראל און פון וועלכן עס ציט זיך דער יחוס פון דער רבנישער משפחה בערמאן.

ד"ר בערמאן האט זיך אויך געלאזט מאכן א רעקארד פון זיין זיידן ר' פנחס מיכאל'ס צוואה, וועלכע איז, ווי באוווסט, א שטיק רעוואלוציע־ליטעראטור.

פ. ב.

ד״ר מאיר קלעצקי

ד"ר מאיר קלעצקי איז געבוירן געווארן אין אנטאפאל
דעם 7־טן אקטאבער 1888. ער האט געקריגן זיין יידישע
און העברעישע בילדונג אין די אנטאפאליער חדרים און
ביים לערער אזערניצקי. זיין רוסישע און אלגעמיינע
בילדונג — ביים אנטאפאליער רוסיש אוטשיטל (לערער)
און ביים לערער מאכלין.
ער איז געקומען קיין אמעריקע אין 1907. אין ניר־יארק
האט ער פארטגעזעצט זייז בילדונג. איז 1915 האט ער

ער איז געקומען קיין אמעריקע אין 1907. אין ניו־יארק האט ער פארטגעזעצט זיין בילדונג. אין 1915 האט ער געפראק־ געענדיקט אלס דענטיסט. פאר 12 יאר האט ער געפראק־ טיצירט אלס פריוואטער דענטיסט. אין יאר 1926 האט ער אנגענומען אן איינלאדונג פון דעם מעדיקאל דעפאר טמענט פון "ארבעטער רינג" צו ווערן דער דירעקטאר פון דער דענטיסטישער אפטיילונג. ער האט אנגעהאלטן די שטעלע ביזן יאר 1955. ווען ער האט זיך צוריק געצויגן פון זיין שטעלע און פראקטיקע, פאר דער גאנצער צייט פון זיין דענטיסטישער פראקטיק האט ד"ר קלעצקי געטאן אויספארשונגס־ארבעט אין דער דענטיסטישער און ביאלאגישער וויסנשאפט. ער האט בייגעשטייערט פילע ארטיקלען אין די דענטיסטישע זשורנאלן. אין 1953 איז דערשינען זיין בוך: "troduction to Dental Antropology". שינען זיין יידיש ביכל: "אונדזערע ציין". אין 1955 איז דער־יינען זיין יידיש ביכל: "אונדזערע ציין". אין 1955 איז

ד"ר מאיר קלעצקי

ער געפארן אין אייראפע און ישראל. ער האט דארט געגעבן לעקציעס אין געצייגט זיינע וויסנש־
"The Phy- מיטן נאמען: siolgy of Mastication".

אין ישראל האט ער אויפגעטראטן אין דענטיסטישער אפטיילינג פון דעם העברעישן אוניווערסיטעט אין ירוש־לים. אויך פאר די דענטיסטישע ארגאניזאציעס אין תל־אביב און חיפה.

פ. ב.

שמערל ווערניק

שמערל איז געקומען קיין שיקאגא אין 1907. זיין הויז איז געווען א מקום מקלט פאר די פארוואגעלטע אנטאפאד ליער. וועלכע זענען געקומען אליין אן די פאמיליעס, נאר צו פארבריינגען דא א פאר יאר. שמערל איז געווען דער איניציאטאר פון א גמילות־חסדים פאר לאנדסלייט אין יענע טעג פון די שווערע לעבנס־נויטן. ער איז אייך

געוון פון די גרינדער פונם קלוב "חיבבי שפת עבר". איינער פון זיינע זין טראגט דעם נאמען נאך ד"ר בנימין הערצל. דער בנימין איז דער פרעזידענט פון דער ציוני־ סטישער ארגאניזאציע אין דעם אלבאני פארק דיסטריקט. אלע שמערל'ס קינדער גייען אין די פיס־טריט פון זייער גרויסן טאטן.

גדליה קאפלאן

לואים פארבער

לייבע פארבער האט נאך אין אנטאפאל זיך בא־ שעפטיקט מיט קאטלעריי, געמאכט קופערנע פאנען און טעפ און באזילבערט אלערליי מכשירים. אלס געניטער פאכמאן האט ער יארן לאנג געארבעט אין ניו־יארק אין א באוווסטע פאבריק פון קאטלעריי. ער האט זיך דערהויבן צו ווערן איינער פון די בעסטע אויסארבעטער אויפן געביט פון באזילבערן הויז־ארטיקלען. און א קורצע צייט שפעטער האט ער געמאכט א געשעפט פאר זיך, און אליין מיט נאך איין ארויסהעלפער אנגעפירט דאס אויסארבעטונג פון קופערנע און אלומיניום ארטיקלען, וועלכע האבן באקומען א גרדיסן נאמען און אן אבקלאנג .Farber Ware איבער גאנץ אמעריקע, אונטערן נאמען אין זיין פאבריק האט מען שבת ניט געארבעט, בלויז 5 טעג א וואך. ביסלעכווייז האט ער געשטיגן שטאפעל נאך שטאפעל אויף דעם געביט פון קינסטלעכע קאטלעריי אויסארעשטאטע געעפנט א נייע אויסגעשטאטע פאבריק מיט סאניטארישע איינריכטונגען פאר דער באקוועמלעכקייט פון די ארבייטער, אויך נייע קאסטלעכע מאשינען צו אויסארבעטן גרינגער די פראדוקטן, און יעדער ארבייטער האט געארבעט געטריי, ווייל ער האט גוט באהאנדלט יעדן ארבייטער.

אין זיין פריוואטן לעבן איז לואיס פארבער אן ארטאר

דאקסישער ייד, ער גיט צדקה מיט דער פולער האנט. ער האט איבערגעגעבן זיין פאבריק צו זיינע קינדער, סעם און איטשע, וועלכע פירן די פאבריק אויפן זעלבן שטייגער פון זייער פאטער. ווי זייער פאטער, נעמען זיי אריין אין זייער פאבריק אייגענע און אנטאפאליער לאנדסלייט. די פאבריק איז געווארן אן אינסטיטוציע פאר אנטאפאליער לאנדסלייט.

לואיס פארבער איז געווען זייער א פיינער ייד, וועלכער האט שטילערהייט געשטוצט יידישע שרייבער. זיי זאלן קענען ארויסגעבן ביכער. ער האט אויך געגעבן געלט אויף צו אויפהאלטן יידישע ווערטן ווי די "ייווא". ווי אויך ארטאדאקסישע שולן. זיי זאלן קענען אנהאלטן די אנשטאלטן. אויך סעם און איטשע גייען אין די פוס־די אנשטאלטן. אויך סעם און איטשע גייען אין די פוס־טריט פון זייער פאטער און שטיצן יידישע אינסטיטוציעס.

דער נאמען Farber Ware איז מיט ערפאלג געקרוינט בעוארן איבער גאנץ אמעריקע און זיד־אמעריקע, ווו די פראדוקטן פון די קינסטלעכע הויז־ארטיקלען ווערן פאר־קויפט מיט דערפאלג פון דער גרויסער אינדוסטריע פון אן אנטאפאליער ייד, וועלכער האט געבראכט א גרויסן בייטראג צו דער אמעריקאנער אינדוסטריע ווו זיין נאמען ווערט זייער פיל רעספעקטירט.

איידל גארפינקל

זכרונות וועגן א מאמע א צדיקת

דאבע זיסוק ע״ה

(געשמארבן מאי 31, 1959, כ"ג אייר, תשי"ם)

אנגענומען באהבה האט אונדזער מאמע דעם קלאפ, ווי אן אמתע צדיקת און געזאגט:

"קינדער טייערע, מ'טאר ניט וויינען,
און גאט קיין קשיות ניט פרעגן,
ווייל ער איז גערעכט אין אלע זיינע וועגן."
געמאכט האט זי דאן נעבאך שלום
מיטן געדאנק, אז אזוי מוז עס זיין.
און אנדערש קאן עס ניט זיין.
א'ן אויב דאס איז ניט געווען
גענ ג, איז די צווייטע
וועלט־מלחמז געקומען.
צוויי טייערע זין פון אונדזער
מאמען צוגענומען.

און געזאגט האט אונדוער מאמע די צדיקת:
"גאט איז גערעכט און זיין משפט איז גערעכט."
געטאן אלעס די פאמיליע אויפצוהאלטן,
ווי זי וואלט וועלן אונדז אלעמען
פון געפאר אויסבאהאלטן.
אט אזא מאמע האבן מיר, קינדער, געהאט.
געדענקען וועלן מיר זי
יעדע מינוט און ביי יעדן טאט.

דיינע קינדער: איידל און איצל: פעסי און איסר: ליבע און יאנקעל: בנימין און מלכה: אוירווינג און דזשין: חיה און מארי: פייוול און לייקע: שלום און עוועלין: העראלד און רוטי: דיינע אייניקלעך און אור־אייניקלעך.

איידל גארפינקל און איר מאן איצל ז״ל

דאבע זיסוק ע״ה

ד: ביזט אונדזער קרוין געווען:
א מאמע — די הייליקייט אליין.
רעדט מען נאר ארויס: "מאמע!"
פילט מען באלד יונג אליין.
אויפגעבויט האסטו א טורם הימל־הויך — מאמע, האסט אין לעבן א סך דערגרייכט.
צדקה געגעבן מיט א פולער האנט
יעדן וואס האט אויסגעשטרעקט א האנט.
דורכגעלבט די ערשטע וועלט־מלחמה,
געליטן הונגער, קראנקהייטן, נויט.

: געזאגט האט אונדו די מאמע מיר זענען גליקלעך וואס מיר... "האבן אויסגעמיטן דעם טויט. אויסגעהיט אונדז האבן טאטע און מאמע פון אלע געפארן — געגעבן אונדו דעם לעצטן ביסן. צופרידן געווען: אבי קיינער זאל ניט וויסן. אט אזוי זענען יארן געלאפן. אין א קורצער צייט האבן אונדוער מאמען א סך אומגליקן געטראפן. אונדוער טאטע. א פרינץ, האט פאר אונדוער מאמעס געזיוט געציטערט, איר פארלאפן אלע וועגן. און ווען דער אימגליק איז מיט אונדוער טייערן טאטן געשען. דארפט איר שוין נישט פרעגן...

פ. בערמאן

ר׳ר הערשל בורסטאן

ד״ר הערשל בורסטאן איז א זון פון רבקה בורסטאן ע"ה. די טאכטער פון יודל דעם שרייבער. ד"ר בורסטאן איז געקומען אין אמעריקע מיט זיינע עלטערן אלס קליינער יינגל. זיינע עלטערן האבן די ערשטע צייט געהאט א שווערן קאמף פארן עקזיסטענץ. אבער דעם יונגן הערשלען האט זיך איינגעגעבן צו האבן די מעגלעכקייטן צו שטודירן ער איז געגאנגען אין הויך־שול. אין קאלעדזש. אין אונ־ יווערסיטעט און האט געענדיקט דאקטאר מיט גרויסע אוי־ סצייכענונגען. זיין ספעציאליטעט איז פון אנפאנג געווען אויערן, נאז און האלדז. ער האט שפעטער גענומען א ספעציעלן קורס אין פלאסטישער מעדעצין און היינט צו טאג איז ער איינער פון די דערפאלגרייכסטע דאקטוירים. וואס פארנעמען זיך מיט פלאסטישע אפעראציעס. זיינע פאציענטן זענען אממיינסטן מואווי־אקטיארן און ריידיא און טעלעויזיע ארטיסטן. זיין גרויסער דערפאלג האט אבער ניט אריינגעטריבן קיין פליגן אין זיין נאז. ער האלט

זיך ניט גרויס, און ער איז א גוטער און א ליבער מענטש. ד"ר בורסטאן האט א וווילע פרוי און צוויי קינד־ ער. א יינגל און א מיידל. זיינע קינדער שיקט ער אין א יידישע שולע און גיט זיי יידישלעכע דערציונג. ער אליין רעדט, שרייבט און ליינט יידיש. ער האט יידיש ליב, און לייענט יידישע צייטונגען און זשורנאלן. ער באטיי־ ליקט זיך און גיט ברייט־ הארציק אין יידישע אינטערעסן ביי אונדז אין אמריקע און אין ישראל. אנטאפאליע איז אים זייער נאענט צום הארצן. ספעציעל די טראגישקייט פון אומ די פארגעסן און די אומגעק מענעם שטעטל קען ער ניט פארגעסן און די רוצחים קען ער ניט פארגעבן. צווישן די גרויסע און לי־ כטיקע פערזענלעכקייטן וואס אנטאפאליע האט ארויסגע־ געבן, וואס מיר אנטאפאליער מעגן און דארפן זיין שטאלץ מיט זיי — רבנים דאקטוירים וויסנשאפט־לייט, דיכטאר, שרייבער, פאלקס־פירער און פאלקס־מענטשן, פארנעמט ד"ר הערשל בורסטאן בלי ספק גאר א פיינעם פלאץ.

ר״ר הערבערט ל. ענרערסאז

באוווסטער יידישער אטאם וויסנשאפטלער

מיט העכער 50 יאר צוריק האבן עמיגרירט פון אנטא־פאל יוסף און סימא ענדערסאן און זענען אנגעקומען קיין אמעריקע. נאכדעם וויי זיי האבן דורכגעמאכט אלע שווע־ריקייטן, וועלכע זענען געווען דער גורל פין אלע אנ־געקומענע יידישע אימיגראנטן, האבן זיי זיך איינגעאר־דנט אין ניו־יארק.

דא איז זיי געבוירן געוווארן זייער זון הערבערט. וועמען זיי האבן געגעבן א גרונטלעכע בילדונג און דערציונג. נאכן ענדיקן די קאלאמביע אוניווערסיטעט מיט א אויסצייכנונג און באקומען זיין דאקטאראט. איז ער אויפגענומען געווארן אין דער שיקאגא אוניווערסיטעט אלס פראפעסאר פון פיסיקע.

אבער נאך דער פראפעסורע, איז ד"ר ענדערסאן געווען א רייע יארן געהילף פון נאבעל־פרייז געווינער ענריקא פערמי, ווי אויך האבנדיק א באזונדערע נייגונג צו אטאם־פיזיקע, האט ער פיל בייגעטראגן צו די גרויסע אטאם־פארשונגען אין צוזאמענהאנג מיט דעם אטאם באמבע פראיעקט.

זייענדיק איינער פון די אנגעזעענסטע אטאס פיזיקער אין אמעריקע איז ער געווען בוי־דירעקטאר פון פארשיי־דענע אטאס־געווער. און לעצטנס איז ער אנגעקומען אין דענע אטאס־געווער. און לעצטנס איז ער אנגעקומען אין טשאינע־לייק (קאליפארניע) אלס ראטגעבער ביי אויסר־בעטן ראקעט־וואפן פון א וויכטיקן רעגירונג פראיעקט.

פון אמער. ייד. פרעסע

פראפעסאר פנחס טשערניאק

פראפעסאר טשערניאק ביי זיין וויסנשאפטלעכער קאטעדרע

פנחם טשערניאק איז געב.ירן געווארן אין יאר 1909 אין האראדעץ ביי זיינע פארמעגלעכע און פארגעשרי־טענע עלטערן אריה און שפרה, וועלכע האבן דערצויגן טענע עלטערן אריה און שפרה, וועלכע האבן דערצויגן א משפחה פון 7 קינדער און זיי געגעבן א פיינע יידישע און וועלטלעכע בילדונג, דער פאטער האט אנגעפירט א פעל און פלייש האנדל אויף עקספארט ווי אויך האט ער געהאלטן אין ארענדע די ארטיקע "טאקסע" (קאראבקע). ר' אריה איז געווען א הייסער אנהענגער פון "השכלה" און ציוניזם, האט אבאנירט דעם "השילוח" און "הצפירה" ווי אויך אויסגעקייפט דעם "שקל". די מוטער שפרה האט געפירט א מוסטערהאפטע בעלי־בתישקייט און געהאלפן אין דער דערציונג פון די קינדער.

אין זיינע פריסטע יארן האט שוין פנחס פארזוכט דער טעם פון מלחמות אן נערונד לעבן. די ערשטע וועלטר מלחמה האט ארויסגעריסן די פאמיליע פון זייער היים און זיי פארווארפן אין טיף רוסלאנד — דארט האט זיי געטראפן די רעוואלוציע און די גרויליקע בלוט־געשעע־נישן פון די פארשידענע באנדעס. נאכן רוסיש־פוילישן של:ם איז די משפחה אלס רעפאטריאנטן אנגעקומען קיין ווארשע, פן וואניט זיי האבן זיך אין 1923 צוריק געקערט א היים, און אזוי ווי דאס האראדעצער הויז איז געווען פארברענט, האבן זיי זיך באזעצט אין פאטערס היים־שטעטל אנטאפאליע.

ביסלעכווייז האט זיך דאס לעבן נארמאליזירט און די קינדער האבן פארגעזעצט דאס לערנען, ווער אין פאלקס־שולע אדער גימנאזיע און ווער אין אוניווערזיטעט. דער יונגער פנחס האט געלערנט אין קאברין און אין בריסק און אין 1930 האט ער באקומען זיין מאטורע. זייענדיק א פלייסיקער און אויסגעצייכנער שילער, האט ער אויך געגרינדעט צווישן די יידישע שולער א "פארבאנד פון העברעאישער יוגנט", וואס האט זיך פארנומען מיט יידיש נאציאנאלע פראגן. אין די זומער־פעריען פלעגט ער ווי־דמען די פרייע צייט אויף לערנען תנ"ך און גמרא.

נאך דער גימנאזיע האט פנחס באשלאסן לערנען מער דיצין, אבער דער ווארשעווער אוניווערזיטעט מיט זיין הומערוס קלאוזוס" האט אים גע׳פסליט ניט קוקנדיק אויף זיין אויסגעצייכנטן אטעסטאס. ער איז דעריבער אוועק קיין פראנקרייך און אנגעהויבן לערנען מעדיצין אין מאנפעליע. פאראלעל האט ער אויך געלערנט ביאלאגישע כימיע און היגיענע. און 1936 האט ער באקומען די דיפ־לאמען פון ד"ר מעדיצין און ד"ר היגיענע.

אין 1936 האט זיך פנחס אומגעקערט קיין אנטאפאליע מיט די צוויי דיפלאמען אין טאש, אבער די פאלאקן האבן אים ניט געגעבן די רעכט צו פראקטיצירן ביז ער וועט זיך נאסטריפיצירן, ד. ה. זיך עקזאמינירן אין אלע פאכן. אין אנפאנג האט ער זיך צובונטעוועט און באשלאסן עמיד גרירן קיין ארגענטינע, ווו עס האבן זיך געפינען זיינע ברידער ירמיה און אברהם. אבער צו דער צייט איז זיין פאטער געפערלעך קראנק געווארן, וואס האט געפא־דערט זיין אנוועזנהייט, און נאכדעם ווי ער איז געשט־דערט זיין אנוועזנהייט, און נאכדעם ווי ער איז געווארן ארבן האט ער געענדערט זיין באשלוס. ער איז געווארן געמאכט סטאזש אין בריסקער שפיטאל. אין 1939 האט גע באקומען רעכט צו פראקטיצירן אין פוילן, אנהויבנדיק אין זיין געבוירן שטעטל אנטאפאליע.

אין זעלבן יאר האט אויסגעבראכן די צווייטע וועלט־ מלחמה און דער נייער דאקטאר ווערט מאביליזירט. אין קורצן האבן די רוסישע אקופירט אנטאפאליע און ער באקומט די אויפגעבע ארגאניזירן א פאליקליניק ווי אויך א שפיטאל אויף 50 בעטן. אין 1940 האט דער ד״ר טשער רניאק חתונה מיט דער פראוויזארין גיטל פעלדשטיין, מיט וועלכע ער האט זיך באקאנט אין לויף פון זיין מעדיצינישער קאריערע, און פון דאן ארבעטן זיי צוזאר מען דערפאלגרייך פאר דעם זעלבן הומאניטארן צוועק. אין דער זעלבער צייט ווערט ד"ר טשערניאק אויפגעפא־ דערט דורך דער מאכט צו דינען אלס אומפארטייאישער דעפוטאט אין אנטאפאליער "רייסאוויעט". אזוי האט די 22 פאר טשערניאק געלעבט און צוזאמען געארבעט ביזן י'ני 1941, ווען די היטלערישע באנדעס האבן פאררע־ טעריש איבערפאלן רוסלאנד. זייענדיק מארד און טויט בכלל און יידיש טאטאלן חורבן בפרט.

פנחס טשערניאק (x) אין זיין משפחה־קרייז

וועגן די איבערלעבונגען פון ד"ר פנחס טשערניאק און זיין פרזי גיטל אויף זייער שווערן יסורים־וועג פון בלוט זיין פרזי גיטל אויף זייער שווערן יסורים־וועג פון בלוט און פייער אין אין דער פארטיזאנקע, ווו זיי האבן ניט איינמאל העלדיש געקוקט דעם טויט אין די אויגן, ביז זיי זענען אנגעקומען אין ישראל, און וועגן די טראגיש אומגעקומענע פארצווייגטע משפחות טשערניאק און פער לדשטיין דע אויספירלעכע ארטיקלען אין אנטאפאליער "זיכור־בוך".

אין ישראל איז ד"ר טשערניאק אויפגענומען געווארן מיט אפענע ארעמס, צוערשט אלס הויז־דאקטאר ביי "הדסה" אין נאכדעם געשטיגען ביז ער איז אנגעקימען אין שפיטאל פין תל השומר, ווו ער האט אויפגעשטעלט א אינסטיטוס פון אטאמישער מעדיצין, אויף וועלכן ניי־ אויך אנערקענט אלס חלוץ אין ישראל ווי אויך אנערקענט אלס בילטער וויסנשאפטלער אין דער מעדיצינישער וועלט בכלל. ער האט פארעפנטלעכט פיל ארבעטן אויף דעם געביט, זיך באטייליקט אין וויסנשאר פטלעכע קאנגרעסן אא"וו. אין יאר 1968 איז ער באשטימט געווארן אלס פראפעסאר חבר פון אטאמישער מעדיצין און אנפירער פון דער סעקציע פון מעדיצינישער נאכביל־ דונג פין דאקטוירים.

די משפחה, ו. עלכע איז מיט גרויס מי, פלייס אין אויד משפחה, צוריק אויפגעבויט געווארן אין ישראל, אלס פאר רשטייער פון די פאמיליעס טשערניאק און פעלדשטיין אין אנטאפאליע, איז באזונדער כאראקטעריסטיש און שרפיגלט אפ זייער פערזענלעכע וואנדער אדיסעיא און נעד מלעך: 4 קינדער פון וועלכע איינס איז געבוירן געווארן אין געטא אנטאפאל, איינס געבוירן אין די וועלדער נאכן געטא, איינס אונטערוועגס קיין ישראל און די לעד צטע טאכטער אין ישראל.

ב. א.

אברהם באראבאן

"יארן פון פייער און בלוט" פון אברהם ווארשא

אויף דער מאפע פון חורבן יידיש־אייראפע, זענען אויסגעשפרייט טויזנטער יידישע שטעטלעך, וואס נאר נישט פילע פון זיי האבן זוכה געווען צו האבן ווער ס'זאל זיי אויפשטעלן א גייסטיקע מצבה אין שריפט. די יזכור ביכער, וואס אינדז קען זיך אויסדאכטן, אז זיי נעמען ארום אלע יידישע חרובע שטעטלעך, גיבן אייגנטלעך ואר א אפשפיגלונג פון די, וואס האבן געהאט דאס מזל אז א טייל אירע יידן האבן זיך בנס אפגעראטעוועט און זיי קענען דערציילן וועגן דארטיקן פארשניטענעם יידישן לעבן. הונדערטער (אפשר — טויזנטער) יידישע שטע־לעך, זענען אבער גענצלעך אפגעמעקט פון דער לעבנס־מאפע, נישט איבערלאזנדיק, ליידער, נאך זיך קיין שריד ופליט.

ס'איז א באקאנטער פאקט, אז וואס ווייטער צי מזרח, איז דער חירבן יידיש־אייראפע געווען גרויזאמער. דאס איז ניגע ספעציעל פאלעסיע, ווייסרוסלאנד אין אוקראר ינע (טיילווייז – אייך ליטע.), ווו דער נאצי־מלאךר המוות האט מיט רוצחים־סאדיסטישער ווילדקייט געמאכט געמאכט

דעם לעצטן בלוטיקן חשבון מיט די יידן אן שום מאס־
קירונגען. די אומגליקלעכע קרבנות זענען גענויט געווי ארן צו גראבן פאר זיך מאסן־קברים, און די גרויזאמע דייטשע סאלדאטן־מערדער, מיט דער הילף פון דער ארטיקער גייישער באפעלקערונג, האבן זיי פארלענדט אייפן ארט. אין, ווי געזאגט האבן נאר יחידים געהאט דאס מזל אין יענע יידישע מקומות זיך אפצוראטעווען אזעלכער איז אויך געווען דער גורל פון הארציק־יידישן שטעטל אנטיפאליע.

אבער אנטיפאליע, דאס קליינע יידישע שטעטעלע אין פאלעסיע (נישט ווייט פון קאברין, א וואסערע זיבעציק ווארסט פין פינסק), האט געהאט דאס מזל, נאך פילע יארן פאר דער שואה, וואס איר יוגנט איז געווען א ציוניסטיש־נאציאנאל געשטימטע, און די גליקלעכע-פּוּל איר האבן אין דער ריכטיקער צייט, פארן חורבן, זוכה געווען עולה צי זיין קיין ארץ־ישראל, צו זיין צווישן די געווען עולה צי זיין קיין ארץ־ישראל, צו זיין צווישן די חלוצים, בויער פין לאנד אין די שווערסטע באדינגונגען, אין דערביי אפהיטן פיט ציטער און מיט נאסטאלגישער,

אברהם ווארשא

בענקעניש דעם זכר פון שטעטל, וואס איז שפעטער אזוי טראגיש אונטערגעגאנגען.

חרץ דעם איז, אין זייער צייט, אין אנטיפאליע אויך געווען א רעלאטיוו גרויסע אויסוואנדערונג פון דער יוגנט אין די לענדער מעבר־לים, און ספעציעל אין די פארייניקטע שטאטן, און אויך דארט זענען זיי געווען צווישן די אויפהאלטער פון יידישן לעבנס־שטייגער און שטאלץ געווען מיט זייער געבוירן שטעטל.

צוויי באגאבטע אנטיפאליער (פון די פילע אין אמער ריקע), זענען באקאנט פון זייערע ליטערארישע ווערק. איינער פון זיי, איז דער לירישער, הארציק־פאלקישער דיכטער פינטשע בערמאן, וועגן וועלכנס ביכער איך האב שוין פארעפנטלעכט עטלעכע אפשאצונגען: און דער צוויי־טער, איז דער פראזאיקער אברהם ווארשא (יעצט עטר, איז דער פראזאיקער אברהם ווארשא (יעצט א תושב פון מיאמי־ביטש), אויף וועלכנס בוך "יארן פון פייער און בלוט" (ארויסגעגעבן דורכן יידיש־נאציא־פון פייער און בלוט" (ארויסגעגעבן דורכן יידיש־נאציא־נאלן ארבעטער פארבאנד אין שיקאגא), מיר וועלן זיך יעצט גענויער אפשטעלן.

פון דעם רירנד־באשיידענעם פארווארט צו זיין אויבנד דערמאנטן בוך, ווערן מיר געווויר, אז דער שרייבערי־שער טאלאנט פון אברהם ווארשא האט זיך אין אים גערייפט אין משך פון יארן. גאנצע צוואנציק יאר האט ער געשריבן זיינע דערציילונגען פון אנטיפאליע, אבער אין זיין ערלעכער באשיידנקייט, האט ער בכלל נישט געטראכט אז זיי זענען ראוי צו זיין געדרוקט אין בוך־געטראכט און ער זאגט:

"די דערציילונגען וואס קומען אריין אין בוך זיינען געד שריבן געווארן במשך צוואנציק יאר. די בילדער און טיפן זענען געקומען אן פרעטענזיעס. ס'איז פאר מיר געווען א מאמענטאלע גוט־אונג און פערזענלעכע אויס־לעבונג, וואס האט מיר גלייך קאמפענסירט, און איך האב קיינמאל ניט גע׳חלומ'ט פון א בוך " זאמלונג, און האב קיינמאל ניט גע׳חלומ'ט פון א בוך " זאמלונג, און

די שרייבערישע דערנער־קרוין האט מיך קיינמאל ניט גערייצט און געלאקט צום קעניגרייך פון יידישן ווארט אין אמעריקע״.

אבער ס'האבן זיך געפונען בעלי־סמכא, און דוקא פון צווישן די גרויסע קאריפייען פון יידישן ווארט אין אמער ריקע. ווי למשל ד"ר א. מוקדוני, און דער גרויסער פאלקס־דיכטער אברהם רייזן, אויך א. קראוויץ (רעדאק־טיר פון "יידישן וועג"), א. א., וועלכע האבן אפגעשאצט ווי געהעריק זיין דערציילערישן טאלאנט און אים סטי־מולירט, אינאיינעם מיט די אנטיפאליער לאנדסלייט אין אמעריקע, ארויסצוגעבן דאס פארנעמיקע בוך (303 זייטן), אפגעבנדיק זיך דערביי חשבון, אז דערמיט שטעלן זיי אפיף א באשיידענע גייסטיקע מצבה, גיבן א תיקון, די אויף א באשיידענע גייסטיקע מצבה, גיבן א תיקון, די טראגיש־אונטערגעגאנגענע, הארציק־יידישע אנטיפאליע.

און באמת, לייענענדיק דאס בוך, אנטפלעקן מיר ביידע צוזאמען: דעם פיינעם סענסיבילן פראזאיקר אברהב ווארשא, און אנטיפאליע — דאס שטעטל, אירע מענטשן — יידן, ווי להבדיל, גויים: וואך און יום־טוב, פשוטע תהלים יידן ווי למדנים, ארטיקע און צוגעפארענע, חיבת ציון און קאמוניזם. מיט איין ווארט — א לעבעדיקע, פולבלוטיק־פערמענטירנדיקע אנטאפאליע, כאטש, ליידער, נאר אין שריפט, אין ליטערארישער פארפיקסירונג. די ריכטיקע, פיזישע אנטאפאליע, דאס יידישע שטעטל, מיט אירע הארציקע יידן, איז צו אונדזער גרויסן טרויער, מרשווונדן אין דער אייביקייט.

א. ווארשאס דערציילערישער טאלאנט געהערט, וואלט איך זאגן, צו די, וואס האבן זייערע שטעטלעך געזען גוטמוטיק, כולו זכאי, מיט אויסשליסלעך לירישן ליכט. דערפאר, דער מילדער, ממש פאעטיש־זינגעוודיקער טאן אין זיינע דערציילונגען, כאטש אין אלגעמיין, זענען די עצם געשעענישן אנגעזאפט מיט אויפטרייסלונגען און צומאל מיט אמתער טראגיק, ווי עס דרינגט טאקע ארויס כון טיטל צום בוך: "יארן פון פייער און בלוט". אזוי, למשל, ווען אנטיפאליע איז אין יאר 1920, בעת דעם סאוועטיש־פוילישן קריג, געווען א פונקט פון שלאכט־פעלד, ממש דער פראנט, און די שטעטלשע יידן זענען געווען אין אין אנגסטיקער שרעק, איז דאס בילד דערפון געצייכנט דורך א. ווארשא אין תוך ליריש (פארשטייט זיך, אויך, אויך):

"טאג און נאכט דונערט מיט ווילדן פייף דעם שונאיס קאנאנען און באפארבן די הימלען רויט און בלוי. גרין־ווייסע וואלקנס בלאזן אויף, און צעשווימען הרחבותדיק אונטער לויטער קלארע הימלען. דער וואלד שפיגלט זיך מיט זיינע גאלדיק ברוינע בלעטער אין דער הארבסטיק גאלדענער זון און ענטפערט מיט הילכיקן עכא פון אויפרייסנדיקע שראפנעלן, וועלכע טרייסלען אויף דעם גאנצן אוניווערז. אויף דער בלוטיקער ערד קריכן צעשראקענע מענטשן אין גראז־בלוטיקער ערד קריכן צעשראקענע מענטשן אין גראז־בלוטיקער ערד אוואלן אווערן באהאלטענע וועגן כאפט מען זיך אריין אין וואלד זיך צו שיצן פון שונא׳ס אויג און פון זיינע מעכטיקע אעראפלאנען, וועלכע

רעגענען מיט קוילן און מענטשלעכע גלידער. הונדער רטער באשעפענישן אין גראז־גרינע איניפארמס פאד רשלינגט דער וואלד און דארט רישט מיט שטאל. בליי און פייער, וועלכער לעשט אויס צענדליקער לעד בנס יעדע מינוט".

די אנטיפאליער יידן, וואלטן זיי ביידע נישט וועלן: נישט די פאליאקן, די גיפטיקע שינאי־ישראל, וועלכע הרגענען און פאגראמירן, און נישט די באלשעוויקעס פאר וועלכע מ׳שרעקט זיך אז זיי וועקן אונטערברענגען דאס יידישקייט. זיי זענען דאך קעגן רעליגיע! יא. אין אויך קעגן פריוואט אייגנטום... נו, און דאך, זענען פארט בעסער די באלשעוויקעס: בעסער איין לעבעדיקער ייד איידער, חלילה, צוואנציק דערמארדעטע... פרייט מען זיך טאקע מיט דער נייער מאכט, מיט די באלשעוויקעס, וועלכע האבן צייטווייליק געזיגט! אבער נישט אויף לאנג. באלד, טאקע אין זעלבן טאג, ערב יום־כיפור, פילט מען. אז זיי טרייבן ארויס די נשמה פון שטעטל, דעם יידישן גאט. דאס איז דערווייל. היינט, ווייסן מיר אז דאס איז געווען דער אנהויב פונעם סוף פון יידישן נאציאנאלן לעבן אין רוסלאנד בכלל. מיט דער הילף פון דער אנטי־ רעליגיעזער פראזעאלאגיע, און... ברוטאלער מאכט:

"אין מארק, פון דער פלאטפארמע, האבן די רעדנער גשטורעמט קעגן גאט, קעגן די אלטע מינהגים, קעגן די אלטע גוווינהייטן, וועלכע דער הערשנדיקער קלאס האט ארומגעוויקלט און פארבינדן די אויגן פון דער מאסע, וועלכע טראגט דעם אומגערעכטן יאך. הילכיק האבן געקלונגען די קולות אין דער פארנאכטיקר שעה און זיך אריינגעריסן דורך די אפענע טיר און פענסטער צו די מנינים און דערטרונקען דעם "אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה", ווקען דעם בעל תפילה האט אזוי טרויעריק אויסדגערופן, איינער דעם צוויטן האט אנגעקוקט ווי זיי גערופן, פרעגן־וואס טוט מען צו דעם? מען לעס־טערט דאך גאט בפרהסיא".

אין א. ווארשאס דערציילונגען באקענט דער לעזער די אנטאפאליע שטעטלשע טיפן, ער זעט זיי לעבעדיק אין דאמאלט לעבעדיקען, היימיש משפחהדיקן, יידישן שטעטל. אט זעען מיר מאיר׳ן דעם בויער: "א שטילער פלעגמא־טישער ייד, א גרויסער ירא שמים און א פארבארגע.ער מכניס אורח", אין דער זייער אינטערעסאנטער און גוט געשריבענער דערציילונג "א פארשטערטער יום־טוב". דער סיפור המעשה איז א זייער גוט פארטראכטער און דער לעזער פאלגט אים נאך מיט שפאנינג. א. וורשא צייכנט דא מיט איידעלע שטריכן דעם דרך ארץ פין די אנטאפאליער ייעדן פאר למדנות. א ספעציפישער דרך־ארץ, אזעלכער ווי ער איז טאקע געווען אין יענע קאנטן פון ליטע און פאלעסיע "אן חסידישער התלהבות. אן ענטוזיאזם, אבער מיט גרויס אפשיי פאר דער תירה גופא, פארן שארפן מוח. פארן ראציאנעלן שכל.

די שפראך און ויארשאס דערציילונגען איז א קערנדיק־ אידיאמאטישע (כאטש ס׳וואלט נישט געשאדט ווען זיין בוך ויאלט געווען בעסער קארעגירט). די עצם שילדערונגען זענען זייער פלאסטישע. און דער גרעסערער דערציילונג "פייער און בלוט" דערגייט ער אין זיינע שילדערונגען צו א גוטן שרייבערישן ניווא. ער דרינגט אריין אין די פסי־ כאלאגיש־זעלישע קאנפליקטן פון די העלדן. און אין די כיטואציעס ברענגט ער ארויס א יוירנדיק־ברויזנדיקע עפאכע, ווי זי האט זיך אפגעשפילט בעת די רוסישע רעוואלוציע איז נאך גווען אין איר פולער עקספאנסיוו־ קייט און געכישופט מיט משיחישער דערלייזונג דעם געמיט פון דער פארפאלגטער, דיסקרימינירטער יידישער מאסע. זייער סימפאטיש איז די געשטאלט פונעם דענקנ־ דיקן שטעטלשן רעוואלוציאנער משה קאפלאן, דער שפע־ טערדיקער קאמיסאר, וועלכער איז אין תוך א גוטע נשמה. א קעגנער פון דאגמאטיזם און טעראר, כאטש ער אליין ווערט דורך די געשעענישן אריינגעשלעפט אין א נעץ פון ברוטאלן אויספירן די דירעקטיוון פון דער נייער מאכט, אונטער דעם מאנטל פון ״דיקטאטור פון פראלעט־ אריאט". דער סיפיר המעשה איז א זייער פארכאפנדיקעה אין אויך אלע אנדערע טיפן (למשל די פון סאניע מינץ. און בכלל די גאנצע משפחה מינץ) קומען ארויס אין דער דאזיקער דערציילונג ממש ווי אויסגעהעמערט אין שטיין, ווי מאנומענטן.

א. ווארשא שעפט זיין אינספיראציע פון ערשטן קוואל. כ'וואלט זאגן ר פון זיין גרויסער ליבע צום שטעטל ר פון "זיין אנטאפאליע". ער איז שטאלץ מיט איר, און נישט סתם אזיי זיך. ס'איז דא מיט וואס זיך צו יחוסן:

"מיר, יידישע קינדער, האבן אונטערגעהערט פון עלטערע די גרויסקייט פון אונדוער שטאט. וועגן וועלכער זיי, די אלטע פלעגן ריידן מיט ווירדע און ערפורכט. ס'איז עפיס א קלייניקייט צו האבן אויפן בית־עלמין די "אהלים" פון ר' משה צבי זצ"ל און פון ר' פנחס־מיכאלץ, זכותו יגן עלינו? וועלכע שטאט אין גאנצן ארום האט געהאט אזא זכיה: היינט די קאלטע שול, וועלכע האט א שם אין געגענט פאר דער עלטסטער און שענסטער גער ביידע? היינט ווידער דער צעטל פון רבנים, וואס די אלטע ישיבה האט ארויסגעגעבן צו דער וועלט? איצט די צאל למדנים וואס געפינען זיך (פאר דער שואה איז עס געווען. א.ב.) ביים היינטיקן טאג אין דעם כרך. דאס אלעס האט אנגעפילט יעדן איינעם מיט שטאלץ און פרייד."

ס'דארף נאך לסוף עפעס געזאגט ווערן וועגען זיינע דערציילונגען פון יידישן לעבן אין אמעריקע. אויך זיי זענען זייער געלונגענע. דא איז ער אבער נישט שטארק אפגעהיטן אין דער שפראך. שוין איבעריק־צופיל אנגליצ־יזמען באנוצט ער. זיי שטערן אפט דעם נארמאלן גאנג פון דער דערציילונג.

סאלאמאן קאהאן

פינע בערמאן פינע לידער פון א ראמאנטישן דיכטער

פינטשע בערמאן

געוויס, שרייבן וועגן דער נויטיקייט און וויכטיקייט פון יידיש, און פארטיידיקן די יידיש — פאזיציעס שטער נדיק און אומעטום, ווען נאָר און ווו נאָר זיי ווערן אַגגעגריפן, איז אַ פליכט פון יעדן יידיש־יידישן שרייבער, וואס יידיש איז פאר אים נישט בלויז א ענין פאר אינטער לעקטועלע חקירות, נאר טאקע א הארץ פראגע; עפעס, וואס איז אן אינטעגראלער טייל פון זיין גייסטיקן לעבן און פון זיין גייסטיקער פערזענלעכקייט.

אבער אויך לייענען א יידיש בוך, ווען נאר די צייט און די אויסערלעכע אומשטענדן דערלויבן עס, איז פאר און די אויסערלעכע אומשטענדן דערלויבן עס, איז פאר אַזאַ מין יידישן שרייבער אַ יש; גאָר אַ גרויסער יש.

איז טאַקע דערפאַר פאַר מיר אַ באַזונדערס גרױסער פאַרגעניגן, װען איך באַוויז אַמאַל צו געפינען עטלעכע שעה צו ליינען אַ יידיש בוך. היינט װער רעדט נאָך אַז דאָס בוך װאָס האָט מיך פאַראינטערעסירט, ווייזט זיך אַרױס צו זיין אַ װערטפול בוך; דאַן בין איך מיין גוטן גורל דאָפלט דאַנקבאַר.

מיט אט דעם געפיל פון דאַנקבאַרקייט צו מיין גוטן שיקזאַל זעץ איך זיך צו דער שרייב־מאַשין, איבערצוגעבן מיין איינדרוק וועגן מאַנכע פון די לידער. וואָס איך האָב געלייענט אין פינטשע בערמאַנס בוך: "אָפענע פענצטער", וואָס דער י. ל. פרץ־פאַרלאַג אין תל־אביב האָט זייער גוט געטאן מיט דעם. וואס ער האט אים אַרויסגעגעבן. פון אָט דעם בוך, וואָס איז איינגעטיילט אין צוועלף אפטיילונגען, האט אויף מיר געמאכט דעם שטארקסטן איינדרוק די ערשטע, וואס איר נאמן טראגט טאקע דער

גאַנצער בוך פון דעם בלי שום ספק זייער באַגאַבטן לאָס־ אַנדזשעלעסער פאַעט. ווען די אָפטיילונג "אָפענע פענצ־ טער" וואלט דערשינען אן די אנדערע, וואלט זי אין איר אייגענעם זכות פארדינט צו פיגורירן צווישן צוויי טאוולען: און טאַקע הויפטזאַכלעך גיט דעם בוך זיין עקזיסטענץ־באַרעכטיקונג, ווי אַזעלכער.

¥

אין דער איצטיקער צייט, ווען איבער אונדזער לעבן הענגען שווערע וואלקנס פון אומזיכערקייט וועגן דער וועלטס מאָרגן; ווען דאָס געשפענסט פון אַטאָמישע באָמבעס און אַלערליי אַנדערע, חורבן און טויט ברענגענר דיקע וואפן, האלט אונדז אין א שטענדיקער שפאנונג און רויבט פון אונז דעם שלאָף, איז גוט, ווען מ'קען זיך אַ ביסל פארגעסן, אנטלויפן פון דער ווירקלעכקייט, און זיך באהאלטן פון איר אין א ווינקעלע פון ראמאנטיק, פון שיינעם טרוים; אין דעם פארכישופטן ווינקעלע פון רא־ מאנטישער דיכטונג; פון לידער, וואס זייער פאעזיע איז עכט, וואס זייער דופט איז גייסטיק זיס.

מעג מען זיך זיין איך ווייס נישט וואָס פאַר אַ שטאַרקער אָד אָנהענגער פון מאָדערניזם אין פאָעזיע; מעג מען איך ווייס נישט ווי ווייט זיין אַוועקגעגאַנגען פון, לאָמיר זאָגן, אברהם רייזען, — אין צייט אבער פון אומאויפהערלעכער נערוועזער שפאַנונג, אין וועלכער מיר לעבן, איז אַ גאָר גרויסער פאַרגעניגן, ווען מ׳טרעפט זיך אָן אויף אַ פאָעט, גרויסער פאַרגעניגן, ווען מ׳טרעפט זיך אָן אויף אַ פאָעט, וואָס פילט טיף, נישט זייענדיק סענטימענטאַל, און וואָס דייקט זיך אויס ביז גאָר איינפאַך, נישט זיינענדיק פרי־מיטיון; אַ דיכטער, וואָס זיין אַנטציקנדיקע איינפאַכקייט מיטיון; אַ דיכטער, וואָס זיין אַנטציקנדיקע איינפאַכקייט זיאָגט גלייכצייטיק עדות אויף אַ ראַפינירטן געשמאַק.

ווען מיר טרעפן זיך אָן אויף אַזאַ מין פאָעט, אַ דיכטער. וואָס, נישט נאָכמאַכנדיק אברהם רייזענען, זינגט ער אויף אַן ענלעכן אופן און באַהאנדלט אין זיינע לידער גאַנץ אפט רייזענשע טעמעס, איז אונדזער הנאה ביים לייענען אים גאָר אַ באַזונדערע.

¥

פינטשע בערמאַן, אין דער אָפּטיילונג "אפענע פענצטער״ פון זיין בוך מיט אָט דעם נאָמען, איז אַזאַ מין פאעט.
ווי קען נישט געפעלן ווערן אַזאַ מין דיכטערישער קעדאַ ווי דער, וואָס מיט אים הויבט זיך אָן זיין געדיכט קרעדאַ וועלט איז אַן אייביקער חלום״:

היין וועלט איז אַן אייביקער חלום — נישט מעסט און נישט וועג אויפן וואָג — די זון גייט דאָ קיינמאָל נישט אונטער,

די שטערן אויך פינקלען בייטאג. און אלץ דא פולסירט און באוועגט זיך, און אלץ דא איז ליכטיק און וואר, ווי דאס וואסער אין הארץ פון די טאלן, וואָס צומורמלט זיך קוואַליק און קלאָר.״

אין אט די פיין געשליפענע פערזן געפינט זיך פאקטיש די פריזמע, דורך וועלכער אונדזער דיכטער זעט די וועלט. און ס'קומט מיר אויפן זין דער געדאַנק וואָס ס'האָט אַזוי ווונדערלעך אויסגעדריקט דער גרויסער שפאַנישער פאַעט קאמפאאמאר (וואס ארעם איבערזעצט אויף יידיש, קלונגט עס אזוי: "אין דער דאזיקער, פארעטערישער וועלט איז אייגנטלעך נישטא קיין אמת און נישט קיין ליגן; אלץ הענגט אפ פון דער פארב פון דער פריזמע, דורך וועלכע מיר קוקן אויף איר").

אונדזער דיכטערס פריזמע לאזט אים זען די וועלט נישט אין טונקעלע, נאר אין העלע פארבן. דאס איז זיין רעכט, דאָס רעכט פון יעדן ראָמאַנטיקער אויפצובויען אין זיינע פערזן אַדער אין זיין קינסטלערישער פראַזע זיין פאלאץ־פעסטונג, פון וועלכער אויס ער נעגירט די גרויע פרא־זאַאישקייט פון דער וועלט אַרום.

די וועלט, געזען דורך דער פריזמע פון פינטשע בערמאַן, דעם ראָמאַנטישן פאָעט, איז אַ וועלט אַ ליכטיקע, אַ קלארע, א לויטערע:

> פאַראַן אַזױ פיל גוטסקייט אױף דער װעלט. פאַראן אזױ פיל שיינקייט, אָן אַ צאָל; עס דאַרף נאָר די נשמה זיין צעהעלט, מען דארף עס נאר א זוך טאן װען א מאל.

> > ¥

פאַראַן אַזוי פיל חברשאַפט אַרוס, פאראַן אַזוי פיל ליבשאַפט, אָן אַ ברעג; עס דאַרף נאָר זעל צעשטראַלט זיין אומעטום, עס דאַרף נאָר זיין באַלויכטן יעדער וועג."

ווען איך האָב פריער אונטערשטראָכן, אַז פינטשע בערמאן לעבט זיך אויס אין דער אָפטיילונג "אָפענע פענצטער" פון זיין לידער־בוך, "אַ לאַ רייזען", האָב איך עס נישט געמיינט לגנאי, נאָר אומגעקערט, לשבח.

ווייל רייזען איז געווען, און בלייבט, אין דער מאָדערנער יידישער פאָעזיע דער אויטענטישער פאַרטרעטער פון

דיכטונג מיט טיפן גלויבען אין מענטשן און אין דער וועלט. ווי איר הינטערגרונט.

און פונקט אַזוי ווי רייזען איז נישט געווען אין זיין פאָרן לייענער, קיין מאָראַל־פּרעדיקער, נאָר אַ האַרציקער פּריינט, וואָס האָט צו אים אויסגעצויגן אַ האַנט מיט איניקער פּריינטשאַפט, — פּונקט אַזוי איז אויך אונזער דיכטערס, פּינטשע בערמאַנס, גרונט־שטימונג:

"איך זאָג נישט קיין מוסר, איך גיב נישט קיין עצות, איך קום נישט מיט שטראף־רייד פאַר קיינעם — מיין ליד איז פון לעבן, פון פרייד און פון ליבע, איך זינג עס אַליי; און אינאיינעם.

איך מאַך קיין סך הכל, איך מאָן נישט קיין חובות, איך זוך נישט דעם זינען פון תורות — מיין ליד איז פון יוגנט, פון האַרץ וואָס עס צאַפּלט, פון היינט און פון קומענדע דורות.״

¥

מיט אַזאַ לויטערן געמיט פון דעם דיכטער, וואָס דער קוואַל פון אָט דער לויטערקייט איז מענטשן־ליבע און מענטשן־פאַרשטענדניש, קלינגט נאַטירלעך דעם דיכטערס דערקלערונג:

— "באגעגן איך וועמען אין וויי און אין לייד לייד איך מיט אים זיינע ווייען ; באַגעגן איך איינעם, וואס שפרודלט מיט פרייד גיי איך צוואַמען זיך פרייען."

און אָט איז אַ װאַריאַציע אױף דער זעלבער טעמע פון מענטשן־ליבע און מענטשן־פאַרשטענדניש. זי איז אױסגע־ דריקט אין די פאָלגנדיקע פרעכטיקע פערזן:

"ווער ס׳רינגלט אַרום זיך מיט דראָט און מיט צוימען, און אָפּענע שליאכן פּאַרבויט ער מיט וואַנט; איך — מיינע וועגן זיי זענען צעפראַלטע — באָגעגנט מיך שטענדיק אַ פריינטלעכע האַנט.

ווער ס'בעט אין דער שטיל און פאַררוקט אין אַ ווינקל, און זינגט פון זיין פיין נאָר, באַהאַלטן, פאַרשטעלט; איך — מיין געזאַנג גייט מיט ריקוד און חדווה — זינגט מיט מיר גאָט און די גאַנצענע וועלט."

¥

די אַפטיילונג "אַפענע פענצטער" פון פינטשע בערמאַנס בוך געהערט צי יענער, עכטער פאעזיע, וואס מיט יעדן מאל לייענען איר אויפסניי, אנטדעקט אין איר דער לייענער אלץ נייע ניואנסן סיי אין דעם זין פון טיפקייט פון געפיל, און סיי וואס שייך שפראכלעכער שיינקייט. ס׳איז אַ וויכטי־קער בייטראג צום אוצר פון דער מאדערנער יידישער, פאעזיע.

סילוויה פינטשוק

די ירושה פון עלטערן

סילוויא פינטשוק און איר מאן היימאן ע״ה

די שיינע אנטאפאליער פאמיליע פינטשוק האבן גער האלפן טראגן די אלע פולע שיינע ארבעט פון דער תקופה אריבער 60 יאהר, ירושה פון 3 דורות, אין שאפן און אויסהאלטן אנשטאלטן פון הילף פאר אנטאפאליער לאנדסלייט עמיגראנטן. זיי האבן ממשיך געווען די מסורת וואם האבן אנגעפאנגען אונדוער זיידע און באבע יעקב הערש און פעסל פינטשוק ז"ל.

די ירושה איז אריבער צו זייערע 4 זין און 2 טעכטער מיט זייערע מענער, וועלכע זענען אלע געווען איבערגעגער בן צו די אלע מעשים טובים פאר אנטאפאליער און בכלל. ספעציעל וויל איך דערמאנען דעם צווייטן דור, מיין שווער ר' ישעיה מרדכי ז"ל, און אויף לאנגע יארן מיין שוויגער פערל פינטשוק, וועלכע האבן געגרינדעט די אנטאפאליער שול אין שיקאגא און דעם פאראיין פון ליידיס אקזילערי. זייער הארץ און ליבע איז געווען איבערגעגעבן צו די מעמבערס, וואס אין יעדער מעגלע־כקייט האבן אויך פארבראכט מיט זיי, און מיין שווער מאיז געווען 17 יאהר דער פרעזידענט פון דער אנטאפא־ליער שול, און סעקרעטאר פון אנטאפאליער פאראיין, און פון גמילות־חסדים. זייער זון, מיין מאן ר' חיים

פרץ פינטשוק ז"ל, האט גע׳ירש׳נט פון די עלטערן די אלע גוטע אויפטוען אין אנטאפאליער פאראיינען, און פאר ישראל, און איז געווען פיל יארן דער טרעזערער טשערמאן ענד אספיטאלער פון פאראיין. בא 30 יאהר האב איך מיטגעהאלפען מיט מיין מאן, אלעס ביז יאר 1969, ווען מיין מאן ז"ל איז נפטר געווארן. דאן בין איך געווארן אין פאראיין ווייס־פרעזידענט, און פרעזיד דענט אין די ליידיס אקזילערי. איך האב זייער פיל סיפוק וואס איך בין אריינגעגאנגען אין דער שיינער אנטא־ פאליער פארגנגענהייט, און פארזעצונג פון די אלע מעשים טובים אין אנטאפאליער פאראיין, און פרעזי־ דענט פון אמעריקאנער ליידים אייד סאסייטע. איך האב געהאט פיל פארגעניגען מיט מיין בעזוך אין ישראל, ווו איך האב געזען אז א דיינק וואס מיין שווער איז געווען איינער פון די בויערס פון דער שול אין שיקאגא. און פון די געלט וואס מיר האבן פארקויפט די שול איז געווען דער פונדאמענט צו אויפבויען די גראסא־ רטיקע שיינע שול אין תל־אביב, נאך די נעמען פון אנטאפאליער קדושים. איך האב אויך געזען און זיך בעווונדערט פון דער שיינער פירונג פון דער שיינער ארבעט פון דער גמילות־חסדים, וואס איז אויך נאך דעם נאמען פון אנטאפאליער קדושים. ארום 60 70 אנטא־ פאליער לאנדס־פאמיליעס ווערן יאר יערליך געהאלפן דורך הלוואות אן פראצענט, מיט לייכטהעפטלעכקייט און ווירקזאמקייט. און איך בין געווארן באצויבערט און גענומען אויף זיך איך אלס ווייס־פרעזידענט פון פארא־ יין, און טשערמאן פון אלע אפערס, און פרעזידענט פון די ליידים אקזילערי, צו טרייען פארגרעסערן די קאסע, כדי אנטאפאליער לאנדס־לייט אין ישראל זאלן קענען באקומען גרעסערע הלוואות. איך בין צופרידן דאס מיין טאכטער אסתר'קע איז געווארען א מעמבער, און זי העלפט פיל ארבעט אין פאראיין פון די אנטאפאליער, און ליידים אקזילערי.

דאר איז די ירושה און אריינגאנג פון פערטן דור אין דאר דאר ארבעט פון פאמיליע פינטשוק.

סילוויא פינטשוק

קאפיטל זעקס

אנטאפאליער אין ישראל און אין דער וועלט

א. ישראל

משה פאליאק

די טעטיקייט פון ישראל פאראיין

א. פאראייביקונג פון קדושים

אזוי ווי אין אונדזער אמאליקער אנטאפאליע און, ווי עס פירט זיך אויך היינט ביי אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל און אין דער גארער וועלט, ווערט געפלעגט א באזונדערע פריינטשאפט און נאענטקייט איינער צום אנדערן. עס איז אונדזער אויפריכטיקער פארלאנג ממשיך זיין אט דעם כאראקטעריסטישן אנטאפאליער שטריך אויך פאר די קומע בדיקע דורות. די דאזיקע מידה גיבט אונדז אויך מוט צו שאפן און ווירקן אלס וואס מיר קענען, כדי עס זאל בלייבן א ווירדיקער אנדענק פון אונדזער אמאליקער אנטאפאליע מיט אלע אונדזערע ליבע און טייערע, וועלכע זענען אזוי טראגיש אומגעקומען, און כדי זייער זכרון זאל בלייבן פאר אונדז און פאר די קומענדיקע דורות.

מיר אנטאפאליער לאנדסלייט אין ישראל, באווירקט פון די דערמאנטע געפילן, האבן געגרינדעט און אויפגעשטעלט פארשיידענע אנדענק־מאנומענטן אין די הויפט צענטערן אין ישראל און וועלכע טראגן דעם הייליקן נאמען פון די אנט־ אפאליער קדושים.

די ערשטע מאנומענטאלע מצבה צו פאראייביקן דעם הייליקן נאמען פון די אנטאפאליער קדושים אויף א ווירד יקן אופן, ווי עס פאסט פאר א שטאט פון גרויסע רבנים, גאונים און תלמידי חכמים, איז די שיינע גרויסע שול, וואס איז אויסגעבויט געווארן אין צענטער פון דער גרויס־ ער יידישער תל־אביב און וועלכע טראגט דעם פולן נאמען "בית הכנסת ע"ש קדושי אנטופול". אין דער סביבה געפינט זיך טאקי א גרויסער טייל פון אונדזערע אנטאפאליער לאנדסלייט אין ישראל און וועלכע קומען אין דעם מקום קדוש, ווו עס ווערט תפילה געטאן און

געלערנט צו מזכה זיין די הייליקע נשמות פון אנטאפאליער קדושים הי"ד.

אויך האבן מיר אריינגעגעבן א אלגעמיינע רשימה פון די נעמען פון די הייליקע קרבנות אין גרויסן מאנומענטאלן וועלט אנשטאלט "יד ושם", וועלכער איז אויפגעשטעלט געווארן אין ירושלים אין אנדענק פון די 6 מיליאן יידן, וועלכע זענען אכזריותדיק אויסגעמארדעט געווארן אין דער אומגליקלעכער היטלער קאטאסטראפע. דער אנטשאלט ווערט באזוכט ניט נאר דורך די ישראל איינוווינער בכלל און אנטאפאליער בפרט, נאר אויך דורך פראמינענטע געסט, פארשער און מלוכה־מענער פון דער גארער וועלט, וועלכע קומען ערן די מיליאנען קדושים און בתוכם אויך די אנט־אפאליער קדושים, און אין וועמענס הייליקן אנדענק עס ברענט א פלאמענדער נר־תמיד.

מיר האבן פאראייביקט אונדוער שטאט אנטאפאר ליע אין דעם אזוי גערופענעם "מרתף השואה" (אומקום קעלער) אויף דעם הייליקן הר ציון אין ירושלים, ווו עס זענען איינגעזעצט געווארן אנדענק־טאוולען מיט די נעמען פון יעדער חרוב געווארענער יידישע קהילה אין אייראפע. אין דעם ארט האבן מיר אויך געבראכט די ערד און אש פונעם אנטאפאליער ברידער־קבר.

מיט דער שטיצע פון די אנטאפאליער ארגאניזאציעס אין מיט דער שטיצע פון די אנטאפאליער ארגאניזאציעס אין אמעריקע האבן מיר געהאלפן בויען אין באר־שבע, די הויפט שטאט פון "נגב". ווי אויך אין חצור אין גליל, פאך־שולעס פאר די קינדער פון די נייע עולים. דאס אלעס צום אנדענק פון אונדזערע הייליקע קדושים.

דער וויכטיקסטער הויפט אנדענק פאר אונדזער ליבער דער וויכטיקסטער אנטאפאליע און אונדזערע קדושים איז דער יזכור־בוך. זינט אייניקע יארן, אז דער אנטאפאליער קאמיטעט אין

ישראל האט זיך גענומען די מי שרייבען און זאמלען מאטכריאלן פארן אנטאפאליער יזכור־בוך, וועלכער ליגט מאטכריאלן פארן אנטאפאליער יזכור־בוך, וועלכער ליגט דא פאר אייך אין זיין פולער פראכט און באלויכט מיט טרייע הארציקע באשרייבונגען דעם יחוס פון אונדזער געבוירן־שטאט און דאס שיינע יידישע לעבן פון אנטאפא־ליער יידן און זייערע מעשים טובים אין משך פון דורות. אויך ביי דער הייליקער ארבעט האבן טיילגענומען אונד־זערע אנטאפאליער לאנדסלייט אין אמעריקע, ארגענטינע און אומעטום מיט ראט און טאט, מיט געלט און שריפט און איבערהויפט מיט הארץ און נשמה.

ב. די גמילות־חסדים קאסע

מיט דער פולער הילף פון אמעריקאנער לאנדסלייט, פאראיינען און ארגאניזאציעס איז געגרינרעט געווארן א גמילות־חסדים קאסע מיט דעם צוועק ארויסצוהעלפן אנטאפאליער געראטעוועטע נייע עולים אין זייער נויט, און בכלל פאר אנטאפאליער לאנדסלייט. די קאסע טראגט דעם נאמען נאך אונדזערע קדושי אנטאפאל.

עס איז ווערט צו פארצייכנען די פארדינסטן פאר דער גמילות־חסדים קאסע פון אונדזערע ליבע לאנדסלייט הערי און פעני אסיפאוויץ. זיי פארמאגן א יידיש ווייך הארץ און א אפענע האנט צו העלפן יעדן נויטבאדערפטיקן בכלל און אנטאפאליער בפרט. אין זייערע פילע באזוכן אין ישראל האבן זיי געשפענדעט בכבודיקע סומען פאר דער שול און אנדערע צוועקן.

די קאסע האט זיך געגרינדערט דעם 24.10.1960 מיט א קליינע סומע געלט געשפענדעט דורך די ישראל אנטאפאר ליער. אבער ווען הערי און פעני האבן באזוכט ישראל צום צווייטן מאל אין יאר 1962, האבן זיי מיט א אייגענער גרע־סערער שפענדונג פארגרעסערט די קאסע ביז 3,000 פונט,

אין צייכן פון וועלכען עס איז באשלאסן געווארן צו ווידמען א פאנד ביי דער קאסע אויף זייער נאמען. ביי דער געלעגנהייט האבן זיי איבערגעגעבן נאך א סומע פון 3,500 פונט, וואס זיי האבן צונויפגענומען ביי דער פאמיליע און אנדערע לאנדסלייט אין אמעריקע. די פילאנטראפישע פאר אסיפאוויץ האבן אונדז שוין באזוכט 5 מאל אין ישראל און מיט יעדן באזוך זייערן גרעסערט זיך די קאסע מיט געוויסע סומען געלט.

היינט צו טאג אפערירט די קאסע מיט א היבשער סומע געלט, פון וועלכער עס ווערן צוטיילט יערלעך צענדליקער הלוואות אן פראצענט. מערסטן טייל ווערן גענומען די הלוואות דורך אנטאפאליער עלטערן אויף איינצוארדנען קינדער, אבער אויך קינדער אליין נעמען הלוואות פארן זעלבן צוועק. עס ווערט אויך געפלאנט צו שאפן א גרעס־ערע סומע געלט וואס זאל זיין אינוועסטירט אין באנק אלס שטענדיקער פאנד, דער פראצענט פון וועלכן זאל דינען אלס יערליכע סטיפענדיעס פאר הויכשול תלמידים.

א אויספירלעכן באריכט וועגן דער גמילות־חסדים קאסע טעטיקייט מיט א גענויער טאבעלע פון וואקסנדן פאנד און אויסגעטיילטע הלוואות, פונעם גרינדונג יאר ביז ענדע 1971. זע אין א אנדער קאפיטל אינם יזכור־בוך.

•		
צום שלוס אייניקע אינטערעסאנטע דאטן אנטאפאליער קאלאניע אין ישראל:	וועגן 1964	דער 1971
ערשטער דור, וואס האט געקענט אנטאפאל	112	103
צוגעקומענע אנטאפאליער	76	74
צווייטער דור, חתונה געהאטע קינדער	178	288
דריטער דור, קינדער און אייניקלעך, וואס		
שטודירן און דינען אין מיליטער	134	187
שולע קינדער	138	166
קליינע קינדער	72	84
סך הכל וכן ירבו	710	882

ע. בן-עזרא

בית הכנסת לזכר קרושי אנטופול

איינע פון די שענסטע אויפטואונגען, וואס די אנטאפאר ליער לאנדסלייט האבן אויפגעטאן אין מדינת ישראל, איז די שול "בית הכנסת לזכר קדושי אנטופול" אין תל־אביב. אט די דאזיקע שול, וועלכע געפונט זיך אויף רחוב אול־יפנט פינת ר' סעדיה גאון, איז געווארן א מקום תורה און תפילה ניט נאר פאר אנטאפאליער לאנדסלייט, נאר אויך פאר די ארומיקע איינוווינער, ווי ס'פאסט צו דינען אלס אנדענקונג פאר דעם שטעטל אנטאפאל, וואס דער קול תורה און קול תפילה האט געקלונגען טאג און נאכט.

אמת, אין אנפאנג, ווען דער געדאנק פון אזא אינסטיר טוציע איז ארויפגעשווומען, זענען געווען אייניקע געגנער, טוציע איז ארויפגעשווומען, זענען געווען אייניקע געגנער, וועלכע האבן גע'טענה'ט, אז אזא שול איז ניט פאר די פינאנציעלע מעגליכקייטן פון די אנטאפאליער אין מדינת ישראל, נאר א דאנק די עקשנות פון ר' זלמן־זאב שחור, חיים אסיף, ר' אברהם ליפשיץ, שמואל ליפשיץ, חנא'צי ליפשיץ ע"ה און אנדערע, איז דער חלום פארווירקלעכט ניווארי.

מ'מוז דא אויך דערמאנען מיט גרויס דאנק די שטאט־

פאוואלטונג פון תל־אביב, וואס זי האט געגעבן דעם פלאץ פריי פאר דער שול. און סיקומט א גרויסן דאנק די אנטאפאליער לאנדסלייט אין שיקאגא, וועלכע האבן פארקויפט זייער שול און די געלט, 10,000 דאלאר, האבן זיי אוועקגעגעבן פאר דעם אויפבוי פון דער תל־אביב׳ער

אויך האבן די ניו־יארקער לאנדסלייט צוגעלייגט א האנט. דאס זענען די פרויען ארגאניזאיע פון הארלעם און די "יאנג מען" (יונגע לייט). זיי אלע און די אנאנימע ביישטייערער קומט אגרויסן "יישר כח!".

דאנערשטיק, ד' מרחשוון תשט"ז, דריי נאכמיטאג, איז געלייגט געווארן דער ווינקלשטיין אין אנוועזנהייט פון די אנטאפאליער לאנדסלייט און מיט דער מיטווירקונג פון די רבנים הרב ר' איסר יהודה אונטערמאן. דער דאמאלסדיקער הויפט רב פון תל־אביב, און הרב הראשי ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג ע״ה.

ר׳ולמן־ואב שחור, דער פארזיצער פון "ועד האגודה לבנין ביהכ"נ לזכר קדושי אנטאפאל" האט אנגעפירט מיט"ן צערעמאניאל. פיל טרערן זענען פארגאסן געווארן ביי דעם צערעמאניאל. ווען מ׳האט זיך דערמאנט אין די טייערע אנטאפאליערי יידן, וועלכע זענען אומגעקומען דורך די רו־

צחים. ימ"ש. און מיט געפאסטער אנטשלאסנהייט אין די הערצער צו פארזעצן די טראדיציע פון אונדוערע עלטרען און עלטערן׳ס עלטערן, איז דער בנין אויפגעבויט געווארן. און דער טאג ווען ס'איז געלייגט געווארן דער ווינקל־ שטיין, ד' מרחשוון, איז געווארן דער טאג, ווען אלע אנטאפאליער לאנדסלייט קומען זיך צונויף און האלטן אפ זייער "יזכור" פארזאמלונג אין דער דאזיקער שול, יאר איין יאר אויס.

עס איז כדאי צו באמערקן אז די שול דארף זיין ניט נאר א פלאץ פאר תפילה און תורה און איינמאל א יאר דערמאנען זיך אין די אומגעקומענע — נאר ס׳דארף פאראייביקן דעם אנדענק פון דער ליבער קהילה אנטאפאל דורך א באזונדער צימער, ווו דארט זאלן זיך אפשפיגלען דאס לעבן און שאפן פון דער קהילה. ווי צום ביישפיל אלטע ספרים און כתב־ ידן פון די אנטאפאליער רבנים, פארשידענע אויסארבייטו־ נגען פון אנטאפאליער בעלי מלאכות. ווי קופערנע בונקעס, טשייניקעס, לייכטער א.ד.ג.

אט דאס אלעס וועט געבן א בילד פון אנטאפאליע פאר די קומענדיקע דורות. כדי זיי זאלן זיך אנטרינקען פון דעם קוואל וואס מיר האבן געטרונקען, און "נצח ישראל לא

ב. אמעריקע

חברה אנשי אנטיפאליע געגרינרעט נאוועמבער 1920

די ערשטע באאמטע חנן אשר גאלובטשיק

ברוך אברהם וואלפסאן

מאיר דוד ליפאווסקי

ברוך אברהם ליפשיץ

זלמן פאזגער

שמעון קאפלאן

אברהם ווערניק

יעקב פוטערמאן

ישראל פוטערמאן

מרדכי גארבער

ל"מ קאפלאן

טראסטיג

משה עפשטיין

מאיר דוד ליפאווסקי חנן אשר גאלובטשיק אהרן ליפשיץ

יואל לייב מיללער אברהם ווערניק

ישראל פוטערמאן יעקב פוטערמאן

משה העללער

מאטע גאלובטשיק

קאנסטיטושאן קאמיטי הרב בנימין סקידעלסקי הרב משה זעליג אלשאנסקי

> שמעון קאפלאן דוד בער פארבער

אין די ערשטע יארן האט די חברה געהאט א שול צום דאוונען מיט מנין אויסגעהאלטן פון דער חברה אנשי אנטיפאליע.

דער צוועק פון דער חברה קראנקען בענעפיט **און קדיש**

מיט מנין לאחר מאה שנים.

די רעגעלע איינקופט פון דער חברה: די באשטייערונגען, עליות־נדרים, פארקויפן פלעצער פאר די יום־טובים. ווען א מעמבער איז געגאנגען אין גן עדן האט די פרוי געקראגן קאפ שטייער.

אלע שריפטן ווערן געפירט אין דער יידישער שפראך. די ערשטע יארן זענען אפגעהאַלטן געווארן רעגעלע פארזאמלונגען יעדע 2־טע וואך, אויך ספעציעלע פארז־ אמלונגען.

דער נאמען פון דער חברה קען קיינמאל ניט געענדערט ווערן אזוי לאנג ווי עס וועט זיין 10 פאראנטווארטלעכע מעמבערס. די חברה איז אבער מיט זייער ווייניק מעמב־ ערס, קיין יונגע קומען ניט צו.

דער יעצטיקער פרעזידענט פון דער חברה איז זרח שיינבוים, ווייס־פרעזידענט אליהו שווארץ.

זרח שיינבוים זארגט דערפאר, אז ר"ח אלול זאל מען זיך צוזאמענקומען צו דער מצבה זאגן א קדיש. אזוי ארום זאלן אונדזערע טייערע לאנדסלייט, וועלכע זענען אזוי טראגיש אומגעקומען, קיינמאל ניט פארגעסן ווערן.

ד״ר מאיר קלעצקי

חילף פאר אנטאפאליע

נאך דער ערשטער וועלט מלחמה

די שרעקלעכע ערשטע וועלט־מלחמה, וועלכע האט אויסגעבראכן צום סוף פון יאר 1914 און האט געדויערט 4 יאר. האט אין מיר דערוועקט מיין אלטע ליבשאפט און בענקשאפט נאך דעם אומגליקלעכן שטעטל, וועלכעס האט אזוי שטארק געליטן אין דער צייט ווען די מלחמה האט אונגעהאלטן, און אויך פאר פיל יארן שפעטער. כאטש אנטאפאליע איז געווען דאן אפגעריסן פון דער אויסערלעכער וועלט, צוליב דער דייטשער אקופאציע, דאך פלעגן מיר דא אין אמעריקע באקומען די שרעקלעכע נייעס דורך די מענטשן וועלכע זענען אנטלאפן פון נייעס דורך די מענטשן וועלכע זענען אנטלאפן פון הייזער אין שטעטל איז פארברענט געווארן פון דער רוסישער ארמיי, איידער זיי זענען אפגעטראטן, איבער־לאזנדיק גרויס פארוויסטונג און ארעמקייט.

מיר האבן אויך געווסט, אז די פארבליבענע אין אנטא־פאליע שטארבן פשוט פון הונגער. דאס האט אונדז אנטאפאליער לאנדסלייט אין אמעריקא באוועגט אנצר־פאנגען זאמלען געלט פאר די אומגליקלעכע אנטאפאליער, וועלכע זענען געבליבן אין שטעטל.

צווישן די איניציאטארן פון דער באוועגונג, מוז איך דערמאנען היימען און לעאן, די זין פון הערשל אנטא־ פאלסקי. זיי זענען געווען א פאר מיינע חברים מיט וועלכע איך פלעג זיך דא טרעפן און פארברענגען דאס ביסל צייט וואס איך פלעג אפשפארן אין יענע יארן. איך פלעג ארויפקומען צו זייער וווינונג און דארט פלעגן מיר אלע צוזאמען (דאס הייסט: פאטער און זון אנטא־ פאלסקי, און איך) שטארק באדויערן די שרעקלעכע לאגע פון דער אנטאפאליער יידישער באפעלקערונג. דארט איז אויפגעבראכט געווארן דער געדאנק אז מיר מוזן טאן עפעס ממשות׳דיקעס פאר דעם שטעטל כדי איר ארויסהעלפן. מיר האבן באשלאסן זיך צו ווענדן צו די דריי אנטאפאליער סאסייעטיס, נעמליך "אנטא־ פאליער יאנגמען", "אנטאפאליער אלטער פאריין", און אנטאפאליער אפטונער פאריין", זיי זאלן אונדז העלפן, ארגאניזירן א הילפס־קאמיטעט.

אונדזער פארשלאג האט שטארק אפעלירט צו די מיטר גלידער און פירער פון אלע דריי סאסייעטיס, און זיי האבן גלייך דערוויילט זייערע פארטרעטער וועלכע זאלן מיטארבייטן מיט אונדז אין א פאראייניקטן קאמי־טעס. צווישן די דעלעגאטן פון דער "אנטאפאליער יאנג מען" זענען געווען לואי גאלדמאן, דוד באיוק, און מאקס קאהן, די ערשטע ארגאניזירעס פון דער סאסייעטי. די דעלעגאטן פון "אנטאפאליער אלטער פאריין" זענען דעלעגאטן פון "אנטאפאליער אלטער פאריין" זענען

געווען די ברידער שמעון און דוד קאפלאן, ברוך אברהם׳ל ליפשיץ, און נאך אייניגע. דער "אנטאפאליער אפטונער פאריין", וועלכן מ׳האט אויך גערופן "הארלע־מער פאריין" האט אונדז אריינגעשיקט הערשל אנטא־פאלסקי, זיינע צוויי זין היימען און לעאן, דן סלאנים, און מאריס ליפשיץ. אלע וויכטיקע און איבערגעגעבענע מענטשן מיט גוטע הערצער. שפעטער זענען צוגעצויגן געווארן עטלעכע אינדיווידועלע פערזאנען צום קאמי־טעט, ווי למשל מאיר אטנאוו דער שוחט און זיין פרוי, אהרן סילווערשטיין, מרדכי לעהמאן, און אייניקע פרויען וועלכע האבן מיטגעארבעט אויף א פלייסיקן אופן. אויך מוזן מיר דערמאנען די נעמען ליפאווסקי (פאטער און און אאלובציק.

ביים ערשטן צוזאמענקום פון דעם גאנצן קאמיטעט האבן די אינדיווידועלע מיטגלידער פון קאמיטעט, ערש־ טנס אליין בייגעשטייערט אזוי פיל ווי יעדער איינער ."רעליעף פאנד." האט געקענט, צו מאכן אנ'אנפאנג פארן די צווייטע זאך, האבן מיר געמאכט א רשימה פון די מער פארמעגליכע לאנדסלייט און באשטימט די מיט־ גלידער פון קאמיטעט וועלכע זאלן זיי באזוכן און בעטן זיי זאלן ביישטייערן. ווען מיר האבן זיך צואזמענגעקומען דעם צווייטן מאל זענען מיר אלע געווען זייער צופרידן מיט די רעזולטאטן. אונדזערע רייכע לאנדסלייט האבן זיך גאנץ ווארם אפגערופן אויף אונדזער רוף. שמעון פארבער, הערשל פארבער, און לייזער פארבער, אויך מרדכי לעהמאן, אהרן סילווערשטיין, די פוטערמאנס, און נאך אייניקע, האבן גלייך בייגעשטייערט און האבן צוגעזאגט מיטצוארבייטן אין דער צוקונפט, אויף אזוי פיל ווי עס וועט נאר מעגלעך זיין. זיי האבן אלע געהאלטן זייער צוזאג, העלפענדיק דעם קאמיטעט מיט היבשע סומען געלט, אויך מיט ראט און טאט.

די הצלחה פון דער ערשטער זאמלונג האט אונדז צוגעגעבן פיל מוט צו פארשטארקן אונדזער ארבעט. מיר האבן דאן באשלאסן צו פארופן א מאסנפארזאמלונג פון אלע לאנדסלייט אין א זאל, און אפעלירן פאר ביישר טייערונגען. עס האט געראדע פאסירט וואס אין יענער צייט, צום סוף פון דער מלחמה, האט זיך עס איינגער געבן עטלעכע פרויען אנצוקומען קיין אמעריקע. העניע געבן עטלעכע פרויען אנצוקומען קיין אמעריקע. העניע זואלינעץ פון אנטאפאליע איז געווען פון די ערשטע צו קומען קיין ניו־יארק. מיר האבן געלאזט וויסן אין די יידישע צייטונגען אז אלע אנטאפאליער וועלן קענען אפנעמען א גרוס פון זייערע קרובים דורך די ניי־אריבערגעקומענע. צו אונדזער איבעראשונג און צופרי־אריבערגעקומענע. צו אונדזער איבעראשונג און צופרי־

דנהייט איז א גרויסער עולם געקומען אין זאל. דער מיטינג איז געווען א גוט באזוכטער. עטלעכע פון די מיטגלידער פון קאמיטעט האבן גערעדט וועגן דער שלער כטער לאגע פון אונדזער געבארטסשטאט, און מיר האבן אפעלירט פאר געלט. אויסער דעם שרייבער פון די דאזיקע שורות האבן גערעט דן סלאנים, מאריס ליפשיץ, היימען אנטאפאלסקי, און לואיס גאלדמאן. גאלדמאן׳ס רעדע איז געווען אויסערגעוויינלעך אפעלירנדיק. פיל פרויען און מענער האבן פארגאסן טרערן. דער עולם האט אנגעפאנגען צוטראגן זייערע שווער פארדינטע דאלארן, און שיינע עטלעכע הונדערט דאלארן זענען צוגעקומען צום "רעליעף פאנד".

די שטימונג צווישן די רעליעף טוער איז געווען א געהויבענע. מיר האבן זיך אלע געפרייט מיט׳ן געלט וואס איז אריינגעקומען פאר די נויטבאדערפטיקע אין אנטאר פאליע. נאר דא איז ארופגעשווימען א נייע פראבלעמע אויפן טאגארדענונג, נעמליך: ווי קענען מיר אריבער־שיקן דאס געלט נאך אנטאפאליע?

דעם 14־טן אפריל 1920 בין איך אפגעפארן מיט דער שיף "לא פראנס" נאך פאריז. דארט האב איך פאר־ בראכט שיינע עטלעכע טעג, זוכנדיק דעם בעסטן אופן ווי צו פארן נאך ווארשע. אין געוויינלעכע צייטן פלעגט גיין א שנעל־צוג, פון פאריז נאך ווארשע, וועלכער פלעגט גיין דריי טעג. זינט דער מלחמה איז דיזע פארבינדונג כמעט ווי אפגעריסן געווארן. דער עקס־ פרעס־צוג פלעגט אפפארן זייער זעלטן. איך האב דיזן צוג ניט געקענט קריגן, האב איך באשלאסן צו פארן לאנגזאם, דורך דייטשלאנד. נאך פיל מי און הילף פון דעם אמעריקאנער "רעד קראס". האט זיך מיר איינגעגעבן אנקומען און ווארשע נאך א שווערער און לאנגער רייזע. אין ווארשע האב איך זיך געטראפן מיט עטליכע יונגע מענטשן פון אנטאפאליע און די ארומיקע שטעטלעך, פון זיי האב איך אפגענומען דעם ערשטן גרוס פון אנט־ אפאליע. עס איז אומנויטיק דא צו באשרייבן די הארצ־ רייסענדע גרוסן וועלכע זיי האבן מיר אפגעגעבן. "פארט מיט אייער געלט אזוי שנעל ווי מעגליך", האבן זיי געזאגט, "וויל די איינוווינער גיין אויס פון הונגער!"

איך האב געמוזט וויילן אין ווארשע דריי טעג כדי צו איינארדענען וועגן דעם געלט־אויסטויש, און אויך איינ־צו צוארדענען וועגן דעם געלט־אויסטויש, און אויך איינדעוארדענען די רייזע פון ווארשע קיין אנטאפאליע, וועלכע איז ניט געווען צו לייכט. ענדליך, האב איך זיך געזעצט אין צוג וועלכער איז געגאנגען נאך בריסק, און אין בריסק האב איך געדארפט בייטן דעם צוג כדי אנצוקומען אין אנטאפאליע.

אין קאברין האב איך געדונגען א פור אויף מיר צו ברענגען נאך אנטאפאליע.

עס איז געווען א פרייטיק מיטאג'ס צייט, אין אנפאנג פון מאנאט מאי, ווען דאס פערד און וואגן מיטן פוילישן אנטרייבער און מיין ווייניגקייט האבן פארלאזן קאברין נאך אנטאפאליע. די וועלכע 30 וויארסט האבן מיר געמוזט דעקן אין וועלכע 45 שטונדן, ווייל עס וואלט געמוזט דעקן אין וועלכע

געווען אומפראקטיש אונצוקומען פרייטיק צו שפעט אין דער נאכט, צוליב׳ן שבת. דער דארער פערדל וועלכער האט ניט געקריגן גענוג שפייז, האט ניט געהאט צו פיל קרעפטן צו לויפן, איז ער זיך געגאנגען גאנק לאנגזאם, דערצו נאך האבן מיר געמחט זיך אפשטעלן אין איינעם פון די דערפער זיך אפצורוען און געבן דעם פערד עסן. מיינע געדאנקען זענען געווען געמישט. פון איין זייט זענען זיי געווען קאנצענטרירט אויף אנטאפאליע וועלכע איך האב געוואלט דערגרייכן אזוי שנעל ווי מעגלעך. פון דער צווייטער זייט זענען מיינע געפילן געווען דורגעדרונגען מיט אזוי פיל בענקעניש און ליבע צו דער נאטור, צו די וועלדער און פעלדער, אויך צו די דערפלעך וועלכע מיר זענען דורכגעפארן. זיי האבן מיר אלע דערמאנט אין מיינע גאר יונגע יארן, וועלכע איך האב פארבראכט אין יענע פלעצער, און וועלכע איך האב שטארק געליבט.

עס איז פאר מיר אוממעגלעך צו באשרייבן די רירענדע סצענעס וועלכע זענען פארגעקומען ביי יענעם היסטארישן מאמענט. מיין מוטער האט, וויינענדיק פון גרויס פרייד, געהאלטן אין איין איבער׳חזר׳ן אז דורך די 13 יאר זינט איך בין אועקגעפארן נאך אמעריקע, האט זיך איר קיין מאל ניט געגלויבט אז איך וועל ווען עס איז דורך איר לעבן צוריקקומען קיין אנטאפאליע. מיין פאטער האט געזאגט אז איך בין געקומען אזוי ווי א משיח צו ראטעווען די יידישע נפשות פון אויסגיין. מיינע שוועסטער און ברידער האבן זיך אויך געפילט אז דאס איז געווען דער גליקלעכסטער מאמענט אין זייער לעבן.

דיזע סצענעס האבן אבער ניט אנגעהאלטן צו לאנג. ווייל ארויסקוקענדיק דורך די פענטטער האבן מיר באמד ערקט אז פילע אנטאפאליער איינוווינער גיין שוין אויפ׳ן וועג, וועלכער עס ציט זיך פון די מארגעס נאך פרישי־כוואסט מיר צו באגעגענען. די ערשטע וועלכע זענען געקומען זענען געווען א דריי יידישע יונגעלייט אנגע־פירט פון מיין קאזין מאיר גלאצער. זיי האבן דערקלערט אז זיי האבן זיך געהיילט ארויפקומען, ווייל זיי ווילן מיר באשיצן פון אן איבערפאל. אזוי ווי עס איז שוין געווען אוונט־צייט, האבן מיר זיי געבעטן איבערנע־כטיקן אין אונדוער הויז און זען אז קיין שלעכטס זאל ניט פאסירן.

עטלעכע מינוטן שפעטער זענען פילע אנדערע קרובים און באקאנטע ארויפגעקומען מיר זען. פילע האבן געור־ אלט אפנעמען גרוסן פון זייערע אייגענע אין אמעריקע. זיי האבן אויך געוואלט וויסן צו איך האב פאר זיי געב־ ראכט געלט. מאנכע הונגעריקע האבן געבעטן מ'זאל זיי עפעס געבן צום עסן. צווישן זיי זענען אויך געווען מיינע אלטע חברים, אלטער גרושעווסקי און פרץ הורוויץ. זיי האבן מיט מיר פארבראכט אריבער א שטונדע. צווישן אנדערע זאכן האבן זיי מיר געראטן גלייך צו אויסצאלן די פריוואטע געלטער. אויף דעם וועט זיין אויסיק צו עפענען א ביורא אין מיט'ן שטאט, ביי אייזיק'ן נויטיק צו עפענען א ביורא אין מיט'ן שטאט, ביי אייזיק'ן

אין אכסניה. איך האב זייער פארשלאג אנגענומען, און איך האב זיי טאקע גלייך באשטימט, צוזאמען מיט מיין ברודער הלל, זיי זאלן אלע דריי דינגען א צימער ביי אייזיק׳ן, צוטרעטן צו דער ארבעט פון אויסצאלן די געלטער, פארן מיט מיר קיין ווארשע ווען עס וועט נויטיק זיין א.ז.וו.

אזוי ווי דער צווייטער טאג איז געווען שבת, האב איך פארבראכט דעם גאנצן טאג אין הויז פון מיינע עלטערן, אויפנעמענדיק געסט און אייגענע וועלכע זענען מיר געקומען זען. זונטיק פרי בין איך געקומען אין שטאט. די ערשטע זאך זיך צו טרעפן מיט 5 מענשן וועלכע זענען באשטימט געווארן פון אונדזער "רעליעף קאמי־זענען באשטימט געווארן פון אונדזער "רעליעף קאמי־טטעט" אין ניו־יארק, זיי זאלן איבערנעמן און פארוואלטן מיט די "רעליעף" געלטער אין אנטאפאליע. די 5 זענען געווען: הרב משה בערמאן, יעקב דער רופא, הערשל ניצבערג, יעקב־חיים דער שוחט, און אליהו מאס. איך האב זיך אפגעשטעלט אין ר' משה'ס שטוב צום ערשטן, ווייל ער איז באשטימט געווארן אלס פארזיצער פון

קאמיטעט. איך האב אים איבערגעגעבן וועגן דעם פאר־לאנג פון אונדוערע אמעריקאנער אז ער מיט די איבער ריקע מיטגלידער פון אנטאפאליער קאמיטעט זאלן איבער־רנעמען דאס גאנצע געלט פון מיר און עס פארוואלטן אזוי ווי זיי פארשטיין צום בעסטן, ווייל זיי קענען דאך אלעמען אין אנטאפאליע און מיר האבן צו זיי דעם גרעסטן צוטרוי.

פון רב משה'ס הויז בין איך געגאנגען צו אייזיקיס אכסניה. דארט האב איך שוין געטראפן אלטער'ן און פרץ'ן, אויך הלל'ן. זיי זענען אלע געווען שטארק פאר־ נומען צוגרייטענדיק אלע נויטיקע פאפירן און איבער־ קוקן די ביכער און נעמען פון מענשן פאר וועלכע די קרובים אין אמעריקע האבן געשיקט געלט. דארט האב איך זיך אויך געטראפן מיט אייניקע איינוווינער. צווישן זיי איז אויך געווען יעקב דער רופא. די ערשטע זאך האב איך זיך דורכגעשמוסט מיט'ן רופא וועגן די עטלעכע מענער און פרויען וועלכע זענען געהאלטן געווארן אין מענער און פרויען וועלכע זענען געהאלטן געווארן אין א סארט שפיטאל אין אנטאפאליע, ווייל זיי זענען געווען

⁻ (3 קאפלאן - (2 - (1 : אין דער הויך)

⁻ (4 אנטעל אנטעל איר (3 - ממעון (2 - (1 + לעאן אנטעל צווייטע

⁷ מאיר אטנאף (6 מאיר אברהמיל ליפשיץ (5 חיים אנטאפאלסקי

⁻ (6 מרסי אטנאף (5 מאריס אריס (4 מאיר קלעצקי 17 מאיר (3 - (2 - (1 + 17 דריטע אורה אטנאף (3 + 17 מאיר קלעצקי אטנאף

שטארק אפגעשוואכט פון לאנגן הונגער. איך האב געב־ עטן ר' יעקב׳ן אז איך וויל גיין מיט אים באזוכן דיזע א:מגליקלעכע. אויך האב איך אים געזאגט אז נאך מיין מיינונג דארף מען פאר דיוע קראנקע גלייך עפעס טאן, אפשר קען מען זיי נאך אפראטעווען. יעקב דער רופא . האט מיר ערקלערט אז צום באדויערן איז עס צו שפעט איין מאל האב איך מיט שטרענגע ווערטער געפאדערט, אז איך מוז גיין באזוכן די קראנקע. ער האט מיר מיט גרויס אומצופרידענהייט מיטגענומען. מיר זענען ביידע אריינגעקומען אין הויז. אלעס איז געווען שטיל. אין די ווינקלען פון גרויסן צימער זענען געשטאנען עטלעכע בעטלעך, אויך ביינקלעך און טישן. אויסגעשפרייט אויף די בעטלעך און ביינקלעך האב איך באמערקט סקעלעטן פון מענשן. יעדער איינער איז געווען אפגעזונדערט פון די איבעריקע. קיינער האט ניט גערעט. מען האט נאר געקענט הערן קרעכצן און זיפצן. איך האב געוואלט צוגיין צו זיי און רעדן, נאר יעקב דער רופא האט מיר ניט געלאזן, ערקלערענדיק אז זיי דערקענען ניט קיין מענשן, און זענען ניט מער ביים קלארן זינען. ער האט געהאלטן אין איין אכטונג געבן אויף מיר איך זאל ניט צוזאמענברעכן פון דער שרעקלעכער סצענע. נאר דאן האב איך איינגעזען די אורזאכע פארוואס ר' יעקב האט ניט געוואלט איך זאל באזוכן דעם פלאץ. יעדן טאג נאך דעם באזוך פלעג איך הערן אז איינער אדער מער פון דיזע

פאציענטן זענען געשטארבן. פאר דיזע אומגליקליכע איז אונדזער הילף געקומען צו שפעט.

דער פאראייניקטער "רעליעף קאמיטעט" איז גליין צוגעטראטן צו דער ארבעט. אזוי שנעל ווי די "רעליעף" געלט איז געבראכט געווארן פון ווארשע. האבן זיי אנגער פאנגען צו באשטימען פארשידענע סומען צו די באדער רפטיקע. ווי מען פלעגט מיר איבערגעבן איז די ארבעט פון קאמיטעט אנגעגאנגען אין דער בעסטער ארדנונג. איך בין צוריק געקומען קיין ניו־יארק דעם 4-טן יולי. מיר זענען אלע געווען צופרידן וואס איך בין צוריק געקומען אין דער ריכטיקער צייט, ווייל מאנכע דעלער גאטן אין די אנדערע שטעט אין פוילן זענען פארהאלטן געווארן צוליב דער רוסיש — פוילישער מלחמה און זיי איז ניט געלונגען אהיים צו פארן פאר א שיין ביסל צייט.

איך האב אפגעגעבן מיין באריכט, מיט די ביכער צום אנטאפאליער "רעליעף קאמיטעט". זיי זענען אלע געווען צופרידן און האבן זיך גראטולירט מיט די אויפטוענגען פון קאמיטעט. מיר האבן גלייך באשלאסן צו שיקן מאריס ליפשיץ'ן אלס צווייטן דעלעגאט קיין אנטאפאליע. ארום א יאר שפעטער איז ליפשיץ אנגעקומען אין אנטאפאליע מיטברענגענדיק עטליכע טויזנט דאלאר פריוואטע געלטער, און וואס איז פארבליבן פון די "רעליעף" געלטער פאר אנטאפאליע.

ליפשע זיידבערג און מירקע זיידעל (פוטערמאן)

אנטאפאליער לייריס אקזיליערי פון הארלעם

פיל אנטאפאליער האבן זיך באזעצט ארום 1910 אין האר לעם. זיי האבן זיך געפילט עלנט און איינזאם, האבן זיי ארגר אניזירט א פאראיין כדי זיך צוזאמענקומען, און יעדע פאמיליע זאל זיין פארזארגט, אויף דער וועלט און לאחר מאה ועשרים זאל מען בלייבן פאראייניקט און צוזאמען אויף יענער וועלט. אייניקע פרויען וועלכע האבן באלאנגט צו דעם אויבנדערמאנטן פאראיין האבן אנגעפאנגען פילן אז מיר דארפן ארגאניזירין א צווייג פון פרויען און זיך רופן "ליידיס אקזיליערי פון הארלעם", און אזוי וועלן מיר קענען העלפן די אנטאפאליער, וועלכע וועלן זיך נויטיקן אין הילף. דאס איז געווען אונדזער אלעמענס פארלאנג, און אזוי איז געבוירן געווארן די אנטאפאליער ליידיס אקזי־ליערי אוף הארלעם. איך האב איינגעלאדן צו מיר אין הויז די פאלגענדע פרויען: מירקע פאלעווסקי, תמר וואלי־נעץ, בעסי גערשטיין, יענטע חיה ליפשיץ, פענע גרינמאן, נעד, בעסי גערשטיין, יענטע חיה ליפשיץ, פענע גרינמאן,

רייזל ספיר, מרים פעלדמאן, ברכה פארער, גאסי בוירנד הארד, שרה רייזל בירענבוים, מרים פאלעווסקי, העניע סאדאווסקי, ביביל בלעכער, חנקה פאטאלסקי, שיינקע אראנאווסקי, און גאלדע אראנאוו.

די ערשטע שמחה איז געפראוועט געווארן ביי מיר אין הויז. מיר זענען געווען באגייסטערט און געווען זיכער הויז. מיר זענען געווען באגייסטערט און געווען זיכער אז אונדוער בנין וועט האלטן. א שטיקל צייט שפעטער האבן מיר איינגעלאדן אונדזער באליבטן רב אברהם יצחק קאטלער ער זאל איינשווערן די בעאמטע. מיר האבן געדונגען א גרויטן זאל, און געלאזן וויסן אונדוערע לאג־דסלייט וועמן מיר האבן געקענט דערגרייכן. מען איז געקומען א זונטיק בייטאג צום מיטינג. מיר האט מען אויסגעקליבן אלס פרעזידענטין, און מיר אלע צוזאמען האבן געהאט איין אידעע צו טאן גוטעס פאר אונדזערע אנטאפאליער. מיר זענען געווען צוזייט און צושפרייט

אין ניו־יארק און אומגעגנט, דאך האבן מיר זיך געהאלטן נאענט. ווען מ׳האט עפעס געמאכט לטובת אנטאפאליע, האט מען זיך אפגערופן אויף דעם שענסטן אופן. די שיינע יידישע טראדיציע צו העלפן יענע וועלכע קענען זיך אליין ניט העלפן.

איך מוז דערמאנען נאך אמאל דעם רב אברם יצחק קאטלער מיט זיין ליבער פרוי. וועלכע זענען אלע מאל געקומען אונדו העלפן צו האבן א דערפאלג. אמת טאקע, מיר האבן געהאט גרויס פארגעניגן זיך זען, אבער אונדזער צוועק איז געווען ברענגען הילף פאר די אנטאפאליער. וועלכע נויטיקן זיך אין הילף. אלע געלטער וואס מיר האבן געשאפן פין טעאטער בענעפיטן, פורים און חנוכה אונטערנעמונגען, און פון אנדערע פארוויילונגען זענען געווען פאר דעם אויבנדערמאנטן צוועק. אויב עס איז געווען א שימחה, אדער חלילה פארקערט, האבן אונדוערע תרויען געגעבן זייערע באשטייערונגען מיט א ברייטער האנט, יעדע איינע נאך אירע אומשטענדן. די אלע געלטער האבן מיר אוועקגעשיקט צו דעם אנטאפאליער רב וואלקין ע"ה, און ער האט צוטיילט לויט אונדוער ווונש: פאר דער תלמוד־תורה, "תרבות", בית יתומים און אנדערע אנשטאלטן. דאס אלעס איז געווען ווען אנטאפאליע האט עקזיסטירט, און דער צייט ווען מיר האבן געלעבט מיט דער האפנוג אז אונדוער שטעטל לעבט. מיר האבן געה־

אלטן אונדזער געלט אין באנק און געהאפט אז ווען מיר וועלן הערן פון זיי, וועלן מיר ווידער טאן דאס זעלבע, און נאך מער העלפן ווי פריער. דער גרעסטער חורבן איז געווען ווען מיר האבן זיך דערוווסט אז עס איז שוין מער ניטא וועמען צו העלפן.

דורך דער גאנצער צייט וואס אונדוער פאראיין עקזי־
סטירט האבן מיר קיינמאל ניט פארפעלט צו העלפן אונ־
דוערע אינסטיטוציעס אין ניו־יארק, ווי דעם "היאס", דעם
"ג'וינט", דעם נאציאנאל־פאנד, יונייטעד ג'ואיש עפיל,
און אפילו יחידים האבן זיך געווענדערט צו אונדז נאך
הילף. מיר האבן אויך געקויפט א בעט אין ג'ואיש קראניק
דיזיז האספיטאל פון ברוקלין. אז מ'האט פארלאנגט פון
אונדז אז מיר זאלן אדאפטירן קינדער פון לאגערן, האבן
מיר אדאפטירט א מיידעלע און באצאלט 360 דאלאר א
יאר. מיר האבן איר אויך געשיקט פעקלעך ביז זי איז
אויסגעוואקסן. מיר באשטיערן זיך אויך פאר "מעות חיט"
און מיר געבן אויך פאר דעם "רעד קראס". מיר רופן
זיך אפ אויף יעדן עפיל לטובת הכלל.

לעצטנס ווען אנטאפאליער לאנדסלייט האבן געגרינדעט א קאמיטעט ארויסצוגעבן א "יזכור־בוך", א מצבה פאר אונדזער אומגעקעמענער שטעטל, זענען מיר געווען פון די ערשטע באשטייערער אויף צו העלפן אין דער היילי־קער ארבעט. זאלן געבענטשט זיין די הענט פון די טוער!

ליידיס אקזיליערי פון הארלעם זיצנדיק פון רעכטס: שרה רייזל בירענבוים, אסתר־רחל שיינבויים, ליפשע זיידבערג. מירקע זיידעל, רייזל סאפיר, גאסיע בערנהארדט.

שטייענדיק: שרה׳קע קרום. רבקה פוטערמאן, פייגל קאהן, פרומטשע קאהן, שרה גאלד, העניא סאדאווסקי, באבל בלעקער, שיינערטויבה וואהל. שיינקע אראנאוו, מרים — העניע סקידעלסקי, מרים פאלעווסקי, שרה קאפלאן.

פעניה אסיפאוויץ

דאס ליכט פון אונרזער שטוב

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאר 1920 איז מיין מאן הערי געפארן אין יוראפ אין זיין געבוירן שטעטל אנטאפאליע און האט מיט גענומען מיט זיך זיינע עלטערן, ר׳ ישראל און מינדל אסיפאוויץ, צו־אונדו אין אמעריקע. איז אונדזער הויז געווארן פארפולט און באלויכטן מיט די מעשים־טובים, וועלכע מיינע טייערע ליבע שווער און שוויגער האבן מיט געבראכט פון אנטאפאליע און האבן ממשיך־געווען ביי־אונדז אין הויז. מיר האבן געהאט דעם גרעסטן פארגעניגן צו־זען ווי זיי האבן זוכה געווען צו האבן ביי־אונדו זייער שיינעם לעבן און נחת פון זייערע ליבע 40 אייניקלעך, וואס אלע האבן גענומען אנטייל צו מיט העלפן זיי אין זייערע מעשים־טובים. יעדער וואך איז יעדער אייניקל געלאפען און געבראכט דער באבען 25 סענט דאס זיי זאלן האבן איינצוקויפן פארש־ יידענע זאכן אוועקצושיקן פאקעטן פאר די נויטבאדער־ פטיקע יתומים און אלמנות אין אנטאפאליע,

אונדוער טיש איז געווארן שבת גרויס פארליינגערט

אויך פאר די געסט, וועלכע מיין שווער און שוויגער האבן מיט געבראכט נאך דעם דאוונען פון שול צום דעם קוגל און טשאלנט, וואס מיין שוויגער האט מיר אויסגעלערנט צו מאכן אויף יעדער שבת, און עס איז געווען גענוג פאר אלע געסט. איך פלעג מיט פארגעניגן מיט העלפען מיין שוויגער־מוטער דאנערשטיק אוונט אפצובאקן די חלה מיט קוכן, און אפקאכן די געפילטע פיש, וועלכע די שוויגער האט צוטיילט פרייטיק פאר ארעמע נויטבא־דערפטיקע. דאס איז נאר א טייל פון די אלע מעשים טובים און שיינעם לעבן פון מיינע שוויגער עלטערן דא מיט אונדז אין אמעריקע. צו מיין שוויגערס זכות איז דא מיט אויפגע־ניבאשרייבן אירע מעשים־טובים, וואס זי האט אויפגע־טאן אין געהיים אין אנטאפאליע,

פיל יתומים און אלמנות געדענקען און דערמאנען צו גוטן מיין שוויגער מינדל ווי א שוועסטער און א מוטער, גוטן מיין שוויגער מינדל ווי א שוועסטער און א מוטער, וואס האט געהאלפן און געטאן פאר־זיי מיט ליבשאפט.

משה פאליאק

די טרייע אנטאפאליער אין עמעריקע

הערי און פעניה אסיפאביץ זענען באקאנט מיט זייער פולער איבערגעגעבנהייט צו יעדער אויפגאבע, וואס האט א שייכות צו דער פאראייבייקונג פון אונדזערע אומגע־ קומנע אין אנטאפאליע. שוין ביי 60 יאר, אז הערי האט פארלאזן און האט עמיגרירט קיין אמעריקע, אבער אנטאפ־ אליע און אנטיפאלער האט הערי קיין מאל ניט פארגעסן. נאך אין די ערשטע יארן זייענדיק אין אמעריקע, נאך דאן ווען ער אליין האט געמאכט א שווערן לעבן, האט ער שוין מיט געהאלפן אנטאפאליער עמיגראנטן, וואס זענען אנגעקומען קיין אמעריקע, און אויך אביסל געהאלפן די עלטערן און פאמיליע אין אנטאפאליע. די ערשטע וועלט־ מלחמה האט איבער געהאקט די מעגלעכקייט צו שיקען הילף אין אנטאפאליע, און ווען די ערשטע וועלט־מלחמה האט זיך געענדיקט איז הערי געווען דער ערשטער דעלעגאט 1920 אין געקומען באזוכען אנטאפאליע אין יאר אויף צו העלפן פאמיליע און די נויטבאדערפטיקע, וואס

האבן זיך געפונען אין א קריטישער לאגע פון דער מלחמה. דאן האט הערי אויך מיטגענומען מיט זיך פאמיליער פריינט און באקאנטע קיין אמעריקע און געהאלפן זיי זיך איינארדענען אין דער גרויסער אמעריקע.

הערי און פעניה האבן פיל איבער געלעבט וואס זיי האבן ניט געקענט מיט העלפן אנטאפאליער אין דער צווייטער וועלט־מלחמה. זיי האבן געמאכט זייער ערשטן באזוך אין ישראל אין יאר 1954 צו זען אליין די אנשטאל־טן אויף וועלכע זיי האבן געגעבן זייערע געשענקען צו פאראייביקן אנטאפאליער קדושים. פון דער הנהלת המג־בית האט מען זיי אויפגענומען און מען האט מיט זיי שפא־צירט אין באר־שבע און אין חצור און זיי געוויזן די וווינונגען און פאך־שולעס, וועלכע זענען אויפגעבויט געווארן אויף דעם נאמען פון אנטאפאליער פאראיינען פון אמעריקע. און פון דעם ערשטן באזוך האבן הערי און פעניה אנגעפאנגען צו אינטרעסירן זיך אין אונדוערע

הערי און פעני אסיפ

לאנדס־לייט און ספציעל אין א:נדוערע אנדענקונגען, אין דער שול וואס מיר האבן שוין אנגעפאנגען בויען אויף דעם נאמען פון אונדזערע אנטאפאליער קדושים.

הערי און פעניה האבן ביז יעצט 5 מאל באזוכט אין ישראל, דעם ערשטן מאל האבן זיי געגעבן 2,000 דאלאר

פאר דעם בויען פון דער שול. דעם צווייטן מאל א שיין ביסל דאלאר פאר דעם ארון־קודש, נאכער פאר איבער־ לייגן די פאל און ביי דעם 5־טן מאל נאך אפאר טויזנט דאלאר פאר מאכן אלע נייע בענק און סטענדערס, זייער פיל געשענקען האבן זיי צונופגענומען אויך ביי קינדער, פאמיליע און פריינט.

זיי האבן אויך ארויסגעוויזן די זעלבע איבער געגעבנ־ קייט צו אונדזער גמילות־חסדים קאסע אויף דעם נאמען פון די קדושי אנטאפאל, וואס מיר האבן געגרונדערט דעם 24.10.1960. צום צווייטן באזוך זייערן אין ישראל צו אונדזער אזכרה לקדושי אנטאפאל (7.11.1962) האבן זיי און נאך 3000 פונט, און נאך אונדזער קאסע פארגרעסערט מיט 3500 פונט, וואס זיי האבן צונויפגעקליבן פון פאמיליע און יוצאי־אנטאפאל אין אמעריקע. און פאר זייער גוט הערציקייט און אויפטוען האט דער ועד פון גמילות־ חסדים באשלאסן צו פאר שרייבן א פאנד אויפן נאמען פון הערי און פעניה אסיפאוויץ. דער ווייל האבן זיי אונדו באזוכט אין ישראל 5 מאל. און מיט יעדן באזוך זייערן גרעסערט זיך אונדזער קאסע מיט געוויסע סומעס, און מיר ווינטשן זיי נאך פיל פיל יארן פון טעטיקייט פאר אונדזער ליבער אנטאפאליע.

ישראל פערניק

דער יזכור־בוך קאמיטעט אין אמעריקע

זינט עס זענען באוווסט געווארן די טרויעריקע ידיעות וועגן זעם גרויסן חורבן פון דעם יידישן פאלק, דער אומקום פון די 6 מיליאן הייליקע נפשות דורך דעם רוצח היטלער ימח שמו וזכרו, און אז צווישן די קרבנות זענען אויך אוועק פון דער וועלט אונדזערע אייגענע טייערע און ליבע 2.500 יידישע נפשות פון אונדזער שטעטעלע אנטאפאליע, האבן די אלע שטעטישע פון אנטאפאליע געטאן אלעס צו פאראייביקן דעם הייליקן אנדענק פון די קדושים. נאך אין יאר 1946־7 איז אויפגעשטעלט געווארן א גרויסער און שיינער מאנומענט נאך אנטאפאליע אויפן הייליקן בית־חיים פון דער אנטאפאליער חברה אין ניו יארק. דאס איז געטאן געווארן דורך ר' זרח שיינבוים ז"ל, וועלכער איז געווען דער פרעזידענט פון אנטאפאליער חברה. זיין איניציאטיוו און כוחות, וואס ער האט אריינג־ עלייגט אין דעם איז ניט אפצושאצן, כאטש אליין איז ער קיין אנטאפאליער ניט געווען, אבער אנטאפאליע איז אים געווען טייער און ליב (ער איז געווען פון וואלאוועל).

די "יאנג מענ'ס" אויפן נאמען פון אנטאפאליע האבן

דער באוווסטער שרייבער, האט געזאלט זיין דער רעדא־ קטאר און ארויסגעבער, אבער דער מזל האט געוואלט אז משה סטאווסקי איז נפטר געווארן, און דער מאטעריאל זיך איז איבערגעשיקט געווארן קיין אמעריקע. דא האט זיך געשאפן א קאמיטעט און עס האט זיך אנגעפאנגען אנ׳אק־ ציע צו זאמלען געלט ארויסצוגעבן דעם בוך, ווי אויך צו

געזאמלט כמעט \$50,000 פאר א חדר אין בית התפוצות

אין ישראל אויפן נאמען פון די אנטאפאליער קדושים. א

סך באשטייערונגען זענען געמאכט געווארן דורך אונדזערע לאנדסלייט פארן בית־הכנסת אין תל־אביב, ווי אויך פאר

דער גמילות חסדים קאסע דארט, אלץ אויפן נאמען פון

די איניציאטיווע צו פאראייביקן דעם אנדענק פון די

קדושים אין א יזכור־בוך איז געקומען צום ערשטן אין

ישראל ווו א גרויסער טייל פון די ווייניקע געראטעווע־

טע געפונען זיך. אונדזער בן־עיר משה סטאווסקי ז״ל,

די קדושים פון אונדוער שטעטל.

ואמלען מאטעריאל פארן־בוך.

עס איז געזאמלט געווארן ביז \$5,000 פון באשטייערו־

נגען פון יחידים און ארגאניזאציעס, אין דעם אויך 5000 פון ארגענטינא.

אונדוער חשובער בן־עיר ד"ר פייטל בערמאן און זיין ברודער פינטשע בערמאן, דער באוווסטער יידישער שריי־בער פון קאליפארניא, האבן געזאמלט ארום \$2,000 אין קאליפארניא, און זייער פארלאנג איז געווען, אז בכדי מיר און אונדזערע קינדער זאלן וויסן וואס עס איז געווען אנטאפאליע און זאלן געדענקען דאס שטעטעלע, צו גוטן, אנטאפאליע און זאלן געדענקען דאס שטעטעלע, צו גוטן, זאל דער בוך האבן א ענגלשע אפטיילונג, און פארש־טייט זיך אז מיר האבן און געוואלט אז דער יונגער דור אין ישראל זאל קענען לעזן, און זיך דערוויסן וועגן זייער אפשטאם און עקזיסטענץ פון זייערע עלטערנ׳ס אלטער היים. אזוי אז דער בוך זאל ארויס אין יידיש־ענגליש און עברית.

דאס איז געווען א גרויסע אויפגאבע און וויפל מיר. דער אמעריקאנער קאמיטעט, האט זיך באמיט האבן מיר בפועל ניט געקענט דורכפירז, ווייל אין צווישן צייט האבן

מיר פארלארן א סך מיטהעלפערס ווי משה לייזער קאשטשוק. ד"ר מאיר קלעצקי, ישראל מארגאליעס, ישראל וואלאוור עלסקי, און ד"ר פייטל בערמאן, יהי זכרם לנצח.

נאך לאנגע אונטערהאנדלונגען איז דער מאטעריאל איבערגעשיקט געווארן קיין ישראל, ווו עס געפונען זיך א סך פון אונדזערע פריינט און חברים, און זיי האבן זיך אונטערגענומען אויסצופירן דעם פלאן, וואס איז לכתחילה אויפגעקומען דארטן, בכדי אונדוער אנטאפאליע זאל ניט פארשעמט ווערן און דער אנדענק זאל בלייבן לעבן צווישן אונדז.

אין קאמיטעט פארן יזכור־בוך פון אנטאפאליע האבן אונדערמידליך געארבעט לייבל וואלאוועלסקי, ישראל ווא־ הל. מאטיע פוטערמאן, לייזער וואלינעץ, שרה קרום, רבקה הל. מאטיע מירקע זיידעל, שמואל בעקער, רבקה פוטע־ רמאן, און דער שרייבער פון די שורות ישראל פערניק. זאל דא אויך דערמאנט ווערן אז די גרעסטע ביישטיי־

יזכור בוך קאמיטעט זיצנדיק פון רעכטס: היימיע שטערמאן, לייבל וואלאוועלסקי, ישראל וואל, ישראל פערניק, מאקס פוטערמאן, סעם בעקער שווייטודים: רה מורריז, הטלטן מורריז, רוכה רוונבלאט, לייזטר וואלינטע, שרה'סע פרום. רבמה

שטייענדיק: בק קורבין, העלען קורבין, רבקה רוזנבלאט, לייזער וואלינעץ, שרה'קע קרום, רבקה פוטעיענדיק: אסתר בעקער

ערער פון געלט זענען געווען די פרויען ארגאניזאציע ליידיס אוקזיליערי אוו הארלעס". אויף דער פאטאגראפיע געפונען זיך די אלע. וואס האבן זיך באטייליקט אין דעם

יזכור־בוך ווי אויך די צווייטע פאטאגראפיע פון די פרויען, וואס זענען געווען טעטיק אין זאמלען געלט און מיטהעלפן אין אלגעמיין פאר׳ן יזכור בוך קאמיטעט.

ליידיס אקזיליערי פון יזכור־בוך קאמיטעט
זיצנדיק פון רעכטס: שרה רייזל בירענבוים, שיינה טויבע וואל, מירקע זיידעל, ליפשע זיידבערג, גאסיע
בערנהארדט, שרה'קה קרום
שטייענדיק: פעשע פרוזשאנסקי. סאניע פערניק, אידית וואלינעץ, שיינקע אראנאוו, רבקה פוטרמן

ג. ארגענטינע

אפרים מרדכי טורניאנסקי

פון אנטאפאליע ביז ארגענטינע

אונדזערע חכמים האבן געזאט: "צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שפיזרן לבין האומות" (פסחים פ"ז:) גערעכטיקייט האט גאט געטאן צום פאלק ישראל וואס ער האט זיי צוזייט צווישן די פעלקער, ווי שרעקלעך

וואלט געווען די טראגעדיע פון אונדזערע פאלק, ווען מיר וואלטן געווען קאנצענטרירט בלויז אין די אייראפר עישע לענדער. און ניט נאר אין לעצטער פאלקס טראגעדיע, איז דאס רעטונג פון אונדזער פאלק געווען די

צושפרייטונג איבער אלע קאנטינענטן, נאר אויך אין פיל אנדערע צייטן פון אונדוער לאנגער און שווערער געשיכטע פון וואנדערונגען, וואס פון איין זייט איז דער "נע־ונד" געווען א קללה און פון דער צווייטער זייט א ברכה . די אייביקע עקזיסטענץ פון דעם יידישן פאלק איז א דאנק דעם, וואס זיי זענען צוזייט און צושפרייט איבער אלע לענדער. ווערט איין טייל פארדעקט פון שווערע וואלקנס, לייכט ארויס די זון אין א צווייטן טייל.

אונדזער אלטע היים אנטאפאליע, וועלכע איז טיף אינגעקריצט אין אונדזערע הערצער און נשמות. דאס קליינע שטעטל, וואס איז געווען יידיש־גייסטיק גרויס, ווו עס זענען אזוי טראגיש אומגעקומען אונדזערע טייער רסטע און ליבסטע, אויף וועלכע אונדזערע הערצער האבן אויף קיין איין מאמענט ניט אויפגעהערט צו ווייטיקן, אבער פיל שרעקלעכער וואלט געווען די טראגעדיע, ווען ניט די אויסוואנדערונג אין אנדערע לענדער און קאנטי־נענטן, צווישן זיי ארגענטינע, ווו עס האבן באקומען א נייע גלות־היים הונדערטער אנטאפאליער. דער גורל האט אזוי געוואלט, עס זאל בלייבן א שארית הפליטה אויך פון אונדזער היימיש שטעטל.

נאך אין יאר 1902 האט זיך אנגעהויבן די אימיגראציע פון אנטאפאליע קיין ארגענטינע. מיטן אנקומען פון דער **פאמיליע** גדליהו גערשטיין, וועלכע איז געווען א פארצ־ ווייגטע משפחה פון זין און טעכטער. זיי האבן זיך קאלאניזירט דורכן באראן הירש אין געגנט פון מאזעסוויל. און שפעטער פארלאזט די געגנט און זיך באזעצט אין דרום ארגענטינע אין מעדאנאס אויך ביי ערד־ארבעט, ווו א טייל פון דער משפחה וווינט נאך ביז היינט צו טאג און זעצט פאר מיט דער קאלאניזאציע ארבייט. אזוי האט זיך אנגעהויבן א לאנגזאמע איינוואנדערונג פון אנטאפא־ ליער קיין ארגענטינע, און די גרעסטע מערהייט האבן זיך באזעצט אין דער הויפט־שטאט בוענאס איירעס. שווער איז געווען דער גורל פון די ניי אנגעקומענע, אן א שפראך און אן מאטעריעלע מיטלען, זיי האבן באמת איבערגעלע־ בט דעם: "קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים־סוף", אבער א דאנק זייער ארבעטזאמקייט און געזונטן מאראל, וועלכע זיי האבן מיט געבראכט פון דער אלטער היים. האבן זיי דערגרייכט זיך איינווארצלען אינם נייעם באדן. אין יאר 1924, איז שוין געווען א גרעסערע צאל אנגע־ קומענע פון אנטאפאליע, און דאן איז געקומען דער געדא־ נק פון שאפן אן אייגענעם פאריין. כדי זיך קאנצענטרירן און אנהאלטן דעם גייסטיקן בונד מיט דער אלטער היים און יידישן גייסט, וואס מ׳האט מיט זיך מיט געבראכט: מוטיקן און העלפן דעם נויטבאדערפטיקן, שטיצן ביזן מאקסימום פון די מעגלעכקייטן אין וועלכע די מיטגלידער האבן זיך געפונען; צו העלפן די נייע אנגעקומענע מיט דירה און מיט אביסל געלט ביז זיי רועלן אנהויבן ארבעטן, און טאקי זארגן זיי זאלן באקור מען ארבעט.

דער גייסט פון אונדזערע ליבסטע האט שטענדיק באגלייט אונדזערע ארגענטינער לאנדסלייט אויף זייער ווייטן און

שווערן וועגן אויפן נייעם אומבאקאנטן קאנטינענט. די טר־ אדיציע פון נעמען אן אורח אויף שבת. די זארגן פארן נויטבאדערפטיקן, וועלכע איז געווען אזוי אפגעהיט אין דער אלטער היים ווי א הייליקייט, האבן זיי מיט זיך מיט גענומען, און דאס איז געווען זייער רייכטום. ווען די מיטגלידער פונם פאריין האבן זיך שוין געפונען אביסל זיכערער מאטעריעליש האבן זיי שוין אנגעהויבן זארגן וועגן העלפן דער אלטער היים, נאטירליך מיט די גאר קליינע מעגלעכקייטן. ס׳איז געווען ווילן מער ווי מעגלעכקייטן, און א געוויסע סומע געלט איז ארויסגער שיקט געווארן אהיים נאך פארן אויסברוך פון דער לעצ־ טער שרעקלעכער וועלט־מלחמה, וועלכע האט געזייט חורבן איבער דער וועלט, און אין דעם חורבן איז וויסט געווארן די נעסט, פון וועלכן מיר זענען ארויסגעפלויגן. דער אויבנדערמאנטער פאריין האט געגרינדעט א ליי־ קאסע צו העלפן די מיטגלידער פון פאריין מיט הלוואוח און מיט שטיצע. דער ערשטער פרעזידענט פון דער ליי־ קאסע איז געווען דער שוחט ר' קלמן מאצקעוויםש, דער איידעם פון ר' פייוול שאגאן ז"ל. אינטערעסאנט איז דער באשלוס פון דער פארוואלטונג פון פאריין און ליי־קאסע, אז די הכנסות זאלן באשטימט ווערן צו שטיצן דער אלטער היים. די אלטע היים האט געלעבט אויף א נייעם ! באדן

צום באדויערן, האט דער שטורעם אויסגעריסן מיטן וארצל די אלטע היים, און נאך טעג פון טרויער, וואס אלע צוזאמען האבן באוויינט אונדזער נאציאנאלן אומג־ליק, דעם אומקום פון אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער און אלע נאנסטע האט די אקטיוויטעט פון א סך פון אונדזערע לאנדסלייט זיך אפגעגעבן מיטן אלגע־מיינעם יידישן ישוב, צו בויען א נייע יידישע היים, ווע־לכע זאל ארומנעמען אלע צווייגן, וואס פורעמען אויס א ענינים, פינאנציעלע אינסטיטוציעס און אנדערע. דא וועלן ענינים, פינאנציעלע אינסטיטוציעס און אנדערע. דא וועלן מיר באטאנען וויכטיקע דעטאלן און פארדינסטן פארן יידישן ישוב אין ארגאנטינע און פארן אויפבוי פון מדינת־ישראל, פון פיל אונדוערע לאנדסלייט.

מיר וועלן דערמאנען דעם לאנג פארשטארבענעם וויכטיקן עסקן און קולטור מענטש אברהם טורניאנסקי ז"ל, וועל־כער איז געשטאנען ביים רודער פונם קהילה־לעבן פון בוענאס איירעס, פרעזידענט פון ועד־החינוך ביי דער קהילה, וואס האט צו שאפן איבערן יידישן חינוך־וועזן אין לאנד, מיטגרינדער פון סעמינאר ביי דער קהילה, וועלכער האט א נאמען אין דער יידישער וועלט און פון די הויפט פירער פון דער העברעאישער באוועגונג און פון דער מדרשה (די הויך־שול פאר יידישע לימודים). א פירנדע פערזענלעכקייט אין דער פארטיי פועלי־ציון־התאחדות.

ברוך ווארשאווסקי, וועלכער איז שוין א לענגערע צייט דער פרעזידענט פון אונדזער לאנדסלייט פאריין, זייער אקטיוו אין די נאציאנאלע איסטיטוציעס, וויצע פרעזידענט אינם קאמיטעט פון קרן־היסוד און פון

קרן־קימת־לישראל. ער פארנעמט א גאר בכבודיקן פלאץ אין אונדזער געזעלשאפטלעכן לעבן.

אברהם משערניוק, א באקאנטער עסקן, געווען פרעזי־ דענט און סעקרעטאר פון יידישן שפיטאל "עזרה" וועלכער האט א נאמען אין לאנד און שאפט כבוד דעם יידישן ישוב. געווען פרעזידענט אין א באנק און אזוי ארום פארטראטן אינם פינאנציעלן פראגרעס פונם ישוב.

משה טורניאנסקי, א מיטגליד אין דער עקזעקוטיוו פון דער קהילה, אקטיוו אין דער העברעאיש־יידישער שול אויפן נאמען פון ח.נ. ביאליק, און פרעזידענט פון א קאא־ פעראטיווע (ליי קאסע). ס'איז נויטיק צו באטאנען, אז די קאאפעראטיוועס האבן א נאציאנאל־געזעלשאפטלעכן כא־ראקטער, ווייל אויסער זייער הילף דורך הלוואות פארן ארעמען און מיטעלען קאמערציאנט, זענען דער גרעסטער טייל פון די הכנסות באשטימט פאר נאציאנאל־געזעלש־ פטלעכע צוועקן, גאר באזונדערס לטובת דעם יידישן חינוך־ וועזן.

ר' קלמן מאצקעוויטש פון די אנגעזעענע שוחטים און א רעליגעזער עסקן.

יצחק אהרן וואלינעץ, א בכובדיקער עסקן, קאסירער אין א גרויסער קאאפעראטיווע פון געזעלשאפטלעכן פאר־ אין א גרויסער נעם.

פחח פוטערמאן און אשר נאוויק פארנעמען וויכטיקע פאזיציעס אין דער אנטוויקלונג פונם ישוב אויפן פינאנצר יעלן געביט. זיי זענען געווען פרעזידענטן אין אזא אנגעזעענער אינסטיטוציע ווי די "צווייטע קאאפעראטיווע," וועלכע באזארגט מיט סחורה אויף קרעדיט הונדערטער יידישע סוחרים, און האט געשאפן לעבנס־מיטלען פאר פיל הונדערטער משפחות.

דוד לעוו, א חינוך עסקן פון פיל יארן, היינט דירעקטאר פון א יידיש־העברעישער שול אין גרויס בוענאס איירעס. אפרים מרדכי טורניאנסקי, פיל יארן אקטיוו אין ארג־ענטינער פראווינץ. געווען סעקרעטאר פון דער שול ארגאניזאציע פון דער פראווינץ "ענטרעריאס"; סעקרע־טאר פון קרן־היסוד אין דער זעלבער פראווינץ: גלייכ־צייטיק שול־דירעקטאר, שפעטער דירעקאר פון שול־וועזן אין דער שטאט ראזאריא און אומגעגנט: גרינדער פון דער מיטל־שול און איר דירעקטאר. היינט פארנעמט ער די דירעקציע אין אן אנגעזענער אנפאנג און מיטל שול דירעקציע אין אן אנגעזענער אנפאנג און מיטל שול אין בוענאס איירעס.

חנן טורניאנסקי, וועלכער איז פרעזינדענט פון מגביתר קרן־היסוח אין א רייע ישובים פון גרויס בוענאס איירעס; פרעזידנענט פון א קאאפעראטיווע, חינוך עסקן און געועלשאפטלעכער טוער.

ס'איז כדאי צו פארצייכענען, אז אויך צווישן די קרבנות וועלכע זענען געפאלן אין מלחמת השחרור, זענען געווען זין פון אונדזערע לאנדסלייט אין ארגענטינע. מיר וועלן דערמאנען דעם יוגנטלעכן חלוץ אברהם קאטליאר, וועלכער איז געפאלן פארטיידיקנדיק אונדזער נאציאנאלן באדן, און איינגעשריבן געווארן דורך אונדזערע לאנדסלייט אינם ספר הזהב פון קרן־קימת לישראל.

ווי מיר האבן דערמאנט איז אונדזער פאריין געגרינד ועט געווארן אינם יאר 1924. די גרינדער האבן זיכער פארדינט, אז זייערע נעמען און זייערע וויכטיקע אופטור אונגן זאל פארצייכנט און פאראייביקט ווערן. זיי זענען געווען די ערשטע, און שפעטער האבן אנדערע אקטיווי־ סטן פארגעזעצט מיט דער וויכטיקער טעטיקייט, צו איבערפלאנצן די מענטשן פון דער גאר ווייטער היים אויף א נייעם גאר אומבאקאנטן באדן, מיט א נייעם קלי־ מאט, א נייע וועלט און גאר אנדערע לעבנס באדינגונגען, און די איבערפלאנצונגען זאלן אנהאלטן די גייסטיקייט, און די איבערפלאנצונגען זאלן אנהאלטן די גייסטיקייט, וועלכע איז מיטגעבראכט געווארן פון דער אלטער היים.

אויף דער ערשטער פארזאמלונג, וועלכע איז פארגעקומען דעם 1924 איז געשאפן געווארן א פראוויזארישער 1924 אויגוסט קאמיטעט וואס איז באשטאנען פון עקיבא וואליוועלסקי־סעקרע־ מאר. מיטגלידער: וועלוול אלטווארג, אשר נאוויק, נחום משרת שמחה פאסטאל, משה זונשיין ע"ה. **די ערשטע אפיציעלע** לייטונג פינם פאריין איז צוזאמענגעשטעלט געווארן פון פאלגד נדע: פרעז.־וועלוול אלטווארג, סעק.עקיבא וואליוועלסקי, קאר סירער יואל פאסטאל. וואקאלן: אשר נאוויק, נחום משרת און ברוך רייזמאן. רעכענונג איבערזעער: דוד רימלאנד אין דוד געלערשטיין. און די טעטיקייטן האבן זיך אנגעהויבן אנטוויק־ לען, אין ס׳איז פארוואנדלט געווארן אין א נארמאלער אינסטי־ טוציע. אין דעם יאר 1925 איז באנייט געווארן די פארוואלטונג, רועלכע איז צוזאמענגעשטעלט געווארן פון פאלגענדע: פרעז.־ ברוך גארפינקל, ע"ה. סעק. — זונשטיין, קאסירער־יואל פא־ סטאל. וואקאלן: משה טשערניוק, וועלוול אלטווארג, אליהו אלטווארג פארטרעטער: אברהם גארפינקל ע"ה. אברהם קאפער לושניק, דוד געלערשטיין און ברוך רייזמאן.

ווי מיר זעען איז די רייע פון אקטיוויסטן גלייך אויסגעברייר טערט געווארן. צו די אלע שוין דערמאנטע וועלן מיר צוגעבן די קומענדיקע לייטונגס מיטגלידער: י. גאלדבערג, ש. גאלפער, די קומענדיקע לייטונגס מיטגלידער: י. גאלדבערג, ש. גאלפערינד עקבא פאנצוך ע״ה. ארציק גערשטיין, ראובן טשעמערינד בקי, חיים זיידל ע״ה. יוסף אסיפאוויטש, יעקב גארדאן, זיידל באיארסקי, חנה פאלעווסקי, יהודה פוטערמאן, אשר דייקסל, הערש קאטליאר, שלמה סאפאזניק, יעקב רובינשטיין, ישעיהו קאזאן, דוד לעוו, משה טורניאנסקי, י. רוטיצקי, ז. קאמינסקי, לייבל קרום, קלמן מאצקעוויטש און פיל אנדערע, וואס וועלן מיר מוחל זיין, וואס כ׳האב זיי ניט דער מאנט, פשוט צוליב שכחה.

איך וועל באזונדערס באצייכנען די אקטיוויסטן פון די לעצטע יארן, וועלכע זענען מיר צום גליק פיל מער באר קאנט פערזענלעך, און זענען אקטיוו ניט בלויז אינם פאריין, נאר זענען מערקבאר אויך אין דער ארגענטינער יידישער געזעלשאפט בכלל, ווי דער היינטיקער פרעזידענט פון פאריין ה' ברוך ווארשאווסקי, הענאך ליפשיץ, וועלכע האבן פיל פארדינסטן פארן פאריין און געזעלשפטלעכע טעטיקייט אין אלגעמיין, און צוזאמען מיט פרוי זיסל ערליך דע ליפשיץ, זיסקה קיסילאוו און פרוי, ירמיהו טשערניוק א געטרייער עסקן און לאנג־יעריקער סעקרעטאר פון פאריין. יעקב רובינשטיין־אן אקטיווער לייטונגס מיט־ליד אינם פאריין.

איך וועל אויך דערמאנען די אקטיווע טוער פון פאריין, וועלכער זענען שוין צום באדויערן ניט צווישן אונדו: חנן גארפינקל ע"ה, ה' ישראל ראזשאנסקי ע"ה און צו לענגערע יאר דעם אקטיוון מיטגליד ה' זעליג גאלדבערג און פיל אנדערע, וועלכע האבן אקטואירט אין משך פון די אלע יארן.

די רשימה פון דער היינטיקער פארוואלטונג איזפאלג־ ונדע:

פרעזידענט: ברוך ווארשאווסקי.

וויצע: זאוול קאמינסקי.

סעקרעטאר: ירמיהו טשערניוק.

קאסירער: הענאך ליפשיץ. וואקאלן: יאכקע רוטיצקי.

וואקאלן: יעקב רובינשטיין.

רעכענונג איבערזעער: זעליג גאלדבערג.

בוך קאמיסיע: אפרים מרדכי טורניאנסקי־סעקרעטאר,

רחל גלאצער, דוד לעוו.

איך וועל כלויז צוגעבן, אז צווישן אלע יידישע ישובים איבער דער גרויסער ארגענטינער פראווינץ געפינט מען לאנדסלייט, און צום גליק קענען מיר זאגן, אז אלע פארנעמען אן אנשטענדיקן פלאץ אין זייערע ישובים, און דער כבוד פון אונדזערע אונטערגעגאנגענער היים איז חלילה ניט פארשוועכט געווארן. זיי גיבן איבער אונדזער יידישען גייסט, וועלכן מיר האבן איבערגענומען בירושה פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע, די גייסטיקע ירושה פון דורות, צו אונדזערע קינדער, אז זיי זאלן פארזעצן מיט אונדזער יארן האבן מיר געטראגען מיט שטאלץ.

די ארבייט לטובת דער נאציאנאלער אויפלעבונג פון מדינת־ישראל, מיט איין האנט בויען זיי דעם יידיש נאציאנאלער לעבן, ווו מיר געפינען זיך, און מיט דער צווייטער האנט אונדזער אלעמענס באליבטע מדינת ישראל.

ג. און פ. צ.

יזכור און יזכור־בוך פארזאמלונגען

פון אנטאפאליער לאנדסלייט אין ארגענטינע

אין ווינטער 1961 האבן באזוכט בוענאס־איירעס לעבן־
געבליבענע נאכן שוידערליכן נאצישן חורבן, צוויי אנטא־
פאליער לאנדסלייט: גיטל פעלדשטיין־טשערניאק מיט איר
טאכטער אירית. קרוב צו הונדערט פרויען, מענער און
קינדער האבן זיך פארזאמלט איין אוונט אונטערן פארזיץ
פון אנטאפאליער קאמיטעט (באנטשע ווארשאווסקי, הענאך
ליפשיץ, ירמיה טשערניוק) און אריבער מיט די געדאנקען
און הערצער צו דעם פארלאזענעם אמאל שטעטל. פון די
ווערטער פון די פארזאמלטע ארגענטינער עמיגראנטן
האט מען געליינט, אז ביי זיי פאר די אויגן שטייט נאך
דאס שטעטל א לעבעדיקע, א ליבע, א נאענטע און שטאל־
דאס שטעטל א לעבעדיקע, א ליבע, א נאענטע און שטאל־
צע מיט אט די אלע פארלאזענע טייערע מענשן. זיי און
אויך אנדערע איז שווער זיך צו פארשטעלן ווי עס זעט
אריס נאכן פאגראם, ווי עס קען זיין אז אלעס איז אין

אבער אט שטייט פאר זיי א געראטעוועטע דורך ניסים לעבער אט שטייט פאר זיי א געקומען פון ישראל, און לעבעדיקע עדותטע, וועלכע איז געקומען פון ישראל, און זאגט:

מיינע טייערסטע! לאמיר אנצינדן א ליכט צום אייביקן אנדענק פון אונדוער טייער שטעטעלע אנטאפאל, פון מיין געבורטס־וויגעלע און דעם נעסט פון מיינע חלומות, וועלכערס אנדענק עס באגלייט מיר אין מיינע פארדרייטע לעבנס־וועגן עד היום. אט ברענט א ליכט צופוסנס און

איר שיין זאל זיין א שטיצע און אנשפאר אין די מאמענטן פון חלשות און גייסטיקן טרויער ...

ס'איז געווען א שטעטל, וואס תורה און ארבעט האבן זיך באהאפטן איינע אין דער אנדערער און מ'האט ניט געקענט וויסן וועלכע פון זיי קומט פריער און ווער עס זויגט פון וועמען — צו די ארבעט מאכט זיס די תורה, אדער די תורה מאכט באליבט די ארבעט.

ס'איז געווען א שטעטל וואס די גדולי תורה האבן באוויליקט זי צו דינען מיט זייער קדושה. וואס האט אויסגעהאדעוועט און דערצויגן אירע זין צו תורה און אנדערע גרויסע צילן, צו פארנעמען אויבנאנען אין פרא־פעסיאנעלע, לאנדווירטשאפטלעכע, סאציאלע און קולטו־רעלע יידישע און אלגעמיינע פראבלעמען.

מיינע אויגן פארוואנדלען זיך אין א שטראם פון טרערן ווען איך טראכט פון דיר מיין מוטער און געבורטסהיים. ווי בארויבט ביזט דו געווען ביי דעם שיין פון טאג ווי צוטראטן ביזט דו געווערן דורך שלעכטע און טמאים. ווי האסטו מפקיר געווען די בעסטע זין און שענטטע טעכטער פארוואנדלענדיק זיי אין שטאף פאר די ווילדע חיות און רויב פויגלען.

ה' ינקום את דמם! גאט וועט נקמה נעמען פאר זייער פארגאסן בלוט!...

טרערן האבן זיך געקייקלט שטילערייט פון פיל אויגן.

אנדערע האבן ניט פארבארגן זייער געוויין און צווישן זיי נאך איינע א געראטעוועטע פון גהינום, איטקע מאזורסקע, וועלכע געפונט זיך אין בוענאס איירעס.

נאכדעם האט מען פאטאגראפירט די אנוועזענדע און באשלאסן העלפן אויפשטעלן א מצבה (פאטאגראפיע). אנהייב יוני 1965 האט באזוכט די זעלבע בוענאס־ איירעס נאך איינער פון די סך הכל 7 געראטעוועטע אנטאפאליער בירגער אדאנק ניסים: פנחס טשערניאק. ער האט זיך געראדע אומגעקערט פון א וויסנשאפטלעכער שליחות אין פארמאזע און עקוואדאר און אויפן וועגן צוריק קיין תל־אביב זיך אפגעשטעלט אויף עטלעכע טעג אין ארגענטינער הויפט־שטאט. נאך ארום 40 יאר פון צושיידן האט ער דא געטראפן זיינע צוויי ברידער, אברהם און ירמיה, און פילע אנדערע לאנדסלייט. קרוב צו צוויי הונד־ ערט פון זיי האבן זיך איין זונטיקדיקן אוונט (דעם 4־טן יוני 1965) פארזאמלט אין א גרויסן זאל. פון טיש צו טיש האבן זיך אלטע באקאנטע געדריקט מיט פילבארקייט די הענט און ס'איז געווארן שטיל. האבן מיר זיך אויפגעש־ טעלט און מיט אראפגעלאזענע פארטויערדיקע קעפ אפג־ עגעבן א ווירדיקן כבוד די, וועלכע פעלן אונדו אייביק. 5 מינוט זענען מיר געשטאנען. שפעטער האט אנגעהייבן צו פליסן דער שטראם פון דערינערונגען. פרוי ליפשיץ־ הערליך האט אזוי שיין געשילדערט די יוגנטלעכע צייטן

אין אנטאפאליע, דער פארזיצער ווארשאווסקי האט געגעבן א זאכליכן איבערבליק איבער דער אנטאפאליער, פארג־ אנגענהייט און געגענווארט. מ'האט געבעטן פון גאסט א גרוס. ער האט געשילדערט אנטאפאליע נאכן חורבן.

דאס אנטאפאליער יודענטום איז געווען א חלק פון דעם גאנצן גלות־יודנטום און האט אייך אפגעגעבן איר טייל.

די באשטייערונג פון אונדזער פאלק און אנטאפאליער חלק אין דעם פאר דער מענטשהייט וועט אויף אייביק בלייבן אין זכרון. און כדי דאס צו באווייזן און דערציילן דארפן מיר אויפשטעלן א דענקמאל. עם־הספר שטעלט ניט קיין פסלים — ער לאזט איבער איוב־ביכער. אזא דארפן מיר שאפן.

נאך דעם גרוֹס פון געראטעוועטן האבן די פארזאמלטע אנגענומען זיין פארשלאג. אויפן פלאץ האט מען זיך אנגענומען זיין פארשלאג. אויפן פלאץ האט מען זיך באשטייערט און אבערגעגעבן דעם גאסט 500 דאלאר, וועלכע ער האט אין א פאר טעג שפעטער איינגעצאלט אין קאסע פון דעם בוך־קאמיטעט אין ניו־יארק, אלס א באשטייערונג פון ארגענטינער לאנדסמאנשאפט צו דעם באשטייערונג פון ארגענטינער לאנדסמאנשאפט צו דעם אלגעמיינעם פלאן פון "יזכור בוך".

די ארגענטינער אנטאפאליער לאנדסלייט זענען געבליבן איבערגעגעבענע זין און טעכטער פון דער מוטער־שטעט־

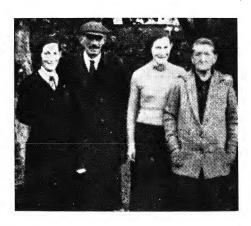
צום הייליקן אנדענק פון מיינע עלטערן

ווי די מערהייט איינוווינער פון אנטאפאליע, האבן אויך מיינע עלטערן געארבעט שווער. כדי מפרנס זיין און אויסהאלטן זייער הויזגעזינד און דערציען קינדער צו גאט און צו לייט.

איך און מיין שוועסטער האבן געענדיקט די "תרבות״ר שולע, דורכגעמאכט די יוגנט־באוועגונג און געשטרעבט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. איך האב נאך באוויזט אנקומען אין לאנד פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועלכע האט געזייט חורבן און אומקום צווישן דער יידישער באפעלקערונג אין אייראפע בכלל און אין אנטאפאליע בפרט.

פריל ושלמה קולובלסקי

משפחת רובינסקי פון רעכטס: מיניה, פנינה, אברהם־הערש, שאשע

אונדוער גאנצע משפחה איז טראגיש אומגעקומען: די עלטערן, שוועסטער און מומע מרים רובינסקי, וועלכע איז געווען פארוואלטערין פון בית־יתומים, ווי אויך מיין מומע חייה און אירע צוויי קינדער פעריל און שלמה קאלאבעלסקי.

מיינע טייערע אומפארגעסענע משפחה ווי אויך אלע מיינע טייערע און איך איך אנטאפאליער יידן, איך וועל אייך געדענקען מיט ליבע און כבוד ביזן סוף פון מיין לעבן.

פנינה ליבער (רובינסקי)

לידיא מאזורסקע (בוענאס איירעס)

צו רער קאמיסיע

פון אנטאפאליער בוך

איטקה מזורסקי

איך בין לידיא, ד.ה. איטקע מאזורסקע, דער נאמען פון מיין עלטער באבען איטקע, די פרוי פון מיין עלטער זיידן בנימין מאזורסקע, וואס האט פארנומען א גאנץ וויכטיקן פלאץ אין אמאליקן אנטאפאליער לעבן און געלאזט פיל וויכטיקע זכרונות ווי אויך פון דער צייט פון אמאליקע דייטשישע קריגן.

מיין טאטא איצל מאזורסקע איז א פערזאן, וועמענס נאמען קען זיך נישט אויסמיידן. נישט פאר מיר (זיין טאכטער) איז פאסיק אים באשרייבן, אבער עס טאר זיך נישט אויסמיידן זיין נאמען, וואס סיי ביי יידן און סיי ביי קריסטן איז ער פארהייליקט געבליבן און טאקע צוליב זיין זכות בין איך געראטעוועט געווארן. וועלכער גוי האט נישט איינגשטעלט זיין לעבן צו ראטעווען מאז־ ורסקעס טאכטער? ווי אויך א צווייטע לעבנס־געבליבענע: רייזל קאגאן, איז באשיצט געווארן ביי אלע גויים פון די דערפער ארום שטאט, ווען זי איז אנטלאפן פון חורבן, ווייל מען האט איר אנגענומען אלץ מאזורסקעס טאכטער. ווי זי האט מיר דערנאך דערציילט.

מיין טאטע, איצל מאזורסקע האט קיינמאל נישט געטאן א טובה צוליב א באזונדערן צוועק, נישט צוליב דערווארטן אן אפצאל און אויך נישט צוליב ווערן פאפו־

לער. ער האט אויך נישט אויסגערעכנט אז צוליב דעם וועט אמאל געראטעוועט ווערן זיין טאכטער.

יעדער מאל ווען איך טרעף זיך מיט לאנדסלייט, האט יעדער איינער מיר עפעס צו דערציילן וועגן מיין טאטן. — איך געדענק פאר יום־טוב" דערציילט מיר איינער "זענען מיר געווען אין דער קעלט, אן עסן און אן געלט" צו מאכן יום־טוב; און פלוצלינג קומט אראפ אזוי ווי א שליח פון גאט, מאזורסקע, בריינגט אונדז האלץ, מעל און געלט און זאגט: מאכטס יום־טוב!"

מיט נאך איין ביישפיל פון דער צייט פון געטא, איז שוין גענוג צו שילדערן איצל מאזורסקע: דאס איז געווען נאך אין אנפאנג פון געטא. מיר האבן שוין געווינט ביי הענאך דער בעל עגלה אין שטוב, אין רושעווער גאס, ווי עס האט זיך פון אנפאנג געצויגן דער געטא. עס זענען אנגעקומען אין שטאט ס.ס. פאליציי, אויף פערד רייטנדיק (די הויפט גזלנים), געקליבן פון שטוב צו שטוב יונגע מענער - יידן צום וואשן די פערד. מיין טאטן האבן זיי אפגעווארפן אלץ עלטערער מענטש. אבער ווען מיין טאטא האט דערזען צווישן די געטריבענע יידן דעם רב פון שטאט, הרב וואלקין, האט ער געואגט צו די דייטשן אנווייזנדיק אויפן רב: "איר זעט, דער מענטש וואס טר" אגט די בארד איז שוין אלט, איך וועל אים פארטרעטן ווייל איך בין פיל יינגער פון אים!" (דער רב איז גראדע געווען א יונגער מענטש, אבער די בארד האט אים פאר־ עלטערט). און אזוי האבן זיי געלאזן פריי דעם רב און גענומען מיין טאטן אויף זיין פלאץ. מען האט זיי פארט־ ריבן צו גארינען אין סאד, זיי געשטעלט וואשן די פערד, ווי אויך זיך "צוגעשפילט" מיט זי... מיין טאטן האט ... מען געבראכט אויף נאסילקעס, אויסגעווייקט אין בלוט

יעדער איינער פון די לאנדסלייט האט עפעס צודער־ מאנען איצל מאזורסקע, נאך פון דער צייט פון דעם נאר־ מאלן לעבן; אויך פון דער צייט פון דעם אומגליק, פון דעם אומקום פון דער יידישער באפעלקערונג פון אנטאפאל, זענען פארבליבן פול העלדישע שטריכן, וואס זענען א עדות און אפקלאנג אפילו צווישן די גויים. אלע גויים פון שטאט און אומגעגנט האבן זיך געצוילעמט און געוויי־ נט, דערוויסנדיק זיך ווי מען האט גע׳הרג׳עט מאזורסקען אין מיטן מארק.

אזוי זענען אויך אין אנטאפאליער אומגעגנט, דערפער, אדעסטאווער בלאטעס און וועלדער פארבליבן גאנצע" לעגענדעס פון מיינע ליידן און איבערלעבענישן ביז איך בין געראטעוועט געווארן.

ד. פארשיידענע

בן-שלמה

מיר וועלן ניט פארגעסן

צום אנדענק פון אונדזערע אנטפאליער קדושים

אדער שטארקסטער וויין, קען א מיטל זיין, אונדז צו באטויבן, און אונדזער זכרון צו בארויבן, ווען מיר זעען, אז פון אונדזער אויסגעווארצלטן — שטאם:

... איז געבליבן בלויז — א וויסטע שווארצע ראם

היים אויסגעבענקטע, ווי א הייליק ספר געשענדעט, — צעטראטן

ליגן דיינע גאסן, ווי שורות — בלוט פארפלעקטע, די אותיות ; אונדזערע ברידער — ווי נאטען אפגעמעקטע,

זיין — יעדער איינער האט דאך געהאט אייגנארטיקן ניגון !

אייער יללה'דיקער לעצטער טראט, איר ווערט געטריבן צו פרישכוואסטער מאגילקעס. ווו פארשאטן האבן אייך "גוטע שכנים" — מיט לאפעטעס און ווילקעס...

הייליקע גייסטער, פון פרישיכוואסטער זאמדיקן — יפעלדיי!

און די וועלכע מען האט געשלעפט צו קבורה צו די קאלך גריבער אין בראנע־גורע,

זענט מיט אונדז אויף אלע סעודות און מצוה־ באנקעטן,

ווו מיר פראווען אליין, אדער אלס געסט פארבעטן, דארט פליסטערן אונדזערע ליפן, פון הערצער פארקלעמטע,

-: צום על־נהרות -א נייע תפילה א פארשעמטע צום על־נהרות מיר וועלן ניט פארגעסן, וואס אונדז אלעמען מיר מיר וועלן ניט פארגעסן, וואס אונדז אלעמען געטראפן,

אזוי לאנג ווי אונדזערע אויגן וועלן זיין אפן...

מאריס אסיפ

דער יזכור־טאג

נאך די אומגעקומענע פריינט און לאנדסלייט נאך די אומגעקומענע פרון אנטיפאליע צוזאמען מיט 6 מיליאן יידן

- 1. מיר זענען זיך צוזאמען געקומען, אין דעם הייליקן טאג היינט צו זאגן יזכור, קדיש, פאר אונדזערע טייערע, אייגענע און גוטע ליבע פריינט: צו אפגעבן הערע אונדזערע אנטיפאליער הייליקע מארטירער דעם ארעמסטן, דעם רייכסטן, און אונדזערע טייערע ליבע פירער.
- 2. צו שטיין אלע צוזעמען, א פאר מינוט שטיל, מיט אנגעווייטיקטע הערצער און א סך געפיל, מיט די קעפ צו דער ערד געבויגן, און אונדזערע אויגן פול מיט טרערען פארצויגן.
- 3. און זאגן יזכור, קדיש, מיט אנגעווייטיקטע הערצער, פול מיט געוויין און מיר ווייסן אפילו ניט פון אונדזערע

ליבע, ווו עס איז זייער געביין; לאמיר זיך געבן א נדר, אונדזערע ליבסטע געדענקען, און קיינמאל ניט פארפעלן, און יעדן יאר אין דער צייט, יארצייט ליכט שטעלן.

- 4. לאמיר פאר אלע אונדזערע ליבסטע אריינגערעכנט אין די 6 מיליאן אומעקומענע יידן, 6 יארצייט ליכט צינדן, און אין זייער זכות זאל ווערן שלום אויף דער וועלט, שלום אין אונדזער לאנד ישראל, און האס זאל פון יעדן הארץ פארשווינדן; און לאנד ישראל, זאל אייביק בליען און זיין ווי אלע פרייע לענדער פריי. און מיט שטאלץ און פרי ייד וועלן מיר אלע מאל זאגן עם ישראל חי.
- .5 די פרייע וועלט האט אלעס געזען, און גארניט געטאן,

נאר געשוויגן ווען מען האט גע'הרג'עט פארברענט, און אין דעם יידן'ס פנים געשפיגן נאר מיר וועלן זיך מער פון קיינעם לאזן טרעטן, און מיט דער צייט זיך אליין קענען העלפן, און פון קיינעם קיין הילף בעטן.

6. לאמיר האפן אז אזעלכעס זאל מער קיינמאל ניט פאסירן, ווייזן דער וועלט, אז יידן קענען אויך א מלוכה

פירן אז יידן קענען אויך גיין מיט אויפגעהויבענע קעפ. און קענען אן קיינעמ'ס הילף געבן דעם שונא קלעפ. 7. טא לאמיר האפן אין דעם הייליקן טאג היינט פאר די אומגעקומענע אנטיפאליער און 6 מיליאן יידן און טייערע גוטע פריינט; לאמיר אלע אינאיינעם אן געוויין און אן קלאגן פאר אונדוערע ליבטטע און טייערסטע יזכור און קדיש זאגן...

רי מצבה

זרח שיינבוים און זיין פרוי

נאך דעם חורבן היטלער ימ"ש האט די חברה אנשי אנטאפאליע פון ניו יארק באשלאסן אויפשטעלען א מצבה צו פאראייביקן די נעמען פון די אומגעבראכטע און פארפייניקטע אנטאפאליער קדושים.

פרעזידענט זרח שיינבוים, וועלכער איז אלין פון וואלעוועל, האט ארגאניזירט א קאמיטעט כדי צו שאפן געלט פאר דעם צוועק. אין דעם קאמיטאט זענען געווען: חננניה קראם, שרה קראם, און אליהו שווארץ.

מען איז געפארן, געגאנגען און געבעטן געלט כדי צו דערמעגלעכן אויפצושטעלן די מצבה. ניט גרינג איז דאס אנגעקומען. סוף כל סוף האַט מען געשאפן 1486 דאלאר פון פריוואטע באשטייערונגען און פון קרובים, וועלכע האבן געוואלט פאראייביקן די נעמען פון זייערע ליבסטע. אין 1946 איז אויפגעשטעלט געווארן דער דענקמאל אויפן בית־הקברות פון דער "חברה אנשי אנטאפאליע" אויף דער אלטער מאנטעפיארע סעמעטערי, בלאק 85 אין דער צערעמאניע האבן אנטייל גענומען רבנים און חזנים, און עס איז אויפגעדעקט געווארן דער פערגלי־ווערטער שטיין וואס רעדט א סך ...

גיטל פעלרשטיין־טשערניאק ז״ל

אנטיפאליער אפטייקערין

ביים שליסן דעם לעצטן בויגן פון "יזכור־בוך", איז אנגעקומען די טרויעריקע ידיעה וועגן פלוצלעכן טויט פון פרוי גיטל טשערניאק. אין דעם יזכור־בוך האט זיך פרוי טשערניאק זעלבסט געשטעלט א ווירדיקע מצבה אין דער פארם פון מיט לייד און פיין געשריבענע ארטיקלען וועגן טראגישן אומקום פון אנטאפאליער קהילה, פון וועלכע עס זענען בולט פיל אויטאביאגרא־פישע פרטים. מיר האבן קענען געלערנט איר העלדישע אויפפירונג אין די שרעקלעכע טעג פון געטא, ווען דער טויט איז געשטאנען פאר די אויגן יעדע מינוט און נאכער אין דער צייט פון קאמף אין די פארטיזאנען גרופן. זאל אויך פארצייכנט ווערן איר מוטערלעכע זארג פאר מאר מאן ד"ר פנחס טשערניאק און זייער יונג טעכטערל, וועלכע זיי האבן אויסבאהאלטן אין א קריסטלעך הויז נאך דער באפרייונג.

אבער דער עיקר זאל אונטערגעשטראכן ווערן איר הומאנישע טעטיקייט אלס אפטייקערין, וועלכע זי איר הומאנישע טעטיקייט אלס אפטייקערין, וועלכע זי האט געמאכט פאר איר לעבנס־ציל — דינען דער מענט־שייט מיט לייב־און־לעבן, אפילו ווען פארבונדען מיט לעבנס־געפאר. ווי נאר זי האט געענדיקט דעם פאר־מאצעווטישן פאקולטעט אין ווארשע, נעמט זי זיך ענע־רגיש צום פאך, וועלכן זי האט ליב באקומען. פארט ארבעטן פריער אין מאלצער אפטייק און שפעטער אין ניידיטשעס אפטייק אין אנטיפאליע, און אלס אזעלכע באקענט זיך גיטל און ארבעט מיט מיט איר צוקונפטיקן מאן ד״ר טשערניאק.

אין 1936 באקומט זי די דערלויבניש פון דער פוילישער מאכט אנצופירן ווען נויטיק מיטן אפטייק, און אין 1939 האבן איר די רוסן נאמינירט אלס פארוואלטערין פון אנטיפאליער אפטייק ווי אויך פון 6 פונקטן אין אנטאר פאליער ראיאן. זי האט אויסגעבילדעט נייע הילף־כוחות און זיך דערווארבן א נאמען אין בריסקער צענטער. אין 1941, בעת דער נאצישער אקופאציע, איז זי געפירט געווארן טעגלעך פון באוואפנטע דייטשן צו דער ארבעט אין אפטייק, און טראץ די דראענדע טויט־שטראף פלעגט זי מיטברענגען רפואות פאר די קראנקע יידן אין געטא. בשעת דער "אקציע" אין אנטיפאליע אנטלויפט זי פון געטא, זוכט אפ איר מאן און גייען ביידע צו די פאר־געטא, זוכט אפ איר מעטיקייט אין אוממעגלעכע באדינ־פארמגונגן.

אויסער געוויינלעכע רפואות האבן די אומשטענדן געד פאדערט פיל דערפינדערישן טאלאנט. מיט די ארעמסטע מיטלען צו איר דיספאזיציע האט זי דערפינדן א זאלב קעגן Scabies, רפואות פאר גריפע־קראנקע, מאגן ליידנדע און אנדערע ווייטיקן. איר פארטיזאנער אפטייק איז באקאנט געווארן ווייט און ברייט אין מיליטערישע אפ־טיילונגען ווי אויך אין דעת ציווילער באפעלקערונג, וועלכע האבן באקומען הילף אויף יעדן פארלאנג. ווען אין רעזולטאט פון די מלחמה באדינגונגען האט אויסגער בראכן א עפידעמיע פון פלעק־טיפוס, און קיין כעמישע מיטלען צו פארניכטן די כינים וואס פארשפרייטן די קרענק איז ניט געווען, האט גיטל צונויפגעשטעלט א פשוטן דיסטילאציע־אפאראט, ריין געמאכט די בגדים פשוטן דיסטילאציע־אפאראט, ריין געמאכט די בגדים און אפגעשטעלט די עפידעמיע.

נאך היטלערס מפלה קערן זיך די טשערניאקס אום קיין אנטיפאליע. דערשעפט און מיד פון די איבערלעבונגען, באשליסן זיי ארוספארן קיין ישראל. נאך אויפן וועג האט גיטל פרייוויליק געארבעט אין אפטייק פון דער יידישער קהילה אין לאדז. אין 1950 קומט די משפחה קיין ישראל. אינעם אלט־נייעם היימלאנד באשעפטיקט זיך גיטל מיט איינארדנען א ווארעמע היים. העלפן דעם מאן אין זיין מעדיצינישער קאריערע און דערציען די קינדער. זי אט דערלעבט א נחת פון קינדער, פון וועלכע דריי האבן שוין געענדיקט אוניווערזיטעטן און די מזינקע האט אנגעהויבן — זי האט אויך געזען ווי די צוויי עלטערע טעכטער האבן געהייראט און איר באשאנקען מיט אייניקלעך, ווי אויך בייגעווען די תנאים ביי דער מזינקע און דער־קענט דעם זונס אויסדערוויילטע.

אבער טיף אין בלוט האט זי געטראגן די רואינירנדע רעזולטאן פון די שווערע מלחמה־יארן, און דעם 4 טן יוני 1972, האט דאס ליבנדע הארץ פון גיטל פעלדשטיין־טשערניאק אויפגעהערט צו פולסירן אויף אייביק.

כדי צו פאראייביקן איר נאמען איז געגרינדעט געווארן א יערלעכער פרייז אויפן נאמען פון ג. טשערניאק ז״ל פאר דער בעסטער וווסנשאפטלעכער פארשונג אויפן געביט פון ראדיא־פארמאקאלאגיע־אטאמישע מעדיצין, וועלכער וועט פארטיילט ווערן צו יעדן יארצייט.

איטקע וואלינעץ־אלפנשטיין

רשימת הקדושים

של חללי אנטופול שניספו בשואה

רשימה פון אומגעבראכטע אנטאפאליער קדושים

N

אזערניצקי

שמעון ושיינדל ושלושה ילדים.

אטנאווסקי

לייב, איטקע והילדים מאיר ועוד שלושה.

אייזענבערג

חלבני, מושקה ושני ילדים.

אייזענבערג

איטקה, הילדים הרשיל, צדוק.

אלטווארג

זלמן, חיה והילדים אליה, דוד, יעקב, ביילה

אלטווארג

בילה וליבה.

אלטר

יהודה ואשתו.

נוניס, אשתו ושלושה ילדים.

אליה פרוים-שלמה-ס

אשתו ושלושה ילדים.

אלפער

לייזר והילדים שיינה, ישראל, ועוד בת.

אלפער

שייע, אסתר והילדים מוטל, אברהם, רישקע

דבורה ועוד ילד.

אסאווסקי

בודיה, והילדים אשר, נחום, וחנה־גישה.

אסאווסקי

פנחס־אליה, גולדה וילד.

אברהם

מרדכי, אשתו, בנו, בתו, חתנו וילד.

אדרעזשינסקי

אליעזר וביילה והילדים, פסיה ומרדכי.

אווערבוך

אשתו וילד.

אוליקר

חיים, ביילה והילדים הניה ואיציל

אזערניצקי

בריל, אשתו ושלושה ילדים.

אזערניצקי

ברינה.

אזערניצקי

הניה.

אזערניצקי

זלמן ומושקע והילדות מיכלה ורוזה.

אזערניצקי

ליבה, והילדים ישראל ואסתר.

אזערניצקי

מוטל, מושקה והילדים מנדל וחנה.

אזערניצקי

מנדל ואסתר והילדה טויבה ועוד ילד.

אזערניצקי

מנשה ובני ביתו.

בעדער אסיפאוויץ בער־לייב, אשתו ושלושה ילדים. אברהם־יצחק. בעדער אסיפאוויץ יצחק. בריינה ובנה מוטיה. בעדער אסיפאוויץ פסיה. ומשה־לייב. ארציק (הנפח) בעדער ובני ביתו, 8 נפשות. רייצה. אש בעכער יוסף, ביילה, הילדים עקיבא ואליעזר. בעכער 1 שמואל ובני ביתם. באיוק

אליה. באיוק ברכת. באיוק חיים־מיכל, ליבע ובני ביתם. אליה. באיוק

יצחק־הרש ובני ביתם. באיוק לייביל ובני ביתם.

באיער צירל. באלמאט יעקב ובני ביתו.

באלמאט לייזר, אשתו ושלושה ילדים. באלמאט

באקאלצוק ירמיהו, יענטע, הילדים משה חיים ועוד שנים.

> בארנבוים לייבל, רחל־לאה, והילדים זונדל וזיידל. בארנבוים פנחס, אשתו וילד.

שלמה, מינה, הילדים צביה, יוסף ועוד שניים.

בלאט שמואל, רחל ושני ילדים.

> 71111 יונה.

לייזר, רחל־ליבה, הילדים אסתר, סימה,

משה ובני ביתם.

בערמאן

פשה־הודס. בערנשטיין

אליעזר, פייצה, הילדים אריה, ישראל וחיה.

בערקאוויץ

בערקאוויץ יצחק ושרה.

בערקאוויץ יעקב־חיים, מינה ושני ילדים.

> בערשנאטעס הרשיל וחייה־ביילה.

בראשעוויצקי רייזל, הילדים מייטה, אפרים וחנה.

> בראשעוויצקי יוסף, לאה והבן יעקב־גדליה.

> > בראשעוויצקי שלמה ואסתר־ביילה.

7

גאלובטשיק לייזר, שרה, הילדים שיינה, חייה, ויכנה, רודיה ופייגל.

> גאלובטשיק הרשיל, אשתו ושני ילדים.

גאלובטשיק משה, בובל, הילדים הנייה, שלמה ודוד.

גאלדבערג

אברהם יצחק, הנייה ובתם בשה.

גאלדבערג

אחרון ואסתר.

גאלדבערג

גדליה, חנצה והילדים חינקה, ומרדכי.

גאלדבערג

גולדה והילדים נטע ומאיר.

גאלדבערג

דינקה.

גאלדבערג

יהודה ואשתו.

גאלדבערג

יודל, רייזל והילדים לאה ובשקע.

גאלדבערג

יעקב, חשה והילדות חינקה, הניה, בלומה וצביה

גאלדבערג

יעקב־הרש ובני ביתו.

גאלדבערג

יעקב־משה ובני ביתו.

גאלדבערג

יצחק ואשתו ובני ביתו.

גאלדבערג

ישראל ופרומה.

גאלדבערג

ליפמן.

גאלדבערג

מרדכי, מרים וחילדים אריה ובובל.

גא'לדבערג

משה, ביילה וארבעה ילדים.

גאלדבערג

משה ורחל־מלכה.

גא'לדבערג

משה־אליה, אשתו והבת פרומה.

גאלדבערג

נחום, אשתו והילדים אלתר, שרה,

ועוד ארבעה ילדים.

גאלדבערג

פרומה.

גאלדבערג

פשת.

גאלדבערג

שמעון, אשתו ושלושה ילדים.

גאלדבערג

שלמה, אשתו וילד.

גאלדפארב

זליג.

גאלדפארב

טויבה, הילדים מאיר, פנחס־אליה, יעקב.

גאלדפארב מאיר ואשתו.

גאלדשול

בילה וליבה.

גאלדשול

יצחק, ריינה ושני ילדים.

גאלדשטיין

ישראל, בילה־גולדה, הילדים פנחס, לאח ויעקב.

גארבער

זכריה, אשתו והילדים לאה, אברהם ורחל.

גארֿגליכעס

חתנה, אחיו ומשפחותיהם.

גארדאן

בנימין, הניה־גוטקע והבן מוטיה.

גארדאן

ישיעה, נחמה וילד.

גארפינקל

אליה־לייב, גולדה והילדים גדליה ומוטיה.

גארפינקל

יושקה.

גארפינקל

זיידל ובתו הניה־רחל.

גארפינקל

שמרל, אשתו והילדים יוסף ובריינה.

גארפינקל

שרה והילדים משה־ולויל ועוד ילד.

גורפינקל

פייגה־רחל.

גווירצמאן

אליה והבן אברהם.

גווירצמאן

ירוחם ולאהקה.

גערשטיין

גאלדשמיד

יעקב, אשתו, ושבעה ילדים.

מנדל.

גאפער גווירצמאן אברהם, אלטע ותילדים מרים, בשקע, לייבל, ליבע ושני ילדים. גולדה וגדליה. גוזלטני גאפער פייבל, אשתו וארבעה ילדים. חיים, רבקה והילדים, חנה אליה, יחיאל, גוטער יוסף, שרה ופייגה. איצל, חנה, הבן והנכד. גאפער גוטער יצחק, אשתו ובתם. דוד. גערשטיין גוטער מרדכי, אשתו, הבת פרומה ועוד ילד. יוסף ואיטקה. גערשטיין גוטער נוח, פסיל, הילדים אסתר־מלכה, רישה, ליבע. פריידל, עקיבא, משה, ישראל, ויוסף ומנחם. アセンリス גערשטיין הרשיל, אשתו וחמשה ילדים. רבקה, הילדים משה ומינדל. גורסקי גערשטיין משה, אשתו והילדים. שלמה, פשה, הילדים מנחם ועוד ילד. גלאצער גערשטיין איצה, ביילה והילדים ינטה ומינה. שמעון, שרה וילד. גלאצער גראסמאן שייע, חנה והילדים שמעון, זליג, זלטה, גרשון, רחל והבנות חשה ואלקע. חייצה וביילה. גראסמאן גליק חייה. אברהם. גראסמאן アッフィ משה ובני ביתו. הרשיל, אשתו והילדים. גרינבערג アッカス אשר, משה ושני ילדים. שמואל־יצחק, שרה והילדים רחל, הרשל, גרינבערג ועוד שלושה ילדים. חיים. געלערשטיין גרינבערג חייה ובני ביתה. יעקב, לאה והילדים יוסף, פרידל. געלערשטיין גרינבערג שרה. רייזל. גערשטיין גרינבערג גבריאל, אשתו וילד. שרת. גערשטיין גרינמאן יצחק־הרש ואשתו. גציל.

גרינמאן

גרינמאן

הרשיל.

לייזר.

דייקסעל

משה, אשתו ושני ילדים.

דייקסעל

שלמה, אשתו ושני ילדים.

דייקסעל

שמואל.

דייקסעל עזרא, אשתו וילד.

גרינמאן

רחל.

גרינמאן

שרה.

גרינשפאן

יוסף ואמו.

גרניק

ישיעה, אשתו וארבעה ילדים.

n

הערשענה ארן ליפשה והילדה לילה.

הערשענהארן

פייגל.

הערשענהארן

רבקה, הילדים משה ומינדל.

הערשענהארן

שלמה, אסתר והילדים.

١

וואלקין

הרב יצחק־אלחנן, שפרה והילדים משה

ועוד שניים.

ווארשאווסקי

בובקת.

וואודענאס

יעקב, מרים והילדות חיה ועוד אחת.

וואלאוועלסקי

יעקב־לייב, סתירה והבן דוד.

וואלאוועלסקי

מנחם, מלכה והילדים דוד ועוד אחד.

וואלאוועלסקי

נחום־מאיר והילדה דבורה.

וואלאוועלסקי

סנקה, אשתו והילדים עטיה, ועוד אחד.

וואלאוועלסקי

עקיבא, אשתו ושני ילדים.

וואלאוועלסקי

שרת־רבקה.

דובאווסקי

יוסל־דוד, פייגה והילדים משה,

7

יעקב־מאיר וישראל.

דובינער

בריל, לאה והילדים יצחק ויעקב.

דובינער

וולוויל וביילה־ליבע.

דובינער

משה ושרה־מייטה.

דווינעץ

אברהם, אשתו וחמישה ילדים.

דוויקעץ

אליה, אשתו וארבעה ילדים.

דווינעץ

רישה וארבעה ילדים.

דומסקי

לאה.

アントコ

שמואל.

דייקסעל

דוד־הרש ובני ביתו.

דייקסעל

עזרא, אשתו וילד.

דייקסעל

ישראל, דבורה ואמו.

דייקסעל

ליבע והילדים שמואל, וריבה.

דייקסעל

מרים־רייזל והילדים גיננדל וחיים.

וואלאנסקי

ברל ובני ביתו.

וואלאנסקי

דוד, אשתו והילדים יענטע, ליבע ועוד שלושה בנים.

וואלאנסקי

שלמה, אסתר־בילה, הילדים חיים, מייטה ונאווה.

וואלדמאן

ברוך, ליבע והילדים דבורה, שלמה ומשה.

וואלדמאן דוד־יוסף ובני ביתו.

וואליאק

ליבל, שרה ושלושה ילדים.

וואלינעץ אברהם ובני ביתו.

וואלינעץ

אברהם־הרש ובני ביתו.

וואלינעץ אסתר־רייזל.

וואלינעץ אפרים.

וואלינעץ

אשר, אשתו ושתי ילדות.

וואלינעץ בריל, פייגל וילד.

וואלינעץ

בריל, בשה ושני ילדים.

וואלינעץ

דוד, איטקה ושני ילדים.

וואלינעץ

הרש־לייב, אשתו והילדים לייזר, אסתר, אברהם, העניה, ועוד שני ילדים.

וואלינעץ

הרשל, לאה והילדים שמואל, איידל, ברל ונחום.

וואלינעץ

הרשל, סטישה והילדים אסתר,

צייטל ועוד שניים.

וואלינעץ וולויל ובני ביתו.

וואלינעץ

זיידל, אסתר־לאה והילדים רודיה, ישעיהו, שיינדל, יהודית ויהושע.

וואלינעץ

זלמן אסתר והילדים שרה־לאה.

וואלינעץ חיה־לאה.

וואלינעץ

טוביה, רחל והילדים גיטל ופשה.

וואלינעץ

יודל ושני ילדים.

וואלינעץ

יודל, רבקה־לאה ושתי בנות.

וואלינעץ

יוסף ובילה והבת אסתר.

וואלינעץ

יצחק־אהרון ובני ביתו.

וואלינעץ לייבקע ורבקה.

וואלינעץ

מושקה והילדות לאה ושינה.

וואלינעץ

מינדל והילדים בנימין, אשר, ציריל.

וואלינעץ

מנחם ובני ביתו.

וואלינעץ

מרדכי, יוכבד והילדים שרה, צדוק, איטל־הניה, רוחמה, ברל, אברהם וחיה.

וואלינעץ

משה ובני ביתו.

וואלינעץ

משה־וולויל ובני ביתו.

וואלינעץ

משה־יצחק, איטקה והילדים אסתר ואברהם.

וואלינעץ

מטיל ובני ביתו.

וואלינעץ

נחום והניה.

וואלינעץ נפתלי צ'ארנע והילדים יוסף וביילה.

וואלינעץ

פרדל ובנה משה־בר.

וואלינעץ

צבי־לייב, אשתו, בנו, בנותיו ומשפחותיהם.

ווארשע וואלינעץ ריבה ובניה, הרב שמואל ועוד בן. יהודה ובני ביתו. ווארשע וואלינעץ יודל, רחל ושני ילדים. שיינדל. ווארשע וואלינעץ יצחק, שיפרה וששה ילדים. ציריל, בעלה ושני ילדים. ווארשע וואלינעץ לייזר, חיה־שרה והילדים מיכאל, רחל, שלמה ושרה ושלושה ילדים. ועוד שניים. וואלאנסקי ווארשע ברל ובני ביתו. מוטל. וואלאנסקי ווארשע דוד, אשתו, הילדים יוטע, ליבע ועוד שלושה בנים. שיינה והילדים אברהם־יעקב וחייקה. וואלאנסקי ווארשע משה־מאיר, סוניה והילדים ליבע, חיים והניה. שמואל ובריינה. וואלאנסקי וויגאצקי שלמה, אסתר־ביילה, הילדים חיים, פינה, ציפה והילדים. מייטה ונאוה. **フィッ**11 וואלפזאן משה, אשתו ושבעה ילדים. וויינשטיין וואלפזאן יחיאל. וויינשטיין וואלפזאן אפרים. לאה. וויינשטיין וואלפזאן (הרופאה) מירלה. ווייסמאן יוסף, רייזל והילדות ביילה, חנה ורחל. וואלפזאן מלכה. ווייצל חיים, אשתו ושלושה ילדים. ווארשאווסקי דוד, גיטל וילד. アッコットト חשה ונכדה אהרון. ווארשע אברהם־יעקב, גיטל וילדה. וויניק לייבל ובני ביתו. ווארשע אליה, גולדה והבן גרשון. וויניק שלמה ובני ביתו. ווארשע אסתר, בעלה ברל ושני ילדים. וויסאצקי מאיר, פולה והבת צילה. ווארשע וויסאצקי בנימין, פסל והבן שמואל. שמואל. ווארשע

וולויל, אסתר־לאה והילדים רישה, פשה,

ברוך וגדליה.

וולאדאווסקי

הרשל.

וולאדאווסקי מטל.

> וולאדאווסקי קייטת.

> > וועקסלער יצחק.

ווערניק חיה והבן ליבל.

1

זאנשיין

יצחק, גולדה־ריבה והילדים איטקה, לייזר, מוטיה, שרה, ליבה ודינקה.

זאק

ברוך, לאה והילדים משה ורוזה.

זאקהיים אברהם.

זאקהיים

יצחק, ביילה והילדים לייזר, רייזל, שואל. ינקעל ועוד אחד.

> זאקהיים ליפשה.

> > フソイソノト

אברהם, גיטל וילד.

フリエット

זיידל ואשתו.

フソファント יעקב, ליבה ומשפחתם.

フソていて

פסח וחייה־גיטל.

7377 ワット חיים־מיכל.

זים קינד

חיים־מוטיל, ליבע והבן אליה־הרש.

זיס קינד יצחק־הרש.

זיט קינד מטס.

זלאטניק

ביילה והילדים אלקע, יענטע ואליה.

זלא טניק נחום.

זלאטניק שלמה.

n

חאבאוועצקי

ראובן וצירל.

חאדאראווסקי אברהם.

חאדריצקי

שלמה, שיינה ושני ילדים.

110 לייבקה.

v

טורניאנסקי

אשתו והילדים מלך וגרשון.

טורניאנסקי

הרשיבער, אשתו והבנות אסתר, בילה, וחנה־פייגל.

טורניאנסקי

יעקב, יוספה ושני ילדיהם.

טורניאנסקי

שמאי, אשתו ושלושה ילדים.

טימיאנקער

רחל־בשה והילדים וועלוול לייזר, יוסף ועוד ילד. טענענבוים

חיים, חנה, והילדים יעקב, פייבל ושלמה.

טערקלטויב

טוביה, מלכה והילדים אסתר־רחל ויוסף.

טשעמערינסקי

נחמה.

טשעמערינסקי

רחל.

טשערטאק

חיים.

טשערטאק

יעקב, שרה והילד.

טשערטאק

משה ובני ביתו.

טשערטאק

ישראל לייב.

טשערטאק

יואל־לייב, אשתו ושלשה ילדים.

טשערניוק

אברהם.

טשערניוק

אהרן־שמואל, אשתו וארבעה ילדים.

טשערניוק

יצחק, אשתו ושלושה ילדים.

טשערניוק

יצחק־מרדכי, אשתו ושלושה ילדים.

טשערניוק

לייזר, ביילה והילדים שמואל ורוזה.

טשערניוק

מאיר, מיכלה והילדים מיכאל ועוד שנים.

טשערניוק

מרדכי.

טשערניוק

טשערניוק

פלק, אשתו והבת ינטע.

טשערניוק

פלק ומינה.

טשערניוק צבית.

טשערניוק

שמואל.

טשערניוק

שפרה והבת רודיה.

יאבלונסקי

ברוך, אשתו, חתנו זאב, אשתו ושלושה ילדים.

יאבלונסקי

וולול, אשתו ושני ילדים.

יאבלנוביץ

אברחם, וזלדה, מאיר, פסיל, מרים.

יאבלנוביץ

שרה ומשפחתה.

יאגלאם

ברוך ופסיל.

יאגלאם

שלמה.

יודעביץ

יהודה, דינקה והילדים מרדכי־לייב ועוד אחד.

יענקל הבנאי

יערוזדיצקי

אחרן, אשתו ושלשה ילדים.

יערוזדיצקי

צדוק, הניה־פייגה והילדים ברל, מנשה,

ביילה ואלקע.

יערוזדיצקי

פייבל.

יעשנגולד

לייבל, ליבע והילדים נח, חיים, שיינה,

גולדה ומשה.

ל

לאמסקי

פסח, לאה והילדות מינדל, שיינה וחנה.

לאנדאן

ברוך, אשתו ושני ילדים.

לאנדאן

ברל, גולדה והילדות שרה ועוד שתיים.

לאנדאן

זלמן, אשתו וילד.

לאנדאן

חיים־זליג, שרה והילדים לייבל, מגדל,

משה ומאיר.

לאנדאן

יוסף, לאה והילדה חייקה.

לאנדאן

יצחק, זלטה, והילדים אלקע ועוד שלושה.

לאנדאן

ישראל, שיינדל וילד.

לאנדאן

נפתלי.

לייבל (החרש)

אשתו ובתם.

フュッソフ

פושצאקער ובני ביתו.

ליפשיץ

אפרים, אשתו ובנם.

ליפשיץ

אברהם ובני ביתם.

ליפשיץ

אביגדור ובני ביתם.

ליפשיץ

ברתה והילדים הלל ומשה.

ליפשיץ

חיים, אשתו והילדים רחל, יעקב, הניה,

יענטע ושמואל.

ליפשיץ

חגה.

ליפשיץ

ישה, ליבע, הילדים חנה ועוד אחד.

ליפשיץ

משה, יהודית והילדים סוניה ועוד ילד.

ליפשיץ

משה־לייב, איטה־ביילה והילדים מריאשה,

דבורה, יעקב־חיים, יענטע.

ליפשיץ

שלמה ובני ביתו.

2

מאזורסקי

יצחק, זלאטע והבן בנימין.

מאזורסקי

יצחק־הרש.

מאזורסקי

מנדל.

מאזורסקי

שמואל, אשתו ושני ילדים.

מאטאלסקי

דוד, יהודית וילד.

מאטאלסקי

רייזל.

לאנדאן

עקיבא, פלטע והבת משה.

לאנדאן

שמעון ומיכלה.

לאנדאן

שיפרה והבנות גיננדל ועוד אחת.

לאנדאן

שרה והילדים חיים ועוד אחד.

לובעלסקי

בשקה.

לוצקי

זיסל והילדים פריידל, רוזה ומשה.

לוצקי

חיים ושרה־צביה.

לעוו

חיים־לייב, אשתו וילד.

לעוו

יצחק, אשתו והילדים ברל, שבתיל, יודל,

יענטע וראובן.

לעוו

לאה והילד מנשה ובת.

לעוו

לייזר, חיה־שרה ובן.

לעוואוויץ

בנימין ואשתו.

לעוואוויץ

יעקב, חשה והילדות שרה ומינדל.

לעווין

אליה, אשתו והילדים רייזל, גולדה

ועוד שלושה ילדים.

לעווין

חייקל והילדים יעקב ועוד שניים.

לעווין

פריידה־רחל ובתה צפורה.

לעווין

ראובן ובני ביתו.

לעווין

שלמה.

לעווין

לייזר, גיטל והילדים משה והרשל.

מלמד

מלמד

יצחק ובני ביתו.

נחמיה ואשתו.

מרנבלט מארגענשטערן חיים, טעמה והילדים אליעזר, אלימלך, משה, אשתו והילדים. זרח ויצחק. מארקיטער 3 ראובן, שרח־ויטה והבן דוד. נאדל מוליאר אליה, אשתו והילדים בוניה, משה ועוד ילד אחד. יצחק־אהרון, אשתו והילדות רחל ויענטע. נאדל מוליאר משה. פנחס, אשתו וארבעה ילדים. מוליאר נאדל ציפה והילדים בריינה, יוסף ועוד אחת. נחה, ביילה־גאלדע ופסיל. נאדל מוליאר משה, טעמה והילדים חייה ועוד ילד. נאדל מוליאר עזרא ובני ביתו. שמואל ובני ביתו. נאדל מיכאל צירל, שלמה והבנים ישראל־מיכאל ויצחק־הרש. יואל־לייבס ובני ביתו. נאדעלמאן מליס ראובן, חייה ושני ילדים. אליה, פשה והילד לייבקה. נאוויק דבורה ובני ביתה. מילשטיין בנימין, פלטע ושני ילדים. נאוויק דוד־יוסל, אשתו, בתו ונכד. מילשטיין נאוויק יהודה. יעקב־דוד, אשתו וששה ילדים. מילשטיין נאוויק יוסף, חיה והילד. משה, מרתה והילדים גיננדיל, זוסל, לאה, מילשטיין ועוד אחד. ישראל, רבקה והילדים יעקב־חיים נאוויק ועוד שלושה ילדים. מרדכי, אשתו, בתם, חתנם, ושלושה נכדים. מילשטיין נאוויק משה ובני ביתו. פייבל, תמרה וארבעה ילדים. נאוויק מילשטיין מיכאל, טעמע והילדים חנה, ברכה, ציפה, רבקה ובני ביתה. שמואל ושיינדל. מלמד נאוויק זרת ובני ביתו. שמואל ובני ביתו.

נאוויק

נאוויק שמעון ובני־ביתו.

שלמה ובני ביתו.

ניידוס

שייע, גולדה ובת.

ניידוס

שמואל, שיינדל והילדים צפורה ואברהם.

ניידיטש

משה, אשתו והילדים זוניק ונוניק.

ניצבערג

הרשל.

נוסבוים

אברהם־אהרון, פייגל והילדים, איצל יוסל ושרה.

y

עבער, רייזל והילדים שמואל וזיידל.

עפעל

סעגאל

סערקין

סקאקון

סקאקון

שכנא וביילה.

דוד־הערש.

המורה.

מיכל.

עפעל

פנחס והילדים יצחק ויעקב.

עפעלבוים

ביילה והבנות פייצה ובריינה.

עפעלבוים

מרדכי ובשה.

עפעלבוים

עקיבא ומשפחתו.

עפשטיין

דוד, יענטע והילדים חיים ומשה.

עפשטיין

יעקב וחיה והבת רבקה.

עפשטיין

יצחק לייב ובני ביתו.

עפשטיין

יצחק מאיר, אשתו, בתו ובעלה ושני נכדים.

עפשטיין

עקיבא וצפורה.

עפשטיין

פריידל והילדים.

עפשטיין

ראובן, אשתון והילדים שלמה, חנה ומיכל.

ערליך

מרדכי, חייקה, הילדים אברהם, הרשיל,

וולוול, לייבל ופעשע.

ערליך

עלקע ובתה מרים.

D

סאחאראוו

אברהם, חאמקע והילדות אסנה, חייה־עטיל. שינות ובערלים.

שיינה ובערל'ה.

סאחאראוו

חנה־רבקה והבת טייבל.

סאלאווייטשיק

יוסף ומשפחתו.

סאפיר

סאפיר

בנימין ואשתו.

יוסף ובני ביתו.

סאפיר

יעקב ובני ביתו.

סטאווסקי

בשקה.

סטאראסעלסקי

מאיר, אסתר ושני ילדים.

סיראטע

אביגדור וחשה.

סיראטע

חיים, חייה והילד.

סיראטע

יוסל, בובל והילדים מירה ומשה.

סלאנימסקי

אליה, חייה והילדים שיינדל, מוטיה, אשר,

חנה ויענטע.

סלאנימסקי

שייע, זלטע והילדים הרשיל, שיינדל, פרידל ואשד.

٥

פאמעראנעץ משה שיינה והילדים.

פאמעראנעץ נטע, דינה וילד.

פאמעראנעץ פרידה ובנה מוטיל.

פא מעראנעץ פשה ובני ביתו.

פאסטאל

גולדה והילדים משה ומירל.

פאסטאל דבורה והבן ישראל.

פאסטאל

חיה־רייזל, הבת אסתר, בעלה יוסף והילדים מינה ופייגל.

פאסטאל

עקיבא, טויבה וארבעה ילדים.

פאסטאל

פיגה־פשה והבת חייה.

פאסטאל פנחס.

פאסטאל

יחזקאל וגולדה, מאיר ושיינדל.

פאסטאל

שיינה־פייגל.

פאסטאל

מאיר.

פארבער

יוסף לייב והילדים זלאטה ושלמה.

פארבער

מאיר.

פוטערמאן

בריל, חנה והילד.

פוטערמאן

חיים זלמן ופשה.

פוטערמאן

צדוק, ביילה והילדים משה ויעקב.

פוימער

לאה והילדים איציל, שיינדל, שלמה.

פוקס אהרון ובנו. פאדאלעווסקי

חיים־יצחק, אסתר והילדים הרשל ומאיר.

פאדארעווסקי

אברהם, פניה והילדים רוזה, ועוד אחד.

פאזניאק

בריל, שרה ובני ביתם.

פאזניאק

לייב, הנייה והילדים אברהם ועוד שלושה בנים.

פאזניאק

מאיר, אשתו ושבעה ילדים.

פאזשעס

חיים־מאיר, מלכה והילדים זיידל, יעקב, ליבה

פאזשעס

ירחמיאל, עטיל והילדה פייגל.

פאלטשוק

יוסף.

פאליאק

אחרון, מרים והילדים רבקה, רחל ואשר.

פאלעווסקי

שמריל, אשתו והבת שרה.

פאמעראנעץ

בריל, איטקה והילד.

פאמעראנעץ

גדליה, אשתו וארבעה ילדים.

פאמעראנעץ

הענאך, בריינה והילדים הרשיל, יעקב־מאיר, חייה ולאה.

פאמעראנעץ

הרשל, בשה־יענטע, בילה, רחל ועוד אח.

פאמעראנעץ

לאה והילדות גיטל, בלומה.

פאמעראנעץ

מאיר וחיה־לאה.

פאמעראנעץ מאיר־חיים ואסתר.

פאמעראנעץ

מניה ובנה-

פאמעראנעץ

מרדכי ואשתו.

פעלדשטיין

צביוו.

פעסטער

שיינה, הילדים מרים, הלל, חייה־לאה

ועוד ילדה.

פערלמוטער

מנחם וחיה־רחל.

פערניק

מוטל, ביילה והבנות בובל, פרידל וחינקה.

פרוזשאנסקי

מנדל, רחל והילדים צפורה, יעקב, פרל ונחמיה.

פרוזשאנסקי

נח, היינדה והילדים יכנה.

פרוזשאנסקי

משה יהושע, שיינה וילד.

פרוזשאנסקי

יעקב, חנה והבת רחל.

פרידמאן

אליעזר, לאה והילדים יעקב, יהודית.

פרידמאן

ברל והבת זלטע.

פרידמאן

דוד, קריינה והבת שרה.

פרידמאן

דוד־אייזיק, זלטה והילד.

פרידמאן

הירשל, אשתו והילד.

פרידמאן

חוה.

פרידמאן

משה, שיינה ושני ילדים.

פרידמאן

משה, אשתו והילדים רחל, משה,

ועוד שלושה בנים.

פרידמאן

יוסף, פייגל והבן שמואל.

פרידמאן

יוסל, שיינה והבת חייה.

פשה

יעקב־חיים־ס.

פושצאנקער

אהרון ובני ביתו.

פושצאנקער

לייזר.

פילטשוק

מרדכי ובני ביתו.

פאנטשוך

אברהם־אליה.

פאנטשוך

יקותיאל, אשתו וששה ילדים.

פאנטשוך

מאיר.

פאנטשוך

ראובן, אשתו ושבעה ילדים.

פאנטשוך

שמעון ומושקה.

פינקעלשטיין

כתריאל, אשתו והבת בובל.

פינקעלשטיין

לאה ושני ילדים.

פיש

חיה והילדות מירל, ליבע וטעמע.

פישמאן

לייזר, בובל והילדים אפרים, איטקע,

משה וצירל.

פישער

יעקב,אשתו ושתי בנות

פישער

פסח, אשתו ושני ילדים.

פכפה

יעקב ואשתו.

פלומבוים

זלמן, פרל והילד נחמיה.

פעלדמאן

משה, שרה ושני ילדים.

פעלדשטיין

אברוזם.

פעלדשטיין

בן־ציון, שרה והילדה רחל.

קאוואל ישראל, בריינע והילדים משה־לייב, שמואל, יעקב, יוסף, חנה, פרל וחנינה. צירולניק אשתו צפורה וילד. קאזאן אברהם ובני ביתו. P קאזאן יצחק ובני ביתו. קאגאן קאזאן אליה, אשתו, בנם ובנותיהם הנשואות. עזרא ובודיה. ק אגאן קאזאן יעקב, חיה־הודיס והילדים איטקה, גנשה, יצחק. פנחס, אשתו ושני ילדים. קאגאן קאזוך ליפמן ואשתו. לייב. קאגאן קאטליאר שלמה, גולדה, הילדים יעקב, משה, שרה, בער־לייב. נחמת, בריינת, מוטל ורוזה. קאטליאר קאגאן שמואל, אשתו ובתו. שרה והילדים טייבה ועוד שלושה בנים. **קאלאדנער** קאגאן ישראל. ראובן ובני ביתו. קאלאדנער סאדניער מאיר־יוסל, אשתו, הבן גציל, הבת רחל, ליבל, פשה והילדים בלומה, ויכנע וגיטל. בעלה ושני ילדים. קאדניער קא לאבעלס קי משה, אשתו ושני ילדים. חייה והילדים פרל ושלמה. קאדניער קאמענעצקי פסיל. אהרון־אשר, גולדה והילדים אברהם, קאהאן ישראל ופרידה. אביגדור. קאמענעצקי קאהאן ברל, זלאטע והילדים. הרשל. קאמענעצקי קאהאן גרשון, צביה והילדים רישה ושמואל. ליפמן ואשתו. קאמענעצקי

ליפמן ואשתו. קא מענעצקי קא האן מרדכי, צפורה והילדים אסתר, פשה, דבורה, משה, אשתו ובנם נחמיה. קאוואל קא מענעצקי

אברהם־יצחק והניה־רבקה. קאוואל קאוואל בריל, עטיל, והילדים יעקב, שרה חנינה, חיים־גציל. קאפל

ק א ו ו א ל אברהם־יצחק, אשתו והילדים גרשון, בייִלת בריל, אשתו והלדים. ועוד שלושה ילדים.

קאפעלושניק

מרדכי.

ק א פעלו שני ק	קאפל (דער קוטלאר).
לייבל ופרידה. קאץ	ק א פ ל א ן אהרון־אשר, לאה והילדים אסתר ובן־ציון.
שמעון, ביילה והילד לייב.	קאפלאן
קארלינסקי	אחרון ובני ביתו.
זיידל, אשתו והילד. קארלינס קי	קאפלאן אהרון שמואל, חייה והבת חנה.
שלמה, אשתו והילדים חנה, נטע, ועוד ילד.	קאפלאן
ק ופיצקי חיים, ציפה, הילדים נתן ועוד ילד.	גדליה.
קופעצקי	ק א פ ל א, ן גרשון, ברכח והילד.
בריל ובני ביתו.	קאפלאן
קופערמאן אריה ובני ביתו.	דוד, רחל ושני ילדים.
קויפערמאן קויפערמאן	ק א פ ל א ן דוד־יוסל, רודיה והילדים ליבע, לייבל.
נטע ובני ביתו.	רבקה ועוד שנים.
ק וצק י לייבל ואשתו.	ק א פל א ן דוד ומלכה.
קיטשין	קאפלאן
חייה ובתה מינדל.	הודס, ובני ביתם.
קיסעלאון ביילה והילדים חיים, יוסף ומירלה.	קאפלאן הנד.
קיפל שרה ושבעה ילדים.	קאפלאן חיים.
ק ל ו ג אברהם ובני ביתו.	קאפלאן יצחק ובני ביתו.
קלוג	קאפלאן
הרשיל ומשפחתו.	משה, אשתו ושני ילדים.
ק לוג יצחק.	ק א פ ל א ן מוטל, פשה, הילדים רחל, אברהם ומינדל.
ק ל ו ג מרים.	קאפלאן לייזר ובני ביתו.
קלוג	קאפלאן
שמואל, שיינה־רבקה והילדה דבורה.	שרה ובני ביתה.
ק ל ו ן יאסל, בנו אביגדור, אשתו וששה ילדים.	ק א פעלושניק וולויל ובני ביתו.
קראכמאלניק	קאפעלושניק
יוסף ובני ביתו.	יצחקי

קראנענבערג

מטס, אשתו והילדים.

מרים.

קראנענבערג רובינשטיין

פנחס, חייה והילדים. יוסף, מלכה והילדים זליג מוטל ורבקה.

קרום רובינשטיין לייבל, אשתו ושלושה ילדים. שלוה ורודיה.

קרינסקי רובינשטיין שמעוו, ברתה, וחילדים פגיה

פינצה ובני ביתה. שמעון, ברתה, והילדים פניה, פוליה, מוטל, ועוד 2 ילדים.

רודעצקי

ראבינאוויט ש ראבינאוויט ש ברוך־הרש, חנה והילדה גולדה.

ראבינאוויטש רוטענבערג

דבורה.

חיים, אשתו וארבעה ילדים. מרדכי, ציפה והילדים חיים, מאיר ושתי בנות.

ראבינאוויטש ראבינאוויטש ראבינהווסקי נחה (הרבנית).

> ראווינסקי שלמה, דינקה והילד אלקנה. אברהם-הרש, מינה והבת שושנה.

רייזענפעלד ראווינסקי יעקב.

ראווינסקי משה, אשתו והבת הענצע.

רעזניק
ראווינסקי
פנחס, נחמה והבן שמואל.

ר אז ענבוים יעקב־שמואל וליפשה.

ראזענבוים שאגאן

לייזר, רוזה והבנות שולמית וחיותה. אהרון באשע יענטע וילד. רו \$ענבערג שאגאן

אברתם. הרופא ואשתו.

ראטנער שאול (הנגר) משה, אשתו והבן בריל.

רובינשטיין שוב אפרים. אליה.

רובינשטיין שוב גיתה. הודס ובני ביתה.

רובינשטיין שוב הניה־פייגה. זיידל ובני ביתו.

רובינשטיין שוב מיים.

שטערמאן

משה, חנה־מלכה והילדים פשה, שרה, ורחל.

שטערמאן

שמעון.

שיינבוים

משה.

ש'יינבוים

זיידל, רבקה והבן זליג.

שעדראוויצקי

פריידה ושלוש בנות.

שעוועלעוויטש

מוטל, מרקע והילדים חייה, חיים ועוד ילד.

שעוועלעוויטש

מיכלה.

שערעשעווסקוי

אליעזר, העניה, והבנות פניה ושרה.

שפילקע

טמה־לאה. שפירא

אברהם־יצחק ורחל ושלושה ילדים.

שוב

מוטל, סויצה ושני ילדים.

שוב

שלמה.

שווארצשטיין

אשתו ועשרה ילדים.

שווארצשטיין

אליה, אשתו ושני ילדים.

שווארצשטיין

מוטל, אשתו ושני ילדים.

שוואָרצשטין

שבתיל ואשתו.

שטערמאן

הרשיל, אשתו והבן ישראל.

שטערמאן

זלמן.

שטערמאן

חנה ובני ביתה.

מוספים

צוגאב-צעטל

טימיאנקער

רחל־בשה והילדים וועלוול, לייזר ועוד אחד.

טענענבוים

דבורה, בעלה מאמע ושני ילדים.

קלוג

נטע ומשפחתו.

אין אנדענק פון מיין גרויסן זיידן

רי פנחס מיכאל ז"ל

וועמענס נאמען איך טראג מיט ליבשאפט און כבוד

אין אנדענק פון מיין פאטער

הרב ר׳ משה בערמאן ז״ל

וועמען איך האב אזוי ליב געהאט

אין אנדענק פון מיין מוטער

הרבנית בריינע העניע ע"ה

וועמאן איך האם גארניט געקאנט און זי פעלט מיר אזוי אויס

מיט א צעטרערט הארץ און אין טיפן טרויער פינטשע בערמאן

לזכרון עולם

הרב הגאון רי צבי הירש הכהן רבינוביץ, הרב מבית המדרש החדש והיהודים היקרים עמודי התווך בעיר ובבית המדרש החדש באנטאפאליע

זכרונם לברכה

- רי יעקב חיים קאטליאר, שו״ב חזן ובעל קורא ופעיל בכל צרכי צבור באמונה
  - רי דוד גרושבסקי, הגבאי ובעל־תפילה ובעל־קריאה מבית־המדרש החדש
  - רי אברהם יצחק גרשטיין, הלמדן שבכל ערב היה נותן שעור במשניות
    - רי אלקנה לונדונר, התלמיד־חכם שהיה נותן שעור בעין יעקב
      - רי נח גרשטיין, בעל הלב טוב והמטיב לכל נצרך ונזקק בעיר
  - רי אליעזר פאליאק, העלוי והמתמיד לשמש תלמידי חכמים באהבה

ת.נ.צ.ב.ה.

: מנציחם

משה שמואל פאליאק וכל מוקירי זכרם

אין אנדענק פון אונדזער פאטער און שווער הרב ר׳ משה בערמאן ז״ל

אין אנדענק פון אונדזער מוטער און שוויגער הרבנית שרה דבורה בערמאן ע"ה

אין אנדענק פון אונדזער ברודער און שוואגער ד"ר פייטל בערמאן ז"ל

אין אנדענק פון אונדזער ברודער און שוואגער רי שמעון בערמאן ע"ה

אין אנדענק פון אונדזער שוועסטער און שוועגערין מחלה מחלה וואלדמאן ע"ה

אין אנדענק פון אונדזער שוועסטער און שוועגערין מרת פייגל בערמאן ע"ה

אין אנדענק פון אונדזער פלימעניק רי אליהו וואלדמאן ע"ה

אין אנדענק פון אונדזער ברודערל ר' עבער ע"ה

מיט געבויגענע קעפ און אין טיפן טרויער לאהטשע און ישראל סילווערמאן צום אנדענקונג און פאראייביקונג

אונדזערע טייערע עלטערן און אונדזערע ברידער און שוועסטער און פאמיליעס מהמשפחה המהוללה משפחת וולינעץ

אבינו היקר הרב רי אהרון אשר ברי אברהם ז"ל מרת תמר בת הרב רי אליעזר ז"ל

וכל משפחותינו שנספו בשואה

רי טוביה ורחל והילדים גיטל, פשה ויוסף ומשפחתם

רי יוסף וביילה והבנות אסתר ורבקה ומשפחתם

רי צבי לייב, אשתו, בניהם ובנותיהם ומשפחתם

מרת ריבה, ובעלה, בניהם ובנותיהם ומשפחתם

רי דוד ואיטקה וכל משפחתם

ר׳ משה יהושע ןשיינה וילדם

רי יעקב וחנה, הבת רחל והמשפחה

רי משה יצחק ואיטקה והילדים אסתר ואברהם והמשפחה

ואלה שנפטרו

אשתי וגיסתנו מרת **גיטל**

אחיותינו רבקה וחשה

ת.נ.צ.ב.ה.

: המנציחים

כל משפחות וולינעץ, פרוזנסקי זוקר ויפה והילדים והנכדים והנינים

לזכרון ולהנצחת עולם

משפחת סירוטה הענפה והמהוללה

הורינו, סבינו וסבותינו, בעלינו וילדינו, אחינו ואחיותינו, דודינו ודודותינו וכל משפחותינו שניספו ונפטרו ב**אנטופול** ובכל מקום שהוא

יהי זכרם ברוך לנצח!

עטרת ראשנו וראש העיר אנטופול

רי אביגדור ברי צבי אריה ז"ל

אמנו היקרה מרת חשה בת ר׳ חיים ברוך

וכל יוצאי חלציהם, ילדיהם, בניהם ובנותיהם, נכדיהם וניניהם

ור סירוטה ואשתו מרת רחל והילדים משה ורוזה	אביגד	ברי	ר׳ ברוך
והנכדים			הבת חשה
בעלה אליהו מנחם וויניק, ילדיהם לייזר מטס, שמחה ורחל אהרן ובנם	"	"	
בעלה הרשיל גוס והילדים אברהם ורוזה	"	"	הבת שרה
- ·····			הבת העניה
בעלה אליהו והילדים חיים, יהושע, ושיינדל	11	"	הבת פעלטה
, , , , , , , , , , , , , , , , , , ,			רי עקיבא
בעלה ר׳ גדליהו קורנבוים	"	"	הבת חייקה
בעלה ר׳ יוסף ווייסמן והבנות רחל, ביילה, וחיה	"	"	הבן ר׳ ישיעה
, , , , , , , , , , , , , , , , , , , ,			הבת רייזל
			הילד יעקב
			הילד דוד
ובובל; והילדים מירל ומשה	"	"	הבן יוסף
אשתו חיה	"	"	הבן חיים
גורביץ, החתן והבעל, האב והסבא	יצחק	ברי	ר׳ פרץ
י, החתן והבעל, האב והסבא			ר׳ ישעיה יוסף
	ת.נ.צ.ב		•

: המנציחים

הבת גורביץ מנוחקה, והבן שמואל וטובה והנכדים
ארונובסקי גודלה, והבן חיים — ודוד — והנכדים
סירוטה נתן וחסיה והילדים צבי ושרה, רחל ואריאל והנכדים
סירוטה נתן וחסיה והילדים צבי ושרה
צבי אוזרניצקי ונחמה קורנבוים והילדים עמוס ואילן
קריסטל פניה ויעקב והילדים רוני — ויהודית ומשפחתם
קורנבוים רוזה ובעלה אברהם וולינעץ והילדים
קורנבוים צפורה ובעלה שלמה וולינעץ והילדים
קורנבוים נחום ושרה והילדים

וכל מוקירי זכרם

אבינו היקר יששכר דוֹב ווייציל

(המכונה בערטשע דער קרעמער)

הידוע כבעל תפילה ובעל קורא, וועלכער האט אויך געלערנט מיטן עולם

משניות, עין יעקב און גמרא,

וזוגתו ביילע גאלדע, ה״ה אמנו היקרה

מבריסק דליטא (למשפחת גאלדבערג)

Alas, these righteous people were immolated by the inhuman murderous

Nazis at the time of the holocaust:

Our oldest brother, HAYIM WEITZEL and his family in Antopolie; Our youngest sister BASHKE LUBELSKY and her family in Brest Lltovsk;

And brother Dr. BARUCH WEITZEL.

The eternally mourning:

Libby Levin and Family;

The family of the late

Jennie (Zissel) Kolodiner;

Joseph Weitzel and family;

Meyer Weitzel and Family;

Mrs. Sonia Weitzel and family.

אונדזערע טייערע עלטערן

רי זרח ברי ישעיהו שיינבוים

געשטארבן ב' אב תשכייט

מרים בת ר׳ אברהם צבי

געשטארבן ד' חשון תש"א

וועלכע האבן אזוי ליב געהאט אנטאפאליע

און די לאנדסלייט.

אונדזער טייערע שוועסטער

שרה קאמינעצקי און אירע 3 קינדער הערשל, שפרה, און שבתי

די קדושים און טהורים וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש השם

דורך די הענט פון די נאצישע מערדער ימ"ש.

זייער יאהרצייט און קבר איז אונדז אומבאקאנט.

עהרע זייער אנדענק!

: די פאמיליע

חייקה סטאובער, קלמן שיינבוים, יואל שיינבוים, אסתר גרין, יהודה שיינבוים, נחמן שיינבוים. צום אנדענקונג און פאראייביקונג אלע אונדזערע ליבע און טייערע פון אונדזער שיינער פארצווייגטער פא מיליע וורשה

שנגדעו נפטרו ונספו

אבינו וסבנו היקר באדם ואמנו וסבתנו היקרה

ר׳ שלמה בר׳ יהושע משה ומרת לנה פייגל בת יעקב זליג ז"ל בניהם, בנותיהם, הורינו, אחינו, אחיותינו ויקרינו

מרת דובה ברי שלמה ורי יהשיעו אלתר ברי יצחק זיסוק ז"ל

ר׳ יענקל בר׳ שלמה, מרת בלומה בת אליעזר ז"ל והבן הרב שמואל

רי בנימין ברי שלמה ופסיל ברי יעקב, שנספו באנטופול

מרת איטקע ברי שלמה ואברהם משה טאקער ז"ל

רי ישיעה ברי שלמה

מרת יהודית ברי שלמה ואהרן ברי זלמן ז"ל

רי מאטיל ברי שלמה

מרת ליבה וואלאנסקי בת יהושע אלתר ז"ל

ר׳ שמחה בר׳ יוסף מובשביץ ובתו פשה לאה ז"ל

ר׳ יצחק בר׳ חיים מאיר גורפינקל ובנו אברהם מאיר ז"ל

ר׳ איסר בר׳ אליעזר אלי נאוויק ז"ל

מרת לאה ור׳ יהושיהו אלתר ופייוול בר׳... וולינעץ ז"ל

רי פנחס ברי יהושיהו אלתר זיסוק

רי יעקב ברי יהושיהו אלתר זיסוק

רי בנימין ברי יהושיהו אלתר ואשתו מלכה שנספו בתאונת דרכים

רי הרשיל ברי אברהם משה טאקער

רי וועלוול ברי אברהם משה טאקער

רי מארי ברי אברהם משה טאקער

רי מארי ברי יצחק וורשה

מרת בשה

מרת פייגל

ת.נ.צ.ב.ה.

: המנציחים

אברהם וחנה וורשה, העניה מובשוביץ, איידל גורפינקל, פעשע נאוויק, חיה, איציל שלום והרשיל זיסוק, וכל המשפחות, הילדים, הנכדים והנינים מהמשפחות וורשה, זיסוק, טאקער, זלמן, מובשביץ, גורפינקל, נאוויק, וולנסקי, וולינעץ, שטרן, ברים, און חיה'ס פאמיליע.

אונדזערע טייערע עלטערן, וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש השם דורך היטלר'ס רוצחים ימ"ש, אין יאר 1942 אין אנטאפאליע

ר׳ חיים זלמן ופעשה פוטערמאן

און אונדזערע ברידער און שוועסטער

מרת רייזל ור׳ יואל לייב מוליער

ר׳ אשר ופריידה; ורחל פוטרמאן

ר׳ בערל ודושקה פוטרמאן

מרת מירקה

מרת משה

: פאראייביקן

שרה טילה, מקס ורבקה פוטרמאן, שרקה, חייקה וכל משפחותינו

אונדזערע טייערע עלטערן, ברידער, שוועסטער און פאמיליעס

ר׳ אריה ואסתר אדיל, ושרה גולדה אוסיפוביץ

ר׳ יוסף

ר׳ זוסיה

ר׳ אברהם

מרת זלטה

מרת שרה

מרת לאה ורי פסח, שניספו בשואה

מרת חנה

פאראייביקן זייערע טייערע נעמען רבקה ומקס פוטרמאן משה ומרי אוסיפוביץ חיים ורינה אסיף וכל משפחותיהם

אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער

ר׳ ישראל ומינדל אוסיפוביץ

מרת בשה ליבה

רי יוסף

רי זוסיה

ר׳ מרדכי

ר׳ אברהם זליג

ר׳ משה הרש

מרת דבורה

מרת חנה

פאראייביקן זפיערע נעמען הערי ופעניה אוסיפוביץ, והמשפחות

צום אייביקן אנדענקונג

אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער און פאמיליעס וועלכע זענען אומגעקומען אין דער שואה

ר׳ שלמה וחיה שרה

מקס

טויבה

אסתר

חנקה

יעקב

פרידה

אברהם

- · · · **-** - ·

מלכה

ריבה

סימה

דובה

פאראייביקן זייערע נעמען הערי און פעניע אוסיפוביץ ומשפחת הדסי

מיינע עלטערן

ר׳ ברוך מרדכי (המכונה מאטל) בר׳ צבי יהודא וחינקה פערניק ז"ל

מרת ביילה בת רי חיים ודוואשע ע"ה

שוועסטערלעך אסתר (באבעל), פריידל און חינקע ע"ה

אזוי לאנג ווי מיין הארץ וועט קלאפן און מיינע אויגן וועלן ניט טרוקן ווערן פון באוויינען אייער הייליקן אומקום, וועט אייער אנדענק שטענדיק זיין מיט מיר און מיין פאמיליע.

ישראל און עוועלין פערניק.

צום אייביקן אנדענק

מיינע ליבע און אומפארגעסענע עלטערן מיינע ליבע און פרומע גערשטיין ע"ה

מיין ברודער

ר׳ שלמה און פרוי און צוויי קינדער וועלכע וועלן לעבן אין מיין הארץ מיין גאנצן לעבן

מיין ליבע שוועסטער און שוואגער מרת באשע און ר׳ מארכוס גערשטיין ע"ה

מיין קוזינע מייטע מארגאליס.

. ערע זייער אנדענק

גאססע בערנהארדט ועמנואל גערשטיין

מיין מאן און אונדזער פאטער

ר׳ חנניהו ישראל בר׳ ישעיהו קרום ע"ה

; געשטארבן י"א איין תשט"ו

מיינע עלטערן

רי שמאי ברי אברהם דוב ע"ה און פעריל בת אברהם מאיר ע"ה

מיין ברודער

צבי דוב בר׳ שמאי ע"ה

שרה גאלדע קרום און קינדער שמאי און שיינע.

צום אייביקן אנדענק

אליהו און פעשע פוטערמאן ע"ה רחל קאסעל (פוטערמאן) ע"ה יוסף זיידעל ע"ה שלום קימעל ע"ה

מירקע זיידעל און אלע פריינט

אונדזערע ליבע און טייערע פאמיליע

וועלכע זענען אומגעקומען און נפטר געווארן

יצחק ורבקה זיידעל

יוסף וליבה זיידעל

יעקב זיידעל און פאמיליע

חיים זיידעל

חיים מאיר ומלכה פאזעס און צוויי קינדער.

מירקע זיידעל און לאה באקסער.

אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער

ר׳ הערשיל ומשה פוטרמאן

זייערע קינדער

רי חיים זלמן ופשה

ר׳ צדוק וביילה

רי פסח

ר׳ יעקב

ר׳ אליהו

ר׳ בנימין

מרת יכנה ורי מרדכי גרינברג

מרת שרה גיטל

פאראייביקן זייערע נעמען די טעכטער העניה וטילה און פאמיליעס

צום אייביקן אנדענק

מיינע אומגעקומענע ברידער, שוועסטער און פאמיליעס

ר׳ צדוק פוטרמאן

מרת ביילה פוטרמאן

ריברל ומרת חנה פוטרמאן וילד

רי יעקב פוטרמאן

מרת מאשה פוטרמאן

פאראייביקט הרשיל פוטרמאן

צום אנדענקונג

פון אונדזערע עלטערן

מרדכי און יאכנע גרינבערג

שוועסטערס

טילע און עטיע

ברודער

בעריל

זאלטע און יעקב יוסטמאן, פייגל און מארריס פוקסמא.ן

צום אנדענקונג

מיינע עלטערן ישעיהו און עלקע פאלעווסקי מיין מאן אוןן פעטער זעליג בירנבוים מיינע עלטערן און ברודער שמואל און צביה און דריי קינדער מיין ברודער יואל און פרוי דאבע מיין ברודער חיים לייב מיין ברודער חנה פאלעווסקי;

זייער הייליק אנדענקונג וועט זיין מיט אונדז אייביק.

משפחות בירנבוים, פאלינגסטאן.

צום אנדענקונג

אונדזער זיידע

משה אברהם-קעס

אייניקל אברהם קאסטרינסקי.

לזכריון עולם

הורינו

ר׳ מרדכי-פינה ורעיתו רחל-ביילה

הבנות חיה־לאה וצרנה.

לזכרון עולם

רי משה זליג ברי פייבל אולשנסקי ז"ל ורעיתו פייגל ברי זאוויל ז"ל רי ישראל ברי צבי פוטרמן ז"ל ורעיתו טובה ברי משה זליג. ז"ל

ת.נ.צ.ב.ה.

הבת שרה גיטל בר' ישראל פוטרמן

צום אייביקן אנדענק

מיינע ליבע עלטערן

מרדכי לייזער און פרומע קוזמאק ע"ה

מיינע טייערע ברידער

אהרן עקיבא, מענדש און זאוויל

מיינע ליבע שוועסטער

דושקע שערר ע"ה און חיה ליבע קוזמאק ע"ה

שיינה טויבה און ישראל וואל

צום אייביקן אנדענק

אונדזערע עלטערן

אהרן און חנה קוזמאק ע"ה

פון טאכטער אין ווייטיק לאה און עדווארד לערנער.

צום אייביקן אנדענק

אונדזערע עלטערן

בנימין און בריינע וואלאוועלסקי ע"ה

און אונדזער שוועסטער

פעשקע ע"ה

פון ליפשע און חיה ליבע

מיין ליבן מאן

איציל גארפינקל ז"ל

און אונדזער טייערן זון

מארי

זייער אנדענקונג זאל זיין הייליק

אין אונדזער זכרון בוך.

אידל גארפינקל.

איך דריק אויס מיין גרויסן טרויער

אויפן טויט פון מיין ליבן מאן

איסר נאוויק עייה

וועלכער האט פלוצלונג פארלאזן

די לעבעדיקע וועלט

ז' אדר תשכ"ו

זיינע גוטע און איידעלע מעשים וועלן

קיינמאל ניט פארגעסן ווערן

פעשע נאוויק.

צום אנרענקונג

מיינע עלטערן

אברהם יודע און צייטל מארגאליס ע"ה

מיינע מומע

אסתר מארגאליס ע"ה

שלום און סיידע מארגאליס

צום אנדענקונג

אונדזערע מענער

יוסף רושעווסקי און יצחק גאלוב

ביילע רושעווסקי און אסתר גאלוב

אין הייליקןאנדענק

מיין פאטער

נתן מאיר פעלדמאן ע"ה

Nathan Fieldman

עמנואל ב. זארין.

לזכרון ולהנצחת עולם

הורינו ישראל ופרידה רחל לוין

אחותנו צפורה לוין

דודתנו שרה איטה ליפשיץ

יהי זכרם ברוך!

הבנים והבנות: מרים פייגל וישראל ליפשיץ, קנדה; מרדכי לוין, יוסף לוין, חנה לוין (קולט)

צום אייביקן אנדענקונג

מוטער אידא פלאם, ברודער אהרון פוטערמאן, ברודער מאריס פלאם, שוועגעגרין גאסי פלאם, פלימיאניק לואיס פלאם,

סאל און פרוי פלאם און פאמיליע

צום אנדענקונג

מיינעעלטערן יעקב און פעסיל נאדעל ז"ל
מיין ברודעראליהוֹ און זיין פאמיליע
מיין שוועסטער ביילה גאלדע און פאמיליע
מיין ברודער הרב משה נאדעל און פאמיליע
מיין שוועסטער נעכע
מיין ברודער פייבל, געפאלן אין דער ערשטער וועלט מלחמה.
מיר וועלן אייך קיינמאל ניט פארגעסן!

אסתר דינה עפעלסטהן און פאמיליע.

צום אייביקן אנדענקונג

מיין באליבטע אומגעקומענע משפחה

יעקב און פעסל נאדעד אליהו נאדעל און פאמיליע ביילה גאלדע און פאמיליע הרב משה נאדעל און פאמיליע נעכע נאדעל

הדסה און יעקב קארבין

פייגל הערשנהארן ע"ה ליפשע און טאכטער לאה הערשנהדן ליפשע און טהכטער לאה הערשנהארן שלמה און זון הערשנהארן ע"ה דוד און רחל קאפלאן דון קינד דוד און רחל קאפלאן און קינד דוד און גיטל ווארשאווסקי.

משה הערשנהארן.

לזכר

אבינו ר׳ יוסף חיים בר׳ אהרן קיפל ז"ל אחינו אפרים, אהרן, ודוד ז"ל שניספו בשואה

: מנציחים

הבנות. אהודה רונת, ורחל ציטרון, ומשפחותיהם.

つつ१カ

בעלי ואבינו רי אליעזר ברי דוד רונת (מלניצקי) ז"ל שנפטר ביום ט"ו טבת תשל"ב

: מנציחים

רעיתו אחודה, בנו דוד ומשפחתו

לזכרון עולם

בעלי אבינו וסבנו היקר ר׳ בנימין צבי אלתר בר׳ אשר סלונימסקי ז"ל בני ואחינו שנפל במלחמת השחרור יהודה בר׳ בנימין צבי אלתר ז"ל

: המנציחים

הרעיה והאם ליבה. הבן אשר ומשפחתו. הבנות יפה. צפורה. אסתר. ומשפחתיהן

לזכרון עולם

בעלי, אבינו וסבנו הלא־נשכח ר׳ נפתלי בר׳ מרדכי ז״ל בני ואחינו שנפל במשמר המולדת נחום בר׳ נפתלי ז״ל נכדי ובננו שנפטר בנעוריו נפתלי ז״ל בן אשר ואסתר רון

: המנציחים

הרעיה. האמא. והסבתא שרה וולינעץ. הבת והחתן, וההורים אסתר ואשר רון ומשפחתם הבנים האחים והדודים, גדליהו ועדנה, זליג וברוריה צבי וסופיה ומשפחותיהם

לזכרון עולם

אבינו וסבנו ר' יעקב יוסף בר' יצחק שווארץ ז"ל אמנו וסבתנו מלכה ינטה בר' בריש דוב ז"ל אבינו ואחינו שמואל בר' יעקב יוסף ז"ל אחינו ואבינו משה דוב בר' יעקב יוסף ז"ל

: המנציחים

הבנים. הכלות. ונכדיהם, וכל משפחותיהם. יצחק, ירחמיאל, אברהם שווארץ ד"ר יעקב שחור ומשפחתו. יוסף; ורדה, עוזי, גדעון עמי ואסתר.

לזכרון עולם

אבינו היקר באדם, רי אליעזר ברי אהרן פאליאק שנפשטר בשיבה טובה ובמעשים טובים בירושלים, ביום ח' אדר תרצ"ח אמנו היקרה והעדינה, מרת חינקה ברי משה שמואל שנלקחה מאתנו בדמי ימיה בצעירותה, ביום כ"ח חשון תרפ"ה הדודה והדוד היקרים, מרת העניה ורי שלמה גרינברג הורינו, אחיותינו ואחינו, בעלינו, גיסנו וחתנינו וכל משפחתנו

מרת בלומה ורי יעקב וורשע ובנם אהרלע ונכדם ויקטאר רי אהרן ומרים פאליאק והילדים רבקה, רחל, ואשר ומשפחתם שנספו בשואה

מרת חשה ויעקב גולדברג והבנות חינקה! העניה, בלומה, צביה שרת חשה ויעקב בולדברג והבנות חינקה!

רי דוד ברי קופל וויינשטיין שנפטר בירושלים ח' כסלו תש"ך רי מאיר ברי ישראל משה מלניצקי, שנפטר ביום כ"ח סיון תרכ"ז רי מאיר ברי ישראל משה שלניצקי, שנפטר ביום ו' תמוז תש"ל רי אוריאל ברי מרדכי טל, שנלקח בחייו הזוהרים ביום ו' תמוז תש"ל

: המנציחים

רייזל וויינשטיין, רייצה ושמעון נימרובסקי והמשפחה, משה ושרה פולק והמשפחה, משה, איצל, מאטל, פעשקע וורשה והמשפחות, נינה, נאוה ויורם טל, וכל המשפחות, הנכדים והנינים.

לזכרון עולם

מלמדי, מורי וחברי היקרים בלימודים בנעורי

רבי וראש הישיבה רי בנימין שבילביץ, שהעשיר בנו תלמוד וש״ס רי אברהם זליג, שבחומרה רבה הרביץ בנו תורה ומלקות רי אברהם זליג, שבחומרה רבה הרביץ בנו תורה בנו תנ״ך וש״ס רי יעקב חיים ברקוביץ, העניו והטוב שהשריש בנו תנ״ך וש״ס רי אברהם יצחק, שהספיק ללמד אותנו כל החמישה חומשי תורה רי לייבוש, שבעדינות רבה לימד אותנו כתוב וקרוא

רי אלתר ועוזרו רי בנימינקה, הרבי הראשון לאלף־בית וברכות

וכל חברי היקרים שעברתי אתם מחדר לחדר בלימודים ובמשחק ישראל מנדל ברי יעקב חיים קאטליאר, משה ברי פאלק צרניוק שמעון ברי הרב רי משה ברמן!! ישראל ברי יצחק וולבלסקי, שמעון ברי חיים מאיר גארפינקל, שלמה ברי אשר וולינעץ, שמעון ברי יצחק הערש גערשטיין, זיידל ברי רפאל האופה גדליה ברי מרדכי גולדברג, משה ברי יצחק זונשיין; לייזר ברי ישיעה אהרן אוזרניצקי, ברוך ברי ברצה ווייצל. תנצבה.

: מנציחם

משה שמואל פאליאק והמשפחה

לזכר

אבי הלל ואמי שרה,

אחיותי רבקה, מוסיה ובעלה טעוול שנקר ובתם לוסיה

שניספו בשואה.

つつきりし

אחותי בלה ליברפרוינד

ורעיתי **רחל**

שנפטרו לפני זמנן בתל־אביב.

איסר קלצקי

מיט יראת הכבוד פארצייכענען מיר אין אנדענק פון אונדזערע פארשטארבענע מיטגלידער לזכרון נצח אין דעם מאנומענטאלן ספר, פאר די וואס האבן אוועקגעגעבן יארן פון מי, צייט און געלט ממשיך זיין דעם גייסט און מידות טובות, וועלכע זיי האבן איינגעזאפט אין דעם קליינעם ארעמען אבער גייסטרייכן שטעטל אנטאפאליע.

אחוה איז געווען דער ווינקלשטיין וואס האט פארמירט די הילפס ארבעט פארן שטעטל און לאנדסלייט אין שיקאגע גופא.

אין משך פון יארן האט דער פאריין אנטייל גענומען אין אלע פאלקס־נויטן סיי לאקאלע און סיי נאציאנאלע און אריינגעשריבן א בכבודיקן קאפיטאל צו כבוד פון אנטאפאליע.

ערע זייער אנדענק!

אנטאפאליער הילפס־פאריין, שיקאגא, אילל.

וויליאם ראלניק -- פרעזידענט

עטעל וואלינעץ — וויים פרעזידענטן

סילוויא פינטשוק

מארריס שולרוף — פינאנץ סעקרעטאר דיאנא פאסטאל — פראטאקאל סעקרעטארין

We dedicate this page to dear departed members, To be inscribed in this monumental Memorial Book, For dedicating years of devotion, time and money To continue the spirit of benevolence, which They inherited from their parents in the little Poor bnt inspiring shtetl of Antipolie.

Brorherhood was the cornerstone of aid activities
For the shtetl and the society's membrs in Chicago.
During many years the Society has contributed to
All the public needs, local as well as national,
And it has written an honorable chapter as becoming
To the descendants of the devastated home town of Antipolie.

Their memory will linger in our hearts forever!

Chicago, Illinois, Antipolier Aid Society

William Rolnick — President

Ethel Wolinetz)
Silvia Pinchuk)

Morris Shulruff Diana Postol Vice Presidents

— Financial Secretary

 Corresponding and Recording secretary

מיר לאנדסלייט פון אנטיפאליע אין די פאראייניגטע שטאטן און ישראל שטייען אין טיפן טרויער נאך אלע אונדזערע אומגעקומענע אנטיפאליער עלטערן ברידער שוועסטער און פאמיליעם.

וועלכע זענען אויף א שוידערלעכן מערדערלעכן אופן אומגעבראכט געווארן אין אנטיפאליע און גענענט.

פאראייביקן

אנטיפאליער קאמיטעטן פון די פאראייניגטע שטאטן און
ישראל, — ניר־יארק — טשיקאגא — פלארידע —

לאס־אנג׳עלעס — פילאדעלפיע.

הרב ר' משה זליג בר' פייבל ואשתו הרבנית מרת פייגל

יוסף וליבע זיידעל

יוסף (דער קאדניער) ובריינה רוזנבלום

ר' מיכאל נאוויק ואשתו

ילדי משפחת נאוויק

אברהם הירש טרויקע

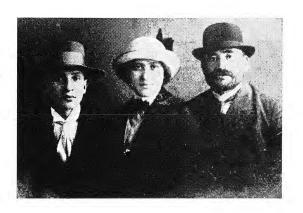
ר' אלטער מענדל'ס הטוחן מלמד, משולח, אחיו של ר' מרדכי לי

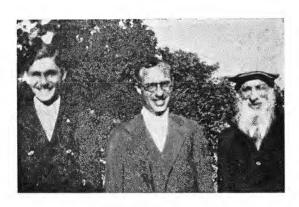
שאשע גאלדע וואלאוועלסקי

חיים מאיר ומלכה פאזשעס

הרב דב־בער סטאבסקי ז'עניה סטאבסקי ואברמציק פלדשטיין

משה, עמניאל והענאך פאפע

זיידל פאפע ואשתו

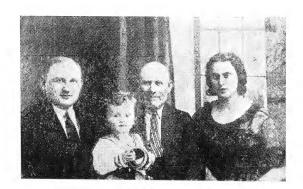
לייבקע פאוניאק

הערשל־לייב פאזניאק בנו שָל ר׳ בערַל

ר׳ בערל פאזניאק

שרה'קה רודצקי־צרטוק, מפעילות בית ה'תומים, עם משפחתה

הניה וול נץ מפעילות בית היתומים עם משפחתה

רבקה בורשטיין, אמה ובנה הד"ר לעתיד

משפחת טורניאנסקי

משפחת הערשענהארן מימין לשמאל יושבים: פיגל, ליפשה, לאה עטיה, משה, שלמה. עומדים: דוד ורחל קפלן, דוד וגיטל ווארשאווסקי

ר׳ אפרים רובינשטיין עם משפחתו

משפחת צרניוק. עומדים מימין לשמאל: יהודית, ירמיה, פעשע יושב ם מימין לשמאל: פנחס, אריה, ראדיע, שפרה

At a banquet of Israel Development Bonds

50 th Anniversary of Antepoler Organization in Chicago

Rabin I. Wałkin m. ANTOPOL POW KODYYń.

יצחק אלחנן מנגאין רי אהרן מלומיא 1 א ל קין אם ד דאנמופול

المحددة مناه مديد المستورة

مدر دورد رق عاد المورد و مدور و مرد و المرد و المرد و المرد و المرد و المرد و المرد و و المرد و و المرد و و المرد و ا

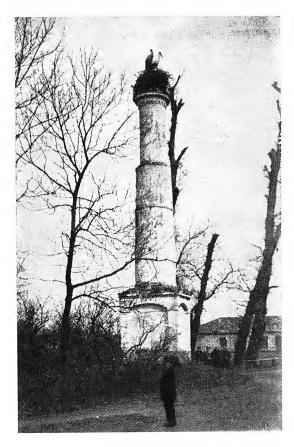
A letter from the last Rabbi in Antopol, the late Rabbi Walkin to Mr. L. Wolowelsky in the U.S.

At a banguet

At the Cemetery

A Landmark in Antopol

Rabin I. Wałkin m. ANTOPOL יצחק אלחגן משפי היאהרן פייטים וואלקין אבריק אנטופול.

pow. Kobryń.

ولا مع : منه لا عومان به معمد مراده درج الا الله الله و الم و الماد و الله المعلم الماد عمده الماد عمده الماد و الماد المعمد ال

عبد وه رود المرود و المرود و المرود و المرود على المولا الموارد الله مد وه و المود و

"Tnoyeem" (Engagement Contract) performed

by the late Rabbi Walkin

tomb stones in the old cemetery

M. Polak

THE GMILUS HASSODIM FUND

The Gmilus Hassodim Fund was established to help the Antopol refugees who survived from the holocaust in Europe, as well as local landsleit.

The major part was taken by our devoted brethren in America, and we in Israel undertook to promote the commemoration of our Antopol tradition.

A special project has been inaugurated in the form of a IL 50,000 fund, from the interest of which scholarships will be granted annually to needy talented high schools children.

A great synagogue in the center of Tel-Aviv was constructed in memory of the martyrs of Antopol. Funds were raised mainly in the U.S.A. to help us build this community center in which we

dedicated a special room, on whose walls are inscribed the names of our dear ones.

Another project of commemoration is a tombstone in the Yad Vashem center in Jerusalem, where the tombstone or Antopol stands among others of the 6 million Jews murdered in Europe. A complete list of all our Antopol dear ones is placed there.

We also placed a memorial plaque on Mount Zion in Jerusalem.

In Beer-Sheva, capital of the Negev, and in Hazor, in upper Galilee, we established, with funds from our brethren in America, vocational schools and large houses for new immigrants, all in memory of our dear martyrs who lost their lives in Antopol.

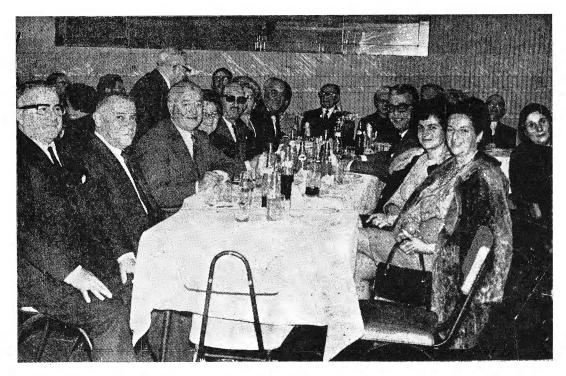
Teachers and pupils of German public school during World War I

Signatures of members at the meeting of Landsleit in Argentina

Committee of Antopoler Organization in Buenos Aires, on the occasion of a visit of Prof. Czerniak and family

A reception at the meeting

E. M. TORNIANSKY

FROM ANTOPOL TO ARGENTINA

Jewish emigration from Antopol to Argentina began in 1902, upon the arrival of the Gedalia Gerstein family. They settled in Mosesville on an agricultural project, and later they moved to the south, where part of the family still lives on agriculture. But most newcomers settled in Buenos Aires. In spite of hardship in the beginning, they finally found their place in the new country.

In 1924 the increased number of Antopoler encouraged the foundation of an association to keep ties with the old country and to keep in touch in the new one. Newcomers were given

hospitality and aid and usually were helped in finding work in the new environment.

In addition to sending aid to Antopol, also a local loan association was founded, whose first president was the Shohet Reb Kalman Mazkewitz, son in law of the late Reb Feivl Shagan. A home for the Aged was built as well as a Jewish center. Many other institutions and fund raising campaigns pave the history of the Jewish community.

All over the country there are landsleit from our little birth town, and in every place they represent Antopol tradition with pride and honor.

A passport of one of the first emigrants from Russia to Argentina

On or about September 20, 1906, a group of young men under the leadership of the late Brother David Bayuk, met at the apartment of our late Brother Nathan Weissman at 23 Orchard Street in New York City and decided to organize the Antepoler Y.M.B.A.

A charter was applied for at the Department of State in Albany, N. Y., which was granted and officially recorded as at October 6, 1906.

The signers of the Charter were Max London No. 1, David Bayuk, Max London No. 2, Philip Goldman, Sam Feinberg, Aaron Cohen, Sam Hoffman and Israel Hellman.

The first meeting of the Antepoler Y.M.B.A. was held on October 4th, 1906 at 412 Grand Street in New York City. In addition to the charter members, the following were present: Louis Goldman, Joe Eisenberg, Joe Greenberg, Nathan Weissman, Max Cohen, Sam Cohen, Isidore Lipofsky, Louis Gerstein, Abe Kolodner and a number of others whose names we do not remember.

A Committee was appointed to work out rules and regulations and to interpret the meaning of Benevolence as to be applied to our membership in a practical way. Those named to the Committee were Max London No. 1, David Bayuk, Louis Goldman, Sam Feinberg and Philip Goldman.

The next meeting was called for November 10, 1906, at 96 Clinton Street, New York City. The Committee brought in its report which was adopted after some discussion and modification as follows:

- 1. Dues shall be \$150 per quarter.
- 2. The financial and recording secretaries shall serve without pay.
- A limited amount of six dollars per week was to be paid to members in case of sickness and also as a Shivah benefit.
- 4. Aid and assistance was to be provided to members in distress.
- 5. No benefit of any kind could be paid to members if the Treasury held \$ 500 or less.

- Free medical services were to be provided to members, their wives and their minor children.
- 7. As soon as financially possible, the organization would provide for in case of death, for a free cemetery plot, and the payment of funeral expenses and death benefits.
  - 8. All officers were to be elected for a term of six months.

The following officers were elected: Max London No. 1, Chairman; Philip Goldman, Vice-Chairman; Sam Feinberg, Treasurer; Aaron Cohen, Financial Secretary; Louis Goldman, Recording Secretary; David Bayuk, Joe Eisenberg and Joseph Greenberg, Trustees; and Abe Kolodner, Inner Guard. Thereafter, progress was steady and within three years, the membership exceeded 200.

The list of the brethren who have served as President and who have guided us ably and successfully, in the order in which they served are as follows: Max London No. 1, Sam Feinberg, Louis Goldman, Nathan I. Corbin, Philip Goldman, Joseph Greenberg, Abe Kolodner, David Bayuk, David Bayarsky, Hyman Goldberg, Hyman Resnick, Israel Rabinowitz, Julius Cuttler, Oscar Palefsky, Max Katz, Julius Garber, Joseph Rosen and Hyman Sterman.

Our present officers and leaders give their time and effort to the service of our organization and its members and serve with loyalty, honor and distinction.

In reviewing our accomplishments for the past 64 years, we find that the objectives which we set out to achieve were carried out both in letter and in spirit and our membership was always served honestly and well. No small part of this achievement is due to our Leaders, both past and present, who with dedication contributed their ability and resourcefulness to make our organization a significant force in the Jewish Community.

man, Reisl Sapir, Miriam Feldman, Bracha Farer, Gussy Bernhardt, Sara Reisl Birnbaum, Miriam Palewski, Henia Sadowski, Babil Blecher, Hanke Potolski, Sheinke Aronowski and Goldie Aronov.

We had our first celebration in my house. We were happy and sure that our organization will survive and expand. A short time later we invited our beloved Rabbi Abraham Kotler for a benediction. We rented a large hall and invited all our landsleit to the meeting. I was elected president and we all made it our goal to help our needy people.

Although we were spread out in New-York and vicinity, we continued to maintain our ties. When something had to be done for Antopol, we always managed to continue the nice tradition of helping the needy. I must mention again Rabbi Kotler and his dear wife, who were always ready to answer our call. Although we enjoyed our meetings socially, we made it our goal to help the needly Antepoler. All the money raised in benefit shows, Purim and Hanuka campaigns,

and other projects, was dedicated for aid. Every celebration, or G-d forbid, mourning, was an occasion for collecting donations bo te sent to the late Rabbi Wolkin in Antopol, and he used to distribute the money among the town institutions.

Our greatest grief came when we heard that Antopol was no more, after that the Nazi murderers had put to death all our dear ones.

During all the time we contributed also to HIAS, JOINT, NATIONAL FUND, UJA, as well as individuals. We also purchased a bed in the Jewish Chronic Disease Hospital of Brooklyn.

A major project undertaken by us was the adoption of a girl survivor from a concentration camp. We sent every year \$ 360 as well as packages until she grew up. We contributed also to Maos Hittin and local charities like the Red Cross.

Finally, when the Antepoler landsleit undertook to publish this Yizkor Book, we were among the first to give a hand in this holy work.

Leon Wolowelsky

A SHORT HISTORY OF THE ANTEPOLER Y.M.B.A.

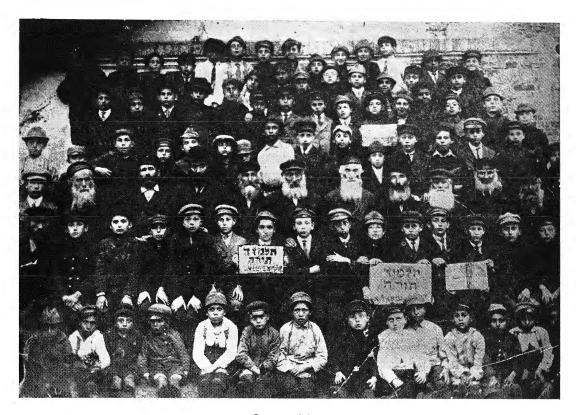
At the end of the 19th Century and at the beginning of the 20th Century, large numbers of our Jewish people emigrated to the United States of America. Most of them settled on the lower East Side of Manhattan, where some of our people who preceded them had previously settled. They all came from Eastern Europe and great numbers from Czarist Russia, from where they had departed because of persecution and the threat of the Pogrom. Most of them were young and inspired with the ideal of liberty and freedom, which they soon found flourished in their new homeland.

Coming from different cities, towns and villages from the old homeland, they were not satisfied to live in an unorganized community as individuals; they felt a certain strangeness, a loneliness, a longing for the past association and comradeship which they had in common in the

old hometown where they were born and grew to manhood. They had an urge to reconstruct the past and to surround themselves in an environment of their own.

To overcome these shortcomings, they felt that they must combine themselves with other landsleit in groups. The synagogue was the first of the institutions thus formed, where landsleit congregated for religious services.

The younger element soon found that the Synagoue had to be supplemented by other group institutions. Living in an era where the individual was subjected to various kinds of economic pressures and uncertainties and feeling insecure on many fronts, they were looking for some sort of mutual protection. To a considerable degree our association provided its members with the sense of security which they were seeking.

Supported Institutions
Above: Talmud Tora. Below: Orphans' Home

ברידער און שוועסמער, לאנדסליים פון דער שמשדם אנמיפשלע און אומנעגענד!

מיר קומען אייך דערמאנען אועלכעס וואס איהר דארפס אליין נעדענקען: די נרוימע שרימעיים, עלענד, שרעק און נוים וואס השם אונז, אהער נעקומענע, נשך אמעריקא נעצוואונגען צי פשהרען. א דאנק אונעור נר שין אנד – קיינע הדאם אונער ער קיין אומערדריקונגען זיינען דש. אין דער אלמער היים אבער אין כעפע אין מען שרעק פאר פאנראמען און נשר קיין אומערדריקונגען זיינען דש. אין דער אלמער היים אבער איז כמעם אלעס ווי מסקל די שרעקליכע וועלמיסלחמה השם פינעפער און נרעסער די וואונדען און דעם דלות געמאמים ראינירם. די שרימע און קראנקע פאסיליעם מים די פער'יהעמ'מע קינדער פון אונער שפשרם בעמען אונו ווידער אבימעלע הילמען און קראנקע פאסיליעם מים די פער'יהעמ'מע קינדער פון אונער שפשרם בעמען אונו ווידער אבימעלע הילמען און פאר-דער נית יתומים, די תלמדר תורה, דער ביקור חולים, די ארידשע שולע און דער נמילהיחסדים זיינען ועתר שרעם און שגעלשוען! אלע און אלעם דארם קוקען אוינם אונו דש געשר א נובאלרינע. מסטענמאלע שפיצע! – וועלען מיד קיני ענימ'הער און שאפע אוינען בעמען זיי פון אונו באלרינע. מסטענמאלע שפיצע! – וועלעדע קיני קעפו זייך ענמואנען? זשלען די קליינען פון די דען נלייכנילמינ וויסען און שוויינען? זשלען די קליינע, שרימע און די נאנצע שענע אידישע לימעראפור און אירעם, אונדער און די נאנצע שענע אידישע לימעראפור און אירעם, אונדער בימערען הור און די נאנצע שענע אידישע לימעראפור און איהרע פרשריצעם, אונזער גייסטינע פווער מים וועלכע פיר שפאלצירען – זשלען צונקסאכם ווערען? "

שלוש, ברידער און שוועסמער, נשך אן שבנעהאלמענעם מיסינג פון די בעסמע און פעחינסמע פיחדער פון אונזערע לאנדמרליים דש אין נריימער ניו יארק, איז ביי אונז באשלשטען נעוושרען צו שרגאניוירען זיך און רופען א מאנס-מימינג, זונמאג, דעם 26סען פעברואר, 1928, 6 אוהר אבענד, אין דער אנמיפשלער שוהל, 216

קומם אין מאססען — אלם און יונג, רייך און ארעם — מענער, פרויען און קינדער! לשמיר נעכען א פראצענם פון אונזערע פלעזשור עקספענסעס! — וואמשם די אידישע ציימונגען פאר מעחר איינצעל־...

היישען.

Mrs. LIFSHE SEIDBERG
and Mrs. MIRKE SEIDEL (PUTTERMAN)

ANTEPOLER LADIES AUXILIARY OF HARLEM

Many Antepoler immigrants settled in Harlem around 1910. They felt lonely and decided to organize an association which would give them a social meeting place, and would also secure their unity in Paradise by acquiring and maintaining their own cemetery.

Several ladies of the association assembled together to form a branch, which they named "Ladies Auxiliary of Harlem", to dedicate themselves for benevolent activities. In my house we gathered: Mirke Palewski, Tamar Wolinetz, Bessie Gerstein, Yente Haya Lifshitz, Fanny Green-

CHAPTER IV LANDSLEIT ORGANIZATIONS

Ruth Rosenblatt

ANTEPOLER AID ASSOCIATIONS IN THE U.S.A.

In the winter of 1921 the Relief Committee of the landsleit in New-York sent a delegate to Antopol, to inquire about the fate of the Jewish population after World War I. When Morris Lifshitz came he had money for the local Jews from their direct relatives in the U.S., as well as 500 dollars from the Antepoler Young Men who donated the money for buying a house for an Orphans' Home to house and help the orphans of World War I. Joel Bendet was among the founders of the Home, whose first officers were elected: Hersh Nitzberg - president; Abraham Feldstein - vice-president; David Warszawski and Aaron Shagan, Mrs. Nahum Wolinetz members. The supervisor of the Home was Frumtse Lifshitz, the daughter of Udel Lifshitz.

The Antepoler Y.M.B.A. sent yearly contributions towards the orphans' home, and after my father came to the U.S.A., he initiated help also for other institutions in Antopol, namely: Talmud-Torah, Hebrew Tarbut School, Gmilus Hasodim, and the Matzo Fund (Maos Hitim).

Later a committee was organized incorporating all societies of Antepoler, namely THE ANTE-POLER FEDERATION OF AMERICA, with David Bayuk as president, Hyman Goldberg and Leon Wolowelsky as secretaries, and we started to send help to the above institutions. The same committee helped also in building the public Mikve in Antopol, as well as other necessities of the Jewish community.

With the establishment of the State of Israel, a committee of the United Jewish Appeal was organized with Leon Wolowelsky as chairman, Joseph Rosen as co-chairman, to collect money for Israel, and two years later, when the first Bonds issue was proclaimed, we the Antepoler made a big drive to sell Israel Bonds. The President now is brother Hyman Sterman.

CHAPTER FOUR LANDSLEIT ORGANIZATIONS

The Rebitsin Mrs. Walkin (daughter of former Rabbi Wolfsohn) with friends in Tarbut School

Mrs. Teibe Shagan and her class

were stunned, as if asking — what is happening here?"

Warsaw's stories give the reader an opportunity to meet the people of Antopol. Here is Meier'l the builder, "a phlegmatic man, a great believer, a hospitable man in secret". In this story Warsaw describes the great respect of Antopol Jews to scholars, a respect without outside manifestations, but with inner respect to the Torah itself, and to the scholar who studies it.

The language in Warsaw's stories is idiomatic. The descriptions are extremely plastic. In the rather great story "Fire and Blood" Warsaw achieved a high literary standard. He penetrated into the deep beings of the types, whom he describes, their soul psychology, and their situation. He brings forth the early period of the Russian revolution, when the Jews still looked up to it, hoping to benefit from it in their dire existence.

Here is the description of the town revolutionary. the future commisar, a man with a sensitive soul, who detests dogmatism and terror, although he himself got involved to perform brutal deeds by order to the authorities, under the disguise of the proletarian dictatorship.

A. Warsaw draws his inspiration from the love of his birth town, from his Antopol. He is proud of her, and rightly so:

"We, the small children of Israel, listened attentively to the stories of our elders about the greatness of our town, and they told about her with pride and enthusiasm. After all in its cemetery were the "tents" of great Rabbis like Reb Moshe-Zvi and Reb Pinchas Michael, may they pray for us. And the Cold Shul whose fame is known all over. And where is the list of rabbis who graduated from the ancient Yeshiva? All this gave us a feeling of joy and self pride",

ABRAHAM H. LIEFF

Abraham H. Lieff is known as one of the builders of Ottawa's Jewish community.

He studied law at the University of Toronto and began practice in 1926. He was a Carleton County magistrate from 1937 to 1945 and served on the Collegiate Institute Board, the board of directors of St. Vincent's Hospital, and service clubs.

Mr. Lieff was the first Jewish lawyer to be elevated to the bench of the Ontario Supreme Court, and Mrs. Lieff, the former Sadie Lazarovitz, received her law degree in Nova Scotia, where she was a member of the bar even after moving with her husband to a new residence.

Both were associated all their life with religious; fraternal, social and educational organizations.

At a testimonial dinner in honor of Mr. Lieff upon his retirement as President of Agudath Israel Congregation, creation of the A. H. Lieff Cultural Foundation was announced to express his interest in the promotion of the tradition and culture of the Jewish community.

A. Baraban

ABRAHAM WARSAW

A. WARSAW

Out of the many Jewish little towns, which had been destroyed in Europe, only a small number was lucky to be commemorated in Yizkor books. Antopol was one of the lucky ones, because many years before the holocaust there were enough young people who left town and emigrated to other countries, where they settled, developed and survived to tell the story of their martyred home-town and community.

One of the outstanding figures among the one time emigrants, who settled in the U.S.A. is Abraham Warsaw of Miami Beach, author of the great book "Years of Fire and Blood".

In his introduction to the book we learn that his talent in writing developed during twenty years, in writing short stories about his home town, when — in his modesty — he did not dare to dream about publishing them in a book. Howeven in the course of time some of the top Yiddish writers in America discovered the treasure. Leading writers like Dr. Mokdoni, Abraham Reisin, and A. Kravetz urged Warsaw, aided by Antopoler landsleit to publish his great collection, knowing that by doing so they are erecting a literary monument to the holy martyrs of Antopol.

And in fact, upon reading the book we discover two different discoveries: The prose writer,

the refined author, and the town with its population — Jews and non-Jews; everyday and holiday; simple Jews and scholars; workers and merchants; high ranking rabbis and simple scholars; Zionists and socialists, communists and revelutionists. In short — a dynamic Antopol, living and active, before it was destroyed by the Nazis.

The talent of Abraham Warsaw belongs to the sort of authors who saw their birth town with warmth and always cherished their memory with only good memories. They described them lyrically, hence the sad undertone, although the happenings themselves oftentimes were rather tragic. This is understood also from the name of the book "Years of Fire and Blood". As an example take Warsaw's description of 1920 in Antopol, during the war between Poland and the Bolsheviks:

"Day and night were heard the enemy's artillery giving out fearsome sounds and painting the skies red and blue. Clouds, painted green-white, were moving and disappearing in the sky. The forest, with its golden-yellow leaves shining in the autumn sun, resounds its echo to the bursting shells which stir the world. On the ground, drenched with blood, you can see people crawling in green clothes the color of grass. Through hidden trails people walk silently to keep away from the enemy and its airplanes which throw fire and human limbs. Hundreds of human beings in green are swallowed in the forest in which every mimute the steel, fire and lead put out the lives of scores of people".

The Jews of Antopol do not, want either one of the fighting enemies: The Poles hate the Jews, kill and loot them, and the Bolsheviks hate Jewish life in general, Still better they than the Poles. One live Jew is better than dead by the Poles. But on the first day of Bolshevik rule, on the eve of Yom Kippur, the Jews feel that the newcomers hate also Jewish religion:

"In the market, on an elevated stand, the new speakers attacked God, tradition, old culture, etc. The voices penetrated the open windows and doors of the prayer houses, and the praying Jews munities". This book was written in a scientific approach and contains a treasure of footnotes and cross-references. Ben Ezra writes also for children, short stories adapted to the young.

Ben Ezra loves the Hebrew book. He loves books, and his private collection contains many thousands of books. He is also a famous bibliographer. He published bibliographies of Professor Zvi Sharfstein, Dr. Shlomo Rubin and others. He also published a bibliography of "Shvilei Hahinuh" and edited the "Ketavim Ivriim" of Dr. Morris Robinson.

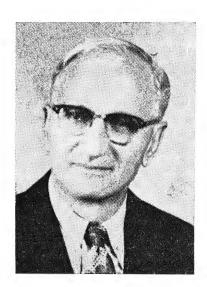
Ben Ezra is a Hebrew Zealot. His friends and acquaintances know that he speaks only Hebrew. He educated his children in Hebrew and his

family was among the first in America where children spoke Hebrew. Ben Ezra was fortunate to give his son and daughter a national-religious education at the Yeshiva of Flatbush. After graduation his son went to the teachers seminary affiliated to the Rabbinical Seminary of Rabbi Schechter, and now he is a Chemical Engineer and an active public figure in Binghampton, N.Y. while his talented daughter, after graduating from the Herzlia teachers seminary in N.Y. with honors, married Rabbi Prof. Haim Daneburg from Montreal.

About two years ago Ben Ezra retired and after preliminary arrangements came to settle in Israel.

A. Baraban

PINTCHE BERMAN

Pintche Berman

There is poetry which, even if its reader is in a high state of reception, he can not always grasp the meaning of the poet's thoughts as expressed in his writings. Some people think that simplicity in poetry is just unacceptable. Some critics even do not pay attention to simple poetry. However, writing poetry in straight language is in many instances a very difficult undertaking. David Frishman, in his "Bamidbar", tried to reach a classic-meteorish-simple Bible style, but it was detached from the Bible itself. Miguel Cervantes reached classic simplicity, and we were always looking for a poet in Yiddish to do the same.

I was meditating on these thoughts when I was reading the book "Offene Fentzter" by Pintche Berman. His poetry is simple and hearty, tributes which get the poet nearer to prose as a form. Another tribute to Berman's poetry — his marvelling at the world, at life in general. I believe that he must have tried on various occasions to delve into the mystery of life, withdrawing in time to prevent him from turning into pessimism. Because essentially, Berman is a positive enthusiast, and he loves life as well as the essence of living — existence.

In many of his works Berman brings out the sorrow and grief over the destruction of Jewish life in Eastern Europe, and only with his positive enthusiasm, mentioned above, he manages to treat the wounds in his heart over the unfortunate fate of his birth town.

P. Berman

Dr. HERSCHEL BURSTON

Dr. Herschel Burston came to America as a young boy with his parents. He is a grandson of Yudl der Shreiber, one of the first scribes and teachers in Antopol.

As new immigrants they had a very difficult beginning, but the young man was encouraged to study. He went to high school, college and university and graduated with honors form the School of Medicine.

He specialized in plastic surgery and is today one of the best in the field. Among his patients are famous artists and actors. However his success did not change his good popular nature and friendly personality. Dr. Burston has a wonderful wife and two lovely children, a boy and a girl. He gave them Jewish education in a Jewish school as well as personal Jewish knowledge. He himself speaks, writes and reads Jewish fluently, and subscribes to Jewish papers and journals. He takes part in and contributes to Jewish projects in America and in Israel. Antopol is very dear to him, and he always remembers the fate of the Jewish community.

Among the important persons who originated from Antopol, Dr. Burston rightly occupies a prominent place.

E. Leidiger

AKIVA BEN EZRA

In 1914 a young man of 17 came to the U.S.A. For several years he sought his way, and worked in many odd jobs, until in 1917 he found what he was looking for — Jewish education. He taught in several schools and acquired experience in teaching Hebrew and religious subjects. He was liked by his students and became a successful teacher and educator.

While still teaching young children he began his research in education and published several articles on the subject. Faithful to Jewish tradition, he was teaching his students Jewish customs and way of life, and thus published text books on these subjects. He also set rules for teaching the prayer book within the curriculum of Jewish studies.

During the 30 years of teaching at the Yeshiva "Ohel Moshe" in Brooklyn, he was also fruitful in the literary field. He contributed to the Jewish press in America and in the Hebrew press like "Hadoar", "BeZion", "Shvilei Hahinuh", "HaZofeh" and others. He went also into literary criticism, delved into history of Hassidism and published a monograph about the "Yenuka" of Stolin. His monographies about Reb Pinchas Michael and about Reb Mordchele are famous in the literary world. He also continued his research about Jewish holidays customs and published his famous book "Customs of Holidays".

In his introduction to this book Ben Ezra writes: "I have incorporated in this book the various customs which I found recorded until today, and stressed the differences in various com-

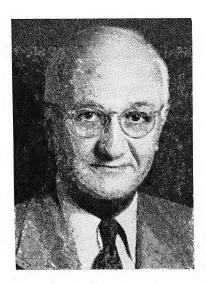
on cattle and fields, on oriental fables for children and adults; on the biblical Hebrew and agricultural Hebrew, and on Arab folklore — all these form an important national treasure.

He did not finish his work. He prepared much material for additional publications. He began working and contributing to Yizkor Books. In 1962 he headed the Israel committe for publication of the Antepoler Yizkor Book. Suddenly he left us and passed away. We fought hard to save his life, but to no avail.

May this Yizkor Book, which he dreamt about, help keep his memory in our hearts!

A. Ben-Ezra

DR. PHOEBUS BERMAN

Dr. P. Berman

One of the shining stars in the U.S.A. was Dr. Phoebus (Feitl) Berman, born in Antopol and faithful to Antopol until his death.

Dr. Berman, whom we called Feitl back home, was born in 1890 in Antopol and died in the U.S.A. in 1967. His father was Rabbi Moshe Berman, who gave his son a strict religious education. At a young age he was sent to Rozhinai, birthplace of his father, to study at the Yeshiva there. Later he studied at the Yeshiva in Yanove.

The young man began also to look into foreign studies, and went to the Pinsk High School, where he graduated with honors, and then he returned home to teach Russian and general studies. Along with teaching young Feitl became active in the local youth movement, and finally his thirst for knowledge brought him to the U.S.A. in 1913.

In 1916 he started at U.C.L.A. Here, too, he excelled in his studies, received a gold medal and a scholarship. In 1919 he received his degree in medicine, and after ten years of practice, in 1929 he was appointed director of the district hospital in L. A., one of the largest in the U.S.A. He continued also to lecture at his alma mater.

Under his leadership the hospital developed to house 3,800 beds and over 100,000 patients per year.

Dr. Berman also invented several significant medical inventions, which are used all over the world. In 1956 he retired to engage in a diversified public activity, still continuing to keep in touch with the hospital and with Jewish life.

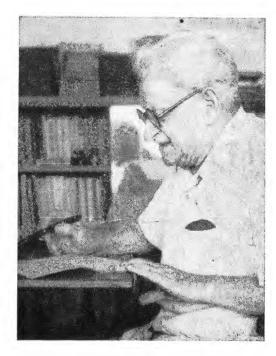
When it was decided to publish a Yizkor book, he was one of the initiators and active doers. He also contributed and collected money for this cause, and wrote several articles for the book, full of love to the town of his birth.

His wife Masha (daughter of Yudl der Shreiber) was always having a great part in his success. His brother, the famous poet, had a mutual influence with his public activities, and continues to fill the late Feitl's will regarding the book.

May the memory of our dear Feitl be with us forever!

Prof. P. Czerniak

MOSHE STAVY (STAVSKY)

M. Stavy in his last years

On July 23 1964 we were bereaved in the passing away of our dear brother Moshe Stavy.

He was born in Antopol in the 1880's to his father Yaacov-Shmuel Stavsky and his mother Rivka (nee Lifshitz). When their mill was consumed by fire they moved to Kremenchuk. In the course of their many travels, young Moshe came to Warsaw and got acquainted with a group of young poets, who opened the renaissance of Hebrew-Jewish literature. He began to publish his first works, and finally he settled in Warsaw from where he used to come home on visits. During one of his visits he happened to save his niece who was then a revolutionary. He managed to hide her and smuggle her to Kremenchuk.

Coming back to Warsaw he continued his struggles, preferring the hard life of a young writer over easy life in a well to do family. Here he met his future wife and together they moved to Israel. In 1911 they sailed on a primitive Russian boat from Odessa to Jaffa — after a fierce struggle with the sea, the Turks, and lack of food and water. Upon arrival in Jaffa started another hard period. Moshe, who since boyhood

loved nature, decided to revive the love of nature in the holy land. He began studying the new environment, the Arab neighbors, their way of life, and became an expert on the Arabs in Israel. He began working the land and became a farmer. He became also an expert in Hebrew in which he now published his old Jewish stories, as well as new ones. When his literary life became unbearable, he turned completely to agriculture. After a while, when he was already a successful farmer in Beer-Tuvia he came back to Tel-Aviv, and began writing on farming and agriculture.

He became also a friendly adviser to Antopoler who respected his experience and knowledge. He was always helpful and found time for Antopol affairs. He used to make trips to his old birth town, and many young people of that period remember his encouraging meetings which later brought them to settle in Israel.

When we arrived in Israel in 1950, we found our Moshe in the prime of his success in literature, public affairs, social activities, and writing, criticising and learning, travelling to various settlements to lectures and demonstrations in agricultural subjects.

Finally he began suffering physically and his eyes also deteriorated, which made him more miserable. The loneliness was insufferable, but Stavy fought nature consistently. He did not let any of his numerous friends to comfort him.

For the last 14 years I had the honor to get to know the personality of Stavy the writer. Personally I was privileged to offer him medical attention and services, get near him and win the confidence of the great uncle. I learned that under the hard appearance beat a tender heart. He was always human, a man who for 80 years worked hard, very hard, fought much, built much physically and spiritually. Thus he built for himself a permanent monument extending from the Jewish quarter in Warsaw, via Antopol and Lvov to Beer-Tuvia and Gadera, New-York and Tel-Aviv. A man who opened his house in Tel-Aviv to all numerous friends in every settlement.

Stavy's library on science, nature and labor,

CHAPTER III PERSONALITIES

YUDEL DER SCHREIBER

Yudel der Shreiber was one of the earliest educators in Antopol. As was the custom in those days, the "shreibers" were both official and private writers in the community where people were literate, but mostly in the Holy Scriptures and the Prayer Book.

Reb Yudel excelled in the knowledge of the "small letters", both in Hebrew and in Russian. He also gave private lessons to young and adult students.

His father, Reb Shmuel Friedman had been the head of the Jewish community, as well as a known wealthy land owner. His son Yosl married and moved to Bialistok and used to visit his parents on holidays. Yosl's son, Benjamin, moved with his family to Israel in 1924. He passed away in 1943.

Reb Yudel's daughters, Rivka and Masha, born to him and his wife Meite, left the town and emigrated to the U.S. about 1910. Masha married the late Dr. Phoebus Berman, the son of Rabbi Moshe Berman who had been Rabbi of Antopol. Rivka married the late Dr. Isaac

Burstein. She visited Israel in 1960. Her son, Dr. Herschel H. Burston and his wife visited Israel last year, and took great interest in the projects and accomplishments of the local Antopol organization, such as the synagogue, the Izkor Book etc.

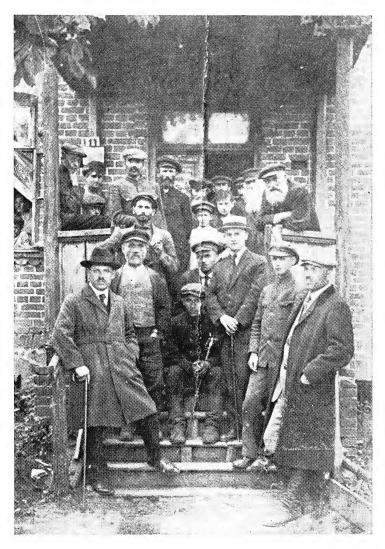
Dr. Burston has been very active in financing the publication of the memorial book, and together with the late Dr. Berman they also outlined the contents of the English part, in order to leave for later generations of American Jews the story of Antopol in English.

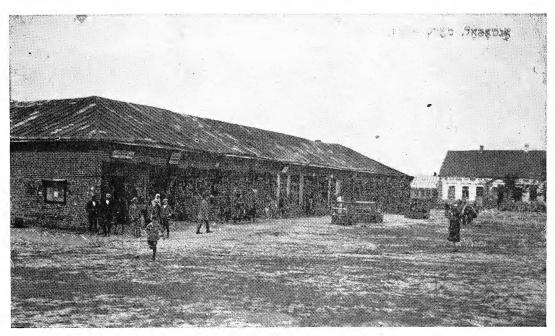
CHAPTER THREE PERSONALITIES

לָמָה:

in front of Mayor Sirota's house

The Market Place

not for the war, I would not know the villages, and if I would not know the villages — what would be my end? I come from "no man's land"

and I came out alive from the fire. Who would have thought that Mikita would earn himself a place in Paradise?!

A mother weeps over the death of a child-sculpture by Mrs. M. Vladowska.

Part of the Memorial wall in the synagogue in Tel-Aviv, named after the martyrs of Antopol

A. Warsaw

IN FIRE

It seems that up there, Providence had predestined Reb Elie Mass to be a leader and a representative of his people.

Everybody knew Reb Elie, who lived opposite the old post office and had a glass porch, which served all the year as a veranda, and during Succoth — as a Succoh.

Reb Elie Mass enjoyed the respect of everybody, young and old, small and grown up. You got to like him from the first time that you saw his aristocratic-patriarchal countenance.

He used to pray in the Pritsishn Beis Medrosh, on Kobriner Street, and he was always on hand to answer querries and solve disputes.

Always dressed neatly, on the Sabbath Reb Elie wore a top hat and a white collar shirt. He knew all about the big metropolitans of the world, and people said that he learned to wear a top hat in America.

Still he knew nothing of the neighboring villages around his home town, until one day a war broke out between Nikolai of Russia and Willhelm of Germany, and the Germans advanced as far as the other side of Pinsk. When the local farmers fled deep into Russia, the local Jews and Reb Elie among them harvested their crops in order to feed their own families, and thus they got to know all the villages around, and the fields surrounding them.

Then came a declaration, by U.S. President Wilson, famous for its fourteen points, followed by a war between Poland and Red Russia. This fire also swept Reb Elie's town.

It came about in the month of Elul, when the sun usually celebrates its last days of summer, the air is clear, full of blossoms, and people feel fresh and prepared to pick all the ripe fruits to preserve them for the winter, when everything will be covered with snow and ice. In these very days the Jewish people were hiding in dug-outs, awaiting death any minute.

On the last day of Succoth, the air was filled with the noise of bullets, houses crumbled under fires, and the Poles were driving the Bolsheviks beyond the other side of town. While passing by, the Poles advised the hiding Jews to put out the fires. Reb Elie instinctively looked out to see the fires, when one of the soldiers asked him for the road to Sweklitch.

Reb Elie came out and, approaching the commanding officer, tried to give him directions. But the officer ordered him to lead them in person as a scout

Night came, and they were still walking. When they approached the outskirts of the village, Reb Elie began to feel better. He outlined the place to the officer, who checked with his map and verified it. But now, after telling Reb Elie what would have been his fate if he had misled them, they ordered him to go into the village and return with information as to the possibility of the Bolsheviks still being there.

Reb Elie walked over, tired and exhausted, and came out reporting that the village was empty. But now they ordered him to continue to the next village. He had to go on. On the way he prayed the evening prayer which he had missed before, and it made him feel better, until he reached the village. And then onward... by the time he reached the third village he knew what to do. In that village there lived a farmer named Mikita. Reb Elie woke him up and asked him about Bolsheviks, and the latter replied that he would not know for sure. Reb Elie came back and related what he had heard.

Now they told him to walk ahead together with Mikita. The Batallion halted as the two went forward scouting. Suddenly:

- Who goes there?
- Yours, followed by Poles.
- Lie down, quick. We start firing on them. Both armies began shooting while Mikita pulled Reb Elie down to the ground. Then he took him back with him through back roads until they reached the village, and then he sent him on his way to his home-town.

Now Reb Flie continued alone on his way until he reached his town, all dirty and exhausted.

- Dear Papa, his children met him, where have you been?
  - Hush children, we have a great God. If

ized his position to convert the large marketplace into a municipal park. He had trees and flower-beds planted, walks and benches installed, and the old market-square was gone: the stores were hidden from view by the trees and the whole scenery changed.

Yitzchak Zack was at first a member of the party, but he was later expelled and he is content with being an official in the Regional Consumers' Cooperative (Ray-potreb-soyuz).

Now there are in Antopol three thousand Russians and Poles, some of whom are the former Gentile inhabitants of the town, while the others are newcomers from nearby villages in Russia and White Russia.

The Christian population presents a different story than that of the Jews. Two kolkhozes were established:

The "First of May", which includes Pryshikhvost, and "Gubernia" with the other district. Work groups (artels) were organized, as well as co-operatives and other such bodies. The former Jewish prayer-house on Kobryn Street now houses an artel for combing wool. Other artels were formed to carry out various kinds of building jobs. Houses were built along the cobbled Drohichin highway as far as Pryschikhvost. A new street called "Niekrasov" was opened up at the right side of the highway.

At first the authorities planned to create in Antopol a "Regional Committee" (Raykom). In order to carry it out they began building a two story brick house on Feiwel Bendet's lot. Later it was decided that the town would become, administratively, a "Posielkov Selsoviet", or Village Council, attached to the Drohibitz Region. The new edifice was converted into a children's home. Kobryn, too, became a regional centre, including also Horodetz and Khadlin, under its jurisdiction.

The internal appearance of the town changed a great deal. Various institutions were built. The rabbi's house in the synagogue courtyard was confiscated. The same fate befell Feldstein's house on Pinsk Street, the Orphanage on Grushev Street, the Squire's prayer-house, the ice-cellar and many other buildings. The Tarbut Hebrew school building was converted into a dairy restaurant; Polchuk's brickhouse became a Soviet orphanage; the Talmud Torah building is being used for a secular school, the old frame prayer-house now houses a cinema; and the new brick building of the synagogue was occupied by the offices of the Regional Union. Bales of flax are stored in the old large brick prayer house. The "Squire's" prayer-house was moved to the village of Holovietz, where it was used to build a Church. The old school building on Pinsk street is used for a ten-vear secondary school. The hospital on Kobryn street has ben enlarged, with the addition of a surgical department and a staff of four physicians.

The Gentile population of Antopol is still busy rummaging in the ruins of the Jewish houses, hoping to unearth some treasures. They did succeed in finding some valuables in the cellar of Itke Miriam's house. The police confiscated them.

That is how the once Jewish town of Antopol looks like after the brutal murder of the Jewish mæn, women and children by the Nazi horde. Where 2000 innocent Jewish martyrs found their graves there are now some 3000 Chrietians, mostly newcomers, living a life free of Jews. Some of them remember the past and secretly yearn for it and for the Jews. But where are the forces that can bring back to life the souls which still live in the hearts of the few survivors scattered all over the world?

The ever unanswered question arises; Whence will come that moral force which can stir up the conscience of mankind which watched with equanimity the vandalism of the Nazi brutes, while now everyone seeks to obscure and forget and obliterate every trace of the perished Jewish population, or as to be able to succeed to its heritage undisturbed.

But we cannot forget. "Remember what Amalek hath done to thee."

To remain in Antopol was out of the question, since at that time there was not a single Jew left in town.

Arcyszewski took me, a few days later, into the village of Novosolok, to a Christian family's home, where he had prepared for me a place in a pit under a cowshed in the backyard. It is difficult to imagine life in a pit in the cold and in the dark, isolated from the world, but yet this is how I was saved.

I was fed as it was customary to feed a cat or a similar animal in rural places. There were moments of fear, when drunken Germans visited the family, and I used to hear their wild voices from my hiding place. The unhygienic conditions for a long time caused my getting ill very often. There was no hope for medical care. It took great strength and endurance to bear all this. I had about six months of this tortured existence, until I could not remain in the village any longer. The man who shielded me feared for his life all the time, because he risked death for harboring a Jew. He told me that Dr. Cherniak and his wife lived in the nearby forest among a group of partisans, and advised me to seek a way to contact them and apply for joining them. We managed to make the contact, and one day a sleigh drove into the yard of my host, who hid me under a pile of straw and sent me with the driver into the forest.

* * *

A different type of life began for me in the forest. The partisans lived in primitive conditions, in tents and booths. They often had to be on the move, in order to escape the pur-

suing Germans. Spread out in the famous Pinsk marshes, the partisans had to endure unusual hardships in the wintertime, when they suffered from a shortage of clothes and footwear. It was my good fortune to get quarters in the same tent with Dr. Cherniak and his wife, who contributed so much to the cause of the partisans, and he enjoyed great respect and popularity with them. If it were not for him, they probably would not have admitted me, since they seldom agreed to admit women. Dr. Cherniak and his wife looked after me as if I were their own child. We carried on in the marshes as best as we could until the summer of 1944. We took solace from the defeats which the Germans were beginning to suffer in the front, and we nursed the hope that we would live to see a better day. Finally liberation came. All of us returned to Antopol. It is difficult to describe the impression we had on coming back to our native town, and meeting the other survivors, namely: Itka Mazurski, Shoshe Wolowelski, and Reizl Kagan.

After the end of the war, another dozen families returned to Antopol, coming from distant parts of Russia, where they served in the army, or through other circumstances which brought them there.

We all nurtured the idea of building up connections with the outside world, and beginning a new life. In 1945 we left for Poland with the intention of proceeding thence to Israel.

. . .

Thus came to an end a long chapter of the Jewish community in Antopol.

Prof. P. Czerniak

ANTOPOL IN THE YEARS 1957-1959

During the years 1945-1950 there were only three Jews to be found in Antopol: Avigdor Devinietz ("Nat"), Chaim-Leib Finkelstein, and Yitzchak Zacks. Even these three failed to strike permanent roots. Devinietz married and moved with his wife to Pinsk; Finkelstein moved to Brest-Litovsk, and thus Yitzchak Zack remained the only Jew in a town which once

boasted a flourishing Jewish community.

No Jews are left in the whole neighborhood. There are no Jews in Horodetz, and there are only four Jewish households in Drohichin. The same picture is to be observed in Kobryn and all other towns in the region.

Finkelstein, until the 1950's, was manager of a Kom-Khoz (communal economy). He util-

sort of a party-man who believes in his ideal, does he deserve to be shot without a trial, just because some peasant wanted to have him dead?

Everyone in town knew that at night Meyshe came from the Pahonie, and sneaked into his house. On the first night he saw his wife and child, his father and mother, and together they grieved. They wrung their hands, sought out friends to ask for advise, had no food and no sleep. What was there to be done? On the second night the house was empty, because his nearest and dearest were shut up in the store. In the dark of the night he knocked on the doors and windows of his friends: "dear friends, what can be done? The heart is about to break, the head is whirling, the air is tight and life is a curse!"

They quietly sighed with the unhappy man. They felt for him and were sorry for him. The young man had become transformed. He was no more good looking and had aged. They quietly parted. Meyshe went back to the Pahonie.

The next morning he reported at the police station. He put in his appearance before the killers, as if to say: "Here I am, hang me but let my wife and child and parents go. They are innocent!"

He was put in chains, although there was no chance that he would try to escape again. He had taken a decision to give his life for his family. That same day he was taken to Kobryn. Not far from the tall bridge over the river, several scaffolds had been prepared. Within a few hours the body of the innocent brave man was swinging off one of the nooses.

May the memory of Meyshe Friedman live forever!

Ita Wolinetz

SURVIVAL

We were liberated in the summer of 1944. The handful of survivors had begun to come out of the woods and other hiding places. The sum total was very saddening. Very few Jews remained as living witnesses of the brutal murders. Only five Jews survived of such a large

community as Brest-Litovsk. Even less remained in Kobryn. The number of women and children survivors was proportionately smaller, because they had not been readily admitted by the partisans to join in fighting the Germans.

Fate willed it that only seven Jews were left of the residents in the ghetto of Antopol. Among them were Dr. Cherniak, his wife and child, and four other girls, namely: Shoshe Wolowelsky, of Grushev street; Itka Mazurski, the daughter of Itzl Mazurski; Reizl Kagan, Yankl Tebin's daughter, of Kobryn street, and the writer of these lines, daughter of Naftoli Kaplaniker. How each one of us remained alive is a subject for a book about the period when we saw death before our eyes every day.

I lived in the ghetto of Antopol from its first day, together with my whole family. During the final operation, when the last remaining Jews in the ghetto were being driven to the railway station for shipment (in October of 1942), I managed to escape and hide with a Polish Christian acquaintance, Arcyszewski.

the ghetto were soon to be put to death. All of us knew about it or felt it, but none of us dared to formulate it so plainly, the way this descendant of the Khmelnitzky killers blurted it out. The cold bullet, 8 grams of lead, already entered my brain and dazed it, killing the best that there is to be found in a human head and leaving an automatically propelling, numb body. This body took leave of the Pan Direktor of the hospital, who continued to mourn: "Too bad, panochku, that you are a zhid, because I need you. But a verdict is a verdict."

Time passed and, during the period still left for us to live, the wound made by Dr. Smirnov was healing. What is to be done? The first thing decided by myself, and all those to whom I reparted my conversation, was to make arrangements about the children. In a few days we deposited our little girl Vera at the doorstep of a Christian household (our daughter was five months old at the time. She stayed with them in the Pinsk Lots. The woman saved her and took good care of her. After the war, following strenuous efforts, we got our child back).

A few weeks later they knocked at our door at 5 o'clock in the morning: "Get up! the Judenrat has been arrested, the ghetto police is disbanded and the Germans are guarding us." I jumped up from bed with the thought: Smirnov's prediction has come true. The 8 grams of lead will bring the end. It makes it so much easier that our baby is not with us, that we saved the Deutsche Wehrmacht the expense of 3 pfenning for a bullet. And immediately thereafter a new determination came into being: If there is no appeal, let there be a fight for life or death. This is a fight of a hunted against the hunter: he has the gun, but the animal has the swift legs, it has justice on its side, the right to live. We are such animals. We must flee, out of the ghetto, and then we shall see. The decision was taken and carried out...

Prof P. Czerniak

THE STORY OF A MARTYR

Taylor Yossi Friedman had a son named Meyshe, who was also a tailor. A fine good-looking young man. Meyshe got married a couple of years before the War. His young wife gave birth to a child, who grew to be a year and a half old when the German horde brought darkness to Antopol.

A non-Jewish farmer denounced the young man to the Germans as a communist. He was arrested, though he was pretty far removed from communism. Meyshe managed to escape from the police station and hid in the *Pahonie* (a large marshy field), where cows had their night pasture. The enraged Nazis were furious. Two motorcyclists came from nearby Kobryn. They called up the *Judenrat* (Council of Jews) and announced that if "the communist" failed to appear within the coming 48 hours, they would shoot his wife and child, his parents and ten prominent Jews. The next day Meyshe's wife and child and his parents were shut up in a brick-built store, with a guard posted in front

of the store, and a warning was issued: We are waiting 24 hours more.

Ivan Baiduk, a representative of the local gentile burghers, a supposedly progressive man who was literate enough to be able to sign his name, met me in the market place and said: "Mister Doctor, it looks bad. Moshke is not coming. The rulers are sure to take another ten Jewish notables. In that case, dear doctor, we may lose you. We have got to do something about it."

Life had already lost its value with us. No one dreamt of acting along the lines suggested by Ivan. We knew Meyshe would be put to death as soon as he fell into their hands. Would anyone betray him? Sell him out? Would anyone do anything to please the Germans, give them cause to feel triumphant? And why should Meyshe get this? Is he a communist or any sort of an activist or communal leader? He is nothing but a nice, quiet, decent and hardworking good man. And even if he were some

topol to be entrusted with all the functions which I, the accursed Jew, (verfluchte Jude), had been charged with before — director of the health service for the region and of the hospital (which I had built in Antopol during the time of Russian occupation, beginning in 1939 and continuing until the German invasion). Whenever something happened in the hospital, which Dr. Smirnov did not know how to handle, he would come running out of breath to the ghetto to ask my help.

This time, too, the carriage clattered loudly on the cobblestones of the Kobryn highway. In it were seated: Dr. Smirnov, the director; I, with my yellow badge, and the coachman (who, when no one was looking, would take off his hat before me, as in olden times). The three of us drove out to Janyszewski's farm, at the end of the Kobryn Lots, where the hospital was situated. I found there a child sick with whooping cough, suffering from strong attacks of coughing and an eczema under the skin of the throat and on the upper part of the chest. Apparently the pressure created by the coughing caused a rupture in the windpipe, and air entered under the skin. The child was hurt by the pressure and looked terrible. I asked for a couple of coarse needles, pricked the skin and the air came out. The distended skin contracted and the suffocation was relieved. I administered some bromophorm to the child and he was saved.

Dr. Smirnov accompanied me on my way home. There was no need to hurry, so we walked. I wanted to gain time and perhaps obtain some information from this stupid fellow about what was being planned for us, Jews, in the ghetto. For several minutes my colleague kept tapping his forehead and muttering: "It is all so simple, why didn't I think of it? You prick the skin with a needle and you relieve the coughing. A puncture in the skin makes the air come out. Then you administer bromophorm to relieve the coughing." It looked just as in olden times, when he used to rehearse to himself "H₂O is water, H₂O is water." I let him complete his course in the subject, thinking to myself:

There he is, the *Pan Direktor* of today, the man who is superior to me, greater, more handsome, the more pureblooded specimen of the human race in this world. He rules and leads me as one leads a dog by a leash into its kennel — the ghetto. And here is the yellow badge

on my back. That is the rope which stifles me, and weighs me down. This dull-witted brain on two legs trudging like a bear, and carrying a living carcass shaped like a human being, this thing is my superior, the one who lords it over me, and I am the Jew, for whom nothing will avail - neither science nor industry, nor talent, nor culture. I am the one who is not wanted, not needed. I am the hated and despised, the one to be destroyed. Why? Why did the Poles admit this total zero to the university in Vilno but would not admit me, the Jew? Why is this absolute nonentity now a free physician in control, even though it is clear that the distance between him and the Jew-dog is the distance of long years of evolution of the human species on earth? Why, after all, is he sure of his life and is entitled to it, while I am sure of death and am not entitled to live?

That beautiful summer day, as it was nearing its end at twilight, while Smirnov and I were walking back to the ghetto, I received the answer to my query.

Dr. Smirnov began: "It is a pity that you are a Jew, a zhid. You understand, a great ruler arose in the world, a great judge. He issued a verdict which ordered all Jews to be destroyed. There is no appeal against this judgement. That is plain, no mistake about it. You've got no one to appeal to, no one to discuss it with. You cannot defend yourself, and I am sorry about you, because you have been helping me (the unassailable logic of a numbskull!)."

Smirnov went on: "It seems it won't be long now. Pan Chronimsky, the Mayor, told me: 'Just wait a short while and you will soon be able to take a walk with your lady in the ghetto freely'. (Pan Chrominsky is the postman turned German — a Volksdeutsche — whom the Germans appointed Mayor of Antopol).

Smirnov spoke some more. He offered me to save my equipment by taking it for himself and hiding it. According to his way of thinking, that ought to make it easier for me to take my bullet in the head, or console me somehow, when my end comes, with the rest of the Jews, and my stupid companion will be able to stroll over the blood-drenched soil of the ghetto, drenched with our blood. He kept on talking and talking, but I kept quiet. Here I was given my verdict of death not subject to any appeal. I, my family, and all the remaining Jews of

Murdered 3 physicians, 1 dentist, 2 pharmacists, 2 medical attendants, 2 midwives, 2 nurses and 39 male nurses along with 2000 (two thousand) Jewish inhabitants of the town. Destroyed health centres (Detkowic, Torokan, Aniskowic, Berezno, Worotnic), the medical laboratory, the

health department and the contagious diseases department in Antopol and more of such institutions.

It remains for the world to compare our total to that of the murderers.

Prof. P. Czerniak

VERDICT WITHOUT APPEAL

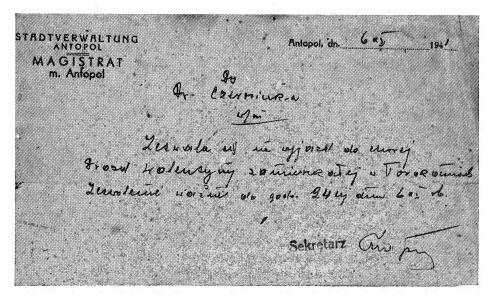
(from a diary)

It is late summer of 1942. The day is warm, sunny and bright. A carriage comes to me from the hospital to the ghetto, with Dr. Smirnov in it. "Kolezhka!", he addresses me affectionately, "come quick, I'd like to show you something!"

Smirnov is now director of health services, and his wish is an order for me. I have known Smirnov since our high school days in Kobryn, under different circumstances...

When I first entered high school, Smirnov was one grade above me. When I was completing the final grade, the eighth, he was repeating his seventh grade. The

poor fellow was a bad student and had difficulty even in memorizing the fact that water boiled at 100°C. On my graduation from high school I was refused, as a Jew, admittance to a university in Poland. Smirnov, however, did manage, two years later, to enter the Vilno School of Higher Learning, and even to study at the Faculty of Medicine. Somehow he pulled through during the war years, when the Russian occupied Vilno. When the Germans arrived, he became important — a man with Slavic Aryan blood in his veins and a diploma in his pocket. It did not matter much what he had, or did not have, in his brain. It was this Dr. Smirnov who was brought by the Germans from Kobryn to An-

Dr. Czerniak's Permit for Going out of the ghetto

The partisans were ordered not to spend a night in any strange house and to bathe and steam their clothes after every contact with civilians. I also ordered strict insulation for the sick and suspicious cases. The partisans carried out all my instructions with remarkable promptness. The success was amazing.

Among the duties of a physician in the partisan forces was one of rendering assistance to the civilian population when it asked for it or when it was forbidden, for security reasons, to go seek medical assistance in a town occupied by the Germans. We were constantly approached by sick civilians and we helped them.

One hour after we had entered the village Derevnoye, a young peasant came to me and told me his wife was bleeding. I see her: she had a miscarriage. Her womb must be scraped immediately or she would bleed to death. I took some of the pipes used by the peasants for making homebrew, the wiring used by the soldiers to clean the rifles and some other such obtainable materials and made my own instruments for the occasion, sterilized them together with the gynecological speculum and treated the woman. After half an hour the bleeding ceased.

March 1944. Six thousand Germans are assembled around our unit, armed with tanks and cannon, in order to put an end to us. I am laid up with severe pneumonia, and 39 degrees fever. I contracted it a few days earlier travelling in rain and wind to a distant hamlet to see a patient. On account of my illness the staff had to alter its schedule, waiting for me to recover somewhat, perhaps following the crisis on the ninth day. But when the German noose began to tighten around us, waiting any further was impossible. I was placed on a wagon and, traveling during the night, by hidden byways, we manage to break through the ring. It was a long way but finally we arrived at the Sporow marshes, where we were out of danger. While on the way there, I was visited by the doctor of a neighboring unit who gave me some treatment and helped me to recuperate somewhat.

A "hospital" was hastily put together in the marshes: trees were cut and chopped down, and a structure arose with a wooden floor. We had a sickroom with cots for eight patients, one for the sick who could walk and a physician's office. Out of here issued sorties into evacuated

localities and the men returned weary and some wounded. There was plenty to do.

In June of 1944 we emerged from the marshes and went over to the Rusian army. On our way we engaged some of the retreating German units. My wife took gravely ill. I had to obey orders and leave her to her own devices. Fortunately I managed to contact a Jewish woman physician of a neighboring unit and she looked after my wife until she got well.

The last battle with the Germans took place south of Bereza Kartuzka. A lagrer unit of Germans took up some trenches and idled their time away, awaiting instructions. Meantime the Germans went out to pick berries in the nearby woods. Our woodsmen then attacked in full force. A strong fusillade ensued. Many Germans lost their heads and raised their arms, throwing away their weapons. Others defended themselves and ran for cover into the nearby distillery. None came out alive.

When the first elements of the Red Army appeared, the men continued to fight the remnants of the fanatic Germans, but the task was much lighter.

On July 22 I returned to my "liberated" home town, Antopol. It was a desolate place for Jews. Only seven Jewish souls were there. How could one bear it? How could I stay there for any length of time? Before leaving Antopol I made two calculations:

a) What did the partisans-doctor of Antopol do from April 1943 until July 1944?

Received 7320 sick partisans, treated while they could walk around; 2358 sick people of the civilian population spread over 46 different localities, which necessitated my making 152 trips. Treated 213 gravely ill partisans, requiring a total of 1278 confinement days; treated 58 wounded partisans of whom only two were unable to return to the line; performed 35 complicated surgical operations; treated 6 wounded civilians, delivered 7 children of civilian mothers, of which one had triplets; waged war on epidemics, lice and all sorts of plagues, and so on.

The total is based on diaries kept during work.

b) What did the German occupational authorities and their collaborators achieve in Antopol and its environs in the field of medicine and health?

trucks appeared in the neighborhood, cruising it up and down and unable to find any trace of us.

Time moved forward and the number of partisans grew. The engagements with the Germans took place more and more often and the Germans stepped up their repressions against the civilian population. The latter increasingly demanded of us medical assistance. It was impossible to find auxiliary medical personnel, and I began to train some in my unit.

My colleagues, doctors in the neighboring partisan detachments, were in a similar position. They did not have a moment to breathe and, in addition, there was not a single nurse or attendant.

I picked 16 women partisans and began to teach them how to handle a sick person, how to clean and bandage wounds. I trained them in the practice of first-aid. They were eager and capable and very devoted. They finally acquired the art and were assigned functions. Every small unit was allotted one nurse and two male attendants, chosen from among the partisans who had some idea about such work. This was the nucleus of each of the larger groups of First-Aid. The three members of the nucleus usually accompanied the group whenever there was a minor engagement in the area. The staff refused categorically to risk its only physician except in very important sorties.

November of 1943. Our detachment, in agreement with several other, smaller ones in the same area, undertook a joint attack on the town of Antopol. We concentrated our forces at night. According to the prearranged plan, each grouping was assigned its objective, to occupy this or that position, to carry out this or that act of sabotage.

I went with my group to seize Gody's Mill. The new owners of the flourmill were shut up by us in the cellar, while we converted the rest of the premises into a field hospital. I established myself with my assistants, ready to receive the wounded. In this place, behind Gody's Mill, I used to romp and play as a child and play pranks as a boy. Now I was here again, to treat the wounded partisans who were fighting to avenge the destruction of a large Jewish community.

The longed-for moment has arrived. On all sides there is the din of machine guns, automa-

tic rifles, guns and hand grenades. Next the houses are on fire. The first wounded have arrived. I am assisted by a young Jewish physician from another unit and three trained nurses. One man has a bullet in his head, three have their legs wounded, a few have light wounds in various places, one has a broken leg. All of them receive first aid. Two return to the firing line immediately. Three will have to be carried on stretchers.

At daybreak all the fighters have reassembled worn out, but pleased with the job well done, courageous and inspired. The Germans and their collaborators were taught a good lesson, their "fortress" was destroyed and a large quantity of food and ammunition was taken to last a long period.

In October, 1943, on the anniversary of a national holiday, we get an order from above to blow up the Brest-Pinsk railway line for a stretch of four kilometers. Our unit marches towards its objective through woods, fields and hamlets. I go along. We have arrived, spread out, laid out the bricks with the explosives. Here is the agreed signal, and then come scores of explosions. Chunks of iron soar up and fall down groaning to the ground. The German watchmen wake up suddenly in their booths and open a wild fusillade with tracer bullets. One of our men has been hit in the back by a piece of fallen iron. We take him along. I give him an injection of morphine to relieve his pains. I do what I can under the circumstances. But could he be saved under ideal conditions?!

Early in 1944. An epidemic of spotted typhus fever is raging in the region of Antopol. The partisans were infected and brought the disease to camp. There are over 20 sick. They make it dificult. We must be mobile and on the alert, because the Germans are lurking for our lives. The typhus patients are like lead on our feet while their absence from the battlefield is keenly felt. There is no time to lose in fighting the epidemic. The first thing to do is to exterminate the lice. Since there were no chemicals to do the job, I invented an abattoir for lice: I arranged one of the dugouts used for hanging the clothes in such a manner that it could be sealed hermetically and filled with hot steam; two hours of such treatment killed the lice. At the same time I ordered close-cropped haircuts and two baths in the open air for each partisan. loaded onto the wagon. The sacks are covered with straw. Arcyszewski, who is under obligation to me for having saved the life of his wife, has taken pity on us - for it was my wife and myself who were in those sacks - and punctures an opening in the sacks to enable us to breathe. We travel for seven kilometers. Our hearts flutter, we hardly even wish to believe that we shall reach our destination. Night has fallen. We come to a threshing-floor. Here we are awaited by ten armed partisans. We experience our first friendly encounter with people at liberty after five months of hiding and constant fear of death. How good it is to breathe the free air of the forest! We walk. It is way past midnight when we reach a clearing not far from the village of Odrinke. That is our destination. For the time being, this will be my place of work, my new quarters.

On the morrow, the first personal meetings of acquaintance. The work begins. First of all a general medical examination for everybody. Between two trees, overhead, they draw a coarse sheet for shelter, and the inspection begins. It turns out that more than 20% of my comrades suffer from scabies; the rest are sure to get the itch soon. It is a highly contagious ailment, especially under prevailing conditions of life. My first task is to relieve the suffering. I explain that since no medical supplies are available, it would help if they could secure some sulphur. Once animal fat is secured, the mixture would serve as an ointment. My wife prepares a pot with the ointment - 15-20% sulphur. For several days the odor of sulphur hung over the countryside. The laundry was boiled, clothes were changed, people bathed in the nearest swamp. Soon they were rid of that plague. There is no way to describe the gratitude of these people of the forest. That "partisans' ointment", as it was known, spread among all the detachments of the brigade and among the civilian population as well.

But there were other ailments. Unfortunately I had to do my work empty — handed. I had nothing in the way of medicines or instruments, bandaging material or syringes. At a meeting I proposed a plan and asked for general co-operation. I asked that they collect old unused medicines in every house and village where the partisans come to carry out operations; I asked the staff to set aside some lard which could be

bartered in the Antopol pharmacy for the necessary medical supplies; that they should search out medical instruments in the loot of the robbers of the ghetto. It was done. Thus we set up the partisans' dispensary in the woods. A syringe was found as well as some distilled water. The machinery used by the peasants to produce homebrew was put to work in distilling water. The work progressed.

June 20th. We play host to distinguished visitors. For the first time we were visited by the Chief of Staff of the United Partisans of Brest-Litovsk; we discuss organizational problems. The Chief was accompanied by the head physician.

As we were seated on the ground, consulting with one another about sanitary problems we were suddenly apprised of the arrival of a car with 15 German military personnel in Hruszewo, two kilometers from our camp. The Germans came to look for eggs, milk and fowl. The session was interrupted and we quickly form a group, with the few arms at our disposal, to attack the enemy.

Before long we hear the loud reports of firing. Our men had ambushed the German party on their way back and showered them with a rain of bullets on all sides. Eight were killed on the spot. Five were seriously wounded and two, defending themselves with their automatics, managed to escape. Their automobile was no longer fit to be used but we found in it several cans of benzine and some arms and ammunition. This was quite a loot for us. We suffered two casualties in wounded, one of them seriously, in the tip of his right lung. When he was brought to our station, I made use of the reserves I had built up. I gave him, instead of a transfusion injections of a specially prepared physiological mixture. I used up the only ampule of morphine I had to relieve his pain. Taking care of the light wound in the hand of the other casualty was a much easier task.

However, we were compelled to make a quick getaway expecting as we did a retaliatory expedition by the Germans. We set out for the Juchon woods, winding our way through little known hidden paths and by-paths. Carrying him on a hastily improvised stretcher, we took our seriously wounded comrade with us and everything we possessed. We later learned that two hours after we left, several German armored

Women partisans during the war...

...and after.

	ий « vient and in the second of the second
ШТАБ "	
HAPTUSAHEKOPO ABI	UNTERNA CIPABHA
3 / <u>2/12</u> - Vii	1944 r.
No. 686	- Дана настоящая Пераказкер СПоговор
	в том, что он действительно соотоял в парт ч
Action (1997) Action to	еком отрядения Лиров Фригады
	с, 30 чанрен 31943 г. по , 21 ч 140 163 194 г.
	в должности от вадиого врага и
(生) 建美国美国	Просьба к местым органам власти оказать
Committee Commit	этова применя в содействие в
第187章 第187章 第1875 第1885章 第1885章 第1885章	Дустро. паджительство и работу.
Particle of the Control of the Contr	(CANOCA LEGIE) CONT. MATERIAL CONTRACTOR
м. и. Полоруса	tanumin Uniona Schipon William Caron Company
	26.7
	And the second s

Prof. P. Czerniak

MEMOIRS OF AN ANTOPOL PHYSICIAN-PARTISAN

The month of October of 1942 in the Western part of White Russia, the region between Bialystok, Brest-Litovsk and Pinsk, under the German. Remnants of Jews, who have so far escaped the massacres, are still living in the innumerable towns and townlets. Now comes the final act: the liquidation of the ghettos, including the ghetto of Antopol.

The operations are marked by unspeakable atrocity. The ghettoes are strongly guarded so that there is no chance to escape: the slightest attempt to get away brings a bullet in the head. The physicians were left to the last moment: they were still needed. So far there were no Aryan doctors to be found in the small out-of-the-way localities, and the Jewish physician was still in demand.

It so happened that in Horodec (Horodetz), where there was only one doctor, a fugitive from Brest-Litovsk, Dr. Sunschein, he was tolerated for three months after not even a single Jew was left in town. He was placed under a strong guard day and night, and was ordered to treat the non-Jewish population of the region. But as soon as an Aryan doctor was found, the Jew was liquidated. A motorcyclist with black insignia came down from Brest-Litovsk and, with the help of his local flunkeys, the doctor, his wife and his child were taken outside the town limits, were ordered to dig a grave and were covered with earth while still alive.

In Kobryn, Dr. Goldberg was to have a similar fate. But, unlike others, he prepared himself for it and decided to exact a high price for his life. He had succeeded in obtaining a few handgrenades and a loaded revolver. When they came to take him, he threw the hand grenades against the murderers, defended himself with his revolver and finally turned the last bullet on himself. Another fellow-physician, whose name I do not recall at the moment, threw upon his assassins a flask with sulphuric acid and leaped from the balcony.

There were many such examples in our parts of quiet heroism mingled with tragic resignation on the part of Jewish physicians. These facts deserve to be recorded for posterity. For the present I merely wish to dwell on some of my colleagues who, by some miraculous combination of favorable circumstances and their own courage, managed to break out of the claws of the brutes and become active in the ranks of the partisans. Each case is a miracle in itself. I knew six such fellow-physicians in our region who joined the existing partisan formations.

* • *

It was a long road from the ghetto walls to the freedom of the partisans in the woods and swamps; from the state of a hunted and condemned "fly" to the post of a physician or chief physician in the partisan units. In the environs of Antopol the first partisan ranks began to form as early as 1941. In 1943 a whole corps was active known as the Brest-Litovsk United Fighters. It consisted of a staff and brigades spread over the forests and the marshlands. Attached to staff headquarters was the Chief of the Partisans' Medical Service. He was one of the six Jewish doctors. The remaining five were attached to separate field units.

It is difficult to convey to the reader what each one of us did and under what conditions! In the midst of battles, of thousands of dangers, in the woods, fields, marshes, caves, pits, under the open sky, under a tree, in a primitive tent, or in a rural cabin, at best: under the hot sun or in a slashing rain, in a snowfall or hailstorm, here by day, there by night, and as often as not under the hostile looks of non-too-friendly strangers. Not to mention the lack of medical installations and instruments, an operating table, cots, medicines or bandages! We always had to improvise, to create something out of nothing. Not only were we called upon to take care of the health of our fellow - partisans, but also to look after the local civilian population to receive their sick and wounded and to combat epidemics.

How to convey or describe all of this?! Here are some personal reminiscences.

Noontime of a sunny April day. A cart enters a courtyard on the Kobryn Street in Antopol. Two sacks are carried out of the stable and

square from which the way leads to the grave. Is this the end?

I shall never forget that place. Here is the young barber, smoking one cigarette after another and saying: "Let those killers hurry up and finish it!". Here is also the dentist Shogan and his wife. He says to me: "What, you want to flee? It is of no use!". At a distance I see the midwife Mrs. Weinstein and her son, the physician, who clings to her. I address him and ask him to join me in my escape. His answer is: "My mother cannot run with us. I cannot leave her." Here a boy is driven up, his stomach shot up by a gun, with his entrails hanging out. I take my blood-soaked handkerchief from my forehead (bloodied by the rifle butt of a German after my first attempt to flee), and stuff up the boy's belly. Who could dream of a bandage? At least, let him have some relief of his pain. The automobile has arrived. Just then I jump up like a cat on all fours, run out and in a few seconds I am on the roof of a nearby stable.

Every one of the eight survivors of the two thousand Jews of Antopol has more or less the same story to tell. Mine is one of the eight.

A will of iron was needed to merely wish to be saved, and still more luck was needed, later to survive in an ocean of hate, which had overrun our fair countryside of Lithuanian Russia.

The final liquidation of the Antopol ghetto lasted about four days. It took four days and four nights for the bestial Nazis to hunt down the unfortunate Jews with the aim of destroying them.

After that there remained only empty pillaged broken down houses, filthy streets, a dead silence, polluted air but free of Jews, and the sun went on shedding its light on the place of destruction. Ivan and his girl friend, Otto and Wilhelma could freely stroll through the "battlefield" on the ghetto, after their gallant victory over the "enemy". Only eight emaciated and lonely creatures, deprived of all hope, were hiding in the fields, woods, marshes and bunkers in

order to remain alive and be able to tell at least a part of the bloody story, of the days of monstrous evil done by fiends compared to whom Pharaoh, Nebuchadnezzar, Nero, Torquemada, Khmelnitzky and many other wicked rulers in history appear like angels of mercy.

Twenty-eight years have passed since those days. Time has somewhat healed the wounds. Memory has lost some of it. But this can be said of the community, of society, of our people. We, the individuals who lived through all that hell, can never forget it. We seek to dull our remembrances in work, to keep our minds busy so as to be able to sleep at night. A new generation is growing up, which has not witnessed it and will not be able to picture it or be willing to believe it. Let them at least read the record and keep in mind that the pen of an ordinary writer cannot describe everything. But the little that is poured out comes out of a bleeding heart. It is a mere drop of the anguish accumulated in two years of Inferno beyond the powers of a Dante to depict.

We, the survivors, are the mere small fragments that are left. Millions lie speechless in their graves or have gone up in smoke. Of those who are left among the living, some will never forgive or forget and wait for vengeance to come, they raise their fists to the skies and shout for the whole world to hear: "We remember, we will not forget what the wicked Amalek has done!". Others accept things as they are, nod their heads and make peace with fate. What can one do now to better things?

There are yet others who refuse to concern themselves with the brutes. They leave it to history to pass judgment. They bear too much of their own pain to have room for other people's worries. They know what mental anguish is, and they can appreciate the mental anguish of others.

We have been broken by our ordeal. Let now our murderers be broken by their anguish. We must not help them become morally rehabilitated before the judgment of history. Let them suffer if indeed their conscience awakes! The monster does its work. Here they take the rabbi and beat him. We hide on the garret and watch through a crack what is going on. A young shoemaker is running and crying "Let me live. I can work well". The German fires and evidently has hit the mark, for all we hear now is a feeble groan of the victim.

Following this tragic day and its events, come other sad days. Wet with tears, drained of feeling, each one is busy with himself alone: why has he remained alive? Why didn't he go with all the others? How long is one to suffer and to "fight" for one's life? is it worth it?

About 300 fragments of families, fragments of human beings, we remained. It was certain that the death sentence had already been pronounced over us, but when will the German bullet pierce us? We are isolated from the world and don't know what is taking place outside. We haven't even the small consolation that somewhere someone is thinking about us. Usually a condemned man is visited by a rabbi or a priest and sees a face with an expression of compassion, knows that his relatives grieve for him. But nothing of the kind reached us through the walls of our ghetto. Sometimes one has an ideal for whose sake one is ready to lay down one's life. A soldier is ready to die for his country. We have nothing. We are surrounded by the full grinning faces of our Russian neighbors, headed by the letter-carrier Khrominsky, together with the beasts from the Land on the Rhine and they are all waiting for the time they can carry away what is left of ours after our death. They did not have long to wait. Khrominsky had already promised them they would soon be able to take a walk through the ghetto. A Christian woman doctor came from Brest-Litovsk and took up a house in the ghetto. My former patient Vera from the Kobryn street warns me to hand over my 10 month old child to her as quickly as possible, because we are to be done away with pretty soon.

It is early September 1942. Shadows rather than living human beings are to be seen in the ghetto. One has to search for a smile with a lantern. The sleepless nights are spent in prayer for a speedy end to the suffering by death or by some miracle. Some of the inmates consult with one another about building some hiding places outside its walls, where one could bide

one's time until the Germans left. But where is one to obtain arms?

The bearer of the idea — the father of the project — was Markiter. As a capable electrical technician, he was often called by the Germans to repair their radio transmitters and thus had access to their arms. The day had already been fixed when Markiter would seize a few rifles and run into the woods. But we were afraid of the likely consequences in the ghetto and the plan was dropped.

One night six Jews escaped from the ghetto. They roamed the countryside for a few days but no one would help them. Emaciated by hunger and cold, they came back. It was during that time that we placed our little daughter at the doorstep of the Christian woman. Other people had similar ideas but could not bring themselves to carry out such a daring deed. Lipshe Wolowelsky, the wife of Meyshe Hershenhorn, had handed over her daughter, several years old, to a Christian who had a farm near a village. But the children playing with the little girl used to call her zhidovka, so the Christian woman became frightened and brought the girl back to her parents. At the same time Gittle Zeidel came to an understanding with a Christian woman in the vegetable patches on the road to Pinsk that she should hand her over her child of 7 or 8 months of age. But she found it difficult to part from her baby and she missed the opportunity. There were other such cases in which places had been arranged for the children, but the parents, unable to part with their offspring, were too late to save them.

On the night of October 15, the treacherous letter-carrier assembled the Jewish Council and the Jewish police and put them in prison. Simultaneously the S.S. surrounded the ghetto. The Jews in the ghetto had no knowledge of what was happening. I remember that at 6 a.m. Abramchik knocked on the shutters of our room to let us know the ghetto had been cordoned off. Now everyone realizes that the end has come. Our first reaction was: it is good that our child is not with us now. She may survive it all and remain as a living memory to us... Then a new feeling surged up: No, I will not let myself be done in! I leap out of the ghetto. I am caught and led into the gendarmerie and thence to the

mobiles. The innocent victims are being led out, loaded into the cars and taken to a "labor camp"... But they don't get very far. Others had a story to tell about the dull reports of machine guns, which took the lives of the male members of the despoiled families. Hearts were beating fast, but the minds refused to believe that such things could happen in an era of culture and civilization in the twentieth century!

The next morning an automobile arrives and the brutes report: everyone taken away yesterday is now at work in a labor camp and is entitled to receive a parcel of five kilograms of foodstuffs. A new sport for the demons! But mothers and wives make up packages of the best that they have left, write the name of the addressee on each side of the parcel and hand the packages over to the messengers of mercy. An hour later, outside the town, the packages are opened, the best is taken out and consumed and the rest thrown away. In this vandal manner the assassins trample underfoot the dignity of Man and his culture.

A short time after the first liquidation the first ghetto was set up. At first we were assigned to one half of the town, on the left hand side of the Pinsk and Kobryn streets. For a few weeks things were quiet. It was the quiet before a storm. Then came a new decree: there would be two ghettos now, Ghetto A and Ghetto B, the one for skilled workers, useful Jews, the other for the useless. No one wished to be counted among the useless. The Judenrat, together with the Labor Office, had to make up lists. There began the bargaining for places on the useful list, which was believed to involve the difference betwee life and death. People pleaded, begged, gave presents, wept, anxious to be included in Ghetto A among the "useful" Jews, or to add to the roster and old father or mother. What next?

The Jews of the surrounding countryside were gathered into Antopol — from the villages and towns of the Pruzhan district and the Bielovezh Forest and other places. That resettlement had to be carried out within 24 hours. Often people were just driven from place to place. After a day's strain and tension in moving about, the newcomers begin to look for secret hiding places, potainiks, where to hide out from the hangmen. A great deal of ingenuity and technical skill had to be invested in that effort to

discover or contrive them. The potainiks — a new term coined in those years — were within the walls, under the floors, behind cupboards, under screened or curtained-off entrances, double walls and various dark holes. Men ran into such holes like mice, hiding from the brutes human and canine — the Germans employed specially trained dogs to catch the Jews, who pursued us as a cat pursues a mouse. In those days we became the sympathizers of the mice.

It is an early summer day in 1942. The murderers surround Ghetto B. Their task is to capture over 1000 people. Whoever is caught is led to the market place. Old people and children are driven like sheep onto carts. From the market place they are all driven to the railway station. There a train arrives from Pinsk, Janowa and Drohichin, filled with Jews from those towns. The Jews of Antopol are driven into the same train. There are gruesome scenes, accompanied by outcries, wailing and shouting.

Subsequently it became known that near Kartuz-Bereza, in the woods of Bronie-Gura, mass graves had been made ready among the tall fir trees and the sandy hills. The train arrived, one carload after another of human beings was thrown out into the graves while the machine guns were firing on without cease.

A woman who was wounded managed to escape from that inferno to tell us what had taken place. Petrified, dumbfounded, stunned, people listened to her story but even then a spark of hope glimmered in their hearts, and they thought the woman had gone off her mind, for how was such a thing possible?

After the second "operation" the ghetto became too large, and we were confined to a smaller ghetto, in the part of the town between the market-place, the Kobryn, Zhalov and Grushev streets. A tall barbed-wire fence was put up around it and guards were posted before it. Here the inmates were suffocated and eaten up by various diseases and by hunger. Every morning a group of workmen is driven off to some labor under guard to be paid in beatings and curses. The vandals could not tolerate the few survivors and organized a third "operation".

One night the ghetto is surrounded again. People are dragged out of their hiding places. 400 people were gathered together. More human tragedies are played out. Families are broken up, but who takes stock of such things?

(constabulary). After the gendarmerie came the Gestapo, which set up the civil police force, formed out of the local Polish and White-Russian (Bielorussian) population.

The first act of the police was to square accounts with those who collaborated with the Bolsheviks. They also handed over to the S.S. two Jewish men who had escaped from a German camp and returned to Antopol during the Soviet rule. The men were taken to the S.S. car which arrived from Kebryn, where one of the brutes first beat them and kicked them with his feet and finally shot them dead.

This opened the blood-stained chapter of the story. The police invented an amusement for itself consisting of whipping Jews. They made use of the time when an S.S. car would stop at the market place. They would then catch Jewish passers-by, who were already wearing the badges on their sleeves with the Star of David, and bring them into the police station to be whiplashed. The crying and weeping of the victims would freeze the blood in the veins of the listeners. Whenever an unfortunate, released from under the lash, was not quick in making a getaway - crawling away, for that was all he could do they would punish him by calling him back, pouring cold water over him and submitting him to new lashings. Some of the victims would be confined to bed for weeks as a result.

Another amusement the Germans had was to order the Jews to wash their cars and use the opportunity to whip them as they worked and to make them run up and down like dogs.

By employing these barbarian methods, the Germans succeeded in making the Jew hate his life and lose his self-respect and his sense of human dignity.

A short time after their entry into Antopol, the German rulers called together the Christian population of the town into the local church and enlightened them on the proper way of handling their Jewish townspeople. The lesson was quickly learned by the Ivans and the Marussias.

Thus began the systematic cold-blooded implementation of the anti-Jewish plan: a strongly armed monster pitted against a handful of helpless men, women and children. No one asks why or when. Placards are hung in the market-place with shocking medieval anti-Semitic slogans.

Then evil decrees begin to crowd one another in quick succession. The Jews are ordered to sew on a yellow badge on the breast and on the back. All Jews living on the right hand side of the Pinsk street are ordered to move out of their homes.

The letter-carrier Khrominsky is appointed Chief of the town and the district. He orders the Jews to form a *Judenrat* consisting of a Chairman and five or six members. At first the demand was for the two Jewish physicians, Dr. Sunschein and myself, to enter into it. But they later realized that if the physicians devoted any time to the sessions of the Jewish Council, the sick of the town and the surrounding villages would be neglected and they rescinded the order.

On a cold October morning formations of armed bandits in German uniforms appear in the fields near Antopol, with their guns trained. They surround the town and the Judenrat is presented with two demands: 1) an indemnity of gold, silver, jewels, leather, various foods and Polish and Soviet currency; 2) all ablebodied men to gather in the marketplace for work. Men scurry away to places where they can hide. I was hidden by the Russian priest in his barn. To be seen are only women and members of the Judenrat. Everyone is carrying what he has to the collecting point, at the home of the late sainted Rabbi Wolkin. The gold, the silver and the money are taken into the house, the merchandise - to a store in the marketplace.

Before the evening came, the Germans managed to capture about 140 men, including boys of 14 years of age and shut them all up in the Polish school on Pinsk street.

At the very same time that the wives, mothers and sisters of the imprisoned men were collecting their indemnity to ransom their nearest and dearest — as they hoped — the peasants of the village Proshikhvost were digging their graves in a nearby wood. (Of that we learned much later).

The day is done, it is dark and a thin dreary rain is falling. Everyone is seated in his house. The curfew forbids to appear outside. But the hearts are with them over there, with the imprisoned fathers and brothers.

In the houses which are situated near the school they hear the sound of approaching auto-

towns of the now extinct Jewish communities, there is a great deal of talking, reporting, discussing. History is being recorded!

There are sick people, survivors of annihilated households, broken spirits, frustrated ambitions, melancholy neurasthenic people, unnerved individuals, undernourished, frost-bitten, cut-up tortured bodies, arms tattooed with numbers; each one a world by himself, a history, a tragedy. What is to be done?

Our firm resolve is to shake off the dust of the exile from our feet, not to let ourselves be discouraged by the hard times in the Homeland (that was in the years 1949-1950). On the contrary we must now come there to help. But not everyone feels that way. Some have other ideas.

The idealists are quietly ridiculed. It was we, the survivors, who have seen how little value human ideals have. Hitler has trampled them underfoot.

In Marseilles we embarked on the Israeli ship *Artza*. How well we feel among our **own** people! How precious that is!

On Wednesday, April 4, 1950, we greet the soil of Israel.

We have become the citizens of our ancestral land!

Prof. P. Czerniak

THE GHETTO OF ANTOPOL

I see before my eyes the town of Antopol, with its market place and its stores and other buildings. There are Greenberg's, Lifshitz's, Smolinker's, Sirota's, Polichuk's, Mazurski's, Rosenbaum's, Vissotsky's, Kaplan's etc. I can see the streets running through the town – the Zaniev, the Zhalove, the Greblie, the alley leading to the old synagogue, to Healer Yankel. Here are the prayer-houses, the schools, the bathhouse with the ice-cellar, the orphanage, the traditional Jewish schools, the drugstore, the post-office, the bank, the free loan society, the newspaper stands, the booths, the stores, the larger and smaller shops. Here is everything dear to memory and everything apears so beautiful.

In those early September days of 1939 faces changed. Everyone is anxious, worried. Bombs are falling over all of Poland. The treacherous Germans destroy everything in their way. They are coming closer to us. What is to be done? Where can one flee? We are drowning in a sea of hatred and hostility, we have nothing good to look forward to; we are powerless, poor and weak. Affection and loyalty in our own ranks can be of little avail in such days of fire and blood.

It is mid-September now. All night, only the noise of the Polish army vehicles can be heard, as they are leaving the front to flee towards the Rumanian border. Explosions are heard. On the Kobryn side the sky is reddening. The wounded are being brought in.

In the morning information reaches us that the Russian army is approaching. The Jews of the town become alive. Finally there will come an end to the uncertainty and a new chapter will open. A new order of things, new joys and sorrows — but, the main thing, life will be secure. The Russians arrive. People adapt themselves, they work, they build. Months go by.

It is 6 a.m. on June 22, 1941. A new conflagration is on. On the Bug, near Brest-Litovsk, the Hitler bands are moving forward. The Soviet forces are fleeing in great haste, abandoning large stores of supplies and ammunition. They managed to destroy only part of their archives; the remainder was to be made good use of by the Germans.

On the fourth day of the German-Soviet hostilities, the last of the Russian soldiers left Antopol. The Jewish section is drained of all life. Already the sound of the German airplanes overhead is to be heard. The first motorcyclists arrive. The frightened Jewish population looks out through the curtains as the killers come in.

The march of the German army took several weeks. As long as the Germans were marching, the power was in the hands of the gendarmerie 81

a Gentile. Now I am being called to headquarters for investigation. I am afraid they will order me to undress to see if I am circumcised. Can you perform an operation over me to make me look uncircumcised?"

"That I can not", I said, "but I have another idea for you: Go to that farmstead at Rushevo and tell them who you are. They will take you in."

Ten days later a peasant in sheepskin came to see me. It was that same Aliosha. Under his sheepskin he had a weapon and a slice of sausage for me with a promise: "We'll help you when you want help. We'll tell you when things are bad. We have people with us who know."

Evidently they were late with their information — they did not have it in time and failed to warn me. But I had their address and this is how I found refuge in Rushevo...

. . .

At long last! The end has come to the accursed Germans. They look so ridiculous now, so broken up, so filthy, bloodied, humiliated and ruined! We have lived to see the day when justice triumphed. But what a colossal price we paid for it!

We enter Antopol again. It is empty. Last night it was evacuated by the monsters. The cur Chrominski fled along with his masters. On leaving they burned a few houses.

It is a beautiful day in June. The first one to meet me is Ivan Baiduk. He falls on my neck and kisses me. What an outpouring of affection! A pity to mention it. My first steps are directed to the house where our little girl is supposed to be. The Lord be praised! She is here, in good health. But what about later? It is so difficult to breathe here! So difficult to watch everything around you. Here, in this place, we once lived and loved every spot of it. Four other girls came, who managed to save themselves, and that was all that was left of Antopol Jewry.

We have to get settled, carry out the orders of the new authorities — the soviet armed forces. I am told to organize the health services in town and also for the whole region. I ardently throw myself into the task. I look for work to keep me busy all day and through the sleepless nights. I don't want my brain to be free to think, to remember.

But we cannot remain here. For whom? We must leave, we must come among Jews, we must leave the diaspora and realize our old dream...

. . .

Our little daughter is over three years old now. Vera Ochritz still keeps her. She is holding on to her in order to "save her soul" for the "true faith". She refuses to give her up, feeling like a mother to her, the girl owing her her life. Vera says: "We shall wait until the girl is eighteen years of age. Then she will decide whom the wants."

What is to be done? It is a difficult problem. The woman has become so attached to the child! Once the constabulary arrested the woman on suspicion that she was harboring a Jewish child. They had an idea that the girl was ours. They were ready to shoot the girl. Vera held her in her arms for three days, saying: "If you are going to shoot, shoot both of us. Then both our souls will go up to Heaven together!"

The local priest stepped in and saved them. He testified that Vera was a believing Christian and that the child was Christian (the priest knew the truth, however, from Vera's confession). She was entitled to the rights of a custodian. Yet the parents were alive. We gave her everything we could, we helped her a great deal, but we could not make her a gift of our child. There was a trial and the court ruled that the child belonged to its parents.

We finally made it. We packed and left for Brest-Litovsk. There we boarded a train for Poland, as repatriates. First we went to Lodz and thence to Gorzub (Landsberg) and later to Wraclaw (Breslau). Here we found some survivors of Antopol Jews, namely Mazurski's daughter and Itke Wolinetz. Mazurski's daughter saved herself under extraordinarily difficult circumstances and lived to see freedom. Itke came with her husband Meyshe Helefantstein.

0 0 0

We take our seats in the carriage of the train leaving for Paris. Farewell, Poland. Farewell, land of exile. We are determined and we are able to realize our ideal — to come to the Land of Israel.

Midway we linger a little in France. In the hotel, where the remnants of the escaped survivors are gathered from the larger and smaller

old iron bar ready and fix up a lock on the door. I will not surrender. I will fight for my life!

Finally a way out was found. Arcyszewski learned that Dr. Cherniak and his wife were alive and came to take us. We came out to him. This wonderful man, the Polish patriot, burst into tears when he saw what was left of a Jewish community. We went to live with him.

. . .

Our address as of the end of April: Antopol, Kobryn street No. 10, the loft of Arcyszewski's stable. We are buried in the hay, near the planks. There is a crack, which serves us as a window. Three times each day the doors of the stable open wide and the housekeeper, a kindly village spinster, comes in carrying a pail with food for the denizens of the stable: a couple of pigs, a cow, hens and a rooster, a horse and a Jewish doctor and his wife, the Jewish pharmacist. The food for the humans is hidden at the bottom of the pail under the fodder for the animals. She talks to the animals, climbs uy the ladder(ostensibly to get some hay, and unloads the meal for the Jews. While on top of the ladder, she whispers a few words to us. Now and then the master himself would come for a chat, while the housekeeper waits underneath. He would give us some news and bewail the fate of Poland, of Polish Jews, of his relatives. He works for the Germans but he would always end his conversation with a curse: Let the cholera seize them, the sooner the better!

One night a pig became hungry. He grabbed a sleepy hen from the fence. The hen raised a cry. The other animals in the stable woke up and raised a din. The pig evidently became frightened, let go of the hen and the conflict in the stable was terminated, with no damage to anyone. I watched the struggle, thinking to myself that with humans it is not so simple. We, the powerless, have been attacked by a ferocious beast, all of us, adults and children, old and young, well and sick. Our outcry reached up to the heavens and was loud enough and strong enough to move mountains. But it was of no avail. Here we are in the very heart of the once living Jewish town, where we had a community of some two thousand souls, and now it is all vacant, quiet, dead...

. . .

From Arcyszewski's we moved to the village Rushevo. The moving took place in a singular way. At 12 noon a cart drove in into the court-yard on Kobryn street, near the market place, right in front of the eyes of the arch-murderers. The cart was loaded with tall logs and some straw.

Arcyszewski together with the tall young village blacksmith from Rushevo came into the stable. There were two full sacks tied up ready for them. They looked as if they were filled with potatoes. The two men took first one sack and threw it onto the cart, then the other. They put the sacks straight, covered them with some straw, then made an opening in them to enable us to breathe. The sacks contained me and my wife, of course.

The two sat in the driver's seat, whipped the horses, drove up to Kobryn street and out of Antopol. We arrived in a farmstead in Rushevo, to an address wich goes back to the ghetto...

...When the Jewish doctor had to visit a patient in the country, he had to get a permit from the burgomaster to leave the town limits. One day a Gentile woman brought me such a permit and asked me to come to see a gravelly ill woman. I went along and arrived at a farmstead to the right of the road. I was invited to sit down and wait. In about ten minutes the door opened and a Gentile entered, armed with an automatic and hand grenades. He was the "sick woman". I was brought there, so I was told, because they had confidence in me. The German invaders were hunting them as they were hunting me.

"I took ill," he told me. "When I get well, we'll go on fighting the enemy."

I examined him and found out that he suffered from jaundice. The prescription was made out to the "peasant woman". Grateful and silent, dignified and proud, he pressed my hand and took me back to the ghetto.

In about three weeks, a man who did not look Jewish came to see me at the polyclinic, closed the door tight and told me the following story:

"My name is Aliosha. I am a Jew, a pilot, a soviet warprisoner. My plane was shot down by the Germans at the battle of Brest-Litovsk. I was taken prisoner and handed over to a peasant to work for him. They thought I was

I see it clearly now: The German orders I walk. He brings me to a "Forward!" and group of brutes, among which were the German, the Landwirtsmann, the Chief of Police and their dog, the Buergermeister of Antopol, the former mail carrier Chrominski, who was a Pole and Volksdeutsche, the murderer of our dear ones, the fiend stained with the blood of his victims, whom he had dispatched with his own hands. I see his diabolical face with its pointed nose and frozen dead eyes, his hand on the revolver by his side. His swinish snout utters the command: "Zabrac Jego!" (Take him away) and two policemen grab me and lead me into Sirota's gate, where the pasterunek (detention) was located. Four other people were there who had been seized earlier. A few minutes later they bring the midwife Weinstein and three young men. It was too early in the day to shoot. Every article we had on us had been taken away and we were told to sit on the floor. The verdict is unmistaken.

The brain thinks only in one direction: Where does one find the strength to administer them such a blow that we could liberate all those who are scurrying about the fence looking for holes to hide in? The heart is full of hatred for the brutes, full of pain and worry. How long will it go on beating?

I picture the German with his revolver aimed, taking me about 8 a.m. Any split second he may press the trigger and pierce me with a bullet. I walk quietly. He is leading me back into the ghetto to the assembly place.

On all fours like a cat, I leap forward, when the machinegunner leading us, bends down to light a cigarette. My heart beats even now when I think of the decision I made in a flash and carried out: I ran over to Eisenberg's stable. I am noticed at a distance by the old chief of the German constabulary. I am sure he sees me, but he pretends not to. I am not afraid of him. I recall that after the second "hunt", when he stood at the well near Markiter's house in the ghetto, he was looking into the well and said to me quietly with, a sigh, as I approached the well: "What a misfortune." His voice trembled, and I thought that tears would come to his eyes. That was the only true sorrow which I noticed in a German in those days.

Here I lie in Eisenberg's stable, on the loft.

I don't move. Pain, hunger, thirst — I don't feel them. I have covered myself with rotten hay and am waiting. Night is coming and I have to make use of it. I slide down the loft and begin wandering among the dark mute houses of the ghetto. I can still hear, on one side, the dead silence, and on the other — the voices of the sentries who make the rounds, and shoot into the air from time to time, to see that no one escapes.

I stole out between Polciuk's and Sirota's houses, and am now crawling on my belly through the market place. A thin rain is falling; it is dark. I am already on the Zaniew street, and suddenly in the dark there is a gun facing me with the command "Stoj! Kto idzie?" (Stop! Who is going?). I recognize the voice of the policeman Kostia, whom I know well. I used to give him some salve to irritate the sore on his finger, so that he would not be able to put on his boots and have an excuse to stay away from the raids. Kostia, it seems, also remembers and is grateful. He let me go through. This way I reached Ivan's stable. My body is trembling now, not from cold but from excitement, from impatience, from anger. What of the rest? What of my mother, my wife Gittel, my child? What of all the 300 survivors? I saw some of them being led away. Ivan crawls up to me in the afternoon and tells me that it is not good in the ghetto. He brings me a German newspaper and I read with pain of the Nazi victories at the front. Night falls, but how can one sleep?

... April, 1943. My wife and I are under the floor of a house not far from the railway station, between Antopol and Proszychwost. We were united three days after parting, when she came at night to the hiding place where Ivan kept me.

Suddenly the order arrives to demolish the house under which we are hidden — the demolition was deemed necessary for security. Our hosts are faced with the dilemma what to do with us? Letting us go free is dangerous, because my wife would not be able to withstand the blows and would divulge her hiding place and our hosts would be executed. I hear them discuss the matter over our heads. The question is: should we be shot or poisoned? But there is no poison to be had anywhere, and the man, an acquaintance of mine, though he has a weapon, does not want to shoot me. I get an

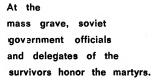
last in Antopol, on the road to Proszychwost, to the left of the cobbled highway. A few weeks earlier I saved the housewife's life by stopping a hemorrheage. That day I left my home and my wife, with Ivan who had come to plead with me, at the risk of being killed by the Germans if they caught me. Now this woman, whose life I had saved, found me in the shed on an early morning when she came to milk the cow. The cow was on the other side. When she noticed me, she was frightened at first, as if she saw a ghost. Then she called out her

husband, Ivan. They took me up to the top and hid me. But first they brought me a coat to cover me up - I was wet from the rain and shivering from cold. Then they brought me hot milk and pancakes.

The sun has arisen, and so, I am alive, among sheaves of rye. For a whole day the head did not think, was dulled. It was only the inertia and the instinct which were functioning. I clung like a dog to the ragged clothes to keep warm. Then gradually the brain began to react.

Mr. L. London near the mass grave of the martyrs of Antopol.

The "fugitive" was in the neighborhood. At night he would slip into his house, where he was told about the situation. Yet, no person was willing to betray him to what everybody knew was certain death. Everyone imagined what suffering this fine-looking young man endured and what his inner conflicts were. Should he give himself up, then he would be subjected first to torture and then to shooting. If he did not — his wife and child, his father and mother and the other hostages would be the victims.

Thus he lived through forty eight hours of anguish. When the time was up, he came and reported to the police.

"Shoot me, but spare the others!" he told them. The murderers did just that. They paid no attention to the noble courage of the man. They did not even think of it. They placed him onto a truck going to Kobryn and there shot him on the high bridge over the Muchowiec river. There, on that place of execution, many victims fell. We, who survived him, honored his memory as a hero.

3) It is the last "hunt". The remaining 300 wrecks of human beings are surrounded by a chain of killers and machine-guns, lurking across the fence of the small ghetto. The *Juden-rat* and "our own" police are no more. In another few minutes they will begin rounding up all of us, dragging us away and taking us to the sands to the left of the highway leading to Proszychwost. There we shall be ordered to strip and a bullet will put an end to life.

My thoughts race through my brain like flashes. Some time ago, I was given a ride back to town by a colleague, the Ukrainian doctor, by the name of Niestruk, who had been brought to us from Kobryn to serve as Chief Physician of the district. He tried to comfort me with his philosophy: "Well, my dear Sir, what can we do? A prosecuting attorney has arisen, by the name of Hitler, and he issued a decree, a death sentence against all the Jews, and there is no appeal. So you can't appeal. All you can do is wait in your cell until you are taken out for the execution!". One thought asks: Has the end now actually arrived? But another flash comes: What kind of a trial? What verdict? On what basis? By what right? What for? Firm resolves are formed and crystallized: Not to let it happen! To save one's life by every possible means! Under all circumstances!

. . .

The sum total of our family was as follows: Our own child, a little girl of ten months, we had handed as a "gift" to a Gentile woman (Vera Okhritz) a month earlier; my sisters, Radia and Peshka with her husband and two wonderful little children, Rochele and Yudele, had been done in by the brutes some time earlier! my mother Shifra was hiding each time in a different place; my wife's mother Zivia and her brother Avromtze were still alive. This is all. What now?

It is 6 a.m., October 15, 1942, past the High Holidays. Our fate had already been sealed up on high. The survivors, mere remains of human beings, had dressed quickly and were running around like shadows, like trapped birds or mice, silent, speechless, humbled, resigned, bewildered, pale and dried up. A welter of emotions which it is difficult to describe and difficult to understand, because they are emotions born in human beings living in bestial conditions. Short sights are dropped. What is one to do? Where is one to hide? Jews, save yourselves!

I take a look at the nearest and dearest survivors. Zivia has gone to Yossl Sirota's secret hide-out, taking leave with profound grief in her eyes. I take my mother and wife... come, let's try to get away. We go into the cabin at the end of the ghetto street, where there is a window out on the Gentile street. A last look in my mother's deep, dear, true, infinitely devoted and sad eyes... I leap through the window. My wife tries to draw me back. She has seen through the mist a German standing on the other side. But it is too late. My feet land on Gentile soil, outside the ghetto. An impudent act on my part. A German gun faces me, its bayonet pointed at me. "Halt!", I hear the command. It's a miracle that I haven't been stabbed. He takes me in. The dull-witted German has orders to shoot anyone who leaps from a window in the ghetto. The head does not think; the heart flutters; cut to pieces. I left there mother and wife. They won't leap; they saw the German take me in and must be sure it is all over with me. What will they do? What will become of me? I resolve again that so long as they haven't deprived me of my life, I will not submit!

0 0 0

October 16, 1942. I lie on the rim of the cut rye in the granary of Ivan, whose cabin is the on my door, all excited. At 6 a.m. he heard the German radio announcing that the Germans had attacked Russia. A train of coal cars arrived at the Brest-Litovsk station from the German side, as it had been every day. The sealed cars opened and German machine-gunners jumped out of them rushing straight into battle. Many Russian officers had spent Saturday night celebrating as usual. Now they were so treacherously attacked by their erstwhile allies, after the Ribbentrop-Molotov treaty; The brigands were coming here. At dawn their planes bombarded Kharkov, Odessa, Homel, Minsk. There was a state of panic. What was to be done now?

* * *

Although we were part of White Russia, we heard reports reaching us by word of mouth about brutalities across the Bug river: killings, oppressions, evidently with the view of exterminating the Jews. We did not quite believe everything we heard. We did not want to believe that Man could descend to such bestiality. After all, even Nazis are human beings, so we thought.

The Jews of Antopol took to their feet. Everyone understood he had to flee. But where to? Russia? Leave everything and run! But one man was ill, another had small children. Besides, there was no transportation available. Could we advance as fast on our feet or by wagon as the Germans on vehicles? What if they overtook us on the road? That would be certain death! What was there to be done? What did other people do? What were the Russians doing? What were the authorities doing?

. . .

Four days later. Unbearable four days, when life and death were on the scales, terror and impotence, decision and helplessness. The Soviet authorities threw everything they had onto the vehicles and rushed away, promising they would return. "Don't be afraid! We'll come back! We'll show the Germans what we can do". They offered to take me along. But How could I do it? What of my family? We now envied the kulaks who had been forcibly deported to the land beyond the Volga. They were sure of their lives. We here remained chained by ties of family and friendship, by human sentiments, and by an inner sense of responsibility.

Whatever happened to others might very well happen to us.

0 0 0

The Germans entered Antopol. A new page was turned in Jewish history, a page which degrades the word Man. This was a period of suffering unlimited, of appaling savagery and of very few miracles, including those which enabled myself and seven other people to survive. Small shreds of large beautiful flower-pots smashed to pieces. The German jackboot trampled over Europe, stepped over town and hamlets, among them our dear town Antopol, and destroyed them - how it destroyed them! So much brutality, and so much blood shed unjustly! Such degradation of human dignity and human spirit! Those were dark days, darker than black, years of history. Alas for the people who made them! Alas and alas for those who went through them.

. . .

I leaf through the diary of my ghetto days and I come up with the following:

- 1) There is deathly silence in Antopol. It is 2 p.m.; the second "hunt" has been completed. I quietly emerge from my hiding place in the house on Zaniew street, to which we have been driven by the Germans. I see, at a distance, a green two-legged swine walking. He passes by Appelbaum's house. The doors are open, the inhabitants already evacuated. Out of the left-hand side a small child crawls out, on all fours, advancing serenely, as if there were nothing to fear. Evidently his mother had hidden him away before being driven off by the Germans. Now the child is looking for its mother. The swine-in-jackboots with their hobnailed soles sees the child. He approaches and raises his boot... I cannot look any more. they took away from there a bloody Later bundle with a smashed head for burial. Why did not a thunder strike the beast?
- 2) The tailor's son, also a tailor, has been arrested by the police on the charge of being a communist. But everybody knew he was a non-party man. He ran away. The police served notice that unless he surrendered, they would shoot his parents, his wife and child and ten Jewish notables of Antopol. Meanwhile the young man's father and wife were placed under arrest. Ten notables were being picked as hostages.

schools functioned. The NKGB was in Szagan's house. Telephone wires were strung between houses and everything was carried on in strict order, under punctitious control.

Many new settlers arrived from White Russia and from Russia proper. Party Secretary Subatin occupied Bereh London's house on Pinsk street, and ruled together with Pastushenko, of the Ispolkom.

Jews had to change their occupations. Instead of shopkeepers and middlemen they "became" clerks, administrators, members of cooperatives or artels (collective independent labor unions). On the side they did a little trading. They lived, listened to speeches, read Russian papers, heard the radio broadcasts. Young people went to the cinema; older people went to the prayer houses, especially for the evening services. Their number shrank as the atheistic bezbozhniks (godless) intensified their activities.

0 0 0

To go back a few months to the end of 1939. Great projects were being carried out in the Antopol region. The Bug Canal was being shortened, an airport was being built, apparently for military purposes, and several thousand deportees were brought from Russian labor camps to work on the projects. The Antopol Jews were organized into "Sabbath brigades" and "volunteered" to help in the digging. I well remember the trip out and the work. More than one of those "volunteers" returned ill with pneumonia or swollen legs, but the canal was finally completed. Through the canal the Russians were able to send their barges laden with rye and wheat to the Germans (it sounds like a bad joke, but that was a fact) and come back with other goods (seemingly gasoline). The airport was nearly ready but was not to be made use of. Life marched on. The number of sick people in town grew. It did not cost any money to get treatment. Anyone, if he so pleased, came into the polyclinic, registered, was examined, received a prescription, went to the drugstore and got what he needed.

Others, to be sure, were in need of hospitalization, and so a hospital was set up in Antopol. There was the house of Jankiewicz at the foot of Kobryn street. One day I was brought there and was told to open up a hosiptal. Two weeks later the first patients were admitted.

Two houses belonging to kulaks (well to do peasants) were brought from a village and were converted into hospital wings, one for obstetrics, the other for patients stricken with contagious diseases. The Antopol hospital had 35 beds. Close to a hundred patients would apply each day for treatment in the dispensary of the hospital. Antopol became a medical center. A Jewish girl from Moscow and another from Bobruisk were brought to Antopol as physicians. Several nurses and apothecaries were from Homel. Our townspeople nearly stopped going to Kobryn and to Pinsk for medical treatment.

. . .

The Soviet occupational authorities ordered that "elections" be held in Antopol. A list of candidates was posted in Mazurski's house and everyone was "advised" to vote for the whole list.

The citizens of Antopol went one rainy autumn day to the ballot boxes, into which they threw in printed pieces of paper with printed lists of candidates. Later there was a meeting of the so-called elected Soviet-council in the frame house of the Polish school on Pinsk street. It was a festive occasion. The "delegates" were allowed to buy chocolate, sausages and cigarettes. In other districts it was the same thing. The delegates then adopted a resolution to demand the incorporation of the district into the Soviet Union.

On October 29, 1939 the Supreme Soviet took cognizance of the resolution and voted to accede to its demand to have the Antopol region become an integral part of the U.S.S.R.. We were annexed to the Byelorussian (White Russian) Republic of the Union. Minsk became our capital too, and from there we received decrees and officials, commissars and leaders. The new regime took to purging the atmosphere of reaction, kulaks, ideological and economic opposition, etc. Among others, recent Polish settlers were carried off to the interior of Russia. At night the military authorities informed the victims to dress and pack, and they were loaded on motor cars to be taken to an assembly center.

. . .

It was a sunny morning in June 1941. I was about to take a short rest, but at seven a.m. my rest was disturbed: Yossl the tailor knocked

We did not move from the radio. Why was Russia silent? What were doing the British, with whom we had concluded a pact? Why was France inactive?

On the third day of the war German airplanes appeared over Antopol. They descended near the electric station behind town, looking for something important, and were off. We waited in the prepared dugouts in the nearby fields and imagined that a plane was throwing bombs precisely at our dugout.

One morning, August 17 to be exact, we experienced a sense of relief. The radio announced that Russia had entered the war. We waited and hoped for the Russians to come to our town. It was now clear that Poland would be torn apart, and there was nothing to be done about it. Unfortunate Poland was fated for another partition as in the 18th century. We felt for the Polish patriots, who had so little time to enjoy the modern rebirth of their nation, only from 1919 to 1939! But what of us, Jews? What will happen to us?

The Russians advanced fast. Also the Germans were flying forward fast. They were racing towards each other, with Antopol between them. On the radio we heard reports from each side. Our young people stopped all daily work and were glued to the radios. They were our source of news. They told us that the Russians were quite close. The Germans were reported to have reached south of us, and turned towards Brest-Litovsk. Woe to us! We were in their clutches! They were already in

The next day things looked brighter. The youngsters heard a report over the radio that the Germans were retreating to Brest-Litovsk, and the Russians were coming to our town. The people of Antopol were waiting anxiously while, in the meantime, the town got along without any constituted authority. Jews stayed at home, sat around in the prayer houses, in the stores and workshops, talking, praying, and hoping.

Kobryn.

On September 20th the Russians entered Antopol. The soviet army passed in a long line far out into the distance; motor vehicles, men, armaments and amiability. Every spot was being occupied — vacant lots, large houses, or-

chards and fields. Temporary accomodations were sought out by infantry, artillery, tanks, comunications and other services, in Gorin's Park, in the market place, on the square facing the Hebrew school "Tarbut", in the old synagogue courtyard, and alongside the pavement. Some of the officers in the Soviet army were Jews. This was good news to us, Polish citizens. The arrivals were under strict orders not to talk much; they were busily at work. Antopol was now becoming part of Russia, White-Russia (—Byelorussia) to be exact.

. . .

It was spring of 1940. Antopol had changed, having been transformed from a small community into a district center, the administrative capital of a segment of White-Russia, with a population around it of some ten thousand people. The authorities had established their headquarters in the market place. The party secretary was staying in Mazurski's house. The drugstore had been moved from there into Yudl Lifshitz's brick-house. At the other end of the brick-house they had installed a radio receiver, which had been connected by wires to the houses in town, where earphones were installed. The reception center functioned throughout the day and newscasts and music programmes were heard in the houses. Lifshitz's other brickhouse had been taken over by the post office. The militia established itself in Greenberg's brick-house. Sirota's brick-house was taken over by the military commission which registered the young people and mobilized them. Klorfine's brick-house housed the State Bank, carrying on the financial business of the region. Sacharov's house became a court house. Polciuk's brick-house became a hotel for visiting dignitaries, and later it became the center of the komsomol. The stores were converted into wharehouses for the military and for the administrative authorities. Some stores were used for the newly established state or co-operative shops with a limited choice of merchandise. Lifshitz's long frame house was turned into a polyclinic. The brick-house across the street became the office for civil registration of births, weddings and deaths. A shoemakers' co-operative was established in Wysocki's house; a tailors' co-operative - on Kobryn street, The Ispolkom (Executive Committee) esconsed itself in the former Jewish Community House. Three

NAZI ATROCITIES

They began their atrocities in cutting beards and side curls, and finished in genocide...

A Jew, wrapped in Talit and Tefilin, says Kaddish after the first martyrs.

CHAPTER II THE HOLOCAUST

Prof. P. Czerniak

WAR YEARS IN ANTOPOL

(1939-1944)

From a diary

It is late August of 1939. The weather is hot. We hear the German radio thunder: "Poland must cede the corridor! We must have a thoroughfare to East Prussia! Danzig must be German! The Germans in Poland want to join Germany! etc. etc."

The diplomats are working desparately; the Polish Ambassador in Berlin, Mr. Lipski, seeks an audience with German Foreign Minister Ribbentrop to discuss the situation. Ribbentrop finally receives him late on August 31, when he knows already that several hours earlier Hitler ordered to start the march on Poland. What can Lipski accomplish?

The army is busy with preparations; Ridz-Smygly declares, over the Polish radio, that not a button from a Polish jacket will be lost. At the same time the generals are forming their divisions.

* * *

In Antopol few people knew what was going on. Everyone had his own troubles with making a living, looking after the children, the house, and communal affairs. To be sure, they all had their faith in God. Some housewives were provident and stored up more groceries. In the drugstores they bought some aspirins and other medical supplies for the house. They prayed in the synagogues more ardently than usual. The Polish intellectual "elite" of the town was

unnerved. Some had already been drafted and were leaving.

It was 4.45 in the morning of September 1, 1939. There was a report of an alleged attack by Polish soldiers reported over the German radio station in Glywic, Silesia. Other wellplanned incidents between Poles and Germans were reported in other localities. Hitler "cannot endure Polish aggression. He has given the order, and the divisions are crossing the Polish border". That was reported in the early morning broadcast and was heard in the houses in Antopol. We were benumbed. I was ordered to prepare first aid stations in town. The main center was in Dom-Ludowy (Peoples' House) in the market-place. We were collecting medical supplies and were preparing to treat the wounded.

At night the town was dark. Windows were shaded, lights were shaded. Streets were vacant. Only soldiers on patrol duty moved about. It was war! Antopol was under military rule! The next day we eagerly sought out newsreports and groceries to store up. Faces were grim and worried. Parents grieved for children who were gone; women grieved for menfolk. Some were stuck, since the whole governmental machinery had been quickly disorganized and nothing moved anymore.

CHAPTER TWO THE HOLOCAUST

I have enjoyed your kidding these last few hours?

- Never mind. Listen to me. The roof did come out beautifully, and therefore, come summer, I want you to go over it for protection.
- Bless you, exclaimed Shloime in relief, there is no need for it.
- But I am the landlord here, and I want to have it painted.
- It won't make it any better. You will throw away your money.
- Here, put some brandy in your tea, suggested Mordche.
- Well, in honor of Rosh-Hodesh it is nice to have a drink, but still I will not paint your roof.
- Listen, in order to be sure that you will paint the roof, here is an advance payment of 25 Rubles.

- I won't take it. If you insist, I will paint your roof, but I won't take any payment in advance. I trust you.

58

- Today I have it, maybe tomorrow I won't.
- Leave me go. I won't take it.

Mordche could not control himself any longer, and with a fraternal impulse stuffed the bank-note into his friend's hand.

Here Shloime froze, and like in a haze looked at Mordche as at an angel from heaven...

He could not utter a single word of all he had wanted to say. They both finished their tea and Shloime left the house with a mere "Good Day, Mordche".

Upon leaving the house, and being a little further away from the aristocratic courtyard, Shloime envied his friend Mordche for the first time in his life.

piece of ice. Birds were singing in the clear air and Shloime was overwhelmed with the beauty of God's world

He was nearing the Kobriner Street, when he observed a cart approaching towards him out of the marshes.

The man travelling in the cart was Mordche, who greeted Shloime wholeheartedly.

Shloime returned the greeting, adding his own wishes for a happy good month, meanwhile indicating that he was not working these days.

Mordche then spoke up, saying:

As a matter of fact, I wanted to call you, Shloime. You see, my roof is getting rusty.

- What did you say?!, exclaimed Shloime as if smitten with a club. What did I hear you say? Only about two weeks ago I went by your house and saw your roof shining like a mirror. As a matter of fact I enjoyed seeing it, after that the weather and the sun had brought out its true color of shining copper.
- Yes, this is true about the front of the house, answered Mordche, but it did corrode on the other side.

Shloime could not refuse the invitation to come and see what could be done to repair the roof, and the two men bade each other farewell.

Continuing on his way home, Shloime became gloomy, on account of "his" roof needing repair. Coming home, he kissed the mezuza, greeted the family and waited for his wife to call him to breakfast.

His wife came towards him right out of the kitchen, where she was preparing a special breakfast in honor of Rosh-Hodesh (First day of the month) — cut herring, skinned potatoes and sweet chicory, plus a white pletzl from Raphael the baker.

Noticing the breakfast table, Shloime praised the Lord for His kindness, and later told his wife about Mordche's roof. But Leine Feigl never claimed any understanding in mending roofs, and consequently Shloime put on his coat and left the house, on his way to examine the roof.

Shloime was walking with sure steps, encouraged by his wife's farewell blessing. While walking he remembered his childhood days when he and Mordche went to the same Cheiders and later to the same Russian school. Both of them stood up bravely against the Russian boys. He, Mordche, was of the Sheinboim family, and

Shloime was himself known for being of a good family.

Later in life they separated. Mordche travelled over the world, seeking his fortune, which he did not find neither in America, nor in Africa. His fortune turned out to be right at his door, and he became a millionaire. But Shloime neither pursued his fortune, nor did fortune seek him out. Still he thanked God for everything and did not begrudge Mordche and felt equal to him in this mondane world...

Walking like this, deep in thought, he did not feel the road, or the deep marshes. He approached the gate of Mordche's courtyard, the dogs greeting him in a friendly manner. He remembered the saying: When dogs play in town, it is a good omen. He is thankful for the friendly welcome, and his eyes begin to examine the roof. He goes around once and twice. The roof smiles at its master. There is no sign of rust.

The gardener sees Shloime ond greets him wholeheartedly:

- Panie Shliomka, what brings you here?
- Tell me, have you noticed any rust on the roof?

The gentile put away his gardening tools and gazed at Shloime:

- Who was kidding you?
- The landlord himself told me about it.
- Oh! Panie Shliomka, you are a great friend of the landford, and you drink tea with him. Don't you know that he is a kidder?

Now the driver approached, and he remembered the meeting on the road between his land-lord and Shloime. Although he did not understand Yiddish, he knew what they talked about.

- What do you say, Stepan Stepanowich, is the roof rusty?
- I do not know what goes on the roof.
   You have to see for yourself, meaning:
  - We all see there is no rust.

Shloime came near the steps leading to the kitchen, cleaned his boots and entered the house.

Somebody had told Mordche about Shloime's arrival, and he came towards his guest to greet him and invited him for a glass of tea.

- Well, have you examined the roof?

A smile appeared on Shloime's face as he was staring at Mordche. But Mordche did not let up, waiting for a reply.

- Why do you kid me? Do you think that

we realized that we have robbed ourselves of everything after the completion of this task.

It all ended unexpectedly. When the owners of the cattle came asking for their cattle, the

Belachovitzes began shooting at them, and when the soldiers stationed at the bakery heard the shooting, they started shooting at the robbers, who fled and left town to our great relief.

The family of Zavil der Moller, murdered by the Belachovitzes

Abraham Warsaw

THE ROOF CORRODED

Winter was over early that year. The snow had already melted. Spring was coming from the warmer lands.

The little town was still lying under the dirt of the heavy winter, which had kept the few alleys, as if under siege for full five months. Now it looked as if it has just started breathing again. The people themselves felt as if they had just grown a new skin, and accepted the deep marshes patiently.

In the prayer-houses Jews have been pre-

dicting an early spring, but the favorable predictions caused some of them to worry about provisions for the coming holidays Purim and Peşach, and they relied on the Almighty to help them solve their problems.

It was quite late after the third morning service. Shloime had participated in all three, after which he also took in a chapter of Psalms, and went home for breakfast.

The street was quiet. The sun had just emerged, and was biting mercilessly into every hiding

مراد ما ام علم خاله غاد كا ما علم مراة ولا الله الما الله الما المدام و المدام و المدام المدولا المدولا المدولا المدولا المدولا المدولا المدولا المدولا الله المدول المدو

"Mechiras Hometz" Contract By the Late Rabbi Berman ces in keeping Judaism in America, he was an understanding Judge in religious matters. He himself sat all day long studying in the synagogue, and upon coming back home he continued till late at night.

Rabbi Moshe carried a continuous correspondence with many rabbis in the U.S.A. and was respected by all who knew him.. Ten years he sat on the rabbinical chair in Los Angeles, until he was called to Heaven on Heshvan 22, 5691 (1930).

For many years after his death they used to hold a special mourning meeting in his honor on the day of his Yorzeit, even after the synagogue had moved to another suburb.

His blessed memory will always be with us.

Rabbi Moshe Berman O. B. M.

THE BELACHOVITZES

It was in the summer of 1920. Our little town was in ruins, after passing from hand to hand between Russians and Germans, Germans and Poles, Poles and Bolsheviks.

The Jews suffered pogroms, looting, requisitions, hard labor etc. Eventually the Poles remained and the front moved away from Antopol. There remained only a bakery which supplied bread to the military.

One evening when I was at the prayer house I was summoned to the military. On my way home I was met by Belachovitz soldiers who told me that their commander called for me. The town was in panic. Everybody knew that in a nearby town these Belachovitz soldiers took the rabbi as hostage until they received the contribution and supplies which they requisitioned, and in another town they killed everybody.

I came to the commander, who stood in the middle of the market place, surrounded by soldiers. He introduced himself as commander of those who killed in Kamin-Kashirsk over 300 Jews. His batallion camps not far away waiting

for the fulfillment of their requisition. Otherwise they will come down to extinguish everything. I asked him for his requirements and he gave me a list of meat, corn, boots, salt, etc. which made me shiver.

While we were thus talking he shouted: "Why are we talking like this in the middle of the market? let us go into my office." Upon arrival he sat down and added to his list more and more provisions. In his office we were joined by the town mayor and leaders of the community. He then demanded that the whole requisition should be in his office within 4 hours. We pleaded for more time but to no avail.

In the meantime came in the owners of the cattle which he had confiscated and offered to replace them with meat. He finally agreed to exchange them for an additional ransom of 60,000 marks. They asked my advice, and I told them that he would take both the money and the cattle. They did not listen to me and found out later that I was right.

We collected the items which he demanded and

informing him about his death and inviting him to his funeral, and in the same card he asked for his forgiveness. He also notified him that in the case of one place in the Rambam the law was according to the writer of the card. On the eve of the 17th of Adar his soul departed in purity.

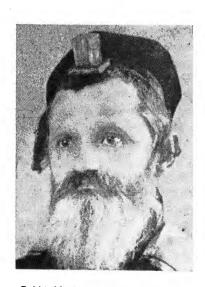
Immediately the entire town went into mourning. Messengers were dispatched to Horodetz and Kobrin to announce the bad tidings about the death of the Zaddik. Many inhabitants of these towns, Jews and gentile alike, came to the funeral. And these rabbis eulogized him: R. Joshua Jacob Rabinowitz, rabbi of Horodetz, Rabbi Zvi Hirsch Rabinowitz and

R. Moshe Berman, son-in-law of R. Pinchas Michael, the later rabbi of Antipolia, eulogized him at the synagogue. At the Beth Hamedrash in Pinsk Street he was eulogized by the dayan of Antipolia, R. David Rushkin and R. Pinchas, son of R. Elijah of Lida, dayan of Kobrin. Then they went to the old Beth Hamedrash where the deceased used to pray and the eulogy was delivered by the Gaon R. Joseph Saul Epstein, Rabbi of Kobrin.

Thus came to an end the history of R. Pinchas Michael O.B.M. With his passing there closed a bright chapter in the history of Antipolia, whose Jews participated in its writing.

P. Licht

RABBI MOSHE BERMAN, O. B. M.

Rabbi Moshe Berman, O.B.M.

Rabbi Moshe Berman was born in 1864 in Razinoi, White Russia, where his father — Reb Feitl — had been Rosh-Yeshiva for many years. Both his parents having died when he was still a boy, young Moshe grew up at the house of the famous charitable woman Hodeske, who was related to him through her husband. This wonderful woman had an enormous influence on the boy, and contributed immensely to the forniation of his moral and personal character. He learned at the Razinoi Yeshiva, and later at Volozin and Minsk. Finally he came to Antopol, where he

studied under the guidance of Rabbi Pinchas Michael O.B.M.

In Antopol he married Breine-Henie, grand-daughter of Rabbi Pinchas Michael, and following the wedding he spent some time in Kobrin. When the R.P.M. died, and following the Grand Dispute, about his successor, Rabbi Moshe became Rabbi together with Rabbi Hersh. After that Rabbi Hersh passed away, Rabbi Moshe continued as the only successor.

Rabbi Moshe was a quiet man, always at study and the interests of the community close to his heart. He was a Zionist and also alert to worldly affairs. He tried once a business partnership with Reb Avraham-Moshe, son of the R.P.M., but he used to return his profits to the customers, for he would not take "extra money" from them. Eventually he sent back the merchandise to his partner, and went out of business.

After the end of World War One he was brought over to the U.S.A. by his devoted sons, who had long before preceded him: Dr. P. Berman, and Mr. P. Berman.

In 1921 Rabbi Moshe was appointed Rabbi of the Agudath Achim Congregation in Los Angeles. He soon received recognition from most of the orthodox Jewry, and was elected to be Chief Justice of the orthodox rabbinical court of Los Angeles. Being aware of the special circumstan"for this brings glory to those who do so in this world and in the world to come."

R. Pinchas Michael admonishes "let not any curse come from your lips, even against gentiles or animals — and raise your children gently, not by beatings, only goodly words — and beware of being inconsiderate toward anyone, and especially the maid servants, for they like you are descendants of our forefathers. Be careful with their respect and you will merit much goodness.

He also admonishes at great length about peace in the household. A man must be easy going with his spouse, even though she may at time embitter his spirit. He advises not to argue with her, since it is difficult to vanquish them, and they should be judged affirmatively and kindly. He also admonishes his daughters and daughters-in-law to be careful to respect their husbands and not to irritate them "even with slight speech."

Concerning moodiness and anger he warns several times, "for with aggravation you will not in any way repair the matter" and "remove the traits of aggravation and anger, and trust in the Lord in all your dealings." He therefore cautions concerning the giving of tithe for the benefit of the poor and the relatives and other sacred matters. Such funds should be kept in trust as though they did not belong to the giver.

If conditions of livelihood are not so good, there should be no journeying for the aid of a tzaddik in another town "for in every town there are G-d-fearing people" who would intercede with the Lord for the needy. The same applies to physical matters. One must ask the grace of the Lord for himself first and then turn to others to request grace for him.

And as he was the emmisary of every pauper and downhearted in his lifetime, so he promises to intercede for those who seek his help in the hereafter.

Reading the admonitions of R. Pinchas Michael O.B.M. we are reminded of the admonitions of R. Asher of Stolin O.B.M., the son of R. Aaron of Karlin, founder of the Karlin Chassidism. He too cautions several times about the observance of the Sabbath and the extention of the secular into the sacred, about the appointment of time for Torah study, about the contribution of tithe, etc. And one asks, was R. Pinchas Michael influenced by the Baal

Shem Tov Chassidism, was he inclined toward Chasidism?

48

The latter question can be definitely answered in the negative. On the contrary, from the numerous tales told in his name we learn that he was a strong opponent of the ways of Chassidim and its leadership. How then can two extremes exist in one entity?

In truth, both opinions are correct. In his youth R. Pinchas Micheal was a strong opponent of the system of Chassidim, especially where it concerned the belated hour of prayer. But during his last years he came near to Chassidism, and at times prayed in the Chapel of the Stolin Chassidim.

For more than twenty-six years R. Pinchas Michael occupied the rabbinic chair of Antipolia. Not all of them were years of peace and serenity. More than once someone was offensive and R. Pinchas Michael passed over the insult in silence and in his heart he forgave the offender. And the truth must be said that not all the residents of Antipolia recognized the greatness of their rabbi. This is a psychological truth: The townspeople do not give their rabbi recognition. An anecdote told in the name of R. Pinchas Michael reflects the attitude of the Jews of Antipolia toward him. Once he was asked: "Why is he not as important in Antipolia as elsewhere?" R. Pinchas Michael replied: The sedra "Pinchas" in its place and season is not especially important since it is read during the season of depression. But when it is read outside its environment, as in the case of Maftir on the festivals, which is taken from "Pinchas", one pays a large sum for this "Aliyah." For Pinchas in its place is not so noteworthy, while Pinchas outside its place is more important.

Only after his demise did people begin to recognize the great importance of their "Zaddick rabbi" who lived like a saint and left the world in holiness. It is said that on Rosh Hodesh Adar 5650 (1890) R. Pinchas Michael was stricken with typhoid. For two weeks he did not leave his bed, but his mind was clear. When prayer time came he woke up and prayed. On the last Sabbath of his life he went up to the Torah, saying to his household: "I am a guest, and a guest must receive an Aliyah." On Sabath night after Havdalah he sent a card by messenger to the Rabbi of Pinsk,

and his prayer became confused. R. Pinchas Michael approached the stricken boy several times and asked his forgiveness. When the boy forgave him, he grasped his hand with great joy.

By nature R. Pinchas Michael was forgiving, foregoing upon the honor and respect due to a man of his station. Many exploited this "weakness" of his and used it for their own ends. One instance of this sort is told by R. Pinchas Michael himself. One crock forged his signature and travelled about from town to town to collect funds for the Talmud Torah in Antipolia. R. Pinchas Michael reacted to this matter in the press and asked the rabbis in the towns where the crook might appear to take away the document and the forged letter and burn them.

Evidently this crock perpetrated his act following the conflagration that took place in Antipolia in the summer of 1885. Some eighty houses went up in flames at that time. On the 20th of Sivan of the same summer a second conflagration broke out and 120 homes burned down. The Jews of Antipolia became completely impoverished and emissaries went forth to gather contributions for the victims. This situation was fertile ground for acts of deception.

Antipolia was "famous" for its conflagrations. The elders of the town used to tell about the first one, about 1860, as though it were an historic event in the life of the town, for at that time almost the entire town went up in flames. In that year R. Pinchas Michael together with R. Natanel Chayim Pappe, one of the foremost townspeople, went forth long distances in behalf of the victims. They went as far as St. Petersburg. Everywhere they were cordially received. Thanks to these distinguished men the town was rebuilt and Jewish life began to pulsate there again, with all its light and shadows.

IV

R. Pinchas Michael returned to his town and its Jews. He cared not only for his congregation but also for the problems of the entire Jewish community. Once he said to R. Jekutiel, the husband of Beila Hannah: "You are better off than I am, for the world is not upon you." From all corners of the earth people turned to

him and gave him no rest, neither repose for the soul nor rest for the body. His wife, Mushka, would drive away those who besieged the rabbi's home saying, "He is not able and he does not know. Let his alone."

The more she drove them away, the more they came. And what about the study of the Torah? After all, one had to carry out "thou shalt dwell on it day and night."

He therefore followed the dictum of the Talmud "The night was not created but for study" (Erubin 55). He wanted to sleep intermittently, and spent almost the entire night studying, and as a result his proficiency in Shas and Poskim was marvelous, "so that all his distinguished contemporaries had the greatet respect for him."

Lack of sleep, his innumerable burdens and his strong concentration on his studies begot R. Pinchas Michael a severe case of Hemorroids, and on orders of his physicians he went to Berlin for an operation. On leaving for Berlin he prepared for a journey to the herefater, for who knows what the next day might bring? One must issue his testament to his household. R. Pinchas Michael then wrote his will. Ostensibly the will was for his sons, but whoever reads it with open eyes would see that this will constituted R. Pinchas Michael's credo, and witness thereby his inner, higher world, one of harmony and equity for one and all. Here we see his democratic attitude and viewpoint towards the status of the poor and the artisans, for in his day the artisan was looked down upon. All important in his eyes was the Scholar. He therefore orders his sons to marry off their sons to the daughters of scholars "and do not seek out the wealthy - and for your daughters provide good and scholarly men, even from families of artisans. For this is no stigma at all, as the fools would have us believe. It is a greater stigma for those of wealthy families who lose other people's money. But the artisans who enjoy the fruits of their labor are precious in the eyes of the Lord."

As it has been said, R. Pinchas Michael gave priority to scholars. He therefore orders his sons to purchase Shas and Poskim and all the other sacred books, for sometimes it is the lack of books that hampers study. R. Pinchas Michael also possessed a sense of the esthetic, for he asks them to bind the books handsomely,

tary: "I appreciate the paucity of my attainment and of my intellect. I have other short-comings no doubt of which I am not aware."

Evidently R. Pinchas Michael kept this manuscript with him for several years, probably because of the lack of funds, until he was notified "from above" (see the story of the dream) that he was duty bound to publish the manuscript in question. He then placed it for publication, and immediately his commentary on these tractates received wide circulation, because it was brief but outstanding.

III

Directly and indirectly R. Pinchas Michael influenced thousands of Jews, both those who were privileged to hear from him words of moralism and wisdom and those who merely knew him by reputation. When still among the living he became a legend which was passed on from father to son and from grandfather to grandson. All spoke about the righteous one, who lent his ear to every one who turned to him, and who did not differentiate between Jew and Gentile, for "a Gentile also has to live." He was a father and patron for every embittered soul and downhearted that came to him even from far away. Among these were scholars, merchants, artisans, women and children. If a tragedy occured in a home, immediately they ran to the righteous one. If the "overlord" refused to renew the lease. R. Pinchas Michael was asked for advice. When an individual became seriously ill, they called on the righteous one for aid. And he would say: "I know not, but the Lord will bless you." R. Pinchas Michael became the emissary of whoever turned to him, and when he prayed the "Shmoneh Esreh" he added prayers for those who had handed in notes of supplication.

He did not handle these notes like the Chassidic rabbis. He did not accept "redemption money." At most he accepted a few coins for the poor studentss. He had a purse tied about his neck into which he put these coins, which he spent for charity. The act of charity is one of the foundations on which the Jewish world is built. He continually admonished about this commandment.

He was concerned not only with problems which demanded immediate solution. His keen eye penetrated into the life of our people which had just began to take shape in distant America. At that time, when the Jewish community was yet small and Judaism there was weak, he would advise those who asked him about emigrating to America: "Go to America. You will make a living there." And he would add: "Observe the Sabbath."

Like R. Israel Salanter, his contemporary, his heart ached for the condition of his people, and he sided with the idea of immigration to America, for his vision foresaw the wave of pogroms about to inundate the Jews of Russia. As for himself, he yearned to go to the Land of Israel, but his townspeople would not let him go. With deep longing he would send off whoever went up to the Land, whether it was a tailor, a shoemaker or a merchant and an investor. He would accompany them on foot a mile outside the town.

Settlement in the Holy land was very important in his eyes. Not only residence itself, but even he who desired to return to the land was entitled to redemption and thus he comments in the passage: "Because of four matters were our forefathers redeemed from Egypt - that they did not change their tongue and name." For he who intends to settle permanently in another land changes his language, name and attire and becomes accustomed to the ways of the land. But "he who intends to return to his father's house is the opposite. They therefore had this great merit, that during the entire harsh enslavement they did not lose their faith to return to their land, and therefore they emerged from slavery to redemption".

R. Pinchas Michael had a formula for redemption from the harshness of slavery and from all oppressors — the observance of the Sabbath. He would therefore ask his audience to hasten and inaugurate the Sabbath early. In instance, the artisans and their employees, should leave their work benches early so that they may be through at the bath house in time. R. Pinchas Michael would himsef take the trouble to be in the bath house a good hour before sunset every Friday eve, and in his hand he had a switch with which he prompted those who were late in leaving.

This switching was one of affection, since R. Pinchas Michael objected to corporal punishment. Once he slapped a boy of fourteen — Meir Utenof, the Cantor's son — for having beaten his companion, he regretted his act

of moralistics. He repeatedly admonishes concerning the light commandments, such as praying on time and the value of Torah study. At this point he expanded his speech and almost his entire sermon centered on this theme. And these were his words: "Everyone, even if he is busy with his work or businss, must set aside a definite time for study, more or less as he is able, or to listen to others, each according to his own mentality. The Holy One comes to no one with a demand that he study involved matters, only as G-d has endowed him. Only let him not go about idle. Let him also beware of idle conversation, especially in the Beth Hamisdrosh and the Synagogue. Great is the importance of Torah study and the woman who helps her husband and lightens his burden of livelihood, her reward is very great, as was the reward of Isaachor and Zebulun.

The first sermon that R. Pinchas Michael delivered in Antipolia set the program for his behavior during his stay in that town. In it he explained the principles of his procedure in Torah and general matters, for first and foremost in everything was the study of Torah. And these thoughts he would repeat in almost every sermon. The study of Torah had to be done simply, without undue sophistry. One had to direct the heart in study, and to learn outwardly with the lips and every individual had to study according to his nature. "One may be able to study more before retiring and another may find it easier earlier in the morning, when a person's mind is more at rest."

In addition to the pillars of Torah there are two other pillars: prayer and acts of consideration. On these three pillars he would build his sermons and his private conversations. R. Pinchas Michael veered away from the accepted custom that the rabbi sermonized twice a year, on the Great Sabbath and the Sabbath of Repentance. He delivered a sermon on every holiday. On the Sabbath of Repentance he would ascend the pulpit, envelop himself in the Talit and burst into tears, and the congregation would follow. This was his "sermon," designed to awaken the hearts for repentance and good deeds.

Most of his sermons were not studded with disputation and argument, but with words of moralism and admonitions about daily affairs, such as the observance of the Sabbath, act of consideration, provision of food for the poor and proper weights. These things he would stress every opportunity he had.

R. Pinchas Michael approved the method of explanation and kept away from disputation. In his reply to one individual he says: "Continue with your good method of study, my dear man, and see to it that you make your mark in Shas. And this you will not be able to achieve unless you drop the method of disputation and stick to proficiency."

The study according to the elucidated text was his course. He studied and taught others according to this method; in other words, to elucidate the hidden meaning without disputation and an overflow of words, but with logical explanation and the correct norm briefly stated. R. Pinchas Michael followed this course in his brief commentaries on the Tractates of Nazir, Temura, Meila and Tamid. And this is what he says: "I have seen that this tractate (of Nazir) is more hidden and impenetrable than all the other tractates in the Shas, in that even the commentary of Rashi is not like the Shas Rashi Commentaries, and it is likely that it is not Rashi's comentary at all, in that it is not his customary language - because of the paucity of interest in this tractate, the bulk of which does not apply to the present, it suffers from many errors of omission and superfluity - even though it has had many commentators who dwelled on it at great length, nevertheless many chapters are still obscure - and one must teach his pupils intensively because of the lack of time - I have set my goal to set forth the chapters of the Talmud explicitly and to abandon disputation." And he adds with great humility: "I have not made the compilation for the luminaries of our age, but for people of my level."

Whoever peruses his "Leket Hakotzrim" sees that R. Pinchas Michael does not compile indiscriminately. This commentary though brief includes a great deal. He knew the secret of conciseness. He knew what to include and what to exclude.

He thus also acted with his commentary on Temura, Meilah and little of the Tractate Tamid and in the case of his preface to "Nazir", so does he say apologetically in this commenwhom he treated with respect and addressed as he did their elders.

Despite his democratic behavior R. Pinchas Michael became renowned for his Torah knowledge and he became the cynosure of all eyes. On the one hand he received responsa in theory and fact from famous rabbis, and on the other the masses flocked to him for advice in matters of daily living. His home was open wide to every pauper and misery-stricken individual.

Thus he conducted his rabbinical post for six years in Shereshev until 1864. This year marked a milestone in the life of R. Pinchas Michael for on that year he left his native town of Shereshev where he grew up and struck roots and went to the town of Antipolia, (Antopol in Russian) Kobryn County, in the State of Grodno.

Antopol, or Antipolia as it was known among the Jews, was famous not only in the State of Grodno but outside its confines as well. It is true that this town had practically been overlooked by the Russian Government, but the Jews regarded it highly because of its rabbis, famous for Torah and Kabalah. In town lived the famous Kabalist R. Moshe Zvi for forty-four years, from 1818 to 1862. R. Moshe Zvi was known not only for his vast erudition in matters known as secret but also for his generous soul and for his sensitive heart. He was sought after in spiritual and mundane matters, in problems of livelihood as well as matters of healing body or soul.

Following the death of R. Moshe Zvi, the rabbinical post was occupied by R. Chayim Zalman of Breslav, a descendant of the illustrious R. Yosef David of Mir. Evidently there was some argument about this post and after two years R. Chayim Zalman was forced to leave Antipolia and settle in Mir. The post of Rabbi of Antipolia waited its rightful heir. Several rabbis, renowned in Torah and teaching, were candidates for the rabbinical post in this small town, but none satisfied its Jewish residents, for the rabbi who was to occupy the rabbinical post would also have to continue the tradition of Antipolia's rabbis and to be acceptable to all the segments of the people because of his paternal attitude to everyone created in the image of G-d.

It was not an easy matter to be acceptable

to the Jews of Antipolia, who at that time numbered more than a thousand souls, for almost all of them were scholars and men of erudition, instructors in Gemora, such as R. Yekusiel the blacksmith, etc.

The heads of the community of Antipolia could not find a rabbi more suited to this post than R. Pinchas Michael, who was thoroughly imbued with Talmudic erudition and was also devoted to every human being in distress. The heads of the community paid no attention to the "fault" that he had, namely his impaired speech. They knew that this was not a physical imperfection but the result of the quick thinking and lightning-like grasp that R. Pinchas Michael had. They saw his simplicity, both in study and in daily life, and his broad heartedness and his tremendous knowledge in the Talmud. These virtues recommended R. Pinchas Michael as the occupant of the rabbinic post in Antipolia.

Before accepting the rabbinate in Antipolia, R. Pinchas Michael stipulated with the heads of the community that he would not gain anything materially from the rabbinate, and that he would live on the sale of yeast by his wife.

On Rosh Hodesh Heshvan 5624, the residents of Antipolia were blessed with the arrival of R. Pinchas Michael. The entire town rejoiced in welcoming its new rabbi. At last Antipolia was privileged to a rabbi worthy of two crowns, the crown of Torah and the crown of good repute. Everyone was eager to hear his inaugural sermon, which would certainly be of the first magnitude, as was the custom of the Torah greats in those days. But R. Pinchas Michael's sermon was nothing like that. They heard not words of legalism but words of legendary and moralistic nature. Only as a matter of course did he add words of jurisprudence, for this was the way of the Holy One, who spoke naught to the children of Israel on the first day of their arrival at Mt. Sinai because of the toilsome way. Such was also the course of the commandments that the Lord gave. First he gave the light commandments, such as Chalah and the Omer, and later offering tithe, seventh year and jubillee which are weightier. "When the Lord gave us His commandments He taught us the ways of righteousness gradually, how to behave in ways of grace". From legendary material he goes on to speak become spoiled and seek to escape the burden of Torah. But this was not the way of the boy Pinchas Michael. From his earliest childhood he dedicated himself to Torah and good deeds. The ideals of his parents were not secular in nature, to increase wealth and material possessions, but to increase Torah and wisdom. They, therefore, exempted him from worries of a livelihood and the burdens of life. The boy Pinchas Michael spent day and night over the Torah and thirstily drank the words of the sages.

Of the teachers who impressed him we know only one whose influence was great. He was R. Asher Ha-Cohen, author of "Birchas Rosh." R. Pinchas Michael tried to go in the footsteps of this teacher in his humble behavior. From R. Asher he learned the trait of being content with little, and he refused to accept the crown of the rabbinate until he was close to fifty, as was the case with his teacher R. Asher.

Also in authorship he followed the path of his teacher. The latter authored a comentary on tractate Nazir — so did he write a comentary on this tractate. Like his teacher, he attained the height of constancy in study and deprived himself of sleep, until his father used his paternal prerogative to get him to nap one hour in the afternoon. From his father R. Yitzhok Isaac he inherited his great love for Israel and his dedication to matters of charitableness.

In accordance with the custom of those days, his parents married him off at an early age. He married Mushka, daughter of the well-to-do R. Yahiel Michal of Pavsal, a descendant of the author of "Seder HaDoros." His wife operated a store and managed the household, and thus removed from him the burden of livelihood so that he could devote himself to Torah.

Even in those days, when he was still a youth, R. Pinchas Michael became renowned as one of the great negotiators of the sea of the Talmud. At that time he began to correspond with the luminaries of Torah in matters of law and the comments of the early and later sages. They all saw in him a keen mentality and an expert analyst in coming up with the correct conclusions. These innovations — in the Shas, Rashi, Tosefos, Rif, Rosh and Ran, he began to note down until they accumulated to a heavy tome. But all this he did with modesty and without fanfare.

And not only in matters of jurisprudence did R. Pinchas Michael demonstrate his prowess, but he also favored matters of legendary nature.

H

Shereshev, the birthplace of R. Pinchas Michael was known for its rabbis, outstanding in Torah and wisdom. Among those who served there were R. David, author of the book "Ramparts of Jerusalem." It is said about this rabbi that he planned to appoint three days of Rosh Hodesh and that he also used to read the Megillah on Shushan-Purim as well. The rabbinical chair in this town was also occupied by R. Pinchas Halevi, son of Azriel of Amsterdam, author of the book 'Nachlas Azriel" on "Yoreh De'oh." Another who served there was R. Isaac HaCohen, author of the book "Shaaray Yitzhok."

In this town also served R. Asher HaCohen, a pupil of R. Chayim of Wolosin, author of the book "Birchas Rosh" on the Tractate of Brochos and editing of the interpretations of Rashi and Tosephos, and "Birchas Rosh" on the Tractate Nazir and editing and commentaries on Rashi, Tosephos and Maimonides.

At first R. Asher HaCohen refused to make a livelihood from Torah. To his fiftieh year he was a merchant in Shereshev, and during his free time he sat and studied Torah. Finally at the insistence of her town's leaders he agreed to occupy the rabbinical post. He did not serve there long, for the leaders of the community of Ticktin (Grodno County) turned their attention to him and in 1853 he was appointed Rabbi of Ticktin.

When R. Asher HaCohen became Rabbi of Ticktin the community leaders of Shereshev began to look for a rabbi who could continue the rabbinic tradition of Shereshev. Finally they selected R. Pinchas Michael to fill the place of R. Asher HaCohen. They saw in him the counterpart of their rabbi greatly proficient in the Talmud, in the first and latter sages, a modest man of high virtue.

When the crown of the rabbinate was placed on the head of R. Pinchas Michael he did not change his former behavior and he conducted himself with the same modesty as prior to his assumption of the rabbinate. As always he was a close friend of the masses. He gave heed to their conversation, he participated in their sorrow and helped them in their hour of trouble. He was particularly beloved by the children,

gid (-itinerant preacher) came to speak in one of the prayerhouses. Some preachers could draw a large crowd in a winter evening when the windows were shut and the air was close and the flames in the lamps flickered. But the audience was thirsty for "a good word", especially for the fiery preachments of the Zionist propagandists. They were ready to stand for a long time, tightly packed like herring in a barrel and listen.

The all-pervading joyousness of Simhat-Torah, the sacred grief of The Ninth of Ab, the solemn melancholy soul-searching of The Day of Atonement, all these are associated in my memory with the Synagogue Courtyard of Antopol of fifty years ago.

There was a small pool of water in the plaza, which would spread out during the rainy

season as far as Reb Hersh's house. The pool was useful on occasions. In the first place, it provided water for putting out fires - which broke out frequently in Antopol. In the second place, it was convenient for Tashlich (-the ritual of shedding one's sins into the water on the day of Rosh Hashana. Before Passover the townspeople would throw the unleavened bread and the wooden utensils of non-Passover use into the pool. In the wintertime, when it froze over, the boys would skate on the frozen pool. In the summertime the water would dry up and the air would be filled with microbes spread-Finally the city fathers decided ing diseases. that the pool served no useful purpose and filled it with earth and branches. In the end only a memory remained of the pool.

R. PINCHAS MICHAEL

(Of Blessed Memory)

I

There is an accepted premise among us: The "rebbe" status is one thing and the rabbinate is another, and one does not wear both crowns simultaneously. For the "rebbe" is a wonder worker, a performer of miracles and a guide to the common people. The rabbi, on their other hand, is a teacher of law, a father and a leader for scholars. One realm does not infringe on the other.

Historical facts, however, contradict the above premise. There have been several great and revered personalities in whom there were combined the traits of the rebbe, — good-hearted and concerned with the problems of the individual and the community — and those of the learned rabbi, the epitomy of scholarship, building spiritual worlds and destroying them. These personalities come and rebuke our premise about the "rebbe" and the "rabbi".

Even before the Baal Shem Tov, we had such luminaries as Rabbi Yehuda Hechassid, the Maharal of Prague and others who combined in themselves the fine traits enumerated in the "rebbe" and the rabbi. After the spread of

Baal Shem Tov influence there were revealed here and there great crowns of a good name, such as R. Zekiel Leib Wormser (Baal Shem of Mitchaelstaadt), R. Joshua Gottmacher of Greiditz and others.

A rabbi of this category was R. Pinchas Michael O.B.M., who combined in himself the proficiency and keen analysis of the Talmud as one of the great, and at the same time diffused through his noble personality light and warmth to everyone created in the image of G-d, drawing to himself thousands of people, Jews and Gentiles, who flocked to him to enjoy the light of his countenance and to receive his blessing.

R. Pinchas Michael was born about 1808 to his father R. Yitzhok Isaac and his mother Braina Henia in the city of Shereshov (Grodno County). R. Isaac was a grandson of R. Joshua of Pinsk, a descendant of R. Elazar of Amsterdam, author of "Maasay Rokeach." On his mother's side he was a descendant of the author of "Ponim Meiros."

R. Pinchas Michael was an only son, but he did not behave like one. An only son tends to

house nearby, half of which was taken up by the Hekdesh (=traditional poor mens' hosteland-hospital). I remember also the assistingattendant, Dovid-Ber the madman, one of the number of demented people who were taken care of by the community. Dovid-Ber used to come to our house, where he kept his Tefillin (-Philacteries). He never wore a Tallis (-praying shawl), presumably because he was never married. I remember him as a middle-aged man, short of stature, with a black beard. He spoke very little, but often complained that "Man is done for". This phrase of his was known in town, and served as an object of jokes usually at the expense of anybody complaining of his health.

The Old Cemetery extended for a fairly long stretch as far as the Rusheva highway. It is difficult to tell how old the old cemetery was. It was probably as old as the town itself. There were altogether three cemeteries in my time. There was the "new" cemetery, at the other end of town, in which Reb Pinhos Michoel was buried, and a third cemetery was opened beyond the fields, a good distance away from town.

In my childhood, the proximity of the Old Cemetery to our house, the many funerals which I saw, and the horror stories about the dead, had a profound effect on my mind and soul. I retained, through the years, a strong hatred for death and a great respect for human life. These attitudes were later reflected in my make-up when, in ensuing years, I became the medical superintendent of a large municipal hospital. It was a place where many births and deaths took place daily, and my greatest concern was always the possibility of a medical error which might cost a human life. In my frequent lectures to young physicians and nurses I never missed an opportunity to speak of the absolute sanctity of life and the importance of applying every possible means to avert a death and to prolong life under all circumstances.

The Synagogue Courtyard was the nerve center, as well as the barometer, of the inner life of the community. Here started the meetings and assemblies of various organizations where resolutions and general regulations were adopted, which not infrequently affected the life of the whole community.

The joys and the sorrows of Antopol Jews found their echoes in the synagogue courtyard. Most wedding ceremonies were performed here: the canopy would be put up in the vard for the bride and groom from the farthest parts of town. First the groom was brought here, accompanied by musicians walking through the streets, and then the same band would go back to bring the bride while the groom stood alone waiting under the canopy, his face turned towards the synagogue. While waiting, the groom was not allowed to move, and we, the urchins, hanging around the yard, would sneak up to stick a pin into his pants and laugh at his helplesness. The ceremony itself always impressed me deeply. The many lighted candles, the long pleated wax tapers (at the rich people's weddings), in the hands of happy festively dressed men and women, the flames moving in the breeze; the familiar standard tune of the benedictions and the festal pleasing voice of the cleric performing the ceremony with a flair of pomp, all these remained indelibly stamped in my memory. On going back from the wedding canopy, the band would strike up a sorowful march, which used to evoke the jocular comment that the music sounded like "Bagroben dem Kop" (-something like: "Ruined for life...").

Deep sorrow would descend on the synagogue courtyard each time a funeral procession passed. When the deceased was an important member of the community, the procession would stop at the plaza for a eulogy.

Every misfortune that happened in our town was reflected in the synagogue court. Epidemics sometimes struck Antopol, especially during the winter months, and many children fell ill with Diphteria or scarlet fever. Those were occasions for the reciting of psalms in the synagogue courtyard. Now and then a loud wail would be heard and a woman would rush into one of the prayerhouses to come before the Ark and, wringing her hands and weeping loudly, would pray for the life of her child, who had been stricken ill.

On Saturdays and holidays the courtyard was full of worshippers and students dressed in their finest clothes. A festive mood reigned in every corner.

Also on an ordinary weekday crowds were sometimes attracted when a well-known Mag-

building. His ritual functions, so to speak, consisted of reciting the Psalms and the Slihos (-prayers of penitence) during the weeks before the High Holidays. He was also one of the grave-diggers of the burial society. Naturally, he was a very poor man and his wife supplemented the income of the family by working for the more prosperous households. Gedaliah himself, the chief sexton, was also the general manager of the congregation. He handled the accounts, looked after the collections, During the services he called the man for attending the reading of the Torah, and he also made the Mi Shebeirah (-blessing after reading the portion of the Torah). Frequently he also led services or read from the Torah, substituting for others. Outside his functions at the prayerhouse, he was a master of all trades: He could build a house, a brick-stove, do carpentry work, and other skills. Once, when he was carving an inscription on a stone monument, his hand was injured as a result of an explosion of the material and he was confined to the hospital for a time. When he came out he had a stiff arm which he could not use. Nevertheless he continued to work with one arm. Gedaliah was killed in the war between the Poles and the Bolsheviks in 1920.

In the evenings the prayerhouse housed study groups seated at the lit tables: Talmud-study-group, Mishna-study-group, Ein Yaacov study group, and individuals, usualy young men, who spent their time studying for themselves. The chanting of the scholars filled the house day and night, except during services. Sometimes the prayerhouse would be lit up all night, when young Talmud students "kept watch" all night over their studies. This all night study was known as *Mishmar* (—watch). It was usually from sundown on Thursday till sunrise on Friday.

The Beiss Horav (—rabbinical residence) was a fairly large house which was probably built in the days of Reb Pinhos Michoel. It had five large rooms and a kitchen, and a built-in Succah (—tabernacle) which was used most of the year as a pantry, and on the Succoth Holiday — for its original ritual purpose. The large baking oven and the long heating stove which obtruded into every room keeping the whole house warm in the winter, occupied a substantial portion of the house. The large dining room served also as a waiting room for the

many people who came to see the rabbi, and as a "sales-room" for yeast every Thursday, since this was the major source of the rabbi's income. The many shelves, which filled the room from the floor to the ceiling, were lined up with old books. A few years after the demise of Reb Pinhos Michoel, his eldest son, Avrom Meyshe, took the books to his home in Brest-Litovsk, where they were destroyed by fire a short time later. In my memory, I see this room with the unpainted spot right above the rabbi's seat. This unpainted spot was "In Memory of the Destruction".

The second large room in the rabbinical residence was the court-room, where the rabbi presided over rabbinical tribunal hearings, where questions of *Kashrut* (=dieatary laws) were answered and decided, and where disputes between individuals were arbitrated. There was a small cupboard in that room, built into the wall, about which my father told me an interesting anecdote relating to Reb Pinhos Michoel:

The old rabbi once invited the members of the congregation to come to his house on Purim-Day, after the service, promising to treat them to "wine out of the wall". The guests were somewhat disappointed, when the rabbi took out a small flask out of the small cupboard, and good-naturedly drank Lehayim with his guests...

In front of the rabbi's residence, near the entrance, stood a long bench, where we used to sit in the summer evenings, enjoying the fresh air and listening to the familiar sounds of prayer and study in the house of worship.

The town-bath stood a short distance behind the Old Beiss Medresh, while its windows gave out on the Old Cemetery. Men went to the bathhouse every Friday. To accomodate the women, the bath-house was heated on the other days of the week. The *Mikve* (—Pool for ritual bathing), was used every day, not only for women but for men as well, who performed immersions of purification whenever necessary.

There was a whistle fixed on top of the steam boiler, which could be heard all over town. On Fridays the whistle blew twice — once, to summon the people to come to the bath-house, and the second time — to announce the time for lighting the Sabbath candles.

The attendant of the bath-house lived in a

Yeshiva Students from Antopol

that I knew him. He lived near the synagoguecourt and had a soda-water business.

Another one of the regular worshippers in this prayerhouse was Shmuel the Scribe, a miniature man with a dusky face, who was always busying himself with communal affairs. You could often see him in the midst of a crowd discussing local politics, especially on late Saturday afternoons, before the evening services.

Avreml, Shmuel Farber's, was one of the leading butchers in our town, an ardent follower of my father's. I often used to see him early in the morning already busy with the Mishna study group of the congregation, the Hevra Mishnayess.

Yankl the Healer, was one of the most attractive personalities in the Old Beiss Medresh. He was indeed an expert in the medical sciences of the day, so far as general practice went, and was called for help, much more than the Polish doctor. Thus it was that the state of health of the town depended very largely on Reb Yankl. He also took an active interest

in all leading local institutions. He was honest, honorable, and devoted, and did nothing but good for all the inhabitants of Antopol.

Avrom Aron, the old man, used to spend the whole day in the prayerhouse, studying. I do not know what he did in his youth. In his old age he took his meals at the houses of charitable people, each of whom donated a day's meals per week. It was called "eating days". He spent his days near the large tile stove, bent over a folio of the Talmud or some other book. As a child, I always marvelled at his spectacles: one frame had a tin-piece instead of a glass lens, and the other frame was hollow. He did use a lens when reading, but that he held in his hand over the text. He would explain that one of his eyes did not function at all, and the other could see better through the empty frame.

The Old Beiss Medresh had two sextons: Gedaliah, the chief sexton, and Yankl Menkes, his assistant.

Yankl Menkes used to do all the hard tasks, such as sweeping, heating, and cleaning the

one of the main leaders in the welfare societies in our town, which occupied themselves with charitable and other communal activities.

Leizer, the sexton of the "new" Beiss Medresh, was a tall, powerfully built man, with a long beard and nimble in his motions. I recall how, on Friday evenings before sundown, he used to walk with vigorous strides from bench to bench, lighting the numerous candles of the large candelabras. The function which he performed in the prayer-house was his secondary occupation. He drew most of his livelihood from bookbinding. At his place I alway found many books in different languages which were entrusted to him by the Polish and Russian nobility of the manors around our town Antopol. At that time there was no general public library in town, and Reb Leizer's bookbinding establishment was thus the only place where one could find so many old and new books. I believe that that was where I first acquired my urge for reading books. I used to spend a great deal of my time there, because Leizer's son, Ahron, was my close friend.

The Old Beiss Medresh had new walls, although — as mentioned above — it was called "old". As a matter of fact, even after the rebuilding of the prayerhouse, they left a few wooden pieces of the old edifice in their place, following the instruction of Reb Pinhos Michoel, of blessed memory.

The path between the Old Beiss Medresh and the rabbinical residence was paved with several wooden planks, to enable the rabbi to walk the path without stepping into the mud and soiling his shoes.

The Old Beiss Medresh was a much larger and much more modern structure than the new one. The entrance faced directly the entrance to the rabbinical residence. There was much room for worshippers and students. The long tile stove occupied nearly all of the Western Wall, behind the pulpit. Long tables stood along all the walls in the prayerhouse. Here, too, was a chapel, in which there were classes of the Talmud Torah. The women's section was on the second floor and had a separate entrance.

As mentioned above, the prayerhouses were used also as houses of study, in which young men spent their whole days at the folios of the Talmud or the codes. One of these stud-

ents was Yaakev Shleyme Henech's. The father, Shleyme Henech, ran a coach service which brought each week goods from Brest-Litovsk for the Antopol traders, but he, too, like the others, dedicated much time to study.

My father used to spend most of his time in the Old Beiss Medresh. I, as a child, used the place as part of my home. On coming back from the *Heider* (—Hebrew religious school) during weekdays, or on Saturdays and holidays, when there was little homework to be prepared, I would stop off at the prayerhouse. When I grew up, I used the place of study for learning under my father's supervision.

Some of the many congregants who worshipped at the prayerhouse, left interesting impresions in my memory:

There was Yekussiel, Beile Chanke's, who used to sit at the corner of the Eastern Wall near the Ark. His wife, Beile Chanke, was the provider who carried on the business for the whole family. Reb Yekussiel spent all of his time in the prayerhouse. He was a short man whose beard and earlocks were dark black, and he had a quiet somewhat hoarse voice. He was always studying, and took little interest in worldly matters. His two sons were the only young men in my memory of the Beiss Medresh, who had long black beards.

Then there was Bezalel Troika, who owned a dry goods store in the market place. I remember him as the Reader, the man who used to read the portion of the week, or of the day, from the Scrolls, on the Sabbath and on holidays. He was a very learned man, but very naive in respect to many things. In matters concerning every day life he displayed childish simplicity.

Here worshipped another mayor-elder, Reb Avigdor Sirota. He was one of the leading Baalei Batim (—house holders) in Antopol. Because of his official position in town he was involved in all relations between the Jewish community and the Russian authorities, as well as taking part in all communal and philanthropic activities. In the Old Beiss Medresh he occupied a prominent pew.

Reb Binyomen, the Rosh Yeshiva (-Dean of the Yeshiva) was a fine-looking elderly man with a flowing white beard. His title had nothing to do with his occupation, at the time ted by fire. As a result, the synagogue survived the numerous fires which had happened in Antopol. Another legend related that one of the *Poreiches* (—curtain of the Ark) had been bought from a Cossack who had it salvaged from a synagogue pillaged in the time of Bogdan Khmelnitzky's massacres of the Jews.

One of the earlier sextons of the Cold Synagogue was a man by the name of Avreml, a small statured old man, who used to find enough strength to come to the market place every Friday at eventide to call the people to finish their business and trade and go to the synagogue.

The sexton in my days was Elyeh, a handsome man with a wide red beard. He also served as teacher in the Talmud Torah classes, which took place in the chapel of the Cold Synagogue.

The New Beiss Medresh was not really new. The "old" one was a much newer building, but it was erected in place of the older prayer house which had been destroyed by fire and therefore kept the name.

The New Beiss Medresh consisted of two large rooms, divided by a long brick stove which separated the men's section from the women's section. Here worshipped some of the leading

Jews of Antopol, such as Reb Hersch — one of the three rabbis who reigned in Antopol after the demise of the religious leader of the prayer-house, Reb Pinhos Michoel, of blessed memory, who won great fame among the leading rabbis of that time. Other notables were: Efraim Lifshitz — the richest man in town, and

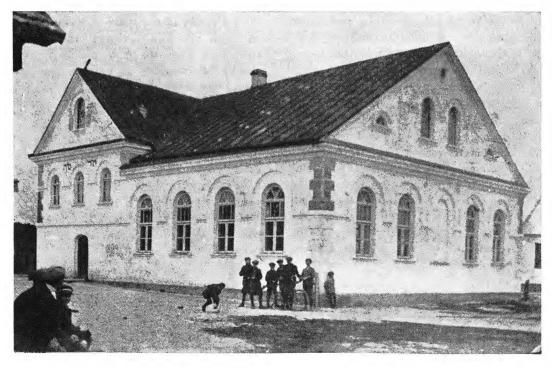
Efraim Lifshitz – the richest man in town, and his family;

Shmuel Sborschik — the *starosta* (-mayor, elder) of the town. He was also the Reader in the Scrolls and, on High Holidays, the leader in the services.

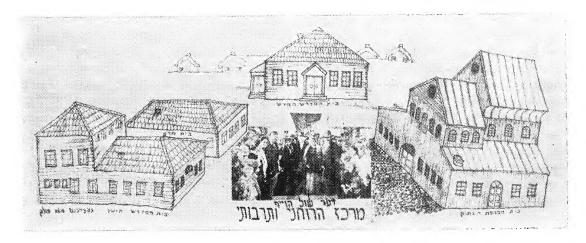
Chaim the hunchback — one of the important storekeepers in the market place, owner of the only two-story brick structure in Antopol in which the town's pharmacy was located.

Reb Hatzkel the Rushever — an impressive-looking man, a great scholar and so much engrossed in his studies that he was hardly conscious of the world around him. He used to read and interpret for the congregants the Book of Ein-Yaakov, a collection of stories, parables and homilies selected from the Talmud and Talmudic literature.

Reb Yaakev Chaim, the *sheyhet* – the ritual-slaughterer, was a shrewd man who took an interest in many communal affairs, and was

The Brick Synagogue

The Synagogue Court

getting near that place, being afraid of the assortment of burial utensils.

The tall Gothic windows were situated about two floors above the ground, right under the ceiling, and therefore permanent darkness reigned inside the symagogue. Even the walls were painted dark grey. A small metal-frame hung on one of the walls, containing a *Matzah* (—unleavened bread).

The ceiling was a dome, resting on a single rafter, which was etched out with designs like a pleated *Halla* (—Sabbath loaf). It was painted in white-and-gold and extended from wall to wall. The domed ceiling itself was decorated with figures of animals — deer, lions and even, as I recall, the mythological unicorn. Underneath the animals were painted the twelve planets, with Hebrew legend. Hebrew captions were painted also under the animals, quoting verses or idioms like Swift as a Deer, or Mighty as a Lion, etc.

As a child, I was strongly attracted to the pictures described above, and I could never have my fill of contemplating them, whenever I had the opportunity.

In the center of the synagogue, nearer to the doorway, stood the Bimah (-pulpit), while at

the Eastern Wall, as usual, was the Ark containing the *Sifrei Thorah* (-Holy Scrolls), and on top of it — over the various designs — were drawn two hands in the position of the priestly benediction.

In a corner of the synagogue stood the Chair of Elijah, on which used to sit the Sandak (the man who holds the male child on his knees during the ceremony of circumcision). Nearby there was a large copper vessel on a stand, filled with sand, into which were thrown the foreskins.

The women's section was on the second floor, over the lobby and the chapel. This section was fairly large. Its Eastern Wall was built up only to half its height, and protruded into the main synagogue like a gallery with grillwork, through which the womenfolk could look into the men section and follow the reading of the prayers.

The Cold Synagogue was used for services on Sabbaths and holidays. Unlike the prayer-study-houses, it was used only for prayer and the recitation of psalms.

Many legends circulated in town about the Cold Synagogue. It was said that a great rabbi once blessed it that it would never be consumaReb Nethaniel Haim Pape and his family, and the whole Saharov family.

The End

In 1960 our dear brother, the late Prof. P. Berman wrote a letter to the governor of Antopol. In his letter he inquired what had become of his birth town. After two years came the answer in the form of a newspaper article in the local paper published in Minsk, capital of White Russia.

The reporter described a Jewish citizen named Isaac Berkovitz, who told him about the suffering of Bielorussians, Jews and Poles. He did not

point out that the ghetto imprisoned only Jews and that the Nazis killed all the Jews with the help of the local population.

He tells happily about the progress which the Soviet regime brought to town. He tells about schools, libraries, bookstores etc. but no Hebrew or Yiddish is mentioned, because no Jews were left to enjoy it.

There is a church in town. But where are the synagogues and the prayer houses? Why does he not mention any of them?

And so, with this report we seal a 300 years chapter of the Jewish community in Antopol.

יתגדל ויתקדש שמיח רבח!

Dr. P. Berman (O.B.M.)

THE SYNAGOGUE COURT

We called it in Yiddish Shul-Heyf (-court, plaza). It was a "court" in the center of the town, around which were grouped the religious and communal institutions of the Jewish community. This was probably the center of the first Jewish settlers in ancient times, and from here they gradually spread out to the other parts of the town of Antopol, extending pretty far out.

I remember that, when I was a boy, the court was the only paved, or, rather, cobbled, area in town, and was therefore less severely affected by the large puddles of water in the fall and in the spring.

The court was square-shaped and surrounded, on its four sides, by: The "Cold Synagogue"; the two *Beiss Medresh* (=prayer house), one "new" and the other "old"; and the *Beiss Horav* (-rabbinical residence). Behind the "old" Beiss Medresh stood the *Bod* (-communal bath-house) and the *Hekdesh* (-poorhouse, hostel). There, too, began the old Jewish cemetery.

The "Cold Synagogue" was the tallest building in town, excepting the Greek-Orthodox church, which stood in the market place, a dis-

tance away from the Jewish synagogues.

The architecture of the "Cold Synagogue" was of the well-known type of the Jewish synagogues of Poland and Lithuania, as depicted in literature, and I have seen pictures of such synagogues which looked to me like copies of our own.

I do not know how old that synagogue was. It must have undergone many repairs and thorough rebuilding in olden times. I remember it as a solid edifice, clean-looking, devoid of any external ornaments and, in my boyish eyes, the greatest and most beautiful building in town.

There was a *Polesh* (-lobby) in the synagogue, and to its right there was a chapel which served as a classroom for one of the classes of the *Talmud-Torah* (-Jewish early public school). The main classrooms were located in the "Old Prayerhouse". The chapel was also used for daily prayers on weekdays.

To the left of the lobby there was a room, which was used as the center of the *Hevrah Kadisho* (-burial society), for there were to be found the *Tohoroh-Bret* (-cleansing board) and the *Mittoh* (-couch for the dead) as well as other utensils. As boys we used to avoid

Board of Directors of the Peretz Library

boat 2-3 weeks, and upon arrival they could not observe religion as they used to back home, — but the desire to wider horizons overcame everything. They used to come to New-York and Chicago, and other metropolitan cities, where they could make a living and build a home, but people went also to Brownsville which was nicknamed "Jerusalem of America" on account of its Jewish population. There they established a union with emigrants from Kobrin and Horodetz called "Hevra Gmilus Hassodim Agudas Achim Anshei Kobrin, Horodetz and Antepolie".

One helped another to settle in the new country, but some did not find their place and returned back to the old country.

Many of Antopol immigrants in America advanced themselves in American industry, like the Farbers in silverware and Margolies in gas stations. In music we all know: Cantor David Putterman who was dean of the cantors association, and Roberta Peters (also a Putterman) star of the Metropolitan Opera in New-York.

In science Antopol is represented by: Prof. P. Berman, who was director of the large hospital in Pasadena; Dr. M. Kletsky, for many years

chief dentist of Arbieter Ring and contributor to professional magazines; Prof. Herbert L. Henderson, who took an active part in the development of the first atom bomb.

Antopol Jews have earned prominent places also in Chicago. They established organizations and various associations. Their synagogue in Chicago was famous in the city. Rabbi Jacob Greenberg founded the "Beit Midrash LeTorah" in Chicago and presided over the institution all his life

In Argentina there is an important chapter of Antopol landsleit, especially in Buenos Aires, and it is said that they were of the first immigrants there.

In the building of the State of Israel the Jews from Antopol wrote (and are still writing) a brilliant chapter.

The Holy Land was always the dream of the Jews in Antopol. Already 200 years ago they began coming to Israel. Seventy Hassidim of the followers of Hagra came to Zefat in 1808. Others came individually in the same century, like Reb Moshe Ben Akiva and Reb Moshe Zvi, Reb Benjamin Yahalom and Reb Jacob Benjamin,

from its bank. Its chief accountant was Peretz Gurewitz.

In the period between the two world wars a Gmilus Hassodim Fund was established following the initial hearty contribution of Mrs. Esther Cornblum from the U.S.A. This fund was a significant aid in the economic development in Antopol.

About 1928 a bus line was inaugurated, connecting Antopol with Kobrin, thus helping also the trade of the town. In 1935 a small power station was constructed to supply electricity and power.

The U.S.A. was an immense source of income for Antopol. Many men who had emigrated to America used to support the families left behind. After World War I the amount of aid increased, especially when the Polish regime proclaimed restrictions on the Jews.

Two waves of emigration began then: One to Israel and the other to South America. The Jews who emigrated from Antopol were the ones who remained alive to tell the world of the destruction of their birth town and the murder of their families by the Nazi inhumans.

Culture in Antopol

Antopol, like many other Jewish towns in Polesia, was a religious town. Religion was the framework for everyday life. The rabbis were the leaders in all walks of life, and everything went by religious law. Even some young people who "went astray" did so within the religious sphere. Such a man was Dr. Israel M. Rabinowitz, son of the rabbi Moshe-Hirsh, who went for secular studies, and became known as the translator of the Talmud into French.

The thirst for knowledge spread more and more, and the public demanded teachers for Hebrew, Russian, and mathematics, and when they were brought — they had an increasing number of students for these subjects.

The social movements during the Russian revolution had a great influence in Antopol. Antopol Jews tell about Fradel Stavsky, one of the organizers of subversive activities in town. She was exiled to Siberia. Zionist movements followed and many young people joined them.

Young boys and girls learned also in Russian

public schools and continued in high schools in Brisk and other cities.

Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia

The traditional Heider was reformed by Reb Aharon Lifshitz (Lief). The reformed Heider was later followed by another one established by Reb Israel Wall-Wollowelsky, who introduced also a teacher for the Russian language.

A private school for girls was conducted by Mrs. Teibe Shagan. Also private teachers were brought to teach languages and sciences.

After World War I a Hebrew School Tarbut was founded, in which Hebrew was the current language. There was also a library called "The I. L. Peretz library".

Talmud Torah schools and Yeshivot were opened in town and Jewish studies gave the tone until the Soviets closed the schools and the Nazis executed the population.

Colonies of Antopol Jews

Jews from Antopol spread also over Russia and Poland. Already in the 1880's there were famous branches in Kishinev and in Warsaw.

An important center for Antopol emigrants was the U.S.A. Although it was far away, one had to prepare a passport, cross frontiers, and travel by The region began to quiet down, and the population began to rehabilitate its life, when Poland and the Bolsheviks began fighting in July 1920. At first the Russians succeeded in getting to the gates of Warsaw, but finally the Poles repelled them. In the meantime the soldiers of General Belachovitz, leader of the White Russians, join forces with the Poles. This union is written with blood and tears in Jewish history.

In 1921 a truce was signed in Riga and Antopol was incorporated in Poland. The Polish government introduced strict laws against the Jewish people, including compulsory education in Polish schools and service in the army. In spite of that many Jews excelled themselves in their army service.

When World War II broke out, the Bolsheviks took over Antopol and environs.

The Soviet regime lasted, for better or for worse, until June 1941, when the Nazis crossed the Russian border and conquered all of Poland and the Ukraine, on their way to Moscow and Leningrad.

Under the Nazis, the Jews of Antopol were persecuted, tortured, imprisoned in a ghetto, but they did not surrender. They fought back, joined the partisans and took an active part in the underground. But eventually they were executed and murdered by the cursed Nazis.

In July 1944 the Red Army reconquered Antopol, which is now incorporated in the district of Kobrin in White Russia, but her Jews, our dear families are no more. Thus came an end to Jewish life in Antopol.

Economic Life in Antopol

We do not know much about economic life in old Antopol. We also lack information about its Jewish population in those years. Nevertheless we know that the Jewish population was constantly increasing.

About 200 years after its establishment in 1847 the Jewish population numbered 1108 inhabitants. By 1860 they increased to 1259 out of a general population of 1563. If we take into account the fires in town which drove away many people, the net increase is remarkable.

In 1897 the Jews were already in the majority, 3137 out of 3867. In 1904, when the total population numbered 5235, the Jews accounted for

at least half that number. During that period the town developed, roads were extended and the side streets were inhabited by Jews.

What did the Jews do for a living? What caused them to spread out? Most Antopol Jews tilled the land, grew potatoes, onions, carrots, cucumbers etc. Those agricultural workers were called Morgovniks and worked the land in the back of their houses, especially along the roads to Pinsk and Kobrin. Some worked by themselves and others employed gentile hired workers. The vegetables were loaded on wagons and sent to the markets in nearby towns.

In the beginning of the 20th century an industrial crop came to the fore — pickled cucumbers, which were stored in cellars to protect them from the cold. Later they were sent as far as Warsaw.

The second agricultural industry was the goose trade. They used to import them from far away Russia, feed them and raise them in special "poshornies". When they became fat, they were transported to Lithuania or to Germany.

Merchants and commercial agents from other towns used to come to Antopol, and Antopol merchants were also constantly going to Vilno (capital of Lithuania).

There were also other enterprises in town, such as mills, brick factories, lime factories etc. In the middle of the town stood the market place, numbering 42 stores.

On Sundays the inhabitants of the neighboring villages used to come to Antopol for the weekly fair to exchange goods in the local market which attracted also merchants from far away. There were also two yearly fairs which were famous all over the region.

In 1840 when the Royal Canal was dug from Pinsk to Horodetz, a local Jewish contractor supplied workers for the project. In the 1880's, the Lifshitzes, famous forest traders, supplied lumber for a regional railway.

Another large project was the road between Horodetz and Antopol in 1908–1910. This road gave Antopol access to the Horodetz railway station.

A traders loan association began operating in Antopol in the beginning of the 20th century. Merchants were granted loans without interest metery, which by religious law was outside the town limits.

When was Antopol founded? When did Jewish settlement begin there?

There is little documentation, which can be relied upon, and we must contend ourselves with assumptions that Jewish settlement in Antopol began about 1604.

According to documents in Polish, the town is mentioned in relation to the building of a monastery around 1718. In the same documents it is mentioned that the good lady Antonina Zamoiska built the monastery, and the town was named after her — Antopol, Antonina's town (= polis in Greek).

Changes in Government

The region of Polesia has undergone many occupations, following revolutions and counterrevolutions. In 1315–1341 Polesia was conquered by the Lithuanian archduke Gdimin.

After the unification of Poland and Lithuania in 1386, the Lithuanian archduchy opened its gates to Polish culture, and especially to its Roman Catholic religion. The Roman Catholic church extended its influence everywhere. Gradually and successfully it completed the Polanization of Polesia. This situation aroused the anger of the Cosacks and caused the famous Chmelnitzky Rebellion.

The Cosacks looted the country for two years. Much Jewish blood was shed in those two years in Polesia, until the Polish army drove out the rebells.

In the spring of 1706, the Swedes, led by Karol XII, declared war on Poland, but the marshes of Polesia caused them to withdraw in the same year.

History does not give us details about the fate of Antopol Jews in those years, but in Jewish folklore there remained the saying "it remembers the Swedes" as signifying an old story.

Poland was saved and remained intact until 1772, the year of its first partition. In 1793—1795 Russia annexed the districts of Minsk, Vilno, and Grodno. The district of Grodno contained the following 8 sub-districts: Grodno, Lidda. Novogrodsk, Slonim, Volkovisk, Prozhani, Brisk, and Kobrin. Antopol was then part of the sub-district of Kobrin.

In the 1812 Franço-Russian war, Antopol also

took its share of misfortunes. During the battles in the town the inhabitants suffered much and the Jews most of all.

The Polish residents were not happy under Russian rule, and tried twice to rebel against the foreigners, in 1830 and in 1863, but they failed in both attempts.

These Jews supported the Poles. They provided them with food and shelter, even though the Poles did not forget in the Jewish shelter to shout at their saviors: Filthy Jew, take off your hat!

The Russians did not forgive the Jews for harboring the Poles, and punished them very hard for their support of their enemies. Punishing Jews was an easy undertaking under Czarist Russia.

The land of Antopol and environs belonged to the squires, the noble landowners, and the Jews used to pay taxes. In 1904 the Jews paid taxes to Lady Sofia Dmitrivna Voitosh. Her property in land was immense and her business manager was an Antopol Jew by the name of Mordechai Sheinboim, through whose initiative she did for the Jews of Antopol many favors.

The region had been resting from wars about 100 years when World War I broke out. In the summer of 1915 the Germans conquered Antopol. Many Jewish houses were burned down and the Jews settled in the houses of the gentiles who had fled to Russia. The few Jews who remained reorganized life in the little town but the German rule was very strict. The young people were hurt most of all. They were seized and sent to labor camps. The German conquerors began to establish German public schools to spread the German language and culture.

Antopol was under German rule until November 1918 when the Germans began to return to Germany. Anarchy spread in town. When eventually Antopol was annexed to the new Poland, "legal" terror began to reign. The Polish regime protected the terrorists who continued to loot and riot. Later Antopol became a zone of fighting between the Russians and the Poles. In 1919 the Bolsheviks arrived in Antopol and they began to introduce their "new order". They did not stay long and the Poles returned to Antopol. Upon their return they avenged themselves on the Jews who suffered much during this period.

again. Autumn is usually a rainy season. Precipitation reaches 600mm per annum.

Soil

Geologically the soil has a granite basis with varying layers of lime and sand. During the Diluvial period the whole area was covered with huge glaziers. The granite hills prevented them from moving, and thus were formed the Polesian marshes. In these marshes began to grow layers of Torf, which occupy about a third of the area. In other zones we find layers of Kaolin and Black Soil.

Around the 15-16th century, after beginning to dry the marshes, they began to till the land in an orderly manner. Most of the good land belonged to different princes. In the 20th century, with the abolition of servitudes the land was parcelled and colonization began in 1927-33. After World War II the soviets established two agricultural groups (Kolhoz): Pervomaiski and Gubernia.

Flora

Wild flora abounds in the region, especially in the marshy region. Large areas are covered with forests, which occupy 25-32% of the region, with 65% pine trees, as well as other indigenous species. These forests are full with mushrooms and berries.

The agrarian flora includes: Wheat, barley, flax, as well as potatoes, onions, cabbage, garlic etc. In Antopol itself there were many plots tilled by both Jews and non-Jews. The Jews perfected their production of industrial crops, mainly two: pickles and ganders for export.

Fauna

The region boasts of riches in fauna. Forest animals include all the known varieties, from bears and wolves to rabbits and beavers. Hunting was therefore very popular in the area. Also fowl is abundant, and there is a variety of 40 different species of fish, as well as insects indigenous to marshy areas.

Population

The population numbered up to 3,000 in good times, but epidemics, pogroms and emigration did not allow it to grow. The majority were Jews, and the others were: Polishuks, Bielorussians, Russians and Poles. The inhabitants Iive in primitive huts, wore hand made clothes, until manufactured goods arrived. Their countenance is pale, long oval faces, wide foreheads, straight noses, auburn hair. Quiet people, speak little and calculated, patient, conservative, not industrious, and in spite of availability of water unclean. The adults often sleep on the furnace. The prevailing religion is Pravoslavic, but the peasants believe in many superstitions. Poles began swarming into the area in the 16th century. In various periods their immigration increased or decreased. After World War I immigration increased and with this wave came also the postman Chrominsky, the cursed hangman of Jewish Antopol,

A. Ben-Ezra

OUR TOWN

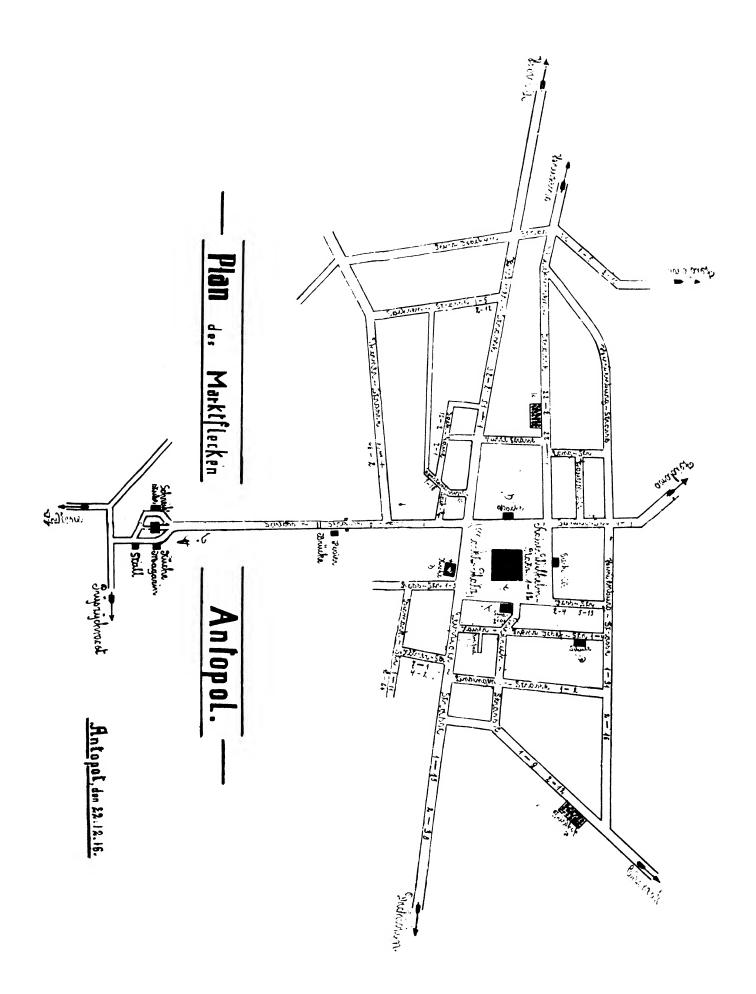
Location and Origin

ANTOPOL (Antipolie, in the Jewish stang). is situated near the railway Pinsk-Kobrin, 8 kilometers east of Horodetz and 28 kilometers west of Drohichin, in the subdistrict of Kobrin. district of Grodno.

The town is part of Polesia, known for its vast marshes and forests. Antopol is therefore known by its nickname "marshes of Antopol".

Near Antopol, on the west side, there used to be a large forest beginning from the road to Kobrin. To the south, on the road leading to the village Rusheve, there was another dense forest. In these forests used to roam wolves and bears, as well as dangerous snakes.

It seems that ancient Antopol began to develop from the Kobrin road, where the forest ended, and stretched until the site of the old ce-

CHAPTER I HISTORY

Prof. P. Czerniak

ANTOPOL

Physical Geography

Antopol is one of about 30 similar little towns in Polesia, the greatest marshes-area in Europe. The district lies 150 meters above sea level, at 52°11'N and 24°42'E. The town is situated between Kobrin, Drohichin, Radostov, Zafrod, near the great marshes which extend south, east and north-east, and occupy about 56% of Polesia. Antopol, like other similar settlements, lies on a small elevation of land, but in its immediate vicinity we find already the beginning of marshes, especially to the east.

Hydrography

There is no river near Antopol, but 7 miles from the town lies the Karolevski Canal, 50 miles long, 20-30 meters wide, and 2-2,5 meters deep. As long back as 1795 the Poles began the project, which was finished by the Russians during the Czarist regime. The Soviets in 1941–42 deepened and extended it in order to adapt it to the shipment of vessels carrying wheat to Nazi Germany, and bringing back coal and metal ores. These were the times after the treaty between the German and Soviet foreign ministers. In the winter of 1941–42 they brought to Antopol about 5,000 prisoners from Russian concentration camps, who extended the canal and also built an airport for military use.

The zone, in which Antopol is situated, belongs to the border of the plateau separating the Baltic basin from the Black Sea basin. A smaller canal, named after Oginski, 30 miles long, 12 meters wide was dug in the eighteenth century. A total length of 1,250 miles of other canals was counted in 1935.

The ground water is very high in Antopol. Many wells were dug in the backyards in town, especially in the years 1930-1940, when cement pipes were manufactured by a local citizen, Podorewski.

Climate and Precipitation

The climatology of Antopol is affected by its being situated in an enclosed area, low and marshy, in a continent extending from the Ural to the Atlantic, from the Black Sea to the Baltic Sea. The summer lasts from the end of May till the middle of September, and the temperature is about 17.6°C. In the summer there are western and north-western winds, sometimes also storms with rains. After the hot day come nights with heavy fogs rising from the marshes.

The winter is severe, full of snow which lasts three months, and the frozen water, especially in the marshes, serve for transportation. Spring is short, and this is the time when the marshes melt

CHAPTER ONE HISTORY

Antopol, of blessed memory. Since then I started outlining the Antopol plan, marking all houses, just as I recalled them to my mind from the eve of the first world war, having contributed to the Book many articles which I had taken out of my memorial book, as I noted many years ago. I have also been active in demanding and collecting some material from local and American landsleit, who have very warmly responded in contributing plenty of material, pictures and money towards the publishing of this nice and monumental book.

Following our ardent wish and tendency that our Antopol Book should include contributions of our landsleit who knew Antopol, the writers and poets, who are capable of perpetuating the memory of destroyed Antopol, in eulogy and lamentation over the ruin and destruction of the Jewish Antopol community of blessed memory, and in this way publish the Memorial Book, in its proper form and appearance. We shall, however, refrain from being arrogant and giving compliments to ourselves. We did it because this is our ardent duty and devotion for the memory and honour of our perished families of our dear townlet Antopol.

I highly appreciate the activities of all devoted landsleit of all the American Committees, with respect and gratitude for their nice and gigantic help and assistance, which continues already for over 50 years, and for their great help extended to our institutions, that all of us, Antopol landsleit in Ismael highly appraise and appreciate with innermost gratitude, all that they have done for us and for Israel, and especially for the magnificent Antopol Book. I express my special thanks to our devoted friends: Max Futerman, Leizer Wolynietz, Israel Pernik and to all those who assisted us to discontinue the protracted delay in publishing the Book.

Your sincere and grateful Antopoler
MOSHE POLLACK.

AT THE GATES of the English Edition

With a heavy heart and spirit, full with sorrow, I am writing in memory of our beloved Jewish community which was annihilated in our townlet Antopol, where I was born and where I spent my youth - the spring of my life. When I left our townlet Antopol in the year 1921 in order to immigrate to Israel, I parted from all my dear and beloved and from a townlet in which dear and fine Jews were living, satisfied with their fate, productive artisans, decently educated in Jewish tradition and spirit, a townlet which was renowned by its Rabbis and scholars and by the very old and nice synagogue and numerous Batei-Midrashim. Also the hard-working Jews used to spend there every day, early in the morning as well as till late in the evening in praving and learning Torah and in doing charity and aid to those in need, thus symbolizing the splendour of human nature which was found throughout all generations in Antopol for over 500 years. Much to our regret and sorrow, the bitter and cruel destiny cut off the life of the whole dear Jewish community, and all our good and bright hopes entertained by us and by them for the future, disappeared with their souls into the high heavens in Sanctification of the Holy Name, and their blood was shed by the Nazi and Polish murderers and their heirs, may their name be blotted out, Amen!

We the Antopol landsleit, the bereaved orphans, who left Antopol more than 50 years ago and emigrated to far countries overseas, with the ardent wish and aim to extend relief to our parents and families, who were left behind in the old home, and numerous families did get relief at the end of the first world war by their children, husbands and relatives who remitted the first-aid through delegates, and since them many families and youths, with the help of American relatives, did emigrate to all States of America as well as to Eretz-Israel, with the desire and hope to send relief for their families and take them out of the Polish antisemitic regime and people.

Also, to our deep regret we were too late and had not the privilege to let all our beloved join us, so that it has just been left to us - the orphans - to set up monuments in their memory. We have already erected many monuments, and now, with the publishing of the nice Antopol Memorial Book we have set up a really great and magnificent monument. The erection of this monument has taken many many years, since I met the first rescued remnant from Antopol who arrived in Israel, from whom I got aware of the heavy disaster which had befallen us with the annihilation of the whole beloved Jewish community of

Contents

of Antopol Yizkor Book English Section

Chapter One History		Chapter Three Personalitis	
Antopol / P. Czerniak	5	Yudel der Schreiber	121
Our town / A. Ben Ezra	7	Mosic Stary (Starsky)	123
The Synagogue Court / Dr. P. Berman	17	Dr. 1 mocous Berman	125
R. Pinchas Michael O.B.M.	31	Dr. Herschel Burston / P. Berman	127
Rabbi Moshe Berman O.B.M. / P. Licht	45	ARITA Dell Ezia . D. Ecilige.	127 129
The Belachovitzes / Rabbi M. Berman	47	Pintche Berman / A. Baraban	131
The Roof Corroded / A. Warsaw	49	Abraham Warsaw / A. Baraban Abraham H. Lieff	133
The Roof Coffoded 7 21. 77 desar	.,	Atlanam H. Lien	
Chapter Two The Holocaus		Chapter Four	
War Years in Antopol / P. Czerniak	61	Landsleit Organizations	
The Ghetto of Antopol / P. Czerniak	79	Antepoler Aid Associations	
Memoirs of a physician partisan /		in the U.S.A. / Ruth Rosenblatt	141
P. Czerniak	89	Antepoler Ladies Auxiliary of Harlem /	
Verdict without appeal / P. Czerniak	99	Mrs. Lifshe Seidberg and	
The story of a martyr / P. Czerniak	103	Mrs. Mirke Seidel	143
Survival / Ita Wolinets	105	A short history of the Antepoler Y.M.B.A.	147
Antopol in the years 1957–1959 /	105	Leon Wolowelsky	14/
P. Czerniak	107	From Antopol to Argentina / E. H. Torniansky	151
In Fire / A. Warsaw	111	The Gmilus Hassodim Fund / M. Polak	157
List	of	Pictures	
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in		Dr. P. Berman	125
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia	13	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra	127
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray	13 15	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman	127 129
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court	13 15 19	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw	127 129 131
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue	13 15 19 21	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff	127 129 131 133
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol	13 15 19 21 25	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends	127 129 131 133 135
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M.	13 15 19 21 25 45	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class	127 129 131 133 135 135
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes	13 15 19 21 25 45	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends	127 129 131 133 135
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants	127 129 131 133 135 135 143
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina	127 129 131 133 135 135 143 145
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55 71	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires	127 129 131 133 135 135 143 145 151
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave Survivors honor the martyrs	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55 71	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires A reception at the meeting	127 129 131 133 135 135 143 145 151 153 153
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave Survivors honor the martyrs Women partisans during the war and after	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55 71 71 91	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires A reception at the meeting Signatures of members at the meeting	127 129 131 133 135 135 143 145 151
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave Survivors honor the martyrs Women partisans during the war and after Partisan certificate	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55 71 71 91	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires A reception at the meeting Signatures of members at the meeting Teachers and pupils of German public	127 129 131 133 135 143 145 151 153 153
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave Survivors honor the martyrs Women partisans during the war and after	13 15 19 21 25 45 71 49 53 55 71 71 91 91	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires A reception at the meeting Signatures of members at the meeting Teachers and pupils of German public school during World War I	127 129 131 133 135 143 145 151 153 153 155
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave Survivors honor the martyrs Women partisans during the war and after Partisan certificate Permit for going out of the ghetto Ita Wolinetz A mother weeps over dead child	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55 71 71 91	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires A reception at the meeting Signatures of members at the meeting Teachers and pupils of German public school during World War I Engagement Contact by Rabbi Walkin	127 129 131 133 135 143 145 151 153 153 155 157 159
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave Survivors honor the martyrs Women partisans during the war and after Partisan certificate Permit for going out of the ghetto Ita Wolinetz A mother weeps over dead child Part of Memorial Wall in Synagogue	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55 71 71 91 99 105 113	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires A reception at the meeting Signatures of members at the meeting Teachers and pupils of German public school during World War I Engagement Contact by Rabbi Walkin Tomb stones in the old cemetery At the cemetery	127 129 131 133 135 143 145 151 153 153 155
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave Survivors honor the martyrs Women partisans during the war and after Partisan certificate Permit for going out of the ghetto Ita Wolinetz A mother weeps over dead child Part of Memorial Wall in Synagogue in Tel-Aviv, named after the martyrs	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55 71 71 91 99 105 113	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires A reception at the meeting Signatures of members at the meeting Teachers and pupils of German public school during World War I Engagement Contact by Rabbi Walkin Tomb stones in the old cemetery At the cemetery A landmark in Antopol	127 129 131 133 135 143 145 151 153 153 155 157 159
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave Survivors honor the martyrs Women partisans during the war and after Partisan certificate Permit for going out of the ghetto Ita Wolinetz A mother weeps over dead child Part of Memorial Wall in Synagogue in Tel-Aviv, named after the martyrs In front of Mayor Sirota's house	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55 71 71 91 99 105 113	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires A reception at the meeting Signatures of members at the meeting Teachers and pupils of German public school during World War I Engagement Contact by Rabbi Walkin Tomb stones in the old cemetery At the cemetery A landmark in Antopol A letter from Rabbi Walkin to	127 129 131 133 135 135 143 145 151 153 155 157 159 161
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave Survivors honor the martyrs Women partisans during the war and after Partisan certificate Permit for going out of the ghetto Ita Wolinetz A mother weeps over dead child Part of Memorial Wall in Synagogue in Tel-Aviv, named after the martyrs In front of Mayor Sirota's house The market place	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55 71 71 91 99 105 113	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires A reception at the meeting Signatures of members at the meeting Teachers and pupils of German public school during World War I Engagement Contact by Rabbi Walkin Tomb stones in the old cemetery At the cemetery A landmark in Antopol A letter from Rabbi Walkin to Mr. L. Wolowelsky	127 129 131 133 135 135 143 145 151 153 153 155 157 159 161 161
Fradel Stavsky and Judith Feldstein in Siberia Board of Directors of the Peretz Libray The Synagogue Court The Brick Synagogue Yeshiva Students from Antopol Rabbi Moshe Berman O.B.M. Mechiras Homets Contract by Rabbi Berma Family murdered by the Belachovitzes Marshes Nazi Atrocities Mr. L. London near the mass grave Survivors honor the martyrs Women partisans during the war and after Partisan certificate Permit for going out of the ghetto Ita Wolinetz A mother weeps over dead child Part of Memorial Wall in Synagogue in Tel-Aviv, named after the martyrs In front of Mayor Sirota's house	13 15 19 21 25 45 n 47 49 53 55 71 71 91 99 105 113	Dr. P. Berman Akiva Ben-Ezra Pintche Berman Abraham Warsaw Abraham H. Lieff Rebitsin Walkin with friends Mrs. Teibe Shagan and her class Appeal of Antepoler Federation of Amrica Supported institutions A passport of one of the first immigrants from Russia to Argentina Committee of landsleit in Buenos Aires A reception at the meeting Signatures of members at the meeting Teachers and pupils of German public school during World War I Engagement Contact by Rabbi Walkin Tomb stones in the old cemetery At the cemetery A landmark in Antopol A letter from Rabbi Walkin to	127 129 131 133 135 143 145 151 153 155 157 159 161 161 163 163

FOREWORD

By Dr. HERSCHEL H. BURSTON

"The peoples of the world inscribe the names of their heroes and martyrs beneath statues and on great memorials. But who can inscribe the names of millions on a memorial?"

— Witness of the End

This is the story of a vanished world, the shtetel of Antopol. The material for this presentation was gathered painstakingly over a long period of time by a relatively small group of dedicated people who wished to preserve its memory and heritage for the descendents of its martyred. More than a history, this story is very personal because our parents, grandparents and great-great grandparents going back many generations came from this community. This is also a place whose many sons and daughters in years past left to seek a new and free life. Many achieved success and prominence all over the world - the United States, South Africa, Argentina, and other areas of the globe. We are the fortunate descendents of these hardy forebears and pioneers.

It is hard to imagine that only a few decades ago there existed a vibrant, living community called Antopol, with its men, women and children; its market place, stores, schools. Beth medroshim (Houses of Prayer), orphanages, Gmilas Hasodim (free loan society for the needy), news-

paper stands — all so familiar and so dear to memory. This little town was typical of hundreds of similar smaller and larger communities. And, like Atlantis, or some past people recounted in a saga, it suddenly vanished in the most bloody massacre in all of history.

But this presentation is for the living — to convey to us, the "she'erit" or "last remnant" of descendents, something of the heritage, spirit and record of the life of this community which many of us know only in an abstract and detached way. The task is too great, and our resources too limited to write the whole story. This little volume, condensed and translated into English, is both a record and a personal memorial to a profoundly meaningful and warmly nostalgic past.

*

"Let us remember the day full of light,
The sun which gazed down on the bloody
scaffold.
The clear blue sky which saw but was silent,
And the hills of ash beneath the blossoming
gardens."

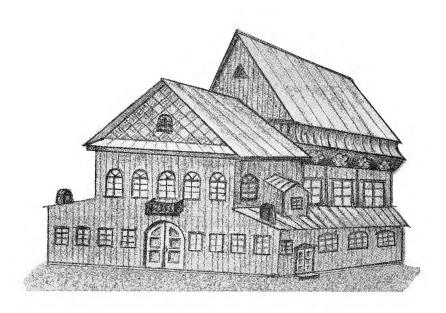
ANTOPOL

(ANTEPOLIE)

YIZKOR BOOK

EDITED BY

BENZION H. AYALON

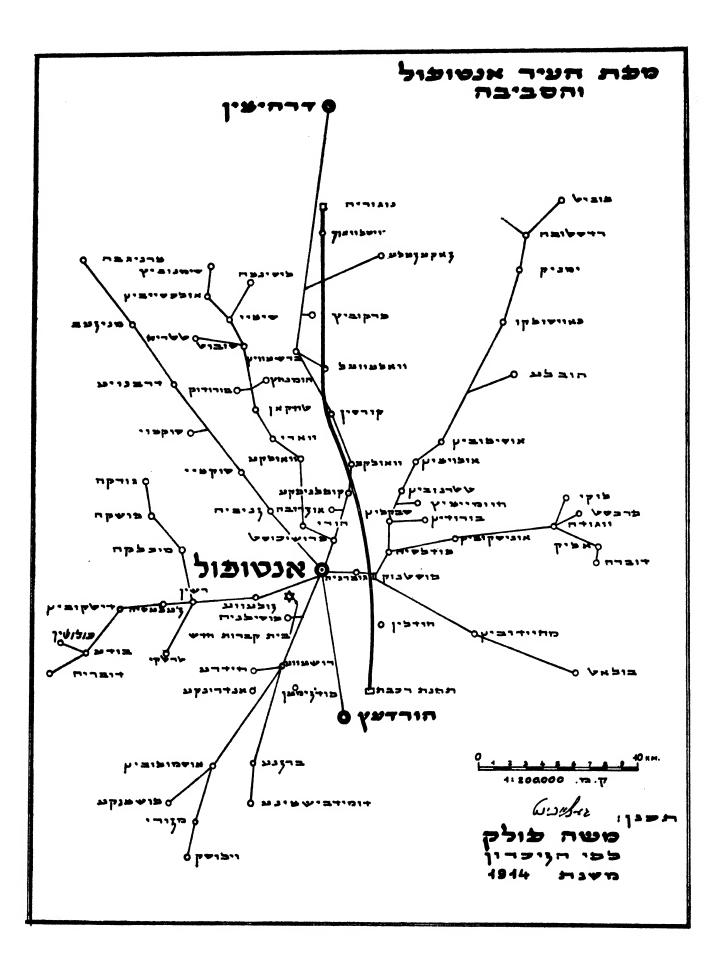

"Kalte Shul" - Drawing by A. Warsaw

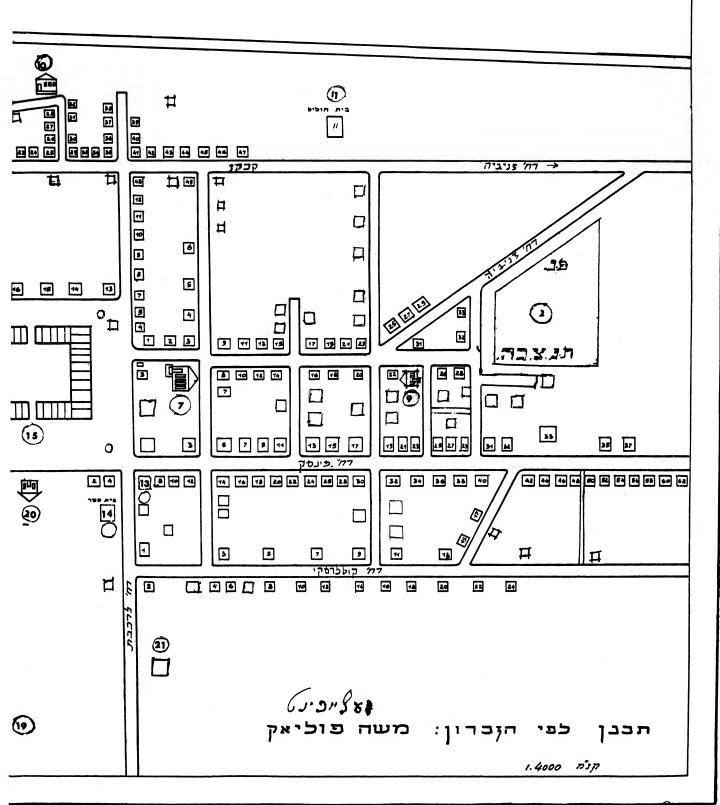
Published by
Antopol Committee in Israel, Actively Assisted by
The Antepoller Yizkor Book Committee in the U.S.A.
Tel-Aviv, Israel, 1972

ANTOPOL

(ANTEPOLIE)

עיר אנטופול בשנת 1914

1123

(Autopol)

